Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

Dinî İlimler Serisi : 6

Kitabın Adı : MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN
İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

Metin : İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)

Tercüme ve Şerh : Yusuf Sıdkî el-Mardinî (ö. 1319/1902)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç. Dr. Eyyüp Tanrıverdi, Dicle Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Son Okuma : Yazma Eser Uzm. Yrd. Ahmet Kaylı

Arşiv Kayıt : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5851

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Merkezi A Blok 34310
Haramidere-İstanbul. Tel.: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2015

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardinî
Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn
İhyâ Tercüme ve Şerhi, 1. Cilt (11 Cilt)

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardinî

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-3773-1 (1. Cilt)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMİ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TIPKIBASIM)

1. CİLT

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ
(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar
Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Büyük medeniyetler kültür ve düşünce alanındaki yapıtlarıyla sadece muasırlarını değil sonraki kuşakları da etki alanlarına alabilen medeniyetlerdir. Batı'da on ikinci asırdan itibaren tercüme edilmeye başlanan ve uzun yıllar bilim ve felsefe metinlerinin inşasına kaynaklık eden İslam el yazmaları, medeniyetimizin kültürel değerlerinin somut göstergeleridir. İnsanlık bilgi birikiminin hemen her alanında kaleme alınmış olan bu eserlerin, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların çok geniş bir yelpazedeki düşüncelerinin yansıtıldığı en güzel örnekler olduğunu da görmekteyiz.

Bugün, dünya coğrafyasının pek çok noktasında izlerini görebildiğimiz kültürel ve ilmi mirasımızın bilgiye, hikmete ve irfana dayalı eserlere dönüşerek günümüzü nasıl etkilediğini kavrayabildiğimiz takdirde, geleceğin inşasına yönelik daha tutarlı ve bütüncül bir bilinci elde etmemiz o denli mümkün olacaktır. Zira güçlü bir gelecek inşası, ancak bir bütün olarak geçmişimizden devralmış olduğumuz bu büyük kültür ve medeniyet mirasının aslına uygun bir şekilde korunması ve doğru anlaşılmasıyla gerçekleşecektir.

Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerimizde ve müzelerimizde bulunan eserlerimiz geçmişe dönük bin yıllık bir tarihin ince derin detaylarını gözler önüne sermektedir. Bu detaylarda milletimizin dil, kültür, tarih ve toplum bilinci, başka medeniyetlerle olan karşılıklı ilişkileri, tarihten tevarüs ettiği mirasın yansımaları saklıdır. Bu çeşitlilik ve zenginlik, Türkiye'yi bütün dünyada medeniyet birikimi açısından önemli bir konuma taşırken, insanlık adına bu mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için belirlenecek politika ve stratejiler için çok büyük çabalar harcanmasını da zorunlu kılmaktadır.

Bu çabaların bir gereği olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumumuz yazmaların tıpkıbasım, çeviri, çeviri yazı ve eleştirmeli basımını yaparak bilim, sanat ve kültür insanlarının istifadesine sunmak maksadıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar neticesinde önemli ürünlerin ortaya çıkacağına yürekten inanmaktayız.

Kültürümüzün zenginliğini daha çok anladıkça, müşterek değerlerimizin yarattığı toplumsal kabiliyetlerimize dair sahip olduğumuz özgüven daha da artacaktır. Bu zenginlik aynı zamanda, sadece kendi toplumsal sistemimizde değil, bölgemizde ve dünyada yaşanan toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarına da katkı sağlayacaktır. Toplumsal sorunlarda çözüm, kendimize, çevremize, geçmişimize, geleceğimize, kültürümüze, medeniyetimize, diğer medeniyetler ve kültürlere karşı sunacağımız katkılara bağlıdır.

Ömer Çelik
T. C.
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Yusuf Sıdkī el-Mardinī

Silsileleri Hz. Hüseyin'e bağlanan ve ilmiye mesleğine mensup çok sayıda alimin bulunduğu Müftüzāde namıyla maruf Mardinli bir aileye mensuptur. İçinde Mardin Kasımiyye Medresesi'nde müderrislik yapanlardan çok kimse bulunan bu aile, aynı zamanda silsilede yer alan Ağa Çelebi'ye istinaden Ağazade lakabıyla da tanınır. Yusuf Sıdkī Efendi *İhyā* tercümesinde ve *Mehāsinü'l-Hüsām*'da siyādetini "el-Hüseynī neseben" ibaresiyle bilhassa belirtir.

Babası el-Mardinī Seyyid Ömer Şevki Efendi tahsilini Mardin ulemasından Zeynīzāde Mahmud Efendi'den, sonra da Kayseri'de Hoca Kasım Efendi'den ikmal etmiş, ardından Mardin'de müftülük vazifesi yanında tedris ve telifle meşgul olarak H. 1268'de (1852) vefat etmiştir.[1]

Yusuf Sıdkī Efendi, memleketinde babası yanında ikmal ettiği tahsilinden sonra sırasıyla Mardin Mahkemesi başkitabeti ve Mardin müftülüğü vazifelerinde bulunmuş, meclis-i tedkīkāt-ı şer'iyye azalığı ve son olarak kazaskerlik rütbesiyle vazife ifa etmiştir. Mermer mezar sandukasındaki biyografisine göre:

"Ömer Şevki Efendi'nin sulb-i pākinden tevellüd ve ikmāl-i nüsah-ı ulūm ile 1255 senesinde bi'l-fiil rütbe-i tedrīse nāil ve 1268 senesinde cā-nişīn-i mansıb-ı iftā olmuş ve 1280 senesinde bā-irāde-i seniyye Dārü'l-Hilāfet-i Aliyye'ye davetle evvelā Azīziyye ve baᶜdehu Bingazi ve Siirt ve Ta'iz ve İşkodra ve Bitlis ve Musul ve Cezāyir-i Bahr-i Sefīd niyābāt-ı şerᶜiyyesinde bulunarak ibrāz-ı meāsir-i kār-āgāhī ve müddet-i medīde vālī vekīli sıfatıyla isbāt-ı reviyyet-i mehām-āşināyī eyledikten sonra Meclis-i Tedkīkāt-ı Şerᶜiyye aᶜzālığına memūr buyurulmuş ve hasbe't-tarīk katᶜ-ı merātib-i ilmiyye ile Anadolu kazaskerliği pāye-i celīlesiyle birinci rütbeden Mecīdī nişān-ı zī-şān-ı hümāyūnu ihrāz eylemiştir."

---

1 Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. I, s. 382.

Yusuf Sıdkī Efendi'nin Konya'nın Hadim kazasından tanınmış fıkıh ālimi Ebū Saīd el-Hādimī'nin torunlarından Behice Hanım'la olan çocuklarından bilhassa Arif Bey (1852-1920), Ebül'Ula Mardin (1881-1957) temayüz etmiştir.[2]

Vefatından sonra meclisi müdavimlerinden Sādık Efendi *Malūmāt Mecmuası*'nda Yusuf Sıdkī'nin terācim-i ahvālini kendisini yakından tanımak cihetiyle kaleme alır. Hakkında az malumat bulunan Yusuf Sıdkī Efendi'ye dair bu mühim metin, onun vefatından bir ay sonra kaleme alınmıştır:

"Şu zavallı kalem vefat eden üstadın kalbimdeki teessürātını teşrīhe muvaffak olabilseydi şüphe yok ki ālemde hakk-ı taᶜlīm ü terbiye ne olduğunu bilenler rūhumun mātem-i ebedīsine iştirāk ederlerdi. Lākin bu teessürün en büyük hisseleri bugün benimdir. O benim hem üstādım hem de pederimdi. Bütün hayāt-ı maᶜneviyyem onun feyz-i rūhuyla yaşardı. Fakat şimdi o gunūde-i hāk-i rahmet oldu. Ben rūhumu onun rūhāniyyet-i mukaddesesine müncezib etmiş olduğum hālde gaybūbetinden mütevellid ālām-ı maᶜneviyye içinde yine yaşamağa çabalıyorum. Füyūzāt ve kemālātıyla tenvīr-i fikr ü vicdāna muvaffak olduğum bu üstād-ı muhteremi ālem-i irfān u edebe bihakkın tanıtmak zāten ebedī olan teessürāt-ı kalbiyye içinde benim için müstahīldir.

Merhūmu yakından tanıyanlar bilirler ki Yusuf Sıdkī Efendi şiddet-i zekā ve rifᶜat-i dehāsı veleh-bahş-i ukūl olacak ulemā-yı İslāmiyye'den olup kuvve-i hāfıza, vüsᶜat ü cevdet-i karīha, sürᶜat-i intikāl, cezālet-i makāl gibi her biri bir ālime ziynet veren fezāil ve mezāyāyı vücūdunda cemᶜ etmiş bir fāzıl-ı bī-nazīr idi. Bugün nām-ı muhteremi kendisi için medār-ı mefharet olan Mardin kasabasında tevellüd etmiştir.

Hiddet-i zekā ve kuvve-i hāfızasının henüz sıgar-ı sinninde iken tecellī eden āsārı zihinlere fütūr verecek derecede olup Kelām-ı kadīmi henüz beş altı yaşında iken otuz gün zarfında hatm eylemesi bunun ufak bir delīlidir. Zāten mütebahhirīn-i ulemādan olan pederi merhūm da bu

---

2 Bkz. İsmet Sungurbey, "Ebül'ulā Mardin'in Ailesi - Hayatı - Şahsiyyeti - Eserleri - Son Eseri: Huzur Dersleri" (Ebul'Ulā Mardin, *Huzur Dersleri II* içinde), İstanbul 1966, s. III-XLI

istiᶜdād-ı hārikulādeyi görünce taᶜlīm ve tahsīline fevkalāde sarf-ı dikkat etmiş olduğundan az zamān zarfında ulūm-ı āliye-i İslāmiyye'den tekmīl-i nüsahla bi-hakkın fühūl-i ulemā zümresine dāhil olarak o taraflarda müşārün bi'l-benān olmuştur.

Merhūm bana bir lisān-ı mahviyyetle o vakt ki tahsīl ve tedrīsin suᶜūbetini tasvīr ederdi. Bir kerre okudukları şeyleri ezber etmek muᶜtādları olduğundan kāffe-i ulūmun mütūnuyla berāber şürūh ve havāşīleri tamāmen ezberlerinde idi. Bu o kadar muhayyirü'l-ukūl bir hāl idi ki meselā āyāt-ı celīle ve ehādīs-i şerīfe veyā sāir husūsa müteᶜallik bir cümlede bir kelime görülüp de kendilerinden maᶜnāsı sorulsa derhāl o lafzın gavrına nüfūz ederek belki bir iki sāᶜat o kelime hakkında tedkīkāt-ı lügaviyye ve ilmiyye ve tefsīriyyeye girişmek kendileri için bir şey değildi. Mutlakā o kelime için birkaç beyt söylenecek, birkaç manzūm kāide dermiyān edilecek, en muᶜteber āsārdan istişhād olunacaktı.

Kendisi edebiyyāt-ı Arabiyye vü Fārisiyye vü Türkiyye'de bir münşī-i mütebahhir olduktan başka, kütüb-i edebiyyenin birçoklarıyla müsteşhedāt-ı kavāᶜid-i edebiyye ve manzūmāt-ı āliyye-i dīniyyeye tamāmen zīver-bahş hāfızası olduğundan sohbet-i fāzılānesini mutlakā bu mahfūzātından birkaçını mezc ile de telzīz etmek muᶜtādları idi. Ne büyük eser-i zekā ve kuvve-i hāfızadır ki yetmiş sene evvel ezberledikleri *Gülistān*, *Dīvān-ı Hāfız*, *Mesnevī-i Şerīf* hālā ezberlerinde idi. Hele meziyyet-i irfānlarına nisbetle mertebesi pek dūn kalan ilm-i ālāt manzūmelerinin hālā hāfızalarında bulunması muhayyirü'l-ukūl idi. İşte bunun içindir ki kıymet-i edebiyyesi maᶜlūm olan *Nevābigu'l-Kelim*'e yaptığı *Mehāsinü'l-Hüsām* ismindeki şerh ve tercümenin Mardin'den İstanbul'a gelinceye kadar ve elde hiçbir kitāb bulunmayarak tesvīdi ve menāsik-i hacc hakkında gāyet cāmiᶜ bir eser olan *Miᶜrācu'l-Muᶜtemir ve'l-Hācc*'ın deve üzerinde yazılması ve yirmi yedi bini mütecāviz ebyātın menkūş-ı hātıra-i itkānları oluşu kendileri için bir meziyyet bile add olunamazdı.

İlm-i tefsīr ü hadīste birkaç kerre ve birkaç tefsīrin tedrīsinden mütehassıl rüsūh ve melekesi, kelām-ı celīl-i ilāhīnin, binlerce hadīsin menkūş-ı hāfıza-i irfānı bulunması mezāyāt-ı ilmiyyesini tevkīr etmiş, nihāyet bu kütle-i irfān birçok āsār-ı bedīᶜa izhār etmekle berāber on

iki senelik bir saᶜy-i muᶜtemedi netīcesinde Huccetü'l-İslām'ın *İhyā-i ᶜUlūm*'una yazdığı *Mesīru ᶜUmūmi'l-Muvahhidīn İlā İhyāi ᶜUlūmi'd-Dīn* nāmındaki dokuz cildlik şerh ve tercümeyi vücūda getirmişti. Zann ederim ki *İhyā-i ᶜUlūm* hakkında ufak bir fikir peydā edenler böyle bir eserin māhiyyet ve kıymetini takdīr edeceklerdir. Hālbuki müşārünileyh bu eserde yalnız şerh ve tercüme ile uğraşmıyor, Şāfiiyyü'l-mezheb olan İmām Gazzālī'nin tedkīkātını mezāhib-i erbaᶜaya tevfīk sūretiyle muhākemeler yürütüyordu. İşte merhūmun mertebe-i fazl u kemālinin, metānet-i ilmiyye vü ahlākıyyesinin en celī burhānı bu eserdir.

Kemāl-i ilmiyyesi bu mertebe ālī olan merhūmun nefs-i nātıkasındaki kuvvet dahi bi't-tabᶜ o nisbette bālāter idi. Bütün emsāl ve aᶜmālinde himmetinin ulüvv ve azameti meşhūd olur, vakār-ı ālimānesinden mütevellid bir hiss-i taᶜzīm içinde mehāsin ü fezāil-i ahlākıyyesine meclūb olmamak mümkin olmazdı. Şīme-i kanāᶜati secāyā-yı celīleden olan sehā ve keremle de mezc etmişti. Hele tevāzuᶜ ve mahviyyet zāten mūcib-i mefharet olan bir mertebeye vāsıl olmuş bulunmasına nazaran en mergūb bir hasleti idi. Bundan başka bu mahviyyet ve tevāzuᶜa bir de rıfk ve şefkat ve hilm ve ātıfet mezc eder idi.

İnsān, vefātından nasıl mahzūn olmasın ki meclis-i feyz-ā-feyzinde şeref-i insāniyyete īrās-ı halel ü noksān eden akvāl ve efᶜālden ārī olarak geçen dakīkalar hayātın en kıymetdār evānından olurdu. Merhūmun sıdk-ı lehçe ve selāmet-i niyyetine burhān ve tercümān olan telkīnātından o kadar münbasıt olurdum ki şeref-i zātīsine olan meftūniyyetim gıbta derecelerine vardığım ve kendimde gördüğüm noksānlar beni dāimā bir minhāc-ı müstakīme sevk eder, azm-i himmetim bir kat daha teᶜālī eylerdi.

Merhūm son dakīkasına kadar gördüğü metīn terbiyeden aslā ayrılmamıştır. Büyük bir iffet ve kanāᶜat içinde geçirdiği hayāttaki intizāma hayret etmekten kendimi alamazdım. Hele tedkīkāt ve te'līfātıyla meşgūl olduğu zamānlarda gösterdiği sebāt gıptalara sezādır. Matbūᶜ olmayan *Nūru'l-Ayn* ismindeki kıymetdār bir kitābı yirmi gün içinde istinsāh ettiğini biliyorum ki bunu yalnız geceleri ve başından nihāyete kadar bir kalem ile yazmış bitirmiş idi. Kemāl-i mahviyyetle berāber meslekine karşı gösterdiği meftūniyyet, bulunduğu sınıfın en yüksek

tabakasına iᶜtilā ve iktirānını ve hilāfet-penāh mukaddes efendimiz hazretlerinin nūr-ı nazar-ı irfānı eser-i kadrdānī-i aᶜzamīlerinin bu dāᶜī-i asdaka inᶜitāfını te'mīn edecek mertebeyi bulmuş ve bi'l-istihāl müntehā-yı rüteb-i ilmiyeye de vāsıl olmuştu."[3]

Yusuf Sıdkī Efendi 1319'da (1902) İstanbul'da vefat ettiğinde Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Fatih Camii haziresinde bulunan ve oğlu Ömer Efendi tarafından yazdırılan kabrinin kitabesinde "Yusuf Sıdkī b. Seyyid Ömer Şevki Efendi b. Seyyid Ābid Efendi b. Seyyid Abdülkādir Efendi b. Seyyid Ābid Çelebi b. Seyyid Ebū Bekir Çelebi b. Seyyid Ahmed Çelebi b. Seyyid Mahmūd Çelebi b. Seyyid Ağa Çelebi b. Seyyid Mollā Ahmed b. Seyyid Pīrī Çelebi b. Seyyid Muᶜtī Çelebi b. Kutbü'l-ārifīn ve Gavsü'l-müstecāb Mevlānā es-Seyyid Ahmed Şemseddīn kuddise sırruhu'l-azīz b. es-Seyyid Celīl el-Hāc Pīrī Çelebi b. Veliyyü'l-kāmil ve'l-Gavsü'l-vāsıl aᶜlemü'l-ferdü'l-emced Şīrīn Dede lakabıyla müştehir es-Seyyid Muhammed Şāhrind b. es-Seyyid Hüseyn el-Azrak" kaydından sonra bu nesebin İmam Hüseyin'e kadar devam ettiği bilgisi yer alır. Aynı kitabede tarikatçe Kadiriyye ve Nakşibendiyye'den "seccāde-nişīn-i irşād" olduğu, *Mehāsinü'l-Hüsām* adlı eserinin girişinde de Hanefī olduğu tasrih edilmiştir.

Yazarımız neşrimize mevzu olan *Mesīru ᶜUmūmi'l-Muvahhidīn İlā İhyāi ᶜUlūmi'd-Dīn* dışında *Rahle*, *Mecmūᶜa-i Fetvā*, *Nevābigu'l-Kelim*'in tercüme ve şerhi olan *Mehāsinu'l-Hüsām* ve *Mirācu'l-Muᶜtemir ve'l-Hācc* adlı eserlerin de müellifidir.[4]

Yusuf Sıdkī Efendi ve İhyā

Osmanlı sahasında doğrudan *İhyā* üzerine bilinen çalışmalardan ilki 16. yy'da Mehmed b. Bilāl'in *İhyā*'nın *Rubᶜu'l-ᶜĀdāt* bölümünün tercümesidir (Bkz. Ayasofya, No. 1720). Müellif nüshası olan bu eser 967 Cemaziyelahir sonunda İstanbul'da tamamlanmıştır. İkinci tercüme mütercimi meçhul *Yenābīᶜu'l-Yakīn fī İhyāi Ulūmi'd-Dīn* adlı çevirisidir (Bkz. Fatih, No. 2574). Tercüme *İhyā*'nın Kitābü'l-ᶜİlmi'ni ve iba-

---

3 *Malūmāt Mecmuası*, c. 14, 21 safer 1320, no. 338, s. 1758-1759

4 Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* c. II, s. 59.

det kısmını içerir. Bazı kaynaklarda bu tercüme Bostānzāde Mehmed'e (ö. 1598) isnat edilmekle beraber, eserin saltanata 1603'te geçen I. Ahmed'e ithafı bu bilgiyi çürütmektedir. Öyle görünüyor ki Osmanlı, Yusuf Sıdkī Efendi'ye kadar Gazzālī'nin diğer ahlak eserlerine tercümede gösterdiği rağbeti, hacimce büyük olan bu eser için göstermemiştir.[5]

İslam dünyasında *İhyā* etrafında teşekkül eden tercüme, muhtasar, şerh ve tahric külliyatı arasında Murtazā ez-Zebīdī'nin (ö. 1791) Arapça *İthāfu's-Sādeti'l-Muttakīn*'inin ardından ikinci ve bu defa 1297 (1879)da İşkodra'da tamamlanan Türkçe tercüme ve şerh Yusuf Sıdkī el-Mardinī'ye aittir.

Yusuf Sıdkī Efendi, *İhyā* tercüme ve şerhinin girişinde nesillerdir hep ilim ve ders faaliyetleriyle meşgul bir ailenin mensubu olarak belki bedbaht talihin yazgısından belki de kendisinin kötü yazısından, Mardin'de peşpeşe gelen sıkıntılar ve olumsuzluklardan dolayı ilmiye ve kadılık mesleğinden uzak kaldığını, ailesinin maişetini temin etmek ve borçlarını ödemek için İstanbul'a geldiğini, her ne kadar burada İslam ulemasının takdirini kazansa da bunun derdine şifa olmadığını, on yıl kadar maişetini temin hususunda çabalarının boşa çıktığını, bu fasılada *İhyā*'nın tercüme ve şerhine başlama kararı aldığını kaydeder.

Eserinin girişinde böyle bir çalışmaya girişmekten dolayı geleneğe uyarak liyakatsizliğinden ve ilmiyeden hatalarına karşı mürüvvet göstererek kendisini mazur tutmaları talebini beyandan sonra *İhyā*'nın Araplar arasında kāmil mürşid makamında görülegeldiğini, Türkçe tercüme ve şerhiyle bu eserin Anadolu'da da daha geniş mikyasta fayda temin edeceğini düşündüğünü belirterek çalışmanın telif sebebini ortaya koyar. Bu kitabın ancak matbaada basılıp geniş zümrelere intikaliyle faydasının taammüm edeceğini, ancak şahsi imkānlarının buna müsaade etmeyeceğinden bahisle yazarımız fevkalade medihkār bir lisanla zikrettiği II. Abdülhamid'den (ö. 1918) eserin neşrini talep eder. Vakıa Yusuf Sıdkī Efendi eserinin tam adında *İhyā*'nın faydasını tamim et-

---

5 Bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Gazalī'nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümeleri", Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 9 sayı 1, s. 59-79, Ankara, 1961

mek gayesini ortaya koyar. Bu eserin yegāne nüshası müellif hattı olan ve II. Abdülhamid'e takdim edilen dokuz ciltlik tercüme ve şerh, bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar 5851-5859 numaralar arasında kayıtlıdır.

Eser, Yusuf Sıdkī Efendi'nin telif sebebini anlatan girişinden sonra Gazzālī'nin tercüme-i hāli ve nihayet *İhyā*'nın tercüme ve şerhinden oluşur. Çeviride usul, tercüme ve şerhe mevzu olan Arapça orijinal metin kırmızı mürekkeple kaydedildikten sonra siyah mürekkeple açıklanması şeklindedir.

Tercüme dili, II. Abdülhamid dönemi ilmiye lisanında görülen salabet ve *İhyā*'nın mana yükünü Türkçe'ye tahmile imkān verebilecek dil vakarına ve kelime kadrosuna mutabık bir ağırlıktadır, nihayet mütercim kazaskerdir. Bütün bu üslup içinde standart Türkçe'de hiç ya da pek az görülebilecek mahalli Türkçe kelimelerin kullanılması dikkat çekici hususiyetler arasında zikredilebilir. "Vefatına kadar" anlamında "vefātınacek", "ışık" anlamında "yışık", "yitiktir" anlamında "itkindir", "yılan" için "ılan", "küçürek" için "kücerek", "deriz" için "diyeriz", "derim için "diyerim" örnekleri bu kabildendir. Sentaksı zaman zaman problemler taşır. "Cevārih-i bedeniyyenin cerāim ve āsāmdan pāk ve tathīr etmekliktir" gibi örneklerde yüklem karşısında akkuzatif hālde olması gereken nesnenin bazen genitif ekli olması, "Ebū Cehl'e emr etmesi husūsu emr etti" örneğindeki gibi geçişli fiillere bağlanan nesnelerin aykırı biçimde akkuzatifsiz kullanılması gibi. Son olarak modern gramerde istem dediğimiz yapı bu tercümede standart Türkçe'den ziyade Arapça'nın fiil ve edat yapısını merkeze almıştır.

Şerhe girişilmeden önce metnin tam tercümesi verilir. Bu tercüme çok zaman "yaᶜni" açıklama edatı ile yeniden inşa edilir. Şerh mahiyeti alan bu tarz, klasik şerh usulüne uygundur, nitekim *İthāf*'ın şerh tarzı böyledir. Tercümeyi metnin iktiza ettiği kadar açmak, kelimelerin anlamlarını notlamak, yeniden tercümeyi merkeze alan hacimli bir tefsirle biraz da ders takrir eder gibi metni inşa etmek şerh boyunca devam eder.

İhyā'da geçen ayetler klasik metinlerde alışık olmadığımız bir usulle mealiyle birlikte sure ve numarası, sebeb-i nüzūlü, Mekkī ve Medenī oluşu ilave edilerek çok defa verilir. Ayetlerin daha ziyade lafzı, bazen de tefsirī manası esas alınarak tercüme edilir.

Bir hayli zengin bir hadis külliyatı ihtiva eden *İhyā*'da Yusuf Sıdkī Efendi hemen her hadisi tercüme eder. Kimi zaman bu hadislere *Kütüb-i Sitte*'de, Suyūtī'nin *Cāmiü's-Sagīr* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve diğer kaynaklarda bulduğu benzer hadisleri katar, yine zaman zaman Gazzālī'nin yer verdiği hadisin hangi kaynaklarda bulunduğunu kaydeder.

İmam Gazzālī'nin fıkhī meselelerde mezheben Şāfiī oluşundan kaynaklanan mütalaaları, kelāmī meselelerde Matürīdī nazarına muhalif düşen görüşleri aynen tercüme edildikten sonra, Hanefī mezhebinin bu mevzularda ortaya koyduğu anlayış okuyucu için bilhassa belirtilir.

Metnin Hazırlanışında Takip Edilen Usul

Aktarmada Türkiye Türkçesi'ni esas aldık. Vakıa metnin kaleme alındığı devrin Türkçesi ile günümüz Türkçesi arasında pek az ayrılık vardır. Aktarmada uzun harfler, hemze ve ayn işaretinin varlıkları muhafaza edildi. Lüzum görüldüğü yerlerde ibarenin anlaşılması için transkripsiyon alfabesine müracaat edildi.

Ayetlerin tesbitinde ve mealinde Diyanet'in mealini kullandık. Hadislerin tahrici tercüme ve şerh kısmında verildi. Şerhte hadisin metni verilmediği durumlarda tahriçler Arapça metinden dipnot verilerek gösterildi. *İhyā*'nın Arapçasında Yusuf Sıdkī Efendi'nin metnine sadık kaldık, lafız farklılıkları ya da atlamalar köşeli parantezle gösterilme yoluna gidildi.

Yazmanın sayfa/varak numaralandırmasında izlenilen usūl ciltten cilde farklılık göstermekle beraber aktarmada atıfta bulunulurken siyah mürekkeple yazılmış olan numaralar esas alındı.

[TAKRİZLER]

[1] Takrīz-i ᶜĀlī-i Hazret-i Meşīhat-penāhīdir

بحمد من ميز الحلال عن الحرام، ليبلو أيهم أحسن في القيام، وصلاة يكتنه بها المرام، ويستنار مناهج الظلام، على النبي المبعوث إلى الأنام وعلى آله وأصحابه الكرام.

أقول إن خبايا الملة والدين تتجلى بانقماع عروق العلة في البين وانفصام مكائد الخناس لا يتأتى إلا بنور النبراس ولذا ترى كثيرا من الناس يتشبثون بمصباح المقياس، ومنهم في مهامه الرسوم يسعون في مرابع العلوم، ويكسونها بدثار أعذب اللسان ليتسهل أعناق عرائس التبيان، فلله در ذلك المترجم على ما سعى حيث رجّم ما كان حفظه ووعى ليسهل التناول بين الفتيان خصوصا بين الجهلة والعميان وأسقى نفائس الدين بزلال الإفصاح لئلا يزلق أقدام رُوَّام الفلاح فكان ما أبدعه جديرا لأن يكتب بالتبر والذهب فهل لا يكون ذريعة الرتب جازاه الله بجزيل الأنفال وبحسن الخاتمة في المآل فإنه بالفكرة الدرية أحيا الملة السرية على من أتاها أكمل التحية في البكرة والعشية.

وأنا المنتمي إلى الشرع النبوي السيد حسن فهمي بن الحاج عثمان الإيلغيني

Maᶜārif Nezāret-i Celīlesinin Meclisi Ecille-i Aᶜzāsından Fazīletlū es-Seyyid Fasīh Efendi'nin Takrīzidir

قد سرّحت طِرف طَرفي في مضمار هذا الشرح النفيس وأمعنت النظر في مبانيه المحكمة التأسيس فلاح لي حسب الاستطاعة والطاقة مع ما عرض لفكري لوفور الشواغل من عدم الإفاقة أنه قد كشف عن وجوه إحياء العلوم النقاب وفتح من مغلقاته الأبواب وأحيا ما اندرس من تلك المعاني لقصور الأفهام عن منطوقها فضلا عن مفهومها الخفي البيان ولما نسلت من أجداث الخمول ساقها بأسواط سطور بيانه إلى محشر الأذهان فيا له من شرح قد حوى في صحائفه من دقائق لطائف المعاني مبتداها ومنتهاها فلم يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها، شكر الله تعالى سعى هذا الشارح الحري بالإكرام في البدء والختام

وكتب أفقر العباد السيد فصيح الحيدري البغدادي

عن أعضاء مجلس المعارف العمومية

[2] Mā Kad Kāle fī Takrīzihi Aᶜlemu ᶜUlemāᵓi'l-Yemāniyyīn el-ᶜAllāme Ahmed b. Hasen el-Mucāhid

قد نظرنا نفائس التصنيف وعرفنا مقاصد التأليف
وسمعنا من العلوم كثيرا من لآلئ نظامها المألوف
فبها مثل ذا المؤلف قطعا ما نظرنا بحسنه الموصوف
فاق في حسن لفظه بانسجام ومعان من كل معنى منيف
وبليغ من العبارة فيه شنف السمع سامي التشنيف
مع تطريزه بأحسن خط باهر عقد ذلك الترصيف
ولهذا له أئمة علم شهدت بالعلو والتشريف
أيها العالم المؤلف دم في رفعة في العلا بلا تجنيف
ناشرا للعلوم في كل فن ومفيدا لكل معنى طريف
وسلام عليكم فأدار وصف بجميل الصفات والتعريف
وإليك النظام يهدي ببحر من مديد البحور في التكييف
مع تأسيه بقافية قد أطلقت في تواتر التخفيف
في ربيع الأخير حرر هذا في تعز بمركز التصريف
في ثلاث من بعد تسعين عاما ومئين بعد غر الحروف

انتهت الأبيات القاصرة والمعاني الفاترة لمنشئها ومرصف معاني مبانيها راقشها بيده أحمد بن حسن المجاهد غفر لهما من عنده متحفا بها خاتمة المحققين وأستاذ شيوخ العلماء المجتهدين إنسان عين أعيان الدولة العلية ونبراس ضياء مشكاة الشريعة المحمدية ضياء الدنيا والدين ونقطة بيكار ركن حكام سلطان الإسلام والمسلمين أدام الله عزه وعلاه وخلد ملك من ولاه آمين، من قال آمين أبقى الله مهجته لأن هذا دعاء يشمل البشر رافلة إلى المتحف بها بثياب الاعتذار ومستمدة لأسبال ثياب الصفح والأستار فإنها والله نبت ساعتها ومزملة بثياب ولادتها حركتها فرط المودة الأكيدة والمحبة اللازمة السعيدة مع ما الحقير فيه من الآلام متعللا برجاء حميد وصفكم بشفاء الأسقام ولا برحتم بخير وعافية على الدوام وشريف السلام مسك البداية والختام

Takrīz-i İbrāhīm Hakkī ed-Dimaşkī Müftī Alayü'l-Hāmis min Ordu's-Sābiᶜ

بسم الله الرحمن الرحيم

حمدا لمن سمح منح المحمدية في إحياء العلوم، وفسح وأفصح مناهج الأحمدية لمسير العموم، وأنار منائر عوارف المعارف والآداب، لتتجمل وتتجلى بحلله لطائف الظرائف في الألباب، والصلاة والسلام على من أشرق نوره في مشارق الأرض ومغاربها سطوع فلق الصبح على آكامها ومهادها ووهادها وعلى آله الطاهرين من الأرجاس والأدناس وأصحابه الحافظين لمعالم الملة والدين عن الانطماس والاندراس.

وبعد؛ فلما كان أساليب البراعة للألفاظ بادعة وأعاجيم المسالك في تراجم التركية من البلاغة بارعة رأيت السفر المجلة بستانا نضيرا من فصاحة ألفاظه المألوفة فلم يأت في الدهر له نظير، وذلك في ميامن زمن الخليفة الأعظم ووصي نبي الله المحترم حمي الملك الجليل وظل الله الظليل أجل ملوك الأرض قدرا وهمة وأعظمهم فخرا إذا ذكر الفخر عزيزية الإسلام قد عز قدره ومتبهج الأيام مشرقه الدهر.

فلله در مؤلف برع لأغراضه المعاني الراشقة وألمع قوابس أغروبية الأسن في مضضه بارقة حيث جمع فيه جمة من الفنون وسيرها روضة للقلوب والعيون حتى صار مرتعا للأنظار لدى أهل البصائر ومربعا لأفكار ذوي الرتب والسرائر قل ما أتى أحد بمثله صائغا ولا بدى بجماله بمجاله سائغا كأنه سبيكة الرموز مليكة الكنوز لما قد سطر فيه من تفاسير الآيات القرآنية وتراجم الأحاديث النبوية النورانية على فنون أصول العربية وشؤون فصول أعجوبية بالمزايا المعانية والبيانية وكيف لا يبهر العقول وقد أقر به جدر الفحول وشهد به ترجمان القلوب فمنها قلم ولي النعم بلا لغوب الجنس للجنس ميال ومنعطف والشكل بالشكل مألوف ومقترب.

فالفضل من حضرة الفهمي به اتصل حيث المعارف في أهل النهى نسب فبحمد الله لقد جاء مرونقا فطبع البدور عليه ومشرقا على الأفوق لاهتداء سواه في المسير إليه حسبما درج في درجه من در كلام خير الأنام وعرج على برجه من جوامع كلمه العظام فلا غرو أن جامعه من أكابر أهل الفضل وهو لكل فضيلة منقبة وأهل، لكل زمان أهل فضل يزينه وأنت لهذا العصر لا شك واحد.

هذا ولتعذرني سيدي في قصور التقريض فإن الحقير لم أبلغ من أداء حقك في صريح ولا تعريض لما أنه لو رأى يوسف الصديق معشار حسن مخراف خرائده زاهى الروض الوسيم لقال مثل عواذله ما قيل من القول العظيم، والأمر وإن كان قد قيل في الزمن الغابر ما ترك الأول للآخر لكنه قد رد بقول فاخر كم ترك الأول للآخر والله المسؤول أن يعيننا لإتمام المطالب ويسعفنا بلوغ المقاصد والمآرب ما ترنم بمدحه مادح وصدح بشكره صادح إنه على ذلك قدير وبالإجابة جدير.

حرّره الداعي المنسوب للأوردو السابع في الآلاي الخامس بوظيفة إمام آلاي الخامس في طابوره الواحد الدمشقي إبراهيم حقي

[MUKADDİME]

[5] Der-Beyān-ı Sebeb-i Terceme ve Şerh-i Kitāb ve Münāsebet-i Hāssıyyet-i Şerh ve İsm-i Kitāb

Cild-i Evvel Ez-Mesīru ᶜUmūmi'l-Muvahhidīn Şerh u Terceme-i Kitāb-ı İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn

Enfes-i enfās-ı dil ü cān ve ekyes-i ekyās-ı nutk u beyān-ı lisān o hamd-i firāvān ve şükr ü sipās-ı bī-hadd ü bī-pāyān-ı hazret-i ferd-i bī-nazīr [ü] deyyāndır ki nīᶜmet-i ᶜummān-ı ᶜilm ü ᶜirfān ile havāss-ı ādemiyānı tafdīl ve ihyā-ı ᶜulūm-ı dīne onları mürşid ve delīl etmiştir.

Ve sad hezārān hediyye-i salāt u selām u tahiyye vü ikrām refīᶜ-bārgāh hazret-i seyyidü'l-enām ve misbāhu-z-zalām ve resūlü'l-Meliki'l-ᶜallām, eşref-i āl-i Hāşim ve ekrem-i kabīle-i Kureyş, mazhar-ı teşrīf-i şerīf-i hitāb-ı "لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ"[6] ve mazhar-ı sırr-ı celīl-i nass-ı﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ﴾[7] ᶜille-i gāye-i halk-ı eflāk, nebiyy-i ᶜArabī-i bā-safā cenāb-ı Muhammed el-Mustafā ve tuhfe-i āl ü ashāb-ı pür-vefā bād bi-rabbi'l-ᶜibād, āmīn.

Pes ez-hamd ü senā ve şükr-i pür-esnā, kemīne-i dāᶜiyān-ı dīrīne ve azᶜaf-ı ᶜaceze-i gam-ı sefīne esbak Mardin Müftīsi es-Seyyid Yūsuf Sıdkī b. es-Seyyid ᶜÖmer Şevkī b. es-Seyyid ᶜĀbid el-Hüseynī neseben ve el-Hanefī mezheben bi't-tazarruᶜ ve'l-ibtihāl ᶜarz-ı dībāce-i makāl eder ki eben ᶜan-cedd neşr-i ᶜulūm u tedrīs ile ebnā-i cinse hidmet ü muᶜāvenet-i ᶜācizānemiz mukarrer iken

"مَا كُلُّ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ || تَجْرِي الرِّيَاحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السُّفُنُ"[8]

---

6 "لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ" "Sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım." *Keşfu'l-Hafā*, 2/192, no:2123. Sagānī, mevzu olduğunu belirtmiştir.

7 ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ "(Ey Muhammed!) Seni ancak ālemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyā, 21/107.

8 "Kişi bütün arzu ettiklerine ulaşacak değildir. Rüzgarların gemilerin arzu etmediği şekilde estiği de olur." Beyit, Ebu't-Tayyib el-Mutenebbī'ye aittir, bkz. *el-Hamāsetu'l-Magribiyye*, 2/1258, *Nihāyetu'l-Ereb*, 3/107.

mā-sadakınca mahz-ı şīve-i kazā vü kader-i rabbānīden midir yoksa mahsūl-i kusūr-ı tāliᶜ-i ahter-i bed-baht ve sū-i hatt-ı kemter-i fakīrānemden midir her ne hāl ise vatan-ı ᶜācizīde bir takım ᶜavārız-ı hādisāt ve fiten-i mütekārisāta sā'id-i ümniyye ve āmālim peyveste ve māye-i fahr ü şeref ü mübāhātımız olan hizmetten dūr kalıp onda pāy-ı müknet ve bāzū-yı iktidārım şikeste ve beste olmasıyla ilcā-yı hāl ü zamān ve iktizā-yı devr ü mekān üzerine umūr-ı iftādan keff-i yed ve bi'l-ıztırār esbāb-ı maᶜīşeti aramak, bār-ı girān-ı düyūna bir çāre ve tedbīr bulmak tasavvuruyla "طَلَبُ الْحَلالِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ فَرِيضَةٌ"[9] fehvāsınca idāre-i ehl ü etfāle bir medārik-i iktisāb bābında hāh u nā-hāh terk-i dār u diyār ile der-i yār-i saᶜādet-medār-ı hazret-i mülk-dārīye gelip dehālet ettiğimde egerçi meşāyih-i ᶜizām-ı İslāmiyye taraflarından bi-hasebi'l-kadr nevᶜan-mā dil-nüvāz u lutf-dīde oldumsa da lākin zahm-ı dile bir merhem bulamayıp ancak leyte ve leᶜalle ile ᶜömr-i ᶜazīzimizi tazyīᶜ ve o āna gelince on seneden ziyāde bu sevāb-ı ifāde vü istifādeden mahrūm kalmakla ve bu bī-behrelik hāli mümtedd ve müttetāvil olacağı dahi karāyin-i hāl ve emsāl-i aᶜmāl ile istidlāl kılınmış olmakla "مَنِ ابْتُلِيَ بَبَلِيَّتَيْنِ يَخْتَارُ مَا هُوَ الأَهْوَنُ"[10] kaziyyesine tatbīken gurbete devām edip birle neşr ve irşād makāmında kāim olmak üzere bir münāsib kitābın şerh ve tercemesine ᶜinān-ı kasd u ihtiyārı keşīde eyledim.

Ve böyle bir hizmete bu perīşānī-i hātır ve melālet-i kalb ve müzāyaka-i hāl ile berāber māye-i liyākat u ehliyyet ü iktidārım egerçi dūn, belki mefkūd ve nābūd ise de ammā bu yolda vākiᶜ olacak kusūr ve hatā ve cürm ü cināyet-i dāᶜiyānem nazar-gāh-ı ehl-i intibāh ve ashāb-ı mecd ü cāh ve ᶜulā vü mürüvvette mahfī ve mestūr kalıp ᶜuyūb-ı lisān ve hefevāt-ı zebānım zīr-i nikāb-ı tevārīde terk ile fakī-

---

9 "Farzları yerine getirdikten sonra helal rızık aramak farzdır."

10 "İki belaya müptela olan kişi daha az zararlı olanı tercih eder." *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/629, 756; *Keşfu'l-Hafā*, 2/275, no: 2400. Bu kaynaklarda "مَنِ ابْتُلِيَ بِبَلِيَّتَيْنِ فَلْيَخْتَرْ أَسْهَلَهُمَا" "iki musibete duçar olan kişi daha hafif olanını seçsin" şeklinde hadis olmayıp Hazret-i Aişe'nin bir ifadesinden mülhem sayılmıştır.

ri maᶜzūr tutup o zeyg-ı hāme ve hatā-i perīşaniyyet-i zihne haml ve "خُذْ مَا صَفَا دَعْ مَا كَدِرَ"[11] kabīlinden olarak mütecāsir-i imlāsı bulunduğum ᶜibārātın münāsibini kabūl ü tahsīnle zellāt-ı sāiresi dahi bi'l-ıslāh ber-hüsn-i teʾvīl ile taᶜdīl ve tecmīl ve taᶜmīl etmek hāli fuzalā-yı ᶜasrın şīme-i fahīme-i merhamet-sāzīlerinden ümīd-i kavī bulunmakla hemān o niyyet-i hāliseye cezm ve mesīr-i ᶜumūmu'l-muvahhidīn olan *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* kitābı memālik-i ᶜArabiyyede fazl ve menāfiᶜi meşhūd olup fi'l-hakīka bir mürşid-i kāmil makāmında kāim bir eser-i mahmūd göründüğünden ve Türkī lisānıyla şerh ve terceme olunursa ebnā-i diyār-ı Rum'a dahi nefᶜi ihāta ve şümūl edeceğinden ve bu yolda mihmān ve müsāfiri bulunduğum diyāra dahi bir hüsn-i hidmet olması vechen-mā mütebādir-i hātır olmakla bu yüzden dāimī olarak bir ecr ve sevāb ve hayr duᶜāyı iktisāb etmek kasdında maᶜa-kılleti'l-bizāᶜa ve ᶜademi'l-istitāᶜa nühüfte-i zamīrin ibrāzına teşmīr-i sāk-ı hāme ve şed-bend-i nitāk-ı ihtimām etmekle kitāb-ı müstetāb-ı hikmet-nisāb-ı mezkūrun ber-vech-i mutasavver lisān-ı ᶜazbü'l-beyān-ı ᶜOsmānī ile terceme ve şerhine şürūᶜ ve mübāşeret kılındı.

Ve bu hizmetten murād ve maksūd olan fāide ve nefᶜ egerçi bi'l-kasd maᶜnen husūlü eltāf-ı ilāhiyyeden mütemennā ve meʾmūl ise de ammā hakīkat-i vücūdu ancak fevāyid-i ᶜāmme ile hāsıl olur. Ve bundan ᶜāmmenin intifāᶜı ancak onun tabᶜ ve neşriyle mümkin olacağından ve fakr-i hāl-i dāᶜiyānem egerçi bu maksad-ı hayr-mersada dahi hāciz ve māniᶜ olduğu melhūz ise de ammā hāmī-i dīn ü devlet ve yāver-i ümmet ü millet olan şehriyār-ı Eflātūn-şiᶜārın mehāsin-i enzār-ı merhamet-disārları bu vāhimeye rāfiᶜ ve dāfiᶜ görünüp lā-siyyemā bu āsār-ı cedīdeye iksīr-i nigāh-ı ᶜālī-i [6] hazret-i hilāfet-penāhī aᶜnī ecell ü aᶜzam-ı şehenşāhān-ı cihān ve efham-ı pādişāhān-ı zamān, mihr-i münīr-i devlet-i müselmānī ve bedr-i tāb-dār-ı burc-ı saltanat-ı

---

11 "Duru olanı al, bulanık olanı bırak." Özdeyiştir, bkz. *Tācu'l-ᶜArūs*, كدر maddesi, *Lisānu'l-ᶜArab*, كدر maddesi, (كدر kelimesinde dāl zamme, fetha ve kesre ile okunabilir).

ᶜOsmānī, kāşif-i muᶜḍılāt-ı devrān ve hallāl-i müşkilāt-ı hisān-ı kıble-gāh-ı hāss u ᶜāmm ve melceᵓ ü penāh-ı kāffe-i ehl-i İslām, mefhar-i cehābize-i dānişverān ve masdar-ı fezāyil-i dānişmendān, nükte-dān-ı dekāyık-ı ᶜulūm-ı nakliyye ve hakāyık-şinās-ı hikem-i ᶜakliyye, pīş-vā-yı sālikān-ı rāh-ı hakīkat ve muktedā-yı ehl-i cāh u tarīkat, necm-i sipihr-i semā-i rifāᶜī ve kevkeb-i felek-i mesāᶜī, sāhib-i tīg ü kalem ü tāc ve mālik-i rikāb-ı kulūb-ı eᶜāzım-ı turuk u ehl-i minhāc, memdūh-ı efāzıl-ı şark u garb ve mahmūd-ı elsine-i ᶜAcem ü ᶜArab, kişver-güşāy-ı fünūn-ı edebiyye ve hükm-rān-ı ekālīm-i umūr-ı erebiyye, hākān-ı mülk ü millet ve sultān-ı selātīn-i devlet, erīke-pīrāy-ı taht-ı hilāfet, emīrü'l-müᵓminīn ve imāmü'l-müslimīn ve ser-efrāz-ı mülūk-ı zemīn, sāhib-i tevkīᶜ-i refīᶜ-i hamīd-i rabbānī ve zīb ü zīnet-i tuğra-yı garrā-yı cenāb-ı cihān-bānī, şevketli, kudretli, kerāmetli, ᶜazametli şehenşāh-ı ᶜālī-cāh-ı enām ve pādişāh-ı encüm-sipāh-ı İslām, veliyy-i niᶜmet-i ālem, mālik-i rikābu'l-ümem, hazret-i gītī-sitān-ı muᶜazzam u müfahham es-sultān ibnü's-sultān es-Sultān el-Gāzī ᶜAbdülhamīd Hān ibnü's-Sultān el-Gāzī ᶜAbdülmecīd Hān halledallāhu bi'l-ᶜadli saltanetehu ve eyyede bi't-tevfīki devletehu ve etālallāhu taᶜālā ᶜumrehu ve ᶜāfiyetehu efendimizin hüsn-i iltifātına sezā ve mazhar olursa mergūb-ı ᶜumūm-ı sekene-i āfāk ve meşhūr u mahbūb-ı Rum u Türk ü ᶜIrāk olur. Ve zīr-i zıll-ı zalīl-i bī-ᶜadīl-i hükm-rānīlerine muhīt ve şāmil olan niᶜam-ı ᶜāliye-i gāliye vü mütevāliyeye bir lāhika-i fāika vü rāyika olur ki kebīr ve sagīr ve hakīr ve fakīr ve bay ve gedā ve emīr bu meᵓāsirin fevāyid ve ᶜavāyidinden behre-dār olur.

Ve "لاَ يَعْرِفُ الْفَضْلَ إِلاَّ ذَوُوهُ"[12] mā-sadakınca işbu kitāb-ı hikmet-meᵓāb-ı mezkūrun rişte-i metninde muntazam bulunan dürer-i semīne-i hikem ve gurer-i güzīne-i silem zīver-i nuḥūr-ı kāffe-i ebnā-i beşer olmağa

12 "Fazileti ancak fazilet sahibi bilir." *Feyzu'l-Kadīr*, 3/8; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/185; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 13/514; *Keşfu'l-Hafā*, 1/245, no: 655. Bu kaynaklarda hadis olarak "إِنَّمَا يَعْرِفُ الفَضْلَ لأَهْلِ الفَضْلِ أهلُ الفَضْلِ" (Fazilet sahiplerinin faziletini ancak fazilet erbabı bilir, takdir eder) şeklinde, bazen أهل yerine ذو veya ذوو ile.

şāyeste ve hakīkaten böyle bir şerh ve tercemeye muhtāc olup taᶜmīm-i fāidesi buna vābeste olduğunu ancak bu gibi ᶜallāme bir pādişāh-ı fezā-yil-iktināh bilir. Ve bu cihetle kendim dahi bu bābda mesᶜūd ve bahtiyār ᶜadd ve bu ᶜasr-ı maᶜdelet-hasra benim eser-i hāmem zuhūru dahi vāci-bü't-teşekkür bir başkaca birr ü niᶜmet-i ᶜuzmā zuᶜm olduğu ve bunun-la teʾlīf ve tasnīfe kat-ender-kat şevkim müttezāᶜif ve mütezāyid olup bi-lutfihi'l-Kerīm bu mecellāt-ı ᶜaliyye dahi rehīn-i tahsīn-i lehazāt-ı seniyye olduktan sonra zīver-i eyādī-i intişār u iştihār olmak emel ve ümīdiyle onun itmāmına sarf-ı tamāmī-i nakdīne-i imkān u kudretle ketb ve ebvāb ve fusūlünü dokuz mücellede taksīm birle bu terceme ve şerhi tehzīb ve tertīb ve ismi cismine muvāfakat eylemek için *Mesīru ᶜUmūmi'l-Muvahhidīn İlā İhyāi ᶜUlūmi'd-Dīn* diye vazᶜ ve tesmiye ey-ledim. Ve nezd-i ehl-i fazl u ᶜirfānda hafī ve pinhān olmadığı vech üzere metn-i kitāb ᶜibādāt ve ᶜādāta cāmiᶜdir ve envāᶜ-ı mehāsin-i ahlāk ve as-nāf-ı ᶜulūm ve edᶜiye ve esniye ve tesbīhāta hāvī ve şāmildir. Ve her bir bahsi envār-ı rüşd ü hidāyetle lāmiᶜ ve her bir hükmü levāmiᶜ-i berāhīn-i katīᶜa ile sātıᶜ bulunmuş olduğundan ve müʾellifi Şāfiᶜiyyü'l-mezheb bulunduğundan ve keyfiyyet-i aᶜmāl-i ᶜibādāt mezheb-i Şāfiᶜī hükmün-ce beyān ve zikr ettiğinden mezheb-i Hanefī'de olup ᶜulūm-ı şerᶜiyyeye mümāreseleri olmayan ᶜavāmm kendi mezhebini şaşırıp bununla tāyih olmamak için her nerede bir ihtilāf-ı mezheb vākiᶜ olduysa o keyfiy-yet mezheb-i Şāfiᶜī üzere olduğu işᶜār ve mezheb-i Hanefī'de olan key-fiyyet icrāsı dahi zamīme ve ᶜilāve kılınmış ve'l-hāsıl müteşābihāt ve müteşākilātının kāffesine ve ᶜumūm-ı medlūlāt-ı hafiyyesine işbu şerh taᶜarruz edip mehmā-emken dekāyık-ı nühüfte ve hakāyık-ı nev-şü-küftelerine ebvāb-ı lāzime fethiyle teshīlāt-ı fehmine saᶜy olunmuş ve ᶜumūma mezāyā-yı elfāzı vāsıl olup onunla rāh-ı selāmet ü necā-ha ᶜāmmeten mütevāsıl olmak bābında saᶜy u güşiş-i belīg gösterilmiş; vallāhu'l-muvaffıku li'l-itmāmi ve huve'l-musteᶜānu fī cemīᶜi'l-umūri ve'l-mehāmmi.

[7] **Der-Beyān-ı Terceme-i Hāl-i Müʾellif-i Kitāb Hazret-i İmām Gazzālī ʿAleyhi'r-Rahmetu ve Rızāu'l-Meliki'l-Vehhāb**

Bismillāhirrahmānirrahīm

el-Hamdu lillāhi vahdehu ve's-salātu ve's-selāmu ʿalā men lā nebiyye baʿdehu, ammā baʿdu, ḳuṭb-ı ʿālem-i rabbānī ve heykel-i nūr-ı samedānī, şems-i tābān-ı fazl u ʿirfān ve bedr-i münīr-i āsumān-ı hidāyet u burhān, şeref-i hıtta-i ʿIrāk ve mecd-i dāire-i āfāk, sirāc-ı bilād-ı Kuds ü Şām ve çerāg-ı Bagdād-ı medīnetü's-selām, nāsır-ı dīn-i mübīn ve ḳāhir-i gürūh-ı mübtediʿa vü muʿānidīn, vākıf-ı sırr-ı hakāyık ve ʿārif-i künh-i gavāmiz ü dekāyık, serdār-ı cehābize-i kümmelīn ve server-i ehl-i yakīn, aʿlem-i ʿulemā-yı ʿasr-ı pesīn ü pīşīn ve efdal-i fuzelā-yı dehr ü hīn, nükte-dān-ı ʿālem-i mülk ü melekūt ve dakīka-şinās-ı esrār-ı ceberūt, imām-ı celīl ve hümām-ı cemīl, hakīm-i kişver-i tevhīd ve hākim-i iklīm-i temcīd, müftehar-i ehl-i tarīkat ve muʿteber-i rāh-ı hakīkat, vāsıl-ı sırr-ı şühūd ve nāil-i şeref ü saʿd u süʿūd, mazhar-ı hitāb-ı Kelīm der-huzūr, nūr-ı deycūr-ı vücūd hazret-i sultān-ı rüsül Cenāb-ı Ahmed ü Muhammed ü Mahmūd ʿaleyhi's-salātu ve's-selāmü ilā yevmi'l-haşri ve'l-hulūdi, necm-i semā-i arz-ı Tūsī Hazret-i Ebū Hāmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzālī et-Tūsī hicret-i nebeviyyeden dört yüz elli sene mürūruyla Tūs karyesinde mütevellid olup zīver-i mehd-i şühūd olmuştur. Ve beş yüz beş senesinin cemāzi'l-āhirinin on dördüncü günü yevm-i isneynde mürtehil-i dār-ı hulūd olup kezālik Tūs karyesinde defīn-i hāk-i ʿıtr-nāk olmuştur.

Ve ber-mūceb-i tahkīk-i efāzıl u rüvāt imām-ı müşārünileyhin vālid-i mācidi ehl-i zühd ü salāhtan olup sanʿatı gazl-i sūf olmakla o münāsebet ile imām-ı müşārünileyhe Gazzālī lakabı hāsıl olmuştur. Ve be-gāyet muhibb-i fukahā vü ulemā olup hemīşe ziyāret ve musāhabetlerine mülāzim ve hidemātlarına kıyām ile vüsʿ ve kudreti yettiği mertebede onlara ʿatiyye vü ihsān vermeğe cidd ve ictihād ve mümkini olduğu mertebede üzerlerine dahi infāk eder idi. Velākin zāten ashāb-ı servet ü sāmāndan olmayıp vech-i maʿīşeti hirfet-i desti olup dāimā yününü eliyle eğer ve Tūs'ta kāin olan dükkānında satıp esmānı ribhiyle taʿayyüş ve tasadduk

ve ihsān u infāk-ı fukarā ederdi. Ve fukahā meclislerine varıp kelām-ı fukahāyı işittikçe bükā ve tazarruᶜ edip ona bir veled-i fakīh rızk ve nasīb olmasını zāt-ı zi'l-celālden diler idi ve dīnde ziyādesiyle mütefakkıh olmasını dahi temennī ve duᶜā ederdi. Ve kezālik mecālis-i vaᶜza gidip hāzır oldukça nasīhat ve vaᶜzdan hoşlandıkça yine tazarruᶜ ve zārī edip ağlar ve ona vāᶜiz olarak bir veled ihsān olunmasını zāt-ı zü'l-celālden suᵓāl ve taleb ederdi.

Ve bu iki duᶜāsı rehīn-i icābet ü kabūl olup matlūbu vech üzere iki veled-i sālihe nāil oldu ki birisi imām-ı müşārünileyhtir ve fi'l-hakīka efkah-ı ehl-i zamānı oldu, kat-ender-kat akrānına fāik oldu. Ve ikincisi birāderi ᶜallāme-i sānī Ahmed-i Vāᶜiz idi. Böyle bir vāᶜiz idi ki teᵓsīr-i nush u pendinden hacer-i ṣammādan eşedd ve akvā ve eledd ve aksā olan kulūb iki pāre olurdu ki onun tahzīrine taş dayanmazdı ve meclis-i zikrinde hāzır bulunanların vücūdları mürteᶜiş ve lerze-nāk olup ferāiṣ-leri titrerdi. Ve İmām Gazzālī'nin fıkhı ise hakkında hāss ve ᶜāmm kelime-i vāhide olarak onunla şehādet ve teslīm edip fi'l-hakīka ehl-i zamānın imāmı ve fāris-i meydānı olduğuna muvāfık u mu"ālif ve muᶜādī vü muḥālifi iᶜtirāf ve tasdīk etmiştir. Müᵓellefāt ve musannefātı dahi bu müddeᶜāyı isbāt ve tahkīk eyler.

Ve ber-minvāl-i meşrūh pederi fukarā-yı sābirīn ü sālihīnden bulunduğundan ve ᶜamel-i yedi olan gazl-i sūf kesbinden geçinip başkaca bir vech-i maᶜīşeti olmadığından maraz-ı mevtinde ve takarrüb-i vefātında ehl-i salāh u takvādan bulunan sadīk-i mukarrebi bir merd-i mutasavvıfı oğulları Ebū Hāmid ile Ahmed'in üzerlerine vasī-i muhtār nasb edip ona dedi ki "Terk-i hattan dolayı benim pek çok tahassür ve ᶜazīm bir teᵓessüfüm vardır ve bana geçmiş olan niᶜmet evlādıma husūlüyle telāfī-i māfāt kaziyyesi ümīdinde bulunmuş olduğumdan bu yolda onlara benim terk edeceğim muhallefātın kāffesini sarf olunsa bile, sen ona mübālāt etmeyip hemān emr-i taᶜlīmlerine yine bezl-i māye-i iktidār u himmet etmenizi recā ve tevakkuᶜ ederim." Ve vasī-i mezkūr dahi onun vefātı vukūᶜuyla pederlerinin vasiyyeti mūcebince taᶜlīmlerine ikdām ve gayret edip tā ki pederlerinden mevrūsları olan māl-ı kalīl ve nezr-i yesīri biti-

rip bir gūnā mālları kalmadı ve emr-i infāk u idārelerine kıyām etmek o vasī-i sūfīye müteᶜazzir olunca zarūrī olarak vasī-i merkūm onlara dedi ki "Maᶜlūmunuz olduğu vech üzere pederinizin kāffe-i metrūk u muhallefātını sizin üzerinize sarf ve infāk ile mālınız cümlesi gitti. İmdi sizin bir mālınız kalmamış ve ben dahi ehl-i tecrīdden fakīrü'l-hāl bir ādem bulunmuş olduğumdan sizi onunla müvāsāt edecek benim bir mālım yoktur. Sizin için en ziyāde aslah ve enseb olan tarīki böyle gördüm ki siz medreselerin birisine sanki talebe-i ᶜulūmdansınız, ilticā edesiniz, tā ki vaktinize iᶜāne edecek bir kūt size hāsıl ola." Onlar dahi onın bu nushunu kabūl edip medreseye girdiler ve saᶜādetlerine ve ᶜulüvv-i derecātlarına dahi o keyfiyyet sebeb-i müstakil oldu, hattā İmām Gazzālī hikāyet ederdi ki "Biz ᶜilmi zāt-ı zi'l-celālin gayrısına taleb ettik, velākin ᶜilm-i şerīf zāt-ı zi'l- [8] celālin gayrısına olmaktan ibā ve imtināᶜ edip zāt-ı zi'l-celāle ᶜāyid ve muhtass oldu."

Ve ber-minvāl-i muharrer tahsīl-i ᶜilme vākiᶜ olan cidd ve cehdi rehīn-i tevfīk ve karīn-i rızā-yı Bārī ve tahkīk olunca zāt-ı kemālāt-sıfātı ᶜulūm-ı şettāya cāmiᶜ olup menkūl ve mefhūmda beyne'l-hāss ve'l-ᶜāmm bir ᶜālim-i mümtāz u mübriz olmakla eᵓimme-i ᶜizām-ı eslāfın makāmlarına varıp ve o makām gāye-i mesāᶜīsi olduğuna kanāᶜat etmeyip daha ziyāde ileriye varmağa saᶜy-ı belīg etti. Ve nihāyet u āhirini iṣtiḳsā etmeksizin bir mevkifte durmayıp hemīşe matlab-ı aᶜlāya sarf-ı güşiş ederek kendi zamānında vahīd-i dehr ve ferīd-i ᶜasr olarak fehhāme-i yektā oldu. Eyādī-i mücādilīn itfāsına muktedir olamayan nīrān-ı bidaᶜı ta"mīd ve itfā eyledi. Hünerle egerçi ḍırgām bir zāt idi, ammā ondan üsūd-ı nīrān mütevārī olup huzūrunda lerzān ve mehāfe-zenān olurlardı ve heykel-i cismi dahi bedr-i tamām ise de velākin onun envār-ı rüşd ve ziyā-i hidāyeti leylen ve nehāren müşrıḳ olup ᶜaled-devām mütevāliyen ᶜālemi rūşen-dār ederdi. Ve fi'l-hakīka beşer idi, ammā sebāt ve istikāmette bir ṭavd-ı ᶜazīm ve cebel-i şāmi" ü şehīḳ u cesīm idi. Ve egerçi baᶜzu'n-nās olup velākin cemādın baᶜzı olan dürr-i nazīm gibi idi. Zamān-ı mecīᵓi firye-i felāsifenin defᶜi için ona ihtiyāc-ı ᶜāmme o mertebeye varmıştı ki leyle-i muzlimede mesābīh-i āsumāne halkın olan ihtiyācı gibi olmuştu ve himmetine

olan fakr ve ıztırārları dahi katarāt-ı māʾa arz-ı cedbānın fakr ve ıztırārı gibiydi.

Ve ʿulüvv-i himmetiyle kendisi çün bu hāli gördü, dīn-i hanīfin muhāfazasına şedd-i nitāk-ı ihtimām edip havze-i ḥimāsı üzerine tīg-i tīz-i hūn-rīz-i makāli ile mücāhede ve gazā ve sihām-ı kelāmı sīnehā-yı muhālifīne bi'l-havāle hadd-i niṣāli telvīs-i dimā ve hubs-i hūn ile ālūde ve telṭī" etmeksizin kılāʿ u bikā-ı kulūb-ı aʿdāyı zabt ve teshīr eyledi, tā kim zamān-ı yümn-iktirānında husūn-i ʿakāʾid-i ʿāmme mahfūz ve masūn ve hablü'l-metīn-i dīn-i mübīni vesīku'l-ʿurā olup gayāhib-i şübehāt-ı dālle kāmilen āfitāb-ı ʿālem-tāb-ı ʿilm ü ʿameli ile münkeşif oldu. Sanki o ʿavārız-ı tāriye havādis-i müfteriyeden gayrı bir şey değil idi. Ve bununla berāber zamīri hāvī olduğu veraʿ ve takvāyı kābil-i vasf u taʿrīf değildir. Dāimā halvet-nişīn-i ʿuzlet olup ʿibādet ve tāʿatten başka onun bir semīri olmamakla terk-i dünyā ve hecr-i mā-sivā ederek hubb-ı cāh u mālı arkası sonra ilkā edegeldiği meşhūr ve mütevātirdir.

ʿUnfuvān-ı sabāvetinde kendi vatanında Ahmed b. Muhammed er-Rāzekānī nām fakīh-i nebīhten egerçi fıkhın bir tarafını okuduysa da baʿdehu Ebū Nasr İsmāʿilī'den kırāʾet eylemek üzere cānib-i Cürcān'a ʿazīmet ve sefer ve rıhlet edip ʿallāme-i mūmāileyhten hayliden hayli ʿulūm-ı nāfiʿayı tahsīl ve sūy-i vatanına ʿavdet ve rahīl ettikte İmām Esʿad-i Mīhenī'nin rivāyeti mūcebince esnā-i tarīkte tāife-i ʿayyārīne rāst gelip mā-hasalı bulunan māl ve menāli gāret-zede olmuş ve onun kütübü giriftār-ı dest-i reh-zenān olunca istihlāsları bābında kuttāʿ-ı tarīkin eserlerini iktizā edip gitti. Ve pīş-rev-i gürūh-ı ʿayyārīn ona dönüp iltifāt ettikte "Yazık sana, geriye dön, yoksa helāka uğrarsın!" diye ircāʿına çalıştıkta o dahi "Siz ondan necāt ve selāmeti recā ettiğin zāt ʿaşkına senden dilerim ki bu torba ve taʿlīkamı sen bana redd edip veresin, zīrā siz onunla müntefiʿ olacağınız bir şey değildir" diye tahlīs-i kütübe ihtimām etmiş. Ve ser-āmedān-ı eşkıyā "Bu taʿlīkan nedir?" diye ondan istifsār, o dahi "İçinde benim bir takım kitaplarım vardır ki ben onun istimāʿ ve kitābet ve maʿrifet-i ʿilmi için hicret etmiştim" diye beyān ve ihbār edince reʾīs-i eşkıyā gülüp dedi ki "Sen onun ʿilminin maʿrifetini nice daʿvā

edersin ki o hāl ile ki biz onu almışız ve ᶜilminden mütecerrid olup ᶜilmsiz kalmışsın!" Baᶜdehu ona redd ve iᶜtāsı için ashābına emr vermekle onun kütübü ona iᶜāde ve teslīm kılındı. Rivāyet olunur ki imām-ı müşārünileyh demiş ki "Bu bir müstantik idi, zāt-ı zü'l-celāl benim emrimde beni irşād etmek için onu öylece nutk ettirdi. Ve çün Tūs'a vāsıl oldum, ᶜale't-tevālī üç sene hıfzlarına ikbāl ve iştigāl ile taᶜlīkine muvaffak olduğum kāffe-i ᶜulūm u ehādīsi kāmilen ve tamāmen ezber eyledim, tā ki böyle bir hāle geldim ki kuttāᶜ-ı tarīk şerrine uğrayıp taᶜlīkāt ve kütübüm bir dahi gāret-zede olur ise onların ᶜilmlerinden mütecerrid kalmam." Bu hikāyeti imām-ı müşārünileyhten rivāyeten [9] Nizāmülmülk nām vezīr nakl ve hikāyet etmiştir, nitekim Nizāmülmülk tercemesinde İbn Semᶜānī zeylinden mervī ve musarrah bulunmuştur.

Sonra İmām Gazzālī ᶜaleyhi'r-rahme hazretleri İmāmu'l-Ḥarameyn'e mülāzemet eylemek üzere Nīsābūr'a gidip onda dahi bir müddet ikāmet etti. Ve tekmīl-i envāᶜ-ı ᶜulūm ve itmām-ı asnāf-ı fünūna mezīd-i ihtimām ve saᶜy u gūşiş ve cidd ü ictihād-ı tāmm edip tā ki ᶜilm-i mezheb ü hilāfta ve fenn-i asleyn ve cedel ve mantıkta fāik-i akrān ve müşārün bi'l-benān oldu. Ve ᶜilm ve hikmet ve felsefeyi dahi gereği gibi kırāᵓet ve taᶜallüm etti ve kāffelerini tahkīm ve takrīr eyledi tā ki bu ᶜulūm sāhiblerinin kelāmlarını tamāmen fehm edip anladı ve üzerlerine kelāmlarını redd ve ibtāl, daᶜvālarına kıyām ve tasaddī etti ki bu ᶜulūmun her bir fenninde bir kitāb teᵓlīf etti ve ᶜacīb ve garīb ve be-gāyet hasīn ve rezīn bir tarz üzere onları tehzīb ve tasnīf eyledi, hattā dürer-i edille vü berāhīn ile safāyih-i suhufu tarsīᶜ ve sahāyif-i kütübü tarṣīf etmiş, artık dād-ı Hak ve feyz-i fazl-ı Vehhāb-ı mutlaktan zāt-ı kerāmet-āyātı ᶜacīb ve garīb bir fıtratla meftūr olup şedīdü'z-zekā, müfritü'l-idrāk, baᶜīdü'l-gavr bir merd-i fatīn idi ki gavvās-ı ᶜummān-ı maᶜānī-i dakīka ve nükte-şinās-ı mebānī-i ᶜibārāt-ı rakīka idüği müsellem-i hāss u ᶜāmm idi.

Hulāsa-i kelām bir cebel-i ᶜilm idi, münāzarada husamāsına galebe etmeklikte şöhret-şiᶜār idi, hattā şeyhi İmāmü'l-Ḥarameyn kendi telāmizesini vasf ederken hakkında: "Gazzālī bahr-i maᶜrifettir ve Kiyā esed-i mu"riḳtir ve Hāfī āteş-i muḥriḳtir" diye vasf eylemiş. "Kiyā" kesr-i kāf

ve feth-i yā-yı müsennāt ile bir telāmīzin ismidir ki İmām-ı Ḥarameyn'in dersi muᶜīdlerinden idi ve İmām Gazzālī'nin ikincisi idi, belki ondan daha ziyāde asīl ve savt ve nazarda aslah ve atyeb idi; dört yüz elli tārī-hinde vilādet ve beş yüz dört senesinde Bagdād-ı behişt-ābādda vefāt etmiştir. Ve "āfī dahi "āf'a mensūb olan Ebü'l-Muzaffer Ahmed b. Muhammed b. el-Muzaffer el-Hāfī'dir ki o dahi ehl-i zamānının enzarı ve aḥẕaḳı bir zāt-ı kiyāset-sıfāt idi.

Rivāyet olunur ki İmāmu'l-Ḥarameyn āhir-i emrde bātınen İmām Gazzālī'den kıskanıp azıcık çekinir idi, velev ki zāhiren onunla rūy-i beşāşet ü behcetī gösterir idi. Ve İmāmu'l-Ḥarameyn'in vefātından sonra İmām Gazzālī, Nizāmülmülk nām vezīre müteveccihen ve kāsıden ordugāhına çıkıp gitti ve meclisinde eʾimme ve ᶜulemā ile münāzara edip husamāsını kahr eylerdi. Onun kelāmı kāffesi üzerine zāhir olup kātıbeten onun fazl ve kemāline iᶜtirāf ve tasdīk etmeleriyle sāhib-i ᶜālī-cāh dahi onu taᶜzīm ve tebcīl ile telakkī edip Bagdād'da kāin olan medresesinin müderrisliğine taᶜyīn ve tevliyet etti.

Ve medreseye ᶜazīmeti husūsu emr ve irāde edince o dahi Bagdād'a varıp dört yüz seksen dört tārīhinde Medrese-i Nizāmiyye'de müderris oldu ve vazīfe-i tedrīse güzelce kıyām edip onun hüsn-i kelāmı ve kemāl ve fazlı ve fesāhat-i lisānı ile nüket-i dakīka ve işārāt-ı latīfe vü reşīkaları ᶜāleme iᶜcāb ettiğinden Bagdād ahālīsi be-gāyet onu muhabbet ettiler ve gözleri menzilelerinde onu inzāl edip ona dediler ki "Ecille-i menāsıba ehl ve müstahak bulunan ᶜallāme-i bī-nazīre merhabā!" Ve bu celāl ve cemāl ve fazl ve kemāl ile ᶜazīmü'l-cāh ve ᶜāli'r-rütbe ve zāyidü'l-haşmet ve meşhūru'l-ism olarak bir müddet taᶜlīm-i ᶜilm ü tedrīse devām ve muvāzabet ettikten sonra ve zāt-ı sütūde-sıfātı ᶜāleme bir darb-ı mesel olup onun ziyāretine emākin-i baᶜīdeden şedd-i rihāl ile efāzıl-ı dehr gelip celādet-i kadrine teslīm-i küllī hāsıl olduktan sonra nefs-i nefīsi rezāyil-i dünyādan müşrif olup nāil olduğu cāh ve takaddümü rafḍ ile ve kāffe-i ᶜalāyık-ı dünyāyı ardı sonra terk ile Beyt-i Harām'ın ziyāretine ᶜazīmet ve baᶜde edāi'l-hacc Şām-ı şerīfe ᶜavdet ve dört yüz seksen sekiz senesinin şehr-i zi'l-kaᶜdesinde berr-i Şām-ı cennet-meşāmma vürūdun-

da birāderi medrese-i mezkūrenin müderrisliğine tevkīl ve inābe edip Beytü'l-Makdis'in ziyāretine teveccüh ve orada dahi bir müddet mücāveret ettikten sonra tekrār Dımaşk-ı Şām'a rücūᶜ ve ᶜavdet ve Cāmiᶜ-i Emevī'de Gazzālī'nin Zāviyesi demekle maᶜrūf olan zāviyede iᶜtikāf ve ᶜuzlet etmiş ve libās-ı hırka-i peşmīne ve siyāb-ı galīza ü haşīne ile nefsine mücāhede ve taklīl-i taᶜām u şarāb ile riyāzet ve müzāhede ettikte işbu *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* kütübünün teʾlīfine bedʾ ve mübāşeret eyledi.

Ve maᶜa-zālik meşāhid-i muᶜazzama ve türeb ü mesācid-i muhteremenin tavāf ve ziyāretlerine müs̱āberet ve müdāvemet ve sahārā ve ḳıfārda geşt ü güzār ile mücāhede-i ebrār ile nefsine ilzām ve mihen ve meşākkı teklīf ve tahmīlle ᶜibādāt-ı marziyye ve tāᶜāt-ı kurbiyyenin envāᶜıyla nefs-i nefīsini taᶜvīd ve temcīd edip mertebe-i ᶜulyāya irtikā eyledi. Ve'l-hāsıl kutb-ı vücūd ve birke-i her muhdes ve mevcūd oluncaya dek saᶜy-i bī-pāyān ve mücāhede-i bī-hadd ü bī-kerān etti. Ve rızā-i Rahmān'a mūsıl olan tarīka vāsıl olduktan sonra Bagdād-ı dārü's-selāma [10] rücūᶜ ve içinde mecālis-i vaᶜz u irşādı ᶜakd ile ehl-i hakīkat üzerine tekellüm ve bu *İhyāu'l-Ulūm* kitābı ile tahdīs ve taᶜlīm-i ᶜulūm eyledi. Hattā hakkında Muhammed b. Yahyā demiş ki "İmām Gazzālī Şāfiᶜī-i sānīdir." Ve Esᶜad-i Mīhenī demiş ki "İmām Gazzālī'nin ᶜilmi maᶜrifetine ve mezīd-i efdāli fehmine kemāl-i ᶜakl u ᶜirfāna karīb olmayan kimse varamaz, ancak fürūg-ı ᶜaklı onun gibi vāsıl-ı hadd-i kemāl olan zāt bilir." Sonra Horāsān'a ᶜavdet edip nefs-i Nīsābūr'da kāin olan Medrese-i Nizāmiyye'de dahi tedrīs ve müddet-i yesīre onda ikāmet ettikten sonra maskat-ı reʾsi olan karye-i Tūs'a rücūᶜ ve hānesi kurbünde fukahā için bir medrese ve sūfiyye için bir hānkāhı ittihāzıyla kırāʾet-i Kurʾān ve mücālese-i erbāb-ı kulūb ve tedrīs-i ᶜulūma evkātını tevzīᶜ ve taksīm ve irtihāl-i dār-ı hulūd edinceye dek idāme-i savm u salāt ve ityān-ı sunūf-ı ᶜibādet ü tāᶜāta muvāzıb olmuştur.

Ümmet-i Muhammediyye'ye envāᶜ-ı rüşd ü hüdā ile delīl ve zulmet-i cehle dahi onun ᶜilm ve ᶜirfānı leyle-i ẓalmāyı tenvīr eden bedr-i münīr gibi nūru nezīl ve bī-misl ü ᶜadīldir. Hāsid ve zındīkdan gayrı onu bir kimse bugz etmez. ᶜAlā-rivāyetin s̱aġr-ı İskenderiyye'de mukīm bir zāt,

İmām Gazzālī'ye baᶜzı mertebe muᶜādāt eder idi ve hakkında dahi baᶜzı kelimāt ile gıybet ve zebān-dırāzlık eyler idi, tā ki bir gecede ᶜālem-i maᶜnāda zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī ile onun etrāfında yār-i gārı Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk ve sāhib-i ᶜālī-vakārı Hazret-i ᶜÖmer el-Fārūk'u ᶜaleyhime'r-rıdvānı görüp İmām Gazzālī dahi huzūr-ı ᶜālīde durup o zātın şahsını gördükte, "Yā Resūlallāh, benim hakkımda tekellüm ve beni īzā eden zāt işte bu ādemdir!" diye ᶜarz-ı şikāyet etmekle sultān-ı enbiyā vü mürselīn ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz değneklerin ihzārına emr ve fermān buyurdu. Ve değnek hāzır oldukta İmām Gazzālī için o zātı mahzar-ı ᶜālī-i hümāyūnlarında değneklerle darb olunmak husūsu irāde ve fermān buyurdu. Ve o vechile baᶜde'd-darb o şahs uyanıp bīdār oldukta onun arkasında darb-ı siyāṭın eseri görülüp müşāhede olunmuştur.

Ve ᶜalā-rivāyetin uhrā imām-ı mūmāileyhin sonki teʾlīfi olan işbu *İhyāu'l-ᶜUlūm* kitābı hıtta-i garbiyyede müştehir ve mütedāvil oldukta ekābir-i meşāyih-i mutasavvifeden bir zāt kitāb-ı mezkūru onun reʾyine muvāfık görmeyip ve kendisi hıtta-i garbiyyenin emīri yanında nāfizü'l-kelim ve ᶜaliyyü'l-makām bir zāt-ı ᶜirfān-sıfāt bulunduğu hasebiyle bu kitābın tedāvülden menᶜi için cemᶜ ve āteşe ilkā ve ihrākını tensīb edip emīr dahi o zāt-ı muhtereme kemāl mertebe vüsūk ve hüsn-i zann u iᶜtikādı olduğundan onun tensībini bi't-tasvīb hıtta-i merkūmeden o kitābı toplatıp cemᶜ ile ihrākları sadedinde iken ve ᶜalā-rivāyetin onları ihrāk ettikten sonra o reʾyi ictihād eden zāt-ı mezkūr ᶜālem-i maᶜnāda bir rüʾyā görür ki içinde sākin olduğu memleketin cāmiᶜ-i kebīrine gitmiş ve ᶜādeti üzere derūn-ı cāmiᶜe dāimā girdiği kapıdan girmeyip ancak cāmiᶜin dīger kapısından girmiş. Ve cāmiᶜin bir kūşeşinde zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī bir serīr üzerine cālis ve cānib-i yemīninde Hazret-i Sıddīk-i Ekber ve Ebū Bekr ᶜaleyhi'r-rıdvān dahi kezālik bir kürsī üstünde kāᶜid bulunmuş oldukları hālde İmām Gazzālī ᶜaleyhi'r-rahme kitābı koltuğu altında mevzūᶜ ve kendisi ayak üzere el bağlı dīvān durup vākıf olduğunu görmüş. Ve o zāt uzaktan görülünce İmām Gazzālī ona bakıp baᶜdehu "Yā Resūlallāh, benim kitābımı ihrāk ve benim ᶜamelimi izāᶜa edip beni īzā eden zāt bu ādemdir!" diye şekvā ve kitābı koltuğu altından

ihrāc ve efendimize takdīm ile “İşte kitāb dahi budur. Kendi zuᶜmümce ben bu kitāb ile sünnet-i seniyye-i cenāb-ı peygamberīye hüsn-i hidmet etmişim. Eger bu kitābımda benim bir kusūr var ise ben hakkıma rāzī-yım, yoksa ben bu ādemden benim s̱eᵓrimi almak isterim!” diye ahz-ı intikāmı istirhām ettikte, efendimiz kitāba ihāle-i nigāh-ı iltifāt etti. Sonra Ebū Bekr’e verip “Sen dahi al bak, içinde muhālif-i sünnet bir şey görmedim” diye fermān buyurdu. Ve Ebū Bekr dahi alıp onu nazarından yaprak yaprak geçirdikten sonra mugāyir-i şerᶜ bir nesnesini görmedim diye o dahi tasdīk ve kitāba senā ve tahsīn edince İmām Gazzālī “Ben bu ādemden hakkımı isterim!” diye iᶜāde-i hadīs ettiğinde derhāl ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz değneklerin celb ve ihzārına irāde ve değneklerin huzūrunda o zātı huzūr-ı saᶜādete celb ile taᶜzīren onun darbı emr ve fermān buyruldukta ve onun arkasına bir iki değnek darb olundukta Hazret-i Ebū Bekr şefāᶜatine rū-nihāde edip buyurdu ki “Yā Resūlallāh, bu ādem ictihādında hatā etmiştir, li-garazin değildir ve bu cihetle maᶜzūr tutulup ᶜafvı gerektir.” Ve İmām Gazzālī dahi bi’l-muvāfaka ᶜafv ve tahliye-i sebīlini niyāz edicek darbından ferāgat ve keff-i yed vākiᶜ oldu. Ve o zāt uyanıp eser-i darbı arkasında ve elem-i darbı nefsinde hiss etmekle emīrin huzūruna varıp vākıᶜasını beyān ve hatā ve kusūruna bi’l-iᶜtirāf kitābın sıhhatini maᶜa’l-kasem tasdīk ve kendi yediyle neşr etmiştir. Ve ᶜalā-kile’r-rivāyeteyn imām-ı müşārünileyhin ᶜulüvv-i menzilet ü makāmına bu kıssa burhān-ı kātıᶜdır. Ve menākıb ve meᵓāsiri pek çok olup bundan ziyādeye makām-ı tahrīr mütehammil olmamasıyla bu kadarcık meᵓāl ile terceme-i hāli üzerine iktisād kılındı.

Ve tesānīfi dahi kesīr olup ez-cümle müştehir ve maᶜrūf olan kütübden *Basīṭ* ve *Vasīṭ* ve *Vecīz* ve *Hulāṣa* ve *Musṭaṣfā* ve *Menḥūl* ve *Taḥsīnu Edille* ve ve *Şifāu’l-Ġalīl* ve *el-Esmāu’l-Ḥusnā* ve *er-Reddu ᶜAle’l-Bāṭiniyye* ve *Minhācu’l-ᶜĀbidīn* ve *İḥyāu ᶜUlūmi’d-Dīn* nām kitāblardır. Ve bu āsār-ı nefīsesi dahi onun kemāl-i ᶜilm ü hilm ü ᶜirfānına delīl-i kāfī ve sened-i kavī vü sarīhtir, radiyallāhu ᶜanhu ve erdāhu ve efāda ᶜaleynā bi-bereketihi envāᶜe birrihi ve ihsānihi. Ve veffakanā limā ehabbehu ve’rtedāhu āmīn bi-cāhi’n-nebiyyi’l-emīn ve ālihi ve sahbihi’l-ekremīn rıdvānullāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn.

[11] **HUTBE-İ KİTĀB**

[بسم الله الرحمن الرحيم]

Bismillāhirrahmānirrahīm zemzeme-i hayr-mültezimesinin bereket ve iᶜānesi mülābese ve istishābıyla Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāna iktidāᶜen ve hadīs-i şerīf-i Hazret-i Fahrü'l-mürselīne imtisālen ve sünen-i müstahsene-i meşāyih-i sālife-i müᵓellifīne iḳtifāᵓen sınāᶜa-i pür-bizāᶜa-i zümre-i ᶜulemā-i kudemā-i musannifīne ittibāᶜen ahsen-i siyāk u sibāk üzere musannif-i merhūm bi-tevfīkihi subhānehu ve taᶜālā teᵓlīf ve tasnīfine muvaffak olduğu işbu *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn* nām kitāb-ı müstetābı teyemmünen ve teberrüken ibtidā birle teşekküren dahi cihet-i taᶜzīm ü tebcīl üzere olan vasf-ı cemīl ve senā-i cezīli terdīfiyle emr-i ibtidāyı kemā-yecibu itmām ve tekmīl eylemek üzere nagme-i mühimme-i hamd ü sipās ile dehen-güşāy-ı şürūᶜ u iftitāh edip buyurdu ki:

[أحمد الله أولا حمدا كثيرا متواليا وإن كان يتضاءل دون حق جلاله حمد الحامدين]

Yaᶜnī her ne mertebede vefīr ve kesīr ve mütevālī olarak sādır olsa bile hamdü'l-hāmidīn Hazret-i Zi'l-Celāl ve'l-Kemāl'in hakk-ı celāli dūnuna zaᶜīf ve nahīf ve dūn olmaktadır, lākin "ما لا يدرك كله لا يترك كله"[13] fehvāsınca "Ben yine evvelā ona hamd-i kesīr-i mütevālī ile hamd ederim" diye teşekkür ve netīce-i mahsūl-i kelāmı "Hazret-i Müteᶜālī'nin niᶜam-ı lā-tuhsāsına mukābil ve mütevālī olarak yaᶜnī bī-fasl u terā"ī hemān yekdīgere muttasıl ve mütelāhık olan şükr ü sipās-ı lāyık u rāyikı ᶜarz ve takdīm ederim" demektir.

Ve o vechile farīza-i zimmeti edā ve īfāsıyla ᶜāmme-i ᶜālemiyāna bādī-i hayāt-ı ebedī ve havāss-ı ādemiyāna mahz-ı hayr u saᶜādet-i sermedī olup fıtrat-ı mükevvenāta ᶜillet-i gāiyye olan, aᶜnī şeref-yāfte-i kabā-yı dībā-yı mecd-i saltanat-ı "لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ"[14] ve mazhar-ı

---

13 "Tamamı elde edilemeyen şeyin tamamı terk edilmez." *Keşfu'l-Hafā*, 2/231, no:2258; 2/368, no:2757. Hadis olmadığı belirtilmiştir.

14 "Sen olmasaydın, ālemleri yaratmazdım." *Keşfu'l-Hafā*, 2/192, no:2123. Sagānī, mevzu olduğunu belirtmiştir.

sırr-ı serīr-i zībā-yı hükm-i münīf-i ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ﴾[15], mahmūd-ı ins ü cinn ü emlāk ve mihr-i münīr-i dāire-i sebᶜu's-simāk, seyyidü's-sādāt, habīb-i bā-safā ve nebiyy-i mustafā Muhammed b. Abdullāh ᶜaleyhi minallāhi etemmü's-salāti ve eᶜammü't-teslīmāti mā-dāmeti'l-arzu ve's-semāvātın merkad-i münevver ve makarr-ı muᶜattarlarına maᶜa'l-hamd takdīm u ihdāsı kāffe-i müᵓminīne mefrūz olan tuhfe-i tahiyyeyi istirhāmında:

[وأصلي وأسلم على رسله ثانيا صلاة تستغرق مع سيد البشر سائر المرسلين]

niyāzı deᵓb-i ādāb-ı taᶜzīm ü ihtirām üzere "Tahsīsen baᶜde't-taᶜmīm, sāniyen maᶜa seyyidi'l-beşer sāirü'l-mürselīne şümūl ve ihāta ve istigrāk eder bir salāt ve selāmı okurum" diye müşk-i ᶜabīr-i tahiyye ile sahīfe-i taᶜbīri dahi taṭyīb ve taᶜṭīr ettikten sonra, hidmet-i müstefizü'l-merhamet-i mezkūresine müteᶜallik olup ᶜalā-rivāyetin müᵓellifīne vācib ve ᶜalā-rivāyetin uhrā müstehab olan beyān-ı sebeb-i teᵓlīf ve iᶜlān-ı ism-i müᵓellife ᶜatf-ı ᶜinān-ı takrīr edip buyurdu ki:

[وأستخيره تعالى ثالثا فيما انبعث عزمي من تحرير كتاب في إحياء علوم الدين]

Yaᶜnī [12] "Üçüncü mertebede dahi *İhyāu ᶜUlūmi'd-Dīn*'de tahrīrine ᶜazmim münbaᶜis olan kitāb için Hak subhānehu ve taᶜālānın lutf ve kereminden hayrı taleb edip ondan isthāre ederim" diye ḥaṣṣen ᶜale'l-istihāre ve taᶜlīmen li't-tālibīn hayr ve istihāreye ihtimāli olan lafz ile ᶜunvān-ı bünyān-ı tibyānı tasdīr etmekle sāik-ı tevfīk-i rabbānī ve kāid-i fāid-i tervīk-ı ilhām-ı samedānī ile teᵓlīf ve tasnīfine kıyām ettiği kitābın sebt ve tahrīrine mersūl-i Hazret-i Rabbü'l-ᶜālemīn olan ᶜazm ve cezmi için yaᶜnī maᶜa'l-ihlās teveccüh-i kalb ve tekevvün-i kasd u niyyetine mālik-i yevmü'd-dīnden dīn-i mübīn hürmetine hayrı taleb ve tevakkuᶜ ve recā ve tazarruᶜ etmek vesīlesiyle nām-ı kitābı iᶜlām ve onun teᵓlīfi makrūn-ı istihāre-i mesnūne olduğu īhām ve telmīh ve fāide-i mazmūn-ı meknūnu ihyā-yı ᶜulūm-ı dīniyye idüği dahi īmā ve nazm-ı mūcez ile berāᶜat-i istihlāliyye icrāsıyla mevzūᶜ-ı kitāb-ı bā-savābı gösterdi ve dahi ᶜillet ve hikmet-i tedvīni ibrāzına sell-i seyf-i nātıka edip nehc-i hakīmāne üzere

---

15 ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾ "(Ey Muhammed!) Seni ancak ālemlere rahmet olarak gönderdik." el-Enbiyā, 21/107.

ʿāleme irşāden nefs-i levvāmeden bir şahs-ı ʿāẕili intizāʿ ve tarīk-i gaybetten tarīk-i hitāba bil-iltifāt meydān-ı mücāhedede pāy-ı rahş-ı güftārı tahrīk ve muhāvereye girip dedi ki:

[وأنتدب لقطع تعجبك رابعا أيها العاذل المتغالي في العذل من بين زمرة الجاحدين، المسرف بالتقريع والإنكار من بين طبقات المنكرين الغافلين]

Yaʿnī mertebe-i rābiʿadan olarak zümre-i cāḥidīn beyninden hadd-i ʿazl ü melāmetten tecāvüz ve gulüvv eden ey ʿāẕil ve tabakāt-ı münkirīn-i gāfilīn mā-beyninden dahi takrīʿ ve inkār ile müsrif olmuş olan ey münkir-i gāfil, senin rişte-i taʿaccüb ve istigrābının katʿına ber-mukteżā-yı evāmir-i seniyye-i sünniyye vü Kurʾāniyye bi'l-icābeti's-serīʿati taʿlīmen ve irşāden söylerim ki:

[فلقد حل عن لساني عقدة الصمت وطوقني عهدة الكلام وقلادة النطق]

Zīrā ki Hallāk-ı ezelī benim lisānım üzerinden ʿukde-i hāmūşu hall ü küşād ve boğazıma ʿuhde-i kelāmın tavkı ile farīza-i nutkun dizimini geçirip beni bu ribāḳ ile taṭvīḳ ve bu ʿahd-i ezelī ile rabt ve tevsīk ve cevāhir-i semīne-i nutkıyye ile zātımı tezyīn ve tervīk etmiştir. Yaʿnī sen ey ʿāzil-i gāfil, hāb-ı gafletten uyanıp bīdār ve güşiş-i hūş-ı medhūşunu açıp istimāʿ-ı pend ü mevāʿize nigeh-dār ol ki tezkiye-i nefs ve iftihār olmayarak ancak ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾[16] mā-sadakınca ʿāleme irşād için Hazret-i Rabbü'l-ʿibād ʿale't-tahkīk benim lisānımdan girih-i samt u sükūt-ı hayevānī[yi] hall ile zebān-ı beyānımı küşād ve ıtlāk etmiş ve zātına ʿibādet ve ʿibādına menfaʿat yolunda bulunmaklığım için yaʿnī ahkām-ı celīle-i şerʿiyyesi teblīgine rūz-ı elestten beri ʿuhde-i kelāmın tavkını ve leʾālī-i nutkun kılādesini rakabe-i rıkkıyyetime geçirmiş ve bu hizmetin edāsı üzere benden vesātat-ı enbiyā vü mürselīn ile ahz-ı ʿahd ü mīsāk etmiştir. İşte ben dahi ʿahde vefā ve niʿmetin şükrü edāsında [13] derim ki:

[ما أنت مثابر عليه من العمى عن جلية الحق مع اللجاج في نصرة الباطل وتحسين الجهل]

Nedir bu senin zuhūru gün gibi āşikāre olan nūrun görmesinden olan

---

16 "Rabbinin nimetine gelince, işte onu anlat." ed-Duhā, 93/11.

körlüğe müs̱āberet ve nusret-i bātıl ve tahsīn-i cehlde maʿa'l-lecāc olan mübāderetin? Yaʿnī rūşen güneş gibi ʿayān olan emr-i Hakk'ı görmekten bī-basar kalmağın ve nusret-i bātıl ve tahsīn-i cehle lecāc etmen cāy-ı taʿaccüb olup lā-siyyemā bu hāl üzere olan müs̱āberetin ve bilerek lecāc ve muhālefetin maʿa'z-ziyādet agreb ve aʿcebdir, çünkü bu reviş şān-ı ʿukalā vü ashāb-ı basardan değildir.

[والتشغيب على من آثر النزوع قليلا عن مراسم الخلق ومال ميلا يسيرا عن ملازمة الرسم إلى العمل بمقتضى العلم طمعا في نيل ما تعبده الله تعالى به من تزكية النفس وإصلاح القلب]

Ve dahi onun için mahlūk bulunduğu ʿamel ve ʿibādetin neyl ve iktisābı tamaʿına, yaʿnī tezkiye-i nefs ve ıslāh-ı kalb etmek için ʿilmi muktezāsına ʿamel etmeğe azıcık mülāzemet-i resmden bir meyl-i yesīr ile meyl ve merāsim-i halktan azıcık intizāʿı īs̱ār eden ādemin hakkında senin bu taʿn ve taʿyībin nedir ve ne içindir? İşte bu gibi taʿyīb ve taşgīf umūr-ı ʿacībedendir.

[وتداركا لبعض ما فرط من إضاعة العمر يائسا عن تمام حاجتك في الحيرة وانحيازا عن غمار من قال فيهم صاحب الشرع صلوات الله عليه وسلامه: "أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ القِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ سُبْحَانَهُ بِعِلْمِهِ"]

"Ve dahi maʿa-tezkiyeti'n-nefs ve ıslāhi'l-kalb o murād için ʿilmi muktezāsına ʿamel ve merāsim-i halktan nefsinin intizāʿını ihtiyār ve onu mülāzemet-i resm üzerine tercīh ve īs̱ār eden, mā-hulika li-eclihi ʿameli cānibine meyl ve senin makām-ı hayrette olan hācetinizin tamāmından yeʾs ve nā-ümīdīde kalarak ʿömründen bi't-tefrīt zāyiʿ olan zamānda iktisāb edemediği ʿamelin baʿzına telāfī ve istidrāk eden ve eşedd-i ʿazāb ile yevm-i kıyāmette maʿzūb olacak gürūhun gadīrine magmūr olmaktan muhtāz olmak isteyen kimsenin hakkında senin bu taʿyīb ve teşgībin nedir?"

Yaʿnī ʿilmi ile müntefiʿ olamayan kimse yevm-i kıyāmette eşedd-i ʿazāb ile muʿazzeb olacağı vaʿīdini nātık olan hadīs-i şerīf-i nebevīye ısgā bu vaʿīd-i şedīdden ihtirāz edip vaʿīdin tahtına dāhil olmuş olan kesāndan inḥiyāzı murād ile ʿilmi mūcebince ʿamel ve ʿömrünce bi't-

tefrīt zāyiᶜ olan zamān içinde müktesib olamadığı ᶜamelinin baᶜzısının tedārükü için merāsim-i halktan meyl eden ᶜākıle taᶜyīb etmek umūr-ı ᶜacībe vü garībedendir. Görmez misin şehenşāh-ı kişver-i emr ü menāhī ve pādişāh-ı iklīm-i sıdk u güvāhī, mümehhid-i kavāᶜid-i asl u ferᶜ Hazret-i Sāhibü'ş-şerᶜ sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem efendimiz hazretleri: "أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللهُ سُبْحَانَهُ بِعِلْمِهِ"[17] diye terk-i ᶜamel üzerine inẕār ve tahẕīr etmiştir. Ve hadīs-i münīfin hulāsa-i meᵓāli: "Hak subhānehu ve taᶜālā o ᶜālim ki onu müktesebi olan ᶜilm ile müntefiᶜ etmemiştir, o ᶜālim yevm-i kıyāmette ᶜumūm-ı nāsın ᶜazābından ezyed ve eşedd bir ᶜazāb ile muᶜazzeb olur" demektir. Ve hāl böyle iken senin bu cehle ısrār, körlük üzerine devām [14] ve istimrār ve bu hāl-i nā-be-meᵓālden firār ve ihtirāz edip tedārük-i mā-fāte kıyām ve ᶜamele ikdām ile ıslāh-ı nefs ü kalbe ihtimām edene bu taᶜyīb ve ᶜazl ve inkārın nedir, kār-ı ᶜakl mıdır? İşte senin bu tārik-i dünyādan taᶜaccübün şāyān-ı taᶜaccübdür.

[ولعمري إنه لا سبب لإصرارك على التكبر إلا الداء الذي عم الجم الغفير بل شمل الجماهير]

"Ve ben kendi ᶜömrüme kasem ederim ki senin bu tekebbür üzere olan ısrārına cemm-i gafīre ᶜāmm ve cemm-i gafīre yalnız değil, belki cemāhīre şāmil olan dāᵓ ve derdden gayrı bir sebeb yoktur."

Yaᶜnī o hāl üzere olan müs̱āberet ve karār vechile lecc ve nusret-i bātıla olan ısrār ile ᶜamele meyl edenlere taᶜyīb ve harekātlarını inkār etmekliğin mahz-ı tekebbürdür. Ve bu tekebbüre olan ısrārın dahi ᶜale't-tahkīk cumhūra muhīt ve şāmil olan ᶜillettir. Ve bu sebeb ve o ᶜilletten başka ona bir āher sebeb yoktur. Ve o ᶜillet müdāvāt ve tīmāra muhtāc olmağın beyān-ı ᶜillet ü devāya bedᵓ ve sūret-i muᶜālece vü tīmārı irāᵓe etmek üzere evvelā menşeᵓini göstermek için bu emri bir cebel-i şāhik u ᶜālīye mecāzen temsīl ve ᶜalā-sebīli'l-istiᶜāre o cebele bir

---

17 "Kıyamet günü azabı en çetin olacak olan kişi, Allah'ın, ilminden yararlanmayı nasip etmediği alimdir." *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/305, 507, *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/285, 1778. İsnadı zayıf sayılmıştır. ez-Zebīdī'ye göre el-Munzirī zayıf hadis addetmiştir.

tepe isbātıyla taʿrīf-i müşebbehe şürūʿ edip dedi ki "Ve o derd ve ʿilletin menşeʾi nedir diye suʾāl edersen:

[من القصور عن ملاحظة ذروة هذا الأمر والجهل]

"O dahi bu emrin tepe ve yücelik mahallini mülāhaza etmekten zuhūr eden kusūrdandır ve nādānīdendir."

Ve çün mānend-i tabīb-i nabz-āşinā o emrde menşe-i derd ü bīmārīyi beyān edince sürʿat-i muʿālecesine kıyām ve kemāliyle ona dikkat ve ihtimām olunmak için bu derdin mikdārı ve vücūb-ı tīmārı ve tafsīl-i azrārı ile emr-i ihtār ve tahzīr ve inzāra ʿatf-ı nigāh-ı ihbār ve ḥaṣṣ ve tergībe girişip dedi ki:

[فإن الأمر أد والخطب جد]

"Zīrā ki ʿale't-tahkīk bu bizim dediğimiz emr bir emr-i ʿazīm ü ʿacīb-dir ve bu derd ve musībet dahi bir büyük ve cesīm musībettir", mühim-sememeğe gelmez ve tesāhül ve temāhül elvermez, çünkü tahkīk ve tahkīken ʿömr-i insān sürʿatle geçer.

[والآخرة مقبلة والدنيا مدبرة]

"Ve dahi āhiret ikbāl edip ileriye gelmekte ve dünyā dahi arkaya dönüp gitmektedir." Ve sevfe ve leʿalle ile tesvīf-i vakt ve teʾennī edip teʾhīr-i tīmārı dahı mahzūrdan sālim olamaz.

[والأجل قريب والسفر بعيد والزاد طفيف والخطر عظيم والطريق سد]

"Çünkü ecel-i mukadder karīb olup ve mesāfe-i sefer baʿīddir ve buʿd-i mesāfeye nisbeten ʿömrü içinde insān ne kadar ʿamel eder ise ki o ʿamel onun zād ve tūşesi makamındadır, o zād ṭafīf ve cüzʾī ve lā-şeydir. Ve yolun hatarı çok ve ʿazīm olup ve lā-siyyemā yol kapalıdır."

Yaʿnī [18]"كُلُّ آتٍ قَرِيبٌ" medlūlünce dār-ı dünyāda ve benī-ādem her ne kadar ziyādece yaşayıp muʿammer olsa bile onun müddet-i ʿömrü gideceği diyārda edeceği ʿömre nisbet ile [15] bir şey deme değildir. Ve ona nisbet ile tedārük olunacak zād-ı tarīk dahi kezālik lā-şey demektir.

18 "Her gelecek yakındır" *Keşfu'l-Hafā*, 2/134, no:1942, 2/146, no:1981.

Ve bu yolun, hāl ve tūlüne nazaran pek ziyāde muhātaralıdır ve imdād-ı fütūhāt-ı rahmāniyye yetişmedikçe kapalı kalıp bu bābda ihmāl ve imhāle gelmez.

[وما سوى الخالص لوجه الله من العلم و العمل عند الناقد البصير رد]

"Ve riyādan berī ve garaz-ı dünyeviyyeden ᶜārī ve hāsseten rızā-yı Bārī'ye merbūt olmayan ᶜilm ve ᶜamel-i sālih ü hālis makbūl değildir; kalb akçe gibidir, sāhibine iᶜāde olunur, zīrā onun nakkādı basīrdir, ᶜamel-i magşūş onun üzerine geçmez."

Ve bu kelāmda bir hadīs-i şerīfe telmīh vākiᶜ olmuştur, nitekim ᶜinde'l-muhaddisīn isnādıyla maᶜan maᶜlūm olan hadīs-i meşhūrun[19] hulāsa-i meʾālinde mefhūm olmuş ki nakdeyn-i ᶜilm ü ᶜamelden mā-siva'l-hālis li-vechillāhi taᶜālā nākıd-ı basīrin ᶜindinde merdūd ve gayr-i makbūldür. Yaᶜnī sarrāfān-ı hazāyin-i mülūk-i dünyeviyyeden hāzık ve dakīka-şināsān-ı nukūd-ı zer ü sīm olanların ᶜindlerinde nuhās ile magşūş veyāhūd kalb olan nukūd ne sūretle kabūl ve iᶜtibārdan sākıt olup sāhibine redd olunur ise kezālik li-gayri vechillāh vākiᶜ ve ᶜamel-i sümᶜa vü riyā ile magşūş olmuş olan mahsūl-i ᶜulūm u aᶜmāl dahi geriye sāhibine redd olunup makbūle geçmez, zīrā ki nakkādı basīr olup ve aldanmasının imkān ve ihtimāli yoktur. Ve mādām ki tarīk-i āhiretin zād ve tūşesi hasenāt-ı aᶜmāldir, bu yolda yarayacak hasenātın istishābı īcāb eder. Sālik-i rāh olan kimse şu dakīkayı bilip tedārük edeceği zād yaᶜnī işleyeceği aᶜmāl-i sāliha hālise olmaklığına kemāl mertebe dikkat ve ihtimām etmesi lāzımdır.

[وسلوك طريق الآخرة مع كثرة الغوائل من غير دليل ولا رفيق متعب ومكد]

"Ve burasını dahi bilip ona göre tedārük-i levāzimāt-ı rāhiyyeye iᶜtinā etmesi īcāb eder, nitekim müstagnī-i beyāndır ki dār-ı dünyāda kalb ve züyūf akçe ile bir kısacık yola çıkılmaz ve bī-refīk ü kıla-

---

19 Herhalde bu hadis "Kendisinde zerre kadar riya olan ameli Allāh cennete kabul etmez" mealindeki "لا يقبل الله عملا فيه مقدار ذرة من رياء" hadisidir. Bkz. *Cāmiᶜu'l-Ulūm ve'l-Hikem*, 1/17; *et-Tergīb ve't-Terhīb*, 1/36, no: 54; *Hilyetu'l-Evliyā*, 8/240; *Safvetu's-Safve*, 4/263.

vuz gidilmez ve kesret-i gavāyil istishāb olunmaz, tarīk-i āhireti dahi bi-tarīki'l-evlā çürük aᶜmāl ile gidilemeyeceği gibi bilā-delīl ve lā-refīk kesret-i gāvāyil ile tarīk-i āhireti geçmek kolay olamaz." Yaᶜnī kesret-i gavāyil ile arkadaşsız ve kılavuzsuz āhiret yolunda geçmek katı çok yorgunluk ve meşakkattir ve behemehāl tedārük-i refīk ü delīl emr-i ehemm ü elzemdir. Ve tarīk-i āhiret için delīl kimdir diye sorulur ise:

[فأدلة الطريق هم العلماء الذين هم ورثة الأنبياء وقد شغر منهم الزمان]

"İşte o tarīkin edillesi verese-i enbiyā-i ᶜizām olan ᶜulemā-i kirāmlardır, hālbuki zamān onlardan "ālī olmuştur" diye musannif-i merhūmun şu cümle-i hāliyye ile olan ihbārı egerçi ᶜale'l-ıtlāk vākiᶜ olmuş ise de lākin ᶜulemā-i ᶜāmilīnden külliyen zamānın [16] "ulüvvü kaziyyesine teslīm olunamaz, çünkü [20]"لَوْ خُلِيَتْ بُلِيَتْ" delīli ona muᶜārızdır. Ve bu delīlin hükmü üzere "ālī olmuş olsaydı dünyānın belā ve harābı iktizā ederdi. Ve buna bināen bu makāli behemehāl teʾvīle mübtenī olmak gerektir ve'l-ᶜilmü ᶜindallāh. Tevcīhi budur ki yā zamān-ı sālifte vücūda gelen ᶜulemā-yı ᶜāmilīnin kesreti fikdānıyla ᶜulūm-ı dīniyye ashābına kıllet tārī olup şāzz ve nādir kalmalarıyla mevcūdu maᶜdūm hükmünde koyup tagallüben denmiş olur veyāhūd gerdiş-i devrān iktizāsınca onun ᶜasr ve diyārı bir hāl-i şūriş ü teşvīşe giriftār olmasıyla li-hikmetin erādehallahu taᶜālā ᶜilm-i mezkūrda muᶜāsırı bulunan dānişmendān kendilerini mefāze-i iftitāndan kūşe-i ᶜuzlet ü inzivāya çekip o aralıkta vücūd-ı bihbūdları mefkūd ve mihr-i münīr-i fazl u ᶜirfānları zīr-i perde-i sehāb-ı ihticābda mestūr ve muhtefī olmakla meydān-ı ᶜulūm eyādī-i ᶜulemā-i rüsūmda mevcūd görünüp ve onların bir delālet ve irşādları kalmadığından hurşīd-i vücūd-ı pür-sūdları mütevārī-i zeyl-i ufk-ı gurūb ᶜaddiyle o kelām-ı esef-meşāmmı īrād etmiştir. Ve ᶜalā-kile't-takdīreyn bu sūrette olan daᶜvāsı teʾvīlli olacağı mukarrerdir. Ve baᶜde-mā bu kabīlden olacak zikr ve īmāsı dahi o tevcīh üzere mahmūldür. Ve ondan murādı teʾlīf-i kitaba lüzūm göründüğünün mukaddimesini bir temhīd etmektir, yaᶜnī zamān zāhirde verese-i enbiyā olan ᶜulemādan hālī kalınca delīl-i tarīk-i āhiret kütüb-i müdevvene kaldı ve sālik-i

20 "Dünya hayırdan yoksun kalmaz" anlamında bir özdeyiş.

tarīk-i āhirete delālet etmek üzere ben dahi bu kitābın teʾlīfine ʿazmim münbaʿis oldu demek ister. Ve zāhir-i hāle nazaran cümle-i hāliyye-i mezkūreyi tefsīrinde dedi ki:

[ولم يبق إلا المترسمون وقد استحوذ على أكثرهم الشيطان واستغواهم الطغيان]

Yaʿnī "Edille-i tarīk-i āhiret olacak ʿulemādan zamān hālī olunca sahn-ı vücūd-ı zāhirīde müteressimūndan gayrı bir kimse kalmadı ve kalan ʿulemā-i müteressimīnin ekserisi üzerine ʿaleyhi mā-yestehık şeytān-ı laʿīn mütesallıt ve müstaḥviẕ olmuştur ve tugyān dahi onları istigvā etmiştir." Yaʿnī maglūb-ı nefs ü şeytān olup semt-i nā-be-selāmete medʿuvv olmaktadırlar.

[وأصبح كل واحد بعاجل حظه مشغوفا فصار يرى المعروف منكرا والمنكر معروفا]

"Ve çün maglūb-ı nefs ve meftūn-ı mekr-i melʿūn oldular, artık her biri ʿācil hazzıyla meşgūf olarak sabāh ettiler, yaʿnī hubb-ı cāh u māl-ı dünyeviyle sabāh ederler ve taʿammür ederler ve bināberīn maʿrūfu münker ve münkeri maʿrūf görür oldular."

[حتى ظل علم الدين مندرسا ومنار الهدى في أقطار الأرض منطمسا]

"Tā kim ʿilm-i dīn münderis ve bī-eser ve menār-ı hüdā aktār-ı arzda münṭamis oldu." Yaʿnī ʿadem-i neşrinden nāşī ʿilm-i dīn cihānda nā-bedīd ve nūr-ı irşād munkatıʿ ve nā-resīd oldu ve ʿālem ʿitām-ı nādānī-i umūr-ı dīniyyede tāyih ve vālih kaldı.

[ولقد خيلوا إلى الخلق [17] أن لا علم إلا فتوى حكومة تستعين به القضاة على فصل الخصام عند تهاوش الطغام أو جدل يتدرع به طالب المباهاة إلى الغلبة والإفحام أو سجع مزخرف يتوسل به الواعظ إلى استدراج العوام]

"Ve o ʿulemā-i rüsūm ise, zāt-ı zi'l-celāle kasem ederim ki ʿālemi igfāl etmişler ve onlara taʿʿyīl ederek bir zann-ı fāside düşürmüşler ki ṭaġām yaʿnī erāzil-i nās olanların tehāvüşlerinde yaʿnī yekdīgerleriyle bir daʿvādan dolayı karış muruş olduklarında onların husūmetlerinin faslı üzerine hükkām-ı şerʿiyye onunla müstaʿīn olacakları hükm fetvāsı

ᶜilminden yāhūd tālib-i mübāhāt ᶜinde'l-münāzara hasmına galebe ve ifḥām etmek için onunla mütederriᶜ olacağı sanᶜat-ı cedeliyye fenninden veyāhūd istidrāc-ı ᶜavāmm için vāᶜiz onunla mütevessil olacağı kelām-ı mukaffā vü müseccaᶜ ve müzahref ᶜilminden gayrı bir ᶜilm yoktur."

Ve mā-hasal-ı kelām ᶜulemā-i rüsūm halkı aldatıp böyle bir zuᶜma düşürmüşler ki ᶜālemde tahsīl ve taᶜlīmi īcāb eden ᶜulūm ancak üç kısmdır: Yā ᶜilm-i fetvā-yı fasl-ı daᶜvā veyā ᶜilm-i cidāl veyāhūd ᶜulūm-ı nazm-ı kelām ve tahsīn-i secᶜ ü fıkarāt-ı vāᶜiziyyedir. Ve bunlardan gayrı iktisāb olunacak başka ᶜilm yoktur! Ve ta''yīl etmeleri o ᶜulūma teᶜātī ve ragbet etmeleriyle hāsıl olmuştur. Ve bunun sebeb ve ᶜilleti odur ki:

[إذ لم يروا ما سوى هذه الثلاثة مصيدة للحرام وشبكة للحطام]

"Onlar yaᶜnī ᶜulemā-i rüsūm hubb-ı cāha meftūn olmalarından nāşī himmetleri iktisāb-ı māl u iştihāra mahsūr olmuştur ve bu aksām-ı selāsenin mā-ᶜadāsı sayd-ı harām için bir dām ve iktisāb-ı ḥuṭām için bir şebeke ve tuzak, ᶜavāmm görememişlerdir."

[فأما علم طريق الآخرة وما درج عليه السلف الصالح مما سماه الله سبحانه في كتابه فقها وحكمة وعلما وضياء ونورا وهداية ورشدا فقد أصبح من بين الخلق مطويا وصار نسيا منسيا]

"Ve ᶜilm-i tarīk-i āhiret olup nazar-ı iᶜtibārlarından sākıt olan ve ᶜadem-i teᶜātīlerinden nāşī külliyyen metrūk kalmış olan ᶜilm ise ecell-i ᶜulūm ve aᶜzamı olup ve Hak subhānehu ve taᶜālā ona kitāb-ı münezzelinde fıkh ve hikmet ve ziyā ve nūr ve hidāyet ve rüşd diye tesmiye buyurduğu ᶜilmlerdendir. Ve o ᶜilm üzerine selef-i sālih dāric ve sālik olmuştur. Ve bu cemāl ve kemāl ile muᶜattal ve mehcūr olup halk mā-beyninde matvī ve nesyen mensī olmuştur."

[ولما كان هذا ثلما في الدين ملما وخطبا مدلهما رأيت الاشتغال بتحرير هذا الكتاب مهما إحياء لعلوم الدين وكشفا عن مناهج الأئمة المتقدمين وإيضاحا لمناهي العلوم النافعة عند النبيين والسلف الصالحين]

"Ve çün bu hāl-i esef-iştimāl raṣīnü'l-bünyān olan kasr-ı dīn-i mübīn-i şāmi''u'l-erkānın cidār ve dīvārına bir büyük gedik ve ᶜazīm bir

"arem ve s̱ülem-i mülimm ve musībet-i ʿuzmā vü muzlime ve dāhiye-i müdlehimm bulundu; ihyāen li-ʿulūmu'd-dīn ben dahi lede'l-enbiyāi'l-ʿizām ve's-selefi's-sālihīne'l-kirām müntehā-yı ʿulūm-ı nāfiʿayı īzāh ve tebyīn etmek ve o bābda olan menāhic-i eʾimme-i mütekaddimīni keşf ve taʿyīn eylemek için bu kitābın tahrīriyle iştigāl etmek husūsunu bir emr-i mühimm gördüm."

[Tertīb-i Kitāb]

[وقد أسسته على أربعة [18] أرباع وهي ربع العبادات وربع العادات وربع المهلكات وربع المنجيات]

"Ve onu dahi dört rubʿ yaʿnī dört kısm üzerine teʾsīs ve tertīb ettim ki bir rubʿu şeʾn-i ʿibādāta ve bir rubʿu ahvāl-i ʿādāta ve bir rubʿu āfāt-ı mühlikāt ve keyfiyyātına ve bir rubʿu esbāb-ı münciyāt ve tasarrufātına hāvī ve cāmiʿ ola." Çünkü nevʿ-i beşerin hayāt ve necātı bunların mahzūr ve muhassenātını bilip hüsn-i muʿāmelātlarıyla hāsıl olur ve kıyām-ı sakf-ı vücūdları bu erkān-ı erbaʿa iledir.

[وصدرت الجملة بكتاب العلم لأنه غاية المهم]

"Ve gāye-i emr-i mühimm olduğu haysiyyet ile işbu aksām-ı erbaʿanın cümlesini mebāhis-i ʿilmiyenin kitābıyla tasdīr ettim." Yaʿnī birinci kısmın ibtidāsında onu zikr ve ahvāl ve kemiyyet ve keyfiyyātını beyān eyledim, çünkü cümle-i ahvāl ü şüʾūnun aslı ve menşeʾi olup ve aksām-ı erbaʿa-i mühezzebenin vāsıta-i maʿrifet ü icrāʾātıdır; lā-siyyemā bu müʾellifin ʿille-i gāiyyesinin medār-ı aʿzamıdır.

[لأكشف أولا عن العلم الذي تعبد الله على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم الأعيان بطلبه]

"Tā kim Cenāb-ı Rabbü'l-ʿibād, Hazret-i Resūl-i ekreminin mübārek lisānı üzere āti'l-beyān olan hadīs-i zī-şānın mefhūmuyla halāyıkı onunla müteʿabbid olduğu ʿilmin ahvāli üzerine keşf edeyim." Yaʿnī tahsīli matlūb ve aʿyān üzerine taʿallümü hadīs-i şerīf-i mezkūrun medlūlünce mefrūz olan ʿilmi temyīz ve taʿyīn edeyim, zīrā bu terk-i ṭārī

ile rūy-ı münīri mütevārī-i nikāb-ı ihticāb olmuştur ve ᶜāşık-ı cemāline mehāsini muhtefī kalmıştır.

Ve hulāsa-i kelām her bir ferdin üzerine taᶜallümü vācib ve ᶜayn-ı ᶜibādet olan ᶜilmin fevāyid ve ᶜavāyidine bahs ve fazl-ı ᶜilm ü taᶜlīm ü taᶜallümü herkese iᶜlām ile kemiyyet ve keyfiyyet ve ehemmiyyetini taᶜrīf için onu ᶜunvān-ı kitāb ettim demektir.

[إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ"]

"Nitekim Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ"[21] diye irāde ve fermān buyurmuştur." Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı şerīfi "Her bir müslimin üzerine taleb-i ᶜilm mefrūzdur."

[وأميز فيه العلم النافع من الضار]

"Ve dahi onda zarar verici ᶜilmden nefᶜ verici ᶜilmi temyīz ve ifrāz ederim."

[قال صلى الله عليه وسلم: "نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ"]

"Zīrā ki menfaᶜat vermeyen ᶜilm insāna muzırr olur ve ondan taᶜavvüz etmek mesnūndur, nitekim ümmetine ifhāmen ve ᶜiᶜlāmen ᶜaleyhi efdalü't-tahiyyāt ondan taᶜavvüz edip buyurmuş ki "نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ"[22] Ve hulāsa-i medlūl-i nazmı "Menfaᶜat etmeyen ᶜilmden biz Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şāna sığınırız." Bu taᶜavvüz edişi onun zararına delālet eder.

[وأحقق ميل أهل العصر عن شاكلة الصواب وانخداعهم بلامع السراب واقتناعهم بالقشر عن اللباب]

---

21 "İlim talep etmek her Müslümana farzdır." İbn Māce'nin (Mukaddime, 17, no: 224) Enes'ten rivayet ettiği bu hadisin senedini Ahmed b. Hanbel ve Beyhakī (*Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/253) zayıf olarak nitelemişlerdir. Ayrıca bkz. *Tahrīcu Ehādīsi İhyāʾ*, 1/7, (hadis no 2)

22 "Fayda sağlamayan ilimden Allāh'a sığınırız." İbn Māce, Duᶜāʾ, 3, no: 3843; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/683, no: 1207; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/402; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 6/408, no:4686.

"Ve dahi onda ehl-i ᶜasrın şākile-i savābdan vākiᶜ olan meyl ve inhirāflarını ve lemᶜ-i serāb ile aldanılmış olduklarını ve içinden yalnız bir kabuğu ile kanāᶜat edegeldiklerini tahkīk edeyim." Yaᶜnī ehl-i zamān çöl ve beyābānda susadıkları evānda serābın parlaması ile aldanıp ve onun için reh-i rāst ve doğru yolu terk ile rāh-ı tebāha meyl ve inhirāf ettikleri misilli, bu yolda dahi ne sūretle aldanıp meyl ve ᶜudūl ettiklerini ve semere-i ᶜilmi igtinām etmek sırasında ne vechile onun magzı ve içini bırakıp yalnız kışr ve kabuğuyla iḳtināᶜ edegelmiş bulunduklarını beyān ve isbāt edeyim. [19]

[ويشتمل ربع العبادات على عشرة كتب]

"Ve rubᶜ-ı ᶜibādāt on ᶜaded kitāba müştemildir ki

[كتاب العلم]

Birincisi "kitābu'l-ᶜilm"dir.

[وكتاب قواعد العقائد]

Ve dahi ikincisi "kitābu kavāᶜidi'l-ᶜakāᵓid"dir.

[وكتاب أسرار الطهارة]

Ve üçüncüsü "esrār-ı tahāret kitabı"dır.

[كتاب أسرار الصلاة]

Ve dördüncüsü "kitābu esrāri's-salāt"

[كتاب أسرار الزكاة]

Ve beşincisi "kitābu esrāri'z-zekāt"

[كتاب أسرار الصيام]

Ve altıncısı "kitābu esrāri's-sıyām"

[كتاب أسرار الحج]

Ve yedincisi "kitābu esrāri'l-hacc"

[كتاب آداب تلاوة القرآن]

Ve sekizincisi "kitābu ādābi tilāveti'l-Kurᵓān"

[كتاب الأذكار والدعوات]

Ve dokuzuncusu "kitābu'l-ezkār ve'd-daᶜavāt"

[كتاب ترتيب الأوراد في الأوقات]

Ve onuncusu "kitābu tertībi'l-evrād fi'l-evkāt"

İşte umūr-ı ᶜibādātın ehemm ve elzemi bu kütüblerde hasr ve tibyān kılınıp ve buna rubᶜ-ı ᶜibādāt iᶜtibār kılınmıştır.

[وأما ربع العادات فيشتمل على عشرة كتب]

Ve rubᶜ-ı ᶜādāt ise o dahi on ᶜaded kitāba şāmil olmuştur:

[كتاب آداب الأكل]

Birinci kitābı "kitābu ādābi'l-ekl" olup yaᶜnī yemek içmek ādābı beyanındadır.

[كتاب آداب النكاح]

Ve ikincisi "kitābu ādābi'n-nikāh" yaᶜnī evlenmeğin ādāb ve şurūtu ve ahkāmı beyānındadır.

[كتاب أحكام الكسب]

Ve üçüncüsü "kitābu ahkāmi'l-kesb" olup ve o dahi kār ve kisbin beyān ve ahkāmı tibyānındadır.

[كتاب الحلال والحرام]

Ve dördüncüsü "kitābu'l-helāl ve'l-harām"

[كتاب آداب الصحبة والمعاشرة مع أصناف الخلق]

Ve beşincisi "kitābu ādābi's-sohbet ve'l-muᶜāşeret maᶜa-asnāfi'l-halk" yaᶜnī asnāf-ı halk ile hüsn-i āmīzeş ü muᶜāşeret ile ādāb-ı sohbetin tibyānındadır.

[كتاب العزلة]

Ve altıncısı "kitābu'l-ᶜuzlet"tir, yaᶜnī halktan ictināb ve ᶜuzlet ve küşe-nişīnlik ve inzivānın muhassenātı beyanındadır.

[كتاب آداب السفر]

Ve yedincisi "kitābu ādābi's-sefer"dir.

[كتاب السماع والوجد]

Ve sekizincisi "kitābu's-simāᶜ ve'l-vecd" olup o dahi nagamāt-ı ezkār ve hālāt-ı ᶜışk ve vicdānī-i mahabbetin ahkām ve āsārı beyanındadır.

[كتاب الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر]

Ve dokuzuncusu "kitābu'l-emr bi'l-maᶜrūf ve'n-nehy ᶜani'l-münker" olup yaᶜnī emr-i maᶜrūf ve nehy-i münkerin keyfiyyāt ve emākin ü suver-i icrāʾāt ile ahkāmı beyānındadır.

[كتاب آداب المعيشة وأخلاق النبوة]

Ve onuncusu "kitābu ādābi'l-maᶜīşet ve ahlāki'n-nübüvvet" olup o dahi ahlāk-ı nübüvvet ve ādāb-ı maᶜīşetin beyānındadır.

Ve işbu rubᶜ-ı sānī egerçi min cihetin ᶜādete müteᶜallik olduğu haysiyyetle ona rubᶜ-ı ᶜādāt diye ıtlāk etmiştir, velākin cihet-i uhrādan ictināb-ı muharremāt ve ittikā-i şübehāt ve tetebbuᶜ-ı sünen-i āsār ve ıslāh-ı makāsıd-ı niyyāt ile teᶜātīsi kezālik emr-i tāᶜāt u ᶜibādāttandır ve menāṭ-ı sevāb u ᶜikāb olur mevāddandır.

[وأما ربع المهلكات فيشتمل على عشرة كتب]

Ve kısm-ı sālisi ki rubᶜ-ı mühlikāt ise o dahi kezālik on ᶜaded kitāba hāvī ve müştemil ve cāmiᶜdir.

[كتاب شرح عجائب القلب]

Ve birinci kitābı ise "kitābu şerhi ᶜacāyibi'l-kalb" olup yaᶜnī ᶜacāyib-i kulūbün zikr ve beyānındadır.

[كتاب رياضة النفس]

Ve ikincisi "kitābu riyāzeti'n-nefs"tir yaᶜnī nefs-i insāniyyenin keyfiyyet-i riyāziyyet ü ahkāmı tibyānındadır.

[كتاب آفات الشهوتين شهوة البطن وشهوة الفرج]

Ve üçüncüsü "kitābu āfāti'ş-şehveteyn şehvetü'l-batn ve şehvetü'l-ferc" mebāhisindedir, yaᶜnī āfāt-ı şehveteyn ki şehvet-i ekl ü cimāᶜ ve onlara müteᶜallik olan umūr ve ahvāl ve ahkāmın beyanındadır.

[كتاب آفات اللسان]

Ve dördüncüsü "kitābu āfāti'l-lisān" olup yaᶜnī nutkun darr ve kelāmın şerri ve zebānın āfāt ve musībātı beyanındadır.

[كتاب آفات الغضب والحقد والحسد]

Ve beşincisi "kitābu āfāti'l-gazab ve'l-hıkd ve'l-hased" mebāhisindedir, yaᶜnī ebnā-i beşerin yekdīgerlerine bi-hasebi'l-ahlāk vākiᶜ olan gazab ve hıkd ve hased, yaᶜnī kıskanç ve kīn ve tehevvürün āfātı beyanındadır.

[كتاب ذم الدنيا]

Ve altıncısı "kitābu zemmi'd- [20] dünyā" olup yaᶜnī dünyānın ᶜuyūb ve nevākısı beyānındadır.

[كتاب ذم المال والبخل]

Ve yedincisi "kitābu zemmi'l-māl ve'l-buhl" olup yaᶜnī hubb-ı māl ve imsāki seyyiʾātı beyanındadır.

[كتاب ذم الجاه والرياء]

Ve sekizincisi "kitābu zemmi'l-cāh ve'r-riyā" mebāhisidir; o dahi hubb-i cāh ve ᶜadem-i ihlās-ı niyyet mehāzīri beyanındadır.

[كتاب ذم الكبر والعجب]

Ve dokuzuncusu "kitābu zemmi'l-ᶜucb" yaᶜnī kibr ve ᶜucb ve hod-pesendliğinmezemmetindedir.

[كتاب ذم الغرور]

Ve onuncu kitābı "kitābu zemmi'l-gurūr" olup yaᶜnī gurūr ve hod-bīnlik āfātı beyānındadır.

Ve bu rubᶜ-ı mühlikāttа mezkūr olan umūr şāyān-ı maᶜrifet ü ittikādırlar, zīrā onların cehāletleri müᵓeddī-i muᶜāṭāt u müdāvemātı olup ve netīce-i semerātı hasār-ı dünyā ve ziyān-ı āhirettir.

[وأما ربع المنجيات فيشتمل على عشرة كتب]

Ve kısm-ı rābiᶜi yaᶜnī rubᶜ-ı münciyāt ise o dahi kezālik on ᶜaded kitāb üzerine müştemildir ki

[كتاب التوبة]

Birincisi "kitābu't-tevbe"dir.

[كتاب الصبر والشكر]

Ve ikincisi "kitābu's-sabr ve'ş-şükr"dür.

[كتاب الخوف والرجاء]

Ve üçüncüsü "kitābu'l-havf ve'r-recāᵓ"dır.

[كتاب الفقر والزهد]

Ve dördüncüsü "kitābu'l-fakr ve'z-zühd"dür.

[كتاب التوحيد والتوكل]

Ve beşincisi "kitābu't-tevhīd ve't-tevekkül" olup

[كتاب المحبة والشوق والأنس والرضا]

Ve altıncısı "kitābu'l-mahabbet ve'ş-şevk ve'l-üns ve'r-rızā"dır, yaᶜnī mahabbet-i ilāhiyye ve şevk-ı likā vü tāᶜat ile ünsiyyet ve takdīrāt-ı rabbāniyyeye irāᵓe-i rızā vü teslīmiyyet ahvāli ve efdāli beyanındadır.

[كتاب النية والصدق والإخلاص]

Ve yedincisi "kitābu'n-niyyet ve's-sıdk ve'l-ihlās" mebāhisindedir, yaᶜnī aᶜmāle ihlās-ı kasd u taviyyet ve tesbīt-i sıdk u istikāmet ve iltizām-ı ihlās-ı niyyet muhassenātı beyanındadır.

[كتاب المراقبة والمحاسبة]

Ve sekizincisi "kitābu'l-murākabe ve'l-muhāsebe"

[كتاب التفكر]

Ve dokuzuncusu “kitābu’t-tefekkür”

[كتاب ذكر الموت]

Ve onuncusu “kitābu zikri’l-mevt” olup ve bu rubᶜ-ı rābiᶜi kezālik ecell-i envāᶜ-ı tāᶜāt u ᶜibādātı şāmildir ve semere-i ᶜilmi onda mezkūr olan tasarrufāt ile iḳṭitāf olunur ve temessük-i ezyāli mūsıl-ı saᶜādet-i ebedī ve necāt-ı sermedīdir.

Ve ᶜalā-vechi’l-icmāl aksāmı ve her bir kısmın müştemil olduğu envāᶜı zikr ve tebyīn ettikten sonra ḥaṣṣen li’t-tālibīn cihet-i vahdesi makāmında kāim olmak üzere o aksāmda mevzūᶜ-ı bahsi olan mevāddı dahi bi’l-icmāl göstermek ve zikrleriyle onların iktisābları müstelzim olduğu menāfiᶜi bilinmek üzere musannif-i merhūm buyurdu ki:

[فأما ربع العبادات فأذكر فيه من خفايا آدابها ودقائق سننها وأسرار معانيها ما يضطر العالم العامل إليه بل لا يكون من علماء الآخرة من لا يطلع عليه وأكثر ذلك مما أهمل في فن الفقهيات]

Yaᶜnī rubᶜ-ı ᶜibādātta zikr edeceğim mebāhis ise fenn-i fıkhiyyātta zikri fi’l-ekser mühmel olup ve ona muttaliᶜ olamayan kimse ᶜulemā-i āhiretten olamayan ve min külli’l-vücūh ᶜālim-i ahkām-ı dīniyye ona muhtāc ve muztarr olan umūrdur ki ādāb-ı ᶜibādātın hafiyyātı ve sünen-i seniyyenin dekāyık ve nikātı ve maᶜānīsinin esrār-ı ledünniyātı gibi şeylerdir.

[وأما ربع العادات فأذكر فيه أسرار المعاملات الجارية بين الخلق وأغوارها ودقائق سننها وخفايا الورع في مجاريها وهي مما لا يستغني عنها متدين]

Ve rubᶜ-ı ᶜādāt kütüblerinde mezkūr olacak keyfiyyāt ise o dahi merd-i dīndār ondan müstagnī olamayacak mebāhis ve ezkārdır ki beyne’l-halk cereyān eden muᶜāmelātın esrār ve agvārı ve o muᶜāmelātın dekāyık-ı sünen ve mecārīsinde olan hafāyā-yı veraᶜ ve ittikā gibi mevādd-ı mühimme ve maᶜrifeti farīza-i zimmet-i ümmet olan ahvāl-i mühimmedir. İşte o rubᶜda dahi bunları zikr ederim.[21]

[وأما ربع المهلكات فأذكر فيه كل خلق مذموم ورد القرآن بإماطته وتزكية النفس عنه وتطهير القلب منه]

"Ve rubᶜ-ı mühlikāt ise onda dahi imāṭa ve izālesiyle ondan tezkiye-i nefs ve tathīr-i kalb edilmesi hakkında nass-ı Kurʾānī vārid olan ahlāk-ı mezmūmeyi zikr ederim." Yaᶜnī ber-muktezā-yı emr-i rabbānī kalbden tard ve ibᶜād ile ondan nefs-i insānı tathīr etmek lāzım gelen esbāb-ı muzırre-i sülūk-ı tarīk-i āhireti beyān ve "imāṭatu'l-ezā ᶜani't-tarīki min şuᶜabi'l-īmān"[23] hadīs-i şerīfinin hükmü īcābınca tarīk-i ᶜāmmede mūzī ve muzırr olan hār u hāşāk gibi ᶜavāyik-ı rāhiyyeye müşābih olup tarīk-i āhireti kātıᶜ ve sülūkuna muzırr ve mūzī veyāhūd māniᶜ olan her bir hulk-ı menhī ve muharremi zikr ve tibyān ederim.

[وأذكر من كل واحد من تلك الأخلاق حده وحقيقته]

"Ve defᶜ ü refᶜine medār-ı yüsr ü sühūlet olmak üzere imāṭaya müstahak olan her bir hulk-ı makdūh u mezmūmun hadd ve hakīkatini dahi zikr ederim." Yaᶜnī o ahlāk-ı menhiyye ve muharremeyi birer birer gösterip ve her bir hulk-ı mezmūmun hakīkati nedir ve haddi ne asldır ᶜalā-vechi't-tafsīl beyān ve taᶜrīf eylerim.

[ثم أذكر سببه الذي يتولد منه]

"Ve "ed-Defᶜu eshelu mine'r-refᶜi'[24] misdākınca o hulk-ı mezmūmu vücūda gelmeden emr-i müdāfaᶜasına bakılmak üzere onun menşeʾi olan esbābı dahi orada beyān ederim." Yaᶜnī her bir hulk-ı mezmūmun hadd ve hakīkatini zikr ettikten sonra ondan mütevellid olduğu sebebi dahi zikr ederim.

[ثم الآفات التي عليها تترتب]

"Ve ondan sonra ona müterettib olan āfātı yaᶜnī o ahlāk-ı seyyiʾenin üzerine terettüb eden āfātı dahi onda zikr ederim."

---

23 Burada "el-Īmānu biḍᶜun ve sebūne bāben ve ednāhā imāṭatu'l-eẕā ᶜani'ṭ-ṭarīḳi" hadīsine işaret edilmektedir.

24 "Bir şeyin vukuundan önce korunma tedbiri almak onun vukuundan sonra bertaraf edilmesinden daha kolaydır."

[ثم العلامات التي بها تتعرف]

"Ve ondan sonra onunla bilinip müteᶜarrif olacağı ᶜalāmātı dahi kezālik orada zikr ederim."

[ثم طرق المعالجة التي بها منها يتخلص]

"Ve ondan sonra o ahlāk-ı mezmūme ve menşeᵓi olan esbāb ile ona müterettib olan āfātın esbāb-ı izālesi ve ondan mūcib-i tahlīs olan turuk-ı muᶜālecātı dahi zikr ederim." Yaᶜnī o ahlāk-ı seyyiᵓe mādām ki emrāz-ı maᶜneviyye-i bātıniyyeye müşābihtirler, gerek defᶜ ve gerek refᶜi müdārāt ve müdāvāta muhtāc olup ve hekīm-i hāzık ᶜilleti bilip ve mütevellidātını anlayıp ve merzāya beyān-ı ahvāl ettikten sonra nice emr-i tīmāra şürūᶜ ve muᶜālecāta başlarsa, kezālik ben dahi o ahlākın hadd ve hakīkat ve menşeᵓ ve mütevellidātını gösterdikten sonra tarīk-i muᶜālece vü tīmārını orada gösteririm.

[كل ذلك مقرونا بشواهد الآيات والأخبار والآثار]

"Ve bu zikr edeceğim mevāddı daᶜvā-yı mücerrede bırakmayıp ancak her biri āyāt-ı celīle-i Kurᵓāniyye ve ahbār-ı cemīle-i peygamberiyye ve āsār-ı fazīle-i sahābiyye şevāhid ve berāhīni ile makrūn ve maṣḥūb olarak zikr ederim." Yaᶜnī o mevādd ve ahkāmı ile tedābīr-i müdāvāt u irşādı bi-tamāmihā edille-i āyāt ve ahbār ve āsār ile maᶜan zikr ve taᶜrīf ve beyān ve tavsīf eylerim.

[وأما ربع المنجيات فأذكر فيه كل خلق محمود وخصلة مرغوب فيها من [22] خصال المقربين والصديقين التي بها يتقرب العبد من رب العالمين]

"Ve rubᶜ-ı münciyāt ise, onda Hazret-i Rabbü'l-ᶜālemīnden ᶜabd-i mahlūk onunla mütekarrib olur ve hısāl-i hasene-i mukarrebīn ü sıddīkīnden bilinir her bir haslet-i mergūbe ve hulk-ı mahmūdu zikr ederim." Yaᶜnī vesīle-i kurb-i rabbānī ve müstefīz-i rahmet-i samedānī olan ahlāk-ı hamīde ve hısāl-i mecīde-i hazerāt-ı ricāl-i mukarrebīn ü sıddīkīni o kısm-ı münciyātta īrād ve beyān ederim, tā kim tālib-i necāt u saᶜādet olan zāt enbiyā-yı ᶜizāma ittibāᶜen o sıfāt-ı hasene-i marziyye ile müteḫallık ve müteḥallī ve o tāᶜat ve vuslata müteṭarrıḳ ve müteḫallī ve

o niᶜmet-i ᶜuzmāya mütevessil ve mütevellī ola.

[وأذكر في كل خصلة حدها وسببها الذي به تجتلب وثمرتها التي منها تستفاد وعلامتها التي بها تتعرف وفضيلتها التي لأجلها فيها يرغب مع ما ورد فيها من شواهد الشرع والعقل]

"Ve dahi her bir hasletin haddi ve onunla müctelib olacağı sebebi ve ondan müstefād olacak semereyi ve onunla maᶜrūf olacağı ᶜalāmeti ve mūcib-i ragbeti olan fazīleti hakkında vārid olan şevāhid-i şerᶜiyye vü ᶜakliyesiyle maᶜan zikr ederim." Yaᶜnī o ahlāk-ı memdūha ve hasāyil-i meşrūhayı orada beyān ederken her bir hasletin haddini gösteririm ve esbāb-ı iktisābı ile iḳṭitāf olunacak esmārı ve bādī-i maᶜrifeti olacak ᶜalāmāt ve āmārı ve müstelzim-i ragbet ü mahabbeti olan fezāyil ve āsārı birer birer şevāhid-i şerᶜiyye ve berāhīn-i ᶜakliyesiyle maṣḥūb olarak zikr ederim, tā kim merd-i dānā ᶜömr-i ᶜazīzini āher bir mülābis ve müşābihin kesbiyle nāfile yere zāyiᶜ etmeye ve māye-i ᶜilmiyyeden mahrūm ve bī-vāye kalmaya ve ᶜabese iştigāl eylemeye.

[Sebeb-i Teᵓlīf ve Tertīb]

[ولقد صنف الناس في بعض هذه المعاني كتبا ولكن يتميز هذا الكتاب عنها بخمسة أمور]

"Ve egerçi fī mā-selef işbu maᶜānī-i mezkūrenin baᶜzısında ᶜulemā-i māziye kütüb-i müteᶜaddideyi tasnīf edegeldikleri vākiᶜ ve mütehakkık ise de velākin bu kitāb beş haslet ve hāssiyyet ile o kütüb-i musannefeden mümtāz olur." Yaᶜnī egerçi mezkūr olan maᶜānī mühmel kalmamıştır ve fī mā-sebak ᶜulemā-i mütekaddimīn tarafından dahi bu maᶜānīnin baᶜzısında kütübler teᵓlīf ve tedvīn edilmiş ise de velākin baᶜzı maᶜānīsinin o kütüb-i müᵓellefe-i sābıkadan istifādesi emr-i ᶜasīr ü hatīr olup bu kitābda maᶜānī-i mühimmeyi kāmilen ve sarīhen zikr olunacağı cihetle bu kitāb başka bir hāssiyyet ve meziyyeti iktisāb etmiştir ve beş meziyyet ile o kütübden mümtāz olmuştur.

Hulāsa-i murād suᵓāl-i mukaddere cevāb īrād edip der ki benim bu kitābın teᵓlīfine olan iştigālim kütüb-i sābıkaya nazaran ᶜabes denilemez

ve bu kitāba ihtiyāc yok idi denilemez, zīrā egerçi benden evvel bu maᶜānīnin baᶜzısında kütüb-i mütedevvene bulunmuştur, velākin benim bu kitābım cāmiᶜ olduğu fevāyid o kütüblerde tamāmen bulunmaz ve beş ᶜaded haslet ile onlardan münferid ve mümtāz olmuştur.

[الأول]

Birincisi:

[حل ما عقدوه وكشف ما أجملوه]

"ᶜUlemā-i mütekaddimīnin müᵓellefātlarında mezkūr olan maᶜānī-i muᶜakkadenin halli [23] ve ᶜibārāt-ı mücmele ve meḍāmīn-i muᶜaḍḍilenin keşfi meziyyeti olup yaᶜnī müᵓellefāt-ı sābıkada istinbāt-ı ehl-i kemāle iᶜtimāden vākiᶜ olan ᶜibārāt-ı muᶜakkade ve mefhūmāt-ı mutazammine vü mültezimeyi bu kitāb açık olarak gösterecektir ve li-hikmetin perde-i elfāz-ı mühezzebenin māverāsında kalmış olan maᶜānī-i müstetireyi bu kitābın edille-i sarīhası keşf ve herkese hüsn-i mazmūnu irāᵓe edecektir.

[الثاني]

İkincisi dahi:

[ترتيب ما بددوه ونظم ما فرقوه]

"Onların yaᶜnī o ashāb-ı teᵓlīf olan ᶜulemānın müᵓellefātlarında dağınık ve müteferrik olarak zikr ettikleri umūrunun tertīb ve nazm ve tehzībi hāssiyetidir." Yaᶜnī o müᵓellefātta mübedded ve müşettet ve gayr-i muntazam zikr olunan eşyā bu kitābda münāsebāt-ı makāmiyyesini gözeterek mecmūᶜ ve muntazam olarak zikr edileceğinden dolayı taᶜallüm ve taᶜlīmleri mūcib-i sühūlet olur ve fāide ile müteferrid olmuştur.

[الثالث]

Üçüncüsü dahi:

[إيجاز ما طولوه وضبط ما قرروه]

"Onların yaᶜnī o müᵓelliflerin kesret-i hurūf u elfāz ile maᶜa'l-iṭnāb

ve't-taṭvīl kütüb-i musannefelerinde zikr ve īrād ettikleri ʿibārātı bu kitābda mūcez ve maksūdu bi-tamāmihi ifāde eder bir elfāz ile zikr ve beyān ve onların taht-ı zābıtada zikr etmedikleri kelāmı burada taht-ı zābıtada idhāliyle takrīr ve ityān kılınmış olduğundan artık bu yüzden dahi bu teʾlīf onların iṭnāb ve taṭvīl ettikleri mebāhis īcāz ve takrīr ettikleri taʿrīfātı zabt ve ihrāz etmiş bulunduğu haysiyyetle mümtāz olmuştur.

[الرابع]

Dördüncüsü dahi:

[حذف ما كرروه وإثبات ما حرروه]

"Onların arz-ı garaz-ı āher için müʾellefātlarında mükerrer olmuş olan kelāmın hazf ve mahal ve mevkiʿe nisbetle tahrīr ettikleri umūrun isbātıdır." Yaʿnī mükerrerāt ile iştigāl etmek nasabından müstefīdi vāreste kalması meziyyetiyle bu kitāb rehīn-i imtiyāz olmuştur.

[الخامس]

Beşincisi dahi:

[تحقيق أمور غامضة اعتاصت على الأفهام لم يتعرض لها في الكتب أصلا]

"Efhāma güç ve düşvār olup ona kütüb-i müʾellefe-i sālife taʿarruz edemedikleri umūr-ı gāmize vü hafiyye vü müşkilenin tahkīki hāsiyyetidir." Yaʿnī istinbātı saʿb ve ʿasīr ve fehmi güç olup kütüb-i sābıkada zikr olunamayan baʿzı umūru bu kitābda sehlü'l-meʾhaz zikr ve ityān ve kemā-yenbagī tedkīk ve tahkīk kılınmış olduğundan yine teʾlīf-i mezkūr bu cihetten o kütüb-i müʾellefe-i sābıkadan mümtāz olmuştur.

Ve kezālik defʿ-i suʾāl-i mukadder için bu misilli umūr-ı gāmizenin tahkīkinden müʾellefāt-ı sābıkanın "ulüvv ve ʿadem-i taʿarruzları umūr-ı münkereden olmadığının beyānı bābında musannif-i merhūm buyurur ki:

[إذ الكل وإن توارد على منهج واحد فلا مستنكر أن يتفرد كل واحد من السالكين بالتنبيه لأمر يخصه ويغفل عنه رفقاؤه]

"Velev ki kāffe-i sālikīn bir tarīk u menhec-i vāhid üzere tevārüd ederler, lākin ʿakldan baʿīd ve müstenker değildir ki her bir sālik-i rāh münfe-

riden bir emre intibāh edip zikr eder ve onu tahsīsen tenbīh eyler ve onun rufḳası ondan gāfil kalıp āgāh olamazlar ve onda vākiᶜ olan teferrüdü garīb ve ᶜacīb olmaz." [24]

Yaᶜnī sālik-i cādde-i şerīᶜat, sālik-i rāh-ı besātīn gibidir. Olur ki bir cemᶜiyyet tarīk-i besātīnde geçerken onların birisi bir semereyi görür ve imᶜān-ı nazar-ı dikkat ile onu tahkīk ve husūsī olarak onun üzerine tenbīh eder. Ve sāir rufekāsı geçerken ondan gāfil kalmışlar ve şekl ve renginden husūsī olarak bir bahs etmezler. Hālbuki ondan bahs edeni dahi taᶜyīb ve kelāmı tekzīb olunmaz. İşte cādde-i şerīᶜat sāliki buna kıyāsen eşcār-ı edille ve esmār-ı ahkāmdan eger bir nevᶜ semereye nazar-ı tedkīki tesādüf eder ve hāsseten onun üzerine īmā ve tenbīh ederse ve ondan gayrı o yolda sālik bulunanların taraflarından ona bir gūnā taᶜarruz vākiᶜ olmamış ise onun o taᶜarruz ve tenbīhi ᶜakldan baᶜīd ve müstenker olmaz.

[أو لا يغفل عن التنبيه ولكن يسهو عن إيراده في الكتب]

"Ve mümkindir ki onun üzerine tenbīh etmekten dahi gāfil olmamıştır ve şifāhen vaktiyle onu söylemiştir, lākin kitābı teʾlīf ederken onu unutup kitābında onun üzerine husūsī olarak bir tenbīh edememiştir."

[أو لا يسهو ولكن يصرفه عن كشف الغطاء عنه صارف]

Ve olur ki onu sehv etmemiştir velākin onun üzerine kapağı kaldırmaktan bir sārif ve māniᶜ onu sarf etmiştir." Yaᶜnī mümkindir ki bir hüsn veyāhūd bir mahzūr mütālaᶜası üzerine o emrin örtüsünü kaldırmamıştır ve zikrini örtülü olarak geçirmiştir ve li-hikmetin teʾlīflerinde zīr-i perde-i ibhām u īhāmda mestūr ve mahfī kalmıştır.

[فهذه خواص هذا الكتاب مع كونه حاويا لمجامع هذه العلوم]

"İşte bu kitāb bu ᶜulūmun mecāmiᶜine hāvī olduğu hālde onun havāssı bunlardır." Yaᶜnī ber-minvāl-i muharrer kütüb-i müʾellefe-i sālifede mezkūr olan kāffe-i ᶜulūmun mecāmiᶜine muhīt ve şāmil olduğu hālde onlardan zāyid ve fazla olarak bu fevāyide dahi mazhar ve havāss-ı nefīse ile muhtass olagelmiştir.

[وإنما حملني على تأسيس هذا الكتاب على أربعة أرباع أمران]

"Ve bu kitābın bu nesak üzere dört kısm üzerine teʾsīs etmeğe beni haml eden ancak iki emr olup" yaʿnī bu sūret-i teʾlīfi dahi egerçi bu bābda tasnīf olunan kütübe tevfīk ve tatbīk edilmemiştir, ammā o dahi li-hikmetin vākiʿ olmuştur ve ʿan ʿilmin tarīk-i tehzīb-i eslāftan bu tarīka meyl ve ʿudūl olunmuştur ve bundan murād olunan fāide budur diyerek bu teʾsīsin sebebini göstermiştir ki:

[أحدهما]

Yaʿnī bu dört rubʿ üzerine bu teʾlīfin teʾsīsine beni haml eden emreynin birisi:

[وهو الباعث الأصلي]

Ki bāʿis-i aslī dahi odur ki

[أن هذا الترتيب في التحقيق والتفهيم كالضروري]

"ʿAle't-tahkīk bu tertīb kitābda zikr olunacak umūrun emr-i tahkīk ve tefhīminde emr-i zarūrī gibidir."

[Bahs fī Tertībi'l-ʿUlūm]

[لأن العلم الذي يتوجه به إلى الآخرة ينقسم إلى علم المعاملة وعلم المكاشفة]

"Zīrā ki dār-ı āhirete onunla müteveccih olacak ʿilm iki kısma münkasımdır: bir kısmı ʿilm-i muʿāmele ve dīger kısmı ʿilm-i mükāşefedir."

[وأعني بعلم المكاشفة ما يطلب منه كشف المعلوم فقط]

[25] "Ve ʿilm-i mükāşefeden benim murādım o ʿilmdir ki ondan yalnız keşf-i maʿlūm taleb olunur." Yaʿnī ʿilm-i muʿāmele ile maʿlūm olunmuş olan umūr ve mevāddın hakāyık ve aʿyānı üzerine ʿayne'l-yakīn müşāhedesiyle olacak keşf ve muʿāyenesinin talebine ʿilm-i mükāşefe ıtlāk olunur demektir.

[وأعني بعلم المعاملة ما يطلب منه مع الكشف العمل به]

"Ve ʿilm-i muʿāmeleden dahi benim maksūdum o ʿilmdir ki maʿa'l-keşf ondan onun mūcebince ʿamel etmek matlūb olunur."

[والمقصود من هذا الكتاب علم المعاملة فقط]

"Ve bu kitābdan maksūd ise yalnız ᶜilm-i muᶜāmele olup ondan başka bir ᶜilm murād olunmamıştır."

[دون علم المكاشفة]

"Yaᶜnī ondan yalnız keşf-i maᶜlūm taleb olunup ve ona ᶜilm-i mükāşefe ıtlāk olunan ᶜilm maksūd değildir."

[التي لا رخصة في إيداعها الكتب]

Ve bu kelām ile bir suᵓāl-i mukadderi defᶜ eder, yaᶜnī maksūddan müstesnā olan ᶜilm-i mükāşefe ile sıfatı olarak bunda vākiᶜ olan işbu cümle ki murād buyrulmayan ᶜilm-i mükāşefe "o ᶜilmdir ki kütübe īdāᶜına ruhsat olmayan ᶜilmdir" ᶜibāresi bir suᵓāl-i vāride cevābdır ki egerçi bu kitābda ᶜilm-i mükāşefeye müteᶜallik baᶜzı umūr vākiᶜ olmuştur.

Ammā ᶜilm-i mükāşefe birkaç nevᶜden ᶜibāret olur:

Bir nevᶜi kütübe sarāheten zikri cāiz olmaz, belki işāret ve īmā ve telmīh ve taᶜrīz ile ona taᶜarruz etmek īcāb eder.

Ve bir nevᶜi dahi kütübe īdāᶜ ve zikr ve tevriye ve īmāsı memnūᶜdur.

Ve dīger nevᶜi mektūm tutulmamış, ᶜilm-i muᶜāmeleye min-vechin taᶜalluk ciheti olmakla kitāblara idhāli mesāg altında bulunmuştur.

Ve bu kitābda mezkūr olan baᶜzı ahvāl kabīl-i evvel ü sālistendir ve aslā idhāli cāiz olmayan ᶜilmdir ki bu kitābda murād olunmamıştır. Ve ᶜilm-i mükāşefe bu aksāma inkısāmı baᶜde-mā vārid olacak kelāmın delāletiyle anlaşılır. Ve dahi mektūm tutulması īcāb eden kısm bī-lüzūm olmadığını bildirmek için musannif-i merhūm buyurur ki:

[وإن كانت هي غاية مقصد الطالبين ومطمح نظر الصديقين]

"Velev ki o ᶜulūm-ı mükāşefe matmah-ı nazar-ı sıddīkīn ve gāye-i murād u maksad-ı tālibīndir", ammā kütübde izhārı cāiz olamamıştır ve bu ketmi ᶜulüvv-i şānına burhāndır.

[وعلم المعاملة طريق إليه]

"Hattā ᶜilm-i muᶜāmele ona bir tarīk ve yoldur" Ve mektūm tutulup kütübe ᶜadem-i mesāg-ı īdāᶜı sünen-i seniyye-i Hazret-i Peygamberiyye ile müstedlel olduğundan bu daᶜvāyı isbāt etmek için dedi ki:

[ولكن لم يتكلم الأنبياء صلوات الله عليهم مع الخلق إلا في علم الطريق والإرشاد إليه]

Yaᶜnī egerçi nazargāh-ı sıddīkīn ve müntehā-yı makāsıd-ı tālibīn ᶜulūm-ı mükāşefedirler ve asl-ı ᶜilm ve maksūd-ı bizzāt odur ve ᶜilm-i muᶜāmele onun vesīle-i istihsāl ü tarīkidir, ammā biz sünen-i enbiyāya ittibāᶜımız vācibdir. "Ve enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selām onun tarī-ki olan ᶜilm-i muᶜāmele ve ona delālet ve irşād edecek umūrun gayrı-sında halk ile tekellüm etmediklerinden" biz dahi ᶜilm-i muᶜāmele ve ona delālet edecek umūrun mā-ᶜadāsında halk ile tekellüm edemeyiz ve haddimizi tecāvüz edemeyiz. Ve bu hükme bināen kitābımızdan ᶜilm-i mükāşefe-i mezkūre murād olunmamıştır.

Ve çün bu ᶜibāresi [26] ᶜilm-i mükāşefe mektūm tutulduğunu göster-di ve onunla enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selāmın ᶜadem-i tekellümlerini beyān etti, ᶜilm-i mükāşefe kısmı dahi ne sūretle anlaşıldığının beyānı bābında ve onda tarik-i tekellümü irāᵓesinde buyurdu ki:

[وأما علم المكاشفة لم يتكلموا فيه إلا بالرمز والإيماء على سبيل التمثيل والإجمال]

"Ve ᶜilm-i mükāşefe ise onlar yaᶜnī muktedāmız olan enbiyā-i ᶜizām-lar onda ᶜalā-sebīli't-temsīl ve'l-icmāl remz ve īmā'nın mā-ᶜadāsıyla āher bir tarīk ile tekellüm etmemişler." Ve bu ᶜibāreden mefhūm olur ki ᶜilm-i mükāşefeyi külliyen metrūk bırakmamışlar ve remz ve işāret ile onda tekellüm etmişler. Ve o rümūzāt ile vücūd ve kitmānına istidlāl vākiᶜ olmuştur. Ve ketminin hikmetine suᵓāl teveccüh ederse, o hikme-tin beyānında dedi ki:

[علما منهم بقصور أفهام الخلق عن الاحتمال]

"Yaᶜnī o ᶜulūm-ı mükāşefenin ᶜulüvv-i şān ve s̱iḳal-i tibyānına nisbe-ten efhām-ı halk kāsır olup ve enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selām muᶜci-

ze-i nübüvvetle o ʿulūmun ihtimālinden efhām-ı halkın kusūrlarına hā-sıl olan ʿilmlerine bināen onu mektūm tutup sarāheten onunla tekellüm etmemişler."

[وَ"اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ"[25]]

"Ve çün ʿulemā-i ümmet-i Muhammediyye medlūl-i hadīs-i ʿālī üze-re enbiyā-i ʿizāmın ʿulūmlarına vārislerdir."

[فما لهم سبيل إلى العدول عن نهج التأسي والاقتداء]

"Onlar için yaʿnī ʿulemā için enbiyā-i ʿizāmın iktidāları tarīkinden gayrı başka bir tarīk yoktur ve o tarīkten meyl ve ʿudūl ve āher bir sebī-li sülūk etmeğe mesāgları yoktur." Behemehāl onlar dahi sabrı ihtiyār ile enbiyā-i ʿizāma ittibāen efhām-ı halk ona mütehammil olamayacağı hafī maʿānīden bi's-sarāhet bahs etmemeleri lāzım gelir. Ve bināberīn bu kitābda dahi ʿilm-i mükāşefenin üzerine sükūt edilip yalnız tarīk ve vesīlesi olan muʿāmele ile ona müteʿallik olan delāletten bahs etmek murād ve ihtiyār olunmuştur.

[ثم إن علم المعاملة ينقسم إلى علم ظاهر أعني العلم بأعمال الجوارح وإلى علم باطن أعني العلم بأعمال القلوب]

Ve ʿilmin ber-minvāl-i muharrer bi-hasebi'z-zarūret iki kısma mün-kasım olup bir kısmı mektūm ve bir kısmı mahall-i bahs ü rüsūm oldu-ğu senin maʿlūmun olduktan sonra kısm-ı gayr-i mektūmu ki ona ʿilm-i muʿāmele ıtlāk olunan kısım idi, o dahi kezālik bi-hasebi't-taʿalluk iki kısma münkasım olur: Birisi kısm-ı zāhir ki aʿmāl-i cevārihe müteʿallik olan umūrun ʿilmidir ve dīger kısmı bātındır ki aʿmāl-i kulūbe olan ah-vāl ve keyfiyyātın ʿilmidir.

[والجاري على الجوارح إما عادة أو عبادة]

"Ve cevārih üzerine cārī olan umūr yā ʿādāt veyā ʿibādettir."

---

25 "Ālimler, peygamberlerin vārisleridir." Ebū Dāvūd, 'İlm, 1, no: 3641; Tir-mizī, 'İlm, 19, no: 2682; İbn Māce, Mukaddime, 18, no: 223; *Sahīhu İbn Hibbān*, 1/289, no:88.

[والوارد على القلوب التي هي بحكم الاحتجاب عن الحواس من عالم الملكوت إما محمود أو مذموم]

"Ve ālem-i melekūttan havāss-ı zāhirenin üzerine hükm-i ihticābda bulunan kulūbün üzerine mütevārid olan ahvāl dahi yā mahmūd veyā mezmūmedir."

[فبالوجوب انقسم هذا العلم إلى شطرين ظاهر وباطن]

"Ve bu hükm iᶜtibārıyla bi-tarīki'l-vücūb bu ᶜilm-i muᶜāmele iki nısfa mütenassıf ve münkasım oldu, yaᶜnī nısf-ı evveli ki zāhir ve nısf-ı sānīsi ki bātındır.

[والشطر الظاهر المتعلق بالجوارح انقسم إلى عادة وعبادة]

"Ve cevārihe müteᶜallik olan nısf ki kısm-ı zāhirdir, o dahi ᶜādet ve ᶜibādete münkasım olunca"

[والشطر الباطن المتعلق بأحوال القلب وأخلاق النفس انقسم إلى محمود ومذموم]

[27] "Ve şatr-ı bātınī dahi ki ahvāl-i kalb ve ahlāk-ı nefse müteᶜallik idi, kezālik mahmūd ve mezmūm kısmlarına inkısāmı vākiᶜ olunca"

[فكان المجموع أربعة أقسام]

"Bi'z-zarūret mecmūᶜ-ı kitāb dört kısm oldu." Yaᶜnī bu ahvāle nazaran mecmūᶜ-ı teᵓlīf dört kısma inkısāmı tabīᶜat ve maslahat iktizāsından oldu.

[ولا يشذ نظر في علم المعاملة عن هذه الأقسام]

Ve bu aksām-ı erbaᶜaya müteᶜallik olmayarak aslā ᶜilm-i muᶜāmeleden bir nazar bulunmaz ve şāzz ve nādir bile olmaz." Yaᶜnī ᶜilm-i muᶜāmelede nazar olunduğu vaktte behemehāl manzūrun-fīh olan emr her ne ise elbette cevārih-i zāhireye veyāhūd ahvāl-i kalbiyyeye onun bir taᶜalluk edecek ciheti bulunacaktır. Ve ᶜilm-i muᶜāmeleden bir nazar olup da bunların hāricinde kalmış olacağının imkānı yoktur ve şāzz kabīlinden vukūᶜu dahi mutasavver olmaz.

[الباعث الثاني]

"Ve bāᶜis-i sānī ise" yaᶜnī bu kitābın aksām-ı erbaᶜa üzerine tertībini mūcib olan emreynin ikincisi dahi oldur ki:

[أني رأيت الرغبة من طلبة العلم صادقة في الفقه الذي صلح عند من لا يخاف الله سبحانه وتعالى المتدرع به إلى المباهاة والاستظهار بجاهه ومنزلته في المنافسات وهو مرتب على أربعة أرباع]

"Ben talebe-i ᶜulūmun ragbetini havf-ı Bārī'den ᶜārī ve onunla mübāhāta mütederriᶜ ve münāfeselerde dahi onun cāh ve menzilesiyle müstazhir olan kesānın ᶜindlerinde sālih olmuş olan fıkha sādıka ve onunla ünsiyetlerini ziyāde ve tām ve kāmile gördüm." Ve o dört kısm üzere müretteb olup ben dahi cezb-i kulūb-ı talebe-i ᶜulūm ümīdiyle o vechile tertībini münāsib gördüm. Yaᶜnī benim zamānımda çün talebe-i ᶜulūmun ragbetlerini ᶜilm-i fetvā-yı husūmete münhasır gördüm ve o ᶜilm için ism-i fıkh ıtlāk olunmuş ve havf u haşyet-i rabbānīden āzāde olanlar dahi ona pek çok revnak vermeleriyle herkesin meyli ona ziyāde olmuş. Ve o fıkh ise dört rubᶜ üzerine müretteb bulunmuştur.

[فلم أبعد أن يكون تصوير الكتاب بصورة الفقه تلطفا في استدراج القلوب]

"Ben dahi istidrāc-ı kulūbda telattuf etmek için o fıkhın sūretiyle bu kitābın tasvīrinden uzağa gitmedim." Yaᶜnī onun tertībini o şekl ve sūretin üzerine vazᶜ etmekten mübāᶜadet etmedim veyā bu ᶜillet için şekli o sūretle musavver olmaktan baᶜīd görmedim."

[ولهذا تلطف بعض من رام استمالة قلوب الرؤساء إلى الطب فوضعه على هيئة تقويم النجوم]

"Ve bunun için hukemā-i tıbbiyeden kulūb-ı rüᵓesāyı ᶜilm-i tıbba meyl ettirmek kasdında bulunan zāt fenn-i tıbda teᵓlīf ettiği kitābı heyᵓet-i takvīm-i nücūm üzere vazᶜ etti." Yaᶜnī istidrāc-ı kulūbda telattuf etmek için öbür tabīb-i hāzık u hekīm fenn-i tıbda teᵓlīfini tasavvur ettiği kitābın o zamānda ᶜinde'l-ekābir mergūb olan ᶜilm-i nücūm cedveli kāᶜidesince terkībini tasvīb etmiştir ve o sūret üzere onu bi't-tertīb:

[موضوعا في الجداول والرقوم]

"Yaᶜnī cedāvil ve rukūmda mevzūᶜ olduğu hālde tanzīm"

[وسماه تقويم الصحة]

"Ve onu takvīmü's-sıhhat ismiyle dahi tesmiye etmiştir."

[ليكون أنسهم بذلك الجنس جاذبا لهم إلى المطالعة]

"Tā kim o rüʾesā ve ekābir o cins ile [28] hāsıl olan ünsiyyetleri onun mütālaᶜasına onları cālib ve cāzib ola."

[والتلطف في اجتذاب القلوب إلى العلم الذي يفيد حياة الأبد أهم من التلطف في اجتذابها إلى الطب الذي لا يفيد إلا صحة الجسد]

"Hālbuki hayāt-ı ebediyyeyi ifāde eden ᶜilme emr-i ictizāb-ı kulūbda telattuf etmek, behemehāl yalnız sıhhat-i cesediyyeyi ifāde eden ᶜilm-i tıbba ictizāb-ı kulūb için icrāsı münāsib görülen telattuftan ehemm ve elzemdir." Yaᶜnī mādām ki bu misilli maᶜānīnin istihsāli için üslūb-ı hakīmāne ile icrā-yı telattufa mesāg ve lüzūm görünür, elbette o maᶜānī-den ehemm ve aᶜzam olan umūra bi-tarīki'l-evlā icrā-yı tasannuᶜ ve telat-tuf vācib olur. Ve bināenaleyh ben dahi bu kitābın mütālaᶜası için cezb-i kulūb etmek bābında tarīk-i telattufu ihtiyār ve onunla ehl-i zamānın istīnās ve ragbetleri nümūdār olan ᶜilm-i fıkhın tertībi üzere onun teʾlīfini tasvīb edip ve o hekīme tevfīk-i hareketi īsār eyledim. Ve tıbba teşbīhinin cihet-i cāmiᶜasını sarāheten beyān etmek üzere buyurur ki:

[فثمرة هذا العلم طب القلوب والأرواح المتوصل به إلى حياة تدوم أبد الآباد]

"Ve bu ᶜilmin semeresi ise ebedü'l-ābād dāim olan hayāta sebeb ve mūcib-i vuslat-ı ervāh olan kulūbün tıbb ve müdāvātıdır." Yaᶜnī o teʾlīf-i tabībin semeresi ancak tıbb-ı ecsād ve müdārātıdır ve bu teʾlīfin semeresi tıbb-ı kulūb ve ervāhın müdāvātıdır ve cihet-i cāmiᶜaları izāle-i maraz-ı mühliktir. Fakat bu tıbbın semeresi o semereden aᶜzamdır. Ve o mülābese ile onun emri ziyādece ehemmdir, çünkü bunun mahsūlü selāmet-i rūh ve istikāmet-i kulūbdür. Ve istikāmet-i kalb ve sıhhat ü selāmet-i rūh, sıhhat ü selāmet-i bedenden ehemm ve elzemdir, zīrā bedenin fenāsı ve rūhun bekāsı mukarrerdir. Ve çün rūh-ı insānī ilā ebedi'l-ābād bununla,

yaʿnī bu ʿilmin semeresiyle sālim ve hayāt-ı dāimīye vāsıl olur, artık min külli'l-vücūh onun şānına iʿtinā ve dikkat ve buna cezb-i kulūb için telattuf ve tasannuʿ edip istifāde-i rikkat umūr-ı mühimme vü muʿazzamadan olur. Ve bu semereye nazaran belki ʿilm-i tıbb ona müşābih tutulamaz, zīrā ki müşebbehün-bih müşebbehten aʿzam ve etemm olmak iktizā eder ve bu ise müşebbehün-bih müşebbehten ekall ve enkastır. Ve onun için buyurdu ki:

[فأين منه الطب الذي يعالج به الأجساد وهي معرضة بالضرورة للفساد في أقرب الآماد]

Yaʿnī bu semereye nazaran ʿilm-i tıbb bu ʿilmden nerede kalır! Çünkü tıbbın semeresi sıhhat-i ebdān u ecsāddır ve ecsād ise bi'z-zarūret akreb-i ezmine vü āmādda fesāda maʿriz bulunmuştur. Ve bu ʿilmin semeresi tıbb-ı ervāh idi ve ervāh ise bu ʿilmin eseriyle ebedü'l-ābāde dāim ve bākī ve fesāddan emīn ve āzāde olan hayāta mavsıldır. Ve bu sūretle maʿriz-i fesād olacak cesedin ıslāhına lāzım olan ʿilm, fesāddan emīn ve hayāt-ı sermediyyeye rehīn olan rūhun ıslāhına muktezī olan ʿilm ile nice mütesāvī olabilir ve bu nerede ve o nerede kalır! Ve bu nazar ile beynlerinde olan fark ve tefāvüt maʿlūm olur. [29]

[فنسأل الله سبحانه التوفيق للرشاد والسداد إنه كريم جواد]

Ve çün bu ʿilmin ʿulüvv-i şān ve muʿazzam-ı nefʿi maʿlūm ve bu kitābın dahi sebeb-i teʾlīfi vü tasnīfi ile vech-i tertīb ü zabtı mukarrer ve mefhūm olup bu misilli emr-i hatīrin üzerine ikdām ve īfā-yı vazīfeye kemā-yenbagī ve yecibu kesb-i kudret ve kıyām vābeste-i ʿavn ü ʿināyet-i rabbānī ve muhtāc-ı tevfīk ü ilhām-ı samedānīdir. Ve o niʿmet-i cemīle vü celīleye mazhariyyet-i bendegān dahi ancak lutf u kerem ü cūd u ihsān-ı Hazret-i Cevād u Kerīm ü Rahmān ile hāsıl olur. Biz dahi bilā-istihkāk dergeh-i kerem-i ʿālī-i Hallāk'a tevcīh-i vech-i kulūb u cenān edip o ʿināyeti recā ve tevakkuʿ ve bu teʾlīfe ve mebānī-i tasnīfe dahi sālik olacağımız tarīk-i tahkīkte nūr-ı tevfīki bize rehber ve refīk etmek ve dāimā reşād ve sedāda vāsıl olmaklığımız için hemān Hak subhānehu ve teʿālādan tevfīki dileriz ve bi't-tazarruʿ onu suʾāl ve istirhām ederiz, zīrā ki tahkīken kerīm ve cevād odur.

KİTĀBU’L-ʿİLM VE FĪHİ SEBʿATU EBVĀB

[كتاب العلم وفيه سبعة أبواب]

Rubʿ-ı ʿibādātta olup sadr-ı kitābda vürūdu taht-ı taʿrīfte vākiʿ olan kitābü’l-ʿilm budur. Ve onda olan mebāhis yedi kısm üzere münkasım olup ve her bir kısm için bir bāb tanzīm kılınmış olduğundan onda yedi bāb vardır diye icmālen īmā ettikten sonra ebvāb-ı mürettebenin mebāhisine kezālik bir işāret olmak üzere tafsīl kılıklı ebvāb-ı sebʿanın tafsīline şürūʿ edip dedi ki:

[الباب الأول في فضل العلم والتعليم والتعلم]

Yaʿnī kitāb-ı mezbūrun birinci bābı ʿilmin ve taʿlīm ve taʿallümün fezāyilleri beyānındadır.

[الباب الثاني في فرض العين وفرض الكفاية من العلوم وبيان حد الفقه والكلام من علم الدين وبيان علم الآخرة وعلم الدنيا]

İkinci bābı ʿulūmdan farz-ı ʿayn ile farz-ı kifāye olan ʿilmlerin beyānındadır, yaʿnī hangisinin tahsīli her bir müʾmin ve müʾmine-i mükellefeye mefrūzdur ve hangisinin tahsīli havāss-ı müʾminīn ve baʿzı müslimīn üzerine farz-ı kifāye tarīkiyle vācibdir, yaʿnī ʿāmmenin üzerine tahsīli farz olmayıp ancak o ʿilme ehliyyeti ve kābiliyyeti maʿlūm olanların üzerine emr-i tahsīli teveccüh eder ve çün kāffeten onu terk ederler, terkin is̱m ve günāhı ʿāmmeye lāhık olur. Ve dahi bāb-ı mezkūrda ʿilm-i dīnden ʿilm-i fıkh ile ʿilm-i kelāmın hadleri zikr olunur ve dahi ʿilm-i āhiret ile ʿilm-i dünyā beyān olunur, yaʿnī ʿilm-i fıkh ve ʿilm-i kelām ne mikdārdırlar ve mevzūʿları nedir ve hadd ve taʿrīfleri ne asldır ve ʿilm-i āhiret ile ʿilm-i dünyā hangi ʿilmlerdir onların tafsīlen bahs ve tibyānları o bābda mezkūr olacaktır.

[الباب الثالث فيما تعده العامة من علوم الدين وليس منه وفيه بيان جنس العلم المذموم وقدره]

Ve üçüncü bābı ᶜilm-i dīnden olmayıp ᶜāmme onu ᶜilm-i dīnden ᶜadd ettikleri ᶜulūmun beyanındadır, o bābda ᶜilm-i mezmūmun cins ve mikdārının taᶜrīf ve beyānı vākiᶜ olur.

[الباب الرابع في آفات المناظرة وسبب اشتغال [30] الناس في الخلاف والجدل]

Ve dördüncü bābı āfāt-ı münāzara ile hilāf ve cedel fenlerinde iştigāl-i nāsın esbābı beyānındadır.

[الباب الخامس في آداب المعلم والمتعلم]

Ve beşinci bābı dahi muᶜallim ve müteᶜallimin ādābı beyānında, yaᶜnī esātize ve meşāyih-i muᶜallimīnin vezāyifi ile müteᶜallim ve müsterşid olan talebe-i ᶜulūm ve müstefīdīnin vezāyifi beyānındadır.

[الباب السادس في آفات العلم والعلماء والعلامات الفارقة بين علماء الدنيا وعلماء الآخرة]

Ve altıncı bābı dahi ᶜilm ve ᶜulemānın āfātı ile ᶜulemā-i dünyā ile ᶜulemā-i āhiretin beynlerinde olan ᶜalāmāt-ı fārikanın taᶜrīf ve beyānındadır.

[الباب السابع في العقل وفضله وأقسامه وما جاء فيه من الأخبار]

Ve yedinci bābı ᶜakl ve fazlı ile aksāmı ve onda ahbārdan vārid olan edillenin beyānındadır, yaᶜnī ᶜakl ile fezāyil ve aksāmı hakkında şeref-müteᶜallik olan ehādīs-i şerīfe-i nebeviyyenin mebāhisine şāmildir.

el-Bābu'l-Evvel fī Fazli'l-ᶜİlmi ve't-Taᶜlīmi ve't-Taᶜallumi ve Şevāhidihi mine'n-Nakli ve'l-ᶜAkl

[الباب الأول في فضل العلم والتعليم والتعلم وشواهده من النقل والعقل]

Fazīletu'l-ᶜİlm [فضيلة العلم]

ᶜİlmin fezāyili ise şevāhid-i nakliyye vü ᵓakliyye ile sābittir. Ve şevāhid-i nakliyye āyāt-ı Kurᵓāniyye ve ehādīs-i nebeviyye ve ahbār-ı sahābiyye ve akvāl-i eᵓimme vü müctehidīnden ᶜibāret olmakla

[eş-Şevāhidu'l-Kurʾāniyye]

[شواهدها من القرآن قوله عز وجل ﴿شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾]

İşte Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānın āyātından fazīle-i mezkūrenin şāhidleri bu āyāt-ı vāridelerdir. Ez-cümle Hazret-i Zi'l-ʿizzet ve'l-celālin buyurduğu ﴿شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾[26] Hāsıl-ı müfād-ı nazm-ı celīli "Allāh taʿālā kendiden gayrı ʿibādete müstahak kimse olmadığını ve vahdāniyyetini nasb-ı delāil ile izhār eyledi ve melāike dahi ikrār ettiler ve ʿilm sāhibi müʾminler dahi īmān getirdiler. O Allāh taʿālā emr ve nehyinde ʿadāleti ikāmet ettiği hālde yāhūd o ʿilm sāhibleri vahdāniyyet-i Bārī'ye huccet ikāmet ettikleri hālde ondan gayrı ilāh yoktur illā o Allāh-ı ʿazīmü'ş-şān ki tevhīd etmeyene müntakım ve vahdāniyyetine şehādete hākimdir."

Ve bu āyet-i kerīme Medīne-i münevverede nāzil ve iki yüz āyeti şāmil olan sūre-i Āl-i ʿİmrān'ın on yedinci[27] āyeti olup ve sebeb-i nüzūlü ʿalā-rivāyetin zamān-ı saʿādette Şām-ı cennet-meşāmdan Medīne-i münevvereye gelmek üzere kurb-ı Medīne'de yekdīgerine hitāben "Bu memleket āhir zamānda teşrīf edecek nebiyy-i āhirü'z-zamānın memleketine ne ʿaceb müşābeheti vardır" diyen ve nişīmen-gāh-ı ʿālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye vusūl ve huzūr-ı ʿālīlerine müs̱ūllerinde dahi kütüb-i sālife mütālaʿalarından müstefīd oldukları ʿilm ile bi-hasebi's-sıfāt zāt-ı ʿālī-i peygamberi bilip "Sen Muhammed misin?" diye suʾāl ve o dahi "neʿam" diye cevāb iʿtāsından sonra, "Sen yine Ahmed misin?" Be-tekrār iʿāde-i suʾāl ü istifsārlarında [31] "Ene Muhammedun ve Ahmedu" yaʿnī "Ben Muhammed'im ve Ahmed" diye irāde ve beyān ve onlar "Sana bir suʾālimiz vardır, ona muvāfık maʿlūmātımız olarak bir cevābını alır isek sana īmān eder müslümān oluruz" demeleriyle, sultān-ı ʿālem dahi "Selā!" diye yaʿnī "Suʾāl ediniz" diyerek onlara

---

26 "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilāh olmadığına adaletle şahitlik ettiler." Ālu İmrān, 3/18.

27 Doğrusu "on sekizinci" olmalı.

irāᵓe-i ruhsat ve onlar dahi "Kelām-ı Bārī'de aᶜzam-ı kelime ve eşref-i şehādet nedir?" dediklerinde bu āyet nāzil ve müfādına vākıf olmalarıyla ikisi müslümān olan iki ᶜaded aḥbār-ı Mūsevī'nin suᵓālleridir.

Ve zāt-ı zi'l-celāle müstenid olan şehādet yā hükm yā iᶜlām veyāhūd tebyīn maᶜnāsınadır. Ve sultānu'l-müfessirīn Hazret-i İbn ᶜAbbās onun tefsīrinde buyurduğu kelāmın hulāsa-i mazmūnu Hazret-i cihān-āferīn celle şānuhu ᶜani'l-mes̱īl ve'l-karīn ecsādı halk etmezden dört bin sene akdem ervāhı halk edip ve ervāhı halk etmezden dört bin sene evvel erzākı dahi halk ve kāffe-i mahlūku halk etmezden akdem kendi kendine şehādet edip vahdāniyyetini hükm ve iᶜlām ve tebyīn etmiştir demiş.

Ve bu āyet-i kerīmenin havāss-ı kırāᵓetine bir hadīs-i şerīf rivāyet olunmuş ki "يُجَاءُ بِصَاحِبِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى إِنَّ لِعَبْدِي هَذَا عِنْدِي عَهْدًا وَأَنَا أَحَقُّ مَنْ وَفَى بِالْعَهْدِ أَدْخِلُوا عَبْدِيَ الْجَنَّةَ"[28] Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı şerīfi ise: "Yevm-i kıyāmette bu şehādet sāhibi ile celb olunup ve ᶜakīb-i mecīᵓinde Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān buyurur ki 'Bu benim kulumun ᶜindimde bir ᶜahdi var ve ben isem ᶜahdine vefā edenlerin ehakkıyım. Bu kulumu cennete idhāl ediniz" demektir.

Ve mahall-i istişhād-ı musannif ﴿أُولُو الْعِلْمِ﴾ kelimesinin delālet-i mevkiᶜiyye vü hāliyyesidir ve beyānı bābında buyurur ki:

[فانظر كيف بدأ سبحانه وتعالى بنفسه وثنى بالملائكة وثلث بأهل العلم]

"Yaᶜnī sen dahi ey tālib-i rāh-ı maᶜrifet, nazar-ı dikkat ile bak ki zāt-ı zi'l-celāl nice evvelen zāt-ı ᶜazamet-āyātı ile bedᵓ ettikten sonra melāikenin zikri ile o lafzı tesniye ve ehl-i ᶜilm zikri ile lafzı teslīs etti!" Ve böyle bir mahalde böylece zikr olmaları ᶜazīm bir şeref ve menzilete delālet eder.

[وناهيك بهذا شرفًا وفضلًا وجلاءً ونيلًا]

"Ve bu şeref şeref-i kāfī vü fazlī ve celāᵓ vü neyl-i vāfī olduğundan artık bununla sana gāye-i şeref ü ᶜalā ve nihāye-i ᶜatā vü celā vardır." Yaᶜnī

---

28 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/199, no:10453; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 4/69; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/414, no: 607.

ᶜilm için fazīlet aranıldığı takdīrde işte bu fazl-ı zāhir sana kāfīdir ve bundan ecell ve aᶜzam bir fazl ve şeref ve ᶜatā ve tahsīs-i imtiyāz olmaz.

[وقال الله تعالى ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾[29] mezkūr olan kelām-ı rabbānīdir.

Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi "Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān ehl-i īmānı dünyāda nusret ve hüsn-i zikr ile refᶜ ve āhirette dahi gurefāt-ı cinānda onları refᶜ eder" Yaᶜnī kadr ve menziletleri refīᶜ ve ᶜālī ve yüce kılar ve ehl-i īmāndan olan ᶜulemā-i ᶜāmilīni dahi hāsseten derecāt-ı ᶜāliyeye kezālik refᶜ ve taᶜliye eder. Ve derecāt-ı ᶜulemānın beyānında:

[قال ابن عباس رضي الله عنه: للعلماء درجات فوق المؤمنين [32] بسبعمائة درجة ما بين الدرجتين مسيرة خمسمائة عام]

Server-i müfessirīn Hazret-i İbn ᶜAbbās demiş ki "Müᵓminlerin derecātı fevkinde ᶜulemā-i ᶜāmilīn için yedi yüz derece ile irtifāᶜ vardır ve mā-beyne'd-dereceteyn olan irtifāᶜa beş yüz senelik yol mesīresi vardır." Ve bu tefsīri ᶜulüvv-i derecātlarından kināye olup yaᶜnī ᶜulemā-i ᶜāmilīnin derecāt ve makāmātı be-gāyet mürtefiᶜ ve ᶜālīdir.

[وقال عز وجل ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den Hazret-i Hak ᶜazze ve cellenin buyurduğu ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾[30] olup bu āyet-i kerīme Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden yetmiş beş āyeti şāmil ve üçünün mā-ᶜadāsı Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i Zümer'in onuncu[31] āyetidir.

Mebdeᵓi: ﴿اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ﴾[32]

---

29 "Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin." el-Mücādile, 58/11.

30 "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ez-Zümer, 39/9.

31 Doğrusu "dokuzuncu" olmalı.

32 "(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hālinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak

Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı münīf-i āyet: "O hālde olan kāfirler mi hayrlıdır yoksa Allāh taᶜālāya mutīᶜ ve münkād olan mı hayrlıdır? Onlar gecenin sāᶜatlerinde sācid ve kāim oldukları hālde āhiret ᶜazābından korkar ve rabbisinin rahmetini recā eder. Yā Muhammed de ki ᶜālimlerle cāhiller berāber olur mu! Onların berāber olmadığı gibi, ḳānitlerle ᶜāsīler berāber olmaz! Bu emsālle ancak ᶜukūl-i tāmme sāhibleri muᶜtebir ve mütteᶜiẓ olur.

Ve bu āyetin sebeb-i nüzūlünde İbn ᶜAbbās radiyallāhu anhü Hazret-i Ebī Bekr-es-Sıddīk radiyallāhu anhünün şānında nāzil olmuştur demiş. Ve Dahhāk'in rivāyesi üzere Ebī Bekr ve ᶜÖmer'in şānlarındadır denilmiş. Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer radiyallāhu anhü ve ᶜan ebīhinin rivāyesinde Hazret-i ᶜOsmān b. ᶜAffān radiyallāhü ᶜanhünün şānındadır demiş. Ve Kelbī nām rāvīnin rivāyesi üzerine Hazret-i İbn Mesᶜūd ve ᶜAmmār ve Selmān radiye ᶜanhümü'r-Rahmān'ın şānlarındadır denilmiştir. Ve mahall-i istişhād ise darb-ı mesel mevridinde ᶜadem-i mümāseletlerinin işᶜārıdır ki ᶜālimlerle cāhiller berāber olur mu denilmekliğidir.

[وقال تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālā hazretlerinin ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا﴾[33] buyurduğudur. Ve bu āyet-i kerīme Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden kırk beş āyeti şāmil ve Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i Fātır'ın yirmi altıncı[34] āyetidir. Ve mebdeᵓi ﴿وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾[35]

---

itaat ve kulluk eden mi?" ez-Zümer, 39/9.

33 "Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar." el-Fātır, 35/28.

34 Doğrusu "yirmi sekizinci" olmalı.

35 "İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır." el-Fātır, 35/28.

Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Ve nāstan ve yerde yürüyen cemīᶜ hayvānāttan ve deve ve bakar ve ganemden dahi meyve ve yollar gibi muhtelif renkler kıldık. Allāh taᶜālādan ancak ziyāde havf eden, onun sıfāt ve efᶜāllerini bilenlerdir. Allāh taᶜālā mülkünde ᶜazīz ve gālib ve tevbekārları magfiret edicidir." Ve mahall-i istişhād ᶜulemāya havf ve haşyeti hasren vukūᶜ bulan isnād iledir, zīrā ki ᶜilm-i maᶜrifet-i sıfāt u efᶜāli müstelzimdir ve onların maᶜrifetleri tāᶜat ve ᶜibādāta müᵓeddīdir. Ve tāᶜat ve ᶜibādet dahi cālib-i rızādırlar. Ve rızā ise mūcib-i saᶜādettir. Ve vesīle-i saᶜādet olan şeyin fazīleti mukarrerdir. [33]

[وقال تعالى ﴿قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den Hak subhānehu ve taᶜālānın ﴿قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾[36] buyurduğu kelāmdır. Ve bu āyet-i şerīfe Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden kırk beş āyeti şāmil ve Medīne-i münevverede nāzil olan sūre-i Raᶜd'ın kırk beşinci[37] āyetidir. Ve mebdeᵓi ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾[38]

Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı münīfi: "Mekke müşrikleri yā rüᵓesā-yı Yehūd: 'Yā Muhammed, sen nāsı Allāh'a daᶜvet için peygamber değilsin' dediler. Sen de ki 'Benimle sizin beyninizde Allāh taᶜālā şehādeti kāfīdir ve onun şehādeti ki ᶜindinde levh-i mahfūz ᶜilmi ola." Yaᶜnī Cebrāil ᶜaleyhi's-selām yāhūd ᶜilm-i Kurᵓān u Tevrāt ola, ᶜAbdullāh b. Selām gibi ve ᶜalā-rivāyetin bu āyet-i kerīme ᶜAbdullāh b. Selām'ın şānında nāzil olmuştur. Ve mahall-i istişhād ise ﴿وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾[39] nazm-ı celīlinin hükm ve medlūlüdür.

---

36 "De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında Kitap (Kurᵓan) bilgisi bulunanlar yeter." er-Raᶜd, 13/43.

37 Doğrusu "kırk üçüncü" olmalı.

38 "İnkār edenler, "Sen peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında Kitap (Kurᵓan) bilgisi bulunanlar yeter." er-Raᶜd, 13/43.

39 "Ve yanında Kitap (Kurᵓan) bilgisi bulunanlar." er-Raᶜd, 13/43.

[وقال تعالى ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا اٰتِيكَ بِهِ﴾ الآية تنبيها على أنه اقتدر بقوة العلم]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den Hak subhānehu ve taᶜālānın ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا اٰتِيكَ بِهِ﴾[40] buyurduğu kelāmdır. Ve bu nazm-ı münīf Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden doksan üç āyeti şāmil ve Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i Neml'in kırkıncı āyetinden olup ve āyet Belkīs'ın kıssası beyānına nāzil olan āyāt-ı beyyināttandır.

Ve hulāsa-i mefhūm-ı āyet-i münīfe ise: "Onun ᶜindinde kitāb-ı münzelden ᶜilm olandan birisi dedi ki, o Cebrāil ᶜaleyhi's-selām yā Hızr ᶜaleyhi's-selām yāhūd Süleymān ᶜaleyhi's-selāmın vezīri Āsaf b. Berhiyā ola ki ism-i aᶜzamı bilirdi, ben onun tahtını bir tarafından bir tarafına dönünceye dek getiririm. Vākiᶜ-i hāl sol tarafından sağ tarafına döndükte o tahtı yanında durur gördü. Süleymān ᶜaleyhi's-selām bu niᶜmete şükr ile dedi ki 'Bu kerem rabbim celle şānuhunun fazlındandır ki beni tecribe eder. Āyā ben şükr mü ederim yoksa edā-i vācibde kusūr ile küfrān-ı niᶜme mi olurum? Kim ki niᶜmete şükr ederse kendi nefsi için eder ki niᶜmetin devām ve ziyādeliğine bādī olur; kim ki küfrān-ı niᶜme olursa tahkīk rabbim taᶜālā onun şükründen ganī ve müstahaklara kerem edicidir."

Ve mahall-i istişhādı vakt-i yesīrde mahall-i baᶜīdden o taht-ı ᶜazīm ü kebīrin celb ve ihzārına ᶜilm-i kitāb kuvvetiyle Hazret-i Āsaf'ın nümūdār olan iktidarıdır, çünkü musannif-i merhūm bunda buyurdu ki ﴿عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ﴾[41] kaydı onun iktidārı ve o ᶜilmin kuvvetiyle olduğuna tenbīh içindir. Ve bu sūretle olan kuvvet ve iktidār ve tasarruf ᶜilmin semeresi olunca ᶜilmin fazīleti dahi elbette bununla mütehakkık olur. Ve ᶜalā-rivāyetin menkūl olan taht altından masnūᶜ ve dürr ü yākūt-ı ahmerden murassaᶜ ve zeberced-i ahzardan münakkaş olup ve kavāyimi dahi kezālik yākūt ve zümrüd taşlarından maᶜmūl ve mürekkeb idi ve üstünde yedi ᶜaded oda varmış ve mesāhası ᶜalā-rivāyetin tūlen ve ᶜar-

40 "Kitaptan bilgisi olan biri: "Ben onu, sana getiririm" dedi." en-Neml, 27/40.

41 "Kitaptan bilgisi olan" en-Neml, 27/40.

zen ve irtifāᶜen otuzar zirāᶜ ve ᶜalā-rivāyetin uhrā seksener zirāᶜ ve āher bir rivāyetin üzerine tūlü seksen ve ᶜarzı kırk ve irtifāᶜı otuz zirāᶜ olup ve beynlerinde olan buᶜd-ı mesāfe-i tarīk iki māh veyāhūd bir māhlık yoldur. [34]

[وقال عز وجل ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ الآية بين أن قدر عظم الآخرة يعلم بالعلم.]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den Hazret-i Hak ᶜazze ve cellenin ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾[42] āyet-i celīlesinde buyurduğu kelāmdır. Ve bu āyet Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden seksen bir āyeti şāmil ve bir āyetin mā-ᶜadāsı Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i Kasas'ın sekseninci āyetidir ve tetimmesi ﴿وَلَا يُلَقّٰيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ﴾[43] Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Şunlar ki onlara ᶜilm verilip ahvāl-i āhireti ve bereket-i kanāᶜati bilir Yūşaᶜ ᶜaleyhi's-selām ve ashābı gibi kimseler, o Kārūn misilli māl temennī edenlere dediler ki 'Ey tālib-i dünyā, vāy size! Īmānla ᶜamelü's-sālihi cemᶜ edenler için Allāh taᶜālānın sevābı, Kārūn'un ve dünyā ve mā-fīhānın mālından hayrlıdır. O sevāba ancak meᶜāsīden hazerle tāᶜate sabr edenler mülākī olurlar."

Ve mahall-i istişhādın beyānında musannif-i merhūm buyurdu ki "بين" ilh. Yaᶜnī Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān bu āyet-i münīfenin nazmıyla dār-ı āhiret ᶜazametinin kadri ᶜilm ile bilinmekte olduğunu beyān etmiştir. Ve netīce-i müfādı, çün ᶜazm-i kadr-i āhiret ve mikdārı ᶜilm ile bilinir ve o ᶜilm o menāfiᶜin iktisābına sebeb olur ve vesīle-i menāfiᶜ-i ᶜuzmā olan şey fazīl olması mukarrerdir. İşte bu netīce-i müfād dahi fazīlet-i ᶜilme delālet eder demektir.

[وقال تعالى ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālānın ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ

42 "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır" dediler." el-Kasas, 28/80.

43 "Ona da ancak sabredenler kavuşturulur." el-Kasas, 28/80.

﴿نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾[44] buyurduğu āyet-i kerīmenin medlūlüdür. Ve bu āyet Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden altmış yedi āyeti şāmil ve Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i ᶜAnkebūt'un kırk ikinci āyetidir. Ve hulāsa-i mefhūm-i nazm-ı şerīfi: "Bu meselleri ki biz nāsa beyān ederiz, onları taᶜakkul edip nefᶜlenmezler, meger ki eşyānın hakāyıkına vākıf ᶜālimler ola." Ve mahall-i istişhād taᶜakkul emsāli ᶜulemāya vukūᶜ bulan isnād ve hasr iledir ve bu gibi hasr ve isnād fazīletine delālet eder.

[وقال تعالى ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾ الآية رد حكمه في الوقائع إلى استنباطهم وألحق رتبتهم برتبة الأنبياء في كشف حكم الله]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālānın ﴿وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾[45] el-āyette mezkūr olan beyān-ı ᶜālīsidir. Ve bu āyet Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden yüz yetmiş beş āyeti şāmil ve Medīne-i münevverede nāzil olan sūre-i Nisā'nın seksen birinci[46] āyetidir ve mebdeᵓi ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ﴾[47] ve tetimmesi ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[48] Ve hulāsa-i mefhūm-ı āyet ise: "Kaçan münāfıklara Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın gizli gazāya gönderdiği ᶜaskerin gālibiyyet ve maglūbiyyetlerinden bir emr yaᶜnī bir haber gelse, ᶜaskerin ᶜazīmet ve hezīmetini nāsa ifşā edip müslimīne zaᶜf verirlerdi. Eger o haberi ᶜaleyhi's-selāma yāhūd ehl-i İslāmdan ümerāya verseler, Peygamber

---

44 "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar." el-Ankebūt, 29/43.

45 "Hālbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi." en-Nisā, 4/83.

46 Doğrusu "seksen üçüncü" olmalı.

47 "Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yararlar." en-Nisā, 4/83.

48 "Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız." en-Nisā, 4/83.

ᶜaleyhi's-selām ve o ümerā o haberi bilip ihfā ve ifşādan [35] hangisi evlā ise zihnlerinden tahkīk ve istihrāc ile ona göre hareket ederlerdi. Eger sizin üzerinize Hak taᶜālānın fazl ve rahmeti olmayaydı, şeytāna ittibāᶜ ederdiniz, meger aklında rüchānı olan az kimseler tābiᶜ olmazlar idi, Varaka b. Nevfel ve Kays b. Sāᶜid ve Bahīrā Rāhib ve Zeyd b. ᶜAmr gibi ki onlar biᶜset ü nüzūl-i Kur'ān'dan mukaddem mevhibet-i ilāhī ve rüchān-ı ᶜakllarıyla ihtidā olunmuşlar idi."

Ve mahall-i istişhāda işāretle musannif-i merhūm buyurdu ki "رد حكمه" yaᶜnī zāt-ı zi'l-ᶜazamet ve'l-celāl vekāyiᶜde olan ahkāmı istinbāt-ı ᶜulemāya redd ve keşf-i ahkāmında onların mertebelerini mertebe-i enbiyāya ilhāk etti. Ve bu menzilet az menzilet değildir, artık bu menzilet ve mertebe dahi fazl-ı ᶜilme delālet eder.

[وقيل في قوله تعالى ﴿يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ﴾ يعني العلم ﴿وَرِيشًا﴾ يعني اليقين ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوٰى﴾ يعني الحياء]

Ve dahi şevāhid-i Kur'āniyye'den ﴿يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ﴾[49] el-āyette ᶜalā-rivāyetin vākiᶜ olan tefsīrdir. Ve bu āyet-i münīfede vukūᶜ bulan tefsīri dahi musannif-i merhūm gösterip dedi ki ﴿لِبَاسًا يُوَارِي سَوْاٰتِكُمْ﴾[50] nazmı ᶜilm ile ﴿وَرِيشًا﴾[51] dahi yakīn ile ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوٰى﴾[52] hayā ile tefsīr olunmuştur. Ve bu tefsīre nazaran hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı celīli: "Ey benī-ādem, ᶜuyūb ve ᶜavretinizi cāme gibi setr eden ᶜilmi ve rīş gibi sebeb-i irtifāᶜınız olur yakīni ve muhāfaza ve ittikānıza bādī olan hayāyı sizin üzerinize inzāl ettik" demek olur. Ve ᶜuyūbu setr eden nesnenin fazlı münker değildir. İşte bu āyet dahi bu tefsīr üzere fazīlet-i ilme delālet etmiş olur.

[وقال عز وجل ﴿وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ﴾ الآية]

Ve dahi şevāhid-i Kur'āniyye'den Hazret-i Hak ᶜazze ve cellenin

49 "Ey Ādemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi verdik." el-Aᶜrāf, 7/26.

50 "Avret yerlerinizi örtecek giysi" el-Aᶜrāf, 7/26.

51 "Ve süslenecek elbise" el-Aᶜrāf, 7/26.

52 "Ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi." el-Aᶜrāf, 7/26.

﴿وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ﴾[53] buyurduğu nazm-ı celilidir. Ve bu āyet-i münīfe Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden iki yüz beş āyeti şāmil ve Mekke-i mükerremede nāzil olan sūre-i Aᶜrāf'ın elli birinci[54] āyetidir. Ve tetimmesi ﴿هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾[55] Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı ᶜālīsi: "Biz onlara bir kitāb getirdik ki onda ᶜakāᵓid ve ahkāmı tafsīl ve ᶜilmimiz üzere onlara sālih olan mevāᶜizi beyān ettik. O, müᵓminler için hidāyet ve rahmettir." Ve bu āyetin fazīlet-i ᶜilme delāleti zāhir olup muhtāc-ı işāret değildir.

[وقال تعالى ﴿فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ﴾]

Ve şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālānın ﴿فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ﴾[56] buyurduğu nazm-ı ᶜālīdir. Ve mefhūm-ı nazm-ı münīfi: "ᶜAle't-tahkīk biz onların üzerine ᶜilm ile hikāye ve beyān ve kısas ederiz." Ve istişhādı kısası ᶜilme tahsīs ve takyīd etmek delāletiyledir ki bu şān dahi fazīleti müstelzim olur.

[وقال عز وجل ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den Hak subhānehu ve taᶜālānın ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾[57] buyurduğu nazm-ı ᶜālīdir. Ve hulāsa-i nazm-ı münīf: "Nāᶜil-i ᶜilm olan zevātın sadrlarında ancak āyāt-ı beyyināttır." Ve bunun dahi fazīlet-i ᶜilme delāleti zāhirdir.

[وقال تعالى ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālānın ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾[58] buyurduğu āyet-i celīlenin medlūlüdür. Ve bu āyet Kurᵓān-ı

---

53 "Andolsun biz onlara, bilerek açıkladığımız bir kitabı, getirdik." el-Aᶜrāf, 7/52.

54 Doğrusu "elli ikinci" olmalı.

55 "İnanan bir toplum için bir yol gösterici ve rahmet olarak." el-Aᶜrāf, 7/52.

56 "Andolsun, onlara (yaptıklarını) tam bir bilgi ile anlatacağız." el-Aᶜrāf, 7/7.

57 "Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık āyetlerdir." el-Ankebūt, 29/49.

58 "İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti." er-Rahmān, 55/3-4.

ᶜazīmü'ş-şānın sūrelerinden [36] yetmiş altı āyeti şāmil ve Mekke-i mükerremede nāzil sūre-i Rahmān'ın üçüncü[59] āyetidir. Ve hulāsa-i mefhum-ı āyeteyn-i mezbūreyn: "İnsānı halk edip nutk ve kitābet ve fehm ve ifhām taᶜlīm etti" yāhūd "Ādem ᶜaleyhi's-selāmı halk edip esmā-i küllīyi taᶜlīm eyledi" yāhūd "Muhammed ᶜaleyhi's-selāmı halk edip ahvāl-i māziye vü müstakbeleyi taᶜlīm eyledi." Ve meᵓhaz-ı istişhāda delālet etmek için musannif-i merhūm buyurdu ki:

[وإنما ذكر ذلك في معرض الامتنان]

Yaᶜnī "Hazret-i Zi'l-fazl ve'l-ihsān bunu ancak maᶜriz-i imtinānda zikr etmiştir." Ve hāsıl-ı müfād-ı kelāmı: taᶜlīm ve beyān bir niᶜmet-i celīle olmasaydı maᶜriz-i imtinānda zikr olunmazdı. Ve mādām ki o maᶜrizde zikr olunmuştur, bir niᶜmet-i celīle demektir ve bu şān fazīlet-i ᶜilme burhāndır, demek ister.

[eş-Şevāhid mine'l-Ahbār]

[وأما الأخبار]

Ve ahbār ise yaᶜnī fezāyil-i ᶜilmiyenin beyānına şeref-vürūd olan ehādīs-i şerīfe-i nebeviyye ise o dahi:

[فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ"]

Yaᶜnī fazīlet-i ᶜilmin hakkında olan şevāhid-i nakliyeden ehādīs-i şerīfe-i nebeviyye olup ve ehādīs-i şerīfenin cümle-i şevāhidinden olarak bu hadīs-i şerīftir ki "مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ"[60] nazm-ı münīfinde ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hazretlerinin buyurduğu nass-ı ᶜālīdir. Ve bu hadīs-i şerīf kātib-i vahy-i Resūl-i ekrem Muᶜāviye b. Süfyān Sahr b. Harb'in rivāyesiyle *Sahīh-i Buhārī*'de mezkūrdur. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Her kim ki zāt-ı zü'l-celāl ona bir hayr-ı ᶜazīm murād buyurursa onu ᶜulūm-ı dīniyyede fakīh kılar." Yaᶜnī

---

59 Doğrusu "üçüncü ve dördüncü" olmalı.

60 "Allah kimin hakkında hayır dilerse onu dinde kavrayışlı yapar." Buhārī, İlm, 13, no: 71; Müslim, Zekat, 100; *Tahrīcu Ehādīsi İhyāᵓ*, 1/4, no:11.

fehm-i ᶜulūm-ı muᶜazzamaya muvaffak kılıp ve onu ᶜilmü'd-dīnde fakīh ve ᶜālim eder. Ve bu mazmūn üzere fazīlet-i ᶜilm sābit olur. Ve bu hadīsin tetimmesi kitāb-ı Buhārī'de muharrerdir ki "وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ"[61] Ve hulāsa-i müfādı: "Ben ancak teblīg-i vahy ile min-gayri tahsīs kısmet ediciyim ve Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri herkese murād-ı ᶜaliyyesi üzere verir ve fehmine muvaffak eyler. Ve bu ümmet kazā-i rabbānī ve emr-i Yezdānī gelinceye dek emr-i hak üzere yaᶜnī dīn-i hak üzere kāim ve sābit olmaktan zāil olmaz ve onlara muhālefet edenler zarar vermezler." Yaᶜnī yevm-i kıyāmete kadar bu ümmet dīn-i hak üzere kāimdir. Bu hadīs Ebī Hüreyre'nin rivāyesiyle *Cāmiᶜu's-Sagīr*'de mezkūr olup ve onda "و يلهمه رشده" lafzı dahi mestūrdur. Vallahu aᶜlem musannif dahi o rivāyet üzere ahz etmiştir, çünkü buyurmuş ki

["وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ"[62]]

Yaᶜnī "Ve onun rüşdü dahi ona ilhām eder."

[وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ"]

Ve dahi şevāhid-i ehādīs-i seniyyeden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ"[63] buyurdukları hadīs-i şerīftir. Ve bu hadīs egerçi *Sahīh-i Buhārī*'de senedsiz olarak terceme makāmında zikr olunmuş ise de ammā Ebū Dāvūd ve Tirmizī ve İbn Hibbān ve Hākim sünenlerinde Ebi'd-Derdāᵓ hazretlerinin hadīsinden musahhah olarak [37] mazbūt ve mukarrerdir. Ve Sahīh-i Buhārī'de Bābü'l-ᶜİlm

---

61 "Ben sadece taksim ediciyim, veren ise Allah'tır. Bu ümmet Allah'ın hak dini üzere kalmaya devam edecektir. Muhalif olanlar ona zarar veremeyecektir. Allah'ın emri gelinceye kadar böyle olacaktır." Buhārī, İlm, 13, no: 71.

62 "Ve ona rüşdünü (doğru karar verme yetisini) ilham eder." "من يرد الله" hadisinin devamıdır.

63 "Ālimler, peygamberlerin varisleridir." Ebū Dāvūd, İlm, 1, no: 3641; Tirmizī, İlm, 19, no: 2682; İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 233; *Sahīhu İbn Hibbān*, 1/289, no:88. Takip eden üç hadis dahi bu hadisin kısımlarıdır.

Kable'l-Kavl ve'l-ᶜAmel mebāhisinde muharrerdir. Ve heyᵓet-i nazmı ile ᶜakībinde vārid olan nazm bu siyāk üzeredir ki ''وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَرَّثُوا الْعِلْمَ مَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ''[64] Ve hulāsa-i mefhūmu ise: "ᶜAle't-tahkīk ᶜulemā, peygamberlerin vereseleridir, enbiyā-i ᶜizām hazerātı ᶜilmi tevrīs ettiler. Her kim ki onu ahz ettiyse yaᶜnī ᶜilm-i şerīfi aldıysa hazz-ı kāmil olarak mīrās-ı enbiyādan almış olur. Ve burayacak Ebū Dāvūd ve Tirmizī ve İbn Hibbān ve Hākim'in zabtlarından dahi müstefād olunur. Ve kusūru ki ''وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ''[65] Yaᶜnī "Ve her kim ki ᶜilmin talebinde bir tarīkte sülūk ederse o kimseye Hazret-i Zi'l-celāl cennet için bir yol teshīl eder." Cümlesinin mefhūmunu nātık olan ᶜibārāt İmām Kastallānī'nin tahkīki üzere İmām Müslim'in müstahrec-kerdesi olmuştur. Ve bu hadīsten rūy-i istişhādın irāesi için musannif-i merhūm buyurur ki:

[ومعلوم أنه لا رتبة فوق النبوة ولا شرف فوق شرف الوراثة لتلك الرتبة]

Yaᶜnī maᶜlūmdur ki rütbe-i nübüvvetin mā-fevkinde bir rütbe bulunmaz ve o rütbeye vāris olanların şerefleri mā-fevkinde bir şeref bulunmaz.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ'']

Ve dahi şevāhid-i ehādīs-i seniyyeden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ''[66] hadīs-i nassında buyurdukları kelāmın medlūlüdür. Ve hulāsa-i müfād-ı nazm-ı mezkūr: "ᶜĀlim olan kimseye mā-fi's-semāvāt yaᶜnī göklerde olanlar ve'l-arz yaᶜnī yerde olanlar istigfār eylerler." Ve bu hadīsten dahi mahall-i istişhādı izhār etmek için musannif-i merhūm buyurdu ki:

---

64 "Peygamberlerin varisleri ālimlerdir. Peygamberler ilmi miras olarak bıraktılar. İlimden pay alanlar büyük bir nasip almıştır. İlim elde etmek üzere bir yol tutanlar için Allah cennet yolunu kolaylaştırır." Buhārī, İlm, 11, no: 68.

65 "İlim elde etmek üzere bir yol tutanlar için Allah cennet yolunu kolaylaştırır." Buhārī, İlm, 11, no: 68.

66 "Göklerde ve yerde olanlar ālim için istiğfar diler."

[وأي منصب يزيد على منصب من تشتغل ملائكة السموات والأرض بالاستغفار له فهو مشغول بنفسه وهم مشغولون بالاستغفار له]

Yaᶜnī onun istigfārıyla melāike-i arz ve semāvāt meşgūl olan kimsenin mansıbından ezyed ve aᶜlā olacak mansıb hangi mansıbdır. yaᶜnī bu mansıbdan aᶜlā ve ezyed bir mansıb olmaz demektir. Halbūki o kimse kendi nefsiyle meşgūl ve melāike-i arz u semā onun istigfārıyla meşgūllerdir. Ve istigfārıyla iştigālleri yaᶜni onun için Hakk sübhānehu ve teᶜālādan ᶜavf ve merhamet ve magfiret recā ederler ve taleb ederler.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا وَتَرْفَعُ الْمَمْلُوكَ حَتَّى يُدْرِكَ مَدَارِكَ الْمُلُوكِ"]

Ve dahi şevāhid-i ehādīs-i seniyyeden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām: "إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ"[67] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīftir. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Hikmet şerīf olanın şerefini ziyāde eder ve memlūkü medārik-i mülūka kadara refᶜ eyler." Yaᶜnī hikmetin nefᶜi refīᶜ ve vazīᶜe vāsıldır. Refīᶜin rifᶜat ve şerefini ziyāde eder ve vazīᶜ ᶜabd-i memlūk olsa bile kezālik onun kadr ve menziletini yüce ve ᶜālī eder, tā kim mülūkun menzilesine kadar [38] onu erdirir. Ve hikmetten murād ᶜilmü'd-dīn olup ve tahkīk kaziyye-i istişhād için burada musannif-i merhūm buyurur ki:

[وقد نبه بهذا على ثمرته في الدنيا ومعلوم أن الآخرة خير وأبقى]

Yaᶜnī hāce-i ᶜālem bu hadīs-i şerīf ile ᶜilmin semere-i dünyeviyyesi üzerine tenbīh etmiştir. Ve maᶜlūmdur ki dār-ı āhiret daha ziyāde hayrlı ve bekālıdır ve bunun hāsılı odur ki ᶜilmin dār-ı āhirette olan semeresi bu semereden daha ziyāde olduğu bi-tarīki'l-evlā mefhūmu mukarrerdir, zīrā mādām ki āhiret dünyādan hayrlıdır ve bekālıdır, behemehāl onun bize olan semerātı dahi hayrlı olması iktizā eder. Ve bu hadīs-i şerīfte fazīlet-i ᶜilme olan delālet zāhirdir, muhtāc-ı işāret ü beyān değildir.

---

67 "Hikmet, asil kişinin asaletini pekiştirir, köleyi hükümdarlar konumuna erişecek kadar yükseltir." *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 6/173, *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/18. Hadis Enes'e dayanmakta, isnadı zayıf görülmektedir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "خَصْلَتَانِ لَا يَكُونَانِ فِي مُنَافِقٍ حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِي الدِّينِ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "خَصْلَتَانِ لَا يَكُونَانِ فِي مُنَافِقٍ حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِي الدِّينِ"[68] buyurduğu hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı münīfi: "İki haslet vardır ki münāfık kimsede olmazlar: birincisi hüsn-i semt ve ikincisi fıkh-ı dīn" olup yaᶜnī münāfık olan kimse dīnde fakīh olamaz ve ahlāk-ı hasene sāhibi olamaz, bunlar müʾminin hāssıyyetleridir. Bu hadīs-i şerīf Ümmü'l-müʾminīn Hazret-i ᶜĀişe es-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhānın rivāyesiyle *Cāmiᶜü's-Sagīr* nām kitābda mezkūrdur. Ve çün bu hadīs-i şerīf üzerine bir suʾālin teveccühü melhūzdur, musannif-i merhūm teveccühü melhūz olan suʾāle cevāben buyurdu ki:

[ولا تشكن في الحديث لنفاق بعض فقهاء الزمان فإنه ما أراد به الفقه الذي ظننته وسيأتي معنى الفقه]

Yaᶜnī baᶜzı fukahā-i zamāndan müşāhede olunan emārāt-ı nifākıyyeye bināen sakın bu hadīsin sıhhatine sen şekk etmeyesin, zīrā ki senin zann ettiğin fıkhı murād buyurmamıştır ve murād buyurulan fıkhın maᶜnāsı baᶜde-mā gelecektir.

[وأدنى درجات الفقيه أن يعلم أن الآخرة خير من الدنيا وهذه المعرفة إذا صدقت وغلبت عليه برئ [بها] من النفاق والرياء]

Ve derecāt-ı fakīhin en aşağı derecesi odur ki āhireti dünyādan hayrlı olduğunu bilmekliktir. Ve bu maᶜrifeti sādıka olup ve onun üzerine galebe eder ise o fakīh elbette nifāk ve riyādan berī olur. Yaᶜnī bu hadīste murād buyrulan fakīhin derecātı vardır ve onun ednā derecesi odur ki āhireti dünyāya tercīh etmektir. Ve tercīh-i āhiret edince āhirete ᶜamel eder ve agrāz-ı dünyāviyyeden fārig olur ve ᶜamelinde tarīk-i ihlāsı iltizām eder. Ve o vaktte aᶜmāli behemehāl nifāk ve riyādan ᶜārī olurlar.

68 "İki özellik münafıkta olmaz. Birincisi davranış güzelliği, ikincisi dinde kavrayışlı olmaktır." Tirmizī, İlm, 19, no: 2684. Tirmizī, hasen ve garīb olarak nitelemiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ الَّذِي إِنِ احْتِيجَ إِلَيْهِ نَفَعَ وَإِنِ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ أَغْنَى نَفْسَهُ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ''[69] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīftir. Ve bu hadīs-i şerīfin hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Efdalü'n-nās ancak o müᵓmin-i ᶜālimdir ki ona bir ihtiyāc vukūᶜunda menfaᶜat eder ve ondan bir istignā hāsıl olup da ona bir ihtiyāc vākiᶜ olmazsa ignā eder. [39]

[وقال صلى الله عليه وسلم ''اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ''[70]buyurdukları nazm-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Īmān uryāndır ve onun libāsı takvā ve zīneti hayā ve semeresi ᶜilmdir. "Ve Allāhu aᶜlem burada bir teşbīh-i belīg kāᶜidesi vardır ki edāt-ı teşbīh olan harf-i kāf-ı mukadderedir; takdīr-i kelām ki īmān çıplak ve uryān ādem gibidir ve onun cāmesi takvā ve bezesi hayā ihtiyārıdır. Ve mümkindir ki istiᶜāre-i kināye ile buyrulmuştur ki insāna teşbīh buyurulmuştur ve melāyihāt-ı müşebbehün bih olan libās ve hayāyı ona isbāt etmiştir, yaᶜnī mecāzen vārid olmuştur. Ve ᶜilm onun semeresi olunca fazīlet-i ᶜilm ne bir büyük fazīlet olduğu ᶜinde't-tedebbür maᶜlūm ve mütekarrer olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ أَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ أَمَّا أَهْلُ الْعِلْمِ فَدَلُّوا النَّاسَ عَلَى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ وَأَمَّا أَهْلُ الْجِهَادِ فَجَاهَدُوا بِأَسْيَافِهِمْ عَلَى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendi-

---

69 "İnsanların en kıymetlisi, kendisine ihtiyaç duyulduğunda katkı sağlayan, gerekmediği zaman da geri duran ālim mümindir. *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/268, no:1720. Ebu'd-Derdā'da mevkūf olan hadisin isnādı zayıf sayılmıştır.

70 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/139; 153; 238; 2/226.

mizin "أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ"[71] ilh. el-hadīs buyurdukları kelām-ı münīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "Derece-i nübüvvetten nāsın en ziyāde karībi ancak ehl-i ᶜilm ü cihāddırlar ki ehl-i ᶜilm ise nāsa rüsül-i kirām onunla gelmiş bulundukları umūrun üzerine delālet ettiler. Ve ehl-i cihād ise rüsül-i kirām onunla gelmiş bulundukları ahkām-ı şerāyiᶜin üzerine küffār ile muhārebe ve süyūfları ile mücāhede ve müdārebe eylediler. Yaᶜnī kile'l-ferīkayn şerāyiᶜe hizmet ve vezāyif-i mürselīn ile kıyām ve himmet etmelerinden nāşī onlar derece-i nübüvvete sāirü'n-nāstan ziyāde karīb olurlar, çünkü bu tafsīl ber-vech-i derece-i kurbiyyet ferīkaynın beyān-ı tefsīridir ve cihet-i cāmiᶜa-i ᶜātıfiyyetin dahi tavzīhidir. Ve bu nazm-ı kelām dahi yine delālet-i ᶜibāretinden başka fazīlet-i ᶜilme āher bir delālet eder, zīrā ki ehl-i ᶜilmi ehl-i cihādın üzerine zikrde takdīm etmiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ"[72] buyurdukları nazm-ı şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Tahkīk ve tahkīken bir ᶜālimin vefātından bir kabīlenin vefātı eyserdir." Ve bu kelām kasem ile müᵓekked bir kelām olduğu, lām-ı kasemin delāletiyle maᶜlūm olur. Takdīr-i kelām: "وَاللهِ لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ" Ve kelām-ı müᵓekked münkire vürūdu egerçi mukarrer ve müştehirdir, velākin baᶜzen ẖāliyu'z-zihne dahi li-hikmetin vārid olur ki muhberun-anhü olan şey ᶜaklen cezmi müşkil olur bir hāli var ise orasına zihn varmamak ve bilā-tereddüd onu kabūl ve tasdīk eylemek için muhātabı münkir hükmüne vazᶜ ile o kelāmı ona müᵓekkeden īrād olunur. Bu makāmda bir nefer-i vāhidin vefātından bir kabīle halkının vefātı nice eyser olur diye kavli bir

---

71 "İnsanların peygamberlik derecesine en yakın olanları ilim erbabı ve cihad ehlidir. İlim erbabı insanları peygamberlerin getirdiklerine yönlendirirler. Cihat ehli ise peygamberlerin getirdikleri lehine kılıçlarıyla çaba gösterirler." *Kūtu'l-Kulūb*, 1/241, 270.

72 "Bir kabilenin ölümü bir ālimin ölümünden daha hafiftir." *Kūtu'l-Kulūb*, 1/247.

gāfilden zuhūru muhtemel olmakla o cihet-i ihtimāliyyeye sarf-ı zihn edilmemek içindir. Ve vechi odur ki iᶜlā-i kelime-i Hak ve teᵓyīd-i dīn-i mübīn için bir nefer ᶜālim, bir kabīle-i ceheleden ᶜāleme yeğdir, vāhid ke-elf hükmündedir ve bu yüzden dolayı bir ᶜālim-i ᶜāmilin vefātından bir kabīle-i cehelenin vefātı ᶜālem için daha ziyāde kolay ve āsān gelir. [40]

[وقال عليه الصلاة والسلام ''اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَخِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ''[73] ilh. el-hadīs buyurdukları kelām-ı şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı hadīs-i şerīfi: "Nevᶜ-i beşer zer ve sīmin maᶜādini gibi bir maᶜādinlerdir, buna bināen zamān-ı cāhiliyyede olan ahyārları fakīh olurlarsa zamān-ı İslām'da dahi nevᶜ-i beşerin ahyārıdırlar. Ve hāsılı, yaᶜnī egerçi asl ve menşeᵓ nevᶜ-i benī-ādemde zer ve sīmin aslı gibi riᶜāyet olunur ve o münāsebet ile tercīh ve tafdīl olur, fakat ᶜale'l-ᶜıtlāk değildir, bir kayd ile emr-i tercīh ü iᶜtibār mukayyeddir ve bināen ᶜalā-zālik zamān-ı cāhiliyyede olan asilzādegān ve muᶜteberān-ı ahālī ᶜulūm-ı dīniyyeye āşinā olup fakīh olurlarsa yine zamān-ı İslām'da dahi sāirü'n-nāsın ahyārları ve zī-iᶜtibārları olurlar ve bekā-i kadr ve iᶜtibār-ı hayriyyetleri teᶜallüm-i fıkh ile mukayyed ve meşrūttur. Ve bu eşrāt ve takyīd fazīlet-i ᶜilme bir delālet-i sarīhtir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ'']

Ve dahi şevāhid-i mezbūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ''[74] buyurdukları nazm-ı münīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Midād-ı ᶜulemā

---

73 "İnsanlar, altın ve gümüş gibi birer madendirler. Cahiliyye döneminin seçç kinleri din hususunda kavrayışlı olduklarında İslam döneminde de seçkin olurlar." Buhārī, Menākıb, 1, no: 3494; Müslim, Fezāilu's-sahābe, 199.

74 "Kıyamet günü ālimlerin mürekkepleri şehitlerin kanıyla tartılır." *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 8/3574, no:5611; *Feyzu'l-Kadīr*, 6/466; no: 14582, 10026. Kaynaklarda zayıf olduğu belirtilmiştir.

yaʿnī ʿulemānın yazı yazdıklarının mürekkebi yevm-i kıyāmette dem-i şühedā ile vezn olunur." Ve dem-i şühedā fī sebīlillāh katl olunan mücāhidīnin kanları demektir. Ve bu ʿibāre ʿulemānın fazl ve kesret-i ecr ü sevāblarına delālet eder, zīrā ki lā-şeyʾ ve eczā-i kalīlden masnūʿ olan mürekkeb ehl-i ʿilme sahābeti ile müşerref ve şühedānın en ʿazīz ve gālī ve nefīs ve muhterem olarak maʿdūd olan kanlarıyla berāber vezn ve mukābele ve miʿyār-ı hasenāt u derecāt olunca, artık ʿilmin ne kadar fazl ve iʿtibārları olduğu bundan maʿlūm ve müstefād olunur.

Ve bu hadīsin mānendi Enes b. Mālik'in rivāyesi ile mazbūt olarak *Cāmiʿü's-Sagīr* kitābında hadīs-i muharrer bulunmuştur, fakat nazm-ı kelāmında bir fark vākiʿ olmuştur ve onun nazmı "يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ وَدَمُ الشُّهَدَاءِ فَيُرَجَّحُ مِدَادُ الْعُلَمَاءِ عَلَى دَمِ الشُّهَدَاءِ"[75] Ve hāsıl-ı mefhūmu: "Yevm-i kıyāmette midād-ı ʿulemā ve dem-i şühedā vezn olunur ve midād-ı ʿulemā ise dem-i şühedā üzerine müreccah yaʿnī daha ziyāde ağır gelir" demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنَ السُّنَةِ حَتَّى يُؤَدِّيَهَا إِلَيْهِمْ كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا وَشَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ"]

Ve şevāhid-i mezkūreden dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا"[76] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīf-i hasenin medlūlüdür. Ve bu hadīs, Hazret-i Abdullāh b. ʿAmr'ın rivāyesiyle ve isnād-ı hasen işāretiyle *Cāmiʿü's-Sagīr* kitābında dahi mezkūrdur. Ve hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi ise: "Her kim ki benim ümmetime nakl ve teʾdiye etmek üzere sünnetten yaʿnī ehādīs-i nebeviyyeden kırk ʿaded hadīsi hıfz eylerse yevm-i kıyāmette o kimseye ben şefīʿ ve şehīd olurum." Ve bu ʿibāre ve vaʿd-i ʿālī ve tahsīs fazl-ı ʿilme burhān-ı kātıʿdır. [41]

---

75 *el-Cāmiʿu's-sagīr*, no: 14582; *et-Teysīr bi-şerhi'l-Cāmiʿi's-sagīr*, 2/509; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiʿi's-sagīr*, 11/206; no: 10008; *Zaʿīfu'l-Cāmiʿi's-sagīr*, 1/937, no:6447.

76 "Kim ümmetim için kırk hadis ezberleyip onları naklederse ben kıyamet günü onun için şefaatçi ve tanık olurum." *Feyzu'l-Kadīr*, 6/118, no: 8636. Ālimler zayıf saymıştır.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ حَمَلَ مِنْ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهًا عَالِمًا'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''مَنْ حَمَلَ مِنْ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا''[77] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı münīfi: "Her kim ki benim ümmetimden kırk ᶜaded hadīsi haml ederse yevm-i kıyāmette fakīh ve ᶜālim olduğu hālde Allāh ᶜazīmü'ş-şāna mülākī olur." Ve hamlden murād ehādīsi hıfz ve maᶜānīleri fehmiyle mūceblerince ᶜamel etmekliktir.

Ve bu hadīsin mazmūnuna muᶜāḍıd ve müᵓeyyid olarak Vāsile b. el-Eskaf'ın rivāyesiyle mazbūt ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de muharrer olan hadīsin nazmı ise: ''مَنْ حَمَلَ مِنْ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا بَعَثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهًا عَالِمًا''[78] Ve hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "Her kim ki benim ümmetimden kırk ᶜaded hadīsi haml ederse Allāh ᶜazīmü'ş-şān onu yevm-i kıyāmette fakīh ve ᶜālim olduğu hālde baᶜs eyler." Ve o fazl ile haşr ve mülākātı fazl-ı ᶜilme delālet eder demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَاهُ اللَّهُ تَعَالَى مَا أَهَمَّهُ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ''[79] ilh. el-hadīs buyurdukları nazm-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Her kim ki Allāh ᶜazīmü'ş-şānın dīninde tefakkuh eylerse, onu Allāh ᶜazīmü'ş-şān her bir emr-i

77 "Ümmetimden kim kırk hadis taşırsa, kıyamet günü Allah'ın huzuruna fakih ve ālim biri olarak çıkar." *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/158, küçük lafız farklarıyla. *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/192. Ālimler zayıf saymıştır.

78 *el-Cāmiᶜu's-sagīr*, no: 12343; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 10/209; no: 8630; *Zaᶜīfu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 802, no:5568. *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/192. Ālimler zayıf saymıştır.

79 "Kim Yüce Allah'ın dininde derin bilgi sahibi olursa, Yüce Allah da onun önemsediği hususlarda ona kifayet eder ve ona hesaplamadığı yerden rızık verir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/203; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/165. İsnadı zayıf görülmüştür.

mühimmden kifāyet eder ve min-haysü lā yahtesib dahi onun rızkını verir." Yaᶜnī ᶜulūm-ı dīniyye ile müştagil olan fakīhi Hallāk-ı ᶜālem ona hemm ve keder verir umūrdan saklar ve onun fikr ve hayāl ve hātırına gelmez yerden rızkını gönderir. Ve bu sūretle olan mükāfāt kezālik fazīlet-i ᶜilme delālet eder.

[وقال صلى الله عليه وسلم "أَوحَى اللهُ عَزَّ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا إِبْرَاهِيمُ إِنِّي عَلِيمٌ أُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَوحَى اللهُ عَزَّ إِلَى إِبْرَاهِيمَ"[80] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "Allāh ᶜazīmü'ş-şān hazretleri hazret-i cedd-i enbiyā İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāma vahy etti ki 'Yā İbrāhīm ilh. el-hadīs'" Ve hāsıl-ı nazm-ı celīli: "Yā İbrāhīm, ben ᶜalīmim ve her bir ᶜalīmi muhabbet ederim" demektir. Ve vesīle-i muhabbet-i ilāhiyye olan şey ᶜalā-külli hāl fazīl olup ve ondan efdal bir şey olmaz.

[وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْعَالِمُ أَمِينُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ فِي الْأَرْضِ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin buyurdukları "اَلْعَالِمُ أَمِينُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ فِي الْأَرْضِ"[81] nazm-ı celīlidir. Ve hulāsa-i mefhūmu: "ᶜĀlim olan kimse yeryüzünde Allāh ᶜazīmü'ş-şānın emīnidir. "Ve sıfat-ı mezkūre ise fazl-ı ᶜilme delālet eder.

[وقال صلى الله عليه وسلم "صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحُوا صَلَحَ النَّاسُ وَإِذَا فَسَدُوا فَسَدَ النَّاسُ، اَلْأُمَرَاءُ وَالْفُقَهَاءُ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحُو"[82] ilh. el-hadīs buyurdukları nass-ı ᶜālīnin

80 "Yüce Allah, Hazret-i İbrāhīm aleyhimesselāma: "Ey İbrāhīm, ben herşeyi bilirim, ālimleri severim" şeklinde vahyetti." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/218. İsnadı tespit edilememiştir.

81 "Ālim, Yüce Allah'ın yeryüzündeki emīnidir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/228; *Feyzu'l-Kadīr*, 4/370; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/134.

82 "Ümmetimden iki kesim vardır, bunlar düzelirse insanlar da düzelir, bunlar bozulursa insanlar da bozulur. Bu iki kesim yöneticiler ve fakihlerdir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/641; *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 4/97. Senedi zayıf görülmüştür.

medlūlüdür. Ve mazmūn-ı münīfi: "Benim ümmetimden iki sınıf vardır ki onlar eger sālih olurlar nās ve ᶜālem dahi sālih olurlar ve fāsid olurlarsa nās dahi fāsid olurlar ve o iki sınıf ümerā ve fukahā olanlardır." [42]

Ve bu hadīsin mazmūnuna muᶜāḍıd ve müᵓeyyid olup Enes b. Mālik radiyallāhu ᶜanhın rivāyesiyle ve sahīh kaydının işāretiyle ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de muharrer olan hadīsin nazmı: "صِنْفَانِ مِنَ النَّاسِ إِذَا صَلَحَا صَلَحَ النَّاسُ وَإِذَا فَسَدَا فَسَدَ النَّاسُ، اَلْعُلَمَاءُ وَالْأُمَرَاءُ" Ve çün salāh-ı ᶜālem salāh-ı ᶜālim ile olur ve ᶜālimin bu mertebeye irtikāsı ᶜilm ile olmuştur, bu husūs ile dahi fazīlet-i ᶜilm sābit ve mütehakkık olur.

[وقال عليه السلام "إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِي إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ"[83] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Benim üzerime eger bir gün gelir de o günde beni ᶜAllāh ᶜazīmü'ş-şāna takrīb eder bir ᶜilm ile ᶜilmim müzdād olmazsa o günün tulūᶜ-ı şemsinde bana mübāreket vukūᶜ olmamıştır" veyāhūd "bana o gün mübāreklenmiş bir gün olmasın!" Ve netīce-i medlūlü gün-be-gün kurb-i Yezdānī mūcib olur ᶜulūm ile müzdād olurmuş. Bir gün geçmez illā o gündeki bir ᶜilm ile müzdād olmamış değildir. Ve bunda ᶜulūm-ı celīlenin gāyet ve müntehāsı olmadığına dahi işāret vardır.

Ve bu hadīs kütüb-i ehādīs-i sittede mezkūr olduğu İmām Suyūtī'nin cümle-i tahkīkātın[dan]dır. Ve fazl-ı ᶜilmin kemāli bununla maᶜlūm ve mefhūm olur. Hāce-i ᶜālem iken yine küllü yevm ziyāde-i ᶜilm ü hikmete tālib ve hāhiş-ger ve hem dahi mazhar olmakta imiş. Ve sübūt-ı fazl-ı

---

83 "Yeni bir güne girip de o günde beni Yüce Allah'a yaklaştıracak bir ilim artışı olmamışsa o yeni gün benim için bereketli olmamış demektir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/259; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/367; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 8/188; *Mecmaᶜu'z-Zevāᵓid*, 1/136; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/518; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/136, *Keşfu'l-Hafā*, 1/86, no:179, 2/148, no:1994. Senedi zayıf görülmüştür.

ᶜilm için bundan aᶜzam ve akvā bir delīl olamaz.

[وقال صلى الله عليه وسلم في تفضيل العلمِ على العبادة والشهادة ''فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜilmi ᶜibādet ve şehādetin üzerlerine tafsīl etmekte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ''[84] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "ᶜĀbidin üzerine ᶜālimin fazlı benim ashābımın en ednāsı üzerine olan fazlım gibidir. Ve bu temsīl ile fazl-ı ᶜilm ne bir fazl olduğu maᶜlūm olur.

Ve bu hadīsin mazmūnına muᶜāḍıd ve müᵓeyyid olup ve Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişe es-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhānın rivāyesiyle mervī ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de isnād-ı sahīh işāretiyle muharrer olan hadīsin lafzı ''فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أُمَّتِي''[85] ve āher bir rivāyette yaᶜnī Hāris b. Üsāme'nin Hazret-i Ebī Saᶜīd el-Hudrī radiyallāhu ᶜanhün üzerinden vukūᶜ bulan rivāyeti üzere hadīs-i şerīfin nazmı ''فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرَضِينَ حَتَّى النَّمْلَةَ فِي جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتَ فِي الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ''[86] Ve bunun hulāsa-i mefhūm-ı münīfi ise: "ᶜĀbidin üzerine ᶜālimin fazlı benim sizin ednānız üzerine olan fazlım gibidir. Tahkīk ve tahkīken Allāh ᶜazīmü'ş-şān hayrı nāsa taᶜlīm eden kimseye rahmet eyler ve melāike ile ehlü's-semāvāt o kimseye istigfār ederler, yaᶜnī onun için taleb-i ᶜafv ü magfiret ederler ve ehlü'l-arazīn dahi ona taleb-i rahmet ve duᶜā-i magfiret ederler, [43] tā kim yuvasında karınca ve deryāda balıklar bile

---

84 "Ālimin ābide karşı fazileti, benim en sıradan sahabeme göre faziletim gibidir." Tirmizī, İlm, 19, no: 2685. Hasen hadistir.

85 *el-Cāmiᶜu's-sagīr*, no: 8401; *et-Teysīr bi-şerhi'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 2/169; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 7/488; no: 5840; *Zaᶜīfu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 578, no: 3668. *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/101, no:92.

86 *el-Cāmiᶜu's-sagīr*, no: 7662; *et-Teysīr bi-şerhi'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 2/170; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 7/489; no: 5841. Ayrıca bkz. *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/233, no:7911-12; *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 1/298; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/145; *Keşfu'l-Hafā*, 2/100, no:1828.

ona taleb-i ᶜafv ü magfiret ederler." Ve bu mertebeye vusūl ve bu merhamet ve duᶜāya istihkākı ancak ᶜilm vāsıtasıyla olmuştur ve bu mislli şāna müʾeddī olan şeyin fazīleti müsellemdir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "فَضْلُ العَالِمِ عَلى العَابِدِ كَفضْلِ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ عَلى سَائِرِ الكَواكِبِ"]

Ve dahi mazmūn-ı sābıkı müʾeyyid ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "فَضْلُ العَالِمِ عَلى العَابِدِ كَفضْلِ القَمَرِ لَيْلَةَ البَدْرِ عَلى سَائِرِ الكَواكِبِ"[87] buyurmuştur. Ve bu hadīs-i şerīfin hulāsa-i müfād-ı hikmet-meᶜādı: "ᶜĀbidin üzerine ᶜālimin fazlı, kamerin bedr olduğu gecede nücūm-ı sāire üzerine mahsūs olan fazlı gibidir." Yaᶜnī kamerin on dört geceliğinde olan nūru kevākib-i sāirenin nūru üzerine ne kadar fark ve tefāvütü var ise, ᶜālim olan kimsenin fazlı ᶜubbād-ı sāirenin fazlı üzerine o kadar fark ve tefāvütü vardır. Ve bu kaziyyede ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz iki tarīk üzere temsīl īrādıyla ᶜālimin fazīletini tebyīn etmiştir, yaᶜnī tarīk-i maᶜkūl ü mahsūs ile maᶜlūm ve mertebe-i bedāheti ihrāz etmiş olan umūra temsīl etti ve tarīk-i mahsūs-ı ᶜavāmm için daha muvazzah olduğu münāsebe ile onu taᶜkīb-i temsīl-i maᶜnevī edip ve onunla temsīl-i maᶜnevīnin şānını göstermiştir. Ve buna vākiᶜ olan işbu iᶜtināsı dahi fazl-ı ᶜilme başkaca bir delālet vardır ve binābērīn musannif-i merhūm buyurdu ki:

[فانظر كيف جعل العلم مقارنا لدرجة النبوة وكيف حط رتبة العمل المجرد عن العلم وإن كان العابد لا يخلو عن علم بالعبادة التي يواظب عليها ولولاه لم تكن عبادة]

Yaᶜnī bu temsīl-i maᶜkūlde olan dakīka ve nükteye nazar edip dikkatle bak ki ᶜilmi derece-i nübüvvete nice mukārin kıldı, çünkü ᶜālimin fazlını kendi fazlına teşbīh ve temsīl etti ve dahi bak ki ᶜilmsiz olan ᶜamel-i mücerredin rütbesini nice ḥaṭṭ ve tenzīl etti, çünkü ᶜābidin fazlını ümmetin en ednāsının fazlına teşbīh ve temsīl etti velev ki o ᶜābid

87 "Ālimin ābide üstünlüğü dolunay gecesi ayın diğer yıldızlara göre üstünlüğü gibidir." Ebū Dāvūd, İlm, 1, no: 3641; Tirmizī, İlm, 19, no: 2682; *Sahīhu İbn Hibbān*, 1/289, no:88.

onun üzerine müdāvim bulunduğu ʿibādete ʿālimdir, zīrā ki o ʿibādetin ʿilmine ʿālim olmazsa o ʿibādeti ʿibādet olmazdı.

[وقال صلى الله عليه وسلم "يَشْفَعُ يَوْمَ القِيامَةِ ثلاثةٌ : اَلْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "يَشْفَعُ يَوْمَ القِيامَةِ ثلاثةٌ اَلْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ"[88] buyurduğu hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Yevm-i kıyāmette üç sınıf ümmete şefāʿat ederler: Evvelā enbiyā-i ʿizām ve baʿdehu ʿulemā-i kirām ve ondan sonra şühedā-i zevi'l-ihtirāmdırlar." Ve bu hadīs-i sahīh Buhārī'de ve Müslim'de mezkūr olduğu gibi bakiyye-i kütüb-i sittede dahi mastūrdur ve Enes b. Mālik'in rivāyesiyle *Cāmiʿu's-Sagīr*'de muharrer bulunmuştur. Ve bu hadīs-i şerīfin mefhūmu üzere ʿulemānın derecesi derece-i nübüvvete mukārin olup ve menziletçe onlar gibi baʿde şefāʿati'l-enbiyā şefāʿat sāhibi oldukları fazīlet-i ʿilme mübtenī bulunmuştur. Ve bu hāl ve ifdāl ve şānına işāret edip musannif-i merhūm buyurur ki:

[فأعظم بمرتبة هي تلو النبوة وفوق الشهادة مع ما ورد في فضل الشهادة]

[44] Artık anla ki ʿilmin mertebesi ne bir ʿazīm mertebedir ki nübüvvetin mertebesine tālī ve şehādetin mertebesine ʿālī gelmiş, maʿa-hāzā ki şehādetin fezāyili hakkında bu kadar nusūs-ı kātıʿa ve āsār-ı sātıʿa var iken yine ʿilmin menzilesi ondan daha yüce ve yukarı hāsıl olmuştur.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "مَا عُبِدَ اللّٰهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِي الدِّينِ وَلَفَقِيهٌ وَاحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ وَعِمَادُ هَذَا الدِّينِ الْفِقْهُ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimi-

88 "Kıyamet günü üç kesim şefaat eder: Peygamberler sonra ālimler sonra şehitler." İbn Māce, Zühd, 37, no: 4313; *Şuʿabu'l-Īmān*, 3/227; *Cāmiʿu Beyāni'l-ʿİlm*, 1/149; *Mirkātu'l-Mesābīh*, 8/3574; *Feyzu'l-Kadīr*, 6/452; *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 14/401; *Keşfu'l-Hafā*, 2/492, no:3259.

zin "مَا عُبِدَ اللّٰهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ"[89] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīstir ve mefhū-mu: "Dīnde tefakkuh etmekten efdal bir nesne ile Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri ᶜibādet olunmamıştır. Tahkīk ve tahkīken bir fakīh-i ᶜāmil şeytān-ı laᶜīnin üzerine bin ᶜaded ᶜābidden eşedd ve akvādır. Her bir şeyin ᶜimādı vardır ve bu dīnin ᶜimādı dahi fıkhtır." Ve bu hadīs-i şerīfin mazmūnuna muᶜādıd ve İbn Mesᶜūd radiyallāhu ᶜanhün üzerine mervī ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mezkūr olan hadīs-i şerīfin nazmı: "مَا عُبِدَ اللّٰهُ بِأَفْضَلَ فِقْهٍ فِي الدِّينِ"[90]

[وقال صلى الله عليه وسلم "خَيْرُ دِينِكُمْ أَيْسَرُهُ وَخَيْرُ الْعِبَادَةِ الْفِقْهُ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendi-mizin "خَيْرُ دِينِكُمْ أَيْسَرُهُ وَخَيْرُ الْعِبَادَةِ الْفِقْهُ"[91] buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Sizin dīninizin hayrı onun eyseridir, yaᶜnī kolaylısı ve ibādetinizin hayrı dahi fıkhtır, yaᶜnī ᶜulūm-ı dīniyyenin taᶜallümü ve taᶜlīmidir." Ve bu hadīs Taberānī'nin *Taberī-i Evsat* nām kitābında ve ᶜAbdullāh b. ᶜAdī el-Cürcānī'nin *Kāmil* nām kitābında mezkūr ve Enes b. Mālik'in üzerine mervī olduğu İmām Suyūtī'nin cümle-i tahkīkātındandır.

[وقال صلى الله عليه وسلم "فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعَالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعَابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendi-mizin "فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعَالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعَابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً"[92] buyurdukları

89 "Dinde derin bilgiden daha değerli bir şey ile Allah'a ibadet edilmiş değildir. Şeytan için tek bir fakih bin ābidden daha çetindir. Her şeyin bir direği vardır. Dinin direği fıkıhtır." *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 6/194, no:6166; *Sunenu'd-Dārekutnī*, 4/55; *Musnedu'ş-Şihāb*, 1/150; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/231; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/534; *Keşfu'l-Hafā*, 2/169, no:2054. Senedi zayıf görülmüştür.

90 *el-Cāmiᶜu's-sagīr*, no: 11890; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 9/415; no: 7921; *Zaᶜīfu'l-Cāmiᶜi's-sagīr*, 737, no: 5105.

91 "Dininizin en yararlısı en kolay olanıdır, ibadetin en hayırlısı da fıkıhtır." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/100; buradan naklen; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 3/36.

92 "Ālim mümin ābid müminden yetmiş derece daha faziletlidir." *Cāmiᶜu Beyā-*

nazm-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Müʾmin-i ʿābidin üzerine müʾmin-i ʿālimin fazlı yetmiş derece iledir." Ve ʿAbdurrahmān b. ʿAvf radiyallāhu ʿanhünün üzerine mervī Ebū Yaʿlā *Müsned*'inde mezkūr olan hadīs-i şerīfin nazmı ise "فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعَالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعَابِدِ سَبْعُونَ دَرَجَةً"[93] Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Müʾmin-i ʿābidin üzerine müʾmin-i ʿālimin fazlı yetmiş derecedir."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ كَثِيرٍ فُقَهَاؤُهُ قَلِيلٍ قُرَّاؤُهُ وَخُطَبَاؤُهُ قَلِيلٍ سَائِلُوهُ كَثِيرٍ مُعْطُوهُ الْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ وَسَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ قَلِيلٌ مُعْطُوهُ كَثِيرٌ سَائِلُوهُ الْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ"[94] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi ise: "Tahkīk ve tahkīken siz fukahāsı çok ve kurrāsı az ve hutabāsı kalīl ve sāilleri az ve onun vericileri çok bir zamānda sabāh ettiniz, [45] yaʿnī böyle bir zamānda bulundunuz. Ve bu zamān ise onda ʿilm ile ʿamel etmek taʿallüm etmekten hayrlıdır. Ve bundan sonra nāsa gelecek zamān ise yaʿnī bu sizin zamānınızdan sonra bir zamān gelecek ki o zamānın fukahāsı az ve hutabāsı çok ve onun vericileri az ve sāilleri çok olur, o zamānda ʿilm ʿamelden hayrlıdır." Ve bu hadīsin mazmūnu ʿilm ʿibādete mufazzal olduğunun delīline nātık olan hadīs-i şerīfin mazmūnunu teʾkīd eder, ammā zamān-ı saʿādetin māʿ-adāsında fazl-ı taʿallüm fazl-ı ʿamel ü taʿabbüdün üzerine takaddüm ettiğine delālet eder.

---

ni'l-ʿİlm, 1/104; *Feyzu'l-Kadīr*, 4/433; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiʿi's-Sagīr*, 2/170; *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 10/155; *Keşfu'l-Hafā*, 2/101, no:1828. İsnādı zayıf görülmüştür.

93 *el-Cāmiʿu's-sagīr*, no: 8400; *et-Teysīr bi-şerhi'l-Cāmiʿi's-sagīr*, 2/170; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiʿi's-sagīr*, 7/491; no: 58444.

94 "İçinde yaşadığınız dönemin fakihleri çok, kārī ve hatipleri azdır, isteyicileri az vericileri çoktur. Bu dönemde amel ilimden daha iyidir. Fakat bir zaman gelecek, onda fakihler az hatipler çok olacaktır, vericiler az isteyiciler çok olacaktır. O dönemde ise ilim amelden daha iyidir." *Cāmiʿu Beyāni'l-ʿİlm*, 1/114; *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 3/197, no:3111; 9/108, no:8566. İsnādı zayıf görülmüştür.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''بَيْنَ الْعَالِمِ والْعَابدِ مِائَةُ دَرَجَةٍ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ حُضْرُ الْجَوادِ الْمُضَمَّرِ سَبْعِيْنَ سَنَةً'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''بَيْـنَ الْعَالِـمِ والْعَابـدِ مِائَـةُ دَرَجَـةٍ''[95] ilh. el-hadīs buyurdukları nass-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūnu: "ᶜĀlim ile ᶜābidin beyninde yüz ᶜaded derece vardır ki her iki derecenin arası ḥuḍru'l-cevādi'l-muḍammerin gidişi ile yetmiş senelik yol mesāfesi kadar buᶜdiyyet vardır." Ve "ḥuḍru'l-cevādi'l-muḍammer"in maᶜnāsı meydān-ı müsābakada güzel cinsli ve endāmlı ve pek çok ziyādece seğirir bir esb-i tāzīnin mesīr-i serīᶜi demektir. Ve bu temsīlden murād irtifāᶜ-ı derecātın beyānıdır ve ondan kināyedir.

Ve bu hadīsin mazmūnuna muᶜādıd İbn Mesᶜūd radiyallāhu ᶜanhün üzerine mervī ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de mezkūr olan hadīs-i münīfin lafz-ı şerīfi ise: ''بَيْـنَ الْعَالِـمِ والْعَابـدِ سَـبْعُونَ دَرَجَـةً''[96] Yaᶜnī "ᶜĀlim ile ᶜābidin arası yetmiş derecedir." Ve bunun tefsīrinde *Sirācü'l-Münīr* sāhibi demiş ki "ᶜĀlim-i ᶜāmil ile ᶜābid-i cāhilin mā-beyninde cennāt-ı ᶜāliyātta yetmiş derece fark vardır, yaᶜnī ᶜālimin menzilesi cennette ᶜābidin derecesinden yetmiş derece ile yüksektir. Ve yetmişin zikrinden murād kesrettir, yoksa inhisār-ı ᶜaded ve beyān-ı mikdār-ı derecāt değildir, zīrā ki kelām arasında vārid olan "yetmişlik" kelimesi kesretten kināye olur ve ekser-i istiᶜmāli mecāzīdir.

[وَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ ''أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ'' فَقَالَ ''اَلْعِلْمُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ'' فَقِيلَ ''أَيُّ الْعِلْمِ تُرِيدُ'' قَالَ صلى الله عليه وسلم ''اَلْعِلْمُ بِاللهِ سُبْحَانَهُ'' فَقِيلَ لَهُ ''نَسْأَلُ عَنِ الْعَمَلِ وَتُجِيبُ عَنِ الْعِلْمِ'' فَقَالَ صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ الْعِلْمِ بِاللهِ وَإِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لَا يَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللهِ''[97]]

---

95 "Ālim ile ābid arasında yüz decere vardır. Her iki derece arasında arık atın yetmiş yıl dörtnala koşması kadar mesafe vardır." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/127; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 4/570; *Keşfu'l-Hafā*, 20169, no: 2054.

96 "Ālim ile ābid arasında yetmiş derece vardır." *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 4/570.

97 Bazı lafız farklılıklarıyla*Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/202, no: 214.

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ" suʾālinin cevābında, "اَلْعِلْمُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ" ilh. el-hadīs buyurdukları nazm-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı münīf ise: ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ" yaᶜnī "Aᶜmāl-i sālihanın efdali hangisidir?" denildikte, "اَلْعِلْمُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ" dir deyip cevāb buyurulmuş. Ve bunun üzerine, "أَيُّ الْعِلْمِ تُرِيدُ" yaᶜnī "Hangi ᶜilmi murād buyurursun?" diye istīzāh-ı cevāblarında, "اَلْعِلْمُ بِاللهِ سُبْحَانَهُ" diye be-tekrār irāde ve tezkār buyuruldukta, "Biz ᶜamelden suʾāl ederiz ve efendimiz siz ᶜilmden cevāb buyurursız!" diye be-tekrār emr-i [46] istifsāra cürʾet ve ibtidār ettiklerinde, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ الْعِلْمِ بِاللهِ وَإِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لاَ يَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللهِ" kelām-ı hikmet-fercāmı buyurdular. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "ᶜİlm billāh ile maᶜan ᶜamelin azı menfaᶜat verir ve cehl billāh ile maᶜan ᶜamelin çokluğu menfaᶜat vermez." Ve bu kelāmın hāsıl-ı müfādı, maᶜa'l-cehl vukūᶜ bulan aᶜmālin menfaᶜati olamaz ve menfaᶜat-i aᶜmāl ᶜilm ile mukayyed olunca behemehāl fazl-ı ᶜilm müstagnī-i taᶜrīf ü istidlāl olmuş olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "يَبْعَثُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَبْعَثُ الْعُلَمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ إِلَّا لِعِلْمِي بِكُمْ وَلَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لِأُعَذِّبَكُمْ إِذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "يَبْعَثُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ"[98] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve mazmūn-ı münīfi: "Hazret-i Hak subhānehu ve taᶜālā yevm-i kıyāmette ᶜibādı baᶜs ettikten sonra ᶜulemāyı baᶜs eder ve sonra ᶜulemāya hitāben irāde ve fermān buyururlar ki "يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ" ilh. el-hadīsü'l-kudsī. Ve hulāsa-i mefhūm-ı celīli: "Ey maᶜşere'l-ᶜulemāʾ,

---

98 "Yüce Allah, kıyamet günü kulları yeniden diriltir, sonra ālimleri yeniden diriltir ve şöyle der: Ey ālimler topluluğu, ben sizi bildiğimiz için size ilmimi verdim, size azab etmek için de ilmimi size vermiş değilim, gidiniz, sizi bağışladım." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/215, 217; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/302; *Musnedu'r-Rūyānī*, 1/353.

ancak sizinle müteᶜallik olan ᶜilmim için benim ᶜilmimi sizde vazᶜ ettim, yoksa başkası ile onu sizde komadım ve sizi taᶜzīb etmek için ᶜilmimi sizde vazᶜ etmedim. Gidiniz, ben sizi magfiret ettim."

[نسأل الله حسن الخاتمة]

Musannif-i merhūm bu mahalde şevāhid-i ehādīs-i seniyyeyi hatm edip ve o maᶜnāya telmīhen ve hitāmuhu misk fehvāsınca hadīs-i şerīf-i kudsī müfād-ı celīlinden istibşār buyurulup ve hüsn-i hātimeye müteᶜallik olduğu bī-iştibāh olan işbu büşrā ve niᶜmet-i kübrāya izhār-ı meserret ü şükrāne ile biz Hazret-i ᶜAlīm ü Kerīm-i Mennān-ı zi'l-fazl ve'l-ihsāndan hüsn-i hātimeyi suᵓāl ve istirhām ederiz diye tahsīn-i mahlas-ı kelām eylemiştir.

[eş-Şevāhid mine'l-Āsār]

[وأما الآثار]

Yaᶜnī fazīlet-i ᶜilmin hakkında sahābe-i kirāmdan vārid olan kelāmdan şevāhid-i āsāriyye ise:

[فقد قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه لكميل "يَا كُمَيْلُ اَلْعِلْمُ خَيْرٌ مِنَ الْمَالِ اَلْعِلْمُ يَحْرُسُك وَأَنْتَ تَحْرُسُ الْمَالَ وَالْعِلْمُ حَاكِمٌ وَالْمَالُ مَحْكُومٌ عَلَيْهِ وَالْمَالُ تُنْقِصُهُ النَّفَقَةُ وَالْعِلْمُ يَزْكُو بِالْإِنْفَاقِ"]

İşte ez-cümle Esedullāhi'l-Gālib Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib radiyallāhu ᶜanhü ve kerremallāhu vechehunun "يَا كُمَيْلُ اَلْعِلْمُ خَيْرٌ مِنَ الْمَالِ"[99] ilh. buyurdukları kelām-ı meᶜālī-ittisāmın medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūmu: "Yā Kümeyl, māldan ᶜilm hayrlıdır, zīrā ki ᶜilm seni saklar ve sen mālı saklarsın. Ve ᶜilm hākimdir ve māl ise mahkūmun ᶜaleyhtir. Ve dahi māl sarf ve infāk ile noksān bulur ve ᶜilm ise taᶜlīm ve infāk ile nemā bulup müzdād olur."

---

99 "Ey Kumeyl, ilim maldan daha iyidir. İlim seni korur. Oysa malı sen korursun. İlim hakim olandır. Mal ise kendisine hükmedilendir. Harcama malı azaltır. İlim ise kullanma ile artar." *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 1/79; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/263.

[وقال علي أيضا رضي الله عنه ''اَلْعَالِمُ أَفْضَلُ مِنَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ وَإِذَا مَاتَ الْعَالِمُ ثُلِمَ فِي الْإِسْلَامِ ثُلْمَةٌ لاَ يَسُدُّهَا إِلَّا خَلَفَ مِنْهُ'']

Ve dahi [ᶜAlī] radiyallāhu ᶜanh buyurmuş ki [100]''اَلْعَالِمُ أَفْضَلُ'' ilh. Ve hulāsa-i meʾāl-i bedīᶜü'l-cemāli: "ᶜĀlim-i ᶜāmil kimse sāim ve kāim ve mücāhid olanlardan efdaldir. Ve vech-i efdaliyyeti odur ki dīn-i [47] mübīne delīl ve edille-i ahkām-ı şerᶜiyyeye "āzin, hafāyā-yı maᶜānī-i şerᶜiyyeye müstahric ve mübīn olduğu hasebiyle nefᶜ ve nusreti kāffe-i İslāmiyāna sārīdir. Ve sāim olan kimsenin nefᶜi nefsine ᶜāid olduğu gibi, ᶜibādet ile ihyā-i leyālī edip kāim olan kimse dahi yalnız nefsine menfaᶜat eyler. Ve merd-i mücāhidin egerçi ehl-i īmāna nefᶜi müsellem ise de lākin o dahi cüzʾī kabīlden olup ve ona halef olacak ādem çok bulunur, ammā ᶜālim olan kimseye halef olacak zāt ᶜilmi ondan istifāde etmiş olan ādem olmak iktizā eder. Ve her bir müstefīd o niᶜmete mazhar ve o vazīfeye ehl ve ᶜamel ve hizmete muktedir olamaz ve bu cihetten halefi şāzz ve nādir kabīlindendir. Ve bu ᶜillete bināen hazret-i müşārünileyh ᶜulemā-yı ᶜāmilīni dīn-i İslāmda bir hısn-ı hasīne benzetmiş ve birisinin vefātını hısnın cidārından hedm ile açılan gediğe teşbīh etmiş ve emr-i muhāfazaya teṭarruḳ-ı halel edilmemek ve o hısna duhūl-i aᶜdāya bir mahal bırakılmamak için nice o gediğin sedd ve bendi lāzım gelirse o vefāt eden ᶜālimin dahi yerine halef olacak zāt lāzımdır. Ve onu gediğin mādde-i istidādı olan enkāz-ı bināya teşbīh ederek dedi ki ''إِذَا مَاتَ الْعَالِمُ'' ilh. Ve hulāsa-i mefhūmu: "ᶜĀlim vefāt ederse İslāmda böyle bir gedik gediklenir ki ondan müstefīd olup onun halefi olmak lāzım gelen zātın mā-ᶜadāsıyla onun sedd ve bendi mümkin olmaz, yaᶜnī başkası ile tutulup kapanmaz." Yaᶜnī o vefāt eden ᶜālimin yerini tutacak bir talebesi bulunmazsa onun yeri açık kalır ve misāli kalᶜanın duvarından yıkılıp açık kalmış olan gediktir.

---

100 "Ālim, oruç tutan, nafile namaz kılan ve cihad edenden daha değerlidir. Ālim öldüğünde İslamda bir gedik açılır, kendisinin yerini tutacak birini bırakmadıkça bu gedik kapanmaz." *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/255, küçük farklarla. Hadisin ikinci kısmı: *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/235; *Keşfu'l-Hafā*, 1/113, no:273; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/95.

[وقال رضي الله عنه نظما]

Ve dahi nazm olarak bu mazmūnu müᵓeyyid hazret-i müşārünileyh buyurmuş ki:

[''مَا الْفَخْرُ إِلَّا لِأَهْلِ الْعِلْمِ إِنَّهُمُ || عَلَى الْهُدَى لِمَنِ اسْتَهْدَى أَدِلَّاءُ''[101]]

Ve hulāsa-i mefhūmu: Ehl-i ᶜilmin gayrısına fahr yoktur, fahr ancak ehl-i ᶜilm içindir. Ve onlar yaᶜnī ehl-i ᶜilm olanlar tahkīk ve tahkīken hüdā üzeredirler ve dahi hidāyet isteyen kimselere delīldirler."

[''وَقَدْرُ كُلِّ امْرِئٍ مَا كَانَ يُحْسِنُهُ || وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءُ''[102]]

"Ve her bir ādemin kadri, ᶜuhdesinden gelebileceği şeyin mikdārına göredir. Ve cāhil ve nādānlar ise ᶜilmin aᶜdāsıdırlar."

[''فَفُزْ بِعِلْمٍ تَعِشْ حَيًّا بِهِ أَبَدًا || اَلنَّاسُ مَوْتَى وَأَهْلُ الْعِلْمِ أَحْيَاءُ''[103]]

"Ve hāl böyle olunca ey ᶜākıl olan kimse, sen böyle bir ᶜilm ile fevz etmelisin ki onunla hayāt-ı ebedī bulasın, zīrā ki ehl-i ᶜilmin mā-ᶜadāsı olan nās mevtādır ve ehl-i ᶜilm olan ahyādır. Artık sen dahi bu niᶜmetle fevz eyle."

[وقال أبو الأسود ''لَيْسَ شَيْءٌ أَعَزَّ مِنَ الْعِلْمِ، الْمُلُوكُ حُكَّامٌ عَلَى النَّاسِ، وَالْعُلَمَاءُ حُكَّامٌ عَلَى الْمُلُوكِ'']

Ve dahi şevāhid-i āsāriyyeden Ebü'l-Esved'in ''لَيْسَ شَيْءٌ أَعَزَّ''[104] ilh. buyurdukları kelāmın medlūlüdür, yaᶜnī "ᶜİlmden eᶜazz nesne yok" diye daᶜvā ve daᶜvāsına ityān-ı delīl ve ikāme-i burhān edip demiş ki

---

101 "İftihar ilim ehli içindir, onlar doğru yolu arayanların rehberleridir."

102 "Her kişinin kıymeti iyi yaptığı iş oranıncadır. Cahiller ise ilim erbabına düşmandırlar."

103 "İlim elde et, bu takdirde sonsuza kadar can bulur hayatın. İnsanlar ölüdürler. Diri olanlar ilim erbabıdır."

Beyitler küçük farklarla Hz.Ali'nin divanında var. Bkz. *Dīvānu ᶜAlī b. Ebī Tālib*, s.13-14.

104 "İlimden daha değerli bir şey yoktur. Hükümdarlar halka hükmederler. Ālimler ise hükümdarlara hükmederler." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/255; *Şerhu'l-Buhārī*, 2/147.

"Mülūk-ı rūy-i zemīn [48] nās üzerine hükm ederler ve ᶜulemā ise mülūkun üzerine hükm ederler." Ve çün mahkūmun ᶜaleyhten hākim efdal olmaklığı bir emr-i müsellemdir, işte ᶜulemā dahi mülūktan mufazzal olmaları iktizā eder ve o fazīlet ancak ᶜilmindir ve bu sūrette ᶜilmden eᶜazz bir nesne olmadığı sābit oldu demektir.

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما ‟خُيِّر سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ بَيْنَ الْعِلْمِ وَالْمَالِ وَالْمُلْكِ فَاخْتَارَ الْعِلْمَ فَأُعْطِيَ الْمَالَ وَالْمُلْكَ مَعَهُ‟[105]]

Ve dahi şevāhid-i āsāriyyeden İbn ᶜAbbās ᶜaleyhima'r-rıdvānın işbu rivāyetidir ki "Hazret-i Süleymān b. Dāvūd ᶜaleyhime's-selām ᶜilm ile māl ve mülkün beynlerinde tahyīr olundu ve müşārünileyh hazretleri ᶜilmi ihtiyār etmekle māl ve mülkü dahi ᶜilm ile maᶜan ona ihsān buyuruldu." Ve bu rivāyetin mahsūlü ise, mükevvenāt içinde ᶜilmden eᶜazz ve efdal bir nesne yok demektir, zīrā ki cihānda şāyān-ı ᶜizz ü fazīlet māl ile mülktür ve māl ile mülk çün ᶜilme tābiᶜ oldukları bu rivāyetin medlūlüyle sābittir ve metbūᶜ elbette tābiᶜden efdaldir. İşte ᶜilm dahi sezāvār-ı ᶜizz olan māl ve mülkten efdal oldu demektir.

[وسئل ابن المبارك من الناس فقال العلماء قيل فمن الملوك قال الزهاد قيل فمن السفلة قال الذين يأكلون الدنيا بالدين]

Ve dahi şevāhid-i āsāriyyeden İbnü'l-Mübārek'in medlūl-i akvālidir ki nās üzerine ondan suʾāl vākiᶜ oldukta yaᶜnī "Nās kimlerdir?" diye ondan soruldukta, "ᶜulemādır" diye cevāb vermiş. Ve "Mülūk kimlerdir?" diye ondan suʾāl olundukta, "zühhāddır" diye cevāb vermiş. Ve "Sefele kimlerdir?" diye soruldukta, "Dīn ile dünyāyı ekl eden kimselerdir" diye söylemiş.

Ve mahall-i istişhād ise, nās ᶜulemādan ᶜibāret olduğu maᶜnādır ve mefhūm-ı muhālifi ise ᶜālim olmayanlar nās değildirler çıkar.

Ve musannif-i merhūm Şāfiᶜiyyü'l-mezheb olup ve mefhūm-ı muhālif ki delīl-i hitāb diye tesmiye olunan delīl ile sıhhat-i istidlāle kāil

105 "Süleymān b. Dāvūd'a aleyhimesselām ilim, mal ve hükümranlık arasında seçim hakkı verildi. O ilmi seçti. Kendisine ilimle beraber mal ve hükümranlık da verildi." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/237; no: 266; *Tahrīcu Ehādīsi'l-Keşşāf*, 3/428.

olduğu haysiyyet ile bu makālin mefhūm-ı muhālifinin hükmü üzerine buyurur ki:

[ولم يجعل غير العالم من الناس]

Yaᶜnī İbn el-Mübārek ᶜaleyhi'r-rahme ᶜālimin gayrısını nāstan ᶜadd ve iᶜtibār etmemiştir. Ve bu ᶜadd ve iᶜtibārının delīl ve burhānını tebyīn etmek üzere buyurdu ki:

[لأن الخاصية التي يتميز بها الناس عن سائر البهائم هو العلم]

Çünkü behāim-i sāireden nāsın hāssıyyet-i mümeyyize vü müfarrikaları ancak ᶜilmdir, yaᶜnī nevᶜ-i insānı hayvānāt-ı sāireden onunla mümtāz ve ser-efrāz olduğu hāssıyyet-i ᶜuzmā ᶜilmdir. Ve bu müddeᶜānın isbātı için ityān-ı delīl ile berāber īrād-ı vech-i taᶜlīl ü tafsīl ve sebt-i delīl eder, buyurur ki:

[فالإنسان إنسان بما هو شريف لأجله]

Yaᶜnī ledā uli'l-elbāb maᶜlūm ve bī-irtiyābdır ki insān ancak onun için şerīf olduğu haysiyyet ve şān ile insāndır.

[وليس ذلك بقوة شخصه فإن الجمل أقوى منه]

Yoksa insānın o şeref ve insāniyyeti onun kuvvet-i şahsiyyesi sebebi ile değildir, zīrā ki devenin kuvveti ondan ziyādedir, yaᶜnī bi-hasebi'l-kuvvet olmak lāzım gelse nevᶜ-i cimāl insān olmaları lāzım gelirdi. [49] Fe'l-lāzimu bātılun ve keza'l-melzūm. Yaᶜnī mādām ki devenin kesret-i kuvveti ile insān olamadı, nevᶜ-i beşer dahi kuvvet-i şahsiyyeleriyle insān olmamışlardır.

[ولا بعظمه فإن الفيل أعظم منه]

Ve dahi nevᶜ-i beşer ᶜizam-ı cüsse ile insān olmamışlardır, zīrā ki fīlin cüssesi behemehāl cüsse-i şahsiyye-i beşeriyyeden aᶜzamdır, yaᶜnī mādām ki fīl hayvānı ᶜazīm cüssesi sebebi ile insān olamadı, maᶜlūm olur ki insān kısmı dahi ᶜizam-ı cüssesi sebebi ile insān olamamıştır, ancak başka bir maᶜnāsı ile insān olmuştur.

[ولا بشجاعته فإن السبع أشجع منه]

Ve dahi onun şecāᶜat ve cürᵓet ve cesāretleri sebebi ile değildir, çünkü arslan kısmı ondan ziyāde şecāᶜatlidir ve mādām ki ondan ziyāde şecīᶜ ve cesūr olan arslan onun şecāᶜati ile insān olamamıştır, maᶜlūm oldu ki insān dahi onun şecāᶜatiyle insān olmamıştır.

[ولا بأكله فإن الثور أوسع بطنا منه]

Ve dahi onun kesret-i ekli sebebi ile insān olmamıştır, zīrā ki öküzün karnı ondan daha ziyāde geniştir ve karnı ondan ziyāde geniş olunca elbette onun kesret-i vüsᶜati kesret-i ekli dahi iktizā eder ve mādām ki nevᶜ-i bakar kesret-i ekl sebebi ile insān olamamışlar, anlaşıldı ki nevᶜ-i beşer dahi kesret-i ekl ile insān olmamıştır, ancak başka bir maᶜnā ile insān olmuştur.

[ولا ليجامع فإن أخس العصافير أقوى على السفاد منه]

Ve dahi çiftleşmek ve cimāᶜ etmek için olmadı, çünkü serçe kuşlarının en ehass ve ednāsı ondan daha ziyāde çiftleşmekte kavīdir.

Hāsıl-ı kelām mādām ki ānifü'l-beyān olan hāssıyyetlerle insān olmadığı maᶜlūm ve müberhen oldu, artık āher bir hāssıyyet ile olduğu lāzım geldi. Ve eşref-i hısāl ve aᶜzam-ı hāssıyyet mādām ki ᶜilmdir, maᶜlūm oldu ki ancak ᶜilm ile nevᶜ-i beşer insān olmuştur. Ve bī-reyb ü iştibāh o hāssıyyet ancak ᶜilm olduğu dahi āher bir delīl ile müberhendir ve o delīle işāret ederek buyurdu ki:

[بل لم يخلق إلا للعلم]

Belki bunlar için halk olmamıştır, ancak nevᶜ-i beşer yalnız ᶜilm için halk olmuştur ve başkası için halk olunmamıştır. Ve mādām ki ᶜilm için halk olmuştur ve hılkatinin ᶜillet-i gāiyyesi ᶜilmdir, elbette ᶜilm hāssıyyeti ile hayvānāt-ı sāireden mümtāz ve ser-efrāz olmuştur. Ve ᶜilm için halk olduğu edille-i ᶜakliyye vü nakliyye ile müsbet ve müberhen olduğundan onun beyān ve isbātına ᶜatf-ı ᶜinān-ı hāme etmemiştir.

[وقال بعض العلماء ليت شعري أي شيء أدرك من فاته العلم وأي شيء فاته من أدرك العلم]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden baᶜzu’l-ᶜulemānın “لَيْتَ شِعْرِي” ilh. demeleri kelāmın medlūlüdür ki “Kāşki bileydim ki dünyāda ona ᶜilm geçmiş olan kimse dünyāda neyi idrāk etmiş olur ve ᶜilme idrāk eden kimseye dahi dünyāda ne geçmiş olur!” Yaᶜnī dünyāda ᶜilmi tahsīl edemeyen ve devlet-i ᶜilmiyyeye yetişemeyen dünyāda neye yetişmiş olur. Hāsılı ki hīç bir şeye yetişmemiş demektir. Ve niᶜmet-i ᶜilmiyeye mazhar olan ᶜālimin nesi geçmiştir ki hāsılı ona bir şey geçmemiş demektir. Ve hāsılu’l-kelām dünyāda husūlü vācib ve mefrūz ancak ᶜilmdir ve ona muvaffak olamayan hīç bir şeye nāil olmamıştır ve ona nāil olanın dahi hīç bir şeyi geçmemiştir. [50]

[وقال عليه الصلاة والسلام ”مَنْ أُوتِيَ الْقُرْآنَ فَرَأَى أَنَّ أَحَدًا أُوتِيَ خَيْرًا مِنْهُ فَقَدْحَقَّرَ مَا عَظَّمَ اللّٰهُ تَعَالَى“]

Ve bu kelāmın mefhūmuna müᵓeyyid ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin buyurduğu [106]“مَنْ أُوتِيَ” ilh. el-hadīs nass-ı ᶜālīsi medlūlüdür. Ve hulāsa-i meᵓāli: Her kim ki ona Kurᵓān-ı ᶜazīmü’ş-şānın ᶜilmi verilmiş ve şahs-ı āhere ondan hayrlı bir nesne verildiğini görüp iᶜtikād eylerse, o kimse artık Allāh ᶜazīmü’ş-şānın taᶜzīm ettiği nesneyi tahkīr etmiştir.” Yaᶜnī o kimse vebāl-i ᶜazīme nefsini düşürmüştür, zīrā ki ᶜilm-i Kurᵓān’dan aᶜzam bir niᶜmet olmaz ki zü’l-ᶜazamet ve’l-celālin kelāmıdır ve muᶜazzam-kerdesidir. Ve ondan başka bir şey hayrlı görmek ona o şeyin tafdīl ve tercīhini iktizā eder ve onun üzerine bir nesnenin tafdīli onun tahkīrini istilzām eder ve’l-ᶜıyāzu billāhi taᶜālā Kurᵓān’a istihfāf etmek küfrdür.

[وقال فتح الموصلي رحمه الله أليس المريض إذا منع الطعام والشراب والدواء يموت قالوا: بلى قال كذلك القلب إذا منع عنه الحكمة والعلم ثلاثة أيام يموت]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreyi musaddık olarak Feth el-Mavsılī’nin kelām ve temsīli ᶜaklen ve hikmeten bir burhān-ı maᶜkūl olduğundan musannif-i merhūm onu delāil-i nakliyeye terdīfen īrādıyla taᶜlīl ve taf-

106 “Kime Kurᵓān verilir de sonra başkasına daha iyi bir şey verilmiş olduğunu düşünürse, Yüce Allah’ın tazim ettiğini tahkir etmiş olur.” *Kitābu’z-Zuhd*, 1/275; *Şuᶜabu’l-Īmān*, 4/177, no: 2552.

sīline şürūᶜ edip buyurdu ki “وَقَالَ فَتْحٌ الْمَوْصِلِيُّ” ilh. Ve mazmūn-ı hikmet-meknūnu: Feth el-Mavsılī demiş ki: “Marīz olan kimse yemekten ve içmekten ve müdāvāttan memnūᶜ olsa ölmez mi?” diye taᶜlīmen bir suʾāl īrādında, muhātabları: “”Evet, ölür” diye cevāb verdiklerinde o dahi: “İşte kalb-i insānī dahi böyledir. Eger ondan ᶜilm ve hikmet üç gün memnūᶜ kalır ise o dahi ölür!’” demiştir. Ve kalbi müdārāt ve müdāvāta muhtāc bir hastaya teşbīh etmiş ve onun medār-ı kuvvet ü intiᶜāşı olan ᶜilm ve hikmeti hastaya iᶜtāsı vācib olan taᶜām ve şarāb ve dermān ve ᶜilācāta benzetmiş ve menᶜ-i müdārātı onun vefātına bir sebeb bulunduğu gibi, kalbin dahi āsār-ı ᶜilm ü hikmetten menᶜi sebeb-i memātı olur demiştir. Ve onun memātı kasvetidir ve havf u haşyet-i rabbānīden ᶜadem-i mübālātıdır. Ve bu mazmūnun tavzīh ve tasrīhi bābında musannif-i merhūm buyurdu ki:

[ولقد صدق فإن غذاء القلب العلم والحكمة وبهما حياته كما أن غذاء الجسد الطعام ومن فقد العلم فقلبه مريض وموته لازم ولكنه لا يشعر به]

Yaᶜnī Feth el-Mavsılī doğru demiş ve bu kavlinde sādıktır, zīrā ki tahkīken kalbin gıdāsı ᶜilm ve hikmettir ve onun dirliği ve hayātı onlarladır, nitekim cesedin gıdāsı taᶜām iledir. Ve her kim ki ᶜilmi fakd ederse yaᶜnī onu yitirip gāib eylerse onun gönlü marīz ve bīmārdır ve vefātı onunla lāzım ve melzūm kabīlindendir, fakat o gāfil ve bīçāre o hālini bilmez ve ona müdrik değildir.

Ve çün makāl-i Mavsılī bir ihbārdır, ve kazıyyesi sıdk ve kizbe muhtemeldir. Ve ityān-ı delīli ile cihet-i sıdkı makālinden anlaşılmamıştır.

Musannif sıdkını iᶜtirāfıyla sarāhaten ikrār ve tasdīk ve daᶜvāsının isbāt ve tahkīki [51] zeylinde dedi ki:

[إذ حب الدنيا وشغله بها أبطل إحساسه]

Çün o fākıd-ı ᶜilm cehlinden nāşī şāyān-ı muhabbeti terkiyle nefs-i hayvāniyyesine uyup dünyānın müzahrafātına muhibb olur ve kalbi o hayālāta meyliyle o derde mübtelā olur, işte o hubb-ı dünyā ve onunla olan iştigāl onun kuvve-i ihsāsiyyesini ibtāl eder. Ve bu kelāmın mah-

sūlü ise, kalb-i insānī ᶜaşk-ı rabbānīye müstaᶜid bir hāne olup ve çün āfet-i nādānī ile o hāne muhabbetten hālī kalır ve vesāvis-i şeytānīye maᶜriz ve ārzū-yı nefsānīye māil olur, ān-be-ān birer gūnā derd-i iᶜlāl ile muᶜtell olup ve bi'z-zarūret harābezārlığa müteheyyi ve vīrānī ve vefāta müstaᶜid olur. Ve onun hāli marīz-i sūrīye benzer ve marīzin dahi iki hāli vardır: Bir hāli ki hastalığı hiss eder ve müdāvātına çalışır ve dīger hāli ki maglūb-ı derd-i bīmārī olur, ihsāstan kalır ve müdāvāt ve müdārātından fārig olur ve bu hāl ise müstelzim-i helāki olur, fakat kendisi o hāle müşᶜir ve müdrik olmaz. Ve buraları ᶜinde't-tedebbür isbāt-ı müddeᶜā için īrād olunan delīl ve taᶜlīl[den] maᶜlūm olur. Ve butlān-ı ihsāsı kaziyyesine dahi bir temsīl īrād edip dedi ki:

[كما أن غلبة الخوف قد تبطل ألم الجراح في الحال وإن كان واقعا]

Nitekim galebe-i havf cesed-i mecrūha vukūᶜ bulan cirāḥın elemini o hālde hiss ettirmez ve o elemi ibtāl eder. Kezālik hubb-ı dünyā ve onunla olan iştigāli dahi o kimsenin ihsāsını ibtāl eyler ve o derd ile vukūᶜ bulacak vefātına müşᶜir olamaz.

[فإذا حط الموت عنه أعباء الدنيا أحسَّ بهلاكه وتحسر تحسرا عظيما ثم لا ينفعه وذلك كإحساس الآمن من الخوف والمفيق من سكره بما أصابه من الجراحات في حالة السكر أو الخوف فنعوذ بالله من يوم كشف الغطاء فإن الناس نيام إذا ماتوا انتبهوا]

Ve çün ecel-i mahtūmu hulūl ve arkasında mahmūl olan eskāli onun vefātıyla maḥṭūṭ ve mefṣūl olur, o vaktte helākini ihsās edip anlar ve ona menfaᶜat vermez bir tahassür-i ᶜazīm ile tahassür eyler, nitekim galebe-i havftan elem-i cerāhātini ihsās etmeyen mecrūhun o havfın zevālinde elem ve ağrısına hiss eder. Ve hālet-i sekr ü sarhoşīde zahmdār olup zahmın elemini anlamayan, hālet-i ifākasında o cerāhātin elemine vākıf olup hiss eyler. Ve hakīkat-i hāl dahi böyledir. İmdi biz keşf-i gıtā olacak günden Allāh ᶜazīmü'ş-şāna sığınırız, zīrā ki nās hāb-ı gaflettedirler, ölürlerse uyanırlar.

[وقال الحسن رحمه الله يوزن مداد العلماء بدم الشهداء فيرجح مداد العلماء بدم الشهداء]

Ve dahi fazīlet-i ᶜilmin hakkında vārid olan āsārdan Hazret-i Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmenin kelām-ı şerīfinin mazmūnudur ki "Yevm-i kıyāmette midād-ı ᶜulemā dem-i şühedā ile vezn olunur ve midād-ı ᶜulemā dem-i şühedā ile müreccah gelir." Bu mefhūmda bir hadīs-i şerīfin zikri sebkat [52] etmiştir.

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه عليكم بالعلم قبل أن يرفع ورفعه موت رواته فوالذي نفسي بيده ليودن رجال قتلوا في سبيل الله شهداء أن يبعثهم الله علماء لما يرون من كرامتهم فإن أحدا لم يولد عالما وإنما العلم بالتعلم]

Ve dahi ᶜilmin fezāyiline delīl ve beyān Hazret-i İbn Mesᶜūd radiyallāhu ᶜanhünün "عَلَيْكُمْ بِالْعِلْمِ" ilh. buyurduğu kelāmın mefhūmudur ki "ᶜİlmi refᶜ olmazdan siz ᶜilmin tahsīline saᶜy ve iltizām ediniz."Ve onun refᶜi rāvīlerinin vefātı iledir. Benim nefsim yed-i kudretinde olan Allāh ᶜazīmü'ş-şāna kasem ederim ki yevm-i kıyāmette ᶜulemāya vukūᶜ bulan ikrāmı gören şühedā yaᶜnī fī-sebīlillāh katl olunan kimseler onlar dahi ᶜulemā olarak mebᶜūs olagelmelerini meveddet edip temennī ve ārzū ederler. Ve ᶜulemā ise onlardan bir kimse ᶜālim olduğu hālde mütevellid olmamıştır, ancak ᶜilmi taᶜallüm etmekle ᶜālim olmuşlardır, zīrā ki ᶜilm ancak taᶜallüm iledir." Ve bu mazmūn dahi kelām-ı sābıkın mefhūmuna müʾekkiddir.

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما تذاكر العلم بعض ليلة أحب إلي من إحيائها]

Ve İbn ᶜAbbās radiyallāhu ᶜanhü dahi bu bābda söylemiş ki "Gecenin baᶜzısında ᶜilmin müzākeresi bütün gecenin dīger bir ᶜibādet ile ihyāsından bana ehabbdır." Bu kelām dahi ᶜilm ᶜibādāt-ı sāireden efdal olduğunun beyānında sebkat eden ehādīs-i şerīfenin medlūlātından müstenbattır.

[وكذلك عن أبي هريرة رضي الله عنه وأحمد بن حنبل رحمه الله]

Ve bu gibi mazmūnu hāvī bir kelām-ı şerīf Hazret-i Ebī Hüreyre radiyallāhu ᶜanhü ve İmām Ahmed b. Hanbel'in üzerlerine mervī olmuştur. Ve bu işāret ve īmāya nazaran mümkin ki isnādı müsebbet olamamış bir hadīsten bu mazmūnu alıp söylemişler:

[وقال الحسن في قوله تعالى ﴿رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً﴾ إن الحسنة في الدنيا هي العلم والعبادة وفي الآخرة هي الجنة]

Ve dahi ﴿رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً﴾[107] el-āyetin tefsīrinde Hazret-i Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Dünyāda iᶜtāsını matlūb olan hasene ᶜilm ve ᶜibādet maᶜnāsınadır ve āhirette iᶜtāsını matlūb olan hasene dahi cennāt-ı naᶜīm maᶜnāsınadır." Ve vech-i istinbātı vallāhu aᶜlem odur ki suᵓāl ve talebe ehakk ve elyak o nesnedir ki her şeye fāik ve pek ziyāde ᶜazīz ve muhterem ola ve dünyāda ise ᶜilm ve ᶜibādetten eᶜazz ve efdal olmaz ve āhirette dahi cennetten ziyāde nefse ᶜazīz olarak bir nesne dünyāda iken hissen bilinmez. Ve bu cihetlerle dünyāda matlūb olunan hasene ᶜilm ve ᶜibādet ve āhirette matlūb olunan hasene cennet olmak gerektir. Ve cennet dahi maᶜa'l-likā olduğu haysiyyetle her şeyden ziyāde ᶜazīz olmak iktizā eder. Bu tefsīrin vech-i istinbātından fazīlet-i ᶜilme bir delīl ittihāz olunur.

[وقيل لبعض [53] الحكماء أي الأشياء تقتني قال الأشياء التي إذا غرقت سفينتك سبحت معك يعني العلم وقيل أراد بغرق السفينة الموت]

Ve fazīlet-i ᶜilm bu hakīmin kelāmından dahi maᶜlūm olur ve hakīmin kelāmı ise ondan "İktisāba lāyık ve münāsib olan eşyā hangi şeylerdir?" diye suᵓāl olunduğu vaktte, "Senin sefīnen gark olduğu vaktte seninle berāber yüzen şeylerdir" demiş ki ondan murād ve maksūdu ᶜilmdir. Ve denilmiş ki sefīnen garkından murādı vefāttır. Ve hāsılu'l-kelām baᶜzı hukemādan sorulup "Dār-ı dünyāda iken iktisābı lāzım gelen eşyā-yı mergūbe hangi eşyādır?" denildikte, o hakīm demiş ki "Sefīnen gark olduğu vaktte yaᶜnī insān vefāt edip dār-ı āhirete müteveccihen müsāfir olduğu vaktte seninle berāber yüzüp gidecek şeydir." Yaᶜnī ki ᶜilmdir. Ve hāsıl-ı mefhūmu iktisāba lāyık ve ehakk o şeylerdir ki müfārakat ve fenāyı kabūl etmeyip hemīşe insāna mülāzım ve ilā-ebedi'l-ābād bākī ve nāfiᶜ ve mashūb olacak eşyādır ve bu gibi eşyā ancak ᶜilmdir. Netīcesi işte iktisāba lāyık ve ehakk ᶜilmdir, başkası değildir.

107 "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver." el-Bakara, 2/201.

[وقال بعضهم من اتخذ الحكمة لجاما اتخذه الناس إماما ومن عرف بالحكمة لاحظته العيون بالوقار]

Ve dahi fazīlet-i ᶜilmin bābında baᶜzı hukemānın "مَنِ اتَّخَذَ الْحِكْمَةَ لِجَامًا" ilh. buyurdukları kelāmın medlūlü dahi şāhid ve müᵓeyyiddir. Ve hulāsa-i mefhūmu ise: "Her kim ki hikmeti licām ittihāz eder, ᶜālem onu imām ittihāz eylerler ve her kim ki hikmet ile maᶜrūf ve şöhret-şiᶜār olur, o kimseye ᶜuyūn-ı ᶜāmme vakār ile bakar." Ve hāsıl-ı müfādı o kimse ki ᶜilm ve hikmete mālik olmuş ve medār-ı harekāt u seyr ü sekenāt-ı "uyūl-i ṣāfināt olan licām gibi o hikmeti ona medār-ı aᶜmāl ittihāz eder, ᶜinde'l-ᶜāmme makbūl ve mahmūd ve muktedā ve pīşvā ve metbūᶜ olur ve hikmet-āşināyī ile maᶜrūf olanlar aᶜyün-i ᶜāmmede mükerrem ve muvakkar ve muhterem olurlar. İşte bu mefhūm dahi kelām-ı sābıkın tefsīri makāmında olup muhassenāt-ı iktisāb-ı ᶜilmi irāe eder.

[وقال الشافعي رحمه الله من شرف العلم أن كل من نسب إليه ولو في شيء حقير فرح ومن رفع عنه حزن]

Ve İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmenin bu bābda olan reᵓyi ve delīl makāmında olan beyānı dahi akvāl-i hukemāya müᵓeyyiddir, çünkü buyurmuş ki "مِنْ شَرَفِ الْعِلْمِ" ilh. Ve mazmūnu: "ᶜİlmin şerefine delīl ve beyāndır ki her kim ki ᶜilme velev ki bir şeyᵓ-i hakīr ile mensūb olur, şād ve mesrūr olur ve ondan o ᶜilm merfūᶜ olan kimse dahi mahzūn ve mükedder olur." Bunda ᶜilmin refᶜi hakīkaten murād ise refᶜi nisyān ile olur, çünkü bir ādem bir nesneyi bilip baᶜdehu onu ferāmūş eylerse ona müteᵓessif ve mahzūn olur. Ve eger refᶜi mecāzen murād buyurulmuş, o mükteseb-kerdesi olan maᶜlūmāt için bir taᶜn vukūᶜ bulup inkār veyāhūd menᶜ-i istikbār ile menᶜ ve ᶜālim değildir diye hakkında nefy ile hükmen o ᶜameli refᶜ edilmiş olur ve bu gibi refᶜ dahi müstelzim-i hüzn ve ekdār olur ve ᶜalā-kile't-takdīreyn beyāna medārdır. [54]

[وقال عمر رضي الله عنه يا أيها الناس عليكم بالعلم فإن لله سبحانه وتعالى رداء يحبه فمن طلب بابا من العلم رداه الله عز وجل بردائه فإن أذنب ذنبا استتابه ثلاث مرات لئلا يسلبه ردائه ذلك وإن تطاول به ذلك الذنب حتى يموت]

Ve dahi fazīlet-i ᶜilm hakkında Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī bulunan āsārdan maᶜlūm olur ki müşārünileyh "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" ilh. buyurdu. Ve hulāsa-i müfādı: "Yā eyyühe'n-nās, siz ᶜilm-i şerīfin tahsīline saᶜy ve iltizām ediniz, zīrā ki Hak subhānehu ve taᶜālānın sevgilisi olarak bir ridāsı vardır ve her kim ki ᶜilmden bir bābı taleb eylerse Allāh ᶜazīmü'ş-şān o ridāyı o kimseye ilbās eder ve o kimse baᶜdehu bir zenb ve günāhı işlerse o ridāyı ondan selb etmemek için onu üç kerre istitābe eder velev ki o zenb ve günāh vefātına dek o kimse ile mümtedd ve mütetāvil olur."

Ve "ridāᵓ" lügatte elbisesi üstünde belinden başını setr edecek kadar çarşaf[108] gibi insānın lābis olduğu milḥafe-i maᶜrūfeye ıtlāk olunmuştur ve burada şereften kināyedir, mecāzen istiᶜmāl olunmuştur. Yaᶜnī insān cānib-i mülūktan ilbās olunduğu hilᶜat-ı fāhire ile nice mütecemmil ve mütebāhī olup o ᶜalāme-i kabūl-i mülūk olan hilᶜat ile ᶜinde'n-nās dahi müşerref ve muhterem olur, işte tālib-i ᶜilm dahi maᶜnen kıbel-i rabbānīden bir nūr ile mülebbes olur ve o nūr dahi ᶜalāmet-i kabūl-i rabbānī olmakla artık onunla beyne'n-nās müftehir ve muhterem olur ve bi-hasebi'l-beşeriyye onun her bir cürm ve taksīri vākiᶜ olsa bile üzerinden o hilᶜat-ı fāhireyi nezᶜ ve şerefini refᶜ etmemek üzere lutfen ve merhameten Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu tevbeye daᶜvet eyler ve derhāl tevbe etmezse bile vefātına kadar intizār buyurulup ve her ne vaktte tevbe eylerse onun tevbesini kabūl eder demektir.

Ve ridāya teşbīhinin muhassenātı odur ki mülūk-ı rūy-ı zemīn ilbās ettikleri hilᶜatı geriye almaktan nice ᶜārlanıp istinkāf eylerlerse elbette erhamu'r-rāhimīn ve melikü'l-mülūk hazretlerinin gayret ve merhameti dahi bi-tarīki'l-evlā onu kabūl etmeyeceği anlaşılmak içindir, meger ki o kimse o cürmüne ᶜināden musırr olup vefātınacek[109] tevbe etmez, o vaktte kendi kendinden o hilᶜatı nezᶜ ve o şerefi izāᶜa ve refᶜ ettirir. Ve elbisenin nevᶜinden bu teşbīhe ridānın ihtisāsı dahi o vaktte derkār olan makbūliyyet ve şeref ve iᶜtibārına mübtenī olmak gerektir.

---

108 Yazmada "cārcef"

109 "vefatına kadar" anlamında ağız kelimesi.

[وقال الأحنف رحمه الله: كاد العلماء أن يكونوا أربابا وكل عز لم يوطد بعلم فإلى ذل مصيره]

Ve fazīlet-i ᶜilmde Ahnef nām ᶜālim ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜUlemā-i ᶜāmilīn erbāb olmağa mütekārib oldular. Ve her bir ᶜizz ki ᶜilm ile muhkem ve üstüvār ve müsebbet olamaz, onun müntehāsı züll-ldür."

"كاد" kelimesi efᶜāl-i mütekāribedendir. Ve "أرباب", "رب" kelime-sinin cemᶜidir. Ve "rabb" lügatte sāhib, besleyici ve mālik maᶜnāsına gelmiştir ve muzāf olduğu hālde efrād-ı benī-ādeme ıtlākı cāiz olur, "rabbu'd-dār" ve "rabbu'd-dābbe" [55] denildiği gibi.

Ve hāsıl-ı mefhūmu: "ᶜUlemā-i ᶜāmilīne olan taᶜzīm derece-i had-di tecāvüz eder ki şeref-i ᶜilm ile mülūk derecesine mütekārib olurlar. Ve ᶜilm ile müstahkem olmayan ᶜizzin devāmı olmaz ve müntehāsı züll olur, zīrā ki esbāb-ı ᶜizz ᶜilmin gayrısı olursa behemehāl vefāt ile maᶜ-riz-i zevāldir ve ᶜilm ise vefāt ile zāil olmaz. Ve o ᶜizz ki ᶜilm ile müseb-bet ve müşeyyed olmuştur, onun zevāli kalmaz. Ve onun zülle masīri o cihettendir ki menāt-ı ᶜizz zāil olunca elbette ᶜizz dahi onunla zāil olur ve ᶜizzin zevāli ise züllü istilzām eder."

[وقال سالم بن أبي الجعد: اشتراني مولاي بثلاثمائة درهم وأعتقني فقلت بأي شيء أحترف فاحترفت بالعلم فما تمت لي سنة حتى أتاني أمير المؤمنين زائرا فلم آذن له]

Ve Sālim b. Ebi'l-Caᶜd'ın "اِشْتَرَانِي مَوْلَايَ" ilh. kelāmı kelām-ı sābı-kın mefhūmunu müfessir ve müᵓeyyid gibi görünmüş olduğundan ol kelāma terdīf kılınmıştır. Ve mazmūnu ise mūmā ileyh Sālim demiş ki: ""Beni āzād eden efendim beni üç yüz dirhem ile satın almıştır. Ve çün beni āzād etti, kendi kendime düşündüm ki hangi sanᶜat ile muhterif olayım. Sonra taᶜallüm-i ᶜilm sanᶜatını kendime ihtiyār edip de ᶜilm hir-feti ile muhterif olunca yevm-i ihtirāfımdan bir sene mürūr etmeksizin benim ziyāretime emīrü'l-müᵓminīn geldi ve yanıma duhūl etmeğe ona izn ve ruhsat vermedim" demektir. Ve hāsıl-ı müfādı ise ᶜabd-i maᶜtūk ᶜilmin şerefiyle bir sene içinde bir şerefe mazhar olmuş ki halīfe-i rūy-i

zemīni onun huzūruna celbe mecbūr etmiş, maᶜa-hāzā bilā-istīzān yanına duhūl edememiştir. İşte bu menzilet ᶜazīm bir menzilet olup ki mertebe-i mülūku bile tecāvüz etmiştir.

[وقال الزبير بن أبي بكر كتب إليّ أبِى بالعراق عليك بالعلم فإنك إن افتقرت كان لك مالا وإن استغنيت كان لك جمالا]

Ve İbnü'z-Zübeyr'in "كَتَبَ إِلَيَّ أَبِي" kelāmının medlūlü dahi bu mefhūmu müᵓeyyid ve musaddıktır. Ve hāsılı: "ᶜIrāk'ta iken babam bana yazdı ki sen ᶜilmin tahsīline saᶜy ve iltizām eyle, zīrā ki fakīr oldunsa ᶜilm sana māldır ve zengin oldunsa ᶜilm sana cemāldir." Yaᶜnī ᶜilm dünyā ve āhirette nefᶜi ᶜale'l-ᶜumūm zāhir ve mütekarrirdir, ez-cümle ᶜālim olan kimse fakīrü'l-hāl olur ise ᶜilm yine māl gibi onu geçindirir ve ganī olup ihtiyācdan vāreste olur ise yine ona zīnet ve ārāyiş olur ki medār-ı fahr ü mesārr u iᶜtibārı olur, belki onun zīnet ve cemāli sāir esbāb-ı zīnet ü cemālden ezyed ve aᶜzamdır. Hulāsa-i kelām ᶜizz-i dünyā ve şeref-i āhiret ancak ᶜilmdir demektir.

[وحكي ذلك في وصايا لقمان لابنه قال يا بني جالس العلماء وزاحمهم بركبتيك فإن الله سبحانه يحيي القلوب بنور الحكمة كما يحيي الأرض بوابل السماء]

Ve bu gibi bir maᶜnā dahi vesāyā-yı Lokmāniyye'de mezkūr olduğu mahkīdir. Ve hikāyet olunan kelāmın hulāsa-i mefhūmu ise, Lokmān Hakīm oğluna demiş ki "Ey benim oğlum, sen hemīşe ᶜulemā ile mücālese eyle ve dizlerinle onları müzāhame eyle, zīrā ki Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri vābil-i semā ile arzı ihyā ettiği gibi, nūr-ı hikmet ile [56] Hayy-i lā-yezāl kalb-i benī-ādemi dahi ihyā eder.

"Vābil-i semāᵓ" bārān-ı sehābdır ve arza ihyāsı mecāzīdir ki sebeb-i ihyāsı olduğu mülābese iledir. Ve "dizlerinle onları müzāhame eyle" demesi kesret-i tereddüd ü takarrüb ve mücālesetten kināyedir ve şiddet-i mülāzemeye delālet eder ki mahsūl-i maksūd leyl ve nehār mecālis-i ᶜulemāya devām edip aslā mübāᶜadet ve müfārakat etmeyesin demektir.

[وقال بعض الحكماء إذا مات العالم بكاه الحوت في الماء والطير في الهواء

ويفقد وجهه ولا ينسى ذكره]

Ve dahi baᶜzı hukemā demiş ki "إِذَا مَاتَ الْعَالِمِ بَكَاهُ الْحُوتُ" ilh. Ve hāsıl-ı mefhūmu: "ᶜĀlim ölürse kāffe-i hayvānāt onun üzerine ağlarlar, deryādaki balık ve havādaki kuşlar bile mahzūn olup onun üzerine ağlarlar. Ve vefātıyla yalnız onun rūyu mefkūd olur ve zikri nisyān olunmaz." Ve bu ᶜibāre dahi ānifü'l-beyān olan ahkāmı teᵓkīd eder ve kesret-i nefᶜi beyānından kināyedir. Yaᶜnī ᶜulemānın nefᶜi ᶜāmmeye sārīdir ve firākından kāffe-i nās mahzūn ve mükedder olurlar, balıklara ve kuşlara bile firākı müᵓessirdir. Ve onun vefātı yalnız fıkdān-ı vücūd u heykel-i sūrīsidir, yoksa zikrinin ᶜadem-i nisyānı haysiyyetiyle o ᶜālim yine hayydır ki ölmemiş gibidir, çünkü onun zikri unutulmaz ve rūhu hayāt-ı sermedī ile diridir.

[وقال الزهري رحمه الله العلم ذكر ولا يحبه إلا ذكران الرجال]

Ve ᶜAllāme Zührī demiş ki "ᶜİlm zekerdir ve ve zükrān-ı ricālin gayrısı onu sevmez." Yaᶜnī ᶜilm fazīleti haysiyyeti ile zeker gibidir ve zükrān-ı ricāl onun kadrini bilirler ve onu seven ancak onlardır ki netīcesi ᶜilmi sevmeyen erkek değildir, nisā gibidir, nitekim denilmiş ki "el-Cinsü ile'l-cinsi yemīlü"[110] Ve ricāl nisāya mufaddal olmaları hasebiyle ᶜallāme-i mūmā ileyh dahi ᶜilmi erkeklere benzetip teşbīh-i belīg kāᶜidesi üzere edāt-ı teşbīhi hazfiyle "اَلْعِلْمُ ذَكَرٌ" demiştir ve cāiz ki lafzı dahi müzekkerdir demektir.

Fazīletu't-Taᶜallum [فضيلة التعلّم]

Ve taᶜallümün fazīleti beyānı ise,

[eş-Şevāhidu'l-Kurᵓāniyye]

[فقوله تعالى ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾]

Yaᶜnī taᶜallümün fazīleti hakkında vārid olan şevāhid-i Kurᵓāniyye'den ez-cümle Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerinin ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ

110 Her cins kendi cinsine meyleder.

﴿كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾[111] buyurduğu nass-ı celīlin medlūlü olup ve hulāsa-i mefhūm-ı āyet-i münīfe ise: “Müʾminlere lāyık olmaz ki gazāya yā taleb-i ᶜilme cümlesi birden çıka, zīrā emr-i maᶜāş muhtell olur. Her kabīle ve ehl-i beldeden bir tāifesi çıksın ve bir tāifesi Peygamber ᶜaleyhi’s-selām ile kalsın ki dīnde Kurʾān ve sünen ve ferāiz ve ahkāmı öğrensinler. Ve onların kavmleri gazādan ricᶜatlerinde onlara ahkāmı taᶜlīmle inzār etsinler, şāyed onlar nushla ᶜazābdan hazer edeler.”

Çünkü āyāt-ı sābıkalarda cihāddan tahallüf edenler ziyāde tehdīd olunmuştu, müʾminler külliyyen gazāya ᶜāzim olmakta olmalarıyla bu āyet-i kerīme nāzil oldu. Ve bu mazmūnu hāvī olan āyet-i kerīme Medīne-i münevverede nāzil ve yüz otuz āyeti şāmil olan sūre-i Tevbe’nin [57] yüz yirmi üçüncü[112] āyetidir.

[وقوله عز وجل ﴿فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾]

Ve dahi taᶜallümün farziyyetine nātık ﴿فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾[113] el-āyenin medlūlü dahi fazīlet-i taᶜallüm ve farziyyetine şāhiddir. Ve hulāsa-i mazmūn-ı nazm-ı münīfi: “Eger siz bilmezseniz ehl-i zikrden suʾāl ediniz” demektir.

[eş-Şevāhid mine’l-Ahbār]

[وأما الأخبار]

Ve taᶜallümün hakkında olan şevāhid-i ehādīs-i seniyye ise,

[فقوله صلى الله عليه وسلم ’’مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ‘‘]

İşte ez-cümle ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin ’’مَنْ سَلَكَ

111 “Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak için kalsa ya!” et-Tevbe, 9/122.

112 Doğrusu “yüz yirmi ikinci” olmalı.

113 “Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” en-Nahl, 16/43; el-Enbiyā, 21/7.

[114]"طَرِيقًا ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhūmudur ki mazmūn-ı münīfi: "Her kim ki onda taleb-i ᶜilm etmek üzere bir yola sālik olur, o kimseyi Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri cennete mūsıl olacak bir tarīk ile sülūk ettirir."

Ve bu hadīs-i şerīfin mazmūnuna muᶜāḍid olup *Sahīh*-i Müslim'de ve İmām Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mezkūr bulunan ve Seleme b. el-Ekvaᶜ'ın üzerine mervī olarak *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de muharrer olan hadīs-i şerīfin lafzı ise "مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ"[115] Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Her kim ki onda ᶜilmi iltimās etmek üzere bir yola sālik olursa, Allāh ᶜazīmü'ş-şān hazretleri o kimseye cennete gider bir tarīki teshīl eder." Yaᶜnī Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri lutfen ve keremen rūz-ı kıyāmette onu korkusuz ve suᶜūbetsiz bir yolda geçirip emīn ve sālim olarak cennete idhāl eder ve bu hāle mazhar olmak üzere dār-ı dünyāda dahi ᶜamel-i hayr u sālihe muvaffak eyler. Ve bu niᶜmet-i ᶜuzmāya igtināmı ancak tarīk-i taᶜallüme sülūkunun mükāfātıdır. Ve bu gibi mükāfāttan fazīlet-i taᶜallüm maᶜlūm olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا رِضَاءً يَصْنَعُ"[116] buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Sunᶜuna rızā vermelerinden nāşī melāike-i kirām tālib-i ᶜilme tevāzuᶜ edip ihtirām

---

114 Tirmizī, İlm, 19, no: 2682; Dārimī, Mukaddime, 31, no: 354; *Musnedu Ahmed*, 5/196, no:21715; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/220, no:1573, 221,no:1574; İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 223; "مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ" şeklinde.

115 Tirmizī, İlm, 19, no: 2682; Dārimī, Mukaddime, 31, no: 354; *Musnedu Ahmed*, 5/196, no:21715; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/220, no:1573, 221, no:1574; Krş. Buhārī, İlm, 68.

116 Tirmizī, İlm, 19, no: 2682; *Musnedu Ahmed*, 5/196, no:18089; *Sahīhu İbn Hibbān*, 4/148, no:1319; *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 1/180, no:341; *Musnedu Ebī Dāvūd et-Tayālīsi*, 2/484, no:1261.

ederler " Çünkü müfessirīn-i hadīs "vazᶜ-ı ecniha" tevāzuᶜ ve ihtirām-dan kināye demişler ve "melāike-i mütevāziᶜa"-i mezkūrdan iseler kimi ᶜumūm-ı melāikedir demiş ve kimi melāike-i rūy-i zemīndir demiş.

Ve bu hadīsin mazmūnuna muvāfık *Sahīh-i Buhārī* ve Müslim ve Nesāī'de dahi bir hadīs zikr olunmuştur, fakat "بِمَا يَصْنَعُ" kelimesi yerinde "بِمَا يَطْلُبُ" kelimesi zikr olunmuştur. Ve hulāsa-i maᶜnā: "Melāike-i mükerreme ᶜale't-tahkīk talebe-i ᶜilm için vazᶜ-ı ecniha ile tevāzuᶜ edip ihtirām ederler." Ve bu muᶜāmele-i cemīleleri onun taleb-i ᶜilmle hāsıl olmuş olan rızā ve hoşnūdiyyetleri eseridir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "لَأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ"[117] buyurdukları kelām-ı şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūn-ı hadīs: "ᶜAle's-sabāh varıp ᶜilmden bir bābı okuyup taᶜallüm etmek farzın gayrısı nāfile olarak yüz ᶜaded rekᶜat ile namāz kılmaktan hayrlıdır." [58] Yaᶜnī bir bābın taᶜallümünden husūle gelen ecr ve sevābın yüz ᶜaded rekᶜatı nāfile kılmaktan hāsıl olan ecr ve sevābdan ziyādedir ve o vechile hayrlı olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ"[118] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhūmu hadīs-i sābıkın mefhūmuna müᵓeyyid olup belki maᶜa-ziyādetin müᵓekkiddir. Ve mazmūnu: "Taleben li-merzātillāhi taᶜālā mūcebince ᶜamel ve ümmete taᶜlīm etmek üzere ᶜilm-i şerīften bir bābın taᶜallümü onun müteᶜallimine cihet-i nefᶜden dolayı dünyā ve mā-fīhāya nāil olmaktan yeğdir." Ve hayrlı

---

117 "İlimden bir konuyu öğrenmen yüz rekat nafile namaz kılmandan daha iyidir." İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 223; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/120, no:114.

118 "Kişinin ilimden öğrendiği bir ilim konusu dünya ve içindekilerden daha iyidir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/121, no:115.

olmaklığının vechi o bābın taᶜallümü dünyā ve āhirette nāfiᶜ olduğu haysiyyetledir. Ve dünyā ve mā-fīhānın menāfiᶜi yalnız dünyāda nāfiᶜ olduğu haysiyyetledir ve menāfiᶜ-i dünyeviyye zāildir ve zāil olmayan menāfiᶜ ile ᶜinde'l-müvāzene elbette zāil olmayan nefᶜ hayrlı kalır.

[وقال عليه السلام ''طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātü ve's-selām efendimizin ''طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ''[119] buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlü her bir müslimin üzerine ᶜilmin taᶜallümü farz olduğuna sarāhaten nātıktır. Ve farz ile iştigāl etmek nāfile ile iştigāl edip farzı terk eylemekten ᶜalā-külli hāl insāna hayrlı olur. Ve bu tefsīr üzere işbu hadīs-i şerīf-i musahhahın mefhūmu hadīs-i sābıkın mefhūmuna müfessir ve müᵓekkid olur.

Ve bu hadīs-i şerīf İmām Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mezkūrdur. Ve Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişe es-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhānın üzerine mervī olarak *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de dahi muharrerdir. Ve farziyyetin bahsi baᶜde-mā ᶜale't-tafsīl vārid olacağı derkār ise de fakat bunda dahi mücmelen ve muhtasaran zikr ve bir nebzesinin īrādı münāsib görülmüştür ki her bir müslimin üzerine taᶜallümü mefrūz olan ᶜilmden murād hangi ᶜilm olduğu evvel-i emrde maᶜlūm ola. Ve bu bahs ise müttefekun ᶜaleyh olarak bir zābıta tahtına idhāl olunamamıştır. Baᶜzı müfessirīn mefrūz olan ᶜilmi ᶜale'l-ıtlāk olan zikri mülābesesiyle ᶜāmm olup ve muhassısa makrūn olmaması eclden artık ondan murād her bir ferd-i ᶜākıl u bāliga cehli cāiz olmayan ᶜulūmun mecmūᶜudur ve baᶜzı müfessirīn insāna mefrūz olagelmekte olan ᶜibādātın ᶜilmidir demişler ve baᶜzıları demiş ki mesāil-i fıkhiyyenin ᶜilmidir tā kim fakīh-i kāmil vücūda gelip ve onunla farz-ı kifāye kāim olup ᶜavāmm-ı ümmetten işm sākıt ola ve baᶜzıları ᶜilm-i vahdāniyyet ile nübüvvet-i rüsül ve keyfiyet-i edā-i salavāt-ı mefrūzanın ᶜilmidir demişler. Velākin musannif-i merhūm baᶜde-mā vārid olacak mebāhisten müstefād olacağı vechile

119 "İlim talep etmek her müslümana farzdır." İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 224; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/23, no: 15; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/193, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/195, no:10439; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/7, no:9; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 8/23. Metni meşhur, senedi zayıf görülmüştür.

farz-ı ᶜayn ve farz-ı kifāyeye ᶜulūm-ı şerᶜiyyeyi taksīm ettiği sırada her bir müᵓmine taᶜallümü farz olan ᶜilmi gösterip ve ihde't-tefāsīri ihtiyār ve tercīh etmiştir.

[وقال عليه الصلاة والسلام [59] "اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ مَفَاتِيحُهَا السُّؤَالُ، أَلَا فَاسْأَلُوا فَإِنَّهُ يُؤْجَرُ فِيهِ أَرْبَعَةٌ : السَّائِلُ وَالْعَالِمُ وَالْمُسْتَمِعُ وَالْمُحِبُّ لَهُمْ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ"[120] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhūmu fazl-ı taᶜallüm ve menfaᶜatine bir burhān-ı kātıᶜdır. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "ᶜİlm hazāindir, anahtarları sormaktır. Size tenbīhim budur ki siz hemān sorunuz, zīrā ki suᵓālde dört kısm ādemlere ecr vardır: sāile ve cevābını veren ᶜālime ve müstemiᶜ olanlara ve bunlara muhibb olanlara." Yaᶜnī ᶜulūm-ı dīniyye min-haysü'n-nefᶜ cevāhir-i semīne gibidir ve cevāhir-i semīne dāimā hazīnelerde mahfūz ve saklı olup kilīd altında bulunduklarından ᶜulūm-ı mezkūre dahi kezālik sudūr-ı ᶜulemāda meknūn ve mahfūz olup ve kayd-ı hāmūşī ile o hazāin kilīdlidirler. Ve onlara vusūl ve ahz ve intifāᶜları feth-i hazāine mütevakkıf olduğu gibi feth-i kufūl-i hazāin dahi mefātīhe muhtācdır. Ve bu hazāin-i ᶜilmiyyenin miftāh-ı kufūlleri suᵓāl-i sāilīn idiğinden siz hemān suᵓāl ediniz ve o cevāhir-āsā olan ecvibeyi zāhire ihrāc ediniz, zīrā ki ᶜale't-tahkīk o suᵓāl dört takım ādemlere cālib-i ecr ve sevāb olur. Ve o dört ferīk ādem bunlardır ki birincisi esᵓileyi suᵓāl eden kimselerdir ve ikincisi o esᵓilenin ecvibesini veren ᶜālimlerdir ve üçüncüsü cereyān eden suᵓāl ve cevābın müstemiᶜleri bulunan kesānlardır ve dördüncüsü bunların muhibbi bulunan ādemlerdir. Ve ferīk-i rābiᶜin ecri musāhabet-i ᶜulemā ve müşāhede-i aᶜmālleriyle o dahi tevfīk-i hareket ü iktidā ile o aᶜmāl gibi ᶜamel etmekledir, çünkü semere-i taᶜallüm ᶜameldir ve sebeb-i ecr dahi o semerdir.

Ve bu kelāmı tarīk-i mecāz üzere vürūd ve intizāmının ahkāmı eger-

---

120 "İlim hazineler gibidir. Anahtarları ise soru sormaktır. Soru sormaya önem verin. Çünkü bu şekilde dört kişi yararlanır: soru soran, ālim, dinleyici ve onlara muhabbet eden kişi." *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 3/192. Burada "والمجيب لهم" (ve onlara cevap veren kişi) şeklinde. Merfū hadis olup senedi zayıf görülmüştür.

çi zāhir ise de fakat bir dakīkası da var ki o mazmūnun fehm-i ᶜavāmma sürᶜat-i intikāl ile berāber ᶜilmin mesāili cevāhirden ağır tartılıp hemān iktisāb ve hıfzına şitāb ve ᶜinde'l-iktizā sarf ve istiᶜmāliyle sāhibleri menfaᶜat-yāb olmak kaziyyelerini tedebbür etmekliktir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَا يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ وَلَا لِلْعَالِمِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ"]

Ve dahi hadīs-i sābıkın mefhūmunu müᵓeyyid ve müᵓekkid olarak ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا يَنْبَغِي لِلْجَاهِلِ"[121] ilh. el-hadīs diye irāde ve fermān buyurmuştur. Ve hulāsa-i mefhūmu ise: "Cehli üzerine sükūt etmek cāhile lāyık değildir. Ve ᶜālimin dahi ᶜilmi üzerine sükūt etmek ona lāyık olmaz." Yaᶜnī ᶜilmi bilemeyen kimse ᶜār-ı nādānī kabūlüyle bu menāfiᶜ-i celīleden tehī-dest kalması münāsib olmaz ve ᶜukalā şānından değildir ve öyle olunca ona terk-i suᵓāl ile cehli üzerine sükūt etmek çirkīn bir şeydir, belki baᶜzı mahallerde cezā ve taᶜzībe müᵓeddī olduğundan o bābda olan sükūtu harām olur. Ve ᶜālimin dahi cevāhir-i semīneye müşebbeh olan ᶜilminin cemᶜ ve iddihārı ancak ᶜāleme irāe ve neşr ve müstahıkkına sarfıyla onunla intifāᶜ etmek içindir ve öyle etmeyip de kendi māye-i girān-bahāsını setr ve ketmiyle ziyy-i nādānda geçmesi ona çirkīndir, belki harāmdır. [60]

[وفي حديث أبي ذر رضي الله عنه "حُضُورُ مَجْلِسِ الْعَالِمِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ وَعِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ؟ فَقَالَ صلى الله عليه وسلم: وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْعِلْمِ"]

Ve dahi Hazret-i Ebī Zerr radiyallāhu ᶜanhünün "حُضُورُ مَجْلِسِ الْعَالِمِ"[122] ilh. el-hadīs buyurduğu hadīsin hulāsa-i meᵓāli ki "Bir ᶜālimin meclisinde hāzır olmak tatavvuᶜan bin rekᶜat namāz kılmak ve bin ᶜaded marī-

---

121 "Cahilin cehalet üzere sessiz kalması gerekmez, ālimin de ilim üzere sessiz kalması gerekmez." *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/298, no:5365; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/258.

122 "Bir ālimin meclisine katılmak, bin rekat nafile namaz, bin hastayı ziyaret ve bin cenazeye katılmaktan daha üstündür. Kurᵓan kıraatinden de mi yā Resūlallāh (sav)? diye sordular. Buyurdular ki: "İlim olmadan Kurᵓan fayda verir mi?" *Kūtu'l-Kulūb*, 1/32, 123, 257.

zin ᶜiyādetine varmak ve bin ᶜaded cenāzenin namāzına şāhid olmaktan hayrlı ve efdaldir" diye beyān buyuruldukta, "Yā resūlallāh, kırāᵓet-i Kurᵓān'dan dahi efdal midir?" denildikte, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْعِلْمِ" diye cevāb buyurdu. Ve hulāsa-i müfādı ki "Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān ᶜilmin gayrısıyla menfaᶜat verir mi?" Yaᶜnī Kurᵓān dahi ancak ᶜilm ile nāfiᶜdir diyerek redd-i cevāb etmiş. Bu nass-ı ᶜālī taᶜallüm-i ᶜilmin fazīletine bir delīl-i kāfī ve beyān-ı şāfīdir.

Fakat musannif-i merhūm işbu hadīs-i şerīfi efendimize refᶜ etmeyip Ebī Zerr'in üzerine mevkūf tuttuğu sebebi ise Allāhu aᶜlem hadīs-i şerīfe rāvī müşārün ileyhin üzerine mevkūf kalıp ittisālinin ᶜadem-i sübūtuna bir nüktedir. Ve zikr olunan "ulūf" kesretten kināyedirler, yoksa ᶜaded-i mahsūr murād değildir, nitekim birisi bir fiᶜl yāhūd bir kavli teksīr edecek olduğu vaktte ona denilir ki "Bin kerre bunu söyle!" veyāhūd "Bin kerre bunu işle!" ve ondan bilā-nihāye olan kesreti murād olunur. Burada dahi bu ulūfun zikrinden o gibi bir maᶜnā murād buyurulmuş ola.

Ve bu mefhūm dahi fīmā-tekaddem fazīlet-i ᶜilm bahsinde yaᶜnī ᶜilm ᶜibādetten efdal olduğu beyānına nātık vārid olan ehādīs-i şerīfeden istinbāt olunabilir, çünkü mādām ki ᶜilm-i şerīf ᶜibādāt-ı sāireden efdaldir, elbette onun taᶜallümü sāir efᶜāl ile olan taᶜabüdden efdal olmak lāzım gelir ve huzūr-ı meclis-i ᶜilmin fāidesi ancak taᶜallüm-i ᶜilmdir. Ve şühūd-ı cenāze ile ᶜiyādet-i merzā ve nāfileyi kılmak efᶜāli ise cümlesi ᶜibādāt-ı sāire kabīlindendirler ve behemehāl huzūr-ı meclis-i ᶜilm ile nāil olacağı mesūbāt o ᶜibādāttan husūle gelecek ecr ve mesūbāttan evfer ve ekser olacaktır. Ve o ᶜamelin ecri ᶜilm gibi müteselsil ve sārī olamaz. Ve bunun vech-i tahkīki odur ki niyyet-i hālise ile o meclis-i ᶜilme huzūru ancak o mecliste kırāet olunacak ᶜilmin taᶜallümüdür. Ve o mecliste taᶜallüm edeceği ᶜilm ile mā-dāme'l-hayāt ᶜāmil olacağından artık ondan hāsıl olacak mesūbāt hadd ve ihsāya gelmez. Ve onu āhere taᶜlīm ve āher dahi āhere ve helümme cerren müteselsilen ve mütevāliyen neşri ile hāsıl olacak mesūbāta müsebbibiyyeti mülābesesiyle o müteᶜallimlere ihsān buyurulan ücūrāt gibi onun defātir-i hasenātına mukayyed

olacağı dahi derkār ve bu gibi ecr kābil-i hadd ve ihsā değildir. İşte bu ecr ve mesūbāt bin ᶜaded rekᶜat namāz kılmak ve bin ᶜaded marīzi ziyāret etmek ve bin ᶜaded cenāyize hāzır olmak sevāblarından elbette efdal ve ekserdir. Ve hadīs-i ātīnin mefhūmu nevᶜan-mā bu maᶜnā-yı meşrūha müᵓeyyiddir ve efdaliyyetin vechine müfessir gibidir:

[وقال عليه الصلاة والسلام "مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِىَ بِهِ الإِسْلاَمَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ [فِى الْجَنَّةِ] دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ"]

Ve o dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ"[123] [61] ilh. el-hadīs buyurdukları nazm-ı celīlin medlūlüdür ki hulāsa-i mefhūmu "Her kim ki dīn-i İslām'ı onunla ihyā etmek üzere bir ᶜilmi taleb ederken ona vefāt gelse o kimse ile enbiyā-i ᶜizāmın mā-beyninde cennette bir derece-i vāhide vardır." Yaᶜnī her kim ki ᶜilmi ümmete nakl ve hıfz ve taᶜallüm etmek ve onunla ahkām-ı dīn-i İslām'ı ihyā eylemek niyyet-i hālisa ile taleb edip ve taleb-i ᶜilmde bulunduğu hālde vefātı vākiᶜ olsa "نِيَّةُ الْمَرْءِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ"[124] fehvāsınca o ᶜilmi neşr ve o vazīfeyi īfā etmiş gibi mazhar-ı ecr-i cemīl ve sevāb-ı cezīl olur ve cennette dahi onun derecesi derece-i nübüvvete mütekāribdir, fakat derece-i nübüvvetten bir derece aşağıdır, beynlerinde bir derece-i vāhide fark vardır. İşte meclis-i ᶜilme bu niyyet ile huzūr etmek lāzım gelir. Ve bu niyyet ile varıp huzūr eden kimse o vazīfe ile kıyāma muvaffak olur ise fe-bihā ve niᶜmet ve muvaffak olamazsa yine bu ecre sezā olacağı mülābesesiyle yine nāil olacak mesūbāt-ı kesīre ᶜibādāt-ı sāirenin mesūbātından efdal olacaktır.

[eş-Şevāhid mine'l-Āsār]

[وأما الآثار]

---

123 "Kime ölüm geldiğinede o İslām'ı diriltmek için ilim talebi halinde ise onunla nebiler arasında bir derece vardır." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/206, no: 219.

124 "Kişinin niyyeti amelinden daha iyidir." *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/176, no:6446; *Kūtu'l-Kulūb*, 2/269.

Ve fezāil-i taᶜallümün hakkında vārid olan akvāl-i sahābe vü eimme-i mütekaddimīn rıdvānullāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn ise,

[فقال ابن عباس رضي الله عنهما ذللت طالبا فعززت مطلوبا]

Ez-cümle eşrefü'l-ekyās Hazret-i İbn ᶜAbbās ᶜaleyhi ve ᶜalā ebīhi rızāu rabbi'n-nāsın buyurduğu kelām-ı hikmet-meşāmmın mefhūmudur ki "Tālib olduğum hālde gördüğüm mezelletin üzerine matlūb olduğum hālde muᶜazzez ve mükerrem oldum." Yaᶜnī "اَلسُّؤَالُ ذُلٌّ وَلَوْ: أَيْنَ الطَّرِيقُ"[125] fehvāsınca egerçi ᶜilmin talebinde nevᶜan-mā gubār-ālūde-i mezellet oldumsa da ammā o mezellet bādī-i ᶜizzetim oldu, çünkü ben dahi ᶜālim-i matlūb olmamla cümlenin mükerrem ve muhteremi oldum. Ve netīcesi taleb-i ᶜilmin taᶜab ve mezelleti var ise de lākin dāimī olmayıp zāildir ve vesīle-i ᶜizzettir. Ve o ᶜizzet ise ebedī ve dāimīdir. Ve ᶜākıl olan kimse buna nazar ve tedebbür eylerse o züllü dahi züll ᶜadd etmez, çünkü vesīle-i ᶜizzettir ve zāhiren züll görünürse de maᶜnen ᶜizzdir.

[وكذلك قال ابن أبي مليكة رحمه الله: ما رأيت مثل ابن عباس إذا رأيته رأيت أحسن الناس وجها وإذا تكلم فأعرب الناس لسانًا وإذا أفتى فأكثر الناس علمًا]

Ve kezālik muᶜāsırı olan ᶜAllāme İbn Ebī Müleyke rahmetullāhi ᶜaleyhi onun üzerine vākiᶜ olan ahbārı bu kelām-ı meşrūhunu tasdīk eder. Ve ᶜaleyhi'r-rahmenin ahbārı ise "مَا رَأَيْتُ مِثْلَ ابْنِ عَبَّاسٍ" ilh. dedikleri kelāmdır. Ve müfādı: "İbn ᶜAbbās gibi bir kimseyi göremedim, çünkü her ne vaktte ki gördümse onu hüsn ü cemālden dolayı nāsın cümlesinden ziyāde vecīh ve hūb-rū gördüm ve söz söyleyip tekellüm eylerse kāffe-i nāstan ziyāde fasīhü'l-lisān olduğunu gördüm ve iftā ederse onu ekserü'n-nāsi ᶜilmen gördüm." Yaᶜnī aᶜlem-i ᶜulemā gördüm. Ve mahsūl-i kelām ise mūmāileyh kendi zamānında hüsn ü cemāl ve vecāhet ve kemāl ve fesāhat ve ifdālde fāikü'l-emsāl bir ferd-i yektā ve ᶜallāme-i bī-hemtā olmuş idi. Ve bu hısāl-i haseneye mālik olan kimse elbette matlūb olur ve muᶜazzez ve mükerrem bulunur demektir. [62]

---

125 "Sormak (talep etmek) insana zor gelir, hatta bir yolu sorarken bile." Bkz. *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 3/1034, 4/1315.

[وقال ابن المبارك رحمه الله: عجبت لمن لم يطلب العلم كيف تدعوه نفسه إلى مكرمة]

Ve dahi İbnü'l-Mübārek ᶜaleyhi'r-rahmenin "عَجِبْتُ لِمَنْ" ilh. dedikleri kelāmın medlūlü dahi ᶜizz ve mekrümet ancak taleb-i ᶜilme muhtass bir sıfat olduğuna bir beyān-ı makbūl olup ve mefhūm-ı kelām-ı sābıkı teᵓkīd ve takrīr eyler. Ve kelām-ı mezbūrun hulāsa-i mefhūmu ise: "Taleb-i ᶜilm etmeyen kimse onun nefsi onu bir mekrümeye nice daᶜvet eder? İşte ben bu misilli kimseden müteᶜaccib olmuşum." Ve hāsılı tālib-i ᶜilm olmayan kimsenin mekrümete liyākat ve istihkākı olmaz ve hāl böyle olucak taleb-i ᶜilm etmeyen kimsenin bilā-istihkāk bir mekrümet daᶜvāsında bulunması umūr-ı ᶜacībedendir. Ve bu kaziyyelerin hulāsa-i meᵓālleri mekrümet ancak tālib-i ᶜilmindir demek ister.

[وقال بعض الحكماء: إني لا أرحم رجالا كرحمتي لأحد رجلين: رجل يطلب العلم ولا يفهم ورجل يفهم العلم ولا يطلبه]

Ve dahi baᶜzı hukemānın "إِنِّي لَا أَرْحَمُ" ilh. kavli kezālik bu mefhūm-ı sābıkı iltizāmen ve ᶜaklen teᵓkīd eder. Ve hulāsa-i mefhūmu ise: "Benim iki sınıf ādemlere olan rahm u rikkat-i kalbiyyem gibi sāir kimselere rahm etmezem: Birinci sınıf o ādemlerdir ki ᶜilmi taleb ederler, ammā onu fehm edemezler ve ikincisi o ādemlerdir ki okurlarsa ᶜilmi fehm ederler, ammā okumağa saᶜy etmezler ve ᶜilmi taleb etmezler."

Evvelki sınıfın mezīd-i rahm u rikkat-i kalbe istihkākları şeref-i insāniyyete çalışıp istedikleri vākiᶜ ve yed-i iktidārlarında olmayan māniᶜ ile ondan mahrūm kalıp hāsir ve mütehassir olmaları hālettendir. Ve ikincisinin dahi niᶜmet-i kābiliyyet ve ehliyyete nāil olmuşlar iken nefslerini zulm ve ihlāka ilkā etmeleri hālettendir. Ve hasbe'l-cinsiyye bu gibi ādemlerin hakkında teᵓessüf ve rikkat-i kalbin vukūᶜu muktezā-yı diyānet ü insāniyettendir, çünkü insān kendi nefsine muhabbet ettiği şeyi müᵓmin kardaşına dahi muhabbet etmesi lāzımdır ve her insān mükerrem ve muᶜazzez olmaklığını ister. Ve mekrümet sıfatı ᶜilme mülāzemet etmektedir. Ve çün ona çalışıp vāsıl olamaz ve o şereften mahrūm kalır, artık onun hāli mūcib-i teᵓessüf olur ve çün maᶜa'l-kābiliyyeti lehā

onu terk ve nefs ve şeytāna uyup nefsini ihlāka saᶜy etmekle o şerefi mahv ve ᶜamden izāᶜa eder, artık o kimseye bī-akl ve bī-saᶜādet demek olur ve bu hāline teᵓessüf etmek ve dahi hasebi'l-ehaviyyet ve'l-cinsiyyet īcāb eder. Ve bu iki sınıfın mā-ᶜadāsı olan ādemler ise onlar ᶜilme tālib ve fehme kādir kimselerdir ve büyük şeref ve niᶜmete mazhar olanlardır; onların hāline bir cāy-ı teᵓessüf yoktur, belki onlara gıbta etmek ve onlar için izhār-ı āsār-ı şādmānī vü meserret eylemek lāzım gelir.

[وقال أبو الدرداء رضي الله عنه: لأن أتعلم مسألة أحب إلي من قيام ليلة]

Ve dahi Ebü'd-Derdā ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Tahkīken ᶜilm-i şerīften bir mesᵓelenin taᶜallümü bana bir gecenin sāir ᶜibādāt ile kıyām ve ihyā etmekten ehabbdır." Ve bu mefhūmun vech-i tahkīki fīmā-sebak zikr olunmuş olduğundan iᶜāde-i zikrinden sarf-ı nazar kılınmıştır, çünkü bunun netīcesi dahi Hazret-i Ebī Zerr'in üzerine mervī ve mezkūr olan hadīsin mefhūmuna müteᶜalliktir.

[وقال أيضا: العالم والمتعلم شريكان في الخير وسائر الناس همج لا خير فيهم
وقال أيضا كن عالما أو متعلما أو مستمعا ولا تكن الرابع فتهلك]

Ve dahi müşārün ileyh [63] Ebü'd-Derdā demiş ki "ᶜĀlim ile müteᶜallim hayrda müştereklerdir ve sāirü'n-nās hemc gibidirler, onlarda hayr yoktur ve hāl böyle olunca sen dahi ey ᶜākıl olan kimse yā ᶜālim ol veyā müteᶜallim ol veyāhūd müstemiᶜ ol ve dördüncü olma ki hālik olmayasın." Yaᶜnī dünyāda hayr ancak iki kısm ādemlere muhtasstır ve o iki kısmın birinci kısmı ᶜālim-i ᶜāmillerdir ve ikinci kısmı müteᶜallim ve müteᶜallimin hükmünde olan müstemiᶜlerdir. Ve bu iki kısmın māᶜ-adāsı olanlar ancak cehele ve nādān ve tārik-i ᶜilm olanlardır. Bunların zātlarında hayr olmaz, ufacık sinekler gibidirler, bir kimseye hayr ve menfaᶜatleri olmaz. "مَنْ لَمْ يَكُنْ لِنَفْسِهِ كَيْفَ يَكُونُ لِغَيْرِهِ" Nefslerine hayrı olmayan kimseler āhere nice hayrları mutasavver olabilir?" Zīrā ki nefs hem-cinsinden mukaddemdir ve nefslerine bir hayrları olsaydı elbette ᶜilme çalışırlardı.

Çün kim nevᶜ-i beşer bu bābda dört kısma münkasımdır, ziyāde değildir ve dört kısm olduğuna delīl bir eser dahi görülmüştür: Birincisi

ᶜālim-i ᶜāmillerdir ve ikincisi ᶜilmi taleb eden zevāttır ve üçüncüsü ᶜilme muhabbet edip aralıkta mebāhis-i ᶜilmiyyeyi li-ecli'l-ᶜamel ve müteᶜallimlerin mecālislerinden istimāᶜ edenlerdir ve dördüncüsü ᶜilme heves ve ragbet etmeyip ancak hevāmm gibi kalmış olan ᶜavāmmdır. Ve bu kısm-ı rābiᶜde bulunanlar hāliklerdir. Ve ᶜākıl olan kimse ehl-i necāt olan aksām-ı selāse-i mezkūreye rābiᶜ olmaz, çünkü onlara rābiᶜ yaᶜnī dördüncü olursa hālik olur.

Ve hulāsa-i kelām ādem dünyāda ᶜālim olamazsa müteᶜallim olsun ve müteᶜallim dahi olamazsa hīç olmazsa mebāhis-i ᶜilmiyyeye aralıkta müstemiᶜ olsun ve külliyyen tārik-i ᶜilm olmasın.

[وقال عطاء: مجلس علم يكفر سبعين مجلسا من مجالس اللهو]

Ve dahi fezāil-i taᶜallümün hakkında ecille-i ᶜulemā-i tābiᶜīnden ᶜAtāᵓ ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "مَجْلِسُ عِلْمٍ" ilh. Ve mefhūmu: "ᶜİlmin bir meclisi mecālis-i lehvden yetmiş ᶜaded meclisi tekfīr eder." Yaᶜnī bir meclis-i ᶜilmden husūle gelen ecr ve mesūbāt mecālis-i kesīre-i lehviyyeden iktisāb olunan vizr ve ᶜukūbāta mükeffirdir.

Ve "tekfīr" lügatte egerçi setr eylemek maᶜnāsında ise de ammā ᶜörfçe ᶜafv ve magfiret makāmında istiᶜmāl olunmuştur. Ve meclisin tekfīr-i zünūb edişi mecāzīdir, çünkü sebeb-i tekfīr olur, yoksa mükeffir-i zünūb ancak Hazret-i Erhamü'r-rāhimīn'dir. Bu dahi "أَنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلَ" kabīlindendir.

[وقال عمر رضي الله عنه: موت ألف عابد قائم الليل صائم النهار أهون من موت عالم بصير بحلال الله وحرامه]

Ve dahi sāni'l-ashāb Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi rıdvānü'l-Meliki'l-Vehhāb'ın buyurduğu "مَوْتُ أَلْفِ عَابِدٍ" ilh. kelām-ı meᶜālī-ittisāmının medlūlü kezālik fazīlet-i taᶜallüme delīl-i sarīh ü vāzıh olur. Ve onun hulāsa-i meᵓāli ki "Helāl ve harāma habīr olan bir ᶜālimin vefātından kāimü'l-leyl ve sāimü'n-nehār olan bin ᶜaded ᶜābidin vefātları ehven ve āsānraktır." Ve bunun mefhūmunda bir hadīs-i āher sebkat etmiştir ve vech-i tahkīki dahi orada gösterilmiştir, tekrār onun iᶜāde ve işᶜārına hācet yoktur.

[وقال الشافعي رضي الله عنه: طلب العلم أفضل من النافلة]

Ve İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahmenin bu bābda [64] olan ictihādı ki "طَلَبُ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنَ النَّافِلَةِ" medlūlü kezālik fazīlet-i taᶜallüme delīl-i vāzıhtır. Ve maᶜlūmdur ki taleb-i ᶜilm mesbūk olan hadīs-i şerīf medlūlünce farz olup ve nāfileten namāz kılmak tatavvuᶜdur ve tatavvuᶜ ile iştigāl etmekten farz ile iştigāl eylemek daha evlā ve ahrā ve ehakk ve elyaktır ve lā-mahālete taᶜrīf-i mesbūk üzere husūl bulacak sevābı dahi tatavvuᶜdan evfer ve ekserdir.

[وقال ابن عبد الحكم رحمه الله: كنت عند مالك أقرأ عليه العلم فدخل الظهر فجمعت الكتب لأصلي فقال: يا هذا ما الذي قمت إليه بأفضل مما كنت فيه إذا صحت النية]

Ve dahi İmām Mālik radiyallāhu ᶜanhünün telāmīzi İbn Abdülhakem ᶜaleyhi'r-rahmenin rivāyesi dahi İmām Şāfiᶜī'nin zikri mesbūk olan ictihādının hükmüne müʾeyyiddir. Ve o rivāyetin mazmūnu ise İbn Abdülhakem demiş ki "İmām Mālik'in ᶜindinde bulunup ve onun üzerine ᶜilm-i şerīfi kırāʾet etmekte bulunduğum hālde öğle namāzının ezānı okundu ve ben dahi kitābları toplayıp namāz kılmağa kıyām etmek isteyince "Yā hāzā, ona kıyām ettiğin nesne senin niyyetin sahīh olduğu vaktte içinde mevcūd bulunduğun nesneden efdal değildir ve hāsılı ona kıyām ettiğin namāz ᶜibādeti ihlās-ı taviyyet ve sıdk-ı niyyet ile taleb ve taᶜallüm etmekte bulunduğun ᶜamel-i taᶜallümden efdal değildir" demektir. Ve bunun vech-i tavzīh ve tahkīki odur ki ona kıyām edeceği namāz farz-ı vaktiyye ise derece-i farziyyette taleb-i ᶜilme müsāvīdir, çünkü taᶜallüm-i ᶜilm dahi farz-ı sābit bulunmuştur. Ve ᶜinde'l-müsāvāt taleb-i ᶜilme bedʾ ve mübāşereti hasebiyle itmāmı öbür farza kıyām etmekten ehemm ve elzem ve şürūᶜ ile müreccahtır, meger ki havf-ı hurūc-ı vakt ola, o vaktte ona kıyām etmek ehemm ve elzem kalır. Ve medlūl-i kelām ise ona kıyām edeceği namāz öğle farzı idi ve öğlenin vakti vāsiᶜdir, onun için duhūl-i vakt ile berāber farz-ı ᶜilmi katᶜ ve terk etmesi lāzım gelmez. Ve eger ona kıyām edeceği namāz farz-ı vaktiyye olmayıp mendūb veyā müstehab bir namāz ise kezālik edā-i tatavvuᶜ

için terk-i farz-ı taᶜallüm edip o sāᶜatte onun kıyāmı īcāb etmezdi. Ve ᶜalā-kile'l-vecheyn kırāᵓet-i ezān ile berāber onun kitāb toplayıp kalkışı muhālif-i şerᶜ-i şerīf olmakla taᶜzīre müstahak olup üstāzı o vechile tekdīre delālet eder bir lafz ile muhātab edip ona "yā hāzā" demiştir, çünkü nidā-i baᶜīde mahsūs olan harf-i nidā ile münādāt etti ve ism ve ᶜalemi olmayan müşahhasāt menzilesinde onu vazᶜıyla bi-ismi'l-işāret çağırıp muhātaba etti. Ve bu gibi muᶜāmelenin iktizāsı onu gāfil ᶜadd ettiğini īmā eder Fakat nefy-i efdaliyyet ile egerçi hükm-i müsāvāt dahi mefhūm olur ve müsāvī olunca bu hāle dāᶜī olacak bir şey zāhiren görünmezse de ammā bilā-mūcib ve bilā-müreccah farz-ı taleb-i ᶜilme onu tercīh etmesi ve baᶜde'ş-şürūh ve kable'l-itmām o emr-i taᶜallümün katᶜ edişinin maᶜnā-yı dakīki bunu istilzām etmiştir. Ve mahall-i istişhādı taleb-i ᶜilm farz-ı vaktī ile müsāvī tutulup ve ona farz-ı vakt efdal olmayınca behemehāl onunla iştigāl etmek yine nāfile ile iştigāl eylemekten efdal kalır demektir.

[وقال أبو الدرداء رضي الله عنه: من رأى أن الغدو إلى طلب العلم ليس بجهاد فقد نقص في رأيه وعقله]

Ve dahi Hazret-i Ebi'd-Derdāᵓ radiyallāhu ᶜanhünün "مَنْ رَأَى" ilh. kavlinin hükmü īcābınca [65] taleb-i ᶜilm cihād gibi ümmete mefrūz olduğu ve tālib-i ᶜilm mücāhid gibi meᵓcūr olduğu mefhūm olmağın musannif-i merhūm onu İmām Mālik'in kelāmı ᶜakībinde īrād eyledi. Ve hulāsa-i meᵓāli dahi "Her kim ki taleb-i ᶜilme gitmek cihād nevᶜinden görmezse o kimsenin reᵓy ve ᶜaklında noksān vākiᶜ olmuştur." Ve bunun vechi odur ki ᶜilme çalışmak cihāddan maᶜdūd olduğu ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ﴾[126] el-āyenin medlūlünden müstebān olur. Ve onu istibān edemeyen kimse reᵓyi nākıs olmak lāzım gelir ve noksān-ı reᵓyi noksān-ı ᶜaklı istilzām eyler. Ve dahi cihād kuvve-i harbiyyeyi istiᶜmāliyle dīn-i mübīnin ahkāmına nusret ve kelime-i hakkın iᶜlāsıyla zulmet-i küfrü izāle etmeğe bir hizmettir. Ve tahsīl-i ᶜilm dahi kuvve-i ᶜilmiyye ile ahkām-ı şerᶜiyyeyi teᵓyīd ve kelime-i hakkı iᶜlāsıyla

126 "Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak için kalsa ya!" et-Tevbe, 9/122.

tārīkī-i nādānī ve zulām-ı küfrü o edille-i Kurᵓāniyye vü sünniyyenin menārı ile mahv eylemeğe bir hizmet-i muᶜtebere vü memdūhadır. Ve buralarını tedebbür ve tefekkür eden zāt taleb-i ᶜilmi dahi cihāddan görür ve buraları idrāk etmeyen ādem olursa o ādem elbette nākısu'l-ᶜakl ve'r-reᵓy olmak lāzım gelir, zīrā ki taleb-i ᶜilmin işbu ᶜillet-i gāiyyesi ehl-i ᶜukūle hafī ve mestūr olmaz.

Fazīletu't-Taᶜlīm [فضيلة التعليم]

[eş-Şevāhidu'l-Kurᵓāniyye]

Ve taᶜlīm-i ᶜilmin fazīlesi ise onun hakkında olan edille-i kitāb-ı rabbānīden,

[أما الآيات فقوله عز وجل ﴿وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾]

Yaᶜnī āyāt-ı Kurᵓāniyye'den ise işte ānifü'l-beyān olan āyettir ki Hazret-i Hak ᶜazze ve cellenin ﴿وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾[127] buyurdukları nazm-ı celīlin medlūlüdür. Ve hulāsa-i tefsīri sebkat etmiştir. Ve maᶜlūmdur ki ﴿وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ﴾[128] nassı farziyyet-i taᶜlīm ü irşāda bir delīl-i katᶜī ve burhān-ı sarīhtir, nitekim buna işāreten musannif-i merhūm buyurdu ki:

[وهو التعليم والإرشاد]

Ve mazmūnu ise, o emr-i inzār taᶜlīm ve irşād demektir.

[وقوله تعالى ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ﴾[129]]

El-āyenin mazmūnu dahi o hükm-i medlūlü kezālik beyān ve teᵓkīd

127 "Ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için. Umulur ki sakınırlar." et-Tevbe 9/122.

128 "Kavimlerini uyarmak için." et-Tevbe 9/122.

129 "Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı." Ālu İmrān, 3/187.

eder. Ve bu āyet-i kerīme sūre-i mezkūre-i Āl-i ʿİmrān'ın yüz seksen yedinci āyeti olup ve hulāsa-i mefhūm-ı lafz-ı münīfi: "Yād eyle şol vakti ki Allāh taʿālā kitāb verilenlerden yaʿnī ʿulemālarından ʿahd ve peymān aldı ki o kitāblarında olan şān-ı Muhammed ʿaleyhi's-selāmı bilā-ketm nāsa beyān ve iʿlān edeler. Onlar ise o ʿahde ʿadem-i iltifāt ile artlarına bıraktılar ve rüşvet olarak semen-i kalīl ile o mīsākı sattılar. Naʿīm-i cāvidānīye ḥuṭām-ı fānīyi bedel etmek ne kabīh şey olur!" Ve bu mazmūn üzere ahkām-ı kitābiyyeyi bilā-ketm nāsa beyān ve iʿlān etmek farz olmasıyla musannif dahi buna işāret edip dedi ki:

[وهو إيجاب للتعليم]

Yaʿnī ve bu mefhūm-ı āyet taʿlīm için bir īcābdır.

[وقوله تعالى ﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾]

Ve dahi Hazret-i Bārī-i müteʿālin ﴿وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾[130] buyurdukları nazm-ı celīli dahi hükm-i sābıkı teʾyīd ve teʾkīd eder. Ve bunun hulāsa-i mefhūm-ı [66] lafz-ı şerīfi: "Ve onlardan bir ferīk hakkı bildikleri hālde onu ketm ederler." Ve bu makāmda olan bu gibi ahbārın mahsūlü zemm ve takbīh olduğundan ve zemmin hükmü dahi tahrīm-i fiʿl-i mezmūm idiğinden musannif-i merhūm dahi o hükme işāret edip buyurdu ki:

[وهو تحريم للكتمان]

Yaʿnī ve o beyān tahrīm-i kitmāna delīldir.

[كما قال تعالى في الشهادة ﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ﴾]

Nitekim Melik-i müteʿāl şehādette ﴿وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ﴾[131] buyurduğu kelām-ı ʿālīnin hükmü gibidir, yaʿnī "Ve şehādeti ketm edenin kalbi tahkīken āṯimdir" dediği gibidir. Ve bu āyāt-ı beyyināt-ı mezkūrenin işbu delālāt-ı mesrūdeleri hadīs-i ʿālī-i Hazret-i Peygamberī ile müberhendir, nitekim buyurmuş ki:

---

130 "Böyle iken içlerinden bitakımı bile bile gerçeği gizlerler." el-Bakara, 2/146.

131 "Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkārdır." el-Bakara, 2/283.

[وقال صلى الله عليه وسلم ”مَا آتَى اللّٰهُ عَالِمًا عِلْمًا إِلَّا وَأَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ مَا أَخَذَ عَلَى النَّبِيِّينَ أَنْ يُبَيِّنُوهُ لِلنَّاسِ وَلَا يَكْتُمُوهُ“]

Ve hulāsa-i mefhūm-ı lafz-ı şerīfi: “Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri maᶜānī-i kütüb-i mukaddeseyi nāsa bilā-ketm beyān ve iᶜlān etmek üzere enbiyā-yı zī-şāndan aldığı ᶜahd ve mīsāk gibi bir ᶜahd ve peymānı almadıkça bir ᶜālime ᶜilm-i şerīfi vermemiştir.” Ve mahsūlü: “Her kim ki ᶜālim olursa onun bildiği ᶜilmi ehline ve müstahakkına beyān ve taᶜlīm etmek üzere Hak celle ve ᶜalāya ᶜahd ve peymān vermiştir ve taht-ı muᶜāhedeye dāhil olunca elbette ᶜahde vefā etmek borcu olur. Ve ondan imtināᶜı is̱m ve ketmi harām ve mūcibi zemm ve ᶜikāb olur.

Ve bu hadīs-i şerīfin mazmūna muᶜādid olarak Taberī *Evsat* kitābında mezkūr ve Hazret-i Ebī Hüreyre radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī ve *Cāmiᶜü’s-Sagīr*’de muharrer olan hadīs-i şerīfin nazmı ”مَا آتَى اللّٰهُ عَالِمًا عِلْمًا إِلَّا أَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ أَنْ لَا يَكْتُمَهُ“[132] Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: “Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri onu ketm etmemek üzere ondan mīsākı almadıkça bir ᶜālime bir ᶜilmi vermemiştir.” Yaᶜnī her bir ᶜālim tahsīline muvaffak olduğu ᶜilmi ᶜāleme bilā-ketm beyān etmek üzere zāt-ı zü’l-celāle ᶜahd ve peymān vermiştir. Ve ber-muktezā-yı muᶜāhede ᶜilmi ehli ve müstahakkına neşr ve taᶜlīm etmek onun üzerine farzdır ve ketmi harāmdır ve mūcib-i ketmi ᶜazāb-ı elīmdir.

[وقال تعالى ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ الآية]

Ve dahi fazīlet-i taᶜlīmin hakkında olan şevāhid-i Kurᵓāniyye’den tebāreke ve taᶜālā hazretlerinin ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾[133] buyurdukları āyet-i kerīmenin medlūlüdür. Ve bu āyet-i şerīfe Kurᵓān-ı ᶜazīmü’ş-şānın sūrelerinden Mekke-i mükerremede nāzil ve

---

132 *el-Cāmiᶜu’s-sagīr*, no: 11759; *et-Teysīr bi-şerhi’l-Cāmiᶜi’s-sagīr*, 2/337; *et-Tenvīr Şerhu’l-Cāmiᶜi’s-sagīr*, 9/321; no: 7748; *Zaᶜīfu’l-Cāmiᶜi’s-sagīr*, 719, no: 4974. Ayrıca bkz. *Kūtu’l-Kulūb*, 1/229.

133 “Allah’a çağıran, salih amel işleyen den daha güzel sözlü kimdir?” Fussilet, 41/33.

elli dört āyeti şāmil olan sūre-i Secde'nin otuz birinci[134] āyetidir ve tetimmesi ﴿وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾[135] Ve hulāsa-i mefhūm-ı lafz-ı münīfi: "Kelāmda ondan ahsen kim olur ki nāsı Allāh taᶜālāya daᶜvet edip ve ᶜamel-i sālih işleyip ben dahi Allāh taᶜālānın emrine münkād Müslimlerdenim diye." Ve bu āyet-i kerīme Peygamberimiz ᶜaleyhi's-selām bu vechile daᶜvete meᵓmūr olmakla onun hakkında ola yāhūd müᵓezzinīn ezān ile daᶜvet etmekle onun hakkında ola ve şāyed Bilāl radiyallāhu taᶜālā ᶜanhü ola.

Ve Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahme onun tefsīrinde demiş ki "Nāsı Allāh taᶜālāya daᶜvet eden ancak daᶜvet-i ilāhiyyeye icābet eden müᵓminlerdir ve daᶜvet olunan kesān nevᶜ-i beşerdir ve ᶜamel-i sālihi işleyen hidmet-i daᶜveti edā eden müᵓminlerdir." [67] Ve bu tefsīre göre hidmet-i daᶜvete kıyām eden zevāt ᶜulemā olup ve Allāhu aᶜlem musannif-i merhūm dahi bu tefsīre bināen bu āyet-i kerīmenin medlūlüyle istişhād etmiştir ve bu daᶜvet edicilerden murād muᶜallim-i ᶜilm olanlardan diye zımnen söylemiştir.

[وقال تعالى ﴿اُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālānın ﴿اُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾[136] buyurdukları nazm-ı celīli o āyet-i mezkūrenin tefsīrine beyān-ı tefsīrī gibi ittihāz edip ona terdīf etmiştir. Ve bu āyet-i şerīfe yüz yirmi sekiz āyeti şāmil ve yüz yirmi beşi Mekke ve üç āyeti Medīne-i müevverede nāzil olan sūre-i Nahl'in yüz yirmi beşinci āyeti olup ve tetimmesi ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾[137] Ve hulāsa-i mefhūm-ı lafz-ı münīfi: "Yā Muhammed, nāsı şübhesiz delīl-i hak ve kavl-i muhkem ile ve dahi mevᶜize-i

134 Doğrusu "otuz üçüncü" olmalı.

135 "Ve "Kuşkusuz ben müslümanlardanım" diyenden." Fussilet, 41/33.

136 "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle güzel öğütle çağır." en-Nahl, 16/125.

137 "Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir." en-Nahl, 16/125.

Kurᵓān ve tergīb ve terhīb ile rabbin taᶜālānın sebīli olan dīn-i İslām'a daᶜvet eyle ve onlarla rıfk ve leyyin muᶜāmelāt ile hüsn-i mücādele eyle. Tahkīk rabbin taᶜālā yolundan azgınları ve rāh-ı hidāyet ü istikāmette olanları bilir. Sana vācib olan teblīg ve daᶜvettir." İşte hikmet ve mevᶜize-i hasene ile mukayyed olan işbu emr-i daᶜvet ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾[138] nazm-ı şerīfinin medlūlüne müfesser gibi görünür. Ve bu gibi daᶜvet ancak āyāt ve vahy ve ilhām-ı rabbānīnin ümmete iᶜlān ve taᶜlīmi ile hāsıl olur. Ve hitāb egerçi nebiyy-i zī-şāna şeref-müteᶜallik ise de ᶜulemā dahi enbiyānın vereseleri olup ve onlara dahi şümūl ve intikāli mukarrer olduğundan baᶜde'l-enbiyā onlar dahi bu gibi daᶜvete meᵓmūrlardır ve edāsıyla memdūh ve terkiyle mezmūm ve makdūh olurlar demektir.

[وقال تعالى ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾]

Ve dahi şevāhid-i Kurᵓāniyye'den tebāreke ve taᶜālānın ﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾[139] nazm-ı celīlinin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūmu: "Ve dahi kitāb ve hikmeti onlara taᶜlīm eder" demektir. Ve bu gibi beyān fezāil-i taᶜlīme burhāndır.

[eş-Şevāhid mine'l-Ahbār]

[وأما الأخبار]

Ve fazīlet-i taᶜlīmin hakkında olan edille-i ahbāriyye yaᶜnī ehādīs-i şerīfe-i nebeviyye ise,

[فقوله صلى الله عليه وسلم لما بعث معاذا رضي الله عنه إلى اليمن "لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِك رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا"]

İşte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin Muᶜāz b. Cebel radiyallāhu ᶜanhü'yü diyār-ı Yemen'in hükūmet-i şerᶜiyyesine meᵓmūren irsāli

138 "Allah'a çağıran, salih amel işleyen den daha güzel sözlü kimdir?" Fussilet, 41/33.

139 "Onlara kitab ve hikmeti öğreten (bir peygamber)." Bakara, 2/129; Ālu İmrān, 3/164; el-Cumᶜa, 62/2.

hengāmında "لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِكَ رَجُلًا"[140] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfinin medlūlü onun cümle-i şevāhidindendir ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Tahkīk ve tahkīken Bārī-i müteᶜāl hazretlerinin senin delālet ve irşādın vāsıtasıyla bir ferd-i vāhidin ihdā etmekliği dünyā ve mā-fīhādan sana hayrlıdır." Ve bunun mahsūlü ise: "Ey Muᶜāz, sen varıp orada hikmet ve mevᶜize-i hasene ile ümmeti daᶜvet ve tarīk-i müstakīme irşād ve taᶜlīm ile delālet eyle ki bu hizmetin ecr ve sevābı çoktur, zīrā ki Hallāk-ı müteᶜāl senin hidāyet ve irşādınla ümmetten bir ferd-i vāhidi ihdā eylese o yüzden sana hāsıl olacak nefᶜ-i ᶜazīm-i dāimī senin dünyā ve mā-fīhāya mālik olmaklığından husūlü mutasavver olan menāfiᶜden ziyāde hayrlı olur" demektir.

Ve bu bābda *Sahīh-i Buhārī* vü Müslim ile *Sünen*-i Ebī Dāvūd u Nesāī vü Tirmizī vü İbn Māce'de mezkūr ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde [68] ve *Cāmiü's-Sagīr*'de dahi mazbūt ve muharrer olan hadīs-i şerīfin nazmı ise "لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ عِنْدَ اللّٰهِ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَغَرَبَتْ"[141] Ve hāsılı: "Tahkīk ve tahkīken Allāh ᶜazīmü'ş-şānın senin ellerin üzerine bir kimsenin hidāyet etmesi Allāh taᶜālānın katında senin için dār-ı dünyāda onun üzerine şems-i muzīᵓenin tulūᶜ ve gurūb ettiği eşyādan hayrlıdır." Yaᶜnī dünyā ve mā-fīhādan ziyāde sana hayrlı ve menfaᶜatlidir demek olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم: "مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ أُعْطِيَ ثَوَابَ سَبْعِينَ صِدِّيقًا"]

Ve dahi şevāhid-i ahbāriyyeden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ"[142] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin

---

140 "Yüce Allah'ın senin aracılığınla bir kişiyi hidayete erdirmesi, senin için dünya ve dünyadaki herşeyden daha iyidir." Buhārī, Fezāilu's-sahābe, 9, no: 3701; Megāzī, 38, no: 4210; Müslim, Fezāilu's-sahābe, 34, son kısmı "حُمْرُ النَّعَمِ" şeklinde, diğer bütün kaynaklarda böyle. *Kitābu'z-Zuhd*, 1/484.

141 *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 2/289; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 9/25, no: 7201.

142 "Kim insanlara öğretmek üzere bir ilim bahsini öğrenirse ona yetmiş sıddīk sevabı verilir." *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/164. *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/129,

medlūlüdür. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "ᶜĀleme taᶜlīm eylemek üzere her kim ki ᶜilmden bir bābı taᶜallüm eder, ona yetmiş ᶜaded sıddīkın ecr ve sevābı verilir" demektir. Ve bu gibi sevāba mazhariyyeti ᶜāleme taᶜlīm eylemek niyyeti ile mukayyed olduğundan artık fazīlet-i taᶜlīm demek olur.

[وقال عيسى عليه السلام "من عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذَلِكَ يُدْعَى عَظِيمًا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām hazretlerinin "مَنْ عَلِمَ" ilh. buyurdukları kelām-ı hikmet-fercāmın medlūlü olup ve hāsıl-ı mefhūmu ise: "Her kim ki ᶜilmi taᶜallüm ve mūcebince ᶜamel ve āhere dahi taᶜlīm ederse ona melekūt-ı semāvātta ᶜazīm denilir." Yaᶜnī o kimseye melāike-i āsumān ᶜazīm ve ulu çağırırlar veyā tesmiye eylerler demektir. Ve bu gibi sıfatın ihrāzı pek büyük bir niᶜmet olup ona kadr ve kıymet takdīr ve taᶜbīr olunamaz ve kezālik husūlü kayd-ı taᶜallümle mukayyeddir ve o haysiyyet ile fazīlet-i taᶜlīme delīl īrād olundu.

[وقال صلى الله عليه وسلم: "إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ لِلْعَابِدِينَ وَالْمُجَاهِدِينَ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ فَيَقُولُ الْعُلَمَاءُ بِفَضْلِ عِلْمِنَا تَعَبَّدُوا وَجَاهَدُوا فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْتُمْ عِنْدِي كَبَعْضِ مَلَائِكَتِي اشْفَعُوا تُشَفَّعُوا فَيَشْفَعُونَ ثُمَّ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ"[143] ilh. el-hadīs buyurdukları nazm-ı münīfin mefhūmudur. Ve hulāsa-i meʾāl-i meserret-iştimāli: "Yevm-i kıyāmet olıcak zümre-i ᶜābidīn ü mücāhidīne hitāben Hazret-i Zi'l-fazl ve'l-ihsān: 'Siz cennete dāhil olunuz' diye irāde ve fermān buyurduğu vakt-

---

"أَيُّمَا نَاشِئٍ نَشَأَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ وَالْعِبَادَةِ حَتَّى يَكْبَرَ، أَعْطَاهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَوَابَ اثْنَيْنِ وَسَبْعِينَ صِدِّيقًا" şeklinde, ayrıca 8/129, no: 7589, "أَيُّمَا نَاشِئٍ نَشَأَ عَلَى عِبَادَةِ اللهِ حَتَّى يَمُوتَ أَعْطَاهُ اللهُ أَجْرَ تِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ صِدِّيقًا" şeklinde.

143 "Kıyamet günü olunca Yüce Allah, ābidlere ve mücāhidlere "Cennete girin" der. Bunun üzerine ālimler "Bizim ilmimiz sayesinde ibadet ettiler ve cihad ettiler" derler. Yüce Allah ise "Siz benim katımda bir kısım meleklerim gibisiniz. Şefaat ediniz, şefaatiniz kabul edilecektir." Onlar da şefaat ederler, sonra cennete girerler." *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*ʾ:, 1/17; *İthāf*, 1/107.

te tāife-i ᶜulemā: 'Bunlar ancak bizim ᶜilmimizin fazlı ile müteᶜabbid ve mücāhid oldular!" Yaᶜnī bizden evvel ne asl dāhil olurlar ve üzerimize nice müreccah ve mukaddem olurlar gibi bir taᶜrīz kılıklı suᵓāl makāmında bir kelām söylerler. Ve o vaktte Zāt-ı Zi'l-kerem ve'l-cūd ᶜulemāya hitāben tevcīh-i kelām edip buyurur ki 'Siz benim ᶜindimde baᶜzı melāikem gibisiz ve şefāᶜatiniz ᶜindimde makbūledir. Müşeffiᶜ olmak üzere şefāᶜat ediniz' diyerek onların teᵓhīrleri cihet-i mercūhiyyetten olmayıp ancak cihet-i taᶜzīm ü tekrīm ve enbiyā-i ᶜizām gibi günehkārāna şefāᶜat etmekle menzilelerini terfīᶜ ve tebcīl etmek için vākiᶜ olduğu lutfen ve keremen beyān ve tefhīm buyurulmakla ᶜulemā dahi şefāᶜat ettikten sonra cennete dāhil olurlar demektir.

Ve taᶜlīmin fazīletine bu hadīsin delāleti iki tarīkten hāsıl olur:

Birinci tarīki ᶜulemānın bunlar yaᶜnī müteᶜabbidīn ve mücāhidīn bizim ᶜilmimizin fazlı ile müteᶜabbid ve mücāhid oldular diye daᶜvāları taᶜlīme isnād edip yalnız ᶜilm ve ᶜamellerine isnād etmemelerinin medlūlüdür.

Ve ikinci tarīki bu makālelerinin [69] kıbel-i Hallāk-ı müteᶜālden takrīr buyurularak onları ahkām-ı şerāyiᶜi ümmete iblāg ve taᶜyīn ve taᶜlīm eden enbiyā misilli ᶜāsīlere teşfīᶜ olunmalarının iktizāsıdır. Hattā musannif-i merhūm dahi bu mefhūma zehābıyla bunların bu tekrīme mazhariyyetleri āhere müteᶜaddī olmayan ᶜilm ve taᶜallümle olmayıp ancak taᶜlīm ile āherlere müteᶜaddī olan ᶜilmin semeresidir mefhūmunca,

[إنما يكون بالعلم المتعدي بالتعليم لا بالعلم اللازم الذي لا يتعدى]

Yaᶜnī hadīs-i şerīften istidlāl olunan hāl ancak taᶜlīm ile zümre-i ᶜābidīn ü mücāhidīne mütecāviz olan ᶜilm-i müteᶜaddī iledir, yoksa taᶜaddī etmeyen ᶜilm-i lāzım ile değildir diye tasrīh-i tefsīr-i hadīs etmiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم: "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ أَنْ يُؤْتِيَهُمْ إِيَّاهُ وَلَكِنْ يَذْهَبُ بِذَهَابِ الْعُلَمَاءِ فَكُلَّمَا ذَهَبَ عَالِمٌ ذَهَبَ بِمَا مَعَهُ مِنَ الْعِلْمِ حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ إِلَّا رُؤَسَاءَ جُهَّالًا إِنْ سُئِلُوا أَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ"]

Ve dahi fazīlet-i taᶜlīmin beyānında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin [144]"إِنَّ الله عَزَّ وَجَلّ لَا يَنْزِعُ" ilh. el-hadīs buyurdukları kelām-ı ᶜālīnin delālet-i iltizāmiyyesi kezālik şāhid-i kāmildir. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Hazret-i Kerīm-i bī-misāl ᶜilm-i şerīfi ᶜulemāya iᶜtā ve ihsān buyurduktan sonra onu onlardan intizāᶜ edip geriye almaz, ancak ᶜilmin cihāndan nezᶜi ᶜulemānın vefātıyla olur, yaᶜnī ᶜulemānın zehābıyla zāhib olur, şöyle ki her bir ᶜālim vefāt edip gittikçe onun ᶜindinde olan ᶜilm kendisiyle berāber gider, tā kim cihānda nādān reᵓīslerden gayrı rüᵓesā kalmaz ve o rüᵓesā-i cühhālden suᵓāl vākiᶜ olursa bi-gayri ᶜilm yaᶜnī ᶜan-cehl nādānī ile iftā ederler ve o cihetten hem onlar azarlar ve hem dahi müsteftīleri azdırırlar." Yaᶜnī suᵓāle hilāf-ı şerᶜ-i şerīf cevāb iᶜtā etmeleriyle onlar şāh-rāh-ı şerᶜ-i mübīnden çıkıp zāyiᶜ olduktan sonra ümmeti dahi cādde-i şerᶜ-i kavīmden çıkarıp yitirirler.[145] Ve mahall-i istişhād ise ᶜilmin bekāsı ve ümmetin necāt ve saᶜādeti taᶜlīm-i ᶜilm iledir ve māye-i necāt u saᶜādet olan nesnenin fazlı bedīhī olup muhtāc-ı beyān olmaz.

Ve bu hadīs-i şerīfin mazmūnuna muᶜādid olup ve zaᶜīf işāretiyle mukayyed olarak Hazret-i Muᶜāviye'nin üzerine mervī ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de muharrer olan hadīs-i münīfin lafzı ise: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنْ الْعِبَادِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا"[146] Ve mefhūmu: "Tahkīken Allāh ᶜazīmü'ş-şān hazretleri ᶜilmi ᶜibāddan intizāᶜ ederek kabz ve intizāᶜ olarak ahz etmez, velākin ᶜulemānın ervāhları kabzıyla onu kabz eder, nitekim yeryüzünde bir ᶜālim bırakmaz ve o vaktte ehl-i dünyā nādān olarak rüᵓesāyı ittihāz ve onlardan umūr-ı şerᶜiyyeyi suᵓāl ederler.

144 "Yüce Allah ilmi insanlara vermiş olduktan sonra onu onlardan çekip almak suretiyle almaz. Fakat ālimleri çekip götürür. Her bir ālim gittikçe onunla olan ilim de gider. Böylece nihayet sadece cahil idareciler kalır. Onlara fetva sorulunca bilmeksizin fetva verirler. Hem kendileri sapıtırlar hem de insanları saptırırlar." Buhārī, İlm, 34, no: 100; Müslim, İlm, 13.

145 Metinde "itirirler"

146 el-Cāmiᶜu's-sagīr ve ziyādetuhu, 1/2735, no: 2735; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/265; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 3/358, no: 1820.

Ve onlar dahi bilā-ᶜilm iftā etmelerinden nāşī rāh-ı müstakīmden azıp ve ᶜālemi azdırırlar."

Ve Alkam'ın üzerine mervī olarak kezālik Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Taberānī kitābında mazbūt olan hadīs-i şerīfin nazmı ise: "خُذُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُقْبَضَ [70] أَوْ يُرْفَعَ فَقَالَ أَعْرَابِيّ : كَيْف يُرْفع فَقَالَ : أَلَا إِنَّ ذَهَابَ الْعِلْمِ ذَهَابُ حَمَلَتِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ"[147] Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "ᶜİlmi kabz olmadan veyāhūd refᶜ olmadan akdem ahz ediniz" deyip haccetü'l-vedāᶜda hutbesinde irāde ve fermān buyurduğu vaktte aᶜrābī-nin birisi: "Nice refᶜ olunur?" diye istifsār edince, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "أَلَا إِنَّ ذَهَابَ الْعِلْمِ ذَهَابُ حَمَلَتِهِ" buyurdukları kelām-ı celīli üç kerre tekrār buyurmuş. Ve mefhūmu: "Agāh olunuz ki ᶜilmin zehābı hamelesinin zehābıyladır.

[وقال صلى الله عليه وسلم: "مَنْ عَلِمَ عِلْمًا فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ الله يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "مَنْ عَلِمَ عِلْمًا"[148] ilh. el-hadīs buyurdukları nass-ı vaᶜīdin medlūlüdür. Ve hulāsa-i mefhūmu: "Her kim ki bir ᶜilmi taᶜallüm edip ve onu ehl ve müstahakkından ketm ve ihfā eylerse yevm-i kıyāmette o kimse muᵓāhaze olunup ketminin cezāsı olarak onun ağzına āteşten olarak bir uyan vurulur ve onunla müteᶜazzeb olur" demektir. Ve bunun fazl-ı taᶜlīme delāleti iltizāmī olup şöyle ki taᶜlīm-i ᶜilm ᶜindallāh marzī ve mahmūd ve matlūb ve mergūb olmamış olaydı ketm ve ihfāsı üzerine bu gibi ᶜazāb-ı elīm cezā komazdı. Ve mādām ki bu vaᶜīd-i şedīdin hükmünce ketminin cezāsı bu gibi cezā olduğu maᶜlūm ve muhakkak oldu, onun fazlı dahi lāzım ve mütehakkık oldu.

[وقال صلى الله عليه وسلم: " نِعْمَ الْعَطِيَّةُ وَ نِعْمَ الْهَدِيَّةُ كَلِمَةُ حَقٍّ تَسْمَعُهَا فَتَطْوِي عَلَيْهَا ثُمَّ تَحْمِلُهَا إِلَى أَخٍ لَكَ مُسْلِمٍ فَتُعَلِّمُهَا إِيَّاهَا تَعْدِلُ عِبَادَةَ سَنَةٍ"]

---

147 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/215, no: 7867, krş, 9/170, no: 8845.

148 "Kim bir ilim bilip de onu gizlerse Allah kıyamet günü ona ateşten bir gem takar." Tirmizī, İlm, 14, no: 2673; Ebū Dāvūd, İlm, 9, no: 3658.

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "نِعْمَ الْعَطِيَّةُ"[149] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve mazmūn-ı münīfi: "Zihī ᶜatıyye ve zihī bir hediyyedir ki o bir kelime-i hikmet ki onu ehl-i ᶜilm ve hikmetten istimāᶜ ve hıfz ettikten sonra onu müʾmin karındaşına haml ve nakl ve taᶜlīm edersin ki onun ecr ve sevābı bir senelik ᶜibādetin ecr ve sevābına muᶜādil olur." Yaᶜnī ᶜatıyyenin ahseni ve hediyyenin güzeli odur ki sen ehlinden dīn ve dünyānın salāhına müteᶜallik olarak bir kelime-i hikmeti işitip ve lāyıkıyla hıfz ettikten sonra onu müslim birāderine haml ve nakl ve taᶜlīm edesin.

[وقال صلى الله عليه وسلم: "اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ وَمَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرَ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَمَا وَالَاهُ أَوْ مُعَلِّمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ"[150] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhūmudur. Ve hulāsa-i meʾāli: "ᶜİndallāh dünyā-yı deniyye nazar-ı rahmetten dūr olup zikrullāh ile ve zikrullāha müvālī olan nesne ile ᶜālim veyāhūd müteᶜallimden gayrı kezālik mā-fi'd-dünyā dahi nazargāh-ı kabūlden dūr ve mehcūrdur." Yaᶜnī dār-ı dünyānın halkı ancak maᶜrifetullāh içindir. Ve maᶜrifet ᶜilme ve ᶜilm ise taᶜlīm ve taᶜallüme mütevakkıf olup eger ki dār-ı dünyā zikrullāhtan hālī ve zikrullāha müvālī ile taᶜlīm ve taᶜallüm hilyesinden ᶜārī kalır ise fevāt-ı fāide-i maksūde ile nazar-ı rahmet ü hürmetten baᶜīd olur ve hāl böyle olıcak işbu vaᶜīde mazhar olmamak için hemīşe zikrullāh ile meşgūl ve taᶜlīm ve taᶜallümle [71] maᶜriz-i nazar-ı kabūl olmak farziyyeti sābit ve mütehakkık olur. Ve kabūlün sebebi çün taᶜallüm ve taᶜlīm olıcak fazīleti dahi zāhir ve mütekarrir oldu. Ve zikrullāha müvālīden murād aᶜmāl-i hayr ve hasenāttır.

Hāsıl-ı kelām dār-ı dünyādan ᶜindallāh makbūlü ve mükerrem olanın birincisi zikrullāh ve teᶜātī-i efᶜāl-i hayr u meberrāttır ve ikincisi taᶜlīm

---

149 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 12/43, no:12421, küçük farklar ile.

150 "Dünya melᶜūndur. Dünyada bulunan şeyler melᶜūndur, sadece Yüce Allah'ın zikri ve buna bağlı olan şeyler ile ālim ve ilim talipleri hariç." Tirmizi, Zühd, 14, no: 2322; İbn Māce, Zühd, 3, no: 4112; *Feyzu'l-Kadīr*, 2/326.

ve üçüncüsü taᶜallümdür. Ve teᵓemmül-i mefhūmu ile fazīlet-i taᶜlīm ü taᶜallüm müstebān olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم: ''إِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ سَمَاوَاتِهِ وَأَرْضِهِ حَتَّى النَّمْلَةُ فِي جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتُ فِي الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''إِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَمَلَائِكَتَهُ''[151] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "ᶜAle't-tahkīk tebāreke ve taᶜālā hazretleri melāikesiyle ve ehl-i semāvāt u arazīn ile hayrı nāsa taᶜlīm edenin üzerine salavāt ederler, hattā karınca deliğinde ve balık denizde oldukları hālde onlar bile muᶜallimü'l-hayr üzerine salavāt ederler." Netīce-i hāsılası Cenāb-ı Vācibü'l-vücūd ve müfīzü'l-hayr ve'l-cūd tekaddese ve taᶜālā hazretleri kemāl-i lutf u kereminden yer ve göklerinde bulunan kāffe-i mahlūkātı ile hayrı ᶜāleme taᶜlīm edene salavāt ederler. Yaᶜnī Allāh ᶜazīmü'ş-şān o kimseye rahmet eder ve melāike-i kirām dahi ona gelip taleb-i ᶜafv ü magfiret ederler ve sāir mahlūkāt dahi o kimseye duᶜā-i hayr ederler.

Ve bu işāret-i ᶜuzmāya şāibe-i iştibāh mütetarrık olmamak için harf-i "inne" ve lām-ı kasem ile cümle-i kelām müᵓekked olmuştur. Ve maᶜlūmdur ki bu sūretle rahmet-i ilāhīye mazhar ve istigfār-ı melāike ve edᶜiye-i hayriyye-i mahlūkāta mahal ve maᶜriz olmak bir büyük fazīlet ve bir yüce derece ve rütbettir ki buna aslā ve katᶜā bir nesne muᶜādil gelmez.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَا أَفَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ فَائِدَةً أَفْضَلَ مِنْ حَدِيثٍ حَسَنٍ بَلَغَهُ فَبَلَّغَهُ'']

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi efdalü't-tahiyyāt efendimizin ''مَا أَفَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ''[152] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhū-

151 "Yüce Allah, onun melekleri, onun gökleri ve yerinde bulunanlar, yuvasındaki karıncaya denizdeki balığa kadar, insanlara iyilik öğreten kişiye salāt ederler." Tirmizī, İlm, 19, no: 2685, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 8/234, no: 7912; *Feyzu'l-Kadīr*,4/432, no:7662.

152 "Bir müslüman, kardeşi için, kendisine ulaşan güzel bir sözü ulaştırmaktan

mudur. Ve hulāsa-i meᵓāli: "Bir müslimin bilip müslümān er karındaşına bildirdiği bir hadīs-i hasenden efdal olarak bir fāideyi ifāde edemez." Ve bu ᶜibāreden mefhūm efdal-i fevāidi taᶜlīm-i ᶜilme mahsūr ve maksūrdur. Bir ādem dīger ādemi ifāde etmek dilerse bilip anladığı hadīs-i haseni o ādeme ifāde ve teblīg ede ki ondan aᶜzam ve efdal bir fāide olmaz. Ve bu sūretle efdal-i fevāid teblīg-i hadīs-i hasen olıcak artık fazl-ı taᶜallüm ü taᶜlīm ne derecede olduğu dahi maᶜlūm ve mukarrer olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ فَيُعَلِّمُهَا وَيَعْمَلُ بِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا"[153] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mazmūnudur. Ve hulāsa-i meᵓāli: "Bir müᵓminin hayrdan istimāᶜ ve taᶜallüm edip mūcebince ᶜamel ettiği bir kelime ona dīger vechile vākiᶜ olacak bir senelik ᶜibādetinden hayrlıdır." Netīce-i hāsılası ᶜilmden bir kelimenin taᶜallüm ve muktezāsıyla ᶜamel etmek dīger vechile olan [72] bir senelik ᶜibādetten hayrlı olur.

["وَخَرَجَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَرَآى مَجْلِسَيْنِ أَحَدُهُمَا يَدْعُونَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ وَيرْغَبُونَ إِلَيْهِ وَالثَّانِي يُعَلِّمُونَ النَّاسَ فَقَالَ "أَمَّا هَؤُلَاءِ فَيَسْأَلُونَ اللهَ تَعَالَى فَإِنْ شَاءَ أَعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ وَأَمَّا هَؤُلَاءِ فَيُعَلِّمُونَ النَّاسَ وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا" ثُمَّ عَدَلَ إِلَيْهِمْ فَجَلَسَ مَعَهُمْ"[154]]

Ve şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervī olan işbu kıssa ve hadīs-i şerīftir ki hulāsa-i müfād ve

---

daha güzel bir yarar sağlamış değildir." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/190, no:202.

153 "Mümin kişinin duyup öğrettiği ve uyguladığı bir iyilik cümlesi onun için bir yıllık nafile ibadetten daha iyidir." *Kitābu'z-Zuhd*, 1/487, "اَلْكَلِمَةُ مِنْ كَلَامِ الْحِكْمَةِ يَسْمَعُهَا الرَّجُلُ الْمُؤْمِنُ، فَيَعْمَلُ بِهَا، أَوْ يُعَلِّمُهَا خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ عَلَى زِينَتِهَا" şeklinde.

154 "Resūlullāh (sav) bir gün (mescide) çıktı. İki grup gördü. Biri Yüce Allah'a ibadet ediyordu. İkincisi ise insanlara öğretim yapıyordu. Buyurdular ki "Bunlar Yüce Allah'tan istiyorlar, dilerse onlara verir, dilerse vermez. Ama bunlar ise insanlara öğretim yapıyorlar. Ben öğretici olarak gönderildim." Sonra onlara yöneldi ve onlarla oturdu." İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 229.

meʾāl-i ʿālīsi: Bir günde ʿaleyhi ekmelü't-tahiyyāt efendimiz çıkıp iki meclis-i münʿakid görmüştür. Ve o iki meclis ise birisinin cemʿiyyeti Bārī taʿālāya duʿā ve tevessül ederlerdi ve ona ragbet ederlerdi ve ikincisinin cemʿiyyeti nāsa taʿlīm-i ʿilm ederlerdi. Ve onların işbu hāl ve fiʿllerini görünce duʿā ve ragbet eden meclisin halkı hakkında "Bunlar tebāreke ve taʿālādan suʾāl ederler ve Bārī taʿālā dilerse onlara verir ve dilerse menʿ eyler" diye irāde ve fermān ve nāsı taʿlīm eden meclisin cemʿiyyeti hakkında "Bunlar nāsı taʿlīm ediyorlar ve ben isem ancak taʿlīm için irsāl olunmuşum" buyurarak o meclisten onlara ʿudūl ve meclislerine varıp onlarla berāber cülūs etmiştir, yaʿnī halka-i ehl-i ʿilme varıp oturdu. Ve bu sūretle olan tahdīs ve tercīhi fazīlet-i taʿlīm ü taʿallüme bir delīl-i vāzıhtır.

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ مِنْ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ وَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ أَمْسَكَتْ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا منها وَسَقَوْا وَزَرَعُوا وَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَأً"]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ʿaleyhi efdalü's-salavāt efendimizin "مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ"[155] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīf ile īrād eylediği mesel-i madrūbun delāletidir. Meʾāl-i hadīs-i şerīf: "ʿİlm ve hüdādan onunla kıbel-i Rahmān'dan mebʿūs bulunduğum ʿulūm-ı ʿaliyyenin misāli arāzīye nüzūl ve isābet eden bārān-ı kesīrin misāli gibidir, nitekim arāzī üç kısm olup bir kısmı kābil-i nebāt ve mahall-i zirāʿat olup ona isābet eden yağmuru içer ve sebebi ile pek çok huşk ve ter giyāhı verip ʿālem nebātıyla müntefiʿ eder ve bir kısmı dahi yağmuru içmeyip ancak safha-i rūyunda o bārāndan müctemiʿ olan suyu saklar da ʿālem gelip ondan içip ve mevāşīlerini saky ve mezrūʿātını saky ve

155 "Yüce Allah'ın benimle gönderdiği hidayet bol yağmurlu bir bulut gibidir. Bu bulut bir bölgeye yağmur yağdırır. Bir bölümüne yarar ve orada bol bol çayır ve çimen biter. Bazı bölgeler de suyu tutar. Yüce Allah bu su ile insanlara fayda sağlar. Ondan içerler, hayvanlarını sularlar, tarım yaparlar. Bazı bölgeler de düz arazidir, ne suyu tutar ne de ot bitirir." Müttefekunaleyhtir, Buhārī, İlm, 20, no: 79, Müslim, Fezāil, 15.

terbiye etmekle ihsān-ı rabbānī ile o yağmurdan müntefiᶜ olurlar ve dīger bir kısmı bir arz-ı melsāᵓ vü müsteviyye olmakla ona isābet eden yağmur üzerine durmayarak bilā-fāide akıp gitmesinden nāşī ne suyu saklar ve ne de nebātı inbāt eder."

İşte ᶜulūm-ı ᶜaliyyenin esmāᶜ-ı ᶜāleme vusūlü dahi o vechile vākiᶜ olur ki müstemiᶜīn-i ᶜulūm arāzī gibi üç kısm olup bir kısmı işittiği kelām-ı hikmeti anlar ve nefsinde teᵓsīri husūlüyle mūcebince ᶜamel ve āherlere dahi taᶜlīm eylerler ve bir kısmı [73] dahi mesmūᶜu olan kelāmı yalnız saklar ve ᶜāleme neşriyle sāireyi infāᶜ edip kendisi onunla müntefiᶜ olmaz ve dīger kısmı arz-ı melsāᵓ misilli mesmūᶜu olan kelāmı ne anlar ve ne de saklar, yaᶜnī ne kendisi mūcebince ᶜamel eder ve ne āhere nakliyle ebnā-i cinsini infāᶜ eder.

Ve çün bu temsīli mahsūs olup herkesin zihnine karīb ve serīᶜü'l-vusūl olmağın onun için musannif-i merhūm dahi fazīlet-i taᶜlīm ü taᶜallümde īrād edip ve keyfiyyet-i meseliyyeti īzāh ve beyānında buyurdu ki:

[فالأول ذكره للمنتفع بعلمه والثاني ذكره مثلًا للنافع والثالث للمحروم منهما]

İşte birincisi ki suyu içip ve pek çok huşk ve ter giyāhı verip nefsiyle ᶜālemi müntefiᶜ eden kısmı ᶜilmiyle ᶜāmil olan zāta mesel darb edip zikr etmiş.

Ve ikincisi kendi ᶜilmiyle ᶜāmil olmayıp ancak taᶜallüm ettiği ᶜilmi ᶜāleme neşriyle āherleri infāᶜ eden kesāna bir mesel zikr eylemiş.

Ve üçüncüsü ikisinden mahrūm bulunanlara teşbīh ve temsīl etmiştir ki ne kendisi onunla müntefiᶜ ve ne de dīgerleri nefᶜ ettirmiştir. Ve bundan vech-i fazīletin zuhūru nitekim arz-ı melsā bī-kadr ü bī-kıymettir, kezālik taᶜallüm ve taᶜlīm etmeyen kimse bī-fazl ve bī-ragbettir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ" الحديث]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi ekmelü't-tahiyyāt efendimi-

zin [156]"إِذَا مَـاتَ ابْـنُ آدَمَ" ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin medlūlüdür. Ve hulāsa-i meᵓāli: "Üç nesnenin mā-ᶜadāsından ibn-i ādemin vefātı vukūᶜuyla ᶜameli munkatıᶜ olur. Ve ol üç nesnenin birisi onunla ᶜāleme nefᶜ hāsıl olan ᶜilmdir." Ve baᶜde'l-vefāt ᶜilmin nefᶜi olunca onun fazlı hakkında bir diyecek kalmaz. Ve tetimme-i hadīs: "أَوْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ وَلَـدٍ صَالِحٍ يَدْعُـو لَـه" ki o üç nesnenin kusūrudurlar. Netīce-i hulāsası sadaka-i cāriye ki ᶜalā-rivāyetin evkāf sadakātıdır ve ᶜāleme nefᶜi hāsıl olan ᶜilmden ve babasına duᶜā-i hayr eden veled-i sālihten gayrısı baᶜde'l-vefāt ibn-i ādeme dīger bir ᶜilmin nefᶜi olmaz. Ve bunlardan vech-i ᶜadem-i inkıtāᶜ-ı menfaᶜatleri zāhir olup mezīd-i bahs ü tavzīh ile beyān ve tasrīhine hācet görülememiştir.

Ve İmām Suyūtī ᶜaleyhi'r-rahme egerçi ebyāt-ı āti'z-zikrde baᶜde'l-vefāt ibn-i ādemin aᶜmālinden on sınıf aᶜmālden ᶜameli munkatıᶜ olmaz demişse de fakat ᶜinde't-tedkīk cümleleri yine bu üç asldan muhrecdirler. Ve ebyāt-ı mezkūresi bunlardır:

"إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ لَيْسَ يَجْرِي || عَلَيْهِ مِنْ فِعَالٍ غَيْرِ عَشْرِ"
"عُلُومٌ بَثَّهَا وَدُعَاءُ نَجْلٍ || وَغَرْسُ النَّخْلِ وَالصَّدَقَاتُ تَجْرِي"
"وِرَاثَة مُصْحَفٍ وَرِبَاطُ ثَغْرٍ || وَحَفْرُ الْبِئْرِ أَوْ إِجْرَاءُ نَهْرٍ"
"وَبَيْت لِلْغَرِيبِ بَنَاهُ يَأْوِي || إِلَيْهِ أَوْ بِنَاءُ مَحَلِّ ذِكْرٍ"
"وَتَعْلِيمٍ لِقُرْآنٍ كَرِيمٍ || فَخُذْهَا مِنْ أَحَادِيث بِحَصْرِ" [157]

Hāsıl-ı meᵓālleri: "İbn-i ādemin vefātı vukūᶜundan sonra dār-ı dünyāda işlediği efᶜālden on fiᶜlin mā-ᶜadāsından [74] dīger bir fiᶜlin ona sevābı cārī olmaz. Ve o efᶜāl-i ᶜaşere ki mecrā-yı sevābına inkıtāᶜ hāsıl olmaz, bunlardır:

Birisi neşr ettiği ᶜulūmun ecr ü sevāb-ı müteselsilidir.

---

156 "Ademoğlu öldüğünde ameli kesilir, üç şey hariç: Biri fayda sağlayan ilimdir." Müslim, ez-Zikr ve'd-duᶜāᵓ, 13.

157 Beyitler için bkz. *Şerhu's-Suyūtī ᶜalā-Müslim*, 4/228; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/128; *Subulu's-selām*, 2/127; *Avnu'l-maᶜbūd*, 8/62.

Ve ikincisi duᶜā-i hayr eden veled-i sālihtir.

Ve üçüncüsü gars-ı şecere-i nahldir ki bu sınıf sadakāt-ı mevkūfeye dāhildir.

Ve dördüncüsü sāir sadakāt-ı mahbūse vü muhalleddedir.

Ve beşincisi Mushaf-ı şerīfin verāsetidir.

Ve altıncısı sügūr-ı İslāmiyye’de binā olunan ribāt ve istihkāmāttır.

Ve yedincisi hafr-ı biʾr-i mā-i maᶜīn ü matar ve icrā-i āb-ı nehrdir.

Ve sekizincisi binā-i hān-ı sebīl.

Ve dokuzuncusu binā-i mesācid ü meᶜābid ü medāris ü tekāyādır.

Ve onuncusu taᶜlīm-i Kurʾān’dır.

Ve bu sūrette taᶜlīm-i Kurʾān neşr-i ᶜilme dāhil ve gars-ı nahl ve tasaddukāt ve verāset-i Mushaf ve binā-i ribāt ve hafr-i biʾr-i mā-i hayrāt ve icrā-i mā-i nehr ve binā-i hān-ı sebīl ve binā-i mesācid ü meᶜābid dahi kısm-ı mevkūfāta dāhil olıcak yine işbu sunūf-ı ᶜaşerenin aslı yine hadīs-i mezkūrede muharrer olan aksām-ı selāseden ᶜibāret olmuş olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم ”اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ“]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi etemmü’t-tahiyyet ve’t-teslīmāt efendimizin ”اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ“[158] buyurdukları hadīs-i şerīfin mazmūn-ı münīfidir. Müfādı: “Hayra delālet eden zāt o hayrın fāᶜili gibidir.” Yaᶜnī delāletiyle işlenmiş olan hayrdan fāᶜiline ne vechile ecr ve sevāb hāsıl olur ise o vechile ecr ve sevāb o hayra delālet eden kimseye dahi hāsıl olur. Ve bu, delālet-i taᶜlīm olup ve çün taᶜlīm-i mücerredle sevāb-ı mezkūr hāsıl olunca artık fazīlet-i taᶜlīm bununla dahi sābit ve mütehakkık oldu.

Ve *Sirācü’l-Münīr* nām kitābda bu hadīs-i şerīfin tetimmesinde

---

158 “Hayra vesile olan onu işleyen gibidir.” Müslim, İmāret, 133; Ebū Dāvūd, Edeb, 134, no: 5129; Tirmizī, İlm, 14, no: 2670.

“اَلدَّالُّ عَلَى الشَّرِّ كَفَاعِلِهِ”[159] muharrer görünmüştür. Ve müfādı: “Şerr üzere delālet eden kimse dahi o şerrin fāᶜili gibidir.” Kaldı ki mikdār-ı ecr ü günāhta beyne'd-dāll ve'l-fāᶜil tefāvüt vākiᶜ olsa bile husūl-i ecr [ü] vebālde yekdīgerine müşābehetleri mukarrerdir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ”لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ : رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مَالًا فَسُلِّطَ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْخَيْرِ“]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi't-tahiyyet ve't-teslīmāt efendimizin “لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ”[160] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i şerīfin mefhūmudur. Ve hulāsa-i meᵓāli: “İki nesnenin mā-ᶜadāsında hased yaᶜnī gıbta yoktur. Ve o mahall-i gıbta bunlardır ki birisi Hak celle ve ᶜalādan hikmete mazhar olup ve o hikmet mūcebince ᶜamel ve ᶜāleme taᶜlīm eden ādemin niᶜmetidir. Ve ikincisi Cenāb-ı Vāhib-i Mutlak'tan nāil ve umūr-ı hayrāt u meberrātta māl ve menālinin sarf ve istihlākine musallat olan ādemin niᶜmetidir.” Ve netīce-i hāsılası dār-ı dünyāda şāyān-ı temennī vü iştihā yalnız iki nesne olup birisi niᶜmet-i taᶜlīm ve ikincisi niᶜmet-i tasadduktur. Ve şāyān-ı temennī zī-fazl olmak gerektir, işte taᶜlīm dahi fazīletli oldu [75]

[وقال صلى الله عليه وسلم ”عَلَى خُلَفَائِي رَحْمَةُ اللهِ قِيلَ وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ [يَا رَسُولَ اللّٰهِ]؟ قال الَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللّٰهِ“]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜaleyhi efdalü's-salavāti ve's-selām efendimizin “عَلَى خُلَفَائِي رَحْمَةُ الله”[161] ilh. el-hadīs buyurdukları hadīs-i

---

159 “Hayra vesile olan onu işleyen gibidir.” Müslim, İmāret, 133; Ebū Dāvūd, Edeb, 134, no: 5129; Tirmizī, İlm, 14, no: 2670.

160 “İki şeyde haset yoktur: Allah'ın kendisine hikmet verdiği ve onun gereğince davranan ve onu insanlara öğreten bir kişi ile Allah'ın kendisine mal verip onu hayırda harcamayı nasip ettiği kişi.” Buhārī, İlm, 15, no: 73; Müslim, Salātu'l-musāfirīn, 268.

161 “Allah'ın rahmeti halifelerimin üzerine olsun. Halifelerin kimlerdir yā Resūlallāh? diye soruldu. Benim sünnetimi ihya eden ve onu Allah'ın kullarına öğretenlerdir diye cevap verdi.” *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/207, no:220.

şerīfin medlūlüdür ki hulāsa-i meᵓāli: “Rahmet-i ilāhī benim haleflerim üzerlerine olsun” diye duᶜā-i rahmet buyurunca “Haleflerin kimlerdir?” diye suᵓāl vākiᶜ oldukta, “Benim sünnetimi ihyā edip ᶜibādullāha onu taᶜlīm edenlerdir” diye cevāben emr ve fermān buyurdular. Ve mūcebince sünneti taᶜlīm eden zāt halīfe-i Resūl-i kibriyā olunca bundan aᶜlā bir makām ve fazīlet olur mu ve buna dünyāda bir nesne muᶜādil olur mu?

[eş-Şevāhid mine’l-Āsār]

[وأما الآثار]

Ve bu bābda vārid olan āsār ise yaᶜnī ahbār-ı sahābe ve ecille-i tābiᶜīn ᶜaleyhim rıdvānu rabbi’l-ᶜālemīn ise işte bunlardır:

[فقد قال عمر رضي الله عنه: من حدث حديثًا فعمل به فله مثل أجر من عمل ذلك العمل]

Ki fazīlet-i mezkūre hakkında vārid olan āsārdan ezcümle Hazret-i fahrü’l-ashāb ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu ᶜanhünün “مَنْ حَدَّثَ” ilh. buyurduğu kelām-ı hikmet-meşāmıdır. Ve hulāsa-i müfādı: “Her kim ki bir hadīsi tahdīs eder de o hadīs mūcebince ᶜamel olunur, onunla ᶜamel eden kimsenin ecr-i ᶜameli mikdārınca bir ecr o muhaddise hāsıl olur” demektir.

[وقال ابن عباس رضي الله عنهما: معلم الناس الخير يستغفر له كل شيء حتى الحوت في البحر]

Ve dahi seyyidü’l-ekyās Hazret-i İbn ᶜAbbās radiyallāhu ᶜanhümānın “مُعَلِّمُ النَّاسِ الْخَيْرَ” ilh. buyurduğu kelām-ı dür-intizāmının medlūlüdür. Ve hulāsa-i müfādı: “Nāsa hayrı taᶜlīm eden zāta her bir şey denizdeki balığa varıncaya kadar istigfār ederler.” Yaᶜnī kāffe-i mahlūkātın istigfārına mazhar olur. Ve bu gibi niᶜmet ve fazīlet az niᶜmet midir. Ve bu mefhūm ile bir hadīs-i şerīf mürūr etmiştir.

[وقال بعض العلماء: العالم يدخل فيما بين الله وبين خلقه فلينظر كيف يدخل]

Ve dahi baᶜzu’l-ᶜulemānın “اَلْعَالِمُ يَدْخُلُ” ilh. dedikleri kelām-ı hoş-fer-

cāmın mefhūmudur. Ve hāsılı: "ᶜĀlim olan zāt, tebāreke ve taᶜālā ile mahlūkātı beyninde dāhil olur. Artık o zāt bunu bilip nice duhūl edeceğine nazar etsin." Yaᶜnī bu şān ve bu makām bir büyük şān ve makāmdır, buna teᵓemmül ve tedebbür ile hareket etmek lāzım gelir demektir. Ve bu şān ve makāmdan kezālik fazīlet-i taᶜlīm müstefād olur.

[وروي أن سفيان الثوري رحمه الله قدم عسقلان فمكث لا يسأله إنسان فقال: اكروا لي لأخرج من هذا البلد هذا بلد يموت فيه العلم]

Ve dahi Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervī olan işbu kıssa dahi fazīlet-i taᶜlīme delālet eder. [76] Ve hulāsa-i meᵓāli: Bir eyyām ᶜArūsu'ş-Şām demekle meşhūr ve be-nām olan ᶜAskalān memleketinde Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme bulunup o beldede durduğu müddette bir kimse gelip ondan bir nesneyi suᵓāl ve taᶜallüm etmemesinden nāşī fazīlet-i ᶜilme derkār olan hırsından dolayı bu beldede ᶜilm ölür diyerek ondan çıkmak için bana hayvān kirālayınız diye emr etmiştir. Ve bu hāl ve makāli musannif beyān edip dedi ki:

[وإنما قال ذلك حرصًا على فضيلة التعليم واستبقاء العلم به]

Yaᶜnī ᶜallāme-i müşārün ileyh ancak fazīlet-i taᶜlīm üzerine olan hrs ve taᶜlīm ile istiḳsāsı garazına bināen o sözü söylemiştir. Ve bundan dahi fazīlet-i taᶜlīm müstefād olur.

[وقال عطاء رضي الله عنه: دخلت على سعيد بن المسيب وهو يبكي فقلت: ما يبكيك قال ليس أحد يسألني عن شيء]

Ve makāle-i sābıkaya müᵓeyyid işbu rivāyenin mazmūnu dahi fazīlet-i taᶜlīme delīldir. Ve hulāsa-i müfādı ise, ᶜAtāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān buyurmuş ki "Bir gün Saᶜīd el-Müseyyeb'in nişīmengāhına varıp girdim ve kendisini ağlar gördüm ve 'Niçin ağlıyorsun ve seni ağlatan nedir?' diye sorunca, 'Bir kimse gelip benden bir şey üzerine suᵓāl etmez!' diye cevāb vermiştir. Yaᶜnī fevāt-ı vazīfe-i taᶜlīm üzerine ağlarım demiştir. Ve taᶜlīmin ᶜazīm bir fazīleti olmamış olsaydı bu gibi ᶜālim-i celīl ᶜadem-i taᶜlīminden dolayı ağlamaz idi. İşte bu hāl dahi ᶜazīz ve muhteremliğine delīldir.

[وقال بعضهم: العلماء سرج الأزمنة كل واحد مصباح زمانه يستضيء به أهل عصره]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden, baᶜzı ᶜulemānın "اَلْعُلَمَاءُ سُرُجُ الْأَزْمِنَةِ" ilh. buyurduğu kelāmın medlūlüdür. Ve hulāsa-i müfādı: Baᶜzı ᶜulemā demişler ki: "ᶜUlemā, ezminelerinin sirācıdırlar ve her biri kendi zamānının misbāh ve çerāgıdır, ehl-i ᶜasrı onunla yışıklanıp[162] müstezıᵓ olurlar." Ve bu sūretle ᶜulemā sirāc-ı ezmine oldukları sābit ve mütekarrir olunca onların fazīletleri dahi bununla zāhir ve mütehakkık olur.

[وقال الحسن رحمه الله: لولا العلماء لصار الناس مثل البهائم]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmenin "لَوْلاَ الْعُلَمَاءُ" ilh. buyurduğu kelām-ı hikmet-encāmının mefhūmudur. Ve hulāsa-i müfādı: "ᶜUlemā olmasaydı nās behāyim gibi olurlardı." Yaᶜnī insānın fazl ve şerefi ancak ᶜilm ve taᶜallüm iledir, ᶜilmi olmasa behāyim-i sāireden bir farkı olmaz. Hattā bu makālenin taᶜlīlinde musannif-i merhūm buyurdu ki:

[أي أنهم بالتعليم يخرجون الناس من حد البهيمية إلى حد الإنسانية]

Yaᶜnī onlar ki ᶜulemā olanlar nāsı hadd-i behīmelikten hadd-i insāniyyete ihrāc ederler ki ᶜulemādan taᶜallüm-i ᶜilm ile onları gören insāndır der. Ve bu mertebe az mertebe değildir, fazlı zāhir ve mütekarrirdir. [77]

[وقال عكرمة: إن لهذا العلم ثمنًا. قيل وما هو قال أن تضعه فيمن يحسن حمله ولا يضيعه]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden ᶜİkrime ᶜaleyhi'r-rahme hazretlerinin "إِنَّ لِهَذَا الْعِلْمِ ثَمَنًا" ilh. buyurduğu kelām-ı dür-intizāmının mefhūmudur. Ve hulāsa-i müfādı ᶜallāme-i mūmā ileyh: "ᶜAle't-tahkīk bu ᶜilm için semen yaᶜnī bahā vardır" diye beyān ve semeni nedir diye ondan lede's-suᵓāl, "Hamline muktedir ādeme vazᶜ etmek ve onu tazyīᶜ etmeyene tevdīᶜ eylemektir" diye cevāb vermiştir. Yaᶜnī ᶜilmi ehline ve hüsn-i muhāfaza ve hamline muktedir olana taᶜlīm olunmak gerektir.

---

162 "Işıklan-" fiilinin ağız varyantı.

Ve ʿilme tazyīʿ vukūʿu iki vechile olur: Birinci vechi peygūle-i nisyāna vazʿıyla terk ve bütün bütün ferāmūş etmekle olur. Ve ikinci vechi mūcebince ʿamel ve āhere taʿlīm etmeyip ke-en lem-yekün hükmünde terk etmesiyle olur.

[وقال يحيى بن معاذ: العلماء أرحم بأمة محمد صلى الله عليه وسلم من آبائهم وأمهاتهم. قيل: وكيف ذلك قال لأن آباءهم وأمهاتهم يحفظونهم من نار الدنيا وهم يحفظونهم من نار الآخرة]

Ve dahi şevāhid-i mezkūreden Yahyā b. Muʿāz ʿaleyhi'r-rahmenin "اَلْعُلَمَاءُ أَرْحَمُ بِأُمَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" ilh. buyurduğu kelāmın medlūlüdür. Ve hulāsa-i meʾāli: "Ümmet-i Muhammediyye'ye ana ve babalarından ziyāde ʿulemā-i kirām merhametlidirler" demiş. Ve ondan keyfiyyeti suʾāl olundukta taʿlīlen beyān-ı vech-i kesret-i merhametlerinde "Baba ve anaları nār-ı dünyādan onları saklarlar ve bunlar yaʿnī ʿulemā onları nār-ı āhiretten saklarlar" diye cevāb vermiştir. Ve bī-şekk nār-ı āhiretin ʿazābı emedd ve eşeddir ve ondan hıfz etmek emrinde mezīd-i reʾfet ü rahmet vardır.

[وقيل: أول العلم الصمت ثم الاستماع ثم الحفظ ثم العمل ثم نشره]

Ve dahi denilmiş ki ʿilm evvelen samt yaʿnī hīn-i taʿallümünde sükūt etmek ve sonra işitmek ve sonra hıfz ve sonra ʿamel ve sonra onu ehline neşr ve taʿlīm etmektir.

[وقيل: علم علمك من يجهل وتعلم ممن يعلم ما تجهل فإنك إذا فعلت ذلك علمت ما جهلت وحفظت ما علمت]

Ve dahi denilmiş ki bildiğin ʿilmi onu bilmeyene taʿlīm eyle ve senin bilmediğin şeyi dahi onu bilir kimseden öğren. Bu sūretle taʿlīm ve taʿallüm ettiğin hālde bilmediğin nesneyi bilmiş ve bildiğin nesneyi hıfz etmiş olursun. Ve hulāsa-i müfādı taʿlīm ve taʿallümde ʿār ve tekāsül ve ihmāl etmemek gerektir. Merd-i dānāya sezā odur ki ʿilmini izāʿa etmemek için hemīşe müstahıkkına neşr ve taʿlīm etsin ve bilmediği nesneyi dahi onu bilir kimseden taʿallüm etsin.

[وقال معاذ بن جبل رضى الله عنه في التّعليم والتّعلّم ـ ورأيته [أيضا] مرفوعًا: "تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ فَإِنَّ تَعَلُّمَهُ لِلّٰهِ خَشْيَةٌ وَطَلَبَهُ عِبَادَةٌ وَمُدَارَسَتَهُ تَسْبِيحٌ وَالْبَحْثَ عَنْهُ جِهَادٌ وَتَعْلِيمَهُ مَنْ لَا يَعْلَمُهُ صَدَقَةٌ وَبَذْلَهُ لِأَهْلِهِ قُرْبَةٌ وَهُوَ الْأَنِيسُ فِي الْوَحْدَةِ وَالصَّاحِبُ [78] فِي الْخَلْوَةِ وَالدَّلِيلُ عَلَى الدِّينِ وَالْمُبَصِّرُ عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْوَزِيرُ عِنْدَ الْأَخِلَّاءِ وَالْقَرِيبُ عِنْدَ الْغُرَبَاءِ وَمَنَارُ سَبِيلِ الْجَنَّةِ يَرْفَعُ اللّٰهُ بِهِ أَقْوَامًا فَيَجْعَلُهُمْ فِي الْخَيْرِ قَادَةً سَادَةً هُدَاةً يُقْتَدَى بِهِمْ أَدِلَّةً فِي الْخَيْرِ تُقْتَصُّ آثَارُهُمْ، وَتُرْمَقُ أَفْعَالُهُمْ وَتَرْغَبُ الْمَلَائِكَةُ فِي خُلَّتِهِمْ وَتَمْسَحُهُمْ بِأَجْنِحَتِهَا وَكُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ لَهُمْ يَسْتَغْفِرُ حَتَّى حِيتَانُ الْبَحْرِ وَهَوَامُّهُ وَسِبَاعُ الْبَرِّ وَأَنْعَامُهُ وَالسَّمَاءُ وَنُجُومُهَا لِأَنَّ الْعِلْمَ حَيَاةُ الْقُلُوبِ مِنَ الْعَمَى وَنُورُ الْأَبْصَارِ مِنَ الظُّلَمِ وَقُوَّةُ الْأَبْدَانِ مِنَ الضَّعْفِ يَبْلُغُ بِهِ الْعَبْدُ مَنَازِلَ الْأَبْرَارِ وَالدَّرَجَاتِ الْعُلَا وَالتَّفَكُّرُ فِيهِ يَعْدِلُ بِالصِّيَامِ وَمُدَارَسَتُهُ بِالْقِيَامِ بِهِ يُطَاعُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَبِهِ يُعْبَدُ وَبِهِ يُوَحَّدُ وَبِهِ يُمَجَّدُ وَبِهِ يُتَوَرَّعُ وَبِهِ تُوصَلُ الْأَرْحَامُ وَبِهِ يُعْرَفُ الْحَلَالُ وَالْحَرَامُ وَهُوَ إِمَامٌ وَالْعَمَلُ تَابِعُهُ يُلْهَمُهُ السُّعَدَاءُ وَيُحْرَمُهُ الْأَشْقِيَاءُ"[163] نسأل الله تعالى حسن التّوفيق]

Musannif-i merhūm hasbe'l-makām şāhid-i fazīlet-i taᶜlīm ü taᶜallümde Muᶜāz b. Cebel radiyallāhu ᶜanhünün makālesini derc etmek münāsib görüp ve bu makāle hakkında hadīs-i şerīf merfūᶜdur denilmiş olduğundan o dahi "وقال معاذ بن جبل رضى الله عنه في التّعليم والتّعلّم ـ ورأيته [أيضا] مرفوعًا" demiştir. Ve maᶜnāsı: "Sahābe-i müşārün ileyh taᶜlīm ve taᶜallüm şānında buyurmuş ve buyurduğunu merfūᶜ gördüm." Yaᶜnī ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize müstenid görmüşüm ki hadīs-i şerīftir.

Ve maᶜlūmdur ki ᶜinde'l-muhaddisīn Hazret-i Fahrü'l-mürselīn efendimize isnādı muttasıl veyāhūd munkatıᶜ bulunan kavl veyā fiᶜl veyā takrīre merfūᶜ ᶜunvānı verilmiştir. Ve bu nükte için musannif-i merhūm bu kelām hakkında "merfūᶜ görmüşüm" demiştir. Ve müşārün ileyhin makālesi ise "تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ" ilh. Ve hulāsa-i mazmūn-ı dür-meknūnu budur ki "Ey zümre-i muvahhidīn, siz ᶜilm-i şerīfi taᶜallüm ediniz yaᶜnī öğreniniz, çünkü taᶜallümü Allāh ᶜazīmü'ş-şāna haşyettir." Ve bunda ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا﴾[164] āyet-i kerīmesine telmīh vardır.

---

163 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/238, no: 268; *Şerhu'l-Buhārī*, 2/141, Gazzālī'den naklen.

164 "Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar."

Ve ᶜilm-i şerīfin talebi yaᶜnī okuması ve tahsīli ᶜibādettir, mūcib-i emr ü sevābdır ve müdārese ve mümāresesi yaᶜnī taᶜlīm ve neşri ve bilenleriyle müzākeresi tesbīhtir ve ondan bahs etmek cihāddır ve bilmeyenlere bildirmesi sadakadır ve ehline bezl ve bahş ve inᶜāmı kurbettir yaᶜnī tāᶜat ve ᶜibādet ve mūcib-i kurbet ü saᶜādettir, vahdette enīs ve halvette sāhib ve dīne delīl ve serrāᵓ ve ḍarrā üzere musabbir ve ahillāᵓ ve ehibbā ᶜindinde vezīr ve gurebā ve bīgāne katlarında hısım ve akribā ve ᶜaşīr odur, tarīk-i cennetin yışık ve nūrudur. Hak celle ve ᶜalā hazretleri onunla hāk-i mezelletten akvāmı refᶜ ve yüce eder ki o akvām umūr-ı hayriyyede muktedā ve pīşvā ve ulu olurlar ve hidāyetli ādem olurlar, ᶜālem onlara uyup iktidā ederler ve tarīk-i hayrda isrleri iḳtifā olunup efᶜāllerine bakarlar, muhabbet ve hullet ve meveddetlerine [79] melāike-i kirām ragbet ederler ve ecniha yaᶜnī kanatlarıyla onları teberrüken silip istilām ederler ve her bir ratb ve yābis yaᶜnī her bir huşk ve ter onlara istigfār eder tā denizdeki balık ve hevāmm ve berr ve yabandaki sibāᶜ ve enᶜāma varınca kāffe-i mahlūkāt onlara müstagfirlerdir; gökler ve yıldızlar bile onlara taleb-i ᶜafv ü magfiret ederler, zīrā ᶜilm-i şerīf körlükten gönüllerin hayātı ve karanlıktan gözlerin nūru ve zaᶜf ve nā-tüvānīden bedenlerin kuvvetidir. Onunla kul menzil-i ebrār ve derecāt-ı ᶜalāya bālig ve vāsıl olur ve onda tefekkür etmek sıyāma muᶜādildir ve müzākere ve müdāresesi kıyāma mukābildir. Tebāreke ve taᶜālā hazretleri onunla itāᶜat ve ᶜibādet ve tevhīd ve temcīd olunur ve onunla teverruᶜ ve perhīzkārlık hāsıl olur ve onunla sıla-i rahim vākiᶜ olur ve onunla helāl ve harām bilinir ve kendisi yaᶜnī ᶜilm-i şerīf imāmdır ve ᶜamel tābiᶜidir; suᶜadāya ilhām olunur ve eşkıyā ondan mahrūm olurlar. Hak sübhānehu ve taᶜālādan hüsn-i tevfīki dileriz.

[eş-Şevāhidu'l-ᶜAkliyye]

[في الشواهد العقلية]

Musannif-i merhūm fazīlet-i ᶜilm ü taᶜallüm ü taᶜlīm hakkında mücmelen ve mufassalan edille-i nakliyyeyi beyān ve ityān ettikten sonra şevāhid-i ᶜakliyyenin beyānına dahi şürūᶜ edip buyurdu ki:

Fātır, 35/28.

[اعلم أن المطلوب من هذا الباب معرفة فضيلة العلم ونفاسته]

Yaᶜnī ey tālib, bil ve āgāh ol ki bu bābdan murād ve matlūb ᶜale't-tahkīk fazīlet-i ᶜilm ve nefāsetinin maᶜrifetidir.

[وما لم تفهم الفضيلة في نفسها ولم يتحقق المراد منها لم يمكن أن تعلم وجودها صفة للعلم أو لغيره من الخصال فلقد ضل عن الطريق من [طمع] أن يعرف أن زيدًا حكيم أم لا وهو بعد لم يفهم معنى الحكمة وحقيقتها]

Ve nefsinde fazīlet bilinmedikçe ve ondan murād ve maksūd ne olduğu mütehakkık olmadıkça ᶜilme veyāhūd āher bir haslete sıfat bulunmasının bilinmesi mümkinin olmaz. Yaᶜnī lafz-ı fazīlet nefsinde ve maᶜnā-yı mevzūᶜ ve mustalahında hakīkaten bilinmedikçe ve fazīletten murād ve matlūb ne olduğu tālib-i ᶜilm ᶜindinde maᶜlūm ve mütehakkık olmadıkça ᶜilm için veyā ᶜilmin gayrısı āher bir fazīlet için fazīletin sıfat-ı vukūᶜu bilmesi mümkin olamaz ve bināberīn Zeyd'i hakīm veyā gayr-i hakīm olduğu bilip ve henüz hikmetin maᶜnā ve hakīkatini anlamayan ādem yoldan şaşıp zāyiᶜ olmuştur, zīrā bilmediği bir vasf ile Zeyd'i vasf eder, Zeyd için hakīmdir der, ammā hikmet ne idüği bilmez ve hāl böyle olıcak fazīletin maᶜnā ve hakīkatini bilmek vācib oldu. İşte emr-i taᶜrīfinde musannif-i merhūm buyurdu ki:

[والفضيلة [80] مأخوذة من الفضل]

Yaᶜnī fazīlet "fazl"dan meʾhūzdur.

[وهي الزيادة]

Ve "fazīlet" ise ziyāde maᶜnāsınadır

[فإذا تشارك شيئان في أمر واختص أحدهما بمزيد يقال فضله وله الفضل عليه مهما كانت زيادته فيما هو كمال ذلك الشيء]

Ve bu hāl bu vech üzere maᶜlūm olıcak yaᶜnī "fazīlet" fazldan meʾhūz ve müştak ve "fazl" ziyāde maᶜnāsına mevzūᶜ olduğu maᶜlūm olıcak işte iki şey bir emrde müteşārik olup ve birisi āhere bir ziyāde ile muhtass olur ise o ziyāde ile muhtass olan şey şerīki bulunan şeyʾ-i āherin üzerine fazlı vardır denilir ve o şey üzerine mufazzaldır o şart ile ki muhtass olduğu ziyāde onun bādī-i kemāli olur ise.

[كما يقال الفرس أفضل من الحمار بمعنى أنه يشاركه في قوة الحمل ويزيد عليه بقوة الكر والفر وشدة العدو وحسن الصورة]

Nitekim kuvve-i hamlde müşāreket-i maᶜneviyyesi hasebiyle esb mezīd-i kuvve-i kerr ü ferr ve şiddet-i ᶜadv ve hüsn-i sūret ile merkebden efdaldir denilir, işte esb ile merkeb bir emrde ki kuvve-i hamlde müteşārik bulundular ve esbin bādī-i kemāli olan kuvve-i kerr ü ferr ve şiddet-i ᶜadv ve hüsn-i sūretle muhtass olageldiğinden işbu hāssıyyet-i zāide ile merkebden efdal olmuştur.

"Kerr" düşman üzerine seğirtmek ve hücūm ve hamle etmek ve "ferr" kaçmak ve "ᶜadv" seğirtmek maᶜnāsına gelmişlerdir.

[فلو فرض حمار اختص بسلعة زائدة لم يقل إنه أفضل لأن تلك زيادة في الجسم ونقصان في المعنى وليست من الكمال في شيء والحيوان مطلوب لمعناه]

Ve bu sūretle bi'l-farz ve't-takdīr merkebin cisminde ur ve yumru ve bez gibi bir lahm-i zāid ve silᶜa ile muhtass olsa, işte o ziyāde ile esbden efdaldir denilemez, zīrā ki o ziyāde merkebin bādī-i kemāli olmayıp ancak cismde bir ziyāde ve maᶜnāda bir noksāndır ve ᶜaybı mūcib bu gibi ziyāde kemālden maᶜdūd bir nesne değildir ve hayvān ise maᶜnāsı için matlūb ve mergūbdur.

[فإذا فهمت هذا لم يخف عليك أن العلم فضيلة إن أخذته إلى سائر الأوصاف]

Ve bu taᶜrīf ve temsīl senin maᶜlūmun olup keyfiyyet-i fazlı mefhūmun olıcak sāir evsāfa alınca ᶜalā-fazīlet olduğu senin üzerine hafī ve mestūr olmaz.

[كما أن للفرس فضيلة إن أخذته بالإضافة إلى سائر الحيوانات]

Nitekim sāir hayvānāta bi'l-izāfe esbi alınca esbin bir fazīleti vardır.

[بل شدة العدو فضيلة في الفرس وليست فضيلة على الإطلاق والعلم فضيلة في ذاته وعلى الإطلاق من غير إضافة]

Belki şiddet-i ᶜadv ᶜale'l-ıtlāk fazīlet olmayıp ancak esbde fazīledir, ammā ᶜilm ᶜale'l-ıtlāk ve min-gayri izāfe kendi zātında bile fazīledir.

[فإنه وصف كمال الله سبحانه وبه شرف الملائكة والأنبياء]

Çünki ᶜilm-i şerīf tebāreke ve taᶜālā hazretlerinin vasf-ı kemālidir ve onunla melāike-i kirām ve enbiyā-yı ᶜizāmı teşrīf buyurmuştur.

[بل الكيس من الخيل خير من البليد فهي فضيلة على الإطلاق من غير إضافة]

Ammā esblerden hūb-hūy olanlar pelīd ve zişt-hūy olanlardan ᶜale'l-ıtlāk efdaldir ve bu sūretle hūb-hūyluk ᶜale'l-ıtlāk min-gayri izāfe fazīledir.

[واعلم أن الشيء النفيس المرغوب فيه ينقسم إلى ما يطلب لغيره وإلى ما يطلب لذاته وإلى ما يطلب لغيره ولذاته جميعا]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki mergūbun fīh olan şey-i nefīs üç kısma münkasım olur ki bir kısmı onunla bir emr-i āher husūlü için mergūbun fīh olur, yoksa yalnız kendi zātı için mergūbun fīh değildir. Ve dīger kısmı li-zātihi yaᶜnī kendi zātı için mergūbun fīh olur. Ve kısm-ı sālisi hem kendi zātı için hem onunla āher mekāsıdın husūlü için mergūbun fīh olur. Ve bu sūretle mergūbun fīh olan nefīs şey yalnız āheri için matlūb olana ve yalnız kendi zātı için matlūb olana ve kendi zātı için ve gayrısı için matlūb olana münkasım olunca,

[فما يطلب لذاته أشرف وأفضل مما يطلب لغيره]

Artık nezd-i erbāb-ı hirede maᶜlūmdur ki li-zātihi [81] matlūb olan şey li-gayrihi matlūb olan şeyden efdal ve eşreftir.

[والمطلوب لغيره الدراهم والدنانير فإنهما حجران لا منفعة لهما ولولا أن الله سبحانه وتعالى يسر قضاء الحاجات بهما لكانا والحصباء بمثابة واحدة]

Ve gayrı için matlūb olan şey derāhim ve denānīr gibidir. İşte onlar yaᶜnī ki sīm ve zer iki nevᶜ hacer olup bir menfaᶜat-i zātiyyeleri yoktur. Bārī-i müteᵓāl hazretleri onlarla yaᶜnī altın ve gümüş ile kazā-i hācātı teysīr etmemiş olaydı o sīm ve zer bayağı sāir ufak taşlarla bir mesābede bulunurlardı.

[والذي يطلب لذاته فالسعادة في الآخرة ولذة النظر لوجه الله تعالى]

Ve o ki kendi zātı için matlūb olan şey, āhiretteki saᶜādet ve lezzet-i nazar-ı vech-i Bārī'dir,

[والذي يطلب لذاته ولغيره فكسلامة البدن فإن سلامة الرجل مثلا مطلوبة من حيث إنها سلامة للبدن عن الألم ومطلوبة للشيء بها والتوصل إلى المآرب والحاجات]

Ve o ki kendi zātı için ve hem de gayrısı için matlūb olan şey selāmet-i beden gibidir, zīrā bir ādem selāmeti kendi bedeni elemden vāreste olmak için ister ve hem dahi onunla yaᶜnī selāmet-i beden ile tesviye-i mesālihine yorulup kazā-i hācāt ve neyl-i meᵓāribe vāsıl olmak için ister. İşte bu iᶜtibār ile hem lezzātına ve hem de li-gayrısına matlūb bulunmuş olur.

[وبهذا الاعتبار إذا نظرت إلى العلم رأيته لذيذا في نفسه فيكون مطلوبا لذاته ووجدته وسيلة إلى دار الآخرة وسعادتها وذريعة إلى القرب من الله تعالى ولا يتوصل إليه إلا به]

Ve kezālik bu iᶜtibār ile ᶜilme nazar edersense onu fī nefsihi yaᶜnī kendi zātında lezzetli görürsün ve bu yüzden kendi zātı için matlūb olunur ve dahi dār-ı āhirete ve dār-ı āhiretin saᶜādetine vesīle ve kurb-i Yezdānī'ye sebeb ve ẕerīᶜa bulursun, zīrā ki ᶜilmsiz olarak kurb-i Yezdānī'ye vusūl bulmak dahi muhāldir.

[وأعظم الأشياء رتبة في حق الآدمي السعادة الأبدية]

Ve benī-ādemin hakkında rütbece eşyānın aᶜzamı ancak saᶜādet-i ebediyyedir.

[وأفضل الأشياء ما هو وسيلة إليها]

Ve eşyānın efdali dahi odur ki saᶜādet-i ebediyyeye vesīle olan şeydir.

[ولن يتوصل إليها إلا بالعلم والعمل ولا يتوصل إلى العمل إلا بالعلم بكيفية العمل]

Ve ᶜilm ve ᶜamel olmayınca saᶜādet-i ebediyyeye vusūl bulmak mümkin olmadığı gibi keyfiyyet-i ᶜameli bilmeksizin ᶜamele dahi vusūl mümkin değildir, yaᶜnī benī-ādem ancak ᶜilm ve ᶜamel ile saᶜādet-i ebediyyeye vāsıl olur ve keyfiyyet-i ᶜamele dahi ancak ᶜilm ile vāsıl olur

ve bu takdīrde ᶜilm ve ᶜamelsiz saᶜādet-i ebediyye bulunmaz ve medār-ı husūlü [82] ancak ᶜilmdir.

[فأصل السعادة في الدنيا والآخرة هو العلم فهو أيضا أفضل الأعمال]

Ve hāl böyle olunca işte dünyā ve āhirette asl-ı saᶜādet-i dāreyn ᶜilm olup ve ᶜilm dahi efdal-i aᶜmāldir.

[وكيف لا وقد تعرف فضيلة الشيء أيضًا بشرف ثمرته وقد عرفت أن ثمرة العلم القرب من رب العالمين والالتحاق بأفق الملائكة ومقارنة الملأ الأعلى]

Ve nice böyle olmaya, yaᶜnī ᶜilm-i şerīf nice asl-ı saᶜādet-i dünyā vü āhiret ve efdal-i aᶜmāl olmaya o hāl ile ki taᶜrīf olunduğu vech üzere fazīlet-i eşyā şeref-i semerātıyla bilinir ve bilmişsin ki ᶜilmin semeresi ise kurb-i Yezdānī ve iltihāk-ı ufk-ı melāike ve mukārenet-i mele-i aᶜlā-dır. Kaldı ki bu semerelerden eşref bir şey var mıdır ve olmadığı hālde ᶜilmden eşref dahi bir nesne olmaz. İşte bu şerefiyyeti asl-ı saᶜādet-i dāreyn olduğuna bir burhān-ı vāzıhtır.

[هذا في الآخرة]

Bu zikr olunan semere ise āhirette olup:

[وأما في الدنيا]

Ve dār-ı dünyāda olan semeresi ise,

[فالعز والوقار ونفوذ الحكم على الملوك ولزوم الاحترام في الطباع حتى إن أغبياء الترك وأجلاف العرب يصادفون طباعهم مجبولة على التوقير لشيوخهم لاختصاصهم بمزيد علم مستفاد من التجربة]

Ancak ᶜizz ve vakār ve teblīg-i ahkām-ı Kurᵓāniyye vāsıtasıyla mülūk-i rūy-i zemīn üzerine nefāz-ı hükm ve tıbāᶜ-ı beşeriyyede lüzūm-ı ihtirām kaziyyeleridir. Hattā agbiyā-i Türk ve eclāf-ı ᶜArab bile kabīlelerinin şeyhleri tecribeden bi'l-istifāde muhtass olageldikleri mezīd-i ᶜilme bināen kendi tabāyiᶜlerini onların tevkīrleri üzere mecbūle olduğuna tesādüf eylerler ve nevᶜ-i beşerden bulunan Türk pelīdleriyle ᶜUrbān cehele ve erāzilleri yalnız tevkīr etmezler, belki envāᶜ-ı behāim dahi insāndan derecelerini mücāviz bir nevᶜ kemāl ile mümtāz

olduğuna teferrüs ve şuᶜūr etmeleriyle tabᶜan insānı tevkīr ederler. Ve beyānında musannif-i merhūm buyurdu ki

[بل البهيمة بطبعها توقر الإنسان لشعورها بتمييز الإنسان بكمال مجاوز لدرجتها]

Yaᶜnī nevᶜ-i benī-ādemden olmayan behīmenin bile derecelerini mücāviz bir kemālin temyīzine vākiᶜ olan şuᶜūrundan nāşī insānı tabᶜan tevkīr eder.

[هذه فضيلة العلم مطلقًا]

İşte bu serd olunan fazīle ᶜilmin ᶜale'l-ıtlāk fazīlesi olup

[ثم تختلف العلوم كما سيأتي بيانه وتتفاوت لا محالة فضائلها بتفاوتها]

Sonra vech-i ātī üzere ᶜulūm muhtelif ve yekdīgerine mütefāvit olacağına bināen lā-mahālete tefāvüt ve ihtilāfıyla fazīleleri dahi mütefāvit olacaktır. Yaᶜnī her bir ᶜilmin şeref-i semeresine nisbeten fazīlesi olacağı ve bu yüzden derece-i fazlı mütefāvit olacağı mukarrerdir.

[وأما فضيلة التعليم والتعلم فظاهرة مما ذكرناه]

Ve taᶜlīm ve taᶜallümün fezāyili ise o dahi ānifen zikr ettiğimizden zāhirdir.

[فإن العلم إذا كان أفضل الأمور كان تعلمه طلبًا للأفضل وكان تعليمه إفادة للأفضل]

Zīrā ᶜilm efdal-i umūrdan olıcak elbette onun taᶜallümü taleben li'l-efdal ve taᶜlīmi ifādeten li'l-efdal olur ve efdalin taleb ve ifādesi fazlı mukarrerdir.

[وبيانه أن مقاصد الخلق مجموعة في الدين والدنيا]

Ve mārru'z-zikr olan fazl ve tefāvüt-i derecātın beyānı budur ki ᶜale't-tahkīk mekāsıd-ı mahlūkāt dīn ve dünyāda müctemiᶜlerdir.

[ولا نظام للدين إلا بنظام الدنيا]

Ve dünyānın intizāmı olmayınca dīnin intizāmı dahi olmaz, yaᶜnī nizām-ı dīn ancak intizām-ı dünyā ile hāsıl olur.

[فإن الدنيا مزرعةالآخرة]

[83] Zīrā dār-ı dünyā āhiretin mezraᶜasıdır.

[وهي الآلة الموصلة [إلى الله] عز وجل لمن اتخذها آلة ومنزلًا لا لمن يتخذها مستقرًا وطنًا]

Ve onu yaᶜnī dünyāyı menzil-i ᶜāriyet ve ālet-i vuslat ittihāz edenlere vuslat-ı nūr-ı cemāl-i samedānīye bir ᶜālettir, lākin onu vatan ve müstakarr ittihāz edene ālet-i mūsıla değildir.

[وليس ينتظم أمر الدنيا إلا بأعمال الآدميين]

Ve aᶜmāl-i ādemiyyīn olmayınca emr-i dünyā muntazam olmaz, yaᶜnī intizām-ı emr-i dünyā ancak benī-ādemin aᶜmāliyledir.

[وأعمالهم وحرفهم وصناعاتهم تنحصر في ثلاثة أقسام]

Ve benī-ādemin aᶜmāl ve hıref ve sınāᶜatleri üç kısma münhasır olurlar:

[أحدها أصول لا قوام للعالم دونها]

Birincisi usūl olup onsuz ᶜālem için bir kıvām olmaz, yaᶜnī o kısm olmayınca ᶜālem ber-kıvām olmaz.

[وهي أربعة الزراعة وهي للمطعم والحياكة وهي للملبس والبناء وهو للمسكن والسياسة وهي للتأليف والاجتماع والتعاون على أسباب المعيشة وضبطها]

Ve o dahi dörttür, yaᶜnī kıvām-ı ᶜālem için usūl olan aᶜmāl ve hıref ve sınāᶜatler dörttürler. Matᶜam için yaᶜnī mūcib-i kıyām-ı beden olan kūt ve sedd-i ramak için zirāᶜat sanᶜatıdır, yaᶜnī ekin ekmek kārıdır. Ve defᶜ-i harr u berd için muktezā olan elbiseye dahi culhalık kārıdır. Ve haşerāt-ı muzırra ve kezālik şiddet-i harr u berdin defᶜine lüzūm görünmüş olan meᵓvā ve meskenin inşāsı için ᶜamelegān ve binā ve dülgerlik sanᶜatıdır. Ve esbāb-ı maᶜīşet ve zabtı üzerine teᶜāvün ve ictimāᶜ ve teᵓlīf ve ittihādiyyetin vücūdu için aᶜmāl-i siyāsettir. Ve fi'l-hakīka bu dört sanᶜatın vücūdu kıvām-ı ᶜālem için farz-ı ᶜayndır.

[الثاني ما هي مهيأة لكل واحدة من هذه الصناعات وخادمة لها: كالحدادة فإنها

تخدم الزراعة وجملة من الصناعات بإعداد آلاتها كالحلاجة والغزل فإنها تخدم الحياكة بإعداد عملها]

Ve kısm-ı sānī dahi ānifü'l-beyān her bir sanatın vücūdunu müheyyī ve ona hādimlerdir, demircilik sanᶜatı gibi. İşte demircilik kārı zirāᶜate ve mārru'z-zikr dīger sınāᶜate ālāt ve edevāt iᶜdādıyla hizmet eder. Ve bu kabīlden hallāclık yaᶜnī penbeyi çekirdeğinden temyīz eden ve penbeyi eğirip iplik eden hirfet gibi ki bunlar dahi culhalık sanᶜatının ᶜamel edeceği bezin ᶜamelini iᶜdād eder, yaᶜnī esbāb-ı vücūdu hāzır ve āmāde eyler.

[الثالث ما هي متممة للأصول ومرتبة كالطحن والخبز للزراعة وكالقصارة والخياطة للحياكة]

Kısm-ı sālisi kıvām-ı ᶜālem için usūl bulunan sınāᶜātın mütemmim ve mürettibleri bulunan hıref ve aᶜmāldirler. Meselā zirāᶜat için un öğütmek ve o dakīki ekmek edip pişirmek yaᶜnī hubz etmek sanᶜatı ve culhalık için bezi kassārlayıp beyāz etmek ve onu biçip dikmek yaᶜnī terzilik kārı gibi sanᶜatlardır. [84]

[وذلك بالإضافة إلى قوام أمر العالم الأرضي مثل أجزاء الشخص بالإضافة إلى جملته]

Ve bunlar emr-i ᶜālem-i arāzī kıvāmına izāfetle vücūd ve o vechile inkısāmları cümlesine izāfetle eşhās-ı beşeriyyenin eczāları gibidir, yaᶜnī eşhās-ı beşeriyyenin kıvāmı için niçe usūl ve usūle hādim ve mükemmil ve müterettib hāletler vardır ki onsuz şahs-ı benī-ādem kāim olamaz, işte ᶜālem-i arāzīnin emr-i kıvāmına dahi bu sanāyiᶜlerin vücūdu kezālik lāzımdır. Meselā cümlesine bi'l-izāfe eşhās-ı beşeriyyenin kıvāmına lāzım olan usūl ve müteferriᶜāt,

[فإنها ثلاثة أضرب أيضًا]

ᶜAle't-tahkīk üç nevᶜ olup

[إما أصول كالقلب والكبد والدماغ]

Ki yā usūllerdir, kalb ve kebid ve dimāg gibi yaᶜnī gönül ve ciğer ve

magz eczāsı gibi ki kıvām-ı nevᶜ-i beşer bunların vücūduna menūttur ki, bunsuz kıyām-ı bünye-i beşeriyye mümkin olmaz.

[وإما خادمة لها كالمعدة والعروق والشرايين والأعصاب والأوردة]

Veyāhūd bunlara hādim olan eczādırlar ki miᶜde ve ᶜurūk ve şerāyīn ve aᶜsāb ve evride gibi ālāttırlar. "Miᶜde" ekl olunan taᶜāmın ahz ve tabh ve nuzcuna mahsūs torba şeklinde olan ᶜuzv-ı bātınī maᶜnāsınadır. Ve "ᶜurūk" damarlar ve "şerāyīn" nabz damarları ile ᶜırk-ı nābız ve şah damarları maᶜnāsına ve "aᶜsāb" vücūdda olan sinirler ve "evride" boyunda olan şah damarı maᶜnāsınadır. İşte bunlar kalb ve kebid ve dimāga hādimlerdir.

[وإما مكملة لها ومزينة كالأظفار والأصابع والحاجبين]

Veyāhūd o eczāya mükemmil ve müzeyyin olup tırnak ve parmak ve kaşlar gibi eczālardır. Ve bu iᶜtibār ile kıvām-ı bünye-i beşeriyye bu eczāya mütevakkıf ve o eczā kimi asl ve kimi hādim ve kimi mükemmil ve müzeyyin olduğu gibi, kıvām-ı ᶜālem-i arāzī dahi o sanāyiᶜlerin vücūduna muhtācdır.

[وأشرف هذه الصناعات أصولها]

Ve bu sınāᶜatin eşrefi usūlüdürler.

[وأشرف أصولها السياسة بالتأليف والاستصلاح]

Ve usūlünün eşrefi dahi teʾlīf ve istıslāhına bādī olan emr-i siyāsettir.

[ولذلك تستدعي هذه الصناعة من الكمال فيمن يتكفل بها ما لا يستدعيه سائر الصناعات]

Ve bunun için bu sanᶜata mütekeffil olan, zāt-ı kemālden bir takım hālleri istidᶜā eder ki sāir sınāᶜatler sāhibi o ahvāli istidᶜā etmezler, yaᶜnī sanᶜat-ı siyāsiyyede istishāb-ı fazl u maᶜārif ü hüner ü kemāl lāzım olur. Ve fazl ve kemāli istishāb eden sanᶜat behemehāl dīgerinden eşref olmak lāzım gelir.

[ولذلك يستخدم لا محالة صاحب هذه الصناعة سائر الصناع]

Ve bunun için lā-mahālete sanᶜat-ı siyāsiyye sāhibi sāir sanᶜatkārānı istihdām eyler, çünkü sanᶜat-ı siyāsiyye sāhibi sāir sanᶜatkārānda olmayan hüner ve fazl ve kemāle mālik olmuştur ve bu kemāle mālik olan zāt elbette sāir sınāᶜat sāhiblerine tefevvuk edip onları istihdām eder.

[والسياسة في استصلاح الخلق وإرشادهم إلى الطريق المستقيم المنجي في الدنيا والآخرة على أربع مراتب]

Ve halkı istıslāh ve dünyā ve āhirette müncī olan tarīk-i müstakīme irşād eden sāhib-i siyāset mertebeleri dört derece üzerinedir, yaᶜnī siyāset-i mezkūre dört mertebe üzere olup:

[الأولى وهي العليا]

Birincisi ki en aᶜlā ve yüksek olan mertebesi

[سياسة الأنبياء عليهم السلام وحكمهم على الخاصة والعامة جميعًا في ظاهرهم وباطنهم]

Enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selāmın siyāsetleri olup ki onların zāhir ve bātında hāss ve ᶜāmm üzerine hükmleri vardır

[والثانية: الخلفاء والملوك والسلاطين [85] وحكمهم على الخاصة والعامة جميعًا ولكن على ظاهرهم لا على باطنهم]

Ve rütbe-i sāniye siyāset-i hulefā vü mülūk ü selātīn olup fakat onların hükmü mahlūkātın bātınları üzere değildir, ancak halkın zāhirleri üzere olup hāss ve ᶜāmm üzere cārīdir, yaᶜnī siyāset-i mülūkiyye siyāset-i nebeviyye gibidir, ancak siyāset-i nebeviyyenin tasarrufāt-ı bātıniyyesi vardır ve siyāset-i mülūkiyye yalnız zavāhir üzerine muktesırdır ki tasarrufāt-ı bātıniyyesi yoktur.

[والثالثة: العلماء بالله عز وجل وبدينه [الذين] هم ورثة الأنبياء وحكمهم على باطن الخاصة فقط ولا يرتفع فهم العامة على الاستفادة منهم ولا تنتهي قوتهم إلى التصرف في ظواهرهم بالإلزام والمنع والشرع]

Ve rütbe-i sālise el-ārif billāh ve bi-dīnihi olan ᶜulemā-i ᶜāmilīnin siyāsetleridir ki onların hükmü bevātın-ı hāssa üzerine cārī olup ve verese-i enbiyā onlardır, zīrā onlardan istifādeye fehm-i ᶜāmme mürtefiᶜ

olmadığı gibi, ᶜāmmenin dahi zavāhirlerinde tasarruf etmeğe kuvvetleri müntehī olamaz, yaᶜnī onları ilzām ve menᶜ ve şerᶜ etmek gibi bir tasarrufa mecbūr edemez. Hulāsa-i kelām ᶜulemānın siyāseti bevātın-ı hāssa üzerine maksūrdur.

[والرابعة: الوعاظ وحكمهم على بواطن العام فقط]

Rütbe-i rābiᶜa vāᶜizlerin siyāsetidir ki onların hükmü yalnız bevātın-ı ᶜāmme üzere cārī olur.

[فأشرف هذه الصناعات الأربع بعد النبوة إفادة العلم وتهذيب نفوس الناس عن الأخلاق المذمومة المهلكة وإرشادهم إلى الأخلاق المحمودة المسعدة]

Ve binābeřīn işbu sınāᶜat-ı erbaᶜanın baᶜde'n-nübüvvet eşrefleri ifāde-i ᶜilm ve ahlāk-ı mezmūme vü mühlikeden nüfūs-ı nāsı tehzīb ile ahlāk-ı müsᶜide vü mahmūdeye ᶜālemi irşād etmek sanᶜatıdır.

[وهو المراد بالتعليم]

Ve taᶜlīmden dahi murād odur.

[وإنما قلنا إن هذا أفضل من سائر الحرف والصناعات لأن شرف الصناعات يعرف بثلاثة أمور]

Ve baᶜde'n-nübüvve ifāde-i ᶜilm ve irşād sanᶜatı sāir hiref ve sınāᶜāttan eşref olduğuna vākiᶜ olan kavl ve ictihādımız bī-delīl olmayıp ancak efdal idüğine burhān-ı vāzıh vardır ki ᶜinde erbābi'n-nühā maᶜlūm ve müsellem olduğu vech üzere şeref-i sınāᶜat üç emr ile yaᶜnī üç şey ile bilinir:

[إما بالالتفات إلى الغريزة التي بها يتوصل إلى معرفتها]

Yā o sanᶜatın maᶜrifetine mūsıl olan garīzeye nazaran şerefli olur.

[كفضل العلوم العقلية على اللغوية]

ᶜUlūm-ı lügaviyyenin üzerine ᶜulūm-ı ᶜakliyenin fazlı gibi.

[إذ تدرك الحكمة بالعقل واللغة بالسمع والعقل أشرف من السمع]

Çünkü hikmet ᶜakl ile idrāk olunur ve lügat semāᶜ ile bilinir ve ᶜakl ise semᶜden eşreftir.

[وإما بالنظر إلى عموم النفع كفضل الزراعة على الصياغة]

Veyāhūd ᶜumum-ı nefᶜine nazaran şerefli olur, nitekim sıyāgat sanᶜatı üzerine zirāᶜat sanᶜatının şerefi gibi, zīrā zirāᶜat [86] ᶜāmmeye nāfiᶜdir ve sıyāgat ise havāssa nāfiᶜdir ve behemehāl müfīd-i ᶜāmm olan nesne elbette müfīd-i hāss olan nesneden efdaldir.

[وإما بملاحظة المحل الذي فيه التصرف]

Veyā o ᶜilmin mahall-i ᶜameliyyātı mülāhazasıyla o ᶜilm şerefli olur.

[كفضل الصياغة على الدباغة]

Veyāhūd dibāgatın üzerine sıyāgatın fazlı gibi, çünkü ᶜilm-i sıyāgatin mahall-i ᶜameliyyātı olan ᶜarz ve eczāsı bī-mirā ᶜilm-i dibāgatın mahall-i ᶜameliyyātı olan ᶜaraziyyāttan ᶜazīz ve kıymetlidir.

[إذ محل أحدهما الذهب ومحل الآخر جلد الميتة]

Zīrā birisinin mahall-i ᶜameliyyātı altın ve dīgerinin mahall-i ᶜameliyyātı ölü derisidir, yaᶜnī kuyumculuk ᶜilminin mahall-i ᶜameliyyātı sīm ve zer ve cevāhirdir ve debbāglık ᶜilminin mahall-i ᶜameliyyātı kesilmiş veyā telef olmuş olan hayvānātın deri ve cülūd-ı necisesidir. Ve bu nazar ve mülāhaza ile ᶜalā külli hāl kuyumculuk ᶜilmi debbāglık ᶜilminin fazl ve şerefinden efdal ve eşref-ter olmuştur.

[وليس يخفى أن العلوم الدينية وهي فقه طريق الآخرة إنما تدرك بكمال العقل وصفاء الذكاء والعقل أشرف صفات الإنسان كما سيأتي بيانه إذ به تقبل أمانة الله وبه يتوصل إلى جوار الله سبحانه وتعالى، وأما عموم النفع فلا يستراب فيه فإن نفعه وثمرته سعادة الآخرة وأما شرف المحل فكيف يخفى والمعلم متصرف في قلوب البشر ونفوسهم وأشرف موجود على الأرض جنس الإنس وأشرف جزء من جواهر الإنسان قلبه والمعلم مشتغل بتكميله وتجليته وتطهيره وسياقته إلى القرب من الله عز وجل]

Ve ehl-i nazar u nühāya hafī ve pūşīde değildir ki tarīk-i āhiretin maᶜrifet ve fehm ve fıkhı olan ᶜulūm-ı dīniyye ancak kemāl-i ᶜakl ve safā-i zekā ile hāsıl olur. Ve ᶜakl ise ber-vech-i āti'l-beyān insānın eşref-i sıfātıdır, çünkü insān onunla yaᶜnī ᶜakl ile emānet-i ilāhı kabul ve

vesīle ve esbābı ile civār-ı rabbānīye mütevassıl olur. Ve ᶜumūm-ı nefᶜ kaziyyesi bahsine gelince, onun ᶜumūm-ı nefᶜinde aslā bir şāibe-i reyb ü iştibāh yoktur, zīrā ki nefᶜ ve semeresi saᶜādet-i āhirettir ve ᶜumūm-ı nevᶜ-i beşer bu menāfiᶜe muhtācdır. Ve şeref-i mahal ise o dahi nice hafī ve pinhān olur o hāl ile ki muᶜallim-i ᶜulūm-ı dīniyye kulūb u nüfūs-ı beşerde mutasarrıf olur ve yer yüzünde olan eşref-i mevcūd ancak cins-i instir. Ve insin cevher ve eczāsının en eşrefi gönüldür. Ve muᶜallim ise dāimā gönlün tekmīl ve tahliye ve tathīr ve kurb-ı rabbānīye sevk ve takrībine bakar ve hasr-ı nefs ve iştigāl eder.

Yaᶜnī mesbūku'z-zikr olan taᶜrīf mūcebince çün ᶜilmin şeref ve merātibi umūr-ı selāse ile bilinmesi mukarrer oldu ve umūr-ı selāse esbāb-ı husūl ve ᶜumūm-ı nefᶜ ve şeref-i mahallden ᶜibāret oldu. Ve ᶜulūm-ı dīniyyenin esbāb-ı husūlü ise kemāl-i ᶜakl ve safā-i zekā ve ᶜumūm-ı nefᶜi dahi saᶜādet-i āhiret ve necāt-ı ebediyye ve mahall-i ᶜameliyyātı kalb-i beşer ve kalb-i beşer dahi insānın eşref-i cüzᵓ ü cevheri ve insān ise eşref-i mahlūkāt oldu, işte işbu umūr-ı selāse-i meşrūha ahkāmı mūcebince ve kāᶜide-i müselleme vü mazbūtası muktezāsınca ᶜulūm-ı dīniyye kāffe-i ᶜulūmun efdal ve eşrefi olduğu sābit ve mütehakkık oldu ve ᶜaklen ve naklen bu hükm ve kazā makbūl ve musaddaktır.

[فتعليم العلم من وجه عبادة لله تعالى ومن وجه خلافة لله تعالى وهو من أجل خلافة الله فإن الله تعالى قد فتح على قلب العالم العلم الذي هو أخص صفاته فهو كالخازن لأنفس خزائنه ثم هو مأذون له بالإنفاق منه على كل محتاج إليه فأي رتبة أجل من كون العبد واسطة بين ربه سبحانه وبين خلقه في تقريبهم إلى الله زلفى وسياقتهم إلى جنة المأوى جعلنا الله منهم بكرمه وصلى الله على كل عبد مصطفى]

Mā-hasal taᶜlīm-i ᶜilm bir vech ile Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerine tāᶜat ve ᶜibādettir ve dīger vechle Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīne bir hilāfettir ve hem dahi bayağı bir hilāfet olmayıp ancak bir hilāfet-i ᶜuzmādır, çünkü tebāreke ve taᶜālā hazretleri ehass-ı sıfātı olan ᶜilm-i şerīfi kalb-i ᶜālim üzerine feth ve küşād etmiştir ve bu ᶜilm ise ehass-ı sıfāt-ı rabbānī olmakla bu sūretle ᶜālim olan kimse enfes-i hazāin-i [87]

rabbānīye hāzin gibi olup belki hāzin olan zāt meʾmūr-ı hıfzı olduğu hazāinden dilediğini infāka muktedir olmaz. Ve işbu hāzin ise infāka dahi meʾzūn ve müfevvazdır, dilediğini muhtācīne sarf ve infāk eder. Ve hāl böyle olunca artık hangi rütbedir ki ʿabd ile hālıkı beyninde takrīb-i zülfā ve terfīʿ-i derecātı bābında olan vāsıtalık rütbesinden aʿzam ve ecell olur.

Ve ber-minvāl-i muharrer min külli'l-vücūh ʿulūm-ı dīniyyenin fazl ve şerefi sende maʿlūm ve mütehakkık olunca yaʿnī ʿilm-i mezkūr ki min vechin tāʿat ve ʿibādet ve āher vechten hilāfet ve hazīnedārlık gibi bir vazīfet ve halāyıkı cennāt-ı meʾvāya sāik ve ehl-i nüfūs-ı zekiyyeyi takrīb-i rabbānī ve terfīʿ-i derecāta vesīlet ve menzilet idüği mütekarrir olıcak bundan aʿzam bir rütbe ve makām ve bir güne fazl ve şeref ve ihtirām olur mu, yaʿnī olmaz. Hemān Hak subhānehu ve taʿālā hazretleri lutf ve kereminden bizi o ʿulūm-ı ʿaliyye ashābı zümresinden eyleye ve her bir ʿabd-i mustafāya rahmet ve rızā ve reʾfet eyleye, āmīn.

el-Bābu's-Sānī fī'l-ʿİlmi'l-Mahmūdi ve'l-Mezmūm ve Aksāmihimā ve Ahkāmihimā ve Fīhi Beyānu Mā Huve Farzu ʿAynin ve Mā Huve Farzu Kifāyetin ve Beyānu Enne Mevkiʿe'l-Kelāmi ve'l-Fıkhi min ʿİlmi'd-Dīni İlā Eyyi Haddin Huve ve Tafdīlu ʿİlmi'l-Āhireti

[الباب الثاني في العلم المحمود والمذموم وأقسامهما وأحكامهما وفيه بيان ما هو فرض عين وما هو فرض كفاية وبيان أن موقع الكلام والفقه من علم الدين إلى أي حد هو وتفضيل علم الآخرة]

İmdi musannif-i merhūm kitābü'l-ʿilmin birinci bābı mesāili zikr ve beyānı hitāmında ikinci bābının mesāiline şürūʿ edip icmālen taʿrīf-i mevzūʿ bahsinde dedi ki "الباب الثاني" ilh. Ve hulāsa-i mefhūmı işte ityānı mevʿūd ve zihnde maʿhūd olan bāb-ı sānī dahi işte bu bābdır ki mebāhisinde ʿilm-i mahmūd ile mezmūmu ve ikisinin aksām ve ahkāmı ve onlardan taʿlīm ve taʿallümleri farz-ı ʿayn ve farz-ı kifāye olanların beyānı ve ʿilm-i dīnden ʿilm-i fıkhın ve ʿilm-i kelāmın hangi hadde kadar müntehī olduklarının tebyīn ve iʿlāmı ve ʿilm-i āhiretin fazīleti mezkūr ve muharrerdir.

Beyānu’l-ᶜİlmillezī Huve Farzu ᶜAynin

[بيان العلم الذي هو فرض عين]

Ve farz-ı ᶜayn olan ᶜilm-i şerīfin beyānıyla taᶜallümü ehemm ve elzem olduğu haysiyyetle bāb-ı mezkūrun sadrı o mesāil ile bi’t-tasdīr bu bahs farz-ı ᶜayn olan ᶜilmin beyānındadır diye bedᵓ ve şürūᶜ eyledi ve daᶜvā-yı mebsūtasına takdīm-i burhān etmek için ᶜādet-i müstemirresi vechile teyemmünen ve teberrüken ve istidlālen ehādīs-i şerīfe ile feth-i bāb edip buyurdu ki:

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ’’طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ‘‘[165]]

İşbu hadīs-i şerīfin terceme ve şerhi mebāhis-i mütekaddimede geçip sebkat etmiş olduğundan be-tekrār iᶜāde-i zikr ve ihtārına hācet görünmeyip ancak hulāsa-i mefhūm-ı nazm-ı şerīfi buraca zikri īcāb-ı mahall ve makām görünmüştür. Ve mahsūlü: “Her bir müslim üzerine ᶜilmin taleb ve taᶜallümü farzdır” demektir, yaᶜnī nusūs-ı kātıᶜa ile mefrūz ve meᵓmūrun bihtir.

[وقال أيضًا صلى الله عليه وسلم ’’أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ‘‘]

Ve dahi ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz hazretleri buyurmuş ki ’’أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ‘‘[166] Ve bu hadīs-i şerīf ise birkaç tarīk üzere mervī olup ezcümle Süleymān el-Lahmī’nin *Taberānī-i Kebīr*’inde ve Ebū Yaᶜlā’nın *Müsned*’inde ve İmām Beyhakī’nin kitābında mazbūt ve *Cāmiᶜü’s-Sagīr*’de menkūl ve Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-s-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhā ve ᶜan ebīhādan mervī olan nazmı budur ki ’’أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ فَإِنَّ الْعِلْمَ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ‘‘[167] Ve

---

165 “İlim talep etmek her müslümana farzdır.” İbn Māce, Mukaddime, 17, no: 224; *Cāmiᶜu Beyāni’l-ᶜİlm*, 1/23, no: 15; *Şuᶜabu’l-Īmān*, 3/193, *el-Muᶜcemu’l-Kebīr*, 10/195, no:10439; *el-Muᶜcemu’l-Evsat*, 1/7, no:9; *Hilyetu’l-Evliyāᵓ*, 8/23. Metni meşhur, senedi zayıf görülmüştür.

166 “Çin’de bile olsa ilim talep ediniz.” *Cāmiᶜu Beyāni’l-ᶜİlm*, 1/23, no: 15; *Şuᶜabu’l-Īmān*, 3/193; *Keşfu’l-Hafā*, 1/156, no:397. Bu kaynaklarda önceki hadisin baş tarafıdır.

167 “Çin’de bile olsa ilim talep ediniz.” *Cāmiᶜu Beyāni’l-ᶜİlm*, 1/23, no: 15;

mahsūl-i meʾāl-i münīfi: "Siz Sīn'de olsa bile ʿilmi taleb ediniz, çünkü ʿilm her bir müslim üzerine mefrūzdur." Ve tarīk-i āherle olan rivāyeti İmām ʿUkaylī'nin hāl-i zuʿafā beyānında teʾlīf-kerdesi olan kitāb ile İbn ʿAdiyy ʿAbdullāh b. ʿAdī el-Cürcānī'nin maʿrifet-i zuʿafāda *Kāmil* adlı nām kitābında ve kezālik İmām Beyhakī'nin *fī Şuʿabi'l-Īmān* nām kitābında ve İbn Abdülberr Ebū ʿÖmer *Fazlu'l-ʿİlm* kitābında mazbūt ve Hazret-i Enes [88] b. Mālik'ten mervī ve *Cāmiʿü's-Sagīr*'de menkūl olan nazm-ı şerīfinde "اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يَطْلُبُ"[168] Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Siz Sīn'de olsa bile ʿilmi taleb ediniz, çünkü her bir müslim üzerine ʿilmin talebi mefrūzdur ve ʿale't-tahkīk melāike-i kirām taleb ettiği ʿilmine bināen ki ʿilme tekrīm ve hakkında taʿzīm ve tālibine tevāzuʿ için vazʿ-ı ecniha ederler" demektir.

Ve bu tarīk ve rivāyette olan nazmında mezkūr olan "vazʿ-ı ecniha" yaʿnī melāike-i kirām tālib-i ʿilm için vazʿ-ı ecniha ederler diye kelām-ı belīgü'l-intizām maʿnāsı hakīkate haml olunursa vazʿ-ı ecnihadan murād tayy-ı ecniha vü nüzūl ve o mecliste huzūr ve istimāʿ-ı taʿlīm-i ʿilm ve taʿallümdür. Ve mecāz maʿnāsına hamliyle hakīkaten vazʿ-ı ecniha ve tayy ve nüzūl kaziyyesi olmayıp ancak taʿzīm ve tekrīm için edilen tevāzuʿdur. Ve ʿalā'kile'l-vecheyn dahi teʾvīl ve tefsīr buyurulmuştur.

Ve "Sīn'den murād buʿd-i mekāndan kināyedir, çünkü bi-hasebi'l-lügat ʿalā-rivāyetin "Sīn" Çin memleketinin adıdır ve ʿalā-rivāyetin uhrā Sīn denilen mahal Semerkand vilāyetinden ileride altı aylık mesāfeli bir mahalde kāin bir beldenin ismidir. Ve ʿalā kile't-takdīreyn işbu hadīs-i şerīfte vürūdu buʿd ve uzaklıktan kināye olmak üzeredir, yaʿnī terk-i taʿallüme bir ʿözr yoktur, uzak ve yakında taleb-i ʿilm mefrūzdur; kurb ve civārda tahsīl-i ʿilm müteʿazzir ve müteʿassir olur ise şedd-i rahl ve tayy-ı merāhil ve kasd-ı diyār-ı baʿīde ile varıp taʿallüm-i ʿilm etmek

---

Şuʿabu'l-Īmān, 3/193; *Keşfu'l-Hafā*, 1/156, no:397. Bu kaynaklarda önceki hadisin baş tarafıdır.

168 *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiʿi's-Sagīr*, 2/434, no:1106.

lāzım gelir, cehle bir ᶜözr ve ibāhat yoktur. Hattā Cābir b. ᶜAbdullāh radiyallāhu ᶜanhü taleb-i ᶜilm için Medīne-i münevvereden mısr-ı Kāhire'ye ᶜazīmeti mervīdir, zīrā ᶜilm cennāt-ı ᶜāliyātın evzah-ı turuk u sübül ü mesāliki olup nitekim İmām es-Sübkī demiştir ki "Mecāmiᶜ-i saᶜādet yedi şeydir: birincisi dīn ve ikincisi ᶜilm ve üçüncüsü ᶜakl ve dördüncüsü edeb ve beşincisi nās ile hüsn-i muᶜāşeret ve altıncısı ᶜālimle teveddüd ve muhabbet ve yedincisi ehl-i īmān üzerinden refᶜ-i külfettir."

Ve müşārün ileyh Enes b. Mālik ᶜaleyhi'r-rıdvāndan mervī ve İbn ᶜAbdülberr tarafından mazbūt olarak dīger bir hadīs-i şerīf rivāyet olunmuş ki nazm-ı şerīfi: "اُطْلُبُوا الْعِلْمَ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ فَإِنَّهُ مُيَسَّرٌ لِصَاحِبِهِ"[169] Ve hāsıl-ı müfād-ı münīfi: "Siz pazartesi gününde ᶜilmi taleb ediniz, zīrā ki tālibine müyesserdir." Yaᶜnī beher gün siz ᶜilmi taleb ediniz ve ᶜale'l-husūs pazartesi gününde daha ziyāde talebine ihtimām ve dikkat ediniz, çünkü yevm-i mezkūrda esbāb-ı husūlü sehl ve āsān olur.

Ve netīce-i mecmūᶜ-ı müfād-ı ehādīs-i şerīf egerçi ᶜilmin farziyyetine nātık ise de ancak sunūf-ı ᶜulūm müteᶜaddid olduğu haysiyyetle talebi mefrūz olan ᶜilm cins-i ᶜilm midir yoksa ᶜilmin bir nevᶜi midir veyā birkaç nevᶜi midir ve mikdār ve onun bir muᶜayyen ve muhaddedi var mıdır, buraları sarāhaten bu ehādīs-i şerīfe-i merviyyede görülemediğinden husūs-ı mezkūrda beyne'l-ᶜulemā ihtilāf vākiᶜ olmuştur ve beyānı derece-i ehemmiyyette olmakla musannif-i merhūm onun tavzīh ve teşrīhi bābında buyurur ki:

[واختلف الناس في العلم الذي هو فرض على كل مسلم فتفرقوا فيه أكثر من عشرين فرقة]

Yaᶜnī her bir müslim üzerine taleb ve taᶜallümü farz olan ᶜilmin taᶜyīninde beyne'n-nās ihtilāf vākiᶜ olup hattā ihtilāf edenler yirmi fırkadan ziyādeye müteferrik olmuşlar.

[ولا نطيل نقل التفصيل ولكن حاصله أن كل فريق نزل الوجوب على العلم

---

169 "Pazartesi günü ilim talep ediniz. Bu gün talipleri için müyesser olur." *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 2/435, no:1107.

الذي هو بصدده]

Ve biz isek tafsīl-i ihtilāfātı naklinde itāle-i bahs ü makāl etmeyiz, fakat hāsılı odur ki her bir fırka farziyyet ve vücūbu sadedinde bulunduğu ᶜilmin talebine tenzīl ve isnād ve haml ve teʾvīl ve īrād etmiştir, yaᶜnī her bir fırka ᶜilmin hangi nevᶜine māil ve ᶜālim ve mümāris ve mütehācim bulunmuş ise [89] o ᶜilm için teʾvīl-i farziyyet ve vücūb etmiştir.

[فقال المتكلمون هو علم الكلام إذ به يدرك التوحيد ويعلم به ذات الله سبحانه وتعالى وصفاته]

Ve bināberīn zümre-i mütekellimīn taleb ve taᶜallümü mefrūz olan ᶜilm ancak ᶜilm-i kelāmdır demişler, zīrā ki onunla yaᶜnī ᶜilm-i kelām ile tevhīd-i Bārī bilinip idrāk olunur ve onunla zāt u sıfāt-ı Bārī maᶜlūm olur diye o vücūbiyyeti ᶜilm-i kelāmın talebine haml ve tenzīl ve o vechile ityān-ı ᶜillet ve delīl etmişler.

[وقال الفقهاء هو علم الفقه إذ به تعرف العبادات والحلال والحرام وما يحرم من المعاملات وما يحل وعنوا به ما يحتاج إليه الآحاد دون الوقائع النادرة]

Ve zümre-i fukahā dahi taleb ve taᶜallümü mefruz olan ᶜilm, ᶜilm-i fıkhtır.demişler, çünkü onunla yaᶜnī ᶜilm-i fıkh ile ᶜibādātı bilinir ve helāl ve harām maᶜlūm olur ve muᶜāmelāttan muharrem olan teᶜātī dahi fark ve temyīz olunur, fakat ᶜumūm-ı ahkām-ı fıkhiyyeye ihāta ettirilmeyerek ancak ehād-ı nās muhtāc oldukları muᶜāmelātın ᶜilmine kasr ve iktisād edip vekāyiᶜ-i nādire-i ᶜilmi ondan ihrāc ve istisnā etmişler ve o vechile beyān-ı vech-i vücūbda serd-i delīl ile haml ve taᶜlīl etmişlerdir.

[وقال المفسرون والمحدثون هو علم الكتاب والسنة إذ بهما يتوصل إلى العلوم كلها]

Ve ehl-i tefsīr ü hadīs taleb ve taᶜallümü mefrūz olan ᶜilm ancak ᶜilm-i kitāb u sünnettir dediler, çünkü ᶜilm-i kitāb u sünnet ile kāffe-i ᶜulūma muvāsalat olunur diyerek taᶜlīl etmişler, yaᶜnī ᶜilm-i kitāb u sünnet çün meʾhaz u müstenid-i kāffe-i sunūftur, behemehāl onun taᶜallümü farz olur, zīrā onunla tāᶜat ve ᶜibādet ve tevhīd ve muᶜāmele ve muᶜāşeret ve tehzīb-i nefs ü ahlāk ᶜulūmu bilinir diye tevcīh ve bu sūretle taᶜlīl ve tenbīh etmişlerdir.

[وقال المتصوفة المراد به هذا العلم فقال بعضهم هو علم العبد بحاله ومقامه من الله عز وجل وقال بعضهم هو العلم بالإخلاص وآفات النفوس وتمييز لمة الملك من لمة الشيطان وقال بعضهم هو علم الباطن وذلك يجب على أقوام مخصوصين هم أهل ذلك وصرفوا اللفظ عن عمومه]

Ve tavāif-i sūfiyye taleb ve taᶜallümü farz olan ᶜilm bu ᶜilmdir demişler. Ve her bir tāife bir nevᶜe ilcā ve kasr etmiştir ki bir tāifeleri sālik-i rāh-ı tarīkat olan zātın Hak subhānehu ve taᶜālādan hāl ve makāmını bilmek ᶜilmidir demişler. Ve bir tāifeleri ihlāsı bilmek ve āfāt-ı nüfūsu bilmek ve lemme vü mess-i meleki lemme vü messe-i şeytāndan fark ve temyīz etmek ilmidir demişler. Ve dīger tāifeleri ᶜilm-i bātındır ve o dahi ehl ve mahalli olan akvām-ı mahsūsa üzerine taᶜallümü vācibdir diye teʾvīl ve ᶜumūmundan lafzı sarf ve tahvīl eylemişlerdir.

[وقال أبو طالب المكي هو العلم بما يتضمنه الحديث الذي فيه مباني الإسلام وهو قوله صلى الله عليه وسلم "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ" إلى آخر الحديث لأن الواجب هذه الخمس فيجب العلم بكيفية العمل فيها وبكيفية الوجوب]

Ve Ebū Tālib-i Mekkī talebi farz-ı ᶜayn olan ᶜilm ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz harzetlerinin "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ"[170] ilh. hadīs-i şerīfinin mebānī-i İslām beyānında mutazammın olduğu ahkām-ı şerᶜiyyenin ᶜilmidir diye tefsīr etmiştir, zīrā ki hadīs-i mezkūrda beyān olunan mebānī-i hamse-i maᶜlūme rükn-i İslām'dır ve keyfiyyet-i ᶜamel ve keyfiyyet-i vücūbu bilmek dahi farz olmak iktizā eder demiştir, yaᶜnī bu tefsīrine bu ᶜillet ve delīli īrād eylemiştir. Ve bu evcüh ve edille egerçi becā ve sezā ve īcāb muktezā ise de ammā tamāmı tamāmına husūs-ı mezkūrda derde devā ve sadra şifā değildirler ve her bir vech için birer tavzīh ve tasrīh yeri vardır, hattā bu yüzden dolayı musannif-i merhūm:

[والذي ينبغي أن يقطع به المحصل ولا يستريب فيه ما سنذكره وهو أن العلم

---

170 "İslam beş esas üzere bina edilmiştir. Birincisi Allah'tan başka ilah olmadığına dair tanıklıktır." Buhārī, Īmān, 1, no: 8; Müslim, Īmān, 19.

كما قدمناه في خطبة الكتاب ينقسم إلى علم معاملة وعلم مكاشفة وليس المراد بهذا العلم إلا علم المعاملة والمعاملة التي كلف العبد [90] العاقل البالغ العمل بها ثلاثة اعتقاد وفعل وترك]

diyerek işbu evcüh-i mesrūde ve delāil-i mezkūre göstermiştir. Ve tefāsīr-i mevcūdenin mā-hasal-ı maᶜnālarına şāyān-ı katᶜ ve lāyık-ı zabt u cemᶜ ve müstahakk-ı maᶜrifet olup kāᶜide-i zābıta olmak ve şāibe-i iştibāh u reybden berī ve ᶜārī olmak ancak o kāᶜide ve zābıtadır ki vech-i ātī üzere beyān ve teşrīh olan asl ve esāstır. Ve o dahi yaᶜnī asl ve esās işbu kitābın mebde᾽ ve hutbe ve ᶜunvānında mukassem ve mezkūr ve mütekaddim olduğu vech üzere taleb ve taᶜallümü mefrūz olan ᶜilm lafzen egerçi ᶜilm-i muᶜāmele ve ᶜilm-i mükāşefeye hasbe'l-inkısām şümūlü var ise de lākin çün ᶜilm-i mükāşefe mahfī ve mestūr olmak īcāb eder. Artık bi'z-zarūre müstahakk-ı neşr ü taᶜlīm ᶜilm-i muᶜāmele kalır ki o ᶜilmin talebi iktizā edecektir. Ve bu sūrette behemehāl hadīs-i mezkūrda muharrer olan ᶜilm o ᶜilm olup başka ᶜilm olmaz.

Ve merd-i ᶜākıl u bālig muᶜāmeleden mükellef olduğu ᶜamel ise üç şey olup ki iᶜtikād ve fiᶜl ve terktir, yaᶜnī īmān ile tasdīk ve emre imtisāl ve nehyden tebāᶜud ve keff-i yed etmek kaziyyeleridir. Ve hāl böyle olıcak taᶜallümü mefrūz olan ᶜilm elbette insānın zamān-ı teklīfinde yaᶜnī ᶜākılen hīn-i bülūgundan sonra üzerine vācib olan umūr-ı selāsenin ᶜamel ve ᶜilmlerini yaᶜnī keyfiyyet-i ᶜamele müteᶜallik olan muᶜāmele ve ahvāli anlamak ᶜilmidir ve o dahi cümlesi birden değil, ancak her bir emrin hīn-i vücūbunda o emre dāir olan ahvāl ve ᶜamel ᶜilmi farz olur.

[فإذا بلغ الرجل العاقل بالاحتلام أو السن ضحوة نهار مثلًا فأول واجب عليه تعلم كلمتي الشهادة وفهم معناهما وهو قول لا إله إلا الله محمد رسول الله وليس يجب عليه أن يحصل كشف ذلك لنفسه بالنظر والبحث وتحرير الأدلة بل يكفيه أن يصدق به ويعتقده جزمًا من غير اختلاج ريب واضطراب نفس وذلك قد يحصل بمجرد التقليد والسماع من غير بحث ولا برهان إذ اكتفى رسول الله صلى الله عليه وسلم من أجلاف العرب بالتصديق والإقرار من غير تعلم دليل فإذا فعل ذلك فقد أدى واجب الوقت وكان العلم الذي هو فرض عين عليه في الوقت تعلم الكلمتين وفهمهما وليس يلزمه أمر وراء هذا في الوقت بدليل أنه لو مات عقيب ذلك مات

مطيعًا لله عز وجل غير عاص له]

Meselā bir ādem ihtilām yaᶜnī inzāl-i menī ile veyāhūd sinn yaᶜnī bülūga mukadder ve mahdūd olan senelere ᶜömrü vāsıl olmakla ᶜākıl olduğu hālde bir günün dahvesinde yaᶜnī kuşluğu vaktinde bālig olur ise o sāᶜatte bālig ve mükellef olan merd veyā zen-i ᶜākıl u ᶜākıleye en evvel vācib olan şey egerçi iᶜtikād olup ammā o dakīkada iᶜtikāddan yalnız kelimeteyn-i şehādeteyn taᶜallümü o kimseye fevren vācib olur ki lā ilāhe illallāh Muhammedün resūlullāh demesidir. Ve bu kelimeteynin fehm-i maᶜnāsı üzerine lāzım olur ve keşf-i tasdīki için nazar veyā tahrīr-i edille etmek vācib olmaz. Yaᶜnī nazar ve bahs ve tahrīr-i edille ile ulūhiyyet ve vahdāniyyet ve sübūt-ı emr-i nübüvvet ile tasdīk-i mefrūzu keşfin tahsīli o lahzada o kimseye vācib olmaz, belki kelimeteyn-i şehādeteyn ile tekellüm ve maᶜnālarını fehm ettikten sonra min-gayri ihtilāci reyb ve'l-ıztırāb nefs o kelimeteyn-i şehādeteyn ile kalbinde hāsıl olan tasdīk ve iᶜtikād-ı cāzim o ādeme kāfī olur, çünkü bu tasdīk ve iᶜtikād-ı cāzim min-gayri bahs velā-burhān mücerred semāᶜ ve taklīd ile hāsıl olur, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hazretleri taᶜlīm-i delīl etmeksizin yalnız ikrār ve tasdīk ile eclāf-ı Arabdan iktifā buyurmuştur. İşte o ādem o vechile kelimeteyn-i şehādeteyni taᶜallüm ve tekellüm ve tasdīk eder ise vaktin vācibini edā etmiş olur ve onun üzerine taᶜallüm-i mefrūz o kelimeteynin ᶜilmi ve fehmi olur ve ondan gayrı ona o sāᶜatte başka bir farz lāzım olmamış olur o delīl ile ki o kimse o sāᶜatte vefāt etmiş olsa tāiᶜan vefāt etmiş olur ve Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerine bir ᶜisyān ve taksīri olmamış olur ve müᵓmin-i muvahhid ü mutīᶜ zümresinden maᶜdūd olur ve o sāᶜatte vefāt etmeyip de dünyāda yaşarsa āher [91] bir ᶜārıza üzerine gelirse onun mūcibi ona lāzım ve mefrūz olur.

Ve her bir müᵓmine bir hāl zuhūruyla o hālin mukteziyātı o müᵓmine lāzım geleceği umūr-ı vāzıhadan olmakla bunun için musannif-i merhūm buyurur ki:

[وإنما يجب غير ذلك بعوارض تعرض وليس ذلك ضروريًا في حق كل شخص بل يتصور الانفكاك عنها]

Yaʿnī sūret-i mesbūkada mastūr olan vücūbiyyet mā-ʿadāsı o taʿrīf mūcebince benī-ādeme ʿārız olduğu umūr-ı ʿārızaya göre vācib olur ve o dahi zarūrī olarak her bir şahs hakkında vācib olamaz, belki baʿzı benī-ādeme vācib olur ve baʿzılarına vācib olmaz ve vācib olan baʿzı ahvālden dahi infikāk bulmak mümkin ve mutasavver olur.

"غير ذلك" kelimesinden murād ānifü'l-beyān cedīd müslümān olan kimseye derhāl fevren vācib olan taʿallüm-i kelimeteyn-i şehādeteyn mā-ʿadāsı olan vācibāt olup yaʿnī o ādeme egerçi yaşadığı hālde ona āher bir furūzāt dahi mefrūz olacağı derkār ise de lākin āher ʿavārız hükmü ile mefrūz olup ve kāffe-i mefrūzāt her bir ferde ʿale'l-ıttırād zarūrī bir hāl hükmünde olmayıp ancak iʿtikād ve ʿamel ve terkten her bir ferdin tesādüf edeceği ʿārızaya göre o ʿārızın hükmü lāzım gelecektir.

[وتلك العوارض إما أن تكون في الفعل وإما في الترك وإما في الاعتقاد]

Ve o ʿavārız yā fiʿlden veyāhūd terk-i fiʿl veyā iʿtikādda olacaktır, yaʿnī her bir ferdin tesādüf edeceği ʿārıza elbette o ʿārıza veyā bir fiʿlin işlemesinde veyāhūd terkinde yaʿnī o fiʿlin işlememesinde veyāhūd iʿtikādında olacaktır, çünkü ber-minvāl-i muharrer ve meşrūh benī-ādeme ʿārız olacak ʿavārız bu üç şeyden hālī olmaz, nitekim taʿrīf olundu ki muʿāmele üç şeyden ʿibārettir ve o üç şey iʿtikād ve fiʿl ve terktir.

[أما الفعل فبأن يعيش من ضحوة نهاره إلى وقت الظهر فيتجدد عليه بدخول وقت الظهر تعلم الطهارة والصلاة]

Fiʿl ise yaʿnī bu ʿārızaya mebnī vücūb-ı fiʿlde olduğu sūrette misāl-i sābıkta mezkūr olan müslim gibi meselā dahve-i nehār-ı mezkūrdan yaʿnī kuşluk vaktinden öğle vaktine kadar muʿammer olur ise o hālde duhūl-i vakt ʿārızasıyla üzerine vakt-i zuhūrun taʿallüm-i ʿilm-i namāz ve tahāreti müteceddid ve mefrūz olur.

[فإن كان صحيحًا وكان بحيث لو صبر إلى وقت زوال الشمس لم يتمكن من تمام التعلم والعمل في الوقت بل يخرج الوقت لو اشتغل بالتعلم فلا يبعد أن يقال الظاهر بقاؤه فيجب عليه تقديم التعلم على الوقت ويحتمل أن يقال وجوب العلم الذي هو شرط العمل بعد وجوب العمل فلا يجب قبل الزوال وهكذا في بقية الصلوات]

Velākin bu sūrette dīger bir hālin hükmü vardır ki eger o kimse sahī-hü'l-cism olup da zevāl-i şemse kadar sabr ve taᶜallümü teʾhīr etmiş olsa vakt-i mezkūrda iştigāl-i taᶜallümden dolayı vakt içinde tamām taᶜallüm ve ᶜamelden mütemekkin olamaz, belki taᶜallümle iştigāl etmiş olsa vakt hurūc eder, o hālde onun hakkında iki kavl mahalli var ki birincisi vakt üzerine takdīm-i taᶜallüm etmek bahsidir ve ikincisi ᶜamelin vücūbundan sonra şart-ı ᶜamel olan ᶜilmin vücūbudur ki kable'z-zevāl duhūlü'l-vakt ve vücūbü'l-ᶜamel taᶜallüm vācib olmaz. Ve bu ikinci kavl muhtemel olduğu gibi birinci kavl üzere dahi bekāsı zāhirdir denilecek olsa baᶜīd olmaz, ᶜamelden sonra şart-ı ᶜamel olan taᶜallüm vācib olur, yaᶜnī kable'z-zevāl vācib olmaz demektir. Ve bakiyye-i salavāt dahi bu vechiledir.

[فإن عاش إلى رمضان تجدد بسببه وجوب تعلم الصوم وهو أن يعلم أن وقته من الصبح إلى غروب الشمس وأن الواجب فيه النية والإمساك عن الأكل والشرب والوقاع وأن ذلك يتمادى إلى رؤية الهلال أو شاهدين]

Ve bu sūrette o kimse hīn-i islāmından ramazāna kadar yaşayıp muᶜammer olsa o vaktte dahi ramazānın sebebiyle vücūb-ı taᶜallüm-i savm o kimse üzerine teceddüd edip mefrūz olur. Ve o dahi yaᶜnī savmın vācib olacak ᶜilmi odur ki o zāt vakt-i sıyāmı bile ki subhtan yaᶜnī tulūᶜ-ı fecrden gurūb-ı şemse kadardır. Ve onda vācib odur ki niyyet ede ve vakt-i mahdūd-ı merkūmda yemekten ve içmekten ve cimāᶜ eylemekten [92] imsāk ede. Ve bu hükm rüʾyet-i hilāl veyāhūd istimāᶜ-ı şehādet-i şāhideyne kadar mümtedd olur, yaᶜnī ramazānın sübūtundan şehr-i şevvālin hilāli rüʾyet veyā rüʾyeti sübūtuna kadar beher gün tulūᶜ-ı fecrden gurūb-ı şemse kadar yemekten ve içmekten ve mücāmaᶜadan iktirān-ı kasd u niyyet ile ictināb ve imsāk lāzım olduğunu bile.

[فإن تجدد له مال أو كان له مال عند بلوغه لزمه تعلم ما يجب عليه من الزكاة ولكن لا يلزمه في الحال إنما يلزمه عند تمام الحول من وقت الإسلام وإن لم يملك إلا الإبل لم يلزمه إلا تعلم زكاة الإبل وكذلك في سائر الأصناف]

Ve dahi sūret-i mezkūrede o kimsenin hīn-i islāmında bir māl ve menāli olsa veyāhūd baᶜdehu ona müteceddid ve hāsıl olsa o kimseye o māla vereceği zekātın ᶜilmi lāzım olur, ammā fi'l-hāl lāzım ol-

maz, ancak vakt-i islāmından bir sene mürūrundan sonra yaᶜnī ᶜinde tamāmi'l-havl lāzım olur ve ibilden gayrı yaᶜnī deveden gayrı bir mālı olmazsa ibilin zekātı ᶜilminden başka bir ᶜilm ona lāzım gelmez yaᶜnī maᶜrifet-i zekāt bakar ve ganem ve huyūl ve nukūd ve hubūbāt ve sāirenin ᶜilmi ona lāzım gelmez, hangi sınıf māla mālik ise o sınıfa müteᶜallik olan ᶜilmin taᶜallümü üzerine mefrūz olur ve her bir sınıf māla mālik oldukta o sınıf için muktezī olan ᶜilmin taᶜallümü o kimseye ᶜinde tamāmi'l-havl vācib olur.

[فإذا دخل في أشهر الحج فلا يلزمه المبادرة إلى علم الحج مع أن فعله على التراخي فلا يكون تعلمه على الفور ولكن ينبغي لعلماء الإسلام أن ينبهوه على أن الحج فرض على التراخي على كل من ملك الزاد والراحلة إذا كان هو مالكًا حتى ربما يرى الحزم لنفسه في المبادرة فعند ذلك إذا عزم عليه لزمه تعلم كيفية الحج ولم يلزمه إلا تعلم أركانه وواجباته دون نوافله فإن فعل ذلك نفلا فلا يكون تعلمه فرض عين وفي تحريم السكوت عن التنبيه على وجوب أصل الحج في الحال نظر يليق بالفقه]

Ve dahi sūret-i merkūmede o kimseye eşhür-i hacc duhūlüyle ᶜilm-i edā-i hacca ᶜale'l-fevr mübāderet etmek lāzım olmaz, zīrā ᶜale't-terāhī edāsı vācib olduğu hālde taᶜallüm-i ᶜilmi ᶜale'l-fevr olmaz, lākin islāma lāyık ve münāsibdir ki eger bir māla mālik ise ona tenbīh edeler ki her kim ki zād ve rāhileye mālik olursa ᶜale't-terāhī ona edā-i hacc etmek mefrūzdur diyeler, hattā burayı bile, ola ki nefsine hazmı görüp edā-i farza müsāraᶜat ve mübāderet ede. Ve o vaktte edā-i farza ᶜazm eylerse o vakt ᶜilm-i menāsik-i hacc o kimseye lāzım olur ve erkān ve vācibāt ᶜilminden gayrı ona lāzım olmaz, yaᶜnī nevāfil ve müstehabbātın ᶜilmi ona lāzım olmaz. Ve bunu nefl olarak edā eder ise onun taᶜallümü üzerine farz-ı ᶜayn olmaz. Ve ᶜulemā-i İslām fi'l-hāl vücūb-ı asl-ı hacc tenbīhātı hakkında vukūᶜ bulacak sükūtlarının haramiyyeti hakkında nazar vardır, kütüb-i fıkhiyyeden fehmi münāsib olur.

[وهكذا التدريج في علم سائر الأفعال التي هي فرض عين]

Ve dahi farz-ı ᶜayn olan sāir efᶜālin ᶜulūmunda dahi tedrīc böyledir, yaᶜnī her bir fiᶜl-i mefrūz zamān-ı edāsı geldikçe taᶜallüm-i ᶜilmi lāzım gelir.

[وأما الترك فيجب تعلم ذلك بحسب ما يتجدد من الحال وذلك يختلف بحال الشخص إذ لا يجب على الأبكم تعلم ما يحرم من الكلام ولا على الأعمى تعلم ما يحرم من النظر ولا على البدوي تعلم ما يحرم الجلوس فيه من المساكن فذلك أيضًا واجب بحسب ما يقتضيه الحال فما يعلم أنه ينفك عنه لا يجب تعلمه وما هو ملابس له يجب تنبيهه عليه كما لو كان عند الإسلام لابسًا للحرير أو جالسًا في الغصب أو ناظرًا إلى غير ذي محرم فيجب تعريفه بذلك وما ليس ملابسًا له ولكنه بصدد التعرض له على القرب كالأكل والشرب فيجب تعليمه حتى إذا كان في بلد يتعاطى فيه شرب الخمر وأكل لحم الخنزير فيجب تعليمه ذلك وتنبيهه عليه وما وجب تعليمه وجب تعلمه]

[93] Ve dahi terk ise yaᶜnī muᶜāmeleden mefrūz olan umūr-ı selāseden olan terk-i fiᶜl ki işlemesi menhī olan fiᶜlin terkine müteᶜallik olan ᶜilm-i terk ise o dahi taᶜallümü o ādeme müteceddid ve ᶜārız olacak hāl hasebiyle vācib olur ve o dahi ahvāl-i eşhās ile muhtelif olur, çünkü lāl ve dilsiz ve ebkem olan kimsenin üzerine kelām-ı muharremden terki lāzım gelen kelimātın ᶜilmi vācib olmaz, o kelimāt-ı muharremenin maᶜrifeti ancak kelāma muktedir olan kimsenin üzerine vācib olur tā ki o kelāmı bile ve harām ve tekellümü menhī ve terki meᵓmūrun bih olduğu hasebiyle onu terk ede. Ve kezālik aᶜmā ve kör ve nā-bīnānın üzerine rüᵓyet ve nazarı muharrem olan nesnelerin maᶜrifeti vācib olmaz, zīrā ki maᶜrifeti terk-i nazar içindir ve aᶜmā ise nazara kudreti yoktur ve o mülābese ile o muharremü'n-nazarın ᶜilmi üzerine vācib olmaz, yalnız görmeğe muktedir olanların üzerine taᶜallümü mefrūz olur. Ve kezālik bedevī kimsenin üzerine yaᶜnī sahrā-nişīnānlara mesākinden cülūsu harām olanların ᶜilmi vācib olmaz, zīrā ki kendisinde vücūdu bulunmaz ki terki için o nesneyi taᶜallüm ede.

Artık bunlar dahi hāl iktizāsınca vācib olur, yaᶜnī terk için īcāb eden ᶜilm bi-hasebi iktizāi'l-hāl vācib olur. Meselā bir ādemin muharrem iş işlemesinden ve fiᶜlinin īkāᶜından infikāki maᶜlūm ve mütekarrir olursa o umūr-ı muharremenin ᶜilmi o kimse üzerine vācib olmaz ve o umūr-ı muharreme ki terki üzerine farzdır, eger içinde ve mülābesesinde bulunur ise elbette o umūru terk etmek için o kimseye tenbīh vācib olur.

Meselā sūret-i mezkūrede ᶜinde'l-islām yaᶜnī müslümān olduğu vaktte bir sevb-i harīre lābis bulunur ise veyāhūd bir magsūb nesnenin üzerine cālis bulunursa veyā bir nā-mahreme nāzır bulunur ise ona bunlar muharrem oldukları ve terk-i lübs ü cülūs u nazar mezkūr üzerine vācib olduğunu taᶜrīf etmek vācib olur.

Ve mülābisi olmayıp da yalnız saded-i taᶜarruzunda bulunanlar ise ki teᶜātī ve takarrüb dāᶜiyesinde olup yemek içmek üzere bulunanlara kezālik taᶜlīmleri vācib olur ve muharrem olduklarını bildirip teᶜātī ve tenāvül etmemesi için ona tenbīh etmek vācib olur, hattā içinde şürb-i hamr teᶜātī olunur bir beldede bulunur ise veyāhūd lahm-ı hınzīr yiyilir bir memlekette bulunur ise kezālik taᶜlīmi farz olur ve ona bunların üzerine tenbīhi īcāb eder ve taᶜlīmi mefrūz olan şeyin taᶜallümü dahi farz olur.

[وأما الاعتقادات وأعمال القلوب فيجب علمها بحسب الخواطر]

Ve iᶜtikādāt ve aᶜmāl-i kulūb ᶜilmi ise onun dahi bi-hasebi'l-havātır taᶜallümü vācib olur.

Musannif-i merhūm fiᶜl ve terk ᶜilmi beyānından sonra iᶜtikād ᶜilmi bahsine nakl-i makāl edip onun derecāt-ı farziyyeti taᶜrīfine şürūᶜ eyledi ve o ᶜilmin taᶜallümü dahi bi-hasebi'l-havātır yaᶜnī hātıra hutūr edecek umūr mūcebince taᶜallüm etmek vācib olur dedi.

[فإن خطر له شك في المعاني التي تدل عليها كلمتا الشهادة فيجب عليه تعلم ما يتوصل به إلى إزالة الشك]

Meselā sūret-i mezkūrede müslümān olan kimse için şehādet kelimelerinin maᶜānī-i medlūlelerinde bir şekk hutūr eder ise o şekk ve şübhenin izālesine muktezī olan ᶜilmin taᶜallümü üzerine mefrūz olur, hulāsa kalbine hutūr eden şekkin izālesini mūcib olacak ᶜilmin maᶜrifet ve taᶜallümü vācib olur.

[فإن لم يخطر له ذلك ومات قبل أن يعتقد أن كلام الله سبحانه قديم وأنه مرئي وأنه ليس محلًا للحوادث إلى غير ذلك مما يذكر في المعتقدات فقد مات على الإسلام]

Ve eger o kimseye böyle bir şekk hutūr etmez ve muᶜtekadāt kitābında mezkūr olan muᶜtekadāt-ı sāireyi bilmeyip ve Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerinin kelāmı kadīm olduğuna ve zāt-ı kibriyāsı merᵓī olduğuna ve mahall-i havādis olmadığına iᶜtikād etmezden evvel vefāt eylerse o kimse 'ale'l-İslām vefāt ettiği mukarrerdir.

[ولكن هذه الخواطر الموجبة للاعتقادات بعضها يخطر بالطبع وبعضها يخطر بالسماع من أهل البلد فإن كان في بلد شاع فيه الكلام وتناطق الناس بالبدع فينبغي أن يصان في أول بلوغه عنها بتلقين الحق فإنه لو ألقى إليه الباطل لوجبت إزالته عن قلبه وربما عسر ذلك كما أنه لو كان هذا المسلم تاجرًا وقد شاع في البلد معاملة الربا وجب عليه تعلم الحذر من الربا]

[94] Ve çün iᶜtikādāta mūcib olan havātırın hātıra hutūr ettikçe mahsūlü olan şehādet-i muzırranın defᶜine muktezī olan ᶜilmin taᶜallümü mefrūz bulundu, lā-cerem bu gibi devāhīye uğramamak için bu tekellüfāta muhtāc olmamak üzere bir tarīk-i ihtiyāt sülūku emr-i lāzım olur ve bināen ᶜaleyh beyān-ı zābıtası bābında musannif-i merhūm kelām-ı mesbūku bi'l-istidrāk buyurdu ki işbu iᶜtikādāta mūcib olan havātırın baᶜzısı tabᶜan ve baᶜzısı istimāᶜen hātıra hutūr eder ve bu sūrette bālig olan kimse eger içinde ᶜālem bidᶜalarla nutk eder ve beyne'n-nās kelām şāyiᶜ olmuş bir beldede bulunur ise işte ibtidāen bidᶜalardan mahfūz ve masūn olmak üzere ᶜinde'l-bülūg telkīn-i tarīk-i hak ile sıyānet ve vikāyeti münāsib olur, zīrā ki zeyg ve müzahrafāt-ı bātıla ona ilkā olunur ise kalbinden izālesi vācib olur ve ola ki onun izālesi müteᶜassir olur, nitekim bi'l-farz sūret-i meşrūhada mezkūr olan merd-i müslimin eger tācir bir ādem olsa ve sākin bulunduğu beldede muᶜāmele-i ribā şāyiᶜ bulunmuş olsa o kimseye ribādan hazer etmek ᶜilminin taᶜlīmi vācib olur.

[وهذا هو الحق في العلم الذي هو فرض عين]

Ve farz-ı ᶜayn olan ᶜilmde hak budur, yaᶜnī bu taᶜrīf üzere işbu zābıta ve tahdīd ve kāᶜide mūcebince talebi farz-ı ᶜayn olan ᶜilmde mezheb-i hakk u elyak budur demektir. Mā-hasal işbu ihtilāfāt-ı vākıᶜa-i mezkūre beyninde emr-i hak ve ittihāza elyak olan taᶜrīf ve beyān ancak bu beyān ve tafsīldir demek ister.

[ومعناه العلم بكيفية العمل الواجب فمن علم العلم الواجب ووقت وجوبه فقد علم العلم الذي هو فرض عين]

Ve bunun maᶜnāsı ise talebi farz-ı ᶜayn olan ᶜilm ancak ᶜamel-i vācibin keyfiyyet-i ᶜamelini bilmektir ve her kim ki ᶜilm-i vācibi yaᶜnī ᶜamel-i mefrūzun keyfiyyet-i ᶜamelini bilse ve vakt-i vücūbunu fehm eylese farz-ı ᶜayn olan ᶜilmi bilmiş olur.

[وما ذكره الصوفية من فهم خواطر العدو ولَمَّةِ الشيطان حق أيضا ولكن في حق من يتصدى له]

Ve zümre-i sūfiyyenin havātır-ı ᶜadüvv ve lemme-i şeytān fehminden dolayı taᶜrīf ve zikr ve beyān ettikleri ise dahi hak olup yaᶜnī tāife-i sūfiyye mess-i şeytān ve havātır-ı ᶜadüvvün fehmi lāzım ve taᶜallüm-i ᶜilmi mefrūzdur demeleri dahi hak ve savābdır, velākin her bir şahs üzerine değil, ancak sadedinde bulunanların üzerlerine farz ve vācib olur demektir.

[فإذا كان الغالب أن الإنسان لا ينفك عن دواعي الشر والرياء والحسد فيلزمه أن يتعلم من علم ربع المهلكات ما يرى نفسه محتاجًا إليه]

Fi'l-gālib insān devāᶜī-i şerr ve hased ve riyādan nefsinin infikāki gayr-i mümkin olunca artık nefsinin ıslāhı için ihtiyāc gördüğü husūsu kezālik rubᶜ-ı mühlikāt ᶜilminden taᶜallüm etmesi lāzım gelir ki bir insān eger nefsini riyā ve hased ve devāᶜī-i şerrden vāreste ve hālis görmeyip kalbinde bu gibi emrāz ve ālāmı hiss eylerse *İhyāu'l-ᶜUlūm* kitābından rubᶜ-ı mühlikāt adlı olan kitābda mezkūr olan ᶜilmden eskām-ı mezkūrenin refᶜine nefsinin muhtāc bulunduğu umūru taᶜallüm etmek ona lāzım gelir.

[وكيف لا يجب عليه وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ: شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ" ولا ينفك عنها بشر]

Ve agleb-i ahvālinde devāᶜī-i şerr ve riyā ve hasedden vāreste ve münfekk olmayam kimsenin üzerine o ᶜilmin taᶜallümü nice vācib olmaz o hāl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hazretleri buyur-

muş ki "ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ: شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ"[171] Mahsūl-i mazmūn-ı münīfi: "Üç haslet mühliktirler. Ve o üç hasletler ise mutāvaᶜatli buhl ve imsāk yaᶜnī nefsi buhl ve imsāka münkād ve mutīᶜ olmak ve hevā-yı müttebaᶜ yaᶜnī nefsinin ārzūsuna tābiᶜ olmak ve nefsi ne dilerse işlemek ve nefsi ile ᶜucb etmek yaᶜnī nefsini beğenip hod-bīnlik ve hod-pesendlikte bulunmak hasletleridir." Hālbuki bu hasletlerden bir ferd-i beşer münfekk olamaz, bu üç hasletten insān vāreste olamaz ve üçü dahi mühlik olup ictināb ve tebāᶜudları vācibdir. Fi'l-gālib devāᶜī-i şerrden vāreste olamayan kimsenin üzerine o ᶜilmin taᶜallümü nice vācib olmaz demektir.

[وبقية ما سنذكره من مذمومات أحوال القلب كالكبر والعجب وأخواتهما تتبع هذه الثلاث المهلكات وإزالتها فرض عين ولا يمكن إزالتها إلا بمعرفة حدودها ومعرفة أسبابها ومعرفة علاماتها [95] ومعرفة علاجها فإن من لا يعرف الشر يقع فيه والعلاج هو مقابلة السبب بضده وكيف يمكن دون معرفة السبب والمسبب وأكثر ما ذكرناه في ربع المهلكات من فروض الأعيان وقد تركها الناس كافة اشتغالًا بما لا يعني]

Ve çün hadīs-i şerīf meᵓāli mühlikātı üçtür diye tasrīh etmiş ve mühlikāt ise kitāb-ı mezkūrda gösterilmiştir, suᵓāl-i mukaddere cevāb olarak musannif-i merhūm buyurur ki ve bizim kitāb-ı mezkūrda zikr edeceğimiz mezmūmāt ki ahvāl-i kalbden kibr ve ᶜucb ve ehavāt ve tevābiᶜātı gibi hālātı işbu mühlikāt-ı selāseye tābiᶜlerdir ve onların izāleleri dahi farz-ı ᶜayndır. Ve hudūd ve esbāb ve ᶜalāmāt ve ᶜilācları bilinmedikçe izāleleri mümkin olmaz, zīrā "Şerri bilmeyen şirk içinde düşer" kelāmı meşhūrdur. Ve şerrden söz etmek için elbette şerri bilmek lāzım gelir ki onu görürse ondan tebāᶜud ve tevakkī ede. Ve ᶜilāc ise sebeb-i māddeyi zıddı ile mukābele etmekle olur. Ve sebeb ve müsebbibi bilmedikçe ᶜilāc-ı mezkūr nice mümkin olur? Ve bizim rubᶜ-ı mühlikāt adlı kitābı-

---

171 "Üç özellik helak edicidir: Alışkanlık haline gelen cimrilik, kişinin hayatında belirleyici olan arzū ve kişinin kendisini üstün görmesi." *Musnedu'l-Bezzār*, 13/486, no:7293; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/328, no:5452; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 2/160; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/203, no:731; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/568, no: 961; *Keşfu'l-Hafā*, 1/372, no:1035.

mızda farz-ı ᶜayndan zikr ettiğimiz mesāili bu zamānede kāffe-i nās mā-lā-yaᶜnī olan umūra iştigāl ile terk etmişlerdir.

Ve hulāsa-i kelām devāᶜī-i şerrden vāreste olmayan kimse rubᶜ-ı mühlikāt mesāili ᶜilminden nefsini hātırına hutūr eden vesāvis ü devāᶜī-i muzırradan tahlīs edecek mikdārı tahsīl ve taᶜallüm etmek vācibdir demek ister.

[ومما ينبغي أن يبادر في إلقائه إليه إذا لم يكن قد انتقل عن ملة إلى ملة أخرى الإيمان بالجنة والنار والحشر والنشر حتى يؤمن به ويصدق وهو من تتمة كلمتي الشهادة فإنه بعد التصديق بكونه عليه السلام رسولًا ينبغي أن يفهم الرسالة التي هو مبلّغها وهو أن من أطاع الله ورسوله فله الجنة ومن عصاهما فله النار]

Ve dahi sūret-i meşrūhada muharrer ve mezkūr olan kimse eger bir milletten āher bir millete müntakil kimse olmadığı hālde o kimseye ᶜale'l-fevr ona ilkā ve taᶜlīmi ve müsāraᶜaten iᶜlām ve tefhīmi īcāb eden umūrdan tetimme-i maᶜnā-yı kelime-i şehādetten bulunan īmān-ı cennet ü nār u haşr u neşrdir ki bunu dahi o kimseye müsāraᶜaten ilkā ve tefhīm olunmak gerektir, tā ki onunla dahi haşr ve neşr ve cennet ve nāra īmān ve tasdīk ede. Çün kim bunun maᶜrifeti kelime-i şehādetin maᶜrifesi tetimmesindendir, zīrā ki o kimse Muhammedün resūlullāh diye şehādet ve tasdīk etti, elbette resūlün bir risālet ve teblīgi olacak. İşte bunları bilmek için o kimseye dahi burasını bildirmek lāzımdır. Risālet-i Bārī mübelligi odur ki risāleti Hak'tan bilip ᶜāleme teblīg etmiştir. Ve her kim ki Hak subhānehu ve taᶜālā ve resūlü Muhammed ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāma itāᶜat eylerse ona cennet vardır ve her kim ki onlara ᶜisyān eylerse ona cehennem vardır diye o kimseye ᶜācilen ilkā ve taᶜlīm oluna.

[فإذا انتبهت لهذا التدريج علمت أن المذهب الحق هو هذا وتحققت أن كل عبد هو في مجاري أحواله في يومه وليلته لا يخلو من وقائع في عبادته ومعاملاته عن تجدد لوازم عليه فيلزمه السؤال عن كل ما يقع له من النوادر ويلزمه المبادرة إلى تعلم ما يتوقع وقوعه على القرب غالبًا فإذا تبين أنه عليه الصلاة والسلام إنما أراد بالعلم المعرف بالألف واللام في قوله صلى الله عليه وسلم ''طلب العلم فريضة على كل مسلم'' علم العمل الذي هو مشهور الوجوب على المسلمين لا غير فقد اتضح وجه التدريج وقت وجوبه والله أعلم]

Ve çün tafsīlāt-ı mezkūre ve temsīl senin maᶜlūmun oldu ki taleb ve taᶜallümü farz olan ᶜilm mefrūz olan ᶜilmin ᶜilmidir, tedrīcen taᶜallümü vācib olur, işte bununla senin maᶜlūmun oldu ki mezheb-i hak odur ve bu taᶜrīften ᶜilm-i mefrūzun beyānında vukūᶜ bulan ekāvīl ve mezāhib-den mezheb-i hakk u savāb ancak bu mezhebdir. Ve hem dahi sende mütehakkık oldu ki her bir ferd-i müslim leyl ve nehārında üzerine ce-reyān eden ahvālden dolayı lā-mahālete ᶜibādāt ve muᶜāmelāt vekāyiᶜin-den hālī olamaz ve behemehāl o vekāyiᶜ için bir ᶜilme muhtāc olur da o vekāyiᶜin ᶜilmi üzerine müteceddid olur. Ve bināberīn nevādir-i aᶜmāl ü ahvālden dahi her ne ki ona vākiᶜ olur ise o vākıᶜayı suʾāl ve taᶜlīm etmek dahi onun üzerine lāzım gelir ve henüz vukūᶜ bulmayıp ammā vukūᶜu gālib ve kurb-ı vaktte vücūdu dahi muhtemel olan mevāddın üzerine bi'l-mübāderet suʾāl etmek dahi ona vācib olur.

Bu şerh ve temsīl ve beyān ve taᶜrīften ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām [96] efendimizin "طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ"[172] hadīsinde vārid olan elif ve lām harflerinden mefhūm odur ki lafz-ı ᶜilmden murādı ancak ᶜale'l-müslimīn meşhūru'l-vācib olan ᶜamelin ᶜilmidir ve başka bir ᶜilm değildir ve bununla vech-i tedrīc müttedah olur da vakt-i vücūbu dahi maᶜlūm olur. Vallāhu ᶜalem bi's-savāb.

Beyānu'l-ᶜİlmillezī Huve Farzu Kifāyetin

[بيان العلم الذي هو فرض كفاية]

Musannif-i merhūm taᶜallümü farz-ı ᶜayn olan ᶜilmin beyān ve taᶜrī-finden fārig olduktan sonra taᶜallümü farz-ı kifāye olan ᶜilmin beyānına şürūᶜ edip buyurdu ki:

[اعلم أن الفرض لا يتميز عن غيره إلا بذكر أقسام العلوم والعلوم بالإضافة إلى الغرض الذي نحن بصدده تنقسم إلى شرعية وغير شرعية وأعني بالشرعية ما

172 "İlim talep etmek her müslümana farzdır." İbn Māce, 17, no:224; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/23, no: 15; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/193, *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/195, no:10439; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 1/7, no:9; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 8/23. Metni meşhur, senedi zayıf görülmüştür.

استفيد من الأنبياء صلوات الله عليهم وسلامه ولا يرشد العقل إليه مثل الحساب ولا التجربة مثل الطب ولا السماع مثل اللغة فالعلوم التي ليست بشرعية تنقسم إلى ما هو محمود وإلى ما هو مذموم وإلى ما هو مباح فالمحمود ما يرتبط به مصالح الدنيا كالطب والحساب وذلك ينقسم إلى ما هو فرض كفاية وإلى ما هو فضيلة وليس بفريضة]

Ey tālib-i saᶜādet-i ebediyye, bil ve āgāh ol ki aksām-ı ᶜulūm zikr olunmadıkça farz olmayandan farz temyīz olunmaz. Ve sadedinde bulunduğumuz ᶜilme yaᶜnī farz-ı kifāye ᶜilmine muzāf olan ᶜulūm ise şerᶜī ve gayr-i şerᶜī kısmlarına münkasım olur. Ve ᶜilm-i şerᶜīden murādımız ancak enbiyā-i ᶜizām hazerātından istifāde olunan ᶜilmlerdir ki ᶜakl ve tecribe ve semāᶜ ona irşād edemez yaᶜnī ᶜakl ile bilinir ᶜilm ki hisāb ᶜilmi gibi ve tecribe ile bilinir ᶜilm ki tıbb-ı ebdān ᶜilmi gibi ve istimāᶜ ile bilinir ᶜilm ki lügat ᶜilmi gibi o ᶜilme irşād edemez. Ve maᶜlūmdur ki şerᶜī olmayan ᶜulūm ise mahmūd ve mezmūm ve mübāh kısmlarına münkasım olur. Ve mahmūdu odur ki onunla mesālih-i dünyā mürtebit olur, ᶜilm-i tıbb u hisāb gibi. Ve bu ᶜilm-i mahmūd dahi farz-ı kifāye ve fazīlet kısmlarına münkasım olur. Ve fazīlet odur ki tahsīli vācib olmaz, ammā bilmesi hayrlı ve fazl ve hünerdir.

[أما فرض الكفاية فهو علم لا يستغنى عنه في قوام أمور الدنيا كالطب إذ هو ضروري في حاجة بقاء الأبدان وكالحساب فإنه ضروري في المعاملات وقسمة الوصايا والمواريث وغيرهما وهذه هي العلوم التي لو خلا البلد عمن يقوم بها حرج أهل البلد وإذا قام بها واحد كفى وسقط الفرض عن الآخرين]

Ve farz-ı kifāye ise her bir ᶜilmdir ki kıvām-ı dünyāda ondan istignā mümkin olmaz da vücūdu zarūrīdir ki ᶜilm-i tıbb gibi, zīrā bekā-i ebdān hācetinde emr-i zarūrīdir ve ᶜilm-i hisāb ki o dahi dād u sitedin muᶜāmelātında ve taksīm-i vesāyā vü mevārīs ve sāire gibi. Ve bunlar ise yaᶜnī bu gibi ᶜilmler ise bir belde ki bu ᶜilmleri bilenlerden tehī ve hālī kalır, o ahālī-i belde kāffesi āsim ve günahkār olurlar. Ve çün o beldede bir ferd onu bilip onun hidemātına kıyām eylerse ahālī-i beldeye kifāyet eder de onunla farziyyeti sākıt olur, yaᶜnī āherleri üzerlerinden farziyyet-i taᶜallüm ve kıyāmı sākıt olur. İşte farz-ı kifāyenin taᶜrīfi dahi budur.

[فلا يتعجب من قولنا إن الطب والحساب من فروض الكفايات فإن أصول الصناعات أيضًا من فروض الكفايات كالفلاحة والحياكة والسياسة بل الحجامة والخياطة فإنه لو خلا البلد من الحجام تسارع الهلاك إليهم وحرجوا بتعريضهم أنفسهم للهلاك فإن الذي أنزل الداء أنزل الدواء وأرشد إلى استعماله وأعد الأسباب لتعاطيه فلا يجوز التعرض للهلاك بإهماله]

Ve dahi ᶜilm-i tıbb u hisāb ᶜulūm-ı farz-ı kifāyeden olduklarına vākiᶜ olan makālemizden taᶜaccüb ve istigrāb olunmaya, zīrā ki bunlar değil belki usūl-i sınāᶜāt olan ᶜilmler dahi kezālik farz-ı kifāyedendirler ki siyāsetlik ve ekincilik ve culhacılık ᶜulūmu gibi. Ve hem dahi yalnız şerefli ve asl sanᶜat ᶜilmi değil, belki haccām gibi sanᶜatı dūn ve terzilik gibi sanᶜatı tābiᶜ ve mütemmim olan sanᶜatlar ᶜilmi bile farz-ı kifāyedendirler, zīrā ki bir beldede haccām bulunmazsa ve belde sınıf-ı haccāmdan hālī olsa ahālī-i beldeye helāk müsāraᶜat eder ve nefslerini helāke taᶜrīz etmelerinden nāşī cümlesi āsim ve günahkār olurlar, çünkü dāʾ [97] ve derdi inzāl eden dermān ve devāyı inzāl ve istiᶜmāline irşād ve teᶜātīsine esbābı tehyiʾe ve iᶜdād ve ikmāl eylemiştir. İşte hāl bu minvāl üzere olduğu maᶜlūm olıcak ihmāli ile helāke taᶜarruz etmek yaᶜnī maᶜriz-i helāk olmak cāiz olmaz.

[وأما ما يعد فضيلة لا فريضة فالتعمق في دقائق الحساب وحقائق الطب وغير ذلك مما يستغنى عنه ولكنه يفيد زيادة قوة في القدر المحتاج إليه]

Ve farīza olmayıp fazīle ᶜadd olunan ise o dahi dekāyık-ı hisābı taᶜallüm ve tedkīk ve hakāyık-ı tıbbı zāhire ihrāc ve tervīk ve bu gibi maᶜārif ki onlardan istignā mümkin olan şeylerdir ki bunların taᶜallümleri taᶜallümü zarūrī olan kadar muhtāca kuvve verir de bu fāideyi ifāde eyler.

[وأما المذموم منه فعلم السحر والطلسمات وعلم الشعبذة والتلبيسات]

Ve kısm-ı sānīsi ki ᶜulūm-ı gayr-i şerᶜiyyenin kısm-ı sānīsi olup mezmūm olan ᶜilmlerdir, onlar dahi ᶜilm-i sihr ü tılsımāt ve fenn-i şaᶜbeze vü telbīsāt gibi ᶜilmlerdir.

"Sihr" efsūn ᶜilmi maᶜnāsınadır. Ve "tılsımāt" defīnelerin zāhir ve hurūcuna māniᶜ olacak hayālāt-ı mevhūmenin sanᶜatıdır ve o dahi ef-

sūnun bir nevᶜidir. Ve “şaᶜbeze” hokkabāzlık ᶜilmidir ki hiffet-i yed ile bir takım oyun ve melᶜabelik kārıdır. Ve “telbīsāt” karışık ve şübheli kılmak ve hīle edip aldatmak kārıdır. Yaᶜnī egerçi bu ᶜulūm kār ve sanᶜatlardır, ammā mezmūm ve makdūh ᶜilmlerdir.

[وأما المباح منه فالعلم بالأشعار التي لا سخف فيها وتواريخ الأخبار وما يجري مجراه]

Kısm-ı sālisi yaᶜnī ᶜulūm-ı gayr-i şerᶜiyyenin kısm-ı sālisi ᶜadd olunan ᶜulūm ise ki taᶜallümü mübāh olan ᶜilmler idi, o dahi su“f ve su“ṭu olmayan eşᶜār-ı latīfe vü zarīfe ve tevārīh-i ahbār ve bunların mecrālarında cārī olan ᶜilmler gibidir ki tahsīl ve taᶜallümleri cāizdir ve terk-i taᶜallümünde bir iṡm ve günāh hāsıl olmaz.

[أما العلوم الشرعية وهي المقصودة بالبيان فهي محمودة كلها ولكن قد يلتبس بها ما يظن أنها شرعية وتكون مذمومة فتنقسم إلى المحمودة والمذمومة]

Ve ᶜulūm-ı şerᶜiyye ise ki beyān ile maksūd olan ᶜulūmdur yaᶜnī ki neşr ve taᶜlīmi maksūd olan ᶜilmlerdir, onlar mahmūd ve memdūhlardır, velākin aralıkta ᶜulūm-ı şerᶜiyyeden olduğu zannıyla o ᶜulūm-ı şerᶜiyyeye baᶜzı ᶜulūm-ı mezmūme dahi mültebis ve muhtelit olur da karışır ve bu mülābese ile bu ᶜulūm dahi mahmūd ve mezmūm kısmlarına münkasım olur.

[أما المحمودة فلها أصول وفروع ومقدمات ومتممات وهي أربعة أضرب]

Ve mahmūdu ise yaᶜnī ᶜulūm-ı şerᶜiyyenin kısm-ı mahmūdu ise onun usūl ve fürūᶜ ve mukaddime ve mütemmimeleri vardır ki bu cihetle onlar dahi dört nevᶜ üzeredir, yaᶜnī dört nevᶜ ve darbdan ᶜibārettirler.

[الضرب الأول الأصول وهي أربعة كتاب الله عز وجل وسنة رسول الله عليه السلام وإجماع الأمة وآثار الصحابة]

Darb-ı evvel ise ki usūldür, o dahi dört asldır ki Kurᵓān-ı mübīn ve sünen-i seyyidü'l-ᶜālemīn ve icmāᶜ-ı ümmet ve āsār-ı sahābettir.

[والإجماع أصل من حيث إنه يدل على السنة فهو أصل في الدرجة الثالثة وكذا الأثر فإنه أيضًا يدل على السنة لأن الصحابة رضي الله عنهم قد شاهدوا الوحي

والتنزيل وأدركوا بقرائن الأحوال ما غاب عن غيرهم عيانه وربما لا تحيط العبارات بما أدرك بالقرائن فمن هذا الوجه رأى العلماء الاقتداء بهم والتمسك بآثارهم وذلك بشرط مخصوص على وجه مخصوص عند من يراه ولا يليق بيانه بهذا الفن]

İcmāᶜ-ı ümmenin ve āsār-ı sahābenin usūlden ᶜadd olunmalarının vechi ancak ikisi yaᶜnī icmāᶜ-ı ümme ve āsār-ı sahābe sünnet-i seniyye üzerine delālet etmeleri haysiyyetiyledir, velākin derece-i ūlā vü sāniyede değil, ancak derece-i sālisede olur, zīrā ki kitāb ve sünnette bulunmayanın hakkında vākiᶜ olur. Ve ᶜillet-i ittihāzı budur ki sahābe-i kirām vahy ve tenzīli görüp onlar müşāhede etmeleri hasebiyle karāin-i hāliye ile āherlerine zāhir ve ᶜayān olmayan umūru idrāk etmişler ve ola ki karāin ile idrāk olunan mevādda ᶜibārat-ı hāsıla ihāta edemez. Bu vech ile onlara iktidā edip de āsārlarına temessük etmek ᶜulemā münāsib görmüşler velākin bu dahi ᶜale'l-ıtlāk olmayıp onu reᵓy eden katında ancak bir şart-ı mahsūs ile vech-i mahsūsa üzeredir. Ve onun [98] beyānı bu fende lāyık olmaz.

[الضرب الثاني الفروع وهو ما فهم من هذه الأصول لا بموجب ألفاظها بل بمعان تنبه لها العقول فاتسع بسببها الفهم حتى فهم من اللفظ الملفوظ به غيره كما فهم من قوله عليه السلام ''لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ'' أنه لا يقضي إذا كان حاقنا أو جائعا أو متألما بمرض]

Ve darb-ı sānī ise ki mārrü'z-zikr olan taᶜrīfte maᶜlūmun olmuş olan durūb-ı erbaᶜanın ikincisidir ki fürūᶜ-ı nevᶜi idi, o dahi usūl-i mezkūreden fehm olunan maᶜānīdir ki o maᶜānī-i mefhūme delālet-i lafziyye sarāhatiyle bilinmeyip ancak melfūz olan elfāzdan ᶜukūl-i müctehidīn ittisāᶜ-ı maᶜānī sebebiyle ona mütenebbih oldukları maᶜānīdir, nitekim ᶜaleyhi's-salāt efendimiz hazretlerinin [173]''لَا يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ'' buyurdukları hadīs-i şerīften fehm edilen maᶜānī gibidir ki medlūl-i lafz-ı münīfi: "Kādī hālet-i gazabda bulunduğu hālde beyne'l-mütehāsımeyn hükm ve kazā etmeye" demektir. Ve bu maᶜānī sebeb ile ittisā-i fehm ile ᶜakl mütenebbih oldu ki kādī hukne kullanmış veyā aç veyā hasta bu-

---

173 "Kadı, öfke hālinde iken hüküm vermemelidir." Buhārī, Ahkām, 13, no: 7158; Müslim, Akziye, 16.

lunmuş olduğu hālde beyne'l-müterāfiᶜayn hükm ve kazā etmemek lāzımdır. İşte bu, ahkām-ı maᶜānī-i müctehededir, çünkü "اَلْغَضَبُ شُعْبَةٌ مِنَ الْجُنُونِ"[174] diye hadīs-i şerīf vārid olmuş ve cünūn emrāz-ı bedeniyyeden bulunmuş ve bu maraz ile hükm ve kazā münāsib görülmediği sūrette elem-i hukne ve cūᶜ ve sāir envāᶜ-ı maraz ile hükm ve kazā etmemek dahi lāzım gelir ki vākiᶜ olacak hükm ve kazā sehv ve galat ve hatādan emīn ve masūn ola ve hukūk-ı ᶜibāda tetarruk-ı halele sebeb olmaya, zīrā ki nevᶜ-i beşer ālām-ı bedeniyye ile mübtelā olunca lāyıkı vechile mesāil-i fıkhiyyeyi istihzār edemez ve matlūb üzere fehm-i hitāb-ı müterāfiᶜayn edip de tedkīkāt-ı ᶜamīkayı icrā edemez ve tatbīk-i daᶜvā vü mesᵓeleye muktedir olamaz ve olsa bile hatādan sālim olduğuna emniyyet hāsıl olamaz. Ve hālet-i gazab ile bu gibi ahvālin vukūᶜu melhūz buyurulunca elem-i hukne ve cūᶜ ve maraz ile vukūᶜları dahi melhūz olup bundan selāmet-i hükm için o hālde hükm etmekten ferāgat etmek lāzım gelir. İşte bu gibi āyāt u ehādīs-i şerīfe delālet-i lafziyyeleriyle istifāde kılınan maᶜānīden ᶜukūl-i sālime münebbih olacağı maᶜānī-i fürūᶜ ᶜadd olunmuş ve darb-ı sānī iᶜtibār kılınmış. Ve beyānına şürūᶜ buyurdu ki:

[وهذا على ضربين أحدهما يتعلق بمصالح الدنيا ويحويه كتب الفقه والمتكفل به الفقهاء وهم علماء الدنيا والثاني ما يتعلق بمصالح الآخرة وهو علم أحوال القلب وأخلاقه المحمودة والمذمومة وما هو مرضي عند الله تعالى وما هو مكروه وهو الذي يحويه الشطر الأخير من هذا الكتاب أعني جملة كتاب إحياء علوم الدين ومنه العلم بما يترشح من القلب على الجوارح في عباداتها وعاداتها وهو الذي يحويه الشطر الأول من هذا الكتاب]

Ve bu dahi müteᶜalliklerine nazaran iki nevᶜe münkasımdır ki bir nevᶜi mesālih-i dünyāya müteᶜallik olan maᶜānīdir ve nevᶜ-i sānī mesālih-i āhirete müteᶜallik olan maᶜānīdir. Mesālih-i dünyāya müteᶜallik olan nevᶜ ise kütüb-i fıkhiyyede mezkūr olup mütekeffil-i beyān u tefhīm fukahādır ki dünyā ᶜulemāsıdır. Ve mesālih-i āhirete müteᶜallik olan nevᶜin maᶜānīsi ise o dahi ahvāl-i kalbin ᶜilmidir yaᶜnī gönüle zuhūr

---

174 "Öfke, cünun halinin bir türüdür." Kaynaklarda rastlanmadı.

eden ahvālin ᶜilmidir ki o ahvālden ahlāk-ı mahmūde vü mezmūmeler ile ᶜindallāh merzā ve mekrūh olan ahvālin ᶜilmidir ve o dahi işbu kitābın ahīrinde mezkūr olan ᶜilmlerdir ki işbu *İhyāu ᶜUlūmi’d-Dīn* adlı olan kitābın şatr-ı ahīri hāvī olduğu mesāillerdir. Ve ᶜādāt ve ᶜibādetlerinde cevārih üzere kalbden mütereşşih olan ahvālin ᶜilmi ise o dahi bundandır, velākin bu ᶜilme işbu kitāb-ı mezkūrun şatr-ı evveli cāmiᶜ ve hāvīdir.

[والضرب الثالث [المقدمات] وهي التي تجري منه مجرى الآلات كعلم اللغة والنحو فإنهما آلة لعلم كتاب الله تعالى وسنة نبيه صلى الله عليه وسلم وليست اللغة والنحو من العلوم الشرعية في أنفسهما ولكن يلزم الخوض فيهما بسبب الشرع إذ جاءت هذه الشريعة بلغة العرب وكل شريعة لا تظهر إلا بلغة فيصير تعلم تلك اللغة آلة ومن الآلات علم كتابة الخط إلا أن ذلك ليس ضروريًا إذ كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أميًا ولو تصور استقلال الحفظ بجميع ما يسمعه لاستغنى عن الكتابة ولكنه صار بحكم العجز في الغالب ضروريًا]

Ve darb-ı sālis ise o dahi ānifü’l-beyān envāᶜ-ı erbaᶜanın üçüncü nevᶜi olup mecrā-yı ālātta cārī olan ᶜilmler gibidir, zīrā ki ᶜilm-i nahv ü lügat Kurʾān-ı ᶜazīmü’ş-şān ve sünen-i seniyye-i nebiyy-i zī-şāna ālettirler fī-nefsihimā, yaᶜnī ᶜilm-i nahv ü lügat zāten ve nefsen ᶜulūm-ı şerᶜiyyeden değildirler, ancak şerᶜ-i şerīfin sebebi ile onlara havz [99] etmek lāzım gelir yaᶜnī taᶜallümleri vācib olur, zīrā ki şerīᶜat-i ᶜaliyye-i Mustafaviyye lügat-i ᶜArabiyye ile gelmiştir ve her bir şerīᶜat ki lügat ile zāhir olur, elbette o ᶜilm-i lügat ᶜulūm-ı şerᶜiyyeye ālāt olur ve maᶜrifet-i şerᶜ için o lügatin taᶜallümü lāzım gelir.

Ve hulāsa-i meʾāl taᶜallüm-i lügat-i ᶜArabiyye ve kavāᶜid-i nahviyye çün maᶜrifet-i āyāt-ı Kurʾāniyye vü ehādīs-i nebeviyye ile ahkām-ı şerīᶜat-i Muhammediyye’ye ālet bulunmuş, o ᶜulūma teᶜātī ve taᶜlīm etmek vācib olur. Ve taᶜallüm-i resm-i kitābet dahi ālāttan olup velākin zarūrī değildir, zīrā ki ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz hazretleri ümmī idi yaᶜnī resm-i hatt ile kırāʾet etmez ve yazı bilmez idi, velev ki tālib her bir mesmūᶜunu ezber etmekle istiklāl-i hıfzı mümkin olur ve taᶜallüm-i kitābetten istignā eder, velākin bi-hükmi’l-gālib çün istik-

lāl-i hıfzdan ᶜacz-i ᶜāmme zāhirdir, bināberīn taᶜallüm-i resm-i hatt dahi zarūrī oldu.

[الضرب الرابع المتممات وذلك في علم القرآن فإنه ينقسم إلى ما يتعلق باللفظ كتعلم القراآت ومخارج الحروف وإلى ما يتعلق بالمعنى كالتفسير فإن اعتماده على النقل إذ اللغة بمجردها لا تستقل به وإلى ما يتعلق بأحكامه كمعرفة الناسخ والمنسوخ والعام والخاص والنص والظاهر وكيفية استعمال البعض منه مع البعض وهو العلم الذي يسمى أصول الفقه]

Ve darb-ı rābiᶜ dahi ki mütemmimāt kısmı idi yaᶜnī envāᶜ-ı erbaᶜa-i mezkūrenin dördüncü nevᶜi ki mütemmimāt nevᶜi idi, o dahi Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın ᶜilmindedir ve müteᶜallikātına nazaran üç kısma münkasım olur ki:

Birincisi lafza müteᶜallik olan ᶜulūmdur ki ᶜilm-ı kırāᵓet ve maᶜrifet-i mehāric-i hurūf gibi.

Ve ikincisi kısm-ı maᶜānīye müteᶜalliktir, ᶜilm-i tefsīr gibidir, zīrā iᶜtimādı nakl üzerine olup ve yalnız maᶜrifet-i lügat bilā-tefsīr tamāmen maᶜānī-i elfāz-ı Kurᵓāniyye'ye müstakil olamaz, behemehāl tamām-ı maᶜrifeti nakl ve istimāᶜa mütevakkıftır, meselā maᶜrifet-i sebeb-i nüzūl-i āyet ve o hīnde semāᶜ-ı hadīs gibi, çün kim sebeb-i nüzūl-i āyet dahi bir maᶜnāya müfīd olur.

Ve kısm-ı sālisi ahkām-ı Kurᵓāniyye'ye müteᶜallik olan ᶜulūm olup ki nāsih ve mensūh ve ᶜāmm ve hāss ve nass ve zāhir ve yekdīgeriyle istiᶜmāl etmesinin keyfiyyetini bilmek kavāᶜidi gibi ki buna ᶜilm-i usūli'l-fıkh denilmiştir.

[ويتناول السنة أيضا]

Ve sünnet-i seniyyeye dahi bu nevᶜ tenāvül eder yaᶜnī işbu mütemmim olan nevᶜ egerçi ᶜilm-i Kurᵓān'da olur denildi ve aksām-ı selāseye taksīm kılındı ise de sünen-i seniyyede cereyānı dahi derkārdır, zīrā ehādīs-i şerīfenin kırāᵓet ve mehāric-i hurūf kaziyyesine riᶜāyet ve tefsīr-i maᶜānīsini anlamak ve nāsih ve mensūh ve ᶜāmm ve hāss ve nass ve zāhirini bilip ve ehādīsin baᶜzısı baᶜzısıyla istiᶜmāl etmesinin keyfiyyetini bilmek lāzım gelir.

[وأما المتممات في الآثار والأخبار فالعلم بالرجال وأسمائهم وأنسابهم وأسماء الصحابة وصفاتهم والعلم بالعدالة في الرواة والعلم بأحوالهم ليميز الضعيف عن القوي والعلم بأعمارهم ليميز المرسل عن المسند وكذلك ما يتعلق به]

Ve çün nevᶜ-i merkūm sünnet-i seniyyeye mütenāvil olur denildi ve ᶜilm-i Kurᵓān'da müteᶜallik olduğu ahvālin mecārīleri ehādīs-i şerīfelerde dahi bulunması mukarrer bulundu. ᶜİlm-i Kurᵓān'da itmām-ı maᶜānī için taᶜallüm ve fehmi lāzım gelen ahvālden başka āsār ve ahbārda dīger bir mütemmimāt bulunmuş, sarāhaten beyānı bābında musannif-i merhūm buyurdu ki "وأما المتممات في الآثار" ilh. Yaᶜnī āsār ve ahbārın maᶜānī-i maksūdelerini tamāmen bilmek, ricāl-i muhaddisīni bilmek ve esāmī ve ensāblarını anlamak ve esmā-i sahābe ve sıfatlarını bilmek ve ehādīsi rivāyet edenlerin ᶜadālet ve hāl ve aᶜmārlarını anlamak ᶜilmleri dahi sünnet-i seniyyeye mütemmim olur tā kim hadīs-i zaᶜīfi hadīs-i kavīden temyīz ede ve ehādīs-i mürsele ehādīs-i müsnededen tefrīk eyleye ve bunlara müteᶜallik olan ahvāli fehm eyleye.

[فهذه هي العلوم الشرعية وكلها محمودة بل كلها من فروض الكفايات]

İşte ᶜulūm-ı şerᶜiyye bu ᶜilmlerdir ve kāffesi mahmūd ve memdūhlardır, belki taᶜallümleri furūz-ı kifāyedendir yaᶜnī envāᶜ-ı erbaᶜa-i mezkūreden ᶜibāret olan ᶜulūm-ı mezkūre mecmūᶜu ᶜulūm-ı şerᶜiyyedendirler ve kısm-ı memdūh mahmūdedendirler ve taᶜallümleri farz-ı kifāyeden olup bir belde ki bu gibi ᶜulūma ᶜālim zevāttan tehī ve hālī kalır ise ahālīsi cümleten āsim ve günahkār olurlar.

[Bahs fi'l-Fıkh]

[فإن قلت [100] لما ألحقت الفقه بعلم الدنيا وألحقت الفقهاء بعلماء الدنيا فاعلم أن الله عز وجل أخرج آدم عليه السلام من التراب وأخرج ذريته ﴿مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾ و ﴿مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ﴾[175] فأخرجهم من الأصلاب إلى الأرحام ومنها إلى الدنيا ثم إلى القبر ثم إلى الجنة أو إلى النار فهذا مبدؤهم وهذا غايتهم وهذه منازلهم وخلق الدنيا زادا للمعاد ليتناول منها ما يصلح للتزود فلو تناولوها بالعدل

175 "Fışkırıp çıkan bir sudan" et-Tārık, 86/6.

لانقطعت الخصومات وتعطل الفقهاء]

Musannif-i merhūm darb-ı sānī taᶜrīfinde ᶜulūm-ı fürūᶜ iki kısma hasr ile bir kısmı ᶜilm-i fıkhtır ve ᶜuleması ᶜulemā-i dünyādır diye beyān ve taᶜrīf ettiğinden nāşī üzerine vürūdu muhtemel olan suʾāle cevāb olmak üzere "فإن قلت لما ألحقت" ilh. ᶜibāresini īrād eyledi. Suʾāl-i muhtemele cevāb vermiştir ki hulāsaten mefhūmu: Sen ᶜilm-i fıkhı ᶜulūm-ı dünyāviyyeye niçin ilhāk ettin der isen bil ve āgāh ol ki Hak celle ve ᶜalā hazretleri pederimiz Hazret-i Ādem ᶜaleyhi's-selāmı topraktan ve zürriyyesi ﴿مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾[176] yaᶜnī çamurdan bir zātın sülālesinden ki aslāb-ı ābā vü ümmehāttan şehevāt-ı hayvāniyye ile defḳ olunagelen sulardan ihrāc etmiştir. Ve ber-vech-i muharrer aslāb-ı ābādan erhām-ı ümmehāta ve ondan dünyāya ve dünyādan kabr ve mezāra ve ondan cennet veyāhūd nāra ihrāc edegelmektedir. İşte onların mebdeʾ ve meᶜād ve gāye ve menzilleri budur. Ve dünyāyı meᶜāda zād ve tūşe halk edip tā ki tezevvüde yarar şeylerini benī-ādem tenāvül ve ahz eyleye. Ve benū-ādem maᶜāşlarında umūr-ı dünyāviyyeyi ᶜadl ve istikāmet ile tenāvül ve teᶜātī etmiş olsalar beynlerinde muhāsamāt munkatıᶜ olup fukahā muᶜattal kalırdı diye tevcīh-i kelām etmiş yaᶜnī bu mülābese ile ᶜilm-i fıkh ᶜulūm-ı dünyāviyyeye ve ᶜuleması ᶜulemā-i dünyāviyyeye mülhaktırlar demek ister.

[ولكنهم تناولوها بالشهوات فتولدت منها الخصومات فمست الحاجة إلى سلطان يسوسهم واحتاج السلطان إلى قانون يسوسهم به فالفقيه هو العالم بقانون السياسة وطريق التوسط بين الخلق إذا تنازعوا بحكم الشهوات فكان الفقيه معلم السلطان ومرشده إلى طرق سياسة الخلق وضبطهم لينتظم باستقامتهم أمورهم في الدنيا ولعمري إنه متعلق بالدين ولكن لا بنفسه بل بواسطة الدنيا فإن الدنيا مزرعة الآخرة ولا يتم الدين إلا بالدنيا والملك والدين توأمان فالدين أصل والسلطان حارس وما لا أصل له فمهدوم وما لا حارس له فضائع ولا يتم الملك والضبط إلا بالسلطان وطريق الضبط في فصل الحكومات بالفقه وكما أن سياسة الخلق بالسلطنة ليس من علم الدين في الدرجة الأولى بل هو معين على ما لا يتم الدين إلا به فكذلك معرفة طريق السياسة]

176 "Çamurdan (süzülmüş) bir özden (yarattık)" el-Mü'minūn, 23/12.

Ve çün ifāde-i vākıᶜada teᶜātī-i umūr-ı dünyāda ᶜadl ve istikāmet lüzūmu anlaşıldı, bir dahi o kelāma bi’l-istidrāk ve “لكنهم تناولوها بالشهوات” ᶜibāresi īrādıyla ᶜilm-i fıkhı gösterdi ki velākin evlād-ı ādem tezevvüd için yaratılmış olan dünyā umūru tarīk-i ᶜadl ü sedād ile tutmayıp şehevāt-ı hayvāniyye ve itmāᶜ-ı nefsāniyye ile umūr-ı dünyāyı teᶜātī ve müştehiyyātlarını tenāvül ettiler. Ve bu cihetten beynlerinde husūmāt ve münāzaᶜāt zuhūruyla müşācerāt vākiᶜ oldu ve defᶜ-i müşācerāt ve katᶜ-ı rişte-i muhāsamātlar için beynlerinde hükm ve siyāset edip defᶜ-i mezālim ü taᶜaddiyāt edecek bir sultānın vücūduna hācet mess etti, yaᶜnī ihtiyāc-ı ᶜāmme vākiᶜ oldu. Ve sultān ise o dahi onunla ᶜadl ve siyāset edecek bir kānūna muhtāc olmağın ve fakīh ise kānūn-ı siyāsetin ve bi-hükmi’ş-şehevāt beynlerinde vukūᶜ bulacak münāzaᶜātın defᶜi bābında aralarına girmek yaᶜnī beyne’l-halk tavassut etmek tarīkinin ᶜālimi bulunmuş olduğundan artık fakīh sultānın muᶜallimi ve dünyāda istikāmetleriyle umūrlarını muntazım olmak üzere benī-ādemin siyāset ile zabt ve rabtlarının tarīki mürşidi oldu.

Ve ᶜömrüme kasem ederim ki ᶜilm-i fıkh dīne müteᶜallik olup fakat zāten olmayıp lākin dünyā vāsıtasıyladır, zīrā ki dünyā āhiretin mezraᶜası ve cāy-ı temettuᶜ u hasāresidir. Ve dünyāsızın dīn tamām olmaz, ancak dīn dünyā ile tamām olur ve bu sūretle dīn ve melik çift ve tevᵓemdir ve dīn asldır ve sultān dahi hāristir ve aslı olmayan şey yıkık ve mehdūmdur ve hāris olmayan nesne zāyi ve itkindir.[177] Ve mukarrerdir ki sultān olmayınca mülk ve zabt tamām olmaz, ancak sultān ile mülk ve zabt tamām olur. Ve fasl-ı deᶜāvī vü hükūmette tarīk-i zabt dahi ᶜilm-i fıkh iledir. İşte saltanat ile siyāset-i halk derece-i ūlāda ᶜilm-i dīnden olmayıp ancak onunla dīn tamām olacak dünyānın umūru üzerine muᶜīn ve yāver olduğu haysiyyetle derece-i sāniyede dīne müteᶜallik olduğu gibi maᶜrifet-i tarīk-i siyāset dahi böyledir, [101] yaᶜnī birinci derecede zāten ᶜilm-i dīnden olmayıp ancak derece-i sāniyede olarak ᶜilm-i dīndir ve bu vechile dünyāya izāfet kılınmışlar, zīrā ki fıkh ve fakīh dünyāya müteᶜallik cihetleri görünmüştür. Ve derece-i ūlāda ᶜulūm-ı dünyāviyye ve

177 “Yitkindir”in ağız varyantı.

derece-i sāniyede ᶜulūm-ı dīniyyeden ᶜadd ve iᶜtibārları vākiᶜ olmuştur, nitekim misāl-i ātī meʾālinden istifāde kılınır.

[فمعلوم أن الحج لا يتم إلا ببذرقة تحرس من العرب في الطريق ولكن الحج شيء وسلوك الطريق إلى الحج شيء ثان والقيام بالحراسة التي لا يتم الحج إلا بها شيء ثالث ومعرفة طريق الحراسة وحيلها وقوانينها شيء رابع وحاصل فن الفقه معرفة طرق السياسة والحراسة]

Ve maᶜlūmdur ki esnā-i tarīkte ᶜUrbān'dan hıfz ve hirāset eden bir bedreka olmayınca farīza-i hacc tamām olmaz, velākin hacc etmek bir şey olup ve tarīk-i haccı sülūk etmek dahi ikinci bir şeydir ve onunla menāsik-i hacc tamām olan hıfz ve hirāset hizmeti dahi dīger bir şey olup ve hirāsetin turuk ve hīle ve kānūnlarını bilmek dahi kezālik āher bir şeydir, yaᶜnī ziyāret-i Beyt-i mükerrem umūr-ı dīniyye ve tāᶜat u ᶜibādet-i māliyye vü bedeniyyedendir, ammā zāten hacc etmek derece-i ūlāda umūr-ı dīniyyeden olup ve sülūk-ı tarīk-i hacc derece-i sāniyede umūr-ı dīniyyeden olduğu gibi ᶜUrbān-ı sahrā-nişīnāndan huccācı hıfz etmek kaziyyesi tamām-ı haccı müʾeddī olmasıyla o hizmete kıyām eden bedreka ve leşker dahi üçüncü derecede umūr-ı dīniyyeden olur ve hem dahi tarīk-i hirāset ve hīle ve kānūnları bilmek dahi kezālik derece-i rābiᶜada umūr-ı dīniyyeden ᶜadd olunur. Ve fenn-i fıkh ise onun hāsılı ancak maᶜrife-i tarīk-i siyāset ü hirāsettir ve bu mülābese ile ᶜilm-i fıkh derece-i ūlāya nazaran ᶜulūm-ı dünyāviyyeden ᶜadd olundu demek olur.

[ويدل على ذلك ما روي مسندا لا يفتي الناس إلا ثلاثة أمير أو مأمور أو متكلف فالأمير هو الإمام وقد كانوا هم المفتون والمأمور نائبه والمتكلف غيرهما وهو الذي يتقلد تلك العهدة من غير حاجة وقد كان الصحابة رضي الله عنهم يحترزون عن الفتوى حتى كان يحيل كل منهم على صاحبه وكانوا لا يحترزون إذا سئلوا عن علم القرآن وطريق الآخرة وفي بعض الروايات بدل المتكلف المرائي فإن من تقلد خطر الفتوى وهو غير متعين للحاجة فلا يقصد به إلا طلب الجاه والمال]

Ve buna müsneden mervī olan işbu hadīs-i şerīf delālet eder yaᶜnī bu sūretle olan cevāba delīl ve sened-i sahīh ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine müsneden rivāyet olunan işbu hadīs-i şerīftir ki

"لَا يُفْتِـي النَّـاسَ إِلَّا ثَلَاثَـةٌ: أَمِيـرٌ أَوْ مَأْمُـورٌ أَوْ مُتَكَلِّـفٌ"[178] Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Emīr ve meᵓmūr ve mütekellif olanlardan mā-ᶜadā ᶜāleme bir kimse iftā etmez." Yaᶜnī halk ve ᶜāleme fetvā veren kimse bu asnāf-ı selāseden hālī olmaz: yā emīr ola ki imāmu'l-müslimīn ve halīfe-i rūy-i zemīndir veyā meᵓmūr ola ki imāmu'l-müslimīnin vekīl ve nāibidir veyāhūd ona ihtiyāc vākiᶜ olmaksızın hidmet-i fetvāyı takallüd ve taᶜahhüd etmiş olan merd-i mütekelliftir. Ve bu ᶜibāreden anlaşılır ki zamān-ı sābıkta mülūk-i rūy-i zemīn hidmet-i fetvāya bi'z-zāt kıyām edegelmişlerdir.

Ve dahi ᶜilm-i fıkh ᶜulūm-ı dünyāviyyeden olduğuna delīl-i sānī sahābe-i güzīn rıdvānullāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn efendilerimiz hazarātının hidmet-i fetvādan ihtirāzları olup zīrā ki birisinden böyle bir mesᵓele suᵓāl olunduğu hālde sāhibi üzerine havāle edip var fülān sahābīden istiftā eyle diye cevāb verirler idi ve ᶜilm-i Kurᵓān ve tarīk-i āhiretten olarak onlardan bir şey sorulur ise cevābı iᶜtāsından ihtirāz etmezler idi ve o mesᵓelede onu āherin üzerine havāle etmezler idi, yaᶜnī suᵓāl-i umūr-ı dīniyye vü uhreviyye cevābları iᶜtāsından ihtirāz ve tecennüb ve mübāᶜadet eylemezler idi.

Ve baᶜzı rivāyetlerde hadīs-i şerīf-i mezkūrda "mütekellif" lafzı bedelinde yaᶜnī onun yerinde "mürāī" lafzı gelmiştir.

Ve delīl-i āheri dahi odur ki fetvāda bir hatar-ı ᶜazīm vardır ve her kim ki iftāya müteᶜayyin olmağa bir hācet bulunmaz ve o hatara mütekallid olur, bī-iştibāh o hizmetle māl ve cāhtan gayrı onun başka bir şey kasd etmemiş olur ve böyle olunca o hālde ᶜulemā-i dīniyyeden kalmaz, zīrā ki ᶜulemā-i āhiret bilā-hacet hatar-ı fetvāya mütekallid olmazlar ve bu hālet ile ᶜilm-i fıkh dahi ᶜulūm-ı dünyāviyyeden olmuş olur demektir.

[فإن قلت هذا إن استقام لك في أحكام الجراحات والحدود والغرامات وفصل الخصومات فلا يستقيم فيما يشتمل عليه ربع العبادات من الصيام والصلاة ولا فيما يشتمل عليه ربع العادات من المعاملات من بيان الحلال[102] والحرام]

178 İbn Māce, Edeb, 40, no: 3753.

Ve dahi bu cevāb üzerine vārid olacak iᶜtirāza cevāben musannif-i merhūm buyurur ki ve eger bu denilen cevāb ve edille ahkām-ı cirāhat u hudūd u garāmāt ve fasl-ı husūmāt bahslerinde sana müstakīm olursa da rubᶜ-ı ᶜibādātta zikr olan bahs-i salāt u sıyām ile rubᶜ-ı ᶜibādātta muharrer olan beyān-ı helāl ü harāmda müstakīm olamaz der isen,

[فاعلم أن أقرب ما يتكلم الفقيه فيه من الأعمال التي هي أعمال الآخرة ثلاثة الإسلام والصلاة والزكاة والحلال والحرام فإذا تأملت منتهى نظر الفقيه فيها علمت أنه لا يجاوز حدود الدنيا إلى الآخرة وإذا عرفت هذا في هذه الثلاثة فهو في غيرها أظهر]

Yaᶜnī ey sāil ve muᶜteriz, bil ve āgāh ol ki fakīhin aᶜmāl-i āhiretten en akreb olan aᶜmālde cāy-ı tekellümü üç ᶜamellerdir ki birincisi İslām'ın sıhhat ve fesād ve mürettebāt-ı ahkāmı ve ikincisi salāt ve sıyāmın sıhhat ve ifsādātı ve üçüncüsü helāl ve harāmın ahkām ve mūcibiyātıdır. Ve bunlarda nazar-ı fakīhin müntehāsına nazar ve teᵓemmül eyler isen bilirsin ki bu husūslarda dahi fakīh hudūd-ı dünyāviyyeyi tecāvüz etmez yaᶜnī āhiretçe mürāᶜātı īcāb eden umūrdan bahs etmez, nitekim taᶜrīfi gelecektir. Ve bu üç aᶜmālde bunu böyle bildiğin hālde bunların gayrısında olanlarda dahi bahsi hudūd-ı dünyāviyyeden mütecāviz olmayacağı bi-tarīki'l-evlā maᶜlūmun olacaktır, zīrā selāse-i mezkūrenin mā-ᶜadāsında hāl bu merkezde olduğu daha ziyāde zāhir ve ᶜayāndır.

Ve mücmelen aᶜmāl-i selāseyi zikr ettikten sonra mufassalan dahi ᶜalā-tarīki'l-leffi ve'n-neşri'l-müretteb müteᶜallik-i nazar-ı fakīh ve cāy-ı bahsi beyān ve taᶜrīfinde şürūᶜ edip buyurdu ki:

[أما الإسلام فيتكلم الفقيه فيما يصح منه وفيما يفسد وفي شروطه وليس يلتفت فيه] إلا إلى اللسان وأما القلب فخارج عن ولاية الفقيه لعزل رسول الله صلى الله عليه وسلم أرباب السيوف والسلطنة عنه حيث قال ''هَلَا شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ'' للذي قتل من تكلم بكلمة الإسلام معتذرًا بأنه قال ذلك من خوف السيف]

Yaᶜnī İslām için fakīhin bahs ve güftārı sıhhat ve fesād ve İslām'ın şurūtu olup ve lisāndan gayrı onda bir nesneye iltifāt etmez, zīrā ki gönül velāyet-i fakīhten hāricdir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām

efendimiz kelime-i İslām ile mütekellim olan kimsenin kātili maᶜriz-i iᶜtizārda havf-ı seyften o kelime söyledi diyen kimseye "هَـلَا شَـقَقْتَ عَـنْ قَلْبِهِ"[179] diye sādır olan hadīs-i şerīfin hükmüyle kalbden erbāb-ı süyūf u saltanatı ᶜazl etmiştir.

Ve bu hadīs-i şerīfin tefsīrinde muhyi's-sünnet İmām Begavī hazretleri beyān buyurmuş ki Benī Mürre b. ᶜAvf'ın kabīlesi üzerine Gālib b. Fuzāle el-Leysī radiyallāhu ᶜanhü riyāseti tahtında taraf-ı eşref-i Hazret-i Risālet-penāhī'den techīz ve sevk buyurulan seriyye-i marziyye kabīle-i mezkūreye varmalarında o kabīle halkı firār edip ve içlerinden akdemcesi İslām'a gelmiş olan Mirdās b. Nehīk el-Fedekī nām kimseden başka o civārda bir kimse kalmamıştı. Ve merkūm Mirdās ise agnāmını bir dağın eteğinde raᶜy ettirir iken āvāz-ı tehlīl ü tekbīri istimāᶜ ve o dahi seriyyeye doğru lā ilāhe illallāh Muhammedün resūlullāh diye tekellüm ve iᶜtā-i İslām ettikte Üsāme b. Zeyd radiyallāhu ᶜanhü sıhhat-i islāmına cezm etmediğinden hemān üzerine hücūm ve merkūmu katl ve iᶜdām ile agnāmını zabt ve igtinām ve huzūr-ı ᶜālī-i Hazret-i Peygamberī'ye ᶜavdet ve Mirdās'ın şānında ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقٰى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾[180] āyet-i celīle nāzil ve mezkūr Üsāme katli ile mesᵓūl ve muᶜāteb olunca o hadīs-i şerīf sādır ve vārid olmuştur. Ve mazmūn-ı āyet-i celīlenin hulāsası: "Ey müᵓminler, kaçan siz fī-sebīlillāh cihād için sefer etseniz müᵓmini kāfirden temyīz ve beyān husūsunda dikkatle tefahhus edin ve size müslümān kāᶜidesinde selām verene bu müᵓmin değildir demeyin ki onunla dünyānın metāᶜ ve ganīmetini taleb edesiz. Allāh taᶜālā ᶜindinde ganīmet-i kesīre vardır ki sizi māl için müslümān

179 Müslim, Īmān, 158. "أفلا شققت عن قلبه" şeklinde.

180 "Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selām veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." en-Nisā, 4/94.

katlinden bī-niyāz eder, siz dahi bundan mukaddem [103] evāil-i islāmınızda kelime-i şehādet iᶜlānıyla māl ve hūnunuzu muhāfaza etmiş idiniz, baᶜdehu Hak taᶜālā size dīnde istikāmet ve sebātı menn ve ihsān eyledi. İmdi siz dahi onların kelime-i şehādeti ityānları māl ve cān havfından zannıyla bilā-tebyīn katllerine ᶜacele etmeyin. Tahkīk Allāh ᶜazīmü'ş-şān işlediğiniz şeye habīrdir."

Mervīdir ki bu āyet-i kerīme Fedek ahālīsinden Mirdās b. Nehīk hakkında nāzil olmuştur ki Resūlullāh sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem o kavme gazā için seriyye göndermiş idi. Ve bu Mirdās onların içinde yalnız müslümān idi. Ahālīsi seriyyeden haberdār olup firār etmeleriyle Mirdās māl ve metāᶜ ve ganemiyle bir dağa mütehassın durdu. Müslümānlar tekbīr ile geldiklerinde o dahi tekbīr ve şehādet kelimesi getirerek dağdan indikte, Üsāme b. Zeyd fi'l-hāl onun başını katᶜıyla emvālini gāret eyledi. Bu haber Peygamber ᶜaleyhi's-selāma eriştikte müteᵓellim olup Üsāme'ye "Allāh'ın vahdāniyyetine muᶜterif ve kelime-i şehādet getiren ādemi mi katl edersin!" diye ᶜitāb ettikte, Üsāme: "Onun ityān-ı şehādeti kılıç havfından idi" demekle, "Sen onun kalbini yarmadın ki silāh korkusundan mı değil mi bileydin!" diye kul āzādını emr buyurdu.

[بل يحكم الفقيه بصحة الإسلام تحت ظلال السيوف مع أنه يعلم أن السيف لم يكشف له عن نيته ولم يدفع عن قلبه غشاوة الجهل والحيرة ولكنه مثير على صاحب السيف فإن السيف ممتد إلى رقبته واليد ممتدة إلى ماله وهذه الكلمة باللسان تعصم رقبته وماله ما دام له رقبة ومال وذلك في الدنيا ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ''أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ'' جعل أثر ذلك في الدم والمال وأما الآخرة فلا تنفع فيها الأموال بل أنوار القلوب وأسرارها وإخلاصها وليس ذلك من فنّ الفقه وإن خاض الفقيه فيه كان كما لو خاض في الكلام والطب وكان خارجًا عن فنه]

Ve çün hadīs-i mezkūr ile umūr-ı bātıniyye-i kalbiyyeden bahs etmek memnūᶜ olup mücerred nutk-ı lisān ile iktifā lāzım geldi, işte fakīh olan kimse kılıç gölgesi altında durup kelime-i şehādeti ityān eden ādemin sıhhat-i islāmına hükm eder, hālbuki bilir ki kılıç-ı meslūl ona o kimsenin kalbi üzerine keşf ve niyyetini anlatmamış ve gönlünden

gışāve-i cehl ü hayreti dahi kaldırmamıştır, ancak yalnız sāhib-i seyf üzerine bir müşīr olup yaᶜnī işāret eder bulunmuştur. Hulāsa-i müfād boğazına kılıç ve mālına el uzatıp mümtedd olduğu hālde bir kimse lisānı ile bu kelimeyi söylerse işbu kelime-i şehādet māl ve rakabesi durdukça süyūf-ı kātıᶜa ve eyādī-i nāziᶜadan ᶜismet ve hıfz eder.

Ammā bu hāl-i ᶜismet yalnız dünyāda olup onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ فَإِذَا قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ"[181] hadīsini buyurmuştur. Ve hāsıl-ı mazmūn-ı hadīs: "Lā ilāhe illallāh diyenecek küffār ile muhārebe etmeğe meᵓmūr olmuşum. Ve her ne vakt ki bu kelimeyi söylerlerse benden māl ve kanları hıfz ve ᶜismet eylerler." Ve bu sūretle kelimenin eseri māl ve kanda göründü, yaᶜnī fāide-i tekellümü dār-ı dünyāda māl ve kanda zuhūr etmesiyle āhiretteki hāl mestūr kaldı, çünkü āhirette mālın menfaᶜati yoktur yaᶜnī vefātından sonra o ādemin dünyāda terk ettiği mālı ona bir menfaᶜat vermez, ancak esrār-ı kalbiyye ile ihlās ve envār-ı bātıniyyesi menfaᶜat eder. Ve envār-ı kalb ve esrārı ile ihlāstan bahs etmek fenn-i fıkhtan olmayıp fakīh olan kimse o mebāhise girişip havz eylerse yaᶜnī ondan bahs ve tekellüm eylerse ᶜilmi hāricinde olan fenn-i tıbb u kelāmda bahs etmiş gibi olur ve fenni hāricine çıkmış olur.

[وأما الصلاة فالفقيه يفتي بالصحة إذا أتى بصورة الأعمال مع ظاهر الشروط وإن كان غافلًا في جميع صلواته من أولها إلى آخرها مشغولًا بالتفكر في حساب معاملاته في السوق إلا عند التكبير وهذه الصلاة لا تنفع في الآخرة كما أن القول باللسان في الإسلام لا ينفع ولكن الفقيه يفتي بالصحة أي أن ما فعله حصل به امتثال صيغة الأمر وانقطع به عنه القتل والتعزير فأما الخشوع وإحضار القلب الذي هو عمل الآخرة وبه ينفع العمل الظاهر لا يتعرض له الفقيه ولو تعرض له لكان خارجًا عن فنه]

Ve namāz ise onda dahi fakīh maᶜa-zāhiri'ş-şurūt sūret-i aᶜmālini işleyen kimseye velev ki kalbi namāzın ibtidāsından āhirine kadar çar-

181 "Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri takdirde ise benden yana kanları ve malları koruma altındadır." Buhārī, Zekāt, 1, no: 1400; Müslim, Īmān, 32.

şıda olan hisābı ile meşgūl ve gāfil bulunmuş olsa bile sıhhatine fetvā verir, hālbuki o namāz gaflet ve iştigāl-i kalb ile vukūᶜundan nāşī āhirette menfaᶜat vermez, nitekim İslām'da yalnız kavl-i lisān fāide vermedi yaᶜnī [104] kalbinde īmān ve tasdīk olmayan ādemin egerçi lisānı ile kelime-i şehādet getirmekle islāmına hükm olunup o tekellüm-i şehādetle dünyāda māl ve cānını nehb ve katlden hıfz ve ᶜismet ettiyse de ammā āhirette kavl-i mücerredi ona fāide vermeyip nifākı zuhūra gelmekle rehīn-i ᶜukūbet ü mücāzāt olduğu gibi, huşūᶜ u huzūᶜ u huzūr-ı kalb ve ihlās ile vākiᶜ olmayan namāz o dahi egerçi o kimsenin üzerinden dār-ı dünyāda hükm-i taᶜzīri iskāt eder, ammā āhirette bir fāidesi olmaz. İşte fakīh bu gibi namāzın sıhhatine hükm eder, der ki kelime-i emre imtisāl hāsıl oldu ve o kimsenin üzerinden katl ve taᶜzīr sākıt oldu. Ve namāzda cereyānı vācib olan huşūᶜ ve ihzār-ı kalb ki aᶜmāl-i āhiretten olup ki onunla ᶜamel-i zāhir nefᶜ ve fāide verir, fakīh ona taᶜarruz etmez ve taᶜarruz etse bile fennden taşra çıkıp āher bir fennde tekellüm etmiş gibi olur.

Ve musannif-i merhūm buraca "إلا عند التكبير" kaydı ile tārik-i namāz hakkında emre imtisāl ile katl ve taᶜzīr sākıt olur demesi kaydı kendi mezhebi için īrād etmiştir, zīrā ki mezheb-i Şāfiᶜī'de huzūr-ı kalb ve iktirān-ı niyyetle iftitāh-ı tekbīr etmek lāzımdır ve fevātıyla namāzı münᶜakid olmaz. Ve mezheb-i Hanefī'de egerçi huzūr-ı kalb lāzım olur, ammā üzerine müteᶜazzir olup hāsıl olmazsa telaffuz-ı lisān ile namāzı münᶜakid olur ve niyyete iktirān-ı tekbīr dahi mendūb olup şart değildir. Ve dahi kayd-ı sānī ki sukūt-ı katl ü taᶜzīr idi, mezheb-i Şāfiᶜī'de tārik-i namāz terki bī-cahd olsa bile katl olunur ve mezheb-i Hanefī'de bī-cahd u inkār katl olunmaz, ancak taᶜzīr olunur.

[وأما الزكاة فالفقيه ينظر إلى ما يقطع به مطالبة السلطان حتى إنه إذا امتنع عن أدائها فأخذها السلطان قهرًا حكم بأنه برئت ذمته]

Ve zekāt ise o dahi fakīh mālik-i nisābdan sultānın inkıtāᶜ-ı talebine nazar eder, hattā mālik-i nisāb zekātı edāsından imtināᶜ eder de sultān zekāt-ı mālı ondan cebren ve kahren ahz eylerse fakīh o kimsenin berāet-i zimmetine hükm eder yaᶜnī onunla sultānın nazarı munkatıᶜ

olacak umūra bakar, her ne vaktte ki metālibine sultānı munkatıᶜ olur, onun berāet-i zimmetine fakīh hükm eder ve o iᶜtā āhirette fāide verip vermeyeceğinden bahs etmez.

Ve bu mesᵓele-i fıkhiyyede beyne'l-ulemā ihtilāf vākiᶜ olmuştur ve ᶜale'l-ıtlāk zikri mezheb-i Şāfiᶜī'ye muvāfık olan kavl üzere gelmiş olacaktır, zīrā ki Tahtāvī ᶜibāresine nazaran ki "وَلَوْ امْتَنَعَ مِنْ دَفْعِهَا فَأُخِذَتْ مِنْهُ كَرْهًا فَالْمُفْتَي بِهِ التَّفْصِيل إنْ كَانَ فِي الْأَمْوَالِ الظَّاهِرَةِ فَإِنَّهُ يَسْقُطُ الْفَرْضُ عَنْ أَرْبَابِهَا بِأَخْذِ السُّلْطَانِ أَوْ نَائِبِهِ لِأَنَّ وَلَايَةَ الْأَخْذِ لَهُ فَبَعْدَ ذَلِكَ إنْ لَمْ يَضَعْهَا السُّلْطَانُ مَوْضِعَهَا لَا يَبْطُلُ أَخْذُهُ عَنْهُ وَإِنْ كَانَ فِي الْأَمْوَالِ الْبَاطِنَةِ فَإِنَّهُ لَا يُسْقِطُ الْفَرْضَ لِأَنَّهُ لَيْسَ لِلسُّلْطَانِ وِلَايَةُ أَخْذِ زَكَاةِ الْأَمْوَالِ الْبَاطِنَةِ فَلَمْ يَصِحَّ أَخْذُهُ" Ve mahsūl-i müfādı: "Ganī olan kimse zekātı vermekten imtināᶜ edip kerhen ve cebren yedinden alınsa o farziyyet-i zekāt o kimsenin üzerinden sākıt olup olmayacağında ihtilāf-ı ᶜulemā vākiᶜ olmuş. Ve müftā-bih olan kavl ise kavl-i mufassaldır ki alınan zekāt emvāl-i zāhirenin zekātı ise farziyyeti o kimsenin üzerinden sākıt olur, zīrā ki emvāl-i zāhirenin zekātı ahzına sultānın velāyeti vardır ve alınan zekātı mahalline vazᶜ etmemiş olsa ondan onun ahzını ibtāl etmez ve emvāl-i bātınanın zekātı ise farzı sākıt olmaz, çünkü emvāl-i bātınanın zekātı ahzına sultānın velāyeti yoktur ve ahzı dahi sahīh olmaz" demektir.

[وحكي أن أبا يوسف القاضي كان يهب ماله لزوجته آخر الحول ويستوهب مالها إسقاطًا للزكاة فحكي ذلك لأبي حنيفة رحمه الله فقال ذلك من فقهه وصدق فإن ذلك من فقه الدنيا ولكن مضرته في الآخرة أعظم من كل جناية ومثل هذا هو العلم الضار]

Musannif-i merhūm hīle ile sukūt-ı farziyyet-i zekāt vukūᶜuna delīl olmak üzere egerçi bu hikāyeyi īrād ettiyse de fakat sīga-i mechūl ile yaᶜnī "hukiye" demekle īrādı ᶜadem-i sıhhat-i rivāyeti īmā eyler ve ᶜadem-i sıhhati ᶜakla daha karīb ve müstasvebdir, zīrā ki bir imām-ı celīl iskāt-ı hakkullāh için bu gibi hīlenin irtikābına tenezzül etmez ve etse bile meşhūr ve mütevātir olan fazīlet ve takvāsı bırakmaz, ve Allāhu aᶜlem bu hikāye bāgızı tarafından bir ᶜazv ve isnāddır, fe'l-ᶜuhdetü ᶜale'r-rāvī.

Hulāsa-i müfādı ise gūyā kādi'l-kuzāt İmām Ebī Yūsuf el-Kūfī sene āhirinde yaᶜnī kable tamāmi'l-havl kendi mālını zevcesine hibe ve teberruᶜ ve teslīm edermiş ki üzerine zekātı vācib olmaya ve farziyyeti sākıt ola ve kezālik zevcesinin mālını dahi ittihāb ve kabz ve temellük eder idi ki farziyyet-i zekātı zevcesi üzerinden sākıt ola. Ve çün bu vākıᶜanın hikāyesi üstāzı İmām-ı Aᶜzam [105] Hazret-i Ebī Hanīfe'ye zikr ve hikāye olunmuş, "Bu onun fıkhındandır" demiştir. Ve ᶜalā-farzi vukūᶜi'l-hikāye musannif-i merhūm der ki Ebī Hanīfe hazretleri kavlinde vākıᶜan sıdk etmiştir, bu muᶜāmele fıkh-ı dünyādandır, ammā āhirette her bir cināyetten aᶜzamdır ve bu gibi ᶜilmdir ki ᶜilm-i dārr olur.

[وأما الحلال والحرام فالورع عن الحرام من الدين ولكن الورع له أربع مراتب الأولى الورع الذي يشترط في عدالة الشهود وهو الذي يخرج بتركه الإنسان عن أهلية الشهادة والقضاء والولاية وهو الاحتراز عن الحرام الظاهر الثانية ورع الصالحين وهو التوقي من الشبهات التي يتقابل بها الاحتمالات قال صلى الله عليه وسلم "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" وقال صلى الله عليه وسلم "الْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ" الثالثة ورع المتقين وهو ترك الحلال المحض الذي يخاف منه أداؤه إلى الحرام قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةً مِمَّا بِهِ بَأْسٌ" وذلك مثل التورع عن التحدث بأحوال الناس خيفة من الانجرار إلى الغيبة والتورع عن أكل الشهوات خيفة من هيجان النشاط والبطر المؤدي إلى مقارفة المحظورات الرابعة ورع الصديقين وهو الإعراض عما سوى الله تعالى خوفًا من صرف ساعة من العمر إلى ما لا يفيد زيادة قرب عند الله تعالى وإن كان يعلم ويتحقق أنه لا يفضي إلى حرام فهذه الدرجات كلها خارجة عن نظر الفقيه إلا الدرجة الأولى وهو ورع الشهود والقضاة وما يقدح في العدالة والقيام بذلك لا ينفي الإثم في الآخرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لوابصة "اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ"]

Ve dahi helāl ve harām ise yaᶜnī aᶜmāl-i selāse-i mezkūreden mahall-i hadīs-i fakīh olan keyfiyyet-i beyān-ı helāl u harām ise onu dahi öylece bil ve āgāh ol ki harāmdan veraᶜ ve ihtirāz etmek dīndendir, velākin veraᶜ dahi dört mertebe üzerinedir:

Birincisi ᶜadālet-i şühūdda müşterıt ki fıkdānı nevᶜ-i insānı ehliyyet-i şehādet ve velāyet ve kazādan ihrāc eder ve bu mertebe veraᶜ harām-ı

zāhirden olan ihtirāz ve tecennübdür.

İkincisi veraᶜ-ı sālihīn olup ki yekdīgerine mütekābil olan ihtimālāt-ı şehādetten tevakkīdir, nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ"[182] ve hadīs-i āherde "الإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ"[183] dahi buyurulmuştur. Ve mazmūn-ı münīfleri: "Sana reyb vermeyen için sana reyb veren nesneyi bırak, yaᶜnī terk eyle." Hulāsa-i makāl şübheli nesneleri terk eyle, yaᶜnī kalbine īrās-ı iştibāh eden umūru işleme demektir. Ve "el-is̱m" ki günāhtır, kulūbün kaşıyıcısıdır, yaᶜnī hemīşe kaşıyıp durur, sana rāhat vermez, çünkü vizr ve günāh ile kalb mutmain olmaz.

Ve "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ" hadīsi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervīdir ve Taberānī *Evāsıt*'ında mezkūrdur ve İmām Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde mazbūt olan hadīs Enes b. Mālik radiyallāhu ᶜanhüden mervīdir ve Nesāʾī *Cāmiᶜ*'inde muharrer olan hadīs ise Hasen b. ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhümādan mervīdir ve kezālik Taberānī'de murakkam olan hadīs Vābisa b. Muᶜabbid b. Utbe el-Esedī radiyallāhu ᶜanhüden mervīdir. Ammā Hatīb Ahmed b. ᶜAlī b. Sābit el-Bagdādī kitābında zabt olunan ᶜibāresi ki ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu ᶜanhüden mervīdir, "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ فَإِنَّ الصِّدْقَ يُنْجِي" ve Hasen b. ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī olan hadīsin ᶜibāresi "يَرِيبُكَ فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيبَةٌ" ve kezālik müşārün ileyhten mervī olup Ahmed b. Hanbel ve Tirmizī ve İbn Māce cāmiᶜlerinde mazbūt olan hadīsin ᶜibāresi "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ فَإِنَّكَ لَنْ تَجِدَ فَقْدَ شَيْءٍ تَرَكْتَهُ لِلَّهِ" Ve kāffe-i rivāyāt üzere ᶜibāresi bir ise de fakat tetimmeleri muhteliftir ve tetimmeleri dahi lafzan muhtelif görünür ise de maᶜnen müttefiktirler. ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer'in "فَإِنَّ الصِّدْقَ يُنْجِي" ᶜibāresidir ki "necāt verir" maᶜnāsınadır ve Hasen rivāyesinde "فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ" yaᶜnī "sıdk rāhat-ı kalbdir" ve "وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيبَةٌ" "ve yalan şübhe ve şekktir" ve ri-

---

182 "Seni kuşkuya düşüren şeyleri bırak, seni kuşkuya düşürmeyen şeylere yönel." Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 60, no: 2518; Nesāʾī, Eşribe, 50, no: 5711.

183 "Günah kalpleri durmadan kaşıyandır." *Şuᶜabu'l-Īmān*, 7/307, no: 5051; 9/410, no: 6892; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 9/149, no: 8748; *Şerhu's-Sunne*, 13/77, no:3493. Bazı kaynaklarda; "جواز" bazılarında "حواز" şeklinde.

vāyet-i uhrādaki ʿibāresi "فَإِنَّكَ لَنْ تَجِدَ فَقْدَ شَيْءٍ تَرَكْتَهُ لِلّٰهِ" Ve ve mahsūlü: "Hak celle ve ʿalā hazretleri için yaʿnī münezzehen ve ihtiyāten rızā-yı Bārī için terk ettiğin nesnenin fakdını bulmazsın." Yaʿnī o şeye muhtāc olmazsın ve senden mefkūd olmaz şübhesiz yerden sana gelir demektir.

Ve üçüncüsü yaʿnī veraʿın mertebe-i sālisesi veraʿ-ı müttakīn olup ki harāma düşürmemek üzere helāl-ı mahzı terk etmektir. [106] Meselā gıybete düşürmek havfıyla ahvāl-i nāstan tahaddüsün terki ve heyecān-ı neşāt ile mahzūrātı iḳtirāf ve iktisāb eden batarlığa düşürür havf ve mütālaʿasıyla ekl-i müştehiyātın terki gibi. Yaʿnī egerçi ahvāl-i ʿālemden tahaddüs etmek cāizdir ve helāl-i mahzdan yapılan ve tedārük kılınan meʾkūlāt-ı nefīse ve etʿime vü eşribe-i tayyibenin ekli dahi mübāhtır, ammā ahvāl-i nāstan söylemek fi'n-nihāye zenb-i gıybete düşürmek havf ve korkuluğu olur ise ve kezālik ārzū-yı nefsi yemek dahi batarlığa düşürmek havfı olur ise bu mehāfelerden dolayı bunları terk etmek lāzım olur ve bu gibi umūrdan mübāʿadet etmek veraʿ denilir. Ve bu gibi veraʿ veraʿ-ı müttakīndir, zīrā ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةً مِمَّا بِهِ بَأْسٌ"[184] buyurmuştur. Ve hulāsa-i meʾāl-i hadīs-i şerīf: "Beʾsli nesnenin mehāfesinden beʾsi olmayan nesneyi terk etmedikçe bir ādem müttakīnden olmaz." Yaʿnī cürm ve günāha düşürür havfıyla mübāh şeyleri terk etmeyen ādem müttakī olamaz. Ve müttakī odur ki bu mehāfeden dolayı ekl ve tekellüm ve istiʿmāli mübāh ve cāiz olan şeyleri terk eder.

Dördüncüsü veraʿ-ı sıddīkīndir ve o dahi kurb-ı Yezdānī'ye ziyāde etmeyen nesnelere ʿömründen bir sāʿat sarf olur mehāfesiyle māsivallāhı terk etmekliktir. Yaʿnī Hak subhānehu ve taʿālāya ziyāde-i kurb[ü] mūcib olmayan efʿāl ve akvālde ʿömr-i ʿazīzinden bir sāʿat sarf ve zāyiʿ olmamak üzere ʿammā-sivallāhtan tecerrüd ve tebāʿud etmek dahi veraʿdır ve bu veraʿ veraʿ-ı sıddīkīndir velev bilse ki o kavl ve fiʿli emr-i harāma bādī ve müʾeddī olmaz.

---

184 "Kişi şüpheli olur korkusuyla şüpheli olmayan şeyleri dahi terk etmedikçe müttakilerden olmaz." Tirmizī, Sıfatu'l-Kıyāme, 19, no: 2451; İbn Māce, Zühd, 24, no: 4215.

İşte bu derecātın kāffesi nazar-ı fakīhten hāricdirler illā derece-i ūlāsı ki ᶜadālet-i şehādet ve kuzāt ve ᶜadālete muzırr ve ḳādiḥ olan umūrdan ittikā etmek veraᶜı, yaᶜnī fakīh bu veraᶜdan yalnız bahs eder ve bununla kıyām etmek āhirette nefy-i ism etmez, zīrā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Vābisa'ya "اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ"[185] buyurmuştur. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Sana fetvā verseler bile sen kendi kalbini istiftā eyle." Yaᶜnī hill ve haramiyyette veyā cevāz ve ᶜadem-i cevāzda ᶜulemādan bir istiftān vākiᶜ olsa ve onlar dahi hill ve cevāz veyāhūd haramiyyet ve ᶜadem-i cevāzda müteᶜaddiden fetvā verirlerse gerektir ki o husūsu kalbinden dahi istiftā edesin ve haramiyyet ve ᶜadem-i cevāzı kalbinden bilip anladığın hālde o işi işlemeyesin, zīrā ki fetvā zāhir-i hāl üzere sana verilmiş olur ve hakīkat-i hāle çün mutābık olmazsa onunla dār-ı āhirette iṡm ve günāh sākıt olmaz.

[والفقيه لا يتكلم في حزازات القلوب وكيفية العمل بها بل ما يقدح في العدالة فقط فإذًا جميع نظر الفقيه مرتبط بالدنيا التي بها صلاح طريق الآخرة فإن تكلم في شيء من صفات القلب وأحكام الآخرة فذلك يدخل في كلامه على سبيل التطفل كما يدخل في كلامه شيء من الطب والحساب والنجوم وعلم الكلام وكما تدخل الحكمة في النحو والشعر]

Ve dahi fakīh olan kimse kulūbü tırmalayan husūsāt ile keyfiyyet-i ᶜamelinden tekellüm etmez, ancak ᶜadālete kādih ve musḳiṭ şeylerinden bahs eder ve böyle olunca onunla salāh-ı tarīk-i āhiret hāsıl olan dünyāya cemīᶜ-i nazar-ı fakīh mürtebittir. Ve şāyed sıfāt-ı kalb ve ahkām-ı āhirette tekellüm ve bahs eylerse o tekellüm ettiği şey kelāmına aslā ve esāsen dāhil olmayıp ancak ᶜalā-sebīli't-teṭaffül tebᶜan dāhil olur, nitekim tıbb ve hisāb ve nücūm ve ᶜilm-i kelāmdan tekellüm ettiği gibi ve hikmet nahv ve şiᶜrde dāhil olduğu gibidir.

[وكان سفيان الثوري وهو إمام في علم الظاهر يقول إن طلب هذا ليس من زاد الآخرة]

Ve dahi ᶜilm-i zāhirde imām olduğu hālde Süfyān es-Sevrī ᶜaley-

---

185 "Kalbinden fetva iste, sana fetva verseler bile, sana fetva verseler bile, sana fetva verseler bile." Dārimī, Buyūᶜ, 2, no:2575; *Hilyetu'l-Evliyā*ʾ, 2/24.

hi'r-rahme buyurdu ki "Bunun talebi zād-ı āhiretten değildir." Yaᶜnī fıkhın talebi āhiretin tūşe ve zādından olmaz.

[وقد اتفقوا على أن الشرف في العلم العمل به فكيف يظن أنه علم الظهار واللعان والسلم والإجارة والصرف ومن تعلم هذه الأمور ليتقرب بها إلى الله تعالى فهو مجنون وإنما العمل بالقلب والجوارح في الطاعات والشرف هو تلك الأعمال]

Ve dahi ᶜulemā ittifāk etmişler ki ᶜilmin şerefi ancak onunla ᶜamel etmeklik iledir ve böyle olunca ẓıhār ve liᶜān ve selem ve icāre ve sarfın taᶜlīmiyle kurb-i Yezdānī hāsıl olmaz, tāᶜātte ᶜamel ancak kalb ve cevārih iledir [107] ve şeref dahi o aᶜmāldirler.

[فإن قلت لم سويت بين الفقه والطب إذ الطب أيضًا يتعلق بالدنيا وهو صحة الجسد وذلك أيضا يتعلق به صلاح الدين وهذه التسوية تخالف إجماع المسلمين]

Ve eger ber-taᶜrīf-i mesbūk ikisi dünyāya müteᶜallik ve onlarla salāh-ı dīn hāsıl olduğu haysiyyetle beyne'l-fıkh ve't-tıbb sen nice müsāvāt ettin ki müsāvātları icmāᶜ-ı müslimīne muhālif olur der isen,

[فاعلم أن التسوية غير لازمة بل بينهما فرق وأن الفقه أشرف منه من ثلاثة وجوه أحدها أنه علم شرعي إذ هو مستفاد من النبوة بخلاف الطب فإنه ليس من علم الشرع والثاني أنه لا يستغني عنه أحد من سالكي طريق الآخرة ألبتة لا الصحيح ولا المريض وأما الطب فلا يحتاج إليه إلا المرضى وهم الأقلون والثالث أن علم الفقه مجاور لعلم طريق الآخرة لأنه نظر في أعمال الجوارح ومصدر أعمال الجوارح ومنشؤها صفات القلوب فالمحمود من الأعمال يصدر عن الأخلاق المحمودة المنجية في الآخرة والمذموم يصدر من المذموم وليس يخفى اتصال الجوارح بالقلب وأما الصحة والمرض فمنشؤهما صفاء في المزاج والأخلاط وذلك من أوصاف البدن لا من أوصاف القلب فمهما أضيف الفقه إلى الطب ظهر شرفه وإذا أضيف علم طريق الآخرة إلى الفقه ظهر أيضًا شرف علم طريق الآخرة]

Bunu dahi böylece bil ve āgāh ol ki tıbb ile fıkh beynlerinde müsāvāt lāzım değildir, belki beynlerinde fark vardır ve hem dahi ᶜilm-i fıkh ᶜilm-i tıbbdan üç vechten eşreftir:

Birinci vechi fıkh enbiyā-i ᶜizāmdan müstefād olmasıyla ᶜilm-i şerᶜī bulunmuş ve tıbb ise ᶜilm-i şerᶜīden değildir, fıkhın hilāfıyladır.

Ve ikinci vechi sahīh ve marīzden tarīk-i āhiretin sāliklerinden hīç bir kimse ondan müstagnī olamaz ve tıbb ise hastegāndan gayrı ona bir muhtāc olmaz ve onlar dahi azdırlar.

Ve üçüncü vechi aᶜmāl-i cevārihte bir nazar bulunduğu haysiyyetle tarīk-i āhiretin ᶜilmine mücāvirdir ve aᶜmāl-i cevārihin masdarı kalb ve menşeleri sıfāt-ı kulūb olup zīrā mahmūd olan ᶜamel āhirette necāt verir bir ahlāk-ı mahmūdeden sādır olur ve mezmūm olan ᶜamel yine mezmūmdan sudūr eder ve kalbden dahi ittisāl-i cevārih hafī ve pūşīde değildir. Ve sıhhat ve maraz yaᶜnī sağlık ve hastalık menşeleri safā-i mizāc u ahlāttır ve bunlar ise evsāf-ı bedendirler, evsāf-ı kalbden değildirler.

Hulāsa-i kelām tıbba muzāf oldukça ᶜilm-i fıkh eşref olur ve fıkha muzāf oldukça ᶜilm-i tarīk-i āhiret eşreftir.

[Bahs fī ᶜİlmi'l-Mukāşefeti ve ᶜİlmi'l-Muᶜāmele]

[فإن قلت فصّل لي علم طريق الآخرة تفصيلًا يشير إلى تراجمه وإن لم يمكن استقصاء تفاصيله فاعلم أنه قسمان علم مكاشفة وعلم معاملة]

Ve dahi ᶜilm-i tarīk-i āhiretin iştiḳsā-i tefāsīli egerçi mümkin değil ise de lākin terācimine işāret eder bir tafsīl ile bana ᶜilm-i tarīk-i āhireti tafsīl eyle der isen, onu dahi öylece bil ve āgāh ol ki ᶜilm-i tarīk-i āhiret iki kısma münkasımdır, bir kısmı ᶜilm-i mükāşefe ve dīger kısmı ᶜilm-i muᶜāmeledir.

[فالقسم الأول علم المكاشفة وهو علم الباطن وذلك غاية العلوم فقد قال بعض العارفين من لم يكن له نصيب من هذا العلم أخاف عليه سوء الخاتمة وأدنى نصيب منه التصديق به وتسليمه لأهله]

Kısm-ı ūlā ise ki ᶜilm-i mükāşefe idi, o ᶜilm ᶜilm-i bātındır ve ᶜulūmun gāyesidir ve bināberīn baᶜzu'l-ᶜārifīn demiştir ki "Bu ᶜilmden nasībi olmayan kimsenin üzerine sū-i hātimeden havf ederim." Ve ondan ednā ve ekall nasīb odur ki onunla tasdīk ve ehline teslīm etmektir yaᶜnī hīç olmazsa ondan o kadar hazzı ola ki o mehāfeden emīn ve sālim ola.

Hulāsa-i kelām ᶜilm-i mükāşefe ᶜilm-i bātındır ve ᶜulūmun gāyesidir ve tasdīki lāzımdır ve onu tasdīk etmeyen ve ondan behresi olmayan ādemin üzerine sū-i hātimeden korkuluk vardır.

[قال آخر من كان فيه خصلتان لم يفتح له بشيء من هذا العلم بدعة أو كبر]

Ve dahi zümre-i ᶜārifīnden āher bir zāt demiş ki "Her kimde ki bidᶜa ve tekebbür hasletleri vardır, bu ᶜilmden ona bir fütūhāt olmaz." Yaᶜnī sāhib-i bidᶜa vü tekebbüre ᶜilm-i bātından bir nesne açılmaz, ondan bī-behre kalır.

[وقيل من كان محبًا للدنيا أو مصرًا على هوى لم يتحقق به وقد يتحقق بسائر العلوم وأقل عقوبة من ينكره أنه لا يذوق منه شيئًا وينشد [108] على قوله:

"وَارْضَ لِمَنْ غَابَ عَنْكَ غَيْبَتَهُ || وَذَاكَ ذَنْبٌ عِقَابُهُ فِيهِ"

وهو علم الصديقين والمقربين]

Ve dahi yine baᶜzu'l-ᶜārifīn hakkında demiş ki "Dünyāya muhibb veyā bir hevāya musırr olan kimse onunla mütehakkık olmaz, ammā ᶜulūm-ı sāire ile mütehakkık olabilir." Yaᶜnī ᶜilm-i mükāşefe ile ancak her bir sıfāt-ı mezmūmeden vāreste olan zāt-ı maᶜārif-simāt mütehakkık olur, başkası o lezzeti bulamaz ve onun münkirinin ekall-i ᶜukūbeti odur ki ondan bir nesne tatmaz. Ve şiᶜrde gelmiş ki: "وارض" ilh. el-beyt. Ve hāsıl-ı müfādı: "Senden gāib olana gaybetini beğen ve rāzī ol, zīrā o gıyābı böyle bir zenbdir ki ᶜıkābı içindedir." Yaᶜnī mahrūmiyyet-i likā ona cezā-yı sezā-yı kāfīdir. Ve dahi ᶜilm-i sıddīkīn ü mukarrebīn odur, yaᶜnī bu ᶜilm-i mükāşefedir ᶜilm-i sıddīkīn ü mukarrebīn.

[أعني علم المكاشفة فهو عبارة عن نور يظهر في القلب عند تطهيره وتزكيته من صفات المذمومة وينكشف من ذلك النور أمور كثيرة كان يسمع من قبل أسماؤها فيتوهم لها معان مجملة غير متضحة فتتضح إذًا ذاك حتى تحصل المعرفة الحقيقية بذات الله سبحانه وبصفاته الباقيات التامات وبأفعاله وبحكمه في خلق الدنيا والآخرة ووجه ترتيبه للآخرة على الدنيا والمعرفة بمعنى النبوة والنبي ومعنى الوحي ومعنى الشيطان ومعنى لفظ الملائكة والشياطين وكيفية معاداة الشياطين للإنسان وكيفية ظهور الملك للأنبياء وكيفية وصول الوحي إليهم والمعرفة بملكوت السماوات

والأرض ومعرفة القلب وكيفية تصادم جنود الملائكة والشياطين فيه ومعرفة الفرق بين لمة الملك ولمة الشيطان ومعرفة الآخرة والجنة والنار وعذاب القبر والصراط والميزان والحساب ومعنى قوله تعالى ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ ومعنى قوله تعالى ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ ومعنى لقاء الله عز وجل والنظر إلى وجهه الكريم ومعنى القرب منه والنزول في جواره ومعنى حصول السعادة بمرافقة الملأ الأعلى ومقارنة الملائكة والنبيين ومعنى تفاوت درجات أهل الجنان حتى يرى بعضهم بعضا كما يرى الكوكب الدري في جوف السماء إلى غير ذلك مما يطول تفصيله]

Yaᶜnī ᶜilm-i mükāşefe sıfāt-ı mezmūmeden tezkiye ve tathīri hālinde kalb-i benī-ādemde zuhūr eden nūrdan ᶜibārettir ki o nūr ile pek çok umūr ona münkeşif olur. O umūrdan ki bu ᶜilm-i mükāşefeye mazhar olmazdan akdem onların ismlerini işitip ve ona baᶜzı maᶜānī tevehhüm eder idi, ammā o maᶜānī ona hakīkaten müttezıh olmaz idi ve çün bu ᶜilm-i mükāşefeye nāil olur, o vakt zāt-ı zi'l-celāl ile sıfāt-ı tāmmesine ve dünyā ve āhiretin halkında olan hikem ve efᶜāline ve dünyā üzerine āhiretin vech-i tertībine ve nübüvvet ve nebī maᶜnāsının maᶜrifetine ve vahy ve şeytān ve lafz-ı melāike vü şeyātīn elfāzı maᶜānīsine ve insāna şeyātīnin keyfiyyet-i muᶜādātına ve enbiyāya zuhūr-ı melek keyfiyyetine ve dahi enbiyāya vusūl-i vahy keyfiyyetine ve melekūt-ı arz u semāvātın maᶜrifetine ve kalbin maᶜrifetine ve kalbde hod melāike ve şeyātīnin keyfiyyet-i tesādümlerine ve mess ü lemme-i melek ile mess ü lemme-i şeyātīn beynlerinde olan farkın maᶜrifetine ve cennet ve nār ve ᶜazāb-ı kabr ve sırāt ve mīzān ve hisāb maᶜrifetlerine ve ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾[186] ve ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾[187] āyetlerinin maᶜānīsine ve likāullāh ᶜazze ve celle ile vech-i kerīmine nazar etmek maᶜnālarına ve ondan kurb ve civārında nüzūl etmek maᶜnāsına ve mukārene-i melāike vü nebiyyīn ile mele-i aᶜlā mürāfakasıyla husūl-i saᶜādet maᶜnāsına ve cevf-i semāda kevkeb-i dürrī görür gibi

186 "Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter denilecektir." el-İsrā, 17/14.

187 "Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!" el-Ankebūt, 29/64.

yekdīgerini görmekte olan ehl-i cinānın dereceleri tefāvütü maᶜnāsına ve tafsīlen zikri ile bahsi tūl ve dırāz olan umūr u mevādd-ı sāirenin maᶜānī ve maᶜrifetlerine kemā-yenbagī ve yelīku hakīkaten ona maᶜrifet-i tāmme hāsıl olur.

Hulāsa-i kelām evvelde vehm ile bilip kendisinde gayr-i ᶜayān olan maᶜānī ve maᶜārīf ve eşyānın hakāyıkına bu ᶜilm-i mükāşefe ile muttaliᶜ ve vākıf olur.

[إذ للناس في معاني هذه الأمور بعد التصديق بأصولها مقامات شتى فبعضهم يرى أن جميع ذلك أمثلة وأن الذي أعده الله لعباده الصالحين ''مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ''[188] وأنه ليس مع الخلق من الجنة إلا الصفات والأسماء [وبعضهم يرى أن بعضها أمثلة وبعضها يوافق حقائقها المفهومة من ألفاظها وكذا يرى بعضهم أن منتهى معرفة الله عز وجل الاعتراف بالعجز عن معرفته وبعضهم يدعي أمورا عظيمة في المعرفة بالله عز وجل] وبعضهم يقول حد معرفة الله عز وجل ما انتهى إليه اعتقاد جميع العوام وهو أنه موجود عالم قادر سميع بصير متكلم]

Zīrā işbu maᶜānī-i mesrūde vü gayr-i mesrūdenin aslı tasdīkinden sonra maᶜānīsi maᶜrifetine ᶜālim için makāmāt-ı şettā vardır, kimisi bunların mecmūᶜunu mesel görür ve Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri ᶜibād-ı sālihīn için tehyiᵓe ve iᶜdād eylediği niᶜamları bir göz görmez ve kulak işitmez ve kalb-i beşere hutūr etmez şeylerdir der, halk ile cennetten sıfāt ve esmādan gayrı bir nesne yoktur diye söylemiş ve kimisi maᶜrifetullāhın haddi odur ki ona iᶜtikād-ı cemīᶜ-i ᶜavāmm varmıştır, yaᶜnī ki mevcūd ve ᶜālim ve kādir ve semīᶜ ve basīr ve mütekellimdir diye iᶜtikād edegelmektir.

[فنعني بعلم المكاشفة أن يرتفع الغطاء حتى تتضح له جلية الحق في الأمور اتضاحا [109] يجري مجرى العيان الذي لا يشك فيه]

Ve çün hakāyık-ı eşyānın zuhūru bu ᶜilm iledir, biz dahi ᶜilm-i mükā-

188 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklına gelmemiş olan...." Buhārī, Bed'ü'l-halk, 8, no: 3244; Müslim, Cennet, 2; Tirmizī, Tefsīru'l-Kur'ān, 33, no: 3197; İbn Māce, Zühd, 39, no: 2348.

şefe ile rūy-i eşyā üzerinden irtifāᶜ-ı gıtā murād ederiz, tā ki celiyye-i hak işbu umūrda müttezıh ve maᶜlūm ve āşikārā gibi zāhir ve nümāyān görüne, yaᶜnī öyle bir ittizāh ki ᶜayān mecrāsına cārī ve şekk ve şübheden vāreste ola.

[وهذا ممكن في جوهر الإنسان لولا أن مرآة القلب قد تراكم صدؤها وخبثها بقاذورات الدنيا وإنما نعني بعلم طريق الآخرة العلم بكيفية تصقيل هذه المرآة عن هذه الخبائث التي هي الحجاب عن الله سبحانه وتعالى وعن معرفة صفاته وأفعاله]

Ve bu dahi cevher-i insānda mümkindir, ammā Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerinin ve efᶜāl ve sıfātının hicābı olan habāyis ile çün mirʾāt-ı kalb mülevves ve kāzūrāt-ı dünyāviyyenin sadā ve hubsu ile mugber ve mükedder olur ise onunla o hakāyık insāndan mestūr kalır ve gubār-ı mezkūr onun zuhūruna māniᶜ olur. İşte bunun için musannif-i merhūm buyurdu ki gönül āyīnesi eger kāzūrāt-ı dünyāviyyenin sadā ve hubsundan müterākim olan kīr ve gubār ile ālūde ve giriftār olmamış olaydı kendisinde yaᶜnī cevher-i insānda bu ahvālin zuhūru mümkindir, zīrā halkınca bu ahvāle kābiliyyet ve istiᶜdād vardır. Ve çün bu gubārdan kalbin tahlīsi için muᶜālece muktezī olmakla ᶜilm-i tarīk-i āhiret bu derde dermān oldu ve onun için musannif-i merhūm dedi ki:

[وإنما تصفيتها وتطهيرها بالكف عن الشهوات والاقتداء بالأنبياء صلوات الله عليهم في جميع أحوالهم فبقدر ما ينجلي من القلب ويحاذي [به شطر] الحق يتلألأ فيه حقائقه ولا سبيل إليه إلا بالرياضة التي يأتي تفصيلها في موضعها وبالعلم والتعليم][189]

Biz isek ᶜilm-i tarīk-i āhiretten murād ve maksadımız ancak safāda mirʾāta benzer olan gönül[e] işbu habāis-i dünyāviyyeden saykal vermek keyfiyyetidir. Ve celā ve saykal ve tasfiye ve tathīri ise şehevāt-ı dünyāviyyeden keff ve cemīᶜ-i ahvāllerinde enbiyā-yı ᶜizām hazerātına iktidā etmekledir. Ve çün habāis-i mezkūre beyne kalbi'l-abd ve'r-rabb bir hicāb gibi olmuştur, artık keff-i şehevāt ile iktidā-i mezbūr vāsıtasıy-

---

189 Yazmada bu bölümün başında "وإنما نعني بعلم طريق الآخرة العلم بكيفية تصقيل هذه المرآة عن هذه الخبائث التي هي الحجاب عن الله سبحانه وتعالى" kısmı mükerrer olarak yazılmıştır.

la gönülden her ne mikdār celā bulup Hakk'a mukābil ve mühāzī olur ise o kadar hakāyık onda mütelesli' olur. Ve buna tarīk-i vusūl ancak mahallinde tafsīlen beyānı gelecek vechile perhīzkārīdir, yaᶜnī riyāzet meslekinden gayrı ona āher bir tarīk yoktur ve o tarīk ise kezālik taᶜlīm ve taᶜallüm ile hāsıl olur.

[وهذه هي العلوم التي لا تسطر في الكتب ولا يتحدث بها من أنعم الله عليه بشيء منها إلا مع أهله وهو المشارك فيه على سبيل المذاكرة وبطريق الأسرار]

Ve kitāblarda yazılmayan ᶜulūm işbu ᶜilmlerdir, yaᶜnī işbu ᶜilm-i mükāşefedir, hattā bu niᶜmet-i celiyyeye mazhar olan zevāt-ı kirām onunla mütehaddis olmazlar meger ki ehli ve onda müşāriki buluna ve tarīk-i müzākere vü esrār ile tekellüm kıla.

[وهذا هو العلم الخفي الذي أراده صلى الله عليه وسلم بقوله "إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ بِاللّٰهِ تَعَالَى فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَجْهَلْهُ إِلَّا أَهْلُ الْاِغْتِرَارِ بِاللهِ تَعَالَى فَلَا تَحْقِرُوا عَالِمًا آتَاهُ اللهُ تَعَالَى عِلْمًا مِنْهُ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحْقِرْهُ إِذْ آتَاهُ إِيَّاهُ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ"[190] ilh. hadīs-i şerīfi ile murād buyurduğu ᶜilm-i hafī dahi bu ᶜilmdir. Ve hulāsa-i meᵓāl-i hadīs-i münīf budur ki "ᶜUlūmdan bir ᶜilm vardır ki heyᵓet-i meknūn gibidir, yaᶜnī sandūk içinde saklı ve mestūr gibidir, ashāb-ı maᶜrifet-i ilāhiyyeden gayrı āher bir kimse onu bilmez. Ve ehl-i maᶜrifet onunla nutk ve tekellüm eylerler ise ehl-i igtirāftan gayrı onu bilmeyen olmaz. Ve hāl böyle olunca siz bu ᶜilmden behredār olan ᶜālimi sakın tahkīr etmeyiniz, zīrā onu Hak subhānehu ve taᶜālā hor ve hakīr etmemiştir ki bu ᶜilm-i ᶜāli ona verip ihsān etmiştir."

[وأما القسم الثاني وهو علم المعاملة فهو علم أحوال القلب]

Ve kısm-ı sānī ise yaᶜnī iki kısma münkasım olan ᶜilm-i tarīk-i āhiretin kısm-ı sānīsi ise ki ᶜilm-i muᶜāmele idi, işte o dahi ahvāl-i kalbin ᶜilmidir ki o dahi ahvāl-i mahmūde vü mezmūmeye müteᶜallik olan ᶜulūmdur, nitekim denilmiştir ki:

---

190 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/296. İlk yarısı: *el-Leᵓālī el-Masnūᶜa*, 1/202.

[أما ما يحمد منها فكالصبر والشكر والخوف والرجاء والرضا والزهد والتقوى والقناعة والسخاء ومعرفة المنة لله تعالى في جميع الأحوال والإحسان وحسن الظن وحسن الخلق وحسن المعاشرة والصدق والإخلاص]

Ahvāl-i kalbden memdūh ve mahmūd ve makbūl ve meşkūr hāl-ler ise ibtilāya sabr ve niᶜmetlere şükr ve gazabdan havf ve haşyet ve rıdvān ve ihsāndan recā ve ᶜammā-sivādan zühd ve ferāgat ve muhar-remāt ve şübehāttan ittikā ve rızk ve nasībe kanāᶜat ve Hālık'ın ihsān buyurduğu niᶜamdan bezl ve sehāvet ve her bir şeyde minnet ve kerem Hakk'a bilmek ve ᶜibādet ve muᶜāşeretinde ihsān eylemek ve Hakk'a ve hem-cinsine hüsn-i zann eylemek ve hüsn-i hulk ve hüsn-i muᶜāşeret sāhibi olmak ve ᶜibādetinde ve ᶜādātında sıdk istikāmetle bulunup her husūsta tāᶜat-ı rabbānīde ihlās eylemek gibidir, yaᶜnī gönülün ahvāl-i makbūle vü mahmūdesi bu gibi ahvāllerdir.

[فمعرفة حقائق هذه الأحوال وحدودها وأسبابها التي [110] بها تكتسب وثمرتها وعلامتها ومعالجة ما ضعف منها حتى يقوى ومازال حتى يعود من علم الآخرة]

İşte bu ahlāk ve ahvāl-i mahmūdenin maᶜrifet-i hakāyıkı ile hudūdu ve onunla iktisāb olunan esbābı ve semere ve ᶜalāmetleri ve kavī olmak üzere zaᶜīfinin muᶜālece ve tīmārı ve mefkūd ve zāili ᶜavdet eylemek üzere onun dahi maᶜrifet-i muᶜālecesi cümleten ᶜilm-i āhirettendirler.

[وأما ما يذم فخوف الفقر وسخط المقدور والغل والحقد والحسد والغش وطلب العلو وحب الثناء وحب طول البقاء في الدنيا للتمتع والكبر والرياء والغضب والأنفة والعداوة والبغضاء والطمع والبخل والرغبة والبَذَخ والأَشَر والبطر وتعظيم الأغنياء والاستهانة بالفقراء والفخر والخيلاء والتنافس والمباهاة والاستكبار عن الحق والخوض فيما لا يعني وحب كثرة الكلام والصلف والتزين للخلق والمداهنة والعجب والاشتغال عن عيوب النفس بعيوب الناس وزوال الحزن من القلب وخروج الخشية منه وشدة الانتصار للنفس إذا نالها الذل وضعف الانتصار للحق واتخاذ إخوان العلانية على عداوة السر والأمن من مكر الله سبحانه في سلب ما أعطى والاتكال على الطاعة والمكر والخيانة والمخادعة وطول الأمل والقسوة والفظاظة والفرح بالدنيا والأسف على فواتها والأنس بالمخلوقين والوحشة لفراقهم والجفاء والطيش والعجلة وقلة الحياء وقلة الرحمة]

Ve ahvāl-i kalbden mezmūm olan ahvāl ise havf-ı fakr yaᶜnī yoksuzluktan korkuluk etmek ve kısmet-i mukaddereye gücenip darılmak ve gazab eylemek ve gönülde kīn tutmak ve derūnunda hıkd ve bugz bağlamak ve kalbde ᶜadāvet saklamak ve dīgerde gördüğü niᶜmet ve fazīletin zevālini istemek veyāhūd kendiye muhavvel ve müntakil olduğunu ārzū etmek ve hīle ve hudᶜa ve habāset ve bugz ve ᶜadāvet ve garaz eylemek ve yüksek olmak istemek ve beyne'n-nās evsāf-ı hamīde ile yād olunmaklığı istemek ve temettuᶜu için dār-ı dünyāda tūl-i bekāyı sevmek ve büyük olmak yaᶜnī büyüklük satıp sāirīni tahfīf ederek hod-pesendlik etmek ve hātır veyā tabīᶜatında olan hūy ve efkārın hilāfını göstermek ve gösteriş etmek yaᶜnī ikiyüzlülük etmek ve darılmak ve hışma gelip gücenmek ve ᶜārlanmak ve ᶜucb ile istinkāf ve yücelik etmek ve düşmanlık etmek ve hısset ve nākeslik etmek ve dünyāyı istemek ve ārzū ve hāhiş etmek ve büyüklenmek ve tekebbür eylemek ve ziyāde sevinmek ve tekebbürlük etmek ve ziyāde sevinip tekebbür etmek ve zenginliklerine bināen agniyāyı taᶜzīm eylemek ve fakr u fākalarına mebnī fukarāya ihānet ve tahkīr etmek ve ᶜadd-i meᵓāsir edip nāzlanmak ve fahrlanmak ve kibr ve ᶜucb etmek ve hased edişmek ve gayrın üzerine iftihār eylemek ve hak nesneyi sevmeyip ve beğenmeyip ondan ululanmak ve fāide ve merām vermez şeyde şürūᶜ edip dalmak ve mālā-yaᶜnī ve lā-yüfīde vakt zāyiᶜ etmek ve çok söz söyleşmeği sevmek ve mikdārından ziyāde tekebbürlük daᶜvāsını etmek ve bugz etmek ve riyāen halka bezetip zīnetlenmek ve ᶜāleme horluk ve ikiyüzlülük ve yumuşaklık göstermek ve kendiyi görüp ululanmak ve kendi nefsinin ᶜuyūbuna bakmayıp nāsın ᶜuyūbuyla meşgūl olmak ve kalbinden hüzn zāil olmak ve Allāh'ın havf ve haşyeti kalbinden çıkmak ve hāric olmak ve nefsine züll isābet edende ona çok vakti yardım etmek ve nusret-i Hak için zaᶜīf ve yufka olarak yardım etmek ve düşmanına dostluk göstermek ve Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerinin vergisini selb etmekten havf etmeyip mekrinden emīn olmak ve Hakk'a tevekkül etmeyip kendi tāᶜatına dayanıp ittikāl etmek ve halk ve ᶜāleme hīle ve hudᶜa eylemek ve emānete hıyānet etmek ve hīle ve hudᶜa ve dubara etmek ve dünyāda emeli uzun tutmak ve kalbinden rahmet ve insāfı

refᶜiyle reᵓfet ve "ayttan hālī olmak ve galīz ve kerīhü'l-hulk olmak ve dünyā ile sevinip fevātıyla müteᵓessif olmak ve mahlūkāt ile istīnās edip firāklarıyla müstevhiş olmak ve ᶜāleme zulm ve taᶜaddī edip rencīdelik vermek ve hıffet-i ᶜakl gibi ālime bir hāl göstermek ve vakti olmadan ārzūsunu istemek ve utanmaklığının kılletini gösterip bī-kayd ü lāübālī meşrebini kullanmak ve merhametin noksānını göstermek gibi ahvāl-i nā-sezālardır.

[فهذه وأمثالها من صفات القلب مغارس الفواحش ومنابت الأعمال المحظورة]

İşte bu ahvāl-i mezkūre ile sıfāt-ı kalbden emsāli bulunan ahlāk-ı rediyye-i kalbiyye mahall-i gars-ı fevāhiş ve cāy-ı nebāt-ı aᶜmāl-i muharreme vü mahtūredir, yaᶜnī menbet-i is̱m ü günāhtır.[111]

[وأضدادها وهي الأخلاق المحمودة منبع الطاعات والقربات فالعلم بحدود هذه الأمور وحقائقها وأسبابها وثمراتها وعلاجها هو علم الآخرة وهو فرض عين في فتوى علماء الآخرة]

Ve onların yaᶜnī ānifü'l-beyān olan ahvāl-i makdūha vü mezmūmenin azdādı ahlāk-ı mahmūde vü memdūhadır ki menbaᶜ-ı kāffe-i tāᶜāt ü ᶜibādāttır. İşte ber-minvāl-i meşrūh işbu umūrun hakāyık ve esbāb ve semerāt ve muᶜālece ve tīmārātını bilmek ᶜilm-i āhirettir ve ᶜulemā-i āhiret fetvāsında taᶜallümü farz-ı ᶜayndır.

[فالمعرض عنها هالك بسطوة ملك الملوك في الآخرة كما أن المعرض عن الأعمال الظاهرة هالك بسيف سلاطين الدنيا بحكم فتوى فقهاء الدنيا فنظر الفقهاء في فروض العين بالإضافة إلى صلاح الدنيا وهذا بالإضافة إلى صلاح الآخرة]

Ve çün bu hāl-i mezkūr maᶜlūm ve mefhūmun oldu, bil ki ᶜulūm-ı āhiretten muᶜriz ve aᶜmāl-i mezkūreden fārig olan şahs Hazret-i Melikü'l-mülūk satvetiyle āhirette hāliktir, nitekim aᶜmāl-i zāhireden muᶜriz olan kimse fukahā-i dünyānın fetvāları hükmüyle seyf-i selātīn-i dünyā ile hālik olur, artık salāh-ı dünyāya izāfetle fukahā-i dünyānın nazarları ancak furūz-ı ᶜayndadır ve ᶜilm-i āhiret dahi salāh-ı āhirete izāfetle ᶜulemā-i āhiret katında farz-ı ᶜayndır.

[ولو سئل فقيه عن معنى من هذه المعاني حتى عن الإخلاص مثلًا أو عن التوكل أو عن وجه الاحتراز عن الرياء لتوقف فيه مع أنه فرض عينه الذي في إهماله هلاكه في الآخرة ولو سألته عن اللعان والظهار والسبق والرمي لسرد عليك مجلدات من التفريعات الدقيقة التي تنقضي الدهور ولا يحتاج إلى شيء منها وإن احتيج لم تخل البلد عمن يقوم بها ويكفيه مؤنة التعب فيها]

Hattā eger bir fakīhten maʿānī-i mezkūreden bir maʿnā üzerine suʾāl olunursa, meselā ihlās veyā tevekkül veyāhūd ihtirāz-ı riyā vechi üzerine suʾāl olunur ise tevakkuf edip cevāb veremez, maʿa-hāzā ki onun farz-ı ʿaynı olup ve ihmāliyle āhirette helāki vākıʿ olur. Ve eger liʿān ve zihār ve sebk ve remy mesāillerinden bir suʾāl olunur ise inkızā-i dehre değin ona aslā ihtiyāc vukūʿ bulmaz, bir takım tefrīʿāt-ı dakīkadan kütüb-i mücellede olarak serd-i kırāʾet eyler. Ve bi'l-farz ve't-takdīr eger o tefrīʿāt-ı dakīkaya hācet mess edecek olsa bile sākin olduğu belde ve memleket o hizmet ile kıyām ve bu vazīfenin edāsıyla onu meʾūnet-i taʿab u ezādan kifāyet edecek zevāttan hālī olmaz.

[فلا يزال يتعب فيها ليلًا ونهارًا وفي حفظه ودرسه ويغفل عما هو مهم نفسه في الدين وإذا روجع فيه قال اشتغلت به لأنه علم الدين وفرض الكفاية ويلبس على نفسه وعلى غيره في تعلمه والفطن يعلم أنه لو كان غرضه أداء حق الأمر في فرض الكفاية لقدم عليه فرض العين بل قدم عليه كثيرًا من فروض الكفايات فكم من بلدة ليس فيها طبيب إلا من أهل الذمة ولا يجوز قبول شهادتهم فيما يتعلق بالأطباء من أحكام الفقه ثم لا نرى أحدًا يشتغل به ويتهاترون على علم الفقه لاسيما الخلافيات والجدليات والبلد مشحون من الفقهاء بمن يشتغل بالفتوى والجواب عن الوقائع]

Yaʿnī fakīh-i dünyā mesāil-i liʿān u zihār u sebk u remy ve emsāllerine dāimā meşgūl ve ve cefā-keş ve rencīde-kār olup leyl ve nehārı taʿallüm ve hıfz ve dersine mahsūr ve nefsinin mühimmi olan ʿilm-i dīnden gāfil olur. Ve şāyed ʿilm-i dīnde ona bir mürācaʿat vākiʿ olur ise ben onunla meşgūl oldum, çünkü ʿilm-i dīn olup taʿallümü farz-ı kifāyedir der ve taʿallümünde nefsi ve gayrı üzerine hīle ve telbīs eder durur. Ve'l-hāl erbāb-ı fetānet bilirler ki fakīhin garazı farz-ı kifāyede edā-i hak emr-i Hak olmuş olsaydı onun üzerine taʿallüm ve taʿlīmi farz-ı ʿayn

olan ᶜilmi takdīm eder idi ve belki furūz-ı kifāyeden niçe farzları üzerine takdīm eylerdi, zīrā niçe beldeler var ki içlerinde ehl-i zimmetten gayrı bir tabīb bulunmaz ve ehl-i zimmet ise ahkām-ı fıkhiyyeden tıbba müteᶜallik olan husūsātta şehādetleri makbūle olmaz. Ve bu sūretle hāl manzūrumuz olduktan sonra ᶜilm-i tıbb ile iştigāl eder bir kimse göremiyoruz. Ve halk ve ᶜālem ise mesāil-i fıkhiyye üzerine tehātür edip dururlar. "Tehātür" lügatte birbirinden beyhūde ve bātıl daᶜvā edişmek maᶜnāsına gelmiştir. Ve bā-husūs mesāil-i hilāfiyye vü cedeliyye üzerine daha ziyāde tehātür ederler, maᶜa-hāzā o beldeler dahi fukahādan vekāyiᶜe fetvā ve cevāb vermekle meşgūl olan zevāt ile lebāleb dolu ve memlū bulunmuş olur.

[فليت شعري كيف يرخص فقهاء الدين في الاشتغال بفرض كفاية قد قام به جماعة وإهمال ما لا قائم به هل لهذا سبب إلا أن الطب ليس يتيسر الوصول به إلى تولي الأوقاف والوصايا وحيازة مال الأيتام [112] وتقلد القضاء والحكومة والتقدم به على الأقران والتسلط به على الأعداء هيهات هيهات قد اندرس علم الدين بتلبيس العلماء السوء فالله المستعان وإليه الملاذ في أن يعيذنا من هذا الغرور الذي يسخط الرحمن ويضحك الشيطان]

Ve hāl bu minvāl üzere olduğu hālde kāşki bileydim ki bir cemāᶜat onunla kāim bulunan farz-ı kifāyeye iştigāl ve onunla bir kāim bulunmayan farzı ihmāl etmeğe zümre-i fukahā-i dīn ne sūretle tecvīz ve tahsīn ederler, yaᶜnī etmezler demektir. Ve bununla iştigāl ve öteki farzı ihmāle sebeb yaᶜnī ᶜilm-i fıkh u hilāf u cedeliyyāt ile iştigāl ve ᶜilm-i tıbb ve emsāli bulunan ᶜulūm-ı sāireyi ihmāle sebeb, tevliyet-i evkāf u vesāye ve ḥiyāze-i māl-ı yetīm ve takallüd-i kazā vü hükūmet ve akrānı üzerine takaddüm ve aᶜdāya tasallut etmek emeli değil midir. Zīrā ki ᶜilm-i tıbb ile bunlara vusūl müyesser olmaz, ancak ᶜilm-i fıkh ile bu cāh ve menāsıb ve māl ve menāl ve menāzil ve merātibe nāil olurlar. ᶜAcabā bundan gayrı o hāle bir sebeb var mıdır, uzaktır uzak! Hayfā ve dirīgā telbīs-i ᶜulemā-i sūᵓ ile ᶜilm-i dīn münderis olmuştur! Kaldı ki Allāh'a sığındık ki bizi şeytānı güldürür ve Rahmān'ı gücendirir işbu hāl ve gurūrdan saklaya ve iᶜāze ve hıfz eyleye.

[وقد كان أهل الورع من علماء الظاهر مقرين بفضل علماء الباطن وأرباب القلوب كان الإمام الشافعي رحمه الله يجلس بين يدي شيبان الراعي كما يقعد الصبي في المكتب ويسأله كيف يفعل في كذا وكذا فيقال له مثلك يسأل هذا البدوي فيقول إن هذا وفق لما أغفلناه]

Ve dahi bu daᶜvāya delīl olmak üzere musannif-i merhūm bu menkabe ile menkabe-i ātiye ve hadīs-i şerīf īrād etmiştir. Ve işbu menkabenin meʾāli ise, zamān-ı sābıkta veraᶜlı olan ᶜulemā-i zāhir ᶜulemā-i ᶜilm-i bātının ve erbāb-ı kulūb ve ashāb-ı dilin fazlına ikrār ve iᶜtirāf ederler idi. Ezcümle İmām Şāfiᶜī radiyallāhu ᶜanhü Şeybān er-Rāᶜī nām bedevī çobana varıp meclisinde mektebde sabī oturur gibi oturup buna nice edeyim ve şuna nice edeyim diye suʾāl ve taᶜallüm eder imiş. Ve o hālini görüp suʾāline vākıf olan zevāttan dahi "Senin gibi ᶜālim-i yektā ve fāzıl-ı bī-hemtā bu gibi bedevīden suʾāl eder mi?" diye suʾāl vākiᶜ oldukta, "Bu zāt-ı ᶜālī-kadr bizim gaflet ettiğimiz ᶜulūma muvaffak olmuştur" diye cevāb verir idi.

[وكان أحمد بن حنبل رضي الله عنه ويحيى بن معين يختلفان إلى معروف الكرخي ولم يكن في علم الظاهر بمنزلتهما وكانا يسألانه]

Ve dahi İmām Ahmed b. Hanbel ve Yahyā b. Maᶜīn ᶜaleyhimü'r-rahme ᶜilm-i zāhirde menziletlerinde olmayan Hazret-i Maᶜrūf el-Kerhī kuddise sırruhuya tereddüd edip her bār giderler ve ondan suʾāl dahi ederler idi.

[وكيف وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لما قيل له كيف نفعل إذا جاءنا أمر لم نجده في كتاب ولا سنة فقال صلى الله عليه وسلم "سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ"]

Ve nice etmeyeler, yaᶜnī o eimme-i muhtereme nice varıp bu sulehādan suʾāl etmeyeler o hāl ile ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "Kitāb ve sünnette bulamadığımız bir emr çün bize vārid olur ise o emre ne işleyelim?" diye sorulunca, ᶜaleyhi efdalü't-tahiyyāt efendimiz

"سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ"[191] diye irāde ve fermān buyurmuştur. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Kitāb ve sünnette bulamadığınız emri sulehādan suᵓāl ediniz ve o emri beynlerinde yaᶜnī sulehā içinde şūrā ettiriniz." Yaᶜnī onunla bi'l-müşāvere netīce-i tezekkür ve karār-ı sulehā ile o emre ᶜamel ediniz demektir. Ve bu hadīs-i şerīf medlūlünce ᶜulemā-i zāhirin bilmedikleri şeyi ᶜulemā-i bātın bilirler demektir.

[ولذلك قيل علماء الظاهر زينة الأرض والملك وعلماء الباطن زينة السماء والملكوت]

Ve bunun için yaᶜnī bu şān ve menziletler için denilmiş ki ᶜulemā-i ᶜilm-i zāhir zemīn ve mülkün zīnet ve ārāyişleridir ve ᶜulemā-i ᶜilm-i bātın gök ve āsumān ve melekūtun zīb ve zīnet ve pīrāyişleridir.

[وقال الجنيد رحمه الله قال لي السري شيخي يومًا إذا قمت من عندي فمن تجالس قلت المحاسبي فقال نعم خذ من علمه وأدبه ودع عنك تشقيقه الكلام ورده على المتكلمين ثم لما وليت سمعته يقول جعلك الله صاحب حديث صوفيًا ولا جعلك صوفيًا صاحب حديث أشار إلى أن من حصل الحديث والعلم ثم تصوف أفلح ومن تصوف قبل العلم خاطر بنفسه]

Ve dahi Cüneyd-i Bagdādī kuddise sırruhu'l-ᶜazīz buyurmuş ki "Bir gün benim şeyhim Seriyy hazretleri bana dedi ki 'Benim yanımdan kalkıp gittikten sonra kimlerle mücāleset edip hem-nişīn olursun?' diye sordukta, 'Muhāsibī ile mücāleset ederim' diye cevāb verdim. Ve o dahi 'Pek güzel, ammā sen onun ᶜilm ve edebinden al ve kelāmda olan teşḳīḳ ve tedkīki bırak, onu zümre-i mütekellimīne redd eyle' dedi. Ve çün yanından çıkıp gittim, işittim, der idi ki 'Allāh ᶜazīmü'ş-şān seni sāhib-i hadīs ve sūfī eyleye, [113] sūfī ve sāhib-i hadīs eylemeye.'

Ve bu sūretle olan duᶜāsında işāret var ki her kim ki hadīs ve ᶜilmi tahsīlinden sonra tasavvuf eder ise felāh ve necātı bulur ve her kim ki kable-tahsīli'l-ᶜilm tasavvuf eyler ise kendi nefsini varta-i ᶜazīm ve hatar-ı kebīre taᶜrīz etmiş olur.

---

191 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/271.

[Bahs fi'l-Kelām ve'l-Felsefe]

[فإن قلت لم لم تورد في أقسام العلوم الكلام والفلسفة وتبين أنهما مذمومان أم محمودان فاعلم أن حاصل ما يشتمل عليه علم الكلام من الأدلة التي ينتفع بها القرآن والأخبار مشتملة عليه وما خرج عنهما فهو إما مجادلة مذمومة وهي من البدع كما سيأتي بيانه أو مشاغبة بالتعلق بمناقضات الفرق لها وتطويل بنقل المقالات التي أكثرها ترهات وهذيانات تزدريها الطباع وتمجها الأسماع وبعضها خوض فيما لا يتعلق بالدين ولم يكن شيء منه مألوفًا في العصر الأول وكان الخوض بالكلية من البدع]

Ve eger sen ᶜilm-i kelām ve ᶜilm-i felsefeyi niçin aksām-ı ᶜulūm içinde īrād edip mezmūm veyā mahmūd olduklarını beyān etmedin der isen onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki ᶜilm-i kelām müştemil olduğu edille-i nāfiᶜanın hāsılına Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān ile ahbār-ı nebeviyye müştemildir. Ve Kurᵓān ve ahbārdan hāric olan mebāhisi ātīde beyān olunacak vech üzere yā bidaᶜ-ı mezmūmeden maᶜdūd olan mücādeledir veyāhūd mücādelenin nevākızına müteᶜallik akvāl-i firaktan yapılmış olan müşāgabe ve tahayyülāttır, hālbuki ekserī türrehāt ve hezeyānāt-tan mürekkeb olan makālātın nakliyle bir itāle-i bahsten ᶜibārettir ve o makālāt ise tıbāᶜ-ı selīme vü müstakīmede hor ve hakīr olmasıyla tabᶜan esmāᶜ-ı ehl-i fikr-i sahīh onu çıkarıp ilkā ve tarh eder. Ve baᶜzısı dahi dīne müteᶜallik olmayan nesnelere havz etmektir, yaᶜnī akvāl-i gayr-i mendūbeye girişip beyhūde yere sarf-ı zihn ü mesāᶜī eylemektir. Ve ᶜasr-ı evvelde bundan aslā bir şey meᵓlūf olmamıştı ve onda havz etmek bi'l-külliyye bidᶜalardan idi.

[ولكن تغير الآن حكمه إذ حدثت البدع الصارفة عن مقتضى القرآن والسنة ونبعت جماعة لفقوا لها شبهًا ورتبوا فيها كلامًا فصار ذلك المحذور بحكم الضرورة مأذونًا فيه بل صار من فروض الكفايات وهو القدر الذي يقابل به المبتدع إذا قصد الدعوى إلى البدعة وذلك إلى حد محدود سنذكره في الباب الذي يلي هذا إن شاء الله تعالى]

Yaᶜnī ᶜasr-ı evvelde olmayıp bidᶜa ᶜadd olunan kelām imdi hükmü mütegayyir oldu yaᶜnī bizim ᶜasrımızda bidᶜa kalmadı, belki farz-ı kifā-

yeden oldu, çünkü kitāb-ı kerīm ve sünnet-i seniyyenin muktezālarından sarf edecek bidᶜalar muhdes oldu ve o bidᶜalara telfīk-ı şübehāt eder bir cemāᶜat dahi zuhūr etti ve o vechile sanᶜat-ı mezkūreleri icrā ettiler ve onda bir kelām dahi tertīb eylediler. Bi-hükmi’z-zarūret o mahtūr ve mahzūr meʾzūnen fīh oldu, belki furūz-ı kifāyeden oldu, ammā uzun uzadıya değil, bāb-ı sānī-i ātīde beyān ve ityān olunacak vech üzere mübtedi ᶜ bidᶜasına kasd-ı daᶜvā edecek olsa onunla mukābele ve defᶜ edecek mikdār melzūm ve mahdūde iştigāl etmek farz-ı kifāyeden olmuştur.

[وأما الفلسفة فليست علمًا برأسها بل هي أربعة أجزاء أحدها الهندسة والحساب وهما مباحان كما سبق ولا يمنع عنهما إلا من يخاف عليه أن يتجاوز بهما إلى علوم مذمومة فإن أكثر الممارسين لهما قد خرجوا منهما إلى البدع فيصان الضعيف عنهما لا لعينهما كما يصان الصبى عن شاطئ النهر خيفة عليه من الوقوع في النهر وكما يصان حديث العهد بالإسلام عن مخالطة الكفار خوفا عليه مع أن القوي لا يندب إلى مخالطتهم]

Ve dahi felsefe ise o dahi başlı başına reʾsen bir ᶜilm olmayıp ancak dört eczādan ᶜibāret bulunmuştur:

Eczā-i erbaᶜanın birisi hendese ve hisābdır. Ve taᶜrīf-i mesbūk mūcebince ikisi mübāh olup egerçi onlarla ᶜulūm-ı mezmūmeye tecāvüz etmelerinden havf olunmayanları tahsīl ve tedrīslerinden menᶜ etmek īcāb etmezse de lākin ekser-i mümārisleri ᶜilmeyn-i mezkūreynden bidᶜalara hurūc etmeleri hasebiyle maᶜlūmātı kalīl ve bī-kudret olan merd-i zaᶜīfi onlardan saklamak lāzımdır. Ve o hıfz ve menᶜ ᶜilmeyn-i mezkūreynin zātına ve ᶜaynlarına mübtenī olmayıp ancak onunla āher bir ᶜilm-i mezmūma sapıp giriftār olmamak yaᶜnī bidᶜaya sapmamak için onlardan vikāye-i merd-i nā-tüvān münāsib görülmüştür, nitekim nehre düşüp gark olmamak için kenār-ı nehr üzere duran sabī o nehrden vikāye ve sıyānet olunur. Ve hadīsü’l-ᶜahd olan yaᶜnī yeni müslümān olmuş olan kimse dahi muhālata-i küffārdan kezālik nice sıyānet olunur ve merd-i kavī vü dānānın muhālata-i küffāra nice daᶜvet olunması īcāb etmiyor, işte bu ᶜilm-i hendese vü hisābdan dahi maᶜlūmāt ve fetāneti kısa ve

kalīl olanları sıyāneten menᶜ olunurlar ve muhālatalarından ashāb-ı iktidār ve maᶜlūmāt-ı kesīre sāhibleri dahi daᶜvet olunmazlar.

[الثاني المنطق وهو بحث عن وجه الدليل وشروطه ووجهه الحد وشروطه [114] وهما داخلان في علم الكلام]

Ve *ikincisi ᶜilm-i mantık* olup ve o dahi vech-i delīl ve şurūtu ve vech-i hadd ve şurūtundan bahs eder bir ᶜilm bulunmuş olduğundan ve bu bahsler ᶜilm-i kelāmda dāhil idüğinden onun hükmü hükm-i ᶜilm-i kelām gibidir yaᶜnī li-zuhūri'l-hāceti ileyhi taᶜallümü farz-ı kifāyeden olmuştur.

[والثالث الإلهيات وهو بحث عن ذات الله سبحانه وتعالى وصفاته وهو داخل في الكلام أيضا والفلاسفة لم ينفردوا فيها بنمط آخر من العلم بل انفردوا بمذاهب بعضها كفر وبعضها بدعة وكما أن الاعتزال ليس علما برأسه بل أصحابه طائفة من المتكلمين وأهل البحث والنظر انفردوا بمذاهب باطلة فكذلك الفلاسفة]

Ve *üçüncüsü ᶜilm-i ilāhiyyāt* olup ve o ᶜilm ise zāt-ı zi'l-celāl ile sıfātından bahs eder bir ᶜilm bulunmuştur. Ve bu dahi ᶜilm-i kelāmda dāhildir. Felsefīler nemaṭ-ı āher ve nesak-ı dīger ile ᶜilm-i mezkūrda infirād etmemişler, belki baᶜzısı bidᶜa ve baᶜzısı küfr bir mezāhib ile ihtilāf etmişlerdir, nitekim ᶜilm-i iᶜtizāl kendi zātında reˀsen bir ᶜilm olmayıp ashābı zümre-i mütekellimīn ve ehl-i bahs ü nazardan olup mezāhib-i bātıla ile infirād ettiler, işte tāife-i felāsife dahi o vechiledir.

[والرابع الطبيعيات وبعضها مخالف للشرع والدين الحق فهو جهل وليس بعلم حتى يورد في أقسام العلوم وبعضها بحث عن صفات الأجسام وخواصها وكيفية استحالته وتغيرها وهو شبيه بنظر الأطباء إلا أن الطبيب ينظر في بدن الإنسان على الخصوص من حيث يمرض ويصح وهم ينظرون في جميع الأجسام من حيث تتغير وتتحرك ولكن للطب فضل عليه وهو أنه محتاج إليه وأما علومهم في الطبيعيات فلا حاجة إليها]

Ve *dördüncüsü ᶜilm-i tabīᶜāt* olup ᶜilm-i mezkūr ise baᶜzısı dīn-i hak ve şerᶜ-i şerīfe mugāyirdir. Ve bu gibi mebāhis-i nā-meşrūᶜa vü bātıla cehl-i mahz olup ᶜilmden sayılmaz ki aksām-ı ᶜulūm içinde zikri vārid ola. Ve baᶜzısı sıfāt-ı ecsām ile havāss ve keyfiyyet-i istihāle vü tagay-

yürlerinden bahs eder ve bu gibi bahs nazar-ı etıbbāya müşābehet ederse de fakat gürūh-ı etıbbā insānın hastalık ve sağlığı haysiyyetleriyle yalnız beden-i insāna hāssaten bakar ve tabīᶜiyyūn gürūhu tagayyür ve taharrükü haysiyyetiyle kāffe-i ecsāma nazar ederler. Ve tıbba vukūᶜa gelen ihtiyācdan dolayı ᶜilm-i tıbb ᶜilm-i tabīᶜiyyāt üzerine mufazzal olur, çünkü felsefīlerin tabīᶜiyyātta olan ᶜilmlerine ihtiyāc vākiᶜ olmaz.

[فإذًا الكلام صار من جملة الصناعات الواجبة على الكفاية حراسة لقلوب العوام عن تخييلات المبتدعة وإنما حدث ذلك بحدوث البدع كما حدثت حاجة الإنسان إلى استيجار البدرقة في طريق الحج بحدوث ظلم العرب وقطعهم الطريق ولو ترك العرب عدوانهم لم يكن استيجار الحراس من شروط طريق الحج فلذلك لو ترك المبتدع هذيانه لما افتقر إلى الزيادة إلى ما عهد في عصر الصحابة رضي الله عنهم]

Ve çün bu sūrette tahyīlāt-ı mübtediᶜadan kulūb-ı ᶜāmmenin hıfzı için ᶜilm-i kelām ᶜalā-tarīki'l-kifāye taᶜallümü vācib olan sınāᶜātten oldu ve hudūsü dahi ancak bidᶜanın hudūsüyle olmuştur, nitekim ᶜUrbān-ı sahrā-nişīnānın katᶜ-ı tarīk ve zulm ve ᶜudvānları hudūsüyle mürūr-ı kāfile-i huccāc tarīkte muhāfaza edecek bir bedreka ve leşkere muhtāc oldu yaᶜnī insānın zuhūra gelen hāceti hasebiyle istīcār-ı bedreka tetimme-i umūr-ı haccdan olduğu gibi. Ve o hizmetle kıyām eden zāt farz-ı kifāyeyi edā etmiş olduğu gibi ᶜilm-i kelām ile mütekellimīn dahi bu kabīlden oldular, hattā ᶜUrbān-ı bādiye-pūyān eger ᶜadāveti terk etseler o vakt istīcār-ı bedreka vü hāris tarīk-i haccın şurūtundan olmaz ve onun gibi mübtediᶜ dahi hezeyānını terk etmiş olsaydı kezālik ᶜasr-ı sahābette maᶜhūd olan hālin üzerine āher bir zamīme veyā bir başkasını ziyāde etmeğe hācet ve iftikār vākiᶜ olmazdı.

[فليعلم المتكلم حده من الدين وأن موقعه منه موقع الحارس في طريق الحج فإذا تجرد الحارس للحراسة لم يكن من جملة الحاج والمتكلم إذا تجرد للمناظرة والمدافعة ولم يسلك طريق الآخرة ولم يشتغل بتعهد القلب وصلاحه لم يكن من جملة علماء الدين وليس عند المتكلم إلا العقيدة التي يشاركه فيها سائر العوام وهي من جملة أعمال ظاهر القلب واللسان وإنما يتميز عن العامي بصنعة المجادلة والحراسة]

Ve çün bu sūretle hāl-i ᶜilm-i kelām zāhir ve nümāyān oldu, artık merd-i mütekellim yaᶜnī sāhib-i ᶜilm-i kelām dīnden haddini bilsin ki dīnden mevkiᶜi tarīk-i haccda hārisin mevkiᶜidir. Ve hāris çün menāsik-i haccdan fārig ve hıfz ı hirāsete mütecerrid olur ise cümle-i huccācdan olmadığı gibi kezālik tarīk-i āhirete sālik olmayan merd-i mütekellim dahi münāzara ve müdāfaᶜaya tecerrüd ve hasr-ı nefs ü evkāt eylerse ve taᶜahhüd-i kalb ve ıslāhına bakmazsa cümle-i ᶜulemā-i dīnden olmaz ve ᶜavāmm ᶜindindeki ᶜakīdede olan müşāreketinden gayrı onda bir hazz ve nasībi olmaz ve o dahi aᶜmāl-i zāhire-i kalbiyye vü lisāniyyedendir. Ve o hālde merd-i ᶜāmmīden merd-i mütekellimin imtiyāzı ancak sanᶜat-ı mücādele vü hirāset ile kalır. [115]

[فأما معرفة الله تعالى وصفاته وأفعاله وجميع ما أشرنا إليه في علم المكاشفة فلا يحصل من علم الكلام بل يكاد أن يكون الكلام حجابا عليه ومانعا عنه]

Hulāsa-i kelām maᶜrifet-i Bārī-i müteᶜāl ve maᶜrifet-i sıfāt u efᶜāli ve ilm-i mükāşefede zikr ve işāret ettiğimiz cemīᶜ-i ahvāl ise onlar ᶜilm-i kelāmdan hāsıl olmaz, belki kelām onların üzerlerine bir hicāb olup iktisāblarına māniᶜ olur.

[وإنما الوصول إليه بالمجاهدة التي جعلها سبحانه مقدمة للهداية حيث قال تعالى ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾]

Ve bu maᶜārif-i mühimmeye vusūl ancak mücāhede ile hāsıl olur ve o mücāhede dahi Cenāb-ı Rabbü'l-ᶜālemīn mukaddime-i hidāyet olmak üzere caᶜl ettiği ve dahi ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾[192] āyet-i kerīmesiyle beyān buyurduğu mücāhede ola. Ve bu āyet-i kerīme Mekke-i mükerremede nāzil ve altmış dokuz āyeti şāmil olan sūre-i ᶜAnkebūt'un altmış dokuzuncu āyetidir. Hāsıl-ı meᵓāl ü mazmūn-ı münīfi: "Şunlar ki bizim rızāmız talebiyle zāhirī ve bātınī düşmanlara cihād ederler, elbette biz onlara cennetlerimize vusūl yollarını hidāyet ederiz. Tahkīk ve tahkīken Allāh ᶜazīmü'ş-şān mazarrat-

192 "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir." el-Ankebūt, 29/69.

ları dünyāda meded ve nusret ve āhirette ᶜafv ve magfiretle muhsinler iledir." Yaᶜnī her kim ki rafz-ı ᶜādāt-ı beşeriyye ile muhālefet-i nefs ü şeytān edip terk-i hevā vü heves-i dünyevī bābında hasbī olarak cihād eyler ise elbette o muhlis-i müttakī ve mücāhid-i sübül-i saᶜādete mühdī olur, zīrā ki Hak subhānehu ve taᶜālā muhsinlerledir.

[Bahs fī Menzileti'l-Mutekellimīne ve'l-Fukahā]

[فإن قلت فقد رددت حد المتكلم إلى حراسة عقيدة العوام عن تشويش المبتدعة كما أن حد البدرقة حراسة أقمشة الحجيج عن نهب العرب ورددت حد الفقيه إلى حفظ القانون الذي به يكف السلطان شر بعض أهل العدوان عن بعض وهاتان رتبتان نازلتان بالإضافة إلى علم الدين وعلماء الأمة المشهورون بالفضل هم الفقهاء والمتكلمون وهم أفضل الخلق عند الله تعالى فكيف تنزل درجاتهم إلى هذه المنزلة السافلة بالإضافة إلى علم الدين]

Ve eger sen der isen ki bu taᶜrīfinle mütekellimin haddini teşvīş-i mübtediᶜadan ᶜakīde-i ᶜavāmmın hirāsetine çevirtip redd ettin, nitekim bedreka-i ḥacīc nehb-i Arab'dan emtiᶜa-i huccācı hirāset eder haddiyle mahdūd olagelmiştir ve kezālik fakīhin haddini dahi pādişāh-ı rūy-i zemīn ehl-i ᶜudvānın yekdīgerinden şerrini keff edecek kānūnun hıfzına redd ettin. Ve bu iki rütbe ᶜilm-i dīne izāfetle nāzil ve alçak rütbelerdir, hālbuki fazl ile meşhūr olan ᶜulemā-i ümmet fukahā ve mütekellimūn olup ᶜindallāh dahi efdal-i halk onlardır, sen nice bunların derecelerini ᶜilm-i dīne izāfetle işbu menzile-i sāfileye tenzīl ettin diye suʾāl eder isen,

[فاعلم أن من عرف الحق بالرجال حار في متاهات الضلال فاعرف الحق تعرف أهله إن كنت سالكا طريق الحق]

Onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki her kim ki ricāl ile hakkı bilirse o kimse metāhāt-i dalālde hāyir ve tāyih olur. Sen eger tarīk-i hakka sālik isen hakkı bil ki tā onunla ehlini bilesin.

[وإن قنعت بالتقليد والنظر إلى ما اشتهر من درجات الفضل بين الناس فلا تغفل عن الصحابة وعلو منصبهم فقد أجمع الذين عرضت بذكرهم على تقدمهم وأنهم

لا يدرك في الدين شأوهم ولا يشق غبارهم ولم يكن تقدمهم بالكلام والفقه بل بعلم الآخرة وسلوك طريقها وما فضل أبى بكر رضي الله عنه النّاس بكثرة صيام ولا صلاة ولا بكثرة رواية ولا فتوى ولا كلام ولكن بشىء وقر في صدره كما شهد له سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم]

Ve eger yalnız taklīde kanāᶜat edip beyne'n-nās müştehir olan derecāt-ı fazla nazar edecek isen sahābe-i ᶜizām ile ᶜulüvv-i menāsıblarından gāfil olmayasın, zīrā zikrleriyle taᶜrīz ettiğin zevāt-ı kirām yaᶜnī ᶜulemā-i ümmet sahābe-i kirāmın takaddümleri ve emr-i dīnde onların vāsıl oldukları mertebe ve dereceye hīç bir kimse vāsıl ve müdrik olamayıp gubārlarına bile kimse lāhık olamayacağı haklarında müttefak ve müctemaᶜ olmuşlardır, hālbuki onların takaddümleri ᶜilm-i kelām u fıkh ile olmadı, belki sülūk-ı tarīk-i āhiret ve husūl-i ᶜilm-i āhiretle olmuştur. Ezcümle yār-i gār Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk radiyallāhu ᶜanhünün nās üzerine rüchāniyyet ve fazlı kesret-i sıyām veyāhūd kesret-i rivāyet ü fetvā ve ᶜilm-i kelām ile olmayıp ancak ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona şehādet ettiği vech üzere sadrında muvakkar olan sırr ile olmuştur.

Musannif-i merhūm keyfiyyet-i şehādet-i Hazret-i Risālet-penāhı burada zikr ve beyān buyurmamıştır ve Allāhu aᶜlem *Sahīh-i Buhārī* vü Müslim'de olan ehādīs-i şerīfeye ᶜatf ve telmīh etmiştir, [116] nitekim Ümmü'l-müᵓminīn Hazret-i Ayişe es-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhānın rivāyesiyle mazbūt bulunan hadīste buyurulmuştur ve nazm-ı hadīs "عن عروة عن عائشة قالت: قال لِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرَضِهِ ادْعِي لِي أَبَا بَكْرٍ وَأَخَاكِ حَتَّى أَكْتُبَ كِتَابًا فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَمَنَّى مُتَمَنٍّ وَيَقُولُ قَائِلٌ أَنَا أَوْلَى وَيَأْبَى اللّٰهُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ"[193] Ve mazmūn-ı münīfi: Hem-ser-i seyyidü's-sādāt zāt-ı Hazret-i Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişetü's-Sıddīka didi ki "ᶜAleyhi efdalü't-tahiyyet ve't-teslīm efendimiz hastalığı vaktinde bana buyurdu ki 'Var bana baban ile karındaşını daᶜvet eyle, tā ki bir nāme yazdırayım, zīrā havf ederim ki ben ehakk ve evlāyım diye bir diyen ve temennī eden bulunur, hālbuki Allāh ᶜazīmü'ş-şān ve kāffe-i

193 Müslim, Fezāᵓilu's-Sahābe, 11; *Sahīhu İbn Hibbān*, 14/564, no:6598.

ehl-i īmān başkasını kabūl etmezler." Yaᶜnī Ebī Bekr'in gayrısı olmağa rāzī olmazlar. Fakat esahh-ı rivāyāt üzere o nāme yazılamadı ve o vechile makāl ve temennī vukūᶜ buldu, hattā rüᵓesā-i Ensār'dan " مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ"[194] diye taleb ve Hazret-i ᶜÖmer el-Fārūk " مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ وَزِيرٌ"[195] diye cevāb vukūᶜ bulmuştur. Ve fi'n-nihāye kāffeten hilāfet-i Ebī Bekr üzerine ictimāᶜ ve ittifāk-u ᶜāmme münᶜakid olmuştur ve er karındaşının talebi kitābet-i kitāb için olduğu denilmiştir. İşte bu hadīs fazl u rüchāniyyet-i Ebī Bekr'e delīl ve vāzıhtır ve dahi fazl ve rüchāniyetine niçe ehādīs-i şerīfe vārid olmuştur. Ve bu fazlı elbette onun sadrında muvakkar bulunan sırrın eseridir.

[فليكن حرصك في طلب ذلك السر فهو الجوهر النفيس والدر المكنون ودع عنك ما تطابق أكثر الناس عليه وعلى تفخيمه وتعظيمه لأسباب ودواع يطول تفصيلها فلقد قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم عن آلاف من الصحابة رضي الله عنهم كلهم علماء بالله أثنى عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يكن فيهم أحد يحسن صنعة الكلام ولا نصب نفسه للفتيا منهم أحد إلا بضعة عشر رجلا]

Hāsılı hāl bu minvāl üzere olıcak senin hırsın dahi o sırrın talebinde olsun, zīrā ki cevher-i nefīs ve dürr-i meknūn odur. Tafsīli tūl ve dırāzlığı mūcib olan esbāb ve devāᶜī için ekserü'n-nās taᶜzīm ve tefḫīmine mutābakat ve ingımās ettikleri nesneyi bırak yaᶜnī onunla izāᶜat-i vakt etmeyesin, çünkü tahsīli mesnūn değildir. Ve bī-reyb ü iştibāh zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī çün mihmān-ı dergāh-ı ilāh oldu, sahābe-i kirāmı ulūf idi ve mecmūᶜları ᶜulemā billāh olmağın ki haklarında "أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمُ اقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ"[196] fehvāsınca senā u medh-i Resūlullāh vākiᶜ olmuştur, maᶜa-hāzā onların içinde sanᶜat-ı kelāmı işler bir kimse yok idi ve on bu kadar kişiden gayrı nefsini iftāya nasb ve taᶜyīn eden bulunmadı.

---

194 "Bizden bir emīr, sizden bir emīr" Bkz. Buhārī, Fezāilu's-Sahābe, 6, no: 3667;

195 "Bizden emīr, sizden vezīr" Bkz. Buhārī, Fezāilu's-Sahābe, 6, no: 3667.

196 "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz." *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/898, no: 1684; 2/925;no:1760; *Keşfu'l-Hafā*, 1/150, no:381

[ولقد كان ابن عمر رضي الله عنهما منهم وكان إذا سئل عن الفتيا يقول للسائل اذهب إلى فلان الأمير الذي تقلد أمور الناس وضعها في عنقه إشارة إلى أن الفتيا في القضايا والأحكام من توابع الولاية والسلطنة]

Ve dahi ezcümle Hazret-i ʿAbdullāh b. ʿÖmer onlardan idi ve fütyādan olarak bir suʾāl üzerine vürūdunda "Var bunu umūr-ı ʿāmmeye mütekallid olmuş olan fülānca emīrden suʾāl edip rakabesine koy" deyip sāiline söyler idi. Yaʿnī sultānu'l-müfessirīn ve imāmu'l-muhaddisīn olduğu hālde kazāyā ve ahkāmda fetvā vermez ve teʿātī etmez idi demek ister. Ve var fülānca emīrden sor demesinde bir işāret vardır ki kazā ve ahkāmda teʿātī-i umūr-ı iftā tevābiʿ-i velāyet ü saltanattandır.

[ولما مات عمر رضي الله عنه قال ابن مسعود مات تسعة أعشار العلم فقيل له أتقول ذلك وفينا جلة الصحابة فقال لم أرد علم الفتيا والاحكام إنما أريد العلم بالله تعالى أفترى أنه أراد صنعة الكلام والجدل فما بالك لا تحرص على معرفة ذلك العلم الذي مات بموت عمر تسعة أعشاره وهو الذي سد باب الكلام والجدل وضرب ربيعة بالدرة لما أورد عليه سؤالا في تعارض آيتين في كتاب الله وهجره وأمر الناس بهجره]

Ve dahi eʿāzım-ı ashāb-ı meʿālī-kıbābdan Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb ﴿ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾[197] hitābına mazhar ve icābet-yāb oldukta reʾīsü'l-müfessirīn, vāhid-i erbaʿatü'l-ʿabādiletü'l-muhaddisīn, gencīne-i fazl u ʿirfān u yakīn, ʿālim-i ʿālem-sūd ʿAbdullāh b. Mesʿūd radiye ʿanhümü'l-Melikü'l-maʿbūd demiş ki "ʿİlmin dokuz ʿöşrü öldü!" Yaʿnī on cüzʾden iʿtibār olduğu hālde dokuz cüzʾü öldü diye tahassür edince, cille vü ekser-i kibār-ı sahābe "Bizde var iken sen bunu söylersin!" diye üzerine iʿtirāz vukūʿunda, "Ben ʿilmden ʿilm-i fütyā vü ahkām murād etmedim, ancak ʿilm-i dīn ve maʿrifet-i Hazret-i Rabbü'l-ʿālemīn ʿilmi murād etmişim" diye cevāb etmiştir. İşte bak ki sanʿat-ı kelām u cedel murād etti mi ve hāl böyle iken Hazret-i ʿÖmer'in vefātıyla dokuz ʿöşrü vefāt eden ʿilmin maʿrifeti üzerine senin harīs olmamaklığın sebeb ve ʿilleti nedir? Ve'l-hāl bāb-ı cedel ü kelāmı sedd ve bend eden oldur yaʿnī Hazret-i ʿÖmer'dir.

197 "Sen O'dan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" el-Fecr, 89/28.

Ve dahi kitābullāhta vārid olan iki āyet-i kerīme-i müteᶜārızanın hakkında Rebīᶜa çün suᵓāl etti, Hazret-i ᶜÖmer onu dirre ile yaᶜnī tura dedikleri nesne ki yā kamçı veyā kırbaç ile darb ve hecr ve nās tarafından hecr olunmasını dahi emr etti. O vechile o ᶜālim-i yektā suᵓāline rūy-ı rızā göstermedi. [117]

[وأما قولك إن المشهورين من العلماء هم الفقهاء والمتكلمون فاعلم أن ما ينال به الفضل عند الله شيء وما ينال به الشهرة عند الناس شيء آخر فلقد كان شهرة أبي بكر الصديق رضي الله عنه بالخلافة وكان فضله بالسر الذي وقر في قلبه وكان شهرة عمر رضي الله عنه بالسياسة وكان فضله بالعلم الذي مات تسعة أعشاره بموته وبقصده التقرب إلى الله عز وجل في ولايته وعدله وشفقته على خلقه وهو أمر باطن في سره وأما سائر أفعاله الظاهرة فيتصور صدورها من طالب الجاه والاسم والسمعة والراغب في الشهرة فتكون الشهرة فيما هو المهلك والفضل فيما هو سر لا يطلع عليه أحد]

Ammā senin ᶜulemā-i meşhūre fukahā ve mütekellimīn olup dediğin ise o dahi böylece bil ve āgāh ol ki ᶜindallāh onunla fazl hāsıl olan nesne başka şey ve ᶜinde'n-nās onunla şöhret hāsıl olan şey dahi āher bir nesnedir. Ve binābeīn zamān-ı pīşīnde sadīk-i hakīk Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk radiyallāhu ᶜanhünün şöhreti hilāfet ve fazlı kalbinde muvakkar olan sırr ile idi. Ve Cenāb-ı ᶜadālet-nisāb Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu ᶜanhünün şöhreti dahi siyāset ve fazlı vefātıyla dokuz ᶜöşrü vefāt eden ᶜilm billāh ile Hazret-i Hak celle ve ᶜalāya ᶜibādı üzerine ᶜadl ve velāyet ve halkı üzerine şefkati vāsıtasıyla takarrüb etmek kasdıyladır. Ve bu kasd ise onun sırrında bir emr-i bātın olup ammā sāir efᶜāl-i zāhiresi ise tālib-i neng ü nām ve müştāk-ı cāh u sümᶜat ve rāgıb-ı şöhretten sudūru mutasavverdir ve bu takdīrde şöhret mühlik olan şeylerde ve fazl ve şerāfet kimsenin muttaliᶜ olamadığı sırda olur.

[فالفقهاء والمتكلمون مثل الخلفاء والقضاة والعلماء وقد انقسموا فمنهم من أراد الله سبحانه بعلمه وفتواه وذبه عن سنة نبيه ولم يطلب به رياء ولا سمعة فأولئك أهل رضوان الله تعالى وفضلهم عند الله بعملهم و بعلمهم ولإرادتهم وجه الله سبحانه بفتواهم ونظرهم فإن كل علم عمل فإنه فعل مكتسب وليس كل عمل علما والطبيب يقدر على التقرب إلى الله تعالى بعلمه فيكون مثابا على علمه من حيث إنه عامل لله سبحانه وتعالى به والسلطان يتوسط بين الخلق لله فيكون مرضيا عند الله سبحانه

ومثابا لا من حيث إنه متكفل بعلم الدين بل من حيث هو متقلد بعمل يقصد به التقرب إلى الله عز وجل بعمله]

Kaldı ki fukahā ve mütekellimīn, hulefā ve kuzāt ve ʿulemā gibidirler ve bölüşmüşler yaʿnī münkasım oldular. Bir kısmı ʿilm ve fetvāsıyla Hak subhānehu ve taʿālā hazretlerini isteyip nebiyy-i zī-şānının sünnet-i seniyyesi üzerinden müdāfaʿa eder ve ʿameliyle riyā ve sümʿa istemez, işte bunlar zāt-ı zi'l-celālin ehl-i rıdvānı olup ʿindallāh ʿilm ve ʿamel ve Hak celle ve ʿalānın vechini fetvā ve nazarıyla irādet etmekle mufaddaldırlar, zīrā her bir ʿilm ʿameldir, çünkü mükteseb bir fiʿldir ve her bir ʿamel ʿilm değildir. Ve tabīb gürūhu kısmı Hak celle ve ʿalā hazretlerine ʿilmleriyle takarrüb etmeğe muktedir olup ve ʿilmleriyle Hak subhānehu ve taʿālāya ʿāmil olduğu haysiyyetle ʿilmleri üzere müsāb olurlar. Ve dīger kısmı mülūk ve selātīndir, onlar kezālik Allāh ʿazīmü'ş-şān için beyne'l-halk tavassut etmeleri haysiyyetiyle Hak subhānehu ve taʿālānın katında marzī ve müsāb olurlar ve bu hālleri ʿilm-i dīne mütekeffil oldukları haysiyyetle olmayıp ancak kurb-ı rabbānī kasdıyla mütekallid olduğu ʿamel iledir.

[وأقسام ما يتقرب به إلى الله تعالى ثلاثة علم مجرد وهو علم المكاشفة وعمل مجرد وهو كعدل السلطان مثلا وضبطه للناس ومركب من عمل وعلم وهو علم طريق الآخرة فإن صاحبه من العلماء والعمال جميعا فانظر إلى نفسك أتكون يوم القيامة في حزب علماء الله أو أعمال الله تعالى أو في حزبيهما فتضرب بسهمك في كل فريق منهما فهذا أهم عليك من التقليد لمجرد الاشتهار كما قيل :

"خُذْ مَا تَرَاهُ وَدَعْ شَيْئًا سَمِعْتَ بِهِ || فِي طَلْعَةِ الشَّمْسِ مَا يُغْنِيكَ عَنْ زُحَلِ"[198]]

Ve bu sūretle onunla Hak subhānehu ve taʿālāya takarrüb etmek lāzım gelen nesne üç kısma münkasımdır: Bir kısmı ʿilm-i mücerred olup ki ʿilm-i mükāşefedir. Ve dīger kısmı ʿamel-i mücerreddir, meselā zabt-ı nās ve ʿadl-i mülūk u selātīn gibi aʿmāldir. Ve kısm-ı sālisi ʿamel ve ʿilmden mürekkeb bir hāldir ki ona ʿilm-i āhiret denildi, çünkü sāhibi ʿulemā ve ʿummāldendir. Ve hāl böyle olduğu sūrette sen kendi nefsine

198 el-Mutenebbī'ye ait beyit için bkz. *Şerhu Dīvāni'l-Mutenebbī*, 246.

nazar eyle ki rūz-ı kıyāmette ᶜulemāullāhın hizbinden misin veyāhūd ᶜummālullāhın zümresinden mi olursun veyā iki hizbden yaᶜnī ulemāullāh ve ᶜummālullāh takımından ki ᶜilm-i āhiret ᶜulemāsından olup her bir fırkaya sehmin ile darb edesin yaᶜnī ᶜilm-i mücerred ve ᶜamel-i mücerred ehline sezāvār buyurulan mecd ve niᶜam ve iᶜtibārdan behredār olasın. Ve bu şān ve şeᵓv li-mücerredi'l-iştihār olan taklīdden üzerine lāzım ve ehemmdir, nitekim şiᶜrde gelmiştir ki "خذ ما تراه" ilh. Ve hulāsa-i meᵓāl-i beyt: "Sen gördüğünü al da görmeyip işittiğini bırak, zīrā ki [118] güneş talᶜatında yaᶜnī şemsin rüᵓyet ve müşāhedesinde görülmeyip işittiğin Zuhal kevkebinden gınāyet verir bir şey vardır." Yaᶜnī mihr-i münīrin rüᵓyeti senin için Zuhal kevkebinin rüᵓyetine hācet bırakmaz.

[على أنا سننقل من سيرة فقهاء السلف ما تعلم به أن الذين انتحلوا مذاهبهم ظلموهم وأنهم من أشد خصمائهم يوم القيامة فإنهم ما قصدوا بالعلم إلا وجه الله تعالى وقد شوهد من أحوالهم ما هو من علامات علماء الآخرة كما سيأتي بيانه في باب علامات علماء الآخرة فإنهم ما كانوا متجردين بعلم الفقه بل كانوا مشتغلين بعلم القلوب ومراقبين لها ولكن صرفهم عن التدريس والتصنيف فيه ما صرف الصحابة عن التصنيف والتدريس في الفقه مع أنهم كانوا فقهاء مستقلين بعلم الفتوى والصوارف والدواعي متيقنة ولا حاجة إلى ذكرها]

İmdi biz fukahā-i selefin sīrelerinden baᶜzı sīreleri nakl edeceğiz ki o siyerden sen bilirsin ki onların mezheblerine mensūb olanlar onları zulm etmişler ve onlar yevm-i kıyāmette eşedd-i husamālarındırlar, yaᶜnī siyer-i fukahā-i seleften kendilerine müntesib ve münteḥil olan zevāt tarafından ne sūretle zulm vukūᶜ bulduğu ve yevm-i kıyāmette onlar eşedd-i husamālarından bulunduklarını bildirecek menākıb ve siyeri nakl edeceğiz.

Selef, ᶜilmleriyle vechullāhtan gayrı başka bir şey kasd ve irādet etmemişler. Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātı bābında gelecek beyān ve tavzīh mūcebince o fukahā-i kirām ve ᶜulemā-i ᶜizām-ı benāmdan ᶜulemā-i āhiretin ahvāli müşāhede olunmuştur ki onlar ᶜilm-i fıkh ile mütecerrid değillerdir, belki ᶜilm-i kulūb ile müştagil ve kulūba murā-

kıblardır. Ve kendilerini ᶜilm-i kulūbda tedrīs ve tasnīf etmekten menᶜ ve sarf eylemeyen ancak ᶜilm-i fetvā ile fukahā-i müstakille bulunan sahābe-i ᶜizāmı ᶜilm-i fıkhta tedrīs ve tasnīf etmekten sarf ve menᶜ eden şeydir. Ve savārıf ve devāᶜī ise müteyakkan olup zikrlerine hācet yoktur, yaᶜnī fukahā-i selef ᶜilm-i kulūba ᶜālim ve āşinālar olup yalnız fıkh ile mütecerrid değillerdir ve tābiᶜ ve müntemīleri ᶜilm-i kulūba bakmayıp ᶜilm-i fıkha mütecerrid olmalarıyla taᶜaddī ve zulm etmişlerdir. İşte siyerlerinden nakl olunacak menākıb buraları beyān ve teʾyīd eder, çünkü o fukahā-i kirāmda ᶜulemā-i āhiret ahvāli müşāhede olunmuştur. Ve egerçi ᶜilm-i kulūbda onların bir tedrīs ve tasnīfleri olmamış ise de ammā li-illetin olmamıştır, yoksa o ᶜilmin cehl ve ihmālinden değildir, nitekim sahābe-i ᶜizām ᶜilm-i fetvāda müstakil ᶜālimler iken hālbuki ᶜilm-i fıkhta bir günā tedrīs ve tasnīfleri vākiᶜ olmamıştır ve ᶜadem-i tasnīfleri fıkhın cehl ve ihmālinden değildir.

[ونحن الآن نذكر من أحوال فقهاء الإسلام ما تعلم به أن ما ذكرناه ليس طعنا فيهم بل هو طعن فيمن أظهر الاقتداء بهم منتحلا مذاهبهم وهو مخالف لهم في أعمالهم وسيرهم فالفقهاء الذين هم زعماء الفقه وقادة الخلق أعني الذين كثر أتباعهم في المذاهب خمسة الشافعي ومالك وأحمد بن حنبل وأبو حنيفة وسفيان الثوري رحمهم الله وكل واحد منهم كان عابدا وزاهدا وعالما بعلوم الآخرة وفقيها في مصالح الخلق في الدنيا ومريدا بفقهه وجه الله تعالى]

Ve dahi biz fukahā-i İslām ahvālinden baᶜzı ahvāli zikr edeceğiz ki onunla sen bileceksin ki biz bu zikr ettiğimiz kelām onların haklarında taᶜn olmayıp o taᶜn onlara iktidā ve intimāyı daᶜvet eder de mezheblerine ittibāᶜ edip aᶜmāl ve sīretlerine muhālefet eden zevāt haklarındadır. İşte kāde-i halk ve zuᶜamā-i fıkh olup mezāhibinde etbāᶜı çok olan ve halkın pīşrevleri ve fıkhın zaᶜīm ve mütekeffilleri bulunan beş zāt-ı meᶜālī-sıfāttırla ki Şāfiᶜī ve Mālik ve Ahmed b. Hanbel ve Ebū Hanīfe ve Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhimü'r-rahmettirler. Ve bu eimme-i kirām ve ᶜulemā-i fihām-ı bülend-makām her biri ᶜābid ve zāhid ve ᶜulūm-ı āhirete ᶜālim olup dünyāda dahi mesālih-i halkta fakīh ve fıkhı ile vechullāha mürīd ve tālib idiler.

[Ahvālu Fukahāi's-Selef]

[فهذه خمسة خصال اتبعهم فقهاء العصر من جملتها على خصلة واحدة وهي التشمير والمبالغة في تفاريع الفقه لأن الخصال الأربع لا تصلح إلا للآخرة وهذه الخصلة الواحدة تصلح الدنيا والآخرة إن أريد بها الآخرة قل صلاحها للدنيا شمروا لها وادعوا بها مشابهة أولئك الأئمة وهيهات أن تقاس الملائكة بالحدادين]

İşte bu sıfāt-ı mezkūre beş haslet olup ve etbāᶜ ve müntesibleri ise yalnız bir haslette onlara müttebiᶜ olmuşlardır. Ve o haslet ise tefārīᶜ-i fıkhta mübālagat ve teşmīr-i sāᶜid-i kudrettir, zīrā ki kusūr kalan dört haslet dünyāya yaramazlar da āhiretten gayrı bir şeye yaramazlar, yaᶜnī o hasletler ancak āhiret içindir ki ᶜibādet-i hālisa ve zühd-i dünyā ve ᶜulūm-ı āhirete āşinālık ve ᶜilm-i fıkhī ile vechullāhı taleb ve irādet etmek hasāilidir. Ve müttebiᶜun fīh oldukları haslet-i vāhide egerçi dünyā ve āhirete sālih olup ammā onunla āhiret murād olunur ise dünyāya salāhı az kalır. İşte dünyā ve āhirete sālih olan haslette o eimme-i ᶜizāma muvāfakat etmeleriyle eimme-i müşārün ileyhime müşābeheti daᶜvā edip ve taᶜlīm ve taᶜallümüne teşmīr-i sāᶜid-i himmet etmişler, hālbuki melāike-i kirāma demircileri mukāyese etmek pek uzak ve baᶜīd şeydir.

[فلنورد الآن من أحوالهم ما يدل على هذه الخصال الأربع فإن معرفتهم في الفقه ظاهرة أما الإمام الشافعي [119] رحمه الله تعالى فيدل على أنه كان عابدا ما روي أنه كان تقسيم الليل ثلاثة أجزاء ثلثا للعلم وثلثا للعبادة وثلثا للنوم قال الربيع كان الشافعي رحمه الله يختم القرآن في رمضان ستين مرة كل ذلك في الصلاة]

Ve çün musannif-i merhūm o eimme-i kirāma beş haslet iddiᶜā etti, daᶜvāsı kavl-i mücerred tahtında kalmamak için buyurdu ki eimme-i müşārün ileyhimin ahvālinden bu dört haslet onlarda mevcūd olduğunu nātık baᶜzı ahvāli īrād edelim. Ve beşinci haslet ki maᶜrifet-i fıkh idi, onda olan iştihārları delīl-i kāfīdir, zīrā fakīh oldukları bir emr-i zāhir olup delīle muhtāc değildir.

Ezcümle İmām Şāfiᶜī hazretleri ᶜābid olduğuna işbu mervī olan menkabe delālet eder ki hakkında mervī ve müştehir olmuş ki her bir gecesini üç kısma taksīm etmiş idi ki bir kısmı ᶜilm ve bir kısmı ᶜibādet ve bir

kısmı uykuya taʿyīn edilmişti. Ve dahi Rebīʿ'in kavline nazaran her bir şehr-i ramazānda altmış kerre Kurʾān'ı tilāvet ve hatm eder idi, o dahi namāz içinde olurdu ki bu sūretle gece ve gündüzde küllü yevm iki kerre Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānı namāz içinde tilāvet ve hatm ettiği mefhūm olur.

[وكان البويطي أحد أصحابه يختم القرآن في رمضان في كل يوم مرة]

Ve Buveytī ʿaleyhi'r-rahme, İmām Şāfiʿī'nin ehad-i ashābı idi, o dahi ramazān-ı şerīf içinde beher gün Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānı hatm eder idi.

[وقال الحسن الكرابيسي بت مع الشافعي غير ليلة فكان يصلي نحوا من ثلث الليل فما رأيته يزيد على خمسين آية فإذا أكثر فمائة آية وكان لا يمر بآية رحمة إلا سأل الله لنفسه ولجميع المسلمين والمؤمنين ولا يمر بآية عذاب إلا تعوذ فيها وسأل النجاة لنفسه وللمؤمنين وكأنما جمع له الرجاء والخوف معا فانظر كيف يدل اقتصاره على خمسين آية على تبحره في أسرار القرآن وتدبره فيها]

Ve dahi Hasen el-Kerābīsī demiş ki "Ben gecelerde İmām Şāfiʿī hazretleriyle bir yerde beytūtet edip görürdüm ki gecenin sülüsü mikdārında namāz kılardı ve her bir rekʿada elli āyetten ziyāde okumaz idi ve çün teksīr etse yüz āyet olurdu ve her bir āyet-i rahmet okudukça nefsine ve kāffe-i islāma ve ehl-i īmāna Hak subhānehu ve taʿālādan rahmeti dilerdi ve her bir āyet-i ʿazāb okudukça kezālik onda taʿavvüz edip nefsine ve ehl-i īmāna necātı dilerdi." Ve bu hāl delālet eder ki kendisinde havf ve recā birlikte cemʿ olmuştur, kaldı ki sen nazar eyle ki elli āyet üzerine vākiʿ olan iḳtiṣārı esrār-ı Kurʾāniyye'de mütehayyir ve onda mütedebbir olduğuna nice delālet eyler.

[وقال الشافعي رحمه الله ما شبعت منذ ست عشر سنة لأن الشبع يثقل البدن ويقسي القلب ويزيل الفطنة ويجلب النوم ويضعف صاحبه عن العبادة فانظر إلى حكمته في ذكر آفات الشبع ثم في جده في العبادة إذ طرح الشبع لأجلها ورأس التعبد تقليل الطعام]

Ve dahi İmām Şāfiʿī ʿaleyhi'r-rahme buyurmuş ki "On altı seneden beri karnımı doyurup tok olmamışım, zīrā tokluk bedeni ağır ve kalbi ḳāsī edip fetāneti izāle eder ve dahi uykuya celb edip sāhibini ʿibādet etmekten zaʿīf ve nā-tüvān eyler."

Musannif-i merhūm buyurur ki imām-ı müşārün ileyhin hikmetine bak ki tokluk āfātını nice zikr etti ve ᶜibādete ne sūretle cidd ve cehd edip onun için tokluğu ne gūnā terk etti, işte taᶜabbüdün asl ve esāsı taklī-lü't-taᶜāmdır yaᶜnī yemeği az yemek, karnı doyurmamaktır.

[وقال الشافعي رحمه الله ما حلفت بالله لا صادقا ولا كاذبا قط]

Ve dahi İmām Şāfiᶜī buyurmuş ki "Zāt-ı zü'l-celālin ism-i ᶜālīsiyle aslā yemīn etmemişim ne sıdk ne kizb ile." Yaᶜnī ᶜömrümde aslā ve katᶜā ne sıdk ve ne kizb nām-ı nāmī-i Hudāvendī ile kasem ve yemīn etmemişim.

[فانظر إلى حرمته وتوقيره لله تعالى ودلالة ذلك على علمه بجلال الله سبحانه]

Musannif-i merhūm buyurur ki bunda da bak ki nice zāt-ı zi'l-celāli ihtirām ve tevkīr ederdi ve bu hāli celālullāha hāsıl olan ᶜilmine delālet eyler.

[وسئل الشافعي رحمه الله عن مسألة فسكت فقيل له ألا تجيب رحمك الله فقال حتى أدري الفضل في سكوتي أو في جوابي]

Ve dahi imām-ı müşārün ileyhten bir mesᵓele suᵓāl olunmuş ve iᶜtā-i cevābında tevakkuf ve sükūt edince, "Niçin buna cevāb vermezsin?" diye ona taᶜrīz kılınmış ve o dahi "Fazl[ın] sükūt veyāhūd cevābımda olduğuna vākıf oluncaya dek durup cevābını vermem" demiştir.

[فانظر في مراقبته للسانه مع أنه أشد الأعضاء تسلطا على الفقهاء وأعصاها على الضبط والقهر وبه يستبين أنه كان لا يتكلم ولا يسكت إلا لنيل الفضل وطلب الثواب]

Ve bunda dahi lisānına murākabesi ne mertebe ve derecede olduğuna nazar eyle maᶜa-hāzā ki fukahānın üzerine her bir ᶜuzvundan ziyāde lisānın şiddet-i tasallutu vardır ve zabt ve kahr etmek bābında kāffe-i aᶜzādan ziyāde ona ᶜisyānı vardır. Ve bu kelām ile müstebān ve maᶜlūm oldu ki sevāb ve fazīleti bilmedikçe ne kelām ve ne de sükūt ederdi [120] yaᶜnī fazlını ve sevābını anlamayınca ne söz söyler ve ne de sükūt ve hāmūşī ihtiyār eylerdi ve harekāt ve sekenātı neyl-i fazl u sevāba münhasır idi.

[وقال أحمد بن يحيى بن الوزير خرج الشافعي رحمه الله تعالى يوما من سوق القناديل فتبعناه فإذا رجل يسفه على رجل من أهل العلم فالتفت الشافعي إلينا وقال نزهوا أسماعكم عن استماع الخنا كما تنزهون ألسنتكم عن النطق به فإن المستمع شريك القائل وإن السفيه لينظر إلى أخبث شيء في إنائه فيحرص أن يفرغه في أوعيتكم ولو ردت كلمة السفيه لسعد رادها كما شقي بها قائلها]

Ve dahi Ahmed b. Yahyā b. el-Vezīr rivāyet eder ki "Bir günde Sūk-ı Kanādīl demekle meşhūr olan mahalden İmām Şāfiʿī çıkıp geçmekle biz dahi ona ittibāʿ edip berāberince yürüdük ve o civārda fecʾeten bir sefīh ādeme rāst geldik ki o ādem ʿulemādan bir zāta taʿaddī ve sefāhet ederdi. Çün imām-ı müşārün ileyh bu hālini gördü, bize iltifāt edip dedi ki 'Bu gibi makālāt-ı fuhşiyye ve yaramaz söz söylemesinden lisānlarınızı tenzīh ve pāk tuttuğunuz gibi esmāʿınızı yaʿnī kulaklarınızı dahi bu makālāt-ı fuhşiyyenin istimāʿından tenzīh ve tathīr ediniz, yaʿnī dinlemeyiniz, zīrā ki müstemiʿ dahi kāilin şerīkidir, yaʿnī dinleyen söyleyenin ortağıdır ve sefīh ise onun kabuğunda yaʿnī kalbinde ve kālıbında bulunan ahbes şeyi sizin kaplarınıza boşatmak ister. Ve maʿlūmdur ki sefīhin gelmesi redd olunsa kāili onunla şakī olduğu gibi onu redd eden dahi reddiyle saʿīd olur."

[وقال الشافعي رضي الله عنه كتب حكيم إلى حكيم قد أوتيت علما فلا تدنس علمك بظلمة الذنوب فتبقى في الظلمة يوم يسعى أهل العلم بنور علمهم]

Ve dahi İmām Şāfiʿī rivāyet etmiş ki "Bir hakīm bir hakīme bir nāme yazıp demiş ki 'Sen ʿilme nāil oldun, zulmet-i maʿāsī vü zünūb ile ʿilmini kirletmeyesin, zīrā ehl-i ʿilm ʿilmlerinin nūr ve yışıklığı ile saʿy ettikleri günde sen karanlıkta kalırsın.' Yaʿnī ʿilmin denes-i vizr ve günāh ile ālūde olunca nūru kalmaz ve yışık vermez ve o hālde akrān ve emsālin nūr-ı ʿilm ile yürüdükleri günde sen karanlıkta bī-nūr kalırsın demiştir.

[وأما زهده رضي الله عنه فقد قال الشافعي رحمه الله من ادعى أنه جمع بين حب الدنيا وحب خالقها [في قلبه] فقد كذب]

Ve onun zühdü ise yaʿnī imām-ı müşārün ileyhin zühd ve veraʿ ve takvāsı ise ki hasāil-i erbaʿa-i mezkūreden idi, onun dahi bu makālesin-

den maᶜlūm olur ki demiş ki "Her kim ki ben hubb-ı dünyā ile hubb-ı Hālık'ı cemᶜ ettim diye daᶜvā eyler ise yalan söylemiş olur." Yaᶜnī her kim ki muhabbet-i dünyā ile muhabbet-i Hālık beyninde cemᶜ etmek ister, aldanıp ᶜazminde hatā etmiş olur, çünkü cemᶜ olamazlar, ez-zıddāni lā-yectemiᶜāni. Ve bir kimse ben onları cemᶜ ettim diye daᶜvā eder ise iftirā edip yalan söylemiştir.

[وقال الحميدي خرج الشافعي رحمه الله إلى اليمن مع بعض الولاة فانصرف إلى مكة بعشرة آلاف درهم فضرب له خباء في موضع خارجا من مكة فكان الناس يأتونه فما برح من موضعه ذلك حتى فرقها كلها]

Ve Hamīdī ᶜaleyhi'r-rahme rivāyet etmiş ki "İmām Şāfiᶜī hazretleri baᶜzı vülāt ile çıkıp Yemen diyārına gitmiş ve on bin dirhem ile ᶜavdetinde Mekke-i mükerremenin hāricinde ona bir çadır nasb olunup ve halk ve ᶜālem o çadırda onu ziyāret ettiklerinde müstashıbı bulunduğu derāhimi tekmīlen dağıtıp bitirmedikçe o mahalden ayrılmamıştır." Yaᶜnī o on bin dirhemden bir nesneyi nefsine terk ve iddihār etmemiştir, bi-tamāmihā esnā-i tarīkte sarf ve istihlāk etmiştir.

[وخرج من الحمام مرة فأعطى الحمامي مالا كثيرا وسقط سوطه من يده مرة فرفعه إنسان إليه فأعطاه جزاء عليه خمسين دينارا]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir günde hammāmdan çıkmış, hammāmcıya pek çok māl vermiştir. Ve elinden bir gün de değneği veyāhūd kamçısı düşmüş, onu bulup getiren ādeme elli altın bahşīş vermiştir.

[وسخاوة الشافعي رحمه الله أشهر من أن تحكى ورأس الزهد السخاء لأن من أحب شيئا أمسكه ولم يفارقه فلا يفارق المال إلا من صغرت الدنيا في عينه وهو معنى الزهد]

Ve'l-hāsıl İmām Şāfiᶜī'nin cūd ve sehāveti meşhūrdur, hikāye ve beyān olmaktan eşherdir. Ve zühdün asl ve esāsı sehādır, zīrā her kim ki bir nesneyi severse tutar ve ondan ayrılıp müfārakat etmez ve bināberīn gözünde dünyāyı sagīr ve hakīr görmeyen ādem māla müfārakat etmez, zühdün maᶜnāsı dahi odur.

[ويدل على قوة زهده وشدة خوفه من الله تعالى واشتغال همته بالآخرة ما روي أنه روى سفيان بن عيينة حديثا في الرقائق فغشي على الشافعي]

Ve dahi kuvve-i zühdüyle Hak subhānehu ve taᶜālādan şiddet-i havfına ve himmeti āhiretle müştagil olduğuna delālet eden edilleden bu rivāyedir ki reḳāiḳde Süfyān b. ᶜUyeyne bir hadīs rivāyet ettikte İmām Şāfiᶜī bayılıp düşmüş. [121]

[فقيل له قد مات فقال إن مات فقد مات أفضل زمانه]

Ve imām bayılıp magşiyyün ᶜaleyh olunca ve hakkında ölüp merhūm oldu denildikte Süfyān dahi "Öldüyse efdal-i ehl-i zamānı ölmüştür" diye söylemiştir.

[وما روى عبد الله بن محمد البلوي قال كنت أنا وعمر بن نباتة جلوسا نتذاكر العباد والزهاد فقال لي عمر ما رأيت أورع ولا أفصح من محمد بن إدريس الشافعي رضي الله عنه خرجت أنا وهو والحارث بن لبيد إلى الصفا وكان الحارث تلميذا لصالح المري فافتتح يقرأ وكان حسن الصوت فقرأ هذه الآية عليه ﴿هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾ فرأيت الشافعي رحمه الله وقد تغير لونه واقشعر جلده واضطرب اضطرابا شديدا وخر مغشيا عليه فلما أفاق جعل يقول أعوذ بك من مقام المكاذبين وإعراض الغافلين اللهم لك خضعت قلوب العارفين وذلت لك رقاب المشتاقين إلهي هب لي جودك وجللني بسترك واعف عن تقصيري بكرم وجهك قال ثم مشى وانصرفنا]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. Muhammed el-Belevī'nin rivāyeti dahi zühd ve haşyet ve himmeti āhiretle müştagil olduğuna delālet eder; rivāyeti ise demiş ki "Ben ve ᶜÖmer b. Nübāte oturup ᶜubbād ve zühhāddan dolayı müzākere eder iken ᶜÖmer bana dedi ki 'Muhammed b. İdrīs-i Şāfiᶜī'den evraᶜ ve efsah ādem görmedim, kendisiyle ben ve Hāris b. Lebīd üçümüz birlikte Safā'ya çıktık. Hāris ise Sālih el-Mürrī nām ᶜārifin mürīd ve telāmīzi ve hasenü's-savt bir zāt-ı hoş-elhān idi, kırāᵓete başlayıp ﴿هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾[199] āyāt-ı celīleleri okuyunca İmām Şāfiᶜī hazretleri yüzü mütegayyir ve derisi mukşeᶜirr olup

199 "Bu konuşamayacakları gündür. Onlara izin de verilmez ki özür dilesinler." el-Mürselāt, 77/35-36.

ıztırāb-ı şedīd ile muztarib olduktan sonra bayılıp düştü ve ifākat bulunca bu duᶜāya başlayıp dedi ki 'İlāhī yā Rabb, gāfil ve mükāzib makāmlarından senin lutf ve kereminle sığındım. İlāhī, sana kulūb-ı ᶜārifīn ve rikāb-ı müştākīn huzūᶜ ve tezelzül eyledi, reᵓfet ve cūdunu bana bağışla ve beni setrin ile pūşīde ve mestūr edip kerem-i vechinle dahi benim taksīrātım üzerine ᶜafv eyle!' deyip birle yürüyüp gittik."

[فلما دخلت بغداد وكان هو بالعراق فقعدت على الشط أتوضأ للصلاة إذ مر رجل فقال لي يا غلام أحسن وضوءك أحسن الله إليك في الدنيا والآخرة فالتفت فإذا أنا برجل تتبعه جماعة فأسرعت في وضوئي وجعلت أقفو أثره فالتفت إلي فقال هل لك من حاجة فقلت نعم تعلمني مما علمك الله شيئا فقال لي اعلم أن من صدق الله نجا ومن أشفق على دينه سلم من الردى ومن زهد في الدنيا قرت عيناه مما يراه من ثواب الله تعالى غدا أفلا أزيدك قلت نعم قال من كان فيه ثلاث خصال فقد استكمل الإيمان من أمر بالمعروف وائتمر ونهى عن المنكر وانتهى وحافظ على حدود الله تعالى ألا أزيدك قلت بلى فقال كن في الدنيا زاهدا وفي الآخرة راغبا واصدق الله تعالى في جميع أمورك تنج مع الناجين ثم مضى فسألت من هذا فقالوا هو الشافعي]

Ve dahi çün Bagdād'a varıp girdim ve o dahi ᶜIrāk'ta bulundu. Ve ben şatt kenārında yaᶜnī Dicle'nin nehri kenārında oturup ābdest almağa başladım. Yanımdan bir ādem geçip "Ey gulām, kendi ābdestini güzelce al, yaᶜnī ādāb ve sünnetlerinin riᶜāyet ve ikmāliyle ābdestin al tā ki Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri sana dünyā ve āhirette ihsān ede" söyledi. Ve çün bu kelāmı işitip mütekellimi tarafına iltifāt ve teveccüh ve ᶜatf-ı nigāh-ı nazar ve tabassur ettim, baktım ki bir ādem gidip ardınca haylice bir cemāᶜat vardır. Ben dahi ᶜale'l-ᶜacele ābdestimin tekmīline müsāraᶜat ederek ardına düşüp gittim. Ve isrine muktefī olup gider iken bana iltifāt edip "Bir işin mi var?" deyince, "Evet, Cenāb-ı ᶜĀlim-i bī-misālden bildiğin ᶜilmden bir nesnenin taᶜlīmini dilerim" diye ᶜarz-ı hācet ü niyāz eyledim. O dahi "Bil ve āgāh ol, her kim ki Hak subhānehu ve taᶜālāya sıdk ile ᶜubūdiyyet edip ihlās ile ᶜibādet eylerse necāt-ı ebediyyeyi bulur ve her kim ki dīn-i mübīni üzerine işkāk eder ise helākten kurtulur ve her kim ki dünyāda zühd edip müzahrafātına

ragbet ve meyl ve muhabbet etmezse yarın rūz-ı kıyāmette göreceği ecr ve sevāb-ı cezīli ile gözleri şādān ve karīr olur" dedi. "Ve daha ziyāde bir nush ve taᶜlīm edeyim mi?" dedikte, evet deyip tekrār istizāde-i güftār ettiğimde dedi ki "Her kim ki bu üç hasletle müzeyyen ve kāmdār olursa īmānı istikmāl etmiş olur: Birinci haslet emr-i maᶜrūf ile āmir ve müᵓtemir olmak, ikincisi menhī ve münkerden muhteriz olup ᶜālemi nehy ve ihtirāz ettirmek ve üçüncüsü hudūd-ı ilāhiyye üzerine muhāfaza edip dāimā tecāvüz-i hudūd-ı meşrūᶜadan ittikā eylemektir." "Sana daha ziyāde edeyim mi?" diyerek bir dahi suᵓāl ve ben dahi evet deyip istiksār ettiğimde bana dedi ki "Dünyāda zāhid ol ve āhirete rāgıb ol ve her bir umūrunda Hudāvend-i müteᶜāle sıdk ve istikāmet eyle tā ki necāt bulanlarla necāt bulasın" diye hatm-i makāl edip geçti. Ve ben bu ādem kim idi sorunca, İmām Şāfiᶜī'dir dediler. [122]

[فانظر إلى سقوطه مغشيا عليه ثم إلى وعظه كيف يدل ذلك على زهده وغاية خوفه ولا يحصل هذا الخوف والزهد إلا من معرفة الله عز وجل فإنه ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا﴾ ولم يستفد الشافعي رحمه الله هذا الخوف والزهد من علم كتاب السلم والإجارة وسائر كتب الفقه بل هو من علوم الآخرة المستخرجة من القرآن والأخبار إذ علم الأولين والآخرين مودعة فيهما]

Kaldı ki o sūretle baygın düşmesi ve o vechile vaᶜz etmesi zühdüne ve gāyet-i havf u haşyetine nice delālet ettiğine nazar eyle, bu havf ve zühd ancak maᶜrifetullāhtan hāsıl olur, çünkim nass-ı kerīmde ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَآءُ﴾[200] vārid olmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Allāh'tan havf eden ancak ᶜulemādır." Ve İmām Şāfiᶜī bu havf ve zühd ve haşyeti kitābü's-selem ve'l-icāre ve kütüb-i sāire-i fıkhiyye ᶜilminden istifāde etmemiştir, belki bu istifāde ancak Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān ve ahbār-ı nebeviyyeden müstahrec olan ᶜilm-i āhiretten olmuştur, zīrā ki evvelīn ve āhırīn Kurᵓān ve ahbārda müveddaᶜdır.

[وأما كونه عالما بأسرار القلب وعلوم الآخرة فتعرفه من الحكم المأثورة عنه روي أنه سئل عن الرياء فقال على البديهة فتنة عقد الهوى حبال أبصار قلوب

200 "Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar." Fātır, 35/28.

العلماء فنظروا إليها بسوء اختيار النفوس فأحبطت أعمالهم]

Ve esrār-ı kulūbe ᶜālim olduğu kaziyyesi ise o dahi üzerine mervī bulunan hikem-i meʾsūreden maᶜlūmun olur, hattā rivāyet olunur ki bir günde riyā üzerine mūmā ileyhten bir suʾāl vākiᶜ oldukta ᶜale’l-bedāhet yaᶜnī tevakkuf etmeksizin fevren cevāb vermiş ki “Riyā bir fitnedir ki hevā-i nefsānī kulūb-i ᶜulemānın hayāl-i ebsārını bağlayıp ona ihtiyār-ı nüfūsun sū-i nazarı ile bakmışlar ve onunla ᶜamellerini habt ve heder ve izāle ve ibtāl etmişlerdir.

[وقال الشافعي رحمه الله إذا أنت خفت على عملك العجب فانظر رضاء من تطلب وفي أي ثواب ترغب ومن أي عقاب ترهب وأي عافية تشكر وأي بلاء تذكر فإنك إذا تفكرت في واحدة من هذه الخصال صغر في عينك عملك]

Ve dahi İmām Şāfiᶜī buyurmuş ki “Eger ᶜameliniz üzerine ᶜucb etmekten havf eder isen o vaktte senin ᶜamelin ile kimin rızāsını taleb eder ve ne sevāba ragbet eyler ve hangi ᶜıkābdan havf eder ve hangi ᶜāfiyeti teşekkür ve hangi belāyı tezekkür ettiğine nazar eyle, zīrā bu hısālden bir hasleye tefekkür ettiğin hālde gözünüzde senin ᶜamelin küçük görünür, yaᶜnī bir ᶜucb sana hāsıl olmaz.”

[فانظر كيف ذكر حقيقة الرياء وعلاج العجب وهما من كبار آفات القلب]

Musannif-i merhūm buyurur ki bak ki hakīkat-i riyā ve ᶜilāc-ı ᶜucbü ne gūnā zikr etti! Ve riyā ve taᶜaccüb ise kalbin āfāt-ı kebīrelerindendir

[وقال الشافعي رحمه الله من لم يصن نفسه لم ينفعه علمه]

Ve dahi İmām Şāfiᶜī buyurmuş ki “Nefsini sıyānet etmeyen ādem, ᶜilmi ona bir menfaᶜat vermemiştir.”

[وقال رحمه الله من أطاع الله تعالى بالعلم نفعه سره]

Ve dahi ᶜaleyhi’r-rahme demiş ki “Her kim ki Allāh ᶜazīmü’ş-şāna ᶜilmi ile itāᶜat eylerse sırrı ona menfaᶜat verir.

[وقال وما من أحد إلا وله محب ومبغض فإذا كان كذلك فكن مع أهل طاعة الله عز وجل]

Ve dahi demiş ki "Bir kimse yoktur ki o kimsenin bir muhibb ve bir mübgızı olmaya, yaᶜnī her bir ādemin bir muhibb ve bir bāgızı olur. Ve hāl böyle olunca sen ehl-i tāᶜat-ı ilāhiyye ile ol."

[وروي أن عبد القاهر بن عبد العزيز كان رجلا صالحا ورعا وكان يسأل الشافعي رضي الله عنه عن مسائل في الورع والشافعي رحمه الله يقبل عليه لورعه وقال للشافعي يوما أيما أفضل الصبر أو المحنة أو التمكين فقال الشافعي رحمه الله التمكين درجة الأنبياء ولا يكون التمكين إلا بعد المحنة فإذا امتحن صبر وإذا صبر مكن ألا ترى أن الله عز وجل امتحن إبراهيم عليه السلام ثم مكنه وامتحن موسى عليه السلام ثم مكنه وامتحن أيوب عليه السلام ثم مكنه وامتحن سليمان عليه السلام ثم مكنه وآتاه ملكا والتمكين أفضل الدرجات قال الله عز وجل ﴿وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ﴾ وأيوب عليه السلام بعد المحنة العظيمة مكن قال الله تعالى ﴿وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ﴾ الآية]

Rivāyet olunur ki ᶜAbdulkāhir b. ᶜAbdülᶜazīz veraᶜlı bir sālih ādem idi ve ağleb-i evkātte İmām-ı Şāfiᶜī'den veraᶜ üzre suāl eder idi ve imām-ı mūmā ileyh dahi ona veraᶜı için ikbāl eder idi ve bir gün de İmām Şāfiᶜī'ye demiş ki "Sabr ve mihnet ve temkīnden hangisi efdaldir?" İmām-ı mūmā ileyh demiş ki "Temkīn derece-i enbiyādır, mihnet olmaksızın temkīn olmaz, elbette baᶜde'l-imtihān temkīn hāsıl olur. Ve bu sūrette imtihān olıcak sabr ettirir ve sabr edince temkīn hāsıl olur. Görmez misin [123] ki Cenāb-ı Hālık niçin evlād-ı İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmı imtihān etti ve baᶜdehu temkīn eyledi ve ondan sonra Mūsā ᶜaleyhi's-selāmı imtihān etti ve sonra mümekken kıldı ve sonra Eyyūb ᶜaleyhi's-selāmı imtihān etti, sonra mümekken eyledi ve kezālik Süleymān ᶜaleyhi's-selāmı imtihān eyledi, sonra ona mülkü verdi. Temkīn efdal-i derecāttır. Hak subhānehu ve taᶜālā buyurdu ﴿وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ﴾[201] Ve dahi Eyyūb ᶜaleyhi's-selām mihnet-i ᶜazīmeye giriftār olduktan sonra mütemekkin olup buyurdu ki ﴿وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ﴾[202] el-āyet.

[فهذا الكلام من الشافعي رحمه الله يدل على تبحره في أسرار القرآن واطلاعه على مقامات السائرين إلى الله تعالى من الأنبياء والأولياء وكل ذلك من علوم الآخرة]

201 "İşte böylece biz Yūsuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik." Yūsuf, 12/21, 56.
202 "Ona ailesini ve onlar beraber bir mislini daha vermiştik." el-Enbiyā, 21/84.

Musannif-i merhūm buyurur ki işte bu kelāmı İmām Şāfiᶜī hazretleri esrār-ı Kurᵓāniyye’de mütehayyir olduğuna ve Hak subhānehu ve taᶜālāya sāir olan enbiyā-yı ᶜizām ve evliyā-yı kirām makāmātlarına vākıf ve muttaliᶜ bulunduğuna delālet eyler ve bunun mecmūᶜu ᶜulūm-ı āhirettendir.

[وقيل للشافعي رحمه الله متى يكون الرجل عالما قال إذا تحقق في علمه فعلمه وتعرض لسائر العلوم فنظر فيما فاته فعند ذلك يكون عالما فإنه قيل لجالينوس إنك تأمر للداء الواحد بالأدوية الكثيرة المجتمعة فقال إنما المقصود منها واحد وإنما يجعل معه غيره لتسكين حدته لأن الإفراد قاتل فهذا وأمثاله مما لا يحصى يدل على علو رتبته في معرفة الله تعالى وعلوم الآخرة]

Ve dahi İmām Şāfiᶜī’ye denilmiş ki “Ādem ne vaktte ᶜālim olur? Cevāben dedi ki “Her ne vakt ki ādem kendi ᶜilmiyle güzelce mütehakkık olup lāyıkıyla onu bile ve ᶜulūm-ı sāireye taᶜarruz edip onu geçmiş olan ᶜulūma nazar ede, o vaktte ᶜālim olur, zīrā ki Cālīnūs Hakīme denilmiş ki ‘Sen bir ᶜillet için çok ᶜilāc-ı müctemiᶜ ve dermānlar söylersin, bunun hikmeti nedir?’ O dahi cevāblarında ‘O edviyeden murād ve maksūd yine bir dermāndır, velākin onun hiddetini teskīn etmek için onunla āher edviye ve dermānlar katılır, çünkü ifrād kātildir.” İşte bu kelām ile lā-yuᶜadd ve lā-yuhsā olan emsāli imām-ı mūmā ileyhin maᶜrifet-i ilāhiyyede mertebesi ᶜālī idüğine ve ᶜulūm-ı āhirete vākıf ve āşinā olduğuna delālet eder.

[وأما إرادته بالفقه والمناظرة فيه وجه الله تعالى فيدل عليه ما روي عنه قال وددت أن الناس انتفعوا بهذا العلم وما نسب إلي شيء منه فانظر كيف اطلع على آفة العلم وطلب الاسم له وكيف كان منزه القلب عن الالتفات إليه مجرد النية فيه لوجه الله تعالى]

Ve ᶜilm-i fıkh ile ᶜilm-i fıkhta olan münāzarasıyla vechullāhı taleb ve irādet ettiğinin vech-i delīli ise o dahi üzerine mervī bulunan işbu rivāyetler delālet eder ki ezcümle rivāyet olunur ki bir gün demiş ki “Kāşki bu ᶜilm ile ᶜālem müntefiᶜ ola da bana ondan bir nesne nisbet olunmaya.” Artık sen bak ki ᶜilmin āfeti ve nefsi için taleb-i ismin mazarratı üzerine nice vākıf ve muttaliᶜ olmuştur tā ki ᶜilmin ismini nefsine

istemekte āfet görünüp de ona ᶜadem-i nisbeti muhabbet etmiştir, yaᶜnī ᶜilme iltifāt etmekten ne derecede münezzehü'l-kalb olup onda vechullāh niyyeti ne gūnā mücerred etmiştir fehm eyle. Hulāsa-i kelām vechullāhtan gayrı ᶜilmi ile āher bir nesneyi taleb etmediğine işbu kelāmı delālet eder demektir.

[وقال الشافعي رحمه الله ما ناظرت أحدا قط فأحببت أن يخطئ وقال ما كلمت أحدا قط إلا أحببت أن يوفق ويسدد ويعان ويكون عليه رعاية من الله تعالى وحفظ وما كلمت أحدا قط وأنا أبالي أن يبين الله الحق على لساني أو على لسانه وقال ما أوردت الحق والحجة على أحد فقبلها مني إلا هبته واعتقدت محبته ولا كابرني أحد على الحق ودافع الحجة إلا سقط من عيني ورفضته]

Ve dahi İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben ᶜömrümde bir kimsenin münāzara edip hatā ettiğini istemedim, yaᶜnī aslā ve katᶜā münāzaram ile kimsenin hatā etmesini murād etmedim ve hīç bir kimse ile mükāleme etmedim illā ki o kimse muvaffak ve müsedded ve ᶜavnullāha mazhar ve hıfz ve riᶜāyetullāha rehīn olmaklığını istedim." Yaᶜnī dāimā benimle mükāleme eden zāt hakka muvaffık ve tarīk-i savābda müsedded ve ᶜināyet ü ᶜavn-i rabbānīye mazhar ve hıfz u riᶜāyet-i samedāniyyeye rehīn olmaklığını ārzū ve taleb ederdim ve hem dahi mükālemede hak benim lisānım üzere veyāhūd benimle mükāleme edenin lisānı üzerine zuhūr etmekte ben aslā mübālāt etmemişim, yaᶜnī murādım ancak zuhūr-ı hak idi, dilerse benim lisānım üzere zuhūr etsin dilerse onun lisānı üzere zuhūr etsin ki bende ikisi seyyān idi demektir. "Ve hem dahi hīç bir kimse ile münāzara edip de hak ve huccet ve burhānı īrādımda o dahi kabūl etmekle ben o kimseden o hālde havf ve muhabbet etmemişim, yaᶜnī elbette o kimseden mehābet edip muhabbetini iᶜtikād etmişim ve dahi [124] benimle mükābere edip hak üzere ityān ettiğim huccete müdāfaᶜa eden olmadı illā ki gözümden sākıt olup rafz etmemişim." Yaᶜnī her kim ki hak üzere benimle mükābere edip ityān eylediğim huccete müdāfaᶜa ettiyse o kimse dahi gözümden düşüp muhabbetini terk etmişim.

[فهذه العلامات هي التي تدل على إرادة الله تعالى بالفقه والمناظرة فانظر كيف

تابعه الناس من جملة هذه الخصال الخمس على خصلة واحدة فقط ثم كيف خالفوه فيها أيضا ولهذا قال أبو ثور رحمه الله ما رأيت ولا رأى الراؤون مثل الشافعي رحمه الله]

İşte bu ᶜalāmāttır ki imām-ı müşārün ileyh fıkh ve münāzara ile vechullāhı murād ve taleb ettiğine delālet eder. Artık bak ki hasāil-i hamse-i mezkūreden nice bir hasle-i vāhidede ona mütābaᶜat etmişler ve onda dahi nice muhālefet etmişler. Ve bunun için Ebū Sevr ᶜaleyhi'r-rahme buyurmuş ki "Ne ben ne de ᶜālemde bir kimse İmām Şāfiᶜī'ye mümāsil bir zāt görmemiştir." Yaᶜnī zühd ve veraᶜda ve maᶜrifet ve fıkh ve takvāda ᶜadīmü'l-emsāl bir ferd-i yektādır demek ister.

[وقال أحمد بن حنبل رحمه الله ما صليت صلاة منذ أربعين سنة إلا وأنا أدعو للشافعي رحمه الله فانظر إلى إنصاف الداعي وإلى درجة المدعو له وقس به الأقران والأمثال من العلماء في هذه الأعصار وما بينهم من المشاحنة والبغضاء لتعلم تقصيرهم في دعوى الاقتداء بهؤلاء ولكثرة دعائه له قال له ابنه أي رجل كان الشافعي حتى تدعو له كل هذا الدعاء فقال أحمد يا بني كان الشافعي رحمه الله كالشمس للدنيا وكالعافية للناس فانظر هل لهذين من خلف وكان أحمد رحمه الله يقول ما مس أحد بيده محبرة إلا وللشافعي رحمه الله في عنقه منة]

Ve dahi Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahme buyurmuş ki "Kırk seneden beri ben bir namāzı kılmadım ki illā İmām Şāfiᶜī'ye duᶜā okumadım." Yaᶜnī kırk seneden beri kıldığım namāzlarda ᶜale'd-devām her bir namāzımda ben İmām Şāfiᶜī'ye hayr duᶜā okumuşum.

Musannif-i merhūm der ki artık sen duᶜā edenin insāfına ve medᶜuvvün leh'in ᶜulüvv-i derecātına nazar eyle de gör ki bilesin ki bu ᶜasrdaki ᶜulemānın yekdīgerine olan bugz ve mülāḥaneleri nicedir tā ki o hazerāta mukāyese edip gör ki bunlar onlara akrān ve emāsil olabilirler mi? Ve bununla eimme-i kirāma iktidā daᶜvāsında olan taksīrātlarını anlarsın, hattā kesret-i duᶜāsına mebnī İmām Ahmed'in oğlu babasından sormuş ki "Bu İmām Şāfiᶜī ne asl ādemdir ki sen ona bu kadar duᶜā-i küllī okursun?" Ve cevābında: "Ey oğul, İmām Şāfiᶜī dünyāya şems yaᶜnī güneş ve ᶜāleme ᶜāfiyet gibidir. Hele sen bak ki bunlara dünyāda bir bedel veyā bir halef var mıdır?" demiş. Ve dahi buyururdu ki

"Hīç bir kimse yok ki eline bir divīt tutmaz da illā ki İmām Şāfiᶜī'nin minneti onun boynunda olmaz." Yaᶜnī kāffe-i ᶜulemā vü ketebenin üzerine İmām Şāfiᶜī'nin fazl ve ihsān ve minneti vardır demek ister.

[وقال يحيى بن سعيد القطان ما صليت صلاة منذ أربعين سنة إلا وأنا أدعو فيها للشافعي لما فتح الله عليه من العلم ووفقه للسداد فيه]

Ve dahi Yahyā b. Saᶜīd el-Kattān ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kırk seneden beri ben bir namāzı kılmadım illā ki İmām Şāfiᶜī'ye muvaffak olduğu ᶜilm ve fıkh ve sedād için duᶜā etmedim." Yaᶜnī min kıbeli'r-Rahmān mazhar olduğu küşāyiş-i feyz ve ᶜilm ve sedād ve fıkh ve reşād için her bir namāzımda ᶜale'd-devām ben İmām Şāfiᶜī'ye hayr duᶜā okumuşum demektir.

[ولنقتصر على هذه النبذة من أحواله فإن ذلك خارج عن الحصر وأكثر هذه المناقب نقلناه من الكتاب الذي صنفه الشيخ نصر بن إبراهيم المقدسي رحمه الله في مناقب الشافعي رضي الله عنه وعن جميع المسلمين]

Ve dahi musannif-i merhūm buyurur ki mā-hasal İmām Şāfiᶜī'nin bu bābda olan menākıb ve āsār-ı mehāsin-i hısālleri cemᶜ ve hasr olmaktan hāric olup ahvālinden bu nebzecik üzerine iḳtiṣār edelim. Ve bu nakl ettiğimiz menākıbın ekseri Nasr b. İbrāhīm el-Makdisī'nin İmām Şāfiᶜī menākıbında teᵓlīf ettiği kitābdan nakl etmişim. Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri kendisinden ve cemīᶜ-i müslimīnden rāzī olsun.

[وأما الإمام مالك رحمه الله فإنه كان أيضا متحليا بهذه الخصال الخمس]

Ve eimme-i mezkūreden İmām Mālik ᶜaleyhi'r-rahme ise o dahi işbu hasāil-i hamse-i mezkūre ile mütehallī bir zāt-ı ᶜālī-kadr idi.

[فإنه قيل له ما تقول يا مالك في طلب العلم فقال حسن جميل ولكن انظر إلى الذي يلزمك من حين تصبح إلى حين تمسي فالزمه]

Zīrā rivāyet olunur ki ona denilmiş ki "Ey Mālik, taleb-i ᶜilme ne buyurursun?" Ve o dahi "Pek güzel ve hasen bir şey olup velākin sen sabāhtan akşam edinceye kadar ondan sana lāzım olan mikdārı iltizām eyle" demiştir.

[وكان رحمه الله في تعظيم علم الدين مبالغا حتى كان إذا أراد أن يحدث توضأ وجلس على صدر فراشه وسرح لحيته واستعمل الطيب وتمكن من الجلوس على وقار وهيبة ثم حدث فقيل له في ذلك فقال أحب أن أعظم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال مالك العلم نور يجعله الله حيث يشاء وليس بكثرة الرواية [125] وهذا الاحترام والتوقير يدل على قوة معرفته بجلال الله تعالى]

Ve dahi İmām Mālik rahimehullāh ᶜilm-i dīnin taᶜzīminde pek ziyāde mübālaga eder idi, hattā bir hadīs-i şerīfi okutacak olsaydı tāze bir āb-dest alırdı ve sadr-ı firāşına oturur da sakalını tarar ve tībi dahi istiᶜmāl ederdi ve cülūsunda heybet ve vakār üzere mütemekkin olduktan sonra o hadīs-i şerīfi okuturdu. Ve bunun mūcibi yaᶜnī yalnız bir hadīs-i şerīfin tahdīs ve kırāʾeti için bu kadarca tekellüfāt ihtiyār edişinin esbāb-ı mūcibesi husūsu imām-ı mūmā ileyhten lede's-suʾāl "Hadīs-i şerīf-i Hazret-i Risālet-penāhī'nin taᶜzīmini severim" diye haber vermiştir. Ve dahi imām-ı mūmā ileyh buyurmuş ki "ᶜİlm-i şerīf kesret-i rivāyetle değildir, ancak bir nūr-ı ilāhīdir ki dilediği zāta onu ihsān eder." Yaᶜnī Hak subhānehu ve taᶜālā hazretleri sevdiği kuluna vazᶜıla o nūr-ı cemīl ü celīli bağışlar. Ve imām-ı mūmā ileyhin bu gibi ihtirām ve tevkīri maᶜrifet-i celāl babında olan kuvvetine delālet eder.

[وأما إرادته وجه الله تعالى بالعلم فيدل عليه قوله الجدال في الدين ليس بشيء ويدل عليه قول الشافعي رحمه الله إني شهدت مالكا وقد سئل عن ثمان وأربعين مسألة فقال في اثنتين وثلاثين [منها] لا أدري ومن يرد غير وجه الله تعالى بعلمه فلا تسمح نفسه بأن يقر على نفسه بأنه لا يدري ولذلك قال الشافعي رحمه الله إذا ذكر العلماء فمالك النجم الثاقب، وما أحد أَمنُّ عليّ من مالك]

Ve dahi ᶜilmi ile vechullāh-ı taᶜālāyı murād ve kasd ettiğinin delīli ise o dahi "اَلْجِدَالُ فِي الدِّيْنِ لَيْسَ بِشَيْءٍ" demesidir, yaᶜnī "Dīnde cidāl etmek bir şey değildir" demesi ona delālet eder demektir. Ve İmām Şāfiᶜī'nin işbu rivāyesi dahi delālet ve teʾyīd eder ki kırk sekiz mesʾele kendisinden sorulmuş da otuz iki mesʾelesine "lā edrī" cevābı vermiştir, yaᶜnī "Bu mesʾeleleri bilmem" kelāmı dahi buna delālet ve teʾyīd eyler, zīrā ki vechullāhtan gayrı isteyen kimse bilmem demeğe ve nefsi üzerine cehl ile ikrār etmeğe nefsi ona mutāvaᶜat etmez. Ve bunun için

İmām Şāfiᶜī demiş ki "ᶜUlemānın zikri gelirse içinde Mālik necm-i sākıbdır." Yaᶜnī İmām Mālik beyne'l-ᶜulemā necm-i sākıb gibi mümtāz ve ser-efrāzdır. "Ve Mālik'ten başka hīç bir kimse benim üzerime daha ziyāde bir minnet ve ihsān sāhibi olmaz." Yaᶜnī İmām Mālik'in fazl ve ihsānı kadar bir fazl ve ihsānı ben āher bir insāndan görmemişim. Hülāsa-i kelām İmām Mālik cümleden ziyāde benim üzerime fazl ve minneti vardır demek ister.

[وروي أن أبا جعفر المنصور منعه من رواية الحديث في طلاق المكره ثم دس عليه من يسأله فروى على ملأ من الناس ليس على مستكره طلاق فضربه بالسياط ولم يترك رواية الحديث]

Ve dahi rivāyet olunur ki Ebū Caᶜfer el-Mansūr talāk-ı mükrehin hakkında olan hadīs-i şerīfinin rivāyet ve tahdīsinden onu menᶜ ettikten sonra gizli bir hāl ile bir vesāvis ādemi ona irsāliyle o hadīsi ondan sordurmuş. Ve imām-ı mūmā ileyh ise ᶜalā-meleᵓi'n-nās ᶜalenen "ليس على مستكره طلاق" diye iftā etmiş ki "Bir mükreh ādemin üzerine talāk yoktur" demiş, yaᶜnī cebr ve ikrāh ile bir ādem zevcesini boşatırsa o zevcenin talākı ikrāh ile vākiᶜ olmaz ve ondan boş olmaz diye cevāb vermekle müşārün ileyh, imām-ı mūmā ileyhi muhālefet-i emri için değnek ile darb ve izᶜāc etti, hālbuki imām-ı mūmā ileyh o hadīs-i şerīfin rivāyetinden geri durmadı ve tahdīsini terk etmedi. İşte bu hāli dahi ᶜilmi ile vechullāhı murād ettiğine delālet eyler, zīrā ki vechullāhtan gayrı murād etmiş olaydı elbette o bābda olan menᶜ-i pādişāhı kabūl edip de o hadīs-i şerīfi rivāyet etmezdi ve nefsini o mehālike ilkā etmezdi ve bu gibi muhālefete mürtekib ve musırr olmazdı.

[وقال مالك رحمه الله ما كان رجل صادقا في حديثه ولا يكذب إلا منع بعقله ولم يصبه مع الهرم آفة ولا خرف]

Ve dahi İmām Mālik buyurmuş ki "Bir kimse hadīsinde sādık ve kizb irtikābından ᶜārī olmaz illā ki o kimse kendi ᶜaklıyla menᶜ olunur da maᶜa'l-herem ona bir āfet isābet etmez ve ona bir ᶜateh ve "aref dahi isābet etmez." Yaᶜnī evān-ı şeyhūhatında zamān-ı herem ü pīrīde onun ᶜaklı āfet-i ᶜateh ü "areften masūn olur demektir. Ve'l-hāsıl her kim ki

hadīsinde sādık olup yalan söylemezse o kimse zamān-ı herem ü pīrlikte āfet-i ᶜateh ü "arāfetle mübtelā olmaz, yaᶜnī bunamaz demektir. [126]

[وأما زهده في الدنيا فيدل عليه ما روي أن المهدي أمير المؤمنين سأله فقال له هل لك من دار فقال لا ولكن أحدثك سمعت ربيعة يقول نسب المرء داره وسأله الرشيد هل لك دار فقال لا فأعطاه ثلاثة آلاف دينار وقال اشتر بها دارا فأخذها ولم ينفقها فلما أراد الرشيد الشخوص قال لمالك ينبغي أن تخرج معنا فإني عزمت على أن أحمل الناس على الموطأ كما حمل عثمان رضي الله عنه الناس على القرآن فقال له أما حمل الناس على الموطأ فليس إليه سبيل لأن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم افترقوا بعده في الأمصار فحدثوا فعند كل أهل مصر علم وقد قال صلى الله عليه وسلم "اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ" وأما الخروج معك فلا سبيل إليه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اَلْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ" وقال عليه الصلاة والسلام "اَلْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ" وهذه دنانيركم كما هي إن شئتم فخذوها وإن شئتم فدعوها يعني أنك إنما تكلفني مفارقة المدينة لما اصطنعته إلي فلا أوثر الدنيا على مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم]

Ve dünyāda olan zühdü ise onun üzerine mervī bulunan işbu hikāyet delālet eder ki Emīrü'l-müʾminīn Mehdī nām sultān-ı zī-şān "Senin hānen var mı?" diye ondan suʾāl buyurunca yok diye cevāb verip "Velākin ben sana bir hadīs rivāyet edeyim ki ben Rebīᶜa'dan işittim, der idi ki 'Ademin nesebi hānesidir' dedi. Ve dahi Hārūn er-Reşīd Medīne-i münevverede bulunduğu hengāmda o dahi "Senin hānen var mı?" diyerek İmām Mālik'ten suʾāl edip ve yok diye cevābı alınca ona üç bin dīnār altın hediyye ve ihsān verip "Bununla bir hāne satın al" demiş. İmām ise o altını alıp sarf ve infāk etmemiş tā kim Emīrü'l-müʾminīn Hārūn er-Reşīd Bagdād'a daᶜvet murād etti ve "Mālik, gerektir ki sen bizimle çıkıp Bagdād'a gelesin, zīrā ki ben hazm ve ᶜazm etmişim ki Hazret-i ᶜOsmān b. ᶜAffān radiyallāhu ᶜanhü Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şān üzerine ᶜālemi haml ettiği gibi ben dahi ᶜālemi *Kitāb-ı Muvattā* üzerine haml ettireyim" diye irāde ve fermān buyurdukta İmām Mālik ona "*Kitāb-ı Muvattā* üzerine ᶜālemi haml ettirmeğe bir mücāz ve tarīk yoktur, zīrā ki ashāb-ı Risālet-penāhī intikāl-i saᶜādetten sonra memālik ü bilād-ı İslāmiyye'de birer ᶜilm hāsıl olmuştur ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām

efendimiz [203]"اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ" buyurmuştur, yaᶜnī "Benim ümmetimin ᶜulūmda zuhūra gelen ihtilāfları bādī-i rahmettir" diye beyān buyurulmuştur. Ve seninle Bagdād'a çıkıp gitmek kaziyyesi dahi uyamaz ki ona bir tarīk ve sebīl yoktur, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz [204]"اَلْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ" buyurmuştur ki mazmūn-ı münīfi: "Bilmiş olsaydılar Medīne-i münevvere onlara hayrlıdır" demiş. Ve āher bir hadīste [205]"اَلْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ" buyurmuş. Ve meᵓāl-i ᶜālīsi: "Demirci ocağı demirin hubs ve fesādını nefy eder gibi Medīne-i münevvere dahi hubs ve fesādını nefy ve izāle eyler." "İşte sizin altınınız bi ᶜaynihā mevkūf duruyor, dilerseniz alınız ve dilerseniz bırakınız" diye redd-i cevāb etmiştir ki netīce-i mefhūmu böyle olur ki sen bana bu müfārakat-ı medīne-i peygamberī ancak bu ihsān u ᶜatiyye-i cemīle-i masnūᶜanızla teklīf ve buralara beni daᶜvet ediyorsun ve ben isem Medīne-i münevverenin üzerine bir nesneyi īsār ve tercīh etmem, artık verdiğin altının ᶜaynen duruyor; diler isen onu geri al ve diler isen onu terk eyle.

[فهكذا كان زهد مالك في الدنيا ولما حملت إليه الأموال الكثيرة من أطراف الدنيا لانتشار علمه وأصحابه كان يفرقها في وجوه الخير ودل سخاؤه على زهده وقلة حبه للدنيا وليس الزهد فقد المال وإنما الزهد فراغ القلب عنه ولقد كان سليمان عليه السلام في ملكه من الزهاد]

İşte dünyāda Mālik'in zühdü böyle idi. Ve intişār-ı ᶜulūm ve ashābı için etrāf-ı dünyādan gelen emvāl-i kesīre vü külliyye ona geldikçe vücūh-ı hayrātta onu dağıtıp tefrīk eder idi. Ve bu sehāsı dahi zühdüne ve dünyāya kıllet-i muhabbeti üzerine delālet eyler, hālbuki fakd-ı māl zühd olmayıp ancak zühd-i māldan murād ferāg-ı kalb kaziyyesidir, hubbü ile kalbi meşgūl olmamaktır, çünkü Süleymān ᶜaleyhi's-selām kendi mülkünde dahi zāhid idi, yaᶜnī Hazret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selām pādişāh-ı rūy-i zemīn ve sāhib-i māl u menāl ü temkīn iken yine zāhid-

203 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/69, no:39, krş.1/70, no:43; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/136, no:28686; *Keşfu'l-Hafā*, 1/75, no:153.

204 Buhārī, Fezāilu'l-Medīne, 5, no: 1875; Müslim, Hacc, 496.

205 Buhārī, Fezāilu'l-Medīne, 2, no: 1871; Müslim, Hacc, 488.

lerden idi, zīrā ki kalbi yaᶜnī gönlü māl ile meşgūl ve meşgūf olmazdı. Ve bundan anlaşılıyor ki fakd-ı māl zühde şart olmayıp [127] ancak ferāg-ı kalb lāzımdır, yaᶜnī māl-ı dünyāyı sevmemektir murād, nitekim Hazret-i Süleymān ᶜaleyhi's-selām bunca mülk ve māl ve menāle mālik olduğu hālde zümre-i zühhāddandır.

[ويدل على احتقاره للدنيا ما روي عن الشافعي رحمه الله أنه قال رأيت على باب مالك كراعا من أفراس خراسان ويقال مصر ما رأيت أحسن منه فقلت لمالك رحمه الله ما أحسنه فقال هو هدية مني إليك ، فقلت يا أبا عبد الله دع لنفسك منها دابة تركبها فقال إني أستحي من الله تعالى أن أطأ تربة فيها نبي الله صلى الله عليه وسلم بحافر دابة فانظر إلى سخائه إذ وهب جميع ذلك دفعة واحدة وإلى توقيره لتربة المدينة]

Ve dahi ferāğ-ı kalb ve ᶜadem-i muhabbet-i dünyā ile dünyāya ihtikārına İmām Şāfiᶜī'nin işbu rivāyeti dahi delālet eder ki imām-ı mūmā ileyh rivāyet etmiş ki "Ben bir günde İmām Mālik'in kapısı önünde güzelce atları gördüm ki Horāsān huyūl-i meşhūresinden" ve bir rivāyette "Mısr'ın cins atlarından idiler. Ben dahi İmām Mālik'e dedim ki 'Bu ne bir güzel attır!' O dahi 'Benden sana hediyye olsun!' diye bana bağışlayıp teberruᶜ ve ihdā edince ben dahi 'Bārī bunca māldan bir at senin merkūbun için alıkoy' diye nefsine ittihāzı hussunu ona īmā ve teklīf eyledim. Ve imām-ı mūmā ileyh ise 'Naᶜş-ı ᶜālī-i Hazret-i Peygamber'i der-āgūş eden bir toprağa atın tırnağıyla basmağa ben Hak'tan utanıp hicāb ederim" diye kelāmımı redd etti." Artık sen imām-ı mūmā ileyhin işbu sehāsına nazar eyle ki bunun topunu defᶜaten vāhideten ile nice hibe etti ve dahi bak ki ne mertebede Medīne-i münevverenin türābını taᶜzīm eder.

[ويدل على إرادته بالعلم وجه الله تعالى واستحقاره للدنيا ما روي عنه أنه قال دخلت على هارون الرشيد فقال لي يا أبا عبد الله ينبغي أن تختلف إلينا حتى يسمع صبيانك منك الموطأ قال فقلت أعز الله مولانا الأمير إن هذا العلم منكم خرج فإن أنتم أعززتموه عز وإن أذللتموه ذل والعلم يؤتى ولا يأتي فقال صدقت اخرجوا إلى المسجد حتى تسمعوا مع الناس]

Ve dahi ᶜilmi ile vechullāhı taleb ettiğine ve dünyāyı istihkār ettiğine

imām-ı mūmā ileyhin üzerine mervī olan işbu rivāyet delālet eyler ki demiş ki "Ben huzūr-ı Hazret-i Hārūn er-Reşīd'e vardığımda 'Yā Ebā ᶜAbdullāh, gerektir ki sen bize gidip gelesin, tā kim bizim sıbyānımız senden *Kitāb-ı Muvattā* ehādīs-i şerīfesini istimāᶜ edeler" diye hitāb edince, ben dahi 'Hak subhānehu ve taᶜālā emīrü'l-müʾminīn efendimizi ᶜazīz etsin, bu ᶜilm sizden çıkıp zuhūra gelmiştir ki onu ᶜazīz ve muhterem tutarsanız ᶜazīz olur ve eger siz onu hor ve hakīr tutarsanız zelīl ve hakīr olur, hālbuki tālib-i ᶜilm ᶜilme gelmesini īcāb eder de ᶜilm tālibe gelmesi lāzım gelmez" diye cevāb verdiğimde o dahi doğru söyledin diyerek sıbyānına ᶜāmme ile istimāᶜ etmek üzre siz dahi mescide çıkınız diye emr ve fermān eyledi.

[وأما أبو حنيفة رحمه الله تعالى فلقد كان أيضا عابدا زاهدا عارفا بالله تعالى خائفا منه مريدا وجه الله تعالى بعلمه]

Ve İmām-ı Aᶜzam ve hümām-ı efham, sirāc-ı millet ü dīn Ebū Hanīfe Nuᶜmān b. Sābit el-Kūfī ᶜaleyhi'r-rahme hazretleri ise o dahi beyne'l-āfāk müştehir olduğu vech üzere ᶜābid ve zāhid ve ᶜārif billāh idi, her bār Hak'tan havf ve ᶜilmi ile vechullāhı murād ve kasd ederdi.

[فأما كونه عابدا فيعرف بما روي عن ابن المبارك أنه قال كان أبو حنيفة رحمه الله له مروءة وكثرة صلاة وروى حماد بن [أبي] سليمان أنه كان يحيي الليل كله وروي أنه كان يحيي نصف الليل فمر يوما في طريق فأشار إليه إنسان وهو يمشي فقال لآخر هذا هو الذي يحي الليل كله فلم يزل بعد ذلك يحيي الليل كله وقال أنا أستحيي من الله سبحانه أن أوصف بما ليس في من عبادته]

ᶜĀbid olduğu hāli ise, İbn Mübārek'in üzerine mervī bulunan rivāyetle bilinir ki demiş ki "İmām-ı Aᶜzam ve hümām-ı akdem Ebū Hanīfe ᶜaleyhi'r-rahme hazretleri mürüvvetli bir ādem idi ve pek çok namāz kılardı." Hattā Hammād b. Süleymān rivāyet etmiş ki "İmām-ı mūmā ileyh geceleri kāmilen ihyā ederdi." Rivāyet olunur ki evvel-i emrde gecelerin [128] nısflarını ihyā edermiş, Sonra bir gün yolda gider iken bir ādem dīger ādeme "Gecelerinin kāffesini ihyā eden zāt budur" diye imām-ı müşārün ileyhe işāret etmekle imām onun sözünü işitip baᶜde zālik gecelerinin kāffesini ihyāya müdāvemetle "Bende mevcūd olma-

yan ᶜibādet sıfatı ile muttasıf olmaktan hicāb edip Hak subhānehu ve taᶜālādan hayā ederim" demiştir. Yaᶜnī mādām ki ᶜālem beni gecelerin kāffesi ihyāsıyla bilip de beni bu sıfatla mevsūf eylemiştir, artık ben Hak'tan utanırım ki gecelerin kāffesini ihyā etmeyeyim, zīrā ki o vaktte bende mevcūd olmayan ᶜibādet ile mevsūf olmuş olurum demektir.

[وأما زهده فقد روي عن الربيع ابن عاصم قال أرسلني يزيد بن عمر بن هبيرة فقدمت بأبي حنيفة عليه فأراده أن يكون حاكما على بيت المال فأبى فضربه عشرين سوطا فانظر كيف هرب من الولاية واحتمل العذاب]

Ve zühdünün delīli ise o dahi Rebīᶜ b. ᶜĀsım ᶜaleyhi'r-rahmenin üzerine mervī olan işbu kavl ile senin maᶜlūmun olur ki Rebīᶜ demiş ki "Beni Yezīd b. ᶜÖmer b. Hübeyre, Ebū Hanīfe'ye gönderdi ve onunla berāber gelip mūmā ileyh Yezīd'in huzūruna vardığımızda imām-ı mūmā ileyhi beytü'l-māl üzerine hākim ve emīr etmek istedi. İmām dahi buna muvāfakat göstermeyip kabūlünden ibā ve istinkāf edince Yezīd-i mezkūr ona yirmi değnek darb ettirdi." Artık sen bak ki nice ᶜazāba tahammül edip velāyetten firār eylemiştir ki bu hāli onun zühdüne tamāmen delīldir.

[قال الحكم بن هشام الثقفي حدثت بالشام حديثا في أبي حنيفة رحمه الله أنه كان من أعظم الناس أمانة وأراده السلطان على أن يتولى مفاتيح خزائنه أو يضرب ظهره فاختار عذابهم له على عذاب الله تعالى]

Ve dahi Hakem b. Hişām es-Sekafī demiş ki "Şām'da iken İmām-ı Aᶜzam hakkında ben bir hadīsi kırāʾet eyledim ki Ebū Hanīfe emānette aᶜzam-ı nās olmasıyla vaktinin sultānı onu hazāyini üzerine nāzır ve meʾmūr etmek ve hazāyininin anahtarlarını ona vermek ve eger kabūl etmez ise arkasının darbıyla bu hizmet üzerine onu ikrāh edeceğini ona ihbār ile icbār etmek istedikte Ebū Hanīfe buna rızā vermemekle ᶜazāb-ı Bārī üzerine onun taᶜzībini ihtiyār etmiş yaᶜnī kabūl-i hizmet üzerine o vaᶜīd kār-ger-i teʾsīr olmayıp belki ᶜazāb-ı Bārī'den havf ile taᶜzīb-i sultānı ihtiyār etmiş ve kabūl etmekle vücūdu muᶜazzeb oldu." İşte bu hāl onun zühdünden neşʾet etmiş bir hāl değil midir.

[وروي أنه ذكر أبو حنيفة عند ابن المبارك فقال أتذكرون رجلا عرضت عليه الدنيا بحذافيرها ففر منها]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki İbn el-Mübārek yanında Ebū Hanīfe ʿaleyhi'r-rahmenin zikri geçtikçe "Siz onun üzerine dünyāyı bi-tamāmihā ve kemālihā ʿarz ve kabūlünden imtināʿ edip firār etmiş olan ādemi mi zikr edersiniz" demiştir ki bu rivāyet dahi ahvāl-i mezkūresini tasdīk ve zühdüne delālet eder.

[وروي عن محمد بن شجاع عن بعض أصحابه أنه قيل لأبي حنيفة رحمه الله قد أمر لك أمير المؤمنين أبو جعفر المنصور بعشرة آلاف درهم قال فما رضي أبو حنيفة رحمه الله قال فلما كان اليوم الذي توقع أن يؤتى بالمال فيه صلى الصبح ثم تغشى بثوبه فلم يتكلم فجاء رسول الحسن بن قحطبة بالمال فدخل عليه فلم يكلمه فقال بعض من حضره ما يكلمنا إلا بالكلمة بعد الكلمة أي هذه عادته فقال ضعوا المال في هذا الجراب في زاوية البيت ثم أوصى أبو حنيفة بعد ذلك بمتاع بيته وقال لابنه إذا مت ودفنتموني فخذ هذه البدرة واذهب بها إلى الحسن ابن قحطبة فقل له خذ وديعتك التي أودعتها أبا حنيفة قال ابنه ففعلت ذلك فقال الحسن رحمة الله على أبيك فلقد كان شحيحا على دينه]

Ve dahi Muhammed b. Şücāʿ'ın üzerine mervīdir ki o dahi ashāb-ı Ebī Hanīfe'den rivāyeten söylemiş ki Ebū Caʿfer el-Mansūr, İmām-ı Aʿzam Ebū Hanīfe'ye on bin dirhem gümüşü verecek oldukta imām rāzī olmadı. Ve çün o akça vārid olacak günün sabāh vaktinin namāzını kıldı, imām sevbi ile başını örtüp hīç bir kimse ile tekellüm etmedi. Ve Hasen b. Kahtabe'nin meʾmūru ʿatiyye-i mezkūre ile onun yanına gelince onunla söyleşmedi, ancak huzzār-ı meclisinin baʿzısı meʾmūr-ı mezkūra tesliye vermek için "Onun ʿādeti böyledir, bizimle dahi kelimetün baʿde kelimetin tekellüm eder" dedikte meʾmūr çıkıp gitmiş. Ve o dahi "Siz bu mālı dağarcığa vazʿ ve hānenin zāviyesinde koyunuz" diye emr ve baʿde zamān kendi emtiʿa-i beytiyyesini vasiyyet ettikte oğluna demiş ki "Benim vefātım vukūʿ ve beni [129] kabre koyup defn eyledikten sonra sen bu ʿatiyyeyi alıp Hasen b. Kahtabe'ye götüresin ki Ebū Hanīfe'ye īdāʿ ettiğin işbu vedīʿayı al diyesin" diye īṣāʾ etmiş. Ve oğlu dahi vefātın-

dan sonra onun bu vasiyyesini icrā ettikte, Hasen: "Senin pederine Allāh rahmet eyleye, tahkīken kendi üzerine pek çok ziyāde bahīl ve gayūr ve mümsik idi" diye senā etmiştir.

[وروي أنه دعي إلى ولاية القضاء فقال أنا لا أصلح لهذا فقيل له لم فقال إن كنت صادقا فما أصلح لها وإن كنت كاذبا فالكاذب لا يصلح للقضاء]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki imām-ı mūmā ileyh kādī olmağa daᶜvet olundukta "Ben buna sālih değilim" yaᶜnī yaramam demiş. Ve "Niçin yaramazsın?" diye ondan sorulunca "Eger sādık isem kādī olmağa sālih değilim dedim ve eger kāzib isem yalancı ve kāzib ādem dahi kazāya sālih olmaz" Yaᶜnī yaramaz demiştir.

[وأما علمه بطريق الآخرة وطريق أمور الدين ومعرفته بالله عز وجل فيدل عليه شدة خوفه من الله تعالى وزهده في الدنيا]

Ve tarīk-i āhirete ᶜālim ve umūr-ı dīniyyeye dānā olduğuna ve maᶜrifet-i rabbāniyyede mümtāz olduğuna vārid olan edille ise o dahi Hak subhānehu ve taᶜālā hazretlerinden onun meşhūr ve mütevātir olan şiddet-i havfı ve dünyā-yı denīden olan zühd ve ferāgat-i kalbi delālet eder.

[وقد قال ابن جريج قد بلغني عن كوفيكم هذا النعمان بن ثابت أنه شديد الخوف لله تعالى]

Nitekim İbn Cüreyc demiş ki "İşbu Kūfī'niz Nuᶜmān b. Sābit hakkında bana bālig olmuş yaᶜnī onun hālinden bana haber ve maᶜlūmāt verilmiş ki Hak subhānehu ve taᶜālādan şedīdü'l-havf imiş." Yaᶜnī pek çok ziyāde Allāh ᶜazīmü'ş-şāndan havf ve haşyet edermiş diye nakl etmiştir.

[وقال شريك النخعي كان أبو حنيفة رحمه الله طويل الصمت دائم الفكر قليل المحادثة للناس فهذه من أوضح الأمارات على العلم الباطن والاشتغال بمهمات الدين فمن أوتي الصمت والزهد فقد أوتي العلم كله]

Ve dahi Şüreyk en-Nehaᶜī demiş ki "Hazret-i Ebī Hanīfe tavīlü's-samt yaᶜnī kesīrü's-sükūt ve kalīlü't-tekellüm ve dāimü'l-fikr ve beyne'n-nās kalīlü'l-muhādese bir zāt-ı ᶜālī-sıfāt idi." Ve onun bu hālāt ve sıfātı mü-

himmāt-ı dīniyyeye iştigāli ve ᶜilm-i bātına olan āşinālığı üzerine vāzıh bir ᶜalāme ve işāret ve burhāndır, zīrā her kim ki sükūt ve ferāg-ı dil ü kalbe nāil olmuş ise o kimse mecmūᶜ-ı ᶜilme nāil olmuştur.

[فهذه نبذة من أحوال الأئمة الثلاثة وأما الإمام أحمد بن حنبل وسفيان الثوري رحمهما الله تعالى فأتباعهما أقل من أتباع هؤلاء [وسفيان أقل أتباعا من أحمد] ولكن اشتهارهما بالورع والزهد أظهر وجميع هذا الكتاب مشحون بحكايات أفعالهما وأقوالهما فلا حاجة إلى التفصيل الآن فانظر الآن في سير هؤلاء الأئمة الثلاثة وتأمل أن هذه الأحوال والأقوال والأفعال في الإعراض عن الدنيا والتجرد لله عز وجل هل يثمرها مجرد العلم بفروع الفقه من معرفة السلم والإجارة والظهار والإيلاء واللعان أو يثمرها علم آخر أعلى وأشرف منه وانظر إلى الذين ادعوا الاقتداء بهؤلاء أصدقوا في دعواهم أم لا]

İşte bunlar eimme-i selāse-i mūmā ileyhimin ahvāllerinden bir nebzecik olup ve İmām Ahmed b. Hanbel ile İmām Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhimü'r-rahmenin sıfāt-ı mezkūreye ittisāflarının edillesi ise o dahi onların etbāᶜları egerçi eimme-i selāse-i mezkūrenin etbāᶜından ekall ise de velākin onların zühd ve veraᶜla iştihārları azherdir ve cemīᶜ-i kitāb efᶜāl ve akvāllerinin hikāyeleriyle meşhūndur, artık bundan ziyādeye zikr ü tafsīl-i ahvāllerine şimdilik şiddet-i lüzūm ve hācet yoktur.

İmdi sen işbu eimme-i selāse-i ᶜizām-ı mezkūrenin siyerlerine bakıp nazar ve teᵓemmül eyle ki bunların yaᶜnī eimme-i selāse-i mezkūrenin işbu ahvāl ve akvāl ve efᶜālleriyle dünyādan iᶜrāz ve ona ᶜadem-i hubb ü ragbet ve Hak subhānehu ve taᶜālāya olan tecerrüd ve hasr-ı ᶜibādet ü tāᶜat ve havf ve haşyet ve muhabbetleri işbu fürūᶜ-ı fıkh mı ismār eder yaᶜnī fürūᶜ-ı fıkhtan olan fenn-i selem ü icāre vü zıhār u īlāᵓ vü liᶜān gibi ᶜulūm mu ismār eder, yoksa bunlardan aᶜlā ve eşref dīger bir ᶜilm mi ismār eder. Ve dahi bunlara iktidāyı iddiᶜā edenlere bak ki daᶜvāsında sādık mıdır yoksa kāzib midirler ki ahvāl-i ᶜulemā vü rüsūm bunların hāl ve şān ve ᶜirfānlarına bi'l-mukāyese maᶜlūm olur. Ve netīce-i hāsılası el-hālete hāzihi eimme-i mezkūre hazzından ᶜulemā-i rüsūm bī-behre ve mahrūm oldukları mefhūm olur. [130]

el-Bābu's-Sālis fī-mā Yeᶜudduhu'l- ᶜĀmmetu mine'l-ᶜUlūmi'l-Mahmūdeti ve Leyse minhā ve fīhi Beyānu'l-Vechillezī Kad Yekūnu Bihi Baᶜzu'l-ᶜUlūmi Mezmūmen ve Beyānu Tebdīli Esāmi'l-ᶜUlūmi ve Huve'l-Fıkhu ve'l-ᶜİlmu ve't-Tevhīdu ve't-Tezkīru ve'l-Hikmetu ve Beyānu'l-Kadri'l-Mahmūdi mine'l-ᶜUlūmi'ş-Şerᶜiyyeti ve'l-Kadri'l-Mezmūmi minhā

[الباب الثالث فيما يعده العامة من العلوم المحمودة وليس منها وفيه بيان الوجه الذي قد يكون به بعض العلوم مذموما وبيان تبديل أسامي العلوم وهو الفقه والعلم والتوحيد والتذكير والحكمة وبيان القدر المحمود من العلوم الشرعية والقدر المذموم منها]

Kitābü'l-ᶜilmin bāb-ı sālisi yaᶜnī üçüncü bābıdır ki ᶜulūm-ı mahmūddan olmayıp ᶜāmme onu ᶜulūm-ı mahmūdeden ᶜadd ettikleri ᶜulūmun beyānındadır ve dahi onunla baᶜzı ᶜulūm-ı mezmūme olduğu vechin beyānı vardır ve içinde tebdīl-i esāmī-i ᶜulūmun beyānı dahi münderic bulunmuştur ki o ᶜulūm fıkh ve ᶜilm ve tevhīd ve tezkīr ve hikmettir ve dahi onda ᶜulūm-ı şerᶜiyye-i merkūmeden mikdār-ı mahmūd u mezmūmun beyānı muharrer ve mastūr olmuştur.

Beyānu ᶜİlleti Zemmi'l-ᶜİlmi'l-Mezmūm

[بيان علة ذم العلم المذموم]

Evvelā ᶜilm-i mezmūmun zemmi ᶜilleti beyān olunur:

[لعلك تقول العلم هو معرفة الشيء على ما هو به وهو من صفات الله تعالى فكيف يكون الشيء علما ويكون مع كونه علما مذموما]

Ola ki sen dersin ki bir nesnenin olduğu hāl ve hakīkat üzere bilmekliği ᶜilm olup ve ᶜilm ise sıfāt-ı Bārī'dendir. Ve bir nesne ki ᶜilm olunca ᶜilm olmaklığı haysiyyeti ile nice mezmūm olabilir?

[فاعلم أن العلم لا يذم لعينه وإنما يذم في حق العباد لأحد أسباب ثلاثة الأول أن يكون مؤديا إلى ضرر ما إما لصاحبه أو لغيره كما يذم علم السحر والطلسمات]

Artık bunu dahi böylece bil ve āgāh ol ki ᶜilm li-ᶜaynihi ve li-zātihi zemm olunmaz, ancak ᶜibād hakkında esbāb-ı selāse-i āti'l-beyānın birisi için mezemmet olunur:

Ve esbāb-ı selāsenin biri odur ki o ʿilm sāhibine veyāhūd gayrısına bir zararı müʾeddī ve bāʿis olur, mezemme-i ʿilm-i sihr ü efsūn u tılsımāt gibi.

[وهو حق إذ شهد القرآن له وأنه سبب يتوصل به إلى التفرقة بين الزوجين وقد سحر رسول الله صلى الله عليه وسلم ومرض بسببه حتى أخبره جبريل عليه السلام بذلك وأخرج السحر من تحت حجر في قعر بئر]

Ve o dahi haktır, zīrā ki Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān ona şehādet etmiştir ve ʿale't-tahkīk beyne'z-zevceyn tefrika düşürmeğe sebebdir. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz sihr olunup ve sihrin sebebi ile hasta ve bīmār olup tā ki Cibrīl ʿaleyhi's-selām gelip ona haber verdi ve bir kuyu dibinde taş altından o ihrāc olundu. Ve ona vākiʿ olan şehādet-i Kurʾāniyye tefāsīre mürācaʿatla maʿlūm olacağı hasebiyle buraca tafsīl ve beyānına hācet görülmemiştir. Ve ʿaleyhi's-selāmın sihri keyfiyyeti ile sūret-i ihbār ve mādde-i sihri ve sūret-i ihrācı kezālik kütüb-i hadīs ve tefāsīrde muharrer ve mezkūr olup tafsīli ancak o kütübe mürācaʿatla maʿlūm olur, çünkü buraca mahall-i zikri değildir.

[وهو نوع يستفاد من العلم بخواص الجواهر وبأمور حسابية في مطالع النجوم فيتخذ من تلك الجواهر هيكل على صورة الشخص المسحور ويرصد به في وقت مخصوص من المطالع وتقرن به كلمات يتلفظ بها من الكفر والفحش المخالف للشرع ويتوصل بسببها إلى الاستعانة بالشياطين ويحصل من مجموع ذلك بحكم إجراء الله تعالى العادة أحوال غريبة في الشخص المسحور]

Ve fenn-i sihr ise o dahi havāss-ı cevāhirin maʿrifetinden ve metāliʿ-i nücūmda umūr-ı hisābiyye bilmesinden istifāde olunur bir nevʿdir ki o cevāhirden şahs-ı meshūrun sūretinde bir şekl ve heykel alınır ve metāliʿ-i nücūmda bir vakt-i mahsūsta onunla rasadlanıp birle şerʿ-i şerīfe muhālif fuhş ve küfr olarak bir kelimātın telaffuzu ile iktirān kılınır, tā kim onun sebebi ile şeyātīn iʿānelerine dahi mütevassıl olur. Ve bu cümlenin mecmūʿundan ʿādet-i cāriye-i rabbānī hükmüyle şahs-ı meshūrda bir ahvāl-i garībe zuhūr ve husūle gelir.

[ومعرفة هذه الأسباب من حيث إنها معرفة ليست بمذمومة ولكنها ليست تصلح إلا للإضرار بالخلق والوسيلة إلى الشر شر فكان ذلك هو السبب في كونه علما مذموما]

Ve bu esbābın maᶜrifeti maᶜrifet olduğu haysiyyetle egerçi mezmūme değildir, lākin halkın ızrārından gayri āher bir nesneye yaramayıp ancak şerr için bir vesīle olduğundan ve şerrin vesīlesi şerr olduğundan işte o hāl ve meᵓāl ve haysiyyet ile o dahi bir ᶜilm-i mezmūm olur ki bu husūs sebeb-i zemmi olmuştur.

[بل من اتبع وليا من أولياء الله ليقتله وقد اختفى منه في موضع حريز إذا سأل الظالم عن محله لم يجز تنبيهه عليه بل وجب الكذب فيه وذكر موضعه إرشاد وإفادة علم بالشيء على ما هو عليه ولكنه مذموم لأدائه إلى الضرر]

Nitekim zālimin birisi evliyāullāhtan bir zāta katli kasdıyla ittibāᶜ eylese ve o velī dahi bir mahrūz ve mestūr mahalde ihtifā ve müttebiᶜi olan zālim onu taharrī edip bir kimseden üzerine suᵓāl etse, onun haberi o zālime beyān ve tenbīhi cāiz olmaz, belki o bābda tahlīsi için yalan söylemek vācib olur, maᶜa-ennehu onun yerinin zikr ve beyānı ᶜalā-mā-hüve ᶜaleyh bir nesnenin ᶜilmini ifādeden ᶜibārettir, velākin zarara müᵓeddī olduğu için o irşād ve ifāde-i maᶜlūm mezmūmdur. [131]

[الثاني أن يكون مضرا بصاحبه في غالب الأمر كعلم النجوم فإنه في نفسه غير مذموم لذاته إذ هو قسمان قسم حسابي وقد نطق القرآن بأن مسير الشمس والقمر محسوب إذ قال عز وجل ﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾ وقال عز وجل ﴿وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾]

Ve sebeb-i sānī dahi gālib-i emrde yalnız sāhibine muzırr olmaklığıdır ilm-i nücūm gibi, çünkü ᶜilm-i nücūm fī-nefsihi ve li-zātihi kendi nefsinde zātı için mezmūm değildir, zīrā ki iki kısma münkasımdır: Bir kısmı hisābīdir, nitekim Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān ona nātık olmuştur ki mesīr-i şems u kamer mahsūbdur ki buyurulmuş ki ﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾[206] Yaᶜnī "Māh ve mihr hisāb iledir." Ve dahi ﴿وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ

206 "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir." er-Rahmān, 55/5.

﴿حَتَّى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ﴾[207] buyurulmuş. Ve hulāsa-i meʾāl-i āyet-i kerīme-i mezkūre: "Kamerin seyrine dahi menzilleri takdīr ve taʿyīn eyledik ki yirmi sekiz menzildir, hattā o kamer ʿavdetinde hurmānın dalı kuruyup ince ve sarı ve yay şeklinde büküldüğü gibi olur."

"حُسْبَانُ" [ḥusbān], حَسَبْتُ حِسَابًا و حُسْبَانُ tarīki üzere masdar kelimesi olup gufrān ve küfrān ve rüchān ve nuksān kelimātı veznindedir. Ve netīce-i müfādı gerek şems ve gerek kamer burūc-ı maʿlūmelerinde hisāb-ı maʿlūm ve mikdār üzere cereyān ederler ve onunla kāināt-i süfliyye müttesik ve fusūl ü evkātı muhtelif olup tā ki o ahvāl ile hisāb-ı sinīn ü şühūr maʿlūm olur.

Menāzil-i şems on iki burcdur ki onlara hamel, s̱evr, cevzā, serṭān, esed, sünbüle, mīzān, ʿaḳreb, ḳavs, cedy, delv, ḥūt ıtlāk olunur. Ve menāzil-i kamer dahi şereṭān, buṭayn, s̱üreyyā, deberān, haḳʿa, henʿa, ẕirāʿ, nes̱re, ṭarf, cebhe, zübre, ṣarfe, ʿavvāʾ, simāk, ġafr, zubānī, iklīl, ḳalb, şevlet, neʿāʾim, beldet, saʿdu'z-ẕābiḥ, saʿdu bulaʿ, saʿdu's-suʿūd, saʿdu'l-a"biyet, ferġu'd-delvi'l-muḳaddem, ferġu'd-delvi'l-muʾa""ar, reşāddır ki bi-kudretillāhi taʿālā ve takdīrihi kamer beher gece menāzil-i mezkūreden bir menzilede bulunur, onu tehattī ve tecāvüz etmez ve son menzilesinde bulunduğu vakitte dakīk ve yay gibi mukavves olur ki ʿurcūn şeklinde görünür. Ve "ʿurcūn" lügatte bir seneliği tecāvüz etmiş olan kadīmī hurmā ağacının kuru salkımının dānelik mahalli olan ince ve eğri ağaca ıtlāk olunmuştur ve dahi salkımın dibine de ıtlāk olunagelmiştir.

[والثاني الأحكام وحاصله يرجع إلى الاستدلال على الحوادث بالأسباب وهو يضاهي استدلال الطبيب بالنبض على ما سيحدث من المرض وهو معرفة لمجاري سنة الله تعالى وعادته في خلقه]

Ve kısm-ı sānīsi yaʿnī ʿilm-i nücūmun kısm-ı sānīsi ahkām olup ki onun hāsılı havādis üzere esbāb ile istidlāl etmeğe rāciʿ olur ve o dahi tabīb-i hāzıkın marazdān hādis olacak ʿillet ve hastalık üzerine nabz ile

---

207 "Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğerilmiş kuru hurma dalı gibi olur." Yāsīn, 36/39.

vākiᶜ olan istidlāli gibidir ki o dahi Hak taᶜālā hazretlerinin halkında mecārī-i sünen ü ᶜādātının maᶜrifetidir.

[ولكن قد ذمه الشرع قال صلى الله عليه وسلم "إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا وَإِذَا ذُكِرَتِ النُّجُومُ فَأَمْسِكُوا وَإِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا"]

Velākin onu şerᶜ-i şerīf mezemmet etmiştir, zīrā ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin bir hadīsinde "إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ"[208] ilh. el-hadīs. Yaᶜnī "Menāfiᶜ ve teʾsīrāt-ı kevākib ü nücūm zikr olunursa siz onda havz etmeyip lisānınızı tutup tekellüm etmeyiniz" demektir Ve ᶜalā-rivāyetin hulāsa-i meʾāl-i hadīs-i şerīf odur ki "Eger benim ashābım zikri olduysa yaᶜnī beynlerinde zuhūra gelen müşācere ve hurūb ve mukātelenin bahsi açılırsa siz onda dahi havz etmeyip hemān siz kendi lisānınızı tekellüm etmekten tutunuz da bir şey söylemeyiniz." Ve dīger rivāyet üzerine "Nücūm ve kevākibin menāfiᶜ ve havāss ve teʾsīrātı mübāhasesi olur ise siz ondan ihtirāz edip lisānınızı o mebāhisi söyleşmekten tutunuz ve bir nesne söylemeyiniz." Veyāhūd kader bahsinden ola ki "Tāife-i Kaderiyye gibi içinde uzun uzadıya bahs etmeyiniz, onda tekellüm etmekten dahi lisānınızı tutunuz" demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلَاثًا: حَيْفَ الأَئِمَّةِ وَالْإِيمَانِ بِالنُّجُومِ وَالتَّكْذِيبَ بِالْقَدَرِ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin dīger bir hadīsinde "أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي"[209] ilh. el-hadīs vārid olmuştur. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Benden sonra benim ümmetim üzere yine ben üç hasletten dolayı havf ederim ki birinci haslet cevr-i eimmedir yaᶜnī taᶜaddī-i mülūk ve ikinci haslet tasdīk-i teʾsīr-i kevākib ü nücūmdur ve üçüncü haslet tekzīb-i kaderdir."

Ve *Cāmiᶜü's-Sagīr*'de Ebī Mihcen ᶜAmr en-Nakīz'den mervī ve İbn ᶜAsākir'in tārīhinde muharrer ve menkūl olan dīger bir hadīs-i şerīf-

---

208 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/96, no:1427; 10/198, no:10448.

209 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/795, no: 1482; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 2/208, no:1853; 8/289, no:8113; *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/85, no:112; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/238, no:1852, et-Taberānī'nin üç eserinde küçük lafız farkları vardı.

te "أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي خَصْلَتَيْنِ تَكْذِيبًا بِالْقَدَرِ وَتَصْدِيقًا بِالنُّجُومِ"[210] vārid olmuştur ki bu hadīs-i şerīfin hulāsa-i meʾāli: "Ben ümmetimin üzerine iki hasletten havf ederim ki birincisi tekzīb-i kader ve ikincisi tasdīk-i teʾsīrāt-ı kevākib ü nücūmdur" ki o tasarrufātı eger Hak subhānehu ve taᶜālādan bilmeyip de nücūmda görürlerse hālik olurlar demektir.

[وقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه تعلموا من النجوم ما تهتدون به في البر والبحر ثم أمسكوا]

[132] Ve dahi ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu taᶜālā ᶜanhü buyurmuş ki "Siz ᶜilm-i nücūmdan berr ve bahrde tarīka delālet edecek mikdārı taᶜallüm ediniz ve o mikdār öğrendikten sonra ondan imsāk ediniz." Yaᶜnī nefsinizi o fennin zevāidini taᶜallüm etmekten tutunuz da nevāfili ile iştigāl eylemeyiniz demektir.

[وإنما زجر عنه من ثلاثة أوجه أحدها أنه مضر بأكثر الخلق فإنه إذا ألقي إليهم أن هذه الآثار تحدث عقيب سير الكواكب وقع في نفوسهم أن الكواكب هي المؤثرة وأنها الآلهة المدبرة لأنها جواهر شريفة سماوية ويعظم وقعها في القلوب فيبقى القلب ملتفتا إليها ويرى الخير والشر محذورا أو مرجوا من جهتها وينمحي ذكر الله سبحانه عن القلب فإن الضعيف يقصر نظره على الوسائط والعالم الراسخ هو الذي يطلع على أن الشمس والقمر والنجوم مسخرات بأمره سبحانه وتعالى]

Ve bu ᶜilm-i nücūmun derece-i lüzūmdan ziyādesini taᶜallüm etmekten menᶜ olunmak ancak üç vech içindir:

Birinci vechi budur ki ekser-i halka muzırr olduğu ecldendir, zīrā ki halāyıka denilse ki işbu görünen āsār kevākibin ᶜakīb-i seyrlerinde hādis olurlar, onların nüfūslarında düşer ki o āsārın müʾessirleri kevākiblerdir ve ālihe-i müdebbire dahi onlardır, çünkü kevākib cevāhir-i şerīfe-i semāviyyedirler ve vekāyiᶜleri kulūbda muᶜazzam olur ve böyle olunca kalb-i beşer ona mültefit kalıp onların cihetlerinden hayr ve şerri mahzūr ve mercū görürler de bu yüzden zikr-i ilāhī kulūbdan mahv ve mühmel olur, zīrā ki zaᶜīf olan kimsenin nazarı vesāyit üzerine muk-

---

210 el-Cāmiᶜu's-Sagīr, 1/215, no:215; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/48; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/441, no:279.

tesır olur. Ve ᶜālim-i rāsih mihr ve māh ve nücūm kāffesi emr-i ilāhī ile müsahhar olduklarına muttaliᶜ olur ki gerek mihr ve gerek māh ve gerek nücūm kāffeten Allāh ᶜazīmü'ş-şānın emr ve fermānıyla meᵓmūr ve müsahhar olduklarını bilir, yaᶜnī ᶜālem-i mevcūdātta görünen āsā-rın müᵓessiri ancak Allāh'tır, başka bir şeyᵓ değildir ve şems ve kamer ve nücūm egerçi cevāhir-i şerīfe-i semāviyye iseler de ammā onların ᶜakīb-i seyrlerinde muhdes olan havādis onların ihdāslarıyla muhdes değildir, muhdisleri ancak Bārī taᶜālādır onlardan bir tedbīr veyāhūd bir hayr veyā bir şerr mahzūr ve mercū olmadığını bilir.

[ومثال نظر الضعيف إلى حصول ضوء الشمس عقيب طلوع الشمس مثال النملة لو خلق لها عقل وكانت على سطح قرطاس وهي تنظر إلى سواد الخط يتجدد فتعتقد أنه فعل القلم ولا تترقى في نظرها إلى مشاهدة الأصابع ثم منها إلى اليد [ثم منها إلى الإرادة المحركة لليد ثم منها إلى الكاتب القادر المريد ثم منه إلى خالق اليد] والقدرة والإرادة فأكثر نظر الخلق مقصور على الأسباب القريبة السافلة مقطوع عن الترقي إلى مسبب الأسباب فهذا أحد أسباب النهي عن النجوم]

Tulūᶜ-ı şemste husūl-i davᵓ-i şemse merd-i zaᶜīfin nazarı karıncanın nazarı gibidir ki ona bir ᶜakl yaratılmış olsa kendisi bir sath-ı kırtās üzere bulunup kalem vāsıtasıyla sevād-ı rakamın teceddüdünü görürse lā-mahālete iᶜtikād eder ki o eser-i sevād kalemin fiᶜlidir ki nazarda par-maklara ve parmaklardan ele ve elden kudret ve irādeye terakkī etmez, yaᶜnī bilmez ki kalem o esere bir sebebdir ve o sebebin bir başka bir müsebbibi dahi vardır, işte nazar-ı merd-i zaᶜīf dahi böyledir, tulūᶜ-ı şemsten sonra hāsıl olan ziyā ve rūşenliği şemsten bilir, hālbuki şems-ten değildir, ancak şems ve kameri halk ve teshīr eden Hallāk-ı ᶜālem ve müdīr ü müdebbir-i umūr-ı kāināt olan Allāh ᶜazīmü'ş-şānındur ve şems ve kamer ve nücūm emriyle müsahhar ve fermān-berlerdir. Ve bu cihetten ekser nazar-ı mahlūkāt esbāb-ı karībe-i süfliyye üzerine muk-tesır ve müsebbibü'l-esbāba terakkīden munkatıᶜdır. İşte nehy-i taᶜal-lüm-i ᶜilm-i nücūmun ehad-ı esbābı budur.

[وثانيها أن أحكام النجوم تخمين محض ليس يدرك في حق آحاد الأشخاص لا

يقينا ولا ظنا فالحكم به حكم بجهل فيكون ذمه على هذا من حيث إنه جهل لا من حيث إنه علم فلقد كان ذلك معجزة لإدريس عليه السلام فيما يحكى وقد اندرس وانمحى ذلك العلم وانمحق وما يتفق من إصابة المنجم على ندور فهو اتفاق لأنه قد يطلع على بعض الأسباب ولا يحصل المسبب عقيبها إلا بعد شروط كثيرة ليس في قدرة البشر الاطلاع على حقائقها فإن اتفق أن قدر الله تعالى بقية الأسباب وقعت الإصابة وإن لم يقدر أخطأ ويكون ذلك كتخمين الإنسان في أن السماء تمطر اليوم مهما رأى الغيم يجتمع وينبعث من الجبال فيتحرك ظنه بذلك وربما يحمى النهار بالشمس ويذهب الغيم وربما يكون بخلافه ومجرد الغيم ليس كافيا في مجيئ المطر وبقية الأسباب لا تدرى وكذلك تخمين الملاح أن السفينة تسلم اعتمادا على ما ألفه من العادة في الرياح ولتلك الرياح أسباب خفية هو لا يطلع عليها فتارة يصيب في تخمينه وتارة يخطئ ولهذه العلة يمنع القول [211] عن النجوم أيضا]

Ve vech-i sānīsi odur ki ahkām-ı nücūm tahmīn-i mahzā olup ki ehad-ı eşhās hakkında zann veyāhūd yakīn ile bilinip idrāk olunmaz ve bu cihetle onunla hükm etmek cehl ve nādānī ile hükm etmektir ve bu ᶜillete mebnī mezmūm olur ki onun zemmi cehl olduğu haysiyyetledir, yoksa ᶜilm olduğu haysiyyetten değildir. Ve fīmā-yuhkā bu gibi hükm İdrīs ᶜaleyhi's-selāma bir muᶜcize idi ve'l-hāl o hāl münderis olup o ᶜilm dahi mahv ve battāl ve nābūd kalmıştır. Ve baᶜzı müneccimīnin baᶜzı ahkāmda isābet edişi ancak ittifākīdir, çünkü baᶜzı esbāb üzere [133] vākıf ve muttaliᶜ olur velākin ᶜakībinde o müsebbib vücūda gelmez ve gelse bile ancak şurūt-ı kesīreden sonra vücūda gelir. Ve o şurūt-ı kesīrenin hakāyıkına ıttılāᶜ etmek kudret-i beşeriyyede yoktur, yaᶜnī nevᶜ-i beşerin ᶜālem-i gaybda pinhān olan şurūt-ı kesīreye ıttılāᶜ etmek kudreti yoktur, meger ki kuvve-i muᶜcize veyā kerāmet ile o kudret hāsıl ola. Ve bu sūrette çün delālet-i necmiyye ile muttaliᶜ olduğu sebebin ᶜakībinde pek çok şurūt bulunduktan sonra o müsebbeb zuhūr[a] gelir. Eger takdīr-i ilāhī ile bakiyye-i esbābın vukūᶜ-ı ittifākı dahi hāsıl olur ise o vakt o müneccim verdiği hükmde isābet etmiş olur ve bakiyye-i esbābın vukūᶜu mukadder ve mütevāfık olmazsa hükmünde hatā eder ve muttaliᶜ olduğu sebeb dahi fāide vermemiş olur.

---

211 Yazmada القوي şeklinde.

Ve o hāl bu misāle benzemiş olur ki bir ādem cevv-i havāda bir bulut görüp ve o bulut cibālden gelip tecemmüᶜ ettiği hasebiyle o günde yağmur yağmağa zannı müteharrik olur ve ola ki gün güneşle sıcak olmakla guyūm-ı müctemiᶜa muzmahill olup yağmur yağmadan mahv olur gider ve ola ki yağar veyāhūd āher bir hāl zuhūr eyler, işte bu rüʾyet-i gaym-ı mücerrede o yağmurun gelmesine kāfī olmadı ve bunun gibi o sebeb-i manzūr dahi o müsebbebi gelmesine delīl-i kāfī olmadı. Ve dahi bu gibi zann ve tahmīn tāife-i bahriyenin zann ve tahmīnine mümāsil olur ki bir mellāh yaᶜnī sefīne kumandanı meʾlūfu olduğu vech ve ᶜādet üzere havāyı muᶜtedil görüp onunla sefīnenin seyr ve selāmetine iᶜtimād eder ve maᶜa-hāzā o havā için dīger bir esbāb-ı hafiyye olur ki kumandan ona muttaliᶜ olamaz ve bināberīn bir kerre tahmīni karīn-i savāb olur, sāhil-i selāmet ü maksūda vāsıl olur ve dīger kerrede bilemediği esbāb-ı hafiyye zuhūruyla zannı hatā olur. İşte bu ᶜillet için merd-i kavī dahi taᶜallüm-i ahkām-ı nücūmdan menᶜ ve zecr olunur.

Ve'l-hāsıl netīce-i bahs ü makāl odur ki emārāt-ı necmiyye ile hükm etmek mezmūm olup ve sebeb dahi hükm bi-cehl olduğu eclden bulunmuştur, zīrā ki zann ve tahmīn üzere mebnī ve bir sebebe müsenned ve müstedleldir. Ve her bir sebeb müsebbebin vücūdunu müstelzim olamamasıyla onun zannı gāh savāb ve gāh hatā çıkar ve gaymı görüp yağmur yağmağa haber verir kimseye veyāhūd iᶜtidāl-i havāyı görüp selāmet-i sefīneyi zann eden kaptana benzer. Ve tahalluku meʾmūl ve muhtemel olan delīle istināt etmek kār-ı habīr ü dānā değildir. İşte bu cihetten taᶜallüm-i ᶜilm-i ahkām-ı nücūmdan merd-i kaviyyü'n-nazar dahi menᶜ olunmuş demektir.

[فأقل أحواله أنه خوض في فضول لا يغني وتضييع العمر الذي هو أنفس بضاعة الإنسان في غير فائدة وذلك غاية الخسران]

ᶜUlūm-ı nücūmun ekall-i hāli ise o dahi gınā ve menfaᶜat vermez fazla ve zāid bir bahste havz ve bī-fāide olarak enfes-i bizāᶜa-i insān ve māye-i merdümān olan ᶜömr-i ᶜazīzi o mebāhiste izāᶜa etmektir. Ve bu dahi gāye-i hasāret ve aksā-yı zarar u ziyāndır ki merd-i hakīm ü ᶜākıla yakışmaz bir hāl ve şāndır.

[''فَقَدْ مَرَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ وَالنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ فَقَالَ مَا هَذَا فَقَالُوا: رَجُلٌ عَلَّامَةٌ. فَقال بِمَاذَا، قَالُوا بِالشِّعْرِ وَأَنْسَابِ الْعَرَبِ. فَقال عِلْمٌ لَا يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لَا يُضِرُّ''[212]]

Çünkü mervī ve menkūl olduğu vech üzere Resūl-i ekrem sallallāhu ᶜaleyhi ve sellem bir gün yolda gider iken bir ādemin üzerine ᶜālemin ictimāᶜını görmüş ve bu nedir diye sorunca, bir ᶜallāmedir diye haber verilmiş. Ve ne ᶜilmde ᶜallāmedir diye suᵓāl buyurulunca, fenn-i şiᶜr ve ensāb-ı ᶜArab'da āşinādır denildikte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''عِلْمٌ لَا يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لَا يُضِرُّ'' buyurmuş, yaᶜnī "Bu dediğiniz ᶜilm ki fenn-i şiᶜr ve ensāb-ı Arab'dır, menfaᶜat vermez bir ᶜilm ve zarar vermez bir cehldir" ki netīce-i hāsılası bununla iştigāl etmek ᶜabestir demek ister.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّمَا الْعِلْمُ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّمَا الْعِلْمُ آيَةٌ''[213] ilh. el-hadīs. Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "ᶜİlm ancak bir āyet-i muhkeme veyāhūd bir sünnet-i kāime veyā bir farīza-i ᶜādiledir."

[فإذن الخوض في النجوم وما يشبهه اقتحام خطر وخوض في جهالة من غير فائدة فإن ما قدر كائن والاحتراز منه غير ممكن]

Ve hāl böyle olıcak imdi ᶜulūm-ı nücūm ve emsālinde havz etmek bir hatarı iktihām ve iktisāb ve bilā-fāide bir cehālete saᶜy ve tazyīᶜ-i ᶜömr ü evkāt eylemektir, çünkü mukadderāt-ı ilāhiyye kāin olup vākiᶜ olacaktır ve ondan ihtirāz etmek dahi gayr-i mümkindir.

[بخلاف الطب فإن الحاجة ماسة إليه وأكثر أدلته بما يطلع عليه وبخلاف التعبير وإن كان تخمينا لأنه جزء من ستة وأربعين جزءًا من النبوة ولا خطر فيه]

---

212 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/752, no: 1385. Küçük lafız farklarıyla.

213 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/752, no: 1386; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 2/156; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 2/274, no: 927; 7/396, no: 5691; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/33, no:72; 13/49, no:12, bazı lafız farklarıyla.

Ammā ᶜilm-i tıbb ve taᶜbīr-i rüʾyā egerçi ahkām-ı nücūm gibi baᶜzı edille ve esbāb ile bilinir ve tahmīn ile muktezāsı hükm olunur, velākin ᶜilm-i tıbb ve taᶜbīr-i rüʾyādan menᶜ vākiᶜ olmamıştır. Ve musannif-i merhūm dahi bu bābda īrād eylediği vücūh ve senedātına iᶜtirāz vukūᶜu mülāhaza ederek suʾāl-i mukaddere cevāben buyurdu ki "بخلاف الطب" ilh. Yaᶜnī fenn-i tıbb bu ᶜilm gibi değildir, hilāfındadır, zīrā ki ona ᶜāmmenin hāceti vardır ve ekser-i edillesi muttaliᶜun ᶜaleyh bir edilledir. Ve taᶜbīr-i rüʾyā dahi böyledir ki ᶜilm-i nücūmun hilāfında bir ᶜilmdir velev ki tahmīn ile hükm olunur, çünkü eczā-i nübüvvetin kırk altı cüzʾünden bir cüzʾdür ve içinde bir hatar yoktur ve bu cihetle ᶜabesten maᶜdūd olan ᶜilm-i nücūm ve emsāli bunlara makīs tutulmaz. [134]

[السبب الثالث الخوض في علم لا يستفيد الخائض فيه فائدة علم فهو مذموم في حقه كتعليم دقيق العلوم قبل جليلها وخفيها قبل جليها وكالبحث عن الأسرار الإلهية إذ يطلع الفلاسفة والمتكلمون عليها ولم يستقلوا بها ولا يستقل بها وبالوقوف على طرق بعضها إلا الأنبياء والأولياء فيجب كف الناس عن البحث عنها وردهم إلى ما نطق به الشرع ففي ذلك مقنع للموفق فكم من شخص خاض في العلوم واستضر بها ولو لم يخض فيها لكان حاله أحسن في الدين مما صار إليه]

Ve üçüncü sebeb ise o dahi fāide-i ᶜilm onunla müstefād olmayan bir ᶜilmde havz etmek şānıdır, zīrā içinde havz etmekle bir fāidenin istifādesi mümkin olamayan ᶜilm ve fenne havz etmek ᶜabestir, belki nakīsadır ki bī-fāide olan ᶜilme çalışanın hakkında bir mezemmet vardır ki meselā celīlini bilmeden dakīk-i ᶜulūma çalışıp öğrenmek ve celī ve zāhirini okumadan hafī ᶜulūma saᶜy etmek gibi ki müteᶜallimlerin haklarında mezemmet vākiᶜ olur. Ve esrār-ı ilāhiyyeden bahs etmek dahi bu kabīldendir, zīrā ki felāsife ve mütekellimīn bile egerçi o esrāra muttaliᶜ olurlar, velākin onunla müstakil olamazlar. Enbiyā-yı ᶜizām ve evliyā-yı kirāmdan gayrı esrār-ı ilāhiyyenin ᶜilmiyle bir kimse müstakil olamaz ve baᶜzının turuku üzerine vākıf olamaz, kaldı ki bu cihetten bu gibi ᶜulūmun mübāhasesinden ᶜāmmeyi keff ve menᶜ ve şerᶜ-i şerīf nātık olduğu ᶜulūma redd ve iᶜāde etmek lāzım gelir, zīrā ki mantūk-ı şerᶜ-i şerīfte muvaffak olan zāta kanāᶜat vardır. Ve niçe ādemler vardır ki bu ᶜulūmda havz etmekle mütezarrır olmuşlar ki o ᶜulūmda havz etmemiş

olaydılar umūr-ı dīniyyelerinde hālleri o muḥāḍī ile vardıkları hāl ve mertebeden daha ziyāde güzel ve hoş olurdu.

Hülāsa-i kelām bī-fāide olan ᶜilme çalışmak ve celīlinden akdem dakīk-i ᶜulūma müstagrak olmak ve ᶜulūm-ı zāhireden evvel ᶜulūm-ı bātıneye uğraşmak ve enbiyā ve evliyāya muhtass olan maᶜrifet-i esrār-ı ilāhiyyeye çabalamak memdūh ve mahmūd değildir demek ister, çünkü bu gibi ᶜulūma havz etmekle nice eşhās zarar-dīde olmuştur.

[ولا ينكر كون العلم ضارا لبعض الناس كما يضر لحم الطير وأنواع الحلوة اللطيفة بالصبي الرضيع بل رب شخص ينفعه الجهل ببعض الأمور]

Ve baᶜzu'n-nāsa ᶜilm zarar verici olduğuna inkār olunmaz, nitekim latīf ve hazmı hafīf olan kuş eti ve envā-ı helva sabī-i radīᶜa zarar verir. Belki baᶜzı umūrun cehli baᶜzı kimselere nāfiᶜdir, yaᶜnī ola ki baᶜzı umūrun cehli menfaᶜat verir.

[فلقد حكي أن بعض الناس شكا إلى طبيب عقم امرأته وأنها لا تلد فجس [الطبيب] نبضها وقال لا حاجة لك إلى دواء الولادة فإنك ستموتين إلى أربعين يوما وقد دل النبض عليه فاستشعرت المرأة الخوف العظيم وتنغص عليها عيشها وأخرجت أموالها وفرقتها وأوصت وبقيت لا تأكل ولا تشرب حتى انقضت المدة ولم تمت فجاء زوجها إلى الطبيب وقال له لم تمت فقال الطبيب قد علمت ذلك فجامعها الآن فإنها تلد فقال كيف ذاك قال رأيتها سمينة وقد انعقد الشحم على فم رحمها فعلمت أنها لا تهزل إلا بخوف الموت فخوفتها بذلك حتى هزلت وزال المانع من الولادة فهذا ينبهك على استشعار خطر بعض العلوم ويفهمك معنى قوله صلى الله عليه وسلم ''نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ'']

Nitekim hikāye olunmuş ki bir kimse zevcesi ᶜakīm ve ᶜākıre gibi evlād doğurmamak ᶜilleti ile mübtelā ve muᶜtelle olduğundan gidip bir tabībe şikāyet etmiş. Ve tabīb zevcesinin nabzına bakınca ona "Kırk güne kadar vefāt edeceksin, sana velādet için edviye ve muᶜālece icrāsına hācet yoktur, zīrā ki nabz buna delālet etti" diye haber vermekle kadın dahi havf-ı ᶜazīmi işᶜārıyla ᶜayşı mütenaggıs olup kāffe-i mā-melekini tefrīk ve vesāyelerini icrā ve müddet-i inkızāsına dek yemek ve içmekten munkatıᶜ olup zikr olunan müddet-i mahdūde münkaziye

olunca kadın vefāt etmediğinden zevci varıp tabībe ᶜadem-i vefātı haber verdi. Tabīb "Ben bunu bilmiştim, sen var onunla mücāmaᶜa eyle, imdi doğuracaktır" dedikte, bu nice şeydir diye zevci taᶜaccüb ve istigrāb ettikte, tabīb: "Ben onu semiz gördüm ve semizliği ziyādetinden fem-i rahimi üzerine iç yağı bağlanmış olduğunu ve ölüm havfından başka dīger bir hāl ile zaᶜīf olup o şahm ve lahmdan kurtulmayacağını bildiğim hasebiyle onu havf-ı mevt ile tahvīf eyledim tā kim o hāl zāil olup zaᶜīf düştü ve māniᶜ-i velādet zāil oldu" dedi.

İşte bu kıssanın meʾāl ve mefhūmu baᶜzı ᶜulūmun hatarından seni āgāh eder ve "نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ"[214] hadīs-i şerīfinin meʾāl-i ᶜālīsini sana tefhīm eder ki hulāsa-i mefhūm-ı hadīs-i şerīf-i mezkūr: "Menfaᶜat vermeyen ᶜilmden Allāh ᶜazīmü'ş-şāna sığınıp iᶜāze ederiz" demektir. İşte bu hadīs ve bu kıssa ile maᶜlūm olur ki menfaᶜat vermeyen ᶜilmin zararı dahi vardır.

[فاعتبر بهذه الحكاية ولا تكن بحاثا عن علوم ذمها الشرع وزجر عنها ولازم الاقتداء بالصحابة رضي الله عنهم واقتصر على اتباع السنة فالسلامة في الاتباع والخطر في البحث عن الأشياء والاستقلال ولا تكثر اللجج برأيك ومعقولك ودليلك وبرهانك وزعمك أني أبحث عن الأشياء لأعرفها على ما هي عليه فأي ضرر في التفكر في العلم [135] فإن ما يعود عليك من ضرره أكثر وكم من شيء تطلع عليه فيضرك اطلاعك عليه ضررا يكاد يهلك في الآخرة إن لم يتدارك الله برحمته]

İmdi sen ey tālib-i rāh-ı necāt, sen bu hikāye ile ᶜibret al da şerᶜ-i şerīfin zemm ettiği ve ondan zecr ve menᶜ ettiği ᶜulūmda pek çok bahs edici olma, ancak sahābe-i güzīn rıdvānullāhi ᶜaleyhim ecmaᶜīn hazerātına bi'l-iktidā ve ittibāᶜ-ı sünnet-i seniyye üzere iḳtiṣār eyle, zīrā ki selāmet ve necāt o ittibāᶜdadır ve hatar dahi ancak eşyānın üzerine bahs eylemekte ve istiklāldedir. Ve dahi senin reʾy ve maᶜkūlün ve delīl ve burhānın ile lüceci teksīr etme o hāl ile ki kendi zuᶜmünde sen dersin ki "Ben eşyāyı ᶜalā-mā-hiye ᶜaleyhi bilmek için yaᶜnī hakāyık-ı eşyāya

---

214 "Fayda sağlamayan ilimden Allāh'a sığınırız." İbn Māce, Duᶜāʾ, 3, no: 3843; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/683, no: 1207; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/402; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 6/408, no:4686.

kesb-i ıttılā u vukūf etmek için bahs ederim ve bu gibi bahs-i ᶜulūmda tefekkür etmekte bana ne zarar vardır! Evet zararı vardır, ola ki bu gibi tefekkür ve bahsin zararı onun maᶜrifetiyle ᶜāid olan menāfiᶜden ziyāde ola ve belki külliyyen nefᶜsiz olup senin hakkında mahz-ı zarar ve hüsrāndır. Ve niçe eşyā vardır ki üzerlerine senin ıttılāᶜ etmekliğin sana bir zarar-ı küllī īrās eder ki āhirette Hak subhānehu ve taᶜālā rahmeti ile tedārük eylemezse bādī-i helāk olmağa yakın olur.

[واعلم أنه كما يطلع الطبيب الحاذق على أسرار في المعالجات يستبعدها من لا يعرفها فكذلك الأنبياء أطباء القلوب والعلماء بأسباب الحياة الأخروية فلا تتحكم على سنتهم بمعقولك فتهلك فكم من شخص يصيبه عارض في أصبعه فيقتضي عقله أن يطليه حتى ينبهه الطبيب الحاذق أن علاجه أن يطلي الكف من جانب الآخر من البدن فيستبعد ذلك غاية الاستبعاد من حيث لا يعلم كيفية انشعاب الأعصاب ومنابتها ووجه التفافها على البدن فهكذا الأمر في طريق الآخرة وفي دقائق سنن الشرع وآدابه]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki muᶜālecāt ve tīmārātta görünüp onu bilmeyeni ᶜindinde pek çok uzak ve ᶜakldan be-gāyet baᶜīd görünen esrāra tabīb-i hāzıkın ıttılā edişi gibi etıbbā-i kulūb-ı enām olan enbiyā-yı ᶜizām hazerātının dahi esrār-ı hafiyyeye bir ıttılāᶜları vardır ve esbāb-ı hayāt-ı uhreviyyeyi bilir onlardır. Sen sünen-i seniyyeleri üzere ᶜaklın ile mütehakkim olmayasın tā kim helāke düşmeyesin, zīrā ki niçe eşhāsın parmaklarına bir ᶜārız isābet eder de ᶜaklı iktizāsınca ona yağ sürmek lāzım gelir ve tabīb-i hāzıka mürācaᶜat ettikte tabīb bedenin cānib-i āherinden ayaya yağ sürülmesi husūsunu ifāde ve tenbīh eyler ki meselā sağ elinin parmağına ᶜārız olan musībet için sol elinin ayasına yağ sürülmesi lüzūmu gösterir ve o şahs-ı muᶜtell keyfiyyet-i inşiᶜāb-ı aᶜsāb ve menābiti ve beden üzere olan iltifāf ve sarılışı keyfiyyetini bilememesinden nāşī onun tenbīhini ᶜakldan baᶜīd görür. İşte tarīk-i āhirette dekāyık-ı sünen-i şerᶜiyye ve ādābın emri dahi böylecedir.

[وفي عقائده التي تعبد الناس بها أسرار ولطائف ليست في سعة العقل وقوته الإحاطة بها كما أن في خواص الأحجار أمورا عجائب غاب عن أهل الصنعة علمها حتى لم يقدر أحد على أن يعرف السبب الذي به يجذب المغناطيس الحديد

فالعجائب والغرائب في العقائد والأعمال وإفادتها لصفاء القلوب ونقائها وتزكيتها وإصلاحها للترقي إلى جوار الله تعالى والتعرض لنفحات فضله أكثر وأعظم مما ذكر في الأدوية والعقاقير]

Ve dahi Hak subhānehu ve taᶜālā ᶜibādı onunla müteᶜabbid olduğu ᶜakāᵓidinde niçe esrār ve letāyif vardır ki ᶜakla sığışmaz ve o esrār ve letāyife ᶜakl ihāta etmez, nitekim havāss-ı ahcārda bir takım umūr-ı ᶜacībe ibdāᶜ olunmuş ki ehl-i sanᶜata ᶜilmi gāyib olmuştur, hattā bir kimse bilemez ki hacer-i mignātīs ne sebeb ile demiri cezb eder, işte buna kıyāsen ᶜakāᵓid ve aᶜmālde ve safā-i kulūbü ifāde ile civārullāha terakkī ve nefehāt-ı fazlına taᶜrīz eden aᶜmāl ve tathīr-i kulūb ile tenkıyesini īcāb eder efᶜālde olan ᶜacāyib ve garāyib ondan ziyāde evfer ve ekserdir, yaᶜnī ᶜakāᵓid ve aᶜmālde olan sunᶜ-ı ᶜacīb ve emr-i garīb ᶜakākīr ve edviyede mezkūr olan ᶜacāyib ve garāyibden ziyāde aᶜzamlardır.

[وكما أن العقول تقصر عن إدراك منافع الأدوية مع أن التجربة سبيل إليها فالعقول تقصر عن إدراك ما ينفع في حياة الآخرة مع أن التجربة غير متطرقة إليها وإنما كانت التجربة تتطرق إليها لو رجع إلينا بعض الأموات فأخبرنا عن الأعمال المقبولة النافعة المقربة إلى الله تعالى [زلفى وعن الأعمال المبعدة عنه وكذا عن العقائد] وذلك مما لا يطمع فيه فيكفيك من منفعة العقل أن يهديك إلى صدق النبي صلى الله عليه وسلم ويفهمك موارد إشاراته فاعزل العقل بعد ذلك عن التصرف ولازم الاتباع ولا تسلم إلا به والسلام]

Ve dahi menāfiᶜ-i edviyenin idrākinden ᶜakl-ı beşer kāsır olduğu gibi o hāl ile ki tecribe ona bir tarīktir, hayāt-ı āhirette nefᶜ eden umūrun idrākinden dahi ᶜakl-ı beşer kāsır olması bi-tarīki'l-evlā lāzım gelir, lā-siyyemā o hāl ile ki hayāt-ı āhirette nefᶜ eden umūrun idrāki için bir tecribe dahi tetarruk etmez, yaᶜnī dermānların menāfiᶜi idrākine tecribe bir tarīk iken onun maᶜrifetinde ᶜakl kāsır olduğu hālde tecribe ona mütetarrık olmayan yaᶜnī hayāt-ı āhirete menfaᶜat veren nesnenin maᶜrifetinden ᶜakl-ı beşer kāsır olması bi-tarīki'l-evlādır, zīrā tetarruk-ı tecribe ancak vefāt edenlerin rücūᶜ ve Allāh ᶜazīmü'ş-şāna takrīb eden aᶜmāl-i nāfiᶜa vü makbūleden ihbār etmeleri ile olacaktır. Ve çün bu hāl mefkūddur ve ona tamaᶜ olunmaz, ᶜakldan sıdk-ı nebī ile mevārid-i

işāretine sana hidāyet verecek menfaᶜat elverir, yaᶜnī ᶜaklın menfaᶜatinden o mikdār menfaᶜat sana kifāyet eder, sen sāireye sarf etmekten vaz geçip ittibāᶜa mülāzemet eyle tā ki selāmeti bulasın ve's-selām. [136]

[ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ جَهْلًا وَإِنَّ مِنَ الْقَوْلِ عِيًّا"]

Ve bunun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ مِـنَ الْعِلْـمِ"[215] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "ᶜİlmin baᶜzısı cehl ve nādānlık ve sözün baᶜzısı yorgunluk olur." Yaᶜnī ᶜilmden baᶜzı şey muzırr olup sāhibine zarar verir, nitekim cehl ve nādānlık sāhibine muzırr olur ve bu cihetle ᶜilme cehl ıtlāk olunur ki o bābda olan müşābeheti hasebiyle sıfat-ı ᶜilmiyyeden ᶜārī ve sıfat-ı cehle mültebis olur. Ve fāide vermeyen kelām-ı ᶜabes dahi mahz-ı taᶜab ve yorgunluktur, yaᶜnī hāsılı yorgunluk kalır. Ve o mülābese ile baᶜzı kavl yorgunluktur denilmiş.

[ومعلوم أن العلم لا يكون جهلا ولكنه يؤثر تأثير الجهل في الإضرار]

Yoksa umūr-ı maᶜlūme vü müsellemedendir ki ᶜilm cehl ve nādānlık olmaz, velākin zarar vermekte cehl gibi teʾsīri olduğu haysiyetle cehl hükmü almıştır ve ona cehl denilmiştir.

[وقال أيضا صلى الله عليه وسلم "قَلِيلٌ مِنَ التَّوْفِيقِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعِلْمِ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "قَلِيـلٌ مِـنَ التَّوْفِيـقِ"[216] ilh. el-hadīs. Ve hāsılı: "Tevfīkten az bir şey ᶜilmden çok nesneden yeğdir." Yaᶜnī tevfīk-i rabbānīye mazhar ve mukārin olmayan ᶜilm-i kesīrden tevfīke mukārin olan ᶜamel-i kalīl hayrlı olur demektir, zīrā revfīk-i rabbānī zarar vermez ve ᶜilm-i kesīr bī-fāide ve bī-tevfīk olunca zarar vericidir ve zararı olmayan şey elbette zarar verir şeyden hayrlıdır.

[قال عيسى عليه السلام ما أكثر الشجر وليس كلها بمثمر وما أكثر الثمر وليس

---

215 Ebū Dāvūd, Edeb, 95, no: 5012; *Şerhu's-Sunne*, 12/365; *et-Teysīr bi-Şerhi'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 1/345; *et-Tenvīr Şerhu'l-Cāmiᶜi's-Sagīr*, 4/109, no: 2442, bunlarda "عيا" yerine "عِيـالا" şeklindedir. Tam lafız uyumu: *Kūtu'l-Kulūb*, 1/127.

216 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/227.

كلها بطيب وما أكثر العلوم وليس كلها بنافع]

Ve nebiyyullāh ᶜİsā ᶜaleyhi's-selām "ما أكثر الشجر" ilh. buyurmuştur. Ve hulāsa-i müfād-ı münīfi: "Şecer ne ᶜaceb çokdur, ammā müsmire değildir." Yaᶜnī ağaç çoktur ammā topu semerdār değildir ki baᶜzısı bī-ber ve bī-semerdir. "Ve semer ne ᶜaceb çoktur, velākin mecmūᶜu güzel ve lezīz ve hoş değildir." Yaᶜnī semer dahi çoktur ammā cümlesi hoş ve lezzetli değildir ki baᶜzı esmārı bī-tat belki telh ve acıdır. "Ve dahi ᶜilm ne ᶜaceb çoktur, ammā kāffesi nāfiᶜ değildir." Yaᶜnī ᶜilm dahi çoktur, velī hepsi nāfiᶜ değildir ki baᶜzı ᶜᶜulūm nāfiᶜ olmaz, belki zarar vericidir ve olmaması olmasından hayrlı kalır demektir.

Beyānu Mā-Buddile min Elfāzi'l-ᶜUlūm

[بيان ما بدل من ألفاظ العلوم]

Elfāz-ı ᶜulūmdan tebdīl olunmuş olan elfāzın beyānındadır:

[اعلم أن منشأ التباس العلوم المذمومة بالعلوم الشرعية تحريف الأسامي المحمودة وتبديلها ونقلها بالأغراض الفاسدة إلى معان غير ما أراده السلف الصالح والقرن الأول وهي خمسة ألفاظ الفقه والعلم والتوحيد والتذكير والحكمة فهذه أسام محمودة والمتصفون بها أرباب المناصب في الدين ولكنها نقلت الآن إلى معان مذمومة فصارت القلوب تنفر عن مذمة من يتصف بمعانيها لشيوع إطلاق هذه الأسامي عليهم]

Bil ve āgāh ol ki ᶜulūm-ı mezmūmenin ᶜulūm-ı şerᶜiyye ile menşe-i iltibāsları agrāz-ı fāside ile esāmī-i mahmūdeyi selef-i sālihīn ve karn-ı pīşīn murād etmedikleri maᶜānīye nakl ve tebdīl ve tagyīr ve tahrīf olunması kaziyyesidir Ve o elfāz beş lafzdır ki fıkh ve ᶜilm ve tevhīd ve tezekkür ve hikmet elfāzıdır İşte bu esāmī-i mahmūdedirler ve bunlarla muttasıf olanlarla dīnde erbāb-ı menāsıbdırlar velākin bir takım maᶜānī-i mezmūmeye nakl olunmuş olduklarından maᶜānīsiyle muttasıf bulunanların mezemmetlerinden kulūb-ı havāss ve hakāyık-şināsān müteneffir olagelmişler, çünkü işbu esāmī o eşhāsa şüyūᶜ-ı ıtlākı vākiᶜ olmuştur

[اللفظ الأول الفقه فقد تصرفوا فيه بالتخصيص لا بالنقل والتحويل إذا خصصوه بمعرفة الفروع الغريبة في الفتاوى والوقوف على دقائق عللها واستكثار الكلام فيها

وحفظ المقالات المتعلقة بها فمن كان أشد تعمقا فيها وأكثر اشتغالا بها يقال هو الأفقه ولقد كان اسم الفقه في العصر الأول مطلقا على علم طريق الآخرة ومعرفة دقائق آفات النفوس ومفسدات الأعمال وقوة الإحاطة بحقارة الدنيا وشدة التطلع إلى نعيم الآخرة واستيلاء الخوف على القلب]

Lafz-ı evvel yaᶜnī birinci lafz ki fıkhtır, ᶜasr-ı evvel ve zamān-ı mütekaddimde ᶜilm-i āhiret ve maᶜrifet-i dekāyık-ı āfāt-ı nüfūs ve mefsedet-i aᶜmāl ve hakāret-i dünyāya ihāta eden kuvvet ve naᶜīm-i āhiret üzerine şiddet-i ıttılāᶜ u vukūf ve kalb üzerine istīlā-i havfa mutlak iken fetāvāda fürūᶜ-ı garībe maᶜrifetine ve ᶜilelinin dekāyıkı üzere muttaliᶜ ve onda istiksār-ı kelām edip onlara müteᶜallik hıfz-ı makālāt edenlere bi't-tahsīs; her kim ki onda taᶜmīki şedīd ve iştigāli kesīr olur ise ona efkah ismi istiᶜmāl olundu, yoksa lafz-ı fıkhta nakl ve tahvīl olmamıştır ve o tahsīs ise birisinde müstenid olmayıp tahsīs bilā-muhassıs kabīlindendir

[ويدلك عليه قوله عز وجل ﴿لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ﴾ وما يحصل به الإنذار والتخويف هو هذا الفقه دون تفريعات الطلاق والعتاق واللعان والسلم والإجارة فذلك لا يحصل به الإنذار والتخويف بل التجرد له على الدوام يقسي القلب وينزع الخشية منه كما نشاهد الآن من المتجردين له وقال تعالى ﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا﴾ وأراد به معاني الإيمان دون الفتاوى]

Ve lafz-ı fıkh ᶜilm-i āhirete ve maᶜrifet-i āfāt-ı nüfūs ve mefsedet-i aᶜmāl ve mā-ᶜutife ᶜaleyhiye mustalah ve mevzūᶜ olduğuna Melik-i müteᶜālin [217] ﴿لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ﴾ kelām-ı celīli delālet eyler, zīrā ki onunla inzār ve tahvīf hāsıl olan [137] nesne fıkh olmak īcāb eder Ve fi'l-hakīka fıkh odur, yoksa tefrīᶜāt-ı talāk ve ᶜıtāk ve liᶜān ve selem ve icāre değildir, çünkü bunlarla inzār ve tahvīf hāsıl olmaz, belki bunlara tecerrüd etmek hāli kalbin kasvetini mūcibdir, nitekim bunlara mütecerrid olan kesāndan görüp müşāhede ederiz Ve tebāreke ve taᶜālā [218] ﴿لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا﴾ diye beyān buyurmuş ki onunla maᶜānī-i īmānı murād edip fetāvāyı murād buyurmamıştır, çün

217 "Din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya!" et-Tevbe, 9/122.

218 "Kalpleri olup bunlarla anlamayan" el-Aᶜrāf, 7/179.

kim medlūl-i lafzı odur ki "Onlara gönüller vardır, ammā onunla bir şey fehm etmezler" demektir." Zīrā fehm edemedikleri maᶜānī ancak maᶜānī-i īmān idi, fetāvā değildi.

[ولعمري إن الفقه والفهم في اللغة اسمان بمعنى واحد وإنما يتكلم في عادة الاستعمال قديما وحديثا قال تعالى ﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ﴾ الآية فأحال قلة خوفهم من الله واستعظامهم سطوة الخلق على قلة الفقه]

Ve ᶜömrüme ben kasem ederim ki fıkh ve fehm ikisi lügatte bir maᶜnā-yı vāhide gelmişler ve ᶜādet-i istiᶜmālde ancak kadīm ve hadīs olarak tekellüm olunagelmişlerdir. Ve dahi Hak subhānehu ve taᶜālā ﴿لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ﴾[219] buyurmuş ki küffārın kıllet-i havfları ve satvet-i halka istiᶜzāmlarını kıllet-i fıkha ihāle etmiştir.

[فانظر إن كان ذلك نتيجة عدم الحفظ لتفريعات الفتاوى أو هو نتيجة عدم ما ذكرناه من العلوم]

Artık buna sen nazar edip bak ki o hāl tefrīᶜāt-ı fetāvāya ᶜadem-i hıfzlarının netīcesi mi oldu, yoksa ᶜulūmdan bizim bu zikr ettiğimiz ᶜilm ᶜademinin netīcesi mi oldu?

[وقال صلى الله عليه وسلم "عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ فِي الدِّينِ" للذين وفدوا عليه]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ki istifāde-i ᶜilm için cānib-i ᶜālīsine gelmiş olan zevāt için "عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ فِي الدِّينِ"[220] diye buyurdu, yaᶜnī "Dīnde ᶜālim ve hakīm ve fakīhlerdir" demiş.

[وسئل سعد بن إبراهيم الزهري رحمه الله أي أهل المدينة أفقه فقال أتقاهم لله تعالى فكان أشار إلى ثمرة الفقه والتقوى ثمرة العلم الباطن دون الفتاوى والأقضية]

Ve dahi Saᶜd b. İbrāhīm ez-Zührī ᶜaleyhi'r-rahmeden ehl-i Medīne'nin hangisi efkahtır diye soruldukta, "Tebāreke ve taᶜālāya ittikāsı çok olanlardır" diye haber vermiş, sanki bu sözü ile semere-i fıkha işāret etmiştir. Ve takvā ise ᶜilm-i bātınīnin semeresi olup fetāvā ve akziye-

219 "Onların kalplesinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır." el-Haşr, 59/13.

220 *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 9/279, "عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ كَادُوا مِنْ صِدْقِهِمْ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ" şeklinde.

nin semeresi değildir ki bu kıssa dahi fıkh ʿilm-i bātına ıtlākı haml eder, yaʿnī ʿilm-i āhiret ve ʿulūm-ı dīniyyenin maʿrifeti demektir.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ قَالُوا بَلَى قال مَنْ لَمْ يُقَنِّطِ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللهِ وَلَمْ يُؤَمِّنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللهِ وَلَمْ يُؤْيِسْهُمْ مِنْ رَوْحِ اللهِ وَلَمْ يَدَعِ الْقُرْآنَ رَغْبَةً إِلَى مَا سِوَاهُ'']

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ'' ilh. el-hadīs diye buyurmuş. Ve hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Ey benim ashābım, āgāh olunuz da siz istemez misiniz ki fakīh-i kāmil hangi ādem olduğunu ben size haber vereyim?" diye irāde buyurulunca, huzzār-ı bezm-i saʿādet olan zevāt dahi "Evet isteriz" demelerinde efendimiz: "Fakīh-i kāmil odur ki nāsı rahmet-i ilāhīden iḳnāṭ etmeyen yaʿnī rahmet-i ilāhiyyeden kendi sözüyle ʿibādı bī-ümīd etmeyen ve mekr-i ilāhīden onları emīn ettirmeyen ve rūhullāhtan dahi onları meʾyūs ettirmeyen ve dīgerine ragbetle Kurʾān-ı terk etmeyen kimsedir" diye beyān buyurmuş.

[ولما روى أنس بن مالك قوله صلى الله عليه وسلم ''لَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَعَالَى مِنْ غَدْوَةٍ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مَنْ أَنْ أَعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ'' قال فالتفت إلى زيد الرقاشي وزياد النميري وقال لم تكن مجالس الذكر مثل مجالسكم هذه يقص أحدكم وعظه على أصحابه ويسرد الحديث سردا إنما كنا نقعد فنذكر الإيمان ونتدبر القرآن ونتفقه في الدين ونعد نعم الله علينا تفقها فسمى تدبر القرآن وعد النعيم تفقها]

Ve dahi Hazreti Enes b. Mālik radiyallāhu ʿanhü, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''لَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَعَالَى مِنْ غَدْوَةٍ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مَنْ أَنْ أَعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ''[221] hadīs-i şerīfini rivāyet ettikte Zeyd-i Rekāşī'ye ve Ziyād en-Nümeyrī'ye iltifāt edip dedi ki "Bizim mecālis-i zikrimiz sizin işbu mecālis-i zikriniz gibi değildi, zīrā ki sizin mecālisiniz şānı böyledir ki sizin biriniz ashāb üzerine kendi vaʿzını hikāye edip hadīs-i şerīfi serd eder ve bizim mecālisimiz ise biz otu-

221 Ebū Dāvūd, İlm, 13, no: 3667 (bazı küçük lafız farklarıyla); *Kūtu'l-Kulūb*, 1/258-259.

rup īmānı zikr eder ve Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānı tedebbür etmekle dīnde tefakkuh edip ve bizim üzerimize sezāvār buyurulan niᶜam-ı ilāhiyyeyi tefakkuh ᶜadd ederdik ki bizim zikrimiz ancak bu idi, başka birşey değil idi" diyerek taᶜrīf-i zikr ü tefakkuh etmiş ve tedebbür-i Kurᵓān ve ᶜadd-i niᶜam-ı ilāhiyyeye fıkh nāmı vermiştir ki onların işbu hāllerini fıkh tesmiye etmiştir.

Ve rivāyet ettiği hadīs-i şerīfin hulāsa-i müfād-ı münīfi ise: "Tahkīkan sabāh namāzından tulūᶜ-ı şemse kadar Hak subhānehu ve taᶜālāyı zikr eden bir kavm ile benim oturmaklığım dört rakabeyi āzād eylemekten bana daha ziyāde sevgilidir." Yaᶜnī namāz-ı subhtan tulūᶜ-ı şemse kadar benim kavm-i zākirīn ile cülūs etmekliğim bence dört nefer esīrin ᶜıtk etmesinden daha ziyāde makbūl ve mahbūbdur.

Ve *Sirācü'l-Münīr*'de muharrer ve ᶜÖmer b. el-Hattāb'dan mervī bulunan hadīs-i şerīfin ᶜibāresi ise " لَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ مِنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَعْتِقَ أَرْبَعَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ وَلَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ تَعَالَى مِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَعْتِقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ" ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Ben sabāh namāzından tulūᶜ-ı āfitāba kadar tebāreke ve taᶜālāyı zikr eder [138] bir kavm ile benim oturmaklığım bence İsmāᶜīl ᶜaleyhi's-selāmın veledinden dört nefer esīrin ᶜıtk etmelerinden daha ziyāde sevgili ve mahbūbtıraktır. Ve kezālik salāt-ı ᶜasrdan gurūb-ı āfitāba kadar zikrullāh ile meşgūl olan bir kavm ile benim oturmaklığım veled-i İsmāᶜīl'den bir rakabenin ᶜıtkından bana daha ziyāde sevgili ve mahbūbtıraktır." Ve netīce-i kelām ise kavm-i zākirīn ile o mikdār makāmım benim ᶜindimde veled-i İsmāᶜīl'den ᶜıtk-ı rakabe etmekten ehabbdır ki tedebbür-i ahkām-ı Kurᵓāniyye ve ᶜadd-i niᶜam-ı rabbāniyyenin meclisi efdal-i mecālis ve fıkh ve fehmi aᶜzam-ı sevāb ve menāfiᶜdir demek ister, zīrā ki ᶜıtk-ı rakabenin sevābı çoktur, lā-siyyemā o rakabe evlād-ı kirāmdan olsa elbette onun sevābı daha ziyāde olur ve dört rakabe olur ise daha ziyāde kat-ender-kat sevābı cezīl ve müzeāᶜif bulunur. Ve bu kadarca sevāb kazanmaktan kavm-i zākirīn ile bir sāᶜatte bulunmaklık ona ehabb olunca behemehāl o meclisin huzūrundan hāsıl olacak sevāb o

sevābdan ziyāde ve aᶜzam olmaklığı lāzım gelir ve bu sūrette fıkh o tedebbür ve tezekkür demek olur.

[قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللّٰهِ وَحَتَّى يَرَى لِلْقُرْآنِ وُجُوهًا كَثِيرَةً"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ"[222] ilh. el-hadīs buyurdu. Ve hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Bir ᶜabd yaᶜnī Allāh ᶜazīmü'ş-şānının bir kulu tamām-ı fıkha mütefakkıh olamaz yaᶜnī fakīh-i kāmil olmaz tā kim fī-zātillāh nāsı bugz ede ve dahi Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şāna vücūh-ı kesīreyi göre." Yaᶜnī rızā-yı Bārī için ᶜāleme bugz ve muhabbet etmeyince ve zāt-ı zi'l-celāli bilip māsivāyı terk etmeyince ve Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şāna tedebbür edip medlūl-i elfāz-ı Kurʾāniyye'ye vücūh-ı kesīre rivāyet etmeyince hīç bir mahlūk fakīh-i tāmm ve mütefakkıh-ı kāmil olamaz demektir.

[وروي أيضا موقوفا على أبي الدرداء رضي الله عنه مع قوله "ثُمَّ يُقْبِلُ عَلَى نَفْسِهِ فَيَكُونُ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا"]

Ve bu hadīs-i şerīf Ebi'd-Derdā üzerine mevkūf olarak rivāyet olunmuş ki tetimmesinde "ثُمَّ يُقْبِلُ عَلَى نَفْسِهِ فَيَكُونُ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا"[223] ᶜibāresi dahi mezkūr olmuş. Ve netīce-i meʾāl-i tetimmesi ise: "O kimse tamāmen fakīh olmaz mādām ki nāsı fī-zātillāh makt ve bugz etmeyince ve hem dahi Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şāna vücūh-ı kesīreyi görüp tedebbür etmeye ve sonrada kendi nefsine teveccüh ve ikbāl edip de kendi nefsini dahi kezālik maᶜa-ziyādetin ve şiddetin bugz ve makt eylemeye" ki böyle olmayınca tamamen mütefakkıh olmaz demek olur.

[وقد سأل فرقد السبخي الحسن عن الشيء فأجابه فقال إن الفقهاء يخالفونك فقال الحسن رحمه الله: ثكلتك أمك فُرَيْقِد وهل رأيت فقيها بعينك إنما الفقيه الزاهد في الدنيا الراغب في الآخرة البصير بدينه المداوم على عبادة ربه الورع الكاف نفسه عن أعراض المسلمين العفيف عن أموالهم الناصح لجماعتهم ولم يقل في جميع في ذلك الحافظ لفروع الفتاوى]

---

222 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/812, no: 1515; 2/813, no:1516.

223 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/813, no:1516.

Ve dahi Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahmeden Ferkad es-Sebhī bir nesneyi suᵓāl edip cevābı alınca, "Bu mesᵓelede fukahānın muhālefeti vardır" diye Ferkad söylemiş. Ve o dahi "Ey Fureykıd, hamlde iken senin anan seni düşürüp de zāyiᶜ edeydi! ᶜAcabā sen gözünle bir fakīh gördüğün var mıdır? Fakīh ancak o kimsedir ki dünyāda zāhid ve āhirete rāgıb ve dīnine basīr ve Tanrısının ᶜibādetine müdāvim ve muvāzıb ve her bir emrinde müteverriᶜ ve aᶜrāz-ı müslimīnden nefsini mükiff ve emvāllerinden müstagnī ve ᶜafīf ve cemāᶜatlerine nāsıh olan kimsedir" demiş. İşte bunların cemīᶜinde fürūᶜ-ı fetāvā yı hāfız lakırtısı söylememiştir ki bu vasfa nazaran fakīh ancak bu sıfātı cāmiᶜ olan zāttır, yoksa fürūᶜ-ı fetāvāyı bilen zāt fakīh olmaz demek ister.

[ولست أقول إن اسم الفقه لم يكن متناولا للفتاوى في الأحكام الظاهرة ولكن كان بطريق العموم والشمول أو بطريق الاستتباع فكان إطلاقهم له على علم الآخرة أكثر فبان من هذا التخصيص تلبيس بعث الناس على التجرد له والإعراض عن علم الآخرة وأحكام القلوب وجدوا على ذلك معينا من الطبع]

Ve ben isem ben demiyorum ki fıkh fetāvā-yı ahkām-ı zāhireye tenāvül etmez, velākin diyorum ki bi-tarīki'l-ᶜumūm ve'ş-şümūl veyāhūd bi-tarīki'l-istitbāᶜ tenāvül eder ve evvelde ᶜilm-i āhirete ıtlākı daha ziyāde idi. İşte bununla maᶜlūm oldu ki ism-i fıkh fetāvā-yı ahkām-ı zāhireye tahsīsi ᶜulemā-i sūᵓ tarafından bir telbīstir, onu ki o telbīs ile ᶜālemi ona tecerrüd edip ᶜilm-i āhiret ve ahkām-ı kulūbdan iᶜrāz ve meyl etmelerine bāᶜis oldu. Ve bunun üzerine tabᶜdan bir muᶜīn ve yāver dahi bulmuşlardır.

Netīce-i kelām fıkh ᶜulūm-ı āhiret ve ahkām-ı kulūba ve bi-tarīki'l-istitbāᶜ fetāvā-yı zāhire ahkāmına ıtlāk olunmuş ve fi'l-ekser ᶜulūm-ı āhirete müstaᶜmel olmuş iken ᶜulemā-i sūᵓ hubb-ı cāh ve mansıb-ı dünyevī için yalnız ᶜilm-i fetāvā-yı zāhireye tahsīs edip telbīs etmişler ve tabᶜ-ı beşerin hubb-ı māl u cāha olan meyli hasebiyle o dahi onlara muᶜīn ve yāver oldu tā ki ᶜulūm-ı āhiret ve ahkām-ı kulūba ıtlākı mefkūd olup ᶜālem ᶜilm-i fetāvā-yı zāhireye tecerrüdle ᶜulūm-ı dīniyyeden iᶜrāz ettiler diye taᶜlīl etmiş.

[فإن علم الباطن غامض والعمل به عسير والتوصل به إلى طلب الولاية والقضاء والجاه والمال متعذر فوجد الشيطان مجالا لتحسين ذلك في القلوب بواسطة تخصيص اسم الفقه الذي هو اسم محمود في الشرع]

Çünkü ᶜilm-i bātın gāmız bir ᶜilm olup ve onunla ᶜamel etmek güç ve düşvār olup onunla taleb-i velāyet ü kazā vü cāh u māl [139] dahi müteᶜazzir ve vāsıtasıyla bu gibi menāsıb u menāfiᶜ-i dünyeviyyeye mütevassıl olmak gayr-i kābil olmakla ᶜaleyhi mā-yestehık şeytān-ı laᶜīn dahi kulūb-ı nāsta ism-i fıkh tahsīsi vāsıtasıyla onun tahsīnine mecāl bulup artık o sūretle lede'ş-şerᶜ mahmūd olan ism-i fıkh bilā-delīl velā-sened ᶜilm-i fetāvā-yı zāhire ahkāmına tahsīs olunmuştur.

[اللفظ الثاني العلم]

Ve lafz-ı sānī ki ᶜilmdir.

[وقد كان يطلق ذلك على العلم بالله تعالى وبآياته وبأفعاله في عباده وخلقه حتى أنه لما مات عمر رضي الله عنه قال ابن مسعود رحمه الله لقد مات تسعة أعشار العلم فعرفه بالألف واللام ثم فسره العلم بالله سبحانه وقد تصرفوا فيه أيضا بالتخصيص حتى شهروه في الأكثر بمن يشتغل بالمناظرة مع الخصوم في المسائل الفقهية وغيرها فيقال هو العالم على الحقيقة وهو الفحل في العلم ومن لا يمارس ذلك ولا يشتغل به يعد من جملة الضعفاء ولا يعدونه في زمرة أهل العلم وهذا أيضا تصرف بالتخصيص]

O dahi ᶜasr-ı evvelde maᶜrifetullāha ve ᶜibād ve halkında olan āyāt ve efᶜāli maᶜrifetine ıtlāk olunmuş idi, hattā ᶜÖmer b. el-Hattāb'ın vefāt ettiği vaktte İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rahme "ᶜİlmin dokuz ᶜöşrü öldü" diye zikr ve elif-lām ile muᶜarref olarak ᶜilmi yād etmekle o ᶜilm el-ᶜilmu-billāh olduğu beyān ve tefsīr etmiş. İşte o lafzda dahi tahsīs ile tasarruf etmişler, tā kim fi'l-ekser husūm ile mesāil-i fıkhiyye vü sāireye bi'l-münāzara müştagil bulunan ādemlere hasren ıtlākı müştehir olmuş ve o ādemlere hakīkaten ᶜālim onlardır ve ᶜilmde fahl ancak o ādemlerdir derler ve o ki onda mümārese etmez ve o münāzarada müştagil olmaz, o ādem cümle-i zuᶜafādan sayılır ve belki zümre-i ehl-i ᶜilmden

onu saymazlar. Ve bu dahi yaᶜnī ᶜilmin buna kasrı kezālik tahsīs ile bir tasarruftur ki bu kasr ve tahsīse kezālik delīl ve müstenid yoktur.

[ولكن ما ورد من فضائل العلم والعلماء أكثره في العلماء بالله تعالى وبأحكامه وبأفعاله وصفاته وقد صار الآن مطلقا على من لا يحيط من علوم الشرع بشيء سوى رسوم جدلية في مسائل خلافية فيعد ذلك من فحول العلماء مع جهله بالتفسير والأخبار وعلم المذهب وغيره وصار ذلك سببا مهلكا لخلق كثير من أهل الطلب للعلم]

Ve maᶜlūmdur ki ᶜilm ve ᶜulemā fezāyilinde vārid olan āyāt ve āsārın ekseri ancak ᶜulemāᵓ billāh olanlar ve ahkām u efᶜāl ü sıfāt-ı ilāhiyyeye ᶜārif ve dānā ve āşinā bulunanların haklarındadır. Ve'l-hāl bu zamānede lafz-ı ᶜilm ᶜilmden mesāyil-i hilāfiyyede rüsūm-ı cedeli bilip onun maᶜrifetinden gayrı dīger bir ᶜilme ihāta etmeyene ıtlāk olunagelmektedir ki o rüsūm-ı cedeliyyeye āşinā olan ādem tefsīr ve ahbār ve ᶜilm-i mezheb ve sāireye olan cehliyle berāber fühūl-i ᶜulemādan sayılır ve bu hāl ehl-i taleb-i ᶜilmden halk-ı kesīrin ihlākine sebeb olmuştur.

Hāsıl-ı kelām lafz-ı ᶜilm ᶜulūm-ı dīniyye vü dünyeviyyeye āşinā olanlara ve bi'l-hāssa ᶜulūm-ı āhireti bilip maᶜrifetullāh ile maᶜan maᶜrifet-i ahkām u efᶜāl ü sıfāta āşinā olana ıtlāk olunurdu ki aslen bu maᶜānīye mevzūᶜ iken işbu ᶜasr-ı ahīrde mesāil-i hilāfiyyede husūm ile münāzara edip rüsūm-ı cedeliyyeyi bilen zevāta ıtlāk olundu, belki yalnız bu maᶜnāya hasr ve kasr ve tahsīs olundu. Ve bu kasr ve tahsīsi talebe-i ᶜulūmun ihlākine sebeb-i müstakil oldu demek ister.

[اللفظ الثالث التوحيد]

Ve üçüncü lafz ki tevhīd idi.

[وقد جعل الآن عبارة عن صناعة الكلام ومعرفة طريق المجادلة والإحاطة بطرق مناقضات الخصوم والقدرة على التشدق فيها بتكثير الأسئلة وإثارة الشبهات وتأليف الإلزامات حتى لقب طوائف منهم أنفسهم بأهل العدل والتوحيد وسمى المتكلمون العلماء بالتوحيد مع أن جميع ما هو خاصة هذه الصناعة لم يكن يعرف منها شيء في العصر الأول بل كان يشتد منهم النكير على من كان يفتح بابا من الجدل والمماراة]

O dahi sınāᶜat-ı kelām ve maᶜrifet-i tarīk-i mücādele ve ihāta-i turuk-ı münākazāt-ı husūm ile bu yollarda kudret ve teşeddukta üstād yaᶜnī deᵓb-i mütekebbirīn üzere ağzı köşesiyle söz söylemeğe muktedir ve dahi onda teksīr-i esᵓile ile isāre-i şübehāt ve teᵓlīf-i ilzāmāt fennine māhir olanların sanᶜatlarına ıtlāk olunup ki bu sınāᶜatten ᶜibāret kılınmış, hattā bu sınāᶜat sāhiblerinden bir tāife kendi nefslerini ehl-i ᶜadl ü tevhīd ile telkīb edip ve zümre-i mütekellimīni dahi "el-ᶜulemā bi't-tevhīd" diye tesmiye etmişler yaᶜnī tevhīd-āşināyān ismi ile onları tesmiye etmişler. Hālbuki bu sınāᶜatın cemīᶜ-i hāssaları ᶜasr-ı evvelde bilinmemiş ve ondan bir şey dahi maᶜrūf olmamış, belki ᶜasr-ı evvel ᶜulemāsı tarafından bāb-ı cedel ü mümārātı feth eden hakkında inkār-ı şedīd vākiᶜ olur idi ki hulāsa-i kelāmdan lafz-ı tevhīdi dahi işbu ᶜasr-ı ahīrde ilā gayri mā-vuziᶜa leh āher bir maᶜnāya nakl ve ıstılāh olunduğu anlaşılıyor.

[فأما ما يشتمل عليه القرآن من الأدلة الظاهرة التي تسبق الأذهان إلى قبولها في أول السماع فلقد كان ذلك معلوما للكل [140] وكان العلم بالقرآن هو العلم كله وكان التوحيد عندهم عبارة عن علم آخر لا يفهمه أكثر المتكلمين وإن فهموه لم يتصفوا به]

Ve Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın müştemil olduğu edille-i zāhire ki evvel istimāᶜlarında kabūlüne ezhān-ı ᶜārifān sebkat eder, o edille kāffelerinin maᶜlūmu idi ve maᶜānī-i Kurᵓāniyye'yi bilmek ᶜilmin mecmūᶜu idi ve onların ᶜindinde tevhīd ᶜilm-i āherden ᶜibāret idi ki ekser-i mütekellimīn onu bilmez idi ve bilseler bile onunla muttasıf olmazlar idi.

[وهو أن يرى الأمور كلها من الله عز وجل رؤية تقطع التفاته عن الأسباب والوسائط فلا يرى الخير والشر كله إلا منه جل جلاله فهذا مقام شريف إحدى ثمراته التوكل كما سيأتي بيانه في كتاب التوكل]

Ve o ᶜilm-i āher ise ki zamān-ı evvelde onu tevhīd ᶜadd ederler idi, o dahi kāffe-i vesāyıt u esbābdan katᶜ-ı iltifāt ile kāffe-i umūru kāinātı yaratan Hallāk-ı ᶜālemden görmekliktir ki Allāh ᶜazīmü'ş-şāndan gayrı bir hayr ve şerri görmez de cemīᶜ-i umūru Hak subhānehu ve taᶜālādan bilip ve kāffe-i hayr u şerri dahi ondan görür. Ve bu hāl ve şān bir makām-ı

şerīf olup ki kitāb-ı tevekkülde vārid olacak beyān ve tafsīl ve taᶜrīf ve teşrīh üzere onun semeresinin birincisi tevekküldür. İşte tevhīddir ki bu iᶜtikāda ıtlāk ederler idi.

[ومن ثمراته أيضا ترك شكاية الخلق وترك الغضب عليهم والرضاء والتسليم لحكم الله تعالى]

Ve dahi şikāye-i halkın terki ve onların üzerine gazab etmenin terki ve hükm-i ilāhīye rızā ve teslīm etmeklik şānı dahi onun semerelerindendir yaᶜnī kazā vü kader-i rabbānīye rızā ve teslīm ile halktan terk-i şikāyet etmek ve hīç bir şeyden dolayı onların üzerine gazab etmemeklik hāli o tevhīdin semerelerindendir.

[وكانت إحدى ثمراته قول أبي بكر الصديق رضي الله عنه لما قيل له في مرضه أَنَطْلُبُ لك طبيبا فقال الطبيب أمرضني وقول آخر لما مرض فقيل له ماذا قال لك الطبيب في مرضك فقال قال لي إني فعال لما أريد وسيأتي في كتاب التوكل وكتاب التوحيد شواهد ذلك]

Ve dahi onun semeresinin birisi idi ki hastalığı hengāmında Ebū Bekr es-Sıddīk radiyallāhu ᶜanhüye "Sana bir tabīb isteyelim mi?" denildikte, o dahi: "Beni hasta eden ancak o tabībdir" demesi yaᶜnī Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk'in bu kelāmı tevhīd-i mezkūrun semeresi idi. Ve dīger bir rivāyette Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk hasta oldukta ona denilmiş ki "Senin bu hastalığında tabīb sana ne dedi?" O dahi bana "Ben kendi dilediğimi işlerim" diye söyledi. Ve kitāb-ı tevhīd ü tevekkülde bunun şevāhidi gelecektir, yaᶜnī tevhīd bu iᶜtikād olduğunun şevāhidi o mebāhiste vārid olacaktır.

[والتوحيد جوهر نفيس وله قشران [أحدهما أبعد عن اللب من الآخر] فخصص الناس الاسم بالقشر وبضعة الحراسة للقشر وأهملوا اللب بالكلية]

Ve mā-hasal bu tevhīd ancak iki kabuklu bir cevher-i nefīs gibidir ve halk ve ᶜālem onun kabuklarının lübbü yaᶜnī içi ve magzını külliyen terkile kabuğa ismini tahsīs etmişler ve dahi kabuklarının muhāfazası sınāᶜatine yaᶜnī ism-i tevhīdi onlara tahsīs etmişler. ve dahi kabuklarının muhāfazası sınāᶜatine, yaᶜni ism-i tevhīdi onlara tahsīs etmişlerdir.

[فالقشر الأول هو أن تقول بلسانك لا إله إلا الله وهذا يسمى توحيدا مناقضا للتثليث الذي صرح به النصارى ولكنه قد يصدر من المنافق الذي يخالف سره جهره]

Ki kışr-ı evveli yaᶜnī tevhīdin kışr-ı evveli kendi lisānınla telaffuz-ı lā ilāhe illallāh kelimesini söylemektir ve bu sözü söylemek tevhīd tesmiye olunur ki buna nasārānın tasrīh ettikleri teslīsin münākızı olan tevhīde tesmiye olunur velākin bu kelām sırrı cehrine mübāyin yaᶜnī onun rāzı ve gizlisi sīret-i zāhirine gayr-ı mutābık ki içi dışına muhālif olan merd-i münāfıktan dahi sādır olabilir.

[والقشر الثاني أن لا يكون في القلب مخالفة وإنكار لمفهوم هذا القول بل يشتمل ظاهر القلب على اعتقاده وكذلك التصديق به وهو توحيد عوام الخلق والمتكلمون كما سبق حراس هذا القشر عن تشويش المبتدعة]

Ve ikinci kışrı bu sözü söyleyenin kalbinde bu sözün mefhūmuna bir muhālefet ve inkār olmaz yaᶜnī bu kelāmın mütekellimi kalbinde mefhūm-ı kelāmına bir muhālefet ve inkārı olmaz da belki zāhir-i kalb onun iᶜtikādına müştemil olur ve kezālik onunla tasdīk eyler. Ve bu tevhīd ancak ᶜavāmm-ı halkın tevhīdidir ki taᶜrīf-i mesbūk üzere zümre-i mütekellimīn teşvīş-i mübtediᶜadan bu kışrın yaᶜnī bu kabuğun muhāfızıdırlar, yaᶜnī bekçisi ve pāsbāncısıdırlar.

[والثالث وهو اللباب]

Ve üçüncüsü o magzıdır ki o kışrın içi ve lübbüdür, yaᶜnī o kabukların derūnunda saklı bulunan semere-i muᶜteberesi ve lübb-i maksūdudur.

[أن يرى الأمور كلها من الله تعالى رؤية تقطع التفاته عن الوسائط وأن يعبده عبادة يفرده بها فلا يعبد غيره]

O dahi o iᶜtikāddır ki kāffe-i umūru zāt-ı zi'l-celālden göre, böyle bir görmek ki onun iltifātı kāffe-i vesāyıttan katᶜ ede ve dahi Hak subhānehu ve taᶜālāyı böyle bir ᶜibādetle ᶜibādet ede ki onu o ᶜibādet ile ifrād ede, yaᶜnī ᶜibādetinde dīgeri teşrīk etmeye ki onun gayrısına bir ᶜibādet eylemeye ve ᶜibādetinde ihlās-ı tāmm hāsıl ola.

[ويخرج عن هذا التوحيد اتباع الهوى فكل متبع هواه فقد اتخذ هواه معبوده قال الله ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيهُ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "أَبْغَضُ إِلٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى هُوَ الْهَوَى"]

Ve bu sūrette olan tevhīdden etbā-ı hevā hāric olur, çünkü her kim ki hevāsına müttebiᶜ olur, kendi hevāsını maᶜbūd ittihāz etmiş olur. Ve zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيهُ﴾[224] Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Kendi hevāsını kendisine ilah ve maᶜbūd ittihāz edeni gördün mü?" Yaᶜnī ey nebiyy-i zī-şānım, bana haber ver ki bu küffār-ı hāksār ve müşrikīn-i pür-hasārın içinde kendi hevāsını terk edip rāh-ı hidāyete sülūk etmiş bir kimseleri gördün mü?" Sanki hevā-yı nefslerine şiddet-i ittibāᶜ ü mutāvaᶜat etmelerinden nāşī hevālarına tapınır gibi olmuşlar ve maᶜbūdlarına inkıyād ve mutāvaᶜat ettikleri gibi hevālarına mutīᶜ ve münkād ve müttebiᶜ olmuşlar. Bunlardan sen hidāyeti tevakkuᶜ edip meᵓmūl eder misin demektir, yaᶜnī onlardan hidāyet daha meᵓmūl olunamaz demektir.

Ve bir rivāyette gelmiş ki tāife-i putperestin bir ᶜādetleri var olmuş ki güzelce bir taşı görüp [141] beğenirlerse o taşı sanem ittihāz edip taparlardı. Ve bu hāl delālet eder ki ᶜibādetleri hevālarına uydurmuşlar ve hevāları maᶜbūdları olmuştur, hattā baᶜde-zamānin o taştan güzel ve ahsen dīger bir taş görürlerse evvelki taşın ᶜibādetini terk edip ikinci taşa ᶜibādet etmeğe başlarlardı. Ve bu mertebede hevā-yı nefse uyup dalālete münhemik olan kesāndan hidāyet yolunu aramaklık görünür mü yaᶜnī görünemez demektir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "أَبْغَضُ إِلٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ عِنْدَ اللهِ تَعَالَى هُوَ الْهَوَى" buyurmuş. Ve hulāsa-i müfād-ı münīfi: "ᶜİndallāh yerde ᶜibādı tarafından tapınmış olan maᶜbūdāt-ı bātılanın içinde en ziyāde mebgūz olan şey hevādır."

[وعلى التحقيق من تأمل عرف أن عابد الصنم ليس يعبد الصنم وإنما يعبد هواه إذ نفسه مائلة إلى دين آبائه فيتبع ذلك الميل وميل النفس إلى المألوفات أحد المعاني التي يعبر عنها بالهوى]

---

224 "Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?" el-Cāsiye, 45/23.

Ve ᶜale't-tahkīk hakāyık emrinde teᵓemmül eden kimse bilir ki putperestān takımının ᶜibādetleri sanemlerine olmayıp ancak ᶜābid-i sanem kendi hevāsına ᶜibādet eder, çünkü nefsi onun babasının dīnine māyildir ve kendisi dahi o meyle müttebiᶜ olur. Ve meᵓlūfāta nefsin meyli ise üzerine hevā taᶜbīr olunan maᶜānīnin birisidir.

[ويخرج من هذا التوحيد التسخط على الخلق والالتفات إليهم فإن من يرى الكل من الله عز وجل كيف يتسخط على غيره]

Ve dahi taᶜrīfi mesbūk olan tevhīdden halka gazab veyāhūd onlara iltifāt etmek hāli dahi hāric olur, zīrā ki her bir şeyi zāt-ı zi'l-celālden görünce gayrısına rızā veyā gazab nice mutasavver olabilir.

[فلقد كان التوحيد عبارة عن هذا المقام وهو مقام الصديقين فانظر إلى ماذا حول وبأي قشر قنع منه وكيف اتخذوا هذا معتصما في التمدح والتفاخر في ما اسمه محمود مع الإفلاس عن المعنى الذي يستحق الحمد الحقيقي وذلك كإفلاس من يصبح بكرة ويتوجه إلى القبلة ويقول ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا﴾ وهو أول كذب يفاتح الله به كل يوم إن لم يكن وجه قلبه متوجها إلى الله تعالى على الخصوص فإنه إن أراد بالوجه الوجه الظاهر فما وجهه إلا إلى الكعبة وما صرفه إلا عن سائر الجهات والكعبة ليست جهة للذي فطر السموات والأرض حتى يكون المتوجه إليها متوجها إليه تعالى عن أن تحده الجهات والأقطار وإن أراد به وجه القلب وهو المطلوب المتعبد به فكيف يصدق في قوله وقلبه متردد في أوطاره وحاجاته الدنيوية ومتصرف في طلب الحيل في جمع الأموال والجاه واستكثار الأسباب ومتوجه بالكلية إليها فمتى وجه وجهه للذي فطر السموات والأرض وهذه الكلمة خبر عن حقيقة التوحيد]

İşte ᶜale't-tahkīk ᶜasr-ı evvel ve zamān-ı pīşīnde bu edille ve āyātın müfādı mūcebince tevhīd bu makāmdan ᶜibāret idi ve bu makām makām-ı sıddīkīn iken imdi sen bak ve nazar eyle ki neye tahvīl olunmuş ve hangi kabuğu ile ondan kanāᶜat olunmuş ve nice hamd-i hakīkīye müstehak olan maᶜnādan müflislik ve tehī-destlikle berāber yalnız mahmūd ve memdūh bir ism ile tefāhur ve temedduhta bu püşt ve penāh ve muᶜtesam ittihāz kılınmış. Ve bu hāl ise o müflislik hāline benzer ki ᶜale's-sabāh kalkıp kıbleye bi't-teveccüh ﴿إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ

﴿السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا﴾[225] okuya, hālbuki o kimsenin kalbi ᶜale'l-husūs Hak subhānehu ve taᶜālāya müteveccih bulunmazsa beher yevm Allāh ᶜazīmü'ş-şān ile iftitāh ettiği kelām kizbin en ūlāsı olur, çünkü vechden vech-i zāhiri yaᶜnī yüzü murād eylerse yüzü ancak Kaᶜbe'ye tevcīh etmiş, āher nesneye tevcīh etmemiştir ki cihet-i Kaᶜbe'ye cihāt-ı sāireden sarf ve tahvīl eylemiştir ve Kaᶜbe-i mükerreme ise ﴿فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[226] ciheti değildir ki tā ki Kaᶜbe'ye teveccüh etmekle ona müteveccih olmuş ola.

Hak subhānehu ve taᶜālā cihāttan mütenezzih ve tahdīd-i cihāttan vāreste ve müstagnī ve müteᶜālīdir, yaᶜnī aktār-ı ᶜālem ve cihāt-ı sitte onu tahdīd edemez. Ve eger onunla yaᶜnī bu āyetin tilāvetiyle vechinden garaz ve murādı onun vech-i kalbī ki asl müteᶜabbidün bih ve matlūb odur, o dahi kalbi kendi hācātı ile mütereddid ve evṭār ve ihtiyācāt-ı dünyeviyyesiyle meşgūl ve cemᶜ-i māl u cāh ve istiksār-ı esbāb hīleleri talebinde mutasarrıf ve bi'l-külliyye bu mekāsıd-ı dünyeviyyeye müteveccih olduğu hālde nice o sözünde sıdk etmiş olur ve ne vaktte fātıru's-semāvāti ve'l-arza tevcīh eylemiş olur? Hālbuki işbu kelime ancak hakīkat-i tevhīdden haberdir.

[فالموحد هو الذي لا يرى إلا الواحد ولا يوجه وجهه إلا إليه وهو امتثال قوله تعالى ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾]

Zīrā muvahhid olan kimse ancak o kimsedir ki vāhidden gayrı dīger bir şeyi görmez ve ondan gayrı bir nesneye yüzünü çevirip müteveccih olmaz ki hemīşe Ferd-i bī-misāle teveccüh eder ve Vāhid-i müteᶜāli görür. Ve bu hāl ve şān ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾[227] nassı müfādınca şeref-sudūr eden emr-i celīle imtisāldir.

---

225 "Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm." el-Enᶜām, 6/79.

226 "Gökleri ve yeri yaratan" Fātır, 35/1. Altı yerde geçer: el-Enᶜām, 6/14; Yūsuf, 12/101; İbrāhīm, 14/10; ez-Zümer, 39/46; eş-Şūrā, 42/11.

227 "(Ey Muhammed!) "Allah" (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar." el-Enᶜām, 6/91.

[وليس المراد به القول باللسان فإنما اللسان ترجمان يصدق مرة ويكذب أخرى وإنما موقع نظر الله تعالى المترجم عنه هو القلب وهو معدن التوحيد ومنبعه]

Yoksa bununla yalnız lisān ile onu söylemek murād değildir, zīrā ki insān ancak tercümāndır ki bir defᶜada sādık ve bir defᶜada kāzib olur, belki ondan murād mevkiᶜ-i nazar-ı ilāhīdir ki mütercemün anhü olan nesnedir, yaᶜnī ki kalbdir, çünkü maᶜden-i tevhīd ve menbaᶜı ancak gönüldür.

[اللفظ الرابع الذكر والتذكير فقد قال الله تعالى ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾]

Ve dördüncü lafz ki lafz-ı zikr ü tezkīr idi, işte o dahi tebāreke ve taᶜālā onun hakkında ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾[228] buyurmuştur ki netīce-i meᵓāl-i ᶜālīsi: "Sen hemān tezkīr eyle, çünkü ᶜale't-tahkīk [142] zikrā müᵓminlere menfaᶜat verir" demektir.

[وقد ورد في الثناء على مجالس الذكر أخبار كثيرة كقوله صلى الله عليه وسلم "إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا" قيل وما رياض الجنة قال "مَجَالِسُ الذِّكْرِ"[229]]

Ve dahi mecālis-i zikrin medh ve senāsında ahbār-ı kesīre vārid olmuştur, nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا فِيهَا"[230] diye emr buyurmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Siz eger riyāz-ı cennete mürūr ettinizse siz onda terettuᶜ ediniz" diye irāde buyurulmuş. "Riyāz-ı cennet nedir?" diye istifsār buyuruldukta "mecālis-i zikrdir" diye beyān buyurulmuş.

"Mürūr" geçmek maᶜnāsınadır. Ve "riyāz" ravza'nın cemᶜidir ve

---

228 "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir." ez-Zāriyāt, 51/55.

229 "Cennet bahçelerine uğradığınızda oradan yararlanın." Tirmizī, Da'avāt, 83, no: 3510; *Musnedu Ahmed*, 3/150, no: 12523; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/66, no: 523; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 6/268; *Fethu'l-Bārī*, 11/210; *Feyzu'l-Kadīr*, 1/442. Bazı farklılıklarla.

230 "Cennet bahçelerine uğradığınızda oradan yararlanın." *Musnedu Ahmed*, 5/452, no: 23789; Tirmizī, Tefsīru'l-Kurān, 62, no: 3309; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 6/268; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/66; *Fethu'l-Bārī*, 11/210; Bazı farklılıklarla.

"ravza" bāgçe maᶜnāsınadır. Ve "retᶜ" lügatte hayvānın istediği tāze ve yeşil ottan ot otlamak maᶜnāsına gelmiştir, ammā buraya istiᶜmāli mecāzīdir ki merd-i müstemiᶜi bāgçede ve sebze-zārlıkta girip temettuᶜ eden hayvāna benzetmiş, yaᶜnī hayvān-ı gayr-i nātık nice sebzezārlıktan beğendiği ottan otlar, siz dahi cennete müşābih olan meclis-i zikrden esmār-ı cennete müşābih olan nasāyıh ve mevāᶜizden dilediğinizi istimāᶜ ile müntefiᶜ ve onunla mütemettiᶜ olunuz demektir.

Ve bu hadīs-i şerīf rüvātı müteᶜaddiddir ve nazmında dahi baᶜzı kelimātta tehālüf vākiᶜ olmuştur. Ve Enes b. Mālik radiyallāhu ᶜanhünün rivāyeti nazmı egerçi bu nazma muvāfık ise velākin "مَجَالِسُ الذِّكْرِ" kelimesi yerinde "حِلَقُ الذِّكْرِ" kelimesi vārid olmuştur ve dahi Ahmed b. Hanbel ve Tirmizī ve İmām Beyhakī kütüblerinde mazbūt ve kezālik Enes b. Mālik'ten mervī bulunan hadīsin nazmında "مَجَالِسُ الذِّكْرِ" yerinde "مَجَالِسُ الْعِلْمِ" lafzı vārid olmuştur. Ve Taberānī'de mazbūt ve İbn ᶜAbbās'tan mervī bulunan hadīs-i şerīfin nazmında "مَجَالِسُ الذِّكْرِ" yerinde "مَسَاجِد" kelimesi gelmiştir ve "قَالُوا" lafzı yerine "قِيلَ" lafzı gelmiştir. Ve dahi "وَمَا الرَّتْعُ" diye efendimizden soruldukta, yaᶜnī "Retᶜ nedir?" diye suᵓāl olundukta efendimiz "سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ" kelimātıdır diye beyān buyurulduğu ᶜibāresi dahi ᶜilāveten rivāyet olunmuştur.

Ve bu ehādīs-i şerīfenin tevfīk-i meᵓāllerinde eimme-i hadīs böylece tefsīr ve taᶜrīf etmişler ki sāilin hāllerine nazaran retᶜi bu kelimāt ile taᶜrīf buyurulmuş ve ona lāyık ᶜibādet gösterilmiş ki bu ᶜibādet ve kelimāt dahi yine meclis-i zikr ve meclis-i ᶜilmin semerelerinden bir semeredir demişler.

[وفي الحديث "إِنَّ لِلّٰهِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الدُّنْيَا سِوَى مَلَائِكَةِ الْخَلْقِ إِذَا رَأَوْا مَجَالِسَ الذِّكْرِ يُنَادِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا أَلَا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ فَيَأْتُونَهُمْ وَيَحُفُّونَ بِهِمْ وَيَسْتَمِعُونَ أَلَا فَاذْكُرُوا اللهَ وَذَكِّرُوا أَنْفُسَكُمْ"]

Ve dahi hadīs-i şerīfte vārid olmuş ki "إِنَّ لِلّٰهِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ"[231] ilh.

231 Buhārī, Daᶜavāt, 66, no: 6408; Müslim, ez-Zikr ve'd-Duᶜāᵓ, 25; Tirmizī,

el-hadīs. Ve hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Melāike-i halktan başka Hak subhānehu ve taᶜālānın dünyāda seyāhat eder melāikesi vardır ve o melāike-i seyyāhīn mecālis-i zikri gördükleri vaktte yekdīgerlerine çağrışıp derler ki 'Hele āgāh olunuz da sizin istediğinize geliniz!' Ve onlara gelip etrāfında dolaşarak tavāf ederler ve zikrlerini dinlerler. Ve siz dahi āgāh olunuz da zāt-ı zi'l-celāli zikr edip nefsinizi tezkīr ediniz derler."

[فنقل ذلك إلى ما ترى أكثر الوعاظ في هذا الزمان يواظبون عليه وهو القصص والأشعار والشطح والطامات]

İşte bu zikr ve tezkīri dahi bu zamānede kasas ve eşᶜār ve şaṭḥ ve ṭāmmāttan ekser-i vāᶜizīnin müdāvem ve muvāzabı olan kısas ve eşᶜār ve şath ve tāmmāta nakl olunmuştur.

[أما القصص فهي بدعة وقد ورد نهي السلف عن الجلوس إلى القصاص وقالوا لم يكن ذلك في زمن رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا في زمن أبي بكر ولا عمر رضي الله عنهما حتى ظهرت الفتنة وظهر القصاص]

Ve kasas ise yaᶜnī kıssaların nakli ise o dahi bidᶜat olup hattā meclis-i kısāsta cülūs etmekten ᶜulemā-i selef nehy etmişler ve demişler ki "Bu kıssa-hānlık zamān-ı saᶜādette Hazret-i Ebī Bekr ve ᶜÖmer zamānlarında yok idi tā ki fitne ve kısās zuhūr etti yaᶜni zuhūr-ı fitneden sonra bu kıssa-hānlık şānı zuhūr etmiştir" dediler.

[وروي [أن] ابن عمر رضي الله عنهما خرج من المسجد فقال ما أخرجني إلا القاص ولولاه لما خرجت]

Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer el-Hattāb mescidden çıkıp gittikte "Kıssa-hān ādem beni mescidden çıkardı, yoksa kıssa-hān ādem olmasaydı ben çıkmaz idim" dedi.

[وقال ضمرة قلت لسفيان الثوري نستقبل القاص بوجوهنا فقال ولواء البدع ظهوركم]

Ve dahi Damre demiş ki "Ben Süfyān-ı Sevrī'ye dedim ki 'Kıssa-hāna biz yüzümüzle istikbāl ederiz.' O dahi 'Halbuki bidᶜaların bayrağı

Daᶜavāt, 130, no: 3600. Uzun bir hadistir, bazı lafız farkları mevcuttur.

sizin arkanızdadır' dedi ki mefhūmu: Sizin arkanızı kıssa-hāna çeviriniz, zīrā bidᶜat şeydir, çünkü bidᶜatin dāimā arkanız tarafına ilkāsı lāzım gelir, yaᶜni ondan iᶜrāz edip arkanızı veriniz demektir.

[وقال ابن عون دخلت على ابن سيرين فقال ما كان اليوم من خبر فقلت نهى الأمير القصاص أن يقصوا فقال وفق للصواب]

Ve dahi İbn ᶜAvn demiş ki "Ben İbn Sīrīn üzerine duhūl ettim, yaᶜnī ziyāretine gittim. Ve benden sordu ki 'Bugün ne havādis ve haber vardır?' Ben dahi emīrü'l-müʾminīn kıssa-hānları kıssa söylemekten menᶜ etti diye haber verdiğimde o dahi 'Savāb bir emre muvaffak oldu' dedi.

[ودخل الأعمش جامع البصرة فرأى قاصا يقص ويقول حدثنا الأعمش فتوسط الحلقة وجعل ينتف شعر إبطه فقال القاص يا شيخ ألا تستح! فقال لم أنا في سنة وأنت في كذب أنا الأعمش وما حدثتك]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir günde Aᶜmeş nām ᶜālim Basra'nın cāmiᶜine girip bir kıssa-hāna tesādüf etti ki o kıssa-hān "Ben bunu Aᶜmeş'ten okudum" diye bir kıssayı nakl edermiş. Ve Aᶜmeş bu sözünü işitince halkası ortasına geçip durdu ve koltuğu altında olan kılların koparmasına başladı. Kıssa-hān ona gücenip "Ey şeyh-i sāl-horde, sen utanmaz mısın?" dedikte, Aᶜmeş: "Niçin, ben sünnet ile meşgūlüm ve sen kizb ve yalan söylemekle meşgūlsün. İşte Aᶜmeş dediğin zāt benim, ben seni okutmamışım!" dedi. [143]

[وقال أحمد أكثر الناس كذبا القصاص والسؤال]

Ve dahi Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Nāsın en çok ziyāde yalan söyleyicileri kıssa-hān ve dilenciyān gürūhudurlar."

[وأخرج علي رضي الله عنه القصّاص من مسجد جامع البصرة فلما سمع كلام الحسن البصري لم يخرجه إذ كان يتكلم في علم الآخرة والتفكر بالموت والتنبيه على عيوب النفس وآفات الأعمال وخواطر الشيطان ووجه الحذر منها ويذكر بآلاء الله ونعمائه وتقصير العبد في شكره ويعرف حقارة الدنيا وعيوبها وتصرمها ونكث عهدها وخطر الآخرة وأهوالها فهذا هو التذكير المحمود شرعا الذي ورد الحث عليه في حديث أبي ذر رضي الله عنه حيث قال "حُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ

صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ وَحُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ عِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ وَحُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ؟ فَقَالَ صلى الله عليه وسلم: وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْعِلْمِ"]

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib radiyallāhu ᶜanhü kıssa-hānı Cāmiᶜ-i Basra mescidinden çıkardı ve Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmenin vaᶜzını işittikte onu çıkarmadı yaᶜnī onun vaᶜz ve nasīhat ve taᶜlīmini yolunda görmekle onu yerinde ibkāsıyla ona taᶜarruz etmedi, çünkü kendisi ᶜilm-i āhirette ve tefekkür-i mevt ve ᶜuyūb-ı nefs ve āfāt-ı aᶜmāl ve havātır-ı şeytān ile ondan vech-i hazeri umūrunda bahs ve tekellüm ederdi ve dahi Hak subhānehu ve taᶜālā'nın ālāᵓ ve niᶜamlarını zikr ve şükründe olan ᶜibādın ᶜacz ve taksīrini bildirip tenzīr ederdi ve dahi hakāret ve ᶜuyūbunu taᶜdād ve dünyānın lezzātı inkıtāᶜ ve insırām üzere olup dünyā hemīşe neks-i ahde istiᶜdād ve ᶜādātı olduğunu tefhīm ve taᶜrīf ile hatar-ı āhiret ve ehvāl ve mehāfelerini ᶜāleme iᶜlām ve teşnīf eylerdi.

İşte şerᶜan tezkīr-i mahmūd u memdūh odur ki Ebū Zerr ᶜaleyhi'r-rıdvānın hadīsinde onun üzerine ḥaṣṣ ve tergīb vākiᶜ olmuştur ki "حُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ وَحُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ عِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ وَحُضُورُ مَجْلِسِ الْعِلْمِ أَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ"[232] rivāyet ettiği hadīs-i şerīfte ona ḥaṣṣ ve tergīb vākiᶜ oldu. Ve hulāsa-i mazmūn-ı hadīs ise: "Bir meclis-i ᶜilmin huzūru tatavvuᶜan bin rekᶜa namāz kılmaktan veyāhūd bin hastanın ᶜıyādet ve ziyāretini etmekten veyāhūd bin ᶜaded cenāzelerin namāzını kılmaktan efdaldir" denilmiş, zīrā ki meclis-i ᶜilmde bir sāᶜatin huzūru ile hāsıl olan ecr ve sevāb ānifü'l-beyān ᶜibādātın sevābından evfer ve ekserdir. Ammā o huzūrda cān ve gönülden mevāᶜizi istimāᶜ mūcebince ᶜamel etmek cezm ve ikdām kaziyyesi vücūdu dahi şarttır, yoksa huzūr-ı mücerred bu fazl ve şerefiyyete bāᶜis olamayacağı umūr-ı vāzıhadandır. Ve rāvī-i mūmā ileyhin rivāyeti mūcebince çün buna bu fezāyil zikr olundu, huzzār-ı bezm-i saᶜādet taraflarından "Yā Resūlallāh, kırāᵓet-i Kurᵓān'dan dahi efdal midir?" diye

232 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/32, 123, 257.

suᵓāl olundu. O dahi: "Bī-ᶜilm kırāᵓet-i Kurᵓān menfaᶜat verir mi?" diye cevāb buyurmuş, yaᶜnī kırāᵓet-i Kurᵓān'ın fāide ve menfaᶜati ancak ᶜilm iledir diye beyān buyurulmuştur.

[وقال عطاء رحمه الله مجلس ذكر يكفر سبعين مجلسا من مجالس اللهو]

Ve dahi ᶜAtāᵓ ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Bir meclis-i zikrin sevābı mecālis-i lehvden yetmiş meclisin zünūbuna mükeffirdir." Yaᶜnī o sevāb o zünūba keffāre olup müsebbib-i ᶜafv ve gufrānı olur demektir.

[فقد اتخذ المزخرفون هذه الأحاديث حجة لتزكية أنفسهم ونقلوا اسم التذكير إلى خرافاتهم وذهلوا عن طريق الذكر المحمود واشتغلوا بالقصص التي تتطرق إليها الاختلافات والزيادة والنقص وتخرج عن القصص الواردة في القرآن وتزيد عليها فإن من القصص ما ينفع سماعه ومنها ما يضر وإن كان صادقا ومن فتح ذلك الباب على نفسه اختلط عليه الصدق بالكذب والنافع بالضار فمن هذا نهي عنه]

İşte müzahrafāt sāhibleri işbu ehādīs-i şerīfe ve evride-i mezkūre-yi nefslerinin tezkiyelerine huccet ve burhān ittihāzıyla ism-i tezkīri hurāfelerine yaᶜnī güldürücü sözlerine nakl edip tarīk-i zikr-i memdūh u mahmūddan sehv ve gaflet ve nisyān ettiler ve mahall-i turuk-ı ihtilāfāt olup ziyāde ve noksānı muhtemil ve kasas-ı Kurᵓāniyye'den çıkıp ziyāde olan kasas u hikāyāt-ı bī-semere ile iştigāl etmişler, zīrā ki baᶜzı kasas ve hikāyātın istimāᶜı menfaᶜat vericidir ve baᶜzıları dahi sıdka makrūn olsa bile zarar vericidir. Ve nefsi üzerine işbu kapıyı feth ve küşād eden kimseye sıdk ve kizb ve zarar ve nefᶜ muhtelit olup üzerine karmakarışık olur, sıdkı kizbden tefrīk ve temyīz edemez ve bilā-zarar nefᶜinin kurtaramaz ve bu sebebden dolayı kıssa-hānlıktan zecr ve nehy ve menᶜ vākiᶜ olmuştur.

[ولذلك قال أحمد بن حنبل رحمه الله ما أحوج الناس إلى قاص صادق]

Ve bunun için İmām Ahmed b. Hanbel "مَا أَحْوَجَ النَّاسَ إِلَى قَاصٍّ صَادِقٍ" demiştir, yaᶜnī "Bir kıssa-hān-ı sādıka ᶜālemin ne çok ihtiyāc ve fakrı vardır" demiş. Çünkü doğru kıssadan ᶜibret alınır ve bi'l-mukāyese umūr-ı hayr u şerri bilinir ve esbāb-ı necāt u helāk māye-i āsāyiş ü saᶜādet ve hamīr-i sūriş ü fesād u şikāk ancak nazar-ı emsāl-i sābıka ile

anlaşılır ki bu sūretle tevārīh-i sahīhaya vākıf ve ᶜārif olan zāta ᶜālemin ihtiyācı yaᶜnī nakl edeceği havādis ve ahbārın istimāᶜına ᶜavāmmın ıztırār u ihtiyāc-ı küllīsi vardır demek ister.

[فإن كانت القصة من قصص الأنبياء عليهم السلام فيما يتعلق بأمور دينهم وكان القاص صادقا [144] صحيح الرواية فلست أرى بها بأسا فليحذر الكذب وحكايات أحوال تومئ إلى هفوات أو مساهلات يقصر فهم العوام عن درك معانيها أو عن كونها هفوة نادرة مردفة بتكفيرات متداركة بحسنات تغطي عليها]

Ve hāl böyle olunca nakl olunacak kıssa eger kasas-ı enbiyādan olup dīnlerine müteᶜallik bir kıssa ve hikāye olursa ve kıssa-hān ve nākıli dahi sādık ve sahīhü'r-rivāye bir ādem ise musannif-i merhūm der ki ben bunda bir beʾs görmem yaᶜnī naklinde bir vebāl veyā bir vizr ve bir günāh görmem, fakat nākıli yaᶜnī o kıssa-hānı yalandan ve ᶜavāmmın idrāk-i maᶜānīsine ᶜaklı ermeyen bir hefve-i lisān veyāhūd müsāhelāt ve ferīka-i edyān hāline işāret eder hikāyeden veyāhūd hasenāt-ı mütedārike ile müreddefe ve mükeffere ve pūşīde ve örtülü olan hefve-i nādirenin beyānından hazer ve mücānebet etmesi lāzım gelir.

[فإن العامي يعتصم بذلك في مساهلاته وهفواته ويمهد لنفسه عذرا فيها ويحتج بأنه حكى كيت وكيت عن بعض المشايخ وبعض الأكابر فكلنا بصدد المعاصي فلا غرو إن عصيت الله تعالى فقد عصاه من هو أكبر مني ويفيده ذلك جراءة على الله تعالى من حيث لا يدري فبعد الاحتراز عن هذين المحذورين فلا بأس به وعند ذلك يرجع إلى القصص المحمودة وإلى ما يشتمل عليه القرآن ويصح في الكتب الصحيحة من الأخبار]

Zīrā ki ᶜāmmī ve ümmī yaᶜnī ᶜālim ve dānā olmayan eşhās bu gibi müsāhele veyā bir hefve-i magfūreyi istimāᶜ eder ise nefsinin maᶜsiyetleri için onunla bir ᶜözr temhīd eder de "Ekābir-i ümmet ve baᶜzı meşāyihin üzerine şöyle böyle hikāyet olunmuş der ve cümlemiz saded-i maᶜāsīdeyiz, benden egerçi zāt-ı zü'l-celāle bir ᶜisyān vākiᶜ olduysa ᶜaceb şey değildir, benden büyük olan zevāttan böyle bir ᶜisyān vukūᶜ bulmuştur!" diye onunla ihticāc etmeğe kıyām eyler ve onu yedinde huccet ve sened tutar ve nādānlığı hasebiyle o şahs-ı ümmīye müfīd cürʾet ve cesāret olur. Ve çün bu mahzūrlardan ihtirāz olunur

ve rivāyet-i sahīha üzere o kıssa hikāye olunur, onda bir beᵓs olmaz ki bu gibi kıssahā-yı nāfiᶜ nakl olunacak olsa gerektir ki kıssa-hān ve nākıli kasas-ı memdūha ve mahmūdeyi veyā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān ona müştemil olup kütüb-i sahīhada tashīh olunmuş olan bir kıssa ve ahbārı nakl eyleye tā kim bī-cā yere onunla ezhān-ı ᶜāmmeyi teşvīş ve tahdīş etmeye.

[ومن الناس من يستجيز وضع الحكايات المرغبة في الطاعات ويزعم أن قصده فيها دعوة الخلق إلى الحق فهذه من نزغات الشيطان فإن في الصدق مندوحة عن الكذب وفيما ذكر الله تعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم غنية عن الاختراع في الوعظ كيف وقد كره تكلف السجع وعد ذلك من التصنع]

Ve ᶜālemden baᶜzı kimseler vardır ki tāᶜāte ragbet verici bir kıssa veyā bir hikāyenin vazᶜına icāzet ve mesāg görürler ve o gayr-i vākiᶜ olan kıssa ve hikāye-i kāzibe ile halkı Hakk'a daᶜvet eylediğinin kasdını zuᶜm ederler. Hālbuki bu hāl ve endīşe gurūr ve nezg ve telbīs-i şeytānīdir, zīrā ki doğrulukta bir genişlik vardır ki yalan sözü söylemeğe hācet komaz ve hikāye-i sādıka vü sahīha nakli dahi o daᶜvete kifāyeti vardır. Cenāb-ı Zü'l-celāl ile Resūl-i ekreminin zikr ve beyān ettikleri āyāt-ı kātıᶜāt ve ehādīs-i şerīfe ile gınā vardır, vaᶜza ihtirāᶜāt için bir ihtiyāc kalmamıştır, yaᶜnī vāᶜiz olan zāt için nusūs-ı Kurᵓāniyye ve ehādīs-i sahīha-i nebeviyye kāfī olur. Vaᶜazında bir hadīs-i muhteraᶜa fakr ve ihtiyāc olmaz. Ve nice cāiz olabilir o hāl ile ki kelām-ı sıdk u sahīhi secᶜ ile söylemekliğinin tekellüfü mekrūh görünür. Tasannuᶜdan ᶜadd olunmuş ve maᶜa-hāzā mürāᶜāt-ı fıkra ile fasīhāne ve belīgāne ile vākiᶜ olan kelām kulūb-i halka tabᶜan daha ziyāde teᵓsīr ve istimāᶜına ragbet verir ve hāl böyle iken fesāhat-i nazm-ı ehādīs ve belāgāt-ı āyāt ile onun teᵓsīr ve rağbet-i istimāᶜiyyede hāsıl edecek hālden gınāyet olmasıyla o tekellüf-i secᶜ mekrūh görünmüş.

Ve secᶜin kavāᶜid ve erkānı ᶜilm-i bedīᶜde mezkūr ve ehli ᶜindinde maᶜlūm olduğundan buraca mezīd-i bahs ü güftār ile beyān ve taᶜrīfine hācet yoktur. Maᶜrifetini isteyen kimse fenn-i mezkūrun kütübüne mürācaᶜat etsin. Hülāsa-i kelām çün tekellüf-i secᶜ mekrūh göründü, aslı olmayan kıssa ve hikāyenin vazᶜı ne sūretle isticvāz olunabilir demektir.

[قال سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه لابنه عمر وقد سمعه يسجع : هذا الذي يبغضك إليّ لا قضيت حاجتك أبدا حتى تتوب وقد كان جاءه في حاجة]

Nitekim rivāyet olunmuş ki Saᶜd b. Ebī Vakkās'ın oğlu ᶜÖmer babası yanına bir iş ve maslahat için gelip onunla bir kelām-ı müseccaᶜ ile tekellüm ettikte, babası Saᶜd: "İşte benim ᶜindimde seni bugz edip sevdirmeyen hāl budur! İşte bundan ferāgat ve tevbe etmedikçe ben ebeden senin işin görmem!" demiştir. Yaᶜnī benim ᶜindimde mūcib-i bugzun ancak kelām-ı müseccaᶜındır, sen bundan vazgeç ve tevbe et tā kim senin işin göreyim demektir. Ve bu kelām medlūlü ise kelām-ı müseccaᶜ söylemekte vebāl olduğuna delālet eder ki sahābī olan zāt, mütekellimine tevbeyi teklīf etmiştir ve onu mūcib-i bugz ve katᶜ-ı sıla-i rahim ᶜadd eylemiştir.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم لعبد الله بن رواحة في سجع من ثلاث كلمات إياك والسجع يا ابن رواحة]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz huzūr-ı ᶜālīsinde üç kelime-i müseccaᶜı söyleyen ᶜAbdullāh b. Revāha'ya efendimiz "إِيَّاكَ وَالسَّجْعَ يَابْنَ رَوَاحَةَ"[233] buyurmuşlar ki meᵓāl-i hadīs-i şerīf: "Ey İbn Revāha, secᶜli söz söylemekten sakınıp hazer eyle!" demektir. Ve bu hadīs Saᶜd b. Ebī Vakkās'ın kavlini teᵓyīd eyler.

[فكأن السجع المحذور المتكلف ما زاد على كلمتين ولذلك لما قال الرجل في دية الجنين "كيف ندي من لا شرب ولا أكل، ولا صاح ولا استهل، ومثل ذلك بطل" فقال النبي صلى الله عليه وسلم "أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ"]

Ve bināberīn secᶜ-i mahzūr u mütekellif iki kelimeden ziyāde olan kelām olup ve onun [145] için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz diyet-i cenīn iᶜtāsı hakkında "كَيْفَ نَدِي" ilh. kelāmı söyleyen ādeme "أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ"[234] diye tevbīh ve muᵓāhaze etmiştir. Ve kelām-ı müseccaᶜ-ı mezkūrun mahsūlü ise: "İçip yemeyen ve ᶜinde'l-velādet savtı mesmūᶜ olmayan cenīn için biz nice diyet veririz ki bunun misli

233 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/286.

234 Müslim, el-Kasāme, 38.

bulunmamış" demektir. Ve müfād-ı hadīs-i şerīf-i mezkūr ise "Secᶜ-i Aᶜrāb gibi sen [de] secᶜ [mi] eyle[yorsun]" demektir. İşte bu kelām üç fıkradan ᶜibārettir. Birinci fıkrası "كَيْفَ نَدِي مَنْ لَا شَرِبَ وَلَا أَكَلَ" ki bu kelimeyi harf-i lām ile hatm etmiş ve buna yaᶜnī bu sūretle olan kelimāt-ı melẓūmeye fıkra denilir, çünkü kelām-ı manzūm değildir velākin kelimāt āhirleri bir harf üzere iktisād ve iḳtiṣār olunduğundan hüsnlü ᶜadd olunup secᶜli denilmiş. Ve ikinci fıkrası dahi "لَا صَاحَ وَلَا اسْتَهَلَّ" İşte bunun kelimātı dahi kezālik harf-i lām ile hatm olmuş. Ve üçüncü fıkrası dahi "وَمِثْلُ ذَلِكَ بَطَلَ" ki bunun kelimātı dahi kezālik harf-i lām ile hatm olunmuş. Ve bu gibi fıkralı kelām iki fıkradan ᶜibāret ise ona secᶜ-i mahzūr u mükellef denilmez ve fıkarātı üç ve daha ziyāde olur ise ona kelām-ı müseccaᶜ ıtlāk olunur ki tekellüfü mekrūh ᶜadd olunmuştur.

[وأما الأشعار]

Ve mevᶜizelerde yaᶜnī mecālis-i zikrde eşᶜārın okunması ise,

[فتكثيرها في المواعظ مذموم. قال الله تعالى ﴿وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ﴾]

O dahi çokluğu mezmūmdur, yaᶜnī mecālis-i zikrde eşᶜārın kesret-i kırāʾeti mezmūmdur, zīrā Hak subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ﴾[235] Ve meʾāl-i celīli: Zihnde maşhūd olan şuᶜarā ki müşriklerin şāᶜirleri İbn Zibaᶜrā ve Hübeyre ve Müsāfiᶜ ve Ümeyye-i Sekafī gibi şāᶜirlere süfehā-yı ᶜArab tābiᶜ olurlar, çün ki o küffār-ı bed-güftār derler idi ki "Muhammed'in söylediği gibi biz de söyleriz!" Ve ehl-i īmānı hicv ederler idi. Ve bu āyet-i kerīme onların hakkında nāzil olmuştur, denilmiş. ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ﴾[236] Yaᶜnī "Görmez misin ki onlar her vādīde yaᶜnī taᶜn ve zemm ve hicv-i gayr-i lāyık ve medh-i nā-müstahak ve emsāli vā-

235 "Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar." eş-Şuᶜarā, 26/224-225.

236 "Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar." eş-Şuᶜarā, 26/225.

dīlerinde sergerdān gezerler." ﴿وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ﴾[237] Yaᶜnī "Ve onlar işlemedikleri şeyi şiᶜrlerinde işledik diye söylerler." ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾[238] Yaᶜnī "İllā o şāᶜirler ki onlara süfehā ittibāᶜ etmezler, o şāᶜirler īmān getirip aᶜmāl-i sāliha işlerler ve Allāh taᶜālāyı çok zikr ederler, ekser-i eşᶜārları tevhīd ve nāsı tāᶜate ve īmāna tergībdir ve kendilerini hicv eden müşrikleri nusret ve galebe murādıyla hicv ederler. Allāh taᶜālāya işrāk ve Peygamber ᶜaleyhi's-selāmı hicv eden mevtleri hālinde hangi merciᶜe rücūᶜ edeceklerini bilirler."

Denildi ki bu āyet-i kerīme dahi şuᶜarā-yı müᵓminīn hakkında nāzil olmuştur ki Hassān ve İbn Revāha ve sāir şuᶜarā-yı sahābe radiyallāhu ᶜanhüm yukarıda şuᶜarā kadh buyurulduğu āyet-i kerīmeyi istimāᶜlarında huzūr-ı nebevīye gelip "Yā Resūlallāh, Allāh taᶜālāya maᶜlūm ki biz dahi şāᶜirlerdeniz, bizim hālimiz nice olur?" dediler. Hazret-i Risālet-penāh ᶜaleyhi salavātullāh buyurdular ki "Müᵓminler kılıç ve lisān ile cihād eder. Sizin küffār hakkında olan şiᶜriniz onlara oktan ziyāde teᵓsīr eder." Ve Hassān'a "اُهْجُ الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّ جِبْرِيلَ مَعَكَ"[239] buyurdu, yaᶜnī "Ey Hassān, sen müşrikleri hicv eyle, zīrā ᶜale't-tahkīk Cibrīl ᶜaleyhi's-selām dahi seninledir."

Ve ehl-i ᶜirfāna maᶜlūm ve ᶜayāndır ki şuᶜarā tabakāt-ı müteᶜaddide olmuşlar. Bir tabakası şuᶜarā-i cāhiliyyedir ki İmruᵓulkays ve Züheyr ve emsālleri ve tabaka-i sāniye ki muhadramūndurlar, zamān-ı cāhiliyyeyi görüp şeref-i İslām ile müşerref olan zevāttırlar ki Hassān ve Lebīd ve emsālleri gibi ve tabaka-i sālise ki mütekaddimīn-i İslāmiyye'dirler ki Ferezdak ve Cerīr ve emsālleri gibi ve mā-baᶜdlerinde zuhūra gelen şuᶜarā ki tabaka-i rābiᶜadır, onlar muhaddisīn-i İslāmiyye'dirler ki Ebī

---

237 "Ve yapmadıkları şeyleri söylerler." eş-Şuᶜarā, 26/226.

238 "Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir." eş-Şuᶜarā, 26/227.

239 Buhārī, Megāzī, 30, no: 4124.

Temmām[240] ve Buhterī ve emsāli gibi şāᶜirlerdir. Ve bunların eşᶜārları ile yaᶜnī tabaka-i sālise vü rābiᶜanın eşᶜārları ile iştihād olunur ki bunlardan sonra gelen şuᶜarānın eşᶜārları ile istişhād olunmaz.

Ve bu āyāt-ı beyyināt egerçi Medīne-i münevverede nāzil olmuşlar ise de ammā Mekke-i mükerremede nāzil ve mecmūᶜu iki yüz yirmi āyetten ᶜibāret olan sūre-i Şuᶜarā’dandırlar.

[وقال تعالى ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ﴾]

Ve dahi Bārī-i müteᶜāl ﴿وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ﴾[241] buyurmuştur. Ve āyet-i kerīmenin mazmūn-ı celīli ise: “Biz Muhammed ᶜaleyhi’s-selāma şiᶜri taᶜlīm etmedik, ona şāᶜir demek lāyık olmaz; ona vahy olunan kelām ancak mevᶜize ve ferāyiz ve ahkāmb hudūdu beyān eder Kurᵓān’dır.”

Mervīdir ki Hazret-i ᶜaleyhi’s-selām ne zamān ki beyte temsīl bir kelām buyururlarsa lisānları nazm semtinden inhirāf ederdi, hattā bir defᶜa kelāmlarında “كَفَى الْإِسْلَامُ وَالشَّيْبُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا”[242] vākiᶜ olmakla Sıddīk-i Ekber radiyallāhu ᶜanhü dedi ki “Yā Resūlallāh, kāil bunu ”كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا“[243] demiş. Yine tekrār evvelki söyledikleri gibi buyurdular. Ebū Bekr radiyallāhu taᶜālā ᶜanhü dedi ki “Ben şehādet ederim ki Allāh taᶜālā resūlüsün ve sana şiᶜri taᶜlīm etmedi ve lāyık görmedi.” Ve

”أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِب || أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ“[244]

kelāmı ve dahi

”مَا أَنْتِ إِلا إِصْبَعٌ دُمِيتِ || وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ“[245]

---

240 Yazmada Temmīmi şeklinde geçmektedir.

241 “Biz o Peygamber’e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da.” Yāsīn, 36/69.

242 *el-Mucālese ve Cevāhiru’l-ᶜilm*, 4/216, no: 1373.

243 *el-Edebu’l-Mufred*, s. 704, no: 1238.

244 Buhārī, Cihād ve Siyer, 52, no: 2864.

245 Buhārī, Cihād ve Siyer, 9, no: 2802; Edeb, 90, no: 6146; Müslim, Cihād ve

ve dahi

''إِنْ تَغْفِرِ اللَّهُمَّ تَغْفِرْ جَمًّا || وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلَمَّا''[246]

ve emsāli gibi ebyāt-ı mevzūne lisān-ı muᶜciz-beyānından ancak kasd ve tekellüfsüzün vākiᶜ olmuşlardır.

Ve āyet-i mezkūre sūre-i Yāsīn-i şerīfin altmış dokuzuncu āyeti olup ve sūre-i mezkūre ise bir āyeti mā-ᶜadāsından mecmūᶜu Mekke-i mükerremede nāzil olmuştur ve kāffe-i āyātı seksen üç āyettir.

[وأكثر ما اعتاده الوعاظ من الأشعار ما يتعلق بالتواصف في العشق وجمال المعشوق وروح الوصال وألم الفراق والمجلس لا يحوي إلا أجلاف العوام وبواطنهم مشحونة [146] بالشهوات وقلوبهم غير منفكة عن الالتفات إلى الصور المليحة فلا تحرك الأشعار من قلوبهم إلا ما هو مستكن فيها فتشتعل فيها نيران الشهوات فيزعقون ويتواجدون وأكثر ذلك أو كله يرجع إلى نوع فساد فلا ينبغي أن يستعمل من الشعر إلا ما فيه موعظة وحكمة على سبيل استشهاد واستئناس]

Ve zamānenin vāᶜizleri ise eşᶜārdan kırāeti iᶜtiyād ettikleri ebyātın ekseri ᶜaşk ve garāmda tevāsufla cemāl-i maᶜşūk ve revh-ı visāl ve elem-i firāk ve emsāli gibi ahvāle müteᶜallik olup ve meclislerinin muhtevī olduğu eşhāsı ise o dahi eclāf-ı ᶜavāmm olup bevātınları şehevāt ile leb-ā-leb dolu ve memlū ve kulūbleri suver-i haseneye iltifāt etmekten gayr-i münfekk idüğinden o eşᶜār-ı makriyye onların kulūblerinde müstekin olan şehevāttan gayrı bir nesneyi tahrīk etmez ve bu sūrette nīrān-ı şehevāt onda müşteᶜil olup hemīşe naᶜka-zenlikle izhār-ı vecd ü garām eylerler, yaᶜnī o eşᶜārın kırāᵓeti eseri ancak bir naᶜra-zenlik ve ᶜalāyim-i ᶜaşkı göstermektir. Ve bu hālin ekseri veyāhūd kāffesi bir nevᶜ fesāda rāciᶜ olur. Binābeřīn şiᶜrden mevᶜize ve hikmete müteᶜallik olan ebyāttan gayrı bir nesnenin okuması yakışmaz ve lāyık olmaz, okunacak ebyāt-ı şiᶜr dahi tarīk-i istişhād ve istiᵓnās üzere kırāᵓet olsa gerektir.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً'']

Siyer, 112.

246 *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 1/121-2, no: 181-182; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 9/275, no: 6654.

Ve'l-hāl ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً"[247] diye irāde ve beyān buyurdular ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Tahkīken şiᶜrden hikmet vardır." Yaᶜnī baᶜzu'ş-şiᶜr hikmettir ki tehzīb-i nefs ü ahlāk ve maᶜrifet-i Hallāk'a delīl-nümādır ve teᵓsīr-fermādır.

[ولو حوى المجلس الخواص الذين وقع الاطلاع على استغراق قلوبهم بحب الله تعالى ولم يكن معهم غيرهم فإن ذلك لا يضر معهم الشعر الذي يشير ظاهره إلى الخلق فإن المستمع ينزل كل ما يسمعه على ما يستولي على قلبه كما سيأتي تحقيق ذلك في كتاب السماع]

Ve eger meclis-i zikr ü vaᶜz hubb-ı ilāhīye kulūbü müstagrak olduğuna vukūf ve ıttılāᶜ vākiᶜ olmuş olan havāss-ı nāsa muhtevī olup onlarla ᶜavāmm bulunmazsa işte o vaktte zāhiri halka işāret eder bir eşᶜārın kırāᵓeti onlarla bir zarar vermez, çünkü ᶜale't-tahkīk müstemiᶜ olan kimse her ne ki istimāᶜ eylerse onu kalbine müstevlī bulunan nesneye tenzīl eder, nitekim kitābu's-semāᶜda onun tahkīk ve beyānı muvazzahan vārid olacaktır.

[ولذلك كان الجنيد رحمه الله يتكلم على بضعة عشر رجلا فإن كثروا لم يتكلم وما تم أهل مجلسه قط عشرين]

Ve onun için Cüneyd-i Bagdādī ᶜaleyhi'r-rahme dāimā yirmi neferden ekall ve on neferden ekser bir cemāᶜat üzerine tekellüm edip vaᶜz ve nush ederdi ki o mikdārdan ziyāde olsalar üzerine tekellüm etmezdi, hīç bir vaktte onun huzzār-ı bezmi yirmi nefere bālig olmamıştır.

[وحضر جماعة باب دار ابن سالم فقيل له تكلم فقد حضر أصحابك فقال لا ما هؤلاء أصحابي إنما هم أصحاب المجلس إن أصحابي هم الخواص]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir vaktte İbn Sālim ᶜaleyhi'r-rahmenin hānesine bir cemāᶜat hāzır olup İbn Sālim'e "İşte ashābın hāzır olmuşlar da üzerine tekellüm edip nush ve vaᶜz buyurunuz" denildikte, "Yok bunlar benim ashābım değildirler, bunlar meclisin ashābıdırlar. ᶜAle't-tahkīk benim ashābım ancak hubbullāhta kulūbü müstagrak olan

---

247 Buhārī, Edeb, 90, no: 6145.

havāsstırlar" demiştir.

[وأما الشطح]

Ve şath ise,

[فنعني به صنفين من الكلام أحدثه بعض الصوفية أحدهما الدعاوى الطويلة العريضة في العشق مع الله تعالى والوصال المغني عن الأعمال الظاهرة حتى ينتهي قوم إلى دعوى الاتحاد وارتفاع الحجاب والمشاهدة بالرؤية والمشافهة بالخطاب فيقولون قيل لنا كذا وكذا وقلنا كذا ويتشبهون فيه بالحسين بن منصور الحلاج الذي صلب لأجل إطلاقه كلمات من هذا الجنس ويستشهدون بقوله "أنا الحق" وبما حكي عن أبي يزيد البسطامي أنه قال "سبحاني سبحاني" وهذا فن من الكلام عظيم ضرره في العوام]

O dahi gürūh-ı sūfiyye cins-i kelāmdan ihdās edegeldikleri iki nev^c kelāmı murād ederiz, ya^cnī biz bu lafz-ı şathtan murādımız ancak kelām-ı vāki^cden iki nev^c kelām olup ki onu gürūh-ı sūfiyye ihdās ve ihtirā^c etmiştir.

Birincisi ki Hak ta^cālā ile de^cāvī-i tavīle vü ^carīza ile da^cvā-yı ^cta^caş-şuk ve a^cmāl-i zāhireden mugnī olan visāl da^cvāsıdır, hattā bir kavmin da^cvāsı o dereceye varıp müntehī oldu ki onunla ittihādı iddi^cā eylediler ki beynlerinden irtifā^c-ı hicāb hāsıl olmuş tā ki rü^ɔyetle müşāhede ve hitābda müşāfehe vukū^c bulmuş dediler ve dahi bize böyle böyle dedi ve biz dahi böyle dedik derler. Ve bunda bu cins kelāmdan ıtlāk ettiği ba^czı kelimātı için salb olunmuş olan Hüseyn b. Mansūr el-Hallāc'a müteşebbih olurlar ve "Ene'l-Hak" dediği kelāmı ile istişhād ederler ve dahi Ebū Yezīd-i Bistāmī üzerine mervī ve mahkī bulunan kelām ile istişhād ederler ki "Subhānī subhānī mā a^czame şānī" demiş. Ve bu kelām ise beyne'l-^cavāmm fenn-i kelāmdan zararı ^cazīm bir kelāmdır.

[حتى ترك جماعة من أهل الفلاحة فلاحتهم وأظهروا مثل هذه الدعاوى فإن هذا الكلام يستلذه الطبع إذ فيه البطالة من الأعمال مع تزكية النفس بدرك المقامات والأحوال فلا تعجز الأغبياء عن دعوى ذلك لأنفسهم ولا عن تلقف كلمات مخبطة مزخرفة ومهما أنكر عليهم ذلك لم يعجزوا عن أن يقولوا هذا إنكار مصدره العلم والجدل والعلم حجاب والجدل عمل النفس وهذا الحديث لا يلوح إلا من الباطن

بمكاشفة نور الحق فهذا ومثله مما قد استطار في البلاد شرره وعظم في العوام ضرره حتى من نطق بشيء منه فقتله أفضل في دين الله من إحياء عشرة]

Hattā ehl-i [147] zirāᶜat ü felāhattan bir takım kesān ekincilik sanᶜatını terk edip bunu izhār eylediler, yaᶜnī bu gibi deᶜāvīye kıyām ettiler, zīrā ki bu kelām tabᶜan lezzetli olup nefs-i insān ondan hoşlanır, çünkü bunda ᶜamelden batālet vardur, yaᶜnī bunda nefs-i hayvāniyyeye ᶜamel-i ᶜibādāttan vārestelik vardır ve terk-i ᶜamel ile maᶜan makāmāt-ı ᶜaliyyeye vusūl ve ahvāl-i marziyye ile nefs için bir tezkiye vardır. Ve agbiyā ise nefslerine bu gibi şeylerin iddiᶜāsından ve içi dışına benzemez karmakarışık bir takım tatlı kelimāt telakkufundan yaᶜnī sürᶜatle tenāvül ve ahzından ᶜāciz olmazlar ve dahi her ne zamān ki üzerlerine bu deᶜāvī inkār olunur ise onlar "Bu inkār ancak ᶜilm ve cedelden neşᵓet eder ve ᶜilm ise hicābdır ve cedel dahi ᶜamel-i nefstir ve bizim bu hadīsimiz bātından başka bir şeyden zāhir olmaz, ancak nūr-ı Hak ile bi'l-mükāşefe ahvāl-i bātıniyyeden zuhūr eder" diye cevāb vermekten usanıp ᶜāciz olmazlar.

İşte bunun emsāli gibi sözlerin şerāreleri memālik-i İslāmiyye'ye müstetır olup ᶜāmme-i ᶜavāmma zararı pek çok ᶜazīm olmuştur, hattā bir mertebeye gelmiş ki bundan bir nesne ile nutk eden kimsenin katl ve iᶜdāmı fī-dīnillāh on nefer mevtānın ihyāsından efdal olmuştur.

[وأما أبو يزيد البسطامي رحمه الله فلا يصح عنه ما يحكى وإن سمع ذلك منه فلعله كان يحكيه عن الله عز وجل في كلام يردده في نفسه كما لو سمع وهو يقول ﴿إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلٰـهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي﴾ فإنه ما كان ينبغي أن يفهم منه ذلك إلا على سبيل الحكاية]

Ve Ebū Yezīd-i Bistāmī ᶜaleyhi'r-rahme ise onun hakkında mahkī bulunan hikāye sahīh olmaz ve ondan öyle bir söz işitilmiş olsa bile ola ki Hak subhānehu ve taᶜālānın demesi üzere onu hikāye etmiş ola, yaᶜnī Allāh ᶜazīmü'ş-şānın kelāmını nakl etmiş olur ki tebāreke ve taᶜālā demiş ki ﴿إِنَّنِي أَنَا اللّٰهُ لاَ إِلٰهَ Nitekim ondan "سُبْحَانِي سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَأْنِي"[248]

248 Kendimi tenzih ederim, benim şanın ne yücedir.

﴿إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي﴾[249] demesinin istimāʿı gibidir, zīrā ki o kelāmı ondan tarīk-i hikāye üzere fehminden gayrı başka bir tarīk üzere fehmi mümkin ve münāsib olmazdı, yaʿnī böyle bir veliyy-i vālā-şāndan bu gibi bir kelām istimā olunursa elbette ondan bi-tarīki'l-hikāye zuhūr edeceği umūr-ı vāzıhadandır, yoksa bu gibi bir sıfat kendi nefsine iddiʿāsı be-gāyet ʿakldan baʿīddir ki hayyiz-i imkānda değildir.

[الصنف الثاني من الشطح]

Ve şathtan sınf-ı sānī yaʿnī nevʿ-i sānī-i şath ise,

[كلمات غير مفهومة لها ظواهر رائقة وفيها عبارات هائلة وليس وراءها طائل وذلك إما أن تكون غير مفهومة عند قائلها بل يصدرها عن خبط في عقله وتشويش في خياله لقلة إحاطته بمعنى كلام قرع سمعه وهذا هو الأكثر وإما أن تكون مفهومة له ولكنه لا يقدر على تفهيمها وإيرادها بعبارة تدل على ضميره لقلة ممارسته للعلم وعدم تعلمه طريق التعبير عن المعاني بالألفاظ الرشيقة ولا فائدة لهذا الجنس من الكلام إلا أنه يشوش القلوب ويدهش العقول ويحير الأذهان أو يحمل على أن يفهم منها معاني ما أريدت بها ويكون فهم كل واحد على مقتضى هواه وطبعه]

O dahi zāhirleri ʿacīb olup onda ʿibārāt-ı hāile bulunan bir takım kelimāt-ı gayr-i mefhūmedir ki o kelimātın ardında bir gūnā fāide ve menfaʿat olmaz. Ve bu gibi kelimāt ise yā kāili ʿindinde mefhūme olmayıp beyhūde ve onun ʿaklında bir habt ve hayālinde bir teşvīş vukūʿuyla semʿine mütetarrık olan kelāmın maʿānīsine ʿaklının kıllet-i ihātasından nāşī bu sūretle sādır olmuş ola ve ekseri bu kabīldendir veyāhūd ki o kelimāt onun kāiline mefhūm olur da velākin ʿilme kıllet-i mümāresesinden ve maʿānī-i maksūdeyi elfāz-ı reşīka ile taʿbīr ve takrīr etmek tarīkinin ʿadem-i taʿallümünden nāşī kendi zamīrindeki maʿnāyı ona delālet eder bir ʿibāre ile īrād ve tefhīme muktedir olamamasından vukūʿa gelmiş olur. Ve ʿalā-kile't-takdīreyn bu cins kelāmın bir fāidesi olmaz ve hāsılı bir teşvīş-i kulūb ve idhāş-ı ʿukūl ve tahyīr-i ezhāndır. Ve muhtemeldir ki bu cins kelimātın maʿānī-i mefhūmesi onun ʿibāresiyle murād olunma-

249 "Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilāh yoktur. O halde bana ibadet et." Tāhā, 20/14.

mış, āher bir maᶜnāya mahmūl olmuş olur, çünkü her bir ādemin mefhū-mu muktezā-yı hevā vü tabᶜı üzere olur.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم "مَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَا يَفْقَهُونَهُ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ"]

Hālbuki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ"[250] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Sizin biriniz bir kavme fehm edemeyecekleri bir hadīs ile tahdīs etmedi illā ki o hadīsi o kavm üzerine fitne olmadı." Yaᶜnī her kimse ki bir kavme fehm edemeyecekleri bir hadīsi tahdīs eder, elbette o hadīsi o kavm üzerine fitne olur demektir. Hattā bunun için denilmiş ki "كَلِّمِ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ"[251] ki "ᶜUkūllerine göre sen nās ile söyleş" demektir, yaᶜnī herkese kendi fehm edip anlayacağı bir ᶜibāre ile sen tekellüm et.

Ve maᶜlūmdur ki buraca bu hadīsin īrādı o vech-i muhtemelin tevcīhi bābındadır, zīrā mümkindir ki bir ādem bir maᶜnā murādıyla bir sözü söyleye de müstemiᶜi o maᶜnāya varamayıp kendi tabᶜ ve hevāsı iktizāsınca o sözden āher bir maᶜnāyı fehm ede. Bu sūretle olan kelām dahi şatahāttan ᶜadd olunur ve ber-mantūk-ı hadīs-i şerīf müstemiᶜine fitne olup onun bādī-i zarar u ziyānı olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "كَلِّمُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَدَعُوا مَا يُنْكِرُونَ أَتُرِيدُونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللهُ وَرَسُولُهُ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "كَلِّمُوا النَّاسَ"[252] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki mahsūl-i meᵓāl-i münīfi: "Nāsa onların bildikle-

---

250 "Sizden bir kimse bir topluluğa anlamadıkları bir konuşma yaparsa söylenenler o toplum için mutlaka fitne olur." *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/165; *Keşfu'l-Hafā*, 1/223, no: 592.

251 "İnsanlara akıllarının erdiği şekilde konuş." *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/64, no: 180;1/757; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/242, no: 29282; *Keşfu'l-Hafā*, 1/222, no: 592. Bu kaynaklarda "أُمِرْنَا أَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ" şeklinde.

252 "İnsanlara bildikleri şeyler ile konuşunuz. Kabul etmedikleri şeyleri bir tarafa bırakın. Allah'ın ve Resūlünün yalanlanmasını mı istersiniz." Buhārī, İlm, 49, no: 127; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/540, no: 891.

ri nesnelerle tekellüm ediniz ve inkār edecekleri nesneleri bırakınız. İster misiz ki zāt-ı zi'l-celāl ile resūl-i kibriyāsı tekzīb oluna?" Yaᶜnī siz tekzīb olmalarına sebeb olmayınız ki nāsın bilmedikleri ve onu inkār edecekleri şeylerle tekellüm eylemeyiniz demektir, çünkü zümre-i ᶜavāmm idrāk ve ifhāmda siyyān değildirler ki baᶜzıların fehm ve idrāki kāsır olur, işte ᶜillet-i nehy dahi budur. [148]

[وهذا فيما يفهمه صاحبه ولا يبلغه عقل المستمع فكيف فيما لا يفهمه قائله فإن كان يفهمه القائل دون المستمع فلا يحل ذكره]

Ve bu nehy-i vārid ise sāhibi ᶜindinde mefhūm ve müstemiᶜi ᶜindinde gayr-i maᶜlūm olan kelām hakkındadır. Yā sāhibi hakkında gayr-i mefhūm olan kelāmın hāli nice olur, elbette onun zikri dahi helāl olmaz, yaᶜnī ᶜinde'l-kāil maᶜānīsi maᶜlūm ve müstemiᶜi ᶜindinde nā-maᶜlūm olan elfāzın tekellümü helāl olmayınca bi-tarīki'l-evlā mütekellimi ᶜindinde mefhūm olmayan kelāmın ᶜadem-i hılli mukarrer olur.

[وقال عيسى عليه السلام لا تضعوا الحكمة عند غير أهلها فتظلموها ولا تمنعوها أهلها فتظلموهم كونوا كالطبيب الرفيق يضع الدواء في موضع الداء وفي لفظ آخر من وضع الحكمة في غير أهلها فقد جهل ومن منعها أهلها فقد ظلم إن للحكمة حقا وإن لها أهلا فأعط كل ذي حق حقه]

Ve dahi ᶜİsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Hikmete ehl olmayana siz hikmeti komayasız, zīrā ki onu zulm etmiş olursız ve ehlinden dahi onu menᶜ etmeyiniz ki onları menᶜ ile zulm etmiş olursız. Siz tabīb-i refīk ü şefīk gibi olunuz ki dermānı ᶜillet yerine koyar." Ve hulāsa-i mefhūmu siz hikmeti zulm edip de onu nā-ehline vermeyesiz ve dahi ehlini zulm edip de hikmeti onlardan menᶜ etmeyesiz, siz mülāyemetli tabīb gibi olunuz da dermānı ᶜillet yerine vazᶜ ediniz demektir. Ve rivāyet-i uhrāda gelmiş ki "Kim ki hikmeti nā-ehline vazᶜ eder, o kimse cehl ve nādānlık etmiş olur ve kim ki hikmeti ehlinden menᶜ eder, zulm etmiş olur, zīrā ki hikmetin hakkı vardır ve ona ehl ve mahal vardır. Sen dahi her bir sāhib-i hakkın hakkını ver."

[وأما الطامات]

Ve tāmmāt ise,

[فيدخلها ما ذكرناه في الشطح وأمر آخر يخصها وهو صرف ألفاظ الشرع عن ظواهرها المفهومة إلى أمور باطنة لا يسبق منها إلى الأفهام فائدة كدأب الباطنية في التأويلات فهذا أيضا حرام وضرره عظيم]

O dahi taᶜrīf-i şathta zikr ettiğimiz kelām ona dāhil olur ve fazla olarak ona mahsūs bir emr-i dīger dahi ona dāhil olur. Ve o emr-i āher odur ki zavāhir-i mefhūmesinden elfāz-ı şerᶜiyyeyi efhāma ondan bir fāide sebkat etmeyen umūr-ı bātıniyyeye sarf ve teᵓvīl etmekliktir ki bātıniyyenin teᵓvīlātta vākiᶜ olan deᵓb ve ᶜādātı gibidir ve bu muᶜāmele dahi harām olup zarar-ı ᶜazīmi vardır, yaᶜnī teᵓvīlātında deᵓb-i bātıniyye gibi elfāz-ı şerᶜiyyeyi zavāhir-i mefhūmelerinden efhāma fāidesi sebkat etmeyen bir takım umūr-ı bātıniyyeye sarf ile telaffuz olunan kelāmdır ki buna ṭāmme denilir ve bunun istiᶜmāli dahi harāmdır.

[فإن الألفاظ إذا صرفت عن مقتضى ظواهرها بغير اعتصام فيه بنقل عن صاحب الشرع ومن غير ضرورة تدعو إليه من دليل العقل اقتضى ذلك بطلان الثقة بالألفاظ وسقط به منفعة كلام الله تعالى وكلام رسوله صلى الله عليه وسلم فإن ما يسبق منه إلى الفهم لا يوثق به والباطن لا ضبط له بل تتعارض فيه الخواطر ويمكن تنزيله على وجوه شتى وهذا أيضا من البدع الشائعة العظيمة الضرر]

Zīrā ki sāhib-i şerᶜ-i şerīften muᶜtesemün fīh bir nakl ve cānib-i ᶜakl-dan zarūret īcābınca ona daᶜvet eder bir delīl ve müstened görünmeden, muktezā-yı zavāhirinden elfāzı āher bir maᶜnāya sarf etmek elfāza olan sikatın ibtālini iktizā eder ve onunla menfaᶜat-i kelām-ı Bārī ve müfād-ı sühan-ı peygamberī sākıt olur, yaᶜnī delālet-i vazᶜiyeleriyle efhāma sebkat eden maᶜānīye vüsūk ve iᶜtimād kalmaz ve umūr-ı bātıniyye ise onun bir zābıtası yoktur, belki onunla havātır-ı hātır yekdīgerine teᶜāruz eder ve o kelām vücūh-ı şettāya tenzīl ve hamli mümkin olur ve bu hāl ise zararı ᶜazīm olan bidaᶜ-ı şāᶜiadandır.

[وإنما قصد صاحبها الإغراب لأن النفوس مائلة إلى الغريب ومستلذة له وبهذا الطريق توصل الباطنية إلى هدم جميع الشريعة بتأويل ظواهرها وتنزيلها على رأيهم

كما حكيناه من مذاهبهم في كتاب المستظهري المصنف في الرد على الباطنية]

Ve bu sūretle o elfāzın teʾvīlinden sāhibinin murādı ancak igrābdır, zīrā ki nüfūs-ı beşeriyye tabʿan garībe meyl edicidir ve ona müstelizzdir, yaʿnī ashāb-ı teʾvīl kasd-ı igrāb etmeleri ancak iknāʿ-ı nüfūs içindir, çünkü nefs-i insānī garīb nesneye māildir ki ondan müstelizze olur. Ve çün elfāzı zavāhirinden garīb bir maʿnāya sarf olunur, nefs-i müstemiʿ ona meyl eder de o garīb maʿnāya temessük eyler, işte bu sūret ve bu tarīk ile gürūh-ı bātıniyye hedm-i cemīʿ-i ahkām-ı şerīʿate mütevassıl oldular ki cemīʿ-i elfāz-ı şerʿiyyenin zavāhirini teʾvīl etmekle onu reʾy ve hevāları üzere tenzīl ettiler, nitekim redd-i bātıniyyede musannef olan *Kitāb-ı Müstazhirī*'de onların mezāhiblerinden hikāye ve beyān ettik.

[ومثال تأويل أهل الطامات قول بعضهم في تأويل قوله تعالى ﴿اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾ إنه إشارة إلى قلبه وقال هو المراد بفرعون وهو الطاغي على كل إنسان وفي قوله تعالى ﴿وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ﴾ أي ما يتوكأ عليه ويعتمده مما سوى الله عز وجل فينبغي أن يلقيه وفي قوله صلى الله عليه وسلم "تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً" أراد به الاستغفار في الأسحار وأمثال ذلك حتى يحرفون القرآن من أوله إلى آخره عن ظاهره وعن تفسيره المنقول عن ابن عباس وسائر العلماء]

Ve ehl-i tāmmenin emsile-i teʾvīlleri ise ezcümle Hak subhānehu ve taʿālānın kelāmında ﴿اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى﴾[253] kavl-i kerīminin teʾvīlinde olan baʿzılarının sözüdür ki "Firʿavn"ı kalbe teʾvīl etmiş ve "Bunda Firʿavn'dan murād kalbi idi, zīrā her bir insāna kalb tāgīdir" demiş. Ve dahi ﴿وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ﴾[254] kavl-i celīlinin tevīlinde "Lafz-ı "ʿasā"dan murād insānın müttekāsıdır, yaʿnī onunla dayanacak nesnedir ki bunda ilkā-i ʿasādan murād mimmā-sivallāh medār-ı iʿtimād ve mahall-i ittikā olan eşyāyı terk etmekliktir" diye teʾvīl etmiş.

Ve ehādīs-i şerīfede dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً"[255] buyurduğu kelāmda "تَسَحَّرُوا" ve "السَّحُورِ"

253 "Firavun'a git, çünkü o azmıştır." Tāhā, 20/24.

254 "Değneğini (yere) at." el-Kasas, 28/31.

255 "Sahur yapınız, çünkü sahurda bereket vardır." Buhārī, Savm, 20, no: 1923;

lafzları vakt-i sahūrda kalkmaklığa teᵓvīl edip demişler ki “Bunda ”تَسَحَّرُوا“[256] lafzından murād vakt-i seherdir, kalkınız da o vaktte istigfār ediniz demektir, zīrā ki vakt-i seherde istigfār eylemekte bereket vardır” dediler. Ve bu gibi āyāt ve ehādīsi o mertebede teᵓvīl ettiler, tā kim Kurᵓān-ı ᶜazīmü’ş-şānı evvelinden āhirine kadar zāhirinden tahrīf ve Hazret-i İbn ᶜAbbās ve ᶜulemā-i sāirenin taraflarından menkūl olan tefāsīrin hilāfında teᵓvīl ettiler.

[وبعض هذه التأويلات يعلم بطلانها قطعا كتنزيل فرعون على القلب فإن فرعون شخص محسوس تواتر إلينا النقل بوجوده ودعوة موسى له وكأبي جهل وأبي لهب وغيرهما من الكفار وليس من جنس الشياطين والملائكة مما لم يدرك بالحس حتى يتطرق التأويل إلى ألفاظه وكذا حمل السحور على الاستغفار فإنه كان صلى الله عليه وسلم يتناول الطعام ويقول: ”تَسَحَّرُوا“[257] و ”هَلُمُّوا إِلَى الْغِذَاءِ الْمُبَارَكِ“]

[149] Ve işbu teᵓvīllerinin baᶜzılarının butlānı katᶜā maᶜlūm olur. Meselā lafz-ı Firᶜavn’ın kalbe tenzīl ve teᵓvīli gibi, zīrā ki Firᶜavn bir şahs-ı mahsūs idi ve dünyāda onun vücūdu ve Mūsā ᶜaleyhi’s-selām onu dīn-i hakka daᶜvet ettiği tevātürüyle bize menkūl ve maᶜlūmdur. Ve kefereden Ebī Cehl ve Ebī Leheb ve emsālleri bu kabīlden olarak onlar dahi dünyāda bulunup dīn-i hakka daᶜvet olundukları bi’t-tevātür müsellem-i hāss u ᶜāmmdır. Ve Firᶜavn cins-i şeyātīn ü melāikeden değildir ki hiss ile idrāki mümkin olmaya da teᵓvīl-i lafz zarūreten ona mütetarrık ola.

Ve kezālik istigfāra haml-i sühūr dahi bātıldır, çünkü ᶜaleyhi’-ssalātu ve’s-selām vakt-i seherde li-ecli’s-sıyām tenāvül-i taᶜām edip ”هَلُمُّوا إِلَى الْغِذَاءِ الْمُبَارَكِ“[258] diye āl ve ashābı taᶜāma daᶜvet eylediği meşhur ve mütevātirdir. Ve bu maᶜnādan sarf ile istigfāra haml ve teᵓvīline dāᶜī bir zarūret-i ᶜakliyye ve delālet-i nakliyye ve karīne-i hāliyye yoktur.

[فهذه أمور يدرك بطلانها بالتواتر والحس نقلا وبعضها يعلم بغالب الظن وذلك

Müslim, Sıyām, 45.

256 “Sahur yapınız.” Buhārī, Savm, 20, no: 1923; Müslim, Sıyām, 45.

257 “Sahur yapınız.” Buhārī, Savm, 20, no: 1923; Müslim, Sıyām, 45.

258 “Mübarek gıdaya buyrun.” Ebū Dāvūd, Cumᶜa, 16, no: 2344; Nesāᵓī, Sıyām, 25, no: 2163.

في أمور لا يتعلق بها الأحساس فكل ذلك حرام وضلالة وإفساد للدين على الخلق ولم ينقل شيء من ذلك عن الصحابة ولا عن التابعين ولا عن الحسن البصري مع إكبابه على دعوة ووعظهم]

İşte bu umūrun butlānı baᶜzen bi't-tevātür ve'l-hiss naklen bilinir ve baᶜzıları dahi bi-gālibi'z-zann ve o dahi ahsās ona müteᶜallik olmayan umūrda ki galebe-i zann ile maᶜlūm olur. İşte bunun mecmūᶜu harām ve dalālet olup halk üzerine dīn-i hakkı ifsād etmekliktir ki ne bir sahābe ve ne de tābiᶜīn üzerlerinden böyle bir şey nakl ve rivāyet olunmuş ve ne de vaᶜz u daᶜvet-i halk üzerine be-gāyet mükibb ve mütemessik olan Hasen-i Basrī gibi bir ᶜallāme-i bī-nazīr üzerine bu umūrdan bir şey nakl olunmuştur, yaᶜnī aslā böyle bir teʾvil nakl olunmamıştır, ne sahābe ve ne tābiᶜīn ve ne de ᶜulemā-i zühhāddan.

[فلا يظهر لقوله صلى الله عليه وسلم "مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ" معنى إلا هذا النمط وهو أن يكون غرضه ورأيه تقرير أمر وتحقيقه فيستجر شهادة القرآن إليه ويحمله عليه من غير أن يشهد لتنزيله عليه دلالة لفظية لغوية أو نقلية]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"[259] buyurduğu kelām-ı münīfine bu nemattan gayrı dīger bir maᶜnā zāhir olmaz. Ve meʾāl-i hadīs-i şerīf: "Her kim ki Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şānı kendi reʾyiyle tefsīr eder, āteş-i cahīmden kendi yerini tedārük ve āmāde etsin" demektir. İşte bu gibi bir teʾvīl-i bātıl ile Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şānı tefsīr eden kimse kendi yerini cehennemin āteşi içinde tedārük etmek gerektir. Ve hulāsatü'l-mefhūm işbu hadīs-i mezkūrdan maᶜlūm olan vaᶜīd-i şedīd ancak bu gibi teʾvīlāta mütecāsir olanlarındır demek ister, zīrā ki bundan mā-ᶜadā bu hadīs-i şerīften bir maᶜnā zāhir olmaz. Yaᶜnī bu gibi nemat ve tarīkdir ki hadīs-i şerīf ile menᶜ olunmuş ve menᶜi için o vaᶜīd vākiᶜ olmuş demektir. Ve bunun vechi ve hakīkati odur ki bir ādem kendi reʾyiyle çün bir şey tasavvur eder, elbette o şeyin takrīr ve tahkīkini kasd eyler ve garazının takrīri ile o emrin tahkīki için

259 "Kim Kur'ān'ı kendi görüşüne göre açıklarsa ateşteki yerine hazırlansın." Ebū Dāvūd, İlm, 5, no: 3652; Tirmizī, Tefsīru'l-Kurʾān, 1, no: 2950.

bir şehādet-i Kurᵓāniyye üzere o nassı kendi garazına tenzīli için ona bir delālet-i nakliyye ve lafziyye-i lügaviyyenin şehādeti olmaksızın o lafz-ı Kurᵓān'ı o maᶜnāya haml eylemek yoluna gider.

[ولا ينبغي أن يفهم منه أنه يجب أن لا يفسر القرآن بالاستنباط والفكر فإن من الآيات ما نقل فيها عن الصحابة والمفسرين خمسة معان وستة وسبعة. ويعلم أن جميعها غير مسموع من النبي صلى الله عليه وسلم فإنها قد تكون متنافية لا تقبل الجمع فيكون ذلك مستنبطا بحسن الفهم وطول الفكر ولهذا قال صلى الله عليه وسلم لابن عباس رضي الله عنه "اَللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ"]

Ve bu hadīs-i şerīften Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānı istinbāt-ı fikr ile tefsīr edilmemesinin vücūbunu fehm etmek lāzım olmaz, zīrā ki baᶜzı āyātın tefāsīrinde sahābe-i kirām üzerine beş maᶜnā ve dahi altı ve yedi maᶜnā nakl olunduğu vardır. Ve maᶜlūmdur ki cemīᶜ-i maᶜānī-i menkūle nebiyy-i zī-şāndan işitilmemiştir ve olur ki beynlerinde münāfāt vākiᶜ olup cemᶜleri mümkin olmaz. Ve bu sūrette elbette hüsn-i fehm ve tūl-i fikr ile müstenbit olmuş olur. Çünkü bu gibi tefsīr karīne-i hāliyye ve delālet-i lafziyye vü makāmiyye muᶜāḍadesiyledir, nemat-ı sābıku'z-zikr kabīlinden ᶜadd olunmaz ve vaᶜīd-i mezkūrun buna şümūlü olmaz ve o menᶜ-i tefsīrin vücūbu fehm olunmak lāzım gelmez, hattā bunun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz İbn ᶜAbbās için duᶜā buyurup dedi ki "اَللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ"[260] Yaᶜnī "Yā Rabb, onu dīnde fakīh eyle ve teᵓvīl-i elfāzı ona taᶜlīm eyle."

Ve tūl-i fikr ve cevdet-i fehm ve muᶜāḍade-i karīne-i hāl ü makām ile vākiᶜ olan teᵓvīl-i sahābī yine zavāhir-i elfāz maᶜānī-i mefhūmesinden başka bir maᶜnā değildir, ancak kāffe-i maᶜānī-i vāride o lafz ve karīnenin medlūlāt-ı müteᶜaddidesindendir. Ve nemat-ı memnūᶜ ise bu gibi delāletten mütecerriddir, belki mahz-ı hevādan mütevellid bī-sened ü delīl bir teᵓvīl ve tefsīrdir. Ve bu cihetle bu iᶜtirāza mahal kalmaz, çünkü musannif-i merhūm suᵓāl-i mukaddere cevāb olarak bunu zikr etmiştir:

[ومن يستجيز من أهل الطامات مثل هذه التأويلات مع علمه بأنها غير مرادة

260 "Allahım onu dinde kayrayışlı eyle ve ona tevil ilmini öğret." Buhārī, Vuduᵓ, 10, no: 143.

بالألفاظ ويزعم أنه يقصد بها دعوة الخلق إلى الخالق يضاهي من يستجيز الاختراع والوضع على رسول الله صلى الله عليه وسلم لما هو في نفسه حق ولكن لم ينطق به الشرع كمن يضع في كل مسألة يراها [حقا] حديثا عن النبي صلى الله عليه وسلم فذلك ظلم وضلال ودخول في الوعيد المفهوم من قوله صلى الله عليه وسلم "مَنْ كَذَب علَيَّ مُتعَمِّدا فَلْيَتَبَوَّأ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"]

Ve ehl-i tāmmāttan Hālık'a halkın kasd-ı daᶜvetleri zuᶜmüyle o lafzdan murād buyurulmayan maᶜnāya bilerek teᵓvīl etmeğe cevāz gören kimse yaᶜnī daᶜvet-i halk için bu gibi teᵓvīlātı tecvīz eden kimse, fī-nefsi'l-emr hak olup lākin şerᶜ-i şerīf ona nutk etmeyen şeyde nebiyy-i zī-şāna isnāden hadīs-i gayr-ı vākiᶜin vazᶜ ve ihtirāᶜının cevāzını gören kimseye benzer, mesela ahkāmda her bir reᵓy ettiği mesᵓele için nebiyy-i zī-şāna bi'l-isnād hadīs ihtirāᶜ eder ādem gibidir. İşte bu gibi ihtirāᶜ ve vazᶜ zulm ve dalāldir ve "مَنْ كَذَب علَيَّ مُتعَمِّدا فَلْيَتَبَوَّأ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ"[261] müfādından maᶜlūm olan vaᶜīde duhūldür ki aslā cevāzı yoktur. Ve mādām ki fī-nefsi'l-emr hak olan nesne için daᶜvet-i halka bir hadīsin ihtirāᶜ ve vazᶜı cāiz olmadı, şebīhi dahi cāiz olmaz, yaᶜnī daᶜvet-i halk için bilerek maᶜnā-yı gayr-i murāda elfāzın teᵓvīli cāiz olmaz, [150] fāᶜili zulm ve dalālet vākiᶜ ve "مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ" ve "مَنْ كَذَب علَيَّ مُتعَمِّدا" ehādīs-i şerīfenin vaᶜīdlerine dāhil ve müstahak olur.

Ve hadīs-i "مَنْ كَذَب علَيَّ" mazmūn-ı şerīfinin hulāsası odur ki "Her kim ki ᶜamden benim üzerime kizb eylerse yaᶜnī benim söylemediğim sözü söylemiş diye rivāyet eylerse nār-ı cehennemde kendi yerini hāzır etsin" demektir. Ve bu meᵓāle nazaran hak ve gayr-i hak ve içinde tergīb ü daᶜvet-i halk olsa ve olmasa ᶜale'l-ᶜumūm hakkında hilāf vākiᶜ bir hadīs rivāyeti cāiz olmaz, çünkü kizb söylemek maᶜnāsı tahtında dāhil olur ve maᶜnā-yı gayr-i maksūde dahi lafzın teᵓvīli bu kabīldendir.

[بل الشر في تأويل هذه الألفاظ أطم وأعظم لأنها مبطلة للثقة بالألفاظ وقاطعة طريق الاستفادة والفهم من القرآن بالكلية]

---

261 "Kim kasten bana karşı yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın." Buhārī, İlm, 38, no: 106, 108, 110; Müslim, Mukaddime, 2.

Belki elfāzın bu teʾvīlinde olan şerr ondan daha ziyāde kesīr ve kebīr ve aʿzamdır, çünkü bir cihetiyle yalan gibi hilāf-ı vākiʿi göstermek ve dīger cihetten elfāzın sika ve iʿtimādlığını ibtāl eylemek ve bi'l-külliyye Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şāndan tarīk-i fehm ü istifādeyi katʿ etmektir.

[فقد عرفت كيف صرف الشيطان دواعي الخلق عن العلوم المحمودة إلى المذمومة فكل ذلك بتلبيس علماء السوء بتبديل الأسامي]

İşte bu tafsīl ve taʿrīf ve tavzīhten maʿlūmun oldu ki ʿaleyhi mā-yestehık şeytān-ı laʿīn ʿulūm-ı mahmūdeden devāʿī-i halkı niçe sarf ve tahvīl etmiştir. Ve bunun mecmūʿu tebdīl-i esāmī ile ʿulemā-i sūʾun telbīsi iledir.

[فإن اتبعت هؤلاء اعتمادا على الاسم المشهور من غير التفات إلى ما عرف في العصر الأول كنت كمن طلب الشرف بالحكمة باتباع من يسمى حكيما فإن اسم الحكيم صار يطلق على الطبيب والشاعر والمنجم في هذا العصر وذلك بالغفلة عن تبديل الألفاظ]

Ve bu sūrette ism-i meşhūruna iʿtimāden vakt ü zamān-ı saʿādet yaʿnī ʿasr-ı evvelde o esāmī ve elfāzdan murād ve istinbāt olunan maʿānī-i maʿrūfeye iltifāt etmeden eger bunlara tābiʿ olur isen bu zamānede hakīm denilen zāta ittibāʿ ile şeref-i hikmeti taleb eden kimseye müşābih ve mümāsil olursun. Maʿa-hāzā o kimsede şeref-i hikmet olmaz, zīrā ki bu ʿasrda ism-i hakīm tabīb ve şāʿir ve müneccime ıtlāk olunagelmektedir ve bu dahi tebdīl-i elfāzdan vukūʿa gelen gaflettendir. Ve hikmet şerefi, fenn-i nücūm ve maʿrifet-i tıbb ve şiʿr ile olmaz, hikmet büyük bir şeydir.

[اللفظ الخامس وهو الحكمة]

Ve elfāz-ı mübeddele-i mezkūrenin beşincisi lafz-ı hikmettir.

[فإن اسم الحكيم صار يطلق على الطبيب والشاعر والمنجم حتى على الذي يدحرج القرعة على أكف السوادية في شوارع الطرق]

Zīrā ber-minvāl-i muharrer bu zamānede ism-i hakīm tabīb ve şāʿir ve müneccim hattā şevāriʿ-i turukta eküff-i sevādiyye üzerine kurʿa yuvarlatan ādemlerin üzerlerine ıtlāk olunageldi, yaʿnī bu ʿasrda tabībe

hakīm denilir ve şāᶜire dahi hakīm taᶜbīr olunur ve müneccim ādeme dahi ıtlāk-ı nām-ı hakīm olmuştur. Ve'l-hāsıl fālcı ādeme bile hakīm denilmektedir. Hālbuki bu gibi fenleri bilen ādem için lafz-ı hikmet isnādı ᶜasr-ı evvelde vukūᶜ bulmamıştır.

[والحكمة هي التي أثنى الله عز وجل عليها فقال تعالى ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا''‏]

Hikmet ancak Hak subhānehu ve taᶜālā ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾[262] kavl-i celīli ile senā ve medh buyurduğu nesnedir. Ve mazmūn-ı nass-ı ᶜālī-i mezkūr hulāsası: "Zāt-ı zü'l-celāl dilediği zāta hikmeti verir. Ve her kim ki hikmet ona verilir, ona hayr-ı kesīr verilmiş olur" demektir. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا''[263] hadīs-i şerīfi ile beyān buyurduğu şey hikmettir. Ve hāsıl-ı mazmūn-ı hadīs-i münīf-i mezkūr ise: "Bir ādem hikmetten taᶜallüm ettiği bir kelime ona dünyā ve mā-fīhādan hayrlıdır" demektir. Ve ekser-i ᶜulemā-i müfessirīn hikmet-i mezkūreden murād nübüvvet ve peygamberlik ve dahi enbiyā-yı ᶜizāma ihsān buyurulan ᶜulūm-ı ᶜaliyyedir demişler.

[فانظر ما الذي كانت الحكمة عبارة عنه وإلى ماذا نقل وقس به بقية الألفاظ واحترز عن الاغترار بتلبيسات علماء السوء فإن شرهم على الدين أعظم من شر الشياطين إذ الشيطان بواسطتهم يتدرع إلى انتزاع الدين من قلوب الخلائق]

Artık sen bak ki hikmet ne idi ve neden ᶜibāret idi ve el-hālete hāzihi neye nakl olunmuştur ve bakiyye-i elfāzı dahi var buna kıyās edip telbīsāt-ı ᶜulemā-i sūᵓ ile magrūr olmaktan ihtirāz ve tecennüb eyle, zīrā ki dīn üzerine ᶜulemā-i sūᵓun şerri şeyātīnin şerrinden aᶜzamdır, çünkü kulūb-ı halāyıktan intizāᶜ-ı dīn için şeytān bunların vāsıtalarıyla mütederriᶜ olur.

---

262 "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, süphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir." el-Bakara, 2/269.

263 *Kitābu'z-Zuhd*, 1/487, أَوْ ''اَلْكَلِمَةُ مِنْ كَلاَمِ الْحِكْمَةِ يَسْمَعُهَا الرَّجُلُ الْمُؤْمِنُ، فَيَعْمَلُ بِهَا، يُعَلِّمُهَا خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ عَلَى زِينَتِهَا'' şeklinde

["ولهذا لما سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شر الخلق أَبى و قال ''اللَّهُمَّ غُفْرًا'' حتى كرروا عليه فقال ''هُمْ عُلَمَاءُ السُّوءِ'']

Ve bunun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden şerr-i halk üzerine suᵓāl buyuruldukta ''اَللَّهُمَّ غُفْرًا''[264] diye vehleten cevāb vermedi tā ki üzerine suᵓāl tekrār etti, sonra ''هُمْ عُلَمَاءُ السُّوءِ''[265] yaᶜnī "Şerrü'l-halk ᶜulemā-i sūᵓdurlar" diye beyān buyurdu.

[فقد عرفت العلم المحمود والمذموم ومثار الالتباس وإليك الخيرة في أن تنظر لنفسك فتقتدي بالسلف أو تتدلى بحبل الغرور وتتشبه بالخلف]

İşte bu edille ve berāhīn ile ᶜilm-i mahmūd ve mezmūmu bilip müs̱ār ve menşeᵓ ve mahall-i gubār-ı tedlīs ü iltibāsı anladın, artık selef-i sālihīne uyup iktidā veyāhūd habl-i gurūr ile tedellī ve halefe teşbīhte ihtiyār sana kaldı. Dilersen selef-i sālihīne uyup reh-i necāt u saᶜādete temessük eyle ve dilersen habl-i gurūr ile salınıp halefe ittibāᶜ ederek nefsini çeh-i helāke ilkā eyle, bunda sen muhayyer kaldın ve senin için bir ᶜözr kalmadı. [151]

[فكل ما ارتضاه السلف من العلوم قد اندرس وما أكب الناس عليه فأكثره مبتدع ومحدث وقد صح قول رسول الله صلى الله عليه وسلم ''بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ فَقِيلَ: وَمَنِ الْغُرَبَاءُ قَالَ : الَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ النَّاسُ مِنْ سُنَّتِي وَالَّذِينَ يُحْيُونَ مَا أَمَاتُوهُ مِنْ سُنَّتِي''[266] وفي خبر آخر ''هُمُ الْمُتَمَسِّكُونَ بِمَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ الْيَوْمَ''[267] وفي حديث آخر ''اَلْغُرَبَاءُ نَاسٌ قَلِيلٌ صَالِحُونَ بَيْنَ نَاسٍ كَثِيرٍ مَنْ يُبْغِضُهُمْ فِي الْخَلْقِ أَكْثَرُ مِمَّنْ يُحِبُّهُمْ''[268] وقد صارت تل تلك العلوم غريبة بحيث يمقت ذاكرها ولذلك قال الثوري رحمه الله ''إِذَا رَأَيْتَ الْعَالِمَ كَثِيرَ الْأَصْدِقَاءِ فَاعْلَمْ أَنَّهُ مُخْلِطٌ لِأَنَّهُ إِنْ نَطَقَ بِالْحَقِّ أَبْغَضُوهُ''[269]]

Ve dahi maᶜlūmundur ki ᶜulūm-ı nāfiᶜadan ᶜulemā-i selef irtiḍā ettikleri

264 *Feyzu'l-Kadīr*, 1/140.

265 *Feyzu'l-Kadīr*, 1/140.

266 Müslim, Īmān, 232; Tirmizī, Menākıb, 6, no: 3629; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/248.

267 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/248

268 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/248

269 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/248

ᶜilmler kāffesi münderis olmuş ve el-hāletu hāzihi nās ona mükibb ve üzerine mukdim ve muvāzıb oldukları ᶜulūmun ekseri mübtedaᶜ ve muhdestir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ"[270] buyurduğu söz sahīh oldu. Ve mazmūn-ı hadīs: "Dünyāda İslām garīb olarak başladı ve zuhūr etti ve bedᵓ ettiği gibi garīb olarak ᶜavdet edecektir. Gurabāya aşk ve tūbā olsun!" Ve çün ondan gurabā kimlerdir denilerek suᵓāl olundu, ᶜalā-rivāyetin demiş ki "Gurabā o kimselerdir ki benim sünnetimden nāsın ifsād ve imāte ettikleri eşyāyı ıslāh ve ihyā edenlerdir. Ve ᶜalā-rivāyetin uhrā demiş ki "Gurabā el-yevm siz üstünde bulunduğunuz tarīka mümessik olanlardır." Ve hadīs-i āherde vārid olmuş ki "Gurabā az kimselerdir ki nās-ı kesīr beyninde ıslāh edicilerdir ve halkta onları bugz edenler onlara muhabbet eden kesāndan çok olur" diye gurabāyı vasf ve taᶜrīf buyurmuştur.

"Tūbā" kelimesi dahi iki maᶜnāya müfesserdir: Birisi tīb maᶜnāsına ve dīgeri cennette şecer-i maᶜrūfenin ismi maᶜnāsına gelmiştir. Istılāhımızca "Gurabāya aşk olsun" demek olur, çünkü tīb yāhūd şecer-i tūbā onlarındır diye mübeşşerdirler.

Ve selefte makbūl ve murtazā olan ᶜulūm ise el-yevm garībe olup ki öyle bir garībe olmuş ki onu zikr eden kimseye nās makt ve bugz ederler. Ve bunun için İmām Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Eger sadīkı çok ᶜālimi gördün, bil ki o ādem karmakarışık söz söyleyicidir, çünkü dāimā Hak ile nutk etmiş olsaydı nās onu bugz edip sadīkı çok olmazdı." Ve hāsıl-ı kelām saᶜādet o ᶜulūm-ı münderise vü garībede kalmış demek ister.

Beyānu'l-Kadri'l-Mahmūdi mine'l-ᶜUlūmi'l-Mahmūde

[بيان القدر المحمود من العلوم المحمودة]

ᶜUlūm-ı mahmūdeden kadr-i mahmūdun beyānındadır:

[اعلم أن العلم بهذا الاعتبار ثلاثة أقسام قسم هو مذموم قليله وكثيره وقسم هو محمود قليله وكثيره وكلما كان أكثر كان أحسن وأفضل وقسم يحمد منه مقدار الكفاية

270 Müslim, Īmān, 232; Tirmizī, Menākıb, 6, no: 3629; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/248.

ولا يحمد الفاضل عليه والاستقصاء فيه وهو مثل أحوال البدن فإن منها ما يحمد قليله وكثيره كالصحة والجمال ومنها ما يذم قليله وكثيره كالقبح وسوء الخلق ومنها ما يحمد الاقتصاد فيه كبذل المال فإن التبذير لا يحمد فيه وهو بذل وكالشجاعة فإن التهور لا يحمد فيها وإن كان من جنس الشجاعة فكذلك العلم]

Bil ve āgāh ol ki bu iʿtibār-ı mezkūr ile ʿilm üç kısma münkasımdır: Bir kısmı kalīl ve kesīri yaʿnī azı ve çoğu mezmūm ve makdūhtur. Ve bir kısmı kalīl ve kesīri mahmūd ve memdūhtur ki her ne kadar çok olursa daha ziyāde güzel ve efdal olur. Ve bir kısmı dahi mikdār-ı kifāyet ondan mahmūd ve memdūh olur ki kifāyet mikdārından olan fazla ve ziyādesi memdūh olmaz ve iṣtiḳṣāsı dahi mahmūd sayılmaz.

Ve o dahi yaʿnī bu aksām-ı selāseye münkasım olan ahvāl-i ʿilm beden-i insān gibidir, zīrā ki ahvāl-i bedenden bir takım ahvāl vardır ki onun azı ve çoğu mahmūddur, sıhhat ve cemāl ahvāli gibi. Ve bir takım ahvāli vardır ki onun azı ve çoğu mezmūmdur, kubh ve sū-i hulk ahvāli gibi. Ve bir takım ahvāli vardır ki baʿzısı mahmūd olmaz ve baʿzısı mahmūd olur ve onda iktisād etmek hāli memdūh olur ve o ahvālin yalnız hālāt-ı mütevassıtaları memdūhtur, meselā bezl-i māl ve şecāʿat ve ilm gibi, zīrā ki bezl-i mālda tebẕīrin hāli makbūl ve mahmūd değildir ve şecāʿatte cesāretten maʿdūd olan tehevvürün hāli dahi mahmūd değildir ve ʿilmden dahi dünyā ve āhirete menfaʿati olmayan ʿulūm kezālik mahmūd değildir, meselā ʿilm-i sihr ü tılsımāt u şaʿbede-bāzī gibi ve ʿulūm-ı nāfiʿadan dahi mikdār-ı kifāyetten ziyāde taʿmīk ve iṣtiḳṣā eylemek kaziyyesi gibi. Hulāsa-i kelām ahvāl-i beden ber-minvāl-i meşrūh üç kısma münkasım olduğu gibi ʿilm dahi kezālik işbu aksām-ı selāse-i mezkūreye münkasımdır demektir.

[فالقسم المذموم منه قليله وكثيره هو ما لا فائدة فيه في دين ولا دنيا إذ فيه ضرر يغلب نفعه كعلم السحر والطلمسات والنجوم فبعضه لا فائدة فيه أصلا وصرف العمر الذي هو أنفس ما يملكه الإنسان إليه إضاعة وإضاعة النفيس مذمومة ومنه ما فيه ضرر يزيد على ما يظن أنه يحصل به من قضاء وطر في الدنيا فإن ذلك لا يعتد به بالإضافة إلى الضرر الحاصل عنه]

Ve kalīl ve kesīri mezmūm olan kısm-ı ʿilm ise işte o ʿilmdir ki onunla dīn ve dünyāda bir fāide hāsıl olmaz, ʿilm-i efsūn u tılsımāt u nücūm

gibi, çünkü bu ᶜulūmun nefᶜine gālib bir zararları vardır ki baᶜzıları aslā bir fāideye müfīd değildir. Ve fāideye müfīd olmayan nesneye insānın enfes-i memlūku olan ᶜömr-i ᶜazīzini sarf etmek ᶜömre izāᶜa demektir ve nefīs nesnenin izāᶜası mezmūmdur. Ve baᶜzılarında havāyic-i dünyāviyyeden onunla bir hācetin kazāsı maznūn olursa da fakat ondan hāsıl olacak zarar-ı küllī husūlü maznūn olan menfaᶜatten daha ziyāde olmasıyla o zarara nisbetle onun fāidesi muᶜteddün bih olmaz, yaᶜnī keen-lem-yekün hükmünde olur ve o dahi bī-fāide olunca kezālik ᶜömrün ona izāᶜa ve sarfı mahmūd olmaz, belki mezmūm ᶜadd olunur.

[وأما القسم المحمود إلى أقصى غايات الاستقصاء فهو العلم بالله تعالى [152] وبصفاته وأفعاله وسنته في خلقه وحكمته في ترتيب الآخرة على الدنيا فإن هذا علم مطلوب لذاته وللتوصل به إلى سعادة الآخرة وبذل المقدور فيه إلى أقصى الجهد قصور عن حد الواجب فإنه البحر الذي لا يدرك غوره وإنما يحوم الحائمون على سواحله وأطرافه بقدر ما يسر لهم وما خاض أطرافه إلا الأنبياء والأولياء والراسخون في العلم على اختلاف درجاتهم بحسب اختلاف قوتهم وتفاوت تقدير الله تعالى في حقهم]

Ve kalīl ve kesīri memdūh ve ilā-mā-lā-nihāye iştiḳsā gāyātının aksāsına dek iştiḳsāsı mahmūd olan kısm-ı ᶜilm ise maᶜrifet-i Bārī'dir ve onun maᶜrifet-i sıfātıyla halkında olan sünnet ve efᶜāli ve dünyā üzerine āhiretin tertībinde olan hikmetin maᶜrifet ve ᶜilmleridir. İşte bu ᶜilm hem zātihi ve hem dahi onunla saᶜādet-i āhirete ittisāl etmek için matlūbdur. Ve aksā-yı cehde kadar onda çalışıp bezl-i makdūr etmek hadd-i vācibinden dūndur belki kusūrdur, zīrā ki bu ᶜilm bir bahr-i ᶜummān-ı bī-pāyāndır ki onun kaᶜrına ermek muhāl-ender-muhāldir, talebinde bulunan zevāt ancak onun etrāfında dolaşıp dururlar ve mahall-i cevelānları ancak onun sevāhil ve etrāfıdır ki herkes ona mikdār-ı müyesseri kadarınca onda dolaşır gezer Ve enbiyā-i ᶜizām ve evliyā-i kirām ve ᶜulemā-i aᶜlām-ı rāsihīn cemāᶜatinden gayrı onun etrāfında havz eden olmamıştır. Ve o havz ve sebāhatleri dahi ᶜalā-ihtilāfi'd-derecāt cārī olmuştur ki tefāvüt-i takdīr ve ihtilāf-ı kuvvetleri hasebiyle vākiᶜ olmuştur, yaᶜnī herkes onun hakkında mukadder olan mikdāra göre māye-i kuvvet ü iktidārına göre behredār olup o deryā-yı bī-pāyānda havz ve sebāhat eder demektir.

[وهذا هو العلم المكنون الذي لا يسطر في الكتب]

Ve kütübde mastūr olmayan ᶜilm-i meknūn işbu ᶜilmdir, yaᶜnī ᶜilm-i meknūn dahi ancak bu ᶜilmdir.

[ويعين على التنبه له التعلم ومشاهدة أحوال علماء الآخرة كما سيأتي علاماتهم وهذا في أول الأمر ويعين عليه في الآخر المجاهدة والرياضة وتصفية القلب وتفريغه عن علائق الدنيا والتشبه فيها بالأنبياء والأولياء ليتضح منه لكل ساع إلى طلبه بقدر الرزق لا بقدر الجهد ولكن لا غنى فيه عن الاجتهاد فالمجاهدة مفتاح الهداية لا مفتاح لها سواها]

Ve bu ᶜilme mütenebbih ve āgāh olmak için tālibine evvel-i emrde taᶜallüm ve ātīde ᶜalāmātları mezkūr olan ᶜulemā-i āhiret ahvāline kesb-i ıttılāᶜ iᶜānet eder ve āhir-i emrde mücāhede ve riyāzet ve safā-i kalb ki ᶜalāyık-ı dünyāviyyeden ferāg-ı dil ve enbiyā ve evliyāya teşebbüh etmeklik ahvāli iᶜānet eyler, çünkü kütübde mastūr olmayan ᶜilmin igtināmı elbette bu gibi ālāt ve esbāba muvaffık olur ve teshīl-i husūlü için tālibi elbette bir yāver ve yardımcıya muhtāc olur. İşte onun yāver ve yardımcıları ānifü'l-beyān umūrdur. Ve çün bu umūra vāsıl olur, elbette ona rızk-ı maksūm u mukadderi mūcebince o ᶜilm ve maᶜrifetten behredār olur, yaᶜnī onun talebine saᶜy eden her bir ferde ancak ona mukadder ve maksūm olan mikdār kısmet ve nasīb müyesser olur, yoksa mikdār-ı cehdi üzere ondan müstefīd olamaz. Ve ictihādden dahi hīç bir vaktte müstagnī olamaz, zīrā ki mücāhede hidāyetin miftāhıdır ve mücāhededen gayrı ona başka bir anahtar ve miftāh olmaz.

[وأما العلوم التي لا يحمد منها إلا مقدار مخصوص فهي العلوم التي أوردناها في فروض الكفايات]

Ve ammā o ᶜulūm ki ondan mikdār-ı mahsūstan gayrı mahmūd olunmaz, o dahi furūz-ı kifāyātta bizim zikr ve īrād ettiğimiz ᶜilmlerdir.

[فإن في كل علم منها اقتصارا وهو الأقل واقتصادا وهو الوسط واستقصاء وراء ذلك الاقتصاد لا مرد له إلى آخر العمر فكن أحد رجلين إما مشغولا بنفسك وإما متفرغا لغيرك بعد الفراغ من نفسك وإياك أن تشتغل بما يصلح غيرك قبل إصلاح نفسك]

Zīrā ki ʿulūm-ı mezkūrenin her birinde üç makām ve menzile vardır ki birincisi mertebe-i iktisārdır ki mikdār-ı lüzūmdan ekall cüzʾī bir şey bilmek ve ikinci menzilesi mertebe-i iktisāddır ki mikdār-ı lüzūmu bilmek ve bu hālet mütevassıta-i mahmūdesidir ve üçüncüsü verā-i iktisāddan ilā-āhiri'l-ʿömr içinde istiksāʾ mertebesidir.

Ve sana lāyık odur ki sen ehad-i recüleyn olasın ki yā nefsine meşgūl veyāhūd kendi nefsinden fārig olduktan sonra āhere meşgūl olasın. Ammā sakın ki nefsinin ıslāhından evvel āherlerin ıslāhına meşgūl olasın, zīrā nefs mukaddemdir ve denilmiş ki "مَنْ لَمْ يَكُنْ لِنَفْسِهِ كَيْفَ يَكُونُ لِغَيْرِهِ" Yaʿnī "Kendi nefsine hayr ve menfaʿati olmayan, āherine nice hayr ve fāidesi olur?" demektir.

[فإن كنت المشغول بنفسك فلا تشتغل إلا بالعلم الذي هو فرض عليك بحسب ما يقتضيه حالك وما يتعلق منه بالأعمال الظاهرة من تعلم الصلاة والطهارة والصوم]

Ve kendi nefsinin ıslāhı ile meşgūl ādem oldunsa üzerine farz olan ʿilmden gayrı bir nesne ile iştigāl etme ve o ʿilm-i mefrūzdan dahi kendi hālinin iktizāsı hasebiyle iştigāl edesin ve dahi ondan aʿmāl-i zāhireye müteʿallik taʿallüm-i salāt u tahāret ü sıyām gibi bir ʿilm ile iştigāl eyleyesin.

[وإنما الأهم الذي أهمله الكل علم صفات القلب وما يحمد منها وما يذم إذ لا ينفك بشر عن الصفات المذمومة مثل الحرص والحسد والرياء والكبر والعجب وأخواتها وجميع ذلك مهلكات وإهمالها من الواجبات]

Ve onunla müştegıl olacağın ʿulūm-ı mefrūzanın en ziyāde mühimmi ancak kāffe-i nās onu ihmāl edegeldikleri ʿilmdir ki sıfāt-ı kalbiyyenin ʿilmidir ve ondan mahmūd ve mezmūm olan sıfātın maʿrifetidir, çünkü hiçbir kimse ondan hālis ve münfekk ve vāreste olamaz, beşerin her bir ferdinde bulunurlar, meselā hırs ve hased ve riyā ve kibr ve ʿucb ve ehavātı gibi sıfatlardır, yaʿnī her bir insānda hırs ve kıskanmak ve ʿāleme ahvāl-i marziyye gösterip ahvāl-i gayr-i marziyyeyi gizletmek ve tekebbür ve hod-pesendlik ve emsāli gibi ahvāl-i mezmūme vardır. [153]

[مع أن الاشتغال بالأعمال الظاهرة يضاهي الاشتغال بطلاء ظاهر البدن عند التأذي بالجرب والدماميل والتهاون بإخراج المادة بالفصد والإسهال وحشوية العلماء يشيرون بالأعمال الظاهرة كما يشير الطرقية من الأطباء بطلاء ظاهر البدن وعلماء الآخرة لا يشيرون إلا بتطهير الباطن وقطع مواد الشر بإفساد منابتها وقلع مغارسها من القلب وإنما فزع الأكثرون إلى الأعمال الظاهرة عن تطهير القلوب لسهولة أعمال الجوارح واستصعاب أعمال القلوب كما يفزع إلى اطلاء الظاهر من يستصعب شرب الأدوية المرة فلا يزال يتعب في الطلاء ويزيد في المواد وتتضاعف به الأمراض]

Ve maᶜa-hāzā aᶜmāl-i zāhire ile iştigāl etmek çıbanlı ve uyuz ādemlerin derūnlarından ishāl ve fasd yaᶜnī damardan kan almak ve bu gibi muᶜālecāt-ı bātıniyye ile mādde-i cereb ve māye-i çıban olan fesādātın ihrācında tehāvün ve zāhir-i bedeni ᶜilāc sürmekle iştigāl etmeleri gibidir. ᶜUlemā-i haşviyye hemīşe aᶜmāl-i zāhireye işāret ederler, nitekim etıbbā-i ṭuruḳiyye zāhir-i bedeni ᶜilāc sürmekle işāret eylerler, yaᶜnī sokak etıbbāsı cehl ve nādānlıklarından nāşī uyuz ādemlere muᶜālece-i zāhiriyyeye ki zāhir-i bedene ᶜilāc sürmek reʾy ve tedbīr ve işāret etmeleri gibi ᶜulemā-i haşviyye dahi bilmezliklerinden dāimā aᶜmāl-i zāhireye işāret ederler.

Ve ᶜulemā-i āhiret ise kulūb-i beşerden mevādd-ı şerri menābitlerinin ifsād ve megārislerinin kalᶜıyla ihrāc ve tathīr-i bātın tedābīrinden gayrı başka bir şeye işāret etmezler, yaᶜnī ᶜulemā-i āhiret hukemā-i pür-maᶜrifet olmalarından nāşī hemīşe çemenzār-ı dilden ᶜurūk-ı mefsedet ü meᶜāsī kalᶜıyla tathīr-i hubs-ı bātınīye işāret eylerler demek ister, zīrā ki müfīd ve nāfiᶜ olan muᶜālece ve tīmār odur.

Ve ekser-i nās tathīr-i kalbden aᶜmāl-i zāhireye kaçışları ancak aᶜmāl-i cevārih-i zāhirede sühūlet ve kolaylık ve aᶜmāl-i kulūbda suᶜūbet ve düşvārlık görmelerinden neşʾet etmiştir, nitekim marīz ve bīmār acı ᶜilācı içmekten kaçıp zāhir-i bedene ᶜilāc sürer, yaᶜnī marīz-i bī-tāb acı ᶜilācı istiṣᶜāb edip defᶜ-i ᶜillet ümīdiyle zāhir-i bedene ᶜilāc sürmesi gibidir ki nice o ᶜilāc sürmesi derde bī-fāide vü nefᶜdir ve gittikçe ona taᶜab ve onunla rencīdelik çekip birle derūnunda mevādd-ı bīmārī tezā-

yüd ve hastalığı dahi kat-ender-kat tezāᶜuf eder. İşte aᶜmāl-i kulūbü istiṣᶜāb edip aᶜmāl-i cevārih ile ıslāh-ı nefs etmek isteyenin hāli böyledir.

Hulāsa-i kelām bir ādem ki kalbinden o hırs ve āz ve hased ve ᶜucb ve riyā ve tekebbür ve emsāli gibi sıfāt-ı mezmūmeyi ihrāc etmeyince tehzīb-i ahlāk u nefs ve hüsn-i muᶜāşeret ve ikāme-i tāᶜat u ᶜibādete muktedir olamaz ve bināberīn en ehemm ve elzem olan ᶜilm bu ᶜilmdir demek ister.

[فإن كنت مريدا للآخرة وطالبا للنجاة وهاربا من الهلاك الأبدي فاشتغل بعلم العلل الباطنة وعلاجها على ما فصلناه في ربع المهلكات ثم ينجر بك ذلك إلى المقامات المحمودة المذكورة في ربع المنجيات لا محالة فإن القلب إذا فرغ من المذموم امتلأ بالمحمود والأرض إذا نقيت من الحشيش نبت فيها أصناف الزرع والرياحين وإن لم تفرغ من ذلك لم تنبت ذاك]

Ve bu sūrette ey tālib-i dānā, eger helāk-i ebedīden kaçıp necāt-ı sermediyyeye tālib ve saᶜādet-i āhirete mürīd isen rubᶜ-ı mühlikātta beyān ve tafsīl ettiğimiz vech üzere sen ᶜilel-i bātıniyye ve muᶜāleceleri ᶜilmleriyle iştigāl eyle tā ki rubᶜ-ı münciyātta zikr ettiğimiz makāmāt-ı mahmūdeye o maᶜlūmāt seninle mecrūr ola, lābüdd ve lā-mahāletedir ki o makāmāta müncer olursun, çünkü dil hubs-i mezmūmeden fārig olup fevāsidden tehī ve hālī kalırsa elbette sıfāt-ı mahmūde ile dolup memdūh olan şeylerle māl-ā-māl olur. Görmez misin ki güzel tarlalar çün huşk ve hāşāk ve giyāh ve eşvāktan pāk olur, içinde envāᶜ-ı nebāt-ı mezrūᶜa vü reyāhīn göğerir ve münbit olur ve o vechile eger fārig olmazsa içinde bir inbāt olmaz ve az bir şey çıkarsa bile o dahi bir fāideye müfīd olamaz.

[فلا تشتغل بفروض الكفاية لاسيما وفي زمرة الخلق من قد قام بها فإن مهلك نفسه فيما به صلاح غيره سفيه فما أشد حماقة من دخلت الأفاعي والعقارب تحت ثيابه وهمت بقتله وهو يطلب مذبة يدفع بها الذباب عن غيره ممن لا يغنيه ولا ينجيه مما يلاقيه من تلك الحيات والعقارب إذا همت به]

Kaldı ki sen taᶜallümü farz-ı kifāye olan ᶜulūm ile müştagil olmayasın lā-siyyemā o ᶜulūm ile ki onunla kıyām etmiş bir ādem dahi bulunur, zīrā ki dīgerinin ıslāhı bābında kendi nefsini telef ve ihlāk eden kimse

sefīh ve bī-ᶜakl ve bī-temyīzdir. Ve o ādemin hamākati ne bir şedīd hamākat ve ᶜacīb şaşkınlıktır ki kendi elbisesi altına ılan[271] ve ᶜakārib girip her bār onun katl ve iᶜdāmına ihtimām edip dururken kendisi varıp ona mülākī ve katline mühimm olan hayyāt ve ᶜakāribden gınā ve necātı vermeyen ādemlerin üzerlerinden sineği kavmağa[272] bir sinekliği arar durur!

[وإن تفرغت من نفسك وتطهيرها وقدرت على ترك ظاهر الإثم وباطنه وصار ذلك لك ديدنا وعادة متيسرة فيك وما أبعد ذلك منك فاشتغل بفروض الكفايات وراع التدريج فيها فابتدئ بكتاب الله تعالى ثم بسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم بعلم التفسير وسائر علوم القرآن من علم الناسخ والمنسوخ والمفصول والموصول والمحكم والمتشابه وكذلك في السنة ثم اشتغل بالفروع وهو علم المذهب من علم الفقه دون الخلاف ثم بأصول الفقه وهكذا إلى بقية العلوم على ما يتسع له العمر ويساعد فيه الوقت ولا تستغرق عمرك في فن واحد منها طلبا للاستقصاء فإن العلم كثير والعمر قصير وهذه العلوم آلات ومقدمات وليست مطلوبة لعينها بل لغيرها [154] وكل ما يطلب لغيره فلا ينبغي أن ينسى فيه المطلوب ويستكثر منه]

Ve eger kendi nefsinden fārig ve tathīrinden vāreste olup is̱m ve günāhın zāhir ve bātınlarının terkine muktedir oldun ve bu hāl ve şān sana deyden olup zātında bir ᶜādet-i müteyessire olduysa ve bu hāl ve şān senden ne çok dūr ve baᶜīd ve ne çok ırak ve uzaktır. O vaktte taᶜallümü furūz-ı kifāyeden olan ᶜulūm ile müştagil ol ve onda tedrīci dahi mürāᶜat eyle ki evvelā zāt-ı zi'l-celālin kitābına bedᵓ edesin sonra sünnet-i seniyye-i peygamberī kütüblerine sonra ᶜilm-i tefsīr ve nāsih ve mensūh ve mefsūl ve mevsūl ve muhkem ve müteşābih ᶜilmleri gibi sāir ᶜulūm-ı Kurᵓāniyye ve kezālik bu kabīlden ᶜulūm-ı sāire-i ehādīs-i nebeviyye ile iştigāl edesin. Ve bunlardan mikdār-ı kifāye ahzından sonra ᶜilm-i mezheb ki mesāil-i fıkhiyyeden ᶜibāret olan fürūᶜ ile iştigāl ve mesāil-i hilāfiyyeden ittikā ve mücānebet edesin baᶜdehu usūl-i fıkh ile iştigāl eyle, bu tertīb üzere bakiyye-i ᶜulūmu istihsāl ve neşr edesin.

271 "Yılan" kelimesinin ağız versiyonu.

272 "Kovmağa" anlamında ağız kelimesi.

Ve'l-hāsıl vüsᶜat-i ᶜömr ve müsāᶜade-i vakte göre ᶜale't-tertībi'l-mezkūr ᶜulūm-ı mezbūre ile müştagil ol da taleb-i iştiḳsā için ᶜulūm-ı merkūmenin bir fenninde ᶜömrünü müstagrak etmeyesen, zīrā ki ᶜilm çoktur ve ᶜömr kısa ve kasīrdir. Ve dahi bu ᶜulūm ālāt ve mukaddimāt olup li-zātihā matlūbe değildir, ancak onunla başkasını bulmak için taᶜallümü vācib olmuştur ve dīgeri için matlūb olunan ᶜilmde bi'l-iştigāl li-zātihi matlūb olan ᶜilmi ihmāl ve nisyān etmek münāsib olmaz, yaᶜnī o gibi vāsıta ve ālātta istiksār īcāb etmeyip her bir fenden bi-kadri'l-hāce taᶜallüm etmek lāzım gelir demektir.

[فاقتصر من شائع علم اللغة على ما تفهم منه كلام العرب وتنطق به ومن غريب القرآن وغريب الحديث ودع التعمق فيه]

Ve binābertīn ᶜilm-i lügatten onunla kelām-ı ᶜArabīyi fehm ve onunla nutk edecek mikdār üzerine iḳtiṣār edesin ve elfāz-ı garībenin ᶜilminden dahi onunla garāib-i elfāz-ı hadīs ü Kurᵓān'ı bilmek mikdārı üzere iḳtiṣār edip onda dahi taᶜmīk ve tedkīki bırak, yaᶜnī bu mertebeden ziyāde ᶜilm-i lügat ve maᶜrifet-i lügāt-ı ᶜArabiyyede iştigāl ve taᶜmīk etmeyesin.

[واقتصر من النحو على ما يتعلق بالكتاب والسنة]

Ve dahi ᶜilm-i nahvden kitāb ve sünnete müteᶜallik olan kavāᶜid ve zavābitin maᶜrifeti üzerine iḳtiṣār edesin, yaᶜnī tertīb-i kelām u cümel ve maᶜrifet-i fiᶜl ve fāᶜil ve mefᶜūl ve hāl ve temyīz ve keyfiyyet-i hafz ve nasb ve refᶜ ve idrāk-i zamāir ve mā-ᶜutife ᶜaleyh mine'l-iᶜrāb ki usūl ve fürūᶜ ve ahkāmı üzerine iḳtiṣār edip ilā-āhiri'l-ᶜömr sarf ve nahvin maᶜrifet-i ahvāl-i nādire vü garībesiyle müştagil olmayasın demektir.

[فما من علم إلا وله اقتصار واقتصاد واستقصاء ونحن نشير إليها في الحديث والتفسير والفقه والكلام لتقيس بها غيرها]

Zīrā ki hiçbir ᶜilm yoktur illā ki o ᶜilm içinde iḳtiṣār ve iktisād ve iştiḳsā mertebesi olmaya, yaᶜnī elbette her bir ᶜilmin bir mertebe-i iḳtiṣār ve iktisād ve iştiḳsāsı vardır ve biz bu mertebelere ᶜilm-i hadīs ü tefsīr ü fıkh u kelāmda işāret edeceğiz tā ki sen dahi mukāyeseleriyle dīgerlerinin merātib-i mezkūrelerini bilip mukāyese edesin.

[فالاقتصار في التفسير ما يبلغ ضعف القرآن في المقدار كما صنفه علي الواحدي النيسابوري وهو الوجيز والاقتصاد ما يبلغ ثلاثة أضعاف القرآن كما صنفه من الوسيط فيه وما وراء ذلك استقصاء مستغنى عنه فلا مرد له إلى انتهاء العمر]

İşte ezcümle tefsīrde mertebe-i iḳtiṣār odur ki tefsīr-i lafz-ı āyāt Kurᵓān'ın bir zıᶜfına bālig olacak mikdārdır, meselā ᶜAlī Vāhidī-i Neysābūrī tefsīr ettiği *Vecīz* adlı tefsīr gibi.

Ve mertebe-i iktisādı odur ki mikdārda Kurᵓān'ın üç zıᶜfına bālig olan mikdārdır ki musannif-i mūmā ileyhin ᶜilm-i tefsīrde tasnīf ettiği tefsīr-i *Vasīt* gibi. Ve bu mā-verāsı iṣtiḳṣā mertebesidir ki ilā-āhiri'l-ᶜömr bir meredd ve merciᶜi olmaz ki ondan istignā vardır.

[وأما الحديث فالاقتصار فيه تحصيل ما في الصحيحين بتصحيح نسخة على رجل خبير بعلم متن الحديث وأما حفظ أسامي الرجال فقد كفيت فيه بما تحمله عنك من قبلك ولك أن تعول على كتبهم وليس يلزمك حفظ متون الصحيحين ولكن تحصله تحصيلا تقدر منه على طلب ما تحتاج إليه عند الحاجة وأما الاقتصاد فيه فأن تضيف إليهما ما خرج عنهما مما ورد في المسندات الصحيحة وأما الاستقصاء فما وراء ذلك إلى استيعاب كل ما نقل من الضعيف والقوي والصحيح والسقيم مع معرفة الطرق الكثيرة في النقل ومعرفة أحوال الرجال وأسمائهم وأوصافهم]

Ve hadīste mertebe-i iḳtiṣār odur ki ᶜilm-i hadīsten metn-i hadīsi bilir bir merdüm-i habīr üzerine birer nüshaları tashīhle mā-fi's-*Sahīhayn* yaᶜnī İmām Buhārī ve Müslim'in kitāblarında mazbūt ve musahhah olan ehādīsin tahsīli üzerine iḳtiṣār etmektir. Ve hıfz-ı esāmī-i ricāl farīzası senin mā-kablinden olan sādāt-ı muhaddisīn edā edip o hamle mütehammil olmalarıyla seni bu tekellüften kifāyet etmişler, artık sana hıfz-ı esāmī-i ricāl vācib olmaz. Ve kütübleri üzerine taᶜavvül ve mürācaᶜat etmek mücāzı dahi vardır. Ve kezālik metn-i *Sahīhayn*'ın hıfzı dahi lāzım gelmez, velākin ᶜinde'l-hācet muhtāc olacağın nesnenin talebine sana kudret verecek bir tahsīl ile metnlerini tahsīl edesin.

Ve ᶜilm-i hadīste mertebe-i iktisād ise o dahi müsnedāt-ı sahīhada olup *Sahīhayn* kitāblarında mastūr olmayan yaᶜnī hāriclerinde kalan ehādīs-i sahīhayı o ehādīse izāfe ve zamm etmekliktir.

Ve mertebe-i iṣtiḳsāsı dahi bunun mā-verāsıdır ki her bir menkūl olan hadīs-i zaᶜīf ü kavī ve sahīh ü sakīm ve garīb ve munkatıᶜ ve mevkūfun istīᶜābı ile berāber nakılde turuk-ı kesīreyi ve ahvāl-i ricāli ve esāmī ve sıfātlarını bilmekliktir. [155]

[وأما الفقه فالاقتصار فيه على ما يحويه مختصر المزني رحمه الله وهو الذي رتبناه في خلاصة المختصر والاقتصاد فيه ما يبلغ ثلاثة أمثاله وهو القدر الذي أوردناه في الوسيط من المذهب والاستقصاء ما أوردناه في الوسيط إلى ما وراء ذلك من المطولات]

Ve fıkhta olan iḳtiṣār ise, *Muhtasar*-ı Müzenī ᶜaleyhi'r-rahmenin kitābı muhtevī olan mesāil üzerine iktisār eylemektir ki biz o mesāili *Hulāsa-i Muhtasar*'da tertīb etmişiz.

Ve mertebe-i iktisādı dahi onun üç misline bālig olup mezhebden *Kitāb-ı Vasīt*'te īrād ettiğimiz mesāilin maᶜrifetidir.

Ve derece-i iṣtiḳsāsı ise *Vasīt*'te mezkūr ve onun mā-verāsında olup sāir kütüb-i mutavvelelerde mahsūr ve mastūr olan mesāil-i gayr-ı mütenāhiyenin tahsīline varmaklıktır.

Musannif-i merhūm fıkhın maᶜrifet-i iḳtiṣār u iktisādından misāl olmak üzere zikr ettiği kütüb onun mezhebi kütübündendir, yaᶜnī mezheb-i Şāfiᶜī kütübündendir. Ve bunlara kıyāsen fıkh-ı Hanefī'de mertebe-i iḳtiṣār *Halebī* ve *Multeka'l-Ebhur* gibi kütüblerin maᶜrifeti üzerine iḳtiṣār etmekliktir. Ve mertebe-i iktisādı *Tahtāvī* ve *Reddu'l-Muhtār ᶜalā Dürri'l-Muhtār* gibi kütüblerin maᶜrifetidir. Ve iṣtiḳsāsı ise kütüb-i mezkūre ile mā-verāsında bulunan kütüb-i mutavvelede muharrer olan mesāil-i gayr-i mütenāhiyenin tahsīline sarf-ı evkāt etmekliktir.

[وأما الكلام فمقصوده حماية المعتقدات التي نقلها أهل السنة من السلف الصالح لاغير وما وراء ذلك طلب لكشف حقائق الأمور من غير طريقتها ومقصود حفظ السنة تحصل رتبة الاقتصار منه بمعتقد مختصر وهو القدر الذي أوردناه في كتاب قواعد العقائد من جملة هذا الكتاب والاقتصاد فيه ما يبلغ قدر مائة ورقة وهو الذي أوردناه في كتاب الاقصتاد في الاعتقاد ويحتاج إليه لمناظرة مبتدع ومعارضة بدعته بما يفسدها وينزعها عن قلب العامي وذلك لا ينفع إلا مع العوام قبل اشتداد تعصبهم]

Ve ᶜilm-i kelāmda merātib-i mezkūre ise o dahi maᶜlūmun olduğu vech üzere maksūdu selef-i sālihīnden ehl-i sünnetin nakl ettiği muᶜ-tekidātın vikāye ve himāyesidir, başka şey değildir. Ve o mertebenin mā-verāsı tarīki mā-ᶜadāsından hakāyık-ı umūrun keşfine bir talebdir. Ve hıfz-ı sünnet maksūdunda mertebe-i iḳtiṣār ondan ber-muᶜtekad-ı muhtasar ile hāsıl olur ve o dahi işbu kitābın cümlesinden olup *Kavāᶜi-du'l-ᶜakāᵓid* adlı kitābın mikdārıdır.

Ve iktisād mertebesi dahi mebāhis-i mezkūreden yüz yaprak bālig olacak mikdārdır, o dahi *Kitābu'l-İktisād fi'l-İᶜtikād*'da bizim īrād ve mübtediᶜin münāzarasına ve bidᶜasının muᶜāraza ve ifsādıyla onu kalb-i ᶜāmmīden nezᶜe hācet mess edeceği maᶜrifet ve maᶜlūmāt ve kavāᶜiddir. Ve bu hāl ancak taᶜassubları müştedd olmayan bir ᶜavāmma nāfiᶜdir, yoksa mübtediᶜ ve taᶜassubları müştedd olan ᶜavāmma bir menfaᶜat ver-mez.

[وأما المبتدع بعد أن يعلم من الجدل ولو شيئا يسيرا فقلما ينفع معه الكلام فإنك إن أفحمته لم يترك مذهبه وأحال بالقصور على نفسه وقدر أن عند غيره جوابا ما وهو عاجز عنه وإنما أنت ملبس عليه بقوة المجادلة وأما العامي إذا صرف عن الحق بنوع جدل يمكن أن يرد إليه بمثله قبل أن يشتد التعصب للأهواء فإذا اشتد تعصبهم وقع اليأس منهم إذ التعصب سبب يرسخ العقائد في النفوس]

Zīrā ki mübtediᶜ cedelden velev bir cüzᵓī şey bilip öğrenmiş olsa onunla kelāmın bir fāidesi olmaz ve bu gibi fenn-i cedelden āşinā olan-larla ᶜilm-i kelām menfaᶜat verdiği az olur. Netīce-i makāl mübtediᶜ olan kimse fenn-i cedeli bildikten sonra velev ki bildiği mikdār dahi cüzᵓī ve yesīr ve az ve hakīr bir şeydir, onunla fenn-i kelām üzere mücādele ve münāzara menfaᶜat verdiği nādir ve kalīldir, zīrā ki onu ifḥām etsen bile kendi mezhebini terk etmez ve kusūru kendi nefsine ihāle edip takdīr eder ki başkasının yanında elbette onun baᶜzı günā cevābı vardır, ammā kendisi ondan ᶜācizdir. Ve sen ona bir tedlīs edip ancak kuvve-i mücā-dele ile o nesnede üzerine telbīs edici olmuşsun ve ᶜāmmī ise bir nevᶜ cedel ile haktan sarf olunursa o cedelin misli ile yine tarīk-i hakka ircāᶜı mümkin olur, ammā eger onun ehvā için taᶜassubu müştedd olmamış

ise yaʿnī kable iştidādi't-taʿassub o ʿāmmīnin tarīk-i hakka reddi mümkin olabilir. Ve eger taʿassubu müştedd olur ise o vaktte ʿāmmīden dahi yeʾs vākiʿ olur, çünkü taʿassub nüfūsda tersī"-i ʿakāʾide sebebdir.

[وهو من آفات علماء السوء فإنهم يبالغون في التعصب للحق وينظرون إلى المخالفين بعين الازدراء والاستحقار فتنبعث منهم الدعوى بالمكافأة والمقابلة والمعاملة وتتوفر بواعثهم على طلب نصرة الباطل ويقوى غرضهم في التمسك بما نسبوا إليه ولو جاؤوا من جانب اللطف والرحمة والنصح في الخلوة لا في معرض التعصب والتحقير لانجحوا فيه ولكن لما كان الجاه لا يقوم إلا بالإستتباع ولا يستميل الأتباع مثل التعصب واللعن والشتم للخصوم اتخذوا التعصب عادتهم وآلتهم وسموه ذبا عن الدين ونضالا عن المسلمين وفيه على التحقيق هلاك الخلق ورسوخ البدعة في النفوس]

Ve taʿassub ise o dahi ʿulemā-i sūʾun āfātındandır, zīrā ki ʿulemāu's-sūʾ hak için taʿassub etmeklikte pek çok mübālaga ettiler ki muhālifīne tahkīr ve izdirā gözüyle bakıp izhār-ı ʿadāvet ederler. Ve bu muʿāmele iktizāsınca onların yaʿnī muhālifīnin tarafından dahi bu gibi muʿāmele ve mükāfāt ve mukābele daʿvāsı münbaʿis olup ve nusret-i bātıl üzerine onların bevāʿiṣleri dahi müzdād ve mütevāfir olup [156] mensūb oldukları mezhebe temessük eylemekte garazları kavī ve müstahkem olur. Ve cānib-i lutftan gelip maʿriz-i taʿassub u tahkīrde olmayarak tenhā ve halvet yerlerde onlara rıfk ve rikkat-i kalb ve rahmet ile pend ve nush etmiş olsaydılar o nushta bir fāide ifāde etmiş olurlardı, velākin ʿulemā-i sūʾ hubb-ı cāha harīs ve mübtelā olmalarından ve cāh ise ancak istitbāʿ ile kāim olur ve husūma şetm ve laʿn ve taʿassub gibi dīger bir şey zāten etbāʿı meyl ettiremeyeceğinden artık taʿassubu bi'z-zarūret kendilerine ālet ve ʿādet ittihāz eylediler ve ona ẕebb ʿani'd-dīn ve niḍālen ʿani'l-müslimīn diye ad kodular, yaʿnī ālāt-ı dāfiʿa-i münkerāt ve edevāt-ı vikāye-i dīn ve esbāb-ı hıfz-ı müslimīn ismiyle o muʿāmeleyi tesmiye ettiler, hālbuki o muʿāmelede ʿale't-tahkīk ancak helāk-i halk ve nüfūs-ı beşeriyyede rüsūh-ı bidʿa vardır.

[وأما الخلافيات التي أحدثت في هذه الأعصار المتأخرة وأبدع فيها من التحريرات والتصنيفات والمجادلات ما لم يعهد مثلها في السلف فإياك وأن تحوم

حولها واجتنبها اجتناب السم القاتل فإنها الداء العضال وهو الذي رد الفقهاء كلهم إلى طلب المنافسة والمباهاة على ما سيأتيك تفصيل غوائلها وآفاتها وربما هذا الكلام يسمع من قائله فيقال الناس أعداء ما جهلوه فلا تظنن ذلك فعلى الخبير سقطت فاقبل هذه النصيحة ممن ضيع العمر فيه زمانا وزاد فيه على الأولين تصنيفا وتحقيقا وجدلا وبيانا ثم ألهمه الله رشده وأطلعه على عيبه فهجره واشتغل بنفسه]

Ve hilāfiyyāt fenni ise o dahi aᶜsār-ı müteᵓahhirede ihdās olunup içinde selef-i sābıkta misli nā-maᶜhūd bir takım tahrīrāt ve tasnīfāt ve mücādelāt-ı muhdese ibdāᶜ ve ihtirāᶜ olunmuş bir ᶜilmdir. Ve bu ᶜilm helāke dāᶜī olup zinhār ve zinhār onun etrāfına dolaşıp gezme ve be-gāyet etrāfına dolaşmaktan sakınıp hazer eyle.

Ve'l-hāsıl ondan semm-i kātilden ictināb eder gibi ictināb ve mübāᶜadet eyle, zīrā ki müdāvāttan mümteniᶜ bir derd-i bī-dermāndır ki kāffe-i fukahāyı onun gavāil ve āfātı vech-i ātī üzere mezkūr olan münāfese ve mübāhātın talebine redd etmiştir. Ve ola ki bu kelām kāilinden işitildikte ᶜālem bilemediğinin ᶜadüvvü ve düşmanıdır denilir, sen sakın bunu zann etmeyesin, "Fe-ᶜale'l-"abīr sekaṭte" fehvāsınca ᶜālim ve habīri üzerine sākıt oldun.

Ve bu bir mesel-i meşhūrdur ki çün bir ādem bir müşkil şeyde dīger bir ādeme mürācaᶜat eder ve o ādem bu gibi müşkilāt halline kemāl mertebede mahāret ve maᶜrifeti olur, o müşkilin hallinde söylediği sözde müstemiᶜine bir tereddüd vukūᶜ bulmamak için "Faᶜale'l-"abīr sekaṭte" diye darb-ı mesel ile kendisi o fende kemāl-i maᶜrifet ve āşinālığını beyān eder ki ᶜan-ᶜilm o söz söylendiği ona īmā ve işāretle müşkilini hall etmiş olduğunu bildirir. İşte bu kabīlden olarak musannif-i merhūm dahi beyne'l-ᶜArab mesel-i meşhūr olan işbu ᶜibāre-i mezkūreyi īrād birle o fende maᶜrifet ve mahāret ve yed-i tūlāsı olduğunu kelām-ı tālīde tefsīr edip dedi ki:

Bu bābda olan işbu nasīhat ve pendi dahi onun maᶜrifetinde yaᶜnī bu hilāfiyyāt fenninde bir zamān ᶜömr-i ᶜazīzini izāᶜa edip tasnīf ve tahkīk ve cedel ve beyānca zümre-i evvelīn üzerine fāik ve zāyid olduktan sonra ona zāt-ı zü'l-celāl onun rüşdünü ilhām ve ᶜaybı üzere ıttılāᶜıyla

onu hecr ve kendi nefsi ile iştigāl eden ādemden istimāᶜ eyle diye işbu ᶜibāre ile fenn-i mezkūrda kendisi dahi bir merd-i habīr ü dānā olduğunu beyān ve kadhinde söylediği söz onun cehl-i maᶜrifeti ile mütevellid olması maznūn olan ᶜadāvetten mübtenī olmayıp ancak bi-hakkın vasfı olduğu bildirmiş.

[فلا يغرنك قول من يقول الفتوى عماد الشرع ولا يعرف علله إلا بعلم الخلاف فإن علل المذهب مذكورة في المذهب والزيادة عليها مجادلات لم يعرفها الأولون ولا الصحابة وكانوا أعلم بعلل الفتاوى من غيرهم بل هي مع أنها غير مفيدة في علم المذهب ضارة مفسدة لذوق الفقه فإن الذي يشهد له حدس المفتي إذا صح ذوقه في الفقه لا يمكن تمشيته على شروط الجدل في أكثر الأمر فمن ألف طبعه رسوم الجدل أذعن ذهنه لمقتضيات الجدل وجبن عن الإذعان لذوق الفقه وإنما يشتغل به من يشتغل بطلب الصيت والجاه ويتعلل بأنه يطلب علل المذهب وقد ينقضي عليه العمر ولا تنصرف همته إلى علم المذهب]

Ve hakīkat-i hāl çün bu sūretle senin maᶜlūmun oldu, kaldı ki fetvā şerᶜin ᶜimādıdır ve ᶜilm-i hilāf olmayınca ᶜileli bilinmez diyen ādemin sözü seni magrūr etmesin, zīrā ki mezhebin ᶜileli mezhebde mezkūrdur ve mezkūr olan ᶜilelin üzerinde vukūᶜ bulan ziyāde sahābe-i güzīn ve ᶜulemā-i mütekaddimīnden bilinmeyen bir mücādelelerdir. Ve sahābe-i kirām ve ᶜulemā-i sālife-i be-nām ise elbette dīgerlerinden daha ziyāde ᶜilel-i fetāvāya āşinā ᶜālim ve dānā idiler. İşte bu sūretle maᶜrifet-i ᶜilel-i fetāvā bu ᶜilm-i hilāf maᶜrifetine muhtāc ve muztarr olmadığı ve mezhebde bī-fāide ve bī-lüzūm bir fen olduğu sābit olur. Ekser-i emrde onu şurūt-ı cedel üzerine temşiyesi mümkin olmaz, yaᶜnī zevkı sahīh olduğu hālde müftīnin agleb-i zann ile ictihād ve istinbāt eylediği mesᵓeleyi ekser-i emrde şurūt-ı cedel üzere yürütemez demek ister.

Ve her kim ki rüsūm-ı cedele tabᶜı meᵓlūf olmuş, mukteziyāt-ı cedele zihni izᶜān eder de zevk-ı fıkh izᶜānından havf ve haşyet eyler ki o bābda olan taᶜlīl dahi bī-vech ve bī-sebīldir, onunla magrūr olmayasın, bu ᶜilm ile ancak tālib-i sīt ü cāh müştagil olur ve o sūretle olan iştigāline ᶜilel-i mezhebin talebi olduğunu taᶜlīl eyler. Ve'l-hāl onun üzerine ᶜömr-i ᶜazīzi muktezī olup ᶜilm-i mezhebe himmeti munsarıf olmaz. Netīce-i

makāl bu fen ile iştigāl etmek ᶜabes demektir ve belki iştigāli ādeme muzırr demektir. [157]

[فكن من شياطين الجن في أمان واحترز من شياطين الإنس فإنهم أراحوا شياطين الجن من التعب في الإغواء والإضلال]

Ve bu hāl ve şān bu sūretle senin maᶜlūmun olıcak artık sen şeyātīn-i cinn igvā ve izlālinden emānda olup şeyātīn-i ins igvāsından muhteriz ol, çünkü igvā ve izlālde yorgunluk çekmekten şeyātīn-i insī şeyātīn-i cinne rāhat vermişlerdir.

Musannif-i merhūmun bu ifādesi şeyātīn-i insīnin kesret-i igvā ve igfāllerinden bir kināyedir, yoksa hīç bir vaktte şeyātīn-i cinn dalālet ve igvālarından emīn olmak cāiz değildir, yaᶜnī hemīşe şeyātīn-i cinn izlāle sāᶜī ve āmādedirler, velākin şeyātīn-i insīnin bu aᶜsār-ı ahīrede igfāl ve izlālleri böyle bir mertebede müzdād olmuş ki sanki igvā-i şeyātīn-i cinne bir mahal kalmamış ve şeyātīn-i cinnden emānda olmak muhāl iken şimdilik onlardan emānda olup şeyātīn-i insīden ihtirāzda olmak daha ziyāde ehemm ve elzem kalmış demektir.

[وبالجملة فالمرضي عند العقلاء أن تقدر نفسك في العالم وحدك مع الله وبين يديك الموت والعرض والحساب والجنة والنار وتأمل فيما يعنيك مما بين يديك ودع عنك ما سواه والسلام]

Ve hulāsatü'l-hulāsa ve netīcetü'l-kelām ᶜinde'l-ᶜukalā hālet-i marziyye vü müstahsene vü hakīmāne odur ki kendi zātını zāt-ı zi'l-celāl ile bir münferid ve vahīd ve yalnızlı ᶜadd ve takdīriyle zātınızın önünde olup mülākātı mukarrer ve meczūm olan fikdān-ı hayāt-ı fāniye ve vefāt ile haşr ve neşr ve ᶜarz ve hisāb ve muᶜadd-ı mücāzāt-ı hayriyye vü şerriyye olan cennet ve nārı bi't-tasavvur der-pīş-i mütālaᶜa ve seni ānifü'l-beyān ahvālde iᶜānet ve yardım edecek nesneye teᵓemmül edesin ve mā-sivāsını terk ve hicret kılasın demektir.

[وقد رأى بعض الشيوخ بعض العلماء في المنام فقال له ما خبر تلك العلوم التي كنت تجادل فيها وتناظر عليها فبسط يده ونفخ فيها وقال طاحت كلها هبأ منثورا وما انتفعت إلا بركعتين خلصتا لي في جوف الليل]

Ve fenn-i cedel ü hilāf mārrü'z-zikr olan ahvālde bir hayr ve menfaᶜati olmadığı egerçi delāil-i sābıkatu'z-zikrin mezāyāsı ile müsbet olup müstagnī-i burhān olduysa da fakat teᵓyīd-i edille-i sābıka ve makāma muktezī olan şāhid hükmünde musannif-i merhūm dedi ki:

Baᶜzı pīrān-ı dānişmendān ve ehl-i fazl u ᶜirfān baᶜzı ᶜulemā-i devrānı vefātı ᶜakībinde ᶜālem-i maᶜnāda görüp "Hāl-i hayātta onunla mücādele üzerine münāzara ettiğin ᶜulūmdan ne haber?" diye suᵓāl yaᶜnī menāfiᶜ ve fevāidini istifsār ettikte, o zat elini açıp üzerine üfürmekle "Kāffesi hebāen mensūren telef ve hālik oldular ve cevfü'l-leylde kıldığımız namāzlardan bana şevāib-i mevāniᶜ-i kabūlden vāreste ve hālis kalan iki rekᶜat namāzdan başka hīç bir şey ile müntefiᶜ olamadım!" diye cevāb vermiştir.

Ve el açıp üzerine üfürmek kāᶜide-i mevzūᶜa-i müstaᶜmelesi odur ki bir ādemin memlūk veyāhud ona mensūb olunan eşyānın mahv ve bī-fāide helākine bir işaret vermek isterse öyle eder ki bir teşbih hissi görünür. yaᶜnī bir ādemin eli üstünde bir çöp veyā bir dāne giyāh olup rīh-i ᶜāsıfa mütesādif olunca nice bī-fāide vü nefᶜ o bād-ı ᶜāsıf ile uçup gider, işte kendisine hayr ve menfaᶜat vermeyen nesne dahi buna teşbīh olarak hebā yere mahv ve telef olduğu maᶜnāsı çıkar ve o makāmda istiᶜmāl kılınır ki hāsıl-ı kelām fenn-i cedel ü hilāf o sūretle bī-nefᶜ ve bī-fāide oldu ki el üstünde rūzgār ile uçup telef ve zāyiᶜ olan dāne-i giyāha benzer, ben ondan tehī-dest ve hāib oldum diye o teşbīh ile ihbār-ı hāl ve keyfiyyet-i izmihlāline işāret etti demektir. Ve bu kıssanın meᵓāli hükm-i sābık-ı mezkūru teᵓyīd ve baᶜde'l-vefāt onunla müteᵓemmil olacağı iᶜānetten işbu fen maᶜdūd olamayacağı beyān ve iᶜlām eder.

[وفي الحديث "مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ" ثم قرأ ﴿مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾ وفي الحديث في معنى قوله تعالى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ الآية "هُمْ أَهْلُ الْجَدَلِ الَّذِينَ عَنَاهُمُ اللهُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاحْذَرْهُمْ﴾]

Ve dahi hadīs-i şerīfte [273]"مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ" buyurulduktan sonra ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ﴿مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾[274] āyet-i kerīmesini dahī tilāvet buyurmuştur. Ve kezālik ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾[275] āyet-i kerīmesinin tefsīrinde dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin buyurduğu hadīs-i şerīfte ki [276]"هُمْ أَهْلُ الْجَدَلِ الَّذِينَ عَنَاهُمُ اللّٰهُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَاحْذَرْهُمْ﴾" diye irāde ve beyān buyurulmuş, yaᶜnī "Kulūbünde zeyg olanlar ehl-i cedel olanlardır ki haklarında Hak subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿فَاحْذَرْهُمْ﴾[277] yaᶜnī onlardan hazer eyle diye fermān buyurulmuştur.

Ve hadīs-i şerīf-i mütekaddimin hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Hidāyet üzere bulunan bir kavm cedel ile teᶜātī etmedikçe dalālete uğramadı" demektir ki kavm-i mühtedīne cedel iᶜtāsı bādī-i dalālleri olur demektir, zīrā ki hidāyete mazhar olanlardan hīç bir kavm cedel yolunu tutmadıkça dalālete uğramamıştır, yaᶜnī dalālete üftāde öyle bir kavm var ise onlar kendilerine cedel verilmiş olan kavmdir demek ister. Ve'l-hāsıl işte bu āyāt ve bu ehādīs-i şerīfenin müfādları fenn-i cedel bī-nefᶜ ve bī-fāide olduğuna ve hem dahi esbāb-ı muzırradan bulunduğuna delīldir. [158]

[وقال بعض السلف يكون في آخر الزمان قوم يغلق عليهم باب العمل ويفتح لهم باب الجدل]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Ahir zamānda bir kavm olur ki onlara bāb-ı ᶜamel makfūl ve mesdūd olur ve bāb-ı cedel meftūh ve maᶜdūd olur."

[وفي بعض الأخبار "إنكم في زمان ألهمتم فيه العمل وسيأتي قوم يلهمون الجدل"]

273 Tirmizī, Tefsīru'l-Kur'ān, 44, no: 3252; İbn Māce, Mukaddime, 7, no: 48.

274 "Bunu sadece seninle tartışmak için ortaya attılar. Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur." ez-Zuhruf, 43/58.

275 "Kalplerinde bir eğrilik olanlar" Āl-i ᶜİmrān, 3/7.

276 Buhārī, Tefsīru'l-Kur'ān, 46, no: 4547; Müslim, İlm, 1.

277 "Onlardan sakın!" el-Munāfikūn, 63/4.

Ve baᶜzı ahbārda gelmiş ki "Siz böyle bir zamāndasınız ki ᶜamel size ilhām olunmuş ve bir zamān gelecek ki onda ahālīsine cedel ilhām olunur."

[وفي الخبر المشهور ''أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الْأَلَدُّ الْخَصِمُ'']

Ve dahi haber-i meşhūrda ''أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الْأَلَدُّ الْخَصِمُ''[278] gelmiş ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Hak subhānehu ve taᶜālāya halk ve ᶜālemin en ziyāde mebgūzu husūmeti şedīd olan kimsedir." Yaᶜnī zāt-ı zi'l-celāle ebgaz-ı mahlūkāt şedīdü'l-cedel ve'l-husūmāt olan zevāttır.

[وفي الخبر ''مَا أُوتِيَ قَوْمٌ الْمَنْطِقَ إِلَّا مُنِعُوا الْعَمَلَ'' [والله أعلم]]

Ve dahi haberde ''مَا أُوتِيَ قَوْمٌ الْمَنْطِقَ إِلَّا مُنِعُوا الْعَمَلَ''[279] vārid olmuş ki hulāsa-i meᵓāli: "Bir kavme mantık verilmemiş illā ki o kavm ᶜamelden menᶜ olunmamıştır." Yaᶜnī her hangi kavme ki mantık verilmiş olsa o kavm ᶜamelden memnūᶜ olmuşlardır demektir. Ve menᶜ-i ᶜamel bir āfet-i ᶜazīme olduğu hāss ve ᶜāmm ᶜindinde maᶜlūm ve müsellemdir, vallāhu aᶜlem.

el-Bābu'-Rābiᶜ fī Sebebi İkbāli'l-Halki ᶜalā ᶜİlmi'l-Hilāfi ve Tafsīli Āfāti'l-Munāzarati ve'l-Cedeli ve Şurūti İbāhatiha

[الباب الرابع في سبب إقبال الخلق على علم الخلاف وتفصيل آفات المناظرة والجدل وشروط إباحتها]

Dördüncü Bāb ᶜİlm-i Hilāf Üzerine İkbāl-i Halk ve Teveccüh-i ᶜUmūmun Esbābı Beyānındadır ve Bu Bābda Āfāt-ı Münāzara vü Cedel ile İbāhatlarının Şurūtu Zikr ve Beyān Olunur

[اعلم أن الخلافة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم تولاها الخلفاء الراشدون المهديون وكانوا أئمة علماء بالله تعالى فقهاء في أحكامه وكانوا مستقلين بالفتاوى في الأقضية فكانوا لا يستعينون بالفقهاء إلا نادرا في وقائع لا يستغنى فيها عن المشاورة فتفرغ العلماء لعلم الآخرة وتجردوا لها وكانوا يتدافعون الفتاوى وما

278 Buhārī, Mazālim, 16, no: 2457; Müslim, İlm, 5.

279 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/239.

يتعلق بأحكام الخلق من الدنيا وأقبلوا على الله تعالى بكنه اجتهادهم كما نقل من سيرهم فلما أفضت الخلافة بعدهم إلى أقوام تولوها بغير استحقاق ولا استقلال بعلم الفتوى والأحكام اضطروا إلى الاستعانة بالفقهاء وإلى استصحابهم في جميع أحوالهم لاستفتائهم في مجاري أحكامهم وكان قد بقي من علماء التابعين من هو مستمر على الطرز الأول وملازم صفو الدين ومواظب على سمت علماء السلف فكانوا إذا طلبوا هربوا وأعرضوا فاضطر الخلفاء إلى الإلحاح في طلبهم لتولية القضاء والحكومات فرأى أهل تلك الأعصار عز العلماء وإقبال الأئمة والولاة عليهم مع إعراضهم عنهم فاشرأبوا لطلب العلم توصلا إلى نيل العز ودرك الجاه من قبل الولاة فأكبوا على علم الفتاوى وعرضوا أنفسهم على الولاة وتعرفوا إليهم وطلبوا الولايات والصلات منهم فمنهم من حرم ومنهم من أنجح والمنجح لم يخل من ذل الطلب ومهانة الابتذال فأصبح الفقاء بعد أن كانوا مطلوبين طالبين وبعد أن كانوا أعزة بالإعراض عن السلاطين أذلة بالإقبال إليهم إلا من وفقه الله تعالى في كل عصر من علماء دين الله]

Bil ve āgāh ol ki hātem-i enbiyā vü asfiyā ve resūl-i kibriyā ᶜaleyhi minallāhi taᶜālā efdalü't-tahiyye efendimizden sonra emr-i hilāfete hulefā-i rāşidīn ü mehdiyyīn mütevellī olup ve onlar ᶜulemā billāh ve eimme-i pür-intibāh olup ahkām-ı Hudā'ya ᶜālim ve fakīh ve dānā olduklarından müşāvereden müstagnī olmayan vekāyiᶜin mā-ᶜadāsında fukahā ile istiᶜāne etmeyip beyne'n-nās akziye vü ahkām için ᶜilm-i fetāvāda zāten müstakil ve dahi nādiren ve şāzz olarak muhtāc-ı meşveret olan umūrda fukahā ile istişāre edegeldiklerinden zamān-ı saᶜd-iktirānlarında ᶜulemā-i aᶜlām ᶜilm-i āhirete fārig kalıp tahsīline tecerrüd ve ihtimām ve hemīşe fetāvāyı yekdīgerine bi'l-ihāle tedāfuᶜ ve ahkām-ı halka müteᶜallik olan mevādd-ı dünyāviyyeyi dahi kezālik yekdīgerlerine havāle ile siyerlerinde menkūl olduğu vech üzere künh-i ictihādlarıyla Hak subhānehu ve taᶜālāya ikbāl ve teveccüh-i tāmm eylemişler idi.

Ve çün emr-i hilāfete ᶜilm-i fetāvā vü ahkāmda istiklāli olmayan zevāttan bi-gayri istihkāk bir takım akvām mütevellī olup ve fukahā ile istiᶜāneye muztarr ve mecārī-i ahkāmda onlardan istiftā eylemek için cemīᶜ-i ahvāllerinde istishāblarına mecbūr oldular ve tarz-ı evvele müstemirr ve safv-ı dīne mülāzım ve semt-i ᶜulemā-i selefe muvāzıb olan

ᶜulemā-i tābiᶜīnden kalmış olan zevāt bu gibi hidemāta matlūb oldukça vülāttan firār ve iᶜrāz edip musāhabetlerine muvāfakat göstermez oldular. Bi'z-zarūret tevliyet-i kazā vü hükūmet için onların talebi üzerine ilhāha hulefā ve vülāt muhtāc ve muztarr olup ve bu bābda onlara olan ilhāh ile bu taᶜzīz ve taᶜzīmlerine hulefā-i ᶜizām ve vülāt-ı kirāmın ikbāl ve ikdāmları ehl-i ᶜasrın manzūru oldu. Kıbel-i mülūk u vülāttan bu ᶜizz ve cāhın idrāk ve neyline mütevassıl olmak üzere ᶜālem taleb-i ᶜilme boyun uzatıp cümlesi ᶜilm-i fetāvā üzerine iktihām ve kebb ve ihtimām-ı tāmm ile nefslerini vülāta ᶜarz ve onlarla muᶜārefeyi kesb birle tevliyet ve ᶜatālarını taleb ettiler ve baᶜzıları mahrūm ve baᶜzıları nāil-i ümniyye vü āmāl oldu. Ve nāil-i emel dahi züll-i taleb ve hakāret-i ibtizālden vāreste olmamakla artık fukahā-i zamān matlūb iken tālib olarak sabāh ettiler. Ve her bir ᶜasrda selātīnden iᶜrāz ile eᶜizze-i nās iken imdi selātīne ikbāl etmekle hor ve zelīl düştüler, yaᶜnī beliyye-i şehevāt-ı nefsāniyye ile meftūn ve o ᶜizz ile magrūr ve mütefāhir olan fukahā-i zamān ᶜulemā-i dīnden tevfīkāt-ı samedāniyyeye mazhar olan ᶜulemānın mā-ᶜadāları iᶜrāz-ı selātīn ile hāsıl olan mecd ve şerefleri elyevm o ikbālleriyle zülle münkalib ve mübeddel olup cihānda matlūb iken tālib ve ᶜazīz iken zelīl oldular demektir. [159]

[وقد كان أكثر الإقبال في تلك الأعصار على علم الفتاوى والأقضية لشدة الحاجة إليها في الولايات والحكومات ثم ظهر بعدهم من الصدور والأمراء من يسمع مقالات الناس في قواعد العقائد ومالت نفسه إلى سماع الحجج فيها فعلمت رغبته إلى المناظرة والمجادلة في الكلام وأكثروا فيه التصانيف ورتبوا فيه طرق المجادلات واستخرجوا فنون المناقضات في المقالات وزعموا أن غرضهم الذب عن دين الله والنضال عن السنة وقمع المبتدعة كما زعم من قبلهم أن غرضهم بالاشتغال بالفتاوى الدين وتقلد أحكام المسلمين إشفاقا على خلق الله ونصيحة لهم]

Ve dahi o aᶜsārda minvāl-i meşrūh üzere vilāye ve hükūmetlerde zuhūra gelen şiddet-i ihtiyāca mebnī ᶜilm-i fetāvā vü akziyeye ser-zede-i evc-i sünūh olan kesret-i ikbāl ile maᶜan bir zamān sonra zümre-i sudūr u vüzerādan kavāᶜid-i ᶜakāʾidde makālāt-ı nāsı istimāᶜ eden zevāt zuhūr edip ve onların istimāᶜ-ı hucece nefsleri māil olup fenn-i kelāmda münāzara ve mücādele etmeğe ragbetleri anlaşılınca o ᶜulemā-i sābıka-

dan sonra zuhūr eden ᶜulemā-i lāhıka fenn-i münāzara vü mücādelede teksīr-i musannefāt edip turuk-ı mücādelātı tertīb ettiler ve o makālātta dahi fünūn-ı münākazātı istihrāc eylediler. Ve bununla garazları ancak ẕebben ᶜan-dīnillāh ve niḍālen ᶜani's-sünnet ve kamᶜan li'l-mübtediᶜa olduğunu zuᶜm ettiler, nitekim onların mā-kablinde olan eslāfları fetāvā ile olan iştigālleri nusret-i dīn ve takallüd-i ahkām-ı müslimīn olduğunu zuᶜm etmişler idi ki o dahi mahlūkāta şefkat ve onlara nasīhat için bu ᶜilm-i fetāvāya iştigāl edegeldiklerini zuᶜm ederlerdi

[ثم ظهر بعد ذلك من الصدور من لم يستصوب الخوض في الكلام وفتح باب المناظرة فيه لما كان قد تولد من فتح بابه من التعصبات الفاحشة والخصومات الفاشية المفضية إلى إهراق الدماء وتخريب البلاد ومالت نفسه إلى المناظرة في الفقه وبيان الأولى من مذهب الشافعي والحنفي رضي الله عنهما على الخصوص فترك الناس الكلام وفنون العلم وانثالوا على المسائل الخلافية بين الشافعي وأبي حنيفة على الخصوص وتساهلوا في الخلاف مع مالك وسفيان وأحمد رحمهم الله تعالى وغيرهم وزعموا أن غرضهم استنباط دقائق الشرع وتقرير علل المذهب وتمهيد أصول الفتاوى وأكثروا فيها التصانيف والاستنباطات ورتبوا فيها أنواع المجادلات والتصنيفات وهم مستمرون عليه إلى الآن وليس ندري ما الذي يحدث الله فيما بعدنا من الأعصار]

Ve ondan sonra bu yüzden dolayı tahrīb-i bilād ve defḳ-ı dimāa bādī ve müᵓeddī olacak taᶜassubāt-ı fāhişe ve husūmāt-ı fāşiye mütevellid olunca mülūk-i vakt bu meslekten ᶜatf-ı ᶜinān-ı tahsīn ile tarīk-i āhere sülūk ettiler ve bu kapının küşād ve fethini tecvīz etmeyen yaᶜnī fenn-i cedel ile ᶜilm-i kelāma havz ve yüzmeği tasvīb eylemeyen dīger bir sudūr zuhūr edince ᶜulemā-i ᶜasr dahi mezheb-i Şāfiᶜī ile mezheb-i Hanefī beynlerinde olan ihtilāfātın mesāiline girişip o bihārda havz etmeğe başladılar. Ve ümerā-i ᶜasrın mehāsin-i enzārlarını kazanmak için cemīᶜ-i nās ᶜilm-i kelām ile fünūn-ı ᶜilmi terk ve yalnız mezhebeyn-i mezkūreyn beynlerinde olan mesāil-i hilāfiyyenin üzerine kasr-ı fikr ve iştigāl ederek kezālik o mesāil-i husūsiyye üzerine tesānīf ve istinbātın teksīrine kıyām ve müs̱āberet ettiklerinde o mebāhiste dahi tertīb ve tehzīble kütüb-i müteᶜaddideyi tasnīf, ve'l-hāsıl buna sudūr-ı müteahhi-

renin enfüsü tamāmıyla māil oldukta ᶜasrlarının ekser-i halkı o yola dökülüp gittiler. Ve ᶜulemā dahi İmām Ahmed b. Hanbel ile İmām Mālik ve İmām Süfyān ve sāirenin ihtilāfāt-ı vākıᶜalarına bi't-tesāhül igmāz-ı ᶜayn ile yalnız İmām-ı Aᶜzam Ebū Hanīfe ile İmām Şāfiᶜī mezheblerinden zuhūra gelen mesāil-i ihtilāfiyyenin ehakk ve asveb ve ahrā ve elyaklarının temyīzi husūsuna üşüştüler. Ve bundan garaz ve maksūdları ancak dekāyık-ı şerᶜi istinbāt ve ᶜilel-i mezhebi takrīr ile usūl-i fetāvānın temhīdi olduğunu dahi zuᶜm edip o vādīde pek çok kütübü tasnīf ve teʾlīf ile istinbātātı teksīr ve o mebāhiste envāᶜ-ı mücādelāt u tasnīfātı tertīb edegeldiler. Ve bu āna kadar hāl-i mezkūr müstemirr olup baᶜd ezīn dahi aᶜsār-ı ahīrede Cenāb-ı Melik-i müteᶜāl ihdās buyuracağı ahvāli biz bilemeyiz.

[فهذا هو الباعث على الإكباب على الخلافيات والمناظرات لا غير ولو مالت نفوس أرباب الدنيا إلى الخلاف مع إمام آخر من الأئمة أو إلى علم آخر من العلوم لمالوا أيضا معهم ولم يسكنوا عن التعلل بأن ما اشتغلوا به هو علم الدين وأن لا مطلب لهم سوى التقرب إلى رب العالمين]

İşte ᶜilm-i hilāf ile fenn-i münāzaranın üzerine ᶜālemin iktihām ve hücūm ve ikbāblarının bāᶜisi budur, başka şey değildir Ve eimmeden başka dīger bir imām veyāhūd āher bir ᶜilm üzerine erbāb-ı dünyānın nüfūsu meyl etmiş olsaydılar o yolda dahi onlarla meyl edip müştagili olduğumuz ᶜilm ancak ᶜilm-i dīn olup ve biz bu bābda takarrüb-i rabbü'l-ᶜālemīnden gayrı dīger bir matlab ve murādımız yok diye taᶜallül eylemekten dahi terk-i makāl etmezler idi.

Hulāsa-i bahs ü makāl odur ki ᶜilm-i hilāfiyyāt üzerine ikbāl-i halk fart-ı hācetten olmayıp belki ezmine-i sālifede o bābda zuhūra gelen meyl-i mülūk ve ragbet-i vülāttan neşʾet etmiş bir hāldir ki buna sarf-ı evkāt cāiz olmayıp belki o yolda izāᶜa-i ᶜömr-i ᶜazīzden hazer etmek lāzım gelir demektir. [160]

Beyānu't-Telbīsi fī Teşbīhi Hāzihi'l-Münāzarati bi-Müşāverati's-Sahābeti ve Müfāvazāti's-Selef

[بيان التلبيس في تشبيه هذه المناظرة بمشاورة الصحابة ومفاوضات السلف]

Ve müşāvere-i sahābe ve müfāvazāt-ı selefe işbu münāzaranın teşbīhinde vukūᶜ bulan telbīsin beyānı ise,

[اعلم أن هؤلاء قد يستدرجون الناس إلى ذلك بأن غرضنا من المناظرات المباحثة عن الحق ليتضح فإن الحق مطلوب والتعاون على النظر في العلم وتوارد الخاطر مفيد ومؤثر هكذا كان عادة الصحابة رضي الله عنهم في مشاوراتهم كتشاورهم في مسألة الجد والأخوة وحد شرب الخمر ووجوب الغرم على الإمام إذا أخطأ كما نقل من إجهاض المرأة جنينها خوفا من عمر رضي الله عنه وكما نقل من مسائل الفرائض وغيرها وما نقل عن الشافعي وأحمد ومحمد بن الحسن ومالك وأبي يوسف وغيرهم من العلماء رحمهم الله]

Bil ve āgāh ol ki zikr ve vasfları mesbūk olan ᶜulemā olur ki ᶜālemi istidrāc edip derler ki bizim bu münāzarāttan garaz ve maksūdumuz ancak hak üzerine mübāhasedir tā kim emr-i hak herkese zāhir ve muttazıh ola, zīrā ki hak ve savāb matlūb olup ve ᶜilmde teᶜāvün-i nazar ve tevārüd-i hātır müfīd ve müᵓessirdir, nitekim sahābe-i ᶜizām ve ve eimme-i kirāmdan menkūl olunur ki ashāb-ı güzīn ᶜaleyhimü'r-rıdvān ve İmām Şāfiᶜī ve Ahmed ve Muhammed b. el-Hasen ve Mālik ve Ebū Yūsuf ve ᶜulemā-i sāire müşāvere etmişler. Meselā tevrīs-i ced ile ihvenin ve hadd-i şürb-i hamr ve hatāı vukūᶜunda imāmu'l-müslimīn üzerine vücūb-ı gurmün mesāili gibi ki selef-i sālihīn bu gibi mesāil-i müşkilede müşāveret etmişler ki ashāb-ı ᶜizām ve eimme-i kirāmın ᶜādeti böyle idi, yaᶜnī hemīşe zuhūra gelen mesāil-i müşkilenin ahkāmında mübāhase ve müşāvere ederlerdi, nitekim Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb'dan havf edip hamlini düşüren kadın mesᵓelesi gibi. İşte biz dahi onlara iktidāen ittizāh-ı hak için bu mübāhaseyi edip münāzara ederiz diye halk ve ᶜāleme tefhīm ederler, hālbuki hakīkat-i hāl o merkezde olmayıp belki tarīk-i āherde bir gidiş ve hayāl idüği ᶜinde't-tedkīk maᶜlūm olur.

[ويطلعك على هذا التلبيس ما أذكره وهو أن التعاون على طلب الحق من الدين ولكن له شروط وعلامات ثمان الأول أن لا يشتغل به وهو من فرض الكفايات من لم يتفرغ من فروض الأعيان ومن عليه فرض عين فاشتغل بفرض الكفاية وزعم أن مقصده الحق فهو كذاب ومثاله من يترك الصلاة في نفسه ويتجرد في تحصيل الثياب ونسجها ويقول غرضي أستر عورة من يصلي عريانا ولا يجد ثوبا فإن ذلك

ربما يتفق ووقوعه ممكن كما يزعم الفقيه أن وقوع النوادر التي عنها البحث في الخلاف ممكن والمشتغلون بالمناظرة مهملون لأمور هي فرض عين بالاتفاق ومن توجه عليه رد وديعة في الحال فقام وأحرم بالصلاة التي هي أقرب القربات إلى الله تعالى عصى به فلا يكفي في كون الشخص مطيعا كون فعله من جنس الطاعات ما لم يراع فيه الوقت والشرط والترتيب]

Ve benim bu zikr edeceğim bahs ve temsīl seni bu telbīs üzerine vākıf ve muttaliᶜ ve āgāh eder, şöyle ki fi'l-hakīkat taleb-i hak üzere teᶜāvün etmek umūr-ı dīniyyedendir, ammā onun sekiz şart ve ᶜalāmeti vardır:

Birinci şartı ve ᶜalāmeti odur ki furūz-ı aᶜyāndan fārig olmayan kimse onunla müştagil olmamaklıktır ki o teᶜāvün-i furūz-ı kifāyedendir. Ve farz-ı ᶜayna merhūn ve medyūn olan kimse farz-ı kifāyeye iştigāl edip bunda benim iştigālimden murād ve maksadım haktır diye zuᶜm eylerse o kimse yalancı ve kezzābdır.

Emsāli odur ki bir kimse üzerine edāsı farz-ı ᶜayn olan namāzı terk edip de nesc-i siyāb ve tahsīl-i elbiseye tecerrüdle "Ben bu bezi dokumak ve tahsīl-i siyāb ile olan işbu iştigāl ve ihtimām ve tecerrüdüm ancak kendisine setr-i ᶜavret edecek bir sevb bulamayan çıplak ādemin ᶜavretini ᶜinde's-salāt setr etmek garazıdır ki ebnā-i beşere bu gibi hālin vukūᶜu mümkindir" diye terk-i namāzı için iᶜtizār ve taᶜallül eder, işte bu bābda olan zuᶜm-i fukahā böylecedir ki mesāil-i hilāfiyyeden mebhūsün ᶜanh olan mesᵓele-i nādirenin vukūᶜu mümkindir diye farz-ı ᶜaynı terk ile farz-ı kifāyeye iştigāl ederler ve bu sūrette olan zuᶜm ve makāl elbette mahz-ı kizbdir, çünkü münāzaraya müştagil olanlar bī-şekk farz-ı ᶜayn olduğu ittifāk-ı eimme ile sābit olan umūra mühmil ve tāriktirler.

Görmez misin ki bir kimsenin üzerine derhāl vücūb-ı redd-i emānet hāsıl oldukta onu ikāme etmeden Hak subhānehu ve taᶜālāya akreb-i kurubāt olan namāza kıyām ederse günahkār olur, zīrā o vakti var iken namāzı āhir vaktine teᵓhīri cāiz olur ve redd-i emānetin teᵓhīri cāiz olmaz. Ve çün ādem o emr-i mefrūzu bilā-mūcib terk ve teᵓhīriyle ve namāza iştigāl [ile] āsī ve günahkār oldu.

Farz-ı ᶜaynı terk ve teᵓhīr ile bu gibi vukūᶜu muhtemel ve edāsı farz-ı kifāyeden olan mesᵓeleye iştigāl eden fakīh-i resmī ᶜāsī olmaz, kaldı ki bir fiᶜli cins-i tāᶜātten olan tāᶜatine kıyām eden zāt mürāᶜāt-ı şart u vakt tertīb etmedikçe o fiᶜlde onun mutīᶜ olduğuna kifāyet etmez, zīrā ki ikāme-i ᶜibādet ü tāᶜātin vakt ve şart ve derece ve tertībātı vardır ki yekdīgeri üzerine takdīm ve tertīb üzere icrāları lāzım gelir, yoksa fiᶜli cins-i ᶜibādāttan olan fiᶜl ile onun mutīᶜ olduğuna kāfī değildir, mādām ki onda vakt ve şart ve tertībi mürāᶜāt etmemiştir.

[الثاني أن لا يرى فرض كفاية أهم من المناظرة فإن رأى ما هو أهم وفعل غيره عصى بفعله وكان مثاله مثال من يرى جماعة من العطاش أشرفوا على الهلاك وقد أهملهم الناس وهو قادر على إحيائهم [161] بأن يسقيهم الماء فاشتغل بتعلم الحجامة وزعم أنه من فروض الكفايات ولو خلا البلد عنها لهلك الناس وإذا قيل له في البلد جماعة من الحجامين وفيهم غنية فيقول هذا لا يخرج هذا الفعل عن كونه فرض كفاية فحال من يفعل هذا ويهمل الاشتغال بالواقعة الملمة بجماعة العطاش من المسلمين كحال المشتغل بالمناظرة وفي البلد فروض كفايات مهملة لا قائم بها]

Ve ikincisi ise o dahi onunla iştigāl edeceği farz-ı kifāyeden ehemm ve akdem dīger bir farz-ı kifāye görmemekliktir, zīrā ki eger ondan ehemm ve elzem dīger bir farz-ı kifāyeyi görüp onunla müştagil olmaz ve ehemmiyyeti olmayan bir farz-ı kifāye ile iştigāl eder, o kimse o fiᶜli ile ᶜāsī olur. Ve onun misāli o ādemin misālidir ki susuzluktan helāke müşrif bir cemāᶜat-i müslimīni görür de kendisi onlara su vermekle ihyālarına muktedir iken kendisi o işe kıyām etmez de gider taᶜallüm-i sanᶜat-ı hacāmet ile iştigāl eder ki “Bu hacāmet sanᶜatı furūz-ı kifāyedendir ve bir belde ondan hālī kalır ise ahālī-i belde hālik olur” diye zuᶜm eyler. Ve ona “Senden gayrı memleket içinde sanᶜat-ı hacāmeti bilir cemāᶜat vardır ve o cemāᶜatle kifāyet hāsıl olup başkalarına bir fakr ve ihtiyāc yoktur” denildikte kendisi “Bu cemāᶜatle olan gınā bu sanᶜatı taᶜallüm etmeklik farziyyetini iskāt etmez ve onu farz-ı kifāye olmaktan ihrāc eylemez” der. İşte bunu işleyip susuzluktan dolayı cemāᶜat-i müslimīne mülimm olan musībetin defᶜine maᶜa’l-iktidār ihmāl ve terk-i iştigāl eden kimsenin hāli münāzara ile iştigāl ve beldesinde mühmel

olan sāir furūzāt-ı kifāyeyi terk ve ihmāl eden kimsenin hāline benzer, zīrā ki onunla kāim bulunmayan ehemmiyyetli furūz-ı kifāye-i mühmele-i sāire ile iştigāl etmek elbette daha ziyāde elzemdir ki terki müstec-lib-i vebāldir.

[فأما الفتوى فقد قام بها جماعة ولا يخلو بلد من جملة الفروض المهملة ولا يلتفت الفقهاء إليها وأقربها الطب إذ لا يوجد في أكثر البلاد طبيب مسلم يجوز اعتماد شهادته فيما يعول فيه على قول الطبيب شرعا ولا يرغب أحد من الفقهاء في الاشتغال به وكذا الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر فهو من فروض الكفايات وربما يكون المناظر في مجلس مناظرته مشاهدا للحرير ملبوسا ومفروشا وهو ساكت ويناظر في مسألة لا يتفق وقوعها قط وإن وقعت قام بها جماعة من الفقهاء ويزعم أنه يريد أن يتقرب إلى الله تعالى بفروض الكفايات]

Ve fetvā ise maᶜlūmdur ki onunla kāim bir cemāᶜat vardır, hālbuki bir memleket yoktur ki cümle furūz-ı mühmele-i kifāyeden hālī değildir o hāl ile ki o furūz-ı mühmeleye zümre-i fukahā iltifāt etmezler ve en ziyāde akrebleri ᶜilm-i tıbb olup çünkü ekser-i bilādda şehādetine iᶜtimād olunur bir tabīb-i müslim bulunmaz tā ki mesāil-i şerᶜiyyeden tabībe mürācaᶜat olunacak mesāilde ona rücūᶜ oluna ve vereceği ihbārāta şerᶜan iᶜtimād etmek cāiz ola.

Yaᶜnī bir memleket ki bu gibi tabībden hālī olursa ve içinde bu gibi ehemmiyyetli bir farz-ı kifāye mühmel bulunursa zümre-i fukahā ᶜilm-i fetvāya hasr-ı nefs ve iştigāl etmek nice mahzūrdan vāreste olurlar, lā-siyyemā fenn-i münāzaraya kasr-ı mesāᶜīleri cāiz olabilir. Bu kabīlden olarak emr-i ma'rūf ve nehy-i münker ferāizi ki onlar dahi farz-ı kifāyeden iken ve onlarla kıyām eden bir kimse yok iken gürūh-ı münāzırīn onlara kıyām etmezler ve ola ki meclis-i münāzarada ricāl üzerine melbūs veyā zīrlerine mebsūt ve mefrūş olarak harīr-i hālisten mensūc atlas veyā akmişe bulunur ve münāzır olan kimse onu görür de vukūᶜu aslā müttefak olmayan ve vukūᶜ bulsa bile onunla bir cemāᶜat-i fukahā kıyām edeceği emr-i mukarrer ü müsellem bulunan bir mesᵓele-i hilāfiyyede tutup münāzara eder de ve o emr bi'l-maᶜrūf ve nehy ᶜani'l-münkerden sükūt eyler ve bununla berāber zuᶜm eyler ki kendisi

Hak subhānehu ve taᶜālāya furūz-ı kifāye ile takarrüb etmektedirler.

[وَقَدْ رَوَى أَنَسٌ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ مَتَى يُتْرَكُ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ "إِذَا ظَهَرَتِ الْمُدَاهَنَةُ فِي خِيَارِكُمْ وَالْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ وَالْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ"]

Ve dahi aleyhi's-salātü ve's-selām efendimizden Hazreti Enes radiyallahu anh rivāyet etmiş ki: ᶜaleyhi's-selām efendimize denilmiş ki "Ne zamānda emr bi'l-maᶜrūf ve nehy-i münker farīzaları terk olunacaktır?" Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِذَا ظَهَرَتِ الْمُدَاهَنَةُ فِي خِيَارِكُمْ وَالْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ وَالْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ"[280] diye suᵓāle iᶜtā-i cevāb etmiştir ki hulāsa-i meᵓāl-i hadīs-i şerīf odur ki "Vaktā ki hıyārınızda yaᶜnī ileri gelen iyi ve muᶜteber ādemlerinizde müdāhene ve eşrārınızda fāhişe zāhir olur ve sıgārınıza mülk ve erāzilinize fıkh mütehavvil olur ki o vaktte o furūz terk olunacaktır" demek olur.

[الثالث: أن يكون المناظر مجتهدا يفتي برأيه لا بمذهب الشافعي وأبي حنيفة وغيرهما حتى إذا ظهر له الحق من مذهب أبي حنيفة ترك ما يوافق رأي الشافعي وأفتى بما ظهر له كما كان يفعله الصحابة رضي الله عنهم والأئمة فأما من ليس له رتبة الاجتهاد وهو حكم كل أهل العصر وإنما يفتي فيما يسأل عنه ناقلا عن مذهب صاحبه فلو ظهر له ضعف مذهبه لم يجز له أن يتركه فأي فائدة له في المناظرة ومذهبه معلوم وليس له الفتوى بغيره وما يشكل عليه يلزمه أن يقول لعل عند صاحب مذهبه جوابا عن هذا فإني لست مستقلا بالاجتهاد في أصل الشرع ولو كانت مباحثته عن المسائل التي فيها وجهان أو قولان لصاحبه لكان أشبه به فإنه ربما يفتي بأحدهما فيستفيد من البحث ميلا إلى أحد الجانبين ولا يرى المناظرات جارية [162] فيها قط بل ربما ترك المسألة التي فيها وجهان أو قولان وطلب مسألة يكون الخلاف فيها مبتوتا]

Ve *üçüncü* şart odur ki merd-i münāzır İmām Ebī Hanīfe ve Şāfiᶜī ve Ahmed ve Mālik mezheblerinin birisinden fetvā vermeyip ancak sahābe-i güzīn ve eimme-i müctehidīn gibi kendi reᵓyiyle fetvā verir bir ᶜallāme-i müctehid olmaklıktır tā kim mezheb-i Ebī Hanīfe'den hak

---

280 *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 5/185; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/52, no:7149; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/610, no: 1048. Bazı küçük farklarla.

ona münāzara ile zāhir ve nümāyān oldukta mezheb-i Şāfiᶜī'ye muvāfık olan kavli terk edip o kavl mūcebince fetvā vere, yoksa ona rütbe-i ictihād olmayan ᶜālim ki kāffe-i ehl-i ᶜasrın hükmüdür, mādām ki mesᵓūlün ᶜanhü olan fetvāda ancak sāhib-i mezhebi akvālinden nākıl olarak fetvā verir ve münāzarada onun mezhebinin zaᶜfı tebeyyün etse bile kendi mezhebinin terki ona cāiz değildir o hāl ile ki o münāzarasından ne fāide hāsıl etmiş olacaktır o hāl ile ki kendi mezhebi onun maᶜlūmu ola.

Yaᶜnī bilā-mūcib fāidesiz bir nesnede iştigāl etmiş olur, zīrā ki āher bir mezhebden fetvā vermeğe muktedir değildir ve üzerine müşkil olacak bir mesᵓele için "Ben asl-ı şerᶜde müctehid-i müstakil değilim, ola ki sāhib-i mezheb ᶜindinde bunun cevābı vardır, velākin ben ona muttaliᶜ ve vākıf olamamışım" diye cevāb vermek lāzım gelir, onun münāzarasına bir vech ve mahal kalmaz, belki onun mübāhasesi bir iki vechli veyāhūd iki kavlli bir mesᵓelede olmuş olsa onun hakkında daha eşbeh olur, zīrā ola ki bir vechi ile fetvā verir ve mübāhasesinde ehad-i cānibeyne meyl etmek istifādesi hāsıl olur, hālbuki bu gibi iki vechli veyā iki kavlli olan mesᵓeleleri külliyen terk eder ve ola ki iki vechli ve iki kavlli mezhebinin mesᵓelelerini terk eder de beyne'l-mezhebeyn içinde emr-i hilāf müsebbet ve mukarrer olan mesᵓeleleri arar durur.

[الرابع أن لا يناظر إلا في مسألة واقعة أو قريبة الوقوع غالبا فإن الصحابة رضي الله عنهم ما تشاوروا إلا فيما تجدد من الوقائع أو ما يغلب وقوعه كالفرائض ولا نرى المناظرين يهتمون بانتقاد المسائل التي تعم البلوى بالفتوى بها بل يطلبون الطبوليات التي تسمع فيتسع مجال الجدل فيها كيفما كان الأمر وربما يتركون ما يكثر وقوعه ويقولون هذه مسألة خبرية أو هي من الزوايا وليست من الطبوليات فمن العجائب أن يكون المطلب هو الحق ثم يتركون المسألة لأنها خبرية ومدرك الحق فيها هو الإخبار أو لأنها ليست من الطبول فلا نطول فيها الكلام والمقصود في الحق أن يقصر الكلام ويبلغ الغاية على القرب لا أن يطول]

Ve *dördüncü* şartı odur ki merd-i münāzır mesᵓele-i vākıᶜa veyā fi'l-gālib kesīretü'l-vukūᶜ veyāhūd fi'l-agleb karībetü'l-vukūᶜ olan mesāilden gayrı dīger bir mesᵓelede münāzara etmemekliktir, zīrā ki

sahābe-i ᶜizām ᶜaleyhimü'r-rıdvān vekāyiᶜden müteceddid olan mesāil ile vukūᶜu gālib meselā ferāiz mesāili gibi bir mesāilden gayrı āher bir şeyde müşāveret etmemişlerdir, hālbuki biz onunla fetvā vermek lāzım gelen belvā-yı ᶜāmm mesāilinin intikādına mütenāzırīnin ihtimāmlarını göremiyoruz, belki her ne asl olur ise olsun içinde mecāl-i cedel müttesaᶜ ve müstemaᶜ olan mesāil-i ṭubūliyyeyi arayıp onunla münāzarayı isterler ve ola ki kesīretü'l-vukūᶜ olan mesᵓeleleri terk edip ki bu mesᵓele hayriyyedir veyāhūd tubūliyyāttan değildir, zāviye mesᵓelelerindendir diye onu terk ederler ve ᶜacāibdendir ki onların matlabları hak ola da sonra habīr olduğu eclden o mesᵓelenin mübāhasesini terk ederler o hāl ile ki onda müdrik-i hak ihbār ola veyāhūd mesāil-i tubūliyyeden olmadığından biz onda sözü uzatmayız, hakta maksūd ancak iktisār-ı kelām ve ᶜan-karīb uzatılmaksızın bālig-i gāye olmak hāletidir derler.

[الخامس أن تكون المناظرة في الخلوة أحب إليه وأهم من المحافل وبين أظهر الأكابر والسلاطين فإن الخلوة أجمع للفهم وأحرى بصفاء الذهن والفكر ودرك الحق وفي حضور الجمع ما يحرك دواعي الرياء ويوجب الحرص على نصرة كل واحد نفسا محقا كان أو مبطلا وأنت تعلم أن حرصهم على المحافل والمجامع ليس لله وأن الواحد منهم يخلو بصاحبه مدة طويلة فلا يكلمه وربما يقترح عليه فلا يجيب وإذا ظهر مقدم أو انتظم مجمع لم يغادر في قوس الاحتيال منزعا حتى يكون هو المتخصص بالكلام]

Ve beşinci şartı odur ki ekābir ve selātīn azhuru beyninde veyāhūd mehāfil içinde olmaktan halvet ve tenhā yerlerinde münāzara olmaklık hāli münāzır ᶜindinde ehemm ve daha ziyāde mahbūb ve mergūb olmaktır, yaᶜnī zarūret mess etmedikçe ekābir ve selātīn mahfillerinde ve mecāmiᶜ içinde münāzara etmeye, hemīşe halvet ve gizli ve tenhā yerlerde münāzara eyleye, çünkü halvet ve tenhālık hāli fehmi daha ziyāde toplar ve safā-i zihn ve fikr ve idrāk-i hakka daha ziyāde ahrā ve elyaktır hem dahi mecmaᶜ-ı nās içinde devāᶜī-i riyā vardır ve dahi herkes gerek muhikk ve gerek mübtal olsun kendi nefsinin nusretine kıyām ve ısrāra harīs olmaklığına müstevcibdir.

Ve sen bilirsin ki münāzırların mehāfil ve mecāmiᶜ üzerine vākiᶜ olan hırsları hasbeten lillāh değildir. Ve dahi maᶜlūmundur ki onların birisi ola ki müddet-i tavīlede sāhibi ile muhtelī olur da onunla bir mükāleme etmez ve şāyed karīhasından olarak sāhibi ona bir mükāleme ederse cevāb bile vermez ve eger münāzaraya sürücü bir mukdim bulunur veyāhūd bir mecmaᶜ-ı muntazam olur ise kavs-i ihtiyālinde sihām-ı kelāmı darb eder de yayında bir çekim yeri komaz ki onu çekmeye tā kim kendisi o mecliste kelāma mütehassıs ola, yaᶜnī kelāma muhtass olmak için vüsᶜ ve mikneti sarf edip türlü türlü hīle ve desāyisi istiᶜmāl eder durur.

[السادس أن يكون في طلب الحق كناشد ضالة لا يفرق بين أن تظهر الضالة على يده أو على يد من يعاونه ويرى رفيقه معينا لا خصما [163] ويشكره إذا عرفه الخطأ وأظهر له الحق كما لو أخذ طريقا في طلب ضالته فنبهه صاحبه على ضالته في طريق آخر فإنه كان يشكره ولا يذمه ويكرمه ويفرح به فهكذا كانت مشاورة الصحابة رضي الله عنهم حتى إن امرأة ردت على عمر رضي الله عنه ونبهته على الحق وهو في خطبته في ملأ من الناس فقال أصابت امرأة وأخطأ رجل]

Ve altıncı şartı odur ki merd-i münāzır hak talebinde nāşid-i dālle gibi olmaktır ki behīmesi zāyiᶜ olmuş olan ādem kendi behīmesini arar sorar ve her kim ki yedinde bulduysa onunla şād olur da muᶜāvini yediyle veyāhūd kendi eliyle bulunmuşta bir fark görmez ki o bābda bir ayrı ve gayrı ᶜadd etmez. Ve bunun gibi merd-i münāzır dahi ki bi'l-münāzara aradığı emr-i hakkı her kimin ᶜindinde gördüyse onun zuhūruyla şād olur da teşekkür eder, isterse sāhibi ᶜindinde bulunsun ve isterse kendi yanında zuhūr etsin ki onda bir fark görmeye ve o yolda bir ayrı gayrılık saymaya, yaᶜnī musāhibi ona muᶜīn görüp de onu hasım ᶜadd etmeye. Ve çün emr-i hak kendi sāhibi yedinde zuhūr eder de kendisi hatāsına vākıf ve muttaliᶜ olur, gerektir ki sāhibine emr-i hakkı ona güzelce izhār etmiş olduğundan nāşī ᶜarz-ı teşekkür kıla, nitekim nāşid-i dālle kendisi ki bir tarīkten dāllesini arar iken sāhibi: "Yok senin dāllen fülānca mahaldedir ve fülānca yoldan onu taleb eyle" diye irşād ettikte o dahi o tarīk-i āhere varıp onu buldukta delāleti için ᶜarz-ı teşekkür eder de ikrām eder, yaᶜnī onunla irşād olup aslā sāhibini zemm etmez.

İşte merd-i münāzır dahi bu yolda o vechile memnūn ve müteşekkir olmak gerektir, zīrā sahābe-i kirām ᶜaleyhimü'r-rıdvān meşveretleri böyle idi, hattā bir kadın bir günde güzīde-i ashāb Emīrü'l-müᵓminīn ᶜÖmer b. el-Hattāb melei'n-nās üzere hutbeyi okurken onu bir mesᵓelede redd etti ve o dahi hakkı kabūlüyle ondan gücenmedi ve "Bir kadın isābet edip ve bir erkek hatā etti" dedi, yaᶜnī ictihādında bir kadın musībe oldu ve bir erkek ki kendi nefsidir, hatā eyledi dedi. Bu kıssa Şeyhzāde Hāşiyesi'nde şöylece mastūrdur ki "رُوِيَ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَامَ خَطِيبًا فَقَالَ عَلَى الْمِنْبَرِ : "أَلاَ لاَ تُغَالُوا فِي مهور نِسَائكُم فَلَوْ كَانَتْ مَكْرُمَةً فِي الدُّنْيَا أَوْ تَقْوَى عِنْدَ اللهِ لَكَانَ أَوْلاَكُمْ بِهَا رَسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَصْدَقَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ أَكْثَرَ مِنِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أُوقِيَّةً" فَقَامَتْ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لِمَ تَمْنَعُنَا حَقًّا جَعَلَهُ اللَّهُ لَنَا وَاللَّهُ يَقُولُ: ﴿وَآتَيْتُمْ إِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا﴾ فَقَالَ عُمَرُ: كُلُّ النَّاسِ أَفْقَهُ مِنْكَ يَا عُمَرُ حَتَّى النِّسَاءُ وَرَجَعَ عَنْ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ لِأَصْحَابِهِ: تَسْمَعُونَنِي أَقُولُ مِثْلَ هَذَا فلا تنكرونه عَلَيَّ حتى تردّ عَلَيَّ امرأة ليست من أعلم النساء" buyurdukları ki hāsıl-ı mazmūn-ı kıssa: Emīrü'l-müᵓminīn Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb bir gün hutbe okurken demiş ki "Sakın zevcātınızın mehr-i müsemmālarını çokça ve pahalıca etmeyesiz, zīrā teksīr-i mehr dünyāda bir mekrümet ve ᶜindallāh bir takvā ve itāᶜat olmuş olsaydı ᶜaleyhi's-selām efendimiz bu haslet ile kıyām eylemekte sizden daha ziyāde evlā ve ehakk idi, kendisi işlerdi, hālbuki kendisi zevcāt-ı mutahherātına evkıyye-i Hicāziyye'den on iki evkıyye-i fızzadan ziyāde hīç bir zevceye mehr ve sadāk vermemiştir" dedikte, bir kadın ayak üzere kıyām edip dedi ki "Yā ᶜÖmer, Hak subhānehu ve taᶜālā bize sezāvār buyurduğu haktan sen bizi niçin menᶜ edersin o hāl ile ki zāt-ı zü'l-celāl ﴿وَآتَيْتُمْ إِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا﴾[281] diye nass-ı sarīh ile emr ve fermān buyurmuştur ki "Zevcātınızın birisine sadāk ve mehr olarak bir kıntār vermiş olsanız bile" demektir. "Ve kıntār" ise māl-ı kesīrden kināyedir. O vaktte emīrü'l-müᵓminīn hazretleri nefsine levm edip "Kadınlara varınca kāffe-i nās senden efkahtır yā ᶜÖmer!" diye hatāsına iᶜtirāfla sözünden rücūᶜ etti ve ashābına hitāben "Siz bu gibi sözü benden işitip benim üzerime inkār etmezsiniz tā kim aᶜlem-i

281 "Öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi" en-Nisā, 4/20.

nisādan olmayan bir kadın benim üzerime redd etsin!" diye huzzārı muʾāhaze etmiştir.

[وسأل رجل عليا رضي الله عنه فأجابه فقال ليس كذلك يا أمير المؤمنين ولكن كذا كذا فقال أصبتَ وأخطأْتُ ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾[282]]

Ve dahi Esedullāhi'l-Gālib fi'l-meşāriki ve'l-megārib ᶜAlī b. Ebī Tālib'den bir zāt bir mesʾeleyi sorup cevābı aldıktan sonra o zāt böyle değildir, böyle ve böyledir dedikte, hazret-i müşārün ileyh: "Sen işbu sözünde isābet ve ben hatā ettim ve her bir zī-ᶜilmin fevkinde bir ᶜalīm vardır" diye hakka memnūnen muᶜterif olmuştur.

[واستدرك ابن مسعود على أبي موسى الأشعري رضي الله عنهما فقال أبو موسى لا تسألوني عن شيء وهذا الحبر بين أظهركم وذلك لما سئل أبو موسى عن رجل قاتل في سبيل الله فقتل فقال هو في الجنة وكان أمير الكوفة فقام ابن مسعود فقال أعده على الأمير فلعله لم يفهم فأعاده عليه فأعاد الجواب فقال ابن مسعود وأنا أقول إن قتل فأصاب الحق فهو في الجنة فقال أبو موسى الحق ما قال]

Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvān, emīrü'l-Kūfe Hazret-i Ebī Mūsā el-Eşᶜarī radiyallāhu ᶜanhüden fī-sebīlillāh mukātil ve katl olan bir kimsenin üzerine lede's-suʾāl "O kimse cennettedir" diye cevāb verdikte, kalkıp sāile bir dahi işbu suʾālin emīr üzerine iᶜāde ile ola ki onu güzelce fehm edememiştir diye bir dahi sāili isticvāb ve be-tekrār suʾāl-i sānīye emīr-i mūmā ileyh iᶜāde-i cevāb-ı sābık edince, Hazret-i ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd: "Ben dahi bunda derim ki eger katl olunup hakkı isābet etmiş ise cennettedir" diye makāle-i emīri bu kayd ile istidrāk ettikte emīr-i mūmā ileyh "Hak onun dediğidir" diye tasdīk ve "Mādām ki bu ᶜallāme-i yektā sizin içinizde mevcūddur, daha benden bir şey üzerine suʾāl etmeyiniz" yaᶜnī dāimā ondan suʾāl ediniz diye hakkı kabūl ederek ᶜallāme-i müşārün ileyhe iᶜtirāf-ı fazl u kemāl etmiştir ve bu istidrākinden münfaᶜil ve mugber ve mükedder olmamıştır.

[وهكذا يكون إنصاف طالب الحق [164] ولو ذكر مثل هذا الآن لأقل فقيه لأنكره واستبعده وقال لا يحتاج إلى أن يقال أصاب الحق فإن ذلك معلوم لكل

282 "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır." Yūsuf, 12/76.

أحد فانظر إلى مناظر زمانك اليوم كيف يسود وجه أحدهم إذا اتضح الحق على لسان خصمه وكيف يخجل به وكيف يجتهد في مجاحدته بأقصى قدرته وكيف يذم من أفحمه طول عمره ثم لا يستحي من تشبيه نفسه بالصحابة رضي الله عنهم في تعاونهم على النظر في الحق]

Ve dāimā tālib-i hakkın insāfı böylece olmak gerektir. Bizim bu zamānımız içinde bunun misli ednā bir fakīhe denilmiş olsa onu inkār ve istibᶜād ederdi ve "esābe'l-hakk" kaydı demeğe ihtiyāc yoktur diye söylerdi, zīrā ki o kayd her bir ferdin maᶜlūmudur diyerek taᶜlīl-i makāl eylerdi. Kaldı ki imdi sen elyevm zamānenin münāzırlarına nazar edip bak ki hasmının lisānı üzere hak zāhir ve muttazıh olduğu vaktte onun yaᶜnī münāzırının yüzü şiddet-i kahr u gazabdan nice simsiyāh olur ve niçe mahcūl ve şermsār olur ve aksā-yı kuvvet ü miknet ü iktidārı ile inkārına nice ictihād eder durur ve tūl-i ᶜömründe o ādemi nice mezemmet eyler ve ondan sonra hakka teᶜāvün-i nazar eylemek bābında utanmayarak nefsini sahābe-i ᶜizāma dahi teşbīh eder durur.

[السابع أن لا يمنع معينه في النظر من الانتقال من دليل إلى دليل ومن إشكال إلى إشكال فهكذا كانت مناظرات السلف ويخرج من كلامه جميع دقائق الجدل المبتدعة فيما له وعليه كقوله هذا لا يلزمني ذكره وهذا يناقض كلامك الأول فلا يقبل منك فإن الرجوع إلى الحق مناقض للباطل ويجب قبوله وأنت ترى أن جميع المجالس تنقضي في المدافعات والمجادلات حتى يقيس المستدل على أصل بعلة يظنها فيقال له ما الدليل على أن الحكم في الأصل معلل بهذه العلة فيقول هذا ما ظهر لي فإن ظهر لك ما هو أوضح وأولى فاذكره حتى أنظر فيه فيصر المعترض ويقول فيه معان سوى ما ذكرته وقد عرفتها ولا أذكرها إذ لا يلزمني ذكرها ويقول المستدل عليك إيراد ما تدعيه وراء هذا ويصر المعترض على أنه لا يلزمه ويتوخى[283] مجالس المناظرة بهذا الجنس من السؤال وأمثاله ولا يعرف هذا المسكين أن قوله إني أعرفه ولا أذكره إذ لا يلزمني كذب على الشرع]

Ve *yedinci* şartı odur ki merd-i münāzır nazarda muᶜīni bulunan zātı delīlden delīle ve işkālden işkāle intikāl etmekten menᶜ etmemekliktir, zīrā ki münāzarāt-ı selef ᶜādātı böylece idi. Ve dahi kendi kelāmından

283 Tercümede *İhyā*'nın bazı nüshalarında bulunan تنقضي kelimesi esas alınmıştır.

gerek lehinde ve gerek ᶜaleyhinde olsun mübtedaᶜ olan dekāyık-ı cedelin cemīᶜisini ihrāc etmek gerektir ki "Bunun zikri bana lāzım gelmez ve bu söz senin kelām-ı evveline münākız olup senden makbūl olmaz" gibi makāleleri söylemeye, çünkü hakka rücūᶜ etmek bātıla münākızdır, hālbuki kabūlü vācibdir ve bildiği şey için hasmı tālib olur ise onun üzerine zikr ve taᶜlīmi vācib olur.

Ve'l-hāl sen görüyorsun ki kāffe-i mecālis-i münāzara bu gibi müdāfaᶜa-i nā-be-mahal ve mücādele-i nā-becā ile muktezī olur gider, hattā müstedill olan kimse zann ettiği bir ᶜillet ile bir asl üzerine bir nesneyi kıyās edende, sāhibi "Fi'l-asl vākiᶜ olan hükm bu ᶜillet ile muᶜallel olduğuna senin delīlin nedir?" diye suʾāl ve o dahi: "Bana böyle bir şey nümāyān olmuş, eger sana bundan evzah ve evlā başka bir şey zuhūr etmiş ise bana söyle tā ki ben dahi o şeye nazar edeyim" der. Ve muᶜteriz musırr olup "Senin bunda zikr ettiğin maᶜnādan başka ben çok maᶜnālar bilirim, ammā o maᶜānīyi sana zikr etmem, zīrā ki deʾb-i münāzara üzere zikrleri bana lāzım gelmez" diye kelāmını redd eder. Ve müstedill bunun mā-verāsında dahi senin iddiᶜā ettiğin şeyi der ve muᶜteriz yine sözüne musırr olur ki o maᶜānīnin īrād ve zikri bana lāzım gelmez diye kelāmını iᶜāde ve tekrār eyler. Ve mecālis-i münāzara bu cins suʾāl ve emsāli gibi bir makālāt ile münkazī ve müteferrik olur, maᶜa-hāzā o muᶜteriz-i miskīn bilmez ki ben bu maᶜnādan başka çok maᶜānī bilirim de zikr etmem demesi şerᶜ-i şerīf üzere bir kizb ve iftirādır.

[فإنه إن كان لا يعرف معناه وإنما يدعيه ليعجز خصمه فهو فاسق كذاب عصى الله تعالى وتعرض لسخطه بدعواه معرفة وهو خال عنها وإن كان صادقا فقد فسق بإخفاء ما عرفه من أمر الشرع وقد سأله أخوه المسلم ليفهمه وينظر فيه فإن كان قويا رجع إليه وإن كان ضعيفا أظهر له ضعفه وأخرجه عن ظلمة الجهل إلى نور العلم ولا خلاف أن إظهار ما علم من علوم الدين بعد السؤال عنه واجب لازم فمعنى قوله لا يلزمني أي في شرع الجدل الذي أبدعناه بحكم التشهي والرغبة في طريق الاحتيال والمصارعة في الكلام لا يلزمني وإلا فهو لازم بالشرع فإنه بامتناعه عن الذكر إما كاذب وإما فاسق]

Zīrā ki daᶜvā ettiği maᶜānīyi eger fi'l-hakīka bilmez ve hasmının iᶜcāzı ve ifḥāmı için onu daᶜvā etmiş ise onun bu daᶜvāsı ile fāsık ve kezzābdır ve maᶜrifetinden tehī ve hālī olduğu nesnenin iddiᶜāsıyla nefsini Allāh'ın gazab ve sahtına uğratmış yaᶜnī bu daᶜvā-yı kāzibesiyle günahkār ve āsim ve ᶜāsī olmuştur. Ve eger sözünde sādık olup fi'l-hakīka ona başka bir maᶜānī [165]bilip ketm ve ihfā etmiş ise umūr-ı şerᶜiyyeden olup nazar ve fehm etmek ve kavī bir kavl olur ise ona rücūᶜ ve mūcebince ᶜamel eylemek ve zaᶜīf ve mercūh ise ona zaᶜfını gösterip kendisini onda zulmet-i cehlden nūr-ı ᶜilme ihrāc etmek üzere müslim birāderinin matlūb ve mesᵓūlü olan mesᵓelenin ihfāsıyla fāsık olur. Ve bī-hilāf müttefakun ᶜaleyhtir ki baᶜde's-suᵓāli ᶜanhü ᶜulūm-ı dīniyyeden maᶜlūmu olan mesāilin izhārı onun üzerine vācib ve lāzımdır, yoksa "lā yelzemünī zikruhu" kavli ancak be-hükmi't-teşehhī ve'r-ragbeti fī-tarīki'l-ihtiyāl bizim ibtidāᶜ ve ihtirāᶜ eylediğimiz fenn-i cedelin şerᶜindendir ki fenn-i kelāmın musāraᶜası "lā yelzemünī" demekliğidir, ammā şerᶜ-i şerīfin hükmü ile ona lāzımdır ve zikrinden imtināᶜı vukūᶜunda ᶜale't-tahkīk o ādem yā kāzib veyā fāsıktır, ism ve günāh ve maᶜsiyetten vāreste ve hālis olmaz.

[فتفحص عن مشاورات الصحابة ومفاوضات السلف رضي الله عنهم هل سمعت فيها ما يضاهي هذا الجنس وهل منع أحد من الانتقال من دليل إلى دليل ومن قياس إلى أثر ومن خبر إلى آية بل جميع مناظراتهم من هذا الجنس إذ كانوا يذكرون كل ما يخطر لهم كما يخطر وكانوا ينظرون فيه]

İşte sen müşāverāt-ı sahābe ve müfāveḍāt-ı selefe tefahhus edip bak ki bu cinse müşābih ve mümāsil bir şey istimāᶜ edebilir misin ve onlardan bir kimse delīlden delīle ve kıyāstan esere ve haberden āyet-i kerīmeye intikāl etmekten bir kimseyi menᶜ ettiği var mıdır? Belki cemīᶜ münāzarātları ber-muktezā-yı şerᶜ-i ᶜālī olup ānifen bizim bu beyān ettiğimiz müzākere cinsinden olup ki hātırlarına hutūr eden şey hutūr ettiği vech üzere meydān-ı müzākereye vazᶜıyla izhār-ı hak kasdıyla içinde şerāyıt-ı mezkūreye tevfīken münāzara ederler idi.

[الثامن أن يناظر من يتوقع الاستفادة منه ممن هو مشتغل بالعلم والغالب أنهم يحترزون من مناظرة الفحول والأكابر خوفا من ظهور الحق على ألسنتهم فيرغبون فيمن دونهم طمعا في ترويج الباطل عليهم]

Ve *sekizinci* şartı odur ki merd-i münāzır ᶜilme müştagil ve ondan istifādesi mütevakkaᶜ ve müᵓtemel bir zāt ile münāzara etmekliktir. Bizim bu ᶜasrımızın münāzırları ise bi'l-ᶜaks elsineleri üzerine hakkın zuhūru havfından agleb-i ezmine vü ahvālde münāzara-i fühūl ü ekābirden ihtirāz ve tecennüb ve üzerlerine bātıllarının tervīci tamaᶜıyla dāimā ᶜilm ve maᶜrifetçe mā-dūnları bulunan kesānın münāzaralarına ragbet ederler idi.

[ووراء هذه شروط كثيرة دقيقة ولكن في هذه الشروط الثمانية ما يهديك إلى من يناظر لله ومن يناظر لعلة واعلم بالجملة أن من لا يناظر الشيطان وهو مستول على قلبه وهو أعدى عدو له ولا يزال يدعوه إلى هلاكه ثم يشتغل بمناظرة غيره في المسألة التي المجتهد فيها مصيب أو مساهم للمصيب في الأجر فهو ضحكة للشيطان وعبرة للمخلصين ولذلك شمت الشيطان به لما غمسه فيه من ظلمات الآفات التي نعددها ونذكر تفاصيلها فنسأل الله حسن العون والتوفيق]

Ve bu şurūtun mā-verāsında pek çok şurūt-ı dakīka vü kesīre vardır, velākin işbu şurūt-ı semāniye-i mezkūrede lillāh veyāhūd li-ᶜillet münāzara edenlerin maᶜrifetlerine delālet ve hidāyet edecek kadar bir ᶜilm-i kāfī bulunmakla revmen li'l-ihtisār tatvīl-i bahs ü güftārdan bi'l-ihtirāz bu şurūt üzerine iktisār ve iktisād kılındı. Fakat bi'l-cümle o kadar bil ve āgāh ol ki her kim ki kalbi üzerine müstevlī ve onun ziyāde ᶜadū ve düşmanı olup onu hemīşe helākine daᶜvet eden şeytān-ı laᶜīnin münāzarasıyla müştagil olmaz da gider, ictihādında isābet veyahūd hatā edip de musībinin ecrinde müsāheme ve müşāreket etmiş olan müctehidin mesᵓelesi münāzarasıyla iştigāl eyler, ᶜale't-tahkīk o kimse şeytānın mudhike ve masharası ve muhlisīnin ᶜibresidir ve onun için ber-vech-i ātī tafsīl ve ᶜaded ve taᶜrīfātını zikr edeceğimiz āfātın zulumātına daldırmasıyla şeytān onunla şemātet ve şādmānlık etmiştir. Ve bu bābda dahi biz zāt-ı zi'l-celālden hüsn-i iᶜāde vü tevfīki dileriz.

Beyānu Āfāti'l-Munāzarati ve-Mā Yetevelledu minhā min Muhlikāti'l-Ahlāk

[بيان آفات المناظرة وما يتولد منها من مهلكات الأخلاق]

Bu bahs münāzaranın āfātı ve münāzaradan mütevellid olan ahlāk-ı mühlikenin taᶜrīfātı beyānındadır:

[اعلم وتحقق أن المناظرة الموضوعة لقصد الغلبة والإفحام وإظهار الفضل والشرف والتشدق عند الناس وقصد المباهاة والمماراة واستمالة وجوه الناس هي منبع جميع الأخلاق المذمومة عند الله المحمودة عند عدو الله إبليس]

İmdi sen ey tālib-i kīmyā-yı saᶜādet-i ebedī ve ey sālik-i rāh-ı necāt-ı sermedī, bil ve āgāh ve mütehakkık ol ki kasd-ı galebe vü ifḥām ve izhār-ı fazl u şeref ü nīk-nām ile ᶜinde'n-nās ağız köşesiyle mütekebbirāne söz söylemeğe ve kasd-ı mübāhāt ü mümārāt ve istimāle-i vücūh-ı nās için vazᶜ olunan münāzara tahkīk ve tahkīken ᶜindallāh mezmūm ve ᶜadüvvullāh olan iblīs-i laᶜīnin ᶜindinde mahmūd olan kāffe-i ahlāk-ı bediyye vü rediyyenin menbaᶜıdır.

[ونسبتها إلى الفواحش الباطنة من الكبر والعجب والحسد والمنافسة وتزكية النفس وحب الجاه وغيرها كنسبة شرب الخمر إلى الفواحش الظاهرة من الزنا والقذف والقتل والسرقة]

Ve kibr ve ᶜucb ve münāfese ve tezkiye-i nefs ve hubb-ı cāh ve gayrılarından ᶜibāret bulunan fevāhiş-i bātıniyyeye münāzaranın nisbeti zinā ve kazf ve katl-i nefs ve serikat ve emsālinden ᶜibāret bulunan fevāhiş-i zāhiriyyeye hamr-ı muharremin nisbeti gibidir ki hamr-ı muharrem fevāhiş-i zāhirenin asl ve esās ve menşei bulunduğu gibi kezālik fenn-i münāzara da fevāhiş-i bātıniyyenin asl ve esās ve menşeidir, ona dahi ümmü'l-habāis ıtlāk olunabilir.

[وكما أن الذي خير بين الشرب [والفواحش] وسائر الفواحش استصغر الشرب فأقدم عليه فدعاه ذلك إلى ارتكاب بقية الفواحش في سكره [166] فكذلك من غلب عليه حب الإفحام والغلبة في المناظرة وطلب الجاه والمباهاة دعاه ذلك إلى إضمار الخبائث كلها في النفس وهيج فيه جميع الأخلاق المذمومة]

Nitekim beyne'ş-şürb ve sāiri'l-fevāhiş mütehayyer olan kimse çün şürb-i hamrın cürmünü istisgār ile ona ikdām ve onu içtikten sonra sarhoşluk hāli onu bakiyye-i fevāhişe daᶜvetle mecmūᶜ-ı fevāhişi irtikāb eder, kezālik münāzarada hubb-ı ifḥām ve galebe-i hasm ve taleb-i cāh u mübāhāt dahi münāzırın nefsinde kāffe-i habāisin izmārına daᶜvet ve zātında cemīᶜ-i ahlāk-ı zemīmenin tehyīcine sebebiyyet verir.

[وهذه الأخلاق ستأتي أدلة مذمتها من الأخبار والآيات في ربع المهلكات ولكنا نشير الآن إلى مجامع ما تهيجه المناظرة]

Ve rubᶜ-ı mühlikātta işbu ahlāk-ı zemīmenin ahbār-ı nebeviyye ve āyāt-ı Kurʾāniyye'den edille-i mezemmeti gelecekse de fakat imdi biz münāzaranın tehyīc ettiği mecāmiᶜ-i ahlāka işāret edeceğiz.

[فمنها الحسد وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ"]

İşte onun cümlesinden kıskançlık belāsıdır. Ve kıskançlık ise hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ"[284] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Ateş odunu yakıp yediği gibi kıskançlık dahi hasenātı mahv ve izāle eder."

[ولا ينفك المناظر عن الحسد فإنه تارة يغلب وتارة يغلب وتارة يحمد كلامه وأخرى يحمد كلام غيره فما دام يبقى واحد في الدنيا يذكر بقوة العلم والنظر أو يظن أنه أحسن منه كلاما وأقوى نظرا فلا بد أن يحسده ويحب زوال النعم عنه وانصراف القلوب والوجوه عنه إليه والحسد نار محرقة فمن بلي به فهو في العذاب في الدنيا ولعذاب الآخرة أشد وأعظم ولذلك قال ابن عباس رضي الله عنهما خذوا العلم حيث وجدتموه ولا تقبلوا قول الفقهاء بعضهم على بعض فإنهم يتغايرون كما تتغاير التيوس في الزريبة]

Hālbuki merd-i münāzır aslā hasedden vāreste ve münfekk olamaz, zīrā ki gehī gālib ve gehī maglūb olur ve gāh kelāmı memdūh ve dīger bārda dīgerinin kelāmı mahmūd olur ve bināberīn elbette hasm kıskanıp muᶜārız ve hem-sunᶜu bulunan kimselere hased eder ki onların zevāl-i

284 Ebū Dāvūd, Edeb, 52, no: 4903; İbn Māce, Zühd, 22, no: 4210.

niᶜmetlerini sevip kulūb-ı halāik ve vücūh-ı ᶜāmmenin o kimselerden insırāf ve kendisine teveccüh ve inᶜitāf olunmalarını ister. Ve mādām ki dār-ı dünyāda kuvvet-i ᶜilm ü nazarla yād olunur veyāhūd onun kelāmı kendisinden daha ziyādece güzel ve ahsen veyāhūd nazarca daha akvā olduğu zann ve tahmīn olunur bir ādem bulunur ise o kimse dünyāda durup bākī kaldıkça hased eder ve o vechile onun zevāl-i niᶜmetini taleb ve temennī eyler. Ve hased böyle bir nār-ı muhrikadır ki onunla mübtelā olan kimse dāimā dünyāda ᶜazāb-ı elīmdedir ve āhiretin ᶜazābı elbette ondan eşedd ve aᶜzamdır. Ve bunun için İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Siz ᶜilmi nerede buldunuzsa alınız da yekdīgeri ᶜaleyhinde olan fukahānın kavlini kabūl etmeyiniz, zīrā ki ağılda ve koyun yatağında teke dedikleri erkek keçilerin yekdīgerlerine ettikleri tegāyür gibi fukahā dahi yekdīgerlerine tegāyür eylerler."

[ومنها التكبر والترفع على الناس فقد قال صلى الله عليه وسلم "مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللهُ" وقال صلى الله عليه وسلم حكاية عن الله تعالى "اَلْعَظَمَةُ إِزَارِي وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ"]

Ve dahi münāzaranın cümle-i āfāt u devāhiyātından halk ve ᶜāleme olan tekebbür ve tereffuᶜluktur ki ululanmak ve yücelenmektir. Ve bu sıfatların haklarında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللهُ"[285] buyurmuştur. Bārī-i müteᶜāl hazretlerinden hikāye olarak buyurduğu hadīs-i kudsīde "اَلْعَظَمَةُ إِزَارِي وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا قَصَمْتُهُ"[286] buyurulmuştur ki hulāsa-i müfād-ı münīfleri: "Her kim ki ululanır da tekebbür eder, zāt-ı zü'l-celāl onu alçak eder ve her kim ki kendi nefsini alçak tutar da tevāzuᶜ eyler, zāt-ı zü'l-celāl onu ulu eder." Zīrā Hak subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki "ᶜAzamet benin göyneğimdir ve kibriyā benim kaftanımdır. Her kim ki benimle onlarda bir münāzaᶜa eder, elbette ben onun arkasını kırarım" diye vaᶜīd etmiştir

285 İbn Ebī Şeybe, *Musannef*, 7/237, no:35647. Şu kaynaklarda yaklaşık şekildedir: *Musnedu'l-Bezzār*, 3/160, no:946; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 10/456, no: 7792.

286 Ebū Dāvūd, Libās, 29, no: 4090; İbn Māce, Zühd, 16, no: 4174; Ebī Dāvūd et-Tayālisī, *Musned*, 4/140, no: 2509; İbn Ebī Şeybe, *Musannef*, 5/329, no: 26579. Bu kaynaklarda "قصمته" yerine "ألقيته في جهنم" şeklindedir.

ki burada kesret-i ihtisāstan kināye bir teşbīh ve temsīl vākiᶜ olmuştur, yoksa Hak subhānehu ve taᶜālā elbise giymekten münezzeh ve zātı ondan bu gibi şeylerden mukaddestir.

"İzār" lügatte şol bir sevbe denilir ki baştan ayağa varınca bürüye. Ve "ridā" dahi kaftan maᶜnāsınadır. Ve "ḳaṣm" dahi sımak, kesr gibi ve kesip ayırmak ve helāk eylemek maᶜnāsına gelmiştir.

Çünkü bir ādem keni zātına muhtass olan göynek ve kaftanı niçe saklar ve onda kimsenin müşāreket ve müdāhalelerini kabūl etmez ve cebren yedinden çıkarılacak olsalar münāzıᶜı olan kimseye döğüşür de arkasını kırmağa çalışır, işte zāt-ı mukaddes dahi ᶜazamet ve sıfat bu mertebede ona muhtass olup ki bu sıfatlarda onunla müşāreket etmek isteyen kimsenin arkasını kırıp helāk eder demektir.

[ولا ينفك المناظر عن التكبر على الأقران والأمثال والترفع إلى فوق قدره حتى إنهم يتقاتلون على مجلس من المجالس يتنافسون فيه في الارتفاع والانخفاض والقرب من وسادة الصدر والبعد منها والتقدم في الدخول عند مضائق الطرق وربما يتعلل الغبي والمكار والخداع منهم [167] بأنه يبغي صيانة عز العلم "وَأَنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْهِيٌّ عَنِ الْإِذْلَالِ لِنَفْسِهِ"[287] فيعبر عن التواضع الذي أثنى الله عليه وسائر أنبيائه بالذل وعن التكبر الممقوت عند الله بعز الدين تحريفا للاسم وإضلالا للخلق به كما فعل في اسم الحكمة والعلم وغيرهما]

Ve münāzır ise akrān ve emsāline tekebbür ve kadri mā-fevkine taᶜallī ve tereffuᶜ etmek emelinden tehī ve hālī ve āzāde ve münfekk olmaz, hattā mecālisden bir meclis üzerine döğüşüp oturacakları yerin aşağı ve yukarılığı ve sadrın yastığından yakınlık ve uzaklığı ve dar yolda geçecekleri vaktte onun ilerisi ve geriliği üzerine münāfese ve mükābere ederler. Ve evvele ki mekkār ve gabī ve hudᶜa-kārları bunun için taᶜallül edip der ki "ᶜİzz-i ᶜilmin sıyāneti gerektir ve nefsini iẕlāl etmekten merd-i müʾmīn menhīdir." Ve ᶜilm ve hikmet ve sāirenin esāmīlerini tahrīf ve tebdīl ettikleri gibi halkın iḍlāli için bu ismleri dahi tagyīr ve tahrīf ettiler, yaᶜnī nām-ı ᶜilm ü hikmeti tahrīf ve halkı iḍlāl ettikleri gibi bunlar dahi ki gürūh-ı münāzırīn zāt-ı zü'l-celāl ile enbiyā-i

287 Tirmizī, Fiten, 68, no: 2254, İbn Māce, Fiten, 21, no: 4016.

ᶜizāmları ᶜindlerinde memdūh olan tevāzuᶜa züll ve ᶜindallāh mebgūz ve makdūh olan tekebbüre ᶜizz-i dīn taᶜbīr eder dururlar.

[ومنها الحقد فلا يكاد المناظر يخلو عنه وقد قال صلى الله عليه وسلم "اَلْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِحَقُودٍ" وورد في ذم الحقد ما لا يخفى ولا ترى مناظرا يقدر على أن لا يضمر حقدا على من يحرك رأسه من كلام خصمه ويتوقف في كلامه فلا يقابله بحسن الإصغاء بل يضطر إذا شاهد ذلك إلى إضمار الحقد وتربيته في نفسه وغاية تماسكه الإخفاء بالنفاق ويترشح منه إلى الظاهر لا محالة في غالب الأمر وكيف ينفك عن هذا ولا يتصور اتفاق جميع المستمعين على ترجيح كلامه واستحسان جميع أحواله في إيراده وإصداره بل لو صدر من خصمه أدنى سبب فيه قلة مبالاة بكلامه انغرس في صدره حقد لا يقلعه مدى الدهر[288] إلى آخر العمر]

Ve dahi münāzaranın mecāmiᶜ-i ahlāk-ı rediyyesinden gönülde kīn taşımaktır, zīrā ki merd-i münāzır hasmına ve hasmının sözünü tahsīn ve onun sözüne kulak açıp istimāᶜ edene mutlakā gücenip kalbinde kīn tutmaktan vāreste ve hālī olamaz. Ve kīn tutmak ise hakkında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِحَقُودٍ"[289] buyurmuştur, yaᶜnī "Merd-i müᵓmin kīne-dār değildir." Ve hıkdın mezemmetinde pinhān ve mahfī olmayan āsār ve ahbār gelmiştir ki o vārid olan ahbār ve āsār ehl-i ᶜirfāna hafī ve mestūr değildir.

Hālbuki biz hasmının kelāmı üzerine baş sallayıp da kelāmının istimāᶜında tevakkuf ve hüsn-i isgā ile telakkī eden ādeme kīn tutmamağa muktedir bir merd-i münāzırı göremiyoruz, ancak bizim gördüğümüz budur ki böyle bir hāl görüldükte merd-i münāzır ona kīn tutmağa ve onu nefsinde beslemeğe muztarr olur ki hıkd etmekten gāye-i imsāki ancak onu kendi nefsinde hafī ve gizli tutmaktır ve hafiyyen imsāki ise mahz-ı nifāktır ve maᶜa-zālik lā mahālete emārāt-ı kīn ü hıkd u gazabı agleb-i emrde onun kalbinden zāhire mürteşih olur. Ve bundan nice münfekk olabilir o hāl ile ki cemīᶜ-i müstemiᶜīn onun kelāmını tasvīb ve tercīhle īrād ve isdārında bulunduğu mecmūᶜ-ı ahvālini tahsīn etmeğe cemīᶜ-i halk müttefik olmaları mutasavver olmaz, belki hasmından sö-

---

288 Yazmada "الدهور" şeklinde geçmekte.

289 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/686, no:1226; 1/752.

züne kıllet-i mübālāt için ednā bir sebeb sudūr ve zuhūr etmiş olsa onun sadrında böylece bir kīn gars olunur ki ilā-āhiri'l-ᶜömr mede'd-dehrde inkılāᶜ ve indüfāᶜı mümkin ve mutasavver olmaz.

[ومنها الغيبة وقد شبهها الله تعالى بأكل الميتة ولا يزال المناظر مثابرا على أكل الميتة فإنه لا ينفك عن حكاية كلام خصمه ومذمته وغاية تحفظه أن يصدق فيما يحكيه عليه ولا يكذب في الحكاية عنه [فيحكي عنه لا محالة] ما يدل على قصور كلامه وعجزه ونقصان فضله وهو الغيبة فأما الكذب فبهتان وكذلك لا يقدر على أن يحفظ لسانه عن التعرض لعرض من يعرض عن كلامه ويصغي إلى خصمه ويقبل عليه حتى ينسبه إلى الجهل والحماقة وقلة الفهم والبلادة]

Ve dahi münāzaranın cümle-i mecāmiᶜ-i ahlāk-ı zemīmesinden gıybet etmekliktir. Ve gıybet ise onu zāt-ı zü'l-celāl ekl-i lahm-ı meyteye benzetmiştir. Ve merd-i münāzır ise hemīşe ekl-i lahm-ı meyyite çalışır durur ki bir lahza ve bir şemme ondan tehī ve hālī kalmaz. Ve ondan onun sakınıp gāye-i tahaffuzu için ancak o şeyden olabilir ki hasmı üzerine nakl ve hikāye edeceği kelāmda bir yalan olmaya, yaᶜnī ᶜacz ü kusūr-ı kelām ve noksān-ı fazlı bābında söyleyeceği söz hilāf-ı vākiᶜ ve külliyen yalan olmaya, yoksa merd-i münāzır dāimā ve müstemirren hasmının sözünü nakl ve hikāye ile onu zemm etmekten hālī ve fārig ve münfekk olamaz. Ve hasmı onun o vechile vākiᶜ olan kelāmını işitmiş olsa behemehāl ondan dil-āzürde olup müteᵓezzī ve rencīde olacağı mukarrerdir ve bu gibi söz söylemek gıybettir. Ammā gayr-i vākiᶜ olan bir hāl ve kelāmın tefevvüh ve nakl ve hikāyesi bühtān olur ki vizr ve günāhı gıybetten daha ziyāde aᶜzam ve eşeddür. Ve bundan fazla olarak onun kelāmı istimāᶜından iᶜrāz ve hasmının kelāmı istimāᶜına meyl ve isgā ile mukābele ve telakkī eden müstemiᶜlere dahi taᶜarruz etmekten kendi lisānını hıfz etmeğe muktedir olamaz. Elbette o müstemiᶜi dahi cehl ve hamākat ve belādete nisbet eder ve bu dahi yā gıybet veyāhūd ayrıca bühtān olacaktır.

[ومنها تزكية النفس قال الله تعالى ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾ وقيل لحكيم ما الصدق القبيح فقال [168] ثناء المرء على نفسه ولا يخلو المناظر من الثناء على نفسه بالقوة والغلبة والتقدم بالفضل على الأقران ولا ينفك في أثناء

المناظرة على قوله لست ممن يخفى عليه أمثال هذه الأمور وأنا المتفنن في العلوم والمستقل بالأصول وحفظ الأحاديث وغير ذلك مما يتمدح به تارة على سبيل الصلف وتارة للحاجة إلى ترويج كلامه ومعلوم أن الصلف والتمدح مذمومان شرعا وعقلا]

Ve dahi münāzaranın cümle mecāmiᶜ-i ahlāk-ı mezmūmesinden tezkiye-i nefs etmekliktir. Ve tezkiye-i nefs ise onun hakkında zāt-ı zü’l-celāl nass-ı Kurᵓānī ile buyurmuş ki ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى﴾[290] Yaᶜnī “Siz kendi enfüsünüzü tezkiye etmeyiniz. En ziyāde müttakī olan zāt-ı zü’l-celāl sizden daha ziyāde bilir” demektir.

Ve bir hakīme denilmiş ki “Sıdk-ı kabīh nedir?” Demiş ki “Ādemin kendi nefsini medh ve senā etmekliğidir, zīrā ki zātında mevcūd olan sıfat-ı mahmūdeyi söylemek egerçi vākıᶜa mutābık doğru söz ise de velākin o sözden tefāhur anlaşılır ki o cihetten kabīh sayılır.” Ve merd-i münāzır ise kendi nefsini medh ve senā etmekten münfekk olamaz, dāimā kuvvet ve galebeti ve akrānı üzerine fazl ile mütekaddim olduğunu nakl ve hikāye eder durur ve dahi esnā-i münāzarada der ki “Ben bu gibi umūr onun üzerine mahfī ve mestūr kalır ādemlerden değilim o hāl ile ki ben her bir ᶜilmde mütefennin ve usūle müstakillim ve ehādīs-i sāireyi hāfız ve dānāyım.” Yaᶜnī bu gibi söz söylemekten dahi vāreste olamaz, çünkü gāh bu gibi kelām ile tefāhur ve tekebbürle temeddüh etmeğe muztarr olur ve gāh tervīc-i kelāmı için bu gibi muᶜāmelāt göstermeğe mecbūr olur. Ve fahr ve tekebbürle temeddüh şerᶜan ve ᶜaklen mezmūm ve makdūhtur.

[ومنها التجسس وتتبع عورات الناس وقد قال تعالى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ والمناظر لا ينفك عن طلب عثرات أقرانه وتتبع عورات خصومه حتى إنه ليخبر بورود مناظر إلى بلده فيطلب من يخبر بواطن أحواله ويستخرج بالسؤال مقابحه حتى يعدها ذخيرة لنفسه في إفضاحه وتخجيله إذا مست إليه الحاجة حتى إنه ليستكشف عن أحوال صباه وعن عيوب بدنه فعساه يعثر على هفوة أو على عيب به من قرع أو غيره ثم إذا أحس بأدنى غلبة من جهته عرض به إن كان متماسكا ويستحسن ذلك

290 “Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah’a karşı gelmekten sakınanları ey iyi bilendir.” en-Necm, 53/32.

منه ويعد من لطائف التسبب ولا يمتنع عن الإفصاح به إن كان متبجحا بالسفاهة والاستهزاء كما حكي عن قوم عن أكابر المناظرين المعدودين من فحولهم]

Ve dahi münāzaranın cümle-i āfātından halkın tecessüs-i ʿuyūb ve tetebbuʿ-ı ʿavrātıdır. Ve bu hāl ise kezālik ﴿وَلَا تَجَسَّسُو﴾[291] nass-ı ʿālīsiyle menhīdir. Ve münāzır ise kendi akrānının ʿaṡerātını taleb ve tefakkudundan ve husamāsının ʿaverātını tetebbuʿ etmekten münfekk olmaz, hattā memleketine bir münāzırın vürūdunu duyarsa bevātın-ı ahvālini haber verecek ādemi taharrī edip taleb eder, tā ki ʿinde'l-hāce onun ta''cīl ve ifḍāḥı için nefsine onu zahīre ʿadd ve iddihār eder, yaʿnī onun kabāyih-i hafiyyelerini bi's-suʾāl istihrāc eyler ve böyle bir derecede mesāvī-i mestūrelerini arar ki ahvāl-i sabāvet ve ʿuyūb-ı bedeni bile istikşāf eder, ola ki hefve-i lisān veyā bir baş kellik ve ona mümāsil bir ʿaybına vākıf ve muttaliʿ ola, sonra onun cihetinden ednā bir mertebede bir galebeliği anlayıp hiss ve teferrüs ederse kendisi mütemāsik ise onun ʿuyūbunu ona taʿrīz ile telmīh ve nāmūsunu hetk etmeğe çalışır. Ve ol hāl kendisinden müstahsen görünür ki ve dahi letāif-i tesebbübden ʿadd olunur. Ve eger sefāhet ve istihzā ile ʿuyūb-ı hasmının ʿadd ve izhārıyla ferah-nāk bir ādem ise yaʿnī bir şahs-ı müstehzī vü mütebeccic ise derhāl sarāhaten yaʿnī açıkça o ʿuyūbu hasmının yüzüne karşı izhār-ı şādmānī ve istihzā ederek söyler, nitekim fühūlden maʿdūd olan ekābir-i münāzırīn üzerine bu gibi muʿāmelāt mervī ve mahkī bulunmuştur.

[ومنها الفرح لمساءة الناس والغم لمسارهم ومن لا يحب لأخيه المسلم ما يحب لنفسه فهو بعيد من أخلاق المؤمنين فكل من طلب المباهاة بإظهار الفضل يسره لا محالة ما يسوء أقرانه وأشكاله الذين يسامونه في الفضل ويكون التباغض بينهم كما بين الضرائر فكما أن إحدى الضرائر إذا رأت صاحبتها من بعيد ارتعدت فرائصها واصفر لونها فكذا ترى المناظر إذا رأى مناظرا تغير لونه واضطرب عليه فكره فكأنه يشاهد شيطانا ماردا أو سبعا ضاريا فأين الاستئناس والاسترواح الذي كان يجري بين علماء الدين عند اللقاء وما نقل عنهم من المؤاخاة والتناصر والتساهم في السراء والضراء حتى قال الشافعي رحمه الله العلم بين أهل الفضل والعقل رحم متصل فلا

291 "Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayınız." el-Hucurāt, 49/12.

أدري كيف يدعي الاقتداء بمذهبه جماعة صار العلم بينهم عداوة قاطعة فهل يتصور [أن يستتب] الأنس بينهم مع طلب الغلبة والمباهاة هيهات هيهات وناهيك بالشر شرا أن يلزمك أخلاق المنافقين ويبرئك عن أخلاق المؤمنين والمتقين]

Ve dahi münāzaranın cümle-i mecāmiᶜ-i ahlāk-ı seyyiᵓesinden ᶜālemin kederi ile şād ve meserretleriyle gam-nāk olmaklık şānıdır, hālbuki müslim birāderine kendi nefsine muhabbet ettiği şeyi sevmeyen ādem ahlāk-ı müᵓminīnden dūr ve baᶜīddir. Ve her kim ki izhār-ı fazl ile fahr ve mübāhātı taleb eyler, elbette lā-mahālete akrān ve eşkāl ve fazlda onun hem-nāmı bulunan zevātın sū-i hāl ve musībetleriyle şādmān ve mesrūr olur ki kumaların beynlerinde mütekevvin olan bugz ve muᶜādāt gibi beynlerinde mübāgaza ve muᶜādāt mütekevvin olur, nitekim kumaların biri onun ortağını uzaktan göricek onun el ve ayağı titreyip vücūdu lerze-nāk olur ve yüzü dahi simsarı kesilir. İşte merd-i münāzırı dahi böylece görürsün ki dīger bir münāzırı görürse onun levni mütegayyir olur ve üzerine fikri dahi muztarib olur, sanki bir şeytān-ı mārid ve yırtıcı aslan görmüş gibi olur. [169] Ve bu sūrette ᶜulemā-i dīn beynlerinde ᶜinde’l-mülākāt cereyān eden beşāşet ve meserrāt ile hüsn-i istīnās u ifrāh nerede kaldı ve üzerlerine mervī ve menkūl ve mahkī bulunan keyfiyyet-i müvāhāt u tenāsur ve yekdīgerleriyle keder ve zarar ve şādī ve meserretlerde olan müsāheme ve müşāreketleri nerede kalmıştır! Hattā İmām Şāfiᶜī ᶜaleyhi’r-rahme demiş ki “Ehl-i fazl u ᶜakl beynlerinde ᶜilm rahim-i muttasıldır” Ben bilirim ki o cemāᶜat ki ᶜilm onların beynlerinde ᶜadāvet-i kātıᶜa olmuştur, onlar o imāmın mezhebine muktedī olduklarını nice daᶜvā edebilirler? ᶜAcabā taleb-i galebe vü mübāhāt ile maᶜan beynlerinde onların bu gibi hubb ve meveddet ve ünsiyyet mutasavver olabilir mi? Uzaktır, uzak, mümkin ve mutasavver olmaz! Bu şerrin ziyādece bir şerr olduğuna delīl-i kāfī vü vāfīdir ki işbu şerr müᵓmini ahlāk-ı müttakī vü müᵓminīnden berī ve ᶜārī etmekle onu ahlāk-ı münāfıkīne ilzām eder.

[ومنها النفاق فلا يحتاج إلى ذكر الشواهد في ذمه وهم مضطرون إليه فإنهم يلقون الخصوم ومحبيهم وأشياعهم ولا يجدون بدا من التودد إليهم باللسان وإظهار الشوق والاعتداد بمكانهم وأحوالهم ويعلم ذلك المخاطب وكل من يسمع منهم

أن ذلك كذب وزور ونفاق وفجور فإنهم متوددون بالألسنة متباغضون بالقلوب نعوذ بالله العظيم منه فقد قال صلى الله عليه وسلم "إِذَا تَعَلَّمَ النَّاسُ الْعِلْمَ وَتَرَكُوا الْعَمَلَ وَتَحَابُّوا بِالْأَلْسُنِ وَتَبَاغَضُوا بِالْقُلُوبِ وَتَقَاطَعُوا فِي الْأَرْحَامِ لَعَنَهُمُ اللهُ عِنْدَ ذَلِكَ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ" رواه الحسن وقد صح ذلك بمشاهدة هذه الحالة]

Ve dahi münāzaranın cümle-i mecāmiᶜ-i ahlāk-ı nā-marziyyesinden emr-i nifāktır. Ve nifākın mezmūmiyyeti muhtāc-ı şevāhid değildir, bedīhiyyāttandır. Ve zümre-i münāzırīn ise ona muztarrlardır, zīrā ki husamālarıyla onların ehibbā ve eşyāᶜlarını gördükleri vaktte hāh u nā-hāh lisān ile onlara beyān-ı meveddet ve izhār-ı şevk edip ahvāl ve emkinelerine iᶜtidād ederler, zīrā ki bu gibi bir muᶜāmeleyi ibrāz etmemeğe bir çāre ve imkān bulamazlar, çār u nā-çār böyle bir tabasbus-ı kāzibede bulunurlar. Hālbuki muhātabları ve bunu onlardan istimāᶜ edenler kāffeten bilirler ki bu lisān ile olan izhār-ı şevk u müvālāt ile bu ikrām ve ihtirām ve mürāᶜāt büsbütün bī-asl ve bī-esās olup cümlesi nifāk ve yalan ve kizb ve zevr ve fücūrdur. İşte bunlar lisān ile sevişirler ve kulūb ile mübāgaza ederler. Biz bu hālden ᶜazīmü'ş-şāna sığınırız, zīrā tahkīk ve tahkīken ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki "إِذَا تَعَلَّمَ النَّاسُ الْعِلْمَ وَتَرَكُوا الْعَمَلَ وَتَحَابُّوا بِالْأَلْسُنِ وَتَبَاغَضُوا بِالْقُلُوبِ وَتَقَاطَعُوا فِي الْأَرْحَامِ لَعَنَهُمُ اللهُ عِنْدَ ذَلِكَ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ"[292] Ve hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Vaktā ki nās ᶜilmi taᶜallüm ederler ve ᶜameli terk ederler ve lisān ve ile sevişip kulūb ile tebāguz ederler ve sıla-i rahmde dahi tekātu' ederler, o vaktte zāt-ı zü'l-celāl onları rahmetinden dūr edip istimā-ı haktan kulaklarını sağır eder ve müşāhede-i envār-ı Hak'tan gözlerini kör ve aᶜmā eder." İşte bu hadīs-i şerīfi ᶜulemā-i tābiᶜīnden Hasen-i Basrī rivāyet etmiştir. Ve bu hāletin müşāhedesiyle bu hükmü dahi musahhah olmuştur.

[ومنها الاستكبار عن الحق وكراهته والحرص على المماراة فيه حتى إن أبغض شيء إلى المناظر أن يظهر على لسان خصمه الحق ومهما ظهر تشمر لجحده وإنكاره بأقصى جهده وبذل غاية إمكانه في المخادعة والمكر والحيلة لدفعه حتى

---

292 *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/161, no:1578; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 6/263, no:6170; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 3/109. Bu kaynaklarda mazī fiil kipi ve bazı lafız farklarıyladır.

تصير المماراة فيه عادة طبيعية فلا يسمع كلاما إلا وينبعث من طبعه داعية الاعتراض عليه حتى يغلب ذلك على قلبه في أدلة القرآن وألفاظ الشرع فيضرب البعض منها بالبعض والمراء في مقابلة الباطل محذور إذ ندب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى ترك المراء بالحق على الباطل قال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ''[

Ve dahi münāzaranın mecāmiᶜ-i ahlāk-ı zemīmesinden kabūl-i haktan istikbār ile hakka kerāhet birle hakta vukūᶜ bulan mümārāt üzerine harīs olmak hālātıdır. Ve münāzır ise ona en ziyāde mebgūz olan şey lisān-ı hasmı üzerine hakkın zuhūr edişidir. Ve her ne vaktte ki hasmının üzerine hak zuhūr eylerse aksā-yı cehd ü kudreti ile cahd ve inkārına kıyām ve teşmīr-i sāᶜid-i ihtimām edip ve defᶜi için muhādaᶜa ve mekr ve hīlelere bezl-i gāye-i vüsᶜ ü imkān eder, tā ki mümārāt onda bir ᶜādet-i tabīᶜiyye ola ki bir kelāmı istimāᶜ etmez illā ki onun tabᶜından o kelām üzerine bir iᶜtirāz dāᶜiyesi münbaᶜis olmaz, yaᶜnī her bir işittiği kelām üzerine tabīᶜatından dāᶜiye-i iᶜtirāz münbaᶜis olur ve o kelām-ı mesmūᶜ üzerine iᶜtirāz etmeğe kalkar, hattā bu hāl kalbi üzerine galebe eder de edille-i Kurᵓāniyye ve elfāz-ı şerīᶜat üzerine iᶜtirāz eylemeğe kalkar ve āyāt-ı Kurᵓāniyye ve elfāz-ı şerᶜiyyeyi yekdīgerine darb eder.

Ve mirāᵓ ise ki kelām-ı gayra iᶜtirāz ve onda mücādele eylemek kaziyyesidir, bātıl mukābelesinde olsa mahzūrdur ve terki müstahsen ve mendūbdur, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bi-hakkin bātıl üzerine vārid olan iᶜtirāz ve mücādelenin terki için ümmeti vaᶜd ile tergīb edip buyurmuş ki ''مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ''[293] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kim ki mubtil olduğu hālde terk-i iᶜtirāz u mücādele eder, rebaḍ-ı cennette zāt-ı zü'l-celāl ona bir hāne binā eder ve kim ki [170] muhıkk olduğu hālde iᶜtirāz ve mücādeleyi terk eder, cennetin aᶜlāsında zāt-ı zü'l-celāl ona bir hāne binā eder." el-Hāsıl gerek muhıkk ve gerek mubtil olsun her kim ki terk-i iᶜtirāz u mücādele ederse meᵓcūr ve müsāb olur demektir.

293 Tirmizī, el-Birr ve's-Sila, 58, no: 1993; İbn Māce, Mukaddime, 7, no: 51.

[وقد سوى الله تعالى بين من افترى على الله كذبا وبين من كذب بالحق فقال تعالى ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ﴾ وقال تعالى ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ﴾]

Çünkü zāt-ı zü'l-celāl bu āyāt-ı āti'z-zikri ve'l-beyān mantūkuyla tekzīb-i hak ile Hak subhānehu ve taᶜālānın üzerine kizb ve iftirā edenlerin beynlerinde müsāvāt etmiştir ki ikisini azlem-i nās ᶜadd etmiştir. Birinci āyet ise ki ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ﴾[294] sūre-i ᶜAnkebūt'un altmış sekizinci āyetidir ki hulāsa-i tefsīr-i şerīfi: "O kimseden azlem var mıdır ki şerīki vardır diye Allāh taᶜālāya kizb ve iftirā ede yāhūd Allāh taᶜālādan resūl ve kitāb geldiğinde onları tekzīb ede." Yaᶜnī onlardan azlem kimse yoktur demek olur. Ve ikinci āyet ki ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ﴾[295] āyeti olup o dahi sūre-i Zümer'in otuz birinci āyetidir ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Allāh taᶜālāya veled ve şerīk nisbetiyle kizb edenden azlem kim olur ve ona sıdkı müştemil Kurᵓān geldikte bī-tefekkür onu tekzīb ede." Yaᶜnī ki bunlardan azlem kimse olmaz demektir.

[ومنها الرياء وملاحظة الخلق والجهد في استمالة قلوبهم وصرف وجوههم والرياء هو الداء العضال الذي يدعو إلى أكبر الكبائر كما سيأتي في كتاب الرياء والمناظر لا يقصد إلا الظهور عند الخلق وانطلاق ألسنتهم بالثناء عليه]

Ve dahi münāzaranın cümle-i mecāmiᶜ-i ahlāk-ı rediyyesinden riyā ve mülāhaza-i halktır ki işlediği ᶜamel ile vücūh-ı halkı tarafına sarf ve istiᶜmāle-i kulūblerine saᶜy ve cehd etmek emelidir. Ve bu riyā böyle bir derd ve dāᵓdır ki kitābu'r-riyāda beyān buyurulduğu vech üzere muᶜālece ve tīmār ile kesb-i şifādan imtinā eder ve ekber-i kebāir-i zünūb u maᶜsiyeti daᶜvet eyler. Ve münāzara ise halk katında zuhūr ve üzerine medh ve senā ile elsineleri muntalik olmaktan gayrı dīger bir nesneyi kasd etmez.

---

294 "Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendisine geldiğinde gerçeği yalanlayandan daha zalim kimdir?" el-Ankebūt, 29/68.

295 "Kim, Allah'a karşı yalan uyduran ve kendisine geldiğinde, doğruyu (Kur'ān'ı) yalanlayandan daha zalimdir?" ez-Zümer, 39/32.

[فهذه عشر خصال من أمهات الفواحش الباطنة سوى ما يتفق لغير المتماسكين منهم من الخصام المؤدي إلى الضرب واللكم واللطم وتمزيق الثياب والأخذ باللحى وسب الوالدين وشتم الأستاذين والقذف الصريح فإن أولئك ليسوا معدودين في زمرة الناس المعتبرين وإنما الأكابر والعقلاء منهم هم الذين لا ينفكون عن هذه الخصال العشرة نعم قد يسلم بعضهم من بعضها مع من هو ظاهر الانحطاط عنه أو ظاهر الارتفاع عليه أو هو بعيد عن بلده وأسباب معيشته ولا ينفك أحد منهم عنه مع أشكاله المقارنين له في الدرجة]

İşte bunlar on haslettir ki ümmehāt-ı fevāhiştendirler ve ᶜale'l-ittifāk mütemāsik olmayan kesāna vākiᶜ olan hısāl-i zemīmenin mā-ᶜadāsıdırlar, yaᶜnī baᶜzı münāzırīne bunlardan başka dīger āfāt vākiᶜ olur, nitekim gayr-ı mütemāsike hussāmdan mütevellid vākiᶜ olan "darb" yaᶜnī vurmak ve "lekm" yaᶜnī yumruk ile vurmak ve "latm" yaᶜnī el ayasıyla vurmak ve "temzīk-ı siyāb" yaᶜnī elbiseyi paralamak ve yırtmak ve "el-ahz bi'l-lihā" yaᶜnī sakaldan tutmak ve "sebbü'l-vālideyn" yaᶜnī ebeveyni söğmek ve "şetmü'l-üstāzīn" yaᶜnī üstāzları şetm eylemek ve "kazf-ı sarīh" yaᶜnī onu fiᶜl-i şenīᶜe ᶜazv etmek gibi seyyiᵓāt düşer. Ve bu gibi rezāili mürtekib olanlar zümre-i muᶜtebere-i nāstan maᶜdūd değillerdir ve onların ekābir ve ᶜukalāları ancak o kimselerdir ki işbu hasāil-i ᶜaşere-i mesrūdeden münfekk olamazlar. Evet mümkindir ki baᶜzıları bunların baᶜzı hasletlerden sālim olabilirler, o dahi mā-dūnlarına veyāhūd mā-fevkleri ile veyāhūd beledinden dūr ve esbāb-ı maᶜīşetinden baᶜīd olanlarla olursa yaᶜnī münāzara eden ādem ondan inhitātı zāhir veyāhūd mā-fevki olup irtifāᶜ-ı kadr ve ᶜulüvv-i şān ve menzileti zāhir veyāhūd beledinden ve esbāb-ı maᶜīşetinden baᶜīd bulunan bir kimse ile bir münāzara ederse ola ki bunların baᶜzısından sālim olur, yoksa kendi emsāl ve eşkāli derecesinde olan akrānıyla münāzara edenlerin hīç birisi işbu hısāl-i ᶜaşere-i mezkūreden münfekk ve sālim olmak ihtimāli yoktur.

[ثم يتشعب من كل واحدة من هذه الخصال العشر عشر أخرى من الرذائل لم نطول بذكرها وتفصيل آحادها مثل الأنفة والغضب والبغضاء والطمع وحب طلب المال والجاه للتمكن من الغلبة والمباهاة والأشر والبطر وتعظيم الأغنياء والسلاطين

والتردد إليهم والأخذ من حرامهم والتجمل بالخيول والمراكب والثياب المحظورة والاستحقار للناس بالفخر والخيلاء والخوض فيما لا يعني وكثرة الكلام وخروج الخشية والخوف والرحمة من القلب واستيلاء الغفلة عليه حتى لا يدري المصلي منهم في صلاته ما صلى وما الذي يقرأ ومن الذي يناجيه ولا يحس بالخشوع من قلبه مع استغراق العمر في العلوم التي تعين في المناظرة مع أنها لا تنفع في الآخرة من تحسين العبارة وتسجيع اللفظ وحفظ النوادار إلى غير ذلك [من أمور لا تحصى] والمناظرون يتفاوتون فيها على حسب درجاتهم ولهم درجات شتى ولا ينفك أعظمهم دينا وأكثرهم عقلا عن جمل من مواد هذه الأخلاق وإنما غايته إخفاؤها ومجاهدة النفس بها]

Ve dahi ondan sonra bu hasāil-i ᶜaşerenin her birisinden hasāil-i rezīleden [171] olarak onar haslet müteşaᶜᶜib olur. Biz onların zikr ve tafsīlleriyle itāle-i makāl etmedik, yaᶜnī o hasāil-i müteşaᶜᶜibenin birer birer tefāsīlleriyle burada beyān etmedik, ancak mücmelen eşher ve ekberlerini īrād ettik. Meselā "enefet" ki ᶜār ve gayret etmek ve "gazab" ki hışm etmek ve "bagzā" ki şiddetle düşmanlık etmek ve "tamaᶜ" ki harīs olmak ve dahi galebeye mütemekkin olmak üzere hubb-ı taleb-i māl u cāh veyāhūd "eşer" ki ziyādesiyle şād ve mesrūr olarak tekebbür sürmek ve "batar" ki ziyādesiyle sevinip tekebbürlenmek ve agniyā ve selātīni taᶜzīm ve onlara tereddüd etmek ve harām akçelerinden ᶜatıyyeler almak ve esb ve merākib ve siyāb-ı mahzūrenin rükūb ve libāslarıyla bezelenmek yaᶜnī sīm ve zer ve harīr-i hālisten zīnetlenmek ve fahr ve "uyelā ile halkı tahkīr edip hodbīnliği göstermek ve bī-ber ve bī-fāide olarak bir takım mebāhise girişip yüzmek ve kesret-i kelām ile mübtelā olmak ve gönülden havf u haşyet-i ilāhiyye çıkıp merhametsiz olmak ve kalbi üzerine dāimā gaflet müstevlī olup hattā kıldığı namāzın ᶜaded-i rekᶜātını zabt edemeyip ve okuduğu ve kimle münācāt edegelmekte bulunduğunu dahi fark ve temyīz edememek rāddesine varmak ve kalbinden huşūᶜ ve huzūᶜu hiss edememek ve münāzaraya muᶜīn ve āhirette nefᶜi olmayan ᶜulūma istigrāk-ı ᶜömr etmek yaᶜnī tahsīn-i ᶜibāre ve tescīᶜ-i elfāz ve hıfz-ı nevādir gibi had ve hisāb ve ihsāya gelmez başka bir tasannuᶜ ve tefennüne çalışmak gibi hasāil-i rezīle ile merd-i münāzır ālūde olur.

Velākin hasāil-i mezkūrede derecātlarına göre zümre-i mütenāzırīn mütefāvit ve mütegāyir olurlar. Ve onların müteᶜaddid ve müteferrik olarak pek çok dereceleri vardır. Ve zümre-i münāzırīnin en ziyāde ᶜākıl ve dīndārları bu ahlāk-ı rediyyenin cümeli sunūfundan hālī ve münfekk olamazlar. Onların pek çok iᶜtinā ve ihtimām ve gāye-i taharrüzleri o kadar olabilir ki bu yolda dūçār oldukları işbu tıbāᶜ u ahlāk-ı makdūhayı ketm ve ihfā eder de defᶜi için nefsleriyle bir mücāhedede bulunur.

[واعلم أن هذه الرذائل لازمة للمشتغل بالتذكير والوعظ أيضا إذا كان قصده طلب القبول وإقامة الجاه ونيل الثروة والعزة وهي لازمة للمشتغل بعلم المذهب والفتاوى إذا كان قصده طلب القضاء وولاية الأوقاف والتقدم على الأقران وبالجملة هي لازمة لكل من يطلب بالعلم غير ثواب الله تعالى في الآخرة فالعلم لا يهمل العالم بل يهلكه هلاك الأبد أو يحييه حياة الأبد]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki işbu rezāil-i mezkūre yalnız zümre-i münāzırīn-i mezkūrīne mülāzım değildir, belki taleb-i kabūl ve ikāme-i cāh ve neyl-i servet ü ᶜizzet kasdı ile vaᶜz ve tezkīr ile müştagil bulunanlara ve taleb-i kazā ve velāyet-i umūr-ı evkāf ve takaddüm-i akrān kasdı ile ᶜilm-i mezheb ü fetāvā ile iştigāl edenlere dahi mülāzımlardır. Ve bi'l-cümle taᶜrīfi odur ki her kendi ᶜilmi ile dār-ı āhirette sevāb-ı ilāhīden gayrı bir şey isteyen her bir ādeme mülāzımlardır, zīrā ki ᶜilm ᶜālimi mühmel bırakmaz, yā helāk-i ebedī ile helāk eder veyāhūd hayāt-ı ebedī ile onu hayy ve diri ve zinde eyler.

[ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللهُ بِعِلْمِهِ" فلقد ضره مع أنه لم ينفعه وليته نجا منه رأسا برأس وهيهات هيهات فخطر العلم عظيم وطالبه طالب الملك المؤبد والنعيم السرمد فلا ينفك عن الملك أو الهلك وهو كطالب الملك في الدنيا فإن لم يتفق له الإصابة في الأموال لم يطمع في السلامة من الإذلال بل لابد من لزوم أفضح الأحوال]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللهُ بِعِلْمِهِ"[296] Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi:

---

296 "Kıyamet günü azabı en çetin olacak olan kişi, Allah'ın, ilminden yararlanmayı nasip etmediği ālimdir." *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/305, 507, *Şuᶜa-*

"Yevm-i kıyāmette cümleden ᶜazābı eşedd olan kimse ancak o kimsedir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri onu ᶜilmi ile müntefiᶜ etmeyeceği ᶜālimdir." Yaᶜnī kendi ᶜilmi ile müntefiᶜ olamayan ᶜālimdir. Ve bu hükm-i celīl mūcebince ᶜadem-i nefᶜinden başka zararı olduğu sābit oldu. Kāşki ondan başa baş kurtulup da necāt bulaydı ki bir nefᶜ ona vermediği takdīrde bārī ona bir zarar vermemiş olaydı, yaᶜnī başa baş gelip ona ne nefᶜ ve ne zarar vermiş olaydı ve bu hāl uzaktır uzak! Zīrā ki ᶜilmin hatarı ziyādesiyle ᶜazīmdir ve tālibi mülk-i müᵓebbed ve naᶜīm-i sermede tālibdir ki bu cihetle mülk veyāhūd helākten hālī ve münfekk olmaz, o dahi tālib-i mülk-i dünyā gibidir ki eger māl u menāl-i dünyāya nāil ve vāsıl ve müttefik ve musīb olamazsa āfet-i mezelletten selāmet bulmağa tamaᶜ etmez, belki lā-mahālete efzah-ı ahvāle giriftār olur.

[فإن قلت في الرخصة في المناظرة فائدة وهي ترغيب الناس في طلب العلم إذ لولا حب الرياسة لاندرست العلوم فقد صدقت فيما ذكرته من وجه ولكنه غير مفيد إذ لولا الوعد بالكرة والصولجان واللعب بالعصافير ما رغب الصبيان في المكتب وذلك لا يدل على أن الرغبة فيه محمودة ولولا حب الرياسة لاندرس العلم ولا يدل ذلك على أن طالب الرياسة ناج بل هو من الذين قال صلى الله عليه وسلم فيهم "إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ"]

Ve eger "Münāzaraya ruhsat olmak fāidesi vardır ki o fāide taleb-i ᶜilme ragbet vermek kaziyyesidir, çünkü hubb-ı riyāset olmasaydı ᶜulūm münderis olurdu" der isen, vākıᶜā bir cihetten bu sözün doğrudur, velākin müfīd değildir, çünkü ağaç ve çelik ve topçuğaz oyunun vaᶜdi ve serçe-bāzīliğin heves ve emeli olmasa sıbyān-ı nev-resān mektebe ragbetleri olmaz, velākin bu hāl onların mektebe olacak ragbetlerinin mahmūde olduğuna delālet etmez. İşte bunun gibi vākıᶜā hubb-ı riyāset olmasaydı ᶜilm münderis olurdu, ammā o ᶜilm o tālib-i ᶜriyāset necāt-ı ebedīye mazhar olacağına delālet etmez, belki ᶜaleyhi's-salātu

bu'l-Īmān, 2/285, 1778. İsnadı zayıf sayılmıştır. ez-Zebīdī'ye göre el-Munzirī zayıf hadis addetmiştir.

ve's-selām efendimizin "إِنَّ اللهَ لَيُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ"[297] hadīs-i şerīfleri mantūklarıyla muhberün ᶜanhü zevāt kabīlinden olur ki hulāsa-i müfād-ı ehādīs-i şerīfe-i mezkūre: "Zāt-ı zü'l-celāl ᶜale't-tahkīk bu dīn-i [172] hanīfi "alāḳı olmayan akvām ile teʾyīd ve nusret eder." Ve hadīs-i āherde "Merd-i fācir ile bu dīn-i mübīni nusret ve teʾyīd eyler"[298] demektir ki tālib-i riyāsetle egerçi dīn-i mübīn teʾyīd olunur, velākin o kimse aᶜmāl-i seyyiʾe ve ahlāk-ı rediyyesi olursa onun vebāllerinden vāreste olmaz ve necāt ve saᶜādete o hāli müstelzim olmaz. Ve böyle olunca o ragbete bir fāide-i uhrevī ve meziyyet-i maᶜnevī kalmayıp belki o tergīb tālib-i riyāsetin helākine müʾeddī olur.

[فطالب الرياسة في نفسه هالك وقد يصلح بسببه غيره إن كان يدعو إلى ترك الدنيا وذلك فيمن كان ظاهر حاله في ظاهر الأمر ظاهر حال علماء السلف ولكنه يضمر قصد الجاه فمثاله مثال الشمع الذي يحترق في نفسه ويستضيء به غيره فصلاح غيره في هلاكه فأما إذا كان يدعو إلى طلب الدنيا فمثاله مثال النار المحرقة التي تأكل نفسها وغيرها]

Kaldı ki bu misāl üzere tālib-i riyāset fī-nefsihi hāliktir. Ve baᶜzan mümkindir ki onun sebeb ve vesātatiyle gayrısı ıslāh olunur ki o dahi o kimsedir ki her emrde zāhir-i hāli ᶜulemā-i selefin zāhir-i hāli gibidir. Kasd-ı cāh dahi zamīrinde muzmer ve mestūr olur da velākin terk-i dünyāya halkı daᶜvet eder ve misāli mūm misālidir ki nefsini yakıp meclisi rūşen eder, yaᶜnī āherīnin salāhı onun helākindedir ve eger halkı taleb-i dünyāya daᶜvet eder bir ādem ise o hālde onun misāli nār-ı muhrika misālidir ki hem nefsi ve hem de gayrısını yakıp durur.

[فالعلماء ثلاثة إما مهلك لنفسه وغيره وهم المصرحون بطلب الدنيا والمقبلون عليها وإما مسعد نفسه وغيره وهم الداعون الخلق إلى الله سبحانه ظاهرا وباطنا وإما مهلك نفسه مسعد غيره وهو الذي يدعو إلى الآخرة وقد رفض الدنيا في ظاهره وقصده في الباطن قبول الخلق وإقامة الجاه فانظر من أي الأقسام أنت ومن الذي

---

297 *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/97, no:132; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 2/268, no:1948; 3/142, no:2737; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 3/13, 6/262; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/494, no:778.

298 Buhārī, Cihād, 182; Müslim, Īmān, 178.

اشتغلت بالاعتداد له فلا تظنن أن الله يقبل غير الخالص لوجهه تعالى من العلم والعمل وسيأتيك في كتاب الرياء بل في جميع ربع المهلكات ما ينفي[299] عنك الريبة فيه إن شاء الله تعالى]

Ve bu kıyās mūcebince ᶜulemā üç kısm olup ki bir kısmı hem kendi nefsine ve hem de āherīne mühliktirler ki taleb-i dünyāya musarrih ve zehārif-i dünyāviyye üzerine mukbil ve müteveccih olan kesāndır. Ve dīger kısmı hem nefsine ve hem dahi gayrısına müsᶜid olanlardır ki zāhiren ve bātınen halkı Hak subhānehu ve taᶜālāya daᶜvet eden kimselerdir. Ve kısm-ı sālisi kendi nefsine mühlik ve gayrısına müsᶜiddirler ki onlar zāhiren dünyāyı rafz ve terk edip halkı āhirete daᶜvet eden kimselerdir ki bātınen murād ve maksadları kabūl-i halk ve ikāme-i cāhdır.

Artık sen bu aksām-ı selāseye nazar edip bak ki sen hangi kısmdansın ve kime iᶜtidād ile meşgūl olmuşsun. Zann etme ki zāt-ı zü'l-celāl ᶜilm ü ᶜamel-i hālisten gayrı āher bir nesneyi kabūl eder. Ve inşāallāhu taᶜālā kitābu'r-riyāda ve yalnız kitābu'r-riyāda değil belki rubᶜ-ı mühlikātın cemīᶜ-i mesāilinde senden rībeyi fekk ve kalᶜ eder bir beyān ve tafsīl gelecektir.

el-Bābu'l-Hāmis fī Ādābi'l-Muteᶜallimi ve'l-Muᶜallim

[الباب الخامس في آداب المتعلم والمعلم]

Beşinci Bāb Ādāb-ı Müteᶜallim ve Muᶜallimin Beyānındadır

[أما المتعلم فآدابه ووظائفه الظاهرة كثيرة ولكن ينظم تفاريعها عشر جمل]

Müteᶜallim ise onun ādāb ve vezāif-i zāhiriyyesi çoktur, velākin tefārīᶜātını on cümle nazm eder:

[الوظيفة الأولى: تقديم طهارة النفس عن رذائل الأخلاق ومذموم الأوصاف إذ العلم عبادة القلب وصلاة السر وقربة الباطن إلى الله تعالى وكما لا تصح الصلاة التي هي وظائف الجوارح الظاهرة إلا بتطهير الظاهر عن الأحداث والأخباث

299 Yazmada ينفك şeklinde.

فكذلك لا تصح عبادة الباطن وعمارة القلب بالعلم إلا بعد طهارته عن خبائث الأخلاق وأنجاس الأوصاف]

Birinci vazīfe odur ki evvelā bir merd-i müteᶜallim ahlāk-ı rezīle ve evsāf-ı zemīmeden nefsini pāk etmektir, yaᶜnī ahlāk-ı rediyyeden tahāret-i nefsin takdīmidir, çünkü ᶜilm kalbin ᶜibādetidir ve sırrın salātıdır ve Hak subhānehu ve taᶜālāya bir ᶜibādet-i bātıniyyedir, nitekim cevārih-i zāhirenin vezāyifi olan namāz gibidir ki kāffe-i ahdās u ahbāstan tāhir olmayınca sahīh olamaz. Müteᶜallimin dahi habāset-i ahlāk ve encās-ı evsāftan kalbini tathīr etmeyince ᶜibādet-i bātıniyyesi dürüst olmaz, yaᶜnī tathīr-i ᶜilm ile ᶜimāret-i kalb sahīh olamaz ki sıhhat-i salāt tahārete meşrūta olduğu gibi ᶜilm ile ᶜimāret-i kalb dahi kezālik tahāret-i bātıniyyeye meşrūttur.

Hāsıl-ı kelām zikr olunan evsāftan evvelā kalb-i insān pāk ve tāhir olmayınca yanında ᶜilm-i nāfiᶜ ü makbūl hāsıl olmaz demektir, ᶜalā-külli hāl habāis ü encās-ı bātıniyyeden takdīm-i tahāret-i nefs şart-ı ehemm ve aᶜzamdır.

[قال صلى الله عليه وسلم "بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ" وهو كذلك باطنا وظاهرا قال الله تعالى ﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ﴾ تنبيها للعقول على أن الطهارة والنجاسة غير مقصورة على الظواهر المدركة بالحس فالمشرك قد يكون نظيف الثوب مغسول البدن ولكنه نجس الجوهر أي باطنه ملطخ بالخبائث]

Zīrā ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ"[300] Yaᶜnī "Dīn-i mübīn pāklık üzerine binā olunmuştur." Ve o dahi böylecedir ki bātınen ve zāhiren olmak gerektir, zīrā ki esās-ı dīn tahāret-i zāhiriyye vü bātıniyyedir. Hak subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ﴾[301] Yaᶜnī "Müşrikler ancak necestirler." Bundan ᶜukūle bir tenbīh vardır ki tahāret ve necāset hiss ile müdrek olan zavāhir üzerine maksūre değildir ki bevātına dahi şümūl ve ᶜumūmu vardır, yaᶜnī tahāret-i zāhiriyye vü bātıniyye matlūbdur, yoksa zümre-i

300 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/239, no:302, İhyā'dan naklen. *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 9/277, no: 26002, *Keşfu'l-Hafā*, 1/330, no:922.

301 "Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir." et-Tevbe, 9/28.

müşrikīnden [173] urbası pāk ve bedeni magsūl bir ādem bulunur. Ve maᶜa-hāzā şirki haysiyyetle lafz-ı necāset ona şāmil olur ki bu sūrette necāseti cevherinde kaldı, o dahi derūnu habāis-i şirk ile ālūde ve mülevves olduğu haysiyyetledir. Ve binābenrīn esās-ı dīn-i mübīn nezāfettir ve bununla murād olunan tahāret-i zāhiriyye vü bātıniyyeye şāmil olduğu maᶜlūm ve muhakkak oldu.

[والنجاسة عبارة عما يجتنب ويطلب البعد منه وخبائث صفات الباطن أهم بالاجتناب فإنها مع خبثها في الحال مهلكة في المآل]

Ve necāset ise o dahi ondan ictināb olunup ve ondan uzak olmak taleb olunur nesneden ᶜibārettir, hālbuki sıfāt-ı habīse-i bātıniyye ez-her cihet ictināba daha ziyāde ehakktır, yaᶜnī onlardan uzağa kaçmak emr-i ehemm ü elzemdir, zīrā ki hālen habīs olduğundan başka meʾālen dahi mühliktir.

[ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ"]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ"[302] Yaᶜnī "Melāike-i kirām derūnunda köpek sākin olur bir hāneye girmezler."

[والقلب بيت هو منزل الملائكة ومهبط أثرهم ومحل استقرارهم والصفات الرديئة مثل الغضب والشهوة والحقد والحسد والكبر والعجب وأخواتها كلاب نابحة فأنى تدخله الملائكة وهو مشحون بالكلاب ونور العلم لا يقذفه الله تعالى في القلب إلا بواسطة الملائكة]

Ve gönül ise o dahi hānedir ki melāike-i kirāmın menzili ve eserlerinin mehbiṭi ve istikrārlarının mahallidir. Ve gönlün sıfāt-ı rediyyesi ki gazab ve şehvet ve kıskanmak ve ululanmak ve hod-pesendlik ve emsāli gibi sıfāt-ı makdūhası cümlesi ürüyücü köpeklerdir. İşte kalb-i beşer bu gibi köpeklerle dolu olduğu hālde melāike-i mukaddese ona nice girebilir, hālbuki nūr-ı ᶜilmi zāt-ı zü'l-celāl ancak melāike-i kirām vāsıtalarıyla kulūb-i müteᶜallimīne ilkā eder ki o vāsıtanın mā-ᶜadāsıyla āher vechile ilkā buyurulmaz demektir.

302 Buhārī, Bedʾu'l-halk, 7, no: 3225; Müslim, el-Libās ve'z-Zīnet, 83.

[﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ﴾]

Hak subhānehu ve taᶜālā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ﴾[303] ilh. el-āyet buyurmuş. Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Bir ādeme Allāh taᶜālā ile tekellüm etmek olmadı ancak vahy ve ilhām veyā menām veyāhūd verā-i hicābdan tekellüm eder, Mūsā ᶜaleyhi's-selāma tekellüm ettiği gibi, yāhūd dilediğine melāikeden bir resūl gönderir de onun izniyle o kimseye vahy ve ifāde ede." Ve bu āyet dört āyeti mā-ᶜadāsından Mekke-i mükerremede nāzil ve seksen dokuz āyeti şāmil olan sūre-i Şūrā'nın kırk sekizinci āyetidir.

[وهكذا ما يرسل من رحمة العلوم إلى القلوب إنما تتولاها الملائكة الموكلون بها وهم المقدسون المطهرون المبرؤون عن الصفات المذمومات فلا يلاحظون إلا طيبا ولا يعمرون بما عندهم من خزائن رحمة الله إلا طيبا طاهرا]

Ve rahmet-i ᶜulūmdan mürsel olan şey dahi böylecedir ki bermefhūm-ı āyet-i mezkūre cārī olur. Ve hulāsa-i kelām kulūb-ı ᶜibāda irsāl buyurulan rahmet ancak melāike-i kirām vāsıtasıyla vārid olur ve nakl ve īsāline dahi ancak ona müᵓekkel bulunan melāike mütevellī olur. Ve melāike-i kirām ise denes-i sıfāt-ı mezmūmeden berī ve pāk ve mukaddeslerdir ki pāk ve temīz olmayan nesneye mülāhaza etmezler, yaᶜnī ancak tāhir ve temīz olan hāneyi hazāin-i rahmet-i rabbāniyyeden müstashibi bulundukları niᶜam-ı celīle ile doldurup maᶜmūr ederler ki nā-pāk olan nesneyi ābād etmezler demektir.

[ولست أقول المراد بلفظ البيت هو القلب و بالكلب هو الغضب والصفات المذمومة ولكني أقول هو تنبيه عليه وفرّق بين تعبير الظواهر إلى البواطن وبين التنبيه للبواطن من ذكر الظواهر مع تقرير الظواهر ففارِقْ الباطنية بهذه الدقيقة فإن هذه طريق الاعتبار [وهو مسلك العلماء والأبرار] إذ معنى الاعتبار أن يعبر ما ذكر إلى غيره فلا يقتصر عليه كما يرى العاقل مصيبة لغيره فيكون له فيها عبرة بأن يعبر منها إلى التنبيه لكونه أيضا عرضة للمصائب وكون الدنيا بصدد الانقلاب فعبوره

303 "Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder." eş-Şūrā, 42/51.

من غيره إلى نفسه ومن نفسه إلى أصل الدنيا عبرة محمودة فاعبُرْ أنت أيضا من البيت الذي هو بناء الخلق إلى القلب الذي هو من بناء الله تعالى ومن الكلب الذي ذم لصفته لا لصورته وهو ما فيه من سبعية ونجاسة إلى الروح الكلبية وهي السبعية واعلم أن القلب المشحون بالغضب والشره إلى الدنيا والتكلب عليها والحرص على التمزيق لأعراض الناس كلب في المعنى وقلب في الصورة فنور البصيرة يلاحظ المعاني لا الصورة والصور في هذا العالم غالبة على المعاني والمعاني باطنة فيها]

Hālbuki bu lafz-ı "hāne"den murād gönül ve lafz-ı "köpek"ten murād gazab ve sıfāt-ı mezmūmedir demem, lākin ben derim ki buna bir tenbīhtir yaᶜnī tā ki gönül sıfāt-ı mezmūmeye ᶜibret-i intibāh ola, zīrā bevātına zavāhirin taᶜbīri ve takrīr-i zavāhir ile maᶜan zavāhirin zikrinden bevātına mütenebbih olmak beyninde bir fark vardır. İşte bu dakīka ile bātıniyyeyi müfārakat eder ki tarīk-i iᶜtibār odur, çünkü maᶜnā-yı iᶜtibār odur ki mezkūr olan nesneden dīgerine ᶜubūr eder de mezkūr olan nesne üzerine iktizā eylemez ki ondan bir ᶜibret alır da dīgerine mütenebbih olur. Nitekim merd-i ᶜākıl āherin bir musībetini gördüğü vaktte ondan nefsine bir ᶜibret olur ki kendisi dahi ᶜurza-i mesāib olduğundan ve dünyā saded-i inkılābda bulunduğundan ona bu gibi bir musībet vukūᶜ bulacağının ihtimāline mütenebbih olur da tarīk-i muhāfazaya teşebbüs eyler, zīrā āherden nefsine ve nefsinden asl dünyāya ᶜubūr edişi mahmūd ve memdūh bir ᶜibrettir. İmdi sen dahi binā-i halk olan hāneden binā-i Hālık olan kalbe geç de ᶜubūr eyle ve sūreti [174] için zemm olunmayıp ancak sıfatı için zemm olunan yaᶜnī zātında kāim bulunan sebüᶜiyyetlik ve necāsetlik için makdūh olmuş olan köpekten rūh-ı sebüᶜiyyeye yaᶜnī rūh-ı kelbiyyeye geç, ᶜubūr eyle ve ondan buna mütenebbih ol.

Ve dahi bil ve āgāh ol ki gazab ve dünyāya şereh ile dolu ve meşhūn olan gönül yaᶜnī hubb-ı dünyāya esīr ve şehevātı üzerine kudurup aᶜrāz-ı nāsın temzīkına harīs olmuş olan kalb maᶜnāda kelb olup egerçi sūrette kalbdir. Ve maᶜlūmdur ki nūr-ı basīret mülāhaza-i maᶜānī eder, sūreti mülāhaza etmez, velākin bu ᶜālemde suver maᶜānīye gālibdirler ve maᶜānī suverde bātınīdirler.

[وفي الآخرة تتبع الصور المعاني وتغلب المعاني فلذلك يحشر كل شخص على صورته المعنوية ''فَيُحْشَرُ الْمُمَزِّقُ لِأَعْرَاضِ النَّاسِ كَلْبًا ضَارِيًا وَالشَّرِهُ إِلَى أَمْوَالِهِمْ ذِئْبًا عَادِيًا وَالْمُتَكَبِّرُ عَلَيْهِمْ فِي صُورَةِ نَمِرٍ وَطَالِبُ الرِّيَاسَةِ فِي صُورَةِ أَسَدٍ''[304] وقد وردت بذلك الأخبار وشهد به الاعتبار عند ذوي البصائر والأبصار]

Ammā dār-ı āhirette maᶜānīye suver tābiᶜ olurlar ve maᶜānī suvere galebelik eder. İşte onun için yevm-i kıyāmette eşhās-ı beşeriyye suver-i maᶜneviyyeleri üzerine haşr olunurlar. Ezcümle aᶜrāz-ı nāsı temzīk etmiş olan ādemler muzırr bir kelb sūretiyle haşr olunurlar ve emvāl-i nāsa şereh edenler ziᵓb-i müteᶜaddī yaᶜnī kurt sūretiyle haşr olunurlar ve halk üzerine tekebbür etmiş olanlar nemir sūretinde ve tālib-i riyāset aslan sūretinde haşr olunurlar. Bununla ahbār-ı celīle-i nebeviyye vārid olmuştur ve ona zevi'l-basāir dahi şehādet etmişlerdir.

[فإن قلت كم من طالب عالم رديء الأخلاق حصل العلوم فهيهات ما أبعده عن العلم الحقيقي النافع في الآخرة الجالب للسعادة فإن من أوائل ذلك العلم أن يظهر له أن المعاصي سموم قاتلة مهلكة وهل رأيت من يتناول سما مع علمه بكونه سما قاتلا إنما الذي تسمعه من المترسمين حديث يلفقونه بألسنتهم مرة ويرددونه بقلوبهم أخرى وليس ذلك من العلم في شيء]

Ve rediyyü'l-ahlāk olan kimselerden nice tālib vardır ki ᶜilmi tahsīl etmiş der isen ben derim ki uzaktır uzak! O tālib-i rediyyü'l-ahlāk āhirette cālib-i saᶜādet olan ᶜilm-i nāfiᶜ-i hakīkīden ne ᶜaceb mertebede baᶜīd ve uzaktır! Zīrā ki o ᶜilmin evāilinden ona maᶜāsī semm-i kātil ü mühlik olduğunun zuhūru gerektir ve bilerekten semm-i kātili tenāvül eder bir kimseyi gördün mü sen? İşbu zevāt-ı müteressimīnden istimāᶜ ettiğin hadīs onu bir kerrede elsineleri ile ilfāk ederlerse dīger kerrede onu gönüllerinde tereddüd ederler ve bu gibi kalbde müredded ve lisān ile mülkaf olan hadīs ᶜilmden bir şey sayılmaz, ᶜilmden değildir.

[قال ابن مسعود رضي الله عنه ليس العلم بكثرة الرواية إنما العلم نور يقذف

---

304 Münāvī, *Feyzu'l-Kadīr*, V/298. Irākī şöyle demiştir: Bu hadīsi Sa'lebī, *Tefsīr*'inde zayıf bir senedle Berā'nın hadisi olarak nekletmiştir. Bk. *Tahrīcü ehādīsi'l-İhyā*, 1/61.

في القلب]

Ecille-i ashābdan Hazret-i İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜİlm kesret-i rivāyetle değildir, ᶜilm ancak bir nūrdur ki kalb-i beşerde ilkā olunur."

[وقال بعضهم إنما العلم الخشية لقوله تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا﴾ وكأنه أشار إلى أخص ثمرات العلم]

Ve dahi baᶜzı ᶜulemā demişlerdir ki "ᶜİlm ancak haşyet-i ilāhiyyedir, çünkü tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰؤُا﴾[305] Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Zāt-ı zü'l-celālden havf ve haşyet eden ancak ᶜulemādır." Sanki bununla ehass-ı semerāt-ı ᶜilme işāret etmişler.

[ولذلك قال بعض المحققين معنى قولهم تعلمنا العلم لغير الله فأبى العلم أن يكون إلا لله أن العلم أبى وامتنع علينا فلم تنكشف لنا حقيقته وإنما حصل لنا حديثه وألفاظه]

Ve onun için ᶜulemādan baᶜzu'l-muhakkıkīn "Biz li-gayrillāh ᶜilmi taᶜallüm ettik, ammā ᶜilm zāt-ı zi'l-celālden gayrıya olmaktan ibā ve imtinā etti" demişler. Ve maᶜnāsı odur ki biz ᶜilmi li-gayrillāh taᶜallüm ettik, ᶜilm ise Allāh'ın gayrısına olmaktan ibā ve imtinā edip ki hakīkati bize münkeşif olmadı, ancak onun hadīs ve elfāzı bize hāsıl oldu demektir.

[فإن قلت إني أرى جماعة من العلماء الفقهاء المحققين برزوا في الفروع والأصول وعدوا من جملة الفحول وأخلاقهم ذميمة لم يتطهروا منها فيقال إذا عرفت مراتب العلوم وعرفت علم الآخرة استبان لك أن ما اشتغلوا به قليل الغناء من حيث كونه علما وإنما غناؤه من حيث كونه عملا لله تعالى إذا قصد به التقرب إلى الله تعالى وقد سبقت إلى هذا إشارة وسيأتيك فيه مزيد بيان وإيضاح إن شاء الله]

Ve "ben ᶜulemā-i fukahā-i muhakkıkīnden bir cemāᶜati gördüm ki ᶜilm-i fürūᶜ u usūlde bürūz edip cümle-i fühūlden ᶜadd olundular o hāl ile ki henüz ahlāk-ı zemīmeden pāk ve tāhir olmamıştılar" der isen,

---

305 "Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar." Fātır, 35/28.

sana denilir ki sen merātib-i ᶜulūm ile āhireti bildinse sana nümāyān ve müstebān olur ki onunla müştagil bulundukları şey ᶜilm olduğu haysiyyet ile kalīlü'l-gınā bir şey idi, velākin onun gınāsı ancak ᶜamel olduğu haysiyyetledir ki onunla zāt-ı zü'l-celāl takarrüb etmek kasd olunursa ᶜamel olur ve o haysiyyet ile gınā verir. Ve buna bir işāret dahi sebkat etmiştir ve baᶜde-mā onun için mezīd-i beyān u tavzīh dahi vārid olacaktır.

[الوظيفة الثانية: أن يقلل علائقه من الاشتغال بالدنيا ويبعد عن الأهل والوطن فإن العلائق شاغلة وصارفة ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ﴾[306] ومهما توزعت الفكرة قصرت عن درك الحقائق ولذلك قيل العلم لا يعطيك بعضه حتى تعطيه كلك فإذا أعطيته كلك فأنت من إعطائه إياك بعضه على خطر والفكرة المتوزعة على أمور متفرقة كجدول تفرق ماؤه فنشفت الأرض بعضه واختطف الهواء بعضه فلا يبقى منه ما يجتمع ويبلغ المزارع]

Ve ikinci vazīfe odur ki merd-i müteᶜallim dünyā ile iştigāl eylemekten ᶜalāyıkını taklīl edip ehl ve vatanından dūr ve baᶜīd olmaklıktır, zīrā ki ᶜalāyık-ı dünyāviyye şāgıle ve tahsīl-i ᶜilmden sārifedir. Zāt-ı zü'l-celāl derūn-ı insānda iki gönül halk etmemiştir, insānın ancak bir kalbi vardır ve o dahi āher bir şey ile meşgūl olunca ᶜilmi tahsīl ve fehm edemez. Ve fikr-i benī-ādem dağılıp umūr-ı ᶜadīdeye mütevezziᶜ olursa idrāk-i hakāyıktan ᶜāciz ve kāsır kalır ve onun için denilmiş ki kendi kendini kāmilen ᶜilme vermedikçe ᶜilm bir cüzᵓünü sana vermez ve kendini tamāmen verip ᶜilmin baᶜzısını nāil olduğun vaktte dahi bir hatar-ı ᶜazīm üzere bulunursun. Ve dağınık fikre yaᶜnī umūr-ı müteferrikaya mütevezziᶜ olan fikret arzdan dağılmış olan su gibidir, nice cedvelin suyu dağınık olursa bir mikdārını yer içer ve bir mikdārını havā kapar kurutur ki baᶜde-mā toplanıp ekin yerine varacak su kalmaz. İşte fikr dahi böylecedir, umūr-ı müteferrikaya dağılınca artık baᶜdehu tamāmen toplanıp idrāk-i hakāyıka vāsıl olamaz.

[الوظيفة الثالثة: أن لا يتكبر على العلم ولا يتأمر على المعلم بل يلقي إليه زمام أمره بالكلية في كل تفصيل ويذعن لنصيحته إذعان المريض الجاهل للطبيب المشفق

306 "Allah hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır." el-Ahzāb 33/4.

الحاذق وينبغي أن يتواضع لمعلمه ويطلب الثواب والشرف بخدمته]

Ve müteᶜallimin üçüncü vazīfesi ᶜilm üzerine tekebbür etmemekliktir ve dahi muᶜallimi üzerine müteᵓemmir olmamaklıktır, belki külliyyen zimām-ı emri ona ilkā edip her bir tafsīline rāzī ve müstahsin olup nasīhatına tabīb-i hāzık u müşfike marīz-i cāhilin izᶜānı gibi izᶜān ve isgā ede ve dāimā muᶜallimine tevāzuᶜ edip hizmeti ile sevāb ve şerefi taleb eyleye. [175]

[قال الشّعبيّ: صَلَّى زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ عَلَى جِنَازَةٍ فَقُرِّبَتْ إِلَيْهِ بَغْلَتُهُ لِيَرْكَبَهَا فَجَاءَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَخَذَ رِكَابَهُ، فَقَالَ زَيْدٌ "خَلِّ عَنْهُ يَا ابْنَ عَمِّ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ "هَكَذَا أُمِرْنَا أَنْ نَفْعَلَ بِالْعُلَمَاءِ وَالْكُبَرَاءِ" فَقَبَّلَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يَدَهُ وَقَالَ "هَكَذَا أُمِرْنَا بِأَنْ نَفْعَلَ بِأَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"[307]]

Ve ᶜAllāme Şaᶜbī ᶜaleyhi'r-rahme dedi ki "Zeyd b. Sābit radiyallāhu ᶜanhü bir cenāzenin namāzını kıldıktan sonra esteri yanaştırılıp rükūba ihtimām ettikte ᶜAbdullāh b. ᶜAbbās hazretleri onun rikābını tutmağa el uzatıp rikābını tuttu. Ve o dahi: 'Yā İbn-i ᶜamm-i Resūl, onu bırak!' diye menᶜ edince, 'ᶜUlemā ve ekābirimize böylece işlemeğe biz meᵓmūr olmuşuz' diye cevāb verdi. Ve Zeyd dahi onun elini tutup takbīl etmekle: 'Biz dahi peygamberimizin ehl-i beytine böylece taᶜzīm ve ihtirām eylemeğe meᵓmūr olmuşuz' demiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ التَّمَلُّقُ إِلَّا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz hadīsinde "لَيْسَ مِنْ"[308] ilh. el-hadīs buyurmuş. Ve hulāsa-i meᵓāli: "Temelluk müᵓminin ahlākından değildir, meger ki taleb-i ᶜilmde ola." Yaᶜnī taleb-i ᶜilmden başka dīger bir nesnede āhere temelluk etmek revā değildir ki yalnız ᶜilm için temelluka mesāg gösterilmiştir.

[فلا ينبغي لطالب العلم أن يتكبر على المعلم ومن تكبره على المعلم أن يستنكف عن الاستفادة إلا من المرموقين المشهورين وهو عين الحماقة]

307 Yakın metin olarak: *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 1/177, no:459.

308 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/523, no: 859.

Binâberīn merd-i müteᶜallim üstāz ve muᶜallimi üzerine tekebbür etmemek gerektir, zīrā ᶜālim-i mahfūz u meşhūrdan başka dīger bir ᶜālimden istifāde etmekten istinkāf eylemek dahi tekebbürden sayılır ve o gibi istinkāf ᶜayn-ı hamākattir.

[ومن يطلب مهربا من سبع ضار يفترسه لم يفرق بين أن يرشده إلى الهرب مشهور أو خامل]

Maᶜlūmdur ki zarar verip yırtıcı aslandan kaçmak yeri taleb eden kimse ona cāy-ı meferri gösterip irşād edecek kimselerin şöhret ve ᶜadem-i iştihārları beyninde tefrīk etmez ki ona cāy-ı emn ü selāmeti irāe eden zāt dilerse beyne'n-nās şöhret-şiᶜār olsun ve dilerse kūşe-nişīn bir ᶜārif-i mestūr u gayr-i müştehir olsun, hisābı birdir, bunca bir fark yoktur, zīrā kılavuzluğun şöhret ve ta''ammülü kılavuzluk hizmetine aslā bir nefᶜ ve ziyānı olmaz.

[وضراوة سباع النار بالجهال بالله تعالى أشد من ضراوة كل سبع]

Ve maᶜrifet-i ilāhiyyeden bī-haber olanlara sibāᶜ-ı nāriyyenin ᶜādet-i ıstıyādları her bir türlü aslanların ᶜādet-i ıstıyādlarından eşeddir.

[فالحكمة ضالة المؤمن يغتنمها حيث يظفر بها ويتقلد المنة لمن ساقها إليه كائنا من كان فلذلك قيل: بيت،

''اَلْعِلْمُ حَرْبٌ لِلْفَتَى الْمُتَعَالِي || كَالسَّيْلِ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ الْعَالِي''[309]]

Kaldı ki hikmet bir merd-i müᵓminin dāllesidir, onu her nerede bulduysa onu igtinām etsin ve onu ona sevk eden kimseye dahi her kim olursa olsun bir minnet bilip şükr etsin. Ve bunun için denilmiş ki mekān-ı ᶜālīye sel harb olduğu gibi, merd-i müteᶜālīye dahi ᶜilm harbdir.

[فلا ينال العلم إلا بالتواضع وإلقاء السمع قال الله تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ ومعنى كونه ذا قلب أن يكون قابلا للعلم فهما ثم لا تعينه القدرة على الفهم حتى يلقي السمع وهو شهيد حاضر القلب ليستقبل كل ما ألقى إليه بحسن الإصغاء والضراعة والشكر والفرح وقبول المنة]

309 Beyit için bkz. *et-Tibyān*, 1/46; *Şerhu'l-Buhārī*, 1/208.

İmdi merd-i müteᶜallim tevāzuᶜ edip ilkā-i semᶜ etmedikçe ᶜilme nāil olmaz, zīrā ᶜilm ancak tevāzuᶜ ve ilkā-i semᶜ ile hāsıl olur ki zāt-ı zü'l-celāl ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾[310] buyurmuştur. Ve hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Tahkīken bu sūrede olan hakāyıkı tefekküre kalbi ve vakt-i istimāᶜda onda mezkūr olan mevāᶜizi dikkatle dinlemeğe kulağı olan kimse için pend ve nasīhat vardır, husūsā hāzır olup dinlerken maᶜānīsini fehm ede." Ve bu āyet sūre-i Kāf'ın otuz yedinci āyetidir. Ve zū-kalb olmaktan murād zātı ᶜilme kābil ve fehme muktedir olmaktır ve böyle bir hāl ile olsa bile fehm-i maᶜnā üzerine kudret ona muᶜīn ve yāver olmaz, mādām ki huzūr-ı kalb ile ona istikbāl ve teveccüh edip ilkā-i semᶜ eylemeye, yaᶜnī ancak o hāl-i dikkatte anlar ki semᶜ ve kalbi istimāᶜ-ı mevᶜizeye müstaᶜid olup da her bir kelāmına hüsn-i isgā ile karşılayarak istikbāl ede ve muᶜallimine izhār-ı tazarruᶜ ve ᶜarz-ı şükrāne ve kabūl-i minnet edip hidemātı ile şādān ve mesrūr ola.

[فليكن المتعلم لمعلمه كأرض دمثة نالت مطرا غزيرا فتشربت جميع أجزائها وأذعنت بالكلية لقبوله ومهما أشار عليه المعلم بطريق في التعلم فليقلده وليدع رأيه فإن خطأ مرشده أنفع له من صوابه في نفسه إذ التجربة تطلع على دقائق يستغرب سماعها مع أنه يعظم نفعها فكم من مريض محرور يعالجه الطبيب في بعض أوقاته بالحرارة ليزيد في قوته إلى حد يتحمل صدمة العلاج فيعجب منه من لا خبرة له به]

Ve'l-hāsıl merd-i müteᶜallim üstāzına pek çok yağmura nāil olup ondan kāffe-i eczāsı mürtevī olan kumsal ve yumuşak tarla gibi olmalıdır ki o arz nice o yağmura bi'l-külliyye müẕᶜine ve münkāde olur, kendisi dahi o vechile hoca ve muᶜalliminin ifādātına o vechile müẕᶜin ve münkād ola. Ve tarīk-i taᶜallümde hoca ve üstāzı her ne ki ona işāret ve tedbīr eylerse ona taklīd edip işārātı mūcebince ᶜamel ve muhālifinde olan reʾy-i zātīsini terk ede, zīrā ki mürşidinin hatāsı ona nefsinin savābından evlā ve enfaᶜdır, çünkü tecribelik böyle bir dekāyıka muttaliᶜ eder ki o dakīka ᶜinde'l-istimāᶜ egerçi istigrāb olunur, ammā hakīkaten nefᶜi ᶜazīm bulunur. Ve nice marīz-i harāret var ki onun harāreti

310 "Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır." Kāf, 50/37.

sadme-i ᶜilāca mütehammil olmak üzere tabīb baᶜzı vaktlerde izdiyād-ı harāret eder, edviye ile muᶜālece eder ve bu nükteden haber ve āgāhı olmayan kimse ondan vālih ve müteᶜaccib kalır. Ve bu kabīlden olarak esātīz-i hāzıka dahi bu gibi muᶜālece vü tīmārāt-ı garībe vü ᶜacībe ile marīz-i cehli muᶜālece ve tīmār ederler.

[وقد نبه الله تعالى بقصة الخضر وموسى عليهما السلام حيث قال الخضر ﴿إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾ ثم شرط عليه السكوت والتسليم فقال ﴿قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ [176] مِنْهُ ذِكْرًا﴾[311] ثم لم يصبر ولم يزل في مراودته إلى أن كان ذلك سبب الفراق بينهما]

Ve bu husūsa zāt-ı zü'l-celāl kıssa-i Mūsā ve Hızır ᶜaleyhime's-selām ile tenbīh buyurmuştur ki Hızır ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki ﴿إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾[312] Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīlleri: Hazret-i Mūsā'ya: "Sen benimle sabr etmeğe kādir olamazsın şol şey ki senin ᶜilmin ona ihāta etmemiştir, ona nice sabr edebilirsin?' dedi. Denildi ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām: "Niçin sabr edemem?" dedi. Hızır ᶜaleyhi's-selām: "Sen peygambersin, senin hükmün zāhir üzeredir ve benden şāyed bir ᶜamel sādır olur ki zāhirde o ᶜamel lāyık görülmez ve sen onun sebebini bilmezsin ve ona sabr edemezsin" dedi. Mūsā ᶜaleyhi's-selām: "İnşāallāh sen beni efᶜāline sabr edici bulursun ve işinde sana ᶜisyān etmem" dedi. Hızır: "Eger sen bana tābiᶜ olursan ve münker bir şey vākiᶜ olursa ondan bana suᵓāle ᶜacele etme, onun hakīkatini sana zikr ve beyān edinceye dek sabr eyle" dedi. Ve ondan sonra Mūsā ᶜaleyhi's-selām sabr etmeyip mürāvedetinden hālī kalmadı tā ki o hāl beynlerinde sebeb-i firāk oldu.

[وبالجملة كل متعلم استبقى لنفسه رأيا واختيارا دون اختيار المعلم فاحكم عليه بالإخفاق والخسران]

---

311 "O da şöyle dedi: 'O halde eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın'." el-Kehf, 18/70

312 "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin. İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?" el-Kehf, 18/67-68.

Ve bi'l-cümle zābıta-i taᶜrīfi odur ki muᶜallim ve üstāzının reᵓy ve ihtiyārından başka her hangi müteᶜallim ki kendi nefsine bir gūnā reᵓy ve ihtiyārı istibḳā eder, sen o kimselerin üzerine i''fāḳ ve hüsrān ile hükm eyle.

"İḫfāḳ" lügatte gazāda ganīmet mālından nesne almamak ve sayyādın eline şikār girmemek maᶜnālarına gelmiştir. Ve buraca mevridi iki vechine dahi sālihtir ki her hangi maᶜnāsını alırsan, vech-i münāsebeti vardır, vallāhu aᶜlem ondan vech-i evvel murād olunmuştur.

[فإن قلت قد قال الله تعالى ﴿فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ فالسؤال مأمور به فاعلم أنه كذلك ولكن فيما يأذن المعلم بالسؤال عنه فإن السؤال عما لم تبلغ مرتبتك إلى فهمه مذموم ولذلك منع الخضر موسى عليه السلام من السؤال أي دع السؤال قبل أوانه فالمعلم أعلم بما أنت أهل له وبأوان الكشف وما لم يدخل أوان الكشف في كل درجة من مراقي الدرجات لا يدخل أوان السؤال عنه]

Ve sen eger dersen ki zāt-ı zü'l-celāl ﴿فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾[313] buyurmuştur ve bu nass mūcebince suᵓāl meᵓmūrun bih olup o müteᶜallim nice suᵓāl etmesin, onu dahi böylece bil ki fi'l-hakīkat suᵓāl bu nass mūcebince meᵓmūrun bih olduğu vākiᶜdir, velākin hoca ve üstādın izn verdiği şeylerde olur, zīrā ki fehmine merteben ermediği şeyden sormak müstahsen değildir, belki mezmūmdur ve onun için Hızır ᶜaleyhi's-selām Mūsā ᶜaleyhi's-selāmı suᵓāl etmekten menᶜ etti, yaᶜnī evānı olmadan sen suᵓāli bırak, zīrā ki muᶜallim ve üstāzın senin ehl ve mahal olduğun şeye senden ziyāde aᶜlemdir ve evān-ı keşfe dahi senden ziyāde aᶜlemdir. Merāḳī-i derecāttan her bir derecede evān-ı keşfe dāhil olmadıkça ondan suᵓāl etmek evānı dahi duhūl etmez.

[وقد قال علي رضي الله عنه إن من حق العالم أن لا تكثر عليه بالسؤال ولا تعنته في الجواب ولا تلح عليه إذا كسل ولا تأخذ بثوبه إذا نهض ولا تفشي له سرا ولا تغتابن أحدا عنده ولا تطلبن عثرته وإن زل قبلت معذرته وعليك أن توقره وتعظمه لله تعالى مادام يحفظ أمر الله تعالى ولا تجلس أمامه وإن كانت له حاجة سبقت القوم إلى خدمته]

313 "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun." en-Nahl, 16/43; el-Enbiyā, 21/7.

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhü buyurmuş ki "إن من حق العالم" ilh. ki hulāsa-i müfād-ı münīf-i ᶜālīsi: "ᶜĀlimin cümle-i hakkındandır ki onun üzerine suʾāli teksīr etmeyesin ve cevābda dahi onu taᶜannüt etmeyesin. Ve çün kesel edip de usanırsan onun üzerine ilhāh etmeyesin ve kıyām edecek olursa sen onun eteğinden tutmayasın ve dahi rāzını bir kimseye keşf etmeyesin ve onun huzūrunda bir kimseyi gıybet etmeyesin ve onun ᶜas̱ret ve hefve-i lisānını istemeyesin ve taleb etmeyesin ve ayağı kayıp da maᶜzeret dilerse yaᶜnī onun bir zelleti vākiᶜ olup da iᶜtizār ederse onun ᶜözrünü kabūl etmelisin. Mā-hasal emr-i Bārī'yi muhāfız durdukça onun taᶜzīm ve tevkīr ve ihtirāmı senin üzerine lāzımdır. Hem dahi akrānı gibi geçinip karşısında oturmayasın ve bir işi düşerse cümleden evvel onun hizmetine kıyām edip onda kavmi sebkat etmelisin."

[الوظيفة الرابعة: أن يحترز الخائض في العلم في مبدأ الأمر عن الإصغاء إلى اختلاف الناس سواء كان ما خاض فيه من علوم الدنيا أو من علوم الآخرة فإن ذلك يدهش عقله ويحير ذهنه ويفتر رأيه ويؤيسه عن الإدراك والاطلاع بل ينبغي أن يتيقن أولا الطريقة الحميدة الواحدة المرضية عند أستاذه ثم بعد ذلك يصغي إلى المذاهب والشبه]

Ve müteᶜallimin dördüncü vazīfesi mebde-i emrde ihtilāf-ı nāsa isgā etmekten ihtirāz etmektir ki kırāʾet edeceği ᶜilmde her ne ᶜilm olur ise olsun yaᶜnī ister ᶜilm-i dünyā ve ister ᶜilm-i āhiret olsun onda ihtilāf-ı nāsa isgā etmeye, zīrā ki ihtilāfāt-ı nāsa vākiᶜ olacak isgāsı kendi ᶜaklına dehşet ve zihnine hayret ve reʾyine fütūr ve idrāk ve ıttılāᶜdan yeʾslik verir. Ona lāyık odur ki evvel-i emrde üstāzı ᶜindinde marzī olan tarīkat-i mahmūdeye teyakkun ede, sonra mezāhib ve şübehāta isgā ede.

[وإن لم يكن أستاذه مستقلا باختيار رأي واحد وإنما عادته نقل المذاهب وما قيل فيها فليحذر منه فإن إضلاله أكثر من إرشاده فلا يصلح الأعمى لقود العميان وإرشادهم ومن هذا حاله يعد في عمى الحيرة وتيه الجهل]

Ve eger onun üstāzı bir reʾy-i vāhidin ihtiyārıyla müstakil değil ise ᶜādeti nakl-i mezāhib ile mezāhibde olan ekāvīli serd ve beyān etmektir, hemān o üstāzdan hazer etsin, zīrā ki bu gibi üstāzın izlāli irşādından

ziyāde olur. Merd-i kūr u aʿmā, kāʾid-i kūrān ve mürşid-i ʿumyān u nābīnān olmağa sezā ve sālih değildir. Ve o ki hāli bu merkezdedir, o kimse hayret körlüğünde ve nādānī tīhinde ʿadd olunur ki zāten tāyih ve hayrān olan kimse āhere ne vechile mürşid ve delīl ve rehber olabilir, elbette onun izlāli irşādından ekser ve evferdir demektir. [177]

[ومنع المبتدئ عن الشبه يضاهي منع الحديث العهد بالإسلام عن مخالطة الكفار [ونَدْبُ الْقَوِيِّ إلى النظر في الاختلافات يضاهي حث القوي على مخالطة الكفار] ولهذا يمنع الجبان عن التهجم على صف الكفار ويندب الشجاع له ومن الغفلة عن هذه الدقيقة ظن بعض الضعفاء أن الاقتداء بالأقوياء فيما ينقل عنهم من المساهلات جائز ولم يدر أن وظائف الأقوياء تخالف وظائف الضعفاء]

Ve mübtedīnin şübehāttan menʿi yeni müslümān olanın muhālata-i küffārdan menʿine müşābih olur ve bunun için saff-ı küffāra hücūm etmekten merd-i havvāf ve korkak menʿ olunur ve ona merd-i cesūr ve şücāʿ tergīb ve hass ve teşvīk olunur. Ve bu dakīkadan gaflet etmelerinden nāşī baʿzu'z-zuʿafā akviyā üzerine menkūl bulunan baʿzı müsāhelātta akviyāya uyup iktidā etmekte cevāz zann ettiler ve bilemediler ki akviyānın vezāyifi zuʿafānın vezāyifine muhālefet eder.

[وفي ذلك قال بعضهم من رآني من البداية صار صديقا ومن رآني في النهاية صار زنديقا إذ النهاية ترد الأعمال إلى الباطن وتسكن الجوارح إلا عن رواتب الفرائض فيتراءى للناظرين أنها بطالة وكسل وإهمال وهيهات فذلك مرابطة القلب في عين الشهود والحضور وملازمة الذكر الذي هو أفضل الأعمال على الدوام]

Ve dahi bunun için baʿzı akviyā demiş ki "Beni bidāyet-i emrde gören sıddīk oldu ve nihāyet-i emrde gören zındīk oldu." Çünkü nihāyet-i emr merd-i ʿārifi aʿmāl-i bātıneye redd edip revātib-i ferāiz mā-ʿadāsından cevārihi teskīn eder ki bu hāleti gören ādem zann eder ki sükūn-ı cevārih batālet ve kesel ve tenbellik ve ihmāldir. Ve bu gibi hāl ondan uzaktır uzak! O sükūn-ı cevārih ancak ʿayn-ı şühūd u huzūrda kalbin mürābatasıdır ve efdal-i aʿmāl olan zikre ʿale'd-devām mülāzemet etmek kaziyyesidir. Ve binābefrīn nihāyet-i emrde ricāl-i ʿārifīne zann-ı batāletle teskīn-i cevārih eyleyen ādem zındīk olur. Ve bidāyet-i emrde cevā-

rih-i zāhire ile ikāme-i ᶜibādet-i zāhireye ve tāᶜāte devām ve ihtimām-ı tāmm ve ikdām-ı bī-fercāmlarına bakıp kendisi dahi onlar gibi tarīk-i tāᶜāta nasb-ı nefs eden zāt sıddīk mertebesine müntehī ve vāsıl olur.

[وتشبه الضعيف بالقوي فيما يرى من ظاهره أنه هفوة يضاهي اعتذار من يلقى نجاسة يسيرة في كوز ماء ويتعلل بأن أضعاف هذه النجاسة قد يلقى في البحر والبحر أعظم من الكوز فما جاز للبحر فهو للكوز أجوز ولا يدري المسكين أن البحر بقوته يحيل النجاسة ماء فتنقلب عين النجاسة باستيلائه إلى صفته والقليل من النجاسة يغلب على الكوز ويحيله إلى صفته ولِ[ـمثل] هذا جُوّز للنّبيّ صلّى الله عليه وسلّم ما لم يجوّز لغيره حتّى أبيح له تسع نسوة[314] إذ كان له من القوة ما يتعدى منه صفة العدل إلى نسائه وإن كثرن وأما غيره فلا يقدر على بعض العدل بل يتعدى ما بينهن من الضرر إليه حتى ينجر إلى معصية الله تعالى في طلب رضائهن فما أفلح من قاس الملائكة بالحدادين]

Ve merd-i kavīden görünüp hefvet zann olunan eşyāda merd-i zaᶜīfin teşebbühü, necāset-i yesīreyi bardağa ilkā edip bunun azᶜāf-ı muzāᶜafası denize ilkā olunur ve deniz elbette bardaktan aᶜzamdır ve ne ki denize cāiz olur, bardağa daha ziyāde cāiz olur diye taᶜallül eden ādemin iᶜtizārına benzer. Maᶜa-hāzā o miskīn bilemez ki denizin kuvvet-i ᶜazīmesiyle ona ilkā olunan necāsātı derhāl suya kalb ettirip ve onun istīlāsıyla ᶜayn-ı necāset [denizin] sıfatına münkalib olur ve bardağın zaᶜfından nāşī necāset-i kalīle ona galebe edip onu sıfatına ihāle eyler, hattā bunun için ümmete tecvīz buyurulmayan baᶜzı umūr nebiyy-i zīşāna tecvīz buyuruldu, tā kim nikāhında dokuz zevce bulunmağa ibāhat olundu, çünkü onda kuvvetten bir mertebe kuvvet var idi ki sıfat-ı ᶜadl ondan kāffe-i zevcāt-ı mutahherātına velev ki çok olsalar, zīrā ki ᶜale't-tesāvī ᶜadāleti cümlelerine taᶜaddī ve tecāvüz eder. Ve dīgeri ise yaᶜnī efrād-ı ümmeti ise bu gibi kuvvete mālik değillerdir ki onlar ᶜadlin bir cüzᵓüne muktedir olamazlar, belki zevcātları beynlerinde mütekevvin olan zarariyyāt onlara müncer olur da rızāları talebinde zāt-ı zü'l-celāle maᶜsiyet ederler. Demirciyānı melāikeye kıyās eden ādem felāh bulmaz ki büyük bir hatā ve dalālette bulunmuş olur, zīrā her bir melekte

---

314 Bkz.Buhārī, Nikāh, 5, no: 5067; Müslim, er-Radāᶜ, 51.

bin altı yüz demircinin kuvvet-i mahsūsesi kadar bir kuvvet vardır ve melāike cism-i latīf ü mukaddeslerdir ve merdüm-i haddād cism-i kesīf ü müdennestir, "fe-eyne's-serā mine's-surāyyā."[315] Melāikeye gürūh-ı haddādīn ne sūretle mukāyese kabūl ederler!

[الوظيفة الخامسة: أن لا يدع طالب العلم فنا من العلوم المحمودة ولا نوعا من أنواعه إلا وينظر فيه نظرا يطلعه على مقصده وغايته وإن ساعده العمر طلب التبحر فيه وإلا اشتغل بالأهم منه واستوفاه وتطرف من البقية فإن العلوم متعاونة وبعضها مرتبط ببعض ويستفيد منه في الحال الانفكاك عن عداوة ذلك العلم بسبب جهله "فإن الناس أعداء ما جهلوا" قال الله تعالى ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ﴾ وقال الشاعر:

"وَمَنْ يَكُ ذَا فَمٍ [مُرٍّ] مَرِيضٍ || يَجِدْ مُرًّا بِهِ الْمَاءَ الزُّلَالَا"[316]]

Ve müteᶜallimin beşinci vazīfesi ᶜulūm-ı mahmūdeden bir mikdār okumaklıktır ki her bir fenden mikdār-ı lüzūm u kifāyeti taᶜallüm ede ki ᶜulūm-ı mahmūdenin cemīᶜ-i fünūn u envāᶜından onu maksad ve gāyetine vākıf ve muttaliᶜ edecek bir fen veyā bir nevᶜi bırakmaz ki onun içinde onun maksad ve gāyesine muttaliᶜ eder bir nazar ile nazar etmez. Ve çün ᶜömr ona müsāᶜade eder, o vakt her bir okuduğu fen ve nevᶜde taleb-i tabahhür kılar ki pek çok mümārese ile tahkīk edip onda mütebahhir olmağa saᶜy eyler, yaᶜnī ᶜömrün müsāᶜadesi olmaz ise yalnız ehemm ile iştigāl eder ve onu istīfā ettikten sonra bakiyesinden tetarruf edip kenāra çekilir, zīrā ki ᶜulūm-ı mahmūde yekdīgerine müteᶜāvin ve baᶜzısı baᶜzısına mürtebittir. Ve ondan bir mikdārın okuyuşu cehli sebebi ile o ᶜilmin muᶜādātından münfekk olmağa sebeb olur ki ona o fāideyi müfīd olur, zīrā ki nevᶜ-i insān bilemediği nesnenin ᶜadüvv ve düşmānı olur. [178] Zāt-ı zü'l-celāl ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ﴾[317] bu-

---

315 "Yer nere, gök nere!" İki şey arasında büyük fark olduğunu ifade eden özdeyiş.

316 Beyit el-Mutenebbī'ye aittir: bkz. *Şerhu Dīvāni'l-Mutenebbī*, 1/113; *el-Emsālu's-Sā'ire Min Şiᶜri'l-Mutenebbī*, 1/28.

317 "Onunla doğru yolu bulamadıkları için "Bu eski bir uydurmadır" diyecekler." el-Ahkāf, 46/11.

yurmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Onunla mühtedī olmazlarsa bu ifk-i kadīmdir diyecekler." Ve şāᶜirlerin biri demiş ki "وَمَنْ يَكُ" ilh. el-beyt. Ve mefhūmu: "Ağzı marīz bulunan kimse ağzında mā-i zülāli acı bulur."

[فالعلوم على درجاتها إما سالكة بالعبد إلى الله تعالى أو معينة على السلوك نوعا من الإعانة ولها منازل مرتّبة في القرب والبعد من المقصود والقوّام بها حفظة كحفّاظ الرباطات والثغور ولكل واحد رتبة وله بحسب درجته أجر في الآخرة إذا قصد به وجه الله تعالى]

Zīrā maᶜlūmun olduğu vech üzere derecātı üzere bu ᶜulūm-ı mahmūde yā ᶜabdi zāt-ı zü'l-celāle sālik eder veyāhūd nevᶜan mine'l-envāᶜ onun sülūkune muᶜīn ve yāver olur. Ve maksūddan buᶜd ve kurbde menāzil ve mertebeleri vardır ve onunla kāim bulunan ādemler hafaza-i s̱üġūr u ribāṭāt gibidirler ki ᶜameli ile vechullāhı kasd ederse yevm-i āhirette her birine birer rütbe vardır ve onun derecesine göre ecr vardır.

Ve "s̱üġūr", "s̱aġr"ın cemᶜidir, ve "s̱aġr" derbend ve fürūc-ı büldānda memerr-gāh-ı düşman olan korkulu yerleri maᶜnāsınadır. Ve "ribāṭāt" dahi "ribāṭ"ın cemᶜidir, o dahi düşman gelecek yerlerin muhāfızları maᶜnāsınadır. Yaᶜnī hafaza-i ᶜulūmun her birine birer rütbe vardır ve derecesine göre o ᶜilm ile vechullāh kasd olunduğu hālde birer ecr ve sevāb vardır.

[الوظيفة السادسة: أن لا يخوض في فن من فنون العلم دفعة بل يراعي الترتيب ويبتدئ بالأهم فإن العمر إذا كان لا يتّسع لجميع العلوم غالبا فالحزم أن يأخذ من كل شيء أحسنه ويكتفي منه بشمه ويصرف جمام قوته في الميسور من علمه إلى استكمال العلم الذي هو أشرف العلوم وهو علم الآخرة أعني قسمي المعاملة والمكاشفة فغاية المعاملة المكاشفة وغاية المكاشفة معرفة الله تعالى]

Ve müteᶜallimin altıncı vazīfesi defᶜa-i vāhidede bir fende havz etmemekliktir, ancak tertībe mürāᶜāt edip el-ehemm fe'l-ehemm kaziyyesini gözeteler ki en ziyāde ehemmine başlayalar, zīrā ki bi-hasebi'l-gālib çün ᶜömr-i insānī kāffe-i ᶜulūma müttesiᶜ olmaz, onda hazm ve ihtiyāt ve reʾy-i ceyyid ü savāb ve kasd-ı igtinām, şiddet-i zabt u tahkīm odur ki

her bir ʿilmin en ziyāde güzel ve ahsenini ahz eylemektir ki bu elfāz ile bir rubāʿī-i meşhūre işāret ve telmīh etmiştir. O rubāʿī budur:

”مَا حَوَى الْعِلْمَ جَمِيعًا أَحَدٌ || لَا وَلَوْ مَارَسَ أَلْفَ سَنَة“

”إِنَّمَا الْعِلْـمُ صُنُوفٌ جُمَّةٌ || فَخُذُوا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ أَحْسَنَه“

Ve mefhūmu: "Cemīʿ-i ʿulūmu bir kimse hāvī olamaz velev ki ʿulūma bin sene mümārese ede. ʿUlūm ancak sunūf-ı ʿadīde vü kesīredir, siz her bir şeyin en çok ziyāde güzelini alınız" demektir. Ve böyle olıcak her bir ʿilmden birer şemme ile iktifā eder ve her bir ʿilmden ahzına müyesser olduğu maʿlūmāt ile cemīʿ-i vüsʿ ü makdiretini eşref-i envāʿ-ı ʿulūm olup muʿāmele ve mükāşefeden ʿibāret bulunan ʿilm-i āhiretin istikmāline sarf eyleye ki muʿāmelenin gāyesi ancak ʿilm-i mükāşefedir ve mükāşefenin gāye-i celīlesi ancak maʿrifetullāhtır.

[ولست أعني به الاعتقاد الذي يتلقفه العامي وراثة أو تلقفا ولا طريق تحرير الكلام والمجادلة في تحصين الكلام عن مراوغات الخصوم كما هو غاية المتكلم بل ذلك نوع يقين هو ثمرة نور يقذفه الله تعالى في قلب عبد طهر بالمجاهدة باطنه عن الخبائث حتى ينتهي إلى رتبة إيمان أبي بكر رضي الله عنه الذي ”لو وزن بإيمان العالمين لرجح“[318] كما شهد له به سيد البشر صلى الله عليه وسلم فما عندي أن ما يعتقده العامي ويرتبه المتكلم الذي لا يزيد على العامي إلا في صنعة الكلام ولأجله سميت صناعته كلاما وكان يعجز عنه عمر وعثمان وعلي وسائر الصحابة رضي الله عنهم حتى كان يفضلهم أبو بكر ”بالسر الذي وقر في صدره“ والعجب ممن يسمع [مثل] هذه الأقوال من صاحب الشرع صلوات الله وسلامه عليه ثم يزدري ما يسمعه على وفقه ويزعم أنه من ترهات الصوفية فينبغي أن تبدأ في هذا فعنده ضيعت رأس المال فكن حريصا على معرفة ذلك السر الخارج عن بضاعة الفقهاء والمتكلمين ولا يرشدك إليه إلا حرصك في الطلب]

Ve maʿrifetullāhtan murādım ʿavāmmın verāseten veyāhūd telakkufen ettikleri iʿtikād veyāhūd mürāvegāt-ı husūm için mütekellimin gāye-i maksūdesi olup esbāb-ı muhassıne-i kelām bulunan tarīk-i tahrīr-i kelām ve mücādele ʿilmi değildir, ancak maʿrifetullāhtan benim

318 ”لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ أَهْلِ الْأَرْضِ لَرَجَحَ بِهِمْ“ *Şuʿabu'l-Īmān*, 1/143, no: 35; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/555, no: 908.

murādım o nevᶜ-i yakīndir ki zāt-ı zü'l-celāl mücāhede ile habāis-i bātıniyyeden mutahher bulunan kulūb-i ᶜibāda ifāza ve ilkā buyurulageldiği nūrun semeresidir, tā ki o yakīn Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk ᶜaleyhi'r-rıdvānın mertebe-i īmānına müntehī olur, zīrā müşārün ileyhin īmānı o mertebeye varmış ki īmān-ı kāffe-i ᶜālemiyān ile vezn olunsa onlara rüchān eder diye hakkında muhbir-i sādık Hazret-i Seyyidü'l-beşer şehādet etmiştir, yoksa benim ᶜindimde o ki ᶜāmmī onu iᶜtikād eder ve mütekellim onu tertīb eder, ecille-i ashāb ondan ᶜāciz kalmazdı.

Çünkü mütekellimin iᶜtikādı dahi ancak ᶜāmmīnin iᶜtikādı mikdārıncadır, mütekellimin ziyādesi ancak sanᶜat-ı kelāmdır ve onun için onun sınāᶜasına kelām denilmiş. Ve bu gibi bir iᶜtikād-ı müretteb Hazret-i ᶜÖmer ve ᶜOsmān ve ᶜAlī ve sahābe-i sāireyi ᶜāciz kılmaz, tā ki Ebū Bekr onlara kalbinde ve sadrında muvakkar olan o sırr-ı mezkūr ile mufaddal ola. ᶜAceb o kimsedendir ki bu akvāli sāhib-i şerᶜ-i şerīften işitir ve vefkınca istimāᶜ ettiği kelāmı türrehāt-ı sūfiyyeden zuᶜmüyle izdirā ve tahkīr eder! Kaldı ki sen ey mütekellim, sana lāyık odur ki bu ᶜilmden başlamalısın, zīrā ki bu ᶜilmin ᶜindinde reᵓsü'l-mālı zāyiᶜ etmişsin. Ve bizāᶜa-i fukahā vü mütekellimīnden hāric olan sırra harīs ol ki talebinde olacak hırsın mā-ᶜadāsı başka bir şey sana irşād edemez, yaᶜnī o sırra seni irşād eden ancak onun talebinde vākiᶜ olacak hırsındır, hemān bu ᶜilm ve maᶜrifete ihtimām ve gayret eyle demektir. [179]

[وعلى الجملة فأشرف العلوم وغايتها معرفة الله عز وجل وهو بحر لا يدرك منتهى غوره وأقصى درجات البشر فيه رتبة الأنبياء ثم الأولياء ثم الذين يلونهم وقد روي أنه رؤي صورة حكيمين من الحكماء المتقدمين في مسجد وفي يد أحدهما رقعة فيها ''إن أحسنت كل شيء فلا تظنن أنك أحسنت شيئا حتى تعرف الله تعالى وتعلم أنه مسبب الأسباب وموجد الأشياء'' وفي يد الآخر ''كنت قبل أن أعرف الله تعالى أشرب وأظمأ حتى إذا عرفته رويت بلا شرب'']

Ve ᶜale'l-cümle bu kadar bil ve anla ki ᶜulūmun en ziyāde eşrefleri ve ᶜulūmun gāyeleri maᶜrifetullāhtır. Ve o ᶜilm böyle bir ᶜilmdir ki dibi bulunmaz bir bahr-i ᶜummān-ı bī-kaᶜr u bī-pāyāndır ki onun müntehā-yı gavr u kaᶜrına bir kimse müdrik olmaz. Ve onda derecāt-ı beşeriyyenin

aksāsı ancak derecāt-ı enbiyā ve ondan sonra derecāt-ı evliyā ve ondan sonra el-emsel fe'l-emsel derecāt-ı ᶜulemā-i ᶜāmilīndir.

Ve bu yolda dahi bir rivāyet vākiᶜ olmuş ki hukemā-i mütekaddimīnden iki hakīmin sūretleri bir mescidde görünmüşler. Ve birisinin yedinde bir rukᶜa görünmüş ki onda yazılı gelmiş ki "Her bir şeyi güzel bilmiş olsan bile zann etme ki zāt-ı zü'l-celāli bilmeden ve kendisi müsebbibü'l-esbāb ve mūcidü'l-eşyā olduğunu anlamadan sen bir nesneyi bilmiş olursun!" Ve dīgerinin elindeki rukᶜada: "Ben zāt-ı zü'l-celāli bilmeden evvel içip susardım, tā ki onu bildim ve onu bilince içmeden kandım."

[الوظيفة السابعة: أن لا يخوض في فن حتى يستوفي الفن الذي قبله فإن العلوم مرتبة ترتيبا ضروريا وبعضها طريق إلى بعض والموفق من راعى ذلك الترتيب والتدريج قال الله تعالى ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾ أي لا يجاوزون فنا حتى يحكموه علما وعملا]

Ve müteᶜallimin yedinci vazīfesi fenn-i mütekaddimden maᶜlūmāt-ı lāzimeyi istīfā etmedikçe onun mā-baᶜdi olan fenne havz etmemekliktir, zīrā ki ᶜulūm-ı mahmūde tertīb-i zarūrī ile mürettebdir ve baᶜzı baᶜzına yoldur. Merd-i muvaffak o kimsedir ki o tertīb ve tedrīce mürāᶜāt etmiştir. Zāt-ı zü'l-celāl buyurmuştur ki ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾[319] ki bir fenni ᶜilmen ve ᶜamelen tahkīm etmedikçe āher bir fenne tecāvüz etmezler.

[وليكن قصده في كل علم يتحراه الترقي إلى ما هو فوقه فينبغي ألا يحكم على علم بالفساد لوقوع الخلف بين أصحابه فيه [ولا] بخطأ واحد أو آحاد فيه ولا بمخالفتهم موجب علمهم بالعمل]

Ve dahi her bir taharrī ettiği ᶜilmden onun kasdı onun mā-fevkına terakkī etmeklik ola. Ve dahi lāyık odur ki içinde bir hatā-i vāhidle veyāhūd āhādın ashābı beyninde vukūᶜ bulan hulf için veyāhūd ashābının ᶜameli ᶜilmlerine muhālefeti hasebiyle hīç bir ᶜilmin fesādına hükm etmeyesin.

319 "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar." el-Bakara, 2/121.

[فترى جماعة تركوا النظر في العقليات والفقهيات متعللين فيها بأنها لو كان لها أصل لأدركه أربابها وقد مضى كشف هذه الشبه في كتاب معيار العلم]

Zīrā görüyorsun ki baᶜzı cemāᶜatler ᶜakliyyāt ve fıkhiyyāta nazar etmekliği terk edip taᶜallül etmişler ki bir aslı olmuş olsaydı onu erbābı idrāk ederlerdi demişler. Ve bu şübehātın keşfi *Miᶜyār-ı ᶜİlm* [320]kitābında geçmiştir.

[وترى طائفة يعتقدون بطلان الطب لخطأ شاهدوه من طبيب]

Ve dahi bir cemāᶜati görürsün ki bir tabībden bir hatāyı müşāhede ettikleri için fenn-i tıbbı terk edip tıbbın butlānına iᶜtikād etmişler.

[وطائفة اعتقدوا صحة النجوم لصواب اتفق لواحد وطائفة اعتقدوا بطلانه لخطأ اتفق لآخر والكل خطأ بل ينبغي أن يعرف الشيء في نفسه فلا كل علم يستقل بالإحاطة به كل شخص ولذلك قال علي رضي الله عنه لا تعرف الحق بالرجال اعرف الحق تعرف أهله]

Ve bir tāife ᶜilm-i nücūmun sıhhatine bir müneccimin ittifākī olarak vākiᶜ olan bir savābı için hükm ve iᶜtikād ettiler ve dīger bir tāife dīger bir müneccimin ittifākī olarak vākiᶜ olan hatāsı için ᶜilm-i nücūmun butlānını iᶜtikād eylediler, hālbuki cümlesi hatādır. Ve lāyık odur ki nefsinde o şeyi bilip anlayasın, zīrā müsellemdir ki her bir ᶜilmin ihātasına bir şahs müstakil olamaz ve onun için Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu ve radiyallāhu ᶜanhü buyurmuş ki "لا تعرف الحق بالرجال اعرف الحق تعرف أهله" Yaᶜnī "Sen ricāli ile hakkı bilme, velākin hakkı bil tā ki ehlini bilesin."

[الوظيفة الثامنة: أن يعرف السبب الذي به يدرك أشرف العلوم وأن ذلك يراد به شيئان أحدهما شرف الثمرة والثاني وثاقة الدليل وقوته]

Ve müteᶜallimin sekizinci vazīfesi onunla eşref-i ᶜulūm idrāk olunan sebebi bilmekliktir. Ve dahi bile ki o sebebden iki şey murād olunur ki birisi semerenin şerefi ve dīgeri delīlin vesākat ve kuvvetidir.

---

320 Yazmanın metin ve şerh kısmında adı *Mi'yāru'l-Ulūm* olarak geçen sözkonusu kitap için bk. Gazzālī, *Mi'yāru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy, Hasan Hacak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

[وذلك كعلم الدين وعلم الطب فإن ثمرة أحدهما الحياة الأبدية وثمرة الآخر الحياة الفانية فيكون علم الدين أشرف]

Ve o dahi ʿilm-i dīn ile ʿilm-i tıbb gibidir, zīrā ki birisinin semeresi hayāt-ı ebediyye ve āherinin semeresi hayāt-ı fāniyedir, yaʿnī ʿilm-i dīnin semeresi husūl-i hayāt-ı ebediyyedir ve ʿilm-i tıbbın semeresi ancak hıfz-ı sıhhat-i vücūd-ı fānīdir ki bu semerelere nazaran elbette ʿilm-i dīn eşref olur.

[ومثل علم الحساب وعلم النجوم فإن علم الحساب أشرف لوثاقة أدلته وقوتها وإن نسب الحساب إلى الطب كان الطب أشرف باعتبار ثمرته والحساب أشرف باعتبار أدلته وملاحظة الثمرة أولى ولذلك كان الطب أشرف وإن كان أكثره بالتخمين وبهذا تبين أن أشرف العلوم العلم بالله عز وجل وملائكته وكتبه ورسله والعلم [بالطريق] الموصل إلى هذه العلوم فإياك وأن ترغب إلا فيه وأن تحرص إلا عليه]

Ve dahi ʿilm-i hisāb ve ʿilm-i nücūm gibi, zīrā ki ʿilm-i hisāb vesākat-i edille ve kuvvetleri hasebiyle ʿilm-i nücūmdan eşreftir, ammā ʿilm-i tıbba nisbetle bi-hasebi'-semere ʿilm-i tıbb ʿilm-i hisābdan eşreftir ve bi-hasebi kuvveti'd-delīli ve vüsūkıhi ʿilm-i hisāb ʿilm-i tıbbdan eşref olur. Fakat mülāhaza-i semere evlā olmasıyla ʿilm-i tıbb ʿilm-i hisābdan eşref oldu velev ki ʿilm-i tıbbın ekseri tahmīndir. Ve bununla maʿlūm ve nümāyān oldu ki eşref-i ʿulūm maʿrifetullāh ve maʿrife-i kütüb ü melāike vü rüsülüdür ve bu ʿulūma mūsıl olan ʿilmlerdir. Ve böyle bilince zinhār ki bu ʿilmin [180] mā-ʿadāsına ragbet ve āher bir ʿilm üzerine hırs edesin, hemīşe bu ʿilm-i āhiret üzerine ragbetin maksūr ve bu ʿilm üzerine hırsın mahsūr olsun.

[الوظيفة التاسعة: أن يكون قصد المتعلم في الحال تحلية باطنه وتجميله بالفضيلة وفي المآل القرب من الله سبحانه تعالى والترقي إلى جوار الملأ الأعلى من الملائكة والمقربين ولا يقصد به الرياسة والمال والجاه ومماراة السفهاء ومباهاة الأقران]

Ve müteʿallimin dokuzuncu vazīfesi merd-i müteʿallimin murād ve kasdı fi'l-hāl onun bātınını tahliye ve fazīlet ile tecmīl ve tezyīn etmek ve fi'l-meāl zāt-ı zü'l-celāle takarrüb ve mukarrebīnden olan mele-i

aᶜlānın civārlarına terakkī etmeklik ola ki onunla riyāset ve māl ve cāh ve mümārāt-ı süfehā ve mübāhāt-ı akrān kasd etmeye.

[و إذا كان هذا مقصده طلب لا محالة الأقرب إلى مقصوده وهو علم الآخرة ومع هذا فلا ينبغي له أن ينظر بعين الحقارة إلى سائر العلوم أعني علم الفتاوى وعلم النحو واللغة المتعلقين بالكتاب والسنة وغير ذلك [مما] أوردناه في المقدمات والمتممات من ضروب العلوم التي هي فرض كفاية ولا تفهمن من غلونا في الثناء على علم الآخرة تهجين هذه العلوم]

Ve müteᶜallimin maksadı böyle olunca lā-mahālete maksadına en ziyāde yakın ve karīb olan ᶜilmi taleb edecektir. Ve bununla berāber ᶜulūm-ı sāireye yaᶜnī ᶜilm-i fetāvā vü nahv ü lügat ve emsāli gibi ki kitāb ve sünnete müteᶜallik olup taᶜallümleri farz-ı kifāyeden olan envāᶜ-ı ᶜulūmdan mukaddimāt ve mütemmimātta ber-tafsīl īrād ve zikr ettiğimiz fünūna dahi ᶜayn-ı hakāret ile nazar etmemek gerektir, yaᶜnī bizim bu ᶜilm-i āhiret senāsında vākiᶜ olan mezīd mübālaga-i medh ü senāmızdan bu ᶜulūm-ı mefrūzanın tehcīn ve takbīh ve ᶜayblanmalarını dahi anlamayasın.

[فالمتكفلون بالعلوم كالمتكفلين بالثغور والمرابطين بها والغزاة المجاهدين في سبيل الله فمنهم المقاتل ومنهم الردء ومنهم الذي يسقيهم الماء ومنهم الذي يحفظ دوابهم ويتعهدهم ولا ينفك أحد منهم عن أجر إذا كان قصده إعلاء كلمة الله تعالى دون حيازة الغنائم فكذلك العلماء]

Zīrā ᶜulūma mütekeffil olanlar sügūra mütekeffil ve onlarla mürābıt bulunan zümre-i guzāt u mücāhidīn gibidirler, nitekim fī-sebīlillāh mücāhede ve gazā edenlerin kimi mukātil ve kimi mukātilīn üzerinden aᶜdāyı müdāfiᶜ ve kimi onlara su verip sākī ve kimi hayvānlarına muhāfız ve müteᶜahhid bulunurlar. İşte ᶜulemā dahi bu sūret ve bu gibi muᶜāmelāt ile mücāhede ve hidmet-i dīn etmektedirler ki zümre-i guzāt u mücāhidīn murād ve maksadları ihtiyār-ı ganāyim olmayıp ancak iᶜlā-i kelime-i Bārī olunca nice her bir sınıfları efrādı birer ecrden tehī ve hālī kalmaz, kezālik ᶜulemānın dahi her bir sınıfı kezālik birer ecr ve sevābdan hālī ve münfekk olmazlar ve her biri ᶜamel ve niyyet ve istihkākına göre nāil-i ecr ü sevāb olurlar.

[قال الله تعالى ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ وقال تعالى ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ﴾]

Nitekim zāt-ı zü'l-celāl bir āyette ﴿يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾[321] ve dīger bir āyette ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ﴾[322] buyurmuştur. Ve bu āyātın hulāsa-i tefāsīri fezāyil-i ᶜilm mebāhisinde sebkat etmiştir.

[والفضيلة نسبية واستحقارنا للصيارفة عند قياسهم إلي الملوك لا يدل على حقارتهم إذا قيسوا بالكناسين فلا تظنن أن ما نزل عن الرتبة القصوى ساقط القدر بل الرتبة العليا للأنبياء ثم الأولياء ثم العلماء الراسخين في العلم ثم للصالحين على تفاوت درجاتهم]

Ve fazīlet ise nisbiyye olup ki mülūka kıyāsen sarrāfāna olan istihfāfımız sarrāfānın süpürücülere olan mukāyeselerinde süpürücülerden ahkar ve ehaff olduklarına delālet etmez, elbette mülūka nisbetle sarrāfān hakīr iseler de ammā kennāsīne nisbetle eᶜazz ve eşrefleridir, çünkü süpürücülük sanᶜatı sarrāflık sanᶜatından ahkardır.

Ve her bir sınıf sınf-ı āherle makīs olunca yekdīgerlerine nisbeten fazlı anlaşılır ki sınıf sınıftan eᶜazz bulunur. İşte bu kabīlden olarak derece-i kusvādan nāzil bulunan ādemler büsbütün sākıtu'l-kadr olmayıp ancak herkesin kadrine göre birer derece ve menzilesi vardır. Rütbe-i ᶜulyā ve menzile-i kusvā enbiyā-i ᶜizāmındır ve onun mādūnu evliyā-ı kirāmındır ve onun mā-dūnu dahi ᶜulemā-i rāsihīnindir ve onun mā-dūnu sālihīnindir. Derece derece makāmları vardır ve kezālik her bir derecenin müstahakları kezālik tefāvüt-i derecātları üzere merātib ve menziletleri vardır.

[وبالجملة ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾[323]]

---

321 "Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin." el-Mücādile 58/11.

322 "Onlar (insanlar) Allah'ın katında derece derecedirler." Āl-i ᶜİmrān, 3/163.

323 "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükāfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." ez-Zelzele, 99/7-8.

Ve bi'l-cümle zābıta-i taᶜrīfi her kim ki zerre kadar hayr işler, elbette o hayrın sevābını görecektir ve her kim ki bir miskāl zerre kadar bir şerri işler, elbette onun ᶜazābını görecektir.

[ومن قصد الله تعالى بالعلم أي علم كان نفعه ورفعه لا محالة]

Ve hangi ᶜilm olur ise olsun her kim ki kendi ᶜilmi ile zāt-ı zü'l-celāli kasd eder, elbette o ᶜilm lā-mahālete ve lābüdd o ādeme hayr ve menfaᶜat ve rifᶜat verir, ᶜilmi zāyiᶜ olmaz.

[الوظيفة العاشرة: أن يعلم نسبة العلوم إلى المقصد كيما يؤثر الرفيع القريب على البعيد والمهم على غيره ومعنى المهم ما يهمك ولا يهمك إلا شأنك في الدنيا والآخرة]

Ve müteᶜallimin onuncu vazīfesi maksada nisbet-i ᶜulūmun bilmesidir tā kim refīᶜ ve karībi baᶜīde ve mühimmi gayr-i mühimme īsār eyleye. Ve mühimm maᶜnāsı sana hemm ve keder verecek nesnedir, hālbuki dünyā ve āhirette senin şān ve hālin mā-ᶜadāsı dīger bir nesne sana hemm ve elem vermez ki senin mühimmin ancak senin şānındır.

[وإذا لم يمكنك الجمع بين ملاذ الدنيا ونعيم الآخرة كما نطق به القرآن وشهد له من نور البصائر ما يجري مجرى العيان فالأهم ما يبقى أبد الآباد وعند ذلك تصير الدنيا منزلا والبدن مركبا والأعمال سعيا إلى المقصد ولا مقصد إلا لقاء الله تعالى ففيه النعيم كله وإن كان لا يعرف في هذا العالم] [181] [قدره إلا الأقلون]

Ve çün Kurᵓān-ı ᶜālī-şān mantūku ve nūr-ı basāirden mecrā-yı ᶜayān ile cārī olan nūrun şehādeti vech üzere melāz-ı dünyā ve naᶜīm-i āhiretin beynlerinde cemᶜ etmek sana müteᶜazzir olur, o vaktte sana ehemmi odur ki ebedü'l-ābāde bākī olan şeydir. Ve o şey sana ehemm olunca dünyā senin için menzil ve beden dahi merkūb ve aᶜmāli maksada saᶜy ve güşiş olur ve likā-i Bārī'den gayrı bir şey maksad olmağa sezā olmaz, elbette maksadın likā-i Bārī olacaktır, zīrā naᶜīm-i küllī ondadır velev ki bu ālemde kadrini bilen azdır ve zümre-i kalīlden gayrı onun kadrini bilmezler.

[والعلوم بالإضافة إلى سعادة لقاء الله سبحانه والنظر إلى وجهه الكريم الذي طلبه الأنبياء وفهموه دون ما يسبق إلى فهم العوام والمتكلمين على ثلاث مراتب

تفهمها بالموازنة بمثال وهو أن العبد الذي علق عتقه وتمكينه من الملك بالحج وقيل له إن حججت وأتممت حجتك وصلت إلى العتق والملك جميعا وإن ابتدأت بطريق الحج والاستعداد له وعاقك في الطريق مانع ضروري فلك العتق والخلاص من شقاء الرق فقط دون سعادة الملك فله ثلاثة أصناف من الشغل الأول تهيئة الأسباب بشراء الناقة وخرز الراوية وإعداد الزاد والراحلة الثاني السلوك ومفارقة الوطن بالتوجه إلى الكعبة منزلا بعد منزل والثالث الاشتغال بأعمال الحج ركنا بعد ركن ثم بعد الفراغ والنزوع عن هيئة الإحرام وطواف الوداع استحق التعرض للملك والسلطنة وله في كل مقام منازل من أول إعداد الأسباب إلى آخره ومن أول سلوك البوادي إلى آخره ومن أول أركان الحج إلى آخره وليس قرب من ابتدأ بأركان الحج من السعادة كقرب من هو بعد في إعداد الزاد والراحلة ولا كقرب من ابتدأ بالسلوك بل هو أقرب منه]

Ve likā-i Bārī saᶜādetine ve enbiyā-i ᶜizāmın matlūbu olup fehm-i ᶜavāmm u mütekellimīne mesbūk olunanın gayrısı olan rūy-ı Hazret-i Melik-i müteᶜālin nazarı niᶜmetine üç mertebe vardır ki o mertebeleri āti'z-zikr olan misāle bi'l-müvāzene maᶜlūm ve mefhūmun olurlar. Misāl odur ki:

Bir efendi, kölesine "Eger sen farīza-i haccı tamāmen edā ettinse ᶜıtk ile mülke cemīᶜan vāsıl olursun. Ve eger tarīk-i hacca bedᵓ ve levāzimāt-ı rāhiyeye istiᶜdād edip ve bir māniᶜ-i zarūrī hulūlü ile ondan müteᶜavvık oldunsa sana yalnız ᶜıtk ile şeḳā-i rıkktan halāslık vardır, saᶜādet-i mülk yoktur" diye o ᶜabd-i memlūkunun ᶜıtkı ve mülkten temkīni farīza-i haccı tamāmen edāsına şart ve taᶜlīk etse artık ᶜabd-i memlūkun sunūf-ı aᶜmālden üç nevᶜ işi vardır ki birincisi şirā-i nāka ve hırz-ı rāviye ve iᶜdād-ı zād u rāhile gibi esbāb-ı seferiyyenin tehyiᵓe ve tedārük ve istihzārıdır ve ikincisi Kaᶜbe-i mükerremeye müteveccihen menzilen baᶜde menzil müfārakat-i vatan etmesi ve üçüncüsü aᶜmāl-i hacc ile rüknen baᶜde rükn iştigāl eylemesi kaziyyeleridir. Ve eger o köle şol aᶜmāl-i mütenevviᶜaya muvaffak olup üzerine meşrūt olan farīza-i haccı tamāmen edā ve ikmāl eyler ise baᶜde'l-ferāg ve intizā heyᵓetü'l-ihrām ve itmām-ı tavāfu'l-vedāᶜ mülk ve saltanata müteᶜarriz olmağa istihkākı olur. Ve her bir makāmda onun menāzili vardır, yaᶜnī tedārük-i esbāb-ı

seferiyyenin bedᵓinden nihāyetine ve sülūk-ı bevādī bedsinden āhirine ve aᶜmāl-i haccın evvelinden āhirine kadar o makāmlarda müteᶜaddid menāzil ve mevātını vardır. Ve aᶜmāl-i hacca bedᵓ ve mübāşeret eden kimse ondan daha ziyāde yakın ve karībdir. Ve henüz tedārük-i zād u rāhileye meşgūl olan kimsenin kurbeti sülūk-ı bevādīye bedᵓ eden kimsenin kurbeti gibi olamaz, behemehāl yine sülūka başlamış olan zāt ondan daha ziyāde akreb ve yakındır.

[فالعلوم أيضا على ثلاثة أقسام قسم يجري مجرى إعداد الزاد والراحلة وشراء الناقة وهو علم الطب والفقه وما يتعلق بمصالح البدن في الدنيا وقسم يجري مجرى سلوك البوادي وقطع العقبات وهو تطهير الباطن عن كدورات الصفات وطلوع تلك العقبات الشامخة التي عجز عنها الأولون والآخرون إلا الموفقين فهذا سلوك الطريق وتحصيل علمه كتحصيل علم جهات الطريق ومنازله وكما لا يغني علم المنازل وطرق البوادي دون سلوكها كذلك لا يغني علم تهذيب الأخلاق دون مباشرة التهذيب ولكن المباشرة دون العلم غير ممكن وقسم ثالث يجري مجرى نفس الحج وأركانه وهو العلم بالله تعالى [وصفاته] وملائكته وأفعاله]

İşte ᶜulūm dahi üç kısm üzeredir. Bir kısmı ki dār-ı dünyāda mesālih-i bedene müteᶜallik olan ᶜilm-i tıbb u fıkh emsāli gibi ᶜulūmdur, onlar iᶜdād-ı zād u rāhileye ve iştirā-i nākanın mecrālarında cārīdirler.

Ve dīger kısmı ki zümre-i muvaffakīn mā-ᶜadāsı mecmūᶜ-ı evvelīn ü āhırīn onun tulūᶜundan ᶜāciz ve kāsır kalan ᶜakabāt-ı şāmiha-i ahlāk-ı rediyye ile küdūrāt-ı sıfāt-ı bātıniyyenin tathīrine dāir olan ᶜulūmdur, o dahi sülūk-ı bevādī ve katᶜ-ı akabāt mecrāsında cārīdirler. Ve bu sülūk-ı tarīk ile ᶜilminin tahsīli dahi o sülūk-ı tarīk ve ᶜilm-i cihāt u menāzilin tahsīli gibidir. Ve sülūk-ı tarīk etmeden ᶜilm-i menāzil ü turuk-ı bevādī fāide ve gınā vermediği gibi tehzīb-i ahlāk u tıbāᶜa mübāşeret etmeden tehzīb-i ahlāk ᶜilmi dahi kezālik gınā ve fāide vermez, velākin bilā-ᶜilm mübāşeret etmek dahi mümkin değildir.

Ve üçüncü kısmı ki maᶜrifetullāh ve maᶜrifet-i efᶜāli ile maᶜrifet-i melāikesi idi, nefs-i hacc ve erkānı mecrāsında cārīdir.

[وجميع ما ذكرناه في تراجم علم المكاشفة وههنا نجاة وفوز بالسعادة والنجاة

حاصلة لكل سالك للطريق اذا كان غرضه المقصد الحق وهو السلامة]

Ve ᶜilm-i mükāşefe tercümelerinde ve burada bizim bu zikr ettiğimiz eşyānın mecmūᶜu fevz-i saᶜādet ü necāt olup ammā necāt her bir sālik-i tarīka hāsıldır, eger o sālik sülūktan garazı maksad-ı haktır ve o necāt dahi ancak helākten bir selāmettir.

[وأما الفوز [182] بالسعادة فلا يناله إلا العارفون بالله تعالى وهم المقربون المنعمون في جوار الله تعالى بالروح والريحان وجنة النعيم وأما الممنوعون دون ذروة الكمال فلهم النجاة والسلامة كما قال الله عز وجل ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ﴾ وكل من لم يتوجه إلى المقصود ولم ينتهض له أو انتهض إلى جهته لا على قصد الامتثال والعبودية بل لغرض عاجل فهو من أصحاب الشمال ومن الضالين فله ﴿نُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ﴾[324] واعلم أن هذا ﴿هُوَ حَقُّ الْيَقِينِ﴾[325] عند العلماء الراسخين]

Ve fevz-i saᶜādet-i niᶜmet-i ᶜazīmesi ise, zāt-ı zü'l-celāl civārında revh ve reyhān ve cennet-i naᶜīm ile münaᶜᶜam ve mukarreb olan zümre-i ᶜārifīnden başka bir kimse ona nāil olamaz, çünkü zirve-i kemāl mā-dūnunda kalıp o makām-ı bülend ü ᶜālīden memnūᶜ olanların yalnız necāt ve selāmetleri vardır, nitekim zāt-ı zü'l-celāl kelām-ı kadīminde buyurdu ki ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ﴾[326] Ve hulāsa-i mazmūn-ı tefāsīr-i şerīfeleri: "Eger o müteveffā sābıkīn-i mukarrebīnden ise ona kabr ve kıyāmette rāhat ve hayāt-ı tayyibe-i dāime ve tahiyyet-i melāike ile şümūm-ı rāyiha-i nefīse ve cennet-i naᶜīm vardır. Ve eger o vefāt eden ashāb-ı yemīnden ise ona denir ki ihvānın ashāb-ı yemīn sana selām eder. O selām ona ehl-i cennet idüğine müjdedir. Ve eger o fevt

324 el-Vākıa, 56/93-94

325 Bu āyet-i kerīmenin tamamı: ﴿ إِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴾ "Şüphesiz bu, kesin gerçektir." el-Vākıa 56/95.

326 "Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve naᶜīm cenneti vardır. Eğer, Ahiret mutluluğuna ermiş kişilerden ise "Selām sana Ahiret mutluluğuna ermişlerden!" denir." el-Vākıa, 56/88-91.

olan ehl-i dalāl ve mükezzib ve ashāb-ı şimālden ise o kimse kabrde ziyāfeti cehennemin duhānı ve kaynamış suyu ve kıyāmette āteşe īsāldir."

Bu üç fırka hakkında zikr olunan elbette şekksiz hak ve yakīndir. Ve her kim ki maksada kalkıp müteveccih olmaz veyāhūd kalkar ammā o nehzat ve kıyāmı kasd-ı imtisāl ü ᶜubūdiyyetle olmayıp ancak bir garaz-ı ᶜācil için olmuştur. O kimse ashāb-ı şimāl ve gürūh-ı dāllindendir, kabrde ziyāfeti dūd-ı cehennem ve kaynamış suyu olup ve kıyāmette dahi vusūl-i nār-ı cahīmdir. Ve bil ve āgāh ol ki ᶜulemā-i rāsihīn katında hakk-ı yakīn odur. Ve bu zikr olunan āyāt-ı kerīme Mekke-i mükerremede nāzil ve doksan altı āyeti şāmil olan sūre-i Vākıᶜāt āyātındandır. Ve musannif-i merhūm "ᶜulemā-i rāsihīn katında hakk-ı yakīn odur" demesi için taᶜlīl edip dedi ki:

[أعني أنهم أدركوه بمشاهدة من الباطن هي أقوى وأجلى من مشاهدة الأبصار وترقوا فيه عن حد التقليد لمجرد السماع وحالهم حال من أخبر فصدق ثم شاهد فحقق وحال غيرهم حال من قبل بحسن التصديق والإيمان ولم يحظ بالمشاهدة والعيان]

Zīrā ᶜulemā-i rāsihīn müşāhede-i ebsārdan akvā ve eclā olan basīret-i bātıniyye ile o hakkı görüp idrāk birle o nazar ve idrākte hadd-i taklīdden semā-ı mücerrede irtikā etmişlerdir ve onların hāli o kimsenin hāli gibidir ki bir şeyde ihbār olunup tasdīk ettikten sonra o şeyi müşāhede edip bi'l-muᶜāyene onu tahkīk etmiştir. Ve dīgerlerinin ahvāli ise müşāhede ve ᶜayāndan behre almaksızın o haberi hüsn-i tasdīk ile kabūl etmek hālleridir. Ve "leyse'l-haberu ke'l-ᶜayān", elbette muᶜāyenede mezīd-i tahkīk ü yakīn vardır.

[فالسعادة وراء علم المكاشفة وعلم المكاشفة وراء علم المعاملة التي هي سلوك طريق الآخرة وقطع عقبات الصفات وسلوك طريق محو الصفات المذمومة وراء علم الصفات وعلم طريق المعالجة وكيفية السلوك في ذلك وراء علم سلامة البدن ومساعدة أسباب الصحة وسلامة البدن بالاجتماع والتظاهر والتعاون الذي يتوصل به إلى الملبس والمطعم والمسكن وهو منوط بالسلطان وقانونه في ضبط الناس على منهج العدل والسياسة في ناصية الفقهاء وأما أسباب الصحة ففي ناصية الطبيب

ومن قال العلم علمان علم الأبدان وعلم الأديان وأشار به إلى الفقه أراد به العلوم الظاهرة الشائعة لا العلوم الغريزة الباطنة]

İşte bu siyāk ve bu mukāyese mūcebince saᶜādet-i mezkūre ᶜilm-i mükāşefenin verāsındadır. Ve ᶜilm-i mükāşefe dahi sülūk-ı tarīk-i āhiretten ᶜibāret olan ᶜilm-i muᶜāmelenin verāsındadır. Ve sülūk-ı tarīk-i āhiret ve katᶜ-ı ᶜakabāt-ı sıfāt yaᶜnī mahv-ı sıfāt-ı mezmūme ᶜilmi ᶜilm-i sıfātın verāsındadır. Ve tarīk-i muᶜālece ce o tarīkte keyfiyyet-i sülūk ᶜilmi selāmet-i beden ᶜilmi verāsındadır. Ve müsāᶜade-i esbāb-ı sıhhat u selāmet-i beden dahi ancak melbes ve matᶜam ve meskene mūsıl olan içtimāᶜ ve tezāhür ve teᶜāvün iledir. Ve bu içtimāᶜ ve tezāhür ve teᶜāvün dahi selātīn ile menhec-i ᶜadl üzere nāsı zabt eden kānūnlarına menūttur. Ve siyāset nāsıye-i fukahāda ve esbāb-ı sıhhat nāsıye-i etıbbādadır. Ve o kimse ki ᶜilm ikidir demiş ki ᶜilm-i ebdān ve ᶜilm-i edyāndır diye onunla fıkha işāret etmiştir, ondan ᶜulūm-ı zāhire-i şāyiᶜayı murād etmiş, ᶜulūm-ı garīze-i bātıniyyeyi kasd etmemiştir.

[Bahs fī ᶜİlmi't-Tıbbi ve'l-Fıkh]

[فإن قلت لم شبهت علم الطب والفقه بإعداد الزاد والراحلة فاعلم أن الساعي إلى الله تعالى لينال قربه هو القلب دون البدن ولست أعني بالقلب اللحم المحسوس بل هو من أسرار الله عز وجل لا يدركه الحس ولطيفة من لطائفه تارة يعبر عنه بالروح وتارة بالنفس المطمئنة والشرع يعبر عنه بالقلب لأنه المطية الأولى لذلك السر وبواسطته صار جميع البدن مطية وآلة لتلك اللطيفة وكشف الغطاء عن ذلك السر من علم المكاشفة وهو مظنون به بل لا رخصة في ذكره وغاية المأذون فيه أن يقال هو جوهر نفيس ودر عزيز أشرف من هذه الأجرام المرئية وإنما هو أمر إلهي كما قال تعالى ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾]

Ve misāl-i mezkūreye ᶜulūmun mukāyeselerinde sen ᶜilm-i tıbb u fıkhı niçin iᶜdād-ı zād u rāhileye teşbīh ettin der isen, onu dahi böylece bil ki kurbüne nāil olmak üzere zāt-ı zü'l-celāle saᶜy edici gönüldür, beden değildir. Ve ben gönülden murādım işbu lahm-ı mahsūs değildir, ancak gönülden benim murādım esrār-ı ilāhiyyeden hiss ile idrāk olunmayan sırr ve latīfedir ki gāh ona rūh taᶜbīr olunmuş ve gāh nefs-i mut-

maᵓinne denilmiş ve şerᶜ-i şerīf ona kalb yaᶜnī gönül taᶜbīr etmiştir. Ve ona kalb taᶜbīri dahi kalb onun matiyye ve merkūbu bulunduğu haysiyetledir, çünkü kalb-i beşer o sırra matiyye-i ūlādır ve onun vāsıtasıyla cemīᶜ-i beden o sırr ve latīfeye matiyye ve ālet olagelmiştir. Ve bu sırr yüzünden keşf-i gıtā ve refᶜ-i nikāb etmek ᶜilm-i mükāşefe şānındandır. Ve o ᶜilm ile buhl olunmuş; onun zikr ve beyānına ruhsat yoktur. Ve bu bābda meᵓzūnun fīh olan beyān bu kadar ki o sırr-ı mestūr-ı mezkūr hakkında denile ki işbu ecrām-ı merᵓiyyeden [183] eşref bir dürr-i ᶜazīz ve cevher-i nefīstir. Ve o dahi ancak emr-i ilāhīdir, nitekim zāt-ı zü'l-celāl hakkında buyurdu ki ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾[327] Ve hulāsa-i tefsīr-i celīli: "Ey benim nebiyy-i zī-şānım, senden rūh üzerine suᵓāl ederler. Sen de ki rūh benim rabbimin emrindendir."

[وكل المخلوقات منسوبة إلى الله تعالى ولكن نسبته أشرف من نسبة سائر أعضاء البدن فللّه الخلق والأمر جميعا والأمر أعلى من الخلق]

Ve kāffe-i mahlūkāt kezālik zāt-ı zü'l-celāle mensūbdur, ammā onun nisbeti bedenin aᶜzā-i sāiresi nisbetinden eşreftir, zīrā ki halk ve emr cümleleri zāt-ı zü'l-celālindir, velākin emr halktan aᶜlā ve yücedir.

[وهذه الجوهرة النفيسة الحاملة لأمانة الله تعالى المتقدمة بهذه الرتبة على السموات والأرضين والجبال إذ ﴿أَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾[328] من عالم الأمر ولا يفهم من هذا أنه تعريض بقدمها فإن القائل بقدم الأرواح مغرور جاهل لا يدري ما يقول فلنقبض عنان البيان عن هذا الفن فهو وراء ما نحن بصدده والمقصود أن هذه اللطيفة هي الساعية إلى قرب الرب لأنها من [أمر] الرب فمنه مصدرها وإليه مرجعها]

Ve semāvāt ve arazīn ve cibāl tahammülünden havf ile izhār-ı ᶜacz

---

327 "Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir." el-İsrā, 17/85.

328 Āyet-i kerīmenin öncesine de telmih vardır bu pasajda. Ayetin tamamı: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir." Ahzāb, 33/72

ü kusūr edip kabūlünden ibā ettikleri emānete hāmil olan ve bu rütbe ile yer ve gök ve dağlara mütekaddime bulunan işbu cevhere-i nefīse ʿālem-i emrdendir. Ve bundan onun kıdemine bir taʿrīz anlaşılmasın, zīrā ki kıdem-i ervāh ile kāil olan kimse ancak dediğini bilmez bir cāhil-i magrūr ve nādān-ı bī-şuʿūrdur. Ervāh kadīmī değillerdir. Biz bu fennin beyānından ʿinān-ı hāme ve tibyānı tutup keff etmeliyiz, çünkü sadedinde bulunduğumuz bahsin mā-verāsında bir bahstir ve burada bizim beyān ve taʿrīften murādımız ancak kurb-ı rabba saʿy eden latīfedir ki zāt-ı zü'l-celāle saʿy eden odur, beden değildir ki o latīfe ʿālem-i emrden olup dāimā kurb-ı rabbānīye saʿy edicidir, zīrā ki zāt-ı zü'l-celāl emrinden sādır olmuştur ve merciʿi dahi zāt-ı zü'l-celāldir.

[وأما البدن فمطيتها التي تركبها وتسعى بواسطتها فالبدن لها في طريق الله تعالى كالناقة للبدن في طريق الحج وكالراوية الخازنة للماء الذي يفتقر إليه البدن فكل علم مقصده مصلحة البدن فهو من جملة مصلحة المطية ولا يخفى أن الطب كذلك فإنه قد يحتاج إليه في حفظ الصحة على البدن ولو كان الإنسان وحده لاحتاج إليه والفقه يفارقه في أنه لو كان الإنسان وحده ربما كان يستغني عنه ولكنه خلق على وجه لا يمكن أن يعيش وحده إذ لا يستقل بالسعي وحده في تحصيل طعامه بالحراثة والزرع والخبز والطبخ وفي تحصيل الملبس والمسكن [وفي] إعداد آلات ذلك كله فاضطر إلى المخالطة والاستعانة]

Ve beden ise rūha ancak bir matiyyedir ki rūh onu binip kurb-ı yezdānīye onun vāsıtasıyla saʿy eder ve bu sūrette fī-tarīkillāh beden rūha fī-tarīki'l-hacc beden için nāka ve beden ona muhtāc ve müftekır olacak suyun hāzin ve hāfızı olan rāviye gibidir. Ve her ʿilm ki maksadı maslahat-ı bedendir, o dahi matiyyenin cümle-i maslahalarındandır. Ve hafī değildir ki ʿilm-i tıbb dahi böylecedir, zīrā bedenin sıhhati muhāfazası için ʿilm-i tıbba ihtiyāc vākiʿ olur, hattā bir ādem ki dār-ı dünyāda yalnız olmuş olsa bile ona yine muhtāc olurdu. Ve fıkh ise egerçi insān yalnız olmuş olsaydı mümkin ki ondan müstagnī olurdu ve bu cihetle ʿilm-i tıbba müfārakat ederse de lākin nevʿ-i beşer böyle bir vech üzerine halk olmuş ki dār-ı dünyāda yalnızlıkla taʿayyüş etmeğe muktedir olamaz, çünkü meʾkūl ve taʿāmı için hirāset ve zirāʿat ve tabha muhtāc bulunmuş ve bunların tahsīline yalnız saʿy etmekte kendisi müstakil olamaz,

behemehāl bir muᶜāvenete muhtācdır. Ve melbes ve meskenin tahsīlinde dahi kezālik yalnızlıkla saᶜyine müstakil olamaz, lā-siyyemā bu mevādd-ı melzūmenin husūlüne muktezī bulunan kāffe-i ālāt u edevātın tedārükü için pek çok iᶜāneye muhtāc bulunmuştur ve bu sebebden iᶜāne ve muhālataya muztarr oldu.

[ومهما اختلط الناس وثارت شبهاتهم تجاذبوا أسباب الشهوات وتنازعوا وتقاتلوا وحصل من قتالهم هلاكهم بسبب التنافس من خارج كما يحصل هلاكهم بسبب تضاد الأخلاط من داخل وبالطب يحفظ الاعتدال في الأخلاط المتنازعة من داخل وبالسياسة والعدل يحفظ الإعتدال في التنافس من خارج وعلم طريق اعتدال الأخلاط طب وعلم طريق اعتدال أحوال الناس في المعاملات والأفعال فقه وكل ذلك لحفظ البدن الذي هو مطية]

Ve nās yekdīgerleriyle ihtilāt edip arada gubār-ı şübehāt koptukça beynlerinde esbāb-ı şehevātı tecāzüb kılınıp ve keşākeşlikleriyle bir münāzaᶜa ve mukātele mütevellid ve vākiᶜ olur ve kıtāllerinden helākleri hāsıl olur. Ve o helākleri dahi münāfeseleri sebebi ile hāricden mütekevvin olur, nitekim tezādd-ı ahlāt sebebi ile dāhilden helākleri vākiᶜ olur. Ve dāhilden ahlāt-ı mütenāziᶜada olan iᶜtidāl ᶜilm-i tıbb ile muhāfaza olunur ve hāricden tenāfüste olan iᶜtidāl ᶜadl ve siyāset ile hıfz olunur. Ve ᶜilm-i tarīk-i iᶜtidāl-i ahlāt ᶜilm-i tıbdır ve muᶜāmelāt ve efᶜālde ahvāl-i nāsın ᶜilm-i tarīk-i iᶜtidāli ᶜilm-i fıkhtır ve bunların mecmūᶜu matiyye-i rūh olan beden-i insānın muhāfazası içindir.

[فالمتجرد لعلم الفقه أو الطب إذا لم يجاهد نفسه ولا يصلح قلبه كالمتجرد لشراء الناقة وعلفها وشراء الراوية وخرزها إذا لم يسلك بادية الحج والمستغرق عمره في دقائق الكلمات التي تجري في المجادلات الفقهية كالمستغرق عمره في دقائق الأسباب التي بها تستحكم الخيوط التي تخرز بها الراوية للحج ونسبة هؤلاء من السالكين لطريق إصلاح القلب الموصل إلى علم المكاشفة كنسبة أولئك إلى سالكي طريق الحج و ملابسي أركانه فتأمل هذا أولا واقبل النصيحة مجانا ممن قام عليه ذلك غالبا ولم يصل إليه إلا بعد جهد جهيد وجراءة تامة على مباينة الخلق العامة والخاصة في النزوع من تقليدهم بمجرد الشهوة فهذا القدر كاف في وظائف المتعلم]

Kaldı ki nefsi ile mücāhede ve kalbini ıslāh etmeksizin ʿilm-i fıkh ve ʿilm-i tıbba mütecerrid olan kimseler tarīk-i hacc için iştirā-i nāka ve iştirā-i ʿalef-i nāka ile iştirā-i rāviye ve hırz-ı rāviyeye mütecerrid olup bādiye-i haccı sülūk etmeyen ādemlere benzer [184] ve mücādelāt-ı mesāil-i fıkhiyyede cārī olan kelimātın tedkīkine ʿömrü müstagrak olan kimse tarīk-i hacca muktezī olan rāviyenin dikişine īcāb eden iplikle-rin dekāyık-ı esbāb-ı istihkāmiyyelerine ʿömrü müstagrak olmuş olan ādeme benzer. Ve onların ʿilm-i mükāşefeye mūsıl olan tarīk-i ıslāh-ı kalb sāliklerine nisbetleri bunların tarīk-i hacca sālik ve erkān-ı hacca mülābis olanlara olan nisbetleri gibidir. İşte buna teʾemmül eyle ve baʿ-dehu bu nasīhati meccānen kabūl eyle o kimseden ki bu ʿilm ve nasīhat onun üzerine pek çok pahalı olmuştur ve cehd-i cehīd etmeyince buna vāsıl olamamıştır, zīrā ki ʿavāmm ve havāssa mücerred şehvette olan taklīdin halʿ ve nezʿiyle halkın mübāyenetlerine vukūʿ bulan cürʾet ve bu yolda çekilen mihen ve meşakkat az bir şey olmaz. Ve bu kadarca beyān vazīfe-i müteʿallimlere kāfīdir.

Beyānu Vezāʾifi'l-Murşidi'l-Muʿallim

[بيان وظائف المرشد المعلم]

Mürşid ve muʿallimin vezāyifi beyānındadır:

[اعلم أن للإنسان في علمه أربعة أحوال كحاله في اقتناء الأموال إذ لصاحب المال حال استفادة فيكون مكتسبا وحال ادخار لما اكتسبه فيكون به غنيا عن السؤال وحال إنفاق على نفسه فيكون منتفعا وحال بذل لغيره فيكون به سخيا متفضلا وهو أشرف أحواله فكذلك العلم يقتنى كما يقتنى المال فله حال طلب واكتساب وحال تحصيل يغني عن السؤال وحال استبصار وهو التفكر في المحصل والتمتع به وحال تبصير وهو أشرف الأحوال]

Ey tālib-i saʿādet-i ebediyye, bil ve āgāh ol ki her bir insānın ʿilminde iḳtinā-i mālda olan hāli gibi dört hāli vardır, çünkü sāhib-i māl için bir hāl-i istifāde var ki müktesib olur, yaʿnī māl kazanır ve hāl-i iddi''ār var ki onunla suʾāl etmekten ganī olur, yaʿnī kazandığı mālı vakt-i ih-tiyācına saklar da zengin olur ki dilencilik züllünden vāreste ve ganī

olur ve dahi nefsine infāk etmek hāli var ki kazandığı māl ile müntefiᶜ ve mütemettiᶜ olur ve dahi dīgerine bezl etmek hāli var ki onunla sehī ve cevād olur ve hem dahi akrān ve emsāline mütefaddil olur ve bu hāl onun eşref-i ahvālidir.

İşte ᶜilm dahi böyledir, çünkü māl cibāyeti gibi cibāyet olunur ki tālibi evvelā ᶜilmi taleb ve iktisāb eder ki buna hāl-i istifāde denilir. Ve dahi hāl-i tahsīli vardır ki okuduğu ᶜilm ile suᵓāl etmekten müstagnī olur. Ve hāl-i istibṣārı dahi var ki okuduğu ve tahsīl ettiği ᶜilmde tefekkür ve onunla temettuᶜ eder. Ve hāl-i tabṣīri vardır ki tālib ve müstehakkına onu neşr edip irşād ve taᶜlīm eyler ki bu hāl onun eşref-i ahvālidir.

[فمن علم وعمل وعلم فهو الذي يدعى عظيما في ملكوت السماوات فإنه كالشمس تضيء لغيرها وهي مضيئة في نفسها وكالمسك الذي يطيب غيره وهو طيب والذي يعلم ولا يعمل به كالدفتر الذي يفيد غيره وهو خال عن العلم وكالمسن الذي يشحذ غيره ولا يقطع والإبرة التي تكسو غيرها وهي عارية وذبالة المصباح تضيء لغيرها وهي تحترق كما قيل: بيت،

"مَا هُوَ إِلَّا ذُبَالَةٌ وُقِدَتْ || تُضِيءُ لِلنَّاسِ وَهْيَ تَحْتَرِقُ"[329]

ومهما اشتغل بالتعليم فقد تقلد أمرا عظيما وخطرا جسيما فليحفظ آدابه ووظائفه]

Ve binābertīn her kim ki okudu ve okuduğu ᶜilm ile ᶜamel edip dīgerini dahi taᶜlīm etti, o kimseye melekūt-ı semāvātta ᶜazīm denilir, zīrā zātında muḍīᵓ ve āherine ziyā verip rūşen-dār olan güneşe benzer ve dahi zātında ṭīb ve başkasını tatyīb eden misk ve ᶜanbere benzer. Ve o kimse ki okur ve ᶜilmiyle ᶜamel etmez, āherine müfīd ve zātı ᶜilmden hālī olan defter veyā āheri tīz ve keskin edip kendisini kesmez bileği taşı veyā başkasını giydirir ve kendisi ᶜārī ve çıplak gezen iğne gibidir veyāhūd kendi zātını yakıp ve gayrısını rūşen eden çerāg fetīlesi gibidir, nitekim nazmen denilmiş ki "مَا هُوَ إِلاَّ" ilā āhiri'l-beyt. Ve hulāsa-i

329 Beyit el-Abbās b. el-Ahnef'e aittir. Bkz. *el-Kāmil fi'l-luga ve'l-Edeb*, 30110; *Tabakātu'ş-Şuᶜarā*, 1/255; *Dīvānu'l-Maᶜānī*, 1/263; *Vefeyātu'l-Aᶜyān*,3/23. "تبصذ" yerine "تدقو"

müfādı: "Zāten yanıp ᶜāleme rūşenlik veren bir yanmış çerāg fetīlesinden gayrı başka bir şey değildir; ancak öyle bir hālde yanmış bir fetīledir, yaᶜnī ki fetīleye benzer bir şeydir." Ve her ne vakt ki taᶜlīm ile müştagil olur, o vakt boynuna bir emr-i ᶜazīm ve hatar-ı cesīm kılādesi takıp taᶜlīk ve taklīd etmiş olur, gerektir ki onun ādāb ve vezāyifini hıfz etsin.

[الوظيفة الأولى: الشفقة على المتعلمين وأن يجريهم مجرى بنيه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ" بأن يقصد إنقاذهم من نار الآخرة وهو أهم من إنقاذ الوالدين ولدهما من نار الدنيا]

Birinci vazīfesi odur ki müteᶜallimīn üzerine şefkat etmektir ki onları ebnāsı mecrāsında cārī eder, nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ"[330] Yaᶜnī "Ben size ancak evlād için vālid gibiyim ki peder evlādına olduğu gibi şefkat ve muhāfaza etmekteyim." Yaᶜnī onları nār-ı āhiretten vikāye ve inḳāẕ ve tahlīs etmek esbābında bulunup onda bir saᶜy-ı belīg ede, nitekim ebeveyn evlādlarını nār-ı dünyādan vikāye ve hıfz ve inḳāẕ ve tahlīs ederler.

[ولذلك صار حق المعلم أعظم من حق الوالدين فإن الوالد سبب الوجود الحاضر والحياة الفانية والمعلم سبب الحياة الباقية ولولا المعلم لانساق ما حصل من جهة الأب إلى الهلاك الدائم وإنما المعلم هو المفيد للحياة الأخروية الدائمة أعني معلم علوم الآخرة أو علوم الدنيا على قصد الآخرة لا على قصد الدنيا فأما التعليم على قصد الدنيا فهو هلاك وإهلاك نعوذ بالله منه]

Ve bunun için hakk-ı muᶜallim hakk-ı vālideynden aᶜzam olmuştur, zīrā ki vālid vücūd-ı hāzır ve hayāt-ı fāniyenin sebebidir ve muᶜallim hayāt-ı bākiyenin sebebidir. Ve muᶜallim olmasaydı peder cihetinden hāsıl olan şey helāk-i dāimīye sürülüp sevk olunurdu. Hayāt-ı uhreviyye-i dāimiyyeyi müfīd ancak muᶜallimdir, aᶜnī ᶜulūm-ı āhireti veyāhūd āhiret kasdıyla ᶜulūm-ı dünyāviyyeyi ifāde ve taᶜlīm eyleyen kimsedir, yoksa kasd-ı dünyā üzere taᶜlīm eylemek helāk ve ihlāktır, biz ondan Allāh'a sığınırız.

---

330 Ebū Dāvūd, Tahāret, 4, no: 8; İbn Māce, Tahāret, 16, no: 313; Nesāʾī, Tahāret, 36, no: 40.

[وكما أن حق أبناء الرجل الواحد أن يتحابوا ويتعاونوا على المقاصد كلها فكذلك حق تلامذة الرجل الواحد التحاب والتوادد ولا يكون إلا كذلك إن كان مقصدهم الآخرة ولا يكون إلا التحاسد والتباغض إن كان مقصدهم الدنيا فإن العلماء وأبناء الآخرة مسافرون إلى الله تعالى وسالكون إليه الطريق من الدنيا [185] [وسنوها] وشهورها منازل الطريق والترافق في الطريق بين المسافرين إلى الأمصار سبب التواد والتحاب فكيف السفر إلى الفردوس الأعلى والترافق في طريقه ولا ضيق في سعادة الآخرة فلذلك لا يكون بين أبناء الآخرة تنازع ولا سعة في سعادات الدنيا فلذلك لا ينفك عن ضيق التزاحم]

Ve bir ādemin evlādı beyninde husūl-i mahabbet ü müvālāt u tezāhür ü muᶜāvenāt muhikk ve lāyık olduğu gibi, bir muᶜallimin telāmizesi beyninde vukūᶜ-ı hubb u müvālāt ve kāffe-i makāsıdda husūl-i müzāhere vü muᶜāvenāt dahi lāyık ve muhikk olur, yaᶜnī dāimen ve müstemirren yekdīgerine meveddet ve muᶜāvenet icrāsı mefrūz olur. Ve telāmizenin maksadları āhiret olunca elbette böyle olur, başka hālleri olmaz. Ve maksadları dünyā ise beynlerinde kıskanmak ve mübāgazadan gayrı başka bir hāl olmaz, yaᶜnī umūr-ı dünyāviyyeden dolayı yekdīgerlerine dāimā hased ve muᶜādāt eylerler ve husūl-i makāsıdları üzere muᶜāvenet ve müzāheret eylemezler. Zīrā ki ᶜulemā ve ebnā-i āhiret zāt-ı zü’l-celāle müsāfirlerdir ve kurbüne varmak için dünyādan ona yol gidicilerdir ve dünyānın sinīn ve şühūru onlara göre makām ve menzilelerdir ve memālike gitmek üzere beyne’l-müsāfireyn yol arkadaşlığı sebeb-i hubb ü vedād u müvālāttır. Ve hāl böyle olunca firdevs-i aᶜlāya sefer etmek için o tarīkte olan mürāfakat ve arkadaşlık nice olur, yaᶜnī o tarīkin sālikleri beynlerinde nice hubb ve müvālāt ve muᶜāvenet ve müzāheret olmaz, elbette olur.

Lā-siyyemā saᶜādet-i āhirette ḍīḳ yoktur ki saᶜādeti geniştir, dar değil ki sālikleri beyninde bir izdihām ve tedāfüᶜ vukūᶜa gelip mūcib-i bugz u hased ü muᶜādātları ola. Ve bu sebebden dolayı ebnā-i āhiret beynlerinde münāzaᶜa vākiᶜ olmaz. Ve saᶜādet-i dünyā siᶜa ve genişliği olmadığından tarīki ḍīḳ-i tezāhümden münfekk olamaz, hemīşe sālik-

leri beyninde müzāhame ve keşākeş ve müdāfaᶜa vākiᶜ olup aralarında hased ve bugz ve ᶜadāvet tekevvün eder.

[والعادلون إلى طلب الرياسة بالعلوم خارجون عن موجب قوله تعالى ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾وداخلون في مقتضى قوله تعالى ﴿اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾]

Ve tarīk-i maᶜrifet-i ilāhiyyeden riyāset-i dünyeviyyeye meyl ve ᶜudūl ve ᶜilmleriyle taleb-i cāh u māl eden zevāt ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾[331] nass-ı celīlinin mūcibi olan hālden hāric ve ᶜādillerdir ve ﴿اَلْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾[332] nassı muktezāsına dāhillerdir ki tālib-i riyāset olmazlarsa kardaşlardır. Ve taleb-i riyāsete meyl ederlerse aᶜdālardır ki düşmanlık ederler demektir.

[الوظيفة الثانية: أن يقتدي بصاحب الشرع صلوات الله عليه وسلامه فلا يطلب على إفادة العلم أجرا ولا يقصد به جزاء ولا شكورا بل يعلم لوجه الله تعالى وطلبا للتقرب إليه ولا يرى لنفسه عليهم منة وإن كانت المنة لازمة عليهم بل يرى الفضل لهم إذ هذبوا قلوبهم لأن تتقرب إلى الله تعالى بزراعة العلوم فيها كالذي يعيرك الأرض لتزرع فيها لنفسك زراعة فمنفعتك بها تزيد على منفعة صاحب الأرض فكيف تقلده منة وثوابك في التعليم أكثر من ثواب المتعلم عند الله تعالى ولولا المتعلم لما نلت هذا الثواب فلا تطلب الأجر إلا من الله تعالى كما قال عز وجل ﴿وَيَا قَوْمِ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ﴾[333]]

Ve *muᶜallimin ikinci vazīfesi* sāhibü'ş-şerᶜ ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize iktidā etmek ki taᶜlīmi üzerine bir ücret istemeye ve taᶜlīminde bir cezā ve şükrāneyi taleb etmeye, ancak li-vechillāh taleben li't-takarrüb ilallāh hālisen muhlisen taᶜlīm eyleye. Ve hem dahi talebesi üzerine nefsi için bir minnet görmeye, velev ki onun minneti telāmizesine mülāzim ve onların üzerine lāzımdır ki ona minnet gö-

331 "Mü'minler ancak kardeştirler." el-Hucurāt, 49/10.

332 "O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar." ez-Zuhruf, 43/67.

333 "Ey kavmim! Buna karşı ben sizden herhangi bir mal da istemiyorum, Benim mükāfatım ancak Allah'a aittir." Hūd, 11/29.

reler. Belki nefsi üzerine onların fazlları olduğunu bile, çünkü zāt-ı zü’l-celāle takarrüb etmek için zirāᶜat-ı bezr-i ᶜilme gönüllerini tehzīb etmişler ki kendi nefsine bir ekin ekmek için ᶜāriyet ile tarlasını vermiş gibi olmuşlar. Elbette o tarlada senin menfaᶜatin onların menfaatlerinden daha ziyāde olacaktır, sen onlara nice minnet edebilirsin! İşte bu kabīlden olarak ᶜindallāh muᶜallimin sevābı dahi müteᶜallimin sevābından ziyādedir ve sevābı ekser olduğu hālde ona nice minnet edebilir! O hāl ile ki o müteᶜallim olmamış olaydı, o sevāb ona hāsıl olmazdı. Bināenaleyh sen zāt-ı zü’l-celālden gayrı bir ecr istemeyesin, nitekim zāt-ı zü’l-celāl demiştir: ﴿قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾[334] el-āyet ki hulāsa-i mazmūn-ı münīfi “De ki ben bunun üzerine sizden bir ecr istemem, benim ecrim ancak zāt-ı zü’l-celāl üzerinedir.”

[فإن المال وما في الدنيا خادم البدن والبدن مركب النفس ومطيتها والمخدوم هو العلم إذ به شرف الناس فمن طلب بالعلم المال كان كمن مسح أسفل مداسه بوجهه لينظفه فجعل المخدوم خادما والخادم مخدوما وذلك هو الانتكاس على أم الرأس ومثله هو الذي يقوم في العرض الأكبر مع المجرمين ناكسي رؤوسهم عند ربهم]

Zīrā ki māl ve menāl ve kāffe-i mevcūdāt-ı dünyā cihānda bedene hizmetçilerdir. Ve beden dahi nefsin merkūb ve maṭiyyesidir. Ve mahdūm ancak ᶜilmdir, çünkü şeref-i nās onunladır ve hāl böyle olunca artık ᶜilmi ile mālı isteyen kimse ancak o kimseye benzer ki kendi papucunun dibini kendi yüzü ile siler de pāk eder ki bu ters muᶜāmele ile hādimi mahdūm ve mahdūmu hādim kılmıştır. İşte baş tepesi üzere olan intikās budur, yaᶜnī baş ayak yerine ve ayak baş yerine komak. Ve onun meselidir o ki zümre-i mücrimīn ile ᶜarz-ı ekberde huzūr-ı rabbü’l-ᶜālemīnde müntekisü’r-reᵓs olarak kalkar durur.

[وعلى الجملة فالفضل والمنة للمعلم فانظر كيف انتهى أمر الدين إلى قوم يزعمون أن مقصودهم التقرب إلى الله تعالى بما هم فيه من علم الفقه والكلام والتدريس فيهما وفي غيرهما فإنهم يبذلون المال والجاه ويتحملون أصناف الذل

334 “De ki: Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum.” el-Enᶜām, 6/90; eş-Şūrā, 42/23.

في خدمة السلاطين لاستطلاق الجرايات ولو تركوا ذلك لتركوا ولم يختلف إليهم أحد ثم يتوقع المعلم من المتعلم أن يقوم له في كل نائبة وينصر وليه ويعادي عدوه وينتهض جهارا له في حاجاته ومسخرا بين يديه في أوطاره فإن قصر في حقه ثار عليه وصار من أعدى أعدائه فأخسس بعالم يرضى لنفسه بهذه [186] المنزلة ثم يفرح بها ثم لا يستحي من أن يقول غرضي من التدريس نشر العلم تقربا إلى الله تعالى ونصرة لدينه فانظر إلى الأمارات حتى ترى ضروب الاغترارات]

Ve ᶜale'l-cümle taᶜrīfi fazl ve minnet muᶜallimindir. İmdi sen nazar edip bak ki emr-i dīn nice bir kavme müntehī olmuş ki o kavm zuᶜm ederler ki ᶜilm-i fıkh u kelāmdan hisse-yāb oldukları maᶜlūmātın neşr ve tedrīsinde murād-ı garaz u maksadları zāt-ı zü'l-celāle takarrüb eylemektir, hālbuki istiṭlāk-ı cirāyāt için māl ve cāhı bezl edip hidmet-i selātīn ile sunūf-ı mezellete mütehammil olurlar ki bunu terk etmiş olsalar metrūk olurlar ve onlara bir kimse gidip gelmezdi. Ve ondan sonra muᶜallim, müteᶜallimden tevakkuᶜ ve ümīd eyler ki o müteᶜallim onun her bir musībeti ile kıyām ve dostuna nusret ve düşmanına ᶜadāvet edip birle onun her bir işine cihāren intihāḍ ve hizmet ede. Ve'l-hāsıl her bir hācetine müsahharen yanında bulunmaklığını meʾmūl eyler ve eger bu bābda hakkında muḳaṣṣır olursa üzerine kalkıp onun aᶜdā-yı adüvvünden olur. Ve bu sıfatla bulunan ᶜālim ne ᶜaceb dūn ve hasīs bir ᶜālimdir ki kendi nefsine işbu mezelleyi beğenip ve onunla rāzī ola ve bununla şād ve mesrūr olup ben bu tedrīs ü neşr-i ᶜilmden garazım nusret-i dīn ve kurb-i rabbü'l-ᶜālemīndir diye iddiᶜā etmekten utanıp hayā etmeye. Artık sen ᶜalāmāt ve emārāta bak ki envāᶜ-ı igtirārātı bilesin.

[الوظيفة الثالثة: أن لا يدع من نصح المتعلم شيئا وذلك أن يمنعه من التصدي لرتبة قبل استحقاقها والتشاغل بعلم خفي قبل الفراغ من الجلي ثم ينبهه على أن الغرض بطلب العلوم القرب إلى الله تعالى دون الرياسة والمباهاة والمنافسة ويقدم تقبيح ذلك في نفسه بأقصى ما يمكن فليس ما يصلحه العالم الفاجر بأكثر مما يفسده]

Ve *muᶜallimin üçüncü vazīfesi*, müteᶜallimin nushundan bir şey bırakmamaktır, yaᶜnī onun nesāyih-i mukteziyesini tamāmen icrā ede.

Nesāyih-i mukteziyesi bunlardır ki:

Bir rütbeye müstehak olmadıkça o rütbeye tasaddī etmekten onu menʿ ede.

Ve ʿilm-i celīden fārig olmayınca ʿilm-i hafī ile müteşāgil olmaktan onu menʿ eyleye.

Ve taleb-i ʿilm ile garaz ve maksad ancak kurb-i Hazret-i Yezdān'dır ki taleb-i riyāset ü mübāhāt ve münāfese olmadığını bildire ve nefsinde dahi bunları aksā-yı imkānı ile takbīh ede, zīrā ki ʿālim-i fācirin ıslāhātı ifsādātından ekser değildir.

[فإن علم من باطنه أنه لا يطلب العلم إلا للدنيا نظر إلى العلم الذي يطلبه فإن كان هو علم الخلاف في الفقه والجدل في الكلام والفتاوى في الخصومات والأحكام فيمنعه من ذلك فإن هذه العلوم ليست من علوم الآخرة ولا من العلوم التي قيل فيها تعلمنا العلم لغير الله فأبى العلم أن يكون إلا لله وإنما ذلك علم التفسير وعلم الحديث وما كان الأولون يشتغلون به من علم الآخرة ومعرفة أخلاق النفس وكيفية تهذيبها فإذا تعلمه الطالب وقصده الدنيا فلا بأس أن يتركه فإنه يثمر له طمعا في الوعظ والاستتباع ولكن قد يتنبه في أثناء الأمر أو آخره إذ فيه العلوم المخوفة من الله تعالى المحقرة للدنيا المعظمة للآخرة وذلك يوشك أن يؤدي إلى الصواب في الآخرة حتى يتعظ بما يعظ به غيره ويجري حب القبول والجاه مجرى الْحَبِّ الذي يُنثر حوالي الفخ ليقتنص به الطير وقد فعل الله ذلك بعباده إذ جعل الشهوة ليصل الخلق بها إلى بقاء النسل وخلق أيضا حب الجاه ليكون سببا لإحياء العلوم وهذا متوقع في هذه العلوم]

Ve eger onun bātınından bildi ki ʿilmi dünyāya taleb eder, o vaktte taleb ettiği ʿilme nazar eyler ki eger ʿilm-i hilāf-ı mesāil-i fıkhiyye veyā ʿilm-i cedel-i kelām veyāhūd ʿilm-i fetāvā-yı husūm u ahkām ise ondan onu menʿ eder, zīrā ki bu ʿulūm ʿulūm-ı āhiretten değildirler ki haklarında "طَلَبْنَا الْعِلْمَ لِغَيْرِ اللهِ فَأَبَى أَنْ يَكُونَ إِلَّا لِلَّهِ" denilen ʿilmlerden değildirler. O ʿulūm ancak ʿilm-i tefsīr ü hadīs ve ʿilm-i āhiretten ve maʿrifet-i ahlāk-ı nefs ile keyfiyyet-i tehzībinden ʿulemā-i sālifenin müştagil oldukları ʿilmlerdir. Bu ʿulūmu dahi kasd-ı dünyā ile taʿallüm eylerse onu taleblerinde terk eylemekte bir beʾs olmaz, zīrā ki bu ʿulūm ona tamaʿ-ı vaʿz

u istitbāᶜa müsmir olurlar. Velākin ola ki esnā-i emrde veyāhūd āhir-i emrde nefsine mütenebbih olur, çünkü bu ᶜilmlerde zāt-ı zü'l-celālden muhavvif ve dünyāyı muhakkır ve āhireti muᶜazzım ᶜulūm vardır ki bu ᶜulūm āhirette savāb olan hāle müᵓeddī olmağa yaklaşır, hattā nāsa vākiᶜ olan vaᶜz ve nasīhati ile kendisi dahi mütteᶜiẓ ve mütenassıh ola. Ve bu bābda hubb-ı cāh u kabūl ona dāne-i tuzak mecrāsında cārī olur, nitekim tuzak etrāfında saçılan hubūbāt ile kuş tuzağa düşüp giriftār olur ki o tālib dahi o hubb-ı cāh u kabūl ile tarīk-i saᶜādet-i uhreviyyeye avlanıp da sālik olur. Zāt-ı zü'l-celāl ᶜibādında bu gibi efᶜāli halk ve īcād etmiştir. Meselā bekā-i nesl için ᶜibādda şehveti halk etmiş ve ihyā-yı ᶜulūma sebeb olmak üzere kezālik ᶜibādında hubb-ı cāhı halk eylemiştir. Mā-hasal bu hāl işbu ᶜulūmdan meᵓmūl ve mütevakkaᶜdır demektir.

[فأما الخلافيات المحضة ومجادلات الكلام ومعرفة التفاريع الغريبة فلا يزيد التجرد لها مع الإعراض عن غيرها إلا قسوة القلب وغفلة عن الله تعالى وتماديا في الضلال وطلبا للجاه إلا من تداركه الله برحمته أو مزج به غيره من العلوم الدينية ولا برهان على هذا كالتجربة والمشاهدة فانظر واعتبر واستبصر لتشاهد تحقيق ذلك في العباد والبلاد والله المستعان]

Ve hilāfiyyāt-ı mahza ve mücādelāt-ı kelām ve maᶜrifet-i tefārīᶜ-i garībe ise dīger ᶜulūmdan iᶜrāz ile maᶜan onlara tecerrüd ve iştigāl etmek kasvet-i kalb ve gaflet ve temādī-i dalāl ve taleb-i cāh u māldan gayrı bir nesneyi ziyāde etmezler, meger ki zāt-ı zü'l-celāl bir kimseyi rahmeti ile tedārük eder veyāhūd o mütecerrid ᶜulūm-ı dīniyyeden dahi bir nesneyi bu ᶜilmlere karıştırıp mezc etmiş olur, tecribe ve müşāhede gibi; buna bir burhān olamaz. Artık sen nazar-ı dikkatle bak ve iᶜtibār ve istibsār eyle, tā ki bunun tahkīkini ᶜibād ve bilādda görüp müşāhede edesin. Cümlemizin müsteᶜānı zāt-ı zü'l-celāldir.

Hulāsa-i kelām iştigāl-i ᶜilm-i hadīs ü tefsīr ü maᶜrifet-i ahlāk tarīk-i saᶜādete müᵓeddī olabilir, velākin ᶜilm-i hilāfiyyāt ve cedel-i kelām ve fetāvā-yı husūmet ve ahkām iştigāli fi'l-gālib o saᶜādete māniᶜdir [187] demek ister.

[وقد رئي سفيان الثوري رحمه الله حزينا فقيل له ما لك فقال صرنا متجرا لأبناء الدنيا يلزمنا أحدهم حتى إذا تعلم جعل قاضيا أو عاملا أو قهرمانا]

Ve dahi Süfyān-ı Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme bir hāl-i hüznde görünüp nen var diye ondan soruldukta "Biz ebnā-i dünyā için müttecir olmuşuz; bize ehad-i ebnāsı gelip mülāzemet eder, tā kim ᶜālim olur ve ᶜālim olunca onu kādī veyā ᶜāmil veyāhūd kahramān kılarlar!" diye buyurmuş.

[الوظيفة الرابعة: وهي من دقائق صناعة التعليم أن يزجر المتعلم عن سوء الأخلاق بطريق التعريض ما أمكن ولا يصرح وبطريق الرحمة لا بطريق التوبيخ فإن التصريح يهتك حجاب الهيبة ويورث الجرأة على الهجوم بالخلاف ويهيج الحرص على الإصرار إذ قال صلى الله عليه وسلم وهو مرشد كل متعلم "لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلا وَفِيهِ شَيْءٌ" وينبهك على هذا قصة آدم وحواء عليهما السلام وما نهيا عنه فما ذكرت القصة معك لتكون سمرا بل لتتنبه بها على سبيل العبرة ولأن التعريض [أيضا] يميل النفوس الفاضلة والأذهان الذكية إلى استنباط معانيه فيفيد فرح التفطن لمعناه رغبة في العلم به ليعلم أن ذلك مما لا يعزب عن فطنته]

Ve *muᶜallimin dördüncü vazīfesi* tarīk-i taᶜrīz ile mehmā-emken merd-i müteᶜallimi bi-tarīki'r-rahmet ve'l-lutf ve'ş-şefkat sū-i ahlāktan menᶜ ve zecr etmektir ki bu vazīfe sınāᶜat-i taᶜlīmin dekāyıkındandır. Yaᶜnī tālibin şeyh ve üstāzı eger sū-i ahlāktan bir hulku o tālibde görüp hiss ü teferrüs eyler ise hemān hakīmāne ve nerīmāne olarak tarīk-i reʾfet ve mezīd-i şefkat ile taᶜrīzen ona nush edip o sū-i hulktan onu menᶜ eyleye ki sarāhaten onun ᶜaybını ona söylemeye. Ve dahi sūret-i taᶜn u teşnīᶜ veyā hırs ve gazabını tehyīc ü teşyīd eder bir günā levm veyā tevbīh tarīki ile ona taᶜarruz eylemeye, zīrā ki tasrīh mūcib-i hetk-i hicāb-ı heybet ve hilāf-ı nush irtikābına dahi mūris-i cürʾet ü cesārettir ve hem dahi o sū-i hulk üzerine ısrār eylemeğe tehyīc ve hırs eder, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz her bir müteᶜallimin mürşidi olduğu hālde buyurmuş ki "لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلا وَفِيهِ شَيْءٌ"[335] ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi "Halk ve ᶜālem deve veya koyunun

335 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/1580, *Keşfu'l-Hafā*, 2/190, no:2115.

kuru fışkılarını ufalatmaktan menᶜ olmuş olsalardı, elbette ufalatırlardı ve bunda bir şey olmamış olsaydı biz ondan menᶜ olunmazdık" diye söylerlerdi. Ve Hazret-i Ādem ile Havvā kıssası ki bir şecere-i ḳamḥ-tan ekl eylememeğe onlara sādır olan nehy-i Bārī hikāyesi bu hāle seni āgāh eder. Sana semer olmak, yaᶜnī eğlence-i leyālī hikāyesi olmak için öbür kıssa zikr olunmadı, ancak ᶜalā-sebīli'l-ᶜibret tenbīh-i ᶜibād için zikr olunmuştur. Ve dahi nush taᶜrīzi istinbāt-ı maᶜānīye nüfūs-ı fāzıla ve ezhān-ı zekiyyeyi meyl ettirir de ferah-ı tefattun maᶜnāsı ragbet-i ᶜilm-i müfīd olur, yaᶜnī onunla ferah-nāk olur, tā ki o taᶜrīzin fehmi onun fıtnatından gāib olamayan şeyden olduğunu bile.

[الوظيفة الخامسة أن المتكفل ببعض العلوم ينبغي أن لا يقبح في نفس المتعلم العلوم التي وراءه كمعلم اللغة إذ عادته تقبيح علم الفقه ومعلم الفقه عادته تقبيح علم الحديث والتفسير ويقول إن ذلك نقل محض وسماع وهو شأن العجائز ولا نظر للعقل فيه ومعلم الكلام ينفر عن الفقه ويقول ذلك فروع وهو كلام في حيض النسوان فأين ذلك من الكلام في صفة الرحمن]

Ve *beşinci vazīfesi* o muᶜallim eger baᶜzı ᶜulūma mütekeffildir ki bir iki fennin neşr ve taᶜlīmini iltizām etmiştir, onun iltizāmında olmayan ᶜulūma takbīh etmemekliktir. Yaᶜnī taᶜlīm ve neşr etmediği ᶜulūmu müteᶜallime zemm ve onları müteᶜallimin nefsinde takbīh etmemek gerektir, muᶜallim-i lügat gibi ki onun ᶜādeti ᶜilm-i fıkhı takbīh eylemektir. Ve muᶜallim-i fıkhın ᶜādeti dahi ᶜilm-i hadīs ü tefsīri takbīh eylemektir, haklarında der ki "Bu bir nakl-i mahz u semāᶜ olup ancak ᶜacāyizin şānındandır, onda ᶜakl için bir nazar yoktur!" Ve muᶜallim-i kelāmın ᶜādeti fıkhtan tenfīr eylemektir, hakkında der ki "ᶜilm-i fıkh fürūᶜdur ve hayz-ı nisāda vākiᶜ bir kelāmdır!" Bu kelām nerede ve sıfat-ı Rahmān'da olan kelām nerede!

[فهذه أخلاق مذمومة للمعلمين ينبغي أن تجتنب بل المتكفل بعلم واحد ينبغي أن يوسع على المتعلم طريق التعليم في غيره وإن كان متكفلا بعلوم فينبغي أن يراعى التدريج في ترقية المتعلم من رتبة إلى رتبة]

İşte bunlar muᶜallimlere bir ahlāk-ı mezmūmedir ki ictinābları lāzımdır, çünkü müteᶜallimīnin cāhil kalmalarına sebebiyyet verir. Belki

muᶜallime lāyık ve münāsib odur ki yalnız bir ᶜilme mütekeffil ise, müteᶜallimin üzerine ᶜulūm-ı sāirenin yolunu geniş ede, yaᶜnī başka ᶜulūmun tarīkini ona tevsīᶜ edip onu o ᶜulūma dahi sevk ve īsāle himmet ve saᶜy eyleye. Ve eger ᶜulūm-ı mütenevviᶜ vü mütebaᶜᶜideye mütekeffildir, o müteᶜallimin o ᶜulūma dahi rütbe-be-rütbe tedrīcen terakkī etmesine mürāᶜāt eyleye.

[الوظيفة السادسة: أن يقتصر بالمتعلم على قدر فهمه فلا يلقي إليه ما لا يبلغه عقله فينفره أو يخبط عليه عقله اقتداء في ذلك بسيد البشر صلى الله عليه وسلم حيث قال ''نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ'' فليبثَّ إليه الحقيقة إذا علم أنه يستقل بفهمها]

Ve dahi *muᶜallimin altıncı vazīfesi* müteᶜallimin mikdār-ı fehmi üzere iḳtiṣār eylemektir, yaᶜnī ᶜaklı ona ermeyen nesneyi müteᶜallime ilkā eylemeye, çünkü nefretini mūcibdir ve ᶜaklı dahi karmakarışık eder; ancak ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize iktidā edip ᶜaklına göre onunla söyleşe, çünkü efendimiz buyurmuştur ki [188] ''نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ''[336] ki mazmūn-ı münīfi "Biz ki meᶜāşir-i enbiyāyız, biz meʾmūr olmuşuz ki nāsı menzilelerinde inzāl edip ve ᶜukūlleri mikdārınca onlarla tekellüm edelim." Kaldı ki müteᶜallim fehmine müstakil olacağını bilirse hakīkatini ona beṯṯ ede, yaᶜnī hakīkati anlamayacak olursa ona anlayabilecek nesneyi ona söyleye ki bilip anlamayacağı kelāmı onunla söyleşmeye, tā ki ᶜaklını şaşırmaya ve taᶜallümden onu onunla nefret ettirmeye.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''مَا أَحَدٌ يُحَدِّثُ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لا تَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَى بَعْضِهِمْ'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''مَا أَحَدٌ يُحَدِّثُ''[337] ilh. el-hadīs buyurmuştur. Ve hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi "Bir kimse yoktur ki bir kavme onun maᶜnāsına varamaz bir sözü söylemez illā ki o kavmin baᶜzısı üzerine fitne olmaz." Yaᶜnī her kim ki bir kavme onların ᶜakılları

336 *Keşfu'l-Hafā*, 1/221-3, no:590-590.

337 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/148; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/165, *Keşfu'l-Hafā*, 1/223, no:592. Bazı farkılıklarla.

ona ermez bir kelāmı söylerse onun o kelāmı o kavmin üzerine elbette fitne olur demektir.

[وقال علي رضي الله عنه وأشار إلى صدره إن ههنا لعلوما جمة لو وجدت لها حملة]

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhü buyurup sadrına işāret etmiş ki "إن ههنا لعلوما جمة لو وجدت لها حملة" ki müfād-ı şerīfi "Ona hamele bulmuş olsaydım tahkīken bunda pek çok ᶜulūm vardır."

[وصدق رضي الله عنه "فقلوب الأبرار قبور الأسرار" فلا [ينبغي أن] يفشي العالم كل ما يعلم إلى كل أحد هذا [إذا] كان يفهمه المتعلم ولم يكن أهلا للانتفاع به فكيف فيما لا يفهمه]

Musannif-i merhūm buyurur ki müşārünileyh hazretleri fi'l-hakīka doğru söylemiş ki kelāmı sıdktır, zīrāki kulūb-ı ebrār kubūr-ı esrārdır ve böyle olunca lāyık oldur ki ᶜālim olan zāt kāffe-i maᶜlūmātını herkese fāş etmeye. Ve bu hāl maᶜnāyı fehm edip de o ᶜilmin ehli olmayan ādem hakkındadır. Yā o ki maᶜnāyı dahi anlayamaz, onun hakkında hāl nice olur? Yaᶜnī bi-tarīki'l-evlā ona fāş olmamak gerektir.

[وقال عيسى عليه السلام "لَا تَعْلِقُوا الْجَوَاهِرَ فِي أَعْنَاقِ الْخَنَازِيرِ فَإِنَّ الْحِكْمَةَ خَيْرٌ مِنَ الْجَوْهَرِ وَمَنْ كَرِهَهَا فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْخَنَازِيرِ"]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "لَا تَعْلِقُوا الْجَوَاهِرَ" ilh. Yaᶜnī "Cevāhiri siz canavarların boyunlarına takmayınız, zīrā ki hikmet cevherden daha ziyāde hayrlıdır. Ve hikmeti ikrāh eden şahs dahi canavardan daha ziyāde şerlidir."

[ولذلك قيل كِلْ لكُلّ عبد بمعيار عقله وزنْ له بميزان فهمه حتى تسلم منه وينتفع بك وإلا وقع الإنكار لتفاوت المعيار]

Ve dahi denilmiş ki sen herkese ᶜaklı miᶜyārınca ölçü ver ve fehmi mīzānınca ona tartı ver, tā ki sen ondan sālim olursun ve kendisi dahi seninle müntefiᶜ olur, yoksa tefāvüt-i miᶜyār için inkār vākiᶜ olur. Yaᶜnī herkese ᶜaklı miᶜyārıyla ölçmedin ve fehmi mīzānı ile ona vezn etmedinse, elbette tefāvüt-i miᶜyārdan dolayı arada inkār vākiᶜ olur.

[وسئل بعض العلماء عن شيء فلم يجب فقال السائل أما سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم قال "مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ" فقال اترك اللجام واذهب فإن جاء من يفقه فليلجمني]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemādan bir şey sorulmuş ve o suᵓāle mesᵓūlün minhü olan zāt cevāb vermeyince sāili demiş ki "Sen işitmedin mi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ"[338] ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi "ᶜİlm-i nāfiᶜi ehlinden ketm eden kimse rūz-ı kıyāmette āteşten yapılmış bir gem ile mülcem olarak haşre gelir." O vakt mesᵓūlün minhü olan ᶜālim dahi demiş ki "Gemi bırakıp da git, fehm eden ādem gelirse beni gemlesin!" Yaᶜnī anlar bir ādem gelip sorarsa ve ben ondan ketm edip söylemez isem o vakt o ādem beni ilcām etsin demektir ki mefhūmu sen bu cevābın ehli olmadığından ben sana söylemedim, yoksa ben o cevābı fehm eden kimseden ketm etmem demektir. Ve mahall-i istişhādı: suᵓāl olunsa bile sāil cevābın fehmine muktedir olmazsa veyāhūd fehm eder de ammā ehli olmazsa ona söylememek lāzım gelir, zīrā ᶜulemā-i sālifenin ᶜādāt-ı mesnūneleri böyle idi.

[فقد قال الله تعالى ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ﴾ تنبيها على أن حفظ العلم ممن يفسده ويضره أولى وليس الظلم في إعطاء غير المستحق بأقل من الظلم في منع المستحق]

Zīrā tahkīken zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki ﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ﴾[339] ki hulāsa-i müfād-ı celīli "Siz emvālinizi süfehāya vermeyiniz." Ve bunda bir tenbīh vardır ki ᶜilm dahi ehli olmayana verilmeye ki onu ifsād ve ızrār edenden hıfz edip saklaması daha evlā ve ehakktır ki gayr-i müstehakka vermesinin zulmü menᶜ-i müstehak zulmünden ekall ve ednā değildir." Yaᶜnī gayr-i müstahakka vermek zulmü, menᶜ-i müstahik zülmüne muᶜādildir; tefāvütleri yoktur, ikisi dahi zulmdür.

[شعر:

338 Bazı farklarla İbn Māce, Mukaddime, 24, no: 261, 264, 265; Tirmizī, İlm, 14, no: 2673; Ebū Dāvūd, İlm, 9, no: 3658.

339 "Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin." en-Nisā, 4/5.

"أَأَنْثُرُ دُرًّا بَيْنَ سَارِحَةِ النَّعَمْ || فَأُصْبِحُ مَخْزُونًا بِرَاعِيَةِ الْغَنَمْ"

"لِأَنَّهُمُو أَمْسَوْا بِجَهْلٍ لِقَدْرِهِ || فَلَا أَنَا أُضْحِي أَنْ أَطُوقَهُ الْبَهَمْ"

فَإِنْ لَطَفَ اللّٰهُ اللَّطِيفُ بِلُطْفِهِ || وَصَادَفْتُ أَهْلًا لِلْعُلُومِ وَلِلْحِكَمْ"

"نَشَرْتُ مُفِيدًا وَاسْتَفَدْتُ مَوَدَّةً || وَإِلَّا فَمَخْزُونٌ لَدَيَّ وَمُكْتَتَمْ"

"فَمَنْ مَنَحَ الْجُهَّالَ عِلْمًا أَضَاعَهُ || وَمَنْ مَنَعَ الْمُسْتَوْجِبِينَ فَقَدْ ظَلَمْ"][340]

Ve meʾāli: "Hayvānāt hergelesi beyninde mi ben dürrü nesr edeyim, tā ki koyunların çobanlarıyla mahzūn olayım, çünkü onlar onun kadrine nādān olarak akşamladılar, dürrü behāimin boyunlarına takmağa sabāh etmem. Eger zāt-ı zü'l-celāl kendi lutfu ile bir lutf etti ve o vakt ben dahi ᶜilm ve hikmete bir ehle müsādif oldumsa dürrü nesr ile ifāde eder de meveddeti istifāde ederim, yoksa benim ᶜindimde mahzūn ve mektūm kalır, çünkü her kim ki nādānlara yaᶜnī fehm edemeyen nā-ehl olanlara ᶜilmi bağışlayıp ikrām ederse o ᶜilmi izāᶜa etmiş olur ve her kim ki müstahik ve müstevcibinden onu menᶜ eyler ise zulm etmiş olur."

[الوظيفة السابعة: أن المتعلم القاصر ينبغي أن يلقى إليه الجلي اللائق به ولا يذكر له وراء هذا تدقيقا وهو يدخره عنه فإن ذلك يفتر رغبته في الجلي ويشوش عليه قلبه ويوهم إليه البخل به عنه إذ يظن كل أحد أنه أهل لكل علم دقيق فما من أحد إلا وهو راض عن الله سبحانه وتعالى في كمال عقله وأشدهم حماقة وأضعفهم عقلا هو أفرحهم بكمال عقله]

Ve *muᶜallimin yedinci vazīfesi* ᶜilm-i celīden onun hāline lāyık olan nesneyi ona söyleyip fehmi kısa olan müteᶜallime yaᶜnī kāsıru'l-fehm olan talebeye hāline çesbān zāhir ve celī olan nesneyi ilkā edip ona onun māverāsında bir tedkīk olup da onu ona zikr ve beyān etmediğini bildirmemektir ki [189] onun mā-verāsında başka bir tedkīkāt olduğu ve o dakīkaları vakt-i merhūna taᶜlīk ve kendi ᶜindinde müddehar olduğunu o müteᶜallime anlatmaya, zīrā ki o vaktte onun bu zikri öğrenmekte bulunduğu ᶜilm-i celīnin tahsīline fütūr verir de gönlünü teşvīşe düşürür

---

340 Beyitler İmām Şāfiᶜī'ye aittir, Bkz. *Dīvānu'ş-Şāfiᶜī*, s.104; ayrıca *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 9/153; *Muᶜcemu'l-Udebā*, 6/2408.

ki onun üzerine o tedkīkāt ile buhl olunduğunu īhām eder, çünkü herkes kendi nefsini her bir ᶜilm-i dakīka ehl ve mahal olduğunu zann eyler, zīrā bir kimse yok ki illā kemāl-i ᶜaklından dolayı zāt-ı zü'l-celālden rāzī ve memnūn olmaya. Cemīᶜ-i nās kendi ᶜakllarından hoşnūd ve rāzīlardır, hattā cümleden en ziyāde zaᶜīfü'l-ᶜakl ve şedīdü'l-hamākat olan ādem cümleden ziyāde kemāl-i ᶜaklı ile şādān ve mesrūr ve ferah-nāk olur.

[وبهذا يعلم أن من تقيد من العوام بقيد الشرع ورسخ في نفسه العقائد المأثورة عن السلف من غير تشبيه ومن غير تأويل وحسن مع ذلك سريرته ولم يحتمل عقله أكثر من ذلك فلا ينبغي أن يشوش عليه اعتقاده بل ينبغي أن يخلي وحرفته فإنه لو ذكر له تأويلات الظاهر انحل عنه قيد العوام ولم يتيسر قيده بقيد الخواص فيرتفع عنه السد الذي بينه وبين المعاصي وينقلب شيطانا مرادا يهلك نفسه وغيره بل لا ينبغي أن يخاض مع العوام في حقائق العلوم الدقيقة بل يقتصر معهم على تعليم العبادات وتعليم الأمانة في الصناعات التي هم بصددها ويملأ قلوبهم من الرغبة والرهبة في الجنة والنار كما نطق به القرآن [ولا يحرك عليهم شبهة] فإنه ربما تعلقت الشبهة بقلبه ويعسر عليه حلها فيشقى ويهلك]

Ve bununla maᶜlūm olunur ki ᶜavāmm-ı nāstan her kim ki kayd-ı şerᶜī ile mukayyed olup kendi nefsinde teşbīhsizin ve teᵓvīlsizin seleften meᵓs̱ūr olan ᶜakāᵓid müteressi" olur ve bununla berāber kendi serīretini dahi tahsīn eder de ᶜaklı bundan ziyāde ve daha çok maᶜlūmāta kābil ve mütehammil olmazsa, ona lāyık ve münāsib oldur ki o ādeme ilişilmeye, kendi hāl ve sanᶜatı üzere bırakıla, zīrā ki teᵓvīlāt-ı zāhire ona zikr olunacak olsa onun üzerinden ᶜavāmmın bağı çözülür ve havāssın kaydı ile kaydı ona müteyessir olmazsa o vaktte meᶜāsī ile onun beyninde hācir bulunan sedd mürtefiᶜ ve zāil olur da şeytān-ı māride kalb olunur ve kendi nefsini ve gayrısını helāk eyler. Belki hakāyık-ı ᶜulūmun dekāyıkında ᶜavāmm ile "avḍ olunmamak gerektir; taᶜlīm-i ᶜibādet ile sadedinde bulundukları sanāyiᶜde evzāᶜ-ı sıdk u emānet ve istikāmetin tefhīmi üzerine iḳtiṣār oluna. Ve Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānın mantūku gibi ragbet-i cennet ve havf u rehbet-i cehennem ile onların kalblerini doldura, zīrā ola ki birisinin kalbine bir şübhe taᶜalluk eder de hall ve ihrācı onun üzerine müteᶜassir olur ve onunla şakī ve hālik olur.

[وبالجملة لا ينبغي أن يفتح للعوام باب البحث فإنه يعطل عليهم صناعاتهم التي بها قوام الخلق ودوام عيش الخواص]

Ve mā-hasal bi'l-cümle beyānı oldur ki ᶜavāmm üzerine bahs kapısı açılmamak gerektir, zīrā ki onunla kıvām-ı halk ve devām-ı ᶜayş-ı havāss hāsıl olan kendi sınāᶜatlerinin taᶜṭīl ve tebṭīline bāᶜis olur.

[الوظيفة الثامنة: أن يكون المعلم عاملا بعلمه فلا يكذب قوله فعله لأن العلم يدرك بالأبصار وأرباب الأبصار أكثر فإذا خالف العمل العلم منع الرشد وكل من تناول شيئا وقال للناس لا تتناولوه فإنه سم مهلك سخر الناس به واتهموه وزاد حرصهم على ما نهوا عنه فيقولون لولا أنه أطيب الأشياء وألذها لما كان يستأثر به]

Ve *muᶜallimin sekizinci vazīfesi* ᶜilmi ile ᶜāmil olmaktır, tā kim fiᶜli kavline mükezzib olmaya, çünkü ᶜilm ebsār ile idrāk olunur ve erbāb-ı basar sāireden çokturlar. Ve çün ᶜamel ᶜilme muhālefet eder, o meᵓmūl olan rüşd dahi mümteniᶜ olur, zīrā her kim ki bir şey alıp yese ve ᶜāleme bunu siz yemeyesiniz, zīrā ki semm-i kātildir dese ᶜālem ona gülerler ve istihzā ederler ve hırsları daha ziyāde olup derler ki bu her bir şeyin elezz ve atyebi olmamış olsaydı onda nefsini sāireden istīs̱ār etmezdi.

[ومثل المعلم المرشد من المسترشدين مثل ''النقش من الطين والظل من العود'' ''فكيف ينتقش الطين بما لا نقش فيه'' ''ومتى استوى الظل والعود أعوج'' ولذلك قيل في المعنى: بيت،

''لاَ تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ || عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ''[341]]

Ve müsterşidlerden muᶜallim ve mürşidin meseli çamurda nakşın misālidir ve dahi değnekten gölgeliğinin misālidir ki nakşsız kalıp ile çamur nakşlı olmak ihtimāli var mıdır; eğri değneğin gölgesi ne vaktte doğru gelmiştir? Yaᶜnī elbette nakşsız nesneye müsādif olan çamurun nakşı olmaz ve eğri dikilmiş olan değneğin gölgesi dahi doğru gelmez demektir.

---

341 Ebu'l-Esved ed-Duᵓelī'ye isnad edilen bu beyit meşhur olup bütün kaynaklarda geçmektedir, örneğin bkz.Cevherī, Sıhāh, عظظ maddesi, *Lisānu'l-ᶜArab* عظظ maddesi, *Tācu'l-ᶜArūs* عظظ maddesi.

Ve bunun için maᶜnāda denilmiş ki beyt: "لاَ تَنْـهَ" ilh. Mahsūl-i beyt: "Sen bir kimseyi hulk-ı redīden menᶜ etme o hāl ile ki o hulk sende vardır ki mislini işlemekte bulunursun. Zīrā ki böylece bir şey işler isen senin üzerine ᶜazīm bir ᶜār olur."

[وقال الله تعالى ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾[342] buyurmuştur, yaᶜnī "Siz ihsān ile nāsa emr edip kendi nefsinizi unutur musunuz ki ᶜāleme ihsān ile emr ettiğiniz hālde siz dahi ihsānı işleyesiniz de o bābda nefsinizi nisyān-ı unutmuş gibi mühmel komayasız. En evvel kendi nefsinize emr etmek gerektir ki ibtidāen siz dahi ihsān etmelisiniz ve baᶜdehu ᶜāleme emr vermelisiniz demek olur.

[ولذلك كان وزر العالم في معاصيه أكبر من وزر الجاهل إذ يزل بزلته عالم كثير ويقتدون به و "مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا"[343]]

Ve onun için meᶜāsīsinde ᶜālimin günāh ve vizri zenb ü vizr-i cāhilden büyüktür, çünkü onun zelleti ile çok ᶜālim zellet eder ki o nesnede ona uyup iktidā ederler. Ve her kim ki bir seyyiᵓeyi ihtirāᶜ ve ibtidāᶜ edip onu en evvel işlerse onun üzerine kendi vizri ile o muhteraᶜı olan fiᶜle ᶜāmil olanların cürm ve cünha ve evzārı kadar vizr ve günāh dahi müterettib olur.

[ولذلك قال علي رضي الله عنه قصم ظهري رجلان عالم متهتك وجاهل متنسك [190] فالجاهل يغر الناس بتنسكه والعالم يغرهم بتهتكه]

Ve onun için Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhü demiş ki "قَصَمَ ظَهْرِي رَجُلَانِ" ilh. Ve hulāsa-i müfādı "İki nevᶜ ādemler bu ᶜālemde benim arkamı büküp kırmışlar: Bir nevᶜi ᶜālim-i mütehettik ve dīger nevᶜi cāhil-i mütenessiktir." Zīrā ki cāhil nādānlık ile taᶜabbüd edip ᶜālemi magrūr eder ve ᶜālim dahi iᶜlān-ı fısk u fücūru ile yaᶜnī kendi fazīhatı ile ᶜālemi magrūr eyler, yaᶜnī ᶜavāmm-ı nās ᶜibādet-i cāhile bakınca zan ederler ki o ᶜibādet menhec-i şerᶜīye mutābıktır, tutarlar onlar dahi o sūret ile

342 "Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz.?" el-Bakara, 2/44.
343 Müslim, İlm, 15.

taᶜabbüd ederler. Maᶜa-hāzā o taᶜabbüd bir tarīk-i şerᶜīye tevāfuk etmez de ᶜibādet nā-makbūl kalır ve onların mukallidleri sevāb-ı ᶜibādet-i maksūdeden mahrūm ve magbūn ve magrūr olurlar. Ve muᶜlin-i fücūr olan ᶜālime ᶜavāmm-ı halk bakınca onun işlediği şeyi mübāh zann eylerler ve onlar dahi tutarlar işlerler ve vizr ve günāha giriftār olurlar ki onlar dahi bu sūretle magbūn ve magrūr olmuş olurlar.

el-Bābu's-Sādis fī Āfāti'l-ᶜİlmi ve Beyāni ᶜAlāmāti ᶜUlemāi'l-Āhireti ve ᶜUlemāi's-Sūᵓ

[الباب السادس في آفات العلم وبيان علامات علماء الآخرة وعلماء السوء]

Altıncı Bāb Āfāt-ı ᶜİlm ile ᶜUlemā-i Āhiret ve ᶜUlemā-i Sūᵓun ᶜAlāmātı Beyānındadır

[ᶜAlāmāt-ı ᶜUlemāᵓ-i Dünyā (ᶜUlemāᵓ-i Sūᵓ)]

[وقد ذكرنا ما ورد من فضائل العلم والعلماء وقد ورد في علماء السوء تشديدات عظيمة دلت على أنهم أشد الخلق عذابا يوم القيامة فمن المهمات العظيمة معرفة العلامات الفارقة بين علماء الدنيا وعلماء الآخرة]

Fezāyil-i ᶜilm ü ᶜulemāyı biz mebāhis-i mütekaddimede zikr etmişiz, velākin ᶜulemā-i sūᵓ hakkında teşdīdāt-ı ᶜazīme vārid olmuş ki o teşdīdāt delālet eder ki yevm-i kıyāmette onların ᶜazābı sāirenin ᶜazābından ziyādedir, yaᶜnī "eşeddu'l-halki ᶜazāben ᶜulemā-i sūᵓdurlar". Ve binābersīn ᶜulemā-i āhiret ile ᶜulemā-i dünyā beynlerini tefrīk eden ᶜalāmātın zikri mühimmāt-ı ᶜazīmedendir.

[ونعني بعلماء الدنيا علماء السوء الذين قصدهم من العلم التنعم بالدنيا والتوصل إلى الجاه والمنزلة عند أهلها]

Ve ᶜ*ulemā-i dünyāda*n bizim murādımız ancak o kimselerdir ki tahsīl ve neşr ettikleri ᶜilmden onların garaz ve maksadları tenaᶜᶜum-ı dünyā ve tevassul-ı cāh u māl ve mezellet-i dünyeviyyedir. Yaᶜnī o ᶜilm ile ᶜinde ehli'd-dünyā sāhib-i cāh u menzilet olup māl u menāl-i dünyā ile

mütemettiʿ olmalarını kasd etmişlerdir ki bu maksadda bulunan kesāna *ʿulemāü's-sūʾ* ismi ıtlāk olunur. Ve bu sūrette olan ʿulemā-i dünyā, ʿulemā-i sūʾ demektir.

[قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللهُ بِعِلْمِهِ"]

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ"[344] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi "Tahkīken yevm-i kıyāmette ʿazābı cümle-i nāstan ziyāde eşedd ancak o ʿālimdir ki zāt-ı zü'l-celāl onu ʿilmi ile müntefiʿ etmemiştir."

[وعنه صلى الله عليه وسلم أنه قال "لَا يَكُونُ الْمَرْءُ عَالِمًا حَتَّى يَكُونَ بِعِلْمِهِ عَامِلًا"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا يَكُون"[345] ilh. el-hadīs. Yaʿnī "Ādem ʿilmi ile ʿāmil olmayınca bir ʿālim olmaz."

[وقال صلى الله عليه وسلم "يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ عُبَّادٌ جُهَّالٌ وَعُلَمَاءُ فُسَّاقٌ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ"[346] ilh. el-hadīs. Yaʿnī "Āhir zamānda bir takım ʿabede-i cehele ve ʿulemā-i feseka olacaktır."

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَا تَتَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ وَلَا لِتُمَارُوا بِهِ السُّفَهَاءَ وَلِتَصْرِفُوا وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْكُمْ فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَهُوَ فِي النَّارِ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَا تَتَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ"[347] ilh. el-hādis ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi "Siz ʿulemāya mübāhāt ve süfehā ile mücādelāt edip vücūh-ı nāsı onunla tarafınıza meyl ettirmek üzere siz ʿilmi taʿallüm etmeyiniz. Ve o ki bu

344 "Kıyamet günü azabı en çetin olacak olan kişi, Allah'ın, ilminden yararlanmayı nasip etmediği ālimdir." *el-Muʿcemu's-Sagīr*, 1/305, 507, *Şuʿabu'l-Īmān*, 2/285, 1778. İsnadı zayıf sayılmıştır. ez-Zebīdī'ye göre el-Munzirī zayıf hadis addetmiştir.

345 *Tabakātu'ş-Şāfiʿiyye el-Kubrā*, 6/289.

346 *Şuʿabu'l-Īmān*, 9/214, no:6555, "وعلماء فساق" yerine "وقراء فسقة" şeklinde.

347 *Şuʿabu'l-Īmān*, 3/269, no:1635, bazı lafız farklarıyla.

agrāz ve mekāsıdla taᶜallüm-i ᶜilm eder, o kimse āteştedir."

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَنْ كَتَمَ عِلْمًا عِنْدَهُ أَلْجَمَهُ اللهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām buyurmuş ki "مَنْ كَتَمَ عِلْمًا"[348] ilh. el-hadīs. Yaᶜnī "Her kim ki kendi bildiği ᶜilmi ehl ve müstahakk ve tālibinden ketm eylerse zāt-ı zü'l-celāl hazretleri āteşten bir gem ile onu ilcām eder" ki āteşten yapılmış bir gem ağzına takınır, tā ki o ᶜazāb ile cezā-i menᶜi için muᶜazzeb ola.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لَأَنَا مِنْ غَيْرِ الدَّجَّالِ أَخْوَفُ عَلَيْكُمْ مِنَ الدَّجَّالِ فَقِيلَ وَمَا ذَلِكَ فَقَالَ مِنَ الْأَئِمَّةِ الْمُضِلِّينَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لَأَنَا مِنْ غَيْرِ الدَّجَّالِ"[349] ilh. el-hadīs. Ve hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Tahkīken sizin üzerinize deccālin gayrısından olan korku ve havfim deccālden daha ziyādedir." Onlar kimlerdir diye soruldukta "Eᵓimme-i mudıllīndir" diye beyān buyurdular.

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إلا بُعْدًا"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنِ ازْدَاد عِلْمًا"[350] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i mazmūn-ı münīfī: "Her kim ki ᶜilmi müzdād olup hidāyeti müzdād olmazsa o kimsenin zāt-ı zü'l-celālden uzaklığından başka bir nesnesi müzdād olmamıştır." Yaᶜnī ᶜilmi izdiyādıyla hidāyeti müzdād olmayan ādemin Hak subhānehu ve taᶜālādan buᶜdiyyeti müzdād olur demektir.

---

348 *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 1/182, 345-6; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/293, no: 7532; *Sahīhu İbn Hibbān*, 1/298, no: 96; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 10/128, no: 10197. Şu kaynaklarda yakın lafızlarla Tirmizī, İlm, 15, no: 2673; İbn Māce, Mukaddime, 24, no: 265; Ebū Dāvūd, İlm, 9, no: 3658.

349 En yakın metin için bkz. *Musnedu Ahmed*, 35/223, no:21297. "أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الْأَئِمَّةُ الْمُضِلِّينَ" lafzıyla ise yaygın olarak kaynaklarda yer almıştır.

350 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/630, no:1078; 1/757; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/193, no: 19016; *Keşfu'l-Hafā*, 2/275, no: 2402.

[وقال عيسى عليه السلام إلى متى تصفون الطريق للمدلجين وأنتم مقيمون مع المتحيرين]

Ve Hazret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "إِلى مَتَى" ilh. Hulāsa-i müfādı: "Siz ne vakte kadar yolu tarīkte sālik bulunanlara vasf edeceksiniz o hāl ile ki siz tarīki şaşırıp hayrette bulunan ādemlerle henüz mukīmsiniz!"

[فهذا وغيره من الأخبار يدل على عظيم خطر العلم فإن العالم إما متعرض لهلاك الأبد أو لسعادة الأبد وبالخوض في العلم قد حرم السلامة إن لم يدرك السعادة]

İşte bu mezkūr olan ahbār ve gayrıları delālet ederler ki ᶜilmin ᶜazīm hatarı vardır, yaᶜnī işbu ehādīs-i mezkūre ile ehādīs-i sāirenin mefhūmları ᶜilmin hatarı ᶜazīm idüğine delīllerdir, çünkü ᶜālim olan kimse elbette yā helāk-i ebedī veyāhūd saᶜādet-i ebediyyeye müteᶜarrızdır ki ᶜilmi ile yā saᶜādet-i ebediyyeye nāil olur veyāhūd helāk-i ebediyye vākiᶜ olur ki hāli ikisinden "ālī değildir. Ve ᶜilme "avḍ etmekle selāmetten mahrūm olur eger saᶜādete vāsıl olmazsa, yaᶜnī saᶜādete vāsıl olamayan ᶜālim selāmetten dahi mahrūm olur demektir.

[وأما الآثار فقد قال عمر رضي الله عنه إن أخوف ما أخاف على هذه الأمة المنافق العليم قالوا وكيف يكون منافقا عليما قال عليم اللسان جاهل القلب والعمل]

Ve āsār ise yaᶜnī bu bābda sahābe- ᶜizām ve ᶜulemā-i sālife-i kirāmdan mervī bulunan akvāl ise, işte seyyidü'l-ashāb Hazret-i ᶜÖmer b. El-Hattāb radiyallāhu ᶜanhü demiş ki "إن أخوف" ilh. Ve hulāsa-i müfādı: "Benim bu ümmetin üzerine en çok ziyāde korktuğum o münāfık ᶜalīm-i şirrīrdir ki onun havfı her bir havftan ziyādedir" dedikte, "Münāfık ᶜalīm nice olur?" denilince, "Lisānı ile ᶜālim ve kalb ve ᶜameli ile cāhil olan kimsedir" demiş.

[وقال الحسن رحمه الله لا تكن ممن يجمع علم العلماء [191] وطرائف الحكماء ويجري في العلماء مجرى السفهاء]

Ve ecille-i ᶜulemā-i tābiᶜīnden Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş

ki "ᶜİlm-i ᶜulemā ve turfe-i hukemāyı toplayıp ᶜulemāda mecra's-süfehāda cārī olan kimselerden olmayasın!"

[وقال رجل لأبي هريرة رضي الله عنه أريد أن أتعلم العلم وأخاف أن أضيعه فقال كفى بترك العلم إضاعة له]

Ve dahi güzīdegān-ı ashābdan Hazret-i Ebī Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvāna birisi: "Ben taᶜallüm-i ᶜilm etmek murād ederim, velākin korkarım ki onu zāyiᶜ ederim" deyince, Ebū Hüreyre dedi ki:" Terk-i ᶜilm ᶜilme bir izāᶜat-i kāfiyedir." Yaᶜnī terk-i taᶜallümü dahi ᶜilme izāᶜat-i kāfiyedir demiş.

[وقيل لإبراهيم بن عيينة أي الناس أطول ندما قال أما في عاجل الدنيا فصانع المعروف إلى من لا يشكره وأما عند الموت فعالم مفرط]

Ve dahi İbrāhīm b. ᶜUyeyne'ye denilmiş ki "Beyne'n-nās tavīlü'n-nedāme kimdir?" Dedi ki "ᶜĀcil-i dünyāda ise tavīlü'n-nedāme o kimsedir ki maᶜrūfu şükr etmeyene maᶜrūf işleyen kimsedir; baᶜde'l-vefāt ise ᶜālim-i müferrittir."

[وقال الخليل بن أحمد رحمه الله تعالى الرجال أربعة رجل يدري ويدري أنه يدري فذلك عالم فاتبعوه ورجل يدري ولا يدري أنه يدري فذلك نائم فأيقظوه ورجل لا يدري ويدري أنه لا يدري فذلك مسترشد فأرشدوه ورجل لا يدري ولا يدري أنه لا يدري فذلك جاهل فارفضوه]

Ve Halīl b. Ahmed ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ricāl-i beşer dört sınıftır: Bir sınıfı o ādemlerdir ki bilirler ve bilirler ki bunlar ᶜālim ādemlerdir; onlara tābiᶜ olunuz. Ve dīger sınıfı o ādemlerdir ki bilirler velākin bilmezler ki bilirler; bunlar uykudadırlar, onları uyandırınız. Ve sınf-ı sālisi o ādemlerdir ki bilmezler ve bilirler ki bilmezler; bunlar müsterşidlerdir, onları siz irşād ediniz. Ve sınf-ı rābiᶜi o ādemlerdir ki bilmezler ve bilmezler ki bilmezler; bunlar cāhillerdir, onları terk ediniz!"

[وقال سفيان الثوري رحمه الله يهتف العلم بالعمل فإن أجابه وإلا ارتحل]

Ve dahi İmām Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜİlm ᶜame-

li çağırıp daᶜvet eder. Eger ᶜamel icābet eylerse durur, yoksa yaᶜnī eger ᶜamel daᶜvete icābet etmezse bırakıp gider."

[وقال ابن المبارك لا يزال المرء عالما ما طلب العلم فإذا ظن أنه قد علم فقد جهل]

Ve İbn el-Mübārek ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜİlmi taleb ettikçe ādem ᶜālim olur ve her ne vakt ki bildiğini zann eder, o vakt cāhil olur."

[وقال الفضيل بن عياض رحمه الله إني لأرحم ثلاثة عزيز قوم ذل وغني قوم افتقر وعالم تلعب به الدنيا]

Ve dahi Fuzayl b. ᶜIyāz demiş ki "Ben üç kimseye merhamet ederim: Birisi odur ki bir kavmin ᶜazīzi iken zelīl olmuştur. Ve ikincisi o kimsedir ki bir kavmin ganīsi yaᶜnī zenginlisi iken fakr-i hāle uğramıştır. Ve üçüncüsü o kimsedir ki ᶜālim olmuş, ammā onunla dünyā oynar, yaᶜnī melᶜabe-i dünyā olan ᶜālimdir.

[وقال الحسن عقوبة العلماء موت القلب وموت القلب طلب الدنيا بعمل الآخرة]

Ve dahi Hasen-i Basrī demiş ki "ᶜUlemānın ᶜukūbeti mevt-i kalbdir ve mevt-i kalb dahi ᶜamel-i āhiret ile dünyāyı taleb etmektir."

[وأنشدوا : شعر،

"عَجِبْتُ لِمُبْتَاعِ الضَّلالَةِ بالْهُدَى || وَمَنْ يَشْتَرِي دُنْيَاهُ بِالدِّينِ أَعْجَبُ"

"وَأَعْجَبُ مِنْ هَذَيْنِ مَنْ بَاعَ دِينَهُ || بِدُنْيَا سِواهُ فَهْوَ مِن ذَيْنِ أَعْجَبُ"][351]

Ve bu mazmūnda ᶜulemā nazmen demişler ki "عجبتُ" ilā āhiri'r-rubāᶜī. Ve hulāsa-i müfādı: "Dalāleti hidāyet ile satın alan kimseden taᶜaccüb ettim ve dahi dünyayı dīni ile satın alandan dahi taᶜaccüb eyledim. Ve ikisinden daha ziyāde ᶜaceb şey odur ki bir ādem dīgerine dünyāyı satın almak için kendi dīnini satar, işte bu hāl onlardan ziyāde aᶜceb ve agrebdir.

---

351 Muhammed b. el-Huseyn el-Himyerī'ye ait beyitler için bkz. *Vefeyātu'l-Aᶜyān*, 6/170; *Hayātu'l-Hayevān el-Kubrā*, 1/184; *Mecāni'l-Edeb*, 3/23.

[وقال صلى الله عليه ''إِنَّ الْعَالِمَ لَيُعَذَّبُ عَذَابًا يُطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ اسْتِعْظَامًا لِشِدَّةِ عَذَابِهِ'' أراد به العالم الفاجر]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الْعَالِمِ''[352] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜĀlim-i fācir böyle bir ᶜazāb ile muᶜazzeb olur ki ehlü'n-nār ondan taᶜaccüb edip hattā ᶜazābının şiddet-i istiᶜzāmından nāşī onu cehennemde ehl-i nār üzerine tavāf edilegelir.

[وقال أسامة بن زيد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ''يُؤْتَى بِالْعَالِمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى فَيَطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ فَيَقُولُونَ مَا لَكَ فَيَقُولُ كُنْتُ آمُرُ بِالْخَيْرِ وَلا آتِيهِ وَأَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَآتِيهِ'']

Üsāme b. Zeyd demiş ki ben ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittim, buyurdu ki ''يُؤْتَى بِالْعَالِمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ''[353] ilh. el-hadīs. Ve hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Melāike-i ᶜazāb bir ᶜālimi getirip nār-ı cehenneme ilkā ettiklerinde, onun arkasında beygir semeri gibi bir semer zuhūr eder ve eşek değirmen ile döndüğü gibi āteşe dolaşır gezer. Ve ehl-i nār üzerine iṭāfe edilirken kendisinden nen var diye ehli nār sorarlar. O dahi "Ben hayr ile emr ederdim, velākin onu işlemezdim ve ᶜālemi şerden nehy ederdim ve kendim onu işlerdim" diye cevāb verir ki ᶜilmle ben ᶜāmil olmazdım ve ᶜālemi nush edip kendim mütenassih olmazdım ve hayra halkı daᶜvet ederdim ve ben gitmezdim ve şerden dahi halkı menᶜ eylerdim, ammā ben gidip o şerri işlerdim demek çıkar.

[وإنما يضاعف عذاب العالم في معصيته لأنه عصى عن علم ولذلك قال الله عز وجل ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾ لأنهم جحدوا بعد العلم]

Ve maᶜsiyetinde ᶜālimin ᶜazābı muzāᶜaf olması ancak ᶜan-ᶜilmin ᶜisyān ettiği içindir ve onun için zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾[354] Hulāsa-i mazmūn-ı celīli "ᶜAle't-tahkīk züm-

352 *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/289.

353 Bazı lafız farklılıklarıyla Buhārī, Bedᵓu'l-halk, 10, no: 3267; Müslim, ez-Zuhd ve'r-Rakāᵓik, 51.

354 "Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar." en-Nisā, 4/145.

re-i münāfıkīn āteşten derk-i esfeldedirler." Musannif-i merhūm onun taᶜlīlinde buyurdu ki zīrā onlar baᶜde'l-ᶜilm inkār ettiler.

[وجعل اليهود شرا من النصارى مع أنهم ما جعلوا لله سبحانه ولدا ولا قالوا إنه ثالث ثلاثة إلا أنهم أنكروا بعد المعرفة إذ قال الله ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾]

Ve dahi zāt-ı zü'l-celāl tāife-i Yehūd'u tāife-i Nasārā'dan eşerr kılmıştır; "maᶜa-ennehu" Yehūdī, Nasārā gibi zāt-ı zü'l-celāle bir veledi nisbet etmediler ve sālis-i selāsedir diye ona şerīk ittihāz eylemediler, velākin baᶜde'l-maᶜrifet inkār ettiler ki bu yüzden Nasārā'dan şerli oldular, çünkü zāt-ı zü'l-celāl buyurdu ki ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾[355] Yaᶜnī "Kendi ebnālarını bilir gibi onu bilirler." Ve dahi buyurdu ki ﴿فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾[356] Yaᶜnī hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Çün bildikleri şey onlara geldi, onu inkār edip küfr ettiler ve laᶜnet-i Hak ise kāfirler üzerinedir." Yaᶜnī zümre-i küffār rahmet-i Hak'tan dūr ve mehcūrlardır.

[وقال تعالى في قصة بلعام بن باعوراء ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ [192] آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾ حتى قال ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā, Belᶜām b. Bāᶜūrā'nın kıssasında buyurmuş ki ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ﴾[357] Tā ki buyurdu: ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾[358] Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīlleri: "Sen onların üzerine o kimsenin nebeʾ ve

355 "Onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar." el-Bakara, 2/146; el-Enᶜām, 6/20.

356 "(Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkār ettiler. Allāh'ın lāneti inkārcıların üzerine olsun." el-Bakara, 2/89.

357 "Kendisine ayetlerimizi verdiğimiz hālde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat." el-Aᶜrāf, 7/175.

358 "Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hāline bıraksan da dilini sarkıtıp solur." el-Aᶜrāf, 7/176.

ahbārını oku, tilāvet eyle ki o kimseye āyāt-ı beyyinātımızı vermiş idik. Kendisini o āyāt-ı beyyināttan insilāh edip şeytān aleyhi'l-laᶜnete dahi itbāᶜ etmekle zümre-i gāvīnden oldu. İşte o kimsenin ahbārını onların üzerine kırāᵓet eyle." Yaᶜnī ey Muhammed, āyetlerimizin ᶜilmini verdiğimiz kimsenin haberini Yehūdīlere tilāvet eyle; o kimse küfr ve iᶜrāzla o āyetlerimizden soyulup şeytān onu kendine uydurdu ve azgınlardan oldu.

Rivāyet olundu ki o kimse ᶜArabdan Ümeyye b. Ebi's-Salt idi ki kütüb-i semāviyyeyi mütālaᶜa edip maᶜlūmu oldu ki o zamānda bir resūl baᶜs olunacaktır, o resūl kendi olması dāᶜiyesine düştü. Hazret-i Risālet-penāh ᶜaleyhi's-selām baᶜs olundukta hasedinden kāfir olup ᶜilmi kendinden soyuldu. Ve ᶜalā-rivāyetin o kimse Ebū ᶜĀmir-i Rāhib idi ki Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın naᶜtını kütüb-i ilāhiyyede görüp īmān getirdi, sonra inkār edip kāfir oldu. Ve meşhūr olan odur ki o kimse Kenᶜāniyān'dan ve cebbārāndan idi, Belᶜam b. Bāᶜūrā idi ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın suhufunu okumuş ve ism-i aᶜzamı bilir idi. Bir mahalde ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām Benī-İsrāᵓīl leşkeri ile onların vilāyetine müteveccih oldukta, Belᶜam müstecābü'd-daᶜvet olmakla cebābire ondan Mūsā ᶜaleyhi's-selāmı üzerlerinden defᶜ için duᶜā iltimās eylediler. O "Nice duᶜā ederim ki rabbimin ehlindendir!" dedi. Āhir zevcesinin igvāsına firīfte ve kavminin cebr ve rüşvetiyle bedduᶜā eylemekle ism-i aᶜzam ve īmāndan yılan derisi gibi soyuldu. Rüᵓyāsında kendüe bedduᶜā eyleme diye tenbīh olunmuş iken cebr ve rüşvet belāsıyla dinlemeyip merkebine süvār ve bedduᶜā için Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın leşkerine teveccüh ettikte merkebi lisāna gelip ona "Bu ᶜamelden fārig ol!" dedikte yine mütenebbih olmayıp ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ﴾[359] Yaᶜnī "Eger biz murād edeydik o kimseyi suhuf-ı İbrāhīm ve ism-i aᶜzam sebebiyle menāzil-i ebrār derecesine refᶜ ederdik, velākin o kimse denāᵓetiyle zemīn tarafına, yaᶜnī süfliyyete meyl ve rüşvetle hevāsına ittibāᶜ eyledi.

359 "Dileseydik o āyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o, dünyada saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu." el-Aᶜrāf, 7/176.

Onun misāli şol kelb misālidir ki eger hamle ile kovarsan da kendi hāline bırakırsan da dilini çıkarıp solur" demektir.

Fakat musannif-i merhūm āyet-i sāniyenin tamāmını zikr etmemiş, ancak onun zikr ettiği mahal temsīl olmuştur ki hulāsa-i mefhūmu: "Onun meseli köpek meselidir; üzerine haml eylesen de dilini çıkarıp uzatır ve terk eylesen dahi kezālik dilini çıkarıp uzatır."

[فكذلك العالم الفاجر فإن بلعام أوتي كتاب الله تعالى فأخلد إلى الشهوات فشبه بالكلب أي سواء أوتي الحكمة أو لم يؤت فهو يلهث إلى الشهوات]

İşte ᶜālim-i fācir dahi böyledir, zīrā ki Belᶜām, zāt-ı zü'l-celāl ona kitābı vermiş iken kendisi şehevāta dalıp meyl etti ve onun için köpeğe teşbīh olundu ki ona hikmetin ītā ve ᶜadem-i ītāsı siyyān olup hemīşe şehevāta dil çıkarıp uzattı.

[وقال عيسى عليه السلام مثل علماء السوء كمثل صخرة وقعت على فم النهر لا هي تشرب الماء ولا هي تترك الماء يخلص إلى الزرع ومثل علماء السوء مثل قناة الحش ظاهرها جص وباطنها نتن ومثل القبور ظاهرها عامر وباطنها عظام الموتى]

Ve ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurdu ki "مَثَلُ عُلَمَاءِ السُّوءِ" ilh. Hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "ᶜUlemā-i sūᵓun misāli ancak ark ağzına düşmüş bir taş misālidir ki o taş ne kendisi suyu içer ve ne de bırakır ki su ekine gide. Ve dahi ḳanāt-ı ḥaşş misāli gibidir ki zāhiri cisṣ ile müzeyyen ve bātını çirkābın rāyiha-i müntinesi ile memlū ve muᶜaffin. قناة الحش [ḳanātu'l-ḥaşş] lügatte lağım ve çirkāb suyunun kārīzine gelmiştir. Ve dahi mevtā kubūru gibidir ki zāhirleri zīnetli ve maᶜmūr ve bātını ᶜızām-ı mevtā ile meşhūn bulunur."

[فهذه الأخبار والآثار تبين أن العالم الذي هو من أبناء الدنيا أخس حالا وأشد عذابا من الجاهل وأن الفائزين المقربين هم علماء الآخرة]

İşte bu ahbār ve āsār gösterir ki ebnā-i dünyādan olan ᶜālimin hāli yevm-i kıyāmette nādānın hālinden dūn ve ᶜazābı dahi onun ᶜazābından eşedd ve efzūndur. Ve zümre-i fāyizīn ü mukarrebīn ancak *ᶜulemā-i āhiret*tirler.

[ᶜAlāmāt-ı ᶜUlemā'-i Āhiret]

[Birinci ᶜAlāmet]

[ولهم علامات فمنها: أن لا يطلب الدنيا بعلمه فإن أقل درجات العالم أن يدرك حقارة الدنيا وخستها وكدورتها وانصرامها وعظم الآخرة ودوامها وصفاء نعيمها وجلالة ملكها ويعلم أنهما متضادتان وأنهما كالضرتين مهما رضيت إحداهما أسخطت الأخرى وأنهما ككفتي الميزان مهما رجحت إحداهما خفت الأخرى وأنهما كالمشرق والمغرب مهما قربت من إحدهما بعدت عن الآخر وأنهما كقدحين أحدهما مملوء والآخر فارغ فبقدر ما تصب منه في الآخر حتى يمتلئ يفرغ الآخر]

Ve onların ᶜalāmet ve nişānları vardır, yaᶜnī ᶜulemā-i āhiretin emārāt u ᶜalāmāt-ı fārikaları vardır. Ve o ᶜalāmātın birisi oldur ki kendi ᶜilmi ile dünyāyı taleb etmemekliktir, zīrā ᶜālimin ekall-i derecātı o derecedir ki dünyānın hakāret ve "isset ve küdūret ve inṣırām-ı ᶜayş u lezzetlerini idrāk ede ve āhiretin ᶜizam ve devām ve safā-i naᶜīm ve celālet-i mülkünü bile. Ve dahi bile ki dünyā ve āhiret yekdīgerine zıdd olup kumalar gibidir, her ne vakt ki birisi rāzī olur ise dīgeri gücenir ve dahi terāzūnun iki kefeleri gibidirler ki her ne vakt ki bir kefesi ağır olur ise öbür kefesi hafīf kalıp havāya kalkar ve dahi şark ve garb gibidirler ki her hangisine takarrüb ettinse ötekisinden uzağa düşüp baᶜīd olursun ve dahi biri boş ve dīgeri dolu iki kadeh gibidirler ki dolu kadehten boş kadehe ne mikdār boşatır isen o boş kadehe dökülen mikdār kadar dolu kadehten eksilir ve tamāmen dolu olur ise öteki kadeh tamāmen dökülüp boş kalır.

[فإن من لا يعرف حقارة الدنيا وكدورتها وامتزاج لذتها بألمها ثم انصرام ما يصفو منها فهو فاسد العقل]

Zīrā o ki dünyānın hakāretini ve lezzātının ālām ile mümtezic bulunduklarını ve elem ve kederden sāfī olan niᶜamın dahi münṣarım olacağını bilemeyen kimse fāsidü'l-ᶜakldır.

[فإن المشاهدة والتجربة ترشد إلى ذلك فكيف يكون من العلماء من لا عقل له ومن لا يعلم عظم أمر الآخرة ودوامها فهو كافر مسلوب الإيمان فكيف يكون من العلماء من لا إيمان له ومن لا يعلم مضادة الدنيا للآخرة وأن الجمع بينهما طمع

في غير مطمع فهو جاهل بشرائع الأنبياء كلهم بل هو كافر بالقرآن كله من أوله إلى آخره فكيف يعد من زمرة العلماء ومن علم هذا كله ثم لم يؤثر الآخرة على الدنيا فهو أسير الشيطان قد أهلكته شهوته وغلبت عليه شقوته فكيف يعد من حزب العلماء من هذه درجته]

Zīrā ki müşāhede ve tecribe dünyānın hakāretine ve lezzetinin elemle mümtezic olduğuna ve ʿayş-ı sāfīsi maʿriz-ı inşırām u inkıtāʿ idüğine delālet ve irşād ederler. Ve mādām ki o ʿālim buralarına vākıf olamamış, o cehli fesād-ı ʿaklına delālet eder ve ʿaklı olmayan kimse ʿulemādan nice olabilir? Ve her kim ki emr-i āhiretin ʿizamı ve āhiretin devāmını bilmez, o ādem kāfir ve meslūbü'l-īmāndır ve īmānı olmayan kimse ʿulemādan nice olabilir? Ve her kim ki müzadedet-i dünyā vü āhireti bilmez ve beynlerinde cemʿ etmek tamaʿı mahalsiz olduğunu anlamaz, kāffe-i enbiyānın şerāyiʿine cāhildir, belki Kurʾān-ı ʿazīmü'ş-şānın evvelinden āhirine kadar hāvī olduğu āyātın müfādlarına münkir ve kāfirdir. Ve bu misilli ādem zümre-i ʿulemādan nice ʿadd olunabilir? Ve o ki bunların mecmūʿlarını bilip de āhireti dünyāya īsār ve tercīh etmez, esīr-i şeytāndır, şehevātı nefsini helāk etmiştir ve şakāveti nefsine galebe eylemiştir. Ve bu derece esīr-i şeytān ve maglūb-ı şakāvet ve maktūl-i şehevāt-ı dünyāviyye olan kimse hizb-i ʿulemādan nice sayılabilir ki sayılmaz demektir.

[وفي أخبار داود عليه السلام حكاية عن الله تعالى إن أدنى ما أصنع بالعالم إذا آثر شهوته على محبتي أن أحرمه لذيذ مناجاتي يا داود لا تسأل عني عالما قد أسكرته الدنيا فيصدك عن طريق محبتي أولئك قطاع الطريق على عبادي يا داود إذا رأيت لي طالبا فكن له خادما يا داود من رد إلي هاربا كتبته جهبذا ومن كتبته جهبذا لم أعذبه أبدا]

Ve zāt-ı zü'l-celālden hikāyeten Dāvūd ʿaleyhi's-selām üzerine menkūl ve mervī olan ahbārda gelmiş ki "إن أدنى ما أصنع" ilh. el-hadīs ki hulāsa-i müfād-ı münīfleri: "Kendi şehvetini benim muhabbetim üzerine īsār eden ʿālime benim en ekall ve ednā sunʿum odur ki ben onu lezīz-i münācātımdan mahrūm ederim. Yā Dāvūd, dünyānın sekrān ve sarhoşu olan kimseden benim üzerime sen suʾāl etme [193],

seni tarīk-i muhabbetimden menᶜ eder. Ve o makūle ādemler benim kullarımın kuttāᶜ-ı tarīkleridirler. Yā Dāvūd, eger beni taleb eder bir kimseyi gördünse, sen ona hādim ol. Yā Dāvūd, o benim ᶜabd-i ābıḳımı redd eden kimse, onu cihbiẕe yazarım, yaᶜnī ᶜārif ve dānā ve hāzık ve basīr ve nakkād yazarım. Ve her kim ki onu cihbiẕe yazdımsa, ebeden onu muᶜazzeb etmem."

[ولذلك قال الحسن رحمه الله عقوبة العلماء موت القلب وموت القلب طلب الدنيا بعمل الآخرة]

Ve onun için Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜUlemānın ᶜukūbetleri mevt-i kalbdir. Ve mevt-i kalb ᶜamel-i āhiretle dünyāyı taleb etmektir."

[قال يحيى بن معاذ إنما يذهب بهاء العلم والحكمة إذا طلب بهما الدنيا]

Ve dahi Yahyā b. Muᶜāz ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜİlm ve hikmetin bahāsı ancak o vaktte gider ki onlarla dünyā taleb olunursa."

[وقال سعيد[360] بن المسيب رحمه الله إذا رأيتم العالم يغشى الأمر فهو لص]

Ve dahi Mesᶜūd b. el-Müseyyeb demiş ki "Emri ifşā eden bir ᶜālimi görürseniz biliniz ki hırsızdır!"

[وقال عمر رضي الله عنه إذا رأيتم العالم محبا للدنيا فاتهموه على دينكم فإن كل محب يخوض فيما أحب]

Ve dahi ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Eger dünyāya muhibb bir ᶜālimi gördünüzse onu dīniniz üzere müttehem ediniz, zīrā ki her bir muhibb sevdiği şeyde "avḍ eder." Yaᶜnī muhabbet ettiği şeyden bahs eder durur.

[وقال مالك بن دينار رحمه الله قرأت في بعض الكتب السالفة أن الله تعالى يقول إن أهون ما أصنع بالعالم إذا أحب الدنيا أن أخرج حلاوة مناجاتي من قلبه]

Ve Mālik b. Dīnār ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Baᶜzı kütüb-i sālifeden okudum ki zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki "إن أهون" ilh. Ve hulāsa-i

360 Yazmada مسعود şeklinde.

meᵓāl-i şerīfi: "Dünyāyı muhabbet eden ᶜālime benim en ziyāde ehven işleyeceğim şey odur ki onun kalbinden halāvet-i münācātımı çıkarmaktır." Yaᶜnī fīmā-baᶜd münācātımın lezzetini bulamaz demektir.

[وكتب رجل إلى أخ له إنك قد أوتيت علما فلا تطفئن نور علمك بظلمة الذنوب فتبقى في الظلمة يوم يسعى أهل العلم في نور علمهم]

Ve rivāyet olunur ki bir ādem, birāderine yazmış ki "Ey birāder, sana zāt-ı zü'l-celāl ᶜilm vermiştir. Sakın senin nūr-ı ᶜilmini zulmet-i zünūb ile söndürmeyesin, zīrā ki ehl-i ᶜilm nūr-ı ilmleriyle saᶜy edecekleri günde sen zulmet ve karanlıkta kalırsın!"

[وكان يحيى بن معاذ الرازي رحمه الله يقول لعلماء الدنيا يا أصحاب العلم قصوركم قيصرية وبيوتكم كسروية وأثوابكم ظاهرية وأخفافكم جالوتية ومراكبكم قارونية وأوانيكم فرعونية ومآثمكم جاهلية ومذاهبكم شيطانية فأين الشريعة المحمدية]

Ve Yahyā b. Muᶜāz er-Rāzī ᶜaleyhi'r-rahme ᶜulemā-yı dünyāya der idi ki "Ey ashāb-ı ᶜilm, sizin köşkleriniz mülūk-i ḳayāṣirenin köşkleri gibidir ve hāneleriniz dahi mülūk-i ekāsirenin büyūtu gibidir ve elbise ve esvābınız mülūk-i zāhiriyyenin urbaları gibidir ve hufflarınız mülūk-ı cālūtiyyenin huffları gibidir ve merkūblarınız dahi Kārūn'un merkūbu gibidir ve kapkacağınız mülūk-i ferāᶜinenin kapkacakları gibidir ve günāhlarınız ümem-i cāhiliyyenin günāhları gibidir ve mezāhibiniz mezāhib-i şeytāniyye gibidir, artık şerīᶜat-i Muhammediyye nerede kaldı!"

[قال الشاعر:

"وَرَاعِى الشَّاةِ يَحْمِي الذِّئْبَ عَنْهَا || فَكَيْفَ إِذَا الرُّعَاةُ لَهَا ذِئَابُ"[361]

وقال آخر :

"يَا مَعْشَرَ الْقُرَّاءِ يَا مِلْحَ الْبَلَدْ || مَا يُصْلِحُ الْمِلْحَ إِذَا الْمِلْحُ فَسَدْ"[362]]

Ve şāᶜirin birisi demiş ki "وراعى الشاة" ilh. ki mefhūmu: "Koyunu

361 *Hayātu'l-Hayevān el-Kubrā*, 1/504.

362 Beyitler için bkz. *et-Tabakātu'l-Kubrā*, 2/96.

kurttan saklayıp hıfz eden çobandır; koyunlara kurtlar çoban olurlarsa o koyunların hāli nice olur?" Ve āher bir şāᶜir demiş ki "يا معشرَ" ilh. ki mefhūmu: "Ey maᶜşerü'l-kurrā ve ey memleketin tuzu, tuz bozulursa tuzu ıslāh edecek şey nedir?"

[وقيل لبعض العارفين أترى [أن] من تكون المعاصي قرة عينه لا يعرف الله فقال لا أشك أن من تكون الدنيا عنده آثر من الآخرة أنه لا يعرف الله تعالى]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīne o ki meᶜāsī onun kurret-i ᶜaynı ola, o kimse[-yi] zāt-ı zü'l-celāli bilmez görür müsün? Senin bunda reʾy ve ictihādın ne merkezdedir?" denildikte, o dahi "Ben bir şekk ve şübhe etmezem ki o ki āhiret üzerine dünyāyı īsār eder, tahkīken o kimse zāt-ı zü'l-celāli bilmez" diye cevāb vermiştir.

[وهذا دون ذلك بكثير]

Ve bu onun çok mādūnudur.

[ولا تظنن أن ترك المال يكفي في اللحوق بعلماء الآخرة فإن الجاه أضر من المال ولذلك قال بشر حدثنا باب من أبواب الدنيا فإذا سمعت الرجل يقول حدثنا فإنما يقول أوسعوا لي]

Ve lühūk-ı ᶜulemā-i āhirete terk-i māl kifāyet eder zann etmemeliyiz, zīrā ki hubb-ı cāh hubb-ı māldan ziyāde zarar vericidir ve onun için Bişr ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Haddesenā demesi dahi ebvāb-ı dünyādan bir bābdır. Çün bir ādemden haddesenā kavli işitirsiniz, biliniz ki o ādem benim için maᶜīşet-i dünyāyı geniş ediniz der.

[ودفن بشر بن الحارث بضعة عشر [ما بين] قِمَطْرَةٍ وَقَوْصَرة من الكتب وكان يقول أنا أشتهي أن أحدث ولو ذهبت عني شهوة الحديث لحدثت وقال هو وغيره إذا اشتهيت أن تحدث فاسكت فإذا لم تشته فحدث]

Ve Bişr b. el-Hāris̱ kütübden on ᶜaded sepetten ziyāde kütüb defn etmiş. Ve dahi der idi ki "ᶜİlm-i hadīsi okutmağa ārzūm vardır, bu ārzū benden gitmiş olsaydı ᶜilm-i hadīsi okuturdum." Kendisi ve gayrısı demişler ki "Her ne vakt ki tahdīs etmek ārzūsunda olursan sükūt et ki tahdīs etme ve ne zamān ki onu ārzū etmez isen tahdīs eyle."

[وهذا لأن التلذذ بجاه الإفادة ومنصب الإرشاد أعظم لذة من كل تنعم في الدنيا فمن أجاب شهوته فيه فهو من أبناء الدنيا ولذلك قال الثوري فتنة الحديث أشد من فتنة الأهل والمال والولد]

Ve bu sükūt ve terk-i hadīs o sebebdendir ki cāh-ı ifāde ve mansıb-ı irşād ile olan lezzet her bir niᶜam-ı dünyeviyyenin lezzātından daha elezz ve atyebdir. Ve her kim ki onda olan ārzū ve iştihāsına icābet eylerse o dahi ebnā-i dünyādandır. Ve onun için Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hadīsin fitnesi fitne-i ehl ü māl u veledden eşeddir."

[وقد قيل لسيد المرسلين صلى الله عليه وسلم ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾]

Hālbuki Seyyidü'l-mürselīn ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize buyurulmuş ki ﴿وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾[363] Hulāsa-i meᵓāl-i celīli: "ᶜİsmetimizle biz seni hak üzere sābit etmeyeydik, onlara az bir şeyᵓ meyl etmeğe yaklaşacak olurdun!" ki mefhūm-ı muhālif-i mahsūlü: "Seni ᶜismet etmiş olduğumuzdan onlara meyl etmeğe aslā ve katᶜā cüzᵓī bir kurb ile yaklaşmadın" demek çıkar.

Bu āyet-i kerīme [194] sūre-i İsrā'nın yetmiş dördüncü āyetidir ki kefere-i S̱aḳīf şānlarında nāzil olan āyāttandır. Rivāyet olunur ki Sakīf'in elçisi, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize gelip ᶜalā-rivāyetin üç ve ᶜalā-rivāyetin uhrā beş altı şeyi recā ettiler. Rivāyet-i ūlā üzerine diledikleri eşyānın birisi bir sene putperestlikte kalalar, ikincisi namāzda rükūᶜ ve sücūd etmeyeler, üçüncüsü sākin oldukları Tāif harīm-i Mekke gibi muhterem tutula ki bu recālara müsāᶜade buyurulur ise īmān ederiz diye vaᶜad ettiler. Ve eger senden niçin böyle ettin diye suᵓāl ederlerse rabbim böyle buyurdu de dediler. Ve rivāyet-i uhrā üzerine müslümān olurlarsa māllarından ᶜöşr ve zekāt alınmamak ve namāzlarında sücūd ve rükūᶜ etmemek ve cihād ve gazāya gitmemek ve onlar medyūnlarından ribā alup dāyinlerine vermemek ve bir sene putlarına

363 "Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meyledecektin." el-İsrā, 17/74.

ilişilmemek ve senesi hitāmında kendi elleriyle putları kırmak ve Vecc adlı bir vādī-i maᶜrūfları harīm-i Mekke gibi muhterem tutulup ondan odun ve giyāh alınmamak ve alınacak olursa menᶜine salāhiyyetleri olmak ve bu müsāᶜadātı bunlara niçin ettin diye suᵓāl vākiᶜ olursa bana zāt-ı zü'l-celāl böyle emr etti diye söylemek üzere bir seneden sonra zāt-ı risālet-penāhīye īmān edeceklerini vaᶜd ve şart ettiler denilmiş. Ve bu recālarına aslā ve katᶜā müsāᶜade olmadı ve onlara cüzᵓī mertebede meyl etmeğe yaklaşmak bile olmadı tefsīr buyurulmuştur.

[وقال سهل رحمه الله العلم كله دنيا والآخرة منه العمل به والعمل كله هباء إلا الإخلاص وقال الناس كلهم موتى إلا العلماء والعلماء سكارى إلا العاملين والعاملون كلهم مغرورون إلا المخلصين والمخلص على وجل حتى يدري ماذا يختم له به]

Ve Sehl ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "ᶜİlm kāffesi dünyādır ki ondan āhiretin behresi onunla olan ᶜameldir. Ve ᶜamel dahi ihlāslı ᶜamelden gayrı kāffesi hebādır." Ve dahi demiş ki "ᶜUlemādan gayrı cemīᶜ-i nās mevtādır. Ve ᶜulemā dahi ᶜāmilīnden gayrı kāffesi sarhoşlardır. Ve ᶜāmilīn dahi muhlisīnden gayrı mecmūᶜları magrūrlardır. Ve muhlisīn ise onlar dahi onunla onlara hatm olunacak hāli bilinmedikçe havf üzeredirler."

[وقال [أبو] سليمان الداراني رحمه الله إذا طلب الرجل الحديث أو تزوج أو سافر في طلب المعاش فقد ركن إلى الدنيا وإنما أراد به طلب الأسانيد العالية أو طلب الحديث الذي لا يحتاج إليه في طلب الآخرة]

Ve [Ebū] Süleymān-ı Dārānī rahimehullāh demiş ki "Bir ādem hadīsi taleb ederse veyāhūd evlenirse veyāhūd taleb-i maᶜīşette sefer eylerse o ādem dünyāya meyl etmiş olur."

Musannif-i merhūm dedi ki "Taleb-i hadīsten murādı ancak ehādīs-i şerīfenin esānīd-i ᶜāliyesidir veyāhūd taleb-i āhiret için muhtāc olamayacak hadīstir."

[وقال عيسى عليه السلام كيف يكون من أهل العلم من مسيره إلى آخرته وهو مقبل على دنياه وكيف يكون من أهل العلم من يطلب الكلام ليخبر به لا ليعمل به]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām demiş ki "Ehl-i ᶜilmden nice olabilir o kimse ki mesīreti āhiret iken kendisi dünyāya mukbil ve müteveccih olmuştur. Ve dahi ehl-i ᶜilmden nice olur o kimse ki kelāmı halka ihbār eylemek üzere taleb eder de onunla ᶜamel etmek için onu taleb etmez?"

[وقال صالح بن كيسان البصري أدركت الشيوخ وهم يتعوذون بالله من الفاجر العالم بالسنة]

Ve Sālih bin Keysān el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben şüyūh-ı ᶜizāma idrāk ettim ki o şüyūh, sünneti ᶜbilir ālim-i fācirden zāt-ı zü'l-celāle sığınıp taᶜavvüz ederlerdi."

[وروى أبو هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَنْ طَلَبَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللهِ تَعَالَى لِيُصِيبَ بَهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"]

Ve dahi Ebū Hüreyre ᶜaleyhi'r-rıdvān rivāyet edip demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مَنْ طَلَبَ عِلْمًا"[364] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Her kim ki aᶜrāz-ı dünyādan bir nesneye musīb olmak üzere onunla vech-i ilāhī ibtigā olunur bir ᶜilmi taleb etmiş ise, o ādem yevm-i kıyāmette cennetin rāyiha-i tayyibesini bulamaz."

[وقد وصف الله علماء السوء بأكل الدنيا بالعلم ووصف علماء الآخرة بالخشوع والزهد فقال عز وجل في علماء الدنيا ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ وقال تعالى في علماء الآخرة ﴿وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾]

Ve zāt-ı zü'l-celāl hazretleri ᶜulemā-i sūᵓu ᶜilm ile dünyāyı ekl etmek naᶜtı ile vasf etmiş ve ᶜulemā-i āhireti dahi huşūᶜ ve zühd ile vasf etmiş ki ᶜulemā-i dünyā hakkında ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ﴾[365] ilh.

---

364 Ebū Dāvūd, İlm, 12, no: 3664; İbn Māce, Mukaddime, 23, no: 252.

365 "Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) Mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştır. Fakat onlar verdikleri sözü arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler." Āl-i ᶜİm-

el-āyet buyurdu ve ᶜulemā-i āhiret hakkında ﴿وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ﴾[366] ilh. el-āyet buyurdu. Ve āyet-i ūlānın hulāsa-i meᵓāli: "Yād eyle o vakti ki Allāh taᶜālā kitāb verilenlerden yaᶜnī ᶜulemālarından ᶜahd ve peymān aldı ki o kitāblarında olan şān-ı Muhammed ᶜaleyhi's-selāmı bilā-ketm nāsa beyān ve iᶜlān edeler, onlar ise o ᶜahde ᶜadem-i iltifāt ile artlarına bıraktılar ve rüşvet olarak semen-i kalīl ile o mīsākı satdılar. Naᶜīm-i cāvidānīye hutām-ı fānīyi bedel etmek ne kabīh şey olur!" Ve āyet-i sāniyenin hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Ehl-i kitābdan baᶜzı kimseler vardır ki Allāh taᶜālāya ve size nāzil olan Kurᵓān'a ve onlara gönderilen Tevrāt'a ve İncīl'e Allāh taᶜālādan korkucu ve mütevāziᶜ olduğu hālde īmān eder, Allāh taᶜālānın āyetlerini az bahā ile bedel etmezler, yaᶜnī rüşvetle ahkām-ı Tevrāt ve naᶜt-ı Peygamber ᶜaleyhi's-selāmı ketm etmezler. Bu müᵓminler için rableri indinde ecr-i mahsūs vardır." Bu āyāt-i beyyināt sūre-i Āl-i ᶜİmrān'ın yüz seksen yedinci ve yüz doksan dokuzuncu āyetidirler.

[وقال بعض السلف العلماء يحشرون في زمرة الأنبياء والقضاة يحشرون في زمرة السلاطين وفي معنى القضاة كل فقيه قصده طلب الدنيا بعلمه]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Ulemā zümre-i enbiyāda haşr olunurlar ve kuzāt dahi zümre-i selātīn içinde haşr olunurlar ve her bir fakīh ki ᶜilmi ile taleb-i dünyā kasd etmiştir, o dahi kuzāt maᶜnāsındadır ki selātīn zümresinde haşr olunur.

[وروى أبو الدرداء رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال "أَوْحَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى بَعْضِ الأَنْبِيَاءِ : قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ الدِّينِ وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ الْعَمَلِ وَيَطْلُبُونَ الدُّنْيَا بِعَمَلِ الآخِرَةِ يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ مُسُوكَ الْكِبَاشِ وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ الذِّئَابِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَقُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ الصَّبِرِ إِيَّايَ يُخَادِعُونَ وَبِي يَسْتَهْزِئُونَ لأَفْتَحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً تَذَرُ الْحَلِيمَ حَيْرَانَ"]

---

rān, 3/187.

366 "Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın ayetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükāfatları vardır." Āl-i ᶜİmrān, 3/199.

Ve dahi Ebü'd-Derdā radiyallāhu ᶜanhü rivāyet etmiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "أَوْحَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ"[367] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i mazmūn-ı münīfi: "Zāt-ı zü'l-celāl baᶜzı enbiyāya vahy etti ki "Sen şol ādemlere ki li-gayri'd-dīn tefakkuh edenlere ve li-gayri'l-ᶜamel taᶜallüm-i ᶜilm eyleyenlere ve ᶜamel-i āhiret ile dünyāyı taleb edenlere ki ᶜāleme kendilerini koç gibi bir tutuş ile telbīs ederler ve o hāl ile kendi kulūbları kurt gibi hāyin ve lisānları baldan tatlı ve gönülleri sabirdan daha ziyāde acı bulunurlar, de ki onlar benimle mi muhādaᶜa ederler ve bana mı istihzā ederler. Tahkīken ben onlara ᶜākılı hayrān bırakır bir fitne kapısını küşād edeceğim."

[وأشد من هذا ما روي أن رجلا [195] كان يخدم موسى عليه السلام فجعل يقول حدثني موسى صفي الله حدثني موسى نجي الله حدثني موسى كليم الله حتى أثرى وكثر ماله ففقده موسى عليه السلام فجعل يسأل عنه ولا يحس له خبرا حتى جاءه رجل ذات يوم وفي يده خنزير وفي عنقه حبل أسود فقال له موسى عليه السلام أتعرف فلانا قال نعم هو هذا الخنزير فقال موسى يا رب أسألك أن ترده إلى حاله حتى أسأله بما أصابه هذا فأوحى الله عز وجل إليه لو دعوتني بالذي دعاني به آدم فمن دونه ما أجبتك فيه ولكن أخبرك لم صنعت هذا به لأنه كان يطلب الدنيا بالدين]

Ve dahi bundan eşedd o şān-ı mervīdir ki bir ādem vār imiş ki Mūsā ᶜaleyhi's-selāma hizmet edip Mūsā safiyyullāh bana böyle dedi ve Mūsā kelīmullāh bana şöyle emr etti ve Mūsā neciyyullāh beni böyle okuttu demeğe başladı, tā kim mālı çok bir zengin ādem oldu da sonra Mūsā ᶜaleyhi's-selām onu gāib edip görmez oldu, yaᶜnī mefkūd oldu. Ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām onu sorup aradıkça onun için bir haber hiss edemedi, tā ki bir günde bir ādem onun yanına geldi ki o ādemin elinde bir canavar vardır ve o canavarın boynunda siyāh bir ip bağlıdır. Mūsā ᶜaleyhi's-selām o ādeme dedi ki "Sen fülān ādemi bilir misin?" O dahi: "Evet, işte bu hınzīrdır!" diye haber verince, Mūsā ᶜaleyhi's-selām "Yā Rabb, ben senden dilerim ki bunu hāl-i sābıkı üzerine redd ve iᶜāde edesin, tā ki ona

---

367 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/656, no: 1139. İsnadı zayıf sayılmıştır. Yakın bir metin için bkz.*Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 6/49.

isābet eden sebebi ondan sorayım" diye duᶜā ettikte zāt-ı zü'l-celāl ona vahy edip buyurdu ki "لـو دعوتـني" ilh. Yaᶜnī "Sen bana Ādem ile onun ve mā-baᶜdinde gelip bana duᶜā edenlerin edᶜiyeleriyle duᶜā etmiş olsan bile ben senin duᶜānı icābet edip kabūl etmem, fakat sana buna işlediğim işbu sunᶜumun sebebini haber veririm ki ben buna böyle ettiğimin sebebi odur ki kendisi dīn ile dünyāyı taleb ederdi" diye beyān buyurdu.

[وأغلظ من هذا ما روى معاذ بن جبل رضي الله عنه موقوفا ومرفوعا في رواية عن النبي صلى الله عليه وسلم قال "مِنْ فِتْنَةِ الْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ الْكَلَامُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الاسْتِمَاعِ" وفي الكلام تنميق وزيادة ولا يؤمن على صاحبه الخطأ وفي الصمت سلامة وعلم]

Ve bundan ziyāde galīzi, Muᶜāz b. Cebel ᶜaleyhi'r-rıdvān mevkūfen ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerine merfūᶜan rivāyet ettiği hadīstir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "مِنْ فِتْنَةِ الْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ الْكَلَامُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنَ الاسْتِمَاعِ"[368] Hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "ᶜĀlimin söz söylemesi ona söz denilmesinden daha ziyāde sevgili ve ehabb olmak şānı ᶜālimin fitnelerindendir." Yaᶜnī ᶜālimin halka nasīhatle söz söylemesi istimā-ı nasīhatten daha ziyāde sevgili olmak hāli fitnesindendir, zīrā ki söylemekte tahsīn-i kelām ve ziyādelik vardır ve o cihetten sāhibi üzerine hatā vukūᶜundan emniyyet hāsıl olmaz ve samt ve sükūt ve istimāᶜda ᶜilm ve selāmet vardır.

[ومن العلماء من يخزن علمه فلا يحب أن يوجد عند غيره فذلك في الدرك الأول من النار ومن العلماء من يكون في علمه بمنزلة السلطان إن رد عليه شيء من علمه أو تهون بشيء من حقه غضب فذلك في الدرك الثاني من النار ومن العلماء من يجعل علمه وغرابة حديثه لأهل الشرف واليسار ولا يرى أهل الحاجة أهلا له فذلك في الدرك الثالث من النار ومن العلماء من ينصب نفسه للفتيا فيفتي بالخطأ والله تعالى يبغض المتكلفين فذلك في الدرك الرابع من النار ومن العلماء من يتكلم بكلام اليهود والنصارى ليعزر به علمه فذلك في الدرك الخامس من النار ومن العلماء من يتخذ علمه مروءة ونبلا وذكرا في الناس فذلك في الدرك السادس من النار ومن العلماء من يستفزه الزهو والعجب فإن وعظ عنف وإن وعظ عنف فذلك

---

368 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/249; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/548, no: 910.

في الدرك السابع من النار فعليك يا أخي بالصمت فيه تغلب الشيطان وإياك أن تضحك من غير عجب أو تمشي في غير أرب]

Ve dahi ᶜulemādan bir takım ādemler vardır ki kendi ᶜilmini saklayıp hazīne-mānde eder, dīgerinde bulunmamak ister. Ve bu misilli ādemlerin yeri cehennemin birinci derkindedir. Ve dahi ᶜulemādan bir takım ādem vardır ki kendi ᶜilminde menzile-i sultānda bulunur ki eger kendi ᶜilminden bir nesneyi onun üzerine redd olunur veyāhūd hakkında bir nesnede bir tehāvün vukūᶜ bulursa gazab eyler. Ve bu gibi ᶜālimler āteşin ikinci derkindedirler. Ve ᶜulemādan bir sınıf vardır ki kendi ᶜilmini ve garābet-i hadīsini ehl-i servet ü şeref için tahsīs ve hasr eder ki fukarā ve muḍṭarrīni ᶜilmlerine ehl ve mahal görmezler. İşte bunların yerleri dahi āteşin üçüncü derkindedir. Ve dahi ᶜulemādan bir takım ādemler vardır ki kendi nefslerini fetvāya nasb edip orada hatā ile ᶜāleme fetvā verirler, hālbuki zāt-ı zü'l-celāl zümre-i mütekellifīni bugz eder. İşte bu makūle ādemlerin dahi yerleri āteşin dördüncü derkindedir. Ve dahi ᶜulemādan bir takım ādem vardır ki kendi ᶜilminin taᶜzīzi için kelām-ı Yehūdī vü Nasārā ile tekellüm ederler. Bunlar dahi āteşin beşinci derkindedirler. Ve ᶜulemādan bir takım ādemler vardır ki kendi ᶜilmlerini beyne'n-nās māye-i mecd ü mürüvvet ve sermāye-i neyl ü zikr ü mefharet ittihāz etmiştir; bunlar dahi āteşin altıcı derkindedir. Ve dahi ᶜulemādan bir takım ādemler vardır ki ᶜucb ve zehv ile çalkanıp çıldırmış vaᶜz ederken ᶜunf ve gazab eder ve bir taraftan ona bir vaᶜz ve nasīhat vākiᶜ olursa ondan dahi ᶜunf ve gazab eyler. Ve bu gibi müstefziz-i zehv ü ᶜucbun yerleri āteşin yedinci derkindedir. Kaldı ki ey birāder sen iltizām-ı samt eyle, tā ki o samt ile şeytāna galebe edesin ve zinhār ve zinhār bādī-i taᶜaccüb olmayan nesneden ve bilā-mūcib aslā gülmeyesin ve dahi bilā-maslahat bir yere yürümeyesin.

[وفي خبر آخر "إِنَّ الْعَبْدَ لَيُنْشَرُ لَهُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا يَمْلَأُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا يَزِنُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ"[369]]

Ve āher bir haberde vārid olmuş ki "Ola ki bir ādeme mā-beyne'l-maşrik ve'l-magribi doldurur bir senā ve medh kitābı neşr olunur, hālbuki o

369 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/249.

kadar medh ve senā ᶜindallāh cenāh-ı baᶜūza vezn etmez ki o medh ve senā ᶜindallāh bir şeye değmez bir sivrisineğin kanadı vezninde bile olmaz"[370] demektir.

[وروي أن الحسن حمل إليه رجل من خراسان كيسا بعد انصرافه من مجلسه فيه خمسة آلاف درهم وعشرة أثواب من رقيق البز وقال يا أبا سعيد هذه نفقة وهذه كسوة فقال الحسن عافاك الله تعالى ضم إليك نفقتك وكسوتك فلا حاجة لنا بذلك إنه من جلس مثل مجلسي هذا وقبل من الناس مثل هذا لقى الله تعالى يوم القيامة ولا خلاق له]

Ve rivāyet olunur ki ahālī-i Horāsān'dan bir zāt Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahmeye meclis-i irşāddan kıyām ve hānesine gittikten sonra beş bin dirhem nukūd ile on ᶜaded keten donu hāvī bir kese haml ve huzūrunda [196] koyup "İşte bu nukūd nafaka ve bu esvāb urbalıktır" diye ᶜarz ve takdīm ettikte, ᶜallāme-i mūmāileyh "Zāt-ı zü'l-celāl seni muᶜāfāt edip berhurdār eylesin ki bu nafaka ile bu urbalığını al kaldır, bunlara bizim ihtiyācımız yoktur, zīrā ki benim meclisim gibi bir mecliste oturup ᶜālemden bu gibi ᶜatiyyeyi kabūl eyleyen zāt rūz-ı kıyāmette bir günā "alāḳı olmadığı hālde zāt-ı zü'l-celāle mülākī olur" dedi.

[وعن جابر رضي الله عنه موقوفا ومرفوعا قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لا تَجْلِسُوا عِنْدَ كُلِّ عَالِمٍ إلا إِلَى عَالِمٍ يَدْعُوكُمْ مِنْ خَمْسٍ إِلَى خَمْسٍ مِنَ الشَّكِّ إِلَى الْيَقِينِ وَمِنَ الرِّيَاءِ إِلَى الإِخْلَاصِ وَمِنَ الرَّغْبَةِ إِلَى الزُّهْدِ وَمِنَ الْكِبْرِ إِلَى التَّوَاضُعِ وَمِنَ الْعَدَاوَةِ إِلَى النَّصِيحَةِ"]

Ve dahi Cābir ᶜaleyhi'r-rıdvān üzerine mevkūf ve merfūᶜan mervī olunan hadīs-i şerifte[371] "لا تَجْلِسُوا عِنْدَ كُلِّ عَالِمٍ" ilh. el-hadīs. buyurulmuş. Ve hulāsa-i meᵓāl-i münīfi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki: "Sizi beş nesneden beş nesneye daᶜvet eden ᶜālimin meclisinden gayrı dīger bir meclis-i ᶜilmde cülūs etmeyiniz: ancak sizi şekkten yakīne ve riyādan ihlāsa ve ragbetten zühde ve kibrden tevāzuᶜa ve ᶜadāvetten nasīhate daᶜvet eden ᶜālimin meclisinde cülūs etmeniz gerektir."

370 Kaynağı lafzen bulunamayan hadislerdendir. Bkz. *Tahrīcu Ehādīsi İhyāᵓ*, c. I, s. 39 (hadis no 147).

371 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/250; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 8/72.

[قال تعالى ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ﴾ الآية]

Zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ﴾[372] ilh. el-āyet ki hulāsa-i meʾāl-i celīli: "Kārūn-ı māl-dār bir gün kavmine çıkıp zīneti ile nümūdār oldukta, zümre-i nādānāndan hayāt-ı dünyeviyyeye mürīd olanlar 'Kāşki Kārūn'a verildiği gibi bize dahi olaydı! ᶜAle't-tahkīk kendisi hazz-ı ᶜazīm sāhibidir' dediler. Kavminin ᶜuleması 'Veyl size! Müʾminlere zāt-ı zü'l-celālin sevābı daha ziyāde hayırlıdır!' demişler."

Rivāyet olunur ki bir şenbe günü Kārūn sağında üç yüz gulām ve solunda üç yüz cāriye, cümlesi zer ve cevhere müstagrak kemāl-i zīnetle kavmine çıktı. O kavminden hayāt-ı dünyāya tālib ve rāgıb olanlar dediler ki "Kāşki Kārūn'a verilen māl bize dahi verileydi, o dünyāda hazz-ı ᶜazīm sāhibidir!" Ve şunlar ki onlara ᶜilm verilip ahvāl-i āhireti ve bereket-i kanāᶜati bilir, Yūşaᶜ ᶜaleyhi's-selām ve ashābı gibi kimseler o Kārūn misilli māl temennī edenlere dediler ki "Ey tālib-i dünyā vāy size! Īmān ile ᶜamelü's-sālihi cemᶜ edenler için Allāh taᶜālānın sevābı Kārūn'un ve dünyā ve mā-fīhānın malından hayrlıdır."

[فعرف أهل العلم بإيثار الآخرة على الدنيا]

İşte dünyāya āhiretin īsārı ile ehl-i ᶜilm-i taᶜrīf eyledi.

[İkinci ᶜAlāmet]

[ومنها: أن لا يخالف فعله قوله بل لا يأمر بالشيء ما لم يكن هو أول عامل به قال الله تعالى﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾]

---

372 "Kārūn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kārūn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar, "Yazıklar olsun size! İman edenlere Allah'ın vereceği mükāfat daha hayırlıdır" dediler." el-Kasas, 28/79-80.

Ve ᶜulemā-i āhiretin cümle-i ᶜalāmātından bu ᶜālāmettir ki fiᶜli kavline muhālif olmaya, belki onunla ᶜāmil olamadığı nesne ile emr etmeyip ancak onunla ᶜāmil bulunduğu nesne ile emr ede, zīrā ki zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾[373] Yaᶜnī "Siz nāsı ihsān ile emr edip de kendi nefsinizi unutur musunuz!" Ve dahi buyurmuş ki ﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾[374] Yaᶜnī "ᶜİndallāh gazab ve maḳt-ı kebīrdir ki işlemediğinizi söyleyesiniz."

[وقال تعالى في قصة شعيب ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهٰيكُمْ عَنْهُ﴾ وقال تعالى ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ﴾ وقال تعالى ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا﴾ ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا﴾]

Ve dahi Şuᶜayb kıssasında buyurdu ki ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهٰيكُمْ عَنْهُ﴾[375] Yaᶜnī "Ben zāt-ı zü'l-celālin muhālefet-i ve emr ve nehyine muhālefet eder miyim!" Sizi bir şeyden nehy edip hilāfında kendim onu irtikāb etmeği murād etmem demektir. Ve dahi ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ﴾[376] buyurdu, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celālin hıyānet ve emr ve nehyinden hazer edip takvā ediniz, zāt-ı zü'l-celāl sizi taᶜlīm eder." Ve dahi ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا﴾[377] ve ﴿وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا﴾[378] buyurdu, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celālin muhālefet ve emr ve nehyinden ittikā ediniz ve dahi biliniz" ve hem dahi "Zāt-ı zü'l-celāli ittikā edip işitiniz" demektir.

[وقال تعالى لعيسى عليه السلام يا ابن مريم عظ نفسك فإن اتعظت فعظ الناس وإلا فاستحي مني]

Ve dahi zāt-ı zü'l-celāl, Hazret-i ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selāma buyurmuş ki "يا ابن مريم" ilh. Ve hulāsa-i müfād-ı ᶜālīsi: "Ey İbn Meryem, evvelā

---

373 "Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?" elBakara, 2/44.

374 "Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir şeydir." es-Saff, 61/3.

375 "Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum." Hūd, 11/88.

376 "Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor." el-Bakara, 2/282.

377 Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin" el-Bakara, 2/194, 203, 223, 231, 233.

378 "Allah'a karşı gelmekten sakının ve dinleyin." el-Māᵓide, 5/108.

kendi nefsine vaʿz eyle. Eger mütteʿiẓ ve mütenassıh oldunsa henüz ʿāleme vaʿz eyle, yoksa benden hayā eyle." Yaʿnī mütteʿiẓ olmadığın nesne ile ʿāleme vaʿz etmekte benden utanıp hayā etmelisin demek olur.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِأَقْوَامٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ فَقُلْت مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا : كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ"]

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ"[379] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Benimle isrā olunduğu gecede yaʿnī leyle-i miʿrācımda bir akvāma mürūr ettim ki o kavmlerin dudakları āteşten bir mikrāz ile karz olunur, yaʿnī āteşten bir makas ile onların dudakları kesilirdi. Ve siz kimsiniz diye suʾāl ettiğimde 'Biz o kimseleriz ki dünyāda hayr ile ʿāleme emr edip kendimiz o hayrı işlemezdik ve şerden halkı nehy edip kendimiz gidip o şerri işler idik" dediler.

[وقال صلى الله عليه وسلم "هَلاَكُ أُمَّتِي عَالِمٌ فَاجِرٌ وَعَابِدٌ جَاهِلٌ وَشَرُّ الشِّرَارِ شِرَارُ الْعُلَمَاءَ وَخَيْرُ الْخِيَارِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ"]

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "هَلاَكُ أُمَّتِي عَالِمٌ فَاجِرٌ"[380] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Benim ümmetimin helāki ʿālim-i fācir ve ʿābid-i cāhildir. Ve şerrü'l-eşrār şerr-i ʿulemādır ve hayrü'l-ahyār ahyār-ı ʿulemādır."

[وقال الأوزاعي رحمه الله شكت النواويس ما تجد من نتن جيف الكفار فأوحى الله إليها بطون علماء السوء أنتن مما أنتم فيه]

Ve İmām Evzāʿī ʿaleyhi'r-rahme buyurmuş ki "Netn-i ciyef-i küffārdan dehlīz-i mevtā zāt-ı zü'l-celāle ʿarz-ı şikāyet ettiler. Zāt-ı zü'l-celāl onlara yaʿnī nāvūslara vahy eyledi ki "Butūn-ı ʿulemā-i sūʾ sizin içinde bulunduğunuz rāyiha-i habīseden daha ziyāde netnlidir." Yaʿnī onların içi

---

379 Yaklaşık bir metin için bkz. *Musnedu Ahmed*, 3/120, no: 12211; *Şuʿabu'l-Īmān*, 3/270, no:1637; 7/38, no: 4611; 7/39, no: 4614; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 2/386; 6/248; 8/43.

380 Dārimī, Mukaddime, 34, no: 370. Ayrıca bkz. *Kūtu'l-Kulūb*, 1/243.

kokusu sizin içiniz kokusundan daha ziyādedir demiş.

[وقال الفضيل بن عياض رحمه الله بلغني أن الفسقة من العلماء يبدأ بهم يوم القيامة قبل عبدة الأوثان]

Ve Fuzayl b. ʿİyāz ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben böyle işittim ve bana böyle bālig oldu ki rūz-i kıyāmette ʿabede-i evsāndan akdem ʿulemā-i feseka ile bedʾ olunur." Yaʿnī ʿubbād-ı asnāmdan evvel ʿulemā-i feseka muʿazzeb olurlar demektir.

[وقال أبو الدرداء رضي الله عنه ويل لمن لا يعلم مرة وويل لمن يعلم ولا يعمل سبع مرات]

Ve Ebu'd-Derdāʾ ʿaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Bilmeyene bir veyl ve bilip ʿamel etmeyene yedi veyl olsun!" Ve "veyl" kelimesi lügatte cehennemde bir vādī ismine gelmiş ise de lākin vaʿīd ve tehdīd makāmında bir kelime-i ʿazāb mustalah olmuştur. Ve bu kelāmda "veyl"den murād maʿnā-yı mustalahı olmak gerektir.

[وقال الشعبي يطلع يوم القيامة قوم من الجنة على قوم من أهل النار فيقولون لهم ما أدخلكم النار وإنما أدخلنا الجنة بفضل تأديبكم وتعليمكم فيقولون إنا كنا نأمر بالخير ولا نفعله وننهى عن الشر ونفعله]

Ve dahi ʿallāme Şaʿbī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Yevm-i kıyāmette cennetten bir kavm ehl-i nārdan bir kavm üzerine muttaliʿ olup derler ki 'Biz ancak sizin fazl-ı teʾdīb ve taʿlīminizle cennete idhāl olunduk; sizi āteşe idhāl eden nedir?' Onlar dahi [197] 'Biz dār-ı dünyāda hayr ile emr eder ve kendimiz onu işlemezdik ve şerden nehy eder ve kendimiz onu işlerdik" derler.

[وقال حاتم الأصم رحمه الله ليس في القيامة أشد حسرة من رجل علم الناس علما فعملوا به وهو لم يعمل به ففازوا بسببه وهلك هو]

Ve Hātem el-Asamm ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Rūz-ı kıyāmette o ādemden hasreti daha eşedd bir kimse olmaz ki ʿāleme taʿlīm ettiği ʿilm ile halk ʿāmil oldular da sebebi ile necāt buldular ve kendisi onunla ʿāmil

olmamasıyla hālik oldu ki o kimse kāffe-i hasret-keşāndan onun hasreti daha ziyāde olur."

[وقال مالك بن دينار رحمه الله إن العالم إذا لم يعمل بعلمه زلت موعظته عن القلوب كما يزل القطر عن الصفا]

Ve Mālik b. Dīnār ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "ʿAle't-tahkīk o ʿālim ki ʿilmi ile ʿāmil değildir, onun nasīhati kulūb-ı nāstan taştan katre-i bārān kaydığı gibi kayar" ki kulūb-ı müstemiʿīnde onun bir teʾsīr ve hulūlü olmaz, safāya nāzil olan katre-i bārāna benzer, hayrsız ve fāidesizdir.

[وأنشدوا: شعر،

"يَا وَاعِظَ النَّاسِ قَدْ أَصْبَحْتَ مُتَّهَمًا || إِذْ عِبْتَ مِنْهُمْ أُمُورًا أَنْتَ تَأْتِيهَا"[381]

"أَصْبَحْتَ تَنْصَحُهُمْ بِالوَعْظِ مُجْتَهِدًا || فَالمُوبِقَاتُ لَعَمْرِي أَنْتَ جَانِيهَا"

"تَعِيبُ دُنْيَا وَنَاسًا رَاغِبِينَ لَهَا || وَأَنْتَ أَكْثَرُ مِنْهُمْ رَغْبَةً فِيهَا"]

Ve bu bābda baʿzu'l-efāzıl nazmen demiş ki: "يا واعظ" ilh. ki hulāsa-i mefhūm-ı şiʿr: "Ey nāsın vāʿizi, töhmetli olarak sen sabāha dāhil oldun, çünkü sen kendi işlediğin ʿuyūb ile nāsı taʿyīb ettin. Vaʿz ile nasīhatlerine cehd ederek sabāh ettin, velākin ʿömrüme ben kasem ederim ki mühlik olan zünūbu ancak sen kazanıp cibāyet edersin! Sen dünyāyı ve dünyāya ragbet edenleri taʿyīb edersin, hālbuki dünyāda olan ragbetin onlardan daha ziyāde çoktur!"

[وقال آخر:

"لاَ تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ || عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ"[382]]

Ve şāʿir-i āher demiş ki: "لا تَنْهَ" ilh. ki mahsūl-i meʾāli: "Onun mislini işlemekte bulunduğun bir hulk üzerine nehy etme. Ve eger ettinse senin üzerine büyük bir ʿār-ı ʿazīmdir." Yaʿnī evvelā sen o hulku terk

381 Ebu'l-ʿAtāhiye'ye nisbet edilen beyitlerin ilki için bkz. *Muhādarātu'l-Udebāʾ*, 1/168.

382 Ebu'l-Esved ed-Duʾelī'ye isnad edilen bu beyit meşhur olup bütün kaynaklarda geçmektedir, örneğin bkz.Cevherī, Sıhāh, عظظ maddesi, *Lisānu'l-ʿArab* عظظ maddesi, *Tācu'l-ʿArūs* عظظ maddesi.

eylemelisin ve baᶜdehu ondan halkı nehy etmelisin.

[وقال إبراهيم بن أدهم رحمه الله مررت بحجر بمكة مكتوب عليه اقلبني تعتبر فقلبته فإذا عليه مكتوب أنت بما تعلم لا تعمل فكيف تطلب علم ما لا تعلم]

Ve İbrāhīm [b. Edhem] ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Mekke-i mükerremede bir taş üzerine mürūr ettim. Gördüm ki o taş üzerinde yazılmış ki 'Beni çevir ki ᶜibret alasın!' Ve çün onu çevirdim, gördüm ki öbür yüzünde yazılmış ki 'Sen bildiğin ᶜilm ile ᶜamel etmiyorsun, bilmediğin ᶜilmi nice taleb eylersin?"

[وقال ابن السماك رحمه الله كم [من] مذكر بالله ناس لله وكم من مخوف بالله جريء على الله وكم من مقرب إلى الله بعيد من الله وكم من داع إلى الله فار من الله وكم من تال كتاب الله منسلخ عن آيات الله]

Ve İbn es-Semmāk ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Nice zāt-ı zü'l-celāle müzekkirler vardır ki kendileri zāt-ı zü'l-celāle nāsīlerdir ve nice zāt-ı zü'l-celālden muhavvifler vardır ki onlar zāt-ı zü'l-celālin muhālefet-i emr ü nehyine mütecāsirlerdir ve nice zāt-ı zü'l-celāle mukarribler vardır ki onlar zāt-ı zü'l-celālden baᶜīdlerdir ve nice zāt-ı zü'l-celāle daᶜvet eden ādemler vardır ki onlar zāt-ı zü'l-celālden ābık ve kaçaklardır ve nice kitābullāhı tilāvet edenler vardır ki kendileri hükm-i āyātullāhtan münselihlerdir."

[وقال إبراهيم بن أدهم رحمه الله لقد أعربنا في كلامنا فلم نلحن ولحنا في أعمالنا فلم نعرب]

Ve dahi İbrāhīm b. Edhem ᶜaleyhi'r-rahme buyurmuş ki "Kendi kelāmımızda iᶜrāb ettik ki baᶜde-mā tekellümde lahn ve galat etmeyiz ve aᶜmālimizde lahn ettik ki hālā iᶜrāb etmemişiz."

[وقال الأوزاعي إذا جاء الإعراب ذهب الخشوع]

Ve dahi Evzāᶜī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "İᶜrāb gelirse huşūᶜ gider."

[وروى مكحول عن عبد الرحمن بن غنم أنه قال حدثني عشرة من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا كنا ندرس العلم في مسجد قباء إذ خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ''تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ أَنْ تَعْلَمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللهُ حَتَّى تَعْمَلُوا'']

Ve ᶜAbdurrahmān b. Ganem üzerine Mekhūl rivāyet eylemiş ki ᶜAbdurrahmān demiş ki "Ashāb-ı Resūl'den on zāt beni okutup dediler ki 'Biz Mescid-i Kubā'da ᶜilmi kırāᵓet edip ders eder idik, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerimize çıkıp dedi ki "تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ أَنْ تَعْلَمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللهُ حَتَّى تَعْمَلُوا"[383] ki mazmūn-ı celīli 'Siz dilediğiniz kadar ᶜulūmdan taᶜallüm ediniz, ammā ᶜamel etmedikçe zāt-ı zü'l-celāl sizi meᵓcūr etmez."

[وقال عيسى عليه السلام مثل الذي يتعلم العلم ولا يعمل به كمثل امرأة زنت في السر فحملت فظهر حملها فافتضحت فكذلك من لا يعمل بعلمه يفضحه الله تعالى يوم القيامة على رؤوس الأشهاد]

Ve dahi ᶜĪsā ᶜaleyhi's-selām buyurmuş ki "مثل" ilh. ki mazmūn-ı münīfi: "Taᶜallüm-i ᶜilm edip ᶜamel etmeyen ādem gizlide zinā etmiş bir kadına benzer ki o zinādan hāmile kaldı, sonra hamli zuhūr etti, sonra rüsvā oldu. ᶜİlmi ile ᶜamel etmeyen ādem dahi zāt-ı zü'l-celāl onu yevm-i kıyāmette ᶜalā-rüᵓusi'l-eşhād öylece fazīhat eder."

[وقال معاذ رحمه الله احذروا زلة العالم لأن قدره عند الخلق عظيم فيتبعونه على زلته]

Ve Muᶜāz rahimehullāh demiş ki "ᶜĀlimin zelletinden hazer ediniz, zīrā ki halk ᶜindinde onun kadri ᶜazīmdir, sonra onun zelleti üzerine ona ittibāᶜ ederler."

[وقال عمر رضي الله عنه إذا زل العالم زل بزلته عالم من الخلق وقال عمر رضي الله عنه ثلاث بهن ينهدم الزمان إحداهن زلة العالم]

Ve dahi ᶜÖmer b. El-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Eger ᶜālimin ayağı kayıp zellet ederse onun zelleti ile halktan bir ᶜālem zellet eder." Ve dahi demiş ki "Üç şeydir ki onlarla zamān münhedim olur: birincisi zellet-i ᶜālimdir."

[وقال ابن مسعود سيأتي على الناس زمان تملح فيه عذوبة القلوب فلا ينتفع بالعلم يومئذ عالمه ولا متعلمه فتكون قلوب علمائهم مثل السباخ من ذوات الملح

383 Dārimī, 27, no: 260; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/694, no: 1218; 1/695; 1230.

ينزل عليها قطر السماء فلا يوجد لها عذوبة وذلك إذا مالت قلوب العلماء إلى حب الدنيا وإيثارها على الآخرة فعند ذلك يسلبها الله تعالى ينابيع الحكمة ويطفئ مصابيح الهدى من قلوبهم فيخبرك عالمهم حين تلقاه أنه يخشى الله بلسانه والفجور ظاهر في عمله فما أخصب الألسن يومئذ وما أجدب القلوب فوالله الذي لا إله إلا هو ما ذلك إلا لأن المعلمين علموا لغير الله تعالى والمتعلمين تعلموا لغير الله تعالى]

Ve dahi İbn Mesʿūd ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Nās üzerine bir zamān gelecek ki içinde ʿuzūbet-i kalb şorlak olur ki o zamānda ʿilmi ile bir ʿālim müntefiʿ olmaz ve müteʿallimi dahi kezālik o ʿilm ile müntefiʿ olamaz. Artık o vaktte kulūb-ı ʿulemā ʿarāzī-i sebe"a gibi olur, yaʿnī tuz tarlalarından sebe"a dedikleri zemīn misilli olur ki üzerine nāzil olan katr-ı semā ile bir ʿuzūbeti olmaz. Ve o dahi o vakttir ki hubb-ı dünyāyla āhiret üzerine dünyāyı īsāra kulūb-ı ʿulemā meyl eder ve o vaktte zāt-ı zü'l-celāl [198] o kulūbdan yenābīʿ-i hikmeti selb eder ve mesābīh-i hüdāyı dahi ondan söndürür. Ve ʿālimleri seni gördüğü vaktte zāt-ı zü'l-celālden havf ve haşyet ettiğini sana haber verir, hālbuki onun ʿamelinde fücūru zāhir bulunup yalnız lisān ile havfını söyler. O günlerde elsinenin ne ʿaceb bolluğu ve kulūbün ne ʿaceb kaht ve darlığı olur. "فَوَاللهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ" yemīni ile kasem ederim ki bu hāl ancak o muʿallimler ki li-gayrillāh ʿilmi taʿlīm ve müteʿallimler li-gayrillāh taʿallüm ettiklerindendir, yoksa başka bir sebebden değildir."

[وفي التوراة والإنجيل مكتوب لا تطلبوا علم ما لم تعلموا حتى تعملوا بما تعلموا]

Ve Tevrāt ve İncīl'de yazılıdır ki siz bildiğiniz ʿilm ile ʿamel etmedikçe bilmediğiniz ʿilmi talep etmeyesiniz.

[وقال حذيفة رضي الله عنه إنكم في زمان من ترك فيه عشر ما يعلم هلك وسيأتي زمان من عمل فيه بعشر ما يعلم نجا وذلك لكثرة البطالين]

Ve Huzeyfe radiyallāhü ʿanhü demiş ki "Siz böyle bir zamāndasınız ki her kim ki kendi bildiğinin ʿöşrünü yaʿnī on kısmdan bir kısmını terk ederse hālik olur ve böyle bir zamān gelecek ki her kim ki kendi bildiğinin bir ʿöşrüyle ʿamel eylerse necāt bulur ki o dahi kesret-i battālīn içindir."

[واعلم أن مثل العالم مثل القاضي وقد قال صلى الله عليه وسلم ''اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ : قَاضٍ قَضَى بِالْحَقِّ وَهُوَ يَعْلَمُ فَذَلِكَ فِي الْجَنَّةِ وَقَاضٍ قَضَى بِالْجَوْرِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَوْ لَا يَعْلَمُ فَهُوَ فِي النَّارِ وَقَاضٍ قَضَى بِغَيْرِ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ فَهُوَ فِي النَّارِ'']

Ve dahi bil ki ᶜulemā kuzāt gibidirler. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ''[384] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Kuzāt üç kısma münkasımlardır: Bir kısmı o kādīlardır ki bilerek hak ile kazā edenlerdir, işte bunlar cennettedirler. Ve dīger o kādīlardır ki cevr ile bilerek veyāhūd bilmeyerek kazā edenlerdir ve bunlar āteştedirler. Ve kısm-ı sālisleri o kādīlardır ki bigayri mā-emerallāh kazā ederler ve bunlar dahi āteştedirler."

[وقال كعب رحمه الله يكون في آخر الزمان علماء يزهدون الناس في الدنيا ولا يزهدون ويخوفون الناس ولا يخافون وينهون عن غشيان الولاة ويأتونهم ويؤثرون الدنيا على الآخرة يأكلون بألسنتهم يقربون الأغنياء دون الفقراء يتغايرون على العلم كما تتغاير النساء على الرجال يغضب أحدهم على جليسه إذا جالس غيره أولئك الجبارون أعداء الرحمن]

Ve Kaᶜb ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Āhirü'z-zamānda bir takım ᶜulemā olacak ki ᶜālemi dünyādan tezhīd ettirirler de lākin kendileri tezehhüd etmezler ve halkı korkuturlar ve kendileri korkmazlar ve vülāta gitmekten halkı menᶜ ederler de kendileri giderler, dünyāyı āhirete īsār edip lisānları ile kesb-i maᶜīşet ederler ve agniyāyı yaklaştırıp fukarāyı tebᶜīd ederler. Kadınlar ricāl üzerine kıskanıp tegāyür ettikleri gibi kendileri dahi ᶜilm üzerine kıskanıp tegāyür eylerler, mücālislerinin birisini dīgerleri yanında görürlerse gücenip gazab ederler. Rahmān'ın düşmanları olan cebbārlar bunlardır."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''إِنَّ الشَّيْطَانَ رُبَّمَا يُسَوِّفُكُمْ بِالْعِلْمِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَكَيْفَ ذَلِكَ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اطْلُبِ الْعِلْمَ وَلَا تَعْمَلْ حَتَّى تَعْلَمَ فَلَا يَزَالُ لِلْعِلْمِ قَائِلًا ولِلْعَمَلِ مُسَوِّفًا حَتَّى يَمُوتَ وَمَا عَمِلَ'']

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''إِنَّ الشَّيْطَانَ

---

384 Ebū Dāvūd, Akziye, 2, no: 3573; Tirmizī, Ahkām, 2, no: 1322; İbn Māce, Ahkām, 3, no: 2315.

"رُبَّمَا يُسَوِّفُكُمْ بِالْعِلْمِ"[385] ilh. el-hadīs. Hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Ola ki şeytān ʿaleyhi'l-laʿnet sizi ʿilm ile geciktirip tesvīf ve teʾhīr ettirir." Ve o nicedir yaʿnī ne gūnā tesvīf ettirir denildikte, buyurdu ki "Size der ki 'Siz ʿilmi taleb ediniz de ʿilmi bilmedikçe ʿamel etmeyiniz' ve hemīşe bilā-inkıtāʿ taʿlīm-i ʿilme tesvīk ve teşvīk ve teʾhīr-i ʿamele tesvīf ve taʿvīk eder, tā ki o ādem ölür de hālā bir ʿamel etmemiştir."

[وقال سري السقطي اعتزل رجل للتعبد كان حريصا على طلب علم الظاهر فسألته فقال رأيت في النوم قائلا يقول لي إلى كم تضيع العلم ضيعك الله فقلت إني لأحفظه فقال حفظ العلم العمل به فتركت الطلب وأقبلت على العمل]

Serī es-Sakatī kaddesallāhu sırrahu demiş ki "ʿİlm tahsīline harīs bir kimse ʿibādete çekilip halktan ʿuzleti ihtiyār ettikte ben ondan sebeb-i ʿuzleti suʾāl ettim. O dahi 'Kendi rüʾyāmda ben bir ādemi gördüm ki bana 'Ne vakte kadar sen bu ʿilmi izāʿa edeceksin, seni Allāh zāyiʿ eyleye!' diye ʿitāb ve levm ve muʾāhaze ettikte, 'Ben ʿilmi hıfz ederim' diye haber verdim. O dahi 'ʿİlmin hıfzı onunla ʿamel etmektir!' diye cevāb verince ben dahi talebi terk edip ʿamele ikbāl ve ikdām eyledim' dedi."

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه ليس العلم بكثرة الرواية إنما العلم الخشية]

Ve dahi İbn Mesʿūd demiş ki "ʿİlm kesret-i rivāyet ile değildir; ʿilm ancak haşyettir."

[وقال الحسن تعلموا ما شئتم أن تعلموا فوالله لا يؤجركم الله حتى تعملوا فإن السفهاء همتهم الرواية والعلماء همتهم الرعاية]

Ve dahi Hasen el-Basrī ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Dilediğiniz kadar ʿilmi okuyunuz, vallāhi ʿamel etmedikçe zāt-ı zü'l-celāl sizi meʾcūr etmez, zīrā ki ʿale't-tahkīk himmet-i süfehā rivāyettir ve himmet-i ʿulemā riʿāyettir."

[وقال مالك رحمه الله إن طلب العلم لحسن وإن نشره لحسن إذا صحت فيه النية ولكن [انظر] ما يلزمك من حين تصبح إلى حين تمسي فلا تؤثرن عليه شيئا]

Ve dahi Mālik ʿaleyhi'r-rahme demiş ki "Tahkīk ve tahkīken niyyet

---

385 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/228.

sahīh olur ise ᶜilmin talebi hakīkaten güzeldir ve neşri dahi hakīkaten güzeldir, velākin sen sabāhtan akşama dek sana lāzım olan nesnenin üzerine bir şey īsār ve tercīh etmeyesin."

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه أنزل القرآن ليعمل به فاتخذتم دراسته عملا وسيأتي قوم يثقفونه مثل القناة ليسوا بخياركم]

Ve dahi İbn Mesᶜūd radiyallāhu ᶜanhü demiş ki "Mūcebince ᶜamel etmek için Kurᵓān-ı zī-şān inzāl olunmuş. Siz onun kırāᵓet ve tedrīsini ᶜamel ittihāz etmişsiniz, hālbuki baᶜdehu bir kavm gelecek ki onu ḳanāt gibi saḳf edeceklerdir ve o kavm ise sizin ahyārınız değillerdir." "Saḳf" lügatte sürᶜatle almak ve "ḳanāt" süngü ve yer altında olan kārīz ve gönder ağacı maᶜnālarına gelmişlerdir.

[والعالم الذي لا يعمل كالمريض الذي يصف الدواء وكالجائع الذي يصف لذائذ الأطعمة ولا يجدها وفي مثله قوله تعالى ﴿وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ﴾]

Ve ᶜilmi ile ᶜamel etmeyen, devāyı vasf eden marīz gibidir ve karnı aç ve gürisne olup lezāyiz-i etᶜimeyi vasf edip onu bulmayan merd-i cāiᶜ gibidir ve onun meselindedir zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ﴾[386] buyurduğu kelām-ı celīlin hükmü ki "Sizin vasf ettiğinizden vay size!" demektir.

[وفي الخبر "إِنَّمَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي زَلَّةَ عَالِمٍ وَجِدَالَ مُنَافِقٍ فِي الْقُرْآنِ"]

Ve dahi haberde vārid olmuş ki "إِنَّمَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي زَلَّةَ عَالِمٍ وَجِدَالَ مُنَافِقٍ فِي الْقُرْآنِ"[387] Ve müfād-ı şerīfi: "Ümmetimin üzerine benim ancak havfım iki şeydendir [199] ki zellet-i ᶜālim ve Kurᵓān'da cedel-i münāfıktır."

[Üçüncü ᶜAlāmet]

[ومنها: أن تكون عنايته بتحصيل العلم النافع في الآخرة المرغب في الطاعات مجتنبا للعلوم التي يقل نفعها ويكثر فيها الجدل والقيل والقال]

386 "Allah'a karşı yakıştırdığınız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size!" el-Enbiyā, 21/18.

387 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/295.

Ve dahi ʿulemā-i āhiretin cümle-i ʿalāmātından o ʿalāmāttır ki onun ʿināyeti āhirette nāfiʿ ve tāʿate muraggib olan ʿulūmun tahsīllerinde ola ve nefʿi kalīl olup onda cedel ve kāl u kīl çok olan ʿulūmdan dahi müctenib ola.

[فمثال من يعرض عن علم الأعمال ويشتغل بالجدال مثل رجل مريض به علل كثيرة وقد صادف طبيبا حاذقا في وقت ضيق يخشى فواته فاشتغل بالسؤال عن خاصية العقاقير والأدوية وغرائب الطب وترك مهمه الذي هو مؤاخذ به وذلك محض السفه]

Ve ʿilm-i aʿmālden muʿriz ve cidāle müştagil olan ādem o marīze benzer ki zātında ʿilel-i kesīre olup fevātı mahūf bir dar vaktte bir tabīb-i hāzıka rāst gelip ondan hāssahā-yı edviye vü ʿakākīr ile garāyib-i tıbbı sorup kendi uğradığı derd ve ʿilletin çāre ve ʿilācını aramaz da mühimminin gayrısına müştagil ola. Ve bu hāl ise mahz-ı sefehtir.

[''وَقَدْ رُوِيَ أَنَّ رَجُلًا جَاءَ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ عَلِّمْنِي مِنْ غَرَائِبِ الْعِلْمِ فَقَالَ لَهُ مَا صَنَعْتَ فِي رَأْسِ الْعِلْمِ، فَقَالَ وَمَا رَأْسُ الْعِلْمِ؟ فَقَالَ صلى الله عليه وسلم هَلْ عَرَفْتَ الرَّبَّ تَعَالَى، قَالَ نَعَمْ، قَالَ فَمَا صَنَعْتَ فِي حَقِّهِ؟ قَالَ مَا شَاءَ اللهُ، فَقَالَ صلى الله عليه وسلم هَلْ عَرَفْتَ الْمَوْتَ، قَالَ نَعَمْ، قَالَ فَمَا أَعْدَدْتَ لَهُ؟ قَالَ مَا شَاءَ اللهُ قَالَ صلى الله عليه وسلم اِذْهَبْ فَأَحْكِمْ مَا هُنَاكَ ثُمَّ تَعَالَ لِأُعَلِّمَكَ مِنْ غَرَائِبِ الْعِلْمِ''[388]]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki bir gün zāt-ı Risālet-penāhīye bir ādem gelip "Beni garāyib-i ʿilmden taʿlīm eyle" dedikte, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "مَا صَنَعْتَ فِي رَأْسِ الْعِلْمِ" Yaʿnī "ʿİlmin başına ki ʿilmin asl ve esāsıdır, ne işledin?" diye sormuş. O dahi: "Reʾs-i ʿilm nedir?" diye suʾāl edince, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "Hazret-i Perverdigār'ı bildin mi?" diye suāl edip o dahi istifsār eyledi. Ve o dahi evet dedi. Ve efendimiz: "فَمَا صَنَعْتَ فِي حَقِّهِ" Yaʿnī "Onun hakkında ne işledin?" diye istifhām eyledikte, o dahi "Zāt-ı zü'l-celāl dilediği şeyi" dedi. Ondan sonra ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "هَلْ عَرَفْتَ الْمَوْتَ" Yaʿnī "Ölümü bildin mi?" diye istifsār eyledi. Ve o dahi evet

---

388 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/210; *Cāmiʿu Beyāni'l-ʿİlm*, 1/691, no: 1222; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 1/24.

dedikte, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "فَمَا أَعْدَدْتَ لَهُ" Yaᶜnī "Sen ona ne tedārük ve tehyiᵓe ettin?" diye suᵓāl buyurdu. O dahi: "Zāt-ı zü'l-celāl dilediği şeyi" deyince, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "اِذْهَبْ فَأَحْكِمْ مَا هُنَاكَ ثُمَّ تَعَالَ لِأُعَلِّمَكَ مِنْ غَرَائِبِ الْعِلْمِ" Yaᶜnī "Git onları sen müstahkem eyle de baᶜdehu gel, sana garāyib-i ᶜilmi taᶜlīm edeyim" demiştir.

[بل ينبغي أن يكون المتعلم من جنس ما روي عن حاتم الأصم تلميذ شقيق البلخي قدس الله سرهما العزيز أنه قال له شقيق منذ كم صحبتني قال حاتم منذ ثلاث وثلاثين سنة قال فما تعلمت مني في هذه المدة قال ثماني مسائل قال شقيق له ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾[389] ذهب عمري معك ولم تتعلم إلا ثماني مسائل قال يا أستاذ لم أتعلم غيرها وإني لا أحب أن أكذب فقال هات هذه الثماني مسائل حتى أسمعها]

Ve hāl böyle olunca müteᶜallime lāyık odur ki Şakīk-i Belhī ile tilmīzi Hātem el-Asamm kuddise sırruhumā'l-ᶜazīz üzerlerine mervī bulunan hikāyet cinsinden ola ki Hātem el-Asamm'a bir gün Şakīk-i Belhī demiş ki "Kaç seneden beri sen bana musāhabet edersin?" Ve Hātem: "Otuz üç seneden beridir" dedikte Şakīk: "Bu müddet içinde benden ne öğrendin?" diye suᵓāl ve Hātem dahi: "sekiz mesᵓele" deyince, Şakīk: "İnnā lillāhi ve innā ileyhi rāciᶜūn" diye izhār-ı teᵓessüfle, "Berāber benim ᶜömrüm seninle geçti de sen hālā sekiz mesᵓeleden gayrı bir şey öğrenmedin mi?" diye bir dahi suᵓāl ve Hātem: "Ey benim üstāzım, onların gayrısını öğrenemedim. Ben yalan söylemeği sevmem!" deyince, Şakīk: "O sekiz mesᵓeleyi getir dinleyeyim" dedi.

[قال حاتم نظرت إلى هذا الخلق فرأيت كل واحد يحب محبوبا فهو مع محبوبه إلى القبر فإذا وصل إلى القبر فارقه فجعلت الحسنات محبوبي فإذا دخلت القبر دخل محبوبي معي فقال أحسنت يا حاتم فما الثانية]

"Bu ᶜāleme baktım ki herkes bir mahbūbu sever de kabre kadar mahbūbu onunla berāber olur ve kabre girince o mahbūb onu müfārakat

---

389 "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz." el-Bakara, 2/156.

eder gider. Ben dahi mahbūbumu hasenāt ettim ki kabre girersem benimle berāber kabre gire" diye söylemiş. Şakīk: "Āferīn, güzel etmişsin! İkincisi nedir?" dedikte,

[فقال نظرت في قول الله عز وجل ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى﴾ فعلمت أن قوله سبحانه وتعالى هو الحق فأجهدت نفسي في دفع الهوى حتى استقرت على طاعة الله تعالى]

Hātem dedi ki "Ben zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى﴾[390] nass-ı celīlin müfādına nazar edip bildim ki onun kavli hak olup ve hak dahi odur. Ben dahi zāt-ı zü'l-celālin tāᶜatı üzerine müstakırr oluncaya dek kendi nefsimin hevāsı defᶜine çabalayıp cidd ve cehd eyledim." Āyet-i kerīmenin hulāsa-i meᵓāl-i celīli "Ve ammā o kimse ki mevkıf-ı ᶜitābda rabbisinin ᶜindinde hāzır olacağını bilip ve ondan korkup nefsini hevā ve şehevātından nehy ede, onun menzil ve karārgāhı cennettir."

[الثالثة أني نظرت إلى هذا الخلق فرأيت كل من معه شيء له قيمة ومقدار رفعه وحفظه ثم نظرت إلى قول الله تعالى ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ﴾ فكلما وقع معي شيء له قيمة ومقدار وجهته إلى الله ليبقى عنده محفوظا]

"Üçüncüsü dahi odur ki ben bu halka nazar edip gördüm ki her kimin yedine zī-kıymet ve zī-mikdār bir şey düşerse kaldırıp saklar. Ve dahi zāt-ı zü'l-celālin ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ﴾[391] kavline dahi teᵓemmül ve nazar eyledim, ben dahi her ne ki zī-kıymet ve zī-mikdār bir şeyi benimle düşüp yedime geçtiyse onu ᶜindallāh mahfūzen kalmak için zāt-ı zü'l-celāle tevcīh ettim." Yaᶜnī fī-sebīlillāh onu infāk eyledim. Ve müfād-ı āyet-i celīle odur ki "ᶜAraz-ı dünyeviyyelerden sizin ᶜindinizde olanlar fānīdir, lākin Allāh taᶜālā ᶜindinde hazāyin-i rahmet dāim ve bākīdir." ᶜAhde vefā ile fakr ve meşakkat tekālīfine ve ezā-i küffāra sabr edenlerin elbette ecr ve mükāfātını aᶜmāllerinden ahsen ve ziyāde ederiz."

---

390 "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz cennet onun sığınağıdır." en-Nāziᶜāt, 79/40-41.

391 "Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır." en-Nahl, 16/96.

[الرابعة أني نظرت إلى هذا الخلق فرأيت كل واحد منهم يرجع إلى المال وإلى الحسب والنسب والشرف فنظرت فيها فإذا هي لا شيء ثم نظرت إلى قول الله تعالى ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقٰيكُم﴾ فعملت في التقوى حتى أكون عند الله كريما]

"Dördüncüsü ben bu halka nazar edip gördüm ki herkes māl ve haseb ve şeref ve nesebe mürācaᶜat eder. Ve bunlara dahi nazar edince onları lā-şey gördüm, sonra kelāmullāha nazar ettim bakdım ki zāt-ı zü'l-celāl ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقٰيكُم﴾[392] buyurmuş. Ben dahi ᶜindallāh kerīm olmak üzere takvāya çalıştım ve takvāda ᶜamel ettim." Ve āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīri ise: "Ey nās, biz sizi bir recül ve bir nisādan halk ettik ki Ādem ve Havvā'dan. Kabīleden fahr [200] ve nesebe taᶜn etmenin vechi nedir? Ve sizi şuᶜūb ve kabāyil kıldım ki birbirinizi bilip fark olunasız. Allāh taᶜālānın ᶜindinde sizin kibār ve ekreminiz ziyāde takvānızdır. Tahkīk Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān sizin asl ve neseb ve rütbenizde ᶜalīmdir ve ahvālinize habīrdir."

Maᶜlūm ola ki "şaᶜb" cemᶜ-i ᶜazīmdir ki cümlesi ondan tefrīk olunmuştur. Meselā şaᶜbdan kabīle, ondan ᶜamāyir, ondan buṭūn, ondan ef"āẕ, ondan faṣīl ahz olunur ki Huzeyme şaᶜb ve Kināne kabīle ve Kureyş ᶜimāre ve Kusayy baṭn ve Hāşim fe"iẕ ve ᶜAbbās faṣīldir. Ve denildi ki şuᶜūb butūn-ı ᶜAcem ve kabāyil butūn-ı ᶜArabdır. Bu āyet-i kerīmenin sebeb-i nüzūlünde denildi ki feth-i Mekke günü Bilāl radiyallāhu ᶜanhü meᵓmūren bām-ı Beyt-i şerīfte ezān okurken nesebine taᶜn vechiyle biri dedi ki "Muhammed ᶜaleyhi's-selām bu kargadan gayrı ezān okuyacak kimse bulamadı mı?" Bu kelāmı redd ile kabāyil fahri nehy oldu.

[الخامسة [أني] نظرت إلى هذا الخلق وهم يطعن بعضهم في بعض ويلعن بعضهم بعضا وأصل هذا كله الحسد ثم نظرت إلى قول الله تعالى ﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾ فتركت الحسد واجتنبت الخلق وعلمت أن القسمة من عند الله سبحانه وتعالى فتركت عداوة الخلق عني]

"Beşincisi bu halka nazar edip gördüm ki yekdīgerlerini taᶜn ve laᶜn

392 "Allah katında en değerli olanınız O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır." el-Hucurāt, 49/13.

ederler ki bunun topu hasedden neşʾet eder, aslı kıskanmaktır. Bir de Hak subhānehu ve taʿālānın ﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا﴾[393] kelāmına nazar eyledim, bildim ki kısmet ʿindallāh olup onda ʿibādın bir medhali yoktur, ben dahi hased ü ʿadāvet-i halkı terk edip halktan tecennüb ettim." Ve mahsūl-i meʿāl-i nass-ı ʿālī: "Hayāt-ı dünyāda beynlerinde maʿīşetleri biz kısmet ettik" demektir.

[السادسة نظرت إلى هذا الخلق يبغي بعضهم على بعض ويقاتل بعضهم بعضا فرجعت إلى قول الله عز وجل ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ فعاديته وحده واجتهدت في أخذ حذري منه لأن الله شهد عليه أنه عدو لي فتركت عداوة الخلق غيره]

"Altıncısı bu halka nazar edip gördüm ki yekdīgerlerine bagy ve ʿadāvet ve mukātele ederler. Ve zāt-ı zü'l-celālin ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾[394] kavl-i celīline mürācaʿat edince asl benim ʿadüvvüm şeytān-ı laʿīn olduğunu şehādet-i Bārī ile bildim, ben dahi ahz-ı hazerimde ictihād ettim ve dīgerinin ʿadāvetlerini terk eyledim" ki bu nass-ı celīlin hulāsa-i mefhūmu dahi: "ʿAle't-tahkīk şeytān-ı laʿīn sizin ʿadüvvünüzdür, onu ʿadüvv ittihāz ediniz" demektir.

[السابعة نظرت إلى هذا الخلق فرأيت كل واحد منهم يطلب هذه الكسرة فيذل فيها نفسه ويدخل فيما لا يحل له ثم نظرت إلى قوله تعالى ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ فعلمت أني واحد من هذه الدواب التي على الله رزقها فاشتغلت بما لله علي وتركت ما لي عنده]

"Yedincisi ben bu halka nazar edip gördüm ki her biri bu nān-pāreye tālibdir ve onun için nefsini zelīl ve hakīr edip ona helāl olmayan nesneye dāhil olur. Ve bir de zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾[395] nass-ı ʿālīsine nazar eyledim ve bildim ki ben dahi bu dābbelerden bir dābbeyim, artık benim üzerime Allāh için vācib olan hak ile

---

393 "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık." ez-Zuhruf, 43/32.

394 "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın." Fātır, 35/6.

395 "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın." Hūd, 11/6.

iştigāl eyledim ve ᶜindallāhta olan rızkımın iştigālini terk eyledim." Ve āyet-i celīlenin tefsīri ise: "Yeryüzünde yürüyen hayvānātın cemīᶜinin rızkı Allāh taᶜālādandır ve onların yerde ve suda ve havāda olan meskenlerini ve makdem-i sulb ü rahim ve beyzada olan karārgāhlarını bilir ve bunların cümlesi levh-i mahfūzda āşikārdır."

[الثامنة نظرت إلى هذا الخلق فرأيتهم كلهم متوكلين على مخلوق هذا على ضيعته وهذا على تجارته وهذا على صناعته وهذا على صحة بدنه وكل مخلوق متوكل على مخلوق مثله فرجعت إلى قوله تعالى ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ فتوكلت على الله عز وجل فهو حسبي]

"Sekizincisi ben bu halka nazar edip gördüm ki kāffesi, her biri birer şey üzerine mütevekkil olmuş; kimi tarlasına ve kimi ticāretine ve kimi sanᶜatına ve kimi sıhhat-i bedenine ve'l-hāsıl her bir mahlūk birer mahlūk mümāsili üzerine dayanıp mütevekkil olduklarını buldum, ben dahi zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾[396] kelāmına mürācaᶜat edip ona mütevekkil oldum ki bana kāfīdir, başka şey üzerine ittikāl etmeğe hācet görmedim." Ve bu nass-ı celīlin hulāsa-i mefhūm-ı ᶜālīsi: "Kim ki Allāh taᶜālāya tevekkül eder, Allāh taᶜālā onun umūruna kāfīdir."

[قال شقيق يا حاتم وفقك الله تعالى فإني نظرت في علوم التوراة والإنجيل والزبور والفرقان العظيم فوجدت جميع أنواع الخير والديانة وهي تدور على هذه الثماني مسائل فمن استعملها فقد استعمل الكتب الأربعة]

Şakīk dedi ki "Ey Hātem, zāt-ı zü'l-celāl seni muvaffak eyleye, zīrā ben ᶜale't-tahkīk ᶜulūm-ı Tevrāt u İncīl ve Zebūr u Furkān-ı ᶜazīme nazar etmişim, cemīᶜ-i envāᶜ-ı hayr u diyānet bu mesāil-i semāniye üzerine dāir olduğunu bulmuşum. Her kim ki bunları istiᶜmāl eder, tahkīken kütüb-i erbaᶜayı istiᶜmāl etmiştir."

[فهذا الفن من العلم لا يهتم بإدراكه والتفطن له إلا علماء الآخرة]

ᶜİlmden bu fennin idrākine ve ona tefattun etmeğe ᶜulemā-i āhiretten gayrı başka bir kimse mühtemm olmaz.

---

396 "Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter." et-Talāk, 65/3.

[فأما علماء الدنيا فيشتغلون بما يتيسر به اكتساب المال والجاه ويهملون أمثال هذه العلوم التي بعث الله بها الأنبياء كلهم عليهم السلام]

Ve ᶜulemā-i dünyā ise onunla iktisāb-ı māl u cāh müteyessir olan ᶜulūm ile iştigāl edip kāffe-i enbiyā-i ᶜizām ᶜaleyhimü's-selāmın onunla mebᶜūs bulundukları bu gibi ᶜulūmu ihmāl ederler.

[وقال الضحاك بن مزاحم أدركتهم وما يتعلم بعضهم من بعض إلا الورع وهم اليوم ما يتعلمون إلا الكلام]

Ve Dahhāk b. Müzāhim ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ben onlara yaᶜnī ᶜulemā-i āhirete eriştim, yaᶜnī idrāk ettim ve gördüm ki yekdīgerlerinden veraᶜdan gayrı dīger bir şey öğrenmezler, hālbuki onlar bugün kelāmdan gayrı bir şey söylemezler."

[Dördüncü ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون غير مائل إلى الترفه في المطعم والمشرب والتنعم في الملبس والتجمل في الأثاث والمسكن بل يؤثر الاقتصاد في جميع ذلك ويتشبه فيه بالسلف رحمهم الله تعالى ويميل إلى الاكتفاء بالأقل في جميع ذلك وكلما زاد إلى طرف القلة ميله ازداد من الله قربه وارتفع في علماء الآخرة حزبه]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiretin cümle-i ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki matᶜam ve meşrebde mütereffih ve melbeste mütenaᶜᶜim ve es̱ās̱ ve meskende mütecemmil olmağa māil olmaz, belki bunların kāffesinde hālet-i iktisādı īsār ile selef-i sālihīn ᶜaleyhimü'r-rahmete müteşebbih olur ki mecmūᶜ-ı umūrunda ekall ile iktifāya meyl eder ve meyli taraf-ı kıllete müzdād oldukça zāt-ı zü'l-celālden kurbu müzdād olur ve ᶜulemā-i āhirette onun hizbi mürtefiᶜ ve yüce olur."

[ويشهد لذلك ما حكي عن أبي عبد الله الخواص وكان من [201] أصحاب حاتم الأصم قال دخلت مع حاتم إلى الري ومعنا ثلاثمائة وعشرون رجلا نريد الحج وعليهم الزرمانقات وليس معهم جراب ولا طعام فدخلنا على رجل من التجار متقشف بحب المساكين فأضافنا تلك الليلة فلما كان من الغد قال لحاتم ألك حاجة فإني أريد أن أعود فقيها لنا هو عليل قال حاتم عيادة المريض فيها فضيلة والنظر إلى الفقيه عبادة وأنا أيضا أجيء معك وكان العليل محمد بن مقاتل قاضي الري

فلما جئنا إلى الباب فإذا قصر مشرف حسن فبقي حاتم متفكرا يقول باب عالم على هذه الحالة ثم أذن لهم فدخلوا فإذا دار حسناء فوراء واسعة نزهة وإذا بزة وستور فبقي حاتم متفكرا ثم دخلوا إلى المجلس الذي هو فيه وإذا بفرش وطيئة وهو راقد عليها وعند رأسه غلام وبيده مذبة فقعد الزائر عند رأسه وسأل عن حاله وحاتم قائم فأومى إليه ابن مقاتل ليجلس فقال لا أجلس فقال لعل لك حاجة قال نعم قال وما هي قال مسألة أسألك عنها قال سل قال قم فاستو جالسا حتى أسألك فاستوى جالسا قال حاتم علمك هذا من أين أخذته فقال من الثقات حدثوني به قال عمن قال عن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال [وأصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عمن قال عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال و] رسول الله صلى الله عليه وسلم عمن [قال] عن جبرائيل عليه السلام عن الله عز وجل قال حاتم ففيما أداه جبرائيل عليه السلام عن الله عز وجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وأداه رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى أصحابه وأصحابه إلى الثقات وأداه الثقات إليك هل سمعت فيه من كان في داره إشراف وكانت سعتها أكثر كان له عند الله عز وجل المنزلة أكبر قال لا قال فكيف سمعت قال سمعت أنه من زهد في الدنيا ورغب في الآخرة وأحب المساكين وقدم لآخرته كانت له عند الله المنزلة قال له حاتم فأنت بمن اقتديت أبالنبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه رضي الله عنهم والصالحين رحمهم الله أم بفرعون ونمرود أول من بنى بالجص والآجر]

Ve dahi buna Ebī ᶜAbdullāh el-Havāss üzerine menkūl olan hikāye şehādet eder. Ebū ᶜAbdullāh el-Havāss, Hātem el-Asamm'ın ashābından idi, demiş ki "Bizim refākatimizde üç yüz yirmi ādem bulunduğu hālde Hātem el-Asamm ile maᶜan ve hacca tāliben Rey'e dāhil olduk. Rey bir kasabanın ismidir. Hālbuki cümlemiz yalnızca bir sūf cübbeye lābis idik, sahābetimizde aslā ve katᶜā bir tūşe veyā zād veyā dağarcık veyā bir taᶜām yok idi. Kasaba-i mezkūrede hubb-ı mesākīn ile ᶜayşı müştedd bir tüccār ādeme gidip bizi müsāfir etti. Ve ᶜale's-sabāh o tüccār gelip Hātem'e "Bir işin var mıdır? Zīrā hasta olmuş bir fakīhimizin ᶜıyādetine gitmek isterim" deyince, Hātem dahi "ᶜIyādet-i marīzin fazl ve sevābı vardır ve fakīhe nazar etmek dahi ᶜibādettir. Ben dahi seninle berāber ᶜıyādetine gelirim" dedi. Marīz ise Rey kādīsi Muhammed b. Mukātil idi. Ve çün hānesi kapısına geldik, bir kasr-ı ᶜālī ve müşerref ve hasīn bir köşk gördük. Hātem orada mütefekkir kalıp bir ᶜālimin kapısı

bu hālet üzere olur mu diye taʿaccüb etti. Ondan sonra duhūl-i hāneye meʾzūniyyet hāsıl olup kasra girdiklerinde baktılar ki bir geniş ve vāsiʿ ve güzel ve müdevver ve münezzeh bir hāne ki kumaş ve keten ile döşenmiş ve perdelerle donanmış ve bezenmiş. Onda dahi Hātem mütefekkir kaldıktan sonra marīz sākin olduğu odaya girdiler ve marīzi yumuşak ve yüksek bir yatak üstünde ve yedinde sinekliği tutar bir köleyi başı ucunda kāim gördüler. Tüccār ise varıp o dahi başı yanında oturup hāl ve hātırını suʾāl ettikte, Hātem oturmayıp ayağı üstünde kāim kaldı. İbn Mukātil yaʿnī o marīz-i nāim oturmak için Hātem'e īmā etti. Hātem "Oturmam!" dedi. Marīz: "Ola ki bir işin vardır?" dedi. O dahi evet dedi. Marīz "İşin nedir, söyle!" Hātem "Benim işim senden bir mesʾeleyi sormaktır" dedi. O dahi "Suʾāl eyle" deyince, Hātem: "Kalk yatak üzere doğru otur ki sorayım" dedi. Marīz kalkıp firāşı üstünde doğru oturdu. Hātem: "Senin bu ʿilmin, nereden aldın?" dedi. İbn Mukātil: "Sikāttan aldım, beni okuttular" dedi. Hātem: "Kimin üzerinden rivāyet ettiler?" dedi. İbn Mukātil: "Ashāb-ı Resūl üzerlerinden rivāyet ettiler" dedi. Hātem: "Ashāb-ı Resūl kimin üzerine rivāyet etmişler?" dedi. İbn Mukātil: "Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz üzerine, o dahi Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selāmdan ve Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām dahi zāt-ı zü'l-celālden rivāyet etmişlerdir" dedi. Hātem: "Zāt-ı zü'l-celālden Resūl-i ekreme ve Resūl-i ekremden ashāba ve ashābdan sikāta ve sikāttan sana edā olunan ʿilmde her kimin ki hānesi müşerref ve her bir hāneden ziyādece vāsiʿ olur ise ʿindallāh onun menzilesi ekber olduğuna dāir bir şey işittin mi?" dedikte, İbn Mukātil: "Yok, böyle bir şey işitmedim" dedi. O dahi: "Ya nice işittin?" sorunca, İbn Mukātil: "Her kim ki dünyāda zühd ve āhirete ragbet ve mesākīne muhabbet edip de āhirete rıhlet ve kudūm eder ise onun ʿindallāh menzilesi vardır diye işittim" dedikte, Hātem dedi ki "Sen kime iktidā etmişsin? Nebiyy-i zi-şān ve ashābına mı, yoksa selef-i sālihīne mi yoksa cass ve ācür ile bināyı ibtidāʿ ve ihtirāʿ eden Nemrūd veyā Firʿavn'a mı uydun?"

[يا علماء السوء مثلكم يراه الجاهل المتكالب على الدنيا الراغب فيها فيقول العالم على هذه الحالة أفلا أكون أنا شرا منه وخرج من عنده فازداد ابن مقاتل

مرضا وبلغ أهل الري ما جرى بينه وبين ابن مقاتل فقالوا له إن الطنافسي بقزوين أكثر توسعا منه فسار حاتم متعمدا فدخل عليه فقال رحمك الله أنا رجل أعجمي أحب أن تعلمني مبتدأ ديني ومفتاح صلواتي كيف أتوضأ للصلاة قال نعم وكرامة يا غلام هات إناء فيه ماء فأتي به فقعد الطنافسي فتوضأ ثلاثا ثلاثا ثم قال هكذا فتوضأ فقال حاتم مكانك حتى أتوضأ بين يديك فيكون أوكد لما أريد فقام الطنافسي وقعد حاتم فتوضأ ثم غسل ذراعيه أربعا أربعا فقال الطنافسي يا هذا أسرفت قال له حاتم فبماذا قال غسلت ذراعيك أربعا فقال حاتم يا سبحان الله العظيم أنا في كف ماء أسرفت وأنت في جميع هذا كله لم تسرف فعلم الطنافسي أنه قصد ذلك دون التعلم فدخل منزله فلم يخرج إلى الناس أربعين يوما]

"Ey ᶜulemā-i sūᵓ, dünyāya rāgıb ve üzerine mütekālib olan cāhil ve nādān sizin emsālinizi görüp 'ᶜĀlim bu hālet üzere bulununca ben ondan eşerr olacak değil miyim?' der diye Hātem, İbn Mukātil[in] odasından çıkıp gitti. Ve bundan İbn Mukātil'in hastalığı müzdād olunca beyne ehli'r-[202]Rey beynlerinde cereyān eden muhāvere şüyūᶜ bulup Hātem'e "Kazvīn'de sākin olan ᶜAllāme-i Tanāfisī bundan daha ziyāde mütevessiᶜdir" denildikte, ᶜamden ᶜallāme-i müşārünileyhe dahi seyr edip gider. Ve yanına vardıkta Hātem: "Ben bir merd-i aᶜcemīyim, mübtede-i dīn ve miftāh-ı namāzım bulunan farīza-i vuzūyu bana ᶜamelen taᶜlīm olunmasını severim" dedi. O dahi "Hubben ve kerāmeten, Ey gulām, sudan dolu bir kap bana getir!" di kölesine emr ve köle dahi o emre kıyām ettikten sonra ᶜAllāme-i Tanāfisī, Hātem'in huzūrunda ābdest alup gasli mefrūz olan aᶜzāyı üçer kerre gasl ve tarīk-i mesnūnu üzere isbāg-ı vudū ettikten sonra "İşte keyfiyyeti budur, sen dahi böyle ābdest al" dedi. Hātem: "Yerinde dur ki ben dahi önünüzde bir ābdest alayım ki o hāl benim istediğime daha ziyāde teᵓkīd eder" dedi. Tanāfisī kalkıp durunca Hātem ābdest almağa başlayıp ve iki kolunu dörder kerre gasl ettikte, Tanāfisī: "Yā hāzā, sen isrāf ettin!" dedi. Hātem: "Nede isrāf ettim?" deyince, Tanāfisī: "Sen kollarını dört kerre gasl ettin!" dedi. Hātem: "Yā subhānallāhi'l-ᶜazīm, ben bir avuç suda isrāf ettim, sen bunun cemīᶜinde yaᶜnī bu māye-i fahr ve mübāhāt-ı dünyāviyye olan zīnet ve ārāyiş ve tecemmülāt ile esbāb-ı debdebe vü tārāt ve haşmette isrāf etmedin mi?" dedi. O vakt ᶜAllāme-i Tanāfisī anladı ki

o ābdest aldırmaktan kasdı bu taᶜrīz ve bu irşāddır, artık derhāl odasına girip kırk gün hānesinden ᶜāleme çıkmadı.

[فلما دخل حاتم بغداد اجتمع إليه أهل بغداد فقالوا يا أبا عبد الرحمن أنت رجل ألكن أعجمي وليس يكلمك أحد إلا قطعته قال معي ثلاث خصال أظهر بهن على خصمي أفرح إذا أصاب خصمي وأحزن إذا أخطأ وأحفظ نفسي أن لا أجهل عليه فبلغ ذلك الإمام أحمد بن حنبل فقال سبحان الله ما أعقله قوموا بنا إليه فلما دخلوا عليه قال له يا أبا عبد الرحمن ما السلامة من الدنيا قال يا أبا عبد الله لا تسلم من الدنيا حتى يكون معك أربع خصال تغفر للقوم جهلهم وتمنع جهلك منهم وتبذل لهم شيئك وتكون من شيئهم [آيسا فإذا كنت هكذا سلمت]]

Ve dahi rivāyet olunur ki Hātem, Bagdād'a dāhil olunca ehl-i Bagdād ona müctemiᶜ olup dediler ki "Ey Ebā Abdurrahmān, sen dili peltek bir merd-i aᶜcemīsin! Ne hikmettir ki her kim seninle tekellüm eder, sen ona gālib gelirsin? Seninle tekellüm edip munkatıᶜ olmadık bir kimse yoktur!" Hātem dedi ki "Benimle üç haslet vardır ki onlarla hasmım üzerine zāhir olurum. Ve o hasletler budur ki benim hasmım musīb olursa ben şād olurum ve hatā ederse keder ve teᵓessüf eylerim ve nefsimi onun üzerine techīl etmekten vikāye ederim ki onun üzerine cehl etmemek için kendi nefsimi muhāfaza ederim." Ve bu hāli İmām Ahmed b. Hanbel'e bālig olup o dahi "Subhānallāh, ne ᶜaceb ᶜākıl ādemdir! Kalkınız yanına gidelim" diye bir cemāᶜat ile onun yanına varıp huzūruna girince, "Ey Ebā Abdurrahmān, dünyādan selāmet bulmak ne ile hāsıl olur?" diye suᵓāl ve o dahi "Ey Ebā Abdullāh, seninle dört haslet bulunmadıkça sen dünyādan sālim olamazsın ki birincisi kavmin nādānlığını setr eder, afv edersin ve ikincisi senin nādānlığını onlardan menᶜ edersin ve üçüncüsü her nen var ise onu onlara bezl edersin ve dördüncüsü sen kendin dahi onların eşyālarından olasın" diye cevāb etti.

[ثم سار إلى المدينة فاستقبله أهل المدينة فقال يا قوم أية مدينة هذه قالوا مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فأين قصر رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أصلي فيه قالوا ما كان له قصر إنما كان له بيت لاطئ بالأرض قال فأين قصور أصحابه رضي الله عنهم قالوا ما كان لهم قصور إنما كان لهم بيوت لاطئة بالأرض

قال حاتم يا قوم فهذه مدينة فرعون فأخذوه وذهبوا به إلى السلطان وقالوا هذا العجمي يقول هذه مدينة فرعون قال الوالي ولم ذلك قال حاتم لا تعجل علي أنا رجل أعجمي غريب دخلت البلد فقلت مدينة من هذه فقالوا مدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت فأين قصره وقص القصة ثم قال وقد قال الله تعالى ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ فأنتم بمن تأسيتم أبرسول الله صلى الله عليه وسلم أم بفرعون أول من بنى بالجص والآجر فخلوا عنه وتركوه فهذه حكاية حاتم الأصم رحمه الله تعالى وسيأتي من سيرة السلف في البذاذة وترك التجمل ما يشهد لذلك في مواضعه]

Ve ondan sonra Medīne-i münevvereye seyr edip gitti ve ehl-i Medīne onu istikbāl etti. Ve çün Medīne-i münevvereye dāhil oldu, istikbāline giden kavme dedi ki “Bu medīne hangi medīnedir?” Ve kavm: “Zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī’nin medīnesidir” deyince, Hātem: “Yā zāt-ı Risālet-penāhī’nin kasrı nerededir, tā ki gideyim, ben onda namāz kılayım” dedikte, kavm: “Zāt-ı Risālet-penāhī’nin kasrı yok idi, ancak bināları yere yapışık ve muttasıl bir hānesi var idi” diye ihbār ve Hātem: “Yā ashāb-ı kirām ᶜaleyhimü’r-rıdvānın kusūrları nerededirler?” dedi. Ve kavm: “Onların dahi kusūrları yok idi, ancak bināları yere yapışık ve muttasıl hāneleri var idi” diye cevāb verince, Hātem: “Öyle ise ey kavm, bu Firᶜavn’ın medīnesidir!” dedi. Ve onlar dahi onu tutup mücāzāt etmek için vālīye getirdiler ki bu merd-i aᶜcemī bu belde için medīne-i Firᶜavn’dır demiş deyü onu şekvā ettiler ve vālī: “Niçin böyle dedin?” diye ondan suʾāl ettikte, Hātem: “Üzerime ᶜacele etmeyin, ben bir merd-i aᶜcemī ve garībim. Çün bu beldeye girdim, dedim ki bu kimin medīnesidir? Bu kavm bana medīne-i Hazret-i Risālet-penāhī’dir dediler. Ben dahi kasrı nerededir diye sordum.” Ve beynlerinde cereyān eden mükālemeyi hikāye ve beyān ile “Bu medīne-i Firᶜavn’dır demişim” diye makālesini iᶜāde ve tekrār ve zāt-ı zü’l-celālin ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾[397] buyurduğunu bi’t-tefhīm “Siz bunda kime teʾessī edip iktidā ettiniz? Zāt-ı ᶜālī-i Risālet-penāhī’ye mi yoksa en evvel alçı

397 “Andolsun, Allah’ın Resūlünde sizin için güzel bir örnek vardır.” el-Ahzāb, 33/21.

ve kireç ile ebniyeyi binā ve ihdās eden Firᶜavn'a mı uymuşsız?" dedi. Ol vaktte sebīlini tahliye edip onu terk ettiler.

Ve okuduğu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīri odur ki "Sizin için Resūlullāh ᶜaleyhi's-selāmın nefsinde güzel yār ve gam-güsārlık vardır. Gerektir ki cenkte sebātta ve mihnete sabrda ona iktidā edesiz. Bu haslet Allāh taᶜālānın sevāb ve likāsını ve āhiretin naᶜīmini ümīd eden ve Allāh taᶜālāyı çok zikr eden kimse içindir." Bu āyet sūre-i Ahzāb'ın yirmi birinci āyetidir.

İşte Hātem el-Asamm'ın hikāyesi budur. Ve beẕāẕet ve tecemmülün terki mebāhisinde siyer-i selef-i sālihīnden yerli yerinde buna şehādet edecek edille ve ahbār vārid olacaktır.

[والتحقيق فيه أن التزيين بالمباح ليس بحرام ولكن الخوض فيه يوجب الأنس به حتى يشق تركه واستدامة الزينة لا تمكن إلا بمباشرة أسباب في الغالب يلزم من مراعاتها ارتكاب المعاصي من المداهنة ومراعاة الخلق ومراءاتهم وأمور أخر هي محظورة والحزم اجتناب ذلك لأن من خاض في الدنيا لا يسلم منها ألبتة ولو كانت السلامة مبذولة مع الخوض فيها لكان صلى الله عليه وسلم "لا يبالغ في ترك الدنيا حتى نزع القميص المُطَرَّز بالعَلَم[398] [203] "ونزع خاتم الذّهب في أثناء الخطبة[399] إلى غير ذلك مما سيأتي بيانه]

Ve bu bābda olan tahkīk budur ki mübāh ile bezelenmek harām değildir, velākin zīnet ve ārāyiş ve bezelenmeğe "avḍ etmek zīnete istīnāsı mūcibdir ki baᶜde-mā terki ona güç ve meşakkatli ve düşvār gelir. Ve istidāme-i zīnet ise fi'l-gālib müdāhene vü mürāᶜāt-ı halk ve mürāʾāt-ı akrān gibi sāir umūr-ı mahzūre irtikābıyla rehīn-i maᶜsiyet olarak bir takım esbābın mübāşeretine mütevakkıftır, çünkü bilā-esbāb o zīnetin istidāmesi mümkin olmaz. Hazm ve ihtiyāt odur ki bu gibi bir esbābı müstelzim ve dāᶜī olan ahvālden tebāᶜud ve tecennüb etmektir, çünkü dünyāda "avḍ eden kimse elbette dünyādan sālim olamaz. Ve selāmet "avḍ ile mebzūle olmuş olaydı, zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī terk-i

---

398 İşaret edilen hadisler için bkz. Buhari, Salat, 3, no: 353; Muslim, el-Mesacid ve mavaziᶜu's-salat, 281.

399 İşaret edilen hadisler için bkz. Buhari, Libas, 52, no: 5865; Muslim, Libas, 53.

dünyāda o kadar mübālaga etmez idi, tā kim vücūdundan mutarrez ve ᶜalemli göyneği çıkardı ve hutbede iken hātem-i zeri dahi çıkardı ve sāir āti'l-beyān umūru dahi işledi.

[وقد حكي أن يحيى بن يزيد النوفلي كتب إلى مالك ابن أنس رضي الله عنهما بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على رسوله محمد في الأولين والآخرين من يحيى بن يزيد بن عبد الملك إلى مالك بن أنس أما بعد فقد بلغني أنك تلبس الدقاق وتأكل الرقاق وتجلس على الوطيء وتجعل على بابك حاجبا وقد جلست مجلس العلم وقد ضربت [إليك] المطى وارتحل إليك الناس واتخذوك إماما ورضوا بقولك فاتق الله تعالى يا مالك وعليك بالتواضع كتبت إليك بالنصيحة مني كتابا ما اطلع عليه غير الله سبحانه وتعالى والسلام]

Ve dahi hikāyet olunur ki Yahyā b. Yezīd en-Nevfelī, Mālik b. Enes'e ᶜArabiyyü'l-ᶜibāre bir kitāb yazıp meᵓāli:

"Baᶜde'l-besmele ve't-tasliye Yahyā b. Yezīd b. Abdülmelik'ten Mālik b. Enes'e'dir ki

Ammā baᶜd, bana bālig oldu ki sen esvāb-ı latīfe vü nazīfeyi giyip yufka ve lezīz etᶜimeyi ekl ve ferş-i mürtefiᶜ vü leyyineye kuᶜūd ve hem dahi kapına derbān ve ḥacebe ve bekçi vazᶜ ve meclis-i ᶜilmde cülūs etmişsin. Hālbuki senin için meṭāyā darb olunup emākin-i baᶜīdeden halk sana mürtehil olmuş ve seni imām ittihāz edip sözünüzle rāzī olmuşlar. Ey Mālik, ittakillāh, yaᶜnī zāt-ı zü'l-celālden havf ve haşyet edip müttakī ol ve meᵓāsimden muhteriz ve müctenib ol, hemān tevāzuᶜu iltizām eyle. Nasīhat ile ben bu kitābı sana yazdım. Zāt-ı zü'l-celālden gayrı buna bir kimse muttaliᶜ ve vākıf olmamıştır, ve's-selām."

[فكتب إليه مالك بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم من مالك بن أنس إلى يحيى بن يزيد سلام الله عليك أما بعد فقد وصل إلي كتابك فوقع مني موقع النصيحة والشفقة والأدب متعك الله بالتقوى وجزاك بالنصيحة خيرا وأسأل الله تعالى التوفيق ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم فأما ما ذكرت لي أني آكل الرقاق وألبس الدقاق وأحتجب وأجلس على الوطيء فنحن نفعل ذلك ونستغفر الله تعالى فقد قال الله تعالى ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ﴾ وإني لأعلم أن ترك ذلك خير من الدخول

فيه ولا تدعنا من كتابك فلسنا ندعك من كتابنا والسلام]

Ve cevāb olarak İmām Mālik dahi ᶜArabiyyü'l-ᶜibāre olarak ona bir kitāb yazıp göndermiş ki baᶜde'l-besmele ve't-tasliye onun meᵓāli: "Mālik b. Enes'ten Yahyā b. Yezīd'edir ki zāt-ı zü'l-celālin selāmı üzerine olsun.

Ammā baᶜd, senin mektūbun bana vāsıl olup benden nasīhat ve edeb ve şefkat mevkiᶜinde vākiᶜ oldu. Zāt-ı zü'l-celāl seni takvā ile mütemettiᶜ ve bu nasīhat ile seni hayr ile mücāzāt etsin. Ben dahi Hak subhānehu ve taᶜālādan tevfīki dilerim. ᶜAliyy ve ᶜazīm olan zāt-ı zü'l-celālden gayrı bir kimsenin havl ve kuvveti yoktur; havl ve kuvvet ancak onundur. Ve bana zikr ettiğin şey ise ki ben elbise-i rakīkayı giyip etᶜime-i dakīkayı ekl ve mefrūşāt-ı vaṭīᵓeye kuᶜūd ederim, fi'l-hakīka biz bunları işleriz ve zāt-ı zü'l-celāli istigfār ederiz. Tahkīken zāt-ı zü'l-celāl ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ﴾[400] buyurmuştur. Ve dahi bilirim ki bunların terki içlerine girmekten hayrlıdır. Artık siz bizi mektūbunuzdan bırakıp terk etmeyiniz, biz dahi sizi kitābımızdan bırakıp terk etmeyiz, ve's-selām."

Ve bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın otuz birinci āyetidir. Hulāsa-i tefsīri budur ki: "De ki Allāh taᶜālānın kullar için çıkardığı zīneti ve rızktan tayyibātı kim harām eyledi? De ki bu zīnet ve rızk-ı tayyib hayāt-ı dünyāda müᵓminler içindir; kāfirler dahi tebaᶜiyetle şerīk olurlar ve kıyāmette hāsseten ve hālisen müᵓminler içindir. Bu hükmü tafsīl ettiğimiz gibi, sāir ahkām ve delāil-i tevhīdi bilir kavm için tafsīl ederiz."

İhrāc olunan zīnetten murād nebāttan penbe ve keten ve hayvāndan harīr ve sūf ve maᶜādinden zırh gibi iᶜmāl olunan elbise denilmiş ve rızk-ı tayyib, mübāh olan luhūm ve sāir meᵓkūlāt ki bunları cāhiliyyette lebsini ve ihrāmda eklini harām etmişler idi.

---

400 "De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı zineti ve temiz rızkı kim haram kılmış?" el-Aᶜrāf, 7/32. Āyetin tam metni şöyledir: "قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ" Mütercim biraz aşağıda ayetin devamının da tercümesini veriyor.

[فانظر إلى إنصاف مالك إذ اعترف أن ترك ذلك خير من الدخول فيه وأفتى بأنه مباح وقد صدق فيهما جميعا ومثل مالك في منصبه إذا سمحت نفسه بالإنصاف والاعتراف في مثل هذه النصيحة فتقوى أيضا نفسه على الوقوف على حدود المباح حتى لا يحمله ذلك على المراءاة والمداهنة والتجاوز إلى المكروهات وأما غيره فلا يقدر عليه فالتعريج على التنعم بالمباح خطر عظيم وهو بعيد من الخوف والخشية وخاصة علماء الله تعالى الخشية وخاصة الخشية التباعد من مظان الخطر]

Artık bak ki İmām Mālik hazretleri ne gūnā munsıf ādem imiş ve işbu insāfına nazar eyle, zīrā ki iᶜtirāf etti ki bu tenaᶜᶜumların terki içlerine duhūl etmekten hayrlıdır demiş ve tenaᶜᶜum mübāh olduğuna dahi fetvā vermiş ve ikisinde de doğru demiş, sıdk etmiştir. Ve mansıbda İmām Mālik gibi bir zāt bu denli nasīhatin kabūlüne insāf ve hakka iᶜtirāf etmeğe nefsini müsāmahat etti ki bu misilli hudūd-ı mübāh üzere durup tā ki o hāl onu mürāʾāt ve müdāhene ve tecāvüz-i mekrūhāta tasaddī etmeğe haml etmeye, velākin onun başkası buna muktedir olamaz, kaldı ki mübāh ile taᶜrīc-i niᶜam bir hatar-ı ᶜazīmdir ve havf ve haşyetten dūr ve baᶜīddir. Ve ᶜulemāullāhın hāssıyyeti ise havf u haşyettir. Ve haşyetin hāssıyyeti dahi meẓānn-ı hatardan ictināb ve tebāᶜud etmektir.

[Beşinci ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون مستقصيا عن السلاطين فلا يدخل عليهم ألبتة ما دام يجد إلى الفرار عنهم سبيلا بل ينبغي أن يحترز عن مخالطتهم وإن جاؤوا إليه فإن الدنيا حلوة خضرة وزمامها بأيدي السلاطين والمخالط لهم لا يخلو عن التكلف في طلب مرضاتهم واستمالة قلوبهم مع أنهم ظلمة ويجب على كل متدين الإنكار عليهم وتضييق صدرهم بإظهار ظلمهم وتقبيح فعلهم فالداخل إليهم إما أن يلتفت إلى تجملهم فيزدري نعمة الله عليه أو يسكت عن الإنكار عليهم فيكون مداهنا لهم أو يتكلف في كلامه كلاما لمرضاتهم وتحسين حالهم وذلك هو البهت الصريح أو أن يطمع في أن ينال من دنياهم وذلك هو السحت وسيأتي في كتاب الحلال والحرام ما يجوز أن يؤخذ من أموال السلاطين وما لا يجوز من الإدرار والجوائز وغيرها وعلى الجملة فمخالطتهم مفتاح للشرور وعلماء الآخرة طريقهم الاحتياط]

[204] Ve dahi ʿalāmāt-ı ʿulemā-i āhiretten o ʿalāmettir ki selātīnden baʿīd ola ki firāra mecāl buldukça huzūrlarına dāhil olmaya, belki ʿulemā-i āhirete lāyık odur ki muhālatalarından dahi ihtirāz eyleyeler ve yanlarına gelseler bile onlarla muhtelit olmayalar, zīrā ki dünyā tatlı ve yeşillidir ve yuları selātīn elindedir. Ve selātīn ile muhtelit olan kimse rızāları talebinde ve kulūbleri istimālelerinde bir tekellüften vāreste ve hālī olamaz. Ve zaleme olurlarsa her bir mütedeyyine vācib olur ki onlarda gördüğü zulmü inkār edip terki için sīnelerini tazyīk ve o zulmü takbīh eyleye.

Ve yanlarına varıp mecālislerine dāhil olan kimse dört şeyden hālī olamaz: Yā onların iltifāt-ı tecemmülleriyle kendindeki olan niʿam-ı celīle-i ilāhiyyeyi tahkīr ve izdirā eder veyāhūd mezālimlerine sükūt edip onlara müdāhene eyler veyāhūd taleb-i merzāt ve tahsīn-i hāllerine bir takım teʾvīlli söz ve kelāma mütekellif olur ki büht odur; veyāhūd dünyālarından bir nesneyi almak tamaʿ eder ki o dahi suḥttur. Ve baʿd ezīn kitābü'l-helāl ve'l-harāmda selātīnden ahzı mesāg ve cāiz ve gayr-i cāiz olan atıyye ve caʾize ve ihsān ve vazīfenin mebāhisinde keyfiyyeti ber-tafsīl zikr ve beyān olacaktır. Ve ʿale'l-cümle hulāsa-i beyānı onların muhālataları mefātīh-i şürūrdur. Ve ʿulemā-i āhiret ise tarīkleri ihtiyāttır ki onlara muhālataları yakışmaz demektir.

[وقد قال صلى الله عليه وسلم ''مَنْ بَدَا جَفَا'' يعني من سكن البادية جفا ''وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتُتِنَ'']

Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''مَنْ بَدَا جَفَا''[401] buyurmuştur ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Bādiyede sükūn ve ikāmet eden kimse tahkīken cefā etmiştir ve sayda ittibāʿ eden kimse gaflet etmiştir ve sultāna varan kimse müftetin olmuştur."

[وقال صلى الله عليه وسلم ''سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ فَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ بَرِئَ وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ أَبْعَدَهُ اللهُ تَعَالَى قِيلَ أَفَلَا نُقَاتِلُهُمْ قَالَ لَا مَاصَلَّوْا'']

---

401 Ebū Dāvūd, Sayd, 4, no: 2859; Tirmizī, Fiten, 69, no: 2256; Nesāʾī, Sayd, 24, no: 4309.

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ"[402] ilh. el-hadīs buyurdu ki hulāsa-i müfād-ı celīli: "Sizin üzerinize ümerā olacak ki onlardan bilip inkār edeceksiz. Ve inkār eden kimse günāhtan berī olur ve kerh eden kimse dahi selāmet bulur. Ve rızā ve mütābaᶜat eden kimse zāt-ı zü'l-celāl onu baᶜīd eder. Ve sahābe: 'Onlara mukātele etmeyelim mi?" diye istifhām ettiklerinde ᶜaleyhi's-selām efendimiz 'Yok, namāz kıldıkça!" fermān buyurdular ki namāz kıldıkça onlara mukātele etmeyiniz demektir.

[وقال سفيان "في جهنّم واد لا يسكنه إلّا القرّاء الزّائرون للملوك"[403]]

Ve İmām Süfyān es-Sevrī demiş ki "Cehennemde bir vādī vardır ki mülūk ve selātīni ziyāret eden kurrādan gayrı o vādīde kimse sākin olmaz." Yaᶜnī ziyāret-i mülūk eden kurrānın meskenidir, onlara mahsūstur demek ister.

[وقال حذيفة إياكم ومواقف الفتن قيل وما هي قال أبواب الأمراء يدخل أحدكم على الأمير فيصدقه بالكذب ويقول فيه ما ليس فيه]

Ve Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Mevākıf-ı fitenden sakınıp ihtirāz ediniz?" Ona denilmiş ki "Mevākıf-ı fiten nedir?" Yaᶜnī hangi mekāndır? O dahi demiş ki "Ebvāb-ı ümerādır. Sizin biriniz ki bir emīr üzerine duhūl ederse, onun söylediği yalan sözünü tasdīk eder ve onda olmayan nesneyi söyler."

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اَلْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللّٰهِ تَعَالَى مَا لَمْ يُخَالِطُوا السَّلَاطِينَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ خَانُوا الرُّسُلَ فَاحْذَرُوهُمْ وَاعْتَزِلُوهُمْ" رواه أنس]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اَلْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ"[404] ilh. el-hadīs Hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "ᶜUlemā, ᶜibādullāh üzerlerine ümenā-i rüsüldürler, mādām ki selātīn ile ihtilāt etmemişler. Ve çün

---

402 Müslim, İmāret, 62.

403 *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/636, no: 1097.

404 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/294, 405. *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 3/194, bunda "اَلْفُقَهَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْفُقَهَاءَ قَدْ رَكِبُوا إِلَى السَّلَاطِينِ فَاتَّهِمُوهُمْ" şeklinde.

ihtilāt ederler, rüsüle hıyānet etmiş olurlar. Siz dahi o vaktte onlardan hazer edip onları iᶜtizāl ediniz." Bu hadīs-i şerīfi Enes rivāyet etmiştir.

[وقيل للأعمش لقد أحييت العلم لكثرة من يأخذه عنك فقال لا تعجلوا ثلث يموتون قبل الإدراك وثلث يلزمون أبواب السلاطين فهم شر الخلق والثلث الباقي لا يفلح منه إلا القليل]

Ve Aᶜmeş'e denilmiş ki "ᶜAle't-tahkīk sen ᶜilmi ihyā ettin, zīrā çok ādem senden ᶜilm alırlar." O dahi demiş ki "Siz ᶜacele etmeyiniz, onların bir sülüsleri kable'l-idrāk vefāt ederler ve bir sülüsü ebvāb-ı selātīne mülāzemet edecekler ki onlar şerrü'l-halktırlar ve sülüs-i bākīden dahi kalīlden gayrı felāh bulmaz." Yaᶜnī sülüs-i bākīden dahi bi-hakkın şirzime-i kalīle felāh bulacaktır."

[ولذلك قال سعيد ابن المسيب رحمه الله إذا رأيتم العالم يغشى الأمراء فاحترزوا منه فإنه لص]

Ve Saᶜīd b. el-Müseyyeb ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ümerāya gaşyet eden ᶜālimden siz ihtirāz ediniz, zīrā ki hırsız ve kātıᶜ-ı tarīktir."

[وقال الأوزاعي ما من شيء أبغض إلى الله تعالى من عالم يزور عاملا]

Ve Evzāᶜī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Zāt-ı zü'l-celāle ᶜāmili ziyāret eden ᶜālimden ebgaz bir nesne yoktur." Yaᶜnī ᶜāmili ziyāret eden ᶜālime pek çok bugz eder ki onun bugzu kadar başka şeye bugz etmez. Bu taᶜbīri kesret-i bugzdan bir kināyedir.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "شِرَارُ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الأُمَرَاءَ وَخِيَارُ الأُمَرَاءِ اَلَّذِينَ يَأْتُونَ الْعُلَمَاءَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "شِرَارُ الْعُلَمَاءِ"[405] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i meʾāl-i celīli: "ᶜUlemānın eşrārı ancak o kimselerdir ki ümerāya giderler ve ümerānın ahyārı o kimselerdir ki ᶜulemāya giderler."

[وقال مكحول الدمشقي رحمه الله من تعلم القرآن وتفقه في الدين ثم صحب السلطان تملقا إليه وطمعا فيما لديه خاض في بحر من نار جهنم بعدد خُطَاه]

405 İbn Māce, Mukaddime, 23, no: 256.

Ve Mekhūl-i Dımaşkī demiş ki "Kim ki Kurʾān'ı öğrenmiş ve dīnde dahi fakīh olmuş ve ondan sonra temellukan veyāhūd yanında olan eşyāya tamaʿan gidip selātīne musāhabet etmiş, o kimse hatveleri ʿadedince nār-ı cehennemden bir bahre dalıp "avḍ eder durur."

[وقال سمنون ما أسمج بالعالم أن يؤتى إلى مجلسه فلا يوجد فيسأل عنه فيقال هو عند الأمير قال وكنت أسمع أنه يقال إذا رأيتم العالم يحب الدنيا فاتهموه على دينكم حتى جربت ذلك إذ ما دخلت قط على هذا السلطان إلا وحاسبت نفسي بعد الخروج فأرى عليها الدرك وأنتم ترون ما ألقاه به من الغلظة والفظاظة وكثرة المخالفة لهواه ولوددت أن أنجو من الدخول عليه كفافا مع أني لا آخذ منه شيئا ولا أشرب له شربة ماء ثم قال وعلماء زماننا شر من علماء بني إسرائيل يخبرون السلطان بالرخص وبما يوافق هواه ولو أخبروه بالذي عليه وفيه نجاته لاستثقلهم وكره دخولهم عليه وكان ذلك نجاة لهم عند ربهم]

Ve Semnūn demiş ki "O ʿālime ne ʿaceb kabīh bir rezālettir ki meclisine bir ādem gider de onu bulmaz ve üzerine suʾāl olundukta emīr yanındadır diye haber verilir. Ve ben işitirdim denilirdi ki eger dünyāyı seven bir ʿālimi gördünüzse, dīniniz üzerine onu ithām ediniz, tā kim ben onu tecribe ettim, çünkü ben bu sultān üzerine bir duhūl etmedim ki illā çıktığım vaktte nefsimle muhāsebe gördükte onun üzerinde bir derk olmadığını görmedim ki her bir duhūlümde bir derkte gördüm demektir. Hālbuki siz görürsiz ki ne gılzat ve feẓāẓat ile ben ona mülākī olurum ve ne pek çok hevāsına muhālefet ederim. Ve temennī eylerim ki külliyen yanına girmekten bir necāt bulayım. Maʿa-hāzā ondan bir şey almam ve bir içim suyunu bile içmem!" Ve dahi sonra demiş ki "Bizim zamānımızın ʿuleması ise ʿulemā-i Benī İsrāʾīl'den daha ziyāde eşerrdirler, ru"aṣ-ı şerʿiyye ile sultāna haber verirler [205] ve dahi onun hevāsına muvāfık olan nesne ile haber verirler. Onlar eger onun üzerine vācib olup ki onunla necāt bulacağı şeylerle haber vermiş olsaydılar onları istiskāl eder de üzerine girmelerinden istikrāh ederdi. Ve o hāl ʿindallāh onların bādī-i necātları olurdu."

[وقال الحسن كان فيمن كان قبلكم رجل له قدم في الإسلام وصحبة لرسول الله صلى الله عليه وسلم قال عبد الله بن المبارك عنى به سعد بن أبي وقاص رضي الله

عنه قال وكان لا يغشى السلاطين وينفر عنهم فقال له بنوه يأتي هؤلاء من ليس هو مثلك في الصحبة والقدم في الإسلام فلو أتيتهم فقال يا بني آتي جيفة قد أحاط بها قوم والله لئن استطعت لا أشاركهم فيها قالوا يا أبانا إذن نهلك هزلا قال يا بني لأن أموت مؤمنا مهزولا أحب إلى من أن أموت منافقا سمينا]

Ve Hasen-i Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Sizden akdem bir ādem var idi ki İslām'da onun kıdemiyyet ve zāt-ı risālet-penāhīye dahi sahābeti var idi ki ᶜAbdullāh b. el-Mübārek ondan Saᶜd b. Ebī Vakkās murād etmiştir dedi, hālbuki o ādem selātīne gitmezdi ve onlardan nefret eylerdi. Bir gün oğulları ona demişler ki "Bunlara yaᶜnī mülūka senin gibi olmayan ādem yaᶜnī ashāblığı ve İslām'da kıdemiyyeti olmayan kimseler gelirler. Sen onlara gelmiş olaydın, yaᶜnī senin mekādīrini çok tutarlardı.' O dahi: 'Ey oğullarım, etrāfına bir kavm dolaşmış olan cīfeye mi geleyim? Vallāhi benim kudretim taᶜalluk etse ben onlara o cīfede müşāreket etmem' dedi. Ve oğulları: 'Ey baba, o vaktte biz dahi zaᶜfımızdan helāk oluruz!' dediler. O dahi: 'Müᵓmin ve zaᶜīf olarak vefātımı münāfık ve semiz olmaktan daha ziyāde muhabbet ederim' dedi."

[قال الحسن خصمهم والله إذ علم أن التراب يأكل اللحم والسمن دون الإيمان وفي هذا إشارة إلى أن الداخل على السلطان لا يسلم من النفاق ألبتة وهو مضاد الإيمان]

Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Vallāhi onlara gālib geldi, çünkü bildi ki toprak gūşt ve semizliği yer, īmānı yiyemez." Ve bunda bir işāret vardır ki sultān yanına dāhil olan kimse elbette nifāktan sālim olamaz ve nifāk īmāna müzādiddir, zīrā ki īmān ve nifāk bir ādemde cemᶜ olmaz.

[وقال أبو ذر لسلمة لا تغش أبواب السلاطين فإنك لا تصيب شيئا من دنياهم إلا أصابوا من دينك أفضل منه]

Ve Ebū Zerr, Seleme'ye demiş ki "Ebvāb-ı selātīn üzerine sen mülāzim olma, zīrā ki dünyālarından bir nesneye musīb olmazsın illā ki onlar dahi senin dīninden ondan efdal bir nesneyi isābet etme[ye]ler."

[وهذه فتنة عظيمة للعلماء وذريعة صعبة للشيطان عليهم لا سيما من له لهجة مقبولة وكلام حلو إذ لا يزال الشيطان يلقي إليه أن في وعظك لهم ودخولك عليهم

ما يزجرهم عن الظلم ويقيم شعائر الشرع إلى أن يخيل إليه أن الدخول عليهم من الدين ثم إذا دخل لم يلبث أن يتلطف في الكلام ويداهن ويخوض في الثناء والإطراء وفيه هلاك الدين وكان يقال العلماء إذا علموا عملوا فإذا عملوا شغلوا فإذا شغلوا فقدوا فإذا فقدوا طلبوا فإذا طلبوا هربوا]

Ve bu muhālata ᶜulemāya bir fitne-i ᶜazīmedir ve ᶜulemā üzerine şeytāna [ᶜāit] düşvārlı bir zerīᶜadır. Lā-siyyemā ᶜālimin bir lehce-i makbūlesi olup sözü tatlı ve şīrīn ola, çünkü dāimā bilā-infikāk şeytān ona ilkā eder ki "Senin onların vaᶜzında ve üzerlerine duhūl etmekliğinizde onları mezālimden zecr ve şeᶜāyir-i şerᶜin ikāmesine bir medār vardır." Tā kim ona tahyīl ve telbīs eder ki onun duhūlü vezāyif-i dīniyyedendir. Sonra çün onlara dāhil olur, bir dakka durmaz ki illā ki kelāmda onlara telattuf eder ve onlara müdāhene eyler ve dahi senālarıyla medh u sitāyişlerinde havz eder, yaᶜnī girer girmez onlara müdāheneyi irtikāb ve medh ve senālarına şitāb eyler, hālbuki bunda helāk-i dīn vardır. Ve dahi denilirdi ki "ᶜUlemā taᶜallüm-i ᶜilm ederlerse ᶜamel ederler ve çün ᶜamel ederler meşgūl olurlar ve çün meşgūl olurlar mefkūd olurlar ve çün mefkūd olurlar matlūb olurlar ve matlūb olurlarsa firār ederler."

[وكتب عمر بن عبد العزيز رحمه الله إلى الحسن أما بعد فأشر علي بأقوام أستعين بهم على أمر الله تعالى فكتب إليه أما أهل الدين فلا يريدونك وأما أهل الدنيا فلن تريدهم ولكن عليك بالأشراف فإنهم يصونون شرفهم أن يدنسوه بالخيانة هذا في عمر بن عبد العزيز رحمه الله وكان أزهد أهل زمانه فإذا كان شرط أهل الدين الهرب منه فكيف يستنسب طلب غيره ومخالطته ولم يزل السلف العلماء مثل الحسن والثوري وابن المبارك والفضيل وإبراهيم بن أدهم ويوسف بن أسباط يتكلمون في علماء الدنيا من أهل مكة والشام وغيرهم إما لميلهم إلى الدنيا وإما لمخالطتهم السلاطين]

Ve ᶜÖmer b. Abdülᶜazīz ᶜaleyhi'r-rahme, Hasen-i Basrī'ye ᶜArabiyyü'l-ᶜibāre bir nāme yazıp göndermiş. Hulāsa-i meᵓāli odur ki: "Ammā baᶜd, sen bana bir işāret eyle ki ikāme-i emrullāhta ben kimlerle istiᶜāne edeyim?" ki hangi kavmin istiᶜānesi münāsibdir demiş. Ve Hasen-i Basrī cevābında yazmış ki "Ehl-i dīn ise, seni istemezler ve ehl-i dünyāyı dahi sen istemezsin, velākin sen eşrāfı iltizām eyle, zīrā ki hizb-i

eşrāf denes-i hıyānetten şereflerini sıyānet ederler." Ve bu hāl ᶜÖmer b. Abdülᶜazīz hakkında denilince artık onun başkası nice olur, var buna kıyās eyle. Ve ᶜÖmer b. ᶜAbdülᶜazīz ise ezhed-i ehl-i zamānı idi. Ve selātīnden kaçmak ehl-i dīn şerāyıtından olunca artık başkasının talebi nice istinsāb eder ve muhālatası tasavvurunda tahsīn eyler? Ve müstemirren bilā-zevāl Hasen-i Basrī ve Süfyān-ı Sevrī ve İbnü'l-Mübārek ve el-Fuzayl ve İbrāhīm b. Edhem ve Yūsuf b. Esbāt ve emsālleri gibi ᶜulemā-i selef, ehl-i Mekke vü Şām ve sāireden bulunan ᶜulemā-i dünyā hakkında yā meyl-i dünyā için yāhūd muhālata-i selātīnden dolayı tekellüm ederlerdi.

[Altıncı ᶜAlāmet]

[منها: أن لا يكون مسارعا إلى الفتيا]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālim iftāya müsāriᶜ olmaya.

[بل يكون متوقفا ومحترزا ما وجد إلى الخلاص سبيلا]

Belki ona lāyık ve münāsib odur ki onda mütevakkıf ola ve halāsa bir mecāl ve yol buldukça ondan muhteriz ola.

[وإن سئل عما يعلمه تحقيقا بنص كتاب الله أو بنص حديث أو إجماع أو قياس جلي أفتى]

Ve halāsa mecāl bulmayıp fetvā verecek olursa, eger ondan sorulmuş olan şey nass-ı kitāb veyā bir hadīs veyā icmāᶜ veyāhūd bir kıyās-ı celī ile onu tahkīken bilmiş ise o vaktte onda iftā ede.

[وإن سئل عما يشك فيه قال لا أدري]

Ve eger ᶜindinde şekkli bulunan [206] eşyādan ise onda lā edrī yaᶜnī bunu bilmem diye.

[وإن سئل عما يظنه باجتهاد وتخمين احتاط ودفع عن نفسه وأحال على غيره إن كان في غيره غنية هذا هو الحزم لأن تقلد خطر الاجتهاد عظيم]

Ve eger ictihād ve tahmīn ile zannen bildiği bir şeyden suᵓāl olun-

muş ise onda ihtiyāta riᶜāyet edip mehmā-emken nefsi üzerinden onu defᶜ ve dīgerlerinde bir gunye bulunur ise gayrı üzerine ihāle ede ki hazm odur, çünkü hatar-ı ictihādın takallüdü emr-i ᶜazīmdir.

[وفي الخبر ''اَلْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ كِتَابٌ نَاطِقٌ وَسُنَّةٌ قَائِمَةٌ وَلَا أَدْرِي''[406]]

Ve haberde vārid olmuş ki ᶜilm üç şeydir ki kitāb-ı nātık ve sünnet-i kāime ve lā edrī yaᶜnī ben bunu bilmem demektir.

[قال الشعبي لا أدري نصف العلم]

Ve Şaᶜbī [dedi ki]: "Ben bunu bilmem demek ᶜilmin yarısıdır."

[ومن سكت حيث لا يدري لله تعالى فليس بأقل أجرا ممن نطق لأن الاعتراف بالجهل أشد على النفس فهكذا كانت عادة الصحابة والسلف رضي الله عنهم كان ابن عمر إذا سئل عن الفتيا قال اذهب إلى هذا الأمير الذي تقلد أمور الناس فضعها في عنقه]

Ve her kim ki bilmediği şeyde sükūt ederse ve sükūtu havfen ve haş-yeten minallāh bulunursa onun ecri cevāba nutk edenden ekall ve enkas değildir, çünkü iᶜtirāf-ı cehl nefs üzerine ağır ve şedīd olup pek güç ve düşvārdır. İşte deᵓb ve ᶜādāt-ı ashāb u selef-i sālihīn bu minvāl üzere idi. Ez-cümle ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer el-Hattāb hazretlerinden fütyādan olarak vukūᶜ bulan mesᵓelelerde "Umūr-ı nāsa mütekallid bulunan emīre varıp boynuna koyunuz" diye defᶜ ederdi.

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه إن الذي يفتي الناس في كل ما يستفتونه لمجنون وقال جنة العالم لا أدري فإن أخطأها فقد أصيبت مقاتله]

Ve ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd demiş ki "ᶜAle't-tahkīk o kimse ki halkın her bir istiftālarına fetvā verir, tahkīken dīvānedir." Ve dahi demiş ki "ᶜĀlimin siperi, bilmem demesidir. Ve eger onu hatāᵓen ederse ki onu siper gibi her bir suᵓāl için karşı tutmazsa onun maktellerine cārihāt uzar, isābet eder." Yaᶜnī onun mehālik yerine değip isābet eder demektir.

[وقال إبراهيم بن أدهم رحمه الله ليس شيء أشد على الشيطان من عالم يتكلم

406 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/36. Sünenlerde bazı farklar ile: Ebū Dāvūd, Ferāᵓiz, 1, no: 2885; İbn Māce, Mukaddime, 8, no: 54.

بعلم ويسكت بعلم يقول انظروا إلى هذا سكوته أشد علي من كلامه]

Ve İbrāhīm b. Edhem demiş ki "Şeytān üzerine ʿālimin ʿilmiyle tekellüm etmek ve ʿan-ilmin sükūt etmek gibi bir nesne şedīd olmaz." Hattā der ki "Buna bakınız ki onun sükūtu benim üzerime tekellümünden daha ziyāde şedīd olur!"

[ووصف بعضهم الأبدال فقال أكلهم فاقة ونومهم غلبة وكلامهم ضرورة أي لا يتكلمون حتى يسألوا وإذا سئلوا ووجدوا من يكفيهم سكتوا وإن اضطروا أجابوا]

Ve ʿulemānın baʿzısı abdālları vasf edip onların vasflarında dedi ki "Yemeleri fakr u fāka ve uykuları galebe ve tekellümleri zarūrettir ki onlardan bir şey sorulmadıkça söyleşmezler ve onlara suʾāl vukūʿunda o suʾāle cevāb verecek bir ādemi bulurlarsa yine söylemezler ve böyle bir ādemi bulamazlar da tekellüme muhtāc ve muztarr olurlarsa cevābı verirler."

[وكانوا يعدون الابتداء قبل السؤال من الشهوة الخفية للكلام]

Ve ʿulemā-i selef kable's-suʾāl bidāyeten tekellüm etmek hālini şehvet-i hafiyyeden sayarlardı.

[ومر علي وعبد الله رضي الله عنهما برجل يتكلم على الناس فقال هذا يقول اعرفوني]

Ve Hazret-i ʿAlī ve ʿAbdullāh halka vaʿz ve nasīhat eder bir ādemin üzerine geçtiler. Hazret-i ʿAlī demiş ki "Bu ādem ʿāleme beni biliniz der!"

[وقال بعضهم إنما العالم الذي إذا سئل عن المسألة فكأنما يقلع ضرسه]

Ve dahi baʿzı ʿulemā demiş ki "ʿĀlim ancak o ādemdir ki ondan bir mesʾele sorulduğu vaktte iʿtā-i cevāb hālinde sanki kendi dişini çıkarır bir hālde olur" ki onun hāli güç ve nefsinde muʿazzeb olur demektir.

[وكان ابن عمر يقول تريدون أن تجعلونا جسرا تعبرون علينا إلى جهنم]

Ve dahi İbn ʿÖmer: "Bizim arkamız üzere cehennem āteşine ʿubūr ve mürūr etmek için bizi bir köprü etmek mi istersiniz?" der idi.

[وقال أبو حفص النيسابوري العالم هو الذي يخاف عند السؤال أن يقال له يوم القيامة من أين أجبت]

Ve Ebū Hafs-ı Neysābūrī demiş ki "ᶜĀlim ancak o kimsedir ki ᶜinde's-suʾāl yevm-i kıyāmette ona nereden cevāb verdin diye vākiᶜ olacak suʾālden havf eder."

[وكان إبراهيم التيمي إذا سئل عن مسألة يبكي ويقول لم تجدوا غيري حتى احتجتم إلي]

Ve İbrāhīm et-Teymī'den bir mesʾele sorulduğu vaktte ağlayıp der idi ki "Siz benden gayrı dīger bir kimse bulamadınız mı tā ki bana muhtāc oldunuz?"

[وكان أبو العالية الرياحي وإبراهيم بن أدهم والثوري يتكلمون على اثنين والثلاثة والنفر اليسير فإذا كثروا انصرفوا]

Ve dahi Ebü'l-ᶜĀliye er-Riyāhī ve İbrāhīm b. Edhem ve Süfyān es-Sevrī iki ve üç veyā nefer-i kalīl üzerlerine tekellüm ederlerdi, vaktā ki cemāᶜatleri çoklaşır, bırakıp giderlerdi.

[وقال صلى الله عليه وسلم "مَا أَدْرِي أَعُزَيْرٌ نَبِيٌّ أَمْ لَا وَمَا أَدْرِي أَتُبَّعٌ مَلْعُونٌ أَمْ لَا وَمَا أَدْرِي ذُو الْقَرْنَيْنِ نَبِيٌّ أَمْ لَا"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَا أَدْرِي أَعُزَيْرٌ نَبِيٌّ"[407] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "ᶜUzeyr nebī olup olmadığını ve Tubbaᶜ melᶜūn olup olmadığını ve Zülkarneyn dahi nebī olup olmadığını bilemem."

[ولما سُئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن خيرِ البقاع في الأرضِ وشرها قال "لَا أَدْرِي" حتى نزل جبريل عليه السلام فسأله فقال "لَا أَدْرِي" إلى أَنْ أَعلمه الله عز وجل أَنّ خير البِقاع المساجد وشرَّها الأسواق"[408]]

407 Ebū Dāvūd, Sunnet, 14, no: 4674. *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/828, 829, no: 1552, 1553.

408 *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 1/167, no: 306; 2/97, no: 2149; *Sahīhu İbn Hibbān*, 4/476, no: 1599; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 2/826, no: 1550; *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/129, no: 13798; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/154, no: 7140; *es-Su-*

Ve dahi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden hayr-ı bıkāʿ-ı arz ve şerrleri üzerlerine soruldukta evvel emrde lā edrī diye cevāb vermiş. Ve Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām nāzil olup ondan dahi kendisi suʾāl buyurdukta o dahi lā edrī dedi tā ki zāt-ı zü'l-celāl ona bildirdi ki hayr-ı bıkāʿ mescidlerdir ve şerr-i bıkāʿ çārşūlardır, o vaktte o mesʾeleye cevāb vermiştir.

[وكان ابن عمر رضي الله عنهما يسأل عن عشر مسائل فيجيب عن واحدة ويسكت عن تسع]

Ve dahi İbn ʿÖmer'den on mesʾele sorulurdu, birisine cevāb verip dokuzuna cevāb vermezdi.

[وكان ابن عباس رضي الله عنهما يجيب عن تسع ويسكت عن واحدة]

Ve İbn ʿAbbās hazretleri dokuzuna cevāb verip birisine sükūt eylerdi.

[وكان في الفقهاء من يقول لا أدري أكثر ممن يقول أدري منهم سفيان الثوري ومالك بن أنس وأحمد بن حنبل والفضيل ابن عياض وبشر بن الحارث]

Ve fukahāda bilmem diyen ādem bilirim diyenlerden daha çok idi ki İmām Süfyān ve İmām Mālik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel ve el-Fuzayl b. ʿIyāz ve Bişr b. el-Hāris onlardan idiler ki onlardan vukūʿ bulan suʾāllere fi'l-ekser bilmem diyenlerden idiler. [207]

[وقال عبد الرحمن بن أبي ليلى أدركت في هذا المسجد مائة وعشرين من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ما منهم أحد يسأل عن حديث أو فتيا إلا ود أن أخاه كفاه ذلك وفي لفظ آخر كانت المسألة تعرض على أحدهم فيردها إلى الآخر ويردها الآخر إلى الآخر حتى تعود إلى الأول]

Ve ʿAbdurrahmān b. Ebī Leylā demiş ki "Sahābe-i güzīnden ben bu mescide yüz yirmi nefere yetiştim ve onlardan bir kimseden bir mesʾele sorulmadı illā o kimse temennī etti ki müʾmin karındaşı tarafından cevābı verilip onu o farīzadan kifāyet ve vikāye eyleye." Ve āher bir lafz ile vārid olmuş ki "Hadīs veyā mesʾele-i fütyā o sahābenin birisine ʿarz olunurdu, o kimse dahi āherine ihāle ederdi ve öyle öyle yekdīgeri-

nenu'l-Kubrā, 3/92, no: 4984, 7/81, no: 13332.

ne havāle ederken evvelki ādeme ᶜavdet ederdi." Ve'l-hāsıl o yüz yirmi nefer cümlesi redd-i suᵓāl-i hadīs ve cevāb-ı fütyādan ihtirāz edip her biri āheri tarafından cevābının iᶜtāsını severdi.

[وروي أن أصحاب الصفة أهدى إلى واحد منهم رأس مشوي وهو في غاية الضر فأهداه إلى الآخر وأهداه الآخر إلى الآخر هكذا دار بينهم حتى رجع إلى الأول فانظر [الآن] كيف انعكس حال العلماء فصار المهروب منه مطلوبا والمطلوب مهروبا عنه]

Ve dahi rivāyet olunur ki ashāb-ı suffenin birisine meşviyy bir baş hediyye olunup ve zātında ḍarr ve ona muhtāc olduğu hālde o zāt āhere hediyye edip o dahi āhere, tā mecmūᶜ-ı ashāb-ı suffeyi dolaşıp yine evvelki zāta ᶜavdet etti. Artık nazar edip bak ki ᶜulemānın hāli nice münᶜakis oldu ki mehrūbun-minh yine matlūb olup ve matlūb olan şey mehrūbün anh oldu!

[ويشهد لحسن الاحتراز من تقلد الفتاوى ما روي مسندا عن بعضهم أنه قال "لَا يُفْتِي النَّاسَ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُتَكَلِّفٌ"]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemā üzerine müsned olarak mervī bulunan hadīs takallüd-i fetvādan olan ihtirāzın hüsnüne şehādet eder ki "لَا يُفْتِي النَّاسَ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُتَكَلِّفٌ"[409] ki hulāsa-i müfādı: "Üç tāifeden gayrı halka bir kimse iftā etmez ki yā emīr yā meᵓmūr veyāhūd mütekelliftir."

[وقال بعضهم كان الصحابة يتدافعون أربعة أشياء الإمامة والوصية والوديعة والفتيا]

Ve baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Dört şeyi sahābe-i kirām yekdīgerine havāle edip o eşyāyı herkes kendi nefsi üzerinden āhere defᶜ ve ihāleye çalışırlardı ki o dört şey: imāmet ve vesāyet ve hıfz-ı vedīᶜat ve cevāb-ı fetvādır."

[وقال بعضهم كان أسرعهم إلى الفتيا أقلهم علما وأشدهم دفعا لها أورعهم]

Ve baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki ᶜUlemānın fetvāya en ziyāde müsāraᶜat edenleri ancak kalīlü'lᶜilm olan kimseleri idi ve defᶜine en ziyāde çalışanları dahi veraᶜı çok olanları idi."

409 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/228.

[وكان شغل الصحابة والتابعين رضي الله عنهم في خمسة أشياء قراءة القرآن وعمارة المساجد وذكر الله تعالى والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وذلك لما سمعوه من قوله صلى الله عليه وسلم ''كُلُّ كَلامِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لاَ لَهُ إِلَّا ثَلاَثَةٌ : أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرُ اللّٰهِ تَعَالَى'' وقال تعالى ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾]

Ve sahābe-i ᶜizām ile tābiᶜīn-i kirām hazerātının iştigālleri ancak beş şeyde idi ki kırāᵓet-i Kurᵓān ve ᶜimāret-i mescid ve zikr-i Bārī ve emr-i maᶜrūf ve nehy-i münker idi. Ve o dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden işittikleri işbu hadīsin vaᶜīdinden idi ki ''كُلُّ كَلامِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لاَ لَهُ إِلَّا ثَلَاثَةٌ : أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرُ اللّٰهِ تَعَالَى''[410] ki hulāsa-i müfādı: "Üç nevᶜ kelāmdan başka ibn-i ādemin her bir kelāmı onun üzerine vebāldir. O üç nevᶜ kelām emr-i maᶜrūf ve nehy-i münker ve zikrullāhtır" ki bu kelāmın mā-ᶜadāsı ona mūcib-i ᶜazābdır demek olur. Ve dahi Hak subhānehu ve taᶜālā ﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾[411] buyurmuştur. Ve hulāsa-i tefsīr-i āyet ise: "Onların çok gizli müşāverelerinde hayr yoktur meger ki bir kimse sadaka ile yā şerᶜde müstahsen ve maᶜrūf ihsān ile veyāhūd nās beyninde olan ᶜadāveti defᶜ ve ıslāh ile emr ede. Kim ki bu mezkūrları Allāh taᶜālānın rızāsını taleble işlerse biz āhirette ona ecr-i ᶜazīm veririz."

[ورأى بعض العلماء بعض أصحاب الرأي من أهل الكوفة في المنام فقال ما رأيت فيما كنت عليه من الفتيا والرأي فكره وجهه وأعرض عنه وقال ما وجدناه شيئا وما حمدنا عاقبته]

Ve baᶜzu'l-ᶜulemā, ehl-i Kūfe'den baᶜzı ashābu'r-reᵓyi uykuda görüp sormuş ki "Dünyāda iken müştagili olduğun fütyā ve reᵓyde ne gördün?" O dahi yüzü ekşiterek iᶜrāz edip demiş ki "Onu bir şey bulamadık ve ne de ᶜākıbetini hamd ettik!" Yaᶜnī onu hoş bir şey görmedik demektir.

---

410 Tirmizī, Zühd, 62, no: 2412; İbn Māce, Fiten, 12, no: 3974.

411 "Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur." en-Nisā, 4/114.

[وقال ابن حصين إن أحدهم ليفتي في مسألة لو وردت على عمر بن الخطاب رضي الله عنه لجمع لها أهل بدر]

Ve İbn Husayn demiş ki "ᶜUlemānın birisi böyle bir fetvāya cesāret edip verir ki o mesᵓele ᶜÖmer b. el-Hattāb'a vürūd etmiş olsaydı cevābının istişāresi için o mesᵓeleye ehl-i Bedr'i cemᶜ ederdi" ki kendisi münferiden ona bir reᵓy verip iftāsına cesāret etmezdi demektir.

[فلم يزل السكوت دأب أهل العلم إلا عند الضرورة]

Ve'l-hāsıl dāimen ve müstemirren sükūt ehl-i ᶜilmin deᵓbidir ki onlardan zāil ve münfekk olmaz meger ki zarūret hāsıl ola. Yaᶜnī meger ki tekellüme mecbūr ve muztarr olalar.

[وفي الحديث [إِذَا] رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ"]

Ve hadīste vārid olmuş ki "[إِذَا] رَأَيْتُم"[412] ilh. el-hadīs. Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi odur ki "Eger siz bir ādem samt ve zühde nāil olduğunu gördünüzse siz ona yaklaşınız, zīrā ki hikmeti telkīn olunur."

[وقيل العالم إما عالم عامة وهو المفتي وهم أصحاب السلاطين أو عالم خاصة وهو العالم بالتوحيد وأعمال القلوب وهم أصحاب الزوايا المتفرقون المنفردون وكان يقال مثل أحمد بن حنبل مثل دجلة كل أحد يغترف منها ومثل بشر بن الحرث مثل بئر عذبة مغطاة لا يقصدها إلا واحد بعد واحد وكانوا يقولون فلان عالم وفلان متكلم وفلان أكثر كلاما وفلان أكثر عملا]

Ve dahi denilmiş ki "ᶜĀlim olan kimse yā ᶜālim-i ᶜāmme olur müftī gibi ki onlar ashāb-ı selātīndir veyāhūd ᶜālim-i hāssa olur ki ᶜālim-i tevhīd ve [ᶜālim-i] aᶜmāl-i kulūbdür ki onlar müteferrik ve müteferrid olan ashāb-ı zevāyādırlar." Ve dahi denilirdi ki "Ahmed b. Hanbel Dicle'ye benzer, herkes gelir ondan igtirāf eder. Ve Bişr b. el-Hāris tatlı kuyuya benzer ki ağzı örtülü olur, ona yegāne yegāneden sonra kasd ederler."

---

412 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/231; 1/405. Şu kaynaklarda ise: İbn Māce, Zühd, 4101; *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 10/405; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/121, no:10052, " إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُعْطِيَ زُهْدًا فِي الدُّنْيَا وَقِلَّةَ مَنْطِقٍ فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلْقِي الْحِكْمَةَ" şeklindedir.

Yaᶜnī vāhid baᶜde vāhid gidip ondan intifāᶜ eder. Ve dahi derler idi: "Filān ādem ᶜālimdir ve filān ādem mütekellimdir ve filān ādem daha ziyāde mütekellimdir ve filān ādem ᶜameli çoktur."

[وقال أبو سليمان المعرفة إلى السكوت أقرب منها إلى الكلام وقيل إذا كثر العلم قل الكلام وإذا كثر الكلام قل العلم]

Ve Ebū Süleymān demiş ki "Maᶜrifet, kelāmdan sükūta daha ziyāde karīb ve yakındır." Ve denilmiş ki "ᶜİlm kesīr olur ise kelām kalīl olur ve kelām kesīr olur ise ᶜilm kalīl olur."

[وَكَتَبَ سَلْمَانُ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا وَكَانَ قَدْ آخَى بَيْنَهُمَا رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم "يَا أَخِي بَلَغَنِي أَنَّكَ قَعَدْتَ طَبِيبًا تُدَاوِي الْمَرْضَى فَانْظُرْ فَإِنْ كُنْتَ طَبِيبًا فَتَكَلَّمْ فَإِنَّ كَلَامَكَ شِفَاءٌ وَإِنْ كُنْتَ [208] مُتَطَبِّبًا فَاللهَ اللهَ لَا تَقْتُلْ مُسْلِمًا فَكَانَ أَبُو الدَّرْدَاءِ يَتَوَقَّفُ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا سُئِلَ"[413]]

Ve dahi Süleymān nām sahābī, Ebü'd-Derdā'ya bir mektūb yazıp göndermiş. Onlar ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz beynlerinde mu"āvāt etmişti. Meʾāl-i nāme odur ki "Ben ey birāder, duydum ki tabābete oturup bīmāregānı tīmār edersin. Artık nazar edip bak ki eger tabīb olmuş isen tekellüm eyle, zīrā ki kelāmın şifādır. Ve eger mütetabbib isen yaᶜnī henüz tabīb olmayıp fakat tabīb olmak istersin, Allāh Allāh bir müslümānı öldürmeyesin!" Ve bināen ᶜalā-zālik Ebü'd-Derdā bundan sonra kendisine vukūᶜ bulan esʾilenin cevāblarında tevakkuf eder idi.

[وكان أنس رضي الله عنه إذا سُئل يقول سَلُوا مولانا الحسنَ[414]]

Ve dahi Enes radiyallāhu ᶜanhüden br mesʾele sorulacak olsa, "Hasen el-Basrī efendimizden siz onu suʾāl ediniz" der idi.

[وكان ابن عمر رضي الله عنهما يقول سَلوا سعيد بن المسيّب[415]]

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer dahi "Saᶜīd b. el-Müseyyeb'den suʾāl ediniz" der idi.

---

413 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/254; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 1/205.

414 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/254; İbn Ebī Şeybe, *Musannef*, 1/254, no: 35595.

415 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/254.

[وحكي أنه روى صحابي في حضرة الحسن عشرين حديثا فسئل عن تفسيرها فقال ما عندي إلا ما رويت فأخذ الحسن في تفسيرها حديثا حديثا فتعجبوا من حسن تفسيره وحفظه فأخذ الصحابي كفا من حصى ورماهم به وقال تسألوني عن العلم وهذا الحبر بين أظهركم]

Ve dahi rivāyet olunur ki sahābīnin biri Hasen-i Basrī mahzarlarında yirmi hadīs rivāyet etmiş. Ve çün tefāsīri üzerine ondan suᵓāl vākiᶜ oldu, o dahi: "Rivāyet ettiğim ehādīsten gayrı bende bir şey yoktur" diye cevāb vermekle Hasen-i Basrī tutup o ehādīs-i şerīfenin tefsīrlerine şürūᶜ edip hadīs-be-hadīs tefsīr etti tā ki huzzār-ı bezmi hüsn-i tefsīrinden müteᶜaccib kaldılar. O vaktte o sahābī bir keff ḥaṣā alıp onunla onlara remy ettikten sonra: "Bu ᶜallāme-i yektā sizin içinizde dururken siz ᶜilm üzerine benden suᵓāl edersiniz!" dedi.

[Yedinci ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون أكثر اهتمامه بعلم الباطن ومراقبة القلب ومعرفة طريق الآخرة وسلوكه وصدق الرجاء في انكشاف ذلك من المجاهدة والمراقبة]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālimin ekser-i ihtimāmı ᶜilm-i bātın ve murākabe-i kalb ve tarīk-i āhiret ve keyfiyyet-i sülūkunun maᶜrifetinde ola ve o ahvālin ona bi'l-mücāhede ve'l-murākabe inkişāf olunmalarının sıdk-ı recāsında buluna.

[فإن المجاهدة تفضي إلى المشاهدة ودقائق العلوم تنفجر بها ينابيع الحكمة من القلب وأما الكتب والتعليم فلا تفي بذلك بل الحكمة الخارجة عن الحصر والعد إنما تفتح بالمجاهدة والمراقبة ومباشرة الأعمال الظاهرة والباطنة والجلوس مع الله عز وجل في الخلوة مع حضور القلب بصافي الفكرة والانقطاع إلى الله تعالى عما سواه فذلك مفتاح الإلهام ومنبع الكشف]

Zīrā ki mücāhede müşāhedeye mufzīdir ve dekāyık-ı ᶜulūm ile gönülden yenābīᶜ-i hikmet münfecir olur. Ammā kütüb ve taᶜlīm buna vefā etmez, belki hasr ve ᶜadden hāric olan hikmet ancak mücāhede ve murākabe ve aᶜmāl-i zāhire vü bātınanın mübāşeretiyle ve zāt-ı zü'l-celāl ile huzūr-ı kalb va safvet-i fikr ile halvette cülūs ve ᶜammā-si-

vallāhtan inkıtāᶜ etmekle açılıp küşāde olunur. İşte miftāh-ı ilhām ve menbaᶜ-ı keşf bunlardır.

[فكم من متعلم طال تعلمه ولم يقدر على مجاوزة مسموعه بكلمة وكم من مقتصر على المهم في التعلم ومتوافر على العمل ومراقبة القلب فتح الله له من لطائف الحكمة ما تحار فيه عقول ذوي الألباب ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ"]

Ve nice müteᶜallimler vardır ki zamān-ı taᶜallümleri mümtedd olur da hālbuki kendi kelāmlarıyla mesmūᶜlarını tecāvüz etmeğe muktedir olamamışlardır. Ve nice müteᶜallimler vardır ki taᶜallümlerinde mühimm üzerine iktiṣār edip ᶜamele mübāşeret ve tevāfür-i ᶜamel ve murākabe-i kalb ile zāt-ı zü'l-celāl onlara letāyif-i hikmetten içinde ᶜukūl-i zevi'l-elbāb mütehayyir olur derecede feyz ve fütūh etmiştir. Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ"[416] buyurmuştur ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "O ki bildiği ᶜilm ile ᶜamel eder, zāt-ı zü'l-celāl onun bilmediği ᶜilmi dahi ona tevrīs eder."

[وفي بعض الكتب السالفة يا بني إسرائيل لا تقولوا العلم في السماء من ينزل به إلى الأرض ولا في تخوم الأرض من يصعد به ولا من وراء البحار من يعبر يأتي به العلم مجعول في قلوبكم تأدبوا بين يدي بآداب الروحانيين وتخلقوا لي بأخلاق الصديقين أظهر العلم في قلوبكم حتى يغطيكم ويغمركم]

Ve baᶜzı kütüb-i sālifede gelmiş ki "يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ" ilh. ki hulāsa-i mefhūmu: "Ey Benī İsrāīl, siz demeyesiz ki ᶜilm göklerdedir, yere onunla kim nüzūl eder? Ve demeyesiz ki yer dibindedir, kim onunla çıkabilir? Ve dahi demeyesiz ki denizlerden öteyedir, kim geçip onu celb edebilir? ᶜİlm sizin kulūbünüzde kılınmış. Siz benim huzūrumda ādāb-ı rūhāniyyīn ile müteᵓeddib ve ahlāk-ı sıddīkīn ile mütehallık olunuz da ben ᶜilmi sizin kulūbünüzde izhār ederim tā kim sizi artırıp başınız üzerine mürtefiᶜ ve yüksek olmağa sizi ihāta eyleye" ki denizde gark olmuş gibi ᶜilmde müstagrak olasınız demektir.

---

416 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/208, 1/238; *Bahru'l-fevāᵓid*, 1/99; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 10/15.

[وقال سهل بن عبد الله التستري رحمه الله خرج العلماء والعباد والزهاد من الدنيا وقلوبهم مقفلة ولم تفتح إلا قلوب الصديقين والشهداء ثم تلا قوله تعالى ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾]

Ve Sehl b. ᶜAbdullāh-ı Tüsterī rahimehullāh demiş ki "Kulūbları kilīdli ve makfūl olarak zümre-i ᶜulemā vü ᶜabede vü zühhād dünyādan çıkıp gittiler. Ve kulūb-ı şühedā vü sıddīkīnden gayrı açılmamıştır." Sonra bu āyet-i kerīmeyi tilāvet etti ki ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾[417] ki hulāsa-i tefsīr-i şerīfi sūre-i Lokmān'ın āhirinde [209] olan mugayyebāt-ı hamse ve sevāb ve ᶜikāb ve onların teʾhīr ve taᶜcīli ve halktan mestūr sāir şüʾūnāt cümlesi "Allāh taᶜālānın gayb hazīneleri ᶜindindedir, onları ancak Allāh taᶜālā bilir. Ve ağaçlardan düşen yaprakların ve bākī kalanların ᶜadedini bilir ve zemīn-i tārīke düşen dānenin biteceğini ve yeteceğini bilir, yaş ve kuru, az ve çok ne ise levh-i mahfūzda muharrerdir." Bu āyet sūre-i Enᶜām'ın elli dokuzuncu āyetidir.

[ولولا [أن] إدراك قلب من له قلب بالنور الباطن حاكم على علم الظاهر لما قال صلى الله عليه وسلم "اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وأَفْتَوْكَ"]

Ve zū-kalb olan kimsenin nūr-ı bātın ile kalbinin idrāki ᶜilm-i zāhire hākim olmamış olaydı ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ"[418] [demezdi] ki hulāsa-i müfādı: "Sen bir nesnenin ḥill ve haramiyyet veyā sıhhat ve fesād veyāhūd cevāz ve ᶜadem-i cevāzı için ᶜulemā sana mükerreren fetvā verseler bile sen kendi kalbinden onu istiftā eyle."

[وقال صلى الله عليه وسلم فيما يرويه عن ربه تعالى "لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz zāt-ı zü'l-celālden ri-

---

417 "Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir." el-Enᶜām, 6/59.

418 "Kalbinden fetva iste, sana fetva verseler bile, sana fetva verseler bile, sana fetva verseler bile." Dārimī, Buyūᶜ, 39, no: 2575; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 2/24.

vāyet buyurduğu hadīste[419] "لَا يَزَالُ الْعَبْدُ" ilh. el-hadīs buyurmuştur. Ve hulāsa-i mefhūm-ı ᶜālīsi: "Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki 'Nevāfil ile bana takarrub etmekten bir kul zāil ve münfekk olmaz tā kim onu meveddet muhabbet ederim. Ve çün onu severim, artık onunla müstemiᶜ olduğu semᶜ ben olurum" ilā āhiri'l-hadīs buyurmuştur. Bu hadīs-i şerīfin tetimmesini burada zikr etmemiştir, ancak mahall-i istişhād üzerine iktisād vākiᶜ olmuştur.

[فكم من معان دقيقة من أسرار القرآن تخطر على قلب المتجردين للذكر والفكر تخلو عنها كتب التفاسير ولا يطلع عليها أفاضل المفسرين وإذا انكشف ذلك للمريد المراقب وعرض على المفسرين استحسنوه وعلموا أن ذلك من تنبيهات القلوب الزكية وألطاف الله تعالى بالهمم العالية المتوجهة إليه وكذلك في علوم المكاشفة وأسرار علوم المعاملة ودقائق خواطر القلوب]

Ve dahi esrār-ı Kurᵓāniyye'den nice maᶜānī-i dakīka vardır ki zikr ve fikre mütecerrid olan kulūb üzerine hutūr eder ki tefāsīr kitābları o maᶜānīden hālī kalmışlardır ve efādıl-ı müfessirīn ona muttaliᶜ ve vākıf olamamışlardır. Ve çün mürīde murākabe ile münkeşif olup onu müfessire ᶜarz eder, müfessirler dahi onu istihsān ederler de tenbīhāt-ı kulūb-ı zekiyye ve eltāf-ı ilāhiyyeden olup zāt-ı zü'l-celāle müteveccih olan hulūs ve himem-i ᶜāliye ile erzānī ve şāyān buyurulan ilhāmāt-ı hafiyye-i subhāniyyeden olduğunu bilirler. Ve ᶜulūm-ı mükāşefe ve esrār-ı ᶜulūm-ı muᶜāmele ve dekāyık-ı havātır-ı kulūbda dahi hāl bu minvāl üzeredir.

[فإن كل علم من هذه العلوم بحر لا يدرك عمقه وإنما يخوضه كل طالب بحسب ما وفق له من حسن العمل وبقدر ما رزق منه]

Zīrā ki bu ᶜulūmdan her bir ᶜilm bir bahr-i bī-pāyāndır ki onun kaᶜr ve ᶜumkuna bir kimesne varamaz ve ulaşamaz, ancak her bir tālib ondan merzūk ve hüsn-i ᶜamelden ona muvaffak olduğu mikdāra göre yüzüp havz eder.

---

419 Buhārī, Rikāk, 38, no: 6502; Müslim, ez-Zikr ve'd-Duᶜāᵓ ve't-Tevbe ve'l-İstigfār, 2.

[وفي وصف هؤلاء العلماء قال علي رضي الله عنه في حديث طويل: ''القلوب أوعية وخيرها أوعاها للخير. والناس ثلاثة عالم رباني، ومتعلم على سبيل النجاة، وهَمَج رَعَاع أتباع لكل ناعق يميلون مع كل ريح لم يستضيئوا بنور العلم ولم يلجئوا إلى ركن وثيق. العلم خير من المال؛ العلم يحرسك وأنت تحرس المال، والعلم يزكو على الإنفاق والمال ينقصه الإنفاق، والعلم دين يدان به تكتسب به الطاعة في حياته وجميل الأحدوثة بعد وفاته، العلم حاكم والمال محكوم، ومنفعة المال تزول بزواله، مات خزان المال وهم أحياء والعلماء أحياء باقون ما بقي الدهر.'' ثم تنفَّسَ الصُّعَداءَ وقال: ''هاه إن ههنا علما جمّاً لو وجدت له حمَلَةً، بل أجد طالباً غير مأمون يستعمل آلة الدين في طلب الدنيا، ويستطيل بنعم الله على أوليائه، ويستظهر بحجته على خلقه؛ أو منقاداً لأهل الحق لكن ينزرع الشك في قلبه بأول عارض من شبهة لا بصيرة له؛ لا ذا ولا ذاك؛ أو منهوماً باللَّذّات سَلِس القياد في طلب الشهواتِ، أو مغرى بجمع الأموال والادّخار، منقادا لهواه، أقرب شبها بهم الأنعام السائمة. اللّهمّ هكذا يموت العلم إذا مات حاملوه، ثم لا تخلو الأرض من قائم لله بحجة، إما ظاهر مكشوف وإما خائف مقهور، لكيلا تبطل حجج الله تعالى وبيناته؛ وكم وأين أولئك! هم الأقلون عددا الأعظمون قدرا، أعيانهم مفقودة وأمثالهم في القلوب موجودة، يحفظ الله تعالى بهم حججه حتى يودعوها من وراءهم ويزرعوها في قلوب أشباههم، هجم بهم العلم على حقيقة الأمر فباشروا روح اليقين، فاستلانوا ما استوعر منه المترفون وأنسوا بما استوحش منه الغافلون، صحبوا الدنيا بأبدانٍ أرواحُها معلقة بالمحل الأعلى؛ أولئك أولياء الله عز وجل من خَلقِه وأمناؤه وعُمّاله في أرضه والدعاة إلى دينه.'' ثم بكى وقال: ''وا شوقاه إلى رؤيتهم'']

Ve bu ᶜulemā vasfında Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib radiyallāhu ᶜanhü uzun bir hadīste dedi ki "Kulūb-ı nās evᶜiyedir, yaᶜnī zurūf ve kaplardır. Ve hayrlıları o kulūbdur ki hayra en çok vāᶜī ve müdrik olanlardır veyāhūd en ziyāde hayrı hāvī olan kulūbdur. Ve nās üç kısmdır ki bir kısmı ᶜālim-i rabbānī ve dīger kısmı sebīl-i necāt üzere müteᶜallim ve kısm-ı sālisi nūr-ı ᶜilm ile müstazī ve rūşendār olmayan ve rükn-i vesīka mültecī olamayıp her bir havā ve rīh ile māyil ve her bir nāᶜıḳa tābiᶜ olan süflī üvez sineğidir, yaᶜnī hayr ve şerri fark ve temyīze muktedir olmayan nādān-ı dönendir. ᶜİlm, māldan hayrlıdır ve yeğdir. ᶜİlm seni saklar ve sen mālı saklarsın. ᶜİlm bezl ve infāk ile ziyāde nemā bulur ve māl bezl ve infāk ile noksān olur. ᶜİlm bir dīndir, onunla ādem mütedey-

yin ve dīndār olur ki hāl-i hayātta onunla tāᶜat kazanılır ve hāl-i vefātta onunla nīk-nāmlık ve zikr-i cemīl müstefād olur. ᶜİlm hākimdir ve māl mahkūmdur. Zevāliyle mālın menfaᶜati zāil olur ki diri iken ashāb-ı māl olmuşlar. Ve dehr durdukça ᶜulemā zinde ve bākīlerdir."

Sonra müşārünileyh hazretleri uzun bir nefes ile āh vāveylā gibi bir hasret çekip teᵓessüf eyledi ve "Hāh yaᶜnī işte burada ki sinesinde, çok ᶜilmler vardır, onlara bir hamele bulmuş olsaydım belki onlara tālib bulurum, ammā o tālib meᵓmūn değildir, ālet-i dīni taleb-i dünyāda istiᶜmāl eder ve evliyāullāh üzerine niᶜam-ı ilāhiyye ile iftihār ve tebāhī eder ve hucec-i ilāhiyye ile halk üzerine müstazhir ve mütereffiᶜ ve mütekebbir olur. Veyāhūd Hakk'a münkād bir tālib bulurum, ammā basīresiz olduğundan ednā bir ᶜārızın mebdeᵓi ile onun kalbinde tohm-ı şekk ve tereddüd münzeriᶜ olur. Ne bu olsun ve ne o olsun! Veyāhūd bir tālib bulurum ki lezzāta pek çok harīs olup şehevāt cānibine yuları süst ve gevşek bulunur veyāhūd cemᶜ-i māla mübtelā ve mūlaᶜ ve ziyādesiyle iddihār-ı emvāle heveskār olur da hemīşe hevā ve hevesine tābiᶜ ve münkād olur ki enᶜām-ı sāime onlara müşābeheti pek çok karībdir. Meger ki Allāhümme ᶜilm böylece vefāt eder ki hamelesi vefātıyla ᶜilm dahi vefāt eder. Sonra yā zāhiren mekşūfen veyāhūd hāifen makhūren hucec-i ilāhiyye ile kāim bir zāttan yer "ālī kalmaz [210] tā ki hucec ü beyyināt-ı ilāhiyye ᶜātıl ve bātıl kalmaya. Kaçtırlar ve nerelerdedirler? Onlar kalīlü'l-ᶜaded ve ᶜazīmü'l-kadrdirler, onların aᶜyānları mefkūd ve kulūbda emsālleri mevcūddur. Onlarla Hak subhānehu ve taᶜālā huccetlerini saklar tā ki māverālarına o hucecleri īdāᶜ ve eşbāhları kulūbünde onu zerᶜ edeler. ᶜİlm onlarla hakīkat-i emr üzerine hücūm edip rūhu'l-yakīne mübāşeret eylediler. Ve zū-hāl ü niᶜam olanların berk ve düşvār gördükleri nesneyi onlar yumuşattılar da zümre-i gāfilīn müstavhiş oldukları nesne ile istīnās ettiler, mahall-i aᶜlāya rūhları müteᶜallik olan ebdān ile dünyāyı istishāb eylediler ki onlar halktan zāt-ı zü'l-celālin evliyāsı ve ᶜibādı üzerine ümenāsı ve yerde ᶜumelāsıdır ve dīn-i mübīne daᶜvet edicilerdir." Ondan sonra müşārünileyh ağlayıp onların rüᵓyālarına "وَاشَوْقَاهُ" deyip hatm-i makāl eyledi.

[فهذا الذي ذكره أخيرا هو وصف علماء الآخرة]

İşte ahīren zikr ettiği şey ᶜulemā-i āhiretin vasfıdır.

[وهو العلم الذي يستفاد أكثره من العمل والمواظبة على المجاهدة]

Ve o dahi ᶜamelden ve muvāzaba-i mücāhededen müstefād olan ᶜilmdir.

[Sekizinci ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون شديد العناية بتقوية اليقين]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālim takviye-i yakīne ᶜināyeti şedīd ve müstahkem ve metīn ola.

[فإن اليقين هو رأس مال الدين قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "اَلْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ" فلا بد من تعلم علم اليقين أعني أوائله ثم ينفتح للقلب طريقه ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ" ومعناه جالسوا الموقنين واستمعوا منهم علم اليقين وواظبوا على الاقتداء بهم ليقوى يقينكم كما قوي يقينهم وقليل من اليقين خير من كثير من العمل]

Zīrā ki yakīn, dīnin sermāyesidir. ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْيَقِينُ الْإِيمَانُ كُلُّهُ"[420] buyurmuştur, yaᶜnī "Yakīn, īmānın mecmūᶜudur." Ve ᶜilmü'l-yakīn taᶜallümü vācibdir ve lābüdd bir şeydir, yaᶜnī evāili öğrenmek emr-i lāzım u lābüddür. Ve evāili öğrenince artık kalbe yolu açılır ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "تَعَلَّمُوا الْيَقِينَ"[421] buyurdu, yaᶜnī "ᶜİlm-i yakīni taᶜallüm ediniz" ki mūkınīn ile mücālese edip onlardan ᶜilm-i yakīni istimāᶜ edesiz ve ehl-i yakīne muvāzabetle onlara iktidāya dahi ikdām ve devām edesiz tā kim yakīnleri kavī olduğu gibi sizin yakīniniz dahi kavī ve müstahkem ola. Yakīnden az bir şey, ᶜamel-i kesīrden hayrlıdır.

[وقال صلى الله عليه وسلم لما قيل له رجل حسن اليقين كثير الذنوب ورجل مجتهد في العبادة قليل اليقين فقال صلى الله عليه وسلم "مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلَّا وَلَهُ ذُنُوبٌ

420 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/262.

421 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/225, 234, 253, 259, 262; *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 6/95.

وَلَكِنْ مَنْ كَانَ غَرِيزَتُهُ الْعَقْلَ وَسَجِيَّتُهُ الْيَقِينَ لَمْ تَضُرَّهُ الذُّنُوبُ لِأَنَّهُ كُلَّمَا أَذْنَبَ تَابَ وَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَنَدِمَ فَتُكَفَّرُ ذُنُوبُهُ وَيَبْقَى لَهُ فَضْلٌ يَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "Bir ādem olur ki yakīni güzel olup ammā zünūbu çok olur ve bir ādem olur ki yakīni az olup velākin ᶜibādete müctehid olur" denildiği vaktte ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: [422]"مَا مِنْ آدَمِيٍّ" ilh. el-hadīs buyurmuştur. Ve hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Bir ādem yok ki zünūbu olmaya velākin garīzesi ᶜakl ve seciyyesi yakīn olan kimseye zünūb zarar etmez, çünkü zenb edip günāh işledikçe tevbe ve istigfār ve nedem eder ve onun o peşīmānlık ve tevbe ve istigfārı onun zünūb ve evzārını tekfīr edip fazl-ı yakīn ona bākī kalır ki onunla cennete dāhil olur" demiştir.

[ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمْ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةَ الصَّبْرِ وَمَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ مَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ"]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz [423]"إِنَّ مِنْ أَقَلِّ" ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Mazharı olduğunuz niᶜamın en ekalli yakīn ve ᶜazīmet-i sabrdır. Ve bunlardan istīfā-i hazz eden kimse ona kıyām-ı leyl ve sıyām-ı nehārdan geçmiş olan ecr ve sevāba mübālāt etmez."

[وفي وصية لقمان لابنه يا بني لا يستطاع العمل إلا باليقين ولا يعمل المرء إلا بقدر يقينه ولا يقصر عامل حتى ينقص يقينه]

Ve Lokmān'ın oğluna vākiᶜ olan vasiyyesinde demiş ki "Ey oğul, yakīn olmaksızın ᶜamele kudret taᶜalluk etmez, ancak ᶜamel kuvve-i yakīn ile hāsıl olur. Ve bir ādem kadr-i yakīnden ziyāde ᶜamel edemez ki ᶜameli yakīni mikdārıncadır ve yakīni nākıs olmayınca ᶜamelinde taksīr etmez." Yaᶜnī ᶜāmil ancak noksān-ı yakīnden nāşī ᶜamelde taksīr eder.

[وقال يحيى بن معاذ إن للتوحيد نورا وللشرك نارا وإن نور التوحيد أحرق لسيئات الموحدين من نار الشرك لحسنات المشركين وأراد به اليقين]

---

422 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/235.

423 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/235, 326, 335.

Ve Yahyā b. Muᶜāz demiş ki "Tahkīken tevhīd için nūr ve şirk için nār yaᶜnī āteş vardır. Seyyiᵓāt-i muvahhidīne nūr-ı tevhīdin ihrākı hasenāt-ı müşrikīne nār-ı şirkin ihrākından daha ziyādedir" ki nūr-ı tevhīdden yakīn murād etmiştir.

[وقد أشار الله تعالى في القرآن إلى ذكر الموقنين في مواضع دل بها على أن اليقين هو الرابطة للخيرات والسعادات فإن قلت ما معنى اليقين وما معنى قوته وضعفه فلا بد من فهمه أولا ثم الاشتغال بطلبه وتعلمه فإن ما لا تفهم صورته لا يمكن طلبه]

Hālbuki zāt-ı zü'l-celāl Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda zikr-i mūkınīne ettiği işāret delālet eder ki yakīn ancak o nesnedir ki hayrāt ve saᶜādātın rābıtasıdır. Ve eger sen "yakīn nedir ve kuvvet ve zaᶜfı ne demektir ki en evvel onun fehmi lābüdd ve lāzım olur, sonra taleb ve taᶜallümüne iştigāl etmek vācib olur, zīrā ki sūreti bilinmeyen ve maᶜlūm olmayan nesnenin talebi mümkin olmaz" der isen fi'l-hakīka bir nesnenin sūreti mefhūm olmadıkça onun talebi mümkin değildir. [211]

[فاعلم أن اليقين لفظ مشترك يطلقه فريقان لمعنيين مختلفين]

Onu dahi sen böylece bil ve āgāh ol ki yakīn bir lafz-ı müşterektir ki onu iki fırka iki maᶜnāya ıtlāk edegelmişlerdir.

[أما النظار والمتكلمون فيعبرون به عن عدم الشك إذ ميل النفس إلى التصديق بالشيء له أربع مقامات]

Zümre-i nuzzār u mütekellimīn ise onu ᶜadem-i şekke taᶜbīr ederler, zīrā ki bir nesnenin tasdīkine dört menzile ve makām vardır:

[الأول أن يعتدل التصديق والتكذيب ويعبر عنه بالشك كما إذا سئلت عن شخص معين أن الله تعالى يعاقبه أم لا وهو مجهول الحال عندك فإن نفسك لا تميل إلى الحكم فيه بإثبات ولا نفي بل يستوي عندك إمكان الأمرين فيسمى هذا شكا]

Ki birinci makām odur ki mertebe-i tasdīk ü tekzīb çün yekdīgerine mukābil ve müsāvī ve muᶜtedil olup aslā yekdīgerine rüchāniyyeti olmaz, buna şekk taᶜbīr olunur. Meselā senden bir şahs-ı maᶜlūm üzerine suᵓāl olunsa ki o şahs ᶜindallāh muᶜākab olur mu yoksa yok! Ve o şahsın

ahvāli sende mechūl olursa senin nefsin onda bir nefy veyā isbāta hükm etmeğe meyl etmez, belki senin ᶜindinde iki emrin imkānı mütesāvī olur ki o şahsın muᶜākabesi imkānı ve ᶜadem-i muᶜākabesi imkānı müsāvī gelir ve nefsinde dersin ki cāiz ki muᶜākabe ola ve cāiz ki muᶜākabe olmaya. Buna şekk tesmiye olunmuştur.

[الثاني أن تميل نفسك إلى أحد الأمرين مع الشعور بإمكان نقيضه ولكنه إمكان لا يمنع ترجيح الأول كما إذا سئلت عن رجل تعرفه بالصلاح والتقوى أنه بعينه لو مات على هذه الحالة هل يعاقب فإن نفسك تميل إلى أنه لا يعاقب أكثر من ميلها إلى العقاب وذلك لظهور علامات الصلاح ومع هذا تجوز اختفاء أمر موجب للعقاب في باطنه وسريرته فهذا التجويز مساو لذلك الميل ولكنه غير دافع رجحانه فهذه الحالة تسمى ظنا]

Ve *ikinci makām* odur ki imkān-ı nakīzi bilmekle nefsin ehad-i emreyne hükm etmeğe meyl eder ve onda olan imkān-ı nakīz dahi tercīhe mānīᶜ olmaz. Meselā salāh ve takvā ile bildiğin bir şahs-ı muᶜayyen üzerine o suʾāl vākiᶜ olsa ki bi-ᶜaynihi o şahs o hālet-i maᶜrūfe üzerine vefāt etmiş olsa o şahs muᶜākab olmamasına hükm etmeğe nefsin meyl eder de maᶜa-hāzā bilirsin ki mümkindir o şahs ᶜikābı mūcib bir zenb-i mahfī vü mestūru ola ki o cihetle muᶜākabası dahi mümkin olur. Fakat onun zāhir-i hāline yaᶜnī ᶜalāmāt-ı salāh u takvāsına bināen ᶜadem-i ᶜikāba hükm etmeğe vākiᶜ olan meylin taht-ı imkānda olan zenb-i mestūr için ᶜikābına hükm etmeğe olan meylden daha ziyādedir. İşte o tecvīz vukūᶜ-ı zenb ve istihkāk-ı ᶜikāb ile o meyle yaᶜnī ᶜadem-i ᶜikābına hükm etmeğe olan meyle müsāvīdir velākin rüchānına rāfiᶜ değildir ki buna zann tesmiye olunmuştur.

[الثالث أن تميل النفس إلى التصديق بشيء بحيث يغلب عليها ولا يخطر بالبال غيره ولو خطر بالبال تأبى النفس عن قبوله ولكن ليس ذلك مع معرفة محققة إذ لو أحس صاحب هذا المقام التأمل والإصغاء إلى التشكيك والتجويز اتسعت نفسه للتجويز وهذا يسمى اعتقادا مقاربا لليقين]

Ve *üçüncü makām* odur ki galebesi cihetle nefs bir nesnenin tasdīkine meyl eder o hāl ile ki hātıra ondan gayrı başka bir şey hutūr etmez ve bi'l-farz başka bir şey hutūr etse bile nefs onun kabūlünden imtināᶜ eder

ki o tasdīk bir maᶜrifet-i muhakkaka ile değildir, çünkü bu makāmın sāhibi teşkīk ve tecvīze teᵓemmül ve isgāyı hiss etmiş olsa tecvīz için nefsi müttesiᶜ olur. Ve bu gibi tasdīk yakīne karīb bir iᶜtikād tesmiye olunur.

[وهو اعتقاد العوام في الشرعيات كلها إذ رسخ في نفوسهم بمجرد السماع حتى إن كل فرقة تثق بصحة مذهبها وإصابة إمامها ومتبوعها]

Ve yakīne mütekārib işbu iᶜtikād-ı mezkūr kāffe-i şerᶜiyyātta olan ᶜavāmmın iᶜtikādı olup çünkü mücerred semāᶜ ile o umūr-ı şerᶜiyye nüfūs-ı ᶜavāmmda müteressih olmuştur, hattā her bir fırka mezhebinin sıhhat ve imām ve metbūᶜunun isābetine zāhib ve mütteṣık olup o bābda bir şekk ve şübhe etmez.

[الرابع المعرفة الحقيقية الحاصلة بطريق البرهان الذي لا يشك فيه ولا يتصور الشك فيه فإذا امتنع وجود الشك وإمكانه يسمى يقينا عند هؤلاء ومثاله أنه إذا قيل للعاقل هل في الوجود شيء هو قديم فلا يمكنه التصديق به بالبديهة لأن القديم غير محسوس لا كالشمس والقمر فإنه يصدق وجودهما بالحس وليس العلم بوجوده شيء قديم أزلي ضروريا مثل العلم بأن الاثنين أكثر من الواحد ومثل العلم بأن حدوث حادث بلا سبب محال فإن هذا ضروري أيضا فحق غريزة العقل أن تتوقف عن التصديق بوجود القديم على الارتجال والبديهة ثم من الناس من يسمع ذلك ويصدق بالسماع تصديقا جزما ويستمر عليه وذلك هو الاعتقاد وهو حال جميع العوام ومن الناس من يصدق به بالبرهان وهو أن يقال له إن لم يكن في الوجود قديم فالموجودات كلها حادثة فإن كانت كلها حادثة فهي حادثة بلا سبب أو فيها حادث بلا سبب وذلك محال فالمؤدي إلى المحال محال فيلزم في العقل التصديق بوجود شيء قديم بالضرورة]

Dördüncü makām odur ki tarīk-i burhān ile hāsıl olan maᶜrifet-i hakīkiyyedir ki o burhānda şekk olunmaz ve onda şekk tasavvur olunmaz. Ve vücūd-ı şekk imkānı mümteniᶜ olursa ᶜinde’n-nuzzār ve’l-mütekellimīn o ᶜilme yakīn tesmiye olunur. Meselā bir ᶜākıl ādeme denilse ki “Bu ᶜālemde kadīmī bir şey var mıdır?” O ādem bi’l-bedāhe kadīmī bir şey olduğuna tasdīk edemez, zīrā ki kadīm ne şems ve ne kamer gibi mahsūs değildir, çünkü vücūd-ı şems ü kamer hiss ile tasdīk olunur ve ᶜadedde

iki birden ekser olduğunun ᶜilm-i zarūrīsi gibi ezelde kadīm bir nesnenin vücūdu ᶜilmi dahi öyle bir ᶜilm-i zarūrī olmaz, [212] belki bilā-sebeb bir hādisin hudūsu muhāldir ki bu dahi zarūrīdir. Ve böyle olunca garīze-i ᶜaklın hakkı odur ki ᶜalā-tarīki'l-irticāl ve'l-bedīhe bu ᶜālemde kadīm bir şeyin vücūdunu tasdīk etmekten tevakkuf ede. Sonra nāstan bir takım ādem vardır ki onu istimāᶜ etmekle cezmen tasdīk eder ve onun üzerine müstemirr olur ki iᶜtikād odur ve cemᶜ-i ᶜavāmmın iᶜtikādıdır. Velākin nāstan bir takım ādem dahi vardır ki burhān ile ona tasdīk eder ki o ādeme denile ki eger vücūdda kadīm bir şey olmazsa bu mevcūdāt kāffesi muhdes olmak lāzım gelir ve kāffesi muhdes olur ise bilā-sebeb muhdes olduğu lāzım gelir veyāhūd baᶜzısı bilā-sebeb muhdes olmuş olur ve bilā-sebeb bir nesnenin hudūsü ᶜaklen muhāldir ve muhāle müᵓeddī olan şey dahi muhāldir. Ve bināberīn bi-hasebi'l-ᶜakl vücūdda kadīm bir şey bulunmak lāzım geleceğinin tasdīki emr-i zarūrī olur.

[لأن الأقسام ثلاثة وهي أن تكون الموجودات كلها قديمة أو كلها حادثة أو بعضها قديمة وبعضها حادثة فإن كانت كلها قديمة فقد حصل المطلوب إذ ثبت على الجملة قديم وإن كان الكل حادثا فهو محال إذ يؤدي إلى حدوث بغير سبب فيثبت القسم الثالث أو الأول]

Çünkü aksām üçtür ki mevcūdāt yā kāffesi kadīm ola veyā kāffesi muhdes ola veyāhūd baᶜzısı kadīm ve baᶜzısı muhdes ola. Ve kāffesi kadīm denilecek olsa ᶜale'l-cümle bir kadīm nesne mevcūd olduğu sābit olur da matlūb bununla hāsıl olmuş olur ki bu ᶜālemde kadīm bir şey mevcūd olduğu mütehakkık olur. Ve cümlesi hādis denilecek olsa bu muhāldir, çünkü bi-gayr-i sebeb bir nesnenin hudūsüne müᵓeddī olur ve bināen ᶜaleyh bi'z-zarūre yā kısm-ı sālis ki baᶜzısı kadīm ve baᶜzısı muhdes veyā kısm-ı evvel ki mevcūdātın kāffesi kadīm olduğu sābit olur. Ve kısm-ı evvel ki kāffesi kadīm olduğu müsellem olmadığından kısm-ı sālis müteᶜayyin oldu ki baᶜzısı kadīm ve baᶜzısı hādis olduğu yaᶜnī bu ᶜālemde kadīm bir şey mevcūd olup ki zāt-ı zü'l-celāldir ve mā-ᶜadāsı muhdestir.

[وكل علم حصل على هذا الوجه يسمى يقينا عند هؤلاء سواء حصل بنظر مثل

ما ذكرناه أو حصل بحس أو بغريزة العقل كالعلم باستحالة حادث بلا سبب أو بتواتر كالعلم بوجود مكة أو بتجربة كالعلم بأن السقمونيا المطبوخ مسهل أو بدليل كما ذكرنا فشرط إطلاق هذا الاسم عندهم عدم الشك فكل علم لا شك فيه يسمى يقينا عند هؤلاء وعلى هذا لا يوصف اليقين بالضعف إذ لا تفاوت في نفي الشك]

Ve her bir ᶜilm ki bu vech üzere hāsıl olur, ᶜinde ehli'n-nazar ve'l-mütekellimīn yakīn tesmiye olunur. Dilerse bizim bu zikr ettiğimiz gibi nazarla ve isterse hiss yāhūd garīze-i ᶜakl ile ki bilā-sebeb bir nesnenin hudūsünü muhāl bilmesi gibi ve dilerse tevātür ile, meselā Mekke'nin vücūdu ᶜilmi gibi veyā tecribe ile, meselā sakmonya tabīᶜate müshil olduğu gibi veyāhūd zikr ettiğimiz vech üzere delīl ile hāsıl olsun, zīrā onların ᶜindinde bu ismin şart-ı ıtlākı ᶜadem-i şekktir. Her bir ᶜilm ki içinde şekk yoktur, onlar ona yakīn ismi ıtlāk ederler. Ve bu hadd ve zābıta üzere yakīn zaᶜf veyā kuvvet ile vasf olunmaz, çünkü nefy-i şekkte bir tefāvüt yoktur.

[الاصطلاح الثاني اصطلاح الفقهاء والمتصوفة وأكثر العلماء وهو أن لا يلتفت فيه إلى اعتبار التجويز والشك بل إلى استيلائه وغلبته على العقل حتى يقال فلان ضعيف اليقين بالموت مع أنه لا شك فيه ويقال فلان قوي اليقين في إتيان الرزق مع أنه قد يجوز أنه لا يأتيه فمهما مالت النفس إلى التصديق بشيء وغلب ذلك على القلب واستولى حتى صار هو المتحكم والمتصرف بالنفس بالتجويز والمنع سمي ذلك يقينا]

Ve ıstılāh-ı sānī ki ıstılāh-ı fukahā vü mutasavvife vü ekser-i ᶜulemādır ki ıtlākında iᶜtibār-ı tecvīz ü şekke iltifāt olunmayarak ancak ᶜakl üzerine istīlā ve galebelik hükmine bakılır, hattā "Filān ādem mevte zaᶜīfü'l-yakīndir" denilir, maᶜa-hāzā mevtte şekk vākiᶜ olmaz. Ve dahi "İtyān-ı rızkta filān ādem kaviyyü'l-yakīn"denilir, hālbuki cāizdir ki ona gelmeye. Ve'l-hāsıl bir nesnenin tasdīkine her ne vakt ki nefs meyl eder ve o tasdīk kalbe galebe edip istīlā eder, tā ki nefse mütehakkim ve mutasarrıf o olur, ona yakīn denilir.

[ولا شك في أن الناس يشتركون في القطع بالموت والانفكاك عن الشك فيه ولكن فيهم من لا يلتفت إليه ولا إلى الاستعداد له وكأنه غير موقن به ومنهم من

استولى ذلك على قلبه حتى استغرق جميع همه بالاستعداد له ولم يغادر فيه متسعا لغيره فيعبر عن مثل هذه الحالة بقوة اليقين ولذلك قال بعضهم ما رأيت يقينا لا شك فيه أشبه بشك لا يقين فيه من الموت وعلى هذا الاصطلاح يوصف اليقين بالضعف والقوة]

Ve kāffe-i nās ᶜale'l-iştirāk mevtte katᶜ etmelerinde şekk yoktur, yaᶜnī ᶜālim ve ᶜāmmī cemīᶜen mevte mūkın olup hīç birisi olmadığına bir şekki olmaz ki kāffeten şekkten münfekk ve āzādlardır velākin içlerinde mevte iltifāt etmeyen ādem bulunur ki aslā ona bir istiᶜdād etmez, sanki ona mūkın değildir. Ve dahi içlerinde bir ādem var ki mevte olan tasdīki kalbine müstevlī olmuş tā ki ona istiᶜdād etmek için onun himmeti kāffeten ona müstagrik etmiştir ki kalbine başka bir şey hutūruna bir müttesaᶜ ve yer komamıştır ve bu gibi hālete kuvve-i yakīn taᶜbīr olunur. Ve onun için baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Ölümden gayrı bir hālde görmedim ki şekksiz bir yakīn, yakīnsiz bir şekke benzemiş." Ve bu ıstılāh üzere yakīn zaᶜf ve kuvvete muttasıf olur.

[ونحن إنما أردنا بقولنا إن من شأن علماء الآخرة صرف العناية إلى تقوية اليقين بالمعنيين جميعا وهو نفي الشك ثم تسليط اليقين على النفس حتى يكون هو الغالب المتحكم عليها المتصرف فيها فإذا فهمت هذا علمت أن المراد من قولنا إن اليقين ينقسم ثلاثة أقسام بالقوة والضعف والكثرة والقلة والخفاء والجلاء]

Ve biz ᶜulemā-i āhiret şānından takviye-i yakīne sarf-ı ᶜināyet etmek gerek dediğimizden yakīnin maᶜneyeyn-i mezkūreyni mecmūᶜan murād etmişiz ki ᶜālim-i āhiret olan kimse kendi kalbinden şekki nefy edip ve yakīni nefsi üzerine taslīt ede, tā ki nefsine hākim ve mutasarrıf ola. Ve eger bunu fehm ettinse senin maᶜlūmun oldu ki yakīn aksām-ı selāseye münkasım olur dediğimizden murādımız ancak bu inkısāmdır ki kuvvet ve zaᶜf ve kıllet ve kesret ve hafā ve celāya inkısāmdır.

[فأما بالقوة والضعف فعلى الاصطلاح الثاني وذلك في الغلبة والاستيلاء على القلب ودرجات معاني اليقين في القوة والضعف لا تتناهى]

[213] Kuvvet ve zaᶜf inkısāmı ise ıstılāh-ı sānī tarīki üzere olup kalbe hāsıl olacak galebe ve istīlānın cihetindendir ve o sebebledir ki zaᶜf ve

kuvvette olan maᶜānī-i yakīn derecātı mütenāhī olmaz.

[وتفاوت الخلق في الاستعداد للموت بحسب تفاوت اليقين بهذه المعاني]

Ve mevt için istiᶜdādda tefāvüt-i halk bu maᶜānī ile tefāvüt-i yakīn hasebiyledir, yaᶜnī ne mertebede yakīn-i mevt kalb üzerine müstevlī ve mutasarrıf olmuş, o mertebede ādem mevte istiᶜdād eder, onun tedārük ve istiᶜdādı derecāt-ı yakīni mūcebincedir.

[وأما التفاوت بالخفاء والجلاء في الاصطلاح الأول فلا ينكر أيضا أما فيما يتطرق إليه التجويز فلا ينكر على الاصطلاح الثاني أيضا وفيما انتفى الشك أيضا عنه لا سبيل إلى إنكاره فإنك تدرك تفرقة بين تصديقك بوجود مكة ووجود فدك مثلا وبين تصديقك بوجود موسى ووجود يوشع عليهما السلام مع أنك لا تشك في الأمرين جميعا إذ مستندهما جميعا التواتر ولكن ترى أحدهما أجلى وأوضح من الثاني في قلبك لأن السبب في أحدهما أقوى وهو كثرة المخبرين]

Ve hafā ve celāda olan tefāvüt ise o dahi ıstılāh-ı evvelde dahi münker değildir ve ona tecvīz teṭarruḳ eden şeyde ıstılāh-ı sānī tarīkince dahi inkār olunamaz ve kezālik ondan şekk müntefī olan nesnede bile inkārına mecāl yoktur, zīrā ki vücūd-ı Mekke ile vücūd-ı Fedek tasdīkleri beyninde bir tefrika anlarsın ve kezālik Mūsā ᶜaleyhi's-selām ile Yūşaᶜ ᶜaleyhi's-selāmın vücūdlarının tasdīkleri beyninde kezālik bir tefrika olduğunu kendinde anlarsın. Maᶜa-hāzā sen o iki emrde dahi şekk etmezsin, çünkü cemīᶜan ikisinin müstenedi tevātürdür, velākin görürsün ki biri[nci]leri kalbinde sānīden eclā ve evzahtır, zīrā ki birisinde olan sebeb daha kavīdir ki kesret-i muhbirīndir.

[وكذلك يدرك الناظر هذا في النظريات المعروفة بالأدلة فإنه ليس وضوح ما لاح له بدليل واحد كوضوح ما لاح له بالأدلة الكثيرة مع تساويهما في نفي الشك وهذا قد ينكره المتكلم الذي يأخذ العلم من الكتب والسماع ولا يراجع نفسه فيما يدركه من تفاوت الأحوال]

Ve nāzır dahi edille ile maᶜrūf olan nazariyyātta bunu idrāk eder, zīrā delīl-i vāhid ile olan vuzūh delāyil-i müteᶜaddide ile olan vuzūh gibi değildir velev ki intifā-i şekkte tesāvīleri vardır, elbette edille-i müteᶜaddide ile lāyih olan vuzūh farklıca olur. Velākin mütekellim bunu inkār

eder, kendisi kütüb ve semāᶜdan aldığı ᶜilme bakıp tefāvüt-i ahvālden kendi nefsinde vukūᶜ bulan idrāke mürācaᶜat etmez.

[وأما القلة والكثرة فذلك بكثرة متعلقات اليقين كما يقال فلان أكثر علما من فلان أي معلوماته أكثر ولذلك قد يكون العالم قوي اليقين في جميع ما ورد الشرع به وقد يكون قوي [اليقين] في بعضه]

Ve kıllet ve kesret kısmı ise o dahi müteᶜallikāt-ı yakīn kesretiyledir, nitekim denilir ki "Filān ādemin ᶜilmi filān ādemin ᶜilminden ziyādedir" Yaᶜnī onun maᶜlūmātı çoktur. Ve onun için baᶜzı ᶜulemā cemīᶜ-i vāridāt-ı şerᶜiyyede kaviyyü'l-yakīn olur yaᶜnī cemīᶜ-i ahkām u mesāil-i şerᶜiyyede yakīni metīn olur ve baᶜzıları baᶜzı mesāilde kavī olur ve baᶜzı mesāilde kavī olmaz.

[فإن قلت قد فهمت اليقين وقوته وضعفه وقلته وكثرته وخفاءه وجلاءه بمعنى نفي الشك أو بمعنى الاستيلاء على القلب فما معنى متعلقات اليقين ومجاريه وفي ماذا يطلب اليقين فإني ما لم أعرف ما يطلب فيه اليقين لم أقدر على طلبه فاعلم أن جميع ما ورد به الأنبياء صلوات الله وسلامه عليهم من أوله إلى آخره هو من مجاري اليقين فإن اليقين عبارة عن معرفة مخصوصة]

Ve sen "yakīni, bu sūretle olan kuvvet ve zaᶜfı ve kıllet ve kesret ve hafā ve celāʾını bildim, eger nefy-i şekk maᶜnāsına olsun ve gerek kalb üzerine olan istīlā maᶜnāsına olsun; lākin müteᶜallikāt-ı yakīn ve mecārīsi dahi nedir ve yakīn nerede taleb olunur, zīrā ki yakīn mahall-i talebi bilmedikçe onun talebine muktedir olamam" der isen onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki kāffe-i enbiyā-i ᶜizām Hak subhānehu ve taᶜālā tarafından onunla vārid oldukları umūr ve ahkām mine'l-evveli ile'l-āhiri mecārī-i yakīndir, zīrā ki yakīn maᶜrife-i mahsūsadan ᶜibārettir.

[ومتعلقه المعلومات التي وردت بها الشرائع فلا مطمع في إحصائها ولكني أشير إلى بعضها وهي أمهاتها فمن ذلك التوحيد وهو أن يرى الأشياء كلها من مسبب الأسباب ولا يلتفت إلى الوسائط بل يرى الوسائط مسخرة لا حكم لها فالمصدق بهذا موقن]

Ve yakīnin müteᶜallikātı şerāyiᶜ onunla vārid olan maᶜlūmāttır ki iḥṣāsı mümkin değildir ve iḥṣāsına tamaᶜ olunmaz velākin ben baᶜzı-

larına işāret edeceğim ki onlar o maᶜlūmātın aslıdırlar. Ez-cümle aslın biri tevhīddir. Ve tevhīd odur ki eşyāyı kāmilen müsebbibü'l-esbābdan görüp vesāyite iltifāt etmemekliktir, belki vesāyiti hükmsüz bir mahlūkāt-ı müsahhare bilir. İşte bununla musaddık olan kimse mūkındır.

[فإن انتفى عن قلبه مع الإيمان إمكان الشك فهو موقن بأحد المعنيين فإن غلب على قلبه مع الإيمان غلبة أزالت عنه الغضب على الوسائط والرضا عنهم والشكر لهم ونزل الوسائط في قلبه منزلة القلم واليد في حق المنعم بالتوقيع فإنه لا يشكر القلم ولا اليد ولا يغضب عليهما بل يراهما آلتين مسخرتين وواسطتين فقد صار موقنا بالمعنى الثاني وهو الأشرف وهو ثمرة اليقين الأول وروحه وفائدته]

Ki eger maᶜa'l-īmān onun kalbinden imkān-ı şekk müntefī olup īmānı mukārene-i imkān-ı şekkten vāreste olduysa ehad-i maᶜneyeyn ile mūkın olur ki o tevhīd maᶜa'l-īmān onun kalbi üzerine galebelik edip ki onun o galebesi ondan vesāyit üzere olan gazabını izāle etti, tā ki vesāyit üzerine rızā ve teşekkürü kaldırıp onları kalbinde tevkīᶜi yazan münᶜimin elindeki kalem ve eli menzileleri gibi inzāl eder ki o kalem ve ele gazab veyā teşekkür gibi bir muᶜāmele olmadığı ve onları iki ālet-i müsahhare ve vāsıta bilindiği gibi kāffe-i vesāyıtı böylece bildiyse o vaktte maᶜnā-yı sānī ile dahi mūkın olur ve eşrefi dahi odur. Ve tayakkun-ı evvelin semeresi ve rūhu ve fāidesi dahi odur.

[ومهما تحقق أن الشمس والقمر والنجوم والجماد والنبات والحيوان وكل مخلوق فهي مسخرات بأمره حسب تسخير القلم في يد الكاتب وأن القدرة الأزلية هي المصدر للكل واستولى على قلبه غلبة التوكل والرضاء والتسليم وصار موقنا بريئا من الغضب والحقد والحسد وسوء الخلق فهذا أحد أبواب اليقين]

Ve her ne vakt ki şems ve kamer ve nücūm ve cemād ve nebāt ve hayevān [214] ve her bir mahlūku kātibin yedindeki kalem-i müsahhar olduğu gibi onlar dahi emre müsahhar olduklarını tahkīken bilip kudret-i ezeliyye kāffelerine masdar olduğunu cezm ve yakīn etti ve galebe-i tevekkül ve rızā ve teslīm kalbine müstevlī oldu ve gazab ve hıkd ve hased ve sū-i hulktan berī olup maᶜneyeyn-i mezkūreyni ile mūkın oldu, o vakt matlūbu olan ehad-ı ebvāb-ı yakīni bulmuş olur, zīrā ki bunlar ehad-ı ebvāb-ı yakīndir.

[ومن ذلك الثقة بضمان الله سبحانه بالرزق في قوله تعالى ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ واليقين بأن ذلك يأتيه وأن ما قدر له سيساق إليه ومهما غلب ذلك على قلبه كان مجملا في الطلب ولم يشتد حرصه وشرهه وتأسفه على ما فاته وأثمر هذا اليقينُ أيضا جملةً من الطاعات والأخلاق الحميدة]

Ve müteᶜallikāt-ı yakīn usūlünden birisi dahi odur ki Hak subhānehu ve taᶜālānın erzāka vākiᶜ olan ḍamānına iᶜtimād ve vüsūktur ki Kurᵓān-ı ᶜazīm'de ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾[424] buyurmuştur. Ve bu āyetin tefsīri kıssa-i Hātem'de sebkat etmiştir. Ve yakīn ise o kimse bilip yakīn ede ki onun rızkı elbette ona gelecek ve mukadderi her ne ise ona sevk olunacaktır. Ve kaçan ki bu yakīn onun kalbine müstevlī olur da galebe eder, o kimse taleb-i rızkta hareket-i cemīleyi iltizām edip onun hırs ve şerehi müştedd olmaz ve hem dahi ona geçmiş nesneye müteᵓessif olmaz. Ve bu yakīn ahlāk-ı hamīde ve tāᶜāt-ı pesendīdeden bir cümle tāᶜātı is̱mār eyler.

[ومن ذلك أن يغلب على قلبه أن ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ وهو اليقين بالثواب والعقاب حتى يرى نسبة الطاعات إلى الثواب كنسبة الخبز إلى الشبع ونسبة المعاصي إلى العقاب كنسبة السموم والأفاعي إلى الهلاك فكما يحرص على التحصيل للخبز طلبا للشبع فيحفظ قليله وكثيره فكذلك يحرص على الطاعات كلها قليلها وكثيرها وكما يجتنب قليل السموم وكثيرها فكذلك يتجنب المعاصي قليلها وكثيرها صغيرها وكبيرها فاليقين بالمعنى الأول قد يوجد لعموم المؤمنين أما بالمعنى الثاني فيختص به المقربون وثمرة هذا اليقين صدق المراقبة في الحركات والسكنات والمبالغة في التقوى والتحرز عن كل السيئات وكلما كان اليقين أغلب كان الاحتراز أشد والتشمير أبلغ]

Ve dahi müteᶜallikāt-ı yakīn usūlünden bu asldır ki tālib-i yakīn kalbine ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾[425] mazmūnları gālib ola ki bu āyetin hulāsa-i tefsīr-i şerīfi: "Kim ki zerre mikdārı hayr işlemiş ise onu görür ve zerre ağırınca şerr işlemiş olsa o dahi onu gö-

424 "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın." Hūd, 11/6.

425 "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükāfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir." ez-Zelzele, 99/7-8.

rür." Denildi ki müᵓmin ve kāfirden herkes kıyāmette dünyāda işlediğini görür. Müᵓminin şerri ᶜafv olunup hayrına sevāb verilir; kāfirin hayrı redd olunup şerri için ᶜikāb olunur. Mervīdir ki bu iki āyet-i kerīme iki recül hakkında nāzil olmuşlardır. Onun birisi bir hurmā ve cevz gibi az şey tasadduk etmeyip "bunun sevābından ne olacak, verince bizim ragbet ve muhabbet ettiğimiz çokça şey vermeli" der idi. Ve öbür recül günāh-ı sagāyirden tehāşī etmeyip "Allāh taᶜālā vaᶜīdini günāh-ı kebāyir hakkında buyurmuştur" der idi. Bu āyeteyn ile işāret vardır ki hayrın kalīline ragbet eyle ki ᶜindallāh recā ile kesīr ola ve günāhın sagīrinden hazer eyle ki ısrār ile kebīr olmaya. Ve'l-hāsıl bu āyetlerin mazmūnları sevāb ve ᶜikāba olan yakīndir ki bu yakīn kalbine gālib ve müstevlī gele, hattā sevāba tāᶜatin nisbetini tokluğa nān-ı ᶜazīzin nisbeti gibi göre ve ᶜikāba meᶜāsīnin nisbetini helāke sümūm ve efāᶜīnin nisbeti gibi bile ki nice tokluk için nān-ı ᶜazīzin taleb ve tahsīline hırs ve kalīl ve kesīrini hıfz ve iddihār eder, o sūretle dahi kāffe-i tāᶜātın taleb ve tahsīli üzerine hırs ve kalīl ve kesīrlerini hıfz ve iddihār eyleye. Ve nice sümūmun kalīl ve kesīrinden ve yılanların sagīr ve kebīrinden tehāşī ve tecennüb eder, kezālik o sūretle meᶜāsīnin kalīl ve kesīr ve sagīr ve kebīrinden tecennüb ve tebāᶜud eder. İşte maᶜnā-yı ūlāsı ile yakīn ᶜumūm-ı müᵓminīnde bulunur ve maᶜnā-yı sānīsi ile ancak zümre-i mukarrebīn onunla muhtass olur. Ve bu yakīnin semeresi ise harekāt ve sekenātta sıdk-ı murākabe ve ve mübālaga-i takvā ve cemīᶜ-i seyyiᵓāttan taharrüzdür. Ve yakīn gālib oldukça emr-i ihtirāz eşedd ve teşmīr-i sāk u sāᶜid dahi eblag olur.

[ومن ذلك اليقين بأن الله تعالى مطلع عليك في كل حال ومشاهد لهواجس ضميرك وخفايا خواطرك وفكرك فهذا متيقن عند كل مؤمن بالمعنى الأول وهو عدم الشك وأما بالمعنى الثاني وهو المقصود فهو عزيز يختص به الصديقون وثمرته أن يكون الإنسان في خلوته متأدبا في جميع أحواله كالجالس بمشهد ملك عظيم ينظر إليه فإنه لا يزال مطرقا رأسه متأدبا في جميع أعماله متماسكا محترزا عن كل حركة تخالف هيئة الأدب ويكون في فكرته الباطنة كهو في أعماله الظاهرة إذ يتحقق أن الله تعالى مطلع على سريرته كما يطلع الخلق على ظاهره فتكون مبالغته في عمارة باطنه وتطهيره وتزيينه بعين الله الكائنة أشد من مبالغته في تزيين ظاهره لسائر

الناس وهذا المقام في اليقين يورث الحياء والخوف والانكسار والذل والاستكانة والخشوع والخضوع وجملة من الأخلاق المحمودة وهذه الأخلاق تورث أنواعا من الطاعات رفيعة]

Ve dahi müteᶜallikāt-ı yakīn usūlünden bu asldır ki zāt-ı zü'l-celāl o tālib üzerine kāffe-i ahvālde muttaliᶜ ve hevācis-i zamīr ve hafāyā-yı havātır u fikerine müşāhid ve muᶜāyin olduğunu yakīn ede. Ve bu hāl maᶜnā-yı ūlāsı ile her bir ferd-i müˀminde müteyakkındır ki hīç bir kimse bunda şekk etmez. Ve ammā yakīnin maᶜnā-yı sānīsi ile sıddīkū-nun hasāis-i garīzelerindendir ki bizim maksūdumuz dahi o maᶜnādır ve semeresi ise insān kendi halvet-kedesinde kāffe-i ahvālinde müteˀeddi-ben bulunup pīşgāh-ı şehenşāh-ı ᶜazīmde cālis ve dāimen başı baş aşağa eğip kāffe-i aᶜmālinde edībāne hareket ve sükūn ile bī-edebī ve şūh-luktan mütemāsik ve heyˀet-i ādāba mütenāfī harekāttan muhteriz ve mütecennib ola ve aᶜmāl-i zāhiresinde [215] olduğu gibi aᶜmāl-i bātıne-sinde dahi böyle ola ki fikret-i bātıniyyesinde hüsn-i ādābı iltizām ede, çünkü muhakkakan bilir ki halk zāhir-i ahvāli üzerine muttaliᶜ ve vākıf olduğu gibi zāt-ı zü'l-celāl dahi onun serīresi üzerine böylece muttaliᶜ-dir. Ve bināen ᶜaleyh nazargāh-ı ilāhī olup ᶜayn-ı ᶜināyet-i Yezdānī ile müzeyyen olan bātınını hemīşe ahlāk-ı hamīde ile ᶜimāret ve tathīr ede ki o bābda olan mübālagası halk için tezyīn-i zāhirine mebzūl bulunan mübālagadan ziyāde ola. Ve yakīnde işbu makām hayā ve havf ve in-kisār ve züll ve istikāne ve huşūᶜ ve huzūᶜ ile ahlāk-ı mahmūdeden bir cümleyi mūris olur ve bu ahlāk dahi tāᶜātten envāᶜ-ı refīᶜayı īrās ederler.

[فاليقين في كل باب من هذه الأبواب مثل الشجرة وهذه الأخلاق في القلب مثل الأغصان المتفرعة منها وهذه الأعمال والطاعات الصادرة من الأخلاق كالثمار وكالأنوار المتفرعة من الأغصان فاليقين هو الأصل والأساس وله مجار وأبواب أكثر مما عددناه وسيأتي ذلك في ربع المنجيات إن شاء الله تعالى وهذا القدر كاف في معنى اللفظ الآن]

İşte yakīn işbu ebvāb-ı mezkūrenin her bābında şecere gibidir ve kalbde bu ahlāk şecerenin dal ve budağı gibidirler. Ve bu ahlāktan sādır olan aᶜmāl ve tāᶜāt o agsān-ı şecereden müteferriᶜ olan ezhār ve esmār

gibidirler. Ve'l-hāsıl asl u esās-ı tāᶜāt ancak yakīndir ve bizim sayıp zikr ettiğimiz ebvābdan ziyāde mecārī ve müteᶜallikātı vardır, onlar dahi inşāallāh rubᶜ-ı münciyātta geleceklerdir. Şimdilik lafzı maᶜnāsında bu kadarca zikr ve beyān kāfīdir.

[Dokuzuncu ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون حزينا منكسرا مطرقا صامتا يظهر أثر الخشية على هيئته وكسوته وسيرته وحركته وسكونه ونطقه وسكوته لا ينظر إليه ناظر إلا وكان نظره مذكرا لله تعالى وكانت صورته دليلا على عمله فالجواد عينه مرآته وعلماء الآخرة يعرفون بسيماهم في السكينة والذلة والتواضع وقد قيل ما ألبس الله عبدا لبسة أحسن من خشوع في سكينة فهي لبسة الأنبياء وسيما الصالحين والصديقين والعلماء]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālim hazīn ve münkesir ve kırık olup da başı baş aşağa eğip hemīşe kendi heyᵓet ve kisvet ve sīret ve hareket ve sükūn ve nutk ve sükūtu üzerine eser izhār ede ki ona bir nāzır nazar etmez illā ki onun nazreti zāt-ı zü'l-celāli müzekkir olmaz ki onun sūreti ᶜameline delīl ola, zīrā ki merd-i cevādın mirᵓātı kendi vücūdudur. ᶜUlemā-i āhiret sekīnet ve zillet ve tevāzuᶜlarında kendi sīmālarıyla maᶜrūf olurlar, hālbuki denilmiş ki zāt-ı zü'l-celāl sekīnette olan huşūᶜdan güzel ve hasen bir libāsı hīç bir kuluna ilbās buyurmamıştır ki en ziyāde güzel ve nefīs olan libās ancak libās-ı huşūᶜ u sekīnettir ve bu libās libās-ı enbiyā ve sīmā-yı sālihīn ü sıddīkīn ü ᶜulemādır.

[وأما التهافت في الكلام والتشدق والاستغراق في الضحك والحدة في الحركة والنطق فكل ذلك من آثار البطر والأمن [و]الغفلة عن عظيم عقاب الله تعالى وشديد سخطه وهو دأب أبناء الدنيا الغافلين عن الله دون العلماء به]

Ve kelāmda olan tehāfüt ve tevālī ve kesret ve mütekebbirāne -ki ağız köşesiyle lakırdı çiğnemekle- söyleşmek ve gülmekte istigrāk ve hareket ve nutkta hiddet etmek cümlesi āsār-ı batardan veyāhūd ᶜikāb-ı ᶜazīm ve şiddet-i su''ṭ-ı ilāhīden olan gaflettendir. Ve bu gibi tavr ancak ebnā-i dünyādan zāt-ı zü'l-celālden gāfil olan kimselerin deᵓbidir ki ulemā-billāhın deᵓbi değildir.

[وهذا لأن العلماء ثلاثة كما قال سهل التستري رحمه الله عالم بأمر الله تعالى لا بأيام الله وهم المفتون في الحلال والحرام وهذا العلم لا يورث الخشية وعالم بالله تعالى لا بأمر الله ولا بأيام الله وهم عموم المؤمنين وعالم بالله تعالى وبأمر الله تعالى وبأيام الله تعالى وهم الصديقون والخشوع والخشية إنما تغلب عليهم وأراد بأيام الله أنواع عقوباته الغامضة ونعمه الباطنة التي أفاضها على القرون السالفة واللاحقة فمن أحاط علمه بذلك عظم خوفه وظهر خشوعه]

Ve bu hālin vech-i tekevvünü ve sebeb ve menşei odur ki Sehl-i Tüsterī ᶜaleyhi'r-rahmenin vākiᶜ olan zikr ve beyānı gibi ᶜulemā üç sınıf olup bir sınıfı ᶜālim bi-emrillāh olan zātlardır ki bunlar helāl ve harāma fetvā verenlerdir ve bunların ᶜilmi havf ve haşyeti mūris olmaz. Ve ikinci sınıfı ᶜālim billāh olup ki emr-i ilāhī ve eyyām-ı ilāhīye ᶜārifler değillerdir ve bunlar ᶜumūm-ı müᵓminīndirler. Ve üçüncü sınıfı hem ᶜālim billāh ve hem ᶜālim bi-emrillāh ve hem dahi ᶜālim bi-eyyāmillāh olan zümre-i ehl-i fazl u ᶜirfāndırlar ki bunlar hizb-i sıddīkīndirler ve huşūᶜ ve haşyet ancak bunlara galebe eder. Ve eyyāmullāh maᶜrifetinden murād kurūn-ı sālife vü lāhıkaya ifāza ve ihsān buyurulan niᶜam-ı celīle ile ehl-i küfr ü ᶜisyāna vaᶜīd buyurulan ᶜukūbāt-ı gāmizanın ᶜilmidir ki buna ᶜilmi muhīt ve lāhık olan ādem elbette onun havfı ᶜazīm olur da huşūᶜu zāhir olur.

[وقال عمر رضي الله عنه تعلّموا العلم، وتعلّموا للعلم السَّكِينة والوقار والحلم، وتواضعوا لمن تتعلّمون منه وَلْيتواضَعْ لكم من يتعلّم منكم، ولا تكونوا من جَبابِرة العلماء فلا يقومَ علمكم بجهلكم[426]]

Ve seyyidü'l-ashāb Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb buyurmuş ki "Siz ᶜilmi taᶜallüm ediniz ve dahi ᶜilm için sekīnet ve vakār ve hilmi öğreniniz ve hem dahi ᶜilmi size taᶜlīm edene tevāzuᶜ ediniz ve sizden ᶜilmi ahz edenler dahi tevāzuᶜ etsinler. Siz ᶜulemā-i cebābireden olmayınız, ki o vaktte sizin ᶜilminiz sizin cehlinizle kıyām etmez."

[ويقال ما آتى الله عبدا علما إلا آتاه معه حلما وتواضعا وحسن خلق ورفقا فذلك هو العلم النافع]

---

426 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 3/281, no:1651; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/243; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/501, no: 803; 1/542, no: 893; 1/559, no: 941-2.

Ve dahi denilir ki zāt-ı zü'l-celāl bir kuluna ᶜilmi ihsān etmemiş illā ki o kimseye ᶜilm ile berāber hilm ve tevāzuᶜ ve hüsn-i hulk u rıfkı dahi ihsān etmemiştir. Yaᶜnī her kime ki ᶜilmi verdiyse elbette ona hilm ve tevāzuᶜ ve hüsn-i hulk ve rıfkı dahi [216] berāberce vermiştir. Ve ᶜilm-i nāfiᶜ ancak o ᶜilmdir.

[وفي الأثر ''مَنْ آتَاهُ اللهُ عِلْمًا وَزُهْدًا وَتَوَاضُعًا وَحُسْنَ خُلُقٍ فَهُوَ إِمَامُ الْمُتَّقِينَ''[427]]

Ve dahi eserde vārid olmuş ki "kim ki zāt-ı zü'l-celāl ona ᶜilm ve zühd ve tevāzuᶜ ve hüsn-i hulku vermiştir, o kimse imām-ı müttakīndir."

[وفي الخبر ''إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللهِ وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ أَبْدَانُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَقُلُوبُهُمْ فِي السَّمَاءِ أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَعُقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ يَتَمَشَّوْنَ بِالسَّكِينَةِ وَيَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ''[428]]

Ve haberde vārid olmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "ᶜAle't-tahkīk hıyār-ı ümmetimden bir kavm vardır ki siᶜat-i rahmet-i rabbānīden cehren gülerler ve ᶜazābı korkusundan sırran ağlarlar; bedenleri yerde ve gönülleri semāda, ervāhları dünyāda ve ᶜukūlları āhirettedirler; sekīnet ile yürürler ve vesīlet ile takarrüb ederler."

[وقال الحسن الحلم وزير العلم والرفق أبوه والتواضع سِرباله]

Ve Hasen el-Basrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Hilm ᶜilmin vezīri olup ve rıfk dahi ᶜilmin babasıdır ve tevāzuᶜ ᶜilmin göyneğidir." Yaᶜnī kamīs ve sirbālidir, yekdīgerine lāzım ve melzūmdurlar.

[وقال بشر بن الحارث من طلب الرياسة بالعلم فتقرب إلى الله تعالى ببغضه فإنه ممقوت في السماء والأرض]

Ve dahi Bişr b. el-Hāris demiş ki "Kim ki ᶜilmi ile riyāsete tālib olduysa ᶜindallāh mebgūzu ile takarrüb etmiş olur, zīrā ki tahkīken yer ve gökte memḳūt ve mebgūzdur."

[ويروى في الإسرائيليات أن حكيما صنف ثلاثمائة وستين مصنفا في الحكمة حتى وصف بالحكيم فأوحى الله تعالى إلى نبيهم قل لفلان قد ملأت الأرض نفاقا

427 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/244.

428 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/214, no: 749; *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 1/16; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/269;

ولـم تردنـي مـن ذلـك بشـيء وإنـي لا أقبـل مـن نفاقـك شـيئا فنـدم الرجـل وتـرك ذلـك وخالـط العامـة فـي الأسـواق وواكل بنـي إسـرائيل وتواضـع فـي نفسـه فأوحـى الله تعالـى إلـى نبيهـم قـل لـه الآن وفقـت لرضائـي]

Ve menākıb-ı İsrāiliyye'de mervīdir ki bir hakīm fenn-i hikmette üç yüz altmış kitābı teʾlīf ve tasnīf edip tā ki muʿāsırları beyninde hakīmlik ile ve sıfatı ile vasf olundu. Sonra zāt-ı zü'l-celāl o kavmin peygamberine vahy buyurdu ki "Sen filān ādeme de ki 'Sen nifāktan yeryüzünü doldurdun, hālbuki ondan beni bir nesne ile murād etmemişsin. Ve el-hāl ben senin bu nifākından ben bir nesneyi kabūl etmem." O vaktte o ādeme nedāmet ve peşīmānlık gelip o teʾlīf ve tasnīfi terk ve ʿāmme ile muhālata edip çarşı ve pazarda gezip yürüdü ve Benī İsrāʾīl kavmi ile ekl-i taʿām ve nefsinde tevāzuʿ etti. Ve yine zāt-ı zü'l-celāl o kavmin peygamberlerine dahi vahy etti ki "Sen filān ādeme de ki 'Şimdi sen benim rızāma muvaffak oldun."

[وحكـى الأوزاعـي رحمـه الله عـن بـلال بـن سـعد أنـه كان يقـول ينظـر أحدكـم إلـى الشـرطي فيسـتعيذ بـالله منـه وينظـر إلـى علمـاء الدنيـا المتصنعيـن للخلـق المتشـوفين إلـى الرياسـة فـلا يمقتهـم وهـم أحـق بالمقـت مـن ذلـك]

Ve dahi hikāye olunur ki İmām Evzāʿī ʿaleyhi'r-rahme, Bilāl b. Saʿd ʿaleyhi'r-rahmenin üzerine rivāyet edip demiş ki Bilāl der idi ki "Sizin biriniz vaktā ki hadem-i hükūmet-i ʿörfiyyeden bir kimseyi görür, onun şerrinden taʿavvüz edip zāt-ı zü'l-celāle sığınır, hālbuki halka mütesanniʿ ve riyāsete müteşevvık ʿulemā-i dünyādan bir kimseyi görürse onu bugz etmez. Maʿa-hāzā o ʿālim o hademeden daha ziyāde makt ve bugza müstahaktır" ki ne ʿaceb o ʿālim-i mütesanniʿden dahi taʿavvüz etmez, sanki ondan olan taʿavvüz etmek daha ziyāde ehemm ve elzemdir demek ister.

[وَرُوِيَ أَنَّهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ "اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ وَلَا يَزَالُ فُوكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللهِ تَعَالَى" قِيلَ فَأَيُّ الْأَصْحَابِ خَيْرٌ؟ قَالَ صلى الله عليه وسلم "صَاحِبٌ إِنْ ذَكَرْتَ اللهَ أَعَانَكَ وَإِنْ نَسِيتَهُ ذَكَّرَكَ" قِيلَ فَأَيُّ الْأَصْحَابِ شَرٌّ؟ قَالَ صلى الله عليه وسلم "صَاحِبٌ إِنْ نَسِيتَ لَمْ يُذَكِّرْكَ وَإِنْ ذَكَرْتَ لَمْ يُعِنْكَ" قِيلَ فَأَيُّ النَّاسِ

أَعْلَمُ؟ قَالَ "أَشَدُّهُمْ لِلّٰهِ خَشْيَةً" قِيلَ فَأَخْبِرْنَا بِخِيَارِنَا نُجَالِسْهُمْ قَالَ صلى الله عليه وسلم "اَلَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللهُ" قِيلَ فَأَيُّ النَّاسِ شَرٌّ؟ قَالَ "اللّٰهُمَّ غَفْرًا" قَالُوا أَخْبِرْنَا يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ "اَلْعُلَمَاءُ إِذَا فَسَدُوا"[429]]

Ve dahi rivāyet olunur ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize denilmiş ki "Aʿmālin efdali hangisidir?" ʿAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ وَلَا يَزَالُ فُوكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللهِ تَعَالَى" ki hulāsa-i meʾāl-i şerifi "İctināb-ı mehārim ve ʿale'd-devām bilā-zevāl ağzın zikrullāh ile yaş olmak." Yaʿnī müstemirren zāt-ı zü'l-celāle zākir olmaktır. Ve dahi "Ashābın hangisi hayrlıdır?" Yaʿnī hangi ādemin istishābı yeğdir denildikte, o dahi: "صَاحِبٌ إِنْ ذَكَرْتَ الله أَعَانَكَ وَإِنْ نَسِيتَهُ ذَكَّرَكَ" buyurdu ki hāsıl-ı mazmūn-ı münīfi: "Sen o ādeme musāhib ol ki sen zāt-ı zü'l-celāli zikr ettiğin vaktte sana muʿīn ve yāver olur ve onu unuttuğun vaktte seni tezkīr edip yādına getirir." Ve "Hangisi eşerrdir dahi?" denildikte, "صَاحِبٌ إِنْ نَسِيتَ لَمْ يُذَكِّرْكَ وَإِنْ ذَكَرْتَ لَمْ يُعِنْكَ" buyurdu. Yaʿnī "Sen zāt-ı zü'l-celāli zikr ettiğin vaktte sana muʿīn ve yāver olmaz ve onu unuttuğun vaktte seni tezkīr edip yādına getirmez olan ādemdir" buyurmuş. Ve "Aʿlem-i nās kimdir?" diye suʾāl olundukta, ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "أَشَدُّهُمْ لِلّٰهِ خَشْيَةً" buyurdu, yaʿnī "Zāt-ı zü'l-celālden havf ve haşyeti eşedd ve ezyed olan kimsedir." Ve "Ahyārımızla bize haber ver, tā kim onlarla mücālis olalım" denildikte, "اَلَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ اللهُ" buyurdu, yaʿnī "O kimselerdir ki göründükleri vaktte zāt-ı zü'l-celāl zikr olunur." Ve "Nāsın hangisi eşerrdir?" diye sorulduktа, "اللّٰهُمَّ غَفْرًا" buyurdu, yaʿnī "Yā Rabb, bizim cürm ve kusūrumuzu bağışla" deyip vehle-i ūlāda onlara cevāb vermedi. Ve bir dahi "Yā Resūlallāh, bize haber ver" dediklerinde, "اَلْعُلَمَاءُ إِذَا فَسَدُوا" buyurdu, yaʿnī "Fesāda uğramış olan ʿulemādır" ki hāsılı şerrü'n-nās ancak müfsid olan ʿulemādır demek olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ فِكْرًا فِي الدُّنْيَا وَأَكْثَرَ النَّاسِ ضَحِكًا فِي الْآخِرَةِ [217] أَكْثَرُهُمْ بُكَاءً فِي الدُّنْيَا وَأَشَدَّ النَّاسِ فَرَحًا فِي الْآخِرَةِ أَطْوَلُهُمْ حُزْنًا فِي الدُّنْيَا"]

429 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/76.

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَمَانًا"[430] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i meᵓāli: "ᶜĀlemden rūz-ı kıyāmette en çok ziyāde emniyyetli olan kimse likā-i Hak'tan dolayı dār-ı dünyāda en çok ziyāde tefekkür edenlerdir ve āhiretten kāffe-i nāstan ziyāde gülen dünyāda en çok ziyāde ağlayan ādemlerdir. Ve āhirette en çok mesrūr ve şādān olan ādem dār-ı dünyāda en çok tavīlü'l-hüzn olan ādemlerdir."

[وقال علي رضي الله عنه في خطبة له: "ذمّتي رهينة وأنا به زعيم [أنّه] لا يَهِيج على التّقوى زَرْع قومٍ ولا يَظْمأ على الهدى سِنْخ أصلٍ؛ وإنّ أجهل النّاس من لا يعرف قدرَه، وإنّ أبغض الخلق إلى الله تعالى رجل قمَشَ عِلما أغار به في أَغْباش الفتنة، سمّاه له أشباه من النّاس وأرذالهم عالما ولم يعِش في العِلم يوما سالما؛ تكثَّر واستكثر، فما قلّ منه وكفى خير ممّا كثر وأَلْهى؛ حتى إذا ارْتَوى مِن ماءٍ آجنٍ، وأكثَرَ من غير طائل، جلس للنّاس معلّما لتخليص ما التبس على غيره، فإن نزلت به إحدى المهمّات هيّأ لها من رأيه حشو الرّأي فهو من قَطْع الشّبهات في مثل نَسْج العنكبوت لا يدري أَخْطأ أم أصاب، رَكّاب جهالات خَبَّاط عشوات، لا يعتذر مما لا يعلم فيسلَمَ ولا يعضّ على العلم بضرس قاطع فيغنَمَ، تَبْكي منه الدّماء وتُستحلّ بقضائه الفروج الحرام، لا مليءٌ والله بإصدار ما وَرد عليه ولا هو أهل لما فُوّض إليه؛ أولئك الّذين حلّت عليهم المثُلات وحقّت عليهم النِّياحة والبُكاء أيام حياة الدّنيا"]

Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib radiyallāhu ᶜanhü ve kerremallāhu vechehu bir hutbesinde: "ذِمَّتِي رَهِينَةٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ" ilh. buyurmuştur ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Benim zimmetim ona merhūn ve ben onunla kefīl ve zāminim ki takvā üzerine bir kavmin ekini kurumaz ve hüdā üzerine bir aslın zemīni susamaz. Ve echel-i nās o kimsedir ki hüdānın kadrini bilmez. Ve dahi ebgazu'l-halk o kimsedir ki bir avuç ᶜilmi kapıp onunla fitnelik zulumātına gāret salmış. Ve nāsın erāzili ve onun emsāli ve eşbāh ve nezāyiri onu ᶜālim tesmiye ettiler, hālbuki kendisi ᶜilmde bir gün sālim yaşamamıştır. Teksīr ve istiksār etti, maᶜa-ennehu kalīl-i kāfī kesīr-i lāhīden yeğdir, tā kim kokmuş bir sudan kandı ve bī-fāide tatvīl ve teksīr etti ve nāsa vaᶜz ve nasīhat etmek üzere muᶜallim oturdu, tā kim başkası üzerine müştebih ve mültebis olan mesāili hall ve küşād ede. Ve çün ona bir

---

430 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/76.

mesᵓele-i mühimme vārid olur, derhāl kendi reᵓyinden haşv olarak ona bir reᵓyi tedārük edip söyler, hālbuki katᶜ-ı şübühātta nesc-i hāne-i ᶜankebūt gibi bir cevāb doku[yu]p ᶜarz eyler de hatā ve savāb ettiğini bilmez ki pek çok cehālete rākib ve süvār ve "abṭ-ı ᶜaşvāᵓ gibi "ābiṭ ve "āliṭ olarak bir merd-i cesūr ve bī-şuᶜūrdur, ne bilmediği nesneden ᶜözr diler ki selāmet bula ve ne dahi ᶜilm üzerine sinn-i kātıᶜ ile ısırır ki ganīmet-yāb ola. ᶜĀlem ondan kan ağlar ve onun hükm ve kazāsı ile fürūc-ı muharreme istiḥlāl olunur. Vallāhi ne melīdir ki üzerine vārid olan nesneyi isdār ede ve ne de ona tefvīz olunan emre ehldir! İşte üzerlerine ᶜukūbāt ve mücāzāt helāl olmuş olan ādemler bunlardır ve dahi dünyā durdukça onların üzerlerine ağlamak ve niyāhat etmek vācib ve müstahak olan kimseler onlardır."

[وقال عليّ رضي الله عنه "إِذَا سَمِعْتُمُ الْعِلْمَ فَاكْظِمُوا عَلَيْهِ وَلَا تَخْلِطُوهُ بِهَزْلٍ فَتَمُجَّهُ الْقُلُوبُ"[431]]

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī buyurmuş ki "Siz ᶜilmi dinlediğiniz vaktte onu hezl ile karıştırmayasız, tā kim kulūbünüz onu kusup ilkā etmesinler." Yaᶜnī ᶜilm ile āher bir şeyi katmayınız, tā ki kalbinizde ᶜilm karārgīr ola, çünkü başka ile katılırsa kulūbünüz onu tutmaz da çıkarıp atar.

[وقال بعض السلف العالم إذا ضحك ضحكة مَجَّ من العلم مجة]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki "Vaktā ki merd-i ᶜālim bir gülmeyi güler, kendi ᶜilminden ağız dolusu kadar ᶜilmi kalbinden çıkarıp döker."

[وقيل إذا جمع المعلم ثلاثا تمت النعمة بها على المتعلم الصبر والتواضع وحسن الخلق وإذا جمع المتعلم ثلاثا تمت النعمة بها على المعلم العقل والأدب وحسن الفهم]

Ve dahi denilmiş ki "Vaktā ki merd-i muᶜallim üç haslete cāmiᶜ olur, o hasāyil ile niᶜmet-i ᶜilm merd-i müteᶜallimi üzerine tamām olur ki sabr ve tevāzuᶜ ve hüsn-i hulk hasletleridir. Ve merd-i müteᶜallim dahi kezā-

431 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/251. Şu kaynaklarda: Dārimī, Mukaddime, 51, no: 602; Ahmed b. Hanbel, *Fezāᵓilu's-sahābe*, 1/542, no: 906; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 6/368; *Cāmiᶜu Beyāni'l-ᶜİlm*, 1/559, no: 940; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 10/304, no: 29525, " تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ فَإِذَا عَلِمْتُمُوهُ فَاكْظِمُوا عَلَيْهِ وَلَا تَخْلِطُوهُ بِضَحِكٍ فَتَمُجَّهُ الْقُلُوبُ" şeklindedir.

lik bu üç haslete cāmiᶜ olur ise muᶜallimi üzerine o hasletlerle niᶜmet-i ᶜilm tamām olur ki ᶜakl ve edeb ve hüsn-i fehm hasletleridir."

[وعلى الجملة فالأخلاق التي ورد بها القرآن لا ينفك عنها علماء الآخرة لأنهم يتعلمون القرآن للعمل لا للرياسة]

Ve ᶜale'l-cümle zābıtā-i ᶜalāmāt-ı ᶜulemā-i āhiret odur ki onun hakkında nass-ı Kurᵓānī vārid olan kāffe-i ahlāktan ᶜulemā-i āhiret münfekk olmazlar, çünkü onlar ᶜamel etmek üzere Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānı taᶜallüm ederler ki riyāset için onu taᶜallüm etmezler demektir.

[وقال ابن عمر رضي الله عنهما "لَقَدْ عِشْنَا بُرْهَةً مِن الدَّهْرِ وَإِنَّ أَحَدَنَا يُؤْتَى الْإِيمَانَ قَبلَ الْقُرْآنِ وَتَنْزِلُ السُّورَةُ فَيَتَعَلَّمُ حَلَالَهَا وَحَرَامَهَا وَأَوَامِرَهَا وَزَوَاجِرَهَا وَمَا يَنْبَغِي أَنْ يَقِفَ عِنْدَهُ مِنْهَا؛ وَلَقَدْ رَأَيْتُ رِجَالًا يُؤْتَى أَحَدُهُمُ الْقُرْآنَ قبل الإيمان فَيَقْرَأُ مَا بَيْنَ فَاتِحَة الكتاب إِلَى خَاتِمَتِهِ لَا يَدْرِي مَا آمِرُهُ وَلَا زَاجِرُهُ؛ وَمَا يَنْبَغِي أَنْ يَقِفَ عِنْدَهُ يَنْثُرُهُ نَثْرَ الدَّقَلِ"[432] وفي خبر آخر مثل معناه "كُنَّا أَصْحَابَ رَسُولِ الله صلى الله عليه وسلم أُوتِينَا الْإِيمَانَ قَبلَ الْقُرْآنِ، وَسَيَأْتِي بَعْدَكُمْ قَوْمٌ يُؤْتَونَ الْقُرْآنَ قَبلَ الْإِيمَانِ، يُقِيمُونَ حُرُوفَهُ وَيُضِيعُونَ حُدُودَهُ وَحُقُوقَهُ، يَقُولُونَ قَرَأْنَا فَمَنْ أَقْرَأُ مِنَّا [وَعَلِمْنَا فَمَنْ أَعْلَمُ مِنَّا] فَذَلِكَ حَظُّهُمْ" وفي لفظ آخر "أُولَئِكَ شِرَارُ هَذِهِ الْأُمَّةِ"[433]]

Ve İbn ᶜÖmer radiyallāhu ᶜanhümā demiş ki "Biz dehrden bir müddetçik yaşadık ki her birimize Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāndan evvel niᶜmet-i īmān verilip ihsān buyurulurdu. Sonra sūre-i Kurᵓāniyye nāzil olur da onun helāl ve harām ve evāmir ve zevāciri ile hudūd-ı meşrūᶜiyyeyi taᶜallüm ederdi. Ve'l-hāl ben bir takım ādemleri gördüm ki onların birisine kable'l-īmān Kurᵓān verilir ve o ādem sūre-i Fātiha'dan Kurān'ın hitāmına değin Kurᵓān'ı okur da evāmir ve menāhī ve onlardan cāy-ı vukūf olan hudūd-ı şerᶜiyyeyi bilmez, hemān elfāzı kuruyup kable'n-nuzc rüzgār ile yere düşmüş olan bozuk hurmā dāneleri gibi elfāz-ı Kurᵓāniyye'yi ağzıyla neşr eder." Ve diğer bir haberde gelmiş ki bunun maᶜnāsını tasdīk eder ki o dahi bu maᶜnādadır ki "Biz ashāb-ı nebī idik, kable'l-Kurᵓān bize

432 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/250; *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 1/91, 101; *Muhtasaru Kıyāmu'l-Leyl*, 179.

433 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/250.

īmān verilip ihsān buyuruldu. Ve sizden sonra bir kavm gelecek ki kable'l-īmān onlara Kurᵓān verilir de onlar hurūfunu ikāme edip hudūd ve hukūkunu zāyiᶜ ederler, yaᶜnī yalnız elfāzını okurlar da mūcebince ᶜamel etmezler ve dahi derler ki biz okuduk, o ki bizden ziyāde okuyan kimdir? İşte ondan hazları o kadardır." Ve āher bir lafzda gelmiş ki "Onlar bu ümmetin eşrārıdır."

[وقيل خمس من الأخلاق هي من علامات علماء الآخرة مفهومة من خمس آيات من كتاب الله عز وجل الخشية والخشوع والتواضع وحسن الخلق وإيثار الآخرة على الدنيا وهو الزهد]

Ve dahi denilmiş ki "Ahlāktan [218] beş hulk ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātındandır. Bu beş hulku beş āyetten mefhūm olmuştur ki haşyet ve huşūᶜ ve tevāzuᶜ ve hüsn-i hulk ve dünyāya āhiretin īsārı ki o dahi zühddür."

[فأما الخشية فمن قوله تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا﴾ وأما الخشوع فمن قوله تعالى ﴿خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ وأما التواضع فمن قوله تعالى ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ وأما حسن الخلق فمن قوله تعالى ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ﴾ وأما الزهد فمن قوله تعالى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾]

Ve haşyet ise ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا﴾[434] meᵓāl-i celīlinden istinbāt olunmuştur. Ve bu āyet-i kerīmenin hulāsa-i tefsīri sebkat etmiştir. Ve huşūᶜ dahi ﴿خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾[435] müfād-ı ᶜālīsinden istihrāc olunmuş, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celāle hāşiᶜler olup āyātına semen-i kalīli satın almazlar." Ve tevāzuᶜ ise ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾[436] nass-ı kātıᶜından mefhūm olmuş, yaᶜnī "Müᵓminlere kanadını indiriver" ki huzūᶜdan kināyedir. Ve hüsn-i hulk dahi ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ﴾[437]

434 "Allah'a karşı ancak; kulları içinden ālim olanlar derin saygı duyarlar." Fātır, 35/28.

435 "Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın ayetlerini az bir değere satmazlar." Āl-i ᶜİmrān, 3/199.

436 "Ve müminlere (şefkat) kanadını indir." el-Hicr, 15/88.

437 "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın." Āl-i ᶜİmrān, 3/159.

mazmūn-ı münīfinden ahz olunmuştur, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celālden sezāvār buyrulagelen rahmetle onlara yumuşak oldun." Ve bu dahi yine hüsn-i ahlāktan bir kināyedir. Ve zühd ise ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾[438] maᶜnā-yı şerīflerinden alınmıştır. Ve bu āyetin tefsīri dahi sebkat etmiştir.

[ولما تلا رسول الله صلى الله عليه وسلم قوله تعالى ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ فقيل له ما هذا الشرح فقال "إِنَّ النُورَ إِذَا قُذِفَ فِي الْقَلْبِ انْشَرَحَ لَهُ الصَّدْرُ وَانْفَسَحَ" قيل فهل لذلك من علامة قال صلى الله عليه وسلم "نَعَمْ، التَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالِاسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾[439] kırāᵓet buyurunca sahābe-i kirām "Bu inşirāh-ı sadr nicedir ve ne asl olur" diye sorup hakīkatinden suᵓāl ettiler. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ النُورَ إِذَا قُذِفَ فِي الْقَلْبِ انْشَرَحَ لَهُ الصَّدْرُ وَانْفَسَحَ" buyurdular, yaᶜnī "Nūr-ı rabbānī kalb-i benī-ādeme ilkā olunur ise ᶜale't-tahkīk o ibn-i ādemin sīnesi o nūra geniş olup ki o nūr ile vāsiᶜ ve münşerih olur" demektir. Ve "Bunun bir ᶜalāmeti var mıdır ona?" denildikte, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "نَعَمْ، التَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغُرُورِ وَالْإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ وَالِاسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ نُزُولِهِ"[440] buyurmuştur, yaᶜnī "Evet, onun ᶜalāmeti vardır ki o ādem dār-ı dünyādan tebāᶜud eder ve dār-ı hulūde inābe vü rücūᶜ eyler ve nüzūlünden evvel ölmeye müstaᶜidd olur."

[Onuncu ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون أكثر بحثه عن علم الأعمال وعما يفسدها ويشوش القلوب ويهيج الوسواس ويثير الشر فإن أصل الدين التوقي عن الشر ولذلك قيل:

---

438 "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır." el-Kasas, 28/80.

439 "Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslām'a açar." el-Enᶜām, 6/125.

440 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/417; *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 4/346, no: 7863; *Kitābu'z-Zuhd*, 1/106, no: 315; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/133, no: 10068.

”عَرَفْتُ الشَّرَّ لَا لِلشَّرْ || رِ لَكِنْ لِتَوَقِّيهِ“
”وَمَنْ لَا يَعْرِفُ الشَّرَّ || مِنَ النَّاسِ يَقَعْ فِيهِ“[441]]

Ve ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālim ᶜale’d-devām ekser-i bahsi ᶜilm-i aᶜmālden ve aᶜmāl ve efᶜāli bozup onu ifsād eden ve kulūbü teşvīş ve vesveseyi tehyīc ve tenbīş ve şerri isāre ve terşīş eden eşyā ve umūrun ᶜilmlerinden ola, zīrā ki asl-ı dīn şerden tevakkī etmektir ve onun için nazmen denilmiş ki: “عرفت الشر” ilh. Yaᶜnī ‘Şerr işlemek için ben şerri öğrenmedim, velākin şerden sakınmak için ben onu öğrendim. Ve ᶜālimden o ki şerri bilmez, şerre düşer” demektir.

[ولأن الأعمال الفعلية قريبة وأقصاها بل أعلاها المواظبة على ذكر الله تعالى بالقلب واللسان وإنما الشأن في معرفة ما يفسدها ويشوشها وهذا مما يكثر شعبه ويطول تفريعه وكل ذلك مما يغلب إليه مساس الحاجة وتعم به البلوى في سلوك طريق الآخرة]

Çünkü aᶜmāl-i fiᶜliyye karīb olup ve en aksā, belki ve en ziyāde aᶜlāsı zāt-ı zü’l-celālin muvāzabat-ı zikridir ki ᶜālim hemīşe kalb ve lisān ile zākir ola. Ve şān ancak odur ki onu ifsād ve teşvīş eden nesneyi bilmektir ve bu hāl ise şuᶜabı çok ve tefrīᶜi tavīl olan mevāddandır ve bunun cemīᶜi, sülūk-ı tarīk-i āhirette onunla ᶜumūm-ı belvā vākiᶜ ve fi’l-gālib ihtiyāc-ı insānī ona hāsıl olan umūrdandır.

[وأما علماء الدنيا فإنهم يتبعون غرائب التفريعات في الحكومات والأقضية ويتعبون في وضع صور تنقضي الدهور ولا تقع أبدا وإن وقعت فإنما تقع لغيرهم لا لهم وإذا وقعت كان في القائمين بها كثرة ويتركون ما يلازمهم ويتكرر عليهم آناء الليل وأطراف النهار في خواطرهم ووساوس أعمالهم وما أبعد عن السعادة من باع مهم نفسه اللازم بمهم غيره النادر إيثارا للتقرب والقبول من الخلق على التقرب من الله سبحانه وتعالى وشرها في أن يسميه البطالون من أبناء الدنيا فاضلا محققا عالما بالدقائق وجزاؤه من الله أن لا ينتفع في الدنيا بقبول الخلق بل يتكدر عليه صفوه بنوائب الزمان ثم يرد القيامة مفلسا متحسرا على ما يشاهده من ربح العاملين وفوز المقربين وذلك هو الخسران المبين]

441 Ebū Firās el-Hamdānī’ye ait beyitler için bkz. *el-Hamāsetu’l-Magribiyye*, 2/1253.

Ve ᶜulemā-i dünyā ise, onlar hükūmāt ve akziye-i şerᶜiyyede garāib-i tefrīᶜātı aramakta ve tābiᶜ olmaktadırlar ki inkızā-i dehre dek ebeden vukūᶜu gayr-i meᵓmūl olan sūretlerin vazᶜına yorulurlar ve vākıᶜ olacak olsalar bile onlara vākiᶜ olmaz da başkalarına vākiᶜ olurlar ve hem dahi vākiᶜ olursalar o vākıᶜalara kıyām edecek pek çok ādem bulunur. Maᶜa-hāzā kendilerine lāzım ve sabah ve akşam tekerrür etmekle onlara mülāzım olan havātır-ı kalbiyye ve vesāvis-i ᶜameliyyeyi terk ve ihmāl eder. Ve o ki kendi nefsinin mühimmini āherine nādirü'l-vukūᶜ olan mühimme beyᶜ eder, o kimse saᶜādetten ne pek çok dūr ve ne ᶜaceb baᶜīddir ki bu gibi hālin irtikābı ancak halktan kesb-i kurb u kabūl etmek ve onu ebnā-i dünyādan zümre-i battālīn ᶜālim-i dekāyık ve fāzıl-ı muhakkık tesmiye eylemek şereh ve hırsından nāşīdir. Ve bu sūrette olan hırs ve şereh ile takarrüb-i halk ve kabūl-i ᶜavāmmı takarrüb-i Hak üzerine īsār ve tercīh etmek şānı ne bir büyük ziyān ve hüsrāndır! İşte bu yüzden o gibi zevāt o saᶜādetten dūr ve baᶜīd kalırlar. Ve bunların zāt-ı zü'l-celālden müstahak oldukları cezā ise dünyāda kabūl-i halktan menfaᶜat-dīde olamazlar, belki nevāyib-i zamān ile safā-i ᶜayşları mükedder olur ve ondan sonra müflisen ve ribh-i ᶜālimīn ve fevz-i mukarrebīnden meşhūdları olan saᶜādete mütehassiren kıyāmete vārid olurlar ki hüsrān-ı mübīn dahi odur.

[وَلَقَدْ كَانَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ رَحِمَهُ اللهُ أَشْبَهَ النَّاسِ كَلَامًا بِكَلَامِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَأَقْرَبَهُمْ هَدْيًا مِنَ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم، اتَّفَقَتِ الْكَلِمَةُ فِي حَقِّهِ عَلَى ذٰلِكَ؛ وَكَانَ كَلَامُهُ فِي خَوَاطِرِ الْقُلُوبِ وَفَسَادِ الْأَعْمَالِ وَوَسَاوِسِ النُّفُوسِ[219] وَالصِّفَاتِ الْخَفِيَّةِ الْغَامِضَةِ مِنْ شَهَوَاتِ النَّفْسِ؛ وَقَدْ قِيلَ لَهُ يَا أَبَا سَعِيدٍ إِنَّكَ تَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ لَا يُسْمَعُ مِنْ غَيْرِكَ فَمِنْ أَيْنَ أَخَذْتَهُ، قَالَ: مِنْ حُذَيْفَةَ بنِ الْيَمَانِ؛ وَقِيلَ لِحُذَيْفَةَ نَرَاكَ تَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ لَا يُسْمَعُ مِنْ غَيْرِكَ مِنَ الصَّحَابَةِ فَمِنْ أَيْنَ أَخَذْتَهُ، قَالَ: ''خَصَّنِي بِهِ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ النَّاسُ يَسْأَلُونَهُ عَنِ الْخَيْرِ وَكُنْتُ أَسْأَلُهُ عَنِ الشَّرِّ مَخَافَةَ أَنْ أَقَعَ فِيهِ وَعَلِمْتُ أَنَّ الْخَيْرَ لَا يَسْبِقُنِي عِلْمُهُ وَقَالَ مَرَّةً فَعَلِمْتُ أَنَّ مَنْ لَا يَعْرِفُ الشَّرَّ لَا يَعْرِفُ الْخَيْرَ'' وَفِي لَفْظٍ آخَرَ ''كَانُوا يَقُولُونَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا لِمَنْ عَمِلَ كَذَا وَكَذَا يَسْأَلُونَهُ عَنْ فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ وَكُنْتُ أَقُولُ يَا رَسُولَ اللهِ مَا يُفْسِدُ

كَذَا وَكَذَا فَلَمَّا رَآنِي أَسْأَلُهُ عَنْ آفَاتِ الْأَعْمَالِ خَصَّنِي بِهَذَا الْعِلْمِ“[442] وَكَانَ حُذَيْفَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَيْضًا قَدْ خُصَّ بِعِلْمِ الْمُنَافِقِينَ[443] وأُفْرِدَ بِمَعْرِفَةِ عِلْمِ النِّفَاقِ وَأَسْبَابِهِ وَدَقَائِقِ الْفِتَنِ، فَكَانَ عُمَرُ وَعُثْمَانُ وَأَكَابِرُ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ يَسْأَلُونَهُ عَنِ الْفِتَنِ الْعَامَّةِ وَالْخَاصَّةِ؛[444] وَكَانَ يُسْأَلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ فَيُخْبِرُ بِعَدَدِ مَنْ بَقِيَ مِنْهُمْ وَلاَ يُخْبِرُ بِأَسْمَائِهِمْ، وَكَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَسْأَلُهُ عَنْ نَفْسِهِ هَلْ يَعْلَمُ فِيهِ شَيْئًا مِنَ النِّفَاقِ فَبَرَّأَهُ مِنْ ذَلِكَ؛ وَكَانَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا دُعِيَ إِلَى جَنَازَةٍ لِيُصَلِّيَ عَلَيْهَا نَظَرَ فَإِنْ حَضَرَ حُذَيْفَةُ صَلَّى عَلَيْهَا وَإِلَّا تَرَكَ؛ وَكَانَ يُسَمَّى ”صَاحِبَ السِّرِّ“[445]]

Ve ᶜale’t-tahkīk Hasen-i Basrī ᶜaleyhi’r-rahmenin kelāmı kāffe-i nāsın kelāmından ziyāde kelām-ı enbiyāya müşābih idi ve hedyi dahi nāsdan ziyāde hedy-i ashāba akreb idi. Ve bu sıfatla muttasıf olduğuna dahi kāffe-i ᶜulemā kelimeten vāhideten ittifāk etmişler idi. Ve onun kelāmı ise havātır-ı kulūb ve fesād-ı aᶜmāl ve vesāvis-i nüfūs ve şehevāt-ı nefsiyyeden sıfāt-ı hafiyye-i gāmiza hakkında idi. Ve ona: “Ey Ebā Sāᶜid, sen onunla mütekellim olduğun kelāmı senden gayrı āher bir kimseden biz işitmiyoruz ve işitilmemiştir. Sen bunu nereden almışsın?” denildikte, o dahi: “Huzeyfe b. el-Yemān nām sahābīden almışım” demiştir. Ve Huzeyfe’ye dahi: “Seni böyle bir kelām ile mütekellim olduğunu görüyoruz ki o kelām senden gayrı başka bir sahābīden işitilmemiştir. Sen bu kelāmı nereden almışsın?” denilince, “Beni ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bu kelām ile muhtass etmişti” diye cevāb vermiştir, “Nās hayr üzerine ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden suʾāl ederlerdi, ben içine düşmek havfıyla şerden suʾāl ederdim. Ve dahi bildim ki hayrın ᶜilmi beni sebkat edip geçmez.” Yaᶜnī lābüdd onu taᶜallüm ederim. Ve āher bir kerre demiş ki “Bildim ki şerri bilmeyen hayrı dahi bilemez.” Ve āher bir lafzda demiş ki “Nās hemīşe yā resūl şunu bunu işleyene ne ecr ve sevāb vardır diye ondan fezāyil-i aᶜmāl üzerine

---

442 *Kūtu’l-Kulūb*, 1/235. Şu kaynaklarda yakın veya kısmi metinler var: Buhārī, Menākıb, 25, no: 3606; Müslim, İmāret, 51; *Hilyetu’l-Evliyāʾ*, 8/271, 272, 275.

443 Bkz. Buhārī, Tefsīru’l-Kurʾān, 5, no: 4658.

444 Bkz. Buhārī, Mevākītu’-Salāt, 4, no: 525; Müslim, Īmān, 231.

445 Bkz. Buhārī, Fezāilu’s-Sahābe, 20, no: 3742.

suʾāl ederler idi ve ben yā resūlallāh şunu bunu ne ifsād eder der idim. Beni āfāt-ı aʿmālden suʾāl edici görünce beni bu ʿilm ile muhtass etti" demiştir.

Ve hem dahi Huzeyfe radiyallāhu ʿanhü maʿrifet-i münāfıkīn ʿilmi ile muhtass idi ki maʿrifet-i ʿilm-i nifāk ve esbābı ile dekāyık-ı fitenin ʿilmine münferid olmuştu, yaʿnī münāfıklar kimler olduklarını bilirdi ve nifāk nedir ve ne asl şeydir ve esbāb-ı nifāk nedir bilirdi ve hem dahi fitnelerin dakīkalarını bilirdi. Hattā Hazret-i ʿÖmer ve ʿOsmān ve ekābir-i sahābe ʿaleyhimü'r-rıdvān ondan fiten-i ʿāmme vü hāssa üzerlerine suʾāl ederler idi ve münāfıkīn üzerine dahi ondan suʾāl olunur idi. Ve kendisi esāmīlerini haber vermeyerek hayātta kalanların bakiyye-i ʿadedleri üzerine haber verirdi, meselā şu kadar ādem kalmış der idi. Ve Hazret-i ʿÖmer radiyallāhu ʿanhü nefsi üzerine ki nefsinde nifāktan bir nesneyi bilip bilmediğini suʾāl ederdi ve o dahi onu nifāktan tebriye etti. Ve Hazret-i ʿÖmer bir cenāzenin namāzına daʿvet olunduğu vaktte bakardı ki eger Huzeyfe o cenāzenin namāzına hāzır olmuş ise o dahi gider o cenāzenin namāzını kılar idi ve eger Huzeyfe hāzır olmamış ise o dahi terk ederdi. Ve Huzeyfe için "sāhibü's-sırr" diye tesmiye kılınmıştı.

[فالعناية بمقامات القلب وأحواله دأب علماء الآخرة لأن القلب هو الساعي إلى قرب الله تعالى وقد صار هذا الفن غريبا مندرسا وإذا تعرض العالم لشيء منه استغرب واستبعد وقيل هذا تزويق المذكرين فأين التحقيق ويرون أن التحقيق في دقائق المجادلات ولقد صدق من قال:

"اَلطُّرُقُ شَتَّى وَطُرُقُ الْحَقِّ مُفْرَدَةٌ || وَالسَّالِكُونَ طَرِيقَ الْحَقِّ أَفْرَادُ"

"لَا يُعْرَفُونَ وَلا تُدْرَى مَقَاصِدُهُمْ || فَهُم عَلَى مَهْلٍ يَمْشُونَ قُصَّادُ"

"وَالنَّاسُ فِي غَفْلَةٍ مِمَّا يُرَادُ بِهِمْ || فَجُلُّهُم عَنْ سَبِيلِ الْحَقِّ رُقَّادُ"[446]]

Kaldı ki ahvāl-i kalb ve makāmātına bezl-i ʿināyet ve sarf-ı māye-i kudret deʾb-i ʿulemā-i āhirettendir, çünkü kurb-ı rabbānīye sāʿī ancak kalbdir; hālbuki işbu fenn zamānımızda garīb ve münderis olmuştur.

---

446 Beyitler için bkz. *Tārīhu Bagdād*, 6/164.

Hattā ᶜālimin birisi ondan bir nesneye taᶜarruz eylese o taᶜarruzu ondan istibᶜād ve istigrāb olunur ki bu müzekkirīn[in] tezvīḳı ve tezyīni olup tahkīk neredедir denilir ve tahkīki dekāyık-ı mücādelātta görürler. Bu kıtᶜayı söyleyen pek doğru demiştir. Kıtᶜa: “الطرق شتى” ilh. Ve hulāsa-i mefhūmu: “Turuk ve sübül müteferriktir ve turuk-ı Hak münferidedir. Ve tarīk-i Hakk’ın sāliki dahi efrāddır ki ne bilinirler ve ne de makāsıdları bilinir; onlar tavassut ve iᶜtidāl üzere o tarīkte maksadlarına müteveccihen yavaş yavaş yürüyüp mehl ve sekīnet üzere sālik olurlar. Ve nās ise onlardan murād olunan nesneden gaflettedirler, artık kāffeleri sebīl-i Hak’tan uykuculardır, yaᶜnī nevm-i gaflettedirler.”

[وعلى الجملة فلا يميل أكثر الخلق إلا إلى الأسهل والأوفق لطباعهم فإن الحق مر والوقوف عليه صعب وإدراكه شديد وطريقه مستوعر ولا سيما معرفة صفات القلب وتطهيره عن الأخلاق المذمومة فإن ذلك نزع للروح على الدوام وصاحبه ينزل منزلة الشارب للدواء يصبر على مرارته رجاء للشفاء وينزل منزلة من جعل مدة العمر صومه فهو يقاسي الشدائد ليكون فطره عند الموت ومتى تكثر الرغبة في هذا الطريق]

Ve ᶜale’l-cümle zābıta odur ki ekserü’l-halk tıbāᶜlarına evfak ve eshel olan tarīkten gayrı bir şeye meyl etmezler, yaᶜnī dāimā nüfūs-ı beşeriyyeye sehl ve āsān ve kolay tarīka meyl ederler ve tıbāᶜlarına muvāfık gelen sebīli muhabbet ederler, zīrā ki hak acı ve telhtir ve üzerine durup sebāt etmek dahi güç ve düşvārdır ve yetişmesi şedīd ve zor ve çetindir ve yolu dahi ᶜasīrdir. Lā-siyyemā sıfāt-ı kalbin maᶜrifeti ve ahlāk-ı mezmūmeden tezkiye ve tathīri her bir şeyden saᶜb ve ᶜasīrdir, zīrā ki ᶜale’d-devām rūha nezᶜ ve ihrācdır [220] ve onun sāhibi acı ilāc içen ādemin menzilesinde inzāl olunur ki o ādem şifānın ümīd ve recāsıyla o ᶜilācın merāret ve acılığı üzerine sabr eder veyāhūd müddet-i ᶜömrünü savm ittihāz eden zātın menzilesinde tenzīl olunur ki o zāt ᶜinde’l-mevt iftār etmek üzere müddet-i sıyāmında pek çok şedāyidi mukāsāt eder, yaᶜnī pek çok mihen ve meşākka katlanıp gider. İşte tarīk-i Hakk’ın sāliki dahi o vechle mukāsāt-ı şedāyid edip pek çok mihen ve meşākka mütehammil ve sābir olur ve hāl böyle olıcak bu tarīka ragbet ne vaktte tekessür edip çoklaşır?” Yaᶜnī çoklaşmaz demektir.

[ولذلك قيل إنه كان في البصرة مائة وعشرين متكلما في الوعظ والتذكير ولم يكن من يتكلم في علم اليقين وأحوال القلوب وصفات الباطن إلا ثلاثة منهم سهل التستري والصبيحي وعبد الرحيم وكان يجلس إلى أولئك الخلق الكثير بحيث لا يحصى وإلى هؤلاء عدد يسير قلما يجاوز العشرة لأن النفيس العزيز لا يصلح إلا لأهل الخصوص وما يبذل للعموم فأمره قريب]

Ve onun için denilmiş ki Basra'da yüz yirmi zāt mütekellim ve nāsıh ve müzekkir ve vāᶜiz var idi ve onlardan üç zāttan mā-ᶜadā ᶜilm-i yakīn ve ahvāl-i kulūb ve sıfāt-ı bātınede tekellüm eden ādem yok idi ki Sehl et-Tüsterī ve Sabīhī ve Abdurrahīm idiler. Ve mütekellimīn-i sāireye hadd ve ihsāya gelmez pek çok ādem otururlardı ve bunlara ᶜaded-i yesīr ādem otururdu, cemᶜiyyetleri on kişiye tecāvüz etmesi pek az ve kalīl idi, çünkü ehl-i husūsun gayrısına nefīs ve ᶜazīz olan şey sālih olmaz ve ᶜumūma bezl olunan nesnenin emri karīb ve kolaydır.

[On Birinci ᶜAlāmet]

[ومنها: أن يكون اعتماده في علومه على بصيرته وإدراكه بصفاء قلبه لا على الصحف والكتب ولا على تقليد ما يسمعه من غيره وإنما المقلد صاحب الشرع صلوات الله عليه وسلامه فيما أمر به وقاله وإنما يقلد الصحابة رضي الله عنهم من حيث إن فعلهم يدل على سماعهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم إذا قلد صاحب الشرع في تلقي أقواله وأفعاله بالقبول فينبغي أن يكون حريصا على فهم أسراره فإن المقلد إنما يفعل الفعل لأن صاحب الشرع صلى الله عليه وسلم فعله وفعله لا بد وأن يكون لسر فيه فينبغي أن يكون شديد البحث عن أسرار الأعمال والأقوال فإنه إن اكتفى بحفظ ما يقال كان وعاء للعلم ولا يكون عالما ولذلك كان يقال فلان من أوعية العلم فلا يسمى عالما إذا كان شأنه الحفظ من غير اطلاع على الحكم والأسرار ومن كشف عن قلبه الغطاء واستنار بنور الهداية صار في نفسه متبوعا مقلدا فلا ينبغي أن يقلد غيره]

Ve dahi ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından o ᶜalāmettir ki o ᶜālimin iᶜtimādı kendi ᶜulūmunda safā-i kalb ve basīreti ile bildiği maᶜlūmāt üzerine ola, suhuf ve kütüb ve āherden işittiği mesmūᶜātın taklīdi üzerine olmaya, ancak her bir aᶜmāl ve efᶜāl ve harekāt ve sekenātında sāhibü'ş-şerᶜ

ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize emr ve fermān ettiği umūrda iktidā ve taklīde hasr-ı nefs eyleye. Ve sahābe-i kirāmın taklīdi ancak o haysiyyetledir ki onların efᶜālleri ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden semāᶜlarına delālet eder ki elbette o efᶜāle dāir bir şey işitmeseydiler onlar o efᶜāli işlemez idiler. Ve çün sāhibü'ş-şerᶜe taklīd eder gerektir ki hemīşe onun akvāl ve efᶜālini kabūl ile telakkī edip fehm-i esrārı üzerine harīs ola, zīrā ki mukallid ancak o mukalledün fīh olan fiᶜli işler ki sāhibü'ş-şerᶜ ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām onu işlemiştir ve onun işlediği fiᶜlin lābüdd ki bir sır ve hikmeti vardır. Ve bināen ᶜalā-hāzā o ᶜālim dahi esrār-ı aᶜmāl ü akvālde şedīdü'l-bahs olmak lāzım gelir, zīrā ki denilen nesnenin hıfzı ile iktifā edip esrār ve hikemden bahs etmezse o ādem ᶜālim olmaz, ancak ᶜilme bir zarf ve viᶜā ve kap olmuş olur ve onun için "Filān ādem ᶜilmin zurūf ve kaplarından bir kap ve viᶜādır" denilir idi, eger o ādemin şānı yalnız hıfz olup hikem ve esrāra muttaliᶜ olmaz idi. Ve kim ki kalbi üzerinden kapağı kalkıp hakāyık-ı umūr ona münkeşif olur, nūr-ı hidāyetle müstenīr ve rūşenli olur da kendi nefsinde metbūᶜ ve mukalled olup gayrısına takallüd etmek ona yakışmaz.

[ولذلك قال ابن عباس رضي الله عنهما "مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا يُؤْخَذُ مِنْ عِلْمِهِ وَيُتْرَكُ إِلَّا رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم"[447] وقد كان تعلم من زيد بن ثابت الفقه وقرأ على أبي بن كعب ثم خالفهما في الفقه والقراءة جميعا]

Ve onun için İbn ᶜAbbās ᶜaleyhime'r-rıdvān demiş ki "Bir kimse yok ki illā ki onun ᶜilminden alınır ve ᶜilminden terk olunur, meger ki Hazret-i Risālet-penāhī ki onun ᶜilminden bir nesnenin terki cāiz olmaz." Yaᶜnī zāt-ı risālet-penāhīden gayrı kāffe-i ᶜulemānın hem ᶜilmlerinden alınır ve hem dahi terk olunur ki asveb ve ercah ve ehakkı ahz ve intihābıyla ᶜilmlerinden baᶜzı müctehedātları terk olunur demektir. Kendisi fıkhı Zeyd b. Sābit ve kırāᵓeti Übeyy b. Kaᶜb'dan almış iken hālbuki sonra baᶜzı mesāilde onların ikisine de muhālefet etti.

[وقال بعض السلف ما جاءنا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قبلناه على الرأس والعين وما جاءنا عن الصحابة رضي الله عنهم فنأخذ منه ونترك وما جاءنا

---

447 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/513, no: 815; *Keşfu'l-Hafā*, 2/140, no: 1961.

عن التابعين فهم رجال ونحن رجال وإنما فضل الصحابة لمشاهدتهم قرائن أحوال رسول الله صلى الله عليه وسلم واعتلاق قلوبهم أمورا أدركت بالقرائن فسددهم ذلك إلى الصواب من حيث لا يدخل في الرواية والعبارة إذ فاض عليهم من نور النبوة ما يحرسهم في الأكثر عن الخطأ]

Ve baᶜzu's-selef demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden her ne ki geldiyse baş ve gözümüz üzerine onu kabūl ettik. Ve sahābe-i kirāmdan bize her ne ki geldiyse onun baᶜzısını alıp ve baᶜzısını terk ederiz. Ve ᶜulemā-i tābiᶜīnden her ne ki geldiyse ona bakıp esahh ve akvā ve ercah ve ahrā ve asveb ve ensebini ararız, zīrā ki onlar ricāl ve biz dahi ricāliz." Sahābenin ᶜulemā-i tābiᶜīn üzerine tafdīlleri ancak karāyin-i ahvāl-i risālet-penāhīnin müşāhedesi için olmuştur ki karāyin ile bilinir. Baᶜzı umūrun idrākine iᶜtilāk-ı kulūbları onları tarīk-i savāba müseddid oldu, çünkü o ᶜilm rivāyet ve ᶜibārete dāhil olmaz. Ve sahābe ise nūr-ı nübüvvetten fi'l-ekser onları hatādan vikāye edecek bir nūr müstefīz olmuştur.

[وإذا كان الاعتماد على المسموع من الغير تقليدا غير مرضي فالاعتماد على الكتب والتصانيف أبعد بل الكتب والتصانيف محدثة لم يكن شيء منها في زمن الصحابة وصدر التابعين وإنما حدثت بعد سنة مائة وعشرين من الهجرة وبعد وفاة جميع الصحابة وجلة التابعين رضي الله عنهم وبعد وفاة سعيد بن المسيب والحسن وخيار التابعين بل كان الأولون يكرهون كتب الأحاديث وتصنيف الكتب [221] لئلا يشتغل الناس بها عن الحفظ وعن القرآن وعن التدبر والتذكر وقالوا احفظوا كما كنا نحفظ]

Ve gayrdan vukūᶜ bulan istimāᶜa iᶜtimād etmek taklīd-i gayr-i marzī olunca kütüb ve tesānīfe iᶜtimād etmek bi-tarīki'l-evlā gayr-i marzī olur, belki daha ziyāde iᶜtimāddan baᶜīd olur, zīrā ki kütüb ve tesānīf muhdeslerdir, ᶜasr-ı evvel ve zemen-i sahābe ve sadr-ı tābiᶜīnde onlardan bir şey yok idi. Ancak hicretten yüz yirmi sene mürūrundan sonra cemīᶜ-i sahābe ve cille-i tābiᶜīn ve Saᶜīd b. Müseyyeb ve Hasen-i Basrī ve hıyār-ı tābiᶜīnin vefātları vukūᶜundan sonra ihdās olunmuşlardır. Belki zümre-i sahābe ve sadr-ı tābiᶜīn ketb-i ehādīs ve tasnif-i kütübü kerāhet ederlerdi tā kim nās onunla meşgūl olup hıfz-ı ehādīs ve

Kurᵓān'dan ve onlarda lāzım gelen tedebbür ve tezekkürden geri kalıp onlara tārik olmayalar ve bizim hıfz ettiğimiz gibi siz dahi hıfz ediniz derler idi.

[ولذلك كره أبو بكر وجماعة من الصحابة رضي الله عنهم تصحيف القرآن في مصحف وقالوا كيف نفعل شيئا ما فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم وخافوا اتكال الناس على المصاحف وقالوا نترك القرآن يتلقاه بعضهم من بعض بالتلقين والإقراء ليكون هذا شغلهم وهمهم حتى أشار عمر رضي الله عنه وبقية الأصحاب بكتب القرآن خوفا من تخاذل الناس وتكاسلهم وحذرا من أن يقع نزاع فلا يوجد أصل يرجع إليه في كلمة أو قراءة من المتشابهات فانشرح صدر أبي بكر رضي الله عنه لذلك فجمع القرآن في مصحف واحد]

Ve onun için Hazret-i Ebī Bekr es-Sıddīk ve sahābe-i kirāmdan bir cemāᶜat Kurᵓān-ı ᶜazīmüş-şānı bir mushafta cemᶜ ve tashīfi husūsunu kerh edip dediler ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz işlemediği şeyi biz nice işleriz! Ve dahi yazılacak mushaf üzerine nās ittikāl edip yaᶜnī onunla güvenip baᶜdehu onun hıfz ve telkīni husūsundan geri dururlar. Biz onu hāli üzere bırakırız tā ki onu yekdīgerlerinden telkīn ve kırāᵓet ile telakkī edip onunla müştagil olurlar da onların hemmi bu hāl ve şān ola" dediler, tā kim Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ve bakiyye-i ashāb cemᶜine işāret ettiler ki te"āẕül ü tekāsül-i nāstan havf ile ve dahi onda bir nizāᶜ vākiᶜ olur ise yaᶜnī müteşābihāttan olarak bir kelime veyā bir kırāᵓetten dolayı bir işkāl ve iştibāh vukūᶜ bulur ise o nizāᶜı refᶜ ve defᶜ edecek bir asl ve bir merciᶜ bulunamayacağından hazer ve ihtirāz ile onun ketb ve tashīfi husūsu daha ziyāde enseb gördüler. Ve bu reᵓye Ebī Bekr'in sadrı münşerih olmakla mushaf-ı vāhidde cemīᶜ-i Kurᵓān müctemiᶜ oldu.

[وكان أحمد بن حنبل ينكر على مالك في تصنيفه الموطأ ويقول ابتدع ما لم تفعله الصحابة رضي الله عنهم]

Ve İmām Ahmed b. Hanbel dahi İmām Mālik üzerine tasnīf-i *Muvattā*'dan dolayı iᶜtirāz edip inkār ederdi ki "Sahābe-i kirām ᶜaleyhimü'r-rıdvān işlemedikleri işi işledi" der idi.

[وقيل أول كتاب صنف في الإسلام كتاب ابن جريج في الآثار وحروف التفاسير عن مجاهد وعطاء وأصحاب ابن عباس رضي الله عنهم بمكة ثم كتاب معمر بن راشد الصنعاني باليمن جمع فيه سننا مأثورة نبوية ثم كتاب الموطأ بالمدينة لمالك بن أنس ثم جامع سفيان الثوري ثم في القرن الرابع حدثت مصنفات الكلام وكثر الخوض في الجدال والغوص في إبطال المقالات ثم مال الناس إليه وإلى القصص والوعظ بها فأخذ علم اليقين في الاندراس من ذلك الزمان فصار بعد ذلك يستغرب علم القلوب والتفتيش عن صفات النفس ومكايد الشيطان وأعرض عن ذلك إلا الأقلون فصار يسمى المجادل المتكلم عالما والقاص المزخرف كلامه بالعبارات المسجعة عالما]

Ve dahi denilmiş ki en evvel İslām'da tasnīf olunan kitāb Mekke'de āsārda İbn Cüreyc'in tasnīf eylediği kitābdır. Ve dahi Mücāhid ve ᶜAtā ve ashāb-ı İbn ᶜAbbās'tan rivāyeten yazılan hurūf-ı tefāsīrdir. Ve ondan sonra Yemen'de sünen-i meᵓsūre-i nebeviyyede Maᶜmer b. Rāşid es-Sanᶜānī teᵓlīf ettiği kitābdır. Ve ondan sonra Medīne-i münevvere'de Mālik b. Enes'in ehādīs-i şerīfe-i nebeviyyede cemᶜ ve tasnīf ettiği *Muvattā* kitābıdır. Ve ondan sonra İmām Süfyān es-Sevrī'nin *Cāmiᶜ*'idir Ve ondan sonra ki karn-ı rābiᶜde musannefāt-ı kelām ihdās olundu ve cidālde mezīd-i havz ve ibtāl-i makālātta kesret-i gavs vākiᶜ oldu. Ve ondan sonra nās ona ve kısasa ve onlarla vaᶜz etmeğe meyl ettiler ve o sebebden ᶜilm-i yakīn o zamāndan beri indirāsa yüz tutup gitti ki ondan sonra ᶜilm-i kulūb ve maᶜrifet-i sıfāt-ı nefs ve mekāyid-i şeytān istigrāb olunup zümre-i kalīlenin mā-ᶜadāsı ondan iᶜrāz ettiler. Sonra merd-i mücādil ü mütekellim ile ᶜibārāt-ı müseccaᶜa ile kelāmı müzahref olan kıssahānlara ism-i ᶜālim ıtlāk olunagelmekte bulundu.

[وهذا لأن العوام هم المستمعون إليهم فكان لا يتميز لهم حقيقة العلم من غيره]

Ve bu sūrette olan indirās-ı ᶜulūm-ı nefīse ve revāc-ı ᶜulūm-ı zāyide ancak o sebebden oldu ki ᶜilm-i kelām ve cidāl ve kısasa müstemiᶜ olan zevāt zümre-i ᶜavāmm olup ve ᶜavāmm ise hakīkat-i ᶜilmi ᶜilmin gayrısından fark ve temyīze muktedir değillerdir.

[ولـم تكـن سـيرة الصحابـة رضـي الله عنهـم وعلومهـم ظاهـرة عندهـم حتـى كانـوا يعرفون بها مباينة هؤلاء لهم فاستمر عليهم اسم العلماء وتوارث اللقب خلف عن سلف وأصبح علم الآخرة مطويا وغاب عنهم الفرق بين العلم والكلام إلا عن الخواص منهم كانوا إذا قيل لهم فلان عالم أم فلان يقولون فلان أكثر علما وفلان أكثر كلاما فكان الخواص يدركون الفرق بين العلم وبين القدرة على الكلام هكذا ضعف الدين في قرون سالفة فكيف الظن بزمانك هذا وقد انتهى الأمر إلى أن مظهر الإنكار يستهدف لنسبته إلى الجنون فالأولى أن يشتغل الإنسان بنفسه ويسكت]

Ve dahi onlara yaᶜnī ᶜavāmma sīret-i sahābe ve ᶜulūmları zāhir değillerdi ki onunla bunların muhālefet ve mübāyenetleri maᶜlūm ola. İşte o cihetten ism-i ᶜulemā onların üzerlerine müstemirr olup halefen an-selef o lakabı tevārüs ettiler ve beynlerinde ᶜilm-i āhiret matvī kalıp üzerlerine ᶜilm-i kelām ile ᶜilm-i āhiret farkı gāib oldu, meger ki havāss üzerine o fark gāib olmamıştır, hattā zümre-i havāsstan "Fülān mı ᶜālimdir yoksa fülān?" diye suᵓāl olunduğu vaktte, "Fülānın ᶜilmi çoktur ve fülānın kelāmı çoktur" derler idi ki havāss-ı nās ᶜilm ile kudret-i kelām beyninde olan farkı bilip idrāk ederler idi. Ve bu sūretle kurūn-ı sālifede dīn böylece zaᶜīf olunca senin bu zamānına ne zann eylersin! Hālbuki bu şān böyle bir mertebeye varıp müntehī olmuş ki ehl-i cedel ü kelāma veya zümre-i kıssahānlara muzhir-i inkār olan kimse sihām-ı taᶜn ve teşnīᶜe müstehdef olur, onu cünūna nisbet ederler. Kaldı ki bu zamānede evlā odur ki insān kendi nefsi ile iştigāl ve sükūt ede. [222]

[On İkinci ᶜAlāmet]

[ومنهـا: أن يكـون شـديد التوقـي عـن محدثـات الأمـور وإن اتفـق عليهـا الجمهـور فلا يغرنه إطباق الخلق على ما أحدث بعد الصحابة رضي الله عنهم وليكن حريصا على التفتيش عن أحوال الصحابة وسيرتهم وأعمالهم وما كان فيه أكثر همهم أكان في التدريس والتصنيف والمناظرة والقضاء والولاية وتولية الأوقاف والوصاية وأكل مال الأيتام ومخالطة السلاطين ومجاملتهم في العشرة أم كان في الخوف والحزن والتفكر والمجاهدة ومراقبة الظاهر والباطن واجتناب دقيق الإثم وجليله والحرص على إدراك خفايا شهوات النفوس ومكايد الشيطان إلى غير ذلك من علوم الباطن]

Ve dahi ʿulemā-i āhiret ʿalāmātından o ʿalāmettir ki o ʿālim muhdesāt-ı umūrdan şedīdü't-tevakkī ola, velev ki o muhdesāt-ı umūr üzerine ittifāk-ı cumhūr dahi vākiʿ olmuştur, yaʿnī muhdesāt-ı umūrdan pek çok ziyāde muhteriz ve müctenib ola ki baʿde's-sahābe muhdes olan umūrun üzerine vākiʿ olan itbāk-ı halk ile magrūr olmaya. Ve ahvāl-i sahābe ve sīret ve aʿmālleri ve ona ekser-i himmetleri masrūf olan efʿālin teftīşi üzerine pek çok ziyāde harīs olup nazar ede ki onların ekser-i ihtimāmları tedrīs ve tasnīf ve münāzara ve kazā ve velāyet ve tevliyet-i evkāf ve vesāye ve ekl-i māl-ı eytām ve muhālata-i selātīn ve mücāmele-i ʿişretlerinde mi idi yoksa havf ve hüzn ve tefekkür ve mücāhede ve murākabe-i zāhir ve bātın ve ictināb-ı sagāyir ü kebāyir-i is̱m ve idrāk-i hafāyā-yı şehevāt-ı nefsāniyye ve mekāyid-i şeytān ve sāir ʿulūm-ı bātıniyyenin maʿrifetinde mi idi.

[واعلم تحقيقا أن أعلم أهل الزمان وأقربهم إلى الحق أشبههم بالصحابة وأعرفهم بطريق السلف فمنهم أخذ الدين ولذلك قال علي رضي الله عنه خيرنا أتبعنا لهذا الدين لما قيل له خالفت فلانا]

Ve dahi tahkīken bil ve āgāh ol ki ehl-i zamānın aʿlemi o kimsedir ki cümleden ziyāde Hakk'a karīb ve sahābe-i kirāma eşbeh ve tarīk-i selefe aʿref ola, zīrā ki dīn-i mübīn onlardan alınmıştır ve onun için Hazret-i ʿAlī kerremallāhu vechehu ve radiyallāhu ʿanh'a: "Sen fülāna muhālefet ettin" denildikte, o dahi: "Bizim iyimiz ve hayrımız ancak o ādemdir ki bu dīne en ziyāde ittibāʿ ede" dedi.

[فلا ينبغي أن يكترث بمخالفة أهل العصر في موافقة أهل عصر رسول الله صلى الله عليه وسلم فإن الناس رأوا رأيا فيما هم فيه لميل طباعهم إليه ولم تسمح نفوسهم بالاعتراف بأن ذلك سبب الحرمان من الجنة فادعوا أنه لا سبيل إلى الجنة سواه]

Kaldı ki muvāfakat-i ehl-i ʿasr-ı peygamberī ile muhālefet-i ehl-i ʿasr-ı hāzırīden dolayı müteʾessif ve mahzūn ve mübālī ve mütekeddir olmamak gerektir, zīrā ki nās içinde bulundukları meslek için meyl-i tıbāʿlarına muvāfık bir reʾy görmüşler ve gördükleri reʾy sebeb-i hırmān-ı cennet olduğunun iʿtirāfına nefsleri müsāmahat etmeyip ancak zarūrī olarak cennete bundan gayrı bir tarīk olmadığını daʿvā ettiler.

[ولذلك قال الحسن محدثان أحدثا في الإسلام رجل ذو رأي سيئ زعم أن الجنة لمن رأى مثل رأيه ومترف يعبد الدنيا لها يغضب ولها يرضى وإياها يطلب فارفضوهما إلى النار]

Ve onun için Hasen-i Basrī demiş ki "İslām'da iki nesne ihdās olunmuştur: Birisi o bir ādemdir ki kendisi reʾy-i seyyiʾ sāhib-i olup zuᶜm eder ki cennet onun reʾyi gibi reʾy eden ādemlerindir ve ikincisi o merd-i ganī vü mütenaᶜᶜim ve māldārdır ki dünyāya tapar da onun için gazab eder ve dünyā için rāzī olur ve dünyāyı taleb eder. Siz ikisini dahi āteşe rafḍ ve terk ediniz." Yaᶜnī bunlar ehl-i nārdandırlar, siz onlara uymayınız demek olur.

[وإن رجلا أصبح في هذه الدنيا بين مترف يدعوه إلى دنياه وصاحب هوى يدعوه إلى هواه وقد عصمه الله تعالى منهما يحن إلى السلف الصالح ويسأل عن أفعالهم ويقتفي آثارهم متعرض لأجر عظيم فكذلك كونوا]

"Ve dahi bir ādem olur ki dünyāda dünyāsına daᶜvet eder bir merd-i mütenaᶜᶜim ile hevāsına daᶜvet eden bir sāhib-i hevā vü bidᶜa aralarında bulunur ve zāt-ı zü'l-celāl onu o kimselerden hıfz ve ᶜismet ve vikāye edip o daᶜvetlere aslā iltifāt ve meyl etmeyerek ᶜale'd-devām selef-i sālihīne ḥannet ve muhabbetle onların efᶜālleri üzerine suʾāl ve āsārlarını iḳtifā ve ittibāᶜ eder. İşte o ādem ecr-i ᶜazīme müteᶜarrızdır, siz dahi öyle olunuz."

Bu fıkra dahi Hasen-i Basrī'nin tetimme-i kelāmıdır, yaᶜnī siz o ehl-i nār gibi olmayınız, ancak ecr-i ᶜazīme müteᶜarrız bu ādem gibi olunuz demek ister.

[وقد روي عن ابن مسعود موقوفا ومسندا أنه قال "إِنَّمَا هُمَا اثْنَانِ الْكَلَامُ وَالْهَدْيُ فَأَحْسَنُ الْكَلَامِ كَلَامُ اللَّهِ تعالى وَأَحْسَنُ الْهَدْيِ هَدْيُ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم أَلَا وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ شَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ أَلَا لَا يَطُولَنَّ عَلَيْكُمُ الْأَمَدُ فَتَقْسُوَ قُلُوبُكُمْ أَلَا كُلُّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ أَلَا إِنَّ الْبَعِيدَ مَا لَيْسَ بِآتٍ"[448]]

448 İbn Māce, Mukaddime, 7, no: 46; Ebū Dāvūd, Sünnet, 6, no: 4607; Tirmizī, İlm, 16, no: 2676.

Ve dahi Abdullāh b. Mesᶜūd'un üzerine mevkūf ve müsned olarak mervī bulunan hadīste demiş ki "Ancak iki şeydir ve o iki şey kelām ve hedydir. Ve kelāmın ahseni kelāmullāhtır ve hedyin ahseni dahi hedy-i nebiyy-i zī-şāndır. Siz mütenebbih olup āgāh olunuz ki muhdesāt-ı umūrdan sakınmak gerektir, siz dahi muhdesāt-ı umūrdan sakınıp mübāᶜadet ediniz, zīrā ki umūrun en ziyāde şerlisi muhdes olan emrlerdir. Ve her bir muhdese bidᶜadır ve her bir bidᶜa dalālettir. Ve dahi mütenebbih ve āgāh olunuz ki tūl-i emel sizin emelinizi uzatmaya, zīrā uzatırsa kulūbünüzü ḳāsī ve katı eder. Ve dahi mütenebbih ve āgāh olunuz ki her ne ki gelicidir, karīb ve yakındır ve her ne ki gelici değildir, uzak ve baᶜīd olur."

[وفي خطبة رسول الله صلى الله عليه وسلم "طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكْمَةِ وَجَانَبَ أَهْلَ الزَّلَلِ وَالْمَعْصِيَةِ طُوبَى لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَحَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ وَصَلَحَتْ سَرِيرَتُهُ وَعَزَلَ عَنِ النَّاسِ شَرَّهُ طُوبَى لِمَنْ عَمِلَ بِعِلْمِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ وَوَسِعَتْهُ السُّنَّةُ وَلَمْ يَعْدُهَا إِلَى بِدْعَةٍ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir hutbesinde buyurmuş ki "طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ"[449] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i meᵓāl-i münīfi odur ki "ᶜUyūb-ı nās ile iştigāl etmeyip dāimā kendi nefsinin ᶜuyūbu ile iştigāl ve bī-zulm ve bī-maᶜsiyet kesb ettiği māldan infāk ile ᶜale'd-devām ehl-i zelel ü maᶜsiyetten ictināb edip ehl-i fıkh u hikem ile ihtilāt eden ādeme tūbā ola! Ve dahi nefsini tekebbürden halᶜ ve rızā-yı Hakk'a tezlīl ve halīkatını tahsīn ve serīretini ıslāh ve nās üzerinden şerrini ᶜazl eden ādeme dahi tūbā ola! Ve dahi kendi ᶜilmi ile ᶜāmil ve fazla-i mālına münfık ve fazla-i kelāmına mümsik olup sünnet-i seniyye ona kāfī ve vāsiᶜ bulunup bidᶜaya müteᶜaddī ve mütecāviz olmayan ādeme dahi tūbā ola!"

"Tūbā" lafzı cennete ve ṭībe ve cennette meşhūr olan bir ağaca ıtlāk olunur ve her hangi maᶜnāya haml olunacak olur ise münāsebet olur.

---

449 *Şuᶜabu'l-Īmān*, 13/142, no:10079; *Kūtu'l-Kulūb*, 1/139; 1/275; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 3/203.

[وكان ابن مسعود رضي الله عنه يقول ''حُسْنُ الْهَدْيِ فِي آخِرِ الزَّمَانِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعَمَلِ وَقَالَ أَنْتُمْ فِي زَمَانٍ خَيْرُكُمْ فِيهِ الْمُسَارِعُ فِي الْأُمُورِ وَسَيَأْتِي بَعْدَكُمْ زَمَانٌ يَكُونُ خَيْرُهُمْ فِيهِ الْمُتَثَبِّتُ الْمُتَوَقِّفُ لِكَثْرَةِ الشُّبُهَاتِ''[450]]

Ve İbn Mesᶜūd ᶜaleyhi'r-rıdvān: "Āhir zamānda hüsn-i hedy ᶜamel-i kesīrden hayrlıdır" der idi. Ve dahi demiş ki "Siz böyle bir zamāndasınız ki onda sizin hayrlınız o kimsedir ki umūra müsāraᶜat eder ve sizden sonra bir zamān gelecek ki o zamānda hayrlı o kimsedir ki kesret-i şübehāttan [223] dolayı umūrda sābit ve mütevakkıf olur."

[وقد صدق فمن لم يتوقف في هذا الزمان ووافق الجماهير فيما هم عليه وخاض فيما خاضوا فيه هلك كما هلكوا]

Musannif-i merhūm diyor ki İbn Mesᶜūd işbu sözünde sādık olup her kim ki bu zamānda tevakkuf etmeyip cemāhīrin olduğu umūrda o dahi onlara muvāfakat ve havz ettiği şeyde havz ederse onlar hālik oldukları gibi o dahi hālik olur.

[وقال حذيفة رضي الله عنه ''أعجب من هذا أن معروفكم اليوم منكر زمان قد مضى وأن منكركم اليوم معروف زمان قد أتى وإنكم لا تزالون بخير ما عرفتم الحق وكان العالم فيكم غير مستخف به'' ولقد صدق فإن أكثر معروفات هذه الأعصار منكرات في عصر الصحابة رضي الله عنهم إذ من غرر المعروفات في زماننا تزيين المساجد وتنجيدها وإنفاق الأموال العظيمة في دقائق عمارتها وفرش البسط الرفيعة فيها ولقد كان يعد فرش البواري في المسجد بدعة وقيل إنه من محدثات الحجاج فقد كان الأولون قلما يجعلون بينهم وبين التراب حاجزا وكذلك الاشتغال بدقائق الجدل والمناظرة من أجل علوم أهل الزمان ويزعمون أنه من أعظم القربات وقد كان من المنكرات ومن ذلك التلحين في القرآن والأذان ومن ذلك التعسف في النظافة والوسوسة في الطهارة وتقدير الأسباب البعيدة في نجاسة الثياب مع التساهل في حل الأطعمة وتحريمها إلى نظائر ذلك]

Ve Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "En ziyāde ᶜacīb odur ki el-yevm sizde maᶜrūf görünen nesne geçmiş zamānın münkeri idi ve el-yevm sizde münker görünen nesne zamān-ı ātīnin maᶜrūfudur. Ve siz

---

450 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/141.

hakkı bildikçe hayrdan zāil olmazsız ve kezālik sizde ʿālim hor ve müstehaffun-bih olmazsa yine hayrdan zāil olmazsız." Yaʿnī hakkı bilip ʿālimi tevkīr ve ihtirām ettikçe hayra mülāzım ve mukārin olursız ve eger hakkı bilmeyip ʿālimi dahi istihfāf ve tahkīr ederseniz hayrı görmezsiz demek olur.

Musannif-i merhūm der ki bunda dahi Huzeyfe'nin sözü gerçek ve doğrudur, zīrā ki bu aʿsārın ekser-i maʿrūfātı ʿasr-ı sahābenin münkerātıdır. Ez-cümle zamānımızın gurer-i maʿrūfātından mesācidin tezyīn ve tencīdidir ve ʿimārāt-ı dakīka ve ferş-i refīʿalarına emvāl-i ʿazīmenin sarf ve infākıdır ki kadīm eyyāmda mesācidlerde hasırların bastı bidʿalardan ʿadd olunurdu, hattā denilmiş ki Haccāc'ın muhdesātındandır, zīrā ki ehl-i ʿasr-ı mütekaddim türāb ile vücūdları beyninde hāciz komak az işlerlerdi ki fi'l-agleb hāk üzere namāz kılarlardı ve hāk üzerine oturup kalkarlardı. Ve dahi gurer-i maʿrūfāt-ı zamānımızdan dekāyık-ı cedel ü münāzara ile iştigāl etmek kaziyyesidir ki ehl-i ʿasrımız onu ecell-i ʿulūmdan bilip ve aʿzam-ı kurubāttan zuʿm ederler, maʿa-hāzā ʿasr-ı mütekaddimde onu münkerāttan ʿadd ederlerdi. Ve kezālik kırāʾet-i Kurʾān u ezānda telahhun ve tenaggum etmek dahi ʿasrımızda maʿrūf ve ʿasr-ı mütekaddimde münker ʿadd olunmuştur. Ve dahi tahārette vesvese ve nezāfette taʿassüf ve necāset-i elbiseye esbāb-ı baʿīde takdīr ve ḥill-i etʿime ve tahrīmde tesāhül eylemek vesāir bu gibi eşyā ve efʿāl ki bizim ʿasrımızda maʿrūf görünür, cümlesi ʿasr-ı sābıkta münkerāttan sayılırdı.

[ولقد صدق ابن مسعود رضي الله عنه حيث قال أنتم اليوم في زمان الهوى فيه تابع للعلم وسيأتي عليكم زمان يكون العلم فيه تابعا للهوى]

Ve İbn Mesʿūd ʿaleyhi'r-rıdvān dahi işbu makālesinde sādık oldu ki demiş ki "Siz bir zamāndasınız ki hevā ʿilme tābiʿ olmuştur ve üzerinize bir zamān gelecek ki ʿilm hevāya tābiʿ olacaktır."

[وقد كان أحمد بن حنبل يقول تركوا العلم وأقبلوا على الغرائب ما أقل العلم فيهم والله المستعان]

Ve dahi İbn Hanbel der idi ki "ʿİlmi terk edip garāyib üzerine münkebb ve mukbil olmuşlar, onlarda ʿilm ne ʿaceb azalmıştır. Cümlenin

muᶜīn ve yāveri zāt-ı zü'l-celāldir." Yaᶜnī onların üzerine zāt-ı zü'l-celāli istiᶜāne ederim demek olur.

[وقال مالك بن أنس رحمه الله لم تكن الناس فيما مضى يسألون عن هذه الأمور كما يسأل الناس اليوم ولم يكن العلماء يقولون حرام ولا حلال ولكن أدركتهم يقولون مستحب ومكروه ومعناه أنهم كانوا ينظرون في دقائق الكراهة والاستحباب فأما الحرام فكان فحشه ظاهرا]

Ve dahi İmām Mālik b. Enes demiş ki "Zamān-ı sābıkta bu umūrun üzerine bugünkü suʾāl gibi nās suʾāl etmezdiler ve ᶜulemā dahi helāl ve harāmı söylemezdiler. Velākin onlara yetiştim ki mekrūh ve müstehabbı söylerlerdi, yaᶜnī harāmın fuhşu zāhir olduğundan onda bir bahs etmek lüzūm görmeyip hemīşe dekāyık-ı kerāhet ve istihbāba nazar edip söylerlerdi."

[وكان هشام بن عروة يقول لا تسألوهم اليوم عما أحدثوه بأنفسهم [فإنهم] قد أعدوا له جوابا ولكن سلوهم عن السنة فإنهم لا يعرفونها]

Ve Hişām b. ᶜUrve derdi ki "Kendi reʾyleriyle ihdās ettikleri umūrun üzerine onlardan suʾāl etmeyiniz, zīrā ki ona cevāb tedārük ve istihzār etmişler. Siz onlardan sünnet-i seniyye üzerine suʾāl ediniz ki onu bilmezler."

[وكان أبو سليمان الداراني رحمه الله يقول لا ينبغي لمن ألهم شيئا من الخير أن يعمل به حتى يسمع به في الأثر فيحمد الله تعالى إذا وافق ما في نفسه وإنما قال هذا لأن ما قد أبدع من الآراء قد قرع الأسماع وعلق بالقلوب وربما يشوش صفاء القلب فيتخيل بسببه الباطل حقا فيحتاط فيه بالاستظهار بشهادة الآثار ولهذا لما أحدث مروان المنبر في صلاة العيد عند المصلى قام إليه أبو سعيد الخدري رضي الله عنه فقال يا مروان ما هذه البدعة فقال إنها ليست ببدعة إنها خير مما تعلم إن الناس قد كثروا فأردت أن يبلغهم الصوت فقال أبو سعيد والله لا تأتون بخير مما أعلم أبدا ووالله لا صليت وراءك اليوم وإنما أنكر ذلك عليه لأن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يتوكأ في خطبة العيد والاستسقاء على قوس أو عصا لا على المنبر وفي الحديث المشهور "مَنْ أَحْدَثَ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ"]

Ve Ebū Süleymān ed-Dārānī ᶜaleyhi'r-rahme derdi ki "Umūr-ı hay-

riyyeden bir şey bir ādeme ilhām olunursa onun hakkında eserden bir şey istimāᶜ etmedikçe onunla ᶜamel etmemek gerektir. Ve eger hakkında eserden bir şey istimāᶜ ederse ve o nefsine ilhām olunan nesneye muvāfık gelirse o vaktte zāt-ı zü'l-celāle hamd ve şükr [224] edip onu işleye."

Ve mūmāileyhin işbu kelāmı ancak o ᶜilletten neşᵓet etmiş ki o āvānda ibtidāᶜ olunan ārā esmā-ı ᶜāmmeye değip kulūblerine taᶜalluk etmiş ola ki o ārā-i mesmūᶜa safā-i kalbi teşvīş ile bātılı sūret-i hak ile tahyīl eder ki bu bābda istizhār-ı hak için ihtiyāt edip şehādet-i āsāra mürācaᶜat etmek lāzım gelir. Ve onun için salāt-ı ᶜīd için Mervān minberi ihdās ettikte namāzgāhta Hazret-i Ebī Saᶜīd el-Hudrī radiyallāhu ᶜanh kalkıp Mervān'a dedi ki "Ey Mervān, bu bidᶜa nedir?" Mervān: "Bu bidᶜa değildir, senin bildiğinden hayrlıdır. Nās çoklaşmıştır. İstedim ki sadā-yı hutbe onlara bālig ola." Yaᶜnī ᶜāleme īsāl-i savt için bu minberi ihdās ettim, yaᶜnī içinde menfaᶜat-i ᶜāmme vardır ve lüzūmuna mebnī ihdās etmişim, bidᶜa değildir diye cevāb verince, Ebū Saᶜīd: "Vallāhi benim bildiğimden hayrlı ebeden bir nesneyi getirmezsiz ve hem de vallāhi bugün ardın sonra namāz dahi kılmam!" dedi.

Ve bu sūretle olan inkārı ancak o sebebdendir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bayram ve istiskā namāzlarını hutbelerinde yay veyā ᶜasāya dayanıp ittikā buyururlardı ki zamānında īsāl-i savt-ı hutbe için öyle bir minberi yapmamıştı ve ona bir emr dahi vermemişti. Ve hadīs-i şerīf-i meşhūrda vārid olmuş ki "مَنْ أَحْدَثَ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ"[451] ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "Kim ki bizim dīnimizden olmayan bir nesneyi ihdās ederse o muhdesi makbūl değildir, merdūddur."

[وفي خبر آخر "مَنْ غَشَّ أُمَّتِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ" قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا غِشُّ أُمَّتِكَ قَالَ "أَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَيْهَا"[452] وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ : مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ رَسُولِ

451 Buhārī, Sulh, 5, no: 2697; Müslim, Akziye, 17.

452 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/295, 378; *Keşfu'l-Hafā*, 2/1-318, no: 2547; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/661, no: 1157; *Kenzu'l-ᶜUmmāl*, 1/221, no: 1118.

اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ"[453]]

Ve dahi dīger bir haberde vārid olmuş ki "مَنْ غَشَّ أُمَّتِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ" ki hulāsa-i meᵓāli: "Kim ki benim ümmetimi aldatıp gışş ederse o kimsenin üzerine zāt-ı zü'l-celāl ve melāike ile cemīᶜ-i nāsın laᶜnetleri olsun." Ve "Ümmetin gışşı nedir yā Resūlallāh?" diye suᵓāl olununca, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "أَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَيْهَا" diye cevāb vermiştir. Ve hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Gışş odur ki bir bidᶜayı ihdās edip mūcebiyle ᶜamel etmek üzere nāsı o bidᶜaya haml ve sevk etmektir." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ" buyurmuştur ki hulāsa-i mefhūm-ı ᶜālīsi: "Zāt-ı zü'l-celālin bir meleği vardır ki beher gün nidā edip çağırır ki sünnet-i seniyye-i peygamberīye kim ki muhālefet eder, onun şefāᶜati o kimseye nāil olmaz." Yaᶜnī sünnet-i risālet-penāhīye muhālefet eden ādem onun şefāᶜat-i ᶜaliyyesinden bī-behre ve mahrūm kalır demek olur.

[ومثال الجاني على الدين بإبداع ما يخالف السنة بالنسبة إلى من يذنب ذنبا مثال من عصى الملك في قلب دولته بالنسبة إلى من خالف أمره في خدمة معينة وذلك قد يغفر له فأما [في] قلب الدولة فلا]

Ve muhālefet-i sünnet olarak bir bidᶜanın ihdāsı ile dīn üzerine cināyet eden ādemin cināyeti başka bir maᶜsiyet ile irtikāb-ı zenb eden kimsenin cināyetine nisbette o misāle benzer ki birisi bir pādişāhın kalb-i devleti bābında ᶜisyān eder ve dīgeri hidmet-i muᶜayyenesinde emre muhālefet eder, işte ikisi cünhalarının yekdīgerine olan nisbet nice ise o dahi böyledir. Yaᶜnī hidmet-i muᶜayyenede muhālefet-i emr edenin cünha ve kusūru nice kābil-i ᶜafv olur da kalb-i devlet bābında vākiᶜ olan ᶜisyānın cürmü kābil-i ᶜafv olmaz, işte o kabīlden olarak sāir maᶜsiyetle vākiᶜ olan zenb ve kusūr dahi kābil-i ᶜafv ü magfiret olur, ammā bidᶜanın ihdāsı ile dīn üzerine cināyet eden ādemin günāh ve zenbi şāyān-ı ᶜafv ü magfiret olmaz.

453 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/295.

[وقال بعض العلماء ما تكلم فيه السلف فالسكوت عنه جفاء وما سكت عنه السلف فالكلام فيه تكلف وقال غيره الحق ثقيل من جاوزه ظلم ومن قصر عنه عجز ومن وقف معه اكتفى وقال صلى الله عليه وسلم "عَلَيْكُمْ بالنَّمَطِ الْأَوْسَطِ الَّذِي يَرْجِعُ إِلَيْهِ الْعَالِي وَيَرْتَفِعُ إِلَيْهِ التَّالِي"]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Selef-i kirām tekellüm ettikleri şeyden susup sükūt etmek cefadır; ve onların sükūt ettikleri şeyden söyleşmek dahi tekellüftür." Ve dīgeri demiş ki "Hak ağır olup onu tecāvüz eden kimse zulm eder ve ondan bir nesneyi bırakıp taksīr ve iḳtiṣār eden kimse dahi ᶜāciz olur ve onunla tevakkuf edip ziyāde ve noksān etmeyen ādem iktifā eyler." Nitekim ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "عَلَيْكُمْ بالنَّمَطِ الْأَوْسَطِ الَّذِي يَرْجِعُ إِلَيْهِ الْعَالِي وَيَرْتَفِعُ إِلَيْهِ التَّالِي"[454] irāde ve fermān buyurmuştur. Ve hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Siz ᶜālīnin merciᶜi ve tālīnin mürtefeᶜi olan tarīk-i mütevassıtı iltizām ediniz."

[وقال ابن عباس رضي الله عنه الضلالة لها حلاوة في قلوب أهلها]

Ve ᶜİbn ᶜAbbās ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ehli kulūbünde dalāletin bir tatlılığı vardır." Yaᶜnī ehl-i dalālet gönüllerinde dalāletin bir halāvet ve şīrīnliği vardır ki nefsleri hemīşe ona meyl eder durur demektir.

[قال الله تعالى ﴿وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا﴾]

Tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا﴾[455] buyurdu. Ve bu āyet sūre-i Enᶜām'ın altmış dokuzuncu āyeti olup hulāsa-i tefsīri: "Şunlar ki putperestlik ile olan dīnlerini yāhūd daᶜvet olundukları dīni oyun ve eğlence ittihāz edip hayāt-ı dünyāya magrūr oldular. Yā Muhammed, sen onları terk eyle ve bu kesbleriyle nefslerini cehenneme teslīm ettiklerini Kurᵓān ile yād ve pend eyle ki o nefslerini ᶜazābdan tahlīs için onlara Allāh taᶜālādan gayrı meded ve şefāᶜat eder yoktur. Ve o ᶜazābı defᶜ için ne kadar fidye fedā ederler ise ahz olunmaz. Onlar o aᶜmāl-i kabīhayı kesb ettikleri sebebiyle derūnları ihrāka kaynamış su içmek ve bīrūnları yakmağa elemli ᶜazāb vardır."

454 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/296, 2/223.

455 "Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri bırak." el-Enᶜām, 6/70.

[وقال تعالى ﴿أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا﴾]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا﴾[456] buyurdu. Ve bu āyet-i kerīme dahi sūre-i Fātır'ın dokuzuncu āyeti olup hulāsa-i tefsīri: "Āyā şol kimse ki sū-i ᶜameli tezyīn olunup hevāsı ᶜaklına gālib olmakla kubhunu hüsn göre şol tevfīk-i ilāhī ile hakkı bilip aᶜmālinin hüsnünü kubhundan temyīz eden kimse gibi midir! Allāh taᶜālā dilediğini dalālette ibkā ve dilediğini hidāyete ilkā eder. Senin nefsin onların üzerine magmūm olmasın. Allāh taᶜālā onların sū-i sanīᶜlerine ᶜalīmdir, kıyāmette cezālarını eder."

[فكل ما أحدث بعد الصحابة رضي الله عنهم مما جاوز قدر الضرورة [225] والحاجة فهو من اللعب واللهو]

Ve her ne ki sahābe-i kirāmdan sonra kadr-i zarūret ve ihtiyācı tecāvüz etmiş bir muhdes nesne olmuş ise, o şey laᶜib ve lehvdendir.

[وحكي عن إبليس لعنه الله أنه بث جنوده في وقت الصحابة رضي الله عنهم فرجعوا إليه محسورين فقال ما شأنكم قالوا ما رأينا مثل هؤلاء ما نصيب منهم شيئا وقد أتعبونا فقال إنكم لا تقدرون عليهم قد صحبوا نبيهم وشهدوا تنزيل ربهم ولكن سيأتى بعدهم قوم تنالون منهم حاجتكم فلما جاء التابعون بث جنوده فرجعوا إليه منكسين فقالوا ما رأينا أعجب من هؤلاء نصيب منهم الشيء بعد الشيء من الذنوب فإذا كان آخر النهار أخذوا في الاستغفار فيبدل الله سيئاتهم حسنات فقال إنكم لن تنالوا من هؤلاء شيئا لصحة توحيدهم واتباعهم لسنة نبيهم ولكن سيأتي بعد هؤلاء قوم تقر أعينكم بهم تلعبون بهم لعبا وتقودونهم بأزمة أهوائهم كيف شئتم إن استغفروا لم يغفر لهم ولا يتوبون فيبدل الله سيئاتهم حسنات قال فجاء قوم بعد القرن الأول فبث إليهم الأهواء وزين لهم البدع فاستحلوها واتخذوها دينا لا يستغفرون الله منها ولا يتوبون عنها فسلط عليهم الأعداء وقادوهم أين شاؤوا]

Ve dahi hikāyet olunur ki İblīs ᶜaleyhi mā-yestehık sahābe-i kirām vaktlerinde igfālāt-ı ashāb için cünūdunu rūy-i zemīne dağıttıkta hāʾib ve hāsir ve mütehassir olarak yanına ᶜavdet ve kendisi "Bu hāl ve şānınız nedir?" diye sordukta, onlar: "Biz bunlar gibi bir şey görmedik!

456 "Kötü alemi kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse (ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır?)" Fātır, 35/8.

Bunlardan biz bir nesneyi isābet edemiyoruz, bizi yordular!" Yaʿnī biz bunları igfāl ve iḍlāl edemeyiz diye beyān-ı hāl eylediler. İblīsü'l-laʿīn: "Bunlar nebiyy-i zī-şānlarını sahābet edip tanrılarının tenzīlini müşāhede eylemiş olduklarından siz bunlara muktedir olamazsınız, velākin onlardan sonra bir kavm gelecek ki onlardan murād ve hācatınıza nāil olursız" diye cünūduna haber vermiş. Ve çün tābiʿīn zamānı geldi ve be-tekrār igfālleri için İblīs onun cünūdunu dağıttı. Kezālik cüyūşu meʾyūs ve menkūs olarak döndüler ve "Bunlardan aʿceb bir şey görmedik! Egerçi biz onlardan mütevālī ve müteʿākib zünūbu isābet ettikse de lākin āhir-i nehār olunca gündüzde işledikleri günāhtan istigfār etmeğe başlarlar ve zāt-ı zü'l-celāl onların seyyiʾātını hasenāta tebdīl eder" dediler. İblīsü'l-laʿīn: "Bunların sıhhat-i tevhīdleriyle peygamberlerinin sünnetini ittibāʿ etmelerinden nāşī bunlardan dahi siz bir nesneyi nāil olamazsınız, velākin bunlardan sonra bir kavm gelecek ki onlarla şād ve mesrūr ve karīrü'l-ʿayn olacaksız, istediğiniz gibi onlarla oynayıp hevā ve hevesleri yularlarıyla dilediğiniz yere onları çekip götüreceksiz ve istigfār ederlerse dahi onlara ʿafv ve magfiret olmaz ve tevbeleri olmaz ki seyyiʾātları hasenāta mübeddel ola."

Rāvī demiş ki ondan sonra yaʿnī karn-ı evvelden sonra bir kavm geldiler ve İblīs cünūdunu dağıtıp üzerlerine irsāl eyledikte onlara ehvāyı beṯṯ ve bidaʿı tezyīn edip onlar dahi onları istihlāl ederek dīn ittihāz ettiler ve ondan ne tevbe ve ne de istigfār ederler. Artık aʿdāları üzerlerine musallat olup diledikleri yollara onları çekip götürdüler.

[فإن قلت من أين عرف قائل هذا ما قاله إبليس ولم يشاهد إبليس ولا حدثه بذلك فاعلم أن أرباب القلوب يكاشفون بأسرار الملكوت تارة على سبيل الإلهام بأن يخطر لهم على سبيل الورود عليهم من حيث لا يعلمون وتارة على سبيل الرؤيا الصادقة وتارة في اليقظة على سبيل كشف المعاني بمشاهدة الأمثلة كما يكون في المنام وهذا أعلى الدرجات وهي من درجات النبوة العالية كما أن ''اَلرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ''[457] فإياك أن يكون حظك من هذا العلم إنكار

457 Buhārī, Taʿbīr, 4, no: 6987-6994; Müslim, Rüʾyā, 8. Bunlarda ve sünenlerde ''اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ'' şeklindedir.

ما جاوز حد قصورك ففيه هلك المتحذلقون من العلماء الزاعمون أنهم أحاطوا بعلوم العقول فالجهل خير من عقل يدعو إلى إنكار مثل هذه الأمور لأولياء الله تعالى ومن أنكر ذلك للأولياء لزمه إنكار الأنبياء وكان خارجا عن الدين بالكلية]

Ve sen, bunu söyleyen ādem İblīs'i görmedi ve İblīs bu kıssayı ona söylemedi, kendisi nereden bu makālātı bildi der isen, onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki erbāb-ı kulūb esrār-ı melekūt ile mükāşefe ederler ki bir kerre hātırlarına ʿalā-sebīli'l-vürūd ve'l-ilhām min haysü lā yuʿlem gelip üzerine mürūr etmekle mükāşefe eder ve dīger kerre ʿalā-sebīli'r-rüʾyā's-sādıka ʿālem-i rüʾyāda o mükāşefe hāsıl olur ve tārreten uykuda olduğu gibi emsilenin müşāhedesiyle ʿalā-sebīli keşfi'l-maʿānī yakazada iken o mükāşefe hāsıl olur. Ve bu kabīlden olan mükāşefe derecāt-ı ʿaliyye-i nübüvvetten olup ki mükāşefenin en aʿlā derecesidir, nitekim rüʾyā-yı sādıka nübüvvetin kırk altı cüzʾünden bir cüzʾdür. Zinhār ve zinhār sen sakın ki hadd-i kusūrunu mütecāviz olan nesnenin inkārı bu ʿilmden senin hazzın ola! Zīrā ki bu inkār ile ʿulūm-ı ʿakliyyeye muhīt olduğunu bilip üstādlık daʿvāsında bulunan ʿulemā-i müteḥaẕliḳa hālik olmuşlar, çünkü insānın cehli bu gibi inkāra daʿvet eden ʿakldan yeğdir, yaʿnī cāhil kalmaklığı evliyāullāha hāsıl olan bu gibi umūrun inkārına tasaddī eden ʿaklından hayrlıdır, zīrā ki evliyāullāha bunu inkār eden, enbiyāya hāsıl olan bu gibi umūrun inkārını istilzām eder ve anı dahi inkār eder ise dīnden bi'l-külliyye hāric olur.

"Müteḥaẕliḳ" lügatta üstādlık daʿvāsını ede, ammā olmaya, yaʿnī üstādlığı yok iken üstādlık daʿvāsında bulunan ādeme ıtlāk olunagelir.

[قال بعض العارفين إنما انقطع الأبدال في أطراف الأرض واستتروا عن أعين الجمهور لأنهم لا يطيقون النظر إلى علماء الوقت لأنهم عندهم جهال بالله تعالى وهم عند أنفسهم وعند الجاهلين علماء]

Ve baʿzu'l-ʿārifīn demiş ki "Abdālların aʿyun-i cumhūrdan istitār ve etrāf-ı arzda inkıtāʿları ancak ʿulemā-i vakte nazar etmeğe tākat getiremediklerindendir, çünkü onların ʿindlerinde onlar zāt-ı zü'l-celāle cühhāldirler ve ʿulemā-i vakt ise kendi nefslerinde ve cehele-i nās ʿindinde

zāt-ı zü'l-celāle ᶜālimlerdir."

[قال سهل التستري رضي الله عنه [226] إن من أعظم المعاصي الجهل بالجهل والنظر إلى العامة واستماع كلام أهل الغفلة وكل عالم خاض في الدنيا فلا ينبغي أن يصغي إلى قوله بل ينبغي أن يتهم في كل ما يقول لأن كل إنسان يخوض فيما أحب ويدفع ما لا يوافق محبوبه ولذلك قال الله عز وجل ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾]

Sehl-i Tüsterī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Cehlin cehli aᶜzam-ı meᶜāsīdendir, yaᶜnī cāhil olmak aᶜzam-ı meᶜāsīdendir ve ᶜāmmeye nazar edip ehl-i gafletin kelāmını istimāᶜ ve kabūl etmek dahi aᶜzam-ı meᶜāsīdendir." Dünyāya "ḫāʾiḍ olan her bir ᶜālimin kavline isgā etmemek gerek, belki onun her bir sözünde onu müttehem tutmak gerektir, zīrā ki her bir insān kendi sevdiği şeyde yüzer gezer ve sevgilisine muvāfık gelmeyen nesneyi defᶜ eder, onun için zāt-ı zü'l-celāl ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾[458] buyurmuştur. Bu nass-ı ᶜālī sūre-i Kehf'in yirmi yedinci āyetindendir ki hulāsa-i meʾāl-i nass-ı ᶜālīsi: "Ve kalbiniz bizim zikrimizden igfāl edip hevāsına tābiᶜ olan kimseye itāᶜat etme, onun emri tebeh ve zāyiᶜ oldu."

Denildi ki ᶜUyeyne b. Hısn ve Akraᶜ b. Hābis ve emsāli peygamber ᶜaleyhi's-selāma: "Yā Resūlallāh, biz eşref-i ᶜArabdanız. Yanında fakīr müslümānlar oturuyorlar, onların esvābının rāyihaları bizi müteʾezzī eder. Onları senin nezdinden tebᶜīd veyāhūd onlar için bir meclis-i āher etsen, biz huzūrunuza gelip taᶜlīm-i ahkām edip biz ve bizimle sāir kimseler īmāna gelirlerdi" dediler. Bināen ᶜaleyh bu āyet-i kerīme nāzil oldu.

[والعوام العصاة أسعد حالا من الجهال بطريق الدين المعتقدين أنهم من العلماء لأن العامي العاصي معترف بتقصيره فيستغفر ويتوب وهذا الجاهل الظان أنه عالم فإنما هو مشتغل به من العلوم التي هي وسائله إلى الدنيا عن سلوك طريق الدين فلا يتوب ولا يستغفر بل لا يزال مستمرا عليه إلى الموت وإذ غلب هذا على أكثر

458 "Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme." el-Kehf, 18/28.

الناس إلا من عصمه الله تعالى وانقطع الطمع من إصلاحهم فالأسلم لذي الدين المحتاط العزلة والانفراد عنهم كما سيأتي في كتاب العزلة بيانه إن شاء الله تعالى]

Ve ᶜavāmm-ı ᶜusāt hāli, tarīk-i dīne cāhil ve iᶜtikādında kendini ᶜālim zuᶜm eden zevāttan daha ziyāde saᶜīddir, çünkü ᶜāmmī-i ᶜāsī kendi taksīrine muᶜterif olup hemīşe tevbe ve istigfār eder ve nefsini ᶜālim zann eden nādān ancak vesīle-i dünyā olan ᶜulūma iştigāl ile tarīk-i dīn ᶜulūmuna sülūk etmekten geri kalıp ne tevbe ve ne de istigfār eder ve ile'l-vefāt bu hāl üzerine müstemirr olmaktan zāil olmaz. Ve çün bu hāl ekser-i nāsa galebe eder, meger ki ᶜismet-i ilāhiyye ile maᶜsūm olan ādem. Ve o dahi az kalır da ıslāhlarından tamaᶜ munkatıᶜ olur. Muḥṭāt olan dīndāra eslem-i tarīk odur ki bāb-ı ᶜuzlette vārid olacak beyān mūcebince ᶜuzlet ve inzivā ve infirādı ihtiyār ede, yaᶜnī muhālatalarından tebāᶜud ve ihtirāz ede.

[ولذلك كتب يوسف بن أسباط إلى حذيفة المرعشي ما ظنك بمن بقي لا يجد أحدا يذكر الله تعالى معه إلا كان آثما أو كانت مذاكرته معصية وذلك أنه لا يجد أهله]

Ve onun için Yūsuf b. Esbāt, Huzeyfe el-Marᶜaşī'ye bir kitāb yazmış ki "Müzākeresi maᶜsiyet veyāhūd bāᶜis-i i̱sm olur ādemlerden gayrı onunla müzākere-i ᶜilm olacak bir ādemi bulamayanın hakkında senin zannın nedir, zīrā ki ehlini bulamaz?"

[ولقد صدق فإن مخالطة الناس لا تنفك عن غيبة أو سماع غيبة أو سكوت على منكر]

Ve bu kitābetinde sādıktır, zīrā ki muhālata-i nās gıybet veyā semāᶜ-ı gıybet veyāhūd bir münkerin üzerine sükūt etmekten hālī ve münfekk olmaz.

[وأن أحسن أحواله أن يفيد علما أو يستفيده ولو تأمل هذا المسكين وعلم أن إفادته لا تخلو عن شوائب الرياء وطلب الجمع والرياسة علم أن المستفيد إنما يريد أن يجعل ذلك آلة إلى طلب الدنيا ووسيلة إلى الشر فيكون هو معينا له على ذلك وردءا وظهيرا ومهيئا لأسبابه كالذي يبيع السيف من قطاع الطريق فالعلم كالسيف وصلاحه للخير كصلاح السيف للغزو ولذلك لا يرخص له في البيع ممن يعلم بقرائن أحواله أنه يريد الاستعانة على قطع الطريق]

Ve ᶜālimin ahsen-i ahvāli ise yā müfīd ola veyāhūd müstefīd ola. Ve bu miskīn teᵓemmül edip bilse ki onun ifādesi şevāyib-i riyā ve taleb-i cemᶜ ü riyāsetten hālī olamaz. Bilir ki müstefīd dahi o ifādesi taleb-i dünyāya ālet ve şerre vesīlet etmek ister ki bu sūrette o maᶜsiyet üzerine onun muᶜīn ve melceᵓ ve zahīri olup ona esbābı tehyiᵓe etmiş olacaktır ki kuttāᶜ-ı tarīka kılıcı beyᶜ eder gibi olacaktır, zīrā hayra salāhiyyeti hasebiyle ᶜilm dahi kılıç gibidir, nitekim kılıç gazāya sālih olur ve onun için bir ādemin karāyin-i hāliyesiyle katᶜ-ı tarīk istiᶜānesi için kılıç iştirāsına talebi anlaşıldığı hālde o kimseden kılıç satmağa ruhsat verilmez. Yaᶜnī karāyin-i hāliye ile katᶜ-ı tarīk edeceği melhūz bulunan ādemden beyᶜ-i seyfe mesāg-ı şerᶜī olmadığı gibi, ᶜilmi ālet-i dünyā ve vesīle-i şerr ittihāz edecek ādeme dahi taᶜlīmi cāiz olmaz demektir.

[فهذه اثنتا عشرة علامة من علامات علماء الآخرة تجمع كل واحدة منها جملة من أخلاق علماء السلف فكن أحد رجلين إما متصفا بهذه الصفات أو معترفا بالتقصير مع الإقرار به وإياك وأن تكون الثالث فتلبس على نفسك بأن بدلت آلة الدنيا بالدين وتشبه سيرة البطالين بسيرة العلماء الراسخين وتلتحق بجهلك وإنكارك بزمرة الهالكين الآيسين نعوذ بالله من خدع الشيطان فبها هلك الجمهور فنسأل الله تعالى أن يجعلنا ممن لا تغره الحياة الدنيا ولا يغره بالله الغرور]

İşte ᶜulemā-i āhiret ᶜalāmātından bunlar on iki ᶜalāmettir ki her biri selef-i sālihīn ve ᶜulemā-i rāsihīn ahlāk-ı hamīdelerinden cümle-i ahlāka müştemil ve cāmiᶜdir. Sen dahi iki ādemin birisi ol ki yā bu sıfāt ile muttasıf ol veyāhūd ᶜavāmm gibi taksīre mukırr ve muᶜterif ol, sakın sālis gibi olmayasın ki ᶜilmi daᶜvā edip de bu sıfāt-ı rediyye ile muttasıf olursun! Yaᶜnī kendi nefsin üzerine mültebis olup bu sūretle ālet-i dünyāya dīni değiştirmeyesin ve edecek olur da siyer-i battālīni siyer-i ᶜulemā-i rāsihīne benzetir isen kendi cehl ve inkārınla kendini zümre-i hālikīn ü āyisīne ilhāk etmiş olursun. Biz "ıdaᶜ-ı şeyātīnden Allāh'a sığındık ki o hudᶜalarda cumhūr hālik olmuştur. Zāt-ı zü'l-celālden dileriz ki bizi hayāt-ı dünyā ile magrūr olanlardan etmesin ve zāt-ı zü'l-celāl öyle gurūr ile magrūr olan ādemlerden etmesin. [227]

el-Bābu's-Sābiᶜ fi'l-ᶜAkli ve Şerefihi ve Hakīkatihi ve Aksāmihi

[الباب السابع في العقل وشرفه وحقيقته وأقسامه]

Yedinci Bāb ᶜAkl ile Şeref ve Hakīkat Aksāmı Beyānındadır

Beyānu Şerefi'l-ᶜAkl

[بيان شرف العقل]

[اعلم أن هذا مما لا يحتاج إلى تكلف في إظهاره لا سيما وقد ظهر شرف العلم من قبل العقل والعقل منبع العلم ومطلعه وأساسه والعلم يجري منه مجرى الثمرة من الشجرة والنور من الشمس والرؤية من العين]

Ey tālib-i saᶜādet-i sermediyye, bil ve āgāh ol ki şeref-i ᶜaklın izhārı tekellüfe muhtāc olan mevāddan değildir, lā-siyyemā ki şeref-i ᶜilm kıbel-i ᶜakldan zāhir olmuştur, yaᶜnī istiᶜmāl-i nazar ve ityān-ı edille vü berāhīn ᶜaklın şerefi izhārı teklīfine muhtāc değildir, zīrā ki ᶜālimin zāhir olan şerefi kıbel-i ᶜakldandır, çünkü ᶜakl menbaᶜ-ı ᶜilm olup ve hem dahi onun matlaᶜ ve esās ve temelidir. Ondan mecrāsı semerenin şecereden ve nūr güneşten ve rüʾyet gözden mecrāları gibidir.

Yaᶜnī ᶜilm semere ve ᶜakl ona şecere gibidir veyāhūd ᶜilm nūr ve ᶜakl ona kurs-ı āfitāb gibidir veyā ᶜilm görmek ve ᶜakl ona dīde ve çeşm gibidir ki şeceresiz semere ve kurs-ı āfitābsız nūr ve dīdesiz rüʾyet olmadığı gibi, ᶜaklsız dahi ᶜilm olmaz. Ve şerefi böyle müsellem ve bunca edille ile fazlı sābit olan ᶜilme ᶜakl bir asl ve esās olunca ᶜaklın ne derecede fazl ve şerefi olduğu elbette maᶜlūm olur demektir.

[فكيف لا يشرف ما هو وسيلة السعادة في الدنيا والآخرة أو كيف يستراب فيه والبهيمة مع قصور تمييزها تحتشم العقل حتى إن أعظم البهائم بدنا وأشدها ضراوة وأقواها سطوة إذا رأى صورة الإنسان احتشمه وهابه لشعوره باستيلائه عليه لما خص به من إدراك الحيل]

Ve vesīle-i saᶜādet-i dünyā vü āhiret nice şerīf olmaz ve onda nice reyb yā şekk ve şübhe olabilir o hāl ile ki kusūr-ı temyīz ile maᶜan behīme bile ᶜaklı ihtişām eder, hattā kāffe-i behāimden bedeni en ziyādece

ᶜazīm ve cümleden en ziyāde ᶜādeti şedīd ve satveti akvā olan behīme bir insān sūreti görse idrāk-i ḥayl ile, muhtass bulunduğu hāssıyyet ile ona müstevlī olacağını idrāk ve şuᶜūr eder de ondan mehābet ahzıyla onu muhteşem tutar.

[ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "اَلشَّيْخُ فِي قَومِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ" وليس ذلك لكثرة ماله ولا لكبر شخصه ولا لزيادة قوته بل لزيادة تجربته التي هي ثمرة عقله]

Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلشَّيخُ فِي قَومِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ"[459] buyurdu ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "Kendi kavminde kebīrü's-sinn olan şeyh-i sāl-horde ümmetinde nebiyy-i zī-şān gibidir."

Musannif-i merhūm buyurur ki onun bu menzilesi onun kesret-i māl veyā kiber-i şahs veyā ziyādet-i kuvvetinden değildir, belki onun semere-i ᶜaklı olan tecribesinin ziyādeliğindendir.

[ولذلك ترى الأتراك والأكراد وأجلاف العرب وسائر الخلق مع قرب منزلتهم من رتبة البهائم يوقرون المشايخ بالطبع]

Ve onun için Etrāk ve Ekrād ile eclāf-ı ᶜArab ve sāir mahlūkāt rütbeten behāimden kurb-ı menziletleriyle berāber tabᶜan kendi meşāyıh ve pīrānlarını tevkīr edegelmekte bulunduklarını görürsün.

[ولذلك حين قصد كثير من المعاندين قتل رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما وقعت أعينهم عليه واكتحلوا بغرته الكريمة هابوه وتراءى لهم ما كان يتلألأ على ديباجة وجهه من نور النبوة وإن كان ذلك باطنا في نفسه بطون العقل]

Ve dahi onun için gürūh-ı enbūh-i muᶜānidīnin ekseri ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin katlini kasd ettikleri vaktte onların gözleri zāt-ı mukaddes-sıfātına düşüp onun gurre-i kerīmesiyle gözleri sürmelenince ondan mehābet ettiler de nūr-ı nübüvvetten dībāce-i vech-i kerīmi üzere müteleʾliʾ olan nūr onlara göründü, velev ki o nūr fī nefsihi butūn-ı ᶜakl gibi mestūr ve bātındır.

[وإنما القصد أن نورد ما وردت به الأخبار والآيات في ذكر شرفه وقد سماه الله

---

459 *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/412, no: 609; *Keşfu'l-Hafā*, 2/18, no: 1576. Hadis olmadığı belirtilmiştir.

نورا في قوله تعالى ﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ﴾ وسمى العلم المستفاد منه روحا ووحيا وحياة فقال تعالى ﴿وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا﴾ وقال سبحانه ﴿أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ وحيث ذكر النور والظلمة أراد به العلم والجهل كقوله ﴿يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾]

Ve bizim burada zikr-i şerefinden murādımız ancak şerefi zikrinde vārid olan ahbār ve āyātın īrādıdır. Ve āyāt ise onu zāt-ı zü'l-celāl nūr tesmiye edip buyurmuş ki[460] ﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ﴾ Bu āyet sūre-i Nūr'un otuz beşinci āyetidir.

Tefsīrinde denilmiş ki lafz-ı Nūr esmā-i hüsnādan olmakla ᶜAynī tefsīr etmiş ve sāhib-i *Keşşāf* "semāvāt ve arzda olan nūrun sāhibidir" demiş, yaᶜnī semāvātı melāike-i mukarrebīn ve arzı enbiyā-i mürselīn ile tenvīr etmiştir demek ola veyāhūd semāvāt ve arz ehli onun nūruyla Hakk'a ihtidā eder. Kalb-i müᵓminde onun nūrunun meseli kandīlde olan çerāg ki o çerāg kandīlde olup o kandīl Müşterī ve Zühre yıldızı gibi müşaᶜşaᶜ iken zeytūn ağacının zeytinden yakılır ki o ağaç ne şarkī ve ne garbīdir, belki vasat-ı ᶜālem-i sahrā-yı vāsiᶜa-yı maᶜmūrededir, şāyed Şām ola. O ağacın zeytine āteş dokunmaksızın kemāl-i safvetinden yakīndir ki çerāg-āsā ziyā vere. Bunun ziyāsı ve çerāgın nūru ve kandīlin letāfeti nūrun ᶜalā-nūrdur. Allāh taᶜālā nūru maᶜrifetiyle dilediğini rāh-ı hakka hidāyet eder. Allāh taᶜālā nās için ihsās olunacak meseller darb eder ki hidāyeti hiss edeler. Allāh taᶜālā maᶜkūl ve mahsūs, zāhir ve bātından her şeyi ᶜalīmdir. Bu āyet-i kerīmede müfessirīn rahimehumullāhın gāyet tavīl ve ᶜamīk tefsīr ve beyānları olup ve burada mahall-i zikri görünmediğinden yalnız bu kadarca beyān üzerine iktisād olundu.

Ve dahi ᶜakldan müstefād olan ᶜilme rūh ve vahy ve hayāt tesmiye etmiştir ki buyurdu ki[461] ﴿وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا﴾ ki hāsıl-ı lafz-ı şerīfleri "Ve öylece olarak bizim emrimizden bir rūhu sana vahy

---

460 "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili bir kandil gibidir." en-Nūr, 24/35.

461 "İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik." eş-Şūrā, 42/52.

ettik." Ve bu fermānından mefhūm olur ki emrden vahy olunan rūh ancak ᶜilmdir.

Ve dahi ﴿أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾[462] buyurmuştur ki hulāsa-i tefsīri "Eyā şol kimse ki küfr ile meyyit mesābesinde iken onu biz ihyā ve onun için nūr-ı maᶜrifet iᶜtā eyledik ki nās beyninde hakkı bātıldan fark ederek yürüye, o kimse gibi midir ki şirk zulumātında olup ondan hurūca imkānı olmaya. İşte müʾmine īmānı nūr ve zīnet [228] olduğu gibi, kāfirlere ᶜibādet-i asnām ᶜamelleri tezyīn olundu."

Bu āyet sūre-i Enᶜām'ın yüz yirmi ikinci āyeti olup sebeb-i nüzūlde denildi ki Ebū Cehl ᶜaleyhi'l-laᶜnet, Hazret-i ᶜaleyhi's-selāma bī-edebāne hareket etmekle o vaktte Hamza b. Abdulmuttalib henüz İslām'a gelmemişti, Ebū Cehl'in bu hareket-i nā-bercāsını işittikte elinde olan kavs ile Ebū Cehl'in üzerine hücūm eyledi. Ebū Cehl: "Muhammed bize neler eder, ālihemize söver ve babalarımızın dīnine dahl eder ve bize sefāhet ᶜazv eder" dedi. Hamza: "Sizin sefāhetiniz hadden ziyādedir ki taştan putlara taparsınız" diye şehādeteyn kelimesini getirip İslām'a geldi.

Ve netīce-i bahsimiz zāt-ı zü'l-celāl Kurʾān'da her nerede ki nūr ve zulmeti zikretti, ondan ᶜilm ve cehli murād buyurmuştur ki nūrdan ᶜilm ve zulmetten cehl murād buyrulmuş, meselā ﴿يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾[463] buyurduğu gibi ki tefsīri "Onları cehlden ᶜilme çıkarır" demektir. Ve maᶜlūmdur ki ᶜilm ᶜaklın semeresidir ve ᶜilme olan medh ve senā aslı olduğu haysiyyetle ᶜakla hāsıl olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْقِلُوا عَنْ رَبِّكُمْ وَتَوَاصَوْا بِالْعَقْلِ تَعْرِفُوا مَا أُمِرْتُمْ بِهِ وَمَا نُهِيتُمْ عَنْهُ وَاعْلَمُوا أَنَّهُ يُنْجِدُكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ الْعَاقِلَ مَنْ أَطَاعَ اللّٰهَ وَإِنْ كَانَ دَمِيمَ الْمَنْظَرِ حَقِيرَ الْخَطَرِ دَنِيءَ الْمَنْزِلَةِ رَثَّ الْهَيْئَةِ وَأَنَّ الْجَاهِلَ مَنْ عَصَى اللّٰهَ تَعَالَى وَإِنْ كَانَ جَمِيلَ الْمَنْظَرِ عَظِيمَ الْخَطَرِ شَرِيفَ الْمَنْزِلَةِ حَسَنَ الْهَيْئَةِ فَصِيحًا نَطُوقًا فَالْقِرَدَةُ وَالْخَنَازِيرُ أَعْقَلُ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالَى مِمَّنْ عَصَاهُ وَلَا تَغْتَرُّوا بِتَعْظِيمِ

462 "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu" el-Enᶜām, 6/122.

463 "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır." el-Bakara, 2/257.

أَهْلِ الدُّنْيَا إِيَّاكُمْ فَإِنَّهُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْقِلُوا"[464] ilh. el-hadīs buyurdu ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Yā eyyühe'n-nās, siz zāt-ı zü'l-celālden ᶜaklı dileyip ᶜākıl olunuz ve hem dahi yekdīgerinize ᶜakl ile sipāriş edip tavsiye ediniz, zīrā ki meᵓmūrun bih olduğunuz evāmir ve menhiyyün anh bulunduğunuz menāhīyi ᶜakl ile bileceksiz. Ve zāt-ı zü'l-celāl katında dahi sizi bezetip zīnetlendirir. Ve biliniz ki kim ki zāt-ı zü'l-celāle itāᶜat eder, ᶜākıl odur velev ki o kimse manzarı zemīm ve kadri hor ve menzilesi dūn ve heyᵓeti ᶜatīḳ ve mersūs ola. Ve ᶜale't-tahkīk cāhil ve nādān o kimsedir ki zāt-ı zü'l-celāle ᶜisyān eder, velev ki o kimse zāten cemīlü'l-manzar, ᶜazīmü'l-hatar, şerīfü'l-menzilet, natūk ve fasīh ve hasenü'l-heyᵓe olsa, zīrā ki zāt-ı zü'l-celāl ᶜindinde hanāzīr ve ḳırede onu isyān eden kesāndan daha ziyāde ᶜakllıdır. Siz ehl-i dünyānın size vākiᶜ olan taᶜzīmleriyle aldanıp magrūr olmayasız, zīrā ki onlar zümre-i hāsirīndendirler."

[وقال صلى الله عليه وسلم "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ فَقَالَ لَهُ : أَقْبِلْ، فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ : أَدْبِرْ، فَأَدْبَرَ ثُمَّ قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ : وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا خَلَقْت خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيَّ مِنْكَ بِكَ آخُذُ وَبِكَ أُعْطِي وَبِكَ أُثِيبُ وَبِك أُعَاقِبُ"]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ"[465] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hāsıl-ı meᵓāl-i ᶜālīsi: "Mükevvenāt-ı kevniyyeden zāt-ı zü'l-celāl en evvel yaratıp halk ettiği mahlūk ᶜakldır. Halk olunduktan sonra ona "ileri gel diye hitāb-ı ᶜizzet geldikte ileriye geldi ve geriye git diye ona be-tekrār emr ve fermān sādır olunca yine geriye çekildi. Sonra zāt-ı zü'l-celāl buyurdu ki: 'Benim ᶜizzet ve celālim hakkı için benim ᶜindimde senden ekrem bir halkı halk etmedim; seninle alır ve seninle veririm ve seninle sevāb veririm ve seninle muᶜākabe ederim."

[فإن قلت فهذا العقل إن كان عرضا فكيف خلق قبل الأجسام وإن كان جوهرا

464 *Musnedu'l-Hāris*, 2/806, no: 825. Kritiği için bkz. *İthāf*, 1/452.

465 *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 7/318; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/190, no: 7241.

فكيف يكون جوهر قائما بنفسه ولا يتحيز فاعلم أن هذا من علم المكاشفة فلا يليق ذكره بعلم المعاملة وغرضنا الآن ذكر علوم المعاملة]

Ve eger sen bu ᶜakl ᶜaraz ise ecsāmdan evvel nice halk oldu ve cevher ise bilā-tahayyüz nefsi ile nice kāim olur dersen bunu dahi böylece bil ki bu ᶜilm ᶜilm-i mükāşefeden olup ᶜilm-i muᶜāmele ile zikri lāyık değildir, hālbuki bizim garazımız zikr-i ᶜulūm-ı muᶜāmeledir.

[وعن أنس رضي الله عنه قال : أَثْنَى قَوْمٌ عَلَى رَجُلٍ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَالَغُوا، قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ '' كَيْفَ عَقْلُ الرَّجُلِ؟'' قَالُوا نُخْبِرُكَ عَنِ اجْتِهَادِهِ فِي الْعِبَادَةِ وَأَصْنَافِ الْخَيْرِ وَتَسْأَلُنَا عَنْ عَقْلِهِ؟ فقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ''إِنَّ الأَحْمَقَ يُصِيبُ بِجَهْلِهِ أَكْثَرَ مِنْ فُجُورِ الْفَاجِرِ وَإِنَّمَا يَرْتَفِعُ الْعِبَادُ غَدًا فِي الدَّرَجَاتِ الزُّلْفَى مِنْ رَبِّهِمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ''[466]]

Ve Hazret-i Enes b. Mālik'in üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ᶜindinde bir kavm bir ādemin hakkında pek çok senā edip medhinde mübālaga ettiklerinde ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "O ādemin ᶜaklı nicedir?" diye sormuş. Ve kavm: "Biz ᶜibādātta olan ictihād ve sunūf-ı hayrda olan cidd ve mesāᶜīsi üzerine sana haber veririz, sen hālā onun ᶜaklı üzerine bizden suᵓāl edersin" dediklerinde, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: ''إِنَّ الأَحْمَقَ يُصِيبُ بِجَهْلِهِ أَكْثَرَ مِنْ فُجُورِ الْفَاجِرِ وَإِنَّمَا يَرْتَفِعُ الْعِبَادُ غَدًا فِي الدَّرَجَاتِ الزُّلْفَى مِنْ رَبِّهِمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ'' buyurdu ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "ᶜAle't-tahkīk fücūr-ı fācirden ziyāde ve ekser olarak merd-i cāhil zenb ve günāhı isābet eder. Yarın derecāt-ı cennātta kurb-ı Bārī'ye ᶜibādın makām ve menzileleri ancak ᶜakllarına göre yüce ve mürtefiᶜ olur."

[وعن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ''مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ مِثْلَ فَضْلِ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى وَيَرُدُّهُ عَنْ رَدًى وَمَا تَمَّ إِيمَانُ عَبْدٍ وَلَا اسْتَقَامَ دِينُهُ حَتَّى يَكْمُلَ عَقْلُهُ'']

Ve Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz

466 *el-ᶜAkl ve Fazluhu*, 1/28, no: 10; *Musnedu'l-Hāris*, 2/802, no: 814.

"مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ"[467] ilh. el-hadīs buyurmuş ki hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Hidāyete sāhibini daᶜvet ve onu redā ve helāktan [229] redd eden fazl-ı ᶜakl gibi insān başka bir fazla müktesib olamaz. Ve ᶜaklı tāmm ve kāmil olmadıkça bir ᶜabdin īmānı tāmm ve dīni müstakīm olamaz."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَلَا يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَمَّ إِيمَانُهُ وَأَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ إِبْلِيسَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ"[468] ilh. el-hadīs buyurdu. Ve hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk hüsn-i hulku ile ādem sāim ve kāimin derecelerine yetişir ve ᶜaklı tāmm ve kāmil olmayınca hüsn-i hulku dahi tamām olmaz ki hüsn-i hulku tamām olduğu vaktte īmānı dahi tamām olur ve rabbisine itāᶜat ve ᶜadüvvü olan İblīs'e ᶜisyān eder."

[وعن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لِكُلِّ شَيْءٍ دِعَامَةٌ وَدِعَامَةُ الْمُؤْمِنِ عَقْلُهُ فَبِقَدْرِ عَقْلِهِ تَكُونُ عِبَادَتُهُ أَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ الْفُجَّارِ فِي النَّارِ" ﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾]

Ve dahi Ebī Saᶜīd el-Hudrī üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لِكُلِّ شَيْءٍ دِعَامَةٌ وَدِعَامَةُ الْمُؤْمِنِ عَقْلُهُ فَبِقَدْرِ عَقْلِهِ تَكُونُ عِبَادَتُهُ أَمَا سَمِعْتُمْ قَوْلَ الْفُجَّارِ فِي النَّارِ"[469] buyurdu. Ve hulāsa-i meᵓāl-i münīfi: "Her bir şeyin diᶜāmesi vardır ve merd-i müᵓminin diᶜāmesi ᶜaklıdır ki ᶜibādeti dahi ᶜaklı kadarıncadır. Āteşte füccārın sözlerini işitmediniz mi ki ﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾[470] diyecekler. Bu makālelerini zāt-ı zü'l-celāl sūre-i Mülk'ün onuncu āyetinde hikāye ve ihbār etmiştir. Ve āyet-i mezkūrenin tefsīri ise "Nār-ı cehen-

---

467 *Musnedu'l-Hāris*, 2/801, no: 813; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/79, no: 4726; *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 2/5, no 676; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 6/367, no: 4338.

468 Tirmizī, el-Birr ve's-Sıla, 62, no: 2003; *Musnedu'l-Hāris*, 2/811, no: 835.

469 *Musnedu'l-Hāris*, 2/813, no: 840; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 2/233, no: 1587, küçük farklar ile.

470 "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık." el-Mülk, 67/10.

nemde kefere-i fecere diyeler ki eger biz dünyāda resūllerin kelāmını işitip veyāhūd tefekkür ve taʿakkul edip kabūl edeydik, ehl-i cehennem olmazdık."

Ve "diʿāmet" lügatte hāne ve çadırın ʿamūduna ve kavmin ulusuna gelmiştir ve bi-hasebi'l-karīne ve'l-makām ondan ʿamūd maʿnāsı murād buyurulmuştur, tarīk-i istiʿāre üzere vārid olmuştur.

[وعن عمر رضي الله عنه أنّه قال لتميم الدّاري: مَا السُّؤْدَدُ فِيكُمْ؟ قال: الْعَقْلُ، قال: صَدَقْتَ، سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا سَأَلْتُكَ فَقَالَ كَمَا قُلْتَ ثُمَّ قَالَ: " سَأَلْتُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا السُّؤْدَدُ؟ فَقَالَ: الْعَقْلُ"[471]]

Ve Hazret-i ʿÖmer b. el-Hattāb üzerine mervī bulunan hadīste Hazret-i ʿÖmer, Temīm-i Dārī'ye "Sizde sūded nedir?" diye suʾāl ettikte, Temīm: "ʿakldır" dedi. Hazret-i ʿÖmer "Sādıksın, doğru dedin. Ben dahi senden suʾāl ettiğim gibi ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden suʾāl ettiğim vaktte o dahi senin söylediğin gibi bana söyledi, sonra buyurdu ki "Cebrāil ʿaleyhi's-selāmdan "مَا السُّودَدُ" diye suʾāl ettiğimde, o dahi bana ʿakldır dedi.

"Sūded" lügatte ulu ve ʿazīm ve kebīr-i kavme ıtlāk olunmuştur ki bu maʿnāya nazaran ʿakl sıfāt-ı insāniyyenin ulusu ve efendisi ve kebīridir demek olur.

[وعن البراء بن عازب رضي الله عنه قال كثرت المسائل يوما على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مَطِيَّةً وَمَطِيَّةُ الْمَرْءِ الْعَقْلُ وَأَحْسَنُكُمْ دَلَالَةً وَمَعْرِفَةً بِالْحُجَّةِ أَفْضَلُكُمْ عَقْلًا"]

Ve Berāʾ b. ʿĀzib radiyallāhu ʿanhü demiş ki "Bir gün ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine suʾāller çoklaşıp tekessür etti ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مَطِيَّةً وَمَطِيَّةُ الْمَرْءِ الْعَقْلُ وَأَحْسَنُكُمْ دَلَالَةً وَمَعْرِفَةً بِالْحُجَّةِ أَفْضَلُكُمْ عَقْلًا"[472] ki hulāsa-i meʾāl-i şerīfi: "Yā eyyühe'n-nās, her bir şeyin bir maṭiyyesi ve merkūbu vardır ve insānın merkūb ve maṭiyyesi ʿaklıdır. Ve sizin huccet ve burhāna delāletçe en ziyāde güzeliniz ʿaklca sizin en ziyāde

---

471 *Musnedu'l-Hāris*, 2/812, no: 838.

472 *Musnedu'l-Hāris*, 2/801, no: 811.

efdalinizdir." Yaᶜnī her kim ki onun ᶜaklı tām ve pek ziyāde fāzıl ise o kimse cümleden ziyāde huccete ve burhāna maᶜrifet ve hüsn-i delāleti vardır demektir.

[عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَةِ أُحُدٍ سَمِعَ النَّاسَ يَقُولُونَ [كَانَ] فُلَانٌ أَشْجَعَ مِنْ فُلَانٍ وَفُلَانٌ أَبْلَى مَا لَمْ يُبْلِ فُلانٌ وَنَحْوَ هَذَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا هَذَا فَلَا عِلْمَ لَكُمْ بِهِ" قَالُوا: وَكَيْفَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : "إِنَّهُمْ قَاتَلُوا عَلَى قَدْرِ مَا قَسَّمَ اللّٰهُ لَهُمْ مِنَ الْعَقْلِ وَكَانَت نُصْرَتُهُمْ وَنِيَّتُهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ فَأُصِيبَ مِنْهُمْ مَنْ أُصِيبَ عَلَى مَنَازِلَ شَتَّى فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ اقْتَسَمُوا الْمَنَازِلَ عَلَى قَدْرِ نِيَّاتِهِمْ وَعُقُولِهِمْ"[473]]

Ve Hazret-i Ebī Hüreyre radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz gazve-i Uhud'dan rücūᶜ ve ᶜavdetinde nāstan işitti ki fülān ādem fülān ādemden daha ziyāde şecīᶜ idi ve fülān ādem mübtelā olmadığı bir belā ile fülān ādem mübtelā oldu derler. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi "أَمَّا هَذَا فَلَا عِلْمَ لَكُمْ بِهِ" buyurdu, yaᶜnī "Bu keyfiyyet ise siz bunu bilmezsiniz ki bununla sizin bir ᶜilminiz yoktur." Ve onlar: "Yā Resūlallāh, ya o nicedir?" diye sorunca, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "إِنَّهُمْ قَاتَلُوا عَلَى قَدْرِ مَا قَسَّمَ اللّٰهُ لَهُمْ مِنَ الْعَقْلِ وَكَانَتْ نُصْرَتُهُمْ وَنِيَّتُهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ فَأُصِيبَ مِنْهُمْ مَنْ أُصِيبَ عَلَى مَنَازِلَ شَتَّى فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ اقْتَسَمُوا الْمَنَازِلَ عَلَى قَدْرِ نِيَّاتِهِمْ وَعُقُولِهِمْ" buyurdu ki hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "Tahkīken onlar zāt-ı zü'l-celāl ᶜakldan kendilerine kısmet ettiği mikdāra göre mukātele ve gavgā ettiler. Ve nusretleri dahi onların niyyet ve ᶜukūlleri mikdārınca idi ki menāzil-i müteᶜaddide vü müteferrika üzere musāb olmuş olan ādemleri musāb oldular ve yevm-i kıyāmet olunca niyyāt ve ᶜukūlleri mikdārına göre beynlerinde menāzili iktisām ederler."

[عن البراء بن عازب أنّه صلى الله عليه وسلم قال "جَدَّ الْمَلَائِكَةُ وَاجْتَهَدُوا فِي طَاعَةِ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِالْعَقْلِ وَجَدَّ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ بَنِي آدَمَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ فَأَعْلَمُهُمْ بِطَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ أَوْفَرُهُمْ عَقْلًا"]

Ve dahi Berāᵓ b. ᶜĀzib'in üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki

473 *Musnedu'l-Hāris*, 2/802, no: 815.

ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ''جَـدَّ الْمَلَائِكَـةُ''[474] ilh. el-hadīs ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "Zāt-ı zü'l-celālin tāᶜatinde melāike-i kirām ᶜakl ile cidd ve cehd ettiler ve benī-ādemden zümre-i müᵓminīn dahi ᶜukūlleri kadrince cidd eylediler, kaldı ki tāᶜat-ı ilāhiyyeye en ziyāde ᶜamel edicileri ancak onların en çok ziyāde ᶜakllı olanlarıdır." Yaᶜnī her kim ki ᶜaklı evfer ve ekserdir, onun tāᶜati dahi evfer ve ekserdir demektir.

[وعـن عائشـة رضـي الله عنهـا قالـت: قُلْـتُ يَـا رَسُـولَ اللَّهِ، بِـمَ يَتَفَاضَـلُ النَّـاسُ فِـي الدُّنْيَـا؟ قَـالَ ''بِالْعَقْـلِ'' وَقُلْـتُ وَفِـي الْآخِـرَةِ؟ قَـالَ ''بِالْعَقْـلِ'' قُلْـتُ أَلَيْـسَ إِنَّمَـا يُجْـزَوْنَ بِأَعْمَالِهِـمْ؟ فَقَـالَ صلـى الله عليـه وسـلم ''يَـا عَائِشَـةُ وَهَـلْ عَمِلُـوا إِلَّا بِقَـدْرِ مَـا أَعْطَاهُـمُ الله عَـزَّ وَجَـلَّ مِـنَ الْعَقْـلِ فَبِقَـدْرِ مَـا أُعْطُـوا مِـنَ الْعَقْـلِ كَانَـتْ أَعْمَالُهُـمْ وبِقَـدْرِ مَـا عَمِلُـوا يُجْـزَوْنَ''[475]]

Ve dahi Ümmü'l-müᵓminīn Hazret-i ᶜĀişe-i Sıddīka radiyallāhu ᶜanhā ve ᶜan ebīhānın üzerine mervī bulunan hadīste buyurmuş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize dedim ki "Yā Resūlallāh, ''بِـمَ يَتَفَاضَـلُ النَّـاسُ فِـي الدُّنْيَـا؟'' Yaᶜnī "Dünyāda nās ne ile tefādul ederler ki yekdīgerinden fazlı ne ile ziyāde olur?" Ve o dahi: "ᶜakl ile" buyurdu. Ve ben: "Yā āhirette ne ile tefādul ederler?" diye sorduğumda, yine "ᶜakl ile" buyurdu ki ᶜakl ile tefādul ederler dedi. Ve ben: "Ancak aᶜmālleri mūceblerince mücāzāt olacak değil midirler?" diye bir dahi suᵓāl ettiğimde, o dahi: ''يَـا عَائِشَـةُ وَهَـلْ عَمِلُـوا إِلَّا بِقَـدْرِ مَـا أَعْطَاهُـمُ عَـزَّ وَجَـلَّ مِـنَ الْعَقْـلِ فَبِقَـدْرِ مَـا أُعْطُـوا مِـنَ الْعَقْـلِ كَانَـتْ أَعْمَالُهُـمْ بِقَـدْرِ مَـا عَمِلُـوا يُجْـزَوْنَ'' buyurdu ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Ey ᶜĀişe, zāt-ı zü'l-celāl ᶜakldan onlara verdiği mikdāra göre ᶜamel etmiş değil midir ki ᶜamelleri dahi ancak onların ᶜaklları mikdārıncadır, ziyāde olamaz." Yaᶜnī [230] ᶜakldan onlara verildiği mikdār üzere aᶜmālleri olmuş ve ᶜamelleri mikdārınca mücāzātları olur demektir.

[وعـن ابـن عبّـاس رضـي الله عنهمـا قـال قـال رسـول الله صلّـى الله عليـه وسـلّم ''لِكُلِّ شَـيْءٍ آلَـةٌ وَعُـدَّةٌ وَإِنَّ آلَـةَ الْمُؤْمِـنِ الْعَقْـلُ وَلِكُلِّ شَـيْءٍ مَطِيَّـةٌ وَمَطِيَّـةُ الْمَـرْءِ الْعَقْـلُ وَلِكُلِّ

474 *Musnedu'l-Hāris*, 2/804, no: 819.
475 *Musnedu'l-Hāris*, 2/805, no: 823.

شَيْءٍ دِعَامَةٌ وَدِعَامَةُ الْدِّينِ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ قَوْمٍ غَايَةٌ وَغَايَةُ الْعُبَّادِ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ قَوْمٍ دَاعٍ وَدَاعِي الْعَابِدِينَ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ تَاجِرٍ بِضَاعَةٌ وَبِضَاعَةُ الْمُجْتَهِدِينَ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ قَيِّمٌ وَقَيِّمُ بُيُوتِ الصِّدِّيقِينَ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ خَرَابٍ عِمَارَةٌ وَعِمَارَةُ الْآخِرَةِ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ امْرِئٍ عَقِبٌ يُنْسَبُ إِلَيْهِ وَيُذْكَرُ بِهِ وَعَقِبُ الصِّدِّيقِينَ الَّذِينَ يُنْسَبُونَ إِلَيْهِ وَيُذْكَرُونَ بِهِ الْعَقْلُ وَلِكُلِّ سَفَرٍ فُسْطَاطٌ وَفُسْطَاطُ الْمُؤْمِنِينَ الْعَقْلُ"]

Ve İbn ᶜAbbās radiyallāhu ᶜanhümānın üzerine mervī bulunan hadīste demiş ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لِكُلِّ شَيْءٍ آلَةٌ وَعُدَّةٌ"[476] ilh. el-hadīs buyurdu ki hulāsa-i meᵓāli: "Her bir şey için bir ālet ve ᶜuddet vardır ve ᶜale't-tahkīk müᵓminin āleti ᶜakldır. Ve her bir şeyin bir matiyyesi vardır ve ādemin matiyyesi ᶜakldır. Ve her bir şeyin bir diᶜāmesi yaᶜnī ᶜamūdu vardır ve dīnin ᶜamūdu ᶜakldır. Ve her bir kavmin bir gāyesi vardır ve ᶜubbādın gāyesi ᶜakldır. Ve her bir kavme bir dāᶜī vardır ve ᶜābidīnin dāᶜīsi ᶜakldır. Ve her bir tācirin bir bizāᶜası vardır ve müctehidīnin bizāᶜa ve sermāyesi ᶜakldır. Ve her bir ehl-i hānenin bir kayyım ve müdīr-i umūru vardır ve hānehā-yı sıddīkīnin müdīr-i umūr ve kayyımları ᶜakldır. Ve her bir harābın bir ᶜimāreti vardır ve āhiretin ᶜimāreti ᶜakldır. Ve her bir ferd-i beşerin onunla yād olacak müntesib ve ᶜakibi vardır ve zümre-i sıddīkīn onunla yād olunacakları müntesib ve ᶜakibleri ᶜakldır. Ve her bir seferin bir hayme ve çadırı vardır ve müᵓminlerin hayme ve çergeleri ᶜakldır."

[وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ أَحَبَّ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ نَصَبَ فِي طَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَصَحَ لِعِبَادِهِ وَكَمُلَ عَقْلُهُ وَنَصَحَ نَفْسَهُ فَأَبْصَرَ وَعَمِلَ بِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ فَأَفْلَحَ وَأَنْجَحَ"]

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ أَحَبَّ الْمُؤْمِنِينَ"[477] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hāsıl-ı nazm-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk zāt-ı zü'l-celāle müᵓminlerin en ziyāde mahbūb ve mukarrebleri ancak o kimsedir ki fī tāᶜatillāh yorulup ᶜibādına nasīhat etti ve ᶜaklı tamām ve kāmil olup kendi nefsine dahi nush etti ki basarlı oldu ve eyyām-ı hayātında onunla ᶜamel etmekle zāten felāh ve fevzi bulup āherīne dahi fāide verdi."

---

476 *Musnedu'l-Hāris*, 2/805, no: 824.

477 *Fevāᵓidu Ebī Bekr en-Nasībī*, 1/83, no: 82.

[وقال صلى الله عليه وسلم ''اَتَمُّكُمْ عَقْلا اَشَدُّكُمْ لِلّٰهِ تَعَالَى خَوْفا وَاَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا وَإِنْ كَانَ أَقَلَّكُمْ تَطَوُّعًا'']

Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''اَتَمُّكُمْ عَقْلا''[478] ilh. el-hadīs buyurmuştur ki hulāsa-i meᵓāl-i celīli: "ᶜAklca sizin en ziyāde tamāmınız ancak o kimsedir ki zāt-ı zü'l-celālden havf ve haşyetçe en ziyāde eşedd ve onunla sizi emr ve ondan sizi nehy ettiği umūra nazarca en ziyāde ahsen ve güzelinizdir, velev ki onun tatavvuᶜu sizden az ola."

Beyānu Hakīkati'l-ᶜAkli ve Aksāmihi

[بيان حقيقة العقل وأقسامه]

Hakīkat-i ᶜakl ve aksāmı ise,

[اعلم أن الناس اختلفوا في حد العقل وحقيقته وذهل الأكثرون عن كون هذا الاسم مطلقا على معان مختلفة فصار ذلك سبب اختلافهم والحق الكاشف للغطاء فيه أن العقل اسم يطلق بالاشتراك على أربعة معان كما يطلق اسم العين مثلا على معان عدة وما يجري هذا المجرى فلا ينبغي أن يطلب لجميع أقسامه حد واحد بل يفرد كل قسم بالكشف عنه]

Ey tālib-i ᶜilm ü maᶜrifet, bil ve āgāh ol ki ᶜaklın haddi beyānında beyne'n-nās ihtilāf vākiᶜ olmuştur. Ve sebeb ü menşe-i ihtilāfları odur ki bu ism maᶜānī-i muhtelifeye ıtlāk olunageldiğine ekser-i nāsın gaflet ve nisyānları vākiᶜ olmuştur. Ve onda örtüyü kaldırıp gıtāyı keşf eden hak odur ki ism-i ᶜakl bi'l-iştirāk dört maᶜnāya ıtlāk olunagelmiş, nitekim ism-i ᶜayn ᶜale'l-iştirāk maᶜānī-i müteᶜaddideye ıtlāk olundu. Ve bu mecrāya cārī olan isme cemīᶜ-i aksāmını cāmiᶜ bir hadd-i vāhid taleb olunmamak gerektir, belki her bir kısmın keşfine bir hadd-i mahsūs aranılıp müfreden o kısm üzerine keşf olunur.

[فالأول الوصف الذي يفارق الإنسان به سائر البهائم وهو الذي استعد به لقبول العلوم النظرية وتدبير الصناعات الخفية الفكرية وهو الذي أراده الحارث بن أسد المحاسبي حيث قال في حد العقل إنه غريزة يتهيأ بها إدراك العلوم النظرية وكأنه

478 *Musnedu'l-Hāris*, 2/804, no: 820.

نور يقذف في القلب به يستعد لإدراك الأشياء ولم ينصف من أنكر هذا ورد العقل إلى مجرد العلوم الضرورية فإن الغافل عن العلوم والنائم يسميان عاقلين باعتبار وجود هذه الغريزة فيهما مع فقد العلوم]

Ve binâen ᶜaleyh aksāmını ᶜale'l-infirād zikr edelim:

İşte birincisi odur ki benī-ādem onunla behāimi müfārakat ettiği vasftır. O dahi onunla kabūl-i ᶜulūm-ı nazariyye ve tedbīr-i sınāᶜāt-ı hafiyye-i fikriyyeye müstaᶜid bulunduğu hilkattir ki Hāris b. Esed el-Muhāsibī hadd-i ᶜaklda murād ve kasd ederek īrād ettiği taᶜrīf iktizāsıdır ki haddinde demiş ki "ᶜAkl bir garīze yaᶜnī bir meleke ve tabīᶜattır ki insān idrāk-i ᶜulūm-ı nazariyeye onunla müteheyyiʾ ve müstaᶜid olmuştur, sanki bir nūrdur ki onunla idrāk-i eşyāya müstaᶜid olmak için kalbe kazf ve ilkā olunur. Ve bunu inkār edip ᶜaklı mücerred ᶜulūm-ı zarūriyyeye redd eden zāt insāf etmemiştir, zīrā ki ᶜulūmdan gāfil ve nāim olan kimseler dahi ᶜākıl ᶜadd olunup ᶜākıl tesmiye olunurlar. [231]

[وكما أن الحياة غريزة بها يتهيأ الجسم للحركات الاختيارية والإدراكات الحسية فكذلك العقل غريزة بها تتهيأ بعض الحيوانات للعلوم النظرية ولو جاز أن يسوى بين الإنسان والحمار في الغريزة والإدراكات الحسية فيقال لا فرق بينهما إلا أن الله تعالى بحكم إجراء العادة يخلق في الإنسان علوما وليس يخلقها في الحمار والبهائم لجاز أن يسوى بين الحمار والجماد في الحياة ويقال لا فرق إلا أن الله عز وجل يخلق في الحمار حركات مخصوصة بحكم إجراء العادة فإنه لو قدر الحمار جمادا ميتا لوجب القول بأن كل حركة تشاهد منه فالله سبحانه وتعالى قادر على خلقها فيه على الترتيب المشاهد وكما وجب أن يقال لم يكن مفارقته للجماد في الحركات إلا بغريزة اختصت به عبر عنها بالحياة فكذا مفارقة الإنسان البهيمة في إدراك العلوم النظرية بغريزة يعبر عنها بالعقل وهو كالمرآة التي تفارق غيرها من الأجسام في حكاية الصور والألوان بصفة اختصت بها وهي الصقالة وكذلك العين تفارق الجبهة في صفات وهيئات بها استعدت للرؤية فنسبة هذه الغريزة إلى العلوم كنسبة العين إلى الرؤية ونسبة القرآن والشرع إلى هذه الغريزة في سياقها إلى انكشاف العلوم لها كنسبة نور الشمس إلى البصر فهكذا ينبغي أن تفهم هذه الغريزة]

Ve ecsām-ı beşeriyye onunla harekāt-ı ihtiyāriyye ve idrākāt-ı hissiyyeye müteheyyiʾ bulundukları garīze-i hayāt gibi, baᶜzı hayvānāt

dahi ʿulūm-ı nazariyeye onunla müteheyyiʾ bulundukları garīze ancak ʿakldır, yaʿnī ʿakl dahi bir garīzedir ki garīze-i hayāta benzer demek olur.

Ve insān ile hımār beyninde garīze ve idrākāt-ı hissiyyede tesāvī etmek cāiz olmuş olsaydı ki onlar beyninde bir fark yoktur, illā ki zāt-ı zü'l-celāl be-hükm-i icrāü'l-ʿādet insānda baʿzı ʿulūmu halk eder ki o ʿulūmu hımār ve behāim-i sāirede halk etmez denilir de o kadarca bir fark iʿtibār etmek cāiz olmuş olsaydı hayātta hımār ile cemādāt beyninde dahi tesāvī etmek ki onda bir fark yoktur illā ki zāt-ı zü'l-celāl hımārda be-hükm-i icrāü'l-ʿādet bir harekāt-ı mahsūsa halk eder de o harekeleri cemādda halk etmez diye behāime o kadarca bir fark göstermek cāiz olurdu. Ve mādām ki beyne'l-hımār ve'l-cemād hayātta böyle bir kavl ile müsāvāt etmek cāiz olmaz, kezālik öyle bir kavl ile beyne'l-insān ve'l-hımār o gazīrede müsāvāt etmek dahi cāiz olmaz, zīrā ki hımārı cemād-ı meyyit takdīr olunsa ondan müşāhede olunan her bir hareketin ʿale't-tertībi'l-müşāhed onda halkına zāt-ı zü'l-celāl kādirdir diye söylemek vācib olurdu. Ve nitekim hımārın cemādāta müfārakatları ancak onunla muhtass bulunduğu garīze ki ona hayāt taʿbīr olunan hāssıyyetledir, başka bir şey ile müfārakat etmemiş demesi vācib olur.

Kezālik ʿulūm-ı nazariyyede behāime insānın müfārakatı dahi ancak o garīzedir ki ona ʿakl taʿbīr olunan hāssıyyetledir demek vācib olurdu. Ve o dahi mirʾāt yaʿnī āyīne gibidir ki hikāye-i suver ü elvānda muhtass bulunduğu sıfat-ı ṣaḳālet ü cilā ile āyīne ecsām-ı sāireyi müfārakat ettiği gibi ve kezālik dīdenin rüʾyet için onunla müstaʿid olduğu heyʾāt ve sıfāt ile cebhe ve pīşānīye müfārakat ettiği gibi insān dahi idrāk-i ʿulūm-ı nazariyyede o vechile garīze-i ʿakl ile behāime müfārakat eder. Ve ʿulūma işbu garīzenin nisbeti rüʾyete dīdenin nisbeti gibidir. Ve inkişāf-ı ʿulūm için vākiʿ olan siyākında bu garīzeye nisbet-i Kurʾān u şerʿ dahi basara nūr-ı şemsin nisbeti gibidir. İşte bu garīze böylece bilinmek gerektir.

[الثاني هي العلوم التي تخرج إلى الوجود في ذات الطفل المميز بجواز الجائزات واستحالة المستحيلات كالعلم بأن الاثنين أكثر من الواحد وأن الشخص الواحد لا

يكون في مكانين في وقت واحد وهو الذي عناه بعض المتكلمين حيث قال في حد العقل إنه بعض العلوم الضرورية كالعلم بجواز الجائزات واستحالة المستحيلات وهو أيضا صحيح في نفسه لأن هذه العلوم موجودة وتسميتها عقلا ظاهر وإنما الفاسد أن تنكر تلك الغريزة ويقال لا موجود إلا هذه العلوم]

Ve *ikinci kısmı* dahi cevāz-ı cāizāt ve istihāle-i müstahīlāttan dolayı tıfl-ı mümeyyiz zātından vücūda hāric olan maᶜlūmāttır ki ᶜadedde ikinin bire kesreti ve şahs-ı vāhid ān-ı vāhidde iki mekānda bulunmasının istihālesi ᶜilmleri gibi ki bu kısmdır ki baᶜzu'l-mütekellimīn onu kasd edip hadd-i ᶜaklda dedi ki ᶜakl baᶜzı ᶜulūm-ı zarūriyyedir ki cevāz-ı cāizāt ve istihāle-i müstahīlāt ᶜilmi gibi bir takım ᶜulūmdur ve bu dahi nefsü'l-emrde sahīh olup çünkü bu ᶜulūm hakīkaten mevcūdedirler ve onlara ᶜakl tesmiye olunmasının münāsebeti zāhirdir, fakat fāsidi ancak bu ᶜulūm-ı mevcūdenin gayrı bir şey yoktur demeleridir ki o gazīre-i mezkūrenin inkārıdır.

[الثالث علوم تستفاد من التجارب بمجاري الأحوال فإن من حنكته التجارب وهذبته المذاهب يقال إنه عاقل في العادة ومن لا يتصف بهذه الصفة فيقال إنه غبي غُمْرٌ جاهل فهذا نوع آخر من العلوم يسمى عقلا]

Ve *üçüncü kısmı* dahi mecārī-i ahvāl ile tecāribden istifāde olunan ᶜulūmdur, zīrā kim ki kuvve-i idrāki tecārīb ile muhkem ve fikri doğru olup ve zātı dahi mezāhibin müşāhedesiyle mühezzeb olursa fi'l-ᶜādet ona ᶜākıl denilir ve bu sıfatlarla muttasıf olmayana gabī ve belīd ve bön ve gāfil ve cāhil denilir. [232] İşte bu dahi ᶜulūmdan āher bir nevᶜdir ki buna ᶜakl tesmiye olunmuştur.

[الرابع أن تنتهي قوة تلك الغريزة إلى أن يعرف عواقب الأمور ويقمع الشهوة الداعية إلى اللذة العاجلة ويقهرها فإذا حصلت هذه القوة سمى صاحبها عاقلا من حيث إن إقدامه وإحجامه بحسب ما يقتضيه النظر في العواقب لا بحكم الشهوة العاجلة وهذه أيضا من خواص الإنسان التي بها يتميز عن سائر الحيوان]

Ve *dördüncü kısmı* odur ki o garīzenin kuvveti ᶜavākıb-ı umūrun maᶜrifetine müntehī olur da lezzet-i ᶜācileye dāᶜiye olan şehveti kamᶜ ve kahr eder, zīrā ki bu kuvvet hāsıl olunca onun sāhibine ᶜākıl denilir,

çünkü o vaktte ᶜavākıb-ı umūra muktezī olan nazar mūcebince umūra ikdām ve iḥcām eder ve bir dahi hükm-i şehvet-i ᶜācile ile umūrunu teᶜātī etmez olur ki bu dahi hayvānāt-ı sāireden onunla insān mümeyyiz olduğu hāssıyyetlerdendir.

[فالأول هو الأس والسنخ والمنبع والثاني هو الفرع الأقرب إليه والثالث فرع الأول والثاني إذ بقوة الغريزة والعلوم الضرورية تستفاد علوم التجارب والرابع هو الثمرة الأخيرة وهى الغاية القصوى فالأولان بالطبع والأخيران بالاكتساب]

İşte birinci kısm onun asl ve esās ve kök ve bī" ve menbaᶜıdır. Ve ikinci kısm asla karīb olan ferᶜdir. Ve üçüncü kısm dahi birinci ve ikincisinin ferᶜleridir, çünkü kuvve-i garīze ve ᶜulūm-ı zarūriyye ile ᶜulūm-ı tecārib müstefād olunur. Ve dördüncü kısmı onun semere-i ahīre ve gāye-i kusvāsıdır. Kaldı ki birinci ve ikinci kısmları tabᶜī ve üçüncü ve dördüncü kısmları kesbīdirler.

[ولذلك قال علي رضى الله عنه:

"رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ || فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعُ"

"وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ || إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعُ"

"كَمَا لَا تَنْفَعُ الشَّمْسُ || وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعُ"]

Ve onun için Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhü ve kerremallāhu vechehu bu kelām-ı manzūmu buyurdu: "رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ"[479] ilh. el-beyt. Hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "ᶜAklı ben iki ᶜakl gördüm ki birisi tabᶜī ve dīgeri semᶜīdir. Ve tabᶜī olmayınca ᶜakl-ı semᶜīnin menfaᶜati olmaz, nitekim dav'-i dīde memnūᶜ olunca ziyā-ı şems menfaᶜat vermez."

[والأول هو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم "مَا خَلَقَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ" والأخير هو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم "إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَبْوَابِ الْبِرِّ وَالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِعَقْلِكَ" وهو المراد بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم لأبي الدّرداء رضي الله عنه "إِزْدَدْ عَقْلًا تَزْدَدْ مِنْ رَبِّكَ قُرْبًا" فقال بأبي أنت وأمّي وكيف لي بذلك، فقال "إِجْتَنِبْ مَحَارِمَ اللّٰهِ تَعَالَى وَأَدِّ فَرَائِضَ

479 Beyitler için bkz. *Mirkātu'l-Mefātīh Şerhu Mişkāti'l-Mesābīh*, 8/3168-9.

اللهِ سُبْحَانَهُ تَكُنْ عَاقِلًا وَاعْمَلْ بِصَالِحَاتٍ مِنَ الْأَعْمَالِ تَزْدَدْ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا رِفْعَةً وَكَرَامةً وَتَنَلْ فِي آجِلِ الْعُقْبَى بِهَا مِنْ رَبِّك عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْبَ وَالْعِزَّ"[480]]

Ve müşārünileyhin bu iᶜtibārı mūcebince ᶜaklın şıkk-ı evveli ki tabᶜī olan ᶜakldır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "مَا خَلَقَ اللّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ"[481] hadīsi ile murād etmiştir ki hulāsa-i müfād-ı şerīfi: "Zāt-ı zü'l-celāl katında ᶜakldan ekrem dīger bir mahlūku halk etmemiştir."

Ve ᶜakl-ı mesmūᶜ dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَبْوَابِ الْبِرِّ وَالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِعَقْلِكَ"[482] hadīsi ile murād buyurulan ᶜakldır. Hulāsa-i meᵓāli: "Ebvāb-ı birr ü ihsān ve aᶜmāl-i sāliha ile nās takarrüb ederlerse sen dahi ᶜaklın ile takarrüb eyle." Ve māye-i kurb olunca elbette ᶜakl-ı mesmūᶜ olmak iktizā eder, yoksa ᶜakl-ı mahlūk-ı matbūᶜ ile takarrüb nice olabilir? Ve hem dahi Ebi'd-Derdāᵓ hazretlerine "اِزْدَدْ عَقْلًا تَزْدَدْ مِنْ رَبِّكَ قُرْبًا" buyurduğu kelāmda murād buyurulan ᶜakldır ki hulāsa-i mazmūn-ı ᶜālīsi: "Ey Eba'd-Derdāᵓ, ᶜaklı ziyāde eyle, tā kim zāt-ı zü'l-celālden kurbün ziyāde ola." Ve Ebu'd-Derdāᵓ: "Atam ve anam sana fedā olsunlar! Nice edeyim ki ᶜaklı ziyāde edeyim?" deyince, "اِجْتَنِبْ مَحَارِمَ اللهِ تَعَالَى وَأَدِّ فَرَائِضَ اللهِ سُبْحَانَهُ تَكُنْ عَاقِلًا وَاعْمَلْ بِصَالِحَاتٍ مِنَ الْأَعْمَالِ تَزْدَدْ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا رِفْعَةً وَكَرَامةً وَتَنَلْ فِي آجِلِ الْعُقْبَى بِهَا مِنْ رَبِّك عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْبَ وَالْعِزَّ" buyurdu, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celālin muharremātından hazer ve tecennüb edip ferāyiz-i mefrūzayı edā eder isen olursun. Dahi aᶜmāl-i sālihayı işle, tā ki ᶜācil-i dünyāda rifᶜat ve kerāmetin müzdād ola ve ācil ve ᶜukbāda rabbin tebāreke ve taᶜālādan onunla kurb ve ᶜizzete nāil olasın."

[وعن سعيد بن المسيب أن عمر وأبي بن كعب وأبا هريرة رضي الله عنهم دخلوا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله من أعلم الناس فقال صلى الله عليه وسلم العاقل قالوا فمن أعبد الناس قال العاقل قالوا فمن أفضل الناس قال العاقل قالوا أليس العاقل من تمت مروءته وظهرت فصاحته وجادت كفه وعظمت

480 *Musnedu'l-Hāris*, 2/808, no: 829.

481 Bkz. *İthāf*, 1/461.

482 Bkz. *İthāf*, 1/462.

منزلته فقال صلى الله عليه وسلم ﴿وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ﴾ إن العاقل هو المتقي وإن كان في الدنيا خسيسا ذليلا]

Ve dahi Saᶜīd b. el-Müseyyeb radiyallāhu ᶜanhünün üzerine mervī bulunan hadīs-i şerīfte demiş ki Hazret-i ᶜÖmer ve Übeyy b. Kaᶜb ve Ebū Hüreyre ᶜaleyhimü'r-rıdvān bir gün ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin huzūr-ı ᶜālīlerine varıp "Yā Resūlallāh, aᶜlem-i nās kimdir?" diye suʾāl ettiklerinde, ᶜaleyhi's-selām efendimiz "ᶜĀkıl olan kimsedir" diye cevāb buyurdu. Ve onlar "Yā aᶜbedü'n-nās kimdir?" Yaᶜnī nāsın en çok ziyāde ᶜibādet edicileri kimlerdir diye suʾāl ettiklerinde o dahi: "ᶜĀkıl olan kimsedir" diye cevāb buyurdu. Ve "Efdalü'n-nās kimdir?" diye be-tekrār sorduklarında kezālik "ᶜĀkıl olan kimsedir" diye irāde ve fermān buyurulunca, onlar: "ᶜĀkıl o kimse değil midir ki mürüvveti tām ve fesāhati zāhir ve keffi cevād ve menzileti ᶜazīm ola?" diye bir dahi istiknāh ettiklerinde, efendimiz ﴿وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ﴾[483] buyurdu ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Sizin bu dediklerinizin topu metāᶜ-ı hayāt-ı dünyādır. Senin rabbin ᶜindinde āhiret müttakīlerindir. Tahkīk ve tahkīken ᶜākıl olan kimse ancak müttakī olan kimsedir velev ki dünyāda hasīs ve zelīl ola."

[قال صلى الله عليه وسلم في حديث آخر "إِنَّمَا الْعَاقِلُ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وَعَمِلَ بِطَاعَتِهِ"]

Ve āher bir hadīste ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إِنَّمَا الْعَاقِلُ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وَعَمِلَ بِطَاعَتِهِ"[484] ki hulāsa-i mefhūm-ı şerīfi: "Merd-i ᶜākıl ancak o kimsedir ki zāt-ı zü'l-celāle ve rüsül-i kirāmına īmān edip tāᶜat-ı ilāhiyye ile ᶜamel etti."

[ويشبه أن يكون أصل الاسم في [أصل] اللغة لتلك الغريزة وكذا في الاستعمال وإنما أطلق على العلوم من حيث إنها ثمرتها كما يعرف الشيء بثمرته فيقال العلم هو الخشية [والعالم من يخشى الله تعالى] فإن الخشية ثمرة العلم [233] فتكون

---

483 "Bütün bunlar, sadece dünya hayatının geçimliğidir. Rabinin katında ahiret ise, O'na karşı gelmekten sakınanlarındır." ez-Zuhruf, 43/35.

484 *Musnedu'l-Hāris*, 2/814, no: 845.

كالمجاز لغير تلك الغريزة ولكن ليس الغرض البحث عن اللغة والمقصود أن هذه الأقسام الأربعة موجودة والاسم يطلق على جميعها ولا خلاف في وجود جميعها إلا في القسم الأول والصحيح وجودها بل هي الأصل وهذه العلوم كأنها مضمنة في تلك الغريزة بالفطرة ولكن تظهر في الوجود إذا جرى سبب يخرجها إلى الوجود حتى كأن هذه العلوم ليست بشيء وارد عليها من خارج وكأنها كانت مستكنة فيها فظهرت ومثاله الماء في الأرض فإنه يظهر بحفر البئر ويجتمع ويتميز بالحس لا بأن يساق إليها شيء جديد وكذلك الدهن في اللوز وماء الورد في الورد]

Ve dahi benzer ki bu ism lügatte o garīzeye mevzūᶜ bulunmuş ola ve kezālik istiᶜmālde o ᶜulūma semeresi oldukları haysiyyetle ıtlāk ve istiᶜmāl olunmuş ola, nitekim bir nesne semeresiyle taᶜrīf olunur, meselā ᶜilm haşyettir denilir, zīrā ki haşyet ᶜilmin semeresidir. Ve bu bābda garīzenin mā-ᶜadāsına bunun ıtlākı mecāz tarīkiyle olmuş ola. Velākin bizim garazımız lügatinden bahs etmek değildir, maksūdumuz odur ki bu aksām-ı erbaᶜa-i mezkūre-i mevcūde olup ve bu ism cemīᶜine dahi ıtlāk olunur. Ve cemīᶜinin vücūdunda hilāf yoktur, meger ki kısm-ı evvelde yaᶜnī onda hilāf vākiᶜ olmuş. Ve sahīhi odur ki o garīze mevcūdedir, belki bu cemīᶜ-i ᶜulūmun aslı dahi odur. Sanki fıtratla bu ᶜulūm o garīzeye tazmīn olunmuştur velākin bir sebeb cārī olduğı vaktte vücūda zāhir olur, sebeb ile garīzeden çıkıp vücūdda zāhir olur. Hattā bu ᶜulūm sanki hāricden gelip üzerine vārid olmuş bir şey değillerdir ve ke-ennehu o ᶜulūm fıtratla o garīzede müstekin idi, sonradan vücūdda zāhir olmuştur ki misāli zemīnde mānın vücūdu gibidir ki bir biʾr hafr olunduğu vaktte zemīninden su kaynayıp zuhūra gelir de sonra o su müctemiᶜ olup hiss ile mütemeyyiz olur ki o biʾre hāricden bir şey sevk olunmamıştır. Ve dahi misāli bademde ve gül yapraklarında olan yağ, gülāb gibidir, yaᶜnī zemīn-i biʾr suya ve dāne-i bādem yağa ve gül yaprakları gülāba mutazammın olduğu gibi garīze-i ᶜakl dahi o ᶜulūma fıtraten böyle mutazammındır, ancak vücūda zuhūr ve ihrācına mūcib bir esbāb cereyānıyla garīzeden çıkıp vücūdda zāhir olurlar demektir.

[ولذلك قال تعالى ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى﴾ فالمراد به إقرار نفوسهم لا إقرار الألسنة

فإنهم انقسموا في إقرار الألسنة حيث وجدت الألسنة والأشخاص إلى مقر وإلى جاحد]

Ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurdu ki ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى﴾[485] Bu āyet-i kerīme sūre-i Aᶜrāf'ın yüz yetmiş birinci[486] āyeti olup hulāsa-i tefsīrinde denilmiş ki "Yād eyle şol vakti ki rabbin celle şānuhu ādem oğullarının zahrlarından zürriyyetlerini ahz eyledi ve onları nefsleri üzerine şāhid edip ben sizin rabbiniz değil miyim buyurdu. Onlar belā, rabbimizsin ve nefslerimiz üzere şāhid olduk dediler."

Bu şehādetleri onun içindir ki kıyāmette biz bu ikrārdan gāfiller idik demeyeler. "Benī-ādem" kelām-ı şerīfi karnen-baᶜde-karnin olacakları demek ola. Yalnız Ādem ᶜaleyhi's-selām zikr olunmadığı cümlenin maᶜlūmu ki Ādem ᶜaleyhi's-selām ebü'l-beşerdir. Rivāyet olundu ki Peygamber ᶜaleyhi's-selām buyurur ki "Zürriyet-i Ādem'den ᶜahd ve mīsākı ᶜArafāt'a karīb Naᶜmānu Erāk nām vādīde ahz eyledi." Ve bir rivāyette Ādem ᶜaleyhi's-selām cennetten hurūcundan sonra diyār-ı Hind'de Dehnā nām zemīnde ahz eyledi. Ve rivāyet-i uhrāda cumhūr-ı müfessirīn kavli üzere Ādem ᶜaleyhi's-selāmın hılkatından sonra ve cennete duhūlünden mukaddem cennet kapısında ᶜarzı otuz bin yıllık bir meydānda Ādem ᶜaleyhi's-selāmın sulbünden zürriyyeti zerreler misāli ihrāc ve hayāt ve ᶜakl ve nutk halk edip rübūbiyyetini ᶜarz ve onlar dahi kabūl etmekle ᶜahd ve mīsāklarını ahz ve ikrārlarına melekler dahi işhād eyledi.

Musannif-i merhūm burada buyurur ki bu alınan ikrārdan murād nüfūslarının ikrārı olup elsinenin ikrārı değildir, çünkü ikrār-ı elsinede yaᶜnī eşhās ve elsinenin bulundukları vaktte mukirr ve cāḥide münkasım oldular.

---

485 "Hani Rabbin (ezelde) Ādemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "evet (Rabbimizsin)" demişlerdi." el-Aᶜrāf, 7/172.

486 Doğrusu "yüz yetmiş ikinci" olmalı

[ولذلك قال تعالى ﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾ معناه إن اعتبرت أحوالهم شهدت بذلك نفوسهم [وبواطنهم] ﴿فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ أي كل آدمي فطر على الإيمان بالله عز وجل بل على معرفة الأشياء على ما هي عليه أعني أنها كالمضمنة فيها لقرب استعدادها للإدراك ثم لما كان الإيمان مركوزا في النفوس في الفطرة انقسم الناس إلى قسمين إلى من أعرض فنسي وهم الكفار وإلى من أجال خاطره فتذكر فكان كمن حمل شهادة فنسيها بغفلة ثم تذكرها ولذلك قال عز وجل ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ ﴿وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ ﴿وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ﴾ ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ﴾]

Ve onun için tebāreke ve taᶜālā buyurdu ki ﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾[487] Bu āyet-i kerīme sūre-i Zuhruf'un seksen yedinci āyeti olup hulāsa-i tefsīri: "Eger sen o ᶜābidlere ve maᶜbūdlara sizi kim halk etti diye suᵓāl etsen, Allāh taᶜālā halk etti derler."

Musannif-i merhūm dahi maᶜnāsında buyurdu ki sen onların ahvāllerini iᶜtibār eder isen nüfūsları onunla şehādet eder ki zāt-ı zü'l-celāl o fıtrat üzere onları halk etmiştir ki her bir ādemi zāt-ı zü'l-celāle īmān etmek üzere halk edip belki her bir şeyi ᶜalā-mā-hüve ᶜaleyhi bilmek üzere onlarda bir istiᶜdādı halk etmiştir, sanki hılkatte nüfūsları buna mutazammındırlar ve o dahi idrāke kurb-ı istiᶜdādları haysiyyetiyledir. Ondan sonra dünyāda fıtratlarında yaᶜnī nüfūsları fıtratlarında īmān merkūz bulunan halāyık-ı dünyā iki kısma münkasım oldular ki bir kısmı ondan iᶜrāz edip unuttu ki bunlar hizb-i küffārdır [234] ve dīger kısmı onda icāle-i hātır edip tezekkür etti ki şehādeti tahammül edip bir gaflet ile onu unutmuş iken baᶜdehu hātırına gelip onu tezekkür etmiş ādem gibi olur. Ve onun için zāt-ı zü'l-celāl: ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾[488] buyurdu, yaᶜnī "Ola ki tezekkür ederler." Ve dahi ﴿وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾[489] buyurdu, yaᶜnī "Ashāb-ı ᶜukūl tezekkür etmek için." Ve bir dahi ﴿وَاذْكُرُوا

---

487 "Andolsun, onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette, "Allah" derler." ez-Zuhruf, 43/87.

488 "Öğüt alıp düşünsünler." el-Bakara, 2/221, İbrāhīm, 14/25; el-Kasas, 28/43, 46, 51; ez-Zümer, 39/27; ed-Duhān, 44/58.

489 "Akıl sahipleri öğüt alsınlar diye." Sād, 38/29.

﴿نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ﴾[490] ilh. buyurdu ki bu āyet sūre-i Māide'nin sekizinci[491] āyeti olup hulāsa-i tefsīri: "Allāh taᶜālānın size verdiği İslām niᶜmetini zikr edin ve o ᶜahdi ki onu sizinle muᶜāhede etmiş idi, onu dahi yād edin." O, rūz-ı elestteki ᶜahd ola. "şol vakt ki semiᶜnā ve etaᶜnā dediniz idi." Murād tahte'ş-şecerede olan bīᶜat-ı rıdvān ola. "Allāh taᶜālādan korkup niᶜmetlerini unutman ve mīsākını naks etmen. Tahkīk Allāh ᶜazīmü'ş-şān kalbinizde gizli olan hayr ve şerri ᶜalīmdir." Ve dahi ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ﴾[492] buyurdu. Bu āyet dahi sūre-i Kamer'in on yedinci āyeti olup hulāsa-i meᵓāli: "Biz Kurᵓān'ı geçen ümmetlerin ahvālini yād ve hıfz etmek için āsān eyledik. Onu kırāᵓet ve īkān ile mütteᶜiẓ olanlar var mıdır?"

[وتسمية هذا النمط تذكرا ليس ببعيد فكأن التذكر ضربان أحدهما أن يذكر صورة كانت حاضرة الوجود في قلبه لكن غابت بعد الوجود والآخر أن يذكر صورة كانت مضمنة فيه بالفطرة وهذه حقائق ظاهرة للناظر بنور البصيرة ثقيلة على من يستروجه السماع والتقليد دون الكشف والعيان ولذلك تراه يتخبط في مثل هذه الآيات ويتعسف وفي تأويل التذكر وإقرار النفوس أنواعا من التعسفات ويتخايل إليه في الأخبار والآيات ضروب من المناقضات وربما يغلب ذلك عليه حتى ينظر إليها بعين الاستحقار ويعتقد فيها التهافت ومثاله مثال الأعمى الذي يدخل دارا فيعثر فيها بالأواني المصفوفة في الدار فيقول ما لهذه الأواني لا ترفع من الطريق وترد إلى مواضعها فيقال له إنها في مواضعها وإنما الخلل في بصرك]

Ve bu nemaṭın tezekküren tesmiyesi baᶜīd değildir ve buna mebnī tezekkür iki nevᶜden ᶜibāret oldu ki bir nevᶜi kalbinde hāzıratü'l-vücūd bir sūreti yād etmektir ki o sūret baᶜde'l-vücūd kalbinden gāib olmuş idi ve dīger nevᶜi fıtratında muzammene bulunan sūreti yād eylemektir. Ve bunlar nūr-ı basīretle nāzır bulunanlara bir hakāyık-ı zāhirelerdir, fakat keşf ve ᶜayānı olmayan ehl-i taklīd ü istimāᶜa ağır ve sakīllerdir. Ve

490 "Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve ona verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın." el-Māᵓide, 5/7.

491 Doğrusu "yedinci" olmalı

492 "Andolsun biz, Kur'ān'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?" el-Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

onun için görürsün ki o ehl-i istimāᶜ vü taklīd bu gibi āyātın maᶜānīsine habt edip tevīl-i tezekkür ve ikrār-ı nüfūsta envāᶜ-ı taᶜassüfāt ile taᶜassüf ederler, hattā āyāt ve ehādīs-i şerīfe beynlerinde baᶜzı envāᶜ-ı münākazāt dahi onlara mütehayyel olur ve ola ki o durūb-ı mütehayyele üzerlerine galebe edip onlara ᶜayn-ı istihkār ile nazar ederler ve onlarda tehāfüt ve tesākut vākiᶜ olduğunu iᶜtikād eylerler. Misālleri o misāle benzer ki basarı kör bir kimse bir gün bir hāneye dāhil olup hānenin yerli yerinde mevzūᶜ ve masfūf bulunan evānīsine yaᶜnī kap kacaklarına ayakları dolaşıp o evānī-i masfūfeye muttaliᶜ oldukta: "Bu kap kacakların neleri oldu ki yoldan kaldırılıp yerlerine ᶜādetçe koyulmayalar!" diye iᶜtirāz ve tevbīh eder de ona: "O evānī yolda değillerdir, yerli yerinde mevzūᶜlardır, ancak bu halel senin basarındandır!" denilir.

[فكذلك خلل البصيرة يجري مجراه وأطم منه وأعظم إذ النفس كالفارس والبدن كالفرس وعمى الفارس أضر من عمى الفرس ولمشابهة بصيرة الباطن لبصيرة الظاهر قال الله تعالى ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأٰى﴾ وقال تعالى ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِي إِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ الآية وسمى ضده عمى فقال تعالى ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ وهذه الأمور التي كشفت للأنبياء بعضها كان بالبصر وبعضها كان بالبصيرة وسمى الكل رؤية وبالجملة من لم تكن بصيرته الباطنة ثاقبة لم يعلق به من الدين إلا قشوره وأمثلته دون لبابه وحقائقه فهذه أقسام ما ينطلق اسم العقل عليها]

İşte halel-i basīret dahi böyledir, yaᶜnī hatā-i basar gibidir ve onun mecrāsında cārīdir, belki ondan evhā ve ekber ve aᶜzamdır, zīrā ki nefs fāris ve beden feres yaᶜnī esb gibidir ve fārisin körlüğü esbin körlüğünden daha ziyāde muzırrdır. Ve basīret-i bātın basīret-i zāhireye derkār olan müşābehetine mebnī zāt-ı zü'l-celāl ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأٰى﴾[493] buyurdu. Bu āyet sūre-i Necm'in on birinci āyeti olup tefsīrinde ᶜalā-rivāyetin denilmiş ki "Peygamber ᶜaleyhi's-selāmın gördüğünü kalbi tekzīb etmedi." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِي إِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ

493 "Kalp (gözün) gördüğünü yalanlamadı." en-Necm, 53/11.

وَالْأَرْضِ﴾[494] buyurdu. Ve bu āyet dahi sūre-i Enᶜām'ın yetmiş beşinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Biz İbrāhīm'e babası ve kavminin dalāletini gösterdiğimiz gibi, āsumān ve zemīnin ᶜacāyib ve bedāyiᶜini dahi gösterdik, tā ki tevhīdde yakīni ola." Ve onun zıddını yaᶜnī basīretin zıddını ᶜamā yaᶜnī körlük tesmiye edip dedi ki ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾[495] yaᶜnī ki "ᶜAle't-tahkīk ebsār kör olmazlar velākin sadrda olan kulūb kör olurlar." Ve dahi ﴿وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾[496] buyurdu. Ve bu āyet sūre-i İsrā'nın yetmiş ikinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Kimin ki dünyāda kalbi aᶜmā olup rāh-ı savābı görmeye, o kimse āhirette dahi aᶜmā olup rāh-ı necātı görmez ve istiᶜdādı zāil olup yolu gāib eder." Ve enbiyā-yı ᶜizāma [235] münkeşif olan işbu umūrun baᶜzısı basar ve baᶜzısı basīretle münkeşif olmuşlar idi ve kāffesine rü'yet tesmiye buyurdular. Ve bi'l-cümle zābıta odur ki basīret-i bātınası sākıb olmayan kimseye dīnden ḳuşūr yaᶜnī kabuklar ve emsileden başka dīger bir şey asılamaz, yaᶜnī lübb ve magz veyā hakāyık-ı umūr ona müteᶜallik olup umūr-ı dīniyyeye tamāmen vāsıl ve nāil olmaz demek olur. İşte ism-i ᶜakl ona ıtlāk olunan aksām bunlardır.

Beyānu Tefāvuti'n-Nufūsi fi'l-ᶜAkl

[بيان تفاوت النفوس في العقل]

Ve ᶜaklda tefāvüt-i nüfūsun beyānı ise,

[قد اختلف الناس في تفاوت العقل ولا معنى للاشتغال بنقل كلام من قل تحصيله بل الأولى والأهم المبادرة إلى التصريح بالحق والحق الصريح فيه أن يقال إن التفاوت يتطرق إلى الأقسام الأربعة سوى القسم الثاني وهو العلم الضروري

494 "İşte böylece İbrāhīm'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk." el-Enᶜām, 6/75.

495 "Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur." el-Hacc, 22/46.

496 "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu da şaşırmıştır." el-İsrā, 17/72.

بجواز الجائزات واستحالة المستحيلات فإن من عرف أن الاثنين أكثر من الواحد عرف أيضا استحالة كون الجسم في مكانين وفي وقت واحد وكون الشيء الواحد قديما حادثا وكذا سائر النظائر وكل ما يدركه إدراكا محققا من غير شك]

Tefāvüt-i ᶜaklda nās ihtilāf etmişlerdir. Ve tahsīli kalīl olan kimsenin nakl-i kelāmıyla iştigāl etmenin maᶜnāsı yoktur, belki evlā ve ehemm odur ki tasrīh-i hakka mübāderet ve müsāraᶜat oluna. Ve onda hakk-ı sarīh odur ki o bābda denile ki bu tefāvüt kısm-ı sānī mā-ᶜadāsından aksām-ı erbaᶜaya müteṭarrıḳ olup fakat kısm-ı sānīye teṭarruḳ edemez, yaᶜnī kısm-ı sānīde vukū-ı tefāvüt mümkin değildir ki kısm-ı sānī cevāz-ı cāyizāt ve istihāle-i müstahīlātın ᶜilm-i zarūrīsi idi, zīrā ki kim ki ikiyi birden ekser olduğunu bilir, elbette bilir ki ān-ı vāhidde bir cismin iki mekānda bulunuşu dahi müstahīldir ve bilir ki bir nesne hem kadīm ve hem de hādis olamaz. Ve bunların nezāyiri ile bi-gayr-i şekk idrāki muhakkak olan her bir şey böyledir.

[وأما الأقسام الثلاثة فالتفاوت يتطرق إليها]

Ve aksām-ı selāse-i bākiye ise onların cümlesine tefāvüt teṭarruḳ eder, yaᶜnī o aksāmda beyne'l-efrād tefāvüt vākiᶜ olup yekdīgerine müsāvī olamazlar.

[أما القسم الرابع وهو استيلاء القوة على قمع الشهوات فلا يخفى تفاوت الناس فيه بل لا يخفى تفاوت أحوال الشخص الواحد فيه وهذا التفاوت يكون تارة لتفاوت الشهوة إذ قد يقدر العاقل على ترك بعض الشهوات دون بعض ولكن غير مقصور عليه فإن الشاب قد يعجز عن ترك الزنا وإذا كبر وتم عقله قدر عليه وشهوة الرياء والرياسة تزداد قوة بالكبر لا ضعفا]

Ve kısm-ı rābiᶜ ise ki kamᶜ-ı şehevāta kuvvenin istīlāsı idi, bunda tefāvüt-i nās mahfī ve mestūr değildir, belki onda şahs-ı vāhidin tefāvüt-i ahvāli mahfī ve pinhān olmaz. Ve bu tefāvüt bir kerre tefāvüt-i şehvetle olur, çünkü ᶜākıl olan kimse baᶜzı şehevātın terkine muktedir ve baᶜzısının terkine muktedir olamaz. Velākin o baᶜzın üzerine dahi maksūr değildir, zīrā ki ᶜunfuvān-ı şebābında bir civān terk-i zinādan ᶜāciz olur velākin kebīr ve ᶜaklı tamām olursa terkine kādir olur. Ve

riyā ve riyāsetin şehveti büyüklükle müzdād olur, ne zaᶜf ki büyüklükle onun zaᶜfı ziyāde olmaz demektir.

[وقد تكون نسبة التفاوت في العلم المعرف لغائلة تلك الشهوة ولهذا يقدر الطبيب على الاحتماء عن بعض الأطعمة المضرة وقد لا يقدر من يساويه في العقل على ذلك إذا لم يكن طبيبا وإن كان يعتقد على الجملة فيه مضرة لكن إذا كان علم الطبيب أتم كان خوفه أشد فيكون الخوف جندا للعقل وعدة له في قمع الشهوات وكسرها وكذلك يكون العالم أقدر على ترك المعاصي من الجاهل لقوة علمه بضرر المعاصي وأعني به العالم الحقيقي دون أرباب الطيالسة وأصحاب الهذيان فإن كان التفاوت من جهة الشهوة لم يرجع إلى تفاوت العقل وإن كان من جهة العلم فقد سمينا هذا الضرب من العلم عقلا أيضا فإنه يقوي غريزة العقل فيكون التفاوت فيما رجعت التسمية إليه وقد يكون بمجرد التفاوت في غريزة العقل فإنها إذا قويت كان قمعها للشهوة لا محالة أشد]

Ve bir kerre dahi o şehvetin gāilesini muᶜarrif olan ᶜilme nisbetle tefāvüt hāsıl olur. Bunun için merd-i tabīb etᶜime-i muzırrayı tenāvül etmekten nefsini himāye ve vikāyeye muktedir olur da ᶜaklda onun müsāvīsi ve meṡīli olup ammā ᶜilm-i tıbbı bilmez olan ādem o etᶜime-i muzırranın tenāvülünden nefsini himāye ve vikāyeye muktedir olamaz velev ki ᶜale'l-cümle o etᶜimenin tenāvülünde bir mazarrat olduğunu dahi bilip de nevᶜan-mā fark eder, çünkü tabībin ᶜilmi etemm ve ekmel olur ise havfı eşedd ve akvā olur ve o havf ᶜakl için ᶜasker ve leşker olup kamᶜ-ı şehevāta ve kesrlerine bir ālet ve medār olur. Ve kezālik ᶜālim-i ᶜāmil dahi terk-i maᶜāsīye cāhil ve nādāndan daha ziyāde kudretli olur, çünkü kuvvet-i ᶜilmiyle maᶜāsīnin zararına muttaliᶜ ve ᶜālim olur ve ᶜilmine bināen nefsini himāye ve vikāyeye daha ziyāde muztarr ve mecbūr olur.

Ve ᶜālim-i ᶜāmilden benim murādım ᶜālim-i hakīkī olan kimsedir, yoksa ashāb-ı ṭayālise ve erbāb-ı hezeyān olan ādemler değillerdir. Ve bu sūrette tefāvüt cihet-i şehvetten olur ise o tefāvüt ᶜakla rāciᶜ olmaz. Ve cihet-i ᶜilmden olur ise işte biz ᶜulūmun baᶜzı envāᶜına ᶜakl tesmiye etmişiz, zīrā ki garīze-i ᶜakla mukavvīlerdir. O vakt o tefāvüt merciᶜ-i tesmiye bulunan ᶜakla vākiᶜ olmuş olur, yaᶜnī cihet-i şehvetten olan tefā-

vüt tefāvüt-i ᶜakl olmayıp ancak cihet-i ᶜilmden olan tefāvüt tefāvüt-i ᶜakl olur. Ve baᶜzen garīze-i ᶜaklda olan tefāvüt-i mücerredle tefāvüt hāsıl olur, zīrā ki garwze-i ᶜakl kaviyye olur ise lā-mahālete elbette kamᶜ-ı şehevāta kuvveti eşedd ve akvā olur.

[وأما القسم الثالث وهو علوم التجارب فتفاوت الناس فيها لا ينكر فإنهم يتفاوتون بكثرة الإصابة وسرعة الإدراك ويكون سببه إما تفاوتا في الغريزة وإما تفاوتا في الممارسة فأما الأول وهو الأصل أعني الغريزة فالتفاوت فيه لا سبيل إلى جحده فإنه مثل نور يشرق على النفس ويطلع صبيحه ومبادىء إشراقه عند سن التمييز ثم لا يزال ينمو ويزداد نموا خفي التدريج إلى أن يتكامل بقرب الأربعين سنة ومثاله نور الصبح فإن أوائله تخفى خفاء يشق إدراكه ثم يتدرج إلى الزيادة إلى أن يكمل بطلوع قرص الشمس وتفاوت نور [236] البصيرة كتفاوت نور البصر والفرق مدرك بين الأعمش وبين حاد البصر]

Ve kısm-ı sālis ise ki ᶜilm-i tecārīb idi, onda dahi tefāvüt-i nās inkār olunmaz, zīrā ki kesret-i isābet ve sürᶜat-i idrāk ile mütefāvit olur. Ve sebebi garīzede kāin olan tefāvüt veyāhūd mümāresede vukūᶜ bulan tefāvüttür. Birincisi ise ki garīzede kāin olan tefāvüttür ve maᶜlūmdur ki asl odur. Artık garīzede olan tefāvütün inkārına tarīk yoktur. Tahkīken ᶜakl-ı tabīᶜī vü garīzī nūr gibidir, nefs üzerine işrāk eder ve sabīha olarak tulūᶜ eder de sinn-i temyīzde mebādī-i işrākı nümāyān olur, sonra sen erbaᶜīne karīb oluncaya dek hafiyyü't-tedrīc olarak nümüvv ve ziyāde bulmaktan zāil olmaz, tā ki kırk yaşına vusūlünde nūru tamām ve kāmil olur. Onun misāli nūr-ı subh misālidir, zīrā ki nūr-ı subh ibtidā-yı zuhūrunda öyle bir hafī ve saklı zuhūr eder ki onun hiss ve idrāki meşakkatli olur. Ondan sonra tedrīcen ziyādeliğe başlar, tā ki tulūᶜ-ı kurs-ı āfitāb ile mükemmel olur. Ve tefāvüt-i nūr-ı basīret tefāvüt-i nūr-ı basar gibidir, farkı domalaç gözlü ile nazarı hādd ve tīz ve keskin ādemlerin beynlerinde maᶜlūm ve müdrek olur ki aᶜmeş ile hāddü'l-basarın beynlerinde olan fark ile bilinir. Ve bu sūretle nūr-ı basarın tefāvütü sābit olıcak onunla nūr-ı basīretin tefāvütü dahi sābit olur.

[بل سنة الله عز وجل جارية في جميع خلقه بالتدريج في الإيجاد حتى إن غريزة الشهوة لا تظهر في الصبي عند البلوغ دفعة وبغتة بل تظهر شيئا فشيئا على

التدريج وكذلك جميع القوى والصفات ومن أنكر تفاوت الناس في هذه الغريزة فكأنه منخلع من ربقة العقل ومن ظن أن عقل النبي صلى الله عليه وسلم مثل عقل آحاد السوادية وأجلاف البوادي فهو أخس في نفسه من آحاد السوادية وكيف ينكر تفاوت الغريزة ولولاه لما اختلف الناس في فهم العلوم ولما انقسموا إلى بليد لا يفهم بالتفهيم إلا بعد تعب طويل من المعلم وإلى ذكي يفهم بأدنى رمز وإشارة وإلى كامل ينبعث من نفسه حقائق الأمور بدون التعليم كما قال تعالى ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ﴾ وذلك مثل الأنبياء عليهم السلام إذ يتضح لهم في بواطنهم أمور غامضة من غير تعلم وسماع ويعبر عن ذلك بالإلهام]

Belki Cenāb-ı Vācibü'l-vücūdun ᶜādeti tedrīc ile cārīdir ki cemīᶜ-i halkında tedrīcen mevcūdātı īcād etmiştir, hattā garīze-i şehvet merd-i mürāhıkta bagteten ve defᶜaten zāhir olmaz, belki şeyᵓen-fe-şeyᵓen ᶜale't-tedrīc zāhir olur. Ve cemīᶜ kuvā vü sıfāt dahi böyledir. Ve kim ki bu garīzede tefāvüt-i nāsı inkār eder, sanki o kimse ribka-ı ᶜakldan münhaliᶜdir ve kim ki ᶜakl-ı Hazret-i Peygamber'i ᶜakl-ı efrād-ı sevādī ve eclāf-ı bevādīye müsāvī ve mümāsil olduğunu zann eder, fī-nefsihi o kimse ehād-ı sevādiyyeden e"asstır. Tefāvüt-i garīze nice inkār olunabilir o hāl ile ki garīzede tefāvüt olmamış olsaydı, fehm-i ᶜulūmda nās ihtilāf etmezdi ve gabī ve belīd ve zekī ve fatīn ile münkasım olmazlar idi, zīrā ki merd-i zekī remz ve işāretle fehm eder ve merd-i kāmil taᶜlīm olunmaksızın kendi nefsinde hakāyık-ı umūr münbaᶜis olur ve merd-i gabī vü belīd muᶜallimden taᶜab-ı kesīrden sonra tefhīm ile güç ve ᶜasīr olarak fehm eder. Ve bu sūretle taᶜab-ı kesīrden sonra fehm eden ādem, remz ve işāretle fehm eden zekī ve fatīne ve bilā-taᶜallüm zātında hakāyık-ı umūr münbaᶜis olan merd-i kāmile mümāsil ve müsāvī olur mu? Nitekim tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ﴾[497] Ve bu hāl enbiyā-ı ᶜizām hazerātının şānı gibidir, çünkü enbiyā-yı zī-şānın bevātınlarında min-gayri taᶜallüm ve'l-ismāᶜ umūr-ı gāmiza muttazıh olur ki bu gibi vuzūha ilhām taᶜbīr olunur.

[وعن مثله عبر النبي صلى الله عليه وسلم حيث قال "إِنَّ رُوحَ القُدُسِ نَفَثَ فِي

497 "Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur." en-Nūr, 24/35.

رُوعِي أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ وَعِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِيٌّ بِهِ"]

Ve onun meseli üzerine ʿaleyhi's-salātu ve's-selām: "إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ"[498] ilh. el-hadīs buyurup taʿbīr etmiştir ki hulāsa-i meʾāl-i münīfi: "ʿAle't-tahkīk rūhu'l-kuds benim kalb ve ʿaklımda üfürdü ki sen muhibbi olduğun mahbūbu muhabbet et, sonra ʿale't-tahkīk sen onun müfārıkısın ve dilediğin kadar muʿammer ol, sonra ʿale't-tahkīk ölüsün ve dilediğin nesneyi işle, sonra ʿale't-tahkīk onunla mecziyysin." Yaʿnī dār-ı dünyāda her kimi sevdinse sev, sonra intikāl-i dār-ı āhiretle beyninizde firāk vākiʿ olacaktır ve dünyāda ne kadar muʿammer oldunsa ol, ʿākıbet vefāt edeceksin ve her ne ki işledinse işle, onunla dār-ı āhirette mücāzāt olacaksın demektir.

[وهذا النمط من تعريف الملائكة للأنبياء يخالف الوحي الصريح الذي هو سماع الصوت بحاسة الأذن ومشاهدة الملك بحاسة البصر ولذلك أخبر عن هذا بالنفث] [في الروع]

Ve bu tarīk üzere melāike-i kirāmdan enbiyā-ı ʿizāma vākiʿ olan beyān ve taʿrīf, hāsse-i üzünün semāʿ-ı savtı ve hāsse-i basarın mülke müşāhedesiyle husūle gelen vahy-i sarīhe muhālif olur. Hattā onun için bu keyfiyyetin üzerine "nefs̱" ile taʿbīr buyuruldu ki "نَفَثَ فِي رُوعِي" buyurup "bana vahy oldu" demedi. "Nefs̱" lügatte nefh ve "rūʿ" zamm-ı rāʾ ile ʿakl ve kalb maʿnāsına gelmiştir.

[ودرجات الوحي كثيرة والخوض فيها لا يليق بعلم المعاملة بل هو من علم المكاشفة ولا تظنن أن معرفة درجات الوحي تستدعي منصب الوحي إذ لا يبعد أن يعرف الطبيب المريض درجات الصحة ويعلم العالم الفاسق درجات العدالة وإن كان خاليا عنها فالعلم شيء ووجود المعلوم شيء آخر فلا كل من عرف النبوة والولاية كان نبيا ولا وليا ولا كل من عرف التقوى [237] والورع ودقائقه كان تقيا]

Ve derecāt-ı vahy çoktur ve mebāhisine havz etmek ʿilm-i muʿāmeleye yakışmaz, belki ʿilm-i mükāşefedendir. Ve derecāt-ı vahyin maʿri-

498 *el-Muʿcemu'l-Evsat*, 4/306, no: 4278; 5/119, no: 4845; *el-Muʿcemu's-Sagīr*, 2/20, no: 704; *Hilyetu'l-Evliyāʾ*, 3/202.

fetini mansıb-ı vahye müstedᶜī olduğunu sanma, çünkü tabīb-i marīz ve bīmārdan derecāt-ı sıhhatin maᶜrifeti uzak değildir ve ᶜālim-i fāsıktan dahi derecāt-ı ᶜadāletin maᶜrifeti baᶜīd değildir velev ki ᶜadāletten hālī ola, zīrā ki ᶜilm bir şey olup ve maᶜlūmāt dahi dīger bir şeydir. Hulāsaten kim ki nübüvvet ve velāyeti bilir, nebī veyā velī olması lāzım gelmez ve kim ki takvā ve veraᶜ dekāyıklarını bilir, ᶜilm-i mücerredle müttakī olamaz.

[وانقسام الناس إلى من يتنبه من نفسه ويفهم وإلى من لا يفهم إلا بتنبيه وتعليم وإلى من لا ينفعه التعليم أيضا ولا التنبيه كانقسام الأرض إلى ما يجتمع فيه الماء فيقوى فيتفجر بنفسه عيونا وإلى ما يحتاج إلى الحفر ليخرج إلى القنوات وإلى ما لا ينفع فيه الحفر وهو اليابس وذلك لاختلاف جواهر الأرض في صفاتها فكذلك اختلاف النفوس في غريزة العقل]

Ve nāsın kendi nefsinden mütenebbih ve fehm edene ve tenbīhsiz ve taᶜlīmsiz fehm edemeyene ve ona tenbīh ve taᶜlīm bir fāide vermeyene inkısāmları dahi inkısām-ı zemīne benzer ki zemīnden bir yer vardır ki içinde su hod-be-hod birikip kuvvet bulmakla kendi kendinden kaynayıp mütefeccir olur ve çeşme ve pınarlar olur ve bir zemīn vardır ki kazma ve hafr etmekle zuhūr eder ve kanavāt ve mecārīye cereyānı hafra muhtāc olur ve bir zemīn vardır ki zāten kuru ve yābis olup kazmak ona menfaᶜat vermez, ne kadar ki hafr etsen içinde o hafr ile bir su zuhūr etmez. Ve bu hāl ise sıfātında cevāhir-i arz muhtelif olduğundandır. İşte garīze-i ᶜaklda nüfūsun ihtilāfı dahi böylecedir.

[ويدلّ على تفاوت العقل من جهة النّقل ما روي أنّ عبد الله بن سلام رضي الله عنه سأل النّبيّ صلى الله عليه وسلم في حديث طويل في آخره وصفُ عِظَم العرش وأنّ الملائكة قالت ''يَا رَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا أَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟'' قال ''نَعَمْ الْعَقْلَ'' قالوا ''وَمَا بَلَغَ مِنْ قَدْرِهِ'' قال ''هَيْهَاتَ لَا يُحَاطُ بِعِلْمِهِ هَلْ لَكُمْ عِلْمٌ بِعَدَدِ الرَّمَلِ؟'' قالوا ''لَا'' قال الله عزّ وجلّ ''فَإِنِّي خَلَقْتُ الْعَقْلَ أَصْنَافًا شَتَّى كَعَدَدِ الرَّمَلِ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّةً وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّتَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ فَرْقًا وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ وَسْقًا وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ''[499]]

---

499 *Musnedu'l-Hāris*, 2/807, no: 826.

Ve tefāvüt-i ᶜakl üzerine cihet-i nakldan dahi ᶜAbdullāh b. Selām ᶜaleyhi'r-rıdvānın üzerine mervī bulunan hadīs delālet eder ki mūmāileyh ᶜAbdullāh, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden āhirette ᶜizam-ı ᶜarşın vasfı ve kelām-ı melāikeyi mahkī ve mezkūr bulunan bir hadīs-i tavīlde ettiği suɔālin cevābında buyurulmuş ki "يَا رَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا أَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟" ki hulāsa-i meɔāli melāike-i kirām demişler ki "Yā rabbenā, ᶜarştan aᶜzam bir nesneyi halk etmiş misin?" Hazret-i Zāt-ı zü'l-celāl: "نَعَمْ الْعَقْلَ" diye cevāb buyurmuş, yaᶜnī "evet, ᶜakldır" Ve onlar: "Ne mikdāra bālig oldu?" diye bir dahi suɔāl ettiklerinde, Hak subhānehu ve taᶜālā: "هَيْهَاتَ لَا يُحَاطُ بِعِلْمِهِ" buyurdu ki hulāsa-i mazmūn-ı celīli: "Baᶜīd ki onun ᶜilmine ihāta olunamaz." Yaᶜnī sizin ᶜilminiz onu ihāta edemez. "Remlin ᶜadedini, yaᶜnī rīk-i beyābān ve kumun sayısını siz bilir misiniz?" dedikte onlar "yok" deyince, zāt-ı zü'l-celāl dahi: "Ben ᶜaklı asnāf-ı müteferrika vü müteᶜaddide olarak remlin ᶜadedince halk ettim ki nāsın kimisine bir habbe ve kimisine ikişer habbe ve kimisine üçer dörder ve kimisine feraḳ ve kimisine vesaḳ ve kimisine daha ziyāde verilmiş" diye beyān buyuruldu.

Ve "feraḳ" fethateyn ile lügatte şol mikyāle derler ki on altı rıtl nesne ala ve sükūn-ı rāɔ ile de okunmuştur ve ᶜinde'l-baᶜz yüz yirmi rıtl alan keyleye derler ve rıtl dahi yüz otuz dirhemdir. Ve "vesaḳ" fethateyn ile altmış sāᶜa ıtlāk olunur ki her bir sāᶜ dört menn olup ve her bir menn iki yüz altmış dirhemdir.

[فإن قلت فما بال أقوام من المتصوفة يذمون العقل بالمعقول فاعلم أن السبب فيه أن الناس نقلوا اسم العقل والمعقول إلى المجادلة والمناظرة بالمناقضات والإلزامات وهو صنعة الكلام فلم يقدروا على أن يقرروا عندهم أنكم أخطأتم في التسمية إذ كان ذلك لا ينمحي عن عقولهم بعد تداول الألسنة به ورسوخه في القلوب فذموا العقل والمعقول وهو المسمى به عندهم فأما نور البصيرة الباطنة التي بها يعرف الله تعالى ويعرف صدق رسله فكيف يتصور ذمه وقد أثنى الله تعالى عليه وإن ذم فما الذي بعده يحمد فإن كان المحمود هو الشرع فبم علم صحة الشرع فإن علم بالعقل المذموم الذي لا يوثق به فيكون الشرع أيضا مذموما ولا يلتفت إلى من يقول إنه يدرك بعين اليقين ونور الإيمان لا بالعقل فإنا نريد بالعقل ما يريده بعين

اليقين ونور الإيمان وهي الصفة الباطنة التي يتميز بها الآدمي عن البهائم حتى أدرك بها حقائق الأمور وأكثر هذه التخبيطات إنما ثارت من جهل أقوام طلبوا الحقائق من الألفاظ فتخبطوا فيها لتخبط اصطلاحات الناس في الألفاظ فهذا القدر كاف في بيان العقل والله أعلم]

Ve eger sen der isen ki ᶜakl bu sūretle muᶜazzam ve muhterem olunca mutasavvifenin baᶜzı akvāmı ne zann ve iᶜtikād ettiler ki ᶜakl ve maᶜkūlü bu kadarca zemm ettiler? Onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki o mezemmetin sebebi odur ki nās ᶜakl ve maᶜkūlün ismini sanᶜat-ı kelām ile vākiᶜ olan münāzara ve mücādeleye nakl ettiler, yaᶜnī münākaza ve ilzāmāt ile cereyān eden mücādele ve münāzarayı ᶜakl ve maᶜkūl tesmiye eylediler. Ve akvām-ı sūfiyye onların ᶜindlerinde siz bu tesmiyede hatā ettiniz demeğe muktedir olamamalarından ᶜindlerinde ᶜakl ve maᶜkūl ile müsemmā bulunan nesneyi zemm ettiler, çünkü fenn-i mücādele vü münāzara ile tedāvül-i elsine vākiᶜ olup ve o tedāvül ile kulūblerinde müteressi" olduktan sonra ᶜukūllerinden mahvı kābil kalmamıştı, yoksa o nūr-ı basīret-i bātına ki onunla zāt-ı zü'l-celāl bilinir ve sıdk-ı rüsülü dahi onunla maᶜrūf olur, ne sūretle zemm mutasavver olur! Maᶜa-hāzā ki onu zāt-ı zü'l-celāl medh ve senā etmiştir ve zemm olunursa ondan sonra medh ve hamd olacak şey nedir? Mahmūd şerᶜ ise, şerᶜin sıhhati ne ile bilindi! Ve eger ᶜakl-ı mezmūm ile yaᶜnī şāyān-ı vüsūk u iᶜtimād olmayan ᶜakl-ı mezmūm ile bilindi denilir ise, o vaktte şerᶜ dahi mezmūm olmak lāzım gelir ve bu dahi muhāldir.

Ve bu bābda şerᶜ ᶜayn-ı yakīn ve nūr-ı īmān ile idrāk olunup ᶜakl ile idrāk olunmamış diyen ādemin kavline dahi iltifāt olunmaz, zīrā ki biz [238] onun ᶜayn-ı yakīn ve nūr-ı īmān ile murād ettiği nesne ile ᶜakl murād etmişiz ki o dahi o sıfat-ı bātınedir ki onunla nevᶜ-i benī-ādem behāimden mümtāz olmuştur ve onunla hakāyık-ı umūru idrāk etmiştir. Ve bu ta"bīṭāt ancak hakāyık-ı umūru elfāzdan taleb eden akvām-ı ceheleden kopmuştur, başka bir şeyden değildir; onlar nāsın istiᶜmāl-i elfāz-ı mustalahada vukūᶜ bulan ẖabṭları ile taẖbīṭ ettiler. İşte bu kadarca zikr ve taᶜrīf beyān-ı ᶜakla kāfīdir, vallāhu aᶜlem.

[تـم كتـاب العلـم بحمـد الله تعالـى ومنـه وصلـى الله علـى سـيدنا محمـد وعلـى كل عبـد مصطفـى مـن أهـل الأرض والسـماء يتلـوه إن شـاء الله تعالـى كتـاب قواعـد العقائـد والحمـد لله وحـده أولا وآخـرا]

Bi-hamdillāhi taᶜālā ve bi-mennihi ᶜilmin kitābı tamām oldu. Ve salavāt-ı Bārī efendimiz Hazret-i Muhammed ᶜaleyhi's-selām ile arz ve semādan her bir ᶜabd-i mustafā vü muhtāra olsun. Ardı sonra inşāallāhu taᶜālā kavāᶜidü'l-ᶜakāᵓidin kitābı gelecektir. Evvelen ve āhiren hamd ve minnet yalnız zāt-ı zü'l-celālindir.

KİTĀBU KAVĀᶜİDİ'L-ᶜAKĀᵓİD VE FĪHİ ERBAᵓATU FUSŪL

[كتاب قواعد العقائد وفيه أربعة فصول]

el-Faslu'l-Evvel fī Tercumeti ᶜAkīdeti Ehli's-Sunneti fī Kelimeteyi'ş-Şehādeti Elletī Hiye Ehadu Mebānī'l-İslāmi

[الفصل الأول في ترجمة عقيدة أهل السنة في كلمتي الشهادة التي هي أحد مباني الإسلام فنقول وبالله التوفيق]

Musannif-i merhūm ᶜilmin kitābından ferāgat ettikten sonra kitāb-ı kavāᶜidi'l-ᶜakāᵓide şürūᶜ edip buyurdu ki terceme-i kitābda zikri mesbūk olan kavāᶜidü'l-ᶜakāᵓidin kitābıdır. Ve bu kitāb dört fasldan ᶜibārettir:

Birinci faslı ehad-i mebānī-i İslām olan kelimetey-i şehādette ehl-i sünnetin ᶜakīdesi tercemesindedir, tevfīk-i Bārī ile söyleriz ki:

[Lā İlāhe İllallāh]

[الحمد لله المبدىء المعيد الفعال لما يريد ذي العرش المجيد والبطش الشديد الهادي صفوة العبيد إلى المنهج الرشيد والمسلك السديد المنعم عليهم بعد شهادة التوحيد بحراسة عقائدهم عن ظلمات الشك والترديد السالك بهم إلى اتّباع رسوله المصطفى واقتفاء آثار أصحابه الأكرمين المكرمين بالتأييد والتسديد المتجلي لهم في ذاته وأفعاله بمحاسن أوصافه التي لا يدركها إلا من ﴿أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾[500] المعرف إياهم أنه في ذاته واحد لا شريك له فرد لا مثل له صمد لا ضد له منفرد لا ند له وأنه واحد قديم لا أول له أزلي لا بداية له مستمر الوجود لا آخر له أبدي لا نهاية له قيوم لا انقطاع له دائم لا انصرام له لم يزل ولا يزال موصوف بنعوت الجلال لا يقضى عليه بالانقضاء والانفصال بتصرم الآباد وانقراض الآجال بل ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾[501]]

500 "Hazır bulunup kulak veren kimseler (için bir öğüt vardır)." Kāf, 50/37.

501 "O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātın'dır. O her şeyi hakkıyla bilendir." el-Ha-

Hamd-i bī-nihāye ve sipās-ı bī-gāye o Hazret-i Mübdī vü Muᶜīd ve Faᶜᶜāl-i mā-yürīd, sāhib-i ᶜarş-ı mecīd ve baṭş-ı şedīde olsun ki menhec-i reşīd ve meslek-i sedīde safve-i ᶜabīdesini hādī ve şehādet-i tevhīdden sonra onların üzerlerine zulumāt-ı şekk ü terdīdden ᶜakīdelerinin vikāye ve hirāsetiyle münᶜim ve onunla ittibāᶜ-ı resūl-i Mustafā ve teᵓyīd ve tesdīd ile mükerrem bulunan sahābe-i kirām-ı bā-safā iḳtifālarına sālik ve mükerrem birle ilkā-i semᶜ edip şehīd olanlardan gayrı onun maᶜrifetine varılamayan mehāsin-i evsāf ile zāt ve efᶜālinde o ᶜabīde mütecellī ve kezālik onlara kendi zātında vāhid olup aslā ve katᶜā onun şerīki olmadığı ve ferd olup mesīli olmadığı ve samed olup zıddı olmadığı ve münferid olup denktaşı olmadığı ve evveli yok bir vāhid-i kadīm ve bidāyeti yok bir ezelī-i ᶜalīm ve āhir ve nihāyeti yok bir müstemirrü'l-vücūd-ı ebedī-i sermedī ve kayyūm-ı bī-inkıtāᶜ ve dāim-i bī-insırām olduğunu bildirip hemīşe nuᶜūt-ı celāl ile bilā-zevāl mevsūf ve ᶜale'd-devām o vasftan aslā zevāl ve infikāki olmadığı ve onun üzerine taṣarrum-ı ābād ve inkırāz-ı ācāl ile inkızā ve infisāli dahi kazā olunamayacağı ve her bir şeye ᶜalīm olduğunu ve evvel ve āhir, zāhir ve bātın idüğini muᶜarriftir.

[التنزيه: وأنه ليس بجسم مصور ولا جوهر محدود ومقدر وأنه لا يماثل الأجسام لا في التقدير ولا في قبول الانقسام وأنه ليس بجوهر ولا تحله الجواهر ولا بعرض ولا تحله الأعراض بل لا يماثل موجودا ولا يماثله موجود ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾[502] ولا هو مثل شيء]

Tenzīh: Ve ᶜale't-tahkīk zāt-ı zü'l-celāl bir cism-i mutasavver değildir ve cevher-i mahdūd u mukadder değildir. ᶜAle't-tahkīk ecsāma mümāsil değildir ne takdīrde ve ne de kabūl-i inkısāmda. Ve tahkīken cevher değildir ve ona cevher hulūl etmezler. Ve ᶜaraz dahi değildir ve aᶜrāz onda hulūl etmezler. Ve dahi bir mevcūda mümāsil olmaz ve ona bir mevcūd mümāsil olmaz; misli gibi bir şey yoktur ve bir şeye mümāsil değildir.

---

dīd, 57/3.

502 "Onun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şūrā, 42/11.

[وأنه لا يحده المقدار ولا تحويه الأقطار ولا تحيط به الجهات ولا تكتنفه الأرضون والسموات وأنه مستو على العرش على الوجه الذي قاله وبالمعنى الذي أراده استواء منزها عن المماسة والاستقرار والتمكن والحلول والانتقال لا يحمله العرش بل العرش وحملته محمولون بلطف قدرته ومقهورون في قبضته وهو فوق العرش والسماء وفوق كل شيء إلى تخوم الثرى فوقية لا تزيده قربا إلى العرش والسماء [239] كما لا تزيده بعدا عن الأرض بل هو رفيع الدرجات عن الأرض والثرى وهو مع ذلك قريب من كل موجود وهو أقرب إلى العبد من حبل الوريد وهو على كل شيء شهيد إذ لا يماثل قربه قرب الأجسام كما لا تماثل ذاته ذات الأجسام وأنه لا يحل في شيء ولا يحل فيه شيء تعالى عن أن يحويه مكان كما تقدس عن أن يحده زمان بل كان قبل خلق الزمان والمكان وهو الآن على ما عليه كان]

Ve dahi tahkīk ve tahkīkan onu bir mikdār tahdīd edemez ve aktār ona muhtevī olamaz ve cihāt dahi ona ihāta etmez ve arāzī ve semāvāt ona ihāta etmez. Buyurduğu vech ve dilediği maᶜnā üzere ᶜale't-tahkīk ᶜarş üzere müstevīdir, böyle bir istivā ki mümāsse ve istikrār ve temekkün ve hulūl ve intikālden berī ve ᶜārīdir. ᶜArş onu haml etmez, ancak ᶜarş ve hamelesi lutf-ı kudretiyle mahmūllerdir ve kabza-i kudretinde makhūrlardır. Ve kendisi ᶜarş ve semā ve yerlerin son dibine dek her bir şeyin fevkindedir. ᶜUlüvv ve fevkıyyeti böyle bir fevkıyyettir ki onu yerden ziyāde-i buᶜdiyyet vermediği gibi, ᶜarş ve semāya dahi ziyāde-i kurbiyyet vermez, ancak arz ve serādan derecātı mürtefiᶜdir ve onunla berāber her bir mevcūddan karīb ve yakındır ve kullarına habl-i verīdden akrebdir. "Hablü'l-verīd" lügatte şāhdamarlar maᶜnāsınadır.

Ve dahi her bir şeye şehīddir. Ve onun zātı ecsāmın zātlarına mümāsil olmadığı gibi, kurbü dahi kurb-i ecsāma mümāsil değildir. Yaᶜnī zātı ecsāmın zevātına benzemediği gibi, kurbü dahi ecsāmın kurbüne benzemez. Ve bir nesnede hulūl ve duhūl etmez ve zātında dahi bir nesne hulūl ve duhūl etmez. Ve zamān haddinden mukaddes olduğu gibi, mekān ihtivāsından dahi müteᶜālī ve mukaddestir. Zamān ve mekāndan evvel yaᶜnī zamān ve mekānın halkından akdem zātı var idi ve el-hālete

hāzihi kezālik o şān-ı kadīmi üzeredir. Yaᶜnī zamān ve mekānı halk etmezden akdem nice idi, imdi dahi böyledir.

[وأنه بائن عن خلقه بصفاته ليس في ذاته سواه ولا في سواه ذاته وأنه مقدس عن التغير والانتقال لا تحله الحوادث ولا تعتريه العوارض بل لا يزال في نعوت جلاله منزها عن الزوال وفي صفات كماله مستغنيا عن زيادة الاستكمال وأنه في ذاته معلوم الوجود بالعقول مرئي الذات بالأبصار نعمة منه ولطفا بالأبرار في دار القرار وإتماما منه للنعيم بالنظر إلى وجهه الكريم]

Ve dahi ᶜale’t-tahkīk halkından sıfāt-ı celīlesiyle zāt-ı ᶜaliyyesi mübāyindir. Zātında sivāsı yoktur ve sivāsında dahi zātı yoktur, yaᶜnī zātı mā-ᶜadāsından onun zātında bir nesne yoktur ve kezālik zātı başka bir nesneye dahi hulūl etmemiş ve hulūl etmez. Tahkīkan tagayyür ve intikālden mukaddestir. Onda havādis hulūl etmez ve üzerine havādis muᶜterī ve tārī olmaz. Hemīşe nuᶜūt-ı celālinde sābit ve zevālden münezzehtir. Ve sıfāt-ı kemālinde dahi ziyādet-i istikmālden müstagnīdir. Ve dahi ᶜale’t-tahkīk fī zātihi ᶜukūl ile maᶜlūmu’l-vücūddur. Ve dārü’l-karārda taltīf-i ebrār için kendinden hāss kullarına niᶜmet olarak zātı ebsār ile mer᾽īdir ki vech-i kerīmi nazarıyla naᶜīmi onlara ikmāl ve tetmīm eder.

[الحياة والقدرة: وأنه تعالى حي قادر جبار قاهر لا يعتريه قصور ولا عجز ولا تأخذه سنة ولا نوم ولا يعارضه فناء ولا موت وأنه ذو الملك والملكوت والعزة والجبروت له السلطان والقهر والخلق والأمر والسموات مطويات بيمينه والخلائق مقهورون في قبضته وأنه المنفرد بالخلق والاختراع المتوحد بالإيجاد والإبداع خلق الخلق وأعمالهم وقدّر أرزاقهم وآجالهم لا يشذ عن قبضته مقدور ولا يعزب عن قدرته تصاريف الأمور لا تحصى مقدوراته ولا تتناهى معلوماته]

Hayāt ve Kudret: Ve dahi ᶜale’t-tahkīk hayy ve kādir ve cebbār ve kāhirdir. Ona ᶜacz ve kusūr tārī ve ᶜārız olmaz ve onu uyku veyā uyuklamak almaz ve ona ölüm ve fenālık ᶜārız olmaz. Tahkīk ve tahkīken mülk ve melekūt ve ᶜizzet ve ceberūt sāhibidir; kahr ve saltanat ve halk ve emr onundur. Gökler yemīninde yaᶜnī yed-i kudretinde matvīlerdir ve halāyık dahi kabza-i teshīrinde müsahhar ve makhūrlardır. Halk u ihtirāᶜ-ı mevcūdātta yaᶜnī mükevvenāt-ı ᶜālemin yaratılmasında mün-

ferid odur ve īcād ve ibdāᶜda dahi mütevahhid odur, yaᶜnī kendi yalnız olarak bu mahlūkātı yaratmış ve kendinden gayrı başka bir yaratıcı yoktur. Kāffe-i halkı ve cemīᶜ-i aᶜmāllerini ve hep işlerini halk edip rızk ve aᶜmārlarını takdīr etmiştir. Kabzasından bir makdūr şāz olmaz. Ya!nī her ne ki makdūr ve kudret var ise hamelesi onundur. Dīgerinin bir makdūru yoktur ve onun olmadık bir makdūru yoktur; her şeye kādirdir. Kāffe-i umūrun tasārīf ve tagyīr ve tebdīlleri onun kudretinden uzak ve baᶜīd olmaz, nice dilerse umūru tasrīf ve tagyīr eder. Kāffe-i makdūrātının hasr ve beyān-ı mecmūᶜu kābil ve mümkin değildir ve maᶜlūmātının nihāyet ve sonu yoktur.

[العلم : وأنه عالم بجميع المعلومات محيط بما يجري من تخوم الأرضين إلى أعلى السموات وأنه عالم لا يعزب عن علمه مثقال ذرة في الأرض ولا في السماء بل يعلم دبيب النملة السوداء على الصخرة الصماء في الليلة الظلماء ويدرك حركة الذر في جو الهواء ويعلم السر وأخفى ويطلع على هواجس الضمائر وحركات الخواطر وخفيات السرائر بعلم قديم أزلي لم يزل موصوفا به في أزل الآزال لا بعلم متجدد حاصل في ذاته بالحلول والانتقال]

ᶜİlm: Ve dahi ᶜale't-tahkīk kāffe-i maᶜlūmāta ᶜālimdir; her bir şeyi bilir ve bilmediği nesne yoktur. Zemīnin kökünden ve sonundan ve müntehāsından göklerin bālāsına dek her ne ki var ise onun ᶜilmi ona muhīttir. Ve tahkīk ve tahkīkan böyle bir ᶜālimdir ki yerlerde ve göklerde zerre veznince yaᶜnī zerre mikdārınca bir nesne ᶜilminden gāib ve uzak olmaz. Karanlık gecede katı taş üstünde siyāh karıncanın yürüyüşünü bilir ve cevv-i havāda yaᶜnī yer ve gök aralarında olan zerrenin hareketini bilir. Ve gizli ve pinhān nesneyi ve pek çok ziyāde mahfī ve mestūr ve saklı nesneyi yaᶜnī sırdan katı saklı ve gizli nesneyi bilir. Ve hevācis-i zamīr ve harekāt-ı havātır ve hafiyyāt-ı serāyiri yaᶜnī benī-ādemin gönlüne gelip ve hātırında yād ve kalbinde doğan ve'l-hāsıl derūnunda gizli ve pinhān olan her nesneleri bilir; onun bilmediği bir şey olmaz. Ve bunların ᶜilmi zātında hulūl ve intikāl ile müteceddid bir ᶜilm-i hāsıl ile olmayıp ancak ezel-i āzālden onunla mevsūf olup hīç bir vaktte ondan zevāl ve infikāki mümkin [240] ve mutasavver olmayan ᶜilm-i kadīm-i ezelīsi ile bunları bilir.

[الإرادة: وأنه تعالى مريد للكائنات مدبر للحادثات فلا يجري في الملك والملكوت قليل أو كثير صغير أو كبير خير أو شر نفع أو ضر إيمان أو كفر عرفان أو نكر فوز أو خسران زيادة أو نقصان طاعة أو عصيان إلا بقضائه وقدره وحكمته ومشيئته فما شاء كان وما لم يشأ لم يكن لا يخرج عن مشيئته لفتة ناظر ولا فلتة خاطر بل هو المبدئ المعيد الفعال لما يريد لا رادّ لأمره ولا معقب لقضائه ولا مهرب لعبد عن معصيته إلا بتوفيقه ورحمته ولا قوة له على طاعته إلا بمشيئته وإرادته فلو اجتمع الإنس والجن والملائكة والشياطين على أن يحركوا في العالم ذرة أو يسكنوها دون إرادته ومشيئته لعجزوا عن ذلك وأن إرادته قائمة بذاته في جملة صفاته لم يزل كذلك موصوفا بها مريدا في أزله لوجود الأشياء في أوقاتها [التي قدّرها] كما أراده في أزله من غير تقدم ولا تأخر بل وقعت على وفق علمه وإرادته من غير تبدل ولا تغير دبّر الأمور لا بترتيب أفكار ولا بتربص زمان فلذلك لم يشغله شأن عن شأن]

el-İrāde: Ve dahi tebāreke ve taᶜālā kāināta mürīddir, hādisāta müdebbirdir ki mülk ve melekūtta az veyā çok, küçük veyā büyük, menfaᶜat veyā zarar, kār veyā ziyān, küfr veyā īmān, inkār veyā ᶜirfān, fevz ve felāh veyā hüsrān, eksik veyā artık, tāᶜat veyā ᶜisyān kāffesi onun kazā ve kader ve hikmet ve meşī᾿eti iledir; dilediği olur ve dilemediği olmaz. Onun meşī᾿etinden ve dilediğinden bakıcının bir bakışçığı hāric olmaz, yaᶜnī dilemediği hālde kulu bir bakışçığı bakamaz ve dilediğinden taşraya çıkmaz ve hātırında dahi bir fikrciğezi salıvermez. Mübdī ve muᶜīd ancak odur, yaᶜnī yeni baştan bu halkı yaratan odur, başkası değildir ve iᶜāde edip geriye çeviren dahi ancak odur, başkası değildir, istediğini bi’l-mübālaga işleyen odur. Emr ve fermānını çevirip redd edecek bir nesne yoktur ve noksān-ı kazāsını arayacak kimse yoktur. Kazāsı noksāndan berī ve ᶜārīdir ve ᶜayblardan münezzehtir, ancak ᶜilm ve hikmetle vākiᶜ ve sādır olur. Tevfīk ve rahmeti olmayınca maᶜsiyetinden yaᶜnī günāh işlemesinden bir kulu kaçacak yer bulamaz ve hayr ve tāᶜat işlemeğe dahi tāb-āver olamaz; hayr ve tāᶜat etmesi dahi ancak onun kuvvet ve kudret ve tevfīki iledir. İrādet ve meşi᾿eti taᶜalluk etmedikçe ve dilemedikçe bir kulu ne hayr ve ne de günāh işleyebilir. İns ve cin ve melā᾿ike ve şeyātīn bilenip bir zerreyi sükūn ettirip durdurmağa veyā depretip tahrīk etmeğe çabalayıp çalışırlarsa murād-ı ᶜaliyyesi ve meşī᾿et-i

Samedāniyyesi ona müteᶜallik olmadıkça yapamazlar, ondan ᶜāciz ve kāsır ve dermānde kalırlar, yaᶜnī dilemeyince onu ne durdurabilirler ve ne de depretebilirler.

Cemīᶜ-i sıfātında onun irādeti zātı ile kāimdir, ezel-i āzālden onunla mevsūf olup ondan zāil olmamıştır. Ve bilā-takaddüm ve bilā-teᵓehhür evkāt-ı muᶜayyene vü mukadderelerinde mine'l-ezel vücūd-ı eşyāya mürīddir, yaᶜnī ezelde vücūd-ı eşyāyı nice istediyse öylece vücūda gelmektedirler, ancak ᶜilm ve irādeti vefkınca ve mūcebince bilā-tebeddül velā-tagayyür vākiᶜ olurlar. Tertīb-i efkār ve terabbuṣ-ı ezmine etmeksizin umūru tedbīr etmiştir, yaᶜnī düşünmeden ve ezmineyi gözetip beklemeden umūr-ı kāinātı tedbīr ve tanzīm eylemiştir. Ve onun için bir şeᵓnden onu bir şeᵓn meşgūl etmemiştir, yaᶜnī bir hālden onu dīger bir hāl meşgūl etmemiştir.

[السمع والبصر: وأنه تعالى سميع بصير يسمع ويرى لا يعزب عن سمعه مسموع وإن خفي ولا يغيب عن رؤيته مرئي وإن دقّ ولا يحجب سمعه بعد ولا يدفع رؤيته ظلام يرى من غير حدقة وأجفان ويسمع من غير أصمخة وآذان كما يعلم بغير قلب ويبطش بغير جارحة ويخلق بغير آلة إذ لا تشبه صفاته صفات الخلق كما لا تشبه ذاته ذوات الخلق]

[es-Semᶜ ve'l-Basar:] Ve dahi semīᶜ ve basīrdir ki işitir ve görür, ne kadar gizli olur ise olsun bir nesne onun semᶜinden gāib ve uzak olmaz ve dahi her ne kadar ince ve dakīk olur ise olsun onun görmesinden uzak ve gāib olmaz. İşitmesine uzaklık hācib ve māniᶜ olmaz ve görmesine dahi bir karanlılık ve zulmet dāfiᶜ ve hāciz olmaz. Hadeka ve ecfānsız görür. "Ḥadeḳa" göz bebeğidir ve "ecfān" göz kapaklarıdır. Yaᶜnī onun görmesi bizim görmemiz gibi olmayıp biz göz bebeği ve göz kapağıyla görürüz, o göz bebeği ve göz kapaklarıyle görmez, ancak bunlarsız görür. Ve semᶜi dahi kulaksız ve kulak deliksizlik iledir. Gönülsüz bilmesi ve aᶜzā ve cevārihsiz ile batş ve tasarruf ve āletsiz halk edişi gibi bī-kulak ve bī-sımāh işitir. Onun işitmesi bizim işitmemiz gibi ālete muhtāc ve mütevakkıf değildir, çünkü zātı zāt-ı mahlūkāta benzemediği gibi sıfātı dahi sıfāt-ı mahlūkā benzemez.

[الكلام: وأنه تعالى متكلم آمر ناه واعد متوعد بكلام أزلي قديم قائم بذاته لا يشبه كلام الخلق فليس بصوت يحدث من انسلال هواء[503] أواصطكاك أجرام ولا بحرف ينقطع بإطباق شفة أو تحريك لسان وأن القرآن والتوراة والإنجيل والزبور كتبه المنزلة على رسله عليهم السلام وأن القرآن مقروء بالألسنة مكتوب في المصاحف محفوظ بالقلوب وأنه مع ذلك قديم قائم بذات الله تعالى لا يقبل الانفصال والافتراق بالانتقال إلى القلوب والأوراق وأن موسى صلى الله عليه وسلم سمع كلام الله بغير صوت ولا حرف كما يرى الأبرار ذات الله تعالى في الآخرة من غير جوهر ولا عرض]

el-Kelām: Ve dahi zāt-ı zü'l-celāl mütekellimdir, emr edicidir, nehy edicidir, vaᶜd edicidir, vaᶜīd edicidir. Sözü zātıyla kāim ve kadīm ve ezelīdir, mahlūkların sözlerine benzemez ki insilāl-i havā ve iṣṭikāk-i ecrām ve inkıtāᶜ-ı hurūf ve iṭbāk-ı şefeh ve tahrīk-i lisān ile bir harf ve savt-ı muhdes değildir, yaᶜnī kelām-ı beşer gibi ağızdan rüzgār çıkışı ve ecrām tokuşması veyā hurūf ayrılıp kesilmesi ve dudaklar kapaması ve dil depretişi ile muhdes bir ses ile tekellüm değildir ve bu gibi hālāttan münezzehtir.

ᶜAle't-tahkīk Kurᵓān ve Tevrāt ve İncīl ve Zebūr rüsül-i kirāmı üzerlerine münzel olan kütübüdürler. Kurᵓān-ı zī-şān lisān ile makrū ve mesāhifte mektūb ve kulūbde [241] mahfūzdur, yaᶜnī Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şān dil ile okunur ve mushaflarda yazılı ve gönüllerde ezberlidir ve bununla berāber kadīmdir, zāt-ı zü'l-celāl ile kāimdir. Kulūb ve evrāka intikāl ile fiṣāl ve iftirākı kabūl etmez. Ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām zāt-ı zü'l-celālden bī-harf ve bī-savt kelāmı işitti, nitekim āhirette zümre-i ebrār zāt-ı zü'l-celāli bī-cevher ve bī-ᶜaraz görürler.

[وإذا كانت له هذه الصفات كان حيا عالما قادرا مريدا سميعا بصيرا متكلما بالحياة والقدرة والعلم والإرادة والسمع والبصر والكلام لا بمجرد الذات]

Ve ona bu sıfāt olunca hayāt ve kudret ve ᶜilm ve irādet ve semᶜ ve basar ve kelām ile hayy ve ᶜālim ve kādir ve mürīd ve semīᶜ ve basīr ve mütekellim oldu, yoksa mücerred zāt ile diri ve bilici ve kādir ve mürīd ve işitici ve görücü ve söz söyleyici değildir.

---

503 Yazmada "هواه" şeklinde geçmektedir.

[الأفعال : وأنه سبحانه وتعالى لا موجود سواه إلا وهو حادث بفعله وفائض من عدله على أحسن الوجوه وأكملها وأتمها وأعدلها وأنه حكيم في أفعاله وعادل في أقضيته لا يقاس عدله بعدل العباد إذ العبد يتصور منه الظلم بتصرفه في ملك غيره ولا يتصور الظلم من الله تعالى فإنه لا يصادف لغيره ملكا حتى يكون تصرفه فيه ظلما فكل ما سواه من إنس وجن وملك وشيطان وسماء وأرض وحيوان ونبات وجماد وجوهر وعرض ومدرك ومحسوس حادث اخترعه بقدرته بعد العدم اختراعا وأنشأه إنشاء بعد أن لم يكن شيئا إذ كان في الأزل موجودا وحده ولم يكن معه غيره فأحدث الخلق بعد ذلك إظهارا لقدرته وتحقيقا لما سبق من إرادته ولما حق في الأزل من كلمته لا لإ فتقاره إليه وحاجته]

el-Efᶜāl: Ve dahi subhānehu ve taᶜālānın efᶜāli vardır; zāt-ı zü'l-celālinin gayrısı her ne ki vücūda gelmiştir, kāffesi onun fiᶜli ile hādis olmuştur; ahsen-i vücūh ve ekmel ve etemm ve aᶜdeli üzere yaratılıp ᶜadlinden fāyiḍ olmuştur. Efᶜālinde hakīm ve aḳḍiyesinde ᶜādildir. ᶜAdli ᶜadl-i ᶜibādı ile maḳīs olmaz, çünkü ᶜibādından zulmün sudūru mutasavver olur ki tasarrufları başkalarının mülklerine tesādüf eder. Ve zāt-ı zü'l-celālden zulmün sudūru mutasavver olmaz, zīrā ki tasarrufu başkasının mülküne tesādüf etmez, yaᶜnī başkasının bir mülkü yoktur, mālikü'l-mülk odur, kāffe-i mahlūkātı onun mülküdür. Ve memlūkun bir mülkü olmaz ve gayrına bir mülk tesādüf etmeyince kāffe-i tasarrufātı kendi mülkünde olur ve nice tasarruf ederse hakkı vardır. Onda bir zulm vukūᶜu mümkin ve mutasavver olmaz. Ve bu sūrette kāffe-i māsivāsı ins ve cinden ve melek ve şeytāndan ve yer ve gökten ve hayvān ve nebāt ve cemād ve cevāhir ve ᶜarazdan her ne ki var ve idrāk ve hiss olunur, cemīᶜi hādistir. Zāt-ı zü'l-celāl onları baᶜde'l-ᶜadem lā-şey iken kudret-i ᶜaliyyesiyle ihtirāᶜ ve inşā ve halk ve ihdās eylemiştir, çünkü ezelde yalnız zātı mevcūd olup onunla gayrısı yok idi ve ondan sonra kudretinin izhārına ve fi'l-ezel kelimesinden hakk ve irādeti sebk ettiği mahlūkātı vücūda gelip tahakkuk etmek için onları yarattı, yoksa iftiḳār ve ihtiyācı için onları halk etmedi; kendisi hīç bir şeye müfteḳır ve muhtāc değildir.

[وأنه متفضل بالخلق والاختراع والتكليف لا عن وجوب ومتطول بالإنعام

والإصلاح لا عن لزوم فله الفضل والإحسان والنعمة والامتنان إذ كان قادرا على أن يصب على عباده أنواع العذاب ويبتليهم بضروب الآلام والأوصاب ولو فعل ذلك لكان منه عدلا ولم يكن منه قبيحا ولا ظلما وأنه عز وجل يثيب عباده المؤمنين على الطاعات بحكم الكرم والوعد لا بحكم الاستحقاق واللزوم له إذ لا يجب عليه لأحد فعل ولا يتصور منه ظلم ولا يجب لأحد عليه حق وأن حقه في الطاعات وجب على الخلق بإيجابه على أَلْسِنَة أنبيائه عليهم السلام لا بمجرد العقل ولكنه بعث الرسل وأظهر صدقهم بالمعجزات الظاهرة فبلغوا أمره ونهيه ووعده ووعيده فوجب على الخلق تصديقهم فيما جاؤوا به]

Ve dahi ᶜale't-tahkīk o halk ve ihtirāᶜ ve teklīfte kendiyi mütefazzıldır, yoksa vücūbdan değildir, yaᶜnī bu mahlūkātın yaratması üzerine vācib değil idi, ancak onun mahz-ı fazlından onları yaratmıştır. Ve ıslāhları dahi üzerine lāzım ve vācib olmayıp ancak kesret-i kerem ü inᶜāmı ile onları yapıp ıslāh etti, üzerine bir nesne lāzım ve vācib olmaz. Fazl ve ihsān-ı niᶜmet ve imtinān ancak onundur, zīrā ki ᶜibādı üzerine envāᶜ-ı ᶜazābı dökmeğe muktedir ve envāᶜ-ı ālām u eskām ile onları mübtelā etmeğe kādirdir. Ve etmiş olsaydı ondan ᶜadl olmuş olurdu, ondan kabīh ve zulm olmazdı. Ve ᶜibādı fiᶜl-i tāᶜati ile kerem ve vaᶜdi hükmünce müs̱āb eder, yoksa tāᶜati üzerine kullarına ihsān buyuracağı ecr ve sevāb onun üzerine vācib ve lāzım ve müstahak olmaz, zīrā ki onun üzerine bir kimseye bir nesneyi işlemek vācib olmaz ve bir kimse için onun üzerine bir hak dahi vācib olmaz ve ondan bir zulm dahi mutasavver olmaz. Ve tāᶜatlerde onun hakkı enbiyā-yı ᶜizām elsineleri üzere kendi īcābıyla vācib olmuştur, yoksa vücūb-ı hakkı ᶜakl-ı mücerredle olmamıştır ki peygamberleri gönderip ve sıdkları muᶜcizāt-ı zāhire ile halkına izhār etmekle onlar dahi ᶜibādına yaᶜnī kullarına onun emr ve fermānı ile nehyi ve vaᶜd ve vaᶜīdi teblīg tefhīm ettiler. Ve onunla gelmiş bulundukları evāmir ve menāhī ve vaᶜd ve vaᶜīdin tasdīki ᶜibādı üzerine vācib oldu. Ve mutāᶜ olmağa müstahak olup her ne ki buyurursa kulları üzerine farz olur. Bi-hakkın memlūk ve mahkūmlarıdırlar, onları ᶜademden vücūda getirip ahsen-i takvīm üzere yaratıp birle bunca niᶜamlarla üzerlerine mütenaᶜᶜim ve mütekerrim olmuştur.

[Muhammedun Resūlullāh]

[معنى الكلمة الثانية وهي الشهادة للرسل بالرسالة]

Kelime-i sāniye ki rüsül-i kirām için risāletle olan şehādetin maᶜnāsı:

[وأنه بعث النبي الأمي القرشي محمدا صلى الله عليه وسلم برسالته إلى كافة العرب والعجم والجن والإنس فنسخ بشريعته الشرائع إلا ما قرره منها وفضله على سائر الأنبياء وجعله سيد البشر ومنع كمال الإيمان بشهادة التوحيد وهو قول لا إله إلا الله [242] ما لم تقترن بها شهادة الرسول وهو قولك محمد رسول الله وألزم الخلق تصديقه في جميع ما أخبر عنه من أمور الدنيا والآخرة]

Hazret-i Zāt-ı zü'l-celāl, Kureyş kabīlesinden resm-i hatt delāletiyle okumayan ve Muhammed ᶜaleyhi's-selām nām-ı nāmīsiyle müsemmā bulunan zāt-ı ᶜaliyyü's-sıfātı kāffe-i ᶜArab u ᶜAcem ve cinn ve inse peygamber gönderip onun şerīᶜatı ile şerāyiᶜ-i sāireyi nesh ettirdi, meger ki o şerāyiᶜden vahy ve Kurᵓān ile mukarrer bulunan baᶜzı umūru ibkā etmiştir. Ve onu enbiyā-yı sāireye mufaddal edip seyyidü'l-beşer etmiştir, yaᶜnī onu kāffe-i beşerin efendisi ve ulusu etti. Ve onun şehādeti mukterin olmadıkça yaᶜnī şehādette "Muhammedün resūlullāh" deyip ikrār etmedikçe yalnız şehādet-i tevhīd ile kemāl-i īmānın husūlünü menᶜ etmiştir, yaᶜnī "Lā ilāhe illallāh" deyip "Muhammedün resūlullāh" demedikçe müᵓminin īmānı tamām ve kāmil olmaz, kemāl-i īmān ancak "Lā ilāhe illallāh" demesiyle berāber "Muhammedün resūlullāh" demesiyle olur. Ve umūr-ı dünyā vü āhiretten her ne ki haber verdiyse tasdīkine halkı ilzām etmiştir, yaᶜnī onun tasdīki husūsu ᶜibādı üzerine farz ve īcāb eylemiştir.

[وأنه لا يتقبل إيمان عبد حتى يؤمن بما أخبر به بعد الموت وأوله سؤال منكر ونكير وهما شخصان مهيبان هائلان يُقْعِدان العبد في قبره سويا ذا روح وجسد فيسألانه عن التوحيد والرسالة ويقولان له ''مَنْ رَبُّكَ وَمَا دِينُكَ وَمَنْ نَبِيُّكَ؟''[504]،

504 Tirmizī, Cenāᵓiz, 70, no: 1071; krş. Buhārī, Cenāᵓiz, 67, no: 1338; Müslim, el-Cennet ve sifatu naᶜīmihā, 70.

وهما فتّانا القبرِ[505] وسؤالهما أول فتنة بعد الموت وأن[506] يؤمن بعذاب القبر[507] وأنه[508] حق وحكمه عدل على الجسم والروح على ما يشاء]

Ve dahi ᶜale't-tahkīk bir ᶜabdin īmānını kabūl etmez, tā kim baᶜde'l-mevt vukūᶜuyla haber verdiği şeylere īmān etmedikçe. Onların evvelīleri Münker ve Nekīr'in suᵓālidir. Münker ve Nekīr heybetli ve korkuluk verici iki şahslardır. Sāhib-i rūh u cesed olarak müteveffāyı kabrinde oturturlar ve ondan suᵓāl edip derler ki "Senin rabbin kimdir ve dīnin nedir ve peygamberin kimdir?" Bu meleklerin ikisi dahi mezārın fettānılardır ve baᶜde'l-mevt müteveffānın en evvel fitnesi onların suᵓālidir. İşte merd-i müᵓmin bununla īmān etmedikçe īmānı makbūl olmaz, çünkü bu hālin vukūᶜu ᶜaleyhi's-salātü ve's-selām efendimizin ihbārıyla sābittir; tasdīki emr-i mefrūz u vācibdir. Ve o müteveffā ᶜale'l-īmān ona hatm olunup müᵓminen vefāt eylemişse cevāblarında lisān-ı fasīh ve kavl-i sarīh ile bi-tevfīkillāh ve iᶜānetihi der ki "benim rabbim Allāh'tır ve dīnim dīn-i İslām'dır ve peygamberim Muhammed ᶜaleyhi's-selāmdır ve imāmım Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāndır ve kıblem Kaᶜbe'dir ve müᵓminler benim er karındaşlarımdır ve müᵓmineler benim kız karındaşlarımdır ve ben ve siz bu kelime-i şehādet üzereyiz ki eşhedü en lā ilāhe illallāh ve eşhedü enne Muhammeden ᶜabduhu ve resūluh." Ve o vaktte onu yatırıp ona "Nim ke-nevmi'l-ᶜarūs" deyip gideceklerdir, yaᶜnī ona "Yeni güvey veyāhūd gelin uykuları gibi uyukla" diyecekler.

Ve dahi ᶜazāb-ı kabr hak olduğuna īmān etmedikçe o müᵓminin īmānı kabūl olunmaz, zīrā ki ᶜazāb-ı kabr haktır. Ve zāt-ı zü'l-celālin dilediği vech üzere cārī olacak hükmü rūh ve cesed üzere ᶜadldir.

[وأن يؤمن بالميزان ذي الكفّتين واللّسانِ وصفتُه في العظَم أنّه مثل طبقات السّموات والأرض تُوزَن فيه الأعمال بقدرة الله تعالى والصَّنْجُ يومئذ مثاقيل الذّرّ والخَرْدَل تحقيقا لتمام العدل وتوضع صحائف الحسنات في صورة حسنة في

505 *Sahīhu İbn Hibbān*, 7/384, no: 3115; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/300, no: 9427.

506 Yazmada " وبأن " şeklinde geçmektedir.

507 Buhārī, İlm, 24, r. 86; Müslim, Kusūf, 11

508 Yazmada " وبأنه " şeklinde geçmektedir.

كفّة النّور فيثقل بها الميزان على قدر درجاتها عند الله بفضل الله وتطرح صحائف السّيّئات في صورة قبيحة في كفّة الظُّلمة فيخفّ بها الميزان بعدل الله[509]]

Ve dahi rūz-ı kıyāmette dilli ve iki kefeli kurulacak terāzūya īmān etmek dahi böyledir ki bu mīzāna īmān etmek dahi vācibdir. Ve böylece onu bile ki o mīzānın iki kefe ve bir lisānı vardır ve ᶜizamı yaᶜnī büyüklüğü yer ve göklerin tabakaları gibidir; kudret-i Bārī ile içinde aᶜmāli vezn olunur. Ve bu vezn etmek ancak tamāmiyet-i ᶜadlin tahkīki içindir. Ve o günde terāzū ve taşları ẕerr ve hardalın miskālleridir. "Ẕerr" lügatte ufacık gubāra gelmiştir ve "hardal" dahi maᶜrūf olan hardaldır. Ve aᶜmālin vezninde sahāyif-i hasenātı sūret-i hasīnede olarak nūr kefesinde konulur ve fazl-ı Bārī ile ᶜindallāh olan derecāta göre o kefe-i mīzān onunla ağırlaşır. Ve seyyiʾāt sahīfeleri dahi kabīha bir sūrette olarak zulmet kefesine ilkā ve tarh olunur ve ᶜadl-i Bārī ile o kefe onunla hafīf olur.

[وأن يؤمن بأنّ الصّراط حقّ وهو جسر ممدود على متن جهنّم[510] "أَحَدُّ مِنَ السَّيْفِ وَأَدَقُّ مِنَ الشَّعْرَةِ"[511] تزلّ عليه أقدام الكافرين بحكم الله سبحانه فتهوي بهم إلى النّار وتثبت عليه أقدام المؤمنين بفضل الله فيساقون إلى دار القرار]

Ve dahi sırāt hak olduğuna īmān ede ki o dahi nār-ı cehennem üzerine kılıçtan keskin ve kıldan ince uzatılmış bir köprüdür. Üzerine geçerken keferelerin ayakları bi-hükmillāhi taᶜālā kayıp nār-ı cehenneme düşerler ve akdām-ı müʾminīn yaᶜnī müʾminlerin ayakları Allāh taᶜālānın fazlı ile onun üzerine sābit olup onları dār-ı karāra sürülüp götürürler.

[وأن يؤمن بالحوض المورود حوض محمّد عليه السّلام يشرب منه المؤمنون قبل دخول الْجنّة وبعد جواز الصّراط[512] "مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شُرْبَةً لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا

509 Bkz. el-Baᶜs ve'n-Nuşūr, 1/131, no: 161; Şuᶜabu'l-Īmān, 1/112, no: 19; 1/350, no: 177.

510 Buhārī, Ezān, 129, no: 806; Müslim, Īmān, 299.

511 Müslim, Īmān, 302.

512 Müslim, Salāt, 53; *Musnedu Ebī Yaᶜlā*, 7/40, no: 3951; İbn Ebī Şeybe, *Musannef*, 7/45, no: 34097, "فَإِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ، عَلَيْهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ، هُوَ حَوْضٌ تَرِدُ عَلَيْهِ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، آنِيَتُهُ عَدَدُ النُّجُومِ، فَيُخْتَلَجُ الْعَبْدُ مِنْهُمْ، فَأَقُولُ: رَبِّ، إِنَّهُ مِنْ أُمَّتِي فَيَقُولُ: مَا

عَرْضُهُ مَسِيرَةُ شَهْرٍ مَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ حَوْلَهُ أَبَارِيقُ عَدَدُهَا بِعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ"[513] فيه ميزابان يصبّان فيه من الكوثر[514]]

Ve dahi havza īmān ede ki Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın havzıdır ki müᵓminler sırāt köprüsünü geçtikten sonra onun üzerine varırlar, yaᶜnī cennete girmeden evvel o havza varıp ondan su içerler. Ve havzın cesāmeti o mertebededir ki onun ᶜarzı yaᶜnī eni bir aylık yol mesāfesidir, ondan bir içim suyu içen ile'l-ebed susamaz. Ve onun beyāzlığı sütten ziyāde beyāzdır ve tatlılığı dahi baldan ziyāde tatlıdır. O havzın etrāfında göklerin yıldızları ᶜadedince ibrīkler vardır. Ve havzın iki ᶜaded oluğu vardır, mā-i kevserden akarlar, yaᶜnī havzın suyu mā-i kevserdendir ki o iki oluktan o su akıp havza girer. [243]

[وأن يؤمن بالحساب وتفاوت النّاس فيه إلى مُناقِش في الحساب وإلى مُسامِح فيه وإلى من يدخل الجنّة بغير حساب وهم المقرَّبون[515] فيسأل الله تعالى من شاء من الأنبياء عن تبليغ الرّسالة ومن شاء من الكفّار عن تكذيب المرسلين[516] ويسأل المبتدعة عن السّنّة[517] ويسأل المسلمين عن الأعمال[518]]

Ve dahi hisāb ile de īmān ede ki zāt-ı zü'l-celāl rūz-ı kıyāmette kullarıyla hisāb görecektir. Ve o hisābda nās mütefāvitlerdir, yaᶜnī siyāk-ı vāhid üzere değillerdir, kimisi hisābında münākaşa vākiᶜ olur ve kimisine müsāmahalı olur ve kimisi bilā-hisāb cennete girer ki onlar zümre-i mukarrebīndir. Dilediği peygamberden teblīg-i risālet üzerine sorar ve

---

"تَدْرِي مَا أَحْدَثَتْ بَعْدَكَ" şeklinde.

513 Buhārī, Rakāᵓik, 53, no: 6580; Müslim, Fezāᵓil, 37, 38, "إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنَ الْيَمَنِ، وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الأَبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ" şeklinde. Müslim, Fezāᵓil, 37, "أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ، وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، يَغُتُّ فِيهِ مِيزَابَانِ يَمُدَّانِهِ مِنَ الْجَنَّةِ، أَحَدُهُمَا مِنْ ذَهَبٍ، وَالْآخَرُ مِنْ وَرِقٍ" şeklinde.

514 Müslim, Fezāᵓil, 37.

515 Bkz. *el-Baᶜs ve'n-Nuşūr*, 131, no: 161, krş. Buharī, Rakāᵓik, 49, no: 6536; Müslim, el-Cennet ve sifatu naᶜīmihā, 79.

516 Bkz. Buhārī, Ehādīsu'l-enbiyāᵓ, 4, no: 3339, İbn Māce, Zühd, 34, no: 4284.

517 İbn Māce, Mukaddime, 10, no: 84.

518 Ebū Dāvūd, Salāt, 149, no: 864; Tirmizī, Salāt, 305, no: 413; Nesāᵓī, Salāt, 9, no: 466, İbnā Māce, İkāmetu's-salāt, 202, no: 1425.

dilediği kefereden tekzīb-i enbiyā üzerine sorar ve mübtediᶜaları sünnet üzerine ve müslimīni aᶜmālleri üzerine sorup suᵓāl eder.

[وأن يؤمن بإخراج الموحّدين من النّار بعد الانتقام حتّى لا يبقى في جهنّم موحّد بفضل الله تعالى فلا يخلّد في النّار موحّد[519]]

Ve dahi nār-ı cehennemden baᶜde'l-intikām muvahhidīnin hurūcuna īmān ede ki bi-fazlillāhi taᶜālā bir muvahhid āteşte kalmaz ve bir muvahhid dahi nār-ı cehennemde muhalled olmaz. Yaᶜnī zümre-i muvahhidīn efrādından cürm ve kusūr ve maᶜsiyetine bināen nār-ı cehenneme girecek kimse onun günāhı mūcebince muᶜazzeb olup ondan intikām olunduktan sonra nār-ı cehennemden çıkacaktır, hattā ki nār-ı cehennemde bir muvahhid kimse kalmaz ve o dahi Allāh'ın fazl ve keremiyledir. Ve zümre-i muvahhidīnden bir kimse nār-ı cehennemde bākī ve muhalled kalmaz.

[وأن يؤمن بشفاعة الأنبياء ثمّ العلماء ثمّ الشّهداء ثمّ سائر المؤمنين كلّ على حسب جاهه [ومنزلتِه عند الله تعالى] ومن بقي من المؤمنين ولم يكن له شفيع أُخرج بفضل الله عزّ وجلّ فلا يخلّد في النّار موحِد مؤمن بل يخرج منها من كان في قلبه مثقال ذرّة من الإيمان[520]]

Ve dahi enbiyā-i ᶜizām ve onlardan sonra ᶜulemā-i kirām ve onlardan sonra zümre-i şühedā-i zevi'l-ihtirām ve ondan sonra müᵓminīn-i sāirenin her biri ᶜindallāh hāsıl olan cāh ve menziletine göre cürm-kārāna şefāᶜat edeceklerine dahi īmān eyleye ki evvelā günehkārāna enbiyā-i ᶜizām şefāᶜat edeceklerdir. Sonra kusūr kalan günehkārānın bir takımına ᶜulemā-i kirām dahi şefāᶜat edeceklerdir. Ve onlardan sonra bir takım günehkārāna şühedā şefāᶜat edeceklerdir. Ve onlardan sonra bir takım günehkārāna müᵓminīn-i sāire şefāᶜat edeceklerdir. Ve şefīᶜsiz kalan müᵓmīnler dahi Hak subhānehu ve taᶜālānın fazl ve keremiyle āteşten çıkıp ehl-i īmāndan bir kimse āteşte muhalled kalmaz, belki miskāl-i zerre kadar īmānı olan kimse āteşten çıkacaktır.

519 Müslim, Īmān, 301.

520 Bkz. İbn Māce, Zühd, 37, no: 4313; krş. Buhārī, Rakāᵓik, 51, no: 6560; Müslim, Īmān, 282.

[وأن يعتقد فضلَ الصّحابة رضي الله عنهم وترتيبَهم وأنّ أفضل النّاس بعد النّبيّ صلّى الله عليه وسلّم أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ عليّ رضي الله عنهم[521] وأن يُحسِن الظّنّ بجميع الصّحابة ويُثني عليهم كما أَثنى اللهُ عزّ وجلّ ورسولُه صلّى الله عليه وسلّم[522]]

Ve dahi fazl-ı sahābe ve tertīblerini dahi iᶜtikād ede ki peygamberden sonra efdal-i nās Hazret-i Ebī Bekr'dir ve ondan sonra Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb'dır ve ondan sonra Hazret-i ᶜOsmān b. ᶜAffān'dır ve ondan sonra Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib'dir. Ve dahi kāffe-i sahābeye hüsn-i zann edip zāt-ı zü'l-celāl ve resūlü onların üzerlerine senā ettikleri gibi senā ede.

[فمن اعتقد جميع ذلك موقنا به كان من أهل الحق وعصابة السنة وفارق رهط الضلال وحزب البدعة فنسأل الله كمال اليقين وحسن الثبات في الدين لنا ولكافة المسلمين برحمته إنه أرحم الراحمين وصلى الله على سيدنا محمد وعلى كل عبد مصطفى]

İşte bunların cemīᶜini maᶜa'l-yakīn iᶜtikād eden kimse ehl-i hak ve cemāᶜat-i sünnet ve istikāmetten olup gürūh-ı mekrūh-ı dālle ve hizb-i bidᶜayı müfārakat etmiş olur. Biz kemāl-i yakīni ve dīn-i mübīnde hüsn-i sebātı bize ve kāffe-i müslimīne Allāh'tan dileriz ki Erhamü'r-rāhimīn hazretlerinin rahmeti ile bize inᶜām ve ihsān oluna. Ve salavāt-ı kesīre vü dāime bizim seyyidimiz ve efendimiz Hazret-i Muhammed'e ve her bir ᶜabd-i muhtār ve mustafāya hāsıl ve vāsıl ola.

el-Faslu's-Sānī fī Vechi't-Tedrīci İle'l-İrşādi Ve Tertībi Derecāti'l-ᶜİtikād

[الفصل الثاني في وجه التدريج إلى الإرشاد وترتيب درجات الاعتقاد]

Ve dahi kitāb-ı kavāᶜidü'l-ᶜakāᵓidin ikinci faslı ise o dahi irşāda vech-i tedrīcin zikri ile derecāt-ı iᶜtikādın tertībi beyanındadır:

521 Bkz. Buhārī, Fezāᵓilu's-sahābe, 5, no: 3655.

522 Bkz. Tirmizī, Menākıb, 59, no: 3862, krş. Buhārī, Fezāᵓilu's-sahābe, 5, no: 3673.

[اعلم أن ما ذكرناه في ترجمة العقيدة ينبغي أن يقدم للصبي في أول نشوه ليحفظه حفظا ثم لا يزال ينكشف له معناه في كبره شيئا فشيئا فابتداؤه الحفظ ثم الفهم ثم الاعتقاد والإيقان والتصديق به وذلك مما يحصل في الصبي بغير برهان فمن فضل الله سبحانه على قلب الإنسان أن شرحه في أول نشوه للإيمان من غير حاجة إلى حجة وبرهان وكيف ينكر ذلك وجميع عقائد العوام مبادئها التلقين المجرد والتقليد المحض]

Bil ve āgāh ol ki terceme-i ᶜakīdede bizim bu zikr ettiğimiz ᶜakāʾidi hıfz etmek için ibtidā-yı neşvinde sabīye takdīm oluna gerek. Ve takdīm olunup ezber eder ise sonra büyüklüğünde yaᶜnī bülūga vardıktan sonra ᶜale't-tedrīc nesne-be-nesne ona münkeşif olup açık olur. Ve böyle olunca onun ibtidāsı o ᶜakīdelerin hıfzıdır ve ondan sonra onların fehm ve maᶜrifetidir ve ondan sonra onların tasdīkleriyle īkān ve iᶜtikādlarıdır. Ve bu ahvāl bi-gayri burhān sabīye hāsıl olan hāllerdir, zīrā ki cümle-i fezāyil-i celīle-i ilāhiyyeden bir fazl-ı ᶜazīmdir ki kalb-i insān ihtiyāc-ı huccet ü burhān olmaksızın evvel-i neşvinde īmāna münşerih olup geniş ola. Ve bu sūretle münşerih olduğu nice inkār olunabilir o hāl ile ki cemīᶜ-i ᶜakāʾid-i ᶜavāmmın mebādīsi evvel emrde telkīn-i mücerred ve taklīd-i mahzdır.

[نعم يكون الاعتقاد الحاصل بمجرد التقليد غير خال عن نوع من الضعف في الابتداء على معنى أنه يقبل الإزالة بنقيضه لو ألقى له فلا بد من تقويته وإثباته في نفس الصبي والعامي حتى يترسخ ولا يتزلزل وليس الطريق في تقويته وإثباته أن يعلم صنعة الجدل والكلام بل يشتغل بتلاوة القرآن [244] وتفسيره وقراءة الحديث ومعانيه ويشتغل بوظائف العبادات فلا يزال اعتقاده يزداد رسوخا بما يقرع سمعه من أدلة القرآن وحججه وبما يرد عليه من شواهد الأحاديث وفوائدها وبما يسطع عليه من أنوار العبادات ووظائفها وبما يسرى إليه من مشاهدة الصالحين ومجالستهم وسيماهم وسماعهم وهيآتهم في الخضوع لله عز وجل والخوف منه والاستكانة له فيكون أول التلقين كإلقاء بذر في الصدور وتكون هذه الأسباب له كالسقى والتربية حتى ينمو ذلك البذر ويقوى ويرتفع شجرة طيبة راسخة ﴿أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾[523]]

523 "Kökü sağlam, dalları göğe yükselen (bir ağaç gibidir)." İbrāhīm, 14/24.

Evet taklīd-i mücerredle hāsıl olan iᶜtikād egerçi ibtidāsında nevᶜan-mā zaᶜftan tehī ve hālī olmazsa da yaᶜnī onun nakīzi ilkāsıyla kābil-i izāle ise de onun takviye ve nefs-i sabīde ve kezālik nefs-i ᶜāmmīde isbātı dahi lā-büd ve lāzım ise de tā ki kalblerinde teressu“ ede ve mütezelzil olmaya. Lākin tarīk-i takviye ve isbātı sanᶜat-ı cedel ü kelāmın bilmesiyle olmayıp ancak tilāvet-i Kurᵓān ve tefsīri ile kırāᵓet-i ehādīs ve maᶜānīleri iştigāliyle olur ve dahi vezāyif-i ᶜibādātın iştigāliyle olur ki o ᶜakīdeler kalblerinde berkleşip katı olur. Ve hemīşe edille-i Kurᵓāniyye ve hucec ve onlara vārid olan ehādīsin şevāhid ve fevāyidi ve ona ᶜibādāt ve vezāyifi envārından sātıᶜ olan nūrun hidāyeti ve hem dahi sālihīnin müşāhede ve mücālese ve sīmālarından ve onlardan istimāᶜ edeceği akvāl ve zāt-ı zü’l-celāle olan heyᵓet-i huzūᶜ ve havf ve istikānetten ona sirāyet edecek maᶜlūmāt ile olur, yaᶜnī görüne ki semᶜ ve basarlarına o ahvāl değdikçe onun iᶜtikādı tezāyüd ve rüsūh bulur da o tezāyüdden dāimen zāil ve münfekk olmaz ki o telkīn ve taklīd ona sadrında ilkā-i bezr ü tohm gibi olur. Ve bu esbāb o telkīne sulamak ve beslemek gibi olurlar tā kim o tohm neşv ü nemā bulup kuvvetleşir ve bir şecere-i tayyibe mürtefiᶜ olur ki onun kökü sābit ve ferᶜi semāya vāsıl olur.

[وينبغي أن يحرس سمعه من الجدل والكلام غاية الحراسة فإن ما يشوشه الجدل أكثر مما يمهده وما يفسده أكثر مما يصلحه بل تقويته بالجدل تضاهي ضرب الشجرة بالمدقة من الحديد رجاء تقويتها بأن تكثر أجزاؤها وربما يفتتها ذلك ويفسدها وهو الأغلب والمشاهدة تكفيك في هذا بيانا فناهيك بالعيان برهانا فقس عقيدة أهل الصلاح والتقى من عوام الناس بعقيدة المتكلمين والمجادلين فترى اعتقاد العامي في الثبات كالطود الشامخ لا تحركه الدواهي والصواعق وعقيدة المتكلم الحارس اعتقاده بتقسيم الجدل كخيط مرسل في الهواء تفيئه الرياح مرة هكذا ومرة هكذا إلا من سمع منهم دليل الاعتقاد فتلقفه تقليدا كما تلقف نفس الاعتقاد تقليدا إذ لا فرق في التقليد بين تعلم الدليل أو تعلم المدلول فتلقين الدليل شيء والاستدلال بالنظر شيء آخر بعيد عنه]

Ve dahi sabīnin semᶜini cedel ve kelāmdan saklamak ve hirāset ve vikāyesi gerektir, yaᶜnī lāyık ve münāsib odur ki o sabī-i nev-restenin

kulağını cedel ve kelām fenlerinin sözlerini işitmesinden be-gāyet saklaya ve külliyen ondan ictināb ve mübāᶜadet ede, çünkü cedelin ᶜakāᵓid-den teşvīş edişi temhīd ve teşyīd edişinden daha ziyāde çoktur ve onun ifsādı ıslāhından ekserdir. Belki cedel ile ᶜakāᵓidin takviyesi bu misāle benzer ki dal ve budak ve kökleri çoklaşıp kuvvet bulmak recāsıyla bir ādem tutup āhenīn ve demirden bir çekiç ile bir şecere-i magrūseyi döver durur. İşte o dövüşü şecereye bir fāideyi müfīd olamadığı gibi, o şecerenin o dövüşünden fesādı ᶜakldan gayr-i baᶜīddir, ola ki onu ufaltıp parça parça eder ve agleb-i hāl dahi odur. Ve ebnā-i ᶜasrımızdan müşā-hede ve ᶜayān olunan ahvāl buna delīldir ve bu müşāhede ve ᶜayān sana beyān ve burhān-ı kāfīdir.

İşte ᶜavāmm-ı nāstan ehl-i salāh u takvānın ᶜakīdeleri ᶜakīde-i mütekellimīn ve mücādilīne mukāyese et ki göresin, sebātta iᶜtikād-ı ᶜāmmī cebel-i ᶜazīm ü ᶜālī vü metīn bir dağ gibidir ve iᶜtikādın hāfız ve bekçisi olan merd-i mütekellimin taksīm-i cedel ile olan iᶜtikādı havāda salıverilip öteye beriye rüzgār ile sallanıp duran bir iplik tārı gibidir, hālbuki merd-i ᶜāmmīnin cesīm dağ gibi metīn ve sābit ve müstahkem olan ᶜakīdesini savāᶜık ve devāhī depretip tahrīk edemez, meger ki mütekellimden delīl-i iᶜtikādī işitip onu taklīden kapmış ola, nitekim nefs iᶜtikādı taklīden ondan telakkuf edip serīᶜan onu almıştır, çünkü taklīdde taᶜallüm-i delīl ile taᶜallüm-i medlūl beynlerinde bir fark yoktur, ammā telkīn-i delīl bir şeydir ve nazar ile istidlāl eylemek dahi dīger bir şeydir ki o istidlāl-i nazarī telkīnden pek uzaktır.

[ثم الصبي إذا وقع نشوءه على هذه العقيدة إن اشتغل بكسب الدنيا لم ينفتح له غيرها ولكنه يسلم في الآخرة باعتقاد أهل الحق إذ لم يكلف الشرع أجلاف العرب أكثر من التصديق الجازم بظاهر هذه العقائد فأما البحث والتفتيش وتكلف نظم الأدلة فلم يكلفوه أصلا]

Ve ondan sonra o sabī ki bu ᶜakīdeyi bizim terceme-i ᶜakīdede beyān ve zikr ettiğimiz gibi ezberlemiş ola; eger kesb-i dünyā ile müştagil olur ise ona ondan gayrı bir nesne açılamaz, velākin iᶜtikād-ı ehl-i Hak ile āhirette selāmeti bulur, zīrā ki eclāf-ı ᶜAraba bu ᶜakāᵓidin zāhirine olan

tasdīk-i cāzimden başka şerᶜ-i şerīf bir şey teklīf etmemiştir; onlar bahs ve teftīş ve tekellüf-i nazm-ı edille ile aslā mükellef olmamışlardır.

[وإن أراد أن يكون من سالكي طريق الآخرة وساعده التوفيق حتى اشتغل بالعمل ولازم التقوى ونهى النفس عن الهوى واشتغل بالرياضة والمجاهدة انفتحت له أبواب من الهداية تكشف عن حقائق هذه العقيدة بنور إلهي [245] يقذف في قلبه بسبب المجاهدة تحقيقا لوعده عز وجل إذ قال ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ وهو الجوهر النفيس الذي هو غاية إيمان الصديقين والمقربين وإليه الإشارة بالسّرّ الّذي وَقَرَ في صدر أبي بكر الصديق رضي الله عنه حيث فَضَل به الخلق[524]]

Ve eger tarīk-i āhiret sāliklerinden olmak istediyse ve ᶜamel ile iştigāl etmeğe tevfīk müsāᶜid olup takvāya mülāzım oldu ve nefsini hevāsından menᶜ edip riyāzet ve mücāhedeye iştigāl ettiyse ona hidāyetten kapılar açılır ki sebeb-i mücāhede ile kalbine kazf olunan nūr-ı ilāhī ile bu ᶜakīdenin hakāyıkı ona münkeşif ve açık olur, çünkü Hazret-i Hak ᶜazze ve celle ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾[525] buyurmuştur. Ve o şān o cevher-i nefīstir ki zümre-i sıddīkīn ü mukarrebīn hazerātının gāye-i īmānlarıdır ve dahi Ebū Bekr es-Sıddīk sadrında muvakkar bulunan sırdır ki onunla halka mufaddal olmuştur. Yaᶜnī bu inkişāf-ı hakāyık-ı ᶜakīde öyle bir sırr-ı ᶜazīmdir ki cevher-i girān-bahādan ağır ve enfes ve aᶜzamdır ki Ebū Bekr'in sadrında husūlüyle halka mütefaddıl oldu demektir.

[وانكشاف ذلك السر بل تلك الأسرار له درجات بحسب درجات المجاهدة ودرجات الباطن في النظافة والطهارة عما سوى الله تعالى وفي الاستضاءة بنور اليقين وذلك كتفاوت الخلق في أسرار الطب والفقه وسائر العلوم إذ يختلف ذلك باختلاف الاجتهاد واختلاف الفطرة في الذكاء والفطنة وكما لا تنحصر تلك فكذلك هذه]

524 Bkz. *Keşfu'l-Hafā*, 2/224, no: 2228; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/584, no: 970; *el-Ciddu'l-Hasīs Fī-Mā Leyse bi-Hadīs*, 199, no: 428.

525 "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir." el-Ankebūt, 29/69.

Ve o sırrın inkişāfı ve yalnız o sır değil belki o esrārların inkişāfı için derecāt-ı mücāhede[ye] göre derecāt vardır. Ve dahi nūr-ı yakīn istiḍāesiyle ammā-sivāllāh bātının nezāfet ve tahāreti derecātına göre dīger dereceleri vardır ki o dahi esrār-ı tıbb u fıkh ve ᶜulūm-ı sāirede halkın tefāvütü gibidir, çünkü o[nda] dahi ihtilāf-ı ictihād muhtelif olur ve dahi zekā ve fıtnatta olan ihtilāf-ı fıtrat ile muhtelif olur ve onlar münhasıre olmadığı gibi bunlar dahi böylecedir, yaᶜnī inkişāf-ı hakāyık-ı ᶜakīdede esrārın derecātı münhasır değildir.

[Mesʾele fī ᶜİlmi'l-Kelām]

[مسألة : فإن قلت تعلم الكلام مذموم كتعلم النجوم أو هو مباح أو مندوب إليه فاعلم أن للناس [في هذا] غلوا وإسرافا في أطراف فمن قائل إنه بدعة وحرام وإن العبد إن لقي الله عز وجل بكل ذنب سوى الشرك خير له من أن يلقاه بالكلام ومن قائل إنه واجب وفرض إما على الكفاية أو على الأعيان وإنه أفضل الأعمال وأعلى القربات فإنه تحقيق لعلم التوحيد ونضال عن دين الله]

Mesʾele: Ve eger taᶜallüm-i ᶜilm-i kelām taᶜallüm-i ᶜilm-i nücūm gibi mezmūm mudur, yoksa mübāh veyāhūd mendūbun ileyh midir dersen, onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki bunun için etrāfta nāsın gulüvv ve isrāfları vardır ki onu zemm ve tahrīm eden vardır ve zemm ve tahrīminde tecāvüz-i hadd-i iᶜtidāl edip ifrāt ve tefrīt eden vardır ve dahi onu medh eden vardır ve medhinde kezālik ifrāt ve tefrīt eden vardır, hattā zemm edenden bir takım ādem vardır ki taᶜallümü bidᶜattır ve harāmdır ve şirkten mā-ᶜadā bir ādem her bir zenb ile Hakk'a mülākī olsa ᶜilm-i kelām ile mülākī olmaklığından yeğdir demişler ve onu medh edenden dahi bir takım ādem vardır ki onun taᶜallümü vācibdir belki kifāye veyā aᶜyān üzere farzdır ve taᶜallümü efdal-i aᶜmāldir ve ḳurubātın aᶜlāsıdır, zīrā ki ᶜilm-i tevhīdin tahkīkidir ve dīnullāhın üzerine bir niḍāl ve müdāfaᶜadır demişler.

[وإلى التحريم ذهب الشافعي ومالك وأحمد بن حنبل وسفيان وجميع أهل الحديث من السلف]

Ve taᶜallümü harām olduğuna İmām Şāfiᶜī ve Mālik ve Ahmed b.

Hanbel ve Süfyān ve seleften dahi cemīᶜ-i ehl-i hadīs zāhib olmuşlardır.

[قال ابن عبد الأعلى رحمه الله سمعت الشافعي رضي الله عنه يوم ناظر حفصا الفرد وكان من متكلمي المعتزلة يقول لأن يلقى الله عز وجل العبد بكل ذنب ما خلا الإشراك بالله خير له من أن يلقاه بشيء من علم الكلام ولقد سمعت من حفص كلاما لا أقدر أن أحكيه وقال أيضا قد اطلعت من أهل الكلام على شيء ما ظننته قط ولأن يبتلى العبد بكل ما نهى الله عنه ما عدا الشرك خير له من أن ينظر في الكلام]

İbn Abdulaᶜlā rahimehullāh demiş ki işittim [ki] İmām Şāfiᶜī rahimehullāh mütekellimīn-i Muᶜtezile'den Hafs el-Ferd nām şahs ile münāzara edip demiş ki "Şirkin mā-ᶜadāsından her bir zenb ve günāh ile bir ādem zāt-ı zü'l-celāle mülākī olsa, ona ᶜilm-i kelāmdan bir şey ile mülākī olmaktan yeğdir ve tahkīkan Hafs'tan işittiğim kelāmı hikāyeten söylemesine muktedir değilim." Ve dahi demiş ki "Ehl-i kelāmdan bir nesneye vākıf ve muttaliᶜ oldum ki o nesneyi ben hīç zann etmezdim ve şirkin mā-ᶜadāsından her bir zenb ile ᶜabd mübtelā olması ona ᶜilm-i kelāmda nazar etmekten hayrlıdır."

[وحكى الكرابيسي أن الشافعي رحمه الله سئل عن شيء من الكلام فغضب وقال سل عن هذا حفص الفرد وأصحابه أخزاهم[526] الله]

Ve Kerābīsī hikāyet edip demiş ki "Birisi İmām Şāfiᶜī'ye gelip ᶜilm-i kelāmdan bir şey üzerine suᵓāl ettikte, İmām gazab edip 'Var bunu Hafs el-Ferd'den suᵓāl eyle! Zāt-ı zü'l-celāl hazretleri onu yaᶜnī Hafs el-Ferd'i ve ashābını yaᶜnī Hafs el-Ferd'in ashābını fazīhat etsin!' dedi."

[ولما مرض الشافعي رحمه الله دخل عليه حفص الفرد فقال من أنا فقال حفص الفرد لا حفظك الله ولا رعاك حتى تتوب مما أنت فيه وقال أيضا لو علم الناس ما في الكلام من الأهواء لفروا منه فرارهم من الأسد وقال أيضا إذا سمعت الرجل يقول الاسم هو المسمى أو غير المسمى فاشهد بأنه من أهل الكلام ولا دين له]

Dahi hikāyet etmiş ki "Hafs el-Ferd bir gün marazında İmām Şāfiᶜī'ye gelip 'Ben kimim?' diye suᵓāl ettikte, İmām Şāfiᶜī: "Hafs el-

526 Yazmada "أخزاؤهم" şeklinde geçmektedir.

Ferd'sin! İçinde bulunduğun nesneden tevbe etmedikçe Hak taʿālā hazretleri seni hıfz ve riʿāyet etmesin!" dedi. Ve dahi demiş ki "Kelāmda ehvāʾ ve sukūt ve zilletten ne olduğu nās bilmiş olaydılar, arslandan kaçar gibi nās ondan kaçarlardı." Ve dahi demiş ki "Eger sen işittin ki bir kimse der ki ism ʿayn-ı müsemmādır veyāhūd gayrısıdır, sen o kimse ehl-i kelāmdan olduğuna şehādet eyle ve onun bir dīni yoktur."

[قال الزعفراني قال الشافعي حكمي في أصحاب الكلام أن يضربوا بالجريد ويطاف بهم في القبائل والعشائر ويقال هذا جزاء من ترك الكتاب والسنة وأخذ في الكلام]

Ve dahi Zaʿferānī demiş ki [246] İmām Şāfiʿī dedi ki "Ashāb-ı kelāmda benim hükmüm odur ki onları değnek ile darb ve beyne'l-ʿaşāyir ve'l-kabāyil teşhīr kılınıp kitāb ve sünneti terk edip kelāmı ahz edenin cezāsı budur denile."

[وقال أحمد بن حنبل لا يفلح صاحب الكلام أبدا ولا تكاد ترى أحدا نظر في الكلام إلا وفي قلبه دغل وبالغ في ذمه حتى هجر الحارث المحاسبي مع زهده وورعه بسبب تصنيفه كتابا في الرد على المبتدعة وقال له ويحك ألست تحكي بدعتهم أولا ثم ترد عليهم ألست تحمل الناس بتصنيفك على مطالعة البدعة والتفكر في تلك الشبهات فيدعوهم ذلك إلى الرأي والبحث وقال أحمد رحمه الله علماء الكلام زنادقة]

Ve İmām Ahmed b. Hanbel demiş ki "ʿİlm-i kelām sāhibi aslā felāh bulmaz ve ʿilm-i kelāmda nazar edip onun kalbinde bir kalblik ve fesād olmadık bir kimseyi göremezsin!" Ve zemminde pek çok mübālaga etti. Hattā redd-i mübtediʿada bir kitāb tasnīf ettiği sebebi ile o sāhib-i zühd ü veraʿı yaʿnī Hāris el-Muhāsibī'yi hecr edip ona demiş ki "Yazık sana! Sen onların bidʿalarını evvelā hikāye edip baʿdehu redd eder değil misin! Ve sen bu tasnīfin ile mütālaʿa-i bidʿa ve tefekkür-i şübühāta nāsı haml etmez misin ki o mütālaʿa ve tefekkür sonra reʾy ve bahse nāsı daʿvet eder!" Ve dahi demiş ki "ʿUlemā-i kelām zenādıkadır."

[وقال مالك رحمه الله أرأيت إن جاءه من هو أجدل منه أيدع دينه كل يوم لدين جديد يعني أن أقوال المتجادلين تتفاوت وقال مالك رحمه الله أيضا لا تجوز شهادة

أهل البدع والأهواء فقال بعض أصحابه في تأويله أنه أراد بأهل الأهواء أهل الكلام على أي مذهب كانوا]

Ve İmām Mālik ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Ne görürsün ki merd-i mütekellime kendisinden daha ziyāde cedeli bilir bir ādem geldikçe āyā beher gün bir dīn-i cedīd için kendi dīnini terk edecek mi idi?" Yaᶜnī akvāl-i mütecādilīn mütefāvitlerdir demek ister. Ve dahi demiş ki "Ehl-i bidaᶜ u ehvānın şehādetleri makbūle değildir." Ve teᵓvīlinde onun ashābı demişler ki ehl-i ehvādan ehl-i kelāmı murād etmiştir her ne mezhebde olurlarsa olsunlar.

[وقال أبو يوسف من طلب العلم بالكلام تزندق]

Ve İmām Ebū Yūsuf ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kelām ile ᶜilmi taleb eden kimse zındīk olur."

[وقال الحسن لا تجادلوا أهل الأهواء ولا تجالسوهم ولا تسمعوا منهم]

Ve Hasen-i Basrī demiş ki "Ehl-i ehvā ile mücādele ve mücālese etmeyiniz ve onlardan işitmeyiniz."

[وقد اتفق أهل الحديث من السلف على هذا ولا ينحصر ما نقل عنهم من التشديدات فيه وقالوا ما سكت الصحابة عنه مع أنهم أعرف بالحقائق وأفصح بترتيب الألفاظ من غيرهم إلا لعلمهم بما يتولد منه من الشر ولذلك قال النّبيّ صلّى الله عليه وسلّم "هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ"[527] أي المتعمّقون في البحث و الإ ستقصاء واحتجّوا أيضا بأنّ ذلك لو كان من الدّين لكان ذلك أهمَّ ما يأمر به رسول الله صلّى الله عليه وسلّم ويعلّم طريقه ويُثْني عليه وعلى أربابه فقد علّمهم الإ ستنجاء[528] وندَبَهم إلى علم الفرائض وأثنى عليهم[529] ونهاهم عن الكلام في القدر وقال "أَمْسِكُوا عَنِ الْقَدَرِ" وعلى هذا استمر الصحابة رضي الله عنهم فالزيادة على الأستاذ طغيان وظلم وهم الأستاذون والقدوة ونحن الأتباع والتلامذة]

Ve dahi seleften ehl-i hadīs bunun üzerine ittifāk etmişler ki onların üzerine bu bābda menkūl ve mervī bulunan teşdīdler hasra gelmez. Ve

527 Müslim, ᶜİlm, 7.

528 Müslim, Tahāret, 57.

529 Bkz. İbn Māce, Ferāᵓiz, 1, no: 2719; Tirmizī, Menākıb, 33, no: 3790.

sahābe-i kirām dahi cümleden ziyāde hakāyık-ı eşyāya ʿārif ve tertīb-i elfāza vākıf ve dānālar iken bundan sükūt etmişler ve sükūtları ancak ondan mütevellid olan şerri bilmelerindendir demişler. Ve onun için ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ" üç kerre buyurdu ki meʾāli: "Bahste taʿmīk ve iştiḳsā edenler hālik oldular!" demek olur. Ve dahi bu daʿvālarına muhtecc oldular ki dīnden olmuş olaydı ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz onunla emr edegeldiği cemīʿ-i evāmir ü umūrdan daha ziyāde ehemm görüp elbette onunla bir emr ederdi ve onun yolunu bildirirdi ve onun üzerine dahi senālar eyler idi ve ashābı üzerine de senā ederdi, zīrā ki sahābeye keyfiyyet-i istincāyı taʿlīm etti ve ʿilm-i ferāyiz taʿallümüne emr ve tergīb etti ve kaderde söyleşmekten onları menʿ edip buyurdu ki "أَمْسِكُوا عَنِ الْقَدَرِ"[530] Yaʿnī "Kaderde söyleşmekten kendinizi tutunuz." Ve sahābe-i ʿizām bu hāl üzerine müstemirr olmuşlardır, hālbuki onlar bizim üstāzlarımızdırlar ve esātīz üzerine ziyāde etmek zulm ve tugyāndır ve dahi muktedāmızdırlar ki biz onların etbāʿ ve telāmizeleriyiz, onlara muhālefetimiz olmamak gerektir.

[وأما الفرقة الأخرى فاحتجوا بأن قالوا إن المحذور من الكلام إن كان هو لفظ الجوهر والعرض وهذه الاصطلاحات الغريبة التي لم تعهدها الصحابة رضي الله عنهم فالأمر فيه قريب إذ ما من علم إلا وقد أحدث فيه اصطلاحات لأجل التفهيم كالحديث والتفسير والفقه ولو عرض عليهم عبارة النقض والكسر والتركيب والتعدية وفساد الوضع إلى جميع الأسئلة التي تورد على القياس لما كانوا يفقهونه فإحداث عبارة للدلالة بها على مقصود صحيح كإحداث آنية على هيئة جديدة لاستعمالها في مباح وإن كان المحذور هو المعنى فنحن لا نعني به إلا معرفة الدليل على حدوث العالم ووحدانية الخالق وصفاته كما جاء في الشرع فمن أين تحرم معرفة الله تعالى بالدليل وإن كان المحذور هو التشعب والتعصب والعداوة والبغضاء وما يفضي إليه الكلام فذلك محرم ويجب الاحتراز عنه كما أن الكبر والعجب والرياء وطلب الرياسة مما يفضي إليه علم الحديث والتفسير والفقه وهو محرم يجب الاحتراز عنه ولكن لا يمنع من العلم لأجل أدائه إليه]

Ve fırka-i uhrā ise onlar dahi memdūhiyyetine ihticāc edip dediler ki

---

530 *el-Muʿcemu'l-Kebīr*, 2/96, no: 1427; *Kenzu'l-ʿUmmāl*, 1/178; *Cāmiʿu Beyāni'l-ʿİlm*, 2/794, no: 1481.

eger bu fenn-i kelāmdan mahzūr yalnız lafz-ı cevher ü ʿaraz ve bu gibi ıstılāhāt-ı garībe ise ve sahābe-i kirāmdan maʿhūd olamayan ıstılāhāt ise bunda emr yakındır, uzak değildir, zīrā ki hīç bir ʿilm yoktur illā ki o ʿilmde tefhīm için ıstılāhāt ihdās olunmamıştır, yaʿnī ʿilm-i hadīs ü tefsīr ü fıkh gibi ʿulūmun cümlelerinde tefhīm için bir takım ıstılāhlar ihdās olunmuştur ki onların üzerlerine ʿibāre-i nakz u kesr ve terkīb ve taʿdiye ve fesād-ı vazʿ ve kıyās üzerine vārid olacak sāir esʾile ʿarz olmuş olsaydı onları fehm etmezlerdi. Kaldı ki maksūd-ı sahīha delālet etmek için bir ʿibārenin ihdāsı, mübāhta istiʿmāl eylemek üzere heyʾet-i cedīde üzere bir ayna ve kap [247] ihdāsı gibidir. Ve mahzūr eger maʿnā ise biz bu ʿilmden hudūs-ı ʿālem ve vahdāniyyet-i Hālık ve sıfātı üzere şerʿ-i şerīfte vārid olduğu vech üzere maʿrifete delīlden gayrı başka bir şey murād etmiyoruz. Ve delīl ile maʿrifetullāh nereden harām olur? Ve eger mahzūru teşaʿʿub ve taʿassub ve ʿadāvet ve baġḍāʾ ve ilm-i kelām ona müfḍī ve müʾeddī olduğu ahvāl-i sāire ise vākıʿan bunlar muharremlerdir ve onlardan ictināb etmek dahi vācibdir, nitekim ʿilm-i tefsīr ü fıkh u hadīs müfḍī oldukları kibr ve ʿucb ve riyā ve taleb-i riyāset ve sāir bu gibi āfāt-ı muharreme işte bunlar dahi harāmlardır ve onlardan ictināb etmek vācibdir, velākin bu ahvāl-i redīyyeye müʾeddī oldukları için onların taʿallümlerinden menʿ olunmaz.

[وكيف يكون ذكر الحجة والمطالبة بها والبحث عنها محظورا وقد قال الله تعالى ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾ وقال عز وجل ﴿لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ﴾ وقال تعالى ﴿إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا﴾ أي حجة وبرهان وقال تعالى ﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾ وقال تعالى ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ﴾ إلى قوله ﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾[531] إذ ذكر سبحانه وتعالى احتجاج إبراهيم ومجادلته وإفحامه خصمه في معرض الثناء عليه وقال عز وجل ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ وقال تعالى ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾ وقال تعالى في قصة فرعون ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ إلى قوله ﴿أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ﴾]

Ve dahi zikr-i huccet ve taleb-i burhān u huccetten bahs eylemek

531 "Kāfir şaşırıp kaldı." el-Bakara, 2/258.

nice mahzūr olur o hāl ile ki zāt-ı zü'l-celāl [532]﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾ diye taleb-i huccet ü burhān için emr ve fermān etmiştir. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā [533]﴿لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ﴾ buyurmuştur. Bu āyet sūre-i Enfāl'in kırk ikinci āyeti olup tefsīri: "Küfr ile helāk olanın helākı huccetle kāim ve zāhir olmak ve īmān ile taᶜayyüş edenin taᶜayyüşü şāhid ile müşāhede olmak içindir. Tahkīk Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān müᵓmin ve kāfir akvālini işitici ve ahvālini bilicidir." Ve dahi [534]﴿إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا﴾ buyurmuştur, yaᶜnī "Sizin ᶜindinizde bununla bir huccet ve burhān var mıdır?" Ve dahi [535]﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾ diye buyurmuştur, yaᶜnī "Huccet-i bāliga Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şānındır".

Ve dahi [536]﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ﴾ buyurdu. Bu āyet sūre-i Bakara'nın yüz elli sekizinci āyetidir. Tefsīrinde denilmiştir ki "Āyā basīretle nazar etmedin mi şol kimse tarafına ki o (Nemrūd'dur.) Allāh taᶜālā ona mülkü iᶜtā etmekle tugyān ve kibrinden rabbisi hakkında İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām ile muhāsame ve mücādele eyledi. O vakt ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām: 'Benim rabbim kudretiyle emvātı ihyā ve zindeyi imāte eder' dedikte Nemrūd: 'Ben dahi diriltir ve öldürürüm' dedi. İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām onun telbīsliğini fehm edip tekrār: 'Rabbim Allāh taᶜālā güneşi her gün maşraktan getirir, sen onu magribden getir!' demekle Nemrūd-ı kāfir mebhūt, mütehayyir ve munkatıᶜ oldu. Allāh-ı ᶜazīmü'ş-şān kavm-i zālimīne hidāyet vermez." Ve zāt-ı zü'l-celāl maᶜriz-i senāda olarak İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın ihticāc ve mücādele ve hasmının ifḥāmını zikr etmiştir.

Ve dahi [537]﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ buyurdu. Bu āyet dahi

532 "De ki 'Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.'" el-Bakara, 2/111; el-Enbiyā, 21-24; en-Neml, 27/64; el-Kasas, 28/75.

533 "Ölen açık bir delille ölsün diye." el-Enfāl, 8/42.

534 "Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur." Yūnus, 10/68.

535 "En üstün delil yalnızca Allah'ındır." el-Enᶜām, 6/149.

536 "(Şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrāhīm ile tartışanı görmedin mi?" el-Bakara, 2/258.

537 "İşte kavmine karşı İbrāhīm'e verdiğimiz delillerimiz." el-Enᶜām, 6/83.

sūre-i Enᶜām'ın seksen üçüncü āyeti olup tefsīri: "İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın bu sebkat eden istidlālleri bizim huccet ve burhānımızdır ki İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāma kavmi üzerine ihticāc için verdik. Biz dilediğimizin ᶜilm ve hikmetle pāyelerini bülend eyleriz. Tahkīk senin rabbin her kimsenin derecesini terfīᶜ ve tenzīl etmekte hikmeti vardır ve istihkākını bilir."

Ve dahi ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾[538] buyurdu. Bu āyet dahi sūre-i Hūd'un otuz ikinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki: "Onlar dediler ki yā Nūh, bizimle mücādele ve muhāsame ettin ve cidāli çok ve dūr ve dırāz eyledin. İmdi vaᶜd eylediğin ᶜazābı bize getir eger sen sādıklardan isen!" Ve dahi Firᶜavn kıssasında ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[539] buyurdu. Bu āyetler sūre-i Şuᶜarā'nın yirmi iki ve mā-baᶜdi bulunan āyetlerdir. Tefsīrlerinde denilmiş ki "Çünkü mukaddem Mūsā ᶜaleyhi's-selām 'Ene resūlü rabbi'l-ᶜālemīn' demişti, Firᶜavn: 'Rabbü'l-ᶜālemīn ne şeydir?' dedi. Ve böyle böyle suᵓāl ve cevāb vukūᶜundan sonra Mūsā ᶜaleyhi's-selām ﴿أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ﴾[540] diye söyledikte, yaᶜnī 'Ben sana zāhir şey ile geldimse sen onu (hapsetme işini) bana eder misin?' dedi ilā āhirihi.

[وعلى الجملة فالقرآن من أوله إلى آخره محاجة مع الكفار فعمدة أدلة المتكلمين في التوحيد قوله تعالى ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ وفي النبوة ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾ وفي البعث ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ إلى غير ذلك من الآيات والأدلة ولم تزل الرسل صلوات الله عليهم يحاجون المنكرين ويجادلونهم قال تعالى ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾]

Ve ᶜale'l-cümle evvelinden āhirine kadar küffārın muhācecelerinde Kurᵓān nāzil olmuştur. İşte tevhīdde edille-i mütekellimīn ᶜumdesi Allāh taᶜālānın işbu kavl-i celīlidir ki ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾[541] Bu āyet sūre-i Enbiyā'nın yirmi ikinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Eger semāvāt ve arzda Allāh taᶜālā'dan gayrı ālihe olaydı, āsumān ve zemīn

---

538 "Dediler ki 'Ey Nūh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın.'" Hūd, 11/32.

539 "(Firavun) 'Alemlerin Rabbi de nedir?' (dedi)." eş-Şuᶜarā, 26/23.

540 "Sana apaçık bir delil getirmiş olsam da mı? (dedi)" eş-Şuᶜarā, 26/30.

541 "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilāhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin düzeni bozulurdu." el-Enbiyā, 21/22.

ve onlarda olanlara fesād vākiᶜ olurdu. ᶜArşın rabbisi olan Allāh taᶜālā müşriklerin ona lāyık olmayan şey ile vasflarından münezzeh ve ᶜālī oldu."

Ve nübüvvette dahi edille-i mütekellimīnin ᶜumdesi Hak subhānehu ve taᶜālānın işbu kelām-ı kerīmidir ki ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾[542] Bu āyet dahi sūre-i Bakara'nın yirmi üçüncü āyeti olup tefsīrinde: "Bizim bendemize yaᶜnī Muhammed ᶜaleyhi's-selāma gönderdiğimiz şeyden yaᶜnī Kurᵓān'dan eger siz şekk ve şübhede iseniz [248], o Kurᵓān gibi fesāhat ve belāgatta bir sūre getirin ve Allāh taᶜālādan gayrı putlarınız ve şuᶜarā ve muᶜāvin ve şāhidlerinizi daᶜvet edin ki onun gibi bir sūre getireler, eger bu kelām-ı beşerdir dediğinizde sādıklar iseniz."

Ve baᶜste dahi ᶜumde-i edille-i mütekellimīn tebāreke ve taᶜālānın işbu emr-i ᶜālīsidir ki ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾[543] Bu āyet dahi sūre-i Yāsīn'in yetmiş sekizinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, sen de ki evvelki kerre onu hīç yoktan var edip halk eden Allāh zü'l-celāl kemāl-i kudretiyle onu diriltir. O Allāh taᶜālā dağılmış eczāları cemᶜ ve müceddeden halk etmeğe kādir ve ᶜālimdir." Ve buna mümāsil sāir āyāt ve edilledir. Ve hemīşe rüsül-i kirām ᶜaleyhimü's-selām münkirlerle muhācece ve mücādeleden zāil olmamışlardır ki Hak taᶜālā hazretleri ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾[544] buyurmuştur.

[فالصحابة رضي الله عنهم أيضا كانوا يحاجون المنكرين ويجادلون ولكن عند الحاجة وكانت الحاجة إليه قليلة في زمانهم وأول من سن دعوة المبتدعة بالمجادلة إلى الحق علي بن أبي طالب رضي الله عنه إذ بعث ابن عباس رضي الله عنهما إلى الخوارج فكلمهم فقال ما تنقمون على إمامكم قالوا قاتل ولم يسب ولم يغنم فقال ذلك في قتال الكفار أرأيتم لو سبيت عائشة رضي الله عنها في يوم الجمل فوقفت عائشة رضي الله عنها في سهم أحدكم أكنتم تستحلون منها ما تستحلون من ملككم

542 "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ān) hakkında şüphede iseniz, haydi onun benzeri bir sūre getirin." el-Bakara, 2/23.

543 "De ki: 'Onları ilk defa var eden diriltecektir.'" Yāsīn, 36/79.

544 "Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et." en-Nahl, 16/125.

وهي أمكم في نص الكتاب فقالوا لا فرجع منهم إلى الطاعة بمجادلته ألفان]

Zīrā ki sahābe-i kirām ᶜaleyhimü'r-rıdvān dahi münkirīn ile muhācece ve mücādele etmişler idi, velākin ᶜinde'l-hācet idi ve zamānlarında ihtiyāc-ı muhācece vü mücādele az idi. Ve en evvel mücādele ile mübtediᶜanın hakka daᶜvetlerini sünnet eden Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib idi, çünkü İbn ᶜAbbās hazretlerini Havāric'e gönderip onlarla tekellüm etti. Onlara dedi ki: "Sizin imāmınız üzerine muhālefetinizi mūcib olan şey nedir?" Ve onlar: "Mukātele eder de seby-i ẕerārī ve igtinām-ı emvāl etmez!" dediklerinde, İbn ᶜAbbās: "O dediğiniz mukātele-i küffārda olur. Āyā vakᶜa-i cemelde Ümmü'l-müᵓminīn ᶜĀişe es-Sıddīka radiyallāhu ᶜanhā istīsār olunup sizin birinizin hissesine isābet etmiş olsaydı, nass-ı kitāb ile sizin ananız olduğu hālde siz kendi mülkünüzden istihlāl edegeldiğiniz nesneyi istihlāl eder miydiniz, ne görürsiz?" dedikte, onlar yok dediler ve onun o mücādelesiyle onlardan iki bin kişi dāire-i inkıyād u itāᶜate rücūᶜ ve ᶜavdet etti.

[وروى أن الحسن ناظر قدريا فرجع عن القدر وناظر علي بن أبي طالب كرم الله وجهه رجلا من القدرية وناظر عبد الله بن مسعود رضي الله عنه يزيد بن عميرة في الإيمان قال عبد الله لو قلت إني مؤمن لقلت إني في الجنة فقال له يزيد بن عميرة يا صاحب رسول الله هذه زلة منك وهل الإيمان إلا أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله والبعث والميزان وتقيم الصلاة والصوم والزكاة ولنا ذنوب لو نعلم أنها تغفر لنا لعلمنا أننا من أهل الجنة فمن أجل ذلك نقول إنا مؤمنون ولا نقول إنا من أهل الجنة فقال ابن مسعود صدقت والله إنها مني زلة]

Ve dahi Hasen-i Basrī bir merd-i Kaderī ile münāzara edip ve o Kaderī kaderden rücūᶜ etti. Ve Hazret-i ᶜAlī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu dahi kezālik bir Kaderī ile münāzara etmiştir. Ve dahi ᶜAbdullāh b. Mesᶜūd īmānda Yezīd b. ᶜUmeyre ile münāzara edip demiş ki "Sen müᵓminim demiş olaydın cennetteyim der idin!" Yezīd b. ᶜUmeyre: "Yā sāhib-i Resūlullāh, bu senden bir zillettir; īmān o şey değil midir ki zāt-ı zü'l-celāl ve kütüb ve rüsül ve baᶜs ve mīzān hak olduklarına ikrār ve tasdīk ve ikāme-i salāt ve edā-i sıyām u zekāt etmektir ve biz isek bizim cürm ve günāhımız vardır, o zenb ve günāhlar bize ᶜafv ve magfiret

olunacağını bilseydik ehl-i cennetten olduğumuzu bilirdik, hālbuki onu bilemediğimizden tahkīken biz müʾminiz deriz ve ehl-i cennetteniz diyemeyiz" deyince o vaktte İbn-i Mesʿūd "Sadakte vallāhī! İnnehā mīnnī zilletun!" diye teslīm etti, yaʿnī "Vallāhi bu benden bir zillettir! Doğru söyledin!" dedi.

[فينبغي أن يقال كان خوضهم فيه قليلا لا كثيرا وقصيرا لا طويلا وعند الحاجة لا بطريق التصنيف والتدريس واتخاذه صناعة]

Kaldı ki onların mücādelede yüzmeleri az idi, çok değil idi ve mübāhaseleri kısa idi, uzun değil idi ve o dahi ʿinde'l-hācet idi; tarīk-i teʾlīf ü tasnīf ü tedrīs üzere değil idi ve dahi onu sanʿat ve pīşe ittihāz etmemişlerdi demek gerek.

[فيقال أما قلة خوضهم فيه فإنه كان لقلة الحاجة إذا لم تكن البدعة تظهر في ذلك الزمان وأما القصر فقد كان الغاية إفحام الخصم واعترافه وانكشاف الحق وإزالة الشبهة فلو طال إشكال الخصم أو لجاجه لطال لا محالة إلزامهم وما كانوا يقدرون قدر الحاجة بميزان ولا مكيال بعد الشروع فيها وأما عدم تصديهم للتدريس والتصنيف فيه فهكذا كان رأيهم في الفقه والتفسير والحديث أيضا فإن جاز تصنيف الفقه ووضع الصور النادرة التي لا تتفق إلا على الندور إما إدخارا ليوم وقوعها وإن كان نادرا أو تشحيذا للخواطر فنحن أيضا نرتب طرق المجادلة لتوقع وقوع الحاجة بثوران شبهة أو هيجان مبتدع أو لتشحيذ الخاطر أو لادخار الحجة حتى لا يعجز عنها عند الحاجة على البديهة والارتجال كمن يعد السلاح قبل القتال ليوم القتال]

Ve o makāleye cevāben denilir ki onların mücādelede az yüzmeleri ancak hācetin kılletine mübtenīdir ki ona çok ihtiyācları olmadı, çünkü o zamānda bidʿa zuhūr etmemişti. Ve kısalığı dahi "mā kalle ve delle" ile gāye-i mücādele olan ifḥām-ı hasm hāsıl olurdu ki az söz ile hasm muʿterif olup onunla hak açık olur idi ve şübhe dahi zāil olurdu, zīrā hasmın işkāli uzamış olsaydı veyāhūd çabalamak ve lecācı uzun olmuş olsaydı lā-büdde ve lā-mahālete ilzāmları dahi uzun olacak idi ve onda şürūʿ edip mücādeleyi başlayınca o vakt mikdār-ı hāceyi bir terāzū ölçü ile takdīr edemezlerdi. Ve onların tedrīs ve tasnīfine tasaddī etmemeleri dahi onların fıkh ve tefsīr ve hadīste dahi reʾyleri böyle idi. Ve eger fıkhta tasnīf etmek ve vukūʿu şāzz ve nādir olan mesʾeleleri teşhīz-i havātır için veyāhūd

yevm-i vukūʿa iddihār için vazʿ eylemek cāiz olduysa biz dahi s̱everān-ı şübhe ve heyecān-ı mübtedaʿ ile vukūʿu mütevakkaʿ olan ihtiyāc için veyāhūd teşhīz-i hātır için veyā iddihār-ı huccet için ki ʿinde'l-hācet ondan ʿāciz kalmayıp ʿale'l-bedīhet ve'l-irticāl ikāme-i huccet etmek üzere turuk-ı mücādeleyi tertīb ederiz. Nitekim gavgā ve mukātele olmaktan akdem gavgā için esliha tedārük ve hıfz olunur diye cevāb verilir.

[فهذا ما يمكن أن يذكر للفريقين فإن قلت فما المختار عندك فيه فاعلم أن الحق فيه أن إطلاق القول بذمه في كل حال أو بحمده في كل حال خطأ بل لا بد [249] فيه من تفصيل]

İşte bu bābda ferīkayn için zikri mümkin olan akvāl ve edille bunlardır. Ve eger sende muhtār olan tarīk nedir der isen onu dahi böylece bil ki hakk odur ki ʿale'l-ıtlāk onun zemmi veyāhūd medhi hatādır ki ʿalā-külli hāl mezmūm olmaz ve ʿalā-külli hāl memdūh olmaz, onda bir tafsīl gerektir.

[فاعلم أولا أن الشيء قد يحرم لذاته كالخمر والميتة وأعني بقولي لذاته أن علة تحريمه وصف في ذاته وهو الإسكار والموت وهذا إذا سألنا عنه أطلقنا القول بأنه حرام ولا يلتفت إلى إباحة الميتة عند الاضطرار وإباحة تجرع الخمر إذا غص الإنسان بلقمة ولم يجد ما يسيغها سوى الخمر وإلى ما يحرم لغيره كالبيع على بيع أخيك المسلم في وقت الخيار والبيع وقت النداء وكأكل الطين فإنه يحرم لما فيه من الإضرار وهذا ينقسم إلى ما يضر قليله وكثيره فيطلق القول عليه بأنه حرام كالسم الذي يقتل قليله وكثيره وإلى ما يضر عند الكثرة فيطلق القول عليه بالإباحة كالعسل فإن كثيره يضر بالمحرور وكأكل الطين وكأن إطلاق التحريم على الطين والخمر والتحليل على العسل التفات إلى أغلب الأحوال فإن تصدى شيء تقابلت فيه الأحوال فالأولى والأبعد عن الالتباس أن يفصل]

Ve dahi evvelā bil ki bir nesne vardır ki li-zātihi harām olur ki hamr ve cīfe-i meyte gibi. Ve li-zātihi dediğimizden murādımız onun zātından kāin olan bir vasf ile harām olmuş olur ki onun ʿillet-i tahrīmi o vasf ola, meselā hamrın sarhoşluk vermek vasfı gibi ve cīfeye ʿārız olan helāk ve fevt vasfı gibi ki bu gibi muharrem bulunan eşyānın üzerine bizden bir suʾāl vākiʿ olur ise onun haramiyyetine ıtlāk-ı makāl ederiz,

yaᶜnī bilā-takyīd ve bilā-tafsīl harāmdır deriz. Ve ᶜinde'l-ıztırār lahm-ı meytenin ekline olan ibāha ve boğazında durup āher bir şey bulamayan kimseye tecerruᶜ-ı hamr ile o lokmanın indirilmesi için vākiᶜ olan mesāg-ı ıztırārīye iltifāt olunmaz.

Ve dahi bir nesne vardır ki onun haramiyyeti zātına mübtenī olmayıp ancak gayrısına mebnī harām olmuş ki hıyār ile müslim birāderinin beyᶜi üzerine beyᶜ etmek gibi. İşte o bey! harām olup ammā onun haramiyyeti zātında kāin olan vasf ile değildir, ancak müʾmin er karındaşına müʾeddā olan ezā ve zarār içindir. Ve kezālik namāz nidāsı hāsıl olduğu vaktte dahi kezālik bir nesneyi beyᶜ etmek harāmdır. Ve o dahi haramiyyeti zātına mübtenī değildir, ancak namāz ve cemāᶜatin sevābına muzayyiᶜ olduğu haysiyyetledir. Ve kezālik vücūd-ı insāna tenāvülü muzırr olan çamurun ekli gibi ki onun haramiyyet-i tenāvülü zātına mübtenī değildir, ancak ekli vücūda muzırr olduğu haysiyyetledir.

Ve bu gibi haramiyyet iki kısma münkasım olur ki bir kısmı kalīl ve kesīri muzırr olup ağu gibi, yaᶜnī azı ve çoğu muzırr ve kātil olur, semm-i kattāl gibi. Ve bir kısmı ki kalīli zarar vermez, ancak kesīri zarar verir, meselā marīz-i hummā ve mahrūre bal yemesi gibi, ve ona ᶜale'l-ıtlāk ibāhaya ıtlāk-ı kavl olunabilir, ve çamur tenāvülü gibidir. Ve tīn ve hamra tahrīmin ıtlākı ve ekl-i ᶜasele ibāhatın ıtlākı agleb-i ahvāle iltifāt iledir. Ve eger bu gibi mütekābilü'l-ahvāl olan nesneye tasaddī edip cevāb vermek ister ise evlā ve iltibāstan ebᶜad ve eslem olan tarīk odur ki onda tafsīl ede yaᶜnī ᶜale'l-ıtlāk ona helāl veyāhūd harām demeye, belki ona eger bu hāl ile olursa harām veyā bu hāl ile olursa helāldir diye.

[فنعود إلى علم الكلام ونقول إن فيه منفعة وفيه مضرة فهو باعتبار منفعته في وقت الانتفاع حلال أو مندوب إليه أو واجب كما يقتضيه الحال وهو باعتبار مضرته في وقت الاستضرار ومحله حرام]

Ve hāl bu minvāl üzere maᶜlūm olıcak ᶜilm-i kelām bahsine iᶜāde-i makāl edip hakkında deriz ki ᶜilm-i kelāmda hem menfaᶜat vardır ve hem dahi mazarrat vardır. Ve onun menfaᶜati itibārıyla vakt-i intifāᶜda

muktezā-yı hāle göre yā vācib olur veyā helāl olur veyāhūd mendūbun ileyh ve mergūb olur ve dahi mazarratı iᶜtibārıyla vakt-i istiḍrār ve mahallinde harām olur.

[أما مضرته فإثارة الشبهات وتحريك العقائد وإزالتها عن الجزم والتصميم فذلك مما يحصل في الابتداء ورجوعها بالدليل مشكوك فيه ويختلف فيه الأشخاص فهذه ضرره في الاعتقاد الحق وله ضرر آخر في تأكيد اعتقاد المبتدعة للبدعة وتثبيته في صدورهم بحيث تنبعث دواعيهم ويشتد حرصهم على الإصرار عليه ولكن هذا الضرر بواسطة التعب الذي يثور من الجدل ولذلك ترى المبتدع العامي يمكن أن يزول اعتقاده باللطف في أسرع زمان إلا إذا كان نشوه في بلد يظهر فيها الجدل والتعصب فإنه لو اجتمع عليه الأولون والآخرون لم يقدروا على نزع البدعة من صدره بل الهوى والتعصب وبغض خصوم المجادلين وفرقة المخالفين يستولي على قلبه ويمنعه من إدراك الحق حتى لو قيل له هل تريد أن يكشف الله تعالى لك الغطاء ويعرفك بالعيان أن الحق مع خصمك لكره ذلك خيفة من أن يفرح به خصمه وهذا هو الداء العضال الذي استطار في البلاد والعباد وهو نوع فساد أثاره المجادلون بالتعصب فهذا ضرره]

Ve onun mazarratı ise iṡāre-i şübühāttır, yaᶜnī kulūb-ı nāsta şübheleri koparır ve cezm ve tasmīmden dahi ᶜakāᵓidi izāle ve tahrīk eder. Ve bu dahi ibtidā-yı mücādelede hāsıl olur ve delīl ile mahalline iᶜāde ve ircāᶜı meşkūkun fīh olup ve onun derkinde eşhās muhteliflerdir. İᶜtikād-ı hakta zararı işte budur.

Ve dahi dīger zararı vardır ki bidᶜa için mübtediᶜanın iᶜtikādlarını teᵓkīd edip ve o iᶜtikād sadrlarında yaᶜnī sīnelerinde böylece bir saht ve kavī ve sābit eyler ki o iᶜtikāda istekleri hāsıl olur ve onun üzerine ısrāra hırsları daha ziyāde müştedd olur. Ve bu zarar cedelden kopmuş olan taᶜassubun vāsıtasıyladır. Ve onun için görürsün ki mübtediᶜ-i ᶜāmmīnin iᶜtikādı esraᶜ zamānda lutf ile zāil olur, meger ki onun neşvi içinde cedel ve taᶜassub zāhir olmamış bir beldede bulunmuş ola, zīrā ki o gibi mübtediᶜin üzerine evvelīn ve āhirīn müctemiᶜ olsalar onun sīnesinden bidᶜasının nezᶜine [250] muktedir olamazlar, belki hevā ve taᶜassub ve bugz-ı husūm-ı mücādilīn ve ᶜadāvet-i fırka-i muhālifīn kalbine müstevlī olup onu idrāk-i haktan menᶜ eder. Hattā ona denilse ki "İster mi-

sin ki zāt-ı zü'l-celāl senin için örtü ve kapağı kaldırıp hak senin muhāsımınla olduğunu ʿayānen keşf ile göstere?" Ve kendisi, hasmı onunla şād olur korkusuyla istemez, belki onu kerh eder. Bu derd-i aʿḍāl yaʿnī muʿālece ve tīmār ve müdāvātı kabūl etmez olan derd budur ki ʿibād ve bilāda şerer-pāş olmuştur. Ve bu da bir nevʿ fesāddır, zümre-i mücādilīn taʿassub ile onu ʿibād içinde koparmışlardır, işte zararı budur.

[وأما منفعته فقد يظن أن فائدته كشف الحقائق ومعرفتها على ما هي عليه وهيهات فليس في الكلام وفاء بهذا المطلب الشريف ولعل التخبيط والتضليل فيه أكثر من الكشف والتعريف]

Ve onun menfaʿati ise yaʿnī ʿilm-i kelāmın menfaʿati onda keşf-i hakāyık ve maʿrifetlerinin fāidesi zann olunur, yaʿnī hakāyık-ı eşyā ʿalā-mā-hiye ʿaleyhānın maʿrifeti ʿilm-i kelām ile olduğu sanılır ve heyhāt yaʿnī ondan bu hālin husūlü pek çok uzak ve baʿīddir! Bu matlab-ı şerīfe ʿilm-i kelāmın vefāsı yoktur, yaʿnī ʿilm-i kelām bu maksad-ı şerīfi īfā edemez, ola ki onda onunla vākiʿ olacak ta"bīṭ ve iḍlāl keşf ve taʿrīften daha ziyadedir, yaʿnī hakāyıkı lāyıkı vechile keşfe kifāyeti olmadığından ʿakīde-i insānı karma karışık edip belki zihnini şaşırır.

[وهذا إن سمعته من محدث أو حشوى ربما خطر ببالك أن الناس أعداء ما جهلوا فاسمع هذا ممن خبر الكلام ثم قلاه بعد حقيقة الخبرة وبعد التغلغل فيه إلى منتهى درجة المتكلمين وجاوز ذلك إلى التعمق في علوم أخر تناسب نوع الكلام وتحقق أن الطريق إلى حقائق المعرفة من هذه الوجوه مسدود]

Ve bu sözü bir muhaddis kimseden veyāhūd ʿulūma mümāreset-i tāmmesi olmayan bayağı bir ʿālimden işitmiş olsan, ola ki hātırına gelir ki nās bilemedikleri nesnenin düşmanıdırlar, onu cehl ve nādānlığından nāşī ona ʿadāvet edip hakkında bunu demiş ola. Lākin benim hakkında olan işbu ifāde ve beyānım bu kabīlden olmayıp ancak sen bu sözü ʿilm-i kelāmı kemāliyle bilip ve içine girip tamāmıyla derece-i mütekellimīnin müntehāsına vusūl ve hakīkatine baʿde'l-"ibret ve'l-ıttılāʿ onu bugz etmiş olandan dinle ki maʿrifetinden sonra ona münāsib olan dīger ʿulūma dahi tecāvüz ve taʿmīk edip hakīkat-i maʿrifet bu yüzden tarīki kapalı ve mesdūd olduğunu tahkīk edip demiştir. İşte böyle bir

dānā ve habīrinden sen onun hakīkat-i hāl ve vasf-ı vākıᶜını istimāᶜ eyle. Yaᶜnī ben hakkında bu sözü ᶜan-cehl dememişim, ancak onu lāyıkıyla ve tamāmı ile maᶜa-ziyādetin içinde olan taᶜmīk ve tedkīk ve tahkīkle söylemişim demek ister.

[ولعمري لا ينفك الكلام عن كشف وتعريف وإيضاح لبعض الأمور ولكن على الندور في أمور جلية تكاد تفهم قبل التعمق في صنعة الكلام بل منفعته شيء واحد وهو حراسة العقيدة التي ترجمناها على العوام وحفظها عن تشويشات المبتدعة بأنواع الجدل فإن العامي ضعيف يستفزه جدل المبتدع وإن كان فاسدا ومعارضة الفاسد بالفاسد تدفعه والناس متعبدون بهذه العقيدة التي قدمناها إذ ورد الشرع بها لما فيها من صلاح دينهم ودنياهم وأجمع السلف الصالح عليها والعلماء يتعبدون بحفظها على العوام من تلبيسات المبتدعة كما تعبد السلاطين بحفظ أموالهم عن تهجمات الظلمة والغصاب]

Ve ᶜömrüme kasem ederim ki ᶜilm-i kelām baᶜzı umūrun keşf ve taᶜrīf ve īzāhından münfekk ve hālī olmaz, velākin o dahi ᶜale'n-nüdūr ve'ş-şüzūz sanᶜat-ı kelāmda taᶜammuk etmezden akdem fehme karīb olan baᶜzı umūr-ı celiyye ve zāhiredеdir. Hulāsa-i makāl onun menfaᶜati yalnız bir nesnedir ki bizim terceme ettiğimiz ᶜakīdeyi ᶜavāmm üzerine ḥirāset edip onu envāᶜ-ı cedel ile teşvīşāt-ı mübtediᶜadan hıfz eder, zīrā ki merd-i ᶜāmmī zaᶜīf ve nā-tüvān olup onu cedel-i mübtediᶜ ürkütür velev ki cedeli fāsid ola, zīrā ki muᶜāraza-i fāsid fāsidi defᶜ eyler. Ve nās ise bizim takdīm ettiğimiz ᶜakīde ile müteᶜabbidlerdir, çünkü şerᶜ-i şerīf bununla vārid olmuştur ve o dahi içinde olan salāh-ı dīn ü dünyāları içindir. Ve ᶜulemā-i selef onun üzerine ictimāᶜ etmişlerdir. Ve ᶜulemā ise onu ᶜulūm üzerine hıfzıyla müteᶜabbid olup ki onu telbīsāt-ı mübtediᶜadan saklarlar, nitekim mülūk ve selātīn hücūm-ı zaleme vü gāsıblardan ᶜavāmın emvāli hıfzıyla taᶜabbüd ederler.

[وإذا وقعت الإحاطة بضرره ومنفعته فينبغي أن يكون كالطبيب الحاذق في استعمال الدواء الخطر إذ لا يضعه إلا في موضعه وذلك في وقت الحاجة على قدر الحاجة وتفصيله أن العوام المشتغلين بالحرف والصناعات يجب أن يتركوا على سلامة عقائدهم التي اعتقدوها مهما تلقنوا الاعتقاد الحق الذي ذكرناه فإن تعليمهم الكلام ضرر محض في حقهم إذ ربما يثير لهم شكا ويزلزل عليهم الاعتقاد ولا

يمكن القيام بعد ذلك بالإصلاح]

Ve zarar ve menfaᶜatine ihāta vākiᶜ olunca lāyık odur ki o ᶜālim-i mütekellim muhātaralı edviyeye müstaᶜmil bulunan tabīb-i hāzık gibi ola ki nice o dermānı ᶜinde'l-ihtiyāc bi-kadri'l-lüzūm ve'l-hācet mevziᶜine yaᶜnī ᶜillet yerine koyup istiᶜmāl eder ki āher bir mahalle komaz. Ve bunun tafsīli odur ki sanᶜat ve hirfetleriyle meşgūl olup bizim bu zikr ettiğimiz ᶜakīdeyi telakkun ve iᶜtikād eden gürūh-ı ᶜavāmmı selāmet-i ᶜakīdeleri üzerine bırakılıp onlara ilişilmeye, yaᶜnī ᶜilm-i kelāmı onlara açılmaya, zīrā ki ᶜavāmma taᶜallümü muzırr olup belki haklarında taᶜallümü zarar-ı mahzdır, zīrā muhtemeldir ki onlara bir şekk koparır da onunla ᶜakīdeleri mütezelzil olur ki ondan sonra ıslāhıyla kıyām etmek mümkin olmaz.

[وأما العامى المعتقد للبدعة فينبغي أن يدعى إلى الحق بالتلطف لا بالتعصب وبالكلام اللطيف المقنع للنفس المؤثر في القلب القريب من سياق أدلة القرآن والحديث الممزوج بفن من الوعظ والتحذير فإن ذلك أنفع من الجدل الموضوع على شرط المتكلمين إذ العامي إذا سمع ذلك اعتقد أنه نوع صنعة من الجدل تعلمها المتكلم ليستدرج الناس إلى اعتقاده فإن عجز عن الجواب قدر أن المجادلين من أهل مذهبه أيضا يقدرون على دفعه فالجدل مع هذا ومع الأول حرام وكذا مع من وقع في شك إذ يجب إزالته باللطف والوعظ والأدلة القريبة المقبولة البعيدة عن تعمق الكلام]

Ve bidᶜaya muᶜtekid olan ᶜāmmī ise, lāyık odur ki onu lutf ile hakka daᶜvet oluna ve dahi nefse mukniᶜ ve kalbe müʾessir olarak siyāk-ı edille-i Kurʾān u hadīse karīb ve fenn-i vaᶜz u tahzīr ile memzūc bir kelām-ı latīf ile iknāᶜ oluna ki tarīk-i taᶜassub onunla istiᶜmāl kılınmaya, zīrā ki bu sūretle olan daᶜvet ve iknāᶜı şart-ı mütekellimīn üzere mevzūᶜ olunan cedelden daha ziyāde nāfiᶜdir, çünkü ᶜāmmī cedeli işitse onu bir nevᶜ cedel [251] olduğunu iᶜtikād eder ki onu mütekellim bilmiş ki onunla nāsı kendi iᶜtikādına istidrāc ede ve cevābından ᶜāciz kalırsa zann eder ki kendi mezhebinde bulunan ehl-i cedel onun defᶜine muktedirlerdir. İşte bununla ve evvelkisi ile cedel etmek harāmdır ve kezālik kalbine şekk vākiᶜ olanlarla dahi cedel etmek cāiz değildir, çünkü o şekki onun

kalbinden lutf ve vaᶜz ve taᶜammuk-ı kelāmdan baᶜīd bulunan edille-i karībe-i makbūle ile izālesi vācib olur.

[واستقصاء الجدل إنما ينفع في موضع واحد وهو أن يفرض عامي اعتقد البدعة بنوع جدل سمعه فيقابل ذلك الجدل بمثله فيعود إلى الحق وذلك فيمن ظهر له من الأنس بالمجادلة ما يمنعه عن القناعة بالمواعظ والتحذيرات العامية فقد انتهى هذا إلى حالة لا يشفيه منها إلا دواء الجدل فجاز أن يلقى إليه]

Ve iştiḳsā-i cedel ancak yalnız bir yerde menfaᶜat verir ki o dahi semāᶜ-ı cedel ile bidᶜaya muᶜtekid olmuş bir merd-i ᶜāmmī farz olunur da mesmūᶜu olmuş olan cedelin misli ile ona mukābele olunur ki o vaktte o cedel ile hakka daᶜvet ve rücūᶜ ede. Ve o dahi o kimseyedir ki mücādeleden bir üns hāsıl etmiş ki onu o üns mevāᶜiz ve tahzīrāt-ı ᶜumūmiyyeden menᶜ eder ve hāli böyle bir dereceye varmış ki onu o ᶜilletten devā-i cedelden gayrı dīger bir şey kurtarıp şifā edemez. Ve bināᵓen ᶜaleyh ona cedel ilkāsı cāiz olur, çünkü cedeli iᶜtiyād etmiş olduğundan cedelden gayrı dīger bir şey ile kanāᶜat etmez ve zāten işittiği cedel ile rāh-ı hakkı şaşırıp dalālete düşmüş olduğundan artık bi'l-īcāb mukābele-i misliyye ile iᶜādesi lāzım gelir. Ve cedel ile iᶜādesi mümkin olmazsa da cedel ona bir gūne mazarrat vermemiş olur ki aslından tarīk-i hakk u savābdan çıkıp ᶜudūl etmiş idi. İşte bu makūle ādemlere cedel ilkāsı cāiz olur.

[وأما في بلاد تقل فيها البدعة ولا تختلف فيها المذاهب فيختصر فيها على ترجمة الاعتقاد الذي ذكرناه ولا يتعرض للأدلة ويتربص وقوع شبهة فإن وقعت ذكر بقدر الحاجة فإن كانت البدعة شائعة وكان يخاف على الصبيان أن يخدعوا فلا بأس أن يعلموا القدر الذي أودعناه كتاب الرسالة القدسية ليكون ذلك سببا لدفع تأثير مجادلات المبتدعة إن وقعت إليهم]

Ve eger içinde bidᶜa az olan ve ihtilāf-ı mezāhib bulunmayan memleketlerde ise bizim zikr ettiğimiz terceme-i iᶜtikād üzerine ihtisār edip edillelere taᶜarruz edilmeye ve vukūᶜ-ı şübheyi gözetip terabbuṣ ede ve düşerse o vakt bi-kadri'l-hācet mücādele edip edilleleri zikr eyleye. Ve eger içinde bidᶜalar şāyiᶜ ve o bidᶜalarla sıbyān aldanmaları mehūf ve mütevakkaᶜ bir memlekette ise, o vaktte o sıbyān *Risāle-i Kudsiyye*'de

īdāᶜ ettiğimiz mikdārı taᶜallüm etmelerinde bir beᵓs olmaz, tā kim onlara mücādelāt-ı mübtediᶜa vākiᶜ olur ise onun teᵓsīrātı defᶜine sebeb ola.

[وهذا مقدار مختصر وقد أودعناه هذا الكتاب لإختصاره فإن كان فيه ذكاء وتنبه بذكائه لموضع سؤال أو ثارت في نفسه شبهة فقد بدت العلة المحذورة وظهر الداء فلا بأس أن يرقى منه إلى القدر الذي ذكرناه في كتاب الاقتصاد في الاعتقاد وهو قدر خمسين ورقة وليس فيه خروج عن النظر في قواعد العقائد إلى غير ذلك من مباحث المتكلمين فإن أقنعه ذلك كف عنه وإن لم يقنعه ذلك فقد صارت العلة مزمنة والداء غالبا والمرض ساريا فليتلطف به الطبيب بقدر إمكانه وينتظر قضاء الله تعالى فيه إلى أن ينكشف له الحق بتنبيه من الله سبحانه تعالى و أو يستمر على الشك والشبهة إلى ما قدر له فالقدر الذي يحويه ذلك الكتاب وجنسه من المصنفات هو الذي يرجى نفعه]

Ve *Risāle-i Kudsiyye*'de īdāᶜ olunan mikdār muhtasar olup onun ihtisārına mebnī bu kitāba dahi īdāᶜ etmişiz. Ve eger bu mikdārı okuyan kimsenin zekā ve fetāneti olup bir suᵓāl yerine mütenebbih olur veyāhūd ona kendi nefsinde bir iştibāh ᶜārız olur ise o vakt ᶜillet-i mahzūre başlamış olur da o derd ve bīmārī zāhir olmuş olur ve *Kitābü'l-İktisād fi'l-İᶜtikād*'da mezkūr olan mikdāra terakkī etmekte bir beᵓs kalmaz ve o dahi elli yapraktır ki nazar-ı kavāᶜid-i ᶜakāᵓidden başkaya yaᶜnī mebāhis-i mütekellimīn sınāᶜatine onda bir hurūc yoktur. Ve eger o mikdār onu iknāᶜ ettiyse artık başkasından keff-i yed ede ve eger onu iknāᶜ edemediyse o vaktte onun ᶜilleti müzmine olmuş olur ve dāᵓ ve derdi gālib ve hastalığı sārī olmuş olur ve muᶜālece ve tīmārında bi-kadri'l-imkān tabībin telattufu vācib olur, tā ki zāt-ı zü'l-celālden bir tenbīh ile ona hak münkeşif oluncaya kadar kazā-i rabbānīye muntazır olur veyāhūd ona mukadder bulunan kadere dek o şekk ve şübhe üzerine müstemirr olur gider. Ve kitāb-ı mezkūr hāvī olduğu mikdār ile onun hem-cinsi olarak kütüb-i musannefe-i sāirenin şāmil bulundukları mikdārın nefᶜi mercūdur.

[فأما الخارج منه [فـ]قسمان أحدهما بحث عن غير قواعد العقائد كالبحث عن الاعتمادات وعن الأكوان وعن الإدراكات وعن الخوض في الرؤية هل لها ضد يسمى المنع أو العمى وإن كان فذلك واحد هو منع عن جميع ما لا يرى أو ثبت

لكل مرئي يمكن رؤيته منع بحسب عدده إلى غير ذلك من الترهات المضلات والقسم الثاني زيادة تقرير لتلك الأدلة في غير تلك القواعد وزيادة أسئلة وأجوبة وذلك أيضا لا يزيد إلا ضلالا وجهلا في حق من لم يقنعه ذلك القدر فرب كلام يزيده الإطناب والتقرير غموضا]

Ve kitāb-ı mezkūrdan hāric kalan şey ise iki kısm olup; bir kısmı kavāᶜid-i ᶜakāᵓidden gayrı olan taᶜrīfātın mebāhisidir, meselā iᶜtimādāt ve ekvān ve idrākāttan bahs etmek gibi ve rüᵓyet mebāhisi taᶜmīkinde olan havz gibi ki rüᵓyetin zıddı var mıdır ki onu "menᶜ" veyā "ᶜamy" tesmiye olunur ve zıddı olduğu takdīrde yalnız bir menᶜ olup ki her bir gayr-i merᵓīye māniᶜdir, yoksa her bir merᵓī için ᶜadedi hisābınca birer menᶜ mi sābit olmuştur vesāir bu gibi türrehāt-ı muḍille mebāhisi gibi şeylerdir. Ve kısm-ı sānī işbu kavāᶜid-i mezkūrenin gayrısında olarak edille için bir takrīrin ziyādesidir ve bir takım esᵓile ve ecvibenin ziyādesidir ki bu dahi dalāletten gayrı dīger bir nesneyi artırmaz, belki bizim dediğimiz mikdār ile kanāᶜat edemeyen ādemin hakkında dalālet ve nādānlığı ziyāde eyler, çünkü çok söz vardır ki itnāb ve takrīr ile onun ġamāḍ ve taᶜkīdi ziyāde olur da o itnāb ile fehmi daha ziyāde güç ve ᶜusretli olur.

[ولو قال قائل البحث عن حكم الإدراكات والاعتمادات فيه فائدة تشحيذ الخواطر والخاطر آلة الدين كالسيف آلة الجهاد فلا بأس بتشحيذه كان كقوله لعب الشطرنج يشحذ الخاطر فهو من الدين أيضا وذلك هوس فإن الخاطر يتشحذ بسائر علوم الشرع ولا يخاف فيها [252] مضرة فقد عرفت بهذا القدر المذموم والقدر المحمود من الكلام والحال التي يذم فيها والحال التي يحمد فيها والشخص الذي ينتفع به والشخص الذي لا ينتفع به]

Ve eger kāilin birisi dese ki "Hikem-i idrākāt u iᶜtimādāttan bahs etmek teşhīz-i havātır fāidesine müfīddir ve hātır dahi dīn āletidir, nitekim kılıç cihādın āletidir ve bu sūretle olan teşhīzinde bir beᵓs olmamak gerektir." Onun bu sözü satranç oyunu hātırı teşhīz eder de o dahi dīndendir demesi gibidir ve bu ise hevestir, zīrā ki hātır mazarratı melhūz ve mehūf olmayan sāir ᶜulūm-ı şerᶜiyye ile teşhīz olunur. İşte bu taᶜrīf ve taksīm ve temsīl ile ᶜilm-i kelāmdan kadr-i mezmūm ile kadr-i mah-

mūdu belledin ve onunla mezemmet ve onunla mahmıdet olunur hālleri dahi öğrendin ve onunla müntefiᶜ olan şahs ve müntefiᶜ olmayacak şahsı dahi bildin.

[فإن قلت مهما اعترفت بالحاجة إليه في دفع المبتدعة والآن قد ثارت البدع وعمت البلوى وأرهقت الحاجة فلا بد أن يصير القيام بهذا العلم من فروض الكفايات كالقيام بحراسة الأموال وسائر الحقوق كالقضاء والولاية وغيرهما وما لم يشتغل العلماء بنشر ذلك والتدريس فيه والبحث عنه لا يدوم ولو ترك بالكلية اندرس وليس في مجرد الطباع كفاية لحل شبه المبتدعة ما لم يتعلم فينبغي أن يكون التدريس فيه والبحث عنه أيضا من فروض الكفايات بخلاف زمن الصحابة رضي الله عنهم فإن الحاجة ما كانت ماسة إليه]

Ve bu bābda sen mādām ki defᶜ-i mübtediᶜa için ona ihtiyāc olduğuna muᶜterif oldun ve el-hālete hāzihi bidᶜalar münteṣir ve ṣāir oldu ve ᶜumūm belvā hāsıl olup ihtiyāca bālig ve mürāhiḳ oldu, elbette bu ᶜilm ile kıyām etmek dahi farz-ı kifāye olur, nitekim hirāset-i māl u hukūk ile kıyām edip kādī ve vālī olmak gibi farz-ı kifāye olmuştur. Ve onun neşr ve tedrīs ve bahsi ile ᶜulemā müştagil olmayıp külliyen terk olunacak olsa bütün bütün münderis olur. Ve hall-i şübühāt-ı mübtediᶜaya tıbāᶜ-ı mücerredede kifāyet yoktur, yaᶜnī bu ᶜilmi bilmeyince bir ᶜālim kendi tabīᶜat-ı mücerredesi ile o şübühātın halline muktedir olamaz. İmdi lāyık odur ki onun neşr ve tedrīs ve bahsi dahi furūz-ı kifāyeden ola, zīrā ki bu zaman zamān-ı sahābeye benzemez. Zamān-ı sahābede ona ihtiyāc vākiᶜ olmamıştı der isen

[فاعلم أن الحق [أنه] لا بد في كل بلد من قائم بهذا العلم مستقل يدفع شبه المبتدعة التي ثارت في تلك البلدة وذلك يدوم بالتعليم ولكن ليس من الصواب تدريسه على العموم كتدريس الفقه والتفسير فإن هذا مثل الدواء والفقه مثل الغذاء وضرر الغذاء لا يحذر وضرر الدواء محذور لما ذكرنا فيه من أنواع الضرر فالعالم به ينبغي أن يخصص بتعليم هذا العلم من فيه ثلاث خصال]

Onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki hak odur ki her bir beldede bu ᶜilmi bilip o beldeye müsteṭīr olan şerer-i bidᶜaya bu ᶜilm ile müdāfaᶜa ve kıyām eder bir ᶜālimin bulunması lāzım ve lā-büddür. Ve fi'l-hakīka

onun devāmı dahi taᶜlīm iledir, velākin fıkh ve tefsīr gibi ᶜale’l-ᶜumūm tedrīsi emr-i savābdan değildir, zīrā ki fıkh ve tefsīr insānın gıdāsı gibidir ve gıdānın zararı hazer olunmaz ve bu ᶜilm dermān-ı hāil gibidir ve muhātaralı dermānın zararı mahzūr olur. Ve bunun envāᶜ-ı zararı taᶜrīf-i sābıktan maᶜlūmun oldu. İmdi münāsib ve lāyık odur ki bu ᶜilmin ᶜālimi hısāl-i selāse-i ātiyetü’l-beyānı şāmil ve cāmiᶜ bulunan ādemlere taᶜlīmi muhtass ede de ᶜale’l-ᶜumūm olur olmazlara söylemeye.

[أحدها التجرد للعلم والحرص عليه فإن المحترف يمنعه الشغل عن الاستتمام وإزالة الشكوك إذا عرضت]

Birinci haslet odur ki bu ᶜilmin müteᶜallimi ᶜilme mütecerrid ve ᶜilm üzerine harīs bir ādem ola, zīrā ki sanᶜat ve hirfetle müştagil bulunan kimseyi onun işi ve o iştigāli bu ᶜilmin tekmīl ve itmāmından onu menᶜ eder ve ondan ona bir şekk ᶜārız olur ise onun izālesi için istitmām-ı ᶜilminden dahi māniᶜ olur.

[والثانية الذكاء والفطنة والفصاحة فإن البليد لا ينتفع بفهمه والفدم لا ينتفع بحجاجه فيخاف عليه من ضرر الكلام ولا يرجى فيه نفعه]

Ve ikinci haslet odur ki onun müteᶜallimi ashāb-ı zekā vü fetānet ü fesāhatten ola, zīrā ki merd-i belīd ve gabī bunun fehmi ile müntefiᶜ olamaz ve ᶜadīmü’l-fesāha dahi elfāz ve hicācıyla menfaᶜat-yāb olamaz, zīrā üzerine kelāmın vukūᶜ-ı zararından havf olunur ve onda bir menfaᶜat dahi mercū ve meᵓmūl olmaz.

[والثالثة أن يكون في طبعه الصلاح والديانة والتقوى ولا تكون الشهوات غالبة عليه فإن الفاسق بأدنى شبهة ينخلع عن الدين فإن ذلك يحل عنه الحجر ويرفع للسد الذي بينه وبين الملاذ فلا يحرص على إزالة الشبهة بل يغتنمها ليتخلص من أعباء التكلف فيكون ما يفسده مثل هذا المتعلم أكثر مما يصلحه]

Ve üçüncü haslet odur ki bu ᶜilmin müteᶜallimi tabᶜında salāh ve diyānet ve takvā ola ve onun şehevāt-ı nefsāniyyesi ona gālib ve müstevlī olmaya, zīrā ki merd-i fāsık u fācir ednā bir şübhe ile dīnden münᶜaliᶜ ve hāric olur, çünkü o hāl onun üzerinden bağ-ı hacr u menᶜi açıp küşā-

de eder ve melāẕı ile onun beyninde kāin olan sedd ve bendi kaldırır, artık izāle-i şübheye daha harīs olmaz, belki onu ganīmet bilir, tā ki onunla bār-ı teklīften vāreste kala ve bu sūrette bu gibi mütekellimin edecek ifsādı onun ıslāhından artık olur.

[وإذا عرفت هذه الانقسامات اتضح لك أن هذه الحجة المحمودة في الكلام إنما هي من جنس حجج القرآن من الكلمات اللطيفة المؤثرة في القلوب المقنعة للنفوس دون التغلغل في التقسيمات والتدقيقات التي لا يفهمها أكثر الناس وإذا فهموها اعتقدوا أنها شعوذة وصناعة تعلمها صاحبها للتلبيس فإذا قابله مثله في الصنعة قاومه]

Ve eger sen bu inkısāmātı anlayıp bildinse sana zāhir ve vāzıh oldu ki ᶜilm-i kelāmda mahmūd ve memdūh olan işbu huccet ancak hucec-i Kurᵓāniyye cinsinden olan huccettir ki nüfūsa mukniᶜ ve kulūba müᵓessir olan kelām-ı latīftir, onu ekserü'n-nās fehm edemeyen tedkīkāt ve taksīmātta olan tegalgul ve duhūl değildir. Ve nās onu fehm etse bileler onu iᶜtikād ederler ki [253] bu bir nevᶜ hīle ve telbīsliktir ki sāhibi bilmiştir ki bu sanᶜatla muhālifine telbīslik ede. Vaktā ki bu sanᶜatı bilir āher bir kimesneye mukābele ederse onun mümāsili onunla mukāvemet edebilir, yaᶜnī zuᶜm ederler ki bu fenni bir telbīslik için öğrenilmiş de hak olduğunu iᶜtikād etmezler.

[وعرفت أن الشافعي وكافة السلف إنما منعوا عن الخوض فيه والتجرد له لما فيه من الضرر الذي نبهنا عليه]

Ve dahi bildin ki İmām Şāfiᶜī ve kāffe-i selef bundan menᶜ etmeleri ve bu ᶜilme havz ve tecerrüdü revā görmemeleri ancak bu bizim beyān ve tenbīh ettiğimiz zarardan dolayıdır.

[وأن ما نقل عن ابن عباس رضي الله عنهما من مناظرة الخوارج وما نقل عن علي رضي الله عنه من المناظرة في القدر وغيره كان من الكلام الجلي الظاهر وفي محل الحاجة وذلك محمود في كل حال]

Ve münāzara-i Havāric'den dolayı Hazret-i İbn ᶜAbbās üzerine mervī ve menkūl olan münāzara dahi Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhünün

üzerine münāzara-i kader ve sāireden dolayı mahkī bulunan münāzara mahall-i hācette kelām-ı celī-i zāhir ile bir münāzaradır. Ve bu gibi münāzara her bir hālde mahmūd ve müstahsendir.

[نعم قد تختلف الأعصار في كثرة الحاجة وقلتها فلا يبعد أن يختلف الحكم لذلك]

Evet, kesret-i hācet ve kılleti hasebiyle aᶜsār muhtelif olur ve onun için hükmün ihtilāfı dahi uzak ve baᶜīd olmaz.

[فهذا حكم العقيدة التي تعبد الخلق بها وحكم طريق النضال عنها وحفظها]

İşte halk onunla müteᶜabbid oldukları ᶜakīdenin hükmü budur ve onun hıfz ve himāyesiyle üzerine agyārın sūret-i müdāfaᶜalarının hükmü budur.

[فأما إزالة الشبهة وكشف الحقائق ومعرفة الأشياء على ما هي عليه وإدراك الأسرار التي يترجمها ظاهر ألفاظ هذه العقيدة فلا مفتاح له إلا المجاهدة وقمع الشهوات والإقبال بالكلية على الله تعالى وملازمة الفكر الصافي عن شوائب المجادلات وهي رحمة من الله عز وجل تفيض على من يتعرض لنفحاتها بقدر الرزق وبحسب التعرض وبحسب قبول المحل وطهارة القلب وذلك البحر الذي لا يدرك غوره ولا يبلغ ساحله]

Ve izāle-i şübühāt ve keşf-i hakāyık ve ᶜalā-mā-hiye ᶜaleyh eşyānın maᶜrifeti ile bu ᶜakīdenin zāhir-i elfāzı terceme ettiği esrārın idrāki ise onların mücāhede ve kamᶜ-ı şehevāt ile bi'l-külliyye zāt-ı zü'l-celāle ikbāl ve teveccüh ve şevāyib-i cedelden hālis ve sāfī olan fikrin mülāzemetinden gayrı başka bir miftāh ve anahtarı yoktur ve o dahi zāt-ı zü'l-celāl tarafından bir rahmettir ki nefehātına kabūl-i mahal ve tahāret-i kalb ile müteᶜarrız bulunanlara bi-kadri'r-rızk ve bi-hasebi't-taᶜarruz ve kabūlü'l-mahal ve tahāretü'l-kalb müstefāz olur. Ve o dahi bir bahr-i ᶜummān-ı bī-kaᶜr ve bī-pāyāndır ki onun müntehā-yı kaᶜrına varılmaz ve sāhiline dahi ulaşılmaz.

[مسألة : فإن قلت هذا الكلام يشير إلى أن هذه العلوم لها ظواهر وأسرار وبعضها جلي يبدو أولا وبعضها خفي يتضح بالمجاهدة والرياضة والطلب الحثيث والفكر الصافي والسر الخالي عن كل شيء من أشغال الدنيا سوى المطلوب وهذا

يكاد يكون مخالفا للشرع إذ ليس للشرع ظاهر وباطن وسر وعلن بل الظاهر والباطن والسر والعلن واحد فيه]

Mesᵓele: Eger sen bu senin sözün işāret eder ki bu ᶜulūmun bir zavāhir ve esrārı vardır; baᶜzısı açık ve zāhirdir ki evvel-i emrde nümāyān olur ve baᶜzısı dahi hafī ve pinhāndır ki mücāhede ve riyāzet ve taleb-i ḥaṣīṣ ve fikr-i sāfī ve matlūbdan mā-ᶜadā her bir şeyden ferāg-ı bāl ve kāffe-i iştigāl-i dünyāviyyeden "ulüvv-i sırr ile vāzıh ve müncelī olur. Ve bu mefhūm ise muhālif-i şerᶜ-i şerīf olmağa karīb olur, çünkü şerᶜin zāhir ve bātın ve sırr ve ᶜalenīsi olmaz, ancak zāhir ve bātın ve sırr ve ᶜalenīsi birdir der isen

[فاعلم أن انقسام هذه العلوم إلى خفية وجلية لا ينكر[ها] ذو بصيرة وإنما ينكرها القاصرون الذين تلقفوا في أوائل الصبا شيئا وجمدوا عليه فلم يكن لهم ترق إلى شأو العلاء ومقامات العلماء والأولياء وذلك ظاهر من أدلة الشرع قال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا وَحَدًّا وَمَطْلَعًا"]

Onu dahi böylece bil ki bu ᶜulūmun hafī ve celīye inkısāmlarını bī-basīretten gayrı kimse inkār edemez, yaᶜnī sāhib-i basīret onu inkār edemez, ancak onu inkār eden o ᶜālim-i kāsırdır ki ᶜunfuvān-ı şebābında be-sürᶜat-i taᶜallüm ve lisānen ahz ve telakkuf ettiği nesnenin üzerine donup kalmış ki makām-ı ᶜulemā vü evliyā ve şeᵓv-i ᶜalāya ermemiştir. Bu ᶜulūmun celī ve hafīye inkısāmı edille-i şerᶜiyyeden dahi zāhirdir, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا وَحَدًّا وَمَطْلَعًا"[545] buyurmuştur ki hulāsa-i mefhūmu: "Tahkīkan Kurᵓān'ın zāhir ve bātın ve hadd ve matlaᶜı vardır" demektir.

[وقال علي رضي الله عنه وأشار إلى صدره إن ههنا علوماً جمة لو وجدت لها حملة. وقال صلى الله عليه وسلم "مَا حَدَّثَ أَحَدٌ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَمْ تَبْلُغْهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ" وقال صلى الله عليه وسلم "نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ [نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ] وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ" وقال تعالى ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا الْعَالِمُونَ بِاللَّهِ تَعَالَى" الحدث إلى آخره كما أوردناه في كتاب

545 Bkz. *Sahīhu İbn Hibbān*, 1/276, no: 75; *Mişkātu'l-Envār*, 1/73.

العلم. وقال صلى الله عليه وسلم "لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا"]

Ve dahi Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanh sīnesine işāret ederek demiş ki "Bunda çok ᶜilmler vardır, ona hamele bulmuş olsaydım!" Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir hadīste "نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنْزِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ"[546] ve dīger bir hadīste "مَا حَدَّثَ أَحَدٌ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَمْ تَبْلُغْهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً"[547] ve āher bir hadīste "إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا الْعَالِمُونَ بِاللَّهِ تَعَالَى"[548] Ve başka bir hadīste "لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا"[549] buyurmuştur. Ve bu ehādīs ve tefāsīrleri kitābü'l-ᶜilmde geçmiş olduklarından bir dahi tercemeye hācet kalmamıştır. Ve tebāreke ve taᶜālā dahi ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾[550] buyurdu ve bunun tefsīri dahi orada zikr olunmuştur.

[فليت شعري إن لم يكن ذلك سرا منع من إفشائه لقصور الأفهام عن إدراكه أو لمعنى آخر فلم لم يذكر لهم ولا شك أنهم كانوا يصدقونه لو ذكره لهم وقال ابن عباس رضي الله عنهما في قوله عز وجل ﴿اَللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ﴾[551] لو ذكرت تفسيره لرجمتموني وفي لفظ آخر لقلتم إنه كافر وقال أبو هريرة رضي الله عنه حفظت من رسول الله صلى الله عليه وسلم وعائين أما أحدهما فبثثته وأما الآخر لو بثثته لقطع هذا الحلقوم وقال صلى الله عليه وسلم "مَا فَضَلَكُمْ أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلَا صَلَاةٍ وَلَكِنْ بِسِرٍّ وَقَرَ فِي صَدْرِهِ"[552]

---

546 *Keşfu'l-Hafā*, 1/221-3, no: 590-590.

547 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/148; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/165; *Keşfu'l-Hafā*, 1/223, no: 592. Hadisin bu üç kaynakta geçen metinleri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.

548 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/296; *el-Leʾālī el-Masnūᶜa*, 1/202.

549 Buhārī, Kusūf, 2, no: 1044; Müslim, el-Kusūf, 1.

550 "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar." el-ᶜAnkebūt, 29/43.

551 "Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır." et-Talāk, 65/12.

552 Bkz. *Keşfu'l-Hafā*, 2/224, no: 2228; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/584, no: 970; *el-Ciddu'l-Hasīs Fī-Mā Leyse bi-Hadīs*, 199, no: 428.

رضي الله عنه ولا شك في أن ذلك السر كان متعلقا بقواعد الدين غير خارج منها وما كان من قواعد الدين لم يكن خافيا بظواهره على غيره]

Ve edille-i mezkūre böyle olunca kāşki ben bileydim ki eger o mektūm olan nesne sır olmamış olaydı ki idrākine kusūr-ı efhāmdan dolayı veyāhūd āher bir maᶜnā için ifşāsından menᶜ olunmuş, niçin onlara zikr olunmadı ki onu zikr etmiş olsaydı bī-şekk ve şübhe onu tasdīk ederlerdi.

Ve dahi İbn ᶜAbbās radiyallāhu ᶜanhümā [553]﴿اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ﴾ ilh. el-āyetin tefsīrinde demiş ki "Ben bunun tefsīrini zikr etmiş olsaydım beni recm ederdiniz!" Ve āher bir lafzda: "Benim için kāfirdir derdiniz!" Ve Hazret-i Ebū Hüreyre demiş ki "ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden iki sandūk dolusu ehādīs hıfz ettim ki bir sandūku dağıtıp neşr ettim ve bir sandūku sakladım, onu dahi dağıtıp neşr etmiş olsaydım boğazım kesilirdi." [254]

Ve dahi ᶜaleyhi's-selām efendimiz: "مَا فَضَلَكُمْ أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلَا صَلَاةٍ وَلَكِنْ بِسِرٍّ وَقَرَ فِي صَدْرِهِ"[554] buyurdu. Ve bunun tefsīri dahi sebkat etmiştir. Ve Ebū Bekr'in sīnesinde muvakkar olan sır kavāᶜid-i dīne müteᶜallik olduğuna şekk ve iştibāh yoktur ki kavāᶜid-i dīnden hāric bir şey değildir ve kavāᶜid-i dīnden olan nesnenin zavāhiri ile gayrısına hafī değildi, elbette bevātını ile hafī olmasını īcāb eder.

[وقال سهل التستري رضي الله عنه للعالم ثلاثة علوم علم ظاهر يبذله لأهل الظاهر وعلم باطن لا يسعه إظهاره إلا لأهله وعلم هو بينه وبين الله تعالى لا يظهره لأحد]

Ve Sehl et-Tüsterī demiş ki "ᶜĀlim için üç ᶜilm vardır: birisi ᶜilm-i zāhirdir ki onu ehl-i zāhire bezl eder ve dīgeri bātındır ki ehli olmayana izhār edemez ve ᶜilm-i sālisi ki kendisi ile hālıkı beyninde olan ᶜilmdir, onu bir kimseye izhār edemez."

---

553 "Allah, yedi göğü yaratandır." et-Talāk, 65/12.

554 Bkz. *Keşfu'l-Hafā*, 2/224, no: 2228; *el-Makāsıdu'l-Hasene*, 1/584, no: 970; *el-Ciddu'l-Hasīs Fī-Mā Leyse bi-Hadīs*, 199, no: 428.

[وقال بعض العارفين إفشاء سر الربوبية كفر وقال بعضهم للربوبية سر لو أظهر لبطلت النبوة وللنبوة سر لو كشف لبطل العلم وللعلماء بالله تعالى سر لو أظهروه لبطلت الأحكام وهذا القائل إن لم يرد بذلك بطلان النبوة في حق الضعفاء لقصور فهمهم فما ذكره ليس بحق بل الصحيح أنه لا تناقض فيه وأن الكامل من لا يطفئ نور معرفته نور ورعه وملاك الورع النبوة]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Sırr-ı rübūbiyyeti ifşā etmek küfrdür!" Ve baᶜzıları dahi demiş ki "Rübūbiyyet için bir sır vardır, izhār olunmuş olsaydı nübüvvet bātıl olurdu ve nübüvvet için bir sır vardır, keşf olunmuş olsaydı ᶜilm bātıl olurdu ve ᶜulemā-i billāha bir sır vardır, onu izhār etmiş olsalardı ahkām bātıl olurdu!" İşte bu kelāmın kāili, kusūr-ı fehmlerine mebnī zuᶜafā hakkında butlān-ı nübüvvet murād etmemiş ise onun bu zikr ettiği şey sahīh değildir, velākin sahīhi dahi odur ki onda bir tenākuz yoktur. Ve merd-i kāmil odur ki onun nūr-ı maᶜrifeti nūr-ı veraᶜını söndürmez ve mellāk-i veraᶜ nübüvvettir.

[Mesᵓele fi'z-Zāhiri ve'l-Bātıni ve't-Teᵓvīl]

[مسألة فإن قلت هذه الآيات والأخبار يتطرق إليها تأويلات فبين لنا كيفية اختلاف الظاهر والباطن فإن الباطن إن كان مناقضا للظاهر ففيه إبطال الشرع وهو قول من قال إن الحقيقة خلاف الشريعة وهو كفر لأن الشريعة عبارة عن الظاهر والحقيقة عبارة عن الباطن وإن كان لا يناقضه ولا يخالفه فهو هو فيزول به الانقسام ولا يكون للشرع سر لا يفشى بل يكون الخفي والجلي واحد]

Bu dahi makāma muktezī bir mesᵓeledir ki eger sen dedin ki bu āyāt ve bu ahbāra teᵓvīller teṭarruḳ eder, sen bize zāhir ile bātının keyfiyyet-i ihtilāflarını beyān eyle, zīrā ki bātın eger zāhire münākız ise bunda ibtāl-i şerᶜ vākiᶜ olur ve hakīkat şerīᶜatın hilāfıdır diyen ādemin sözü olmuş olur, bu ise küfrdür, çünkü şerīᶜat zāhirden ᶜibārettir ve hakīkat bātından ᶜibārettir. Ve eger zāhir bātına münākız değil ise o vaktte muhālefet ve mugāyeret kalmaz ki zāhir ᶜayn-ı bātın ve bātın ᶜayn-ı zāhirdir demek olur ve o inkısām dahi onunla zāil olmuş olur. Ve şerᶜ için ifşā olamayacak bir sır olmaz, ancak hafī ve celī bir olmuş olur dersen

[فاعلم أن هذا السؤال يحرك خطبا عظيما وينجر إلى علوم المكاشفة ويخرج

عـن مقصـود علـم المعاملـة وهـو غـرض هـذه الكتـب فـإن العقائـد التـي ذكرناهـا مـن أعمـال القلـوب وقـد تعبدنـا بتلقيهـا بالقبـول والتصديـق بعقـد القلـب عليهـا لا بـأن يتوصـل إلـى أن ينكشـف لنـا حقائقهـا فـإن ذلـك لـم يكلـف بـه كافـة الخلـق ولـولا أنـه مـن الأعمـال لمـا أوردنـاه فـي هـذا الكتـاب ولـولا أنـه عمـل ظاهـر القلـب لا عمـل باطنـه لمـا أوردنـاه فـي الشـطر الأول مـن الكتـاب وإنمـا الكشـف الحقيقـي هـو صفـة سـر القلـب وباطنـه ولكـن إذا انجـر الكلام إلـى تحريـك خيـال فـي المناقضـة للباطـن فلا بـد مـن كلام وجيـز فـي حلـه فمـن قـال إن الحقيقـة تخالـف الشـرع أو الباطـن يناقـض الظاهـر فهـو إلـى الكفـر أقـرب منـه إلـى الإيمـان]

Onu dahi böylece bil ve āgāh ol ki işbu suʾāl bir emr-i ʿazīmi tahrīk eder de ʿulūm-ı mükāşefeye müncer olur ve bu kütübün garazı olan ʿilm-i muʿāmeleden hāric bir bahs olur, çünkü bizim bu zikr ettiğimiz ʿakāʾid aʿmāl-i kulūbdandırlar ki onu telakkī-i kabūl ve tasdīk ve üzerine gönül bağlaması ile iʿtikāda meʾmūr ve müteʿabbid olmuşuz; değil ki hakāyıkı bize inkişāfının vusūlüne kadar gideceğiz, zīrā ki kāffe-i halk bununla mükellef olmamıştır. Ve ʿakāʾid aʿmālden olmamış olaydı onu bu kitābda zikr etmez idik ve kalbin ʿamel-i zāhirīsi olmamış olaydı bu kitābın şatr-ı evvelinde onu īrād etmez idik. Ve keşf-i hakīkī ancak kalbin sıfat-ı sırr [ve sıfat-ı] bātınīsidir, velākin zāhir bātının münākızı olduğunun hayāli tahrīkine kelām müncer olunca onun halline bir mūcez ve müfīd bir kelāmın zikr ve īrādı lāzım ve lā-büddür.

İmdi her kim ki hakīkat-i şerʿe muhālefet eder veyāhūd bātın zāhire münākız olur der ise, o kāil īmāndan küfre daha ziyāde karībdir.

[بـل الأسـرار التـي يختـص بهـا المقربـون بدركهـا ولا يشـاركهم الأكثـرون فـي علمهـا ويمتنعـون عـن إفشـائها إليهـم ترجـع إلـى خمسـة أقسـام]

Belki onun idrākiyle zümre-i mukarrebīn muhtass olmuş olan esrār ki ekser-i nās onlarla idrākinde müşāreket etmez ve ekser-i nāsa ifşāsı cāiz olmaz, beş kısma münkasımlardır:

[القسـم الأول أن يكـون الشـيء فـي نفسـه دقيقـا تكلّ أكثـر الأفهـام عـن دركـه فيختـص بدركـه الخـواص وعليهـم أن لا يفشـوه إلـى غيـر أهلـه فيصيـر ذلـك فتنـة عليهـم حيـث تقصـر أفهامهـم عـن الـدرك وإخفـاء سـر الـروح ''وَكَفَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

عَنْ بَيَانِهِ"[555] من هذا القسم فإن حقيقته بما تكلّ الأفهام عن دركه وتقصر الأوهام عن تصور كنهه ولا تظنن أن ذلك لم يكن مكشوفا لرسول الله صلى الله عليه وسلم فإن من لم يعرف الروح فكأنه لم يعرف نفسه ومن لم يعرف نفسه فكيف يعرف ربه سبحانه وتعالى ولا يبعد أن يكون ذلك مكشوفا لبعض الأولياء والعلماء وإن لم يكونوا أنبياء ولكنهم يتأدبون بآداب الشرع فيسكتون عما سكت عنه]

Ve o aksām-ı hamsenin [255] birinci kısmı odur ki kendi nefsinde bir nesne ince ve dakīk ola ki idrākinden ekser-i efhām ᶜāciz ve kāsır kalır da onun idrāki ile ancak havāss-ı nās muhtass olur. Ve bu gibi bir sır için havāssa vācibdir ki onu saklayalar ve üzerlerine bir fitne olmamak için ehli olmayana ifşā etmeyeler, zīrā ki idrākinden ᶜavāmmın efhāmı kāsırlardır. Ve sırr-ı rūhun ihfāsı ve beyānından ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz keff ve menᶜi dahi bu kısmdandır, zīrā ki hakīkatini idrāk etmekten efhām-ı halk ᶜāciz ve tasavvur-ı künhünden evhāmları kāsır olan umūrdandır. Sakın sen zann etme ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimize o sırr-ı rūh münkeşif değil idi, zīrā ki rūhu bilmeyen sanki kendi nefsini bilmez olur ve nefsini bilemeyen kimse rabbini nice bilir? Ve baᶜzı ᶜulemā ve evliyāya bile mekşūf olması uzak ve baᶜīd değildir, velev ki enbiyā değillerdir, velākin ādāb-ı şerᶜ ile müte'eddiblerdir ki üzerine sükūt olmuş olan nesneden onlar dahi sükūt ederler.

[بل في صفات الله عز وجل من الخفايا ما تقصر أفهام الجماهير عن دركه ولم يذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم منها إلا الظواهر للأفهام من العلم والقدرة وغيرهما حتى فهمها الخلق بنوع مناسبة توهموها إلى علمهم وقدرتهم إذ كان لهم من الأوصاف ما يسمى علما وقدرة فيتوهمون ذلك بنوع مقايسة ولو ذكر من صفاته ما ليس للخلق ما يناسبه بعض المناسبة شيء لم يفهموه بل لذة الجماع إذا ذكرت للصبي أو العنين لم يفهمها إلا بمناسبة إلى لذة المطعوم الذي يدركه ولا يكون [ذلك] فهما على التحقيق والمخالفة بين علم الله تعالى وقدرته وعلم الخلق وقدرتهم أكثر من المخالفة بين لذة الجماع والأكل وبالجملة فلا يدرك الإنسان إلا نفسه وصفات نفسه مما هي حاضرة له في الحال أو مما كانت له من قبل ثم بالمقايسة إليه يفهم ذلك لغيره]

555 Bkz. Buhārī, Tefsīru'l-Kur'ān, 13, no: 4721; Müslim, Sifatu'l-kıyāmet ve'l-cennet ve'n-nār, 32.

Belki zāt-ı zü'l-celālin sıfātında bir hafāyā ve gizlilik vardır ki onun idrāklerinden efhām-ı cemāhīr kāsır kalmışlardır. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ondan efhāma zāhir olanlardan gayrı dīger bir şey zikr etmedi, meselā ᶜilm ve kudret ve emsālleri gibi ki efhāma zāhir olan sıfātı zikr etti, tā ki halk dahi onların ᶜilm ve kudretlerine tevehhüm ettikleri nisbet ile onları fehm ettiler, zīrā ki onların evsāf-ı maᶜrūfelerinden ᶜilm ve kudret tesmiye olunur sıfātları vardır. İşte onları bir nevᶜ mukāyese ile tevehhüm ederler. Ve eger onun sıfātından onların sıfātlarına nevᶜan-mā vech-i münāsebeti olmayan bir nesneyi zikr etmiş olsaydı onu fehm edemezlerdi, meselā lezzet-i cimāᶜı sabī veyāhūd ālet-i olmayan bir merd-i mecbūb veyā ᶜinnīne zikr olunsa onu lezzet-i matᶜūma nisbetle anlayıp başka bir münāsebe ile onu fehm etmez, maᶜa-ennehu lezzet-i cimāᶜ lezzet-i matᶜūma benzemez ve o mukāyese ve münāsebe ile olan fehm ᶜale'l-hakīka fehm olmaz. Hālbuki ᶜilm ü kudret-i rabbānī ile ᶜilm ü kudret-i beşeriyyenin mā-beynlerinde olan muhālefet lezzet-i ekl ile lezzet-i cimāᶜ beynlerinde olan muhālefetten daha ziyāde çoktur. Ve bi'l-cümle zābıtası odur ki insān kendi nefsi ile nefsi sıfātından gerek fi'l-hāl ve gerek fi's-sābık olan sıfāttan gayrı dīger bir nesneyi idrāk edemez. Sonra bi'l-mukāyese onları gayrısına da idrāk eder. Yoksa kendi nefsinde ve sıfātında olmayan nesneyi āherīne aslā fehm edemez, çünkü fehmi nisbet ve mukāyese ile ve hiss ile olacaktır.

[ثم قد يصدق بأن بينهما تفاوتا في الشرف والكمال فليس في قوة البشر إلا أن يثبت لله تعالى ما هو ثابت لنفسه من الفعل والعلم والقدرة وغيرها من الصفات مع التصديق بأن ذلك أكمل وأشرف فيكون معظم تحريمه على صفات نفسه لا على ما اختص الرب تعالى به من الجلال ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ" وليس المعنى أني أعجز عن التعبير عما أدركته بل هو اعتراف بالقصور عن إدراك كنه جلاله ولذلك قال بعضهم ما عرف الله بالحقيقة سوى الله عز وجل وقال الصديق رضي الله عنه الحمد لله الذي لم يجعل للخلق سبيلا إلى معرفته إلا بالعجز عن معرفته ولنقبض عنان الكلام عن هذا النمط ولنرجع إلى الغرض]

Sonra şeref ve kemālden dolayı beynlerinde olan tefāvütü tasdīk eder, zīrā ki ᶜilm ve kudret ve fiᶜl ve sıfāt-ı sāireden nefsinde sābit olmayan nesneyi zāt-ı zü'l-celāle isbāt etmek kuvvet-i beşerde yoktur, ancak ᶜilm ve sıfāt ve fiᶜlden kendi nefsinde olan nesneyi isbāt eder o hāl ile ki zāt-ı zü'l-celāle müsbet olan sıfat ve ᶜilm ve fiᶜl ve kudret için daha ziyāde ikmāl ve şeref olduğunu tasdīk eder ve o vakt onun muᶜzam-ı tahrīmi kendi nefsinin sıfātı üzerlerine olur ki zāt-ı rabbü'l-ᶜālemīn celālden muhtass olduğu nesnenin üzerine olmaz. Ve onun için ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ"[556] buyurdu, yaᶜnī "Yā rabbe'l-ālemīn, kendi nefsine ettiğin senā gibi ben senin üzerine senāyı ihsā edemem." Ve ᶜadem-i ihsāsı değil ki idrāk ettiği nesneyi taᶜbīr etmekten ᶜāciz kalıyor, belki künh-i celāli idrākinden iᶜtirāf-ı kusūrdur ve onun için baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Zāt-ı celīlinden gayrı bi'l-hakīka zāt-ı zü'l-celāli bilen olmaz." Yaᶜnī kendi zātını bildiği gibi hīç bir kimse bilemez demek olur. Ve Sıddīk-i Ekber radiyallāhu ᶜanh buyurmuş ki "اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلْ لِلْخَلْقِ سَبِيلًا إِلَى مَعْرِفَتِهِ إِلَّا بِالْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِهِ" Yaᶜnī "Maᶜrifetine iᶜtirāf-ı ᶜacz ü kusūr etmekten gayrı kendi maᶜrifetine halk için tarīk-i āheri kılmayan Allāh ᶜazīmü'ş-şāna ben hamd ederim." Artık biz bu tarīkten ᶜinān-ı kelāmı tutup garaza rücūᶜ edelim.

[وهو أن أحد الأقسام ما تكلّ الأفهام عن إدراكه ومن جملته الروح وبعض صفات الله تعالى ولعل الإشارة إلى مثله في قوله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ أَدْرَكَهُ بَصَرُهُ"]

Ki o dahi aksām-ı hamsenin birinci kısmı, idrākinden efhām-ı ᶜavāmm kāsır ve ᶜāciz kalan nesneler idi ve ez-cümle rūh ve baᶜzı sıfāt-ı ᶜaliyye-i rabbāniyye onların cümlelerinden idiler ve ola ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إِنَّ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ أَدْرَكَهُ بَصَرُهُ"[557] buyurduğu hadīs bunun emsāline bir

556 Müslim, Salāt, 202.

557 Bkz. *Mişkātu'l-Envār*, 1/22, 39, 84. Küçük lafız farkları için krş. Müslim, Īmān, 293; İbn Māce, Mukaddime, 13, no: 196.

işārettir ki hulāsa-i mazmūn-ı şerīfi: "ᶜAle't-tahkīk zāt-ı zü'l-celāle nūrdan yetmiş hicāb vardır ki onu keşf etmiş olsa onun sübühāt-ı vechi yaᶜnī nūr-ı celāl-i zātīsi onu görenleri yakar idi." Yaᶜnī basar-ı vücūd-ı fānī ile onu [256] idrāk edeni ihrāk eder.

[القسم الثاني من الخفيات التي يمتنع الأنبياء والصديقون عن ذكرها ما هو مفهوم في نفسه لا يكل الفهم عنه ولكن ذكره يضر بأكثر المستمعين ولا يضر بالأنبياء والصديقين وسر القدر الذي منع أهل العلم من إفشائه من هذا القسم فلا يبعد أن يكون ذكر بعض الحقائق مضرا ببعض الخلق كما يضر نور الشمس بأبصار الخفافيش وكما تضر رياح الورد بِالْجُعَل وكيف يبعد هذا وقولنا إن الكفر والزنا والمعاصي والشرور كله بقضاء الله تعالى وإرادته ومشيئته حق في نفسه وقد أضر سماعه بقوم إذ أوهم ذلك عندهم أنه دلالة على السفه ونقيض الحكمة والرضا بالقبيح والظلم وقد ألحد ابن الراوندي وطائفة من المخذولين بمثل ذلك]

Ve kısm-ı sānī dahi odur ki hafiyyāttan enbiyā-i ᶜizām ve sıddīkīn-i kirām onun zikr ve beyānından memnūᶜ oldukları esrārdır ki onun nefsinde mefhūm olup fehm ve idrākinden efhām-ı beşer ᶜāciz ve kāsır olmazlar, velākin onun zikri ekser-i müstemiᶜīne muzırr olur da yalnız enbiyā ve sıddīkīne zikri muzırr olmaz ki ifşāsından ehl-i ᶜilm memnūᶜ bulundukları sırr-ı kader dahi bu kısmdandır, zīrā uzak ve baᶜīd değildir ki, baᶜzı hakāyıkın zikri baᶜzı halka muzır ola, nitekim nūr-ı hurşīd yarasanın gözlerine muzırr olur ve gül kokusu fışkıda yaşayan cuᶜal dedikleri siyāh böceğe muzırr olur. Ve bu nice baᶜīd olabilir o hāl ile ki biz küfr ve zinā ve ᶜisyān ve şerr, cümlesi Allāh ᶜazīmü'ş-şānın kazā ve irāde ve meşīᵓetiyledir deriz. Ve nefsinde bu söz hak iken ammā onun istimāᶜı bir kavme muzırr olmuştur, çünkü onların ᶜindlerinde īhām etmiş ki bu söz sefehe ve nakīz-i hikmete ve rızā-i fiᶜl-i kabīhe ve zulme delālet eder. Ve bunun misli ile İbn Rāvendī ve ma"zūlīnden bir tāife mülhid oldular.

[وكذلك سر القدر لو أفشى لأوهم عند أكثر الخلق عجزا إذ تقصر أفهامهم عن إدراك ما يزيل ذلك الوهم عنهم ولو قال قائل إن القيامة لو ذكر ميقاتها وإنها بعد ألف سنة أو أكثر أو أقل لكان مفهوما ولكن لم يذكر لمصلحة العباد وخوفا من الضرر فلعل المدة إليها بعيدة فيطول الأمد وإذا استبطأت النفوس وقت العقاب قل

اكتراثها ولعلها كانت قريبة في علم الله سبحانه ولو ذكرت لعظم الخوف وأعرض الناس عن الأعمال وخربت الدنيا فهذا المعنى لو اتجه وصح فيكون مثالا لهذا القسم]

Ve dahi sırr-ı kader ifşā olunmuş olsaydı ekser-i halka bir ᶜaczi īhām ederdi, çünkü vehmi izāle eder nesnenin idrākinden efhām-ı nās ᶜāciz ve kāsırlardır. Ve kāilin birisi dese ki kıyām-ı kıyāmetin vakti ve mīkātı meselā bin sene veyā daha ziyāde veyāhūd daha azdır diye zikr olunmuş olsaydı mefhūm olurdu, velākin havf-ı zarar ve maslahat-ı ᶜibād için zikr olunmadı, yaᶜnī li-maslahati’l-ᶜibād ki onlara zarar gelmemek için zikr olunmadı, zīrā ola ki daha müddeti uzun ve uzak olur da halkın emedi uzun olur ve nefs ᶜikābın vukūᶜu geç olacağını anlarsa mübālātı az olur ve o vakt ᶜadem-i mübālātı ona muzırr olurdu. Ve ola ki fī ᶜilmillāh karībe olup ve zikr olunmuş olsaydı halkın korkusu çok olup kār ve kesb etmekten ferāgat ederek aᶜmālden iᶜrāz ederlerdi ve dünyā bununla harāb olurdu. İşte bu maᶜnā müttecih ve sahīh olur ise bu kısm için bir misāl olur.

[القسم الثالث أن يكون الشيء بحيث لو ذكر صريحا لفهم ولم يكن[558] فيه ضرر ولكن يكنى عنه على سبيل الاستعارة والرمز ليكون وقعه في قلب المستمع أغلب وله مصلحة في أن يعظم وقع ذلك الأمر في قلبه كما لو قال قائل رأيت فلانا يقلد الدر في أعناق الخنازير فكنى به عن إفشاء العلم وبث الحكمة إلى غير أهلها فالمستمع قد يسبق إلى فهمه ظاهر اللفظ والمحقق إذا نظر وعلم أن ذلك الإنسان لم يكن معه در ولا كان في موضعه خنزير تفطن لدرك السر والباطن فيتفاوت الناس في ذلك]

Ve üçüncü kısmı sarīhan zikr olunmuş olsa fehm olunur da ve buna fehminde dahi bir zararı olmaz, velākin müstemiᶜi kalbinde onun bir vakᶜ ve teᵓsīri olmak için li-maslahatin ᶜalā-sebīli’l-istiᶜāre ve’r-remz kināyeten zikr olunup da sarāhaten zikr olunmayan kelāmdır ki gizletip remz ile bildirdiği maᶜnānın vakᶜı ziyādece taᶜzīm eder, tā ki müstemiᶜi kalbinde ziyādesiyle müᵓessir ola. Meselā kāilin birisi dese ki “Ben filānı gördüm ki dürr ve gevheri canavarların boğazlarına takardı” ki bu sözünden ᶜilmi ehl ve müstahakkı olmayana beṡṡ ve ifşāsını murād

558 Yazmada “ ولو لم يكن ” şeklinde geçmektedir.

eder. İşte müstemiᶜinin fehmine egerçi zāhir-i lafz maᶜnāsı sebkat eder de ammā merd-i muhakkık bakıp bilse ki o insānın yanında bir canavar yoktur ve kendisinde dahi bir dürr ve gevher yoktur, bilir ki onun murādı ancak maᶜnā-yı bātınīdir ki o ādemin ᶜilm ve hikmeti nā-ehline söylemesidir. Ve bunda dahi nās mütefāvitlerdir.

[ومن هذا قال الشاعر:

"رَجُلَانِ خَيَّاطٌ وَآخَرُ حَائِكٌ || مُتَقَابِلَانِ عَلَى السِّمَاكِ الْأَعْزَلِ"

"لَا زَالَ يَنْسُجُ ذَاكَ خُرْقَةَ مُدْبِرٍ || وَيَخِيطُ صَاحِبُهُ ثِيَابَ الْمُقْبِلِ"[559]

فإنّه عبّر عن سبب سماوي في الإقبال والإدبار برجليْن صانعيْن]

Ve bu kabīlden şāᶜir demiş ki: "رَجُلَانِ" ilh. ki hulāsa-i müfādı: "Onlar iki kişidirler ki birisi culhacı ve dīgeri terzidir. Simāk-i aᶜzel üstünde mütekābil olup biri müdbirin hırkası dokumağından ve āheri ikbāllilerin ırbaları dikişinden zāil olmazlar." İşte ikbāl ve idbārda olan sebeb-i āsumānīye iki sanᶜatkār ile taᶜbīr eylemiş ki simāk-i aᶜzel karīnesiyle bilindi, zīrā simāk-i aᶜzel menāzil-i kamerden rūşenli bir menziledir ki onun üstünde hakīkaten o sanᶜatkārlar bulunamazlar ve bununla anlaşıldı ki ondan esbāb-ı semāviyyeyi murād etmiştir.

[وهذا النوع يرجع إلى التعبير عن المعنى بالصورة التي تتضمن عين المعنى أو مثله ومنه قوله صلى الله عليه وسلم "إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِي مِنَ النُّخَامَةِ كَمَا تَنْزَوِي الْجِلْدَةُ عَلَى النَّارِ" وأنت ترى [أن] ساحة المسجد لا تنقبض بالنخامة ومعناه أن روح المسجد كونه معظما ورمى النخامة فيه تحقير له فيضاد معنى المسجدية مضادة النار لإتصال أجزاء الجلدة]

Ve bu nevᶜ ᶜayn-ı maᶜnā veyāhūd mislini mutazammın bir sūret ile o maᶜnānın taᶜbīrine rāciᶜ olur. Ve bu kabīldendir ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِي مِنَ النُّخَامَةِ كَمَا تَنْزَوِي الْجِلْدَةُ عَلَى النَّارِ"[560] buyurduğu kelām-ı ᶜālī ki mazmūn-ı celīli: "ᶜAle't-tahkīk balgam ve tü-

---

559 *Fedāʾihu'l-Bātiniyye*, 59.

560 *Musannefu ᶜAbdirrezzāk*, 1/433, no: 1691; *Musannefu İbn Ebī Şeybe*, 2/144, no: 7471.

kürüğünden mescid derilip bir yere cemᶜ olunur, nitekim deri āteş üzerine derilip bir yere cemᶜ olur." Hālbuki sen görürsün ki hakīkaten sāha-i mescid o balgam ve tükürüğünden derilip bir yere cemᶜ olmaz. İşte bundan maᶜlūm oldu ki bu taᶜbīre dīger bir maᶜnā [257] murād etmiştir ki istihkāk-ı hürmet ü taᶜzīmden dolayı mescidin rūhu böyle taᶜzīme muḫill bir hāl müşāhedesiyle münkabız olur, zīrā tükürük sahīfe-i rūy-i mescidin ihtirāmını bozar ve bu mülābese ile zemīn-i mescidi deriye ve balgam tükürüğü āteşe teşbīh ile deri eczāsı āteşe ittisāl ve isābetle nice kıvrılıp derilip bir yere cemᶜ olursa, muᶜazzam ve muhterem olan rūh-ı mescid dahi sanki o tükürükten böylece derilip bir yere cemᶜ olur demek istedi. Ve cāmiᶜe teşbīh beynlerinde olan müzādedettir ki rūh-ı mescid muᶜazzamdır ve tükürük hakārettir, beyne'l-ᶜazamet ve't-tahkīr zıddiyyet vardır, cemᶜleri cāiz olmaz, nitekim āteş ile deri beynlerinde olan müzādedet gibi ki bir yerde cemᶜleri mümkin olmaz ve eczāları birbirine ittisālinde onlara ne hāl hāsıl olur ise kezālik o mütezāddeyn dahi ictimāᶜ-ı eczāları böyle bir hāl kesb eder.

[وكذلك قوله صلى الله عليه "أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوَّلَ رَأْسُهُ رَأْسَ حِمَارٍ" وذلك من حيث الصورة لم يكن قط ولا يكون ولكن من حيث المعنى هو كائن إذ رأس الحمار لم يكن بحقيقته لكونه وشكله بل لخاصيته وهي البلادة والحماقة ومن رفع رأسه قبل الإمام فقد صار رأسه رأس حمار في معنى البلادة والحمق وهو المقصود دون الشكل الذي هو قالب المعنى إذ من غاية الحمق أن يجمع بين الاقتداء وبين التقدم فإنهما متناقضان]

Ve kezālik ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوَّلَ رَأْسُهُ رَأْسَ حِمَارٍ"[561] buyurduğu hadīs-i şerīf bu kabīldendir ki hulāsa-i mefhūm-ı münīfi: "İmāma muktedī olup da imāmdan evvel başını kaldıran ādem āyā korkmaz mı ki zāt-ı zü'l-celāl onun başını bir eşek başına tahvīl eder!" Ve min haysü's-sūret bu hāl aslā vākiᶜ olmamıştır ve hem dahi vākiᶜ olmaz, yaᶜnī vukūᶜu yoktur ki bir ādemin başı eşek ve hımārın başına dönüp nes" olunmuştur. Kaldı ki onun maᶜnāsı min haysü's-sūret tahvīli murād değildir, ancak min

561 Buhārī, Ezān, 53, no: 691; Müslim, Salāt, 114.

haysü'l-maᶜnā murād olunmuş ola, çünkü reᵓs-i hımār şekl ve heyᵓet ve hakīkatinden dolayı müstakbeh değildir, ancak ẖāssiyyetinden dolayı müstakbehtir ki belīd ve ahmaktır, işte onun başından maksūd ancak o belādet ve hamākat ẖāssiyesidir. Kim ki secdeden başını uyduğu imāmından evvel kaldırırsa ẖāssiyyette onun başı hımār başına dönmüş olur, zīrā ki ahmak ve belīd oldu ve maksūd odur, yoksa kālıb-ı maᶜnā olan şekl değildir, çünkü beyne'l-iktidā ve beyne't-takaddüm cemᶜ etmek gāyet-i humkdandır, zīrā ki beynlerinde tenākuz vardır, cemᶜ olmazlar. Muktedī, imāma mütekaddim olamaz ve mütekaddim dahi muktedī olmaz, yaᶜnī muktedī mütābaᶜata mecbūrdur ki tābiᶜdir, mütābaᶜattan ayrılırsa iktidādan hāric olur.

[وإنما يعرف أن هذا السر على خلاف الظاهر إما بدليل عقلي أو شرعي أما العقلي فأن يكون حمله على الظاهر غير ممكن كقوله صلى الله عليه وسلم ''قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ'' إذ لو فتشنا عن قلوب المؤمنين فلم نجد فيها أصابع فعلم أنها كناية عن القدرة التي هي سر الأصابع وروحها الخفي وكنى بالأصابع عن القدرة لأن ذلك أعظم وقعا في تفهم تمام الاقتدار]

Bu sır hilāf-ı zāhir üzere bulunduğu ancak bir delīl-i ᶜaklī veyā bir delīl-i şerᶜī ile bilinir. Delīl-i ᶜaklī ise zāhire hamli gayr-i mümkin ola. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ''[562] buyurduğu hadīs-i şerīf gibi ki hulāsa-i meᵓāli: "Müᵓminin gönlü Rahmān parmaklarından iki parmak arasındadır." Çünkü biz kulūb-ı ehl-i īmānı arayıp böyle bir parmak göremeyince biliriz ki bu hakīkaten parmak değildir, ancak kudretten kināyettir ki parmağın zikrinden kudreti istemiştir. O dahi parmakların sırrı ve rūh-ı hafīleri olan kudret üzerine bi-tarīki'l-kināye parmak ıtlāk edip taᶜbīr etmiştir, zīrā ki bu kināyede tamām-ı iktidārın tefhīminde kalbe daha ziyāde bir vakᶜ olur da teᵓsīri aᶜzam olur.

[ومن هذا القبيل في كنايته عن الاقتدار قوله تعالى ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ فإن ظاهره ممتنع إذ قوله كن إن كان خطابًا للشيء قبل

562 Müslim, Kader, 17.

وقوعه[563] فهو محال إذا المعدوم لا يفهم الخطاب حتى يمتثل وإن كان بعد الوجود فهو مستغن عن التكوين ولكن لما كانت هذه الكناية أوقع في النفوس في تفهيم غاية الاقتدار عدل إليها]

Ve zāt-ı zü'l-celālin ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾[564] fermānı dahi bu kabīldendir, zīrā ki elfāz-ı zāhirenin müfādı: "Vücūd ve tekevvünü murād ettiğimiz nesneye bizim fermānımız ancak ol sözüdür ki onu dediğimizde olur" demektir. Ve bunun zāhiri ᶜaklen mümteniᶜdir, çünkü kable'l-vücūd o nesneye ol demesi muhāldir ki maᶜdūma hitābdır ve maᶜdūm kābil-i hitāb değildir, çünkü maᶜdūmdan fehm-i hitāb mutasavver olmaz, tā ki emre imtisāl ede. Ve eger o nesnenin vücūdundan sonra ise o vaktte o nesne tekvīninden müstagnīdir. Velākin çün bu kināye gāye-i iktidārın tefhīminde nüfūsa daha ziyāde muvakkiᶜ olur sarāhatten bu kināyeye ᶜudūl etmiştir.

[وأما المدرك بالشرع فهو أن يكون إجراؤه على الظاهر ممكنا ولكنه يروى أنه أريد به غير الظاهر كما ورد في تفسير قوله تعالى ﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا﴾ الآية وأن معنى الماء ههنا هو القرآن ومعنى الأودية هي القلوب وأن بعضها احتملت شيئا كثيرا وبعضها قليلا وبعضها لم يحتمل والزبد مثل الكفر والنفاق فإنه إن ظهر وطفا على رأس الماء فإنه لا يثبت والهداية التي تنفع الناس تمكث وفي هذا القسم تعمق جماعة فأولوا ما ورد في الآخرة من الميزان والصراط وغيرهما وهو بدعة إذ لم ينقل ذلك بطريق الرواية وإجراؤه على الظاهر غير محال فيجب إجراؤه على الظاهر]

Ve şerᶜ ile müdrek yaᶜnī delālet-i şerᶜiyye ile bilinen ise o dahi zāhiri üzere icrāsı mümkin olup fakat gayrü'z-zāhir ondan murād olunduğu naklen mervī olur, nitekim zāt-ı zü'l-celāl hazretlerinin ﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا﴾[565] el-āyet buyurdu. Ve tefsīrinde denilmiş ki gökten

563 Tercümede, *İhya*'nın bazı nüshalarında bulunan "وجوده" ifadesi esas alınmıştır.

564 "Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona "ol" dememizdir. O da hemen oluverir." en-Nahl, 16/40.

565 "O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı." er-Raᶜd, 13/17.

nāzil olan sudan murād Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şāndır ve "evdiye"den murād kulūb-ı beşerdir ki baᶜzıları çok ve baᶜzıları az kaldırıp ve baᶜzıları hīç bir şey kaldırmamış. Ve "zebed" dahi küfr ve nifāka meseldir ki zuhūr edip su yüzüne yüzerse de sebāt ve devāmı olmaz ve nāsa nāfiᶜ olan hidāyet durup gitmez diye hilāf-ı maᶜnā-yı hakīkī ile tefsīr kılınmıştır.

Ve bu kısmda bir cemāᶜat derinliğe dalıp taᶜmīk ettiler ve umūr-ı āhiretten mīzān ve sırāt ve sāireyi dahi teᵓvīl ettiler, hālbuki o teᵓvīlleri bidᶜattir, çünkü tarīk-i rivāyet ile menkūl bir şey değildir ve zāhiri üzere icrāsı dahi muhāl değildir. [258] Ve böyle olunca zāhiri üzere icrāsı vācib olur, teᵓvīli bilā-nakl ve bilā-rivāyet ve bilā-zarūret cāiz olmaz.

[القسم الرابع أن يدرك الإنسان الشيء جملة ثم يدركه تفصيلا بالتحقيق والذوق بأن يصير حالا ملابسا له فيتفاوت العلمان ويكون الأول كالقشر والثاني كاللباب والأول كالظاهر والثاني كالباطن وذلك كما يتمثل للإنسان في عينه شخص في الظلمة أو على البعد فيحصل له نوع علم فإذا رآه بالقرب أو بعد زوال الظلام أدرك تفرقة بينهما ولا يكون الأخير ضد الأول بل هو استكمال له فكذلك العلم والإيمان والتصديق]

Ve aksām-ı hamsenin dördüncüsü ise o dahi insān evvel-i emrde bir nesneyi cümleten ve baᶜdehu tahkīk ve zevk ile tafsīlen idrāk ede ki o idrāk ahīren ona bir hāl-i mülābis ola da bu iki ᶜilm mütefāvit olurlar. Ve birinci ᶜilmi kabuk ve ikinci ᶜilmi içi ve magzı ve ᶜilm-i evvel zāhir ve ᶜilm-i sānī bātın gibi olur. O dahi insānın gözüne uzaktan veyāhūd karanlık içinde mütemessil olmuş olan nesneye benzer ki o vaktte o insān için görünen nesneden nevᶜan-mā bir ᶜilm hāsıl olur. Ve çün o nesneyi yakında görür veyāhūd o karanlığın zevālinden sonra görür, hakīkat-i maᶜrifet ona hāsıl olur da o ᶜilm-i evvel ile bu ᶜilm-i sānī beyninde bir tefrikayı idrāk eder ve sonkisi evvelkisinin zıddı olmaz, belki evvelkisinin istikmāli olur. İşte ᶜilm ve īmān ve tasdīk dahi böylecedir.

[إذ قد يصدق الإنسان بوجود العشق والمرض والموت قبل وقوعه ولكن تحققه به عند الوقوع أكمل من تحققه قبل الوقوع بل للإنسان في الشهوة والعشق وسائر الأحوال ثلاثة أحوال متفاوتة وإدراكات متباينة الأول تصديقه بوجوده قبل وقوعه والثاني عند وقوعه والثالث بعد تصرفه فإن تحققك بالجوع بعد زواله يخالف التحقق به قبل الزوال]

Çünkü insān vukūᶜundan akdem vücūd-ı ᶜaşk u maraz u mevte tasdīk eder, velākin vukūᶜundan sonra hāsıl olan ᶜilm ve tahakkuku kable'l-vukūᶜ hāsıl olan ᶜilm ve tahakkukundan ekmel olur. Belki insān için şehvet ve ᶜaşk ve ahvāl-i sāire için yekdīgerine mütefāvit üç hāl vardır ve kezālik yekdīgerine mütebāyin idrākāt vardır ki birincisi kable'l-vukūᶜ o nesnenin vücūduna tasdīktir ve ikincisi vukūᶜunda hāsıl olan ᶜilm ve tahkīktir ve üçüncüsü baᶜde'z-zevāl ve'l-inkıtāᶜ vücūda gelen ᶜilm ve tedkīktir, zīrā ki zevālinden sonra açlığa olan tahakkuk ve idrāk zevālinden evvel olan tahakkuka muhāliftir.

[وكذلك من علوم الدين ما يصير ذوقا فيكمل فيكون ذلك كالباطن بالإضافة إلى ما قبل ذلك ففرق بين علم المريض بالصحة وبين علم الصحيح بها ففي هذه الأقسام الأربعة تتفاوت الخلق وليس في شيء منها باطن يناقض الظاهر بل يتممه ويكمله كما يتمم اللب القشر والسلام]

Ve bunun gibi ᶜulūm-ı dīnden dahi baᶜzı ᶜilmler vardır ki insāna zevk olur ki o hāl ile kāmil olur da o ᶜilm mā-kabline izāfet ve nisbetle bātın gibi olur, zīrā ki marīzin sıhhate olan ᶜilmi sahīhin ᶜilmi gibi olmaz, elbette beynlerinde bir fark vardır. İşte bu aksām-ı erbaᶜada halkın tefāvütleri vardır ve onlardan zāhire münākız olur bir bātın yoktur, belki bātını zāhire mütemmim ve mükemmildir, nice ki içi ve magzı kabuğuna mütemmimdir ve's-selām.

[القسم الخامس أن يعبر بلسان المقال عن لسان الحال فالقاصر الفهم يقف على الظاهر ويعتقده نطقا والبصير بالحقائق يدرك السر فيه وهذا كقول القائل "قال الجدار للوتد لم تشقني قال سل من يدقني" فلم يتركني ورائي الحجر الذي ورائي فهذا تعبير عن لسان الحال بلسان المقال]

Ve kısm-ı hāmisi odur ki lisān-ı hāl üzerine lisān-ı makāl ile taᶜbīr eylemektir. Ve kāsıru'l-fehm olan kimse zāhiri üzerine durup onu nutk iᶜtikād eder ve hakāyıka basīr olan kimse onda olan sırrı idrāk eyler. Ve bu dahi o kāilin kavline benzer ki duvar, kazığa demiş ki "Sen beni niçin yararsın?" O dahi: "Sen beni dövüp dakk edenden sor ki ardım sonra olan taş çekici beni bırakıp terk etmez!" demiştir. Ve bu kelām hakīkaten duvar ve kazıktan sādır ve vākiᶜ değildir, ancāk lisān-ı hāl

üzerine lisān-ı kālin bir taᶜbīridir, sanki o duvardan o kazığın zahmetinden böyle bir söz çıkmış ve kazık dahi iᶜtizār edip bu hāl benden vukūᶜu ıztırārīdir, ihtiyārī değildir, taş çekiciyle benim arkam sonra vākiᶜ olan dövmek ve darb ve ikrāh ve cebr iledir demiş olacak olur.

[ومن هذا قوله تعالى ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾[566] فالبليد يفتقر في فهمه إلى أن يقدر لهما حياة وعقلا وفهما للخطاب وخطابا هو صوت وحرف تسمعه السماء والأرض فتجيبان بحرف وصوت وتقولان ﴿أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾ والبصير يعلم أن ذلك لسان الحال وأنه إنباء عن كونهما مسخرتين بالضرورة ومضطرتين إلى التسخير]

Ve zāt-ı zü'l-celālin ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾[567] buyurduğu dahi bu kabīldendir. Tefsīrinde denilmiş ki: "Sonra semāyı halka kasd etti, hālbuki o duhān heyᵓetinde buhār idi (onu buhārdan yarattı.) Ve semā ve arza dedi ki 'Gerek ihtiyār ve gerek ıztırārınızla gelin. Her biriniz mahlūkātıma meskensiniz. Yā semā, sen şems ve kamer ve nücūmunu ve yā arz, sen dahi nebāt ve esmārını ihrāc et eger ihtiyārınızla irādeme itāᶜat ederseniz.' Āsumān ve zemīn dediler ki 'Yā rabbenā, ihtiyārımızla sana itāᶜat edicilerdeniz.'"

İşte zihni kaba ve belīd olan kimse bunu anlaması için semāvāt ve arazīne hayāt ve ᶜakl ve hitāba fehm ve dahi hitāb için yer ve gök istimāᶜ edecekleri bir savt ve harf takdīr etmeğe muhtāc ve müftekır olur ki onlar dahi savt ve harf ile sana biz mutīᶜ geldik diyeler. Ve basīr ve dānā olan zāt bilir ki bu lisān-ı hāldir, lisān-ı kāl değildir ki bu tesehhura muztarr ve zarūrī olarak müsahhar olduklarına bir beyān ve ihbārdır.

[ومن هذا قوله تعالى ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾ فالبليد يفتقر فيه [إلى] أن يقدر للجمادات حياة [وعقلا] ونطقا بصوت وحرف حتى يقول سبحان الله ليتحقق تسبيحه والبصير يعلم أنه ما أريد به نطق اللسان بل كونه مسبحا بوجوده ومقدسا بذاته وشاهدا بوحدانية الله سبحانه كما يقال، بيت:

566 "Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi. İkisi de 'İsteyerek geldik' dediler." Fussilet, 41/11.

567 "Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi." Fussilet, 41/11.

''وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ || تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدُ''

وكما يقال هذه الصنعة المحكمة تشهد لصانعها بحسن التدبير وكمال العلم لا بمعنى أنها تقول أشهد بالقول ولكن بالذات [259] والحال وكذلك ما من شيء إلا وهو محتاج في نفسه إلى موجد يوجده ويبقيه ويديم أوصافه ويردده في أطواره فهو بحاجته يشهد لخالقه بالتقديس يدرك شهادته ذو البصائر دون الجامدين على الظواهر ولذلك قال تعالى ﴿وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ وأما القاصرون فلا يفقهون أصلا وأما المقربون والعلماء الراسخون فلا يفقهون كنهه وكماله إذ لكل شيء شهادات شتى على تقديس الله سبحانه وتسبيحه ويدرك كل واحد بقدر عقله وبصيرته وتعداد تلك الشهادات لا يليق بعلم المعاملة]

Ve dahi bu kabīldendir tebāreke ve taᶜālānın buyurduğu ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾[568] Yaᶜnī "Hallāk-ı lem-yezelin hamdiyle tesbīh etmeyen hīç bir nesne yoktur, her ne ki vardır onun hamdiyle tesbīh edicidir." İşte bunda dahi belīd ve zihni kāsır olan kimse, cemādāt için hayāt ve ᶜakl birle savt ile hurūf takdīr etmeğe müftekır olur ki her bir şey subhānallāh demeğe muktedir ola ki beyān buyurulan tesbīh muhakkak ola. Ve basīr ve kāmilü'l-fehm bilir ki bundan nutk-ı lisān murād buyurulmamış, ancak her şey kendi vücūduyla müsebbih ve zātı ile mukaddis ve vahdāniyyet-i Bārī'ye şāhid olduğu murād buyurulmuş, nitekim şiᶜrde gelmiş ki ''وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ || تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدُ''[569] Yaᶜnī "Onun vahdāniyyetine delālet edecek her bir şeyde bir ᶜalāmeti vardır." Ve nitekim denilir ki bu muhkem olan sanᶜat hüsn-i tedbīr ve kemāl-i ᶜilm ile sāniᶜine şehādet eder ki o şehādet lisānen "eşhedü" demekle olmayıp ancak zātı ve hāli şehādet eder gibi delālet eder maksadıyladır.

Ve kezālik dünyāda bir nesne yoktur ki zātında onu īcād edecek bir mūcide muhtāc olmaya, elbette kāffe-i mahlūkāt onları halk ve īcād eder birle onu ibkā ve evsāfını idāme ve etvārında tereddüd ettirecek bir hālık-ı hakīm-i kādir-i müdebbire muhtācdır. Ve şol ihtiyācdır ki o şehādet denilmiştir ve o ihtiyācdır ki hālıkına takdīs eder, ashāb-ı basīret onun şehādet ve takdīsini idrāk edip anlar, zāhir üzerine donup

---

568 "Her şey O'nu hamd ile tespih eder." el-İsrā, 17/44.

569 Ebu'l-ᶜAtāhiye'ye ait beyit için divanına (s.45) bkz.

kalan kimseler onu anlamazlar. Ve onun için zāt-ı zü'l-celāl buyurmuş ki [570]﴿وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ Yaᶜnī "Siz onların tesbīhlerini fehm edemezsiniz." Kāsır olanlar ise aslā onu fehm etmezler. Ve mütekarribūn ve ᶜulemā-i rāsihūn ise tesbīhlerinin künh ve kemāllerini anlayamazlar, zīrā eger ki her bir nesnenin müteᶜaddid ve müteferrik şehādeti vardır ki zāt-ı zü'l-celāle türlü türlü tesbīh ve gūn-ā-gūn takdīsleri vardır ve herkes ᶜakl ve basīreti mikdārınca anlar. Ve bu şehādātın zikr ve taᶜdādı ᶜilm-i muᶜāmeleye münāsebet ve liyākati yoktur, yaᶜnī ᶜilm-i mükāşefeye rāciᶜ şeylerdir.

[فهذا الفن أيضا مما يتفاوت أرباب الظواهر وأرباب البصائر في علمه وتظهر به مفارقة الباطن للظاهر وفي هذا المقام لأرباب المقامات إسراف واقتصاد فمن مسرف في رفع الظواهر انتهى إلى تغيير جميع الظواهر والبراهين أو أكثرها حتى حملوا قوله ﴿وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ﴾ وقوله تعالى ﴿وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ وكذلك المخاطبات التي تجري من منكر ونكير وفي الميزان والصراط والحساب ومناظرات أهل النار وأهل الجنة في قولهم ﴿أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾ زعموا أن ذلك كله بلسان الحال]

Ve bu fen ᶜilminde dahi erbāb-ı zavāhir ile erbāb-ı basāyir mütefāvitlerdir. Ve dahi onunla bātının zāhire olan müfārakatı nümāyān olur. Ve bu makāmda erbāb-ı makāmāt için hem isrāf vardır ve hem dahi iktisād vardır.

Ve böyle bir müsrif bulunmuş ki refᶜ-i zavāhirde cemīᶜ-i zavāhir ü berāhīnin veyāhūd ekserlerinin tagyīrine kadar varıp müntehī olmuştur, hattā zāt-ı zü'l-celālin [571]﴿وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ﴾ el-āyet ve [572]﴿وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ buyurduğu kelāmdan mefhūm olunan makāl lisān-ı kāl ile olmayıp lisān-ı

570 "Ancak siz onların tespihlerini anlamazsınız." el-İsrā, 17/44.

571 "Elleri bize konuşur, ayakları da (kazandıklarına) şahitlik eder." Yāsīn, 36/65.

572 "Onlar derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler. Derileri de der ki: 'Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.'" Fussilet, 41/21.

hāl ile bir makāldir demiş ve buna haml etmiştir ve kezālik Nekīr ve Münker'den cārī olan muhātabāt ile mīzān ve sırāt ve hisāb dahi o kabīldendir demişler ve ehl-i cennet ile ehl-i cehennem beynlerinde cārī olan münāzarāt ki ehl-i cehennem ﴿أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾[573] dedikleri makāl o dahi lisān-ı hāl olduğuna zuᶜm etmişler. Ve bu dereceye dek haml etmeleri isrāftır.

[وغلا آخرون في حسم الباب منهم أحمد بن حنبل رحمه الله حتى منع تأويل قوله ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾ وزعموا أن ذلك خطاب بحرف وصوت يوجد من الله تعالى في كل لحظة بعدد كل مكوّن حتى سمعت بعض أصحابه يقول إنه حسم باب التأويل إلا لثلاثة ألفاظ قوله صلى الله عليه وسلم "اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ" وقوله صلى الله عليه وسلم "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ" وقوله صلى الله عليه وسلم "إِنِّي لأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ" ومال إلى حسم الباب أرباب الظواهر والظن بأحمد بن حنبل عليه الرحمة أنه علم أن الاستواء ليس هو الاستقرار والنزول ليس هو الانتقال ولكنه منع من التأويل حسما للباب ورعاية لصلاح الخلق فإنه إذا فتح الباب اتسع الخرق وخرج الأمر عن الضبط وجاوز حد الاقتصاد إذ حد ما جاوز الإقتصاد لا ينضبط فلا بأس بهذا الزجر ويشهد له سيرة السلف فإنهم كانوا يقولون أَمِرُّوها كما جاءت حتى قال مالك رحمه الله لما سئل عن الاستواء الاستواء معلوم والكيفية مجهولة والإيمان به واجب والسؤال عنه بدعة]

Ve bir tāifeleri dahi kezālik mertebe-i iktisādı tecāvüz ve gulüvv edip bu bābın ḥasmında külliyen bāb-ı teᵓvīli sedd eder derecesine gitmişler ki ez-cümle Ahmed b. Hanbel rahimehullāh teᵓvīli menᶜ etmiştir, hattā Hak subhānehu ve taᶜālānın ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾[574] emrinin teᵓvīlini dahi menᶜ etmiştir ve bu emri her bār ve her lahzada ve her bir mükevven ᶜadedince mevcūd olup hem dahi savt ve harf ile olduğuna zuᶜm etmişler.

Musannif-i merhūm der ki hattā ben ashābından işittim ki imām-ı

573 "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın." el-Aᶜrāf, 7/50.

574 "Ol der o da hemen oluverir." el-Bakara, 2/117; Āl-i ᶜİmrān, 3/47, 59; el-Enᶜām, 6/73; el-Nahl 16/40; Meryem, 19/35; Yāsīn, 36/445; Gāfir, 40/68.

mūmāileyh üç lafzın mā-ᶜadāsından bāb-ı teᵓvīli hasm etmiştir: Birinci lafzı ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللهِ فِي أَرْضِهِ''[575] ve ikinci lafzı yine efendimizin ''قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ''[576] ve üçüncü lafzı ''إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ''[577] hadīs-i şerīfleridir. İşte yalnız bu ehādīs-i selāsede teᵓvīli tecvīz etmiş ve mā-ᶜadālarından teᵓvīli revā görmemiştir dediler ve erbāb-ı zavāhir bu bābın ḥasmına meyl etmişler. Ve zann olunur ki Ahmed b. Hanbel istivā istikrār olmadığını ve nüzūl intikāl olmadığını bilmiş, ammā salāh-ı halka riᶜāyeten ve ḥasmen li'l-bāb onların teᵓvīllerini dahi menᶜ eylemiştir, çünkü bu kapı açılırsa ẖark müttesiᶜ olup o emr zabt olmaktan çıkıp hadd-i iktisādı tecāvüz eder ve hadd-i iktisādı mütecāviz olan şeyin zabtı mümkin olmaz. Ve bu cihetten bu zecrde bir beᵓs olmamak [260] gerektir. Ve bu zecr için siyer-i selef dahi şehādet eder ki derlermiş ki ''أَمِرُّوهَا كَمَا جَاءَتْ'' yaᶜnī "Geldiği gibi onu geçiriniz", yaᶜnī teᵓvīllerine ilişmeyiniz. Hattā İmām Mālik ᶜaleyhi'r-rahmeden istivā üzerine suᵓāl vākiᶜ oldukta "İstivā maᶜlūmdur ve keyfiyyeti mechūldür ve onunla īmān ve tasdīk etmek vācibdir ve ondan suᵓāl etmek bidᶜattir" dedi.

[وذهبت طائفة إلى الاقتصاد ففتحوا باب التأويل في كل ما يتعلق بصفات الله سبحانه وتركوا ما يتعلق بالآخرة على ظواهرها ومنعوا التأويل فيه وهم الأشعرية وزاد المعتزلة عليهم حتى أولوا من صفاته تعالى الرؤية وأولوا كونه سميعا بصيرا وأولوا المعراج وزعموا أنه لم يكن بالجسد وأولوا عذاب القبر والميزان والصراط وجملة من أحكام الآخرة ولكن أقروا بحشر الأجساد وبالجنة واشتمالها على المأكولات والمشمومات والمنكوحات والملاذ المحسوسة وبالنار واشتمالها على جسم محسوس محرق يحرق الجلود ويذيب الشحوم ومن ترقيهم إلى هذا الحد زاد الفلاسفة فأولوا كل ما ورد في الآخرة وردوه إلى آلام عقلية وروحانية ولذات عقلية وأنكروا حشر الأجساد وقالوا ببقاء النفوس وأنها تكون إما معذبة وإما منعمة

---

575 *Musannefu ᶜAbdirrezzāk*, 5/38, no: 8919; *Şerhu's-Sunne*, 7/114, no: 1905.

576 Müslim, Kader, 17.

577 "Ben Rahmān'ın nefesini Yemen tarafından duyuyorum." *Musnedu Ahmed*, 2/540, no: 10978; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 5/57, no: 4661. Son ikisinde "وأجد... نفس ربكم من قبل اليمن" şeklinde.

بعذاب ونعيم لا يدرك بالحس وهؤلاء هم المسرفون]

Ve bir tāifeleri dahi iktisāda zāhib olup teᵓvīl kapısını açtılar, fakat zāt-ı zü'l-celāl hazretlerinin baᶜzı sıfātına müteᶜallik olan elfāzını teᵓvīl ettiler ve āhirete müteᶜallik bulunanları ᶜalā-zavāhirihim bıraktılar ve onlarda teᵓvīli dahi menᶜ ettiler ve bunlar tāife-i Eşᶜariyye'dirler. Ve Muᶜtezile ise teᵓvīl kapısını açıp Eşᶜariyye gibi sıfāt-ı Bārī'ye müteᶜallik olanlarını teᵓvīl ettiklerinden mā-ᶜadā sıfātından rüᵓyeyi dahi teᵓvīl ettiler ve semīᶜ ve basīr olduğunu dahi teᵓvīl eylediler ve miᶜrācı dahi teᵓvīl edip cesedle olmadığını zuᶜm eylediler ve ᶜazāb-ı kabri ve mīzān ve sırātı ve ahkām-ı āhiretten bir cümleyi teᵓvīl ettiler, velākin haşr-ı ecsāda ve cennete ve cennetin meᵓkūlāt ve meşmūmāt ve menkūhāt ve lezzāt-ı mahsūseye şāmil olduğuna ve cehennem āteşine ve cism-i muhrika iştimāline ve onunla deri yanıp iç yağları eriyeceğine ikrār ve iᶜtirāf eylediler. Ve Muᶜtezile bu dereceye terakkī etmelerinden nāşī gürūh-ı felāsife dahi daha ziyāde terakkī edip āhirette her ne ki vārid olduysa kāffesini teᵓvīl edip onu ālām-ı ᶜakliyye vü rūhāniyye ve lezzāt-ı ᶜakliyye olduğuna zāhib oldular, haşr-ı ecsādı bile inkār edip bekā-i nüfūsa kāil oldular ve o nüfūs hiss ile idrāk olunmayan ᶜazāb veyāhūd bir naᶜīm ile muᶜazzeb veyā münaᶜᶜam olacaklarını zuᶜm eylediler ki müsrifler bunlardır, bāb-ı teᵓvīlde pek çok tecāvüz ve taᶜaddī ve gulüvv edip dalālete münhemik oldular.

[وحد الاقتصاد بين هذا الانحلال كله وبين جمود الحنابلة دقيق غامض لا يطلع عليه إلا الموفقون الذين يدركون الأمور بنور إلهي لا بالسماع ثم إذا انكشفت لهم أسرار الأمور على ما هي عليه نظروا إلى السمع والألفاظ الواردة فما وافق ما شاهدوه بنور اليقين قرروه وما خالف أولوه فأما من يأخذ هذه الأمور من السمع المجرد فلا يستقر له فيها قدم ولا يتعين له موقف والأليق بالمقتصر على السمع المجرد مقام أحمد بن حنبل رحمه الله]

Ve Muᶜtezile ve felāsifenin bu bābda olan bu kadar inhilāl ve infitāh ve tecāvüzleri ile Hanābile'nin dahi o kadar donuk ve ingılāk ve ihtisārları beyninde bulunması īcāb-ı hālden olan hadd-i iktisād ise o dahi be-gāyet dakīk ve gāmiz olup zümre-i muvaffakīnden gayri ona

bir kimse vākıf ve muttaliᶜ olamaz, ancak zümre-i muvaffakīn ki onlar umūru yalnız semāᶜ ile idrāk etmezler, belki semāᶜ ile maᶜan umūru nūr-ı ilāhī ile idrāk ederler ve ᶜalā-mā-hiye esrār-ı umūr onlara münkeşif olduktan sonra semāᶜ ve elfāz-ı vārideye nazar ederler. Elfāzdan o ki nūru'l-yakīn ile müşāhede ettikleri nesneye muvāfık gelir, onu ibkā ve takrīr ederler ve meşhūdlarına muhālif geleni teᵓvīl ederler, işte onlar vākıftırlar. Ve o kimse ki bu umūru semᶜ-i mücerredden ahz eder, onda ona bir kadem sābit ve müstakirr olamaz ve ona bir mevkıf dahi bulunup müteᶜayyin olamaz; ona en lāyık ve münāsib odur ki Ahmed b. Hanbel ᶜaleyhi'r-rahmenin makāmında dura ve teᵓvīl-i elfāza kıyām etmeye, meger ki teᵓvīli menkūl ve mervī ola.

[والآن فكشف الغطاء عن حد الاقتصاد في هذه الأمور داخل في علم المكاشفة والقول فيه يطول فلا نخوض فيه والغرض بيان موافقة الباطن الظاهر وأنه غير مخالف له فقد انكشف بهذه الأقسام الخمسة أمور كثيرة]

Ve el-hālete hāzihi hadd-i iktisād üzerinden keşf-i gıtā ile bu umūrda derece-i iktisādı taᶜyīn etmek ᶜilm-i mükāşefedendir; söz onda uzar, biz o mebhaste havz etmeyelim, çünkü garazımız mā-fevkindedir, mā-nahnu fīh muvāfakat-ı bātın u zāhir bahsidir ki bātın zāhire muhālif değildir ve o dahi bu zikr ettiğimiz aksām-ı hamse ile zāhir ve nümāyān olmasıyla maᶜan pek çok umūr dahi maᶜlūm ve münkeşif oldu.

[وإذا رأينا أن نقتصر بكافة العوام على ترجمة العقيدة التي حررناها وأنهم لا يكلفون غير ذلك فى الدرجة الأولى إلا إذا كان خوف تشويش لشيوع البدعة فيرقى في الدرجة الثانية إلى عقيدة فيها لوامع من الأدلة مختصرة من غير تعمق فلنورد في هذا الكتاب تلك اللوامع ولنقتصر فيها على ما حررناه لأهل القدس وسميناه الرسالة القدسية في قواعد العقائد وهي مودعة في هذا الفصل الثالث من هذا الكتاب]

Ve taᶜrīf-i mütekaddimde maᶜlūm olduğu vech üzere çün bizim reᵓyimiz evvel-i emrde ᶜavāmm yalnız terceme-i ᶜakīde üzerine iktisād etmek idi, zīrā ki ᶜavāmm ondan gayrıya mükellef değillerdir, meger ki şüyūᶜ-ı bidᶜa ile havf-ı teşvīş hāsıl olur ve o vaktte derece-i sāniyeye terakkī edip bilā-taᶜammuk içinde levāmiᶜ-i edille bulunur bir ᶜakīdeye

kesb-i ıttılāᶜ edeler. Lāzım geldi ki o levāmiᶜli ᶜakīdeyi dahi bu kitābda zikr edelim, bināberīn bilā-taᶜammuk levāmiᶜ-i edilleyi hāvī ehl-i Kuds için onu yazıp *er-Risāletü’l-Kudsiyye fī Kavāᶜidi’l-ᶜAkāᵓid* tesmiye ettiğimiz risālenin üzerine iḳtiṣārı bi’t-tensīb mezkūre olan risāleyi işbu kitābın üçüncü faslına īdāᶜ ettik ve billāhi’t-tevfīk. [261]

el-Faslu’s-Sālis min Kitābi Kavāᶜidi’l-ᶜAkāᵓid fī Levāmiᶜi’l-Edilleti li’l-ᶜAkīdetilletī Tercemnāha bi’l-Kuds

[الفصل الثالث من كتاب قواعد العقائد في لوامع الأدلة للعقيدة التي ترجمناها بالقدس فنقول]

Üçüncü fasl ise ᶜakāᵓidin Kavāᶜidi kitābından ᶜakīdenin levāmiᶜ-i edillesi beyānında olup ki bu fasldа Risāle-i Kudsiyye-i mezkūre derc ve imlā kılınmıştır, zikr ve beyānında deriz ki:

[بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الذي ميز عصابة السنة بأنوار اليقين وآثر رهط الحق بالهداية إلى دعائم الدين وجنبهم زيغ الزائغين وضلال الملحدين ووفقهم للاقتداء بسيد المرسلين وسددهم للتأسي بصحبة الأكرمين ويسر لهم اقتفاء آثار السلف الصالحين حتى اعتصموا من مقتضيات العقول بالحبل المتين ومن سير الأولين وعقائدهم بالمنهج المبين فجمعوا بالقول بين نتائج العقول وقضايا الشرع المنقول وتحققوا أن النطق بما تعبدوا به من قول لا إله إلا الله محمد رسول الله ليس له طائل ولا محصول إن لم تتحقق الإحاطة بما تدور عليه هذه الشهادة من الأقطاب والأصول فعلموا أن بناء الإيمان على هذه الأركان وهي أربعة]

Envār-ı yakīn ile ehl-i sünnet ve cemāᶜat cemᶜiyyetini mümtāz ve dīn ᶜamūdlarına hidāyet ve irşād ile ehl-i Hak rahṭını firak-ı sāirenin üzerlerine īsār ve ser-efrāz eden zāt-ı zü’l-celāl-i vācibü’l-vücūd-ı bī-nazīr ve bī-misāle hamd-i bī-hadd-i firāvān ve şükr-i bī-ᶜadd ü bī-pāyān olsun ki millet-i nāciyeyi maᶜrifet-i tarīk-i Hakk’a muvaffak ve ᶜasābe-i sünneti dalāl-i mülhidīn ve zeyg ve ᶜudūl-i zāigīn-i bī-dīnden tecennüb ve ibᶜād ile hemīşe iktidā-i Hazret-i Seyyidü’l-mürselīn ve ittibāᶜ u teᵓessī-i sahābe-i ekremīne müseddid ve mühtedī etmiştir, tā kim iktīfā-i āsār-ı selef-i sālihīn ile muktezā-yı ᶜukūlden bir habl-i metīn ile muᶜteṣim ve siyer-i evvelīn ve ᶜakīde-i güzīnlerinden bir menhec-i mübīne mütemessik ve müteveṣṣıḳ olup hüsn-i kabūl ile netāyic-i ᶜukūl ve

kazāyā-yı şerᶜ-i menkūl beynlerinde cemᶜ etmeğe muktedir ve müyesser olmalarıyla lā ilāhe illallāh Muhammedün resūlullāh kelime-i tayyibesi dahi dāir ve muhīt olduğu aktāb ve usūlü tahkīk etmedikçe müteᶜabbidün-bih oldukları işbu kelime-i nāciyenin nutkuna tamāmen bir fāide ve mahsūl olmayacağına āgāh ve mütehakkık oldular, hattā binā-i īmān bu erkān-ı erbaᶜa üzerine mübtenī olduğunu bildiler ve anladılar.

[ويدور كل ركن منها على عشرة أصول]

Ve bu erkān-ı erbaᶜanın her bir rüknü on asl üzerine dāir olur.

[الركن الأول في معرفة ذات الله تعالى وهي العلم بوجود الله تعالى وقدمه وبقائه وأنه ليس بجوهر ولا جسم ولا عرض وأنه سبحانه ليس مختصا بجهة ولا مستقرا على مكان وأنه يرى وأنه واحد]

Birinci rüknü zāt-ı zü'l-celāl maᶜrifetindedir ki merd-i müᵓmin bile ki zāt-ı zü'l-celāl mevcūddur ve kadīmdir ki muhdes değildir ve bākīdir ki fenāsı yoktur ve onun zātı ne cevherdir ve ne cism ve ne de ᶜarazdır. Ve Hak subhānehu ve taᶜālā bir cihete muhtass değildir ve bir mekān üzerine müstakirr değildir ve ᶜale't-tahkīk görür ve dahi tahkīk ve tahkīkan birdir, müteᶜaddid değildir.

[الركن الثاني في صفاته ويشتمل على عشرة أصول وهو العلم بكونه حيا عالما قادرا مريدا سميعا بصيرا متكلما منزها عن حلول الحوادث وأنه قديم الكلام والعلم والإرادة]

Ve ikinci rüknü sıfātındadır, o dahi on asla müştemildir ki merd-i müᵓmin zāt-ı zü'l-celāli hayy yaᶜnī diri ve zinde ve ᶜālim ki bilici ve kādir ki her bir nesneye gücü yetici ve mürīd ki isteyici ve semīᶜ ki işitici ve basīr ki görücü ve mütekellim ki söz söyleyici bilip hulūl-i havādisten münezzeh bile ki onda bir nesne hādis ve yeni olmaz ve zātı havādis girmekten pāk ve münezzeh olup onun kelāmı dahi kadīm olup muhdes olmadığını ve ᶜilm ve irādeti dahi kadīmler olup muhdes olmadıklarını bile ve o vechile anlaya.

Musannif-i merhūm Şāfiᶜiyyü'l-mezheb olduğundan ᶜinde'l-Hanefiyye sıfāttan maᶜdūd ve şerh-i ᶜakāᵓidde beyān ve taᶜrīfi mezkūr olan

sıfat-ı tekvīn üzerine sükūt etmiştir, orası bilinmek için bu kadarcık ihtār ile iktifā kılındı.

[الركن الثالث في أفعاله تعالى ومداره على عشرة أصول وهي أن أفعال العباد مخلوقة لله تعالى وأنها مكتسبة للعباد وأنها مرادة لله تعالى وأنه متفضل بالخلق والاختراع وأن له تكليف ما لا يطاق وأن له إيلام البريء ولا يجب عليه رعاية الأصلح وأنه لا واجب إلا بالشرع وأن بعثه الأنبياء جائز وأن نبوة نبينا محمد صلى الله عليه وسلم ثابتة مؤيدة بالمعجزات]

Ve üçüncü rüknü zāt-ı zü'l-celālin efᶜālindedir ki o dahi on asl üzerine dāirdir ki efᶜāl-i ᶜibād mahlūka-i Bārī'dir, zāt-ı zü'l-celāl onu yaratır ve halk eder ve ᶜibādın müktesebidir ki o efᶜāli onlar kazanmış olurlar. Ve hem dahi zāt-ı zü'l-celāle murāde olup onları istemezse vücūda gelmezler. Ve yaratmasında ve halk ve ihtirāᶜında dahi mütefazzıl ve mütekerrim olup yoksa bir nesnenin işlemesi ona vācib olmaz. Ve teklīf-i mā-lā-yutāk ona cāizdir, yaᶜnī kuvvet-i beşerede olmayan nesne ile emr ve teklīf etmek dahi ona cāizdir. Ve sağ ve sahīh ādemi hasta ve müʾlīm etmeğe salāhiyyeti vardır. Ve riᶜāyet-i aslah onun üzerine vācib olmaz. Ve şerᶜin gayrısı ile bir şey vācib olmaz. Ve zāt-ı zü'l-celāl için baᶜs-i enbiyā cāiz olur, peygamberleri göndermiştir. Ve hātemü'l-enbiyā Muhammed ᶜaleyhi's-selāmın nübüvvet ve peygamberliği muᶜcizelerle sābit ve müʾeyyeddir.

Bunda dahi musannif-i merhūm mezhebine nazaran teklīf-i mā-lā-yutāk cevāzını zikr etmiştir ki bu mesʾelede ihtilāf vākiᶜ olmuştur, şöyle ki zāt-ı zü'l-celāl bir kulun vüsᶜünde olmayan nesne ile onu mükellef etmez ve mā-lā-yutāk bir nesne ile teklīf etmez. Ve bu kavl müttefikun ᶜaleyh olup bunda bir ihtilāf yoktur, nizāᶜ ancak cevāz ve ᶜadem-i cevāzda vākiᶜ olmuştur ki kubh-ı ᶜaklīye bināen Muᶜtezile onu menᶜ etmişler. Ve İmām Eşᶜarī zāt-ı zü'l-celālden bir nesnenin fiᶜli kabīh olmaz diye onu reʾy ve tecvīz etmiştir. Ve netīce-i hāsılası vüsᶜ ve tākatte olmayan nesne ile teklīf olunmaz, ammā zāt-ı zü'l-celāl onunla teklīf edecek olsa İmām Eşᶜarī kavlince ona cevāzı vardır, zīrā ki ondan bir fiᶜl kabīh olmaz ve her bir fiᶜli yolundadır ve bi-hakkin ve ᶜilmin ve hikmetin sādırdır.

[الركن الرابع في السمعيات ومداره على عشرة أصول[262] وهي إثبات الحشر والنشر وسؤال منكر ونكير وعذاب القبر والميزان والصراط وخلق الجنة والنار وأحكام الإمامة وأن فضل الصحابة على حسب ترتيبهم وشروط الإمامة]

Ve dördüncü rüknü semᶜiyyāttadır ve o dahi on asl üzerine dāirdir ki isbāt-ı haşr u neşrdir, yaᶜnī baᶜde'l-vefāt ve kıyāmi'l-kıyāme ölüler kabrlerinden mahşere gitmek üzere çıkıp neşr olacaklar ve ᶜarsa-i mahşere gidip onda haşr olacaklar. Ve dahi suᵓāl-i Münker ü Nekīr'dir ki taᶜrīf-i mesbūk mūcebince baᶜde'l-vefāt her bir müteveffāyı Münker ve Nekīr adlı iki mehābetli melekler onun mezārına gidip ondan rabbisi ve dīni ve nebīsi üzerine soracaklar. Ve dahi ᶜazāb-ı kabr yaᶜnī mezār ᶜazābıdır. Ve mīzān ki hasenāt ve seyyiᵓātın terāzūsudur. Ve sırāt ki āteş-i cehennem üzere memdūd olan köprüdür. Ve cennet ve āteştir ve ahkām-ı imāmet ve fazl-ı sahābettir.

[er-Ruknu'l-Evvel Fī Maᶜrifeti Zāti'llāhi]

[فأما الركن الأول من أركان الإيمان في معرفة ذات الله سبحانه وتعالى وأن الله تعالى واحد ومداره على عشرة أصول؛ الأصل الأول: وأول ما يستضاء به من الأنوار ويسلك من طريق الاعتبار ما أرشد إليه القرآن فليس بعد بيان الله سبحانه بيان وقد قال تعالى ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا﴾[578]]

Musannif-i merhūm medār-ı erkān-ı īmānı ᶜale'l-icmāl rükn-be-rükn zikr ve beyān ettikten sonra kāᶜide-i leff ü neşr-i müretteb üzere tafsīlen zikrine şürūᶜ edip dedi ki:

578 "Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı? Sizleri (erkekli-dişili) eşler halinde yarattık. Uykunuzu bir dinleme (sebebi) kıldık. Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık. Üstünüze sağlam gök bina ettik. Alev alev yanan aydınlatıcı ve ısıtıcı bir kandil yarattık. Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık." Nebeᵓ, 78/6-17.

Birinci rüknü ise ki īmānın erkān-ı erbaᶜasının bir rüknü idi ki zāt-ı zü'l-celālin maᶜrifetinde ve birliği beyānında idi ve on asla müştemil idi.

Birinci aslı beyānı odur ki envārdan en birinci rūşenli nūr-ı ᶜazīm ki onunla rūş[en]lenmek aᶜlā ve ahrā ve turuk-ı iᶜtibārdan sülūka lāyık ve evlā olan nūr ve tarīk, nass-ı Kurᵓān ona delālet ve irşād ettiği nūr ve tarīktir, zīrā ki beyān-ı rabbānīden sonra bir beyān olmaz. Ve bu aslın beyānında Hak subhānehu ve taᶜālā Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda ve sūre-i Nebe'de ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا﴾[579] ilā āhiri'l-āyāt beyān ve fermān buyurmuştur. Ve tefsīrlerinde denilmiş ki "Biz arzı size karārgāh olmak için ferş-i mebsūt ve dağları arza istihkām için mīhlar kılmadık mı ve sizi nesl için erkek ve dişi halk etmedik mi ve uykunuzu bedene ārām ve kuvā-yı hayvāniyyenize rāhat ve geceyi size libās kılmadık mı? (Yaᶜnī zulmeti setr edip halvette istiᶜdādına göre ᶜibādet ve teveccüh edersiz) Ve dahi gündüzü vakt-i maᶜāş kılmadık mı ki onda maᶜīşet için geşt ü güzār edersiz ve üzeriniz muhkem ve üstüvār halel ve fürcesiz yedi āsumān binā edip onda parlak ve münīr çerāg yaᶜnī āfitābı halk etmedik mi ve sıkıp yağdırıcı bulutlardan akıcı sular inzāl etmedik mi tā ki o su ile maᶜāşa şāyān buğday ve şaᶜīr ve sāir hubūbāt ve otlar ve bāgçelerde birbirine muttasıl ağaçlar bitirelim?"

[وقال تعالى ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾[580]]

---

579 "Biz yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?" Nebeᵓ, 78/6.

580 "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı diriltttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgārları ve gökle yer arasındaki emre āmāde bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır." Bakara, 2/164.

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[581] el-āyet buyurmuştur ki bu āyet dahi sūre-i Bakara'nın yüz altmış dördüncü āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Kevākible müzeyyen bilā-ᶜamed semāvātın ve cibāl ve bihār ve nebātāt ve sāirle muᶜanven arzın hılkatinde ve leyl ve nehārın birbirini taᶜkīb ve ziyā ve zulmetinde ve ziyāde ve noksāniyyetlerinde ve nāsın kendilerini ve metāᶜlarını tahmīl ve nefᶜleriyle sefīneler bahrde yürümelerinde ve zemīn kuruduktan sonra Allāh taᶜālā gökten yağmur inzāliyle zemīni nebātātla ihyā etmesinde ve o arzda her nevᶜ hayvānātı neşr ve tefrīk etmesinde ve rüzgārı her taraftan estirmesinde ve semā ile arz beyninde bulutlar emr ve hükmüyle gitmesinde ᶜukūl-i tāmmesi ve fikr ve nazar ve teᵓemmülü olan kavm için sanᶜat ve hikmet ve kudretine ᶜalāmāt ve ᶜibretler vardır."

"Küffār-ı Kureyş bizim üç yüz altmış asnāmımız vardır, yine şehrlerimizin işini gereği gibi idāre edemez iken Muhammed bir Allāh'ım var, cümle ᶜālemin mühimmini idāre eder diyor. Eger buna bir hucceti var ise ibrāz etsin ki doğruluğunu ikrār edelim" dediler. Bināen ᶜaleyh sekiz nişāne ile bu āyet-i kerīme nāzil oldu. Haberde gelmiştir ki "Vay o kimseye ki bu āyeti okuya da maᶜnāsını tefekkür etmeye!"

[وقال تعالى ﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا﴾[582]]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا﴾[583] el-āyet buyurdu. Bu āyet dahi sūre-i Nūh'un on beşinci āyetidir. Ve tefsīrinde denilmiş ki "Görmez misiniz ki Allāh taᶜālā yedi gökleri tabaka tabaka nice halk etti ve dünyāda ve sāir semāvātta kameri nūr

581 "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında" el-Bakara, 2/164.

582 "Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmıştır? Onların içinde nasıl ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil yapmıştır? Allah, sizi (babanız Ādem'i yerden (bitki bitirir gibi) bitirdi (yarattı). Sonra sizi yine oraya döndürecek ve kesinlikle sizi (yeniden) çıkaracaktır." Nūh, 71/15-18.

583 "Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmıştır?" Nūh, 71/15.

kıldı ve şemsi vech-i arzdan zulmet-i leyli izāle eder ziyādār çerāg kıldı. Ve Allāh taᶜālā sizin aslınız Ādem ᶜaleyhi's-selāmı nebāt gibi türābdan halk etti, baᶜdehu yine mevtinizle türāba iᶜāde ve kıyāmette ondan ihrāc eder."

[وقال تعالى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ﴾[584] إلى قوله ﴿لِلْمُقْوِينَ﴾[585]]

Ve dahi ᶜazze şānuhu ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ﴾[586] ilā āhiri'l-āyāt buyurdu. Bu āyāt-ı kerīme sūre-i Vākıᶜa'nın elli dokuzuncu āyetinden yetmiş dördüncü āyetine dek on altı āyettirler ki tefsīrlerinde denilmiş ki "Bana haber verin ki rahim-i nisāya dökülen menīyi o rahimde zeker ve ünsā halk eden siz misiniz, yoksa biz miyiz? (Zīrā sizin istediğiniz olmaz.) Sizin beyninizde küçük ve büyüğünüzün mevtini vakt-i muᶜayyeni sebkat etmeksizin takdīr ettik. Siz helāk ile yerinize gayrı mutīᶜ-i hulkuna yāhūd sizi insān sūretinden gayrı bilmediğiniz maymūn ve hınzīr sūretine tebdīle kādiriz. Neşᵓe-i ūlānız olan nutfe ve ᶜaleḳa ve nihāyet-i beşeriyyetinizi bilirseniz ona kādir olan Rabb taᶜālā neşᵓet-i uhrāya dahi kādir idüğini tefekkür etmez misiniz? Bana haber verin ki zemīne ektiğiniz tohumu siz mi bitirirsiz, yoksa biz mi bitiririz. Eger biz murād etsek o sizin ektiğiniz dāneyi bitmezden mukaddem mahv ederdik yāhūd dānesiz saman kılardık ki o hālete taᶜaccüb edip gam ve gussa ile saᶜyinize nādim olurdunuz, bu tohumlarımızın helākiyle bir dahi mühlik belki rızklardan mahrūmlarız derdiniz. Bana haber verin ki içtiğiniz tatlı suyu beyāz buluttan siz mi indirdiniz, yoksa kudretimizle biz mi indiririz. Eger dilesek o suyu acı içimler ederdik. Bu niᶜmetlere şükr etmez misiniz? Bana haber verin ki āteşi şecere ve çakmaktan çıkarırsız, o āteşi çıkaran mer" ve ᶜafār ağaçlarını siz mi halk [263] ettiniz, yoksa biz mi halk ettik? Biz o āteşi cehennemden nümūne kıldık ki ehl-i basīret onu görüp cehennem āteşini zikr ve yād eyleye. Ve müsāfir ve mukīm-

---

584 "Attığınız o meniye ne dersiniz? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?" el-Vākıᵓa, 56/58-59.

585 "Issız yerlerde yaşanlara" el-Vākıᵓa, 56/73.

586 "Attığınız o meniye ne dersiniz?" el-Vākıᵓa, 56/58.

lere nefᶜ ve metāᶜ kıldık ki onunla soğuktan hıfz taᶜām ve ekmeklerini pişirirler ve her husūsta menfaᶜatleri olur."

[فليس يخفى على من معه أدنى مسكة من عقل إذا تأمل بأدنى فكرة مضمونَ هذه الآيات وأدار نظره على عجائب خلق الله في الأرض والسموات وبدائع فطرة الحيوان والنبات أن هذا الأمر العجيب والترتيب المحكم لا يستغني عن صانع يدبره وفاعل يحكمه ويقدره بل تكاد فطرة النفوس تشهد بكونها مقهورة تحت تسخيره ومصرفة بمقتضى تدبيره]

İşte bu āyāt-ı celīlenin mezāmīn-i ᶜaliyyesine teᵓemmül eden kimsenin ᶜakldan ednā bir tutmağı olup bir fikreciği tefekküründe halk-ı arz ve semāda bedāyiᶜ-i fıtrat-ı hayvān u nebātta olan ᶜacāyib-i hılkat ve garāyibine idāre-i nazar etse behemehāl ona hafī ve pinhān kalmaz ki bu emr-i ᶜacīb ve tertīb-i muhkem ᶜale't-tahkīk bir sāniᶜ-i müdebbirden ve fāᶜil-i muhakkim ü mukaddirden müstagnī değildir ve elbette onun bu heyᵓet ve bu ihtirāᶜı bir sāniᶜin fiᶜl ve tedbīridir. Ve bu mahlūkātı tahkīm ve takdīr edecek bir fāᶜil-i hakīm ü kadīm ü kadīr ü ᶜalīm ü ebedīye muhtācdırlar. Ve onlarda olan zāt-ı zü'l-celālin ᶜacāyib-i halkını bilir ve idrāk eder, belki fıtrat-ı nüfūs bile yed-i kudretinde makhūr olup taht-ı teshīrinde olarak tedbīri muktezāsınca hālden hāle musarraf ve mugayyer olduklarına bi'z-zāt şehādet ederler.

[ولذلك قال الله تعالى ﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ ولهذا بعث الأنبياء صلوات الله عليهم لدعوة الخلق إلى التوحيد ليقولوا لا إله إلا الله وما أمروا أن يقولوا لنا إله وللعالم إله فإن ذلك كان مجبولا في فطرة عقولهم من مبدأ نشوئهم وفي عنفوان شبابهم ولذلك قال عز وجل ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾]

Ve onun için tebāreke ve taᶜālā ﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[587] Yaᶜnī "Yer ve gökleri yaratan Allāh ᶜazīmü'ş-şānda şekk mi var?" [buyurdu]Ve onun için zāt-ı zü'l-celāl halkı tevhīde daᶜvet etmek için enbiyā-yı ᶜizāmı gönderdi. Ve zāt-ı zü'l-celālden gayrı bir ilāh yoktur demeğe meᵓmūr oldular, bizim için ilāh ve ᶜālem için ilāh vardır demeğe

587 "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?" İbrāhīm, 14/10.

meᵓmūr olmadılar, zīrā ki tevhīd-i Bārī mebdeᵓ-i neşv ve ᶜunfuvān-ı şebāblarında onların fıtrat-ı ᶜukūllerinde mecbūl idi, hattā onun için tebāreke ve taᶜālā ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ﴾[588] buyurdu. Yaᶜnī "Sen eger onlardan suᵓāl etsen ki yer ve gökleri kim yarattı? Allāh ᶜazīmü'ş-şān yarattı derler."

[وقال تعالى ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾[589]]

Ve tebāreke ve taᶜālā ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ﴾[590] ilh. el-āyet buyurdu. Ve bu āyet-i kerīme sūre-i Rūm'un otuzuncı āyetidir. Tefsīrinde denilmiş ki "Yā Muhammed, vechini hanīf olan dīn-i İslām'a kāim ve müteveccih eyle. Nās onlar için halk olunan dīnullāha ittibāᶜ ve iltizām ve rūz-ı elestte belī dedikleri ᶜahd üzere sābit olsunlar. Allāh taᶜālānın halk ettiği dīnde tebdīl ve tagyīr yoktur. Dīn-i müstakīm budur ki onda eğrilik yoktur, velākin nāsın ekseri tedbīrlerinde iᶜvicācdan nāşī bu dīnin istikāmetini bilmezler."

[فإذًا في فطرة الإنسان وشواهد القرآن ما يغني عن إقامة البرهان ولكنا على سبيل الاستظهار والاقتداء بالعلماء النظار نقول من بداية العقول أن الحادث لا يستغنى في حدوثه عن سبب يحدثه والعالم حادث فإذًا لا يستغنى في حدوثه عن سبب أما قولنا إن الحادث لا يستغنى في حدوثه عن سبب فجلي فإن كل حادث مختص بوقت يجوز في العقل تقدير تقديمه وتأخيره فاختصاصه بوقته دون ما قبله وما بعده يفتقر بالضرورة إلى المخصص وأما قولنا العالم حادث فبرهانه أن أجسام العالم لا تخلو عن الحركة والسكون وهما حادثان وما لا يخلو عن الحوادث فهو حادث ففي هذا البرهان ثلاث دعاوى، الأولى قولنا إن الأجسام لا تخلو عن الحركة والسكون وهذه مدركة بالبديهة والاضطرار فلا يحتاج فيها إلى تأمل وافتكار فإن من عقل جسما لا ساكنا ولا متحركا كان لمتن الجهل راكبا وعن نهج العقل ناكبا، الثانية

---

588 "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorarsan, mutlaka "Allah" derler." el-Lokmān, 31/25.

589 "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir." er-Rūm, 30/30.

590 er-Rūm, 30/30.

قولنا إنهما حادثان ويدل على ذلك تعاقبهما ووجود البعض منهما بعد البعض وذلك مشاهد في جميع الأجسام ما شوهد منها وما لم يشاهد فما من ساكن إلا والعقل قاض بجواز حركته وما [من] متحرك إلا والعقل قاض بجواز سكونه فالطارىء منهما حادث لطريانه والسابق حادث لعدمه لأنه لو ثبت قدمه لاستحال عدمه على ما سيأتي بيانه وبرهانه في إثبات بقاء الصانع تعالى وتقدس، الثالثة [قولنا] ما لايخلو عن الحوادث فهو حادث وبرهانه أنه لو لم يكن كذلك لكان قبل كل حادث حوادث لا أول لها ولو لم تنقض تلك الحوادث بجملتها لا تنتهي النوبة إلى وجود الحادث الحاضر في الحال وانقضاء ما لا نهاية له فمحال ولأنه لو كان للفلك دوران لا نهاية لها لكان لا يخلو عددها عن أن تكون شفعا أو وترا أو شفعا ووترا جميعا أو لا شفعا ولا وترا ومحال أن يكون شفعا ووترا جميعا أو لا شفعا ولا وترا فإن ذلك جمع بين النفي والإثبات إذ في إثبات أحدهما نفي إثبات الآخر [وفي نفي أحدهما إثبات الآخر] ومحال أن يكون شفعا لأن الشفع يصير وترا بزيادة واحد وكيف يعوز ما لا نهاية له واحد ومحال أن يكون وترا إذ الوتر يصير شفعا بواحدة فكيف يعوزها واحد مع أنه لا نهاية لأعدادها ومحال أن يكون لا شفعا ولا وترا إذ له نهاية فتحصل من هذا أن العالم لا يخلو عن الحوادث وما لا يخلو عن الحوادث فهو إذًا حادث وإذا ثبت حدوثه كان افتقاره إلى المحدث من المدركات بالضرورة]

Kaldı ki fıtrat-ı insān ve şevāhid-i Kurʾān'da ikāme-i burhāndan gınā verecek hucec-i zāhire ve kanāʿat-i tāmme vardır, velākin ʿulemā-i nuzzāra iktidāen ʿalā-sebīli'l-istizhār bedāyih-i ʿukūlden dahi bir burhān īrād ve beyān edelim, şöyle ki nezd-i ehl-i ʿukūlde maʿlūm ve müsellem olduğu vech üzere muhdes olan nesnenin hudūsünde onu ihdās edecek bir sebebden müstagnī olamaz ki behemehāl bir sebebe müftekır ve muztarrdır. Ve ālem ise muhdestir. Ve muhdes olunca onu ihdās edecek sebebden müstagni olmaz ki elbette bir sebebe müftekır ve muhtācdır. İşte bununla vücūd-ı sāniʿ-i kadīm ve fāʿil-i muhtār sābit ve mütehakkık oldu. Ve bizim hādis olan nesnenin hudūsünde onu ihdās edecek bir sebebden müstagnī olamaz dediğimizin kaziyyesi zāhir ve celīdir, zīrā ki her bir hādis bir vakte muhtasstır ki o vaktin ona takdīm ve teʾhīri ʿaklen cāizdir. Vaktā ki o hādis kendi katına muhtass olup onun mākabl ve mā-baʿdine olmadı, o hādis bi'z-zarūret bir muhassısa muhtāc oldu ve bununla o hādis sebebden müstagnī olamadığı sābit ve müte-

karrir oldu. Ve ʿālem muhdestir dediğimiz dahi onun burhānı budur ki ecsām-ı ʿālem sükūn ve hareketten hālī olamaz, yaʿnī ʿālemde her ne ki cism vardır, yā yerinde durup yā sākindir veyāhūd deprenip müteharriktir ki iki hālin birisinden hālī değildir. Ve bu sükūn ve hareket ise ikisi dahi muhdeslerdir ve havādisten hālī olamayan nesne muhdestir. İşte bununla sābit oldu ki hādis olan hareket ve sükūndan hālī olmayan ecsām-ı ʿālem dahi hādislerdir.

Ve bu burhānda üç daʿvā vākiʿ oldu ki birinci daʿvā ecsām-ı ʿālem hareket ve sükūndan hālī olmadığı kelāmdır. Ve bu kelām bedīhī olup yaʿnī bi'l-bedāhet ve'l-ıztırār müdrek ve maʿlūm bir şeydir ki teʾemmül ve iftikāra muhtāc değildir, zīrā kim ki bir cismi ne sākin ve ne de müteharrik taʿakkul eder,[264] o kimse metn-i cehl ü nādānīye rākib ve süvār ve tarīk-i ʿakldan ʿudūl ve inhirāf ile reh-güzārdır, yaʿnī bī-ʿakl ve bī-şuʿurdur, çünkü dünyāda bir cism yoktur ki hareket veyā sükūnu olmaya, her ne ki cism var ise yā sākin veyāhūd müteharriktir.

Ve ikinci daʿvā ki hareket ve sükūn ikisi de muhdes olduğu kelām idi. O dahi yekdīgerine olan teʿākubları baʿzılarından sonra baʿzılarının vücūdu delālet eder ki hareket sükūna ve sükūn harekete müteʿākıb olur, elbette hareketten sonra sükūn ve sükūndan sonra hareket vākiʿ olur. İşbu teʿākub ve tevālīleri onların hudūsiyyetlerine delīldir. Ve bu hāl ise ecsām-ı meşhūdede ve gayr-i meşhūdenin kāffesinde mevcūddur, zīrā ki bir cism-i sākin yoktur ki onun cevāz-ı hareketine ʿakl hükm etmeye ve bir müteharrik cism yoktur ki onun cevāz-ı sükūnuna ʿakl hükm etmeye. Yaʿnī dünyāda her ne ki cism vardır, eger sākin ise onun hareketi cāiz olabilir, yaʿnī ola ki bir vaktte müteharrik olur ve eger müteharrik ise onun sākin olmasını ʿakl tecvīz eder, yaʿnī ola ki bir vaktte durup müteharrik olmaz. Ve böyle olunca ecsāma tārī olan hāl tareyānından dolayı hādistir ve hāl-i sābık dahi ʿademinden dolayı hādistir, çünkü kıdemi sābit olursa ʿademi muhāl olurdu, nitekim ber-vech-i ātī isbāt-ı bekā-i sāniʿde mezkūr olan beyān ve burhāndan müstebān olur.

Ve üçüncü daʿvā ki havādisten hālī olamayan nesne hādistir dediğimiz, onun burhānı dahi budur ki böyle olmamış olsaydı her bir hādisten

evvel evveli yok pek çok havādis olmak lāzım gelir ki o havādis topu münkazī olmamış olsa o hādis-i hāzıra hālā nevbet müntehī olmazdı yaᶜnī ona nevbet gelmezdi. Ve nihāyesi olmayanın inkızāsı muhāldir, çünkü felekin nihāyeti yok bir devrānı olmuş olsaydı onun ᶜadedi yā şefᶜ veyā vitr veyāhūd ne şefᶜ ve ne de vitr veyā ikisi müctemiᶜan ki hem şefᶜ ve hem dahi vitr olmak lāzım gelir ki şol ahvāl-i selāsenin birisinden hālī olmazdı. Ve müctemiᶜan ki hem şefᶜ ve hem vitr olmak muhāldir, zīrā ki nefy ile isbāt beyninde cemᶜ olur ve nefy ile isbātın cemᶜi muhāldir, çünkü birisinin sübūtuyla āherin nefy-i sebātı vākiᶜ olur. Ve şefᶜ olmak dahi muhāl olup çünkü bir devrān ona zammıyla vitr olurdu ve nihāyeti olmayan, bir ᶜadede nice muhtāc olabilir? Yaᶜnī eksik kalmaz ki behemehāl peyāpey bilā-inkıtāᶜ zamm-ı vukūᶜu mukarrerdir. Ve vitr olmak dahi muhāldir zīrā ki vitr dahi birdir, bir deverānın zammıyla şefᶜ olur ve buna nice muhtāc olur o hāl ile ki onun devrānına nihāyet yoktur. Ve ne de şefᶜ ve ne de vitr olmak dahi muhāldir, çünkü onun bir nihāyesi vardır.

İşte bundan hāsıl oldu ki bu ᶜālem havādisten hālī olmaz ve havādisten hālī olmayan şey hādistir. Ve bu tarīk ile hudūsü sābit olunca bir muhdise iftikārı dahi bi'z-zarūret müdrek olan umūrdan oldu.

[الأصل الثاني: العلم بأن الله تعالى قديم لم يزل أبدي ليس لوجوده أول بل هو أول كل شيء وقبل كل ميت وحي وبرهانه أنه لو كان حادثا ولم يكن قديما لافتقر هو أيضا إلى محدث وافتقر محدثه إلى محدث وتسلسل ذلك إلى ما لا نهاية وما تسلسل لم يتحصل أو ينتهي إلى محدث قديم هو الأول وذلك هو المطلوب الذي سميناه صانع العالم ومبدئه وبارئه ومحدثه ومبدعه]

Ve rükn-i evvelin ikinci aslı ise ki o dahi zāt-ı zü'l-celāl kadīm-i lem-yezel-i ebedī ᶜilmi idi ki onun vücūduna bir evvel yoktur, ancak onun vücūdu her bir şeyden evveldir ve hem dahi her bir hayy ve meyyitten akdemdir ki ondan evvel hīç bir nesne yoktur.

Bunun burhānı ise o dahi şöyledir ki eger kendisi hādis olup kadīm olmamış olsaydı bir muhdise müftekır ve muhtāc olacak idi ve onun muhdisi dahi kezālik bir muhdise muhtāc olurdu. Ve böyle böyle ilā-

mālā-nihāye bu fakr ve ihtiyāc müteselsil olurdu. Ve o ki müteselsil olup da bir muhdis-i kadīme müntehī ve mütehassıl olmaz, o şey evveldir. İşte bizim matlūbumuz dahi odur ki onu sāniᶜ-i ᶜālem ve mübdiᵓ ü bārī-i ᶜālem ve muhdis ü mübdiᶜ-i ᶜālem tesmiye etmişiz.

[الأصل الثالث: العلم بأنه تعالى مع كونه أزليا أبديا ليس لوجوده آخر فهو الأول والآخر والظاهر والباطن لأن ما ثبت قدمه استحال عدمه وبرهانه أنه لو انعدم لكان لا يخلو إما أن ينعدم بنفسه أو بمعدم يضاده ولو جاز أن ينعدم شيء يتصور دوامه بنفسه لجاز أن يوجد شيء يتصور عدمه بنفسه فكما يحتاج طريان الوجود إلى سبب فكذلك يحتاج طريان العدم إلى سبب وباطل أن ينعدم بمعدم يضاده لأن ذلك المعدم لو كان قديما لما تصور الوجود معه وقد ظهر بالأصلين السابقين وجوده وقدمه فكيف كان وجوده في القدم ومعه ضده وإن كان الضد المعدم حادثا كان محالا إذ ليس الحادث في مضادته للقديم حتى يقطع وجوده بأولى من القديم في مضادته للحادث حتى يدفع وجوده بل الدفع أهون من القطع والقديم أقوى وأولى من الحادث]

Ve rükn-i mezkūrun üçüncü aslı ise ki o dahi zāt-ı vācibü'l-vücūdun ezelī ve ebedī olmaklığı ile berāber onun vücūdunun bir āhir ve müntehāsı olmadığını bilmektir ki evvel ve āhir ve zāhir ve bātın odur. Onun evveli olmadığı gibi āhiri dahi yoktur, çünkü kıdemi sābit olan nesnenin ᶜademi muhāl olur.

Bunun burhānı odur ki münᶜadim olsa onun inᶜidāmı yā kendi nefsi ile olurdu veyāhūd onun bir zıddıyla olurdu ki bu iki tarīkten hālī olmazdı. Ve kendi nefsi ile devāmı mutasavver olan nesnenin inᶜidāmı cāiz olmuş olsa ᶜademi mutasavver olan nesnenin dahi kendi nefsi ile onun vücūdu cāiz olurdu. Ve mādām ki vücūd-ı eşyā tareyān-ı sebebe muhtācdır, kezālik inᶜidām-ı vücūd-ı eşyā dahi bir sebebe muhtācdır. Netīcesi kendi nefsi ile inᶜidāmı muhāl oldu. Ve onun zıddı ile inᶜidāmı dahi kezālik bātıldır, çünkü onu iᶜdām edecek zıddı kadīmī olmuş olsa, kıdemde onunla vücūdu mutasavver olmazdı, hālbuki asleyn-i sābıkayn ile onun vücūd ve kıdemi zāhir ve sābit olmuştur. Ve eger zıdd-ı muᶜdim hādis ise onunla vücūdu muhāl olur, çünkü hādis kadīme muzādedetinde katᶜı vücūd-i mütekaddim için kadīmin hādise olan muzāde-

detinde defᶜ-i vücūd[-i hādis] için kadīmīden daha ziyāde evlā ve akvā değildir, belki kadīm onun vücūduyla zıdd-ı hādisin vücūdu mündefiᶜ olur da tasavvur-ı vücūdu mümkün olmaz, zira defᶜ katᶜdan ehvendir.[591]

[الأصل الرابع: [265] العلم بأنه تعالى ليس بجوهر يتحيز بل يتعالى ويتقدس عن مناسبة الحيز وبرهانه أن كل جوهر متحيز فهو مختص بحيزه ولا يخلو من أن يكون ساكنا فيه أو متحركا عنه فلا يخلو عن الحركة أو السكون وهما حادثان وما لا يخلو عن الحوادث فهو حادث ولو تصور جوهر متحيز قديم لكان يعقل قدم جواهر العالم فإن سماه مسم جوهرا ولم يرد به المتحيز كان مخطئا من حيث اللفظ لا من حيث المعنى]

Ve rükn-i mezbūrun dördüncü aslı dahi zāt-ı zü'l-celāli mütehayyiz bir cevher olmadığını bilmektir, ancak zātı münāsebet-i tahayyüzden müteᶜālī ve münezzeh ve mukaddestir ki cevher-i mütehayyiz değildir.

Ve bunun burhānı ise o dahi her bir cevher-i mütehayyiz onun hayyizine muhtasstır ve o hayyizde yā sākin olur veyāhūd müteharrik olur ki bu ikisinin birisinden hālī olmaz, yaᶜnī hareket ve sükūndan hālī olamaz, hālbuki hareket ve sükūn muhdeslerdir ve havādisten hālī olmayan şey elbette muhdestir. Ve eger bir kimse kadīm ve mütehayyiz bir cevheri tasavvur etmiş olsa cevāhir-i ᶜālemin kıdemini dahi taᶜakkul ederdi ve bu gibi taᶜakkulun fesād ve butlānı zāhirdir. Ve tahayyüzünü murād etmeksizin eger bir kimse onu cevher tesmiye eder ise min-haysü'l-lafz tesmiyede hatā etmiştir ve min-haysü'l-maᶜnā hatā etmemiştir.

[الأصل الخامس: العلم بأنه تعالى ليس بجسم مؤلف من جواهر إذ الجسم عبارة عن المؤلف من الجواهر وإذا بطل كونه جوهرا مخصوصا بحيز بطل كونه جسما لأن كل جسم مختص بحيز ومركب من جوهر فالجوهر يستحيل خلوه عن الافتراق والاجتماع والحركة والسكون والهيئة والمقدار وهذه سمات الحدوث ولو جاز أن

591 Yani: hādis ile kadīmin karşılaşmasında hādis sebebiyle kadīmin mevcut varlığının kesintiye uğraması, kadīm ile hādisin karşılaşmasında kadīm sebebiyle hādisin varlık alanına çıkışının engellenmesinden daha evlā ve güçlü değildir. Aksine kadīmin varlığında hādisin ortaya çıkması engellenir, çünkü varlığın engellenmesi (defᶜ) mevcut varlığın yok edilmesinden (katᶜ) daha kolaydır.

يعتقد [أن] صانع العالم جسم لجاز أن يعتقد الإلهية للشمس والقمر أو لشيء آخر من أقسام الأجسام فإن تجاسر متجاسر على تسميته تعالى جسما من غير إرادة التأليف من الجواهر كان ذلك غلطا في الاسم مع الإصابة في نفي معنى الجسم]

Ve rükn-i merkūmun beşinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāli cevāhirden mürekkeb bir cism olmadığını bilmektir, çünkü cism cevāhirden müᵓellef bulunan nesneden ᶜibārettir ve hayyize muhtass bir cevher olduğu bātıl olunca cism olduğu dahi bātıl olur, çünkü her bir cism bir hayyize muhtass ve cevherden mürekkebdir ve cevher ise iftirāk ve ictimāᶜ ve hareket ve sükūn ve heyᵓet ve mikdārdan hālī olması muhāldir ki bunlardan hālī olamaz ve bunlar ise hudūs ᶜalāmātıdırlar. Ve ᶜālemin sāniᶜi bir cism olduğunun iᶜtikādı cāiz olmuş olsa şems ve kamere veyā aksām-ı ecsāmdan sāir bir nesneye dahi ulūhiyyet iᶜtikād etmesi cāiz olurdu. Ve cevherden teᵓlīfi murād etmeksizin onu cism ile tesmiye etmeğe bir mütecāsir olur ise ismde galat etmiş olurdu ve maᶜnā-yı cismin nefyinde isābet etmiş olurdu.

Hāsıl-ı kelām zāt-ı müteᶜāl cevāhirden müᵓellef bir cism değildir, çünkü cism cevherden mürekkeb olur ve cevher mütehayyizdir ve hayyize muhtass olan cevher muhdestir ve zāt-ı zü'l-celāl sıfāt-ı hudūsten münezzeh ve mukaddestir.

[الأصل السادس: العلم بأنه تعالى ليس بعرض قائم بجسم أو حال في محل لأن العرض ما يحل في الجسم فكل جسم فهو حادث لا محالة ويكون محدثه موجودا قبله فكيف يكون حالا في الجسم وقد كان موجودا في الأزل وحده وما معه غيره ثم أحدث الأجسام والأعراض بعده ولأنه عالم قادر مريد خالق كما سيأتي بيانه وهذه الأوصاف تستحيل على الأعراض بل لا تعقل إلا لموجود قائم بنفسه مستقل بذاته وقد تحصل من هذه الأصول أنه موجود قائم بنفسه ليس بجوهر ولا جسم ولا عرض وأن العالم كله جواهر وأعراض وأجسام فإذًا لا يشبه شيئا ولا يشبهه شيء بل هو الحي القيوم الذي ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾[592] وأنَّى يشبه المخلوق خالقه والمقدور مقدره والمصور مصوره والأجسام والأعراض كلها من خلقه وصنعه فاستحال القضاء عليها بمماثلته ومشابهته]

592 "Onun benzeri hiçbir şey yoktur." eş-Şūrā, 42/11.

Ve rükn-i mezkūrun altıncı aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl cism ile kāim veyā hāl bir bir ᶜaraz olmadığını bilmektir, çünkü ᶜaraz cismde hulūl eden şeydir ve her bir cism lā-mahālle muhdestir ve onun muhdisi ondan evvel mevcūd olması iktizā eder. Ve ecsām ve aᶜrāzı halk etmezden akdem ezelde yalnız mevcūd bulunan zāt-ı zü'l-celāl nice bir cisme hāl bir ᶜaraz olabilir, muhāl-ender-muhāldir, hāşā ve kellā ᶜaraz değildir ve dahi evsāftan gelecek beyān mūcebince zāt-ı zü'l-celāl ᶜālim, kādir, mürīd, hālıktır. Ve bu sıfāt ᶜaraza sıfat olmak muhāldir ki bu sıfatlar nefsi ile kāim ve zātına müstakil bir mevcūda taᶜakkul olunurlar, başka bir şeye taᶜakkul olunmazlar.

Ve bu usūl-i mezkūreden hāsıl oldu ki zāt-ı zü'l-celāl cism ve cevher olmayıp ancak nefsi ile kāim bir ferd-i vācibü'l-vücūddur. Ve bu ᶜālem kāffesi cevāhir ve ecsām ve aᶜrāzdır, kaldı ki kendisi bir şeye benzemez ve bir şey dahi ona müşābih ve mümāsil olmaz, ancak misl ve şebīhi yok bir hayy-i kayyūm odur. Mahlūk hālıkına ve makdūr mukaddirine ve musavver musavvirine nice şebīh ve mesīl olabilir ve ne asl ona benzerler o hāl ile ki bu ecsām ve bu aᶜrāz kāffesi onun halkından ve sunᶜundandırlar. İşte bu edille ile onların mümāselet ve müşābehetlerine kazā ve hükm etmek muhāl oldu.

[الأصل السابع: العلم بأن الله تعالى منزه الذات عن الاختصاص بالجهات فإن الجهة إما فوق وإما أسفل وإما يمين وإما شمال أو قدام أو خلف وهذه الجهات هو الذي خلقها وأحدثها بواسطة خلق الإنسان إذ خلق له طرفين أحدهما يعتمد على الأرض ويسمى رجلا والآخر يقابله ويسمى رأسا فحدث اسم الفوق لما يلي جهة الرأس واسم السفل لما يلي جهة الرجل حتى إن النملة التي تدب منكسة تحت السقف تنقلب جهة الفوق في حقها تحتًا وإن كان في حقنا فوقًا وخلق للإنسان اليدين وإحداهما أقوى من الأخرى في الغالب فحدث اسم اليمين للأقوى واسم الشمال لما يقابله وخلق له جانبين يبصر من أحدهما ويتحرك إليه فحدث اسم القدام للجهة التي يتقدم إليها بالحركة واسم الخلف لما يقابلها فالجهات حادثة بحدوث الإنسان ولو لم يخلق الإنسان بهذه الخلقة بل خلق مستديرا كالكرة لم يكن لهذه الجهات وجود البتة فكيف كان في الأزل مختصا بجهة والجهة حادثة وكيف صار مختصا بجهة بعد أن لم يكن له، أَبِأَنْ خلق العالم فوقه ويتعالى عن أن

يكون له فوق إذ تعالى عن أن يكون له رأس والفوق عبارة عما يكون جهة الرأس أو خلق العالم تحته فتعالى عن أن يكون له تحت إذ تعالى عن أن يكون له رجل والتحت عبارة عما يلي جهة الرجل وكل ذلك مما يستحيل في العقل ولأن المعقول من كونه مختصا بجهة أنه مختص بحيز اختصاص الجواهر أو مختص بالجواهر اختصاص العرض وقد ظهر استحالة كونه جوهرا أو عرضا فاستحال كونه مختصا بالجهة وإن أريد بالجهة غير هذين المعنيين كان غلطا في الاسم مع المساعدة على المعنى ولأنه لو كان فوق العالم لكان محاذيا له وكل محاذ لجسم فإما أن يكون مثله أو أصغر منه أو أكبر وكل ذلك تقدير محوج بالضرورة إلى مقدر ويتعالى عنه الخالق الواحد المدبر]

Ve rükn-i merkūmun yedinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl [266] cihāt-ı sitteden bir cihete muhtass olmadığını bilmektir. İhtisās-ı cihetten zāt-ı ᶜālīsi pāk ve münezzehtir, zīrā ki cihet yā fevktir ki yukarı veyā esfeldir ki alt ve aşağıdır veyā yemīndir ki sağ tarafı veyā şimāldir ki sol tarafı veyā kudām ki ön tarafı ve half ki arka tarafıdır. Ve bu cihāt ise cümlesi muhdeslerdir ki zāt-ı zü'l-celāl insānın halkı vāsıtasıyla onları ihdās ve halk etmiştir. Şöyle ki insān için iki taraf halk etti ki bir tarafı ile yere dayanıp iᶜtimād eder ki ona ayak tarafı denildi ve tesmiye olundu ve mukābili olan tarafa dahi baş denilip tesmiye olundu ve bu mülābese ile fevkānī ismi baş tarafına ve süflānī ismi ayak tarafına muhdes oldu, hattā karınca hayvānı arıstakta menkūs olarak yürüse bize nisbetle fevkānī bulunan arıstak ona ayağı altında bulunduğu haysiyyetle aşağı oldu ve bize nisbetle tahtānī bulunan cihet ona nisbetle fevkānī oldu.

Ve dahi insān için iki el yaratmış ve fi'l-agleb bir eli dīger elinden kavī ve kuvvetli olmakla kuvvetli elin tarafı için yemīn yaᶜnī sağ tarafı muhdes oldu ve mukābilinde bulunan öbür elin tarafı için şimāl tarafı ismi ihdās oldu. Ve kezālik insāna iki cānib yarattı ki bir cānibden görür ve ona doğru hareket eder ve buna dahi kudām yaᶜnī ön tarafı ismi muhdes oldu ve mukābelesinde olan öbür cānibe half yaᶜnī art tarafı ismi muhdes oldu.

İşte bu cihāt-ı sitte insānın hudūsüyle muhdes olmuşlardır. Ve insānı bu sūret üzere halk etmeyip onu küre gibi müstedīr olarak halk etmiş

olsaydı bu cihātın vücūdları elbette olmazdı. Ve ber-minvāl-i meşrūh cihāt-ı mezkūre muhdes olunca ezelde nice bir cihete muhtass olabilir! Ve baᶜdehu yaᶜnī baᶜde ihdāsi'l-cihāt ki ona bir cihet yok iken nice muhtass-ı cihet oldu, ᶜālemi onun fevkinde halk etmesiyle mi oldu! Ona fevkānī bir cihet olmaktan müteᶜālī ve mütekaddestir, çünkü cihet-i fevkānī baş ciheti idi ve zāt-ı zü'l-celāle baş olmak sıfatından münezzeh ve müteᶜālīdir ki onun başı yoktur. Bu sūrette ona cihet-i fevkānī mutasavver olmaz. Yoksa ᶜālemi onun alt tarafında mı yarattı? Ve zāt-ı ᶜazamet-āyātı ise cihet-i tahtānīden dahi müteᶜālīdir, çünkü cihet-i tahtānī ayak ciheti idi ve onun ayağı yoktur ve hem dahi vücūd-ı celālet-nümūdu ona ayak olmaktan pāk ve müteᶜālīdir. Ve bunların topu ᶜaklda müstahīl olan şeylerdir ki ᶜakl onun hakkında bunları aslā tecvīz etmez, yaᶜnī hakkında bunların tasavvuru dahi ᶜaklca muhāldir, çünkü bir cihete muhtass olmaklığı cevāhirin bir hayyize ve aᶜrāzın bir cevāhire ihtisās-ı tahayyüzleri gibi bir ihtisās olmak lāzım gelir.

Ve usūl-i sābıkadan zāhir olmuştu ki onun zātı cevher ve ᶜaraz olmayıp ᶜaraz ve cevher olmaklığı muhāldir. İşte bu sūrette bir cihete muhtass olmaklığı dahi muhāl olur. Ve eger bu iki maᶜnādan başka cihetten dīger bir maᶜnā murād olunur ise o maᶜnāya müsāᶜadetle berāber ismde galat vākiᶜ olmuş olur, çünkü ᶜālemin fevkinde olmuş olsa ᶜāleme muhāzī olmak lāzım gelir ve her bir nesne ki cismde muhāzī olur yā onun misli veyā ondan küçük veyā ondan büyük olmak īcāb eder ve bunun mecmūᶜu bi'z-zarūre bir mukaddirin takdīrine muztarrdır ve bu takdīr-i zarūrīden hālık-ı ᶜālem olan vāhid-i müdebbir müteᶜālī ve mütekaddestir.

[فأما رفع الأيدي عند السؤال إلى جهة السماء فهو لأنها قبلة للدعاء وفيه أيضا إشارة إلى ما هو وصف للمدعو من الجلال والكبرياء تنبيها بقصد جهة العلو على صفة المجد والعلاء]

Ve ᶜinde'd-duᶜāᵓ cihet-i semāya el kaldırılması ise o dahi cihet-i kıble-i duᶜā olduğu haysiyyetledir ve dahi zāt-ı zü'l-celāl için mevsūf bulunduğu celāl ve kibriyāya bir işārettir ki sıfat-ı mecd ü ᶜalā üzere cihet-i ᶜulüvv kasdına bir tenbīh ola.

[الأصل الثامن: العلم بأنه مستو على عرشه بالمعنى الذي أراد الله تعالى بالاستواء وهو الذي لا ينافي وصف الكبرياء ولا يتطرق إليه سمات الحدوث والفناء وهو الذي أريد بالاستواء إلى السماء حيث قال في القرآن ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾ وليس ذلك إلا بطريق القهر والاستيلاء كما قال الشاعر

"قَدِ اسْتَوى بِشْرٌ عَلَى العِرَاقِ || مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ"

واضطر أهل الحق إلى هذا التأويل كما اضطر أهل الباطل إلى تأويل قوله تعالى ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾ إذ حمل ذلك بالاتفاق على الإحاطة والعلم وحمل قوله صلى الله عليه وسلم "قَلْبُ المُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ" على القدرة والقهر وحمل قوله صلى الله عليه وسلم "اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ" على التشريف والإكرام لأنه لو ترك على ظاهره للزم منه المحال فكذا الاستواء لو ترك على الاستقرار والتمكن لزم منه كون المتمكن جسما مماسا للعرش إما مثله أو أكبر منه أو أصغر وذلك محال وما يؤدي إلى المحال فهو محال]

Ve rükn-i mezbūrun sekizinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl dilediği maᶜnā ile ᶜarş üzerine müstevī olduğunu bilmektir ki vasf-ı kibriyāya münāfī olmayan ve ona simāt-ı hudūs ü fenā mütetarrık olmayan maᶜnādır ki semāya olan istivādan dahi murād buyurulmuştur ki Kur'ān-ı ᶜazīmü'ş-şānda ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ﴾[593] buyuruldu. Duhān iken semāya olan istivā tarīk-i kahr u istīlādan gayrı dīger bir tarīk ile değildir, zīrā ki istivā "istīlā" maᶜnāsına gelmiştir, nitekim şiᶜrde gelmiş ki "قَدِ اسْتَوى بِشْرٌ عَلَى العِرَاقِ || مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ"[594] ki hulāsa-i müfādı "Kılıcı istiᶜmāl ve kanı dökmeksizin Bişr, ᶜIrāk üzerine müstevī oldu, yaᶜnī müstevlī oldu."

Ve ehl-i Hak bu istivā lafzının bu maᶜnāya te'vīl etmeğe muztarr oldular, nitekim ehl-i bātıl ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾[595] el-āyetin maᶜnāsını te'vīl etmeğe muztarr oldular ki bu āyetin maᶜnāsı bi'l-ittifāk ihāta ve ᶜilme haml olunmuştur, yaᶜnī ki "Her nerede olsanız zāt-ı zü'l-celāl

---

593 "Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi." Fussilet, 41/11.

594 el-Baᶜīs el-Mucāşiᶜī aynı zamanda el-Ahtal'a nisbet edilen beyit için bkz. *Yetīmetu'd-Dehr*, 5/276.

595 "Nerede olursanız, O sizinle beraberdir." el-Hadīd, 57/4.

size muhīt olup ᶜilmi size şāmildir" demektir ki onun maᶜiyyeti ihāta ve ᶜilme haml edilmiştir.

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ"[596] buyurduğu hadīs nātık olduğu esābiᶜ yaᶜnī parmakları maᶜnāsı dahi kudret ve kahra haml olunmuştur ki "Müʾminin kalbi zāt-ı zü'l-celālin kudretinde ve kahrı içindedir, nice dilerse onunla mutasarrıftır ki makhūr-ı kudretidir" demek olur. Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin[597] "اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ" dediği hadīste dahi "yemīnullāh" maᶜnāsı teşrīf ve ikrāma haml olunmuştur, yaᶜnī ki ᶜAliyy-i müteᶜāl beyt-i mükerrem ile ᶜibādını iltimās-ı hacer-i esved ile müşerref ve mükerrem etmiştir, zīrā ki maᶜnā-yı zāhiri üzerine terk olunmuş olsaydı ondan muhāl lāzım olurdu. İşte bu istivā dahi böyledir. Maᶜnā-yı zāhiri üzerine terk olunur ise, yaᶜnī istivādan temekkün ve istikrār murād olunursa o vakt lāzım gelir ki o mütemekkin ve müstekırr ᶜarşı mess eder bir cism ola ve o cism yā ᶜarşa mümāsil veyā ondan büyük veyāhūd ondan küçük ola ve bu ise muhāldir ve muhāle müʾeddī olan şey dahi muhāl olur.

[الأصل التاسع: العلم بأنه تعالى مع كونه منزها عن الصورة والمقدار مقدسا عن الجهات والأقطار مرئي بالأعين والأبصار [267] في الدار الآخرة دار القرار لقوله تعالى ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ ولا يرى في الدنيا تصديقا لقوله عز وجل ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ ولقوله تعالى في خطاب موسى عليه السلام ﴿لَنْ تَرَانِي﴾ وليت شعري كيف عرف المعتزليّ من صفات رب الأرباب ما جهله موسى عليه السلام وكيف سأل موسى عليه السلام الرؤية مع كونها محالا ولعل الجهل بذوي البدع والأهواء من الجهلة الأغبياء أولى من الجهل بالأنبياء صلوات الله عليهم وأما وجه إجراء آية الرؤية على الظاهر فهو أنه غير مؤد إلى المحال فإن الرؤية نوع كشف وعلم إلا أنه أتم وأوضح من العلم فإذا جاز تعلق العلم به وليس في جهة جاز تعلق الرؤية به وليس بجهة وكما يجوز أن يرى الله تعالى الخلق وليس في مقابلتهم جاز أن يراه الخلق من غير مقابلة وكما جاز أن يعلم من غير كيفية وصورة جاز أن يرى كذلك]

---

596 Müslim, Kader, 17.

597 *Musannefu ᶜAbdirrezzāk*, 5/38, no: 8919; *Şerhu's-Sunne*, 7/114, no: 1905.

Rükn-i mezkūrun dokuzuncu aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl sūret ve mikdārdan münezzeh ve cihet ve aktārdan müteᶜālī ve mütekaddes olduğu hālde dār-ı āhirette ve dārü'karārda ebsār ile görüleceğini bilmektir ki hāss kulları cennette onu gözleriyle görüp rüᵓyet-i dīdārıyla münaᶜᶜam olacaklardır, çünkü Kurᵓān-ı ᶜazīmü'ş-şānda vārid olmuş ki ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾[598] Bu āyet-i kerīme sūre-i Kıyāmet'in yirmi ikinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "O kıyāmet gününde enbiyā ve evliyā ve müᵓminlerin yüzleri tābān ve ziyādār olup Rabları taᶜālāya hicābsız nazar edicilerdir."

ᶜAlā-rivāyetin ednā-yı ehl-i cennet dāimā cennetin niᶜmet ve hūr ve gılmānlarına nazarla ārām ve rāhattadırlar ve ekrem-i ehl-i cennet sabāh ve akşam rüᵓyet-i cemāl ile mülezziz ve mesrūrlardır. Velākin ᶜalā-kavlin dünyāda görülmez ve o dahi ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾[599] buyurduğunun tasdīki içindir ve dahi Mūsā ᶜaleyhi's-selāma ﴿لَنْ تَرَانِي﴾[600] demesinin tasdīki içindir. Ve kāşkī ben bileydim ki Mūsā ᶜaleyhi's-selām hazretlerinin rabbü'l-erbāb sıfatlarından bilemediği nesneyi merd-i Muᶜtezilī o nesneyi nice bildi ve rüᵓyesi muhāl olmuş olaydı, onu nice Mūsā ᶜaleyhi's-selām taleb ederdi! Agbiyā-yı ceheleden ehl-i bidaᶜ u ehvāya cehlin nisbeti elbette enbiyā-yı ᶜizām hazarātına nisbet etmekten yeğdir.

Ve rüᵓyet hakkında olan āyet-i kerīmenin maᶜnā-yı zāhirīsi üzerine icrāsının vechi dahi odur ki maᶜnā-yı zāhiri muhāle müᵓeddī değildir, çünkü rüᵓyet keşfin bir nevᶜidir ve ᶜilmdir, velākin ᶜilmden etemm ve evzahtır ve kendisi bir cihette olmadığı hālde ᶜilm ona taᶜalluku cāiz olunca kezālik bir cihette olmadığı hālde rüᵓyetin dahi ona taᶜalluku cāiz olur ve min-gayri mukābeletin zāt-ı zü'l-celāle ᶜibādın rüᵓyeti cāiz olduğu gibi kezālik bilā-mukābele ᶜibād için onun rüᵓyeti dahi cāiz olur ve dahi bi-gayri keyfiyyetin ve sūretin maᶜlūm olması cāiz olduğu misilli bi-gayri keyfiyyetin ve sūretin kezālik görülmesi dahi cāiz olur.

---

598 "O gün birtakım yüzler aydındır, Rablerine bakarlar." el-Kıyāmet, 75/22-23.

599 "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder." el-Enᶜām, 6/103.

600 "Beni (dünyada) katiyen göremezsin." el-Aᶜrāf, 7/143.

[الأصل العاشر: العلم بأن الله عز وجل واحد لا شريك له فرد لا ندّ له انفرد بالخلق والإبداع واستبد بالإيجاد والاختراع لا مثل له يساهمه ويساويه ولا ضدّ له فينازعه ويناوبه وبرهانه قوله تعالى ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا﴾ وبيانه أنه لو كانا اثنين وأراد أحدهما أمرا فالثاني إن كان مضطرا إلى مساعدته كان هذا الثاني مقهورا عاجزا ولم يكن إلها قادرا وإن كان قادرا على مخالفته ومدافعته كان الثاني قويا قاهرا والأول ضعيفا قاصرا ولم يكن إلها قادرا]

Rükn-i mezkūrun onuncu aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāli bir bilip ki onun bir şerīk ve ortağı olmadığını ve dahi onu yalnız bilip ki onun bir denkdaşı olmadığını bilmektir ki bu halkın yaratmasında münferid olarak kendisi yalnız bu mahlūkātı ibdāᶜ ve halk ve ihtirāᶜ etmiştir ve īcād ve ibdāᶜlarında dahi müstebid ve müstakil olmuştur ki onunla müsāhim veyāhūd müsāvī olacak bir misli yoktur ve dahi onunla zıddiyyet edip münāzaᶜa ve münāvebe edecek bir nesne yoktur.

Bunun burhānı ise o dahi tebāreke ve taᶜālānın ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا﴾[601] fermān-ı celīlidir ve bunun beyānı ise: "ᶜĀlihe iki olsaydı birisi bir emri murād etse, ikincisi eger onun müsāᶜadetine muztarr ise ilāh-ı sānī makhūr ve ᶜāciz olup ilāh-ı kādir olmaz ve eger muhālefetine ve müdāfaᶜatına kādir ise o ikinci kavī ve kāhir olur ve birincisi yaᶜnī evvelkisi zaᶜīf ve kāsır olup ilāh-ı kādir olmaz."

[er-Ruknu's-Sānī fī Sıfātihi]

[الركن الثاني العلم بصفات الله تعالى ومداره على عشرة أصول]

[الأصل الأول: العلم بأن صانع العالم قادر وأنه تعالى في قوله ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ صادق لأن العالم محكم في صنعته مرتب في خلقته ومن رأى ثوبا من ديباج حسن النسج والتأليف متناسب التطريز والتطريف ثم تصور صدور نسجه عن ميت لا استطاعة له أو عن إنسان لا قدرة له كان منخلعا عن غريزة العقل ومنخرطا في سلك أهل الغباوة والجهل]

Ve zāt-ı zü'l-celālin beyān-ı sıfātında olup on asla şāmil olan rükn-i

601 "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilāhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin düzeni bozulurdu." el-Enbiyā, 21/22.

sānīnin,

Birinci aslı ise o dahi budur, şöyle ki ᶜale’t-tahkīk bu sāniᶜ-i ᶜālem olduğunu, ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[602] kavlinde sādık olduğunu bilmektir ki her bir şeye gücü yeter, onu kudretli bir sāniᶜ bile, zīrā ki bu ᶜālem onun sanᶜatı ile müstahkemdir ve hilkatıyla mürettebdir. Ve kim ki taṭrīz ve taṭrīfi mütenāsib ve hasen ve nesc ve teᵓlīfi güzel bir sevb ve dībāc ve harīri görür de onun dokumasının yā bir ölü veyā bir kudretsiz bī-istitāᶜadan sudūrunu tasavvur eylerse elbette o kimse garīze-i ᶜakldan soyunmuş ve ehl-i gabāvet ve cehlin silkine girip mün“ariṭ olmuştur, yaᶜnī o gibi tasavvur bir merd-i ᶜākıldan vākiᶜ olmaz demektir; eden olursa o kimse dīvāne ve bī-şuᶜūr ve nādān ve bī-idrāk ve bī-nūrdur.

[الأصل الثاني: العلم بأنه تعالى عالم بجميع الموجودات ومحيط بكل المخلوقات لا يعزب عن علمه مثقال ذرة في الأرض ولا في السماء صادق في قوله ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ ومرشد إلى صدقه بقوله تعالى ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ أرشدك إلى الاستدلال بالخلق على العلم بأنك لا تستريب في دلالة الخلق [268] اللطيف الصنع المزين بالترتيب ولو في الشيء الحقير الضعيف على علم الصانع بكيفية الترتيب والترصيف فما ذكره الله سبحانه وتعالى هو المنتهى في الهداية والتعريف]

Ve rükn-i sānīnin asl-ı sānīsi odur ki zāt-ı zü’l-celāl cemīᶜ-i mevcūdāta ᶜālim ve kāffe-i mahlūkāta muhīt olduğunu bilmektir ki yer ve gökte zerre veznince bir şey onun ᶜilminden gāib ve baᶜīd olmaz ki ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾[603] kavlinde sādıktır ki her bir şeyi bilir, onun bilmediği şey yoktur. Ve sıdkına ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾[604] kavli mürşid ve delālet-fermādır. Bu āyet-i kerīme sūre-i Mülk’ün on dördüncü āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki “Kalbleri halk eden Allāh taᶜālā kalblerde ne

602 “O her şeye hakkıyla gücü yetendir.” el-Māᵓide, 5/120; Hūd, 11/4; er-Rūm, 30/50; eş-Şūrā, 42/9; el-Hadīd, 57/2; et-Tegābun, 64/1; el-Mülk, 67/1.

603 “O herşeyi hakkıyla bilendir.” el-Bakara, 2/29; el-Enᶜām, 6/101; el-Hadīd, 57/3.

604 “Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.” el-Mülk, 67/14.

olduğunu bilmez mi! Onun ᶜilmi latīf olmakla eşyānın bātın ve hakāyıkını ve mevcūdātın zāhir ve dekāyıkını bilicidir." İşte bu nass-ı ᶜālī ile ᶜilmi üzerine halkı istidlāl etmeğe irşād ve taᶜlīm etmiştir, zīrā sen bu gibi halkın delāletinde bir reyb ve şekk etmezsin, yaᶜnī onda sana bir şekk ve şübhe olmaz, çünkü bu halk-ı latīf ve tertīb ile müzeyyen olan sunᶜ-ı hasīn velev ki hakīr ve zaᶜīf şeyde olsun keyfiyyet-i tertīb ve tarsīfte olan ᶜilm-i sāniᶜe delālet eder. Ve bu zikr ettiği şey taᶜrīf-i hidāyetin müntehā-yı derecesidir.

[الأصل الثالث: العلم بكونه عز وجل حيا فإن من ثبت علمه وقدرته ثبت بالضرورة حياته ولو تصور قادر وعالم فاعل مدبر دون أن يكون حيا لجاز أن يشك في حياة الحيوانات عند ترددها في الحركات والسكنات بل في حياة أرباب الحرف والصناعات وذلك انغماس في غمرة الجهالات والضلالات]

Ve rükn-i mezkūrun üçüncü aslı ise o dahi zāt-ı vācibü'l-vücūdu zinde ve hayy bilmektir, zīrā ki kim ki onun ᶜilm ve kudreti sābit olur, onun hayātı dahi bi'z-zarūret sābit olur ki hayātsız yaᶜnī cānsız bir şahsa bī-hayāt bir ᶜilm ve kudret ve fiᶜl ve tedbīri tasavvur etmek cāiz olmuş olsa harekāt ve sekenātında mütereddid bulunan hayvānātın hayātlarında ve onlar yalnız değil belki hiref ve sanᶜatlarıyla meşgūl bulunan erbāb-ı hiref ü sınāᶜātın hayātlarında dahi şekk etmek cāiz olurdu. Ve bu gibi tasavvur gamre-i cehl ve dalāletlerde bir ingimās ve istigrāktır, yaᶜnī maᶜa-vücūdi'l-fiᶜl ve't-tedbīr ve sübūtu'l-ᶜilm ve'l-kudret sāniᶜin hayātına şekk etmek mümkin değildir. Böyle bir şeyin tasavvuru kābil olmaz ki merd-i ᶜākıldan sudūru muhāldir.

[الأصل الرابع: العلم بكونه تعالى مريدا لأفعاله فلا موجود إلا وهو مستند إلى مشيئته وصادر عن إرادته فهو المبدىء المعيد والفعال لما يريد وكيف لا يكون مريدا وكل فعل صدر منه أمكن أن يصدر منه ضده وما لا ضد له أمكن أن يصدر منه ذلك بعينه قبله أو بعده والقدرة تناسب الضدين والوقتين مناسبة واحدة فلا بد من إرادة صارفة للقدرة إلى أحد المقدورين ولو أغنى العلم عن الإرادة في تخصيص المعلوم حتى يقال إنما وجد في الوقت الذي سبق العلم فيه بوجوده لجاز أن يغني عن القدرة حتى يقال وجد بغير قدرة لأنه سبق العلم بوجوده فيه]

Ve rükn-i mezbūrun dördüncü aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl efᶜāline

mürīd olduğunu bilmektir ki bir mevcūd yoktur ki illā ve o mevcūdātın meşīʾetine müstenid ve irādetinden sādır değildir, kāffe-i mevcūdāt ve ʿāmme-i kāināt meşīʾetine müstenid ve irādetinden sādırlardır ki mübdī ve muʿīd ve dilediği nesneyi işleyici odur. Ve nice mürīd olmaya o hāl ile ki kendi irādetiyle her ne ki sudūr ettiyse onun zıddı sudūru dahi kudretinden mümkindir ve zıddı olmayanın dahi onun ʿaynı zamān vücūdundan akdem veyā sonradan vücūdu kezālik onun kudretinden mümkindir ki onun kudreti zıddeyn ve vakteyne münāsebe-i vāhide ile mütenāsibdir ve öyle olunca ehad-ı makdūruna onu sarf etmeğe elbette bir irāde lāzım ve lābüddür. Ve tahsīs-i maʿlūmda onun ʿilmi eger irādetinden gınā vermiş olsaydı ki içinde mevcūd bulunacağı ile vakt ve zamānında vücūduna sebkat eden ʿilm ile bī-irāde vücūda geldi diye söylemek cāiz olsaydı ʿilmi kudretinden dahi gınā verip içinde mevcūd olacağı zamānda vücūduna sebkat eden ʿilm ile bi-gayri kudretin mevcūd oldu demek dahi cāiz olurdu, yaʿnī mādām ki ʿilmi kudretinden gınā vermez ve bi-gayri kudretin yalnız sebkat-ı ʿilm ile vücūda geldi denilmesi cāiz olmaz. Kezālik irādetinden dahi gınā vermez ve yalnız sebkat-i ʿilm ile bilā-irādetin vücūda geldi denilmesi cāiz olmaz. Ve'l-hāsıl zāt-ı zü'l-celāl kudreti ile olduğu gibi irādet ve meşīʾeti dahi vardır ki her ne vücūda gelmiş ve gelecektir, kāffesi onun meşīʾetine müstenid ve irādetinden sādırdır.

[الأصل الخامس: العلم بأنه تعالى سميع بصير لا يعزب عن رؤيته هواجس الضمير وخفايا الوهم والتفكير ولا يشذ عن سمعه صوت دبيب النملة السوداء في الليلة الظلماء على الصخرة الصماء وكيف لا يكون سميعا بصيرا والسمع والبصر كمال لا محالة وليس بنقص فكيف يكون المخلوق أكمل من الخالق والمصنوع أسنى وأتم من الصانع وكيف تعتدل القسمة مهما وقع النقص في جهته والكمال في خلقه وصنعته و كيف تستقيم حجة إبراهيم عليه السلام على أبيه إذ كان يعبد الأصنام جهلا وغيا فقال له لم تعبد ما لا يسمع ولا يبصر ولا يغني عنك شيئا ولو انقلب ذلك عليه في معبوده لأضحت حجته داحضة ودلالته ساقطة ولم يصدق قوله تعالى ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ وكما عقل كونه فاعلا بلا جارحة وعالما بلا قلب ودماغ فليعقل كونه بصيرا بلا حدقة وسميعا بلا أذن إذ لا فرق بينهما]

Ve rükn-i merkūmun beşinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāli semīᶜ yaᶜnī işitici ve basīr yaᶜnī görücü bilmektir ki onun görmesinden bir nesne gāib ve uzak olmaz ki hātırda doğan ve zamīre hutūr eden hevācis ve vāhime ve fikr ve hayālde bulunan gizli ve hafī ve pinhān şeyler onun rüʾyetinden gāib ve baᶜīd olamaz, kāffesini görür. Ve onun semᶜinden karanlık gecede katı taş üstünde siyāh karıncanın yürüyüşünün sadāsı şāzz ve nādir olmaz, yaᶜnī onu dahi görür ve işitir, ondan hafī ve gizli kalmaz. Ve nice semīᶜ ve basīr olmaya o hāl ile ki lā-mahālete semᶜ ve basarda kemāl vardır ve naks değildir ve mahlūk hālıktan ekmel ve masnūᶜ sāniᶜden etemm ve aᶜlā nice olur ve naks hālık cihetinden ve kemāl mahlūk cihetinde oldukça kısmet nice muᶜtedile olabilir! Ve İbrāhīm ᶜaleyhi's-selāmın babası üzerine hucceti nice müstakīm olabilir ki babası cehl ve dalāletle asnāmı taparken oğlu İbrāhīm ᶜaleyhi's-selām işitip görmeyen ve üzerinden bir nesnenin defᶜine muktedir olmayan ve sana bir fāide veremeyen bu bī-semᶜ ve bī-basar putları niçin ᶜibādet edersin demiştir. Ve bu bī-semᶜ ve bī-basarlık eger onun maᶜbūdunda olmuş olsaydı ki bu kelāmı onun üzerine münkalib olsaydı işbu hucceti bātıl ve dāḥiḍ ve bī-hükm olmaz mı idi ve delāleti dahi sākıt olmaz mıydı, elbette olurdu, ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾[605] kavli sādık olmazdı. Mā-hasal cārihasız fāᶜil ve gönülsüz ve dimāgsız bir ᶜālim taᶜakkul olunduğu gibi, didesiz görücü ve basīr ve kulaksız işitici ve semīᶜ olduğunu taᶜakkul olunsun, çünkü beynlerinde bir fark yoktur.

[الأصل السادس: أنه سبحانه وتعالى متكلم بكلام وهو وصف قائم بذاته ليس بصوت ولا حرف بل لا يشبه كلامه كلام غيره كما لا يشبه وجوده وجود غيره والكلام بالحقيقة كلام النفس وإنما الأصوات قطعت حروفا للدلالات كما يدل عليها تارة بالحركات والإشارات وكيف التبس هذا على طائفة [269] من الأغبياء ولم يلتبس على جهلة الشعراء حيث قال قائلهم

"إِنَّ الكَلَامَ لَفِي الْفُؤَادِ وَإِنَّمَا || جُعِلَ اللِّسَانُ عَلَى الْفُؤَادِ دَلِيلَا"

ومن لم يعقله ولا نهاه نهاه عن أن يقول لساني حادث لكن ما يحدث فيه بقدرتي الحادثة قديم فاقطع عن عقله طمعك وكف عن خطابه لسانك ومن لم يفهم أن

605 "İşte kavmine karşı İbrāhīm'e verdiğimiz delillerimiz." el-Enᶜām, 6/83.

القديم عبارة عما ليس قبله شيء وأن الباء قبل السين في قولك بسم الله فلا يكون السين المتأخر عن الباء قديما فنزه عن الالتفات إليه قلبك فلله سبحانه سر في إبعاد بعض العباد ومن يضلل الله فما له من هاد ومن استبعد أن يسمع موسى عليه السلام في الدنيا كلاما ليس بصوت ولا حرف فليستنكر أن يرى في الآخرة موجودا ليس بجسم ولا لون وإن عقل أن يرى ما ليس بلون ولا جسم ولا قدر ولا كمية وهو إلى الآن لم ير غيره فليعقل في حاسة السمع ما عقله في حاسة البصر وإن عقل على أن يكون له علم واحد هو علم بجميع الموجودات فليعقل صفة واحدة للذات هو كلام بجميع ما دل عليه من العبارات وإن عقل كون السموات السبع وكون الجنة والنار مكتوبة في ورقة صغيرة ومحفوظة في مقدار ذرة من القلب وأن كل ذلك مرئي في مقدار عدسة من الحدقة من غير أن تحل ذات السموات والأرض والجنة والنار في الحدقة والقلب والورقة فليعقل كون الكلام مقروءا بالألسنة محفوظا في القلوب مكتوبا في المصاحف من غير حلول ذات الكلام فيها إذ لو حلت بكتاب الله ذات الكلام في الورق لحل ذات الله تعالى بكتابة اسمه في الورق وحلت ذات النار بكتابة اسمها في الورق ولاحترق]

Ve rükn-i mezbūrun altıncı aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celālin mütekellim olduğunu bilmektir ki o kelām zātı ile bir vasf-ı kāimdir, savt ve harf değildir, yaᶜnī zāt-ı zü'l-celāl söz söyleyici sıfatı ile muttasıf olup ve onun sözü zātı ile kāim bir vasftır ki kelām-ı mahlūk gibi harf ve sadā ve ses değildir; sözü beşerin sözüne benzemez, onun vücūdu başka bir vücūda benzemediği gibi onun sözü dahi başkasının sözüne benzemez. Ve kelām ise bi'l-hakīka nefsin kelāmıdır, hurūfa taktīᶜi yaᶜnī harfler kesilmesi ancak delālet içindir, nitekim baᶜzı kerrede harekāt ve işārāt ile ona vākiᶜ olan delāletler gibidir. Ve bu hāl gürūh-ı agbiyādan bir tāifeye nice mültebis oldu o hāl ile ki cehele-i şuᶜarāya mültebis olmamıştır, çünkü onların birisi demiş ki beyt:

"إِنَّ الْكَلَامَ لَفِي الْفُؤَادِ وَإِنَّمَا || جُعِلَ اللِّسَانُ عَلَى الْفُؤَادِ دَلِيلَا"[606]

Ve hulāsa-i müfādı: "Söz ancak gönüldedir, velākin dil gönüle delīl olmuştur." Ve kim ki zātı idrāk etmez ve böyle demekten ᶜaklı dahi onu nehy etmez ve diye ki benim dilim hādistir ve kudret-i hādisem

606 Beyit için bkz. *el-Beyān ve't-Tebyīn*, 1/187; *el-Kulliyyāt*, 757.

ile ondan hādis olan kelām kadīmdir, sen onun ᶜaklından tamaᶜı kes ve hitābından dahi lisānını topla, onunla kaᶜr-ı muhātaba etme. Ve o ki kadīmī o nesnedir ki ondan evvel bir nesne olmadığını bilmez ve besmelede harf-i bā sīn harfine mütekaddimdir ve bu cihetten sīn kadīm olmadığını idrāk etmez, sen o kimseye iltifāt etmekten gönlünü münezzeh ve pāk tut, yaᶜnī kadīm o şeydir ki ondan evvel bir nesne yoktur ve ne ki ondan evvel bir nesne vardır, muhdestir. Ve besmelede harf-i bā harf-i sīn üzerine mütekaddim olduğundan harf-i sīn muhdes olur. İşte bunları idrāk etmeyen şahs ᶜākıl olmaz ki muhātabaya lāyık ve sezā ola.

Artık zāt-ı zü'l-celālin baᶜzı ᶜibādının ibᶜādında onun bir sırrı vardır ve o ki onu dalālette bırakmıştır, onun bir hādīsi olmaz. Ve kim ki Mūsā ᶜaleyhi's-selāmın dünyāda savt ve harf olmayan kelāmın istimāᶜını istibᶜād ettiyse, āhirette dahi cism ve levni olmayan vücūdun rüʾyetini dahi istinkār etsin. Ve eger cism ve levn ve kadr ve kemiyyeti olmayan vücūdun rüʾyetini taᶜakkul etti o hāl ile ki bu āna kadar onun gayrısını görmemiştir, hāsse-i basarla taᶜakkul ettiği şey hāsse-i semᶜe dahi taᶜakkul etsin ki kulak dahi savt ve harf olmayan kelāmı istimāᶜ eder. Ve eger cemīᶜ-i mevcūdāta taᶜalluk eder onun bir ᶜilm-i vāhidi olduğunu ᶜakl ettiyse onun üzerine cemīᶜ-i ᶜibārāt delālet eder bir kelām sıfatı olduğunu dahi o zāta taᶜakkul etsin. Ve eger dīdenin göz bebeğine ve gönlüne ve varakaya hulūl etmeksizin zāt-ı zü'l-celālin yedi kat gökleri ile bir cennet ve nārı olup kücerek[607] bir varakada yazılı ve gönülden zerrenin vezn ve mikdārında olarak bir yerde saklı ve dīdenin göz bebeğinden bir mercimek dānesi mikdārıyla görülür olduğunu taᶜakkul ettiyse, kezālik bir nesnede hulūl etmeksizin elsine ile makruvv ve gönülde mahfūz ve mushafta yazılı olarak zāt-ı müteᶜālin bir kelāmı olduğunu dahi taᶜakkul etsin, çünkü kitābullāhta kelāmın zātı hulūl etmiş olsaydı onun ismi varakaya yazılması ile zāt-ı zü'l-celāli dahi o varakada hulūl ederdi ve āteşin ismi dahi varakaya yazılması ile āteş dahi o varakaya hulūl eder de kāğıdı yakardı.

[الأصل السابع: أن الكلام القائم بنفسه قديم وكذا جميع صفاته إذ يستحيل أن

607 "Küçürek" anlamında ağız kelimesi.

يكون محلا للحوادث داخلا تحت التغيير بل يجب للصفات من نعوت القدم ما يجب للذات فلا تعتريه التغييرات ولا تحله المحدثات بل لم يزل في قدمه موصوفا بمحامد الصفات ولا يزال في أبده كذلك منزها عن تغير الحالات لأن ما كان محل الحوادث لا يخلو عنها وما لا يخلو عن الحوادث فهو حادث وإنما ثبت نعت الحدوث للأجسام من حيث تعرضها للتغير وتقلب الأوصاف فكيف يكون خالقها مشاركها في قبول التغيير وينبني على هذا أن كلامه قديم قائم بذاته وإنما الحادث هي الأصوات وكما عقل قيام طلب التعلم وإرادته بذات الوالد للولد قبل أن يخلق ولده حتى إذا خلق ولده وعقل وخلق الله له علما متعلقا بما في قلب أبيه من الطلب صار مأمورا بذلك الطلب الذي قام بذات أبيه ودام وجوده إلى وقت معرفة ولده له فليعقل قيام الطلب الذي دل عليه قوله عز وجل ﴿فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾ بذات الله ومصير موسى عليه السلام مخاطبا به بعد وجوده إذ خلقت له معرفة بذلك الطلب وسمع لذلك الكلام القديم]

Ve rükn-i mezbūrun yedinci aslı ise o dahi zāt-ı zü’l-celālin nefsi ile kāim olan kelām ile kāffe-i sıfātı kadīm olduğunu bilmektir, çünkü zāt-ı pāki mahall-i havādis olmasını muhāldir ki tagyīr tahtına dāhil olur ve taht-ı tagyīrde dāhil olan şey hādis olup kadīm olmaz, belki zāta vācib olan sıfat kıdem-i sıfāta dahi vācib olduğu bī-iştibāhtır [270] ki zātına tagayyürāt tārī ve ᶜārız olmaz ve havādis dahi zātına hulūl etmez. Kıdeminde ve ebedinde mehāmid-i sıfāt ile mevsūf olmaktan zāil olmamış ve ile’l-ebed zāil olmaz; tagayyür-i hālāttan dāimī ve ebedī zāt-ı pāki münezzeh ve mukaddes olup ebedü’l-ābidīn bu tenezzühten dahi münfekk ve zāil olmaz, çünkü taht-ı tagayyüre dāhil olup mahall-i havādis olan şey havādisten hālī olamaz ve havādisten hālī olamayan şey hādistir. Ecsām için naᶜt-ı hudūs sübūtu ancak tagayyür ü takallüb-i evsāfa müteᶜarrız olduğu haysiyyetledir, onun hālıkı kabūl-i tagayyürde nice müşāriki olur!

Ve bunun üzerine ibtinā olunur ki ᶜale’t-tahkīk onun kelāmı kadīm olup zātıyla kāimdir ve hādis ancak savttır, nitekim vālidin tevellüd edecek veledinin taᶜallüm-i ᶜilm etmesinin isteği eger o veledin tevellüdünden akdem kendi kalbinde hāsıl ve baᶜdehu o dahi dünyāya gelip ve babası kalbinde böyle bir istek olduğunun maᶜrifetini zāt-ı zü’l-celāl

o velede halk etmesiyle o veled velādetinden akdem babasının zātında kıyām ve vücūd ve ona luhūk-ı ᶜilmine kadar dāim olmuş olan taleb-i taᶜallümle taleb-i taᶜallüme meᵓmūr olur. Ve çün bir insān bunu böylece taᶜakkul eder, bunun taᶜakkulu gibi zāt-ı zü'l-celālin ﴿فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ﴾[608] kelāmı dahi kıdemen zāt-ı pāki ile kāim ve Mūsā ᶜaleyhi's-selām vücūda gelip muhātab oluncaya dek dāim ve ᶜinde'l-muhātaba zāt-ı zü'l-celāl o talebin maᶜrifetine Mūsā ᶜaleyhi's-selāmda bir maᶜrifet halkı ile o kelām-ı kadīmi istimāᶜ eylediğini taᶜakkul eder.

[الأصل الثامن: أن علمه قديم فلم يزل عالما بذاته وصفاته وما يحدث من مخلوقاته ومهما حدثت المخلوقات لم يحدث له علم بها بل حصلت مكشوفة له بالعلم الأزلي إذ لو خلق لنا علما بقدوم زيد عند طلوع الشمس ودام ذلك العلم تقديرا حتى طلعت الشمس لكان قدوم زيد عند طلوع الشمس معلوما لنا بذلك العلم من غير تجدد علم آخر فهكذا ينبغي أن يفهم قدم علم الله تعالى]

Ve rükn-i merkūmun sekizinci aslı odur ki zāt-ı zü'l-celālin ᶜilmi kadīm olduğunu bilmektir ki ezel-i āzālden zāt ve sıfātıyla ᶜālim olup hemīşe ᶜilm-i kadīminden zāil ve münfekk olmamıştır. Ve mahlūkātından her ne ki hādis olmuştur, onun ᶜilmi mine'l-ezel ona müteᶜalliktir ve mahlūkāt hādis oldukça ona bir ᶜilm-i cedīd hāsıl olmamıştır, ancak o ᶜilm-i ezelī ile ona mekşūf ve açık hāsıl olmuştur, çünkü ᶜinde tulūᶜı'ş-şems kudūm-i Zeyd'e bir ᶜilm bize halk olunsa ve takdīren tulūᶜı'ş-şemse kadar o ᶜilm bizde dāim olsa ve ᶜinde tulūᶜı'ş-şems Zeyd'in kudūmü vākiᶜ olsa o kudūm o ᶜilmi mütekaddim ile bize maᶜlūm olurdu ki başka bir ᶜilm-i müteceddid ile bize maᶜlūm olmazdı. İşte bunun gibi zāt-ı zü'l-celālin kıdem-i ᶜilmi dahi bu sūretle bilinmek gerektir.

[الأصل التاسع: أن إرادته قديمة وهي في القدم تعلقت بإحداث الحوادث في أوقاتها اللائقة بها على وفق سبق العلم الأزلي إذ لو كانت حادثة لصار محل الحوادث ولو حدثت في غير ذاته لم يكن هو مريدا لها كما لا تكون أنت متحركا بحركة ليست في ذاتك وكيفما قدرت فيفتقر حدوثها إلى إرادة أخرى وكذلك الإرادة الأخرى تفتقر إلى أخرى ويتسلسل الأمر إلى غير نهاية ولو جاز أن يحدث إرادة

608 "Hemen ayakkabılarını çıkar." Tāhā, 20/12.

بغير إرادة لجاز أن يحدث العالم بغير إرادة]

Ve rükn-i mezkūrun dokuzuncu aslı dahi odur ki zāt-ı zü'l-celālin irādeti kadīm olduğunu bilmektir ki o irāde-i kadīme havādise lāyık olan evkātta mesbūk olan ʿilm-i ezelī mūcebince o havādisin ihdāsına mine'l-kadīm müteʿalliktir, çünkü hādise olmuş olsaydı mahall-i havādis olurdu ve zātından gayrı dīger bir şeyde hādis olacak olsa zāt-ı zü'l-celāl ona mürīd olmamış olurdu, nitekim sen kendi zātında olmayan bir hareket ile müteharrik olmazsın. Ve her nice takdīr olunursa onun hudūsü dīger bir irādeye muhtāc ve müftekır olur ve o irāde dahi dīger bir irādeye iftikār eder, tā ki ilā-mā-lā-nihāye o iftikār müteselsil olurdu. Ve bilā-irāde bir irādenin hudūsü cāiz olmuş olsa bilā-irādetin ʿālemin hudūsü dahi cāiz olurdu.

[الأصل العاشر: أن الله تعالى عالم بعلم حي بحياة قادر بقدرة ومريد بإرادة ومتكلم بكلام وسميع بسمع وبصير ببصر وله هذه الأوصاف من هذه الصفات القديمة وقول القائل عالم بلا علم كقوله غني بلا مال وعلم بلا عالم وعالم بلا معلوم فإن العلم والمعلوم والعالم متلازمة كالقتل والمقتول والقاتل وكما لا يتصور قاتل بلا قتل ولا مقتول ولا يتصور قتيل بلا قتل ولا قاتل كذلك لا يتصور عالم بلا علم ولا علم بلا معلوم ولا معلوم بلا عالم بل هذه الثلاثة متلازمة في العقل لا ينفك بعض منها عن البعض فمن جوز انفكاك العالم عن العلم فليجوز انفكاكه عن المعلوم وانفكاك العلم عن العالم إذ لا فرق بين هذه الأوصاف]

Ve rükn-i mezbūrun onuncu aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl ʿilm ile ʿālim ve hayāt ile hayy ve kudret ile kādir ve irādet ile mürīd ve kelām ile mütekellim ve semʿ ile semīʿ ve basar ile basīr olduğunu bilmektir ki bu sıfāt-ı kadīmelerden bu evsāfı vardır. Ve ʿilmsiz ʿālimdir denilecek olsa, mālsız ganī denilecek gibidir ve dahi ʿālimsiz bir ʿilm ve maʿlūmsuz bir ʿālim denildiği gibidir, zīrā ki ʿilm ve maʿlūm ve ʿālim yekdīgerlerine mütelāzımlardır, katl ve maktūl ve kātil gibi, katl ve maktūlsüz bir kātil tasavvur olunmadığı gibi. Ve kezālik katl ve kātilsiz bir maktūl tasavvur olunmadığı misilli ʿilmsiz bir ʿālim ve maʿlūmsuz bir ʿilm ve maʿlūmsuz bir ʿālim tasavvur olunamaz, ancak bunların üçü ʿaklda yekdīgerlerine mütelāzimler olup birbirlerinden infikākı kābil ve mümkin

değildir. Kim ki ʿilmden ʿālimin infikākını tecvīz eder ise maʿlūmdan dahi ʿālimin infikākını tecvīz etsin ve dahi ʿālimden ʿilmin infikākını tecvīz eylesin, çünkü bu evsāf-ı selāsenin beynlerinde bir fark yoktur.

[er-Ruknu's-Sālis fī Efʿālihi]

[الركن الثالث العلم بأفعال الله تعالى ومداره على عشرة أصول] [271]

[الأصل الأول: العلم بأن كل حادث في العالم فهو فعله وخلقه واختراعه لا خالق له سواه ولا محدث له إلا إياه خلق الخلق وصنعهم وأوجد قدرتهم وحركتهم فجميع أفعال عبيده مخلوقة له ومتعلقة بقدرته تصديقا له في قوله تعالى ﴿اَللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ وفي قوله تعالى ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ وفي قوله تعالى ﴿وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ أمر العباد بالتحرز في أقوالهم وأفعالهم وأسرارهم وأضمارهم لعلمه بموارد أفعالهم واستدل على العلم بالخلق وكيف لا يكون خالقا لفعل العبد وقدرته تامة لا قصور فيها وهي متعلقة بحركة أبدان العباد والحركات متماثلة وتعلق القدرة بها لذاتها فما الذي يقصر تعلقها عن بعض الحركات دون البعض مع تماثلها أو كيف يكون الحيوان مستبدا بالاختراع ويصدر من العنكبوت والنحل وسائر الحيوانات من لطائف الصناعات ما يتحير فيه عقول ذوي الألباب فكيف انفردت هي باختراعها دون رب الأرباب وهي غير عالمة بتفصيل ما يصدر منها من الاكتساب هيهات هيهات ذلت المخلوقات وتفرد بالملك والملكوت جبار الأرض والسموات]

Ve kitāb-ı mezkūrun rükn-i sālisi olup ki efʿāl-i Bārī beyānında idi, o dahi budur:

Ve o rüknün birinci aslı yaʿnī usūl-i ʿaşeresinden birinci aslı odur ki ʿālemde her ne ki hādis vardır, kāffesi zāt-ı zü'l-celālin fiʿl ve halk ve ihtirāʿıyla olduğunu bilmektir ki ondan gayrı o fiʿli halk edecek bir şey yoktur ve zāt-ı ʿālīsinden başka onun bir muhdis ve muhteriʿi yoktur. Kendisi halkı yaratmış ve onları sunʿ edip ʿademden vücūda getirmiş ve kudret ve hareketlerini īcād etmiştir. Ve kullarının kāffe-i efʿālleri onun mahlūklarıdır ve kudretine müteʿalliktir, tā ki bu makālāt-ı ʿaliyye-i ātiyenin müfādlarına tasdīk hāsıl ola, zīrā ki buyurmuş ki

﴿اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾[609] Yaᶜnī "Her bir şeyin hālıkı Allāh ᶜazīmü'ş-şāndır." Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾[610] Yaᶜnī "Allāh ᶜazīmü'ş-şān sizi ve işlediğinizi yaratmıştır." Ve dahi ﴿وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾[611] Yaᶜnī "Dilersiniz gizletiniz ve dilersiniz āşikār ediniz, sīnelerde bulunan zamāire ᶜale't-tahkīk bilicidir, ondan bir şey saklı kalmaz, latīf ve habīr olduğu hālde." Sizi halk eden Ḫallāk-ı ᶜazīmü'ş-şān bilmez mi ki bu sūretle mevārid-i efᶜāllerine ᶜilmi müteᶜallik idüğinden akvāl ve efᶜāllerinde ve esrār ve izmārlarında ᶜibādı taharrüz ve sakınmaklıkla emr etti ve ᶜilmi üzerine halkı ile istidlāl eyledi.

Ve onun kudreti bī-kusūr tām ve kāmil iken kulunun fiᶜline nice hālık olmaya o hāl ile ki efᶜāl-i ᶜabd ebdānlarının hareketine müteᶜalliktir ve harekeleri dahi mütemāsildir. Ve zātına kudret müteᶜallik iken onun temāsiline maᶜan baᶜzından taᶜalluk-ı kudreti kasr ve menᶜ eden nedir veyāhūd sanᶜatlarıyla ᶜukūl-ı zevi'l-ᶜukūl mütehayyir olan sınāᶜāt-ı latīfe sāniᶜleri bulunan hayvānāt nice müstebid olur da o nesneyi ibdāᶜ ve ihtirā ederler! Meselā örümcek böceği ve bal arısı ve sāir hayvānātın bu gibi sunᶜ-ı ᶜacīb ü latīflerinde zaᶜīf ve bī-tāb ve bī-fehm ve idrāk oldukları hālde nice münferid ve müstakil olabildiler tā ki ᶜakllıların ᶜakllarına hayret verir. Bu gibi bir sunᶜ-ı latīfi hod-be-hod münferiden ihtirāᶜ ettiler, yaᶜnī bī-rabbi'l-erbāb o hayvancıklar o sunᶜları yalnız nice ihtirāᶜ edebilirler! Ve örümcek böceğinden ve bal arısından o dokumağı nice sādır olabilir o hāl ile ki peydā-yı iktisābından bī-haber ve ondan sādır olan fiᶜlin tafsīline gayr-i ᶜālimdirler, nice rabbü'l-erbābın halkı olmaksızın o efᶜālin ihtirāᶜına münferid olabilirler! Uzaktır uzak! Kāffe-i mahlūkāt zelīl ve hakīrlerdir; mülk ve melekūta müteferrid ancak cebbār-ı arāzī vü semāvāt olan Hazret-i Hallāk-ı ᶜālemīndir.

---

609 "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır." er-Raᶜd, 13/16; ez-Zümer, 39/62.

610 "Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır." es-Sāffāt, 37/96.

611 "Sözünüzü gizleyin, yahut onu açığa vurun; (fark etmez). Şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir. Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır." el-Mülk, 67/13-14.

[الأصل الثاني: أن انفراد الله سبحانه باختراع حركات العباد لا يخرجها عن كونها مقدورة للعباد على سبيل الاكتساب بل الله تعالى خلق القدرة والمقدور جميعا وخلق الاختيار والمختار جميعا فأما القدرة فوصف للعبد وخلق للرب سبحانه وليس بكسب له وأما الحركة فخلق للرب ووصف للعبد وكسب له فإنها خلقت مقدورة بقدرة هي وصفه وكانت للحركة نسبة إلى صفة أخرى تسمى قدرة فتسمى باعتبار تلك النسبة كسبا وكيف تكون جبرا محضا وهو بالضرورة يدرك التفرقة بين الحركة المقدورة والرعدة الضرورية أو كيف يكون خلقا للعبد وهو لا يحيط علما بتفاصيل أجزاء الحركات المكتسبة وأعدادها وإذا بطل الطرفان لم يبق إلا الاقتصاد في الاعتقاد وهو أنها مقدورة بقدرة الله تعالى اختراعا وبقدرة العبد على وجه آخر من التعلق يعبر عنه بالاكتساب وليس من ضرورة تعلق القدرة بالمقدور أن يكون بالاختراع فقط إذ قدرة الله تعالى في الأزل قد كانت متعلقة بالعالم ولم يكن الاختراع حاصلا بها وهي عند الاختراع متعلقة به نوعا آخر من التعلق فيه يظهر أن تعلق القدرة ليس مخصوصا بحصول المقدور بها]

Ve rükn-i sālis-i mezbūrun ikinci aslı ise o dahi odur ki harekāt-ı ᶜibādın ihtirāᶜında infirād-ı Hazret-i Bārī o efᶜāli ᶜibādın ᶜalā-sebīli'l-iktisāb makdūrları olmaktan çıkarmayıp belki ᶜalā-sebīli'l-iktisāb ᶜibādın makdūru ve hallāk-ı ᶜālemin halkı olduğunu bilmektir ki zāt-ı zü'l-celāl kudret ve makdūru birlikte cemīᶜan ve ihtiyār ve muhtārı dahi birlikte cemīᶜan halk etmiştir. Ve kudret ise ᶜabdin vasfı ve Hallāk-ı müteᶜālin halkı olup ki ᶜabdin kesbi değildir ve hareket ise Allāh ᶜazīmü'ş-şānın halkı olup ammā ᶜabdin dahi vasfı ve kesbidir, zīrā ki onun vasfı olan kudretin makdūresi olarak halk olundu. Ve hareket dahi kudret tesmiye kılınıp ki efᶜāl-i ᶜabīd bu kudret tesmiye olunan harekete müntesib olup ve o nisbet iᶜtibārıyla onlara kesb dahi tesmiye olundu. Ve nice cebr-i mahz olur o hāl ile ki zāten ᶜabd dahi onun hareket-i makdūre-i ihtiyāriyyesiyle hareket-i gayr-i makdūriyye-i raᶜşiyyesinin beynlerinde olan tefrikayı bi'z-zarūret bilir! Ve harekāt-ı müktesebesinin tefāsīl-i icrā vü iᶜdādına ᶜilmi muhīt değil iken o efᶜāl ᶜibādın mahlūkaları nice olabilirler! Ve tarafeyn bātıl olunca iᶜtikādda iktisāddan gayrı bir nesne kalmaz ki o dahi onu öyle biline ki o efᶜāl-i ᶜibād kudret-i ilāhiyyenin makdūru olup Allāh ᶜazīmü'ş-şānın halk ve ihtirāᶜıdır. Ammā abdin kudret

tesmiye kılınan hareketlerine cihet-i intisābı olmakla o cihetten dolayı ᶜabdin dahi müktesebidirler. Ve makdūre kudretin taᶜalluku zarūretiyle bilā-kesb yaratılmış olacaklar değillerdir, çünkü [272] ezelde kudret-i ilāhiyye bu ᶜāleme müteᶜallik idi ve onunla ihtirāᶜı hāsıl olmuştu. Kudret-i ilāhiyye ᶜinde’l-ihtirāᶜ ona taᶜalluku nevᶜ-i āher iledir. İşte bununla zāhir oldu ki taᶜalluk-ı kudret ile husūl-i makdūr mahsūs değildir.

[الأصل الثالث: أن فعل العبد وإن كان كسبا للعبد فلا يخرج عن كونه مرادا لله سبحانه فلا يجري في الملك والملكوت طرفة عين ولا لفتة خاطر ولا فلتة ناظر إلا بقضاء الله وقدرته وبإرادته ومشيئته ومنه الشر والخير والنفع والضر والإسلام والكفر والعرفان والنكر والفوز والخسران والغواية والرشد والطاعة والعصيان والشرك والإيمان لا راد لقضائه و﴿لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ﴾[612] ﴿يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾[613] ﴿لاَ يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ﴾[614]]

Ve rükn-i mezkūrun üçüncü aslı odur ki ᶜale’t-tahkīk efᶜāl-i ᶜabīd velev ki ᶜabīdin kesbidirler, yine murādullāhtan hāric olmadıklarını bilmektir ki murādullāh vücūdlarına müteᶜallik olmasaydı vücūda gelmezlerdi, zīrā ki bu mülk ve melekūtta her ne ki cārīdir, kāffesi kazā vü kudret ü irādet ü meşīᵓet-i Bārī iledir. Kazā vü kudret-i rabbānī ve irādet ü meşīᵓet-i samīdāniyyesi olmaksızın bu mülk ve melekūtta bir tarfe-i ᶜayn ve lefte-i hātır ve felte-i nazar bile cārī olmaz, şerr ve hayr, nefᶜ ve zarr, islām ve küfr, ᶜirfān ve nekr, fevz ve hüsrān, gavāye ve rüşd, tāᶜat ve ᶜisyān, şirk ve īmān cümlesi ondandır; kazāsını redd ve hükmünü taᶜkīb eder bir nesne yoktur, dilediğini dalālde bırakır ve dilediğini hidāyet eder. İşlediği şeyden dolayı mesᵓūl olmaz, ammā ᶜibādın işledikleri şeylerden dolayı kendisi ᶜibādını mesᵓūl eder. Mālikü’l-mülk odur, tasarrufundan dolayı mesᵓūl tutmağa kimsenin salāhiyyeti yoktur, suᵓāl ancak onun hakkıdır ki kāffe-i mevcūdāt onun mahlūk ve memlūklarıdır ve mālik ise mülkünden suᵓāl eder.

---

612 “Onun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur.” er-Raᶜd, 13/41.

613 “O dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir.” en-Nahl, 16/93; Fātır, 35/8.

614 “O yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar.” el-Enbiyā, 21/23.

[ويدل عليه من النقل قول الأمة قاطبة ما شاء كان وما لم يشأ لم يكن وقول الله عز وجل ﴿أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا﴾ وقوله تعالى ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا﴾ ويدل عليه من جهة العقل أن المعاصي والجرائم إن كان الله يكرهها ولا يريدها وإنما هي جارية على وفق إرادة العدو إبليس لعنه الله مع أنه عدو لله سبحانه والجاري على وفق إرادة العدو أكثر من الجاري على وفق إرادته تعالى فليت شعري كيف يستجيز المسلم أن يرد الملك الجبار إلى رتبة لو ردت إليها رياسة زعيم ضيعة لاستنكف منها إذ لو كان ما يستمر لعدو الزعيم في القرية أكثر مما يستقيم له لاستنكف من زعامته وتبرأ من ولايته والمعصية هي الغالبة على الخلق وكل ذلك جار عند المبتدعة على خلاف إرادة الحق تعالى وهذا غاية الضعف والعجز تعالى رب الأرباب عن قول الظالمين علوا كبيرا ثم مهما ظهر أن أفعال العباد مخلوقة لله صح أنها مرادة له]

Ve efᶜāl-i ᶜabīd hayr ve şerr her ne ki olur ise olsun kāffesi murād-ı ilāhī olduğunun delīli nakldan kāffe-i eimmenin kavlidir ki zāt-ı zü'l-celālin dilediği olur ve dilemediği olmaz ki istediği şey vücūda gelir ve istemediği şey vücūda gelmez. Ve dahi zāt-ı zü'l-celālin ﴿أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا﴾[615] ve dahi ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا﴾[616] buyurduğu kelām-ı ᶜālīdir ki hulāsa-i mezāmīn-i celīleleri: "Allāh ᶜazīmü'ş-şān dilemiş olsaydı kāffe-i nāsı hidāyet ederdi." Ve öbür āyette: "İstemiş olsaydık her bir nefsin hidāyetini verirdik." Yaᶜnī kāffe-i nāsın hidāyetine bizim meşīᵓet ve irādetimiz taᶜalluk etmiş olsaydı elbette kāffesi mühtedī olurdu ve her bir nefsin hidāyetini dahi verirdik.

Ve cihet-i ᶜakldan eger meᶜāsī ve cerāim ve cināyātı zāt-ı zü'l-celāl kerh edip onları murād etmemiş olsaydı ve cümlesi ancak ᶜadüvvümüz İblīs ᶜaleyhi'l-laᶜnenin vefk-ı irādeti üzere cārī olmuş olsaydı, maᶜahāzā İblīs-i laᶜīn Allāh'ın ᶜadüvvü olup ve ᶜadüvvullāhın vefk-ı irādeti üzere cārī olan şey vefk-ı irādet-i Bārī üzere cārī olan şeyden ekserdir, kāşki bileydim ki merd-i müslümān nice cāiz görür ki Melik-i Cebbār'ın rütbesi öyle bir mertebeye redd ola ki o mertebeye köy kahya-

615 "Allah dileseydi bütün insanları doğru yola eriştirirdi." er-Raᶜd, 13/31.

616 "Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik." es-Secde, 32/13.

sının[617] rütbesi redd olunur ise onun kabūlünden istinkāf ederdi, çünkü o köy kahyası köyde bir düşmanı olsa ve düşmanına müstemirr olan nesne ona istikāmet eden nesneden ziyāde ve ekser olursa elbette kahyalıktan vazgeçip o vālīliğinden teberrī ederdi. Ve maᶜsiyet ise halk üzerine tāᶜatten daha ziyāde gālibdir ve bunun topu mübtediᶜanın ᶜindinde hilāf-ı irādet-i Hak üzere cārīdir. Bu ise gāye-i zaᶜf u ᶜaczdir. Hazret-i Rabbü'l-erbāb makāl-i zālimīnden ᶜulüvv ve kebīr ile müteᶜālī ve mütekaddestir. Hem böyle bir şeyi zāt-ı zü'l-celāle isnādı ᶜaklen cāiz olmaz, çünkü efᶜāl-i ᶜabīd zāt-ı zü'l-celālin mahlūkası olduğu zāhir olunca zāt-ı zü'l-celāl hazretlerine murāde olduğu dahi sahīh ve zāhir olur ki ona irādesi müteᶜallik olmasaydı halk olunmazdı.

[فإن قيل فكيف ينهى عما يريد ويأمر بما لا يريد قلنا الأمر غير الإرادة ولذلك إذا ضرب السيد عبده فعاتبه السلطان عليه فاعتذر بتمرد عبده عليه فكذبه السلطان فأراد إظهار حجته بأن يأمر العبد بفعل ويخالفه بين يديه فقال له أسرج هذه الدابة بمشهد من السلطان فهو يأمره بما لايريد امتثاله ولو لم يكن آمرا لما كان عذره عند السلطان ممهدا ولو كان مريدا لامتثاله لكان مريدا لهلاك نفسه وهو محال]

Ve dilediği şeyden nice nehy eder ve istemediği nesne ile nice emr eder denilirse deriz ki emr irādenin gayrısıdır, dilemediği nesne ile emr etmek ᶜaklen muhāl değildir, nitekim efendinin birisi kendi kölesini dövüp sultān-ı zamān dahi darbı üzerine onu muᶜātebe edince muhālefet-i emri üzerine darb ettiğini beyān ve iᶜtizār edip ve sultān onu tekzīb etse o efendi izhār-ı hucceti için ister ki kölesine bir emr vere ki ona muhālefet eyleye ve sözü doğru çıka. Bināen ᶜaleyh sultān huzūrunda kölesine şu dābbenin eyerini koy diye murād edince, işte imtisālini istemediği hālde ona emr etmiş olur, çünkü emr etmemiş olsaydı sultān ᶜindinde kelāmı sıdk ve ᶜözrü makbūl olmazdı. Ve o emr ile onun imtisālini murād etmiş olsaydı kendi nefsinin helākini murād etmiş olurdu. Ve bu dahi muhāldir ki bir kimse kendi nefsinin helākini istemez. İşte bu misāl ile maᶜlūm oldu ki emr irādenin gayrısıdır ve izhār-ı huccet için murād olmayan nesne ile emr veyā nehyi etmek gayr-i mümkin değildir.

617 "Kahya" metinde bazı ağızlardaki gibi "kehye" yazılmıştır.

[الأصل الرابع: أن الله تعالى متفضل بالخلق والاختراع [273]ومتطول بتكليف العباد ولم يكن الخلق والتكليف واجبا عليه وقالت المعتزلة وجب عليه ذلك لما فيه من مصلحة العباد وهو محال إذ هو الموجب والآمر والناهي وكيف يتهدف لإيجاب أو يتعرض للزوم وخطاب والمراد بالواجب أحد الأمرين إما الفعل الذي في تركه ضرر إما آجل كما يقال يجب على العبد أن يطيع الله حتى لا يعذبه في الآخرة بالنار أو ضرر عاجل كما يقال يجب على العطشان أن يشرب الماء حتى لا يموت وإما أن يراد به الذي يؤدي عدمه إلى محال كما يقال وجود المعلوم واجب إذ عدمه يؤدي إلى محال وهو أن يصير العلم جهلا فإن أراد الخصم بأن الخلق واجب على الله بالمعنى الأول فقد عرضه للضرر وإن أراد به المعنى الثاني فهو مسلم إذ بعد سبق العلم لا بد من وجود المعلوم وإن أراد به معنى ثالثا فهو غير مفهوم وقوله يجب لمصلحة لعباده كلام فاسد فإنه إذا لم يتضرر بترك مصلحة العباد لم يكن للوجوب في حقه معنى ثم إن مصلحة العباد في أن يخلقهم في الجنة فأما أن يخلقهم في دار البلايا ويعرضهم للخطايا ثم يهدفهم لخطر العقاب وهول العرض والحساب فما في ذلك غبطة عند ذوي الألباب]

Ve rükn-i mezbūrun dördüncü aslı dahi odur ki zāt-ı zü'l-celāl halk ve ihtirāᶜda mütefaddil ve teklīf-i ᶜibādda mütetavvil ve mütekebbir olduğunu bilmektir ki halk ve teklīf onun üzerine vācib değildir. Muᶜtezile dedi ki içinde maslahat-ı ᶜibād için halk ve ihtirāᶜ vācib olup hālbuki muhāldir, çünkü mūcib ve āmir ve nāhī ve fermān-fermā kendisidir ve öyle olunca nice īcāba müteheddif ve lüzūm ve hitāba müteᶜarrız olur! Lā-siyyemā vācibden murād iki emrin birisidir ki yā o fiᶜlin terki ona ācilen bir zarara dāᶜī olur, ᶜabde denildiği gibi ki itāᶜat-i mevlā ᶜabd üzerine vācibdir, tā ki āhirette āteşte terki için onu taᶜzīb eylemeye veyāhūd ᶜācilen bir zarara müᵓeddīdir, nitekim denilir ki susamış ādemin üzerine su içmek vācibdir, tā kim susuzluktan helāk olmaya veyā o fiᶜlin terki muhāle müᵓeddī olur, nitekim denilir ki maᶜlūmun vücūdu vācibdir, çünkü onun ᶜademi muhāle müᵓeddīdir ki o vaktte ᶜilm cehl olur ve ᶜilm cehl olması muhāldir.

İşte hasm eger vācibden maᶜnā-yı evveli murād etmiştir ki terki zarar-ı ᶜācil ü ācile müᵓeddīdir ki bu maᶜnā-yı mefhūm ile halk halk-ı zāt-ı zü'l-celāl üzerine vācibdir demiş ise zāt-ı zü'l-celāli zarara taᶜrīz et-

miş olur. Ve eger maᶜnā-yı sānī vācibden murād etmiş ki terki muhāle müᵓeddī olur, o dahi müsellemdir, çünkü sebk-ı ᶜilmden vücūd-ı maᶜlūm lābüd olur. Ve eger bu iki emrin mā-ᶜadāsı olarak vācibden bir maᶜnā-yı sālis murād etmiştir, o dahi gayr-i mefhūm olup Muᶜtezilī'nin maslahat-ı ᶜibād için vācib olur dediği kelām fāsiddir, zīrā ki maslahat-ı ᶜibādın terki ile mütezarrir olmayıcak onun hakkında vücūb için bir maᶜnā kalmaz ve maslahat-ı ᶜibād ise onları cennette halk olmalarıydı, yoksa onları bu dār-ı belāda halk ve cürm ve ü hatāyāya maᶜriz ve hatar-ı ᶜukbāya hedef ve hevl-i ᶜarz u hisāba nişāngāh etmelerinde fi'z-zāhir ehl-i ᶜukūl ᶜindinde gıbta olunur bir şey değildir.

[الأصل الخامس: أنه يجوز على الله أن يكلف الخلق ما لا يطيقونه خلافا للمعتزلة ولو لم يجز ذلك لاستحال سؤال دفعه وقد سألوا ذلك فقالوا ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ ولأنّ الله تعالى أخبر نبيّه صلّى الله عليه وسلّم بأنّ أبا جهل لا يصدّقه ثمّ أمره بأن يأمره بأن يصدّقه[618] في جميع أقواله وكان من جملة أقواله أنه لا يصدقه فكيف يصدقه في أنه لا يصدقه وهل هذا إلا محال وجوده]

Ve rükn-i merkūmun beşinci aslı ise o dahi kullarına tākat getiremedikleri nesne ile tekellüf etmek zāt-ı zü'l-celāle cevāzı olduğunu bilmektir ki bunda Muᶜtezile'nin hilāfı vardır. Onlar derler ki teklīf-i mālā-yutākın cevāzı yoktur. Ve cevāzının delīli budur ki cāiz olmamış olsaydı suᵓāl-i defᶜi muhāl olurdu, hālbuki defᶜi suᵓāl olunmuş ki denilmiş ki ﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾[619] Yaᶜnī "Yā Rabb, tākat getiremediğimiz nesneyi bize yükletme." Ve dahi zāt-ı zü'l-celāl peygamber-i zī-şānına haber vermişti ki Ebū Cehl onu tasdīk etmeyecektir ve ondan sonra cemīᶜ-i akvālinde ona tasdīk etmek için Ebū Cehl'e emr etmesi husūsunu emr etti. Maᶜa-hāzā ki onu tasdīk etmeyeceği kelāmı dahi o akvālin cümlesindendir ve böyle olunca onu tasdīk etmeyeceğini nice tasdīk eder! Bunun vücūdu muhāl değil midir? İşte bununla maᶜlūm oldu ki ona halkı mālā-yutāk ile teklīf etmek cevāzı vardır.

---

618 *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/291.

619 "Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!" el-Bakara, 2/286.

[الأصل السادس: أن الله عز وجل إيلام الخلق وتعذيبهم من غير جرم سابق ومن غير ثواب لاحق خلافا للمعتزلة لأنه متصرف في ملكه ولا يتصور أن يعدو تصرفه ملكه والظلم هو عبارة عن التصرف في ملك الغير بغير إذنه وهو محال على الله تعالى فإنه لا يصادف لغيره ملكا حتى يكون تصرفه فيه ظلما ويدل على جواز ذلك وجوده فإن ذبح البهائم إيلام لها وما صب عليها من أنواع العذاب من جهة الآدميين لم يتقدمها جريمة فإن قيل إن الله تعالى يحشرها ويجازيها على قدر ما قاسته من الآلام ويجب ذلك على الله سبحانه فقول من زعم أنه يجب على الله إحياء كل نملة وطئت وكل بقة عركت حتى يثيبها على آلامها فقد خرج عن الشرع والعقل إذ يقال وصف الثواب والحشر بكونه واجبا عليه إن كان المراد به أنه يتضرر بتركه فهو محال وإن أريد به غيره فقد سبق أنه غير مفهوم إذ خرج عن المعاني المذكورة للواجب]

Ve rükn-i merkūmun altıncı aslı ise o dahi bir cürmü olmaksızın ve ecr ve sevābı verilmeksizin īlām-ı halk ve taᶜzībleri zāt-ı zü'l-celāle cāiz olduğunu bilmektir. Bunda dahi gürūh-ı Muᶜtezile'nin hilāfları vardır. Ve delīl-i cevāzı odur ki zāt-ı zü'l-celāl mālikü'l-mülktür ve tasarrufu dahi mülkünde vākiᶜdir, ne ki dilerse tasarruf etmeğe hak ve salāhiyyeti vardır ki onun tasarrufu mülkünden āherin mülküne taᶜaddī ve tecāvüzü değildir, kendi mülkünden başka āher bir mülk yoktur. Ve zulm odur ki āherin mülkünde bilā-izn vākiᶜ olan tasarruftur ve bu ise zāt-ı zü'l-celāl hakkında muhāldir ki gayrisine bir mülk tesādüf etmez, tā ki onda tasarrufu zulm ola. Ve bu īlām ve bu taᶜzībin vücūdu cevāzına delīl-i kāfīdir, zīrā ki behīmelerin zebhi behāime īlāmdır ve cihet-i ādemīnden behāimin üzerine sabb olunan envāᶜ-ı ᶜazāba mūcib onların bir cürm ü kusūr-ı mütekaddimleri yoktur, dest-i beşerde günāgün ᶜazāb ve boğazlamak ve sāir gūnā ālām ile rencīde ve muᶜazzeb olmaktadırlar.

Ve bunlar haşr olunup gördükleri ezā ve cefā ve ālāma göre elbette mücāzāt olacaklardır ve öylece haşr ve mücāzāt olmaları zāt-ı zü'l-celāl üzerine vācib olur denilirse, deriz ki kim ki dünyāda ayak altında basılmış olan her bir karıncanın ve çamur içinde yoğurup helāk olmuş her bir sivrisineğin dünyāda gördükleri rencīdelik ve ālāmın sevāblarına nāil olmak için ihyāları zāt-ı zü'l-celāl üzerine vācib olduğunu zuᶜm ederse

o kimse şerᶜ ve ᶜakldan çıkıp hāric olmuştur, çünkü sevāb ve haşrı Bārī-i müteᶜāl üzerine vücūbiyyetle vasf etmiştir.[274] Ve bu vücūbdan murād onun terkiyle mütezarrır olmak keyfiyyetidir ve bu muhāldir ki hīç bir şeyden dolayı Hallāk-ı müteᶜāl için zarar vukūᶜu kābil ve mümkin olmaz. Ve eger o vücūbdan āher bir maᶜnā murād ederse o dahi taᶜrīf-i mesbūk üzere mefhūm değildir, zīrā ki vācib için zikr olunan maᶜānīden çıkar da mefhūm kalmaz.

[الأصل السابع: أنه تعالى يفعل بعباده ما يشاء فلا يجب عليه رعاية الأصلح لعباده لما ذكرناه من أنه لا يجب عليه سبحانه شيء بل لا يعقل في حقه الوجوب فإنه لا يسئل عما يفعل وهم يسئلون وليت شعري بما يجيب المعتزلي في قوله إن الأصلح واجب عليه في مسألة نعرضها عليه وهو أن يفرض مناظرة في الآخرة بين صبي وبين بالغ ماتا مسلمين فإن الله سبحانه وتعالى يزيد في درجات البالغ ويفضله على الصبي لأنه تعب بالإيمان والطاعات بعد البلوغ ويجب عليه ذلك عند المعتزلي فلو قال الصبي يا رب لم رفعت منزلته علي فيقول لأنه بلغ فاجتهد في الطاعات ويقول الصبي أنت أمتني في الصبا فكان يجب عليك أن تديم حياتي حتى أبلغ فأجتهد فقد عدلت عن العدل في التفضل عليه بطول العمر له دوني فلِمَ فضلته فيقول الله تعالى لأني علمت أنك لو بلغت لأشركت أو عصيت فكان الأصلح لك الموت في الصبا هذا عذر المعتزلي عن الله عز وجل وعند هذا ينادى الكفار من دركات لظى ويقولون يا رب أما علمت أننا إذا بلغنا أشركنا فهلا أمتنا في الصبا فإنا رضينا بما دون منزلة الصبي المسلم فبماذا يجاب عن ذلك وهل يجب عند هذا إلا القطع بأن الأمور الإلهية تتعالى بحكم الجلال عن أن توزن بميزان أهل الاعتزال]

Ve rükn-i mezbūrun yedinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl üzerine riᶜāyet-i aslah vācib olmadığını bilmektir ki ᶜibādı ile dilediğini işler ve onlara aslah olan şeyin işlemesi onun üzerine vācib olmaz, çünkü zikr-i mesbūktan müstefād olduğu vech üzere zāt-ı zü'l-celāl üzerine bir nesnenin vücūbu emr-i muhāldir, belki hakkında vücūbun taᶜakkulü mümkin ve mutasavver olmaz, zīrā ki işlediği şey üzerine suᵓāl olunmaz da ᶜibād mesᵓūllerdir.

Kāşki ben bileydim ki o merd-i Muᶜtezilī ki riᶜāyet-i aslah zāt-ı zü'l-celāl üzerine vācib olur diyor, bu bizim ᶜarz edeceğimiz mesᵓeleye ne cevāb verir? Şöyle ki āhirette dīn-i İslām üzerine vefāt eden bir ne-

fer sabī ile bir nefer bālig beynlerinde bir münāzara farz ve takdīriyle sabī, bir bāligin irtifāᶜ-ı menzilesini göricek "Yā Rabb, bunun menzilesi benim menzilem üzerine niçin yüce edip yüksek ettin?" dedikte, Hak subhānehu ve taᶜālā: "Bu ādem baᶜde'l-bülūg īmān ve tāᶜāt ile yürüyüp ᶜibādāt ve tāᶜāta çok cidd ve cehd etmiştir ve mezheb-i ehl-i iᶜtizāl mūcebince refᶜ-i derecātı vācibdir, onun için menzilesi senin menzilenden yüksek ve üzerine mufaddal oldu" diye. Ve sabī dahi o vaktte: "Yā Rabb, sen beni sabī olarak vefāt ettirdin, yā niçin benim hayātımı bülūguma kadar uzatıp idāme etmedin ki ben dahi baᶜde'l-bülūg tāᶜāt ve ᶜibādāta ictihād edeyim ki benim menzilem dahi mürtefiᶜ ve ᶜālī ola?" dese ve Bārī-i Müteᶜāl: "Ben bildim ki sen bülūga varmış olsaydı[n] yā müşrik veyāhūd ᶜāsī ve günehkār olurdun ve o cihetle kable'l-bülūg senin vefātın senin hakkında aslah idi" diye merd-i Muᶜtezilī kıbel-i Rahmān tarafından bu ᶜözrü beyān edicek o vaktte nār-ı leẓāda bulunan küffār dahi nidā edip deseler ki "Yā Rabb, yā bizden bilmedin ki bülūgumuzda böyle olacağız, niçin bizi dahi kable'l-bülūg imāte etmedin ki bu ᶜazābı görmeyelim? Biz bu müslim sabīnin menzilesi mā-dūnunda bulunan menzileye de rāzıyız!" Buna ne cevāb verilecektir ki hāl bu minvāl üzere olunca umūr-ı ilāhiyye mīzān-ı ehl-i iᶜtizāl ile vezn olmaktan bi-hükmi'l-celāl müteᶜālī olduğuna katᶜ etmekten gayrı dīger bir şey vācib olur mu?

[فإن قيل مهما قدر على رعاية الأصلح للعباد ثم سلط عليهم أسباب العذاب كان ذلك قبحا لا يليق بالحكمة قلنا القبيح ما لا يوافق الغرض حتى إنه قد يكون الشيء قبيحا عند شخص حسنا عند غيره إذا وافق غرض أحدهما دون الآخر حتى يستقبح قتل الشخص أولياؤه ويستحسنه أعداؤه فإن أريد بالقبيح ما لا يوافق غرض الباري سبحانه فهو محال إذ لا غرض له فلا يتصور منه قبيح كما لا يتصور منه ظلم إذ لا يتصور منه التصرف في ملك الغير وإن أريد بالقبيح ما لا يوافق غرض الغير فلم قلتم إن ذلك عليه محال وهل هذا إلا مجرد تشهٍ يشهد بخلافه ما قد فرضناه من مخاصمة أهل النار ثم الحكيم معناه العالم بحقائق الأشياء القادر على إحكام فعلها على وفق إرادته وهذا من أين يوجب رعاية الأصلح وإنما الحكيم منا يراعي الأصلح نظرا لنفسه ليستفيد به في الدنيا ثناء وفي الآخرة ثوابا أو يدفع به عن نفسه آفة وكل ذلك على الله سبحانه وتعالى محال]

Ve ᶜibād için riᶜāyet-i aslah makdūr oldukça onu etmeyip onların üzerlerine esbāb-ı ᶜazābın taslīti kabīh olur da hikmeye yakışmaz denilirse deriz ki kabīh odur ki garaza muvāfık gelmez, hattā olur ki bir şey bir şahsa göre kabīh olur da āher bir şahsa göre hüsn olur. Çün birisinin garazına muvāfakat edip āherin garazına muvāfakat etmez, hattā bir şahsın evliyāsı onun katlini istikbāh eder ve düşmanları onu istihsān ederler. Eger kabīhten murād ᶜadem-i muvāfakat vukūᶜu ise bu şey muhāldir, zīrā ki Bārī'nin garazı yoktur ve garazdan münezzeh ve mukaddestir, hakkında zulmün tasavvuru muhāl olduğu gibi kabīhin tasavvuru dahi muhāldir. Ve eger kabīhten murād āherin garazına ᶜadem-i muvāfakat vukūᶜu ise siz o şey onun hakkında muhāldir, niçin dediniz? Bu teşehhī mücerredden gayrı bir şey midir ki onun hilāfına farz ettiğimiz muhāsama-i ehlü'n-nār şehādet eder.

Ve hakīm maᶜnāsı odur ki hakāyık-ı eşyāya ᶜālim olup fiᶜlinin ahkāmına muktedir olur ki onları irādeti vefkınca müstahkem eder ve bu maᶜnā ise riᶜāyet-i aslahı nerede īcāb eder? Bizden olan hakīm mürāᶜāt-ı aslaha dikkat ve ihtimāmı ancak nefsine olan nazarladır, tā kim onunla dünyāda nām ve senā kazanıp ve āhirette dahi sevāb hāsıl ede veyāhūd mürāᶜāt-ı aslah ile onun nefsi üzerinden bir āfeti defᶜ ede. Ve bunların kāffesi Bārī-i müteᶜāl hakkında muhāldirler.

[الأصل الثامن: أن معرفة الله سبحانه وتعالى وطاعته واجبة بإيجاب الله تعالى وشرعه لا بالعقل خلافا للمعتزلة لأن العقل وإن أوجب الطاعة فلا يخلو إما أن يوجبها لغير فائدة وهو محال لأن العقل لا يوجب العبث وإما أن يوجبها لفائدة وغرض وذلك لا يخلو إما أن يرجع إلى المعبود [275] وذلك محال في حقه تعالى فإنه يتقدس عن الأغراض والفوائد بل الكفر والإيمان والطاعة والعصيان في حقه تعالى سيان وإما أن يرجع ذلك إلى غرض العبد وهو أيضا محال لأنه لا غرض له في الحال بل يتعب به وينصرف عن الشهوات بسببه وليس في المآل إلا الثواب والعقاب ومن أين يعلم أن الله تعالى يثيب على الطاعة ويعاقب على المعصية ولا يعاقب عليهما مع أن الطاعة والمعصية في حقه يتساويان إذ ليس له إلى أحدهما ميل ولا به لأحدهما اختصاص وإنما عرف تمييز ذلك بالشرع ولقد زل من أخذ هذا من

المقايسة بين الخالق والمخلوق حيث يفرق بين الشكر والكفران لما له من الارتياح والاهتزاز والتلذذ بأحدهما دون الآخر]

Ve rükn-i merkūmun sekizinci aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celālin maᶜrifet ve tāᶜati şerᶜ ile vācib olduğunu bilmektir ki maᶜrifet ve tāᶜati ᶜakl ile olmamıştır. Bunda dahi Muᶜtezile'nin hilāfları vardır, zīrā ki tāᶜati ᶜakl īcāb ederse de onun īcābı iki hālden hālī olmayacaktır yā fāidesiz olarak īcāb edecek veyāhūd fāideli īcāb edecektir. Ve fāidesiz īcābı ᶜabes olup ve ᶜakl ᶜabesi īcāb etmez ki bu sūrette fāidesiz īcābı muhāl oldu. Ve fāideli īcāb ederse o dahi iki hālden hālī olmaz ki o garaz ve fāide yā maᶜbūda ᶜāid olacaktır ve ᶜabīde ᶜāid olacaktır.

Ve maᶜbūda ᶜavdet-i fāide ve tasavvur-ı garaz muhāl olup ki zāt-ı pāki agrāzdan münezzeh ve mukaddestir ve fevāidden dahi müstagnī ve mukaddestir ki küfr ve īmān ve tāᶜat ve ᶜisyān onun ᶜindinde seyyāndır ne küfr-i küffārdan ona bir zarar ve ziyān olur ve ne de īmān-ı ehl-i īmāndan bir fāide ona hāsıl olur ve kezālik ne ᶜisyān-ı feseka vü füccārdan zarar-dīde olur ve ne de tāᶜat-ı sulehā ve ebrārdan ona bir nefᶜ ᶜāid olur.

Ve ᶜabīde rāciᶜ ise o dahi muhāldir, çünkü o hālde onun garazı yoktur ve hāzırda dahi bir fāidesi olmaz, çünkü maᶜrifet-i Bārī ve tāᶜati sevābları ancak āhirettedirler, dünyāda tāᶜāt ile metāᶜibi olur ve tāᶜat ve maᶜrifeti sebebiyle şehevāt-ı nefsāniyyeden munsarif ve mahrūm kalır ve āhirette sevāb ve ᶜikābdan gayrı dīger bir şey yoktur. Ve ᶜakl ile nice bilir ki zāt-ı zü'l-celāli tāᶜāt üzerine sevāb verir ve maᶜsiyet üzerine ᶜikāb eder ve neden bilir ki tāᶜat ve ᶜisyān üzerine ᶜikāb veyāhūd sevāb terettüb eder, çünkü ikisi ᶜindallāh mütesāvīlerdir, onların birisine meyli yoktur ve onunla bir nesne, bir ihtisās yoktur. Ve bu sūretle ᶜaklın bir īcābı olamayacağı mukarrerdir, kaldı ki o īcāb īcāb-ı şerᶜīdir ki ancak onunla o husūlü mutasavver olan sevāb veyāhūd ᶜikābı bilindi ve yekdīgerinden temyīz olundu. Ve beyne'l-Hālık ve'l-mahlūktan bu mukāyeseyi ahz eden kimse ayakları rāh-ı savābdan kayıp vādī-i dalālete düşmüştür, çünkü mahlūk kısmı şükr ile küfrān beyninde bir tefrika buluyor ki birisinden ona neşāt ve irtiyāh ve salınmak ve telezzüz gibi hālāt vākiᶜ olur ve dīgerinden olmaz.

[فإن قيل فإذا لم يجب النظر والمعرفة إلا بالشرع والشرع لا يستقر ما لم ينظر المكلف فيه فإذا قال المكلف للنبي إن العقل ليس يوجب على النظر والشرع لا يثبت عندي إلا بالنظر ولست أقدم على النظر أدى ذلك إلى إفحام الرسول صلى الله عليه وسلم قلنا هذا يضاهي قول القائل للواقف في موضع من المواضع إن وراءك سبعا ضاريا فإن لم تبرح عن المكان قتلك وإن التفت وراءك ونظرت عرفت صدقي فيقول الواقف لا يثبت صدقك ما لم ألتفت ورائي ولا ألتفت ورائي ولا أنظر ما لم يثبت صدقك فيدل هذا على حماقة هذا القائل وتهدفه للهلاك ولا ضرر فيه على الهادي المرشد فكذلك النبي صلى الله عليه وسلم يقول إن وراءكم الموت ودونه السباع الضارية والنيران المحرقة إن لم تأخذوا منها حذركم وتعرفوا لي صدقي بالالتفات إلى معجزتي وإلا هلكتم فمن التفت عرف واحترز ونجا ومن لم يلتفت وأصر هلك وتردى ولا ضرر علي إن هلك الناس كلهم أجمعون وإنما علي البلاغ المبين فالشرع يعرف وجود السباع الضارية بعد الموت والعقل يفيد فهم كلامه والإحاطة بإمكان ما يقوله في المستقبل والطبع يستحث على الحذر من الضرر ومعنى كون الشيء واجبا أن في تركه ضررا ومعنى كون الشرع موجبا أنه معرف للضرر المتوقع فإن العقل لا يهدى إلى التهدف للضرر بعد الموت عند اتباع الشهوات فهذا معنى الشرع والعقل وتأثيرهما في تقدير الواجب ولولا خوف العقاب على ترك ما أمر به لم يكن الوجوب ثابتا إذ لا معنى للواجب إلا ما يرتبط بتركه ضرر في الآخرة]

Ve eger denilse ki nazar ve maᶜrifet ancak şerᶜ ile vācib olur ki başka bir şey ile yaᶜnī ᶜakl ile vācib olmaz ve şerᶜ ise mükellef olan kimsenin nazarıyla müstakirr olup ki onda nazar etmedikçe müstakirr olamaz, bu sūrette mükellefin birisi peygambere dese ki "ᶜAkl ise benim üzerime nazarı īcāb etmez ve şerᶜ ise onda nazar etmedikçe yanımda sābit olmaz ve ben isem ben dahi bilā-vücūb o nazar üzerine ikdām etmem." O vaktte nebiyy-i zī-şānı ifḥām etmiş olur. Cevābında biz dahi deriz ki bu kaziyye ve kelām o kaziyye ve kelāma benzer ki birisi bir yerde bulunup arkadaşı: "Senin arkan sonra bir yırtıcı arslan var, eger buradan savışıp gitmedinse seni katl ve iᶜdām edecektir. Arkana dön de bak ki benim doğruluğumu anlayasın!" Ve o kimse: "Arkama dönüp bakmadıkça senin doğruluğun bende sābit olmaz ve ben isem doğruluğun bende sābit olmadıkça arkama dönüp nazar etmem!" dese onun bu

sözü hamākatine delālet eder ve hamākati ile nefsini helāke hedef etmiş olur da o hādī-i mürşide ondan bir zarar vākiᶜ olmaz. İşte nebiyy-i zīşān ᶜaleyhi's-selām efendimizin inbā ve irşādı dahi böyledir ki o dahi: "Sizin arkanız sonra ölüm vardır ve ardı sonra zarar edici arslanlar ve yakıcı āteş vardır. Eger ondan sakınmayıp ve muᶜcizelerime iltifāt etmemekle doğruluğumu bilmedinizse hālik olursız ve kim ki iltifāt edip sakınırsa necāt bulur ve kim ki ısrār edip iltifāt etmezse hālik olur. Ve kāffe-i nās hālik olurlarsa bana göre bir zarar olmaz, benim üzerime ancak belāğ-ı mübīn vācibdir. İşte ben teblīğ ettim" der. İmdi vücūd-ı sibāᶜ-ı dārreyi şerᶜ-i şerīf bildirir ki ölümden sonra sizi helāk eder günāhlar vardır der. Ve ᶜakl dahi bu kelāmının fehmi ve müstakbelde denilen şeylerin imkānını ihāta ve ifāde eyler ve o zararlardan sakınmak için tabᶜ hass ve teşvīk eder.

Ve vācibin maᶜnāsı odur ki onun terkinde zarar vākiᶜ olur ve mūcib olduğunun maᶜnāsı dahi o zarar-ı mütevakkaᶜı bildirmektir, zīrā ki ittibāᶜ-ı şehevāt ile baᶜde'l-mevt zarara hedef olmakla ᶜakl hidāyet ve delālet eylemez. İşte şerᶜ ve ᶜaklın maᶜnāları bunlardır ve takdīr-i vācibde olan teᵓsīrleri budur. Ve meᵓmūru bulunduğumuz umūrun terki üzerine [276] vukūᶜ-ı ᶜikābın korkusu olmasaydı vücūb sābit olmazdı, çünkü terkiyle āhirette zarar-dīde olmaklığının maᶜnāsından başka vücūbun āher bir maᶜnāsı olmaz.

[الأصل التاسع: أنه ليس يستحيل بعثة الأنبياء عليهم السلام خلافا للبراهمة حيث قالوا لا فائدة في بعثتهم إذ في العقل مندوحة عنهم لأن العقل لا يهدى إلى الأفعال المنجية في الآخرة كما لا يهدى إلى الأدوية المفيدة للصحة فحاجة الخلق إلى الأنبياء كحاجتهم إلى الأطباء ولكن يعرف صدق الطبيب بالتجربة ويعرف صدق النبي بالمعجزة]

Ve rükn-i mezkūrun dokuzuncu aslı dahi odur ki baᶜs-i enbiyā muhāl olmadığını bilmektir ki Hak subhānehu ve taᶜālā tarafından teblīğ ve evāmir ü menāhī-i rabbāniyye için peygamberlerin gelmeleri mümkindir ki muhāl değildir. Ve mecī-i enbiyāya halkın ihtiyācı vardır. Bunda Berāhime'nin ihtilāfları vākiᶜ olmuştur, onlar derler ki baᶜs-i enbiyāda

bir fāide yoktur, çünkü ᶜaklda onlardan gınā verecek bir siᶜat ve genişlik vardır. Ve bu sözleri sahīh olmayıp min külli'l-vücūh fesād ve butlānı vāzıhtır, zīrā ki āhirette necāt verecek efᶜāle ᶜakl hidāyet ve delālet veremez, nitekim edviye vü muᶜālecāt-ı müfīdeye hidāyet ve delālet etmez, çünkü ᶜakl edviye-i müfīdeyi hod-be-hod bilemez. Halkın etıbbāya olan ihtiyācları gibi enbiyāya dahi ihtiyācları vardır ve tecribe ile tabībin sıdkı bilindiği gibi muᶜcize ile enbiyānın sıdkları dahi bilinir.

[الأصل العاشر: أن الله سبحانه قد أرسل محمدا صلى الله عليه وسلم خاتما للنبيين وناسخا لما قبله من شرائع اليهود والنصارى والصابئين وأيده بالمعجزات الظاهرة والآيات الباهرة "كَانْشِقَاقِ الْقَمَرِ"[620] "وَتَسْبِيحِ الْحَصَى"[621] "وَإِنْطَاقِ الْعَجْمَاءِ"[622] "وَمَا تَفَجَّرَ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ مِنَ الْمَاءِ"[623] ومن آياته الظاهرة التي تحدى بها مع كافة العرب القرآن العظيم فإنهم مع تمييزهم بالفصاحة والبلاغة تهدفوا لسبه ونهيه وقتله وإخراجه كما أخبر الله عز وجل عنهم ولم يقدروا على معارضته بمثل القرآن إذ لم يكن في قدرة البشر الجمع بين جزالة القرآن ونظمه هذا مع ما فيه من أخبار الأولين مع كونه أميا غير ممارس للكتب والإنباء عن الغيب في أمور تحقق صدقه فيها في الاستقبال كقوله تعالى ﴿لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ﴾ وكقوله ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ﴾ ووجه دلالة المعجزة على صدق الرسل أن كل ما عجز عنه البشر لم يكن إلا فعلا لله تعالى فمهما كان مقرونا بتحدي النبي صلى الله عليه وسلم ينزل منزلة قوله صدقت وذلك مثل القائل بين يدي الملك المدعى على رعيته أنه رسول الملك إليهم فإنه مهما قال للملك إن كنت صادقا فقم على سريرك ثلاثا واقعد على خلاف عادتك ففعل الملك ذلك حصل للحاضرين علم ضروري بأن ذلك نازل منزلة قوله صدقت]

Ve rükn-i mezbūrun onuncu aslı ise o dahi zāt-ı zü'l-celāl hazretleri fahr-i dü cihān Hazret-i Muhammed el-Mustafā ᶜaleyhi's-salātu ve's-selāmı hātemü'l-enbiyā olarak ins ve cānna gönderip peygam-

620 Buhārī, Menākıb, 26, no: 3637; Müslim, Sıfatu'l-kıyāme 46.

621 *Fethu'l-Bārī*, 6/452, 592, *Delāᵓilu'n-Nubuvve*, 6/64.

622 *Delāᵓilu'n-Nubuvve*, 6/29.

623 Bkz. Buhārī, Vudūᵓ, 32, no: 169, Menākıb, 25, no: 3576, 3579; Müslim, Fezāᵓil, 4.

ber ettiğini bilmektir ve dahi ondan evvel olan Yehūd ve Nasārā ve Sābiʾīn şerāyiᶜlerini onun şerīᶜati ile nesh olunup ondan sonra dünyāya bir peygamber daha gelmez, onunla defter ü dīvān-ı enbiyā hatm olup tekmīl olduğunu ve son peygamber olup onun peygamberlik ve risāleti muᶜcizāt-ı zāhire ve āyāt-ı bāhire ile sābit ve müʾeyyed olduğunu bilip tasdīk etmektir ki inşikāk-ı kamer ve tesbīh-i ḥaṣā ve nutk-ı behāim ve parmakları arasından hurūc-ı mā ve belāgat ve fesāhati Arab-ı ᶜarbāyı ifḥām eden Kurʾān'ın nüzūl ve mübārek lisānı üzerine tilāvet ve zuhūru ve tasdīke mukārin olan ahbār-ı gaybiyye ile sāir bu gibi hārikü'l-ᶜā-det muᶜcizelerinin sudūruyla ondan daᶜvā-yı risālet ve nübüvveti mütehakkık ve müberhen olmuştur. Lā-siyyemā ki Kurʾān-ı ᶜazīmü'ş-şānın şehādeti ile daᶜvāsı münevver oldu.

Ve Kurʾān böyle bir muᶜcize-i zī-şāndır ki kāffe-i ᶜArab onunla mümtāz ve ser-efrāz bulundukları fesāhat ve belāgatle onun misli ityā-nıyla muᶜāraza edemeyip bir sūresinin mislini ityān etmekten ᶜāciz ve dermānde kalmışlar o hāl ile ki küffār-ı ᶜArab ve sanādīd-i Kureyş zāt-ı risālet-penāhīnin hakkında zebān-dırāzlığa ve teblīg-i risālet etmekten nehye ve katline kadar tecāsür ve Mekke-i mükerremeden onu ihrāc ve sāir gūnā izᶜācāta tecāsür etmişlerdi, çünkü cezālet-i Kurʾān ve nazmına müteᶜallik olan kudret gibi nevᶜ-i beşerde bir kudret ve istitāᶜat yoktur. Ve ᶜale'l-husūs nātık olduğu ahbār-ı evvelīne ümmī ve kütübe gayr-i mümāris iken ahbārı ve istikbālde vukūᶜları ile sıdkı mütehakkık olan umūrdan ᶜani'l-gayb haber iᶜtāsı husūsu daᶜvāsına başkaca bir burhān-ı kātıᶜ u vāzıhtır, nitekim ﴿لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ﴾[624] ve ﴿الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ﴾[625] āyetleri gibi āyetlerle inbā ve mefhūmları bi'l-müşāhede muᶜāyene ve mütehakkık oldu.

624 "Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harām'a gireceksiniz." el-Feth, 48/27.

625 "Elif, Lām, Mīm, Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir." er-Rūm, 30/1-3.

Ve rüsül-i kirāmın sıdkları üzerine muᶜcizelerinin vech-i delāletleri ise her ne ki ondan nevᶜ-i beşer ᶜāciz kalıp onu işleyemezler, o fiᶜl zāt-ı zü'l-celālin fiᶜlidir. Ve tahaddī ve daᶜvā-yı nübüvvete mukārin oldukça o fiᶜl-i sādır nebiyy-i zī-şānın sıdkına delālet eder ki bi'l-kavl "sadakte" kelimesinin mefhūmu menzilesinde nāzil olur ve o dahi bu misāle benzer ki bir ādem melikin huzūrunda durup melikin raᶜiyyesine melik tarafından mersūl olduğunu daᶜvā ve daᶜvāsının tasdīki için melike dese ki "Eger ben bu daᶜvāmda sādık isem, sen kendi serīrin üzerine üç kerre kalkıp oturasın ve oturmaklığın dahi ᶜādetinin hilāfında ola" Melik dahi derhāl onun dediğini işlese hāzır bulunanlara zarūrī bir ᶜilm hāsıl olur ki melikin o fiᶜli hemān "sadakte" kavlinin menzilesinde nāzildir.

[er-Ruknu'r-Rābiᶜ fī's-Semᶜiyyāti]

[الركن الرابع في السمعيات وتصديقه صلى الله عليه وسلم فيما أخبر عنه ومداره على عشرة أصول]

[الأصل الأول: الحشر و النشر[626] وقد ورد بهما الشرع وهو حق والتصديق بهما واجب لأنه في العقل ممكن ومعناه الإعادة بعد الإفناء وذلك مقدور لله تعالى كابتدا الإنشاء قال الله تعالى ﴿قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ فاستدل بالابتداء على الإعادة وقال عز وجل ﴿مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ والإعادة ابتداء ثان فهو ممكن كالابتداء الأول]

Kitāb-ı mezkūrun dördüncü rüknü [277] olup ki semᶜiyyāt ve tasdīk-i haber-i Hazret-i Peygamberī beyānında idi ve on asla muhtevī idi;

O rüknün birinci aslı dahi odur ki haşr ve neşr hak olduğunu bilmektir ki onunla ahbār-ı şerᶜiyye vārid olmuştur ve onlarla tasdīk etmek dahi vācibdir ki aklen mümkindir. Ve maᶜnāsı ifnādan sonra bir iᶜādedir ve zāt-ı zü'l-celālin makdūrudur, ibtidā-i inşā gibidir. Tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki [627]﴿مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾

---

626 Buharī, Tefsīru'l-Kurᵓān, 14, no: 4625; Müslim, el-Cennet ve sifatu naᶜīmihā, 57.

627 "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? De ki "Onları ilk defa var eden diriltecektir." Yāsīn, 36/78-79.

Ve tefsīr-i şerīfi: "Bu kemiği ufatmakla bize gūyā ᶜaceb darb-ı mesel eder. Maᶜa-hāzā kemiği ihyādan agreb kendinin menīden halk olunduğunu unutur ve der ki 'Bu çürümüş kemikleri kim diriltir?"

Rivāyet olundu ki Übeyy bin Halef elinde bir çürümüş kemikle huzūr-ı nebevīye gelip onu eliyle ufakladığından sonra dedi ki "İᶜtikād eder misin ki bu kemiği bundan sonra kim ihyā ede?" Peygamber ᶜaleyhi's-selām buyurdu ki "Belī Allāh taᶜālā bunu ve seni dahi kıyāmette baᶜs edip ve cehenneme idhāl eder." O sebebden bu āyet-i kerīmeler nāzil oldu: "Yā Muhammed, sen de ki evvelki kerre onu hīç yoktan var edip halk eden Allāh zü'l-celāl kemāl-i kudretiyle onu diriltir. O Allāh taᶜālā dağılmış eczāları cemᶜ ve müceddeden halk etmeğe kādir ve ᶜālimdir." İşte bu āyet-i kerīmede zāt-ı zü'l-celāl baᶜde'l-ifnā edecek iᶜādenin üzerine ibtidā-yı halk ve inşāsıyla istidlāl etti.

Ve dahi sūre-i Lokmān'ın yirmi sekizinci āyetinde buyurmuş ki ﴿مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾[628] Ve hulāsa-i tefsīri: "Sizin cümlenizin halk ve baᶜsiniz Allāh taᶜālā ᶜindinde yalnız bir nefes halk ve baᶜs etmek gibidir." Zīrā ki az ve çok halk bir emr-i "kün" ile ve baᶜs bir nefha-i İsrāfīl ᶜaleyhi's-selām ile olur. Allāh ᶜazīmü'ş-şān her mesmūᶜātı işitir ve her mübsarātı görür. Ve iᶜāde ibtidā-i sānī olup o dahi ibtidā-i evvel gibi mümkindir.

[الأصل الثاني: سؤال منكر ونكير[629] وقد وردت به الأخبار فيجب التصديق به لأنه ممكن إذ ليس يستدعي إلا إعادة الحياة إلى جزء من الأجزاء الذي به فهم الخطاب وذلك ممكن في نفسه ولا يدفع ذلك ما يشاهد من سكون أجزاء الميت وعدم سماعنا للسؤال له فإن النائم ساكن بظاهره ويدرك بباطنه من الآلام واللّذّات ما يحس بتأثيره عند التنبه وقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسمع كلام جبريل عليه السلام ويشاهده ومن حوله لا يسمعونه ولا يرونه[630] ﴿وَلاَ يُحِيطُونَ

628 "(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir." Lokmān, 31/28.

629 Bkz. *Sahīhu İbn Hibbān*, 7/384, no:3115; *Şuᶜabu'l-Īmān*, 12/300, no: 9427 "وَهُمَا فَتَّانَا الْقَبْرِ"

630 Buhārī, Fezāilu's-sahābe, 30, no: 3768; Müslim, Fezā'ilu's-sahābe, 90.

بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾[631] فإذا لم يخلق لهم السمع والرؤية لم يدركوه]

Ve rükn-i rābiᶜin ikinci aslı ise o dahi suᵓāl-i Münker ü Nekīr'in tasdīkidir ki onunla ahbār-ı şerᶜiyye vārid olmuştur ki o ahbārın tasdīki vācibdir, zīrā ki mümkindir. Ve hayātta iken onunla fehm-i hitāb edegeldiği eczādan bir cüzᵓün iᶜādesinden gayrı dīger bir nesneyi istidᶜā etmez ve fī-nefsihi o dahi mümkindir. Ve mevtānın sükūn-ı eczāsından müşāhedemiz olan sükūn ve ona vākiᶜ olan suᵓālin ᶜadem-i istimāᶜımız onu defᶜ etmez, zīrā ki uykuda bulunan ādem dahi zāhirde sākin olup ammā bātını ile ālām ve lezzātı idrāk eder ki rüᵓyāda idrāk ettiği ālām ve lezzāttan baᶜde'l-yakaza teᵓsīrlerini dahi hiss eder, yaᶜnī uykudan uyandıktan sonra uykuda bātınen idrāk ettiği lezzet veyāhūd elemden kendi nefsinde bir teᵓsīr hiss eyler. Ve sahābe-i kirām miyānında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Cebrāil ᶜaleyhi's-selāmı müşāhede ederdi ve kelāmını dahi istimāᶜ ederdi ve etrāfında bulunan ashāb görmezlerdi ve işitmezlerdi; zāt-ı zü'l-celāl dilediği ᶜilmden gayrısını onlar ber-ᶜilm muhīt olamazlar, ancak dilediği ᶜilme ᶜibādı ihāta ederler, çünkü onlara şems ve rüᵓyeti halk etmezse onlar bir nesneyi görmezler ve işitmezler.

[الأصل الثالث: عذاب القبر وقد ورد الشرع به قال الله تعالى ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ واشتهر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم والسلف الصالح "اَلْإِسْتِعَاذَةُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ"[632] وهو ممكن فيجب التصديق به ولا يمنع من التصديق به تفرق أجزاء الميت في بطون السباع وحواصل الطيور فإن المدرك لألم العذاب من الحيوان أجزاء مخصوصة يقدر الله تعالى على إعادة الإدراك إليها]

Ve rükn-i mezbūrun üçüncü aslı ise o dahi ᶜazāb-ı kabrin tasdīkidir ki onunla ahbār-ı şerᶜiyye vārid olmuştur. Tebāreke ve taᶜālā sūre-i Müᵓmin'in kırk altıncı āyetinde ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ

---

631 "Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar." el-Bakara, 2/255.

632 Buhārī, Cenāᵓiz, 87, no: 1377, Kusūf, 7, no: 1050; Müslim, Mesācid, 123.

﴿أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾[633] buyurdu. Ve tefsīrinde denilmiş ki "Onlar sabāh ve akşam o nāra arz olunurlar. Yevm-i kıyāmette onlara melekler 'Ey āl-i Firᶜavn, eşedd-i ᶜazāba girin!' diyeler." Denildi ki onların ervāhlarına kıyāmete dek sabāh ve akşam nār arz olunur ve kıyāmette bedenlerine girip cehenneme dāhil olurlar. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizle selef-i sālihīn üzerine müştehir ve mervīdir ki ᶜazāb-ı kabrden taᶜavvüz etmişlerdir ki ondan Allāh ᶜazīmü'ş-şāna sığınıp necāt ve halāsı istemişlerdir. Hulāsaten mezār ᶜazābı mümkināttandır ve onunla tasdīk etmek dahi vācibdir. Butūn-ı sibāᶜ ve havāsıl-ı tuyūra vukuᶜ bulan teferruk-ı eczā onunla tasdīk etmekten māniᶜ olmaz ki hayvāndan elem-i ᶜazābı idrāk eden ancak eczā-yı mahsūsalardır ve onlara iᶜāde-i idrāk etmeğe zāt-ı zü'l-celāl kādirdir.

[الأصل الرابع: الميزان وهو حق قال الله تعالى ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ﴾ وقال تعالى ﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ الآية ووجهه أن الله تعالى يحدث في صحائف الأعمال وزنًا بحسب درجات الأعمال عند الله تعالى فتصير مقادير أعمال العباد معلومة للعباد حتى يظهر لهم العدل في العقاب أو الفضل في العفو وتضعيف الثواب]

Ve rükn-i merkūmun dördüncü aslı dahi mīzān hak olduğunu bilmektir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri sūre-i Enbiyā'nın kırk yedinci āyetinde ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ﴾[634] buyurdu. Ve tefsīrinde denilmiş ki "Kıyāmet için ᶜadl mīzānlarını vazᶜ ederiz ki onda aᶜmāl vezn olunur. Hīç bir nefs nīk ve bed ᶜamelinden bir şeyde zulm olunmaz egerçi hakkı bir hardal dānesi ağırınca ise de biz onu getirip terāzūda hāzır ederiz. Kemāl-i ᶜadl ile ᶜibādın aᶜmālinin hisābına biz kifāyet ederiz." Ve dahi[635] ﴿فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ﴾ buyurmuştur. Yaᶜnī "Kim ki mīzānları ağır oldu, işte müflih olan ādem

---

633 "(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir." Gāfir, 40/46.

634 "Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız." el-Enbiyā, 21/47.

635 "Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse." el-Aᶜrāf, 7/8; el-Mu'minūn, 23/102.

onlardır." Ve bunun vechi ise zāt-ı zü'l-celāl onun ᶜindinde olan derecāt-ı aᶜmāle göre sahāyif-i ᶜāmālde bir vezn ihdās eder ki onunla mekādīr-i aᶜmāl-i ᶜibād ᶜibāda maᶜlūm olur tā kim ᶜikābda onlara ᶜadli zāhir ola ve ᶜafvda dahi fazlı görüne ve kezālik tazᶜīf-i sevābda fazlı biline.

[الأصل الخامس: الصّراط وهو ''جِسْرٌ مَمْدُودٌ عَلَى مَتْنِ جَهَنَّمَ''[636] ''أَدَقُّ مِنَ الشَّعْرَةِ وَأَحَدُّ مِنَ السَّيْفِ''[637] قال الله تعالى ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ﴾ وهذا ممكن فيجب التصديق به فإن القادر على أن يطير الطير في الهواء قادر على أن يسير الإنسان على الصراط]

Ve rükn-i mezkūrun beşinci aslı dahi odur ki kıldan ince ve kılıçtan keskin metn-i cehennem üzerine memdūd bulunan sırāt köprüsünün tasdīkidir ki hakkında tebāreke ve taᶜālā hazretleri sūre-i Sāffāt'ın yirmi üçüncü āyetinde ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ﴾[638] [buyurmuştur.] [278] Ve tefsīrlerine denilmiş ki "Şirkle nefslerini zulm edenler ve Allāh taᶜālādan gayrıya ᶜibādet edenleri sınıf sınıf yaᶜnī putperestleri putperestlerle ve yıldıza tapanları ve āteşe tapanları ve sāir müşrikleri ve ᶜāsī ve kāfirleri cins cinsleriyle cemᶜ ve haşr edin ve cehennem yoluna sevk edin diye melāikeye emr olunur. Ve onları mahşerde cehenneme karīb mahalde alıkoyun ki onlar onda ᶜakāᵓid ve ᶜamellerinden suᵓāl olunacaklardır."

Ve sırāt-ı memdūd ise o dahi mümkināttandır ve onunla tasdīk etmek vācibdir. Havāda kuşu uçuran kudretli Hallāk-ı ᶜazīm sırāt köprüsü üzerine insānı yürütüp seyr ettirmeğe kādirdir.

[الأصل السادس: أن الجنة والنار مخلوقتان قال الله تعالى ﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ فقوله تعالى ﴿أُعِدَّتْ﴾ دليل على أنها مخلوقة فيجب إجراؤه على الظاهر إذ لا استحالة فيه ولا يقال لا فائدة في خلقهما قبل يوم الجزاء لأن الله تعالى ﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ﴾]

636 Buhārī, Ezān, 129, no: 806; Müslim, Īmān, 299.

637 Müslim, Īmān, 302.

638 "Onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir." es-Sāffāt, 37/23.

Ve rükn-i merkūmun altıncı aslı dahi odur ki cennet ve nār mahlūk olduklarını bilmektir ki tebāreke ve taᶜālā hazretleri sūre-i Āl-i ᶜİmrān'ın yüz otuz üçüncü āyetinde ﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾[639] buyurmuştur. Ve tefsīrinde denildi ki "Rabbiniz celle şānuhunun magfiretini mūcib İslām ve edā-i ferāiz ve cihād gibi aᶜmāl-i sālihaya müsāraᶜat edin ve cennete lāyık ᶜamele dahi mübāderet edin ki onun arzı semāvāt ve arz kadardır. O, müttakīler için tehyiʾe olunmuştur." Buna ve yukarıdaki āyette ﴿أُعِدَّتْ﴾ kelām-ı şerīfine nazaran cennet ve cehennem hālā mevcūd ve mahlūk olduğu istidlāl olunur. Ve bu kelām zāhiri üzerine icrāsı vācib olur, çünkü muhāl değildir ve kable yevmi'l-cezā halklarında bir fāide yoktur denilmez, çünkü zāt-ı zü'l-celālin fiᶜli üzerine suʾāl olunmaz, velākin kullarından işledikleri efᶜālin üzerine suʾāl olunur.

[الأصل السابع: أن الإمام الحق بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي رضي الله عنهم ولم يكن نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على إمام أصلا إذ لو كان لكان أولى بالظهور فكيف اندرس حتى لم ينقل إلينا فلم يكن أبو بكر إماما إلا بالاختيار والبيعة وأما تقدير النص على غيره فهو نسبة للصحابة كلهم إلى مخالفة رسول الله صلى الله عليه وسلم وخرق الإجماع وذلك مما لا يستجرىء على اختراعه إلا الروافض واعتقاد أهل السنة تزكية جميع الصحابة والثناء عليهم كما أثنى الله سبحانه وتعالى ورسوله صلى الله عليه وسلم وما جرى بين معاوية وعلي رضي الله عنهما كان مبنيا على الاجتهاد لا منازعة من معاوية في الإمامة إذ ظن علي رضي الله عنه أن تسليم قتلة عثمان مع كثرة عشائرهم واختلاطهم بالعسكر يؤدي إلى اضطراب أمر الإمامة في بدايتها فرأى التأخير أصوب وظن معاوية أن تأخير أمرهم مع عظم جنايتهم يوجب الإغراء بالأئمة ويعرض الدماء للسفك وقد قال أفاضل العلماء كل مجتهد مصيب وقال قائلون المصيب واحد ولم يذهب إلى تخطئة على ذو تحصيل أصلا]

Ve rükn-i merkūmun yedinci aslı ise o dahi imāmet hak olduğunu bilmektir ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin intikālinden sonra

639 "Rabbinizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun." Āl-i ᶜİmrān, 3/133.

ehl-i İslām için imām olacaktır. Ve Ebū Bekr ve sonra ᶜÖmer ve sonra ᶜOsmān ve sonra ᶜAlī ᶜaleyhimü'r-rıdvān hazarātının imām oldukları haktır. Fakat ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir imām üzerine nass etmemişti, çünkü etmiş olsaydı zuhūra evlā idi, ketm olunmazdı ve olmuş olsaydı nice münderis oldu ve bize nakl olunmadı? Ve Ebū Bekr hazretleri ancak ihtiyār ve beyᶜatle oldu, nass ile olmadı. Ve gayrısına nassın takdīri ise o dahi kāffe-i ashābı muhālefet-i peygamberīye bir nisbettir ve onunla hark-ı icmāᶜ vākiᶜ olur. Zümre-i revāfızdan gayrı onun ihtirāᶜına kimse mütecāsir olmaz. Ehl-i sünnet ve cemāᶜatin iᶜtikādı kāffe-i ashābın hüsn-i senā vü tezkiye etmektir, nitekim onları zāt-ı zü'l-celāl ve resūl-i ekremi senā etmişlerdir.

Ve Muᶜāviye ile Hazret-i ᶜAlī radiyallāhu ᶜanhümānın beynlerinde cārī olan vākıᶜa ictihād üzerine mübtenī idi, yoksa imāmette bir münāzaᶜa değildi, çünkü Hazret-i ᶜAlī zann etti ki ᶜOsmān'ın katelesi teslīmi ıztırāb-ı emr-i imāmeti müᵓeddī olur, zīrā ki ᶜaşāyirleri çok idi ve ᶜaskerle muhtelit idi ve imāmetliğin mebdeᵓi idi ve bu mülāhazaya bināen teᵓhīrlerini münāsib görmüştü. Ve Muᶜāviye ise o dahi zann etti ki onların ᶜizam-ı cināyetleriyle teᵓhīrleri emri eimme ile igrāya mūcib ve sefk-i dimāya muᶜrizdir ve bu mülāhaza ile taᶜcīl-i emrlerini münāsib görmüştü. Ve ᶜulemā-i efāzıl demişler ki her bir müctehid musībdir. Ve bir takım demiş ki musīb ancak birdir ve Hazret-i ᶜAlī'nin tahtiesine bir zī-tahsīl kimesne aslā zāhib olmamıştır.

[الأصل الثامن: أن فضل الصحابة رضي الله عنهم على حسب ترتيبهم في الخلافة إذ حقيقة الفضل ما هو فضل عند الله عز وجل وذلك لا يطلع عليه إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد ورد في الثناء على جميعهم آيات وأخبار كثيرة وإنما يدرك دقائق الفضل والترتيب فيه المشاهدون للوحي والتنزيل بقرائن الأحوال ودقائق التفصيل فلولا فهمهم ذلك لما رتبوا الأمر كذلك إذ كانوا لا تأخذهم في الله لومة لائم ولا يصرفهم عن الحق صارف]

Ve rükn-i merkūmun sekizinci aslı dahi odur ki fazl-ı sahābe tertībleri üzere olduğunu bilmektir ki hilāfette ne asl tertīb oldularsa fazlları dahi o minvāl üzeredir, çünkü fazl-ı hakīkī ancak zāt-ı zü'l-celālin ᶜin-

dinde olan fazldır ve buna zāt-ı hazret-i risālet-penāhīden gayrı kimesne muttaliᶜ olamaz. Ve cemīᶜinin senālarında pek çok āyāt ve ahbār vārid olmuştur. Ve dekāyık-ı fazl ile tertībde olan meziyyeti ancak vahy ve tenzīli müşāhede eden zevāt bilirler ki o dekāyıkı karāyin-i ahvāl ve dekāyık-ı tafdīl ile anlarlar. Ve böylece onu fehm etmemiş olsaydılar emr-i hilāfeti böyle tertīb etmezlerdi, zīrā ki emr-i hak icrāsında onları levmet-i lāim almazdı, yaᶜnī levm-i lāim korkusu onları icrā-i emr-i haktan geri komazdı ve onları haktan bir şey sarf ve tahvīl etmezdi.

[الأصل التاسع: أن شرائط الإمامة بعد الإسلام والتكليف خمسة: الذكورة والورع والعلم والكفاية ونسبة قريش لقوله صلى الله عليه وسلم "اَلْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ"[640] وإذا اجتمع عدد من الموصوفين بهذه الصفات فالإمام من انعقدت له البيعة من أكثر الخلق والمخالف للأكثر باغ يجب رده إلى الانقياد إلى الحق]

Ve rükn-i mezbūrun dokuzuncu aslı dahi odur ki baᶜde şarti'l-islām ve't-teklīf imāmete beş şart olduğunu bilmektir ki birincisi zükūriyyet, ikincisi veraᶜ, üçüncüsü ᶜilm, dördüncüsü kifāyet, beşincisi Kureyş'tir, [279] çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "اَلْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ"[641] buyurdu, yaᶜnī "Eimme Kureyş'tendirler." Ve bu sıfāt ile mevsūf müteᶜaddid zevāt bulunurlarsa ona ekser-i halktan beyᶜat münᶜakid olan zevāt imām olur ve muhālefette kalanlar bāgī olurlar, inkıyād-ı hakka onların iᶜāde ve ircāᶜları vācib olur.

[الأصل العاشر: أنه لو تعذر وجود الورع والعلم فيمن يتصدى للإمامة وكان في صرفه إثارة فتنة لا تطاق حكمنا بانعقاد إمامته لأنا بين أن نحرك فتنة بالاستبدال فما يلقى المسلمون فيه من الضرر يزيد على ما يفوتهم من نقصان هذه الشروط التي أثبتت لمزية المصلحة فلا يهدم أصل المصلحة شغفًا بمزاياها كالذي يبني قصرا ويهدم مصرا وبين أن نحكم بخلو البلاد عن الإمام وبفساد الأقضية وذلك محال ونحن نقضي بنفوذ قضاء أهل البغي في بلادهم لمسيس حاجتهم فكيف لا نقضي بصحة الإمامة عند الحاجة والضرورة]

640 *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 4/85, no: 6962; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/26, 3521; *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/260, 425.

641 *el-Mustedrek ᶜale's-Sahīhayn*, 4/85, no: 6962; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/26, 3521; *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/260, 425.

Ve rükn-i mezkūrun onuncu aslı ise o dahi imāmete mütesaddī olan zātta vücūd-ı veraᶜ ve ᶜilm müteᶜazzir olur ise yine ona emr-i imāmet münᶜakid olacağının cevāzını görmektir.

Musannif-i merhūm bu aslı mezhebi iktizāsınca tevcīh etmiştir, çünkü mezheb-i Şāfiᶜī’de veraᶜ şart olunca bu şartın fikdānı inᶜikād-ı imāmete māniᶜ olmak lāzım gelir ve bināberīn bunun tevcīh ve taᶜdīline kıyām edip dedi ki imāmete mütesaddī olan kimsede vücūd-ı ᶜilm ve veraᶜ müteᶜazzir olur ve sarf ve tagyīrinde hāric-i hadd-i tākatten bir fitnenin tekevvünü melhūz olur ise bi-hükmi’z-zarūret inᶜikād-ı imāmetine hükm ederiz, zīrā ki o hālde biz iki emr-i zarūrī beyninde vākiᶜ oluruz ki eger sarf ve tagyīrinin yoluna gidip bir fitne tahrīk eder isek o bābda ehl-i İslām görecekleri zarar-ı küllī bu iki şartın fikdānıyla gāib edecekleri menāfiᶜin noksānı zararından ekser olur ve bu şartlar ise meziyyet-i maslahat için isbāt olmuşlar ve hubb-ı mezāyā-yı maslahat için asl-ı maslahat yıkılmaz ki bir köşkün bināsı için bir memleket hedm ve tahrīb olunmaz. Ve eger imāmetten hulüvv-i beled ve fesād-ı akziye hükmünün yoluna gidersen muhāle zāhib olmuş oluruz o hāl ile ki biz ehl-i bagyin bilādlarında olan hükmlerinin nefāzına hükm ederiz ve o zarūret için mādām ki ehl-i bagyin nefāz-ı hükmlerine hükm ediyoruz, burada bu zarūret ve ihtiyāc için sıhhat-i imāmete nice hükm etmeyiz!

Hulāsaten mezheb-i Hanefī’de sıhhat-i imāmetin şartı odur ki imām olacak zāt-ı ehl-i vilāyet mutlaka-i kāmileden ola ki hür ve müslim ve ᶜākıl ve bālig ola ve kuvve-i reᵓy ü reviyyet ve meᶜūnete beᵓs ve şevketle umūr-ı müslimīnde tasarrufa mālik ola ve dahi ᶜilm ve ᶜadl ve kifāyet ve şecāᶜatle tenfīz-i ahkām ve hıfz-ı hudūd-ı dārü’l-İslām ve zālimden mazlūma insāf etmeğe kādir ola. İşte bu sūretle mezheb-i Şāfiᶜī ile mezheb-i Hanefī beyninde menşe-i ihtilāf bir mesᵓeledir ki mezheb-i Şāfiᶜī’de merd-i fāsık ehl-i vilāyetten değildir ve mezheb-i Hanefī’de ehl-i vilāyettendir, çünkü berr ve fācirin ardında namāz kılmak cāizdir ki ᶜaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki [642]“صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ” İntehā.

---

642 *Sunenu’d-Dārekutnī*, 2/404, no: 1768; *es-Sunenu’l-Kubrā*, 4/29, no: 6832.

Ve imām Kureyş'ten olması hakkında olan hadīs-i şerīf egerçi haber-i vāhid olup rāvīsi Hazret-i Ebī Bekr'dir, velākin makām-ı ihticācda onu rivāyet ederken bir kimse onu inkār etmediğinden mücmaᶜun ᶜaleyh olmuştur.

[فهذه الأركان الأربعة الحاوية للأصول الأربعين هي قواعد العقائد فمن اعتقدها كان موافقًا لأهل السنة ومباينًا لرهط البدعة فالله تعالى يسددنا بتوفيقه ويهدينا إلى الحق وتحقيقه بمنه وسعة جوده وفضله وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وكل عبد مصطفى]

İşte bu kırk asla hāvī ve müştemil olan erkān-ı erbaᶜa-i mezkūre akāidin kavāᶜididir. Kim ki onları iᶜtikād eder, ehl-i sünnet ve cemāᶜate muvāfık ve gürūh-ı dālle vü mübtediᶜaya müfārık ve mübāyin olur. Ve Allāh taᶜālā siᶜat-i cūd u ihsān ve fazl ve imtinānıyla bizi tevfīkiyle mazhar-ı rüşd ü sedād edip hak ve tahkīkine dahi hidāyet eyleye ve tahiyyāt-ı bī-gāye ve salavāt-ı bī-nihāye Hazret-i Fahr-i enbiyā ve āl ve ashābıyla her bir ᶜabd-i mustafāya ihsān ede, āmīn. *Risāle-i Kudsiyye* bunda tamām oldu.

el-Faslu'r-Rābiᶜ fī'l-Īmāni ve'l-İslām ve Mā Beynehumā mine'l-İttisāli ve'l-İnfisāli ve Mā Yetatarraku İleyhi mine'z-Ziyādeti ve'n-Nuksāni ve Vechi İstisnāi's-Selefi fīh, Ve fīhi Selāsu Mesāᵓil

[الفصل الرابع من قواعد العقائد في الإيمان والإسلام وما بينهما من الاتصال والإنفصال وما يتطرق إليه من الزيادة والنقصان ووجه استثناء السلف فيه وفيه ثلاث مسائل]

[Mesᵓele fī'l-Īmāni ve'l-İslām]

[مسألة اختلفوا في أن الإسلام هو الإيمان أو غيره وإن كان غيره فهل هو منفصل عنه يوجد دونه أو مرتبط به يلازمه فقيل إنهما شيء واحد وقيل إنهما شيئان لا يتواصلان وقيل إنهما شيئان ولكن يرتبط أحدهما بالآخر وقد أورد أبو طالب المكي في هذا كلاما شديد الاضطراب كثير التطويل فلنهجم الآن على التصريح بالحق من غير تعريج على نقل ما لا تحصيل له فنقول في هذا ثلاثة مباحث بحث عن موجب اللفظين في اللغة وبحث عن المراد بهما في إطلاق الشرع وبحث عن حكمهما في الدنيا والآخرة والبحث الأول لغوي والثاني تفسيري والثالث فقهي شرعي]

Kavāᶜid-i Akāid'in dördüncü faslı ise o dahi īmān ile islāmın beyānındadır ve hem dahi īmān ile islām beynlerinde olan ittisāl ve infisālin taᶜrīfiyle īmāna tetarruk eden ziyāde ve noksānın keyfiyyeti ve onda olan istisnānın zikrindedir. İçinde üç mesᵓele vardır:

Birinci mesᵓelesi ihtilāf-ı vākiᶜ beyānındadır, şöyle ki ᶜulemāda ihtilāf düşmüştür, yaᶜnī islām īmān mıdır yoksa īmānın gayrısı mıdır ve gayrısı ise onunla munfasıl olup yalnız bulunabilir mi yoksa īmān ile mürtebit olup ona mülāzım mıdır ki kimisi ikisi birdir demiş ki īmān ile islām birdir ve kimisi iki şeydir ve yekdīgere ittisālleri yoktur demiş ve kimisi yekdīgere mürtebit olarak iki şeydir demiş.

Ve Ebū Tālib-i Mekkī şedīdü'l-ıztırāb ve kesīrü't-tatvīl olarak bunda bir kelām īrād etmiştir. İmdi biz isek tahsīli olmayan kelāmın nakli üzerine taᶜrīc etmeksizin hakka tasrīh etmek üzere hücūm etmeliyiz de biz bunda deriz ki bu kelāmda üç mebhas vardır ki bir bahsi lügatte lafzaynın yaᶜnī [280] īmān ve islām lafzlarının lügatte mūcib olan maᶜnāların bahsidir. Ve ikinci bahs bu lafzayndan ᶜinde'l-ıtlākı'ş-şerᶜī murād olunan maᶜnānın bahsidir. Ve üçüncü bahs dünyā ve āhirette olan hükmlerinin bahsidir ki evvel lügavī ve bahs-i sānī tefsīrī ve bahs-i sālisi fıkhī ve şerᶜīdir.

[البحث الأول: في موجب اللغة والحق فيه أن الإيمان عبارة عن التصديق قال الله تعالى ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا﴾ أي بمصدق والإسلام عبارة عن التسليم والاستسلام بالإذعان والانقياد وترك التمرد والإباء والعناد وللتصديق محل خاص وهو القلب واللسان ترجمانه وأما التسليم فإنه عام في القلب واللسان والجوارح فإن كل تصديق بالقلب فهو تسليم وترك الإباء والجحود وكذلك الاعتراف باللسان وكذلك الطاعة والانقياد بالجوارح فموجب اللغة أن الإسلام أعم والإيمان أخص فكان الإيمان عبارة عن أشرف أجزاء الإسلام فإذًا كل تصديق تسليم وليس كل تسليم تصديقا]

Bahs-i evvel ki mūcib-i lügat beyānında idi, o dahi beyānı şöyledir ki fi'l-hakīka īmān tasdīkten ᶜibārettir ki zāt-ı zü'l-celālin kelāmında gelmiş ki ﴿وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا﴾[643] Yaᶜnī "Hālbuki sen bizi tasdīk edici

643 "Sen bize inanmazsın" Yūsuf, 12/17.

değilsin." Ve islām ise izᶜān ve inkıyād ve terk ve ibā ve temerrüd ve ᶜinād ile olan teslīm ve istislāmdan ᶜibārettir. Ve tasdīk için bir mahal ve mekān-ı mahsūs vardır ki gönüldür ve tercümānı dahi vardır ki dildir. Ve teslīm ise ᶜāmm olup onun mahall-i mahsūs ve mekān-ı muᶜayyeni yoktur ki gönül ve dil ve cevāhir-i sāire ile hāsıl olur, çünkü her ne ki gönülde tasdīk olunur, elbette onda teslīm ve terk-i ibā ve terk-i inkār hāsıl olur. Ve dil ile olan iᶜtirāf dahi böylecedir. Ve cevārih-i sāire ile olan tāᶜat ve inkıyād dahi böylecedir, kaldı ki lügat mūcebince islām īmāndan eᶜamm olup ki īmān islāmdan ehasstır ve hem dahi eşref-i eczā-i islāmdan ᶜibārettir ki bu zābıta iktizāsınca her bir tasdīk teslīmdir, velākin her bir teslīm tasdīk değildir, ancak baᶜzı teslīm tasdīktir.

[البحث الثاني: عن إطلاق الشرع والحق فيه أن الشرع قد ورد باستعمالهما على سبيل التّرادف والتّوارد و ورد على سبيل الاختلاف و ورد على سبيل التّداخل؛ أما التّرادف ففي قوله تعالى ﴿فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ ولم يكن بالاتفاق إلا بيت واحد وقال تعالى ﴿يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ''بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ'' وسئل رسول الله صلى الله عليه وسلم مرة عن الإيمان فأجاب بهذه الخمس[644]؛ وأما الاختلاف فقوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ ومعناه استسلمنا في الظاهر فأراد بالإيمان ههنا التصديقَ بالقلب فقط وبالإسلام الاستسلامَ ظاهرًا باللسان والجوارح وفي حديث جبرائيل عليه السلام لمّا سأله عن الْإيمان فقال ''أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَبِالْحِسَابِ وَبِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ'' فقال ''فَمَا الْإِسْلَامُ'' فأجاب بذكر الخصال الخمس[645] فعبّر بالإسلام عن تسليم الظاهر بالقول والعمل. وَفِي الْحَدِيثِ عَنْ سَعْدٍ أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَجُلاً عَطَاءً وَلَمْ يُعْطِ الْآخَرَ فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ: يَا رَسُولَ اللهِ تَرَكْتَ فُلَانًا لَمْ تُعْطِهِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَ مُسْلِمٌ فَأَعَادَ عَلَيْهِ فَأَعَادَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[646]؛ وأما التّداخل فما روي أيضا أنه سئل فقيل ''أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ'' فقال صلى الله عليه وسلم ''اَلْإِسْلَامُ'' فقال ''أَيُّ

644 Bkz. Buhārī, Īmān, 53; Müslim, Īmān, 17.

645 Buhārī, Īmān, 50; Müslim, Īmān, 9.

646 Buhārī, Īmān, 27; Müslim, Īmān, 236.

الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ" فقال صلى الله عليه وسلم "اَلْإِيمَانُ"[647] وهذا دليل على الاختلاف وعلى التداخل وهو أوفق الاستعمالات في اللغة]

Ve ikinci bahs ise ki lafzayn-ı mezkūreynden ıtlāk-ı şerᶜī ile murād olunan maᶜnānın beyānı idi, o dahi hak onda budur ki onların ᶜalā-sebīli't-terādüf ve't-tevārüd istiᶜmālleriyle şerr vārid olmuştur ve dahi 'alā-sebīli'l-ihtilāf istiᶜmālleriyle vārid olmuştur ve hem dahi ᶜalā-sebīli't-tedāhul istiᶜmālleriyle vārid olmuştur.

ᶜAlā-sebīli't-terādüf istiᶜmālleri ise ﴿فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾[648] nass-ı ᶜālī-meᵓālinden mefhūm olur ki hulāsa-i müfādı: "O karyede bulunan müᵓminleri çıkardık, ammā bir hāneden gayrı içinde müslümān hānesi bulmadık." Ve ᶜale'l-ittifāk onda bir hāneden gayrı ehl-i īmān hānesi yok idi. Ve dīger bir āyet-i kerīmede ﴿يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ﴾[649]: vārid olmuştur, yaᶜnī "Ey benim kavmim, eger siz Allāh ᶜazīmü'ş-şāna īmān etmişseniz Allāh ᶜazīmü'ş-şān üzerine tevekkül ediniz eger müslümānsınız." Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir hadīsinde "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ"[650] diye bu hasāil-i hamse-i maᶜlūmeyi beyān buyurmuş ve bir kerre de īmān üzerine suᵓāl vākiᶜ oldukta yine hasāil-i hamse ile cevāb buyurmuştur. Ve bu āyāt ve ehādīs-i şerīfe mūcebince müterādifen bu lafzayn istiᶜmāl olunageldikleri mütehakkak olunca īmān islām maᶜnāsına ve islām īmān maᶜnāsına şerᶜan ıtlāk olunageldiği dahi sābit olur.

Ve ihtilāf ile olan istiᶜmāl dahi kezālik zāt-ı zü'l-celālin ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾[651] kelām-ı ᶜālīsi ile müstedleldir ki maᶜnā-

---

647 Bkz. Zebīdī, 2/237.

648 "Orada (Lūt'un yöresinde) bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık." ez-Zāriyāt, 51/35-36.

649 "Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer O'na teslim olmuş kimseler iseniz, artık sadece O'na tevekkül edin" dedi." Yūnus, 10/84.

650 Buhārī, Īmān, 8; Müslim, Īmān, 16.

651 "Bedevīler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. ("Öyle ise, "İman ettik" demeyin) "Fakat boyun eğdik" deyin." el-Hucurāt, 49/14.

sı "Zāhirde istislām edip ammā bātında tasdīk etmemişler" demektir ki bu kelāmdan yalnız tasdīk-i kalbī murād buyurulmuş olur ve islāmdan dahi zāhir-i lisān u cevārih ile olan istislām-ı zāhirī murād buyurulmuş olacaktır. Ve dahi Cibrīl ᶜaleyhi's-selāmın hadīsinde ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden īmān üzerine suᵓāl ettiği vaktte zāt-ı risālet-penāhī buyurdu ki "Zāt-ı zü'l-celāle ve melāike-i kirāma ve kütüb-i münezzeleye ve rüsül-i ᶜizāma ve son gününe yaᶜnī yevm-i āhirete ve baᶜde'l-mevt hāsıl olacak baᶜse ve hisāba ve kaderin hayr ve şerrine tasdīk ve īmān etmekliktir." Ve ondan sonra "Yā İslām nedir?" diye sorunca, hısāl-i hamseyi zikr ile cevāb verdi ki bu sūretle islām üzerine kavl ve ᶜamel ile olan teslīm-i zāhir ile taᶜbīr etti. Ve Saᶜd'in hadīsinde dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ādemin birisine vergiyi verip dīgerini ᶜatādan mahrūm bırakınca Saᶜd: "Yā Resūlallāh, sen fülānı terk edip ona ᶜatıyye vermedin, hālbuki müᵓmin ādemdir!" diye tezkārında ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "O müslim yaᶜnī veyāhūd müslimdir" diye fermān buyurdu. Ve Saᶜd bir dahi makālesini iᶜāde edince, o dahi emr ü irāde-i sābıkasını tekrār etti. İşte bu āyāt ve ehādīs ile mütehālifen istiᶜmāl olunageldiği dahi zāhir ve nümāyān oldu.

Ve tedāhul ile olan istiᶜmāl ise o dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden "Aᶜmālin hangisi efdaldir?" diye sorulunca [281] "İslāmlık" diye cevāb buyurdu. Ve "İslāmın hangisi efdaldir?" diye suᵓāl olunca, "Īmān yaᶜnī tasdīk etmekliktir" diye cevāb vermiştir. Ve bu kelām tedāhulen istiᶜmāl olunageldiklerine delālet ederse de mütehālifen istiᶜmāl olunduklarına dahi delīldir ve bi-hasebi'l-lügat evfak-ı istiᶜmāl dahi odur.

[لأن الإيمان عمل من الأعمال وهو أفضلها والإسلام هو تسليم إما بالقلب وإما باللسان وإما بالجوارح وأفضلها الذي بالقلب وهو التصديق الذي يسمى إيمانًا والاستعمال لهما على سبيل الاختلاف وعلى سبيل التداخل وعلى سبيل الترادف كله غير خارج عن طريق التجوز في اللغة أما الاختلاف فهو أن يجعل الإيمان عبارة عن التصديق بالقلب فقط وهو موافق للغة والإسلام عبارة عن التسليم ظاهرًا وهو أيضًا موافق للغة فإن التسليم ببعض محال التسليم ينطلق عليه اسم التسليم فليس من شرط حصول الإسلام عموم المعنى لكل محل يمكن أن يوجد المعنى فيه فإن

من لمس غيره ببعض بدنه يسمى لامسًا وإن لم يستغرق جميع بدنه فإطلاق اسم الإسلام على التسليم الظاهر عند عدم تسليم الباطن مطابق للسان وعلى هذا الوجه جرى قوله تعالى ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾ وقوله صلى الله عليه وسلم في حديث سعد "أَو مُسْلِمٌ" لأنه فضل أحدهما على الآخر ويريد بالاختلاف تفاضل المسميين. وأما التداخل فموافق أيضًا للغة في خصوص الإيمان وهو أن يجعل الإسلام عبارة عن التسليم بالقلب والقول والعمل جميعًا والإيمان عبارة عن بعض ما دخل في الإسلام وهو التصديق بالقلب وهو الذي عنيناه بالتداخل وهو موافق للغة في خصوص الإيمان وعموم الإسلام للكل وعلى هذا خرج قوله "اَلإِيمَانُ" في جواب قول السائل "أَيُّ الإِسْلاَمِ أَفْضَلُ" لأنه جعل الإيمان خصوصًا من الإسلام فأدخله فيه وأما استعماله فيه على سبيل الترادف بأن يجعل الإسلام عبارة عن التسليم بالقلب والظاهر جميعًا فإن كل ذلك تسليم وكذا الإيمان ويكون التصرف في الإيمان على الخصوص بتعميمه وإدخال الظاهر في معناه وهو جائز لأن تسليم الظاهر بالقول والعمل ثمرة تصديق الباطن ونتيجته وقد يطلق اسم الشجر ويراد به الشجر مع ثمره على سبيل التسامح فيصير بهذا القدر من التعميم مرادفًا لاسم الإسلام ومطابقًا له فلا يزيد عليه ولا ينقص وعليه خرج قوله ﴿فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾]

Çünkü īmān dahi aᶜmālden bir ᶜameldir ve o ᶜamel kāffe-i aᶜmālin efdalidir. Ve islām dahi teslīmdir ki yā kalb veyā lisān veyāhūd cevārihle olan teslīm ve itāᶜattir ve efdali kalb ile yaᶜnī īmān tesmiye olunan tasdīk ile olan teslīmdir. Ve ber-minvāl-i muharrer ᶜalā-sebīli't-terādüf ve ᶜalā-sebi'li'l-ihtilāf ve ᶜalā-sebīli't-tedāhul vākiᶜ olan istiᶜmālleri topu lügatin tarīk-i cevāzından hāric değildir. İhtilāf ise īmānı yalnız kalb ile olan tasdīkten ᶜibāret eder ve o dahi lügate muvāfıktır ve islāmı teslīm-i zāhirden ᶜibāret kılar ve o dahi kezālik lügate muvāfıktır, zīrā ki mahāll-i teslīmin baᶜzısı ile olan teslīme dahi ism-i teslīm ıtlāk olunur, zīrā içinde ᶜumūm maᶜnānın bulunması mümkin olan her bir mahalde ᶜumūm maᶜnānın vücūdu husūl-i ism için şart değildir, zīrā ki baᶜzı bedeni ile āhere lems eden kimseye lāmis ismi ıtlāk olunur velev ki cemīᶜ bedenine onunla istigrāk vākiᶜ olmamıştır. Ve bu sūretle teslīm-i bātınī fıkdānıyla lisāna mutābık olan teslīm-i zāhirīye ism-i teslīm ıtlāk

olunur ki bu vech üzere ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾[652] makāl-i şerīf-i müteᶜāli cārī olmuştur. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin Saᶜd hadīsinde "أَو مُسْلِمٌ" kavl-i münīfi dahi o vech üzere cārī olmuştur, çünkü birisinin āhere tafdīl edişi vākiᶜ olmuş ve bu ihtilāf ile tefādul-i müsemmeyeyn murād buyurulmuş olacaktır. Ve tedāhul ise husūs-ı īmāndadır ve o dahi lügate muvāfıktır ki islāmı teslīm-i kalb ile nutk-ı lisān ve ᶜamelden ᶜibāret eder ve īmānı islāmda dāhil olan tasdīkten ᶜibāret kılar ki tedāhulden bizim murād ettiğimiz maᶜnā idi ve bu dahi yaᶜnī bu sūretle olan husūs-ı īmān ve ᶜumūm-ı islām vechi yine lügate muvāfıktır ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ"[653] diye vākiᶜ olan suᵓālin cevābı bu vech üzere ihrāc etmiştir, çünkü īmānı islāmdan husūsī edip islāma dāhil etti.

Ve ᶜalā-tarīki't-terādüf īmānı islāmda istiᶜmāli ise o dahi islāmı kavl ve kalb ve ᶜamel ile olan tasdīkten ᶜibāret eder, çünkü bunun topu dahi teslīmdir. Ve īmānı dahi kezālik kavl ve kalb ve ᶜamel ile tasdīk ve teslīmden ᶜibāret kılar ki o vaktte husūsu üzere īmānda taᶜmīmiyle tasarruf edilmiş olur ve teslīm-i zāhirī dahi onun maᶜnāsına idhāl kılınmış olur. Bu dahi cāizdir, zīrā ki kavl ve ᶜamel ile olan teslīm-i zāhirī tasdīk-i bātınīnin semeresi ve netīcesidir. Ve baᶜzı kerrede vākiᶜ olur ki ism-i şecere ıtlākıyla hem şeceresi ve hem dahi semeresi ᶜalā-sebīli't-t-tesāmuh murād olunur. Ve taᶜmīmden bu kadar maᶜnā ile ism-i īmān ism-i islāma mürādif ve mutābık olur ki ondan ne ziyāde ve ne de noksān olur ve bu vech üzere Cenāb-ı Bārī ﴿فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾[654] diye kelām-ı ᶜālī tahrīc buyurulmuştur.

[البحث الثالث: عن الحكم الشرعي. وللإسلام والإيمان حكمان أخروي ودنيوي. أما الأخروي فهو الإخراج من النار ومنع التخليد إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ" وقد اختلفوا

652 "Bedevīler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. ("Öyle ise, "İman ettik" demeyin) "Fakat boyun eğdik" deyin." el-Hucurāt, 49/14.

653 Bkz. Zebīdī, 2/237.

654 "Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık." ez-Zāriyāt, 51/36.

في أن هذا الحكم على ماذا يترتب وعبروا عنه بأن الإيمان ماذا هو فمن قائل إنه مجرد العقد ومن قائل يقول]إنه[عقد بالقلب وشهادة باللسان ومن قائل يزيد ثالثًا وهو العمل بالأركان ونحن نكشف الغطاء عنه ونقول من جمع بين هذه الثلاثة فلا خلاف في أن مستقره الجنة وهذه درجة]

Ve mesbūku't-taᶜrīf olan mebāhis-i selāse-i mezkūrenin üçüncü bahsi ise ki īmān ile islāmın lafzlarından murād olunan hükm-i şerᶜīnin beyānı idi, o dahi odur ki islām ve īmān için iki hükm vardır: birisi uhrevī ve dīgeri dünyevīdir.

Uhrevī hükmleri ise hurūc-ı nār ve menᶜ-i tahlīddir ki merd-i müᵓmin āteşten çıkar ve āteşte muhalled kalmaz, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz [655] "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ" [282] diye fermān buyurdu. Ve bu hükm neye müterettib olduğuna ᶜulemā ihtilāf edip īmān neden ᶜibāret olduğunu beyān ve taᶜbīr eylemişlerdir ki baᶜzıları īmān mücerred tasdīk üzere ᶜakd-i kalb etmekliktir demiş ve baᶜzıları kalbin ᶜakdiyle maᶜan lisān ile lafz-ı şehādeti söylemektir demiş ve baᶜzıları kalbin ᶜakd ve lisān ile şehādeti söylemekle berāber erkān ile ᶜamel etmekliktir dedi.

İmdi biz örtüsünü kaldırıp gıtāyı keşf ederek deriz ki üçü beyninde cemᶜ eden kimse bilā-hilāf cennet onun müstekarrıdır, yaᶜnī kim ki kalbi ile īmān ve tasdīk edip ve lisānı ile kelime-i şehādeti tekellüm ve erkān-ı İslāmiyyeyi işlerse onun makarrı cennettir, bunda aslā bir ihtilāf yoktur ve bu da birinci derecedir.

[والدرجة الثانية: أن يوجد اثنان وبعض الثالث وهو القول والعقد وبعض الأعمال ولكن ارتكب صاحبه كبيرة أو بعض الكبائر فعند هذا قالت المعتزلة: خرج بهذا عن الإيمان ولم يدخل في الكفر بل اسمه فاسق وهو على منزلة بين المنزلتين وهو مخلد في النار وهذا باطل كما سنذكره]

Ve ikinci derece odur ki o umūr-ı selāse-i mezkūrenin ikisi ile sālisin dahi bir mikdārı ādemde bulunmaktır ki tasdīk üzerine ᶜakd-i kalb etmiş ve kelime-i şehādeti dahi lisān ile söylemiş, ammā ᶜamel-i erkāndan bir

---

655 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

mikdārını ityān etmiş ve bir mikdārını terk etmiş olsa ki yā bir kebīre veyāhūd baᶜzı kebāiri mürtekib bulunursa bunun için gürūh-ı Muᶜtezile "O kimse bu irtikāb-ı kebīre ile īmāndan çıkar, velākin küfre girmez, ismi fāsıktır ve iki menzilet arasında bir menzilet üzere kalır, yaᶜnī ara yerde kalır, ne īmān menzilesinde ve ne de küfr menzilesindedir ve āteşte muhalled olur" dediler. Ve gelecek zikr ve beyānımız mūcebince onların bu söz ve bu iᶜtikādları bātıldır.

[الدرجة الثالثة: أن يوجد التصديق بالقلب والشهادة باللسان دون الأعمال بالجوارح وقد اختلفوا في حكمه فقال أبو طالب المكي: العمل بالجوارح من الإيمان ولا يتم دونه وادعى الإجماع فيه واستدل بأدلة تشعر بنقيض غرضه كقوله تعالى ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ إذ هذا يدل على أن العمل وراء الإيمان لا من نفس الإيمان وإلا فيكون العمل في حكم المعاد والعجب أنه ادعى الإجماع في هذا وهو مع ذلك ينقل قوله صلى الله عليه وسلم "لَا يَكْفُرُ أَحَدٌ إِلَّا بَعْدَ جُحُودِهِ لِمَا أَقَرَّ بِهِ" وينكر على المعتزلة قولهم بالتخليد في النار بسبب الكبائر والقائل بهذا قائل بنفس مذهب المعتزلة إذ يقال له من صدق بقلبه وشهد بلسانه ومات في الحال فهل هو في الجنة فلابد أن يقول نعم وبه حكم بوجود الإيمان دون العمل فنزيد ونقول لو بقي حيًا حتى دخل عليه وقت صلاة واحدة فتركها ثم مات أو زنى ثم مات هل يخلد في النار فإن قال نعم فهو مراد المعتزلة وإن قال لا فهو تصريح بأن العمل ليس ركنًا من نفس الإيمان ولا شرطًا في وجوده ولا في استحقاق الجنة به وإن قال أردت به أن يعيش مدة طويلة ولا يصلي ولا يقدم على شيء من الأعمال الشرعية فنقول فما ضبط تلك المدة وما عدد تلك الطاعات التي بتركها يبطل الإيمان وما عدد الكبائر التي بارتكابها يبطل الإيمان وهذا لا يمكن التحكم بتقديره ولم يصر إليه صائر أصلًا]

Ve üçüncü derece dahi odur ki aᶜmāl-i cevārih bulunmaksızın tasdīk-i kalb ve şehādet-i lisān bulunmaklığıdır. Bunun hükmünde dahi ihtilāf vākiᶜ olmuştur ki Ebū Tālib-i Mekkī cevārih ile ᶜamel etmek īmāndan olup aᶜmāl-i cevārih bulunmadıkça īmān tamām olmaz diye reʾy ve bu reʾy üzere icmāᶜ-ı ümmet husūlü dahi daᶜvā ve nakīz-i garazını işᶜār eder edille ile dahi istidlāl etmiş, meselā ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾[656] āyet-i

656 "İman edip salih amel işleyenler" el-Bakara, 2/25. Kur'ān'da 36 yerde geçer.

celīlenin medlūlü gibi edille īrād etmiştir. Hālbuki bu āyet-i kerīmeden mefhūm olunur ki ᶜamel-i sālih īmānın ardı sonradır, nefs-i īmāndan değildir, yoksa nefs-i īmāndan olmuş olsa ᶜamel-i meᶜād hükmünde olmuş olurdu. Ve ᶜaceb orasındadır ki kendisi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin ''لَا يَكْفُرُ أَحَدٌ إِلَّا بَعْدَ جُحُودِهِ لِمَا أَقَرَّ بِهِ''[657] hadīs-i şerīfini nakl eder ve sebeb-i irtikāb-ı kebāir ile hulūd-i nārı gürūh-ı Muᶜtezile'nin üzerine inkār eyler iken bu reʾyi üzere inᶜikād-ı icmāᶜı dahi daᶜvā eder. Ve ānifü'l-beyān reʾy ile kāil olan ādem mezheb-i Muᶜtezile'nin nefsi ile kāil olur, çünkü ona denilir ki "O kimse ki kalbi ile tasdīk ve lisānı ile şehādet ve ikrār edip fi'l-hāl vefāt eder, o kimse cennetli midir?" Kendisi "Lābüd cennetlidir" diyecek ve böyle deyince aᶜmāl-i cevārih bulunmaksızın vücūd-ı īmāna bununla hükm etmiş olur. İmdi biz ziyāde edip ona deriz ki o kimse eger fi'l-hāl vefāt etmeyip de üzerine bir vakt namāz duhūl ve mürūr edinceye dek hayātı mümtedd olsa ve o farz namāzı terk veyāhūd bir fiᶜl-i zināyı irtikāb ettikten sonra ölmüş olsa o kimse āteşte muhalled olur mu? O dahi eger muhalled olur derse işte Muᶜtezile'nin murādları dahi odur. Ve eger muhalled olmaz derse ᶜamel-i erkān yaᶜnī aᶜmāl-i cevārih nefs-i īmāndan bir rükn olmadıklarına ve vücūd-ı īmān için şart olmadıklarına ve onlarla istihkāk-ı cennet meşrūt olmadığına tasrīh etmiş olur. Ve eger ben bundan bir müddet-i tavīle yaşayıp da namāz kılmayan ve aᶜmālin üzerine bir nesne ile ikdām etmeyen kimseyi murād etmiştim derse, o vaktte biz dahi o dediğin müddetin zabtı nice ve ne kadardır ve terkleriyle īmānı bātıl olacak tāᶜatin ᶜadedi nedir ve kezālik irtikāblarıyla īmānı bātıl olacak kebāirin dahi ᶜadedi nedir deriz ve bu ise takdīrine hükm etmek mümkin değildir ve buna aslā bir giden dahi olmamıştır.

[الدرجة الرابعة: أن يوجد التصديق بالقلب قبل أن ينطق باللسان أو يشتغل بالأعمال [و]مات فهل نقول مات مؤمنًا بينه وبين الله تعالى: وهذا مما اختلف فيه ومن شرط القول لتمام الإيمان يقول هذا مات قبل الإيمان وهو فاسد إذ قال صلى الله عليه وسلم ''يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ الإِيمَانِ'' وهذا قلبه

657 *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/359, no: 4433, ''لَنْ يَخْرُجَ رَجُلٌ مِنَ الْإِيمَانِ إِلاَّ بِجُحُودِ مَا دَخَلَ فِيهِ'' şeklinde.

طافح بالإيمان فكيف يخلد في النار ولم يشترط في حديث جبريل عليه السلام للإيمان إلا التصديق بالله تعالى وملائكته وكتبه واليوم الآخر كما سبق]

Ve dördüncü derece odur ki aᶜmāle iştigāl ve lisān ile nutk etmeksizin hemān kalbinde [283] tasdīk husūl bulduktan sonra vefātı vākiᶜ olsa o ādem müᵓminen vefāt etti denilir mi, yaᶜnī beynehu ve beynallāh müᵓmin olarak vefāt etmiş olur mu? Bu dahi muhtelifün fīh olup o ki tamām-ı īmān için nutk-ı lisān şarttır demiş, onun ᶜindinde kable'l-īmān vefāt etmiştir. Ve bu ise fāsiddir, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ"[658] buyurmuştur ve bu ādem ise kalbi īmānla mālāmāl dolu bulmuş, āteşte nice muhalled olur? Ve mesbūk olan hadīs-i şerīften müstefād olduğu vech üzere Cebrāil ᶜaleyhi's-selāmın hadīsinde īmān için tasdīk-i Hazret-i Bārī ve melāike ve kütüb ve rüsül ve yevm-i āhirden gayrı bir şey iştirāṭ buyurmamıştır.

[الدرجة الخامسة: أن يصدق بالقلب ويساعده من العمر مهلة النطق بكلمتي الشهادة وعلم وجوبها ولكنه لم ينطق بها فيحتمل أن يجعل امتناعه عن النطق كامتناعه عن الصلاة ونقول هو مؤمن غير مخلد في النار والإيمان هو التصديق المحض واللسان ترجمان الإيمان فلا بد أن يكون الإيمان موجودًا بتمامه قبل اللسان حتى يترجمه اللسان وهذا هو الأظهر إذ لا مستند إلا اتباع موجب الألفاظ ووضع اللسان أن الإيمان هو عبارة عن التصديق بالقلب. وقد قال صلى الله عليه وسلم يخرج من النّار كان في قلبه مثقال ذرة من الإيمان ولا ينعدم الإيمان من القلب بالسكوت عن النطق الواجب كما لا ينعدم بالسكوت عن الفعل الواجب وقال قائلون: القول ركن إذ ليس كلمتا الشهادة إخبارًا عن القلب بل هو إنشاء عقد آخر وابتداء شهادة والتزام والأول أظهر وقد غلا في هذا طائفة المرجئة فقالوا هذا لا يدخل النار أصلاً وقالوا إن المؤمن وإن عصى فلا يدخل النار وسنبطل ذلك عليهم]

Beşinci derece odur ki kalbi ile tasdīk edip ve kelimetey-i şehādet söylemeğe ᶜömr müsāᶜade etmiş ve vücūb-ı tekellümü dahi bilmiş iken onunla nutk etmeksizin fevt etmektir. Bunda dahi ihtilāf vardır. Kimisi

---

658 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

tekellüm-i şehādetten imtināᶜı namāz kılmaktan olan imtināᶜ gibi ᶜadd ile ona müᵓmindir demiş ve o īmān ile āteşte muhalled olmaz dedi, çünkü īmān mahz-ı tasdīk olup ve lisān īmānın tercümānıdır ve öyle olıcak lābüd ki īmān tamāmıyla kalbde buluna ki lisān onu tercüme ede ki kable'n-nutk bi'l-lisān tamām-ı īmān kalbde hāsıl olması bir emr-i mukarrerdir ve azher-i akvāl dahi bu kavldir, çünkü mūcib-i elfāzı ittibāᶜ etmekten gayrı bir müstened yoktur ve vazᶜu'l-lisān ise īmān tasdīk-i kalbden ᶜibārettir. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ"[659] buyurmuştur. Ve nutktan sükūt etmekle kalbden īmān münᶜadim olmaz, nitekim fiᶜl-i vācibden sükūt etmekle īmān münᶜadim olmaz.

Ve kimisi demiş ki nutk-ı lisān rükn-i īmāndır ve kelimetey-i şehādet tekellümü kalb üzerine ihbār olmayıp ancak bir ᶜakd-i āheri inşā etmektir ve ibtidā-i şehādettir ve iltizāmdır, yaᶜnī bu rüknün fevātından nāşī ona müᵓmindir denilemez, zīrā ki o ᶜakdi inşā etmedi ve şehādete başlamadı ve īmānı iltizām etmedi. Velākin kavl-i azher kavl-i evveldir. Ve tāife-i Mürcie bunda gulüvv edip hadd-i iktisād u iᶜtidāli tecāvüz etmişler, hattā bunun için dediler ki bu ādem aslā āteşe girmez ve merd-i müᵓmin ᶜisyān ederse de āteşe girmez. Ammā Mürcie'nin bu kelāmı bātıldır, kelām-ı ātīde onun butlānını beyān edeceğiz.

[الدرجة السادسة: أن يقول بلسانه لا إله إلا الله محمد رسول الله ولكن لم يصدق بقلبه فلا نشك في أن هذا في حكم الآخرة من الكفار وأنه مخلد في النار ولا نشك في أنه في حكم الدنيا الذي يتعلق بالأئمة والولاة من المسلمين لأن قلبه لا يطلع عليه وعلينا أن نظن به أنه ما قاله بلسانه إلا وهو منطو عليه في قلبه وإنما نشك في أمر ثالث وهو الحكم الدنيوي فيما بينه وبين الله تعالى وذلك بأن يموت له في الحال قريب مسلم ثم يصدق بعد ذلك بقلبه ثم يستفتي ويقول كنت غير مصدق بالقلب حالة الموت والميراث الآن في يدي فهل يحل لي بيني وبين الله تعالى أو نكح مسلمة ثم صدق بقلبه هل تلزمه إعادة النكاح وهذا محل نظر فيحتمل أن يقال أحكام الدنيا منوطة بالقول الظاهر ظاهرًا وباطناً ويحتمل أن يقال تناط بالظاهر في حق غيره لأن باطنه غير ظاهر لغيره وباطنه ظاهر له في نفسه بينه وبين الله تعالى

659 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

والأظهر والعلم عند الله تعالى أنه لا يحل له ذلك الميراث ويلزمه إعادة النكاح]

Ve altıncı derece odur ki bir kimse lisānı ile Lā İlāhe İllallāh Muhammedün Resūlullāh der de lākin kalbinde onu tasdīk etmemek kaziyyesidir. Bunun dahi hükm-i āhirette küffārdan olduğuna ve āteşte muhalled olduğuna bir şekk etmeyiz, münāfık ve kāfirdir. Ve vülāt-ı müslimīn ve eimmeye müteᶜallik olan hükm-i dünyāvīsinde dahi şekk etmeyiz ki nutk-ı mezkūr ile māl ve cānları ᶜismet etmekte bizim bir diyeceğimiz yoktur, zīrā ki kalbine ıttılāᶜ etmek mümkin değildir. Ve bize vācib odur ki onun hakkında böylece zann edelim ki bu kelāmı nutk etmedi illā ki kalbi dahi bunun tasdīki üzerine muntavī olmadı, yaᶜnī ancak kalbi bu tasdīk üzere muntavī olduktan sonra bu kelime-i şehādeti nutk etmiştir.Velākin bir şeyde biz şekk ederiz ki o dahi bir emr-i sālis olup beynehu ve beynallāh dünyā hükmüne müteᶜallik olarak bir emrdir ve o dahi o emrdir ki hālet-i mezkūresinde onun bir müslümān akribāsı vefāt edip ve mālını mīrās olarak yedine geçtikten sonra kalbi ile tasdīk edip müʾmin-i sahīh ü kāmil olmakla gelip istiftā eylese ki "Benim akribāmın vefātında ben kalb ile musaddık değil idim, baᶜdehu kalbimle tasdīk ettim ve onun mīrāsı benim yedimde ve el-ān mevcūddur, beynī ve beynallāh bu māl bana helāl olur mu?" veyāhūd o hālde bir müslümān hatuna mütezevvic olmuş olsa ona iᶜāde-i nikāh vācib olur mu? İşte burası mahall-i nazardır, zīrā ki muhtemeldir denile ki ahkām-ı dünyeviyyenin zāhir ve bātını kavl-i zāhire mürtebittir ve bu sūretle o māl ona helāl olur ve iᶜāde-i nikāh lāzım gelmez ve muhtemeldir ki denile ki gayrısı hakkında ahkām-ı dünyeviyye kavl-i zāhire menūt olur, çünkü onun bātını gayrısına zāhir değildir, ammā kendi nefsinde onun bātını ona zāhirdir, beynehu ve beynallāh mahfī değildir ve bu cihetle o māl ona helāl değildir ve iᶜāde-i nikāh dahi vācibdir. Ve'l-ᶜilmü ᶜindallāh. Azher ve ensebi budur ki o mīrās ona helāl olmaz ve tecdīd-i nikāh dahi ona lāzım gelir.

[ولذلك كان حذيفة رضي الله عنه لا يحضر جنازة من يموت من المنافقين وعمر رضي الله عنه كان يراعي ذلك منه فلا يحضر إذا لم يحضر حذيفة رضي الله عنه [284] والصلاة فعل ظاهر في الدنيا وإن كان من العبادات. والتوقي عن الحرام

أيضًا من جملة ما يجب لله كالصلاة لقوله صلى الله عليه وسلم طلب الحلال فريضة بعد الفريضة وليس هذا مناقضًا لقولنا إن الإرث حكم الإسلام وهو الاستسلام بل الاستسلام التام هو ما يشمل الظاهر والباطن وهذه مباحث فقهية ظنية تبنى على ظواهر الألفاظ والعمومات والأقيسة فلا ينبغي أن يظن القاصر في العلوم أن المطلوب فيه القطع من حيث جرت العادة بإيراده في فن الكلام الذي يطلب فيه القطع فما أفلح من نظر إلى العادات والمراسم في العلوم]

Ve onun için Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvān münāfıkīndan vefāt eden kimsenin cenāzesi namāzına hāzır olmazdı. Ve ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi'r-rıdvān hazretleri dahi bunu mürāᶜāt ederdi ki cenāzesi namāzına Huzeyfe'nin hāzır olmadığı ādemin cenāzesi namāzına o dahi hāzır olmazdı ve namāz ise dünyāda o dahi fiᶜl-i zāhirīdir velev ki ᶜibādettendir. Ve harāmdan sakınmak dahi namāz gibi zāt-ı zü'l-celāle vācib olan umūrdandır, çünkü ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "طَلَبُ الْحَلالِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ فَرِيضَةٌ"[660] diye beyān buyurmuştur. Yaᶜnī "Farīza-i vaktiyyeden sonra taleb-i rızk-ı helāl farzdır." Ve irs-i istislām olan islāmın hükmüdür dediğimiz kavle dahi bu kavl münākız değildir, çünkü istislām-ı tāmm odur ki zāhir ve bātına müştemil olan istislāmdır. Ve bu mebāhis ise zavāhir-i elfāz ve ᶜumūm-ı akyiseye mübtenī olan ebhās-ı fıkhiyye-i zanniyyedir. İçinde katᶜ-ı matlūb bulunan fenn-i kelāmda bi-hükmi cereyāni'l-ᶜādet vārid olmaları hasebiyle bunda katᶜ-ı vukūᶜu ᶜilmde kāsır olan kimse zann etmek gerektir, zīrā ki ᶜulūmda ᶜādāt ve rüsūma nazar eden kimse felāh bulmamıştır.

[فإن قلت: فما شبهة المعتزلة والمرجئة وما حجة بطلان قولهم فأقول شبهتهم عمومات القرآن أما المرجئة فقالوا لا يدخل المؤمن النار وإن أتى بكل المعاصي لقوله عز وجل ﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾ ولقوله عز وجل ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ﴾ الآية ولقوله تعالى ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾[661] إلى قوله ﴿فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ

660 "Farzları yerine getirdikten sonra helal rızık aramak farzdır."

661 "Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi" diye sorarlar." el-Mülk, 67/8.

شَيْءٍ﴾[662] فقوله ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ﴾ عام فينبغي أن يكون كل من ألقي في النار مكذبًا ولقوله تعالى ﴿لَا يَصْلٰيهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ وهذا حصر وإثبات ونفي ولقوله تعالى ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ﴾[663] فالإيمان رأس الحسنات ولقوله تعالى ﴿وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾ ولا حجة لهم في ذلك فإنه حيث ذكر الإيمان في هذه الآيات أريد به الإيمان مع العمل إذ بينا أن الإيمان قد يطلق ويراد به الإسلام وهو الموافقة بالقلب والقول والعمل ودليل هذا التأويل أخبار كثيرة في معاقبة العاصين ومقادير العقاب وقوله صلى الله عليه وسلم ''يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ'' فكيف يخرج إذا لم يدخل ومن القرآن قوله تعالى ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ والاستثناء بالمشيئة يدل على الانقسام وقوله تعالى ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾ وتخصيصه بالكفر تحكّم وقوله تعالى ﴿أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ﴾ فهذه العمومات في معارضة عموماتهم ولا بد من تسليط التخصيص والتأويل على الجانبين لأن الأخبار مصرّحة بأنّ العصاة يعذّبون[664] بل قوله تعالى ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا﴾ كالصريح في أن ذلك لا بد منه للكل إذ لا يخلو مؤمن عن ذنب يرتكبه وقوله تعالى ﴿لَا يَصْلٰيهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ أراد به من جماعة مخصوصين أو أراد ''بالأشقى'' شخصا معينا أيضا وقوله تعالى ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا﴾[665] أي فوج من الكفار وتخصيص العمومات قريب ومن هذه الآية وقع للأشعري وطائفة من المتكلمين إنكار صيغ العموم وأن هذه الألفاظ يتوقف فيها إلى ظهور قرينة تدل على معناها]

Ve gürūh-ı Muᶜtezile ve fırka-i Mürcie'nin şübheleri nedir ve butlān-ı kavllerinin hucceti nedir der isen, buna dahi derim ki şübheleri ise Kurᵓān'ın ᶜumūmudur, yaᶜnī elfāz-ı Kurᵓāniyye'nin ᶜumūmudur ki ᶜumūmdan murād lafzın ᶜumūm-ı maᶜnāsıdır. Mürcie'nin ise onlar der-

662 "Fakat biz onu yalanlamış ve Allah hiçbir şey indirmemiştir (demiştik)." el-Mülk, 67/9.

663 "Her kim iyi amel getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler." en-Neml, 27/89.

664 Buhārī, Tevhīd, 27, no: 7450.

665 "Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara sorarlar." el-Mülk, 67/8.

ler ki mü᾽min olan kimse aslā āteşe girmez ve bu ki her bir maᶜsiyeti işlemiş ola. Ve bu āyetlerle istidlāl ederler ki Hak subhānehu ve taᶜālā buyurmuş ki [666]﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾ ki hulāsa-i me᾽āl-i lafz-ı şerīfi: "Kim ki rabbına īmān eder, bir şiddet ve ᶜazāb veyā zulmden korkmaz." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ﴾[667] el-āyet. Ve hulāsa-i me᾽āl-i lafz-ı şerīfleri: "O kimseler ki zāt-ı zü'l-celāl hazretlerine ve resūlüne īmān etmişler, onlar sıddīklardır." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ﴾[668] el-āyet. Ve tefsīri: "Az kalır ki cehennem kāfirlere gazabından pāre pāre ola. Her bār ki küffār fevc fevc cehenneme ilkā olundukça hāzin-i cehennem onlara tevbīh yüzünden: 'Sizi bu ᶜazābdan ihāfe eder peygamber gelmedi mi?' diye su᾽āl eder. Onlar cevāblarında: 'Belī, bize resūl-i nezīr geldi, biz onu tekzīb edip Allāh taᶜālā bir şeyi inzāl etmemiştir ancak siz büyük dalālettesiniz dedik." İşte "fevc" lafzı ᶜāmm olup ve muktezāsınca "işte ilkā olunanlar" cümlesi mükezzeb olmak īcāb eder. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri demiş ki: ﴿لَا يَصْلٰيهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ Ve tefsīri: "Lüzūm ve devām ile o nāra dāhil olan ancak hakkı tekzīb ve īmān ve tāᶜātten iᶜrāz eden bed-baht kāfirlerdir." Ve bunda hasr vardır ki baᶜde'l-fenā isbāt vākiᶜ olmuştur. Ve dahi ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ﴾ buyurmuştur. Ve tefsīrī kim ki bir hasene ile gele, onun için o haseneden hayr ve ziyāde ecr ve cezā vardır ve onlar o günde azāb havfından eminlerdir. Ve imān ise ra'sü hasenattır denilir.Ve dahi [669]﴿وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ buyurdu, yaᶜnī "Zāt-ı zü'l-celāl muhsinleri muhabbet eder." Ve dahi ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾[670] buyurdu. Ve hulāsa-i me᾽āli: "Biz ᶜamel işleyen kimsenin ecrini zāyiᶜ etmeyiz."

666 "Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar." el-Cinn, 72/13.

667 "Allah'a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar sıddīklar (sözü özü doğru kimseler)dir." el-Hadīd, 57/19.

668 "Oraya her bir topluluk atıldıkça." el-Mülk, 67/8.

669 "Allah iyilik edenleri sever." Āl-i ᶜİmrān, 3/134, 148; el-Mā᾽ide, 5/93.

670 "Elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayi etmeyiz." el-Kehf, 18/30.

İşte tāife-i Mürcie'nin edilleleri bu āyātın ᶜūmūm-ı maᶜnālarıdır, hālbuki bu āyātta daᶜvālarına muvāfık bir huccet ve bir burhān yoktur, zīrā ki īmānı her nerede zikr ettiyse īmān ile berāber ᶜameli dahi murād buyurmuştur, nitekim ānifte beyān etmiştik ki baᶜzı kerre de [285] lafz-ı īmān ıtlāk olunup ammā ondan islām murād olunur ki muvāfakat-i kalb ile kavl ve ᶜamel dahi murād olunur.

Ve bu teᵓvīlin delīli ise pek çok ahbārdır ki ᶜāsīlerin muᶜākabesi ve mekādīr-i ᶜikābın takdīri haklarında vārid olmuşlardır. Ez-cümle ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ"[671] buyurdu. Ve āteşe girmeyen ādem nice āteşten çıkar. İşte bu hadīs delālet eder ki günehkār olan müᵓmin āteşe girer ve īmānı hasebiyle āteşte muhalled kalmaz, müstahak olduğu ᶜazābı çektikten sonra kerāmet-i īmān ile āteşten çıkar.

Ve edille-i Kurᵓāniyye'den dahi ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾[672] vārid olmuştur. Ve tefsīrinde denilmiş ki "Tahkīk ve tahkīkan Allāh ᶜazīmü'ş-şān hazretleri ona şerīk getireni magfiret etmez ve şirkten mā-ᶜadā sagāir ü kebāir-i zünūbu dilediği kimse için fazl ve ihsānıyla magfiret eder." Ve meşīᵓette olan istisnā inkısām üzerine delālet eder ki müᵓmin olan günehkārān iki kısm olup bir kısmının cürm ve günāhkārlıkları fazl u meşīᵓet-i ilāhiyye ile ᶜafv ve magfiret olunacaktır ve bir kısmının cürm ve cināyetleri ᶜafv ve magfiret olunmayacaktır. Ve mazhar-ı ᶜafv ve gufrān olmayan müᵓmin-i ᶜāsī āteşe girip muᶜazzeb olacağı bir emr-i müberhendir. Ve bu āyet-i kerīmenin medlūlüyle butlān-ı mezheb-i Mürcie sābit olur.

Ve dahi ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾[673] vārid olmuştur. "Kim ki Allāh taᶜālāya ve resūlüne ısrār ile ᶜisyān veyā inkār ile emr ve nehyi duymayıp muhālefet ederse onun için nār-ı cehennem

---

671 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

672 "Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar." en-Nisā, 4/48, 116.

673 "Kim Allah'a ve Resūlüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedī kalacakları cehennem ateşi vardır." el-Cinn, 72/23.

ʿazābı vardır ki onda muhalled kalır." Ve bu "ʿisyān" lafzı hem küfr ve hem de ʿisyāna şümūl ve ʿumūmu vardır ve bilā-muhassıs küfre tahsīsi tahakkümdür. Ve kezālik ﴿أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ﴾[674] nass-ı ʿālīsi dahi bu kabīldendir ki hulāsa-i meʾāl-i lafz-ı şerīfi: "Āgāh olunuz ki ʿale't-tahkīk zaleme ʿazāb-ı mukīmdedirler. "Ve zulmü küfre tahsīsi tahakkümdür. Ve dahi ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ﴾[675] nass-ı ʿālīsi dahi ʿumūmī olup tefsīrinde denilmiş ki "Kim ki Allāh taʿālāya şirk-i seyyiʾesiyle gelse onlar yüzleri üzere nāra ilkā olunurlar." İşte bu āyātın ʿumūmları yaʿnī elfāzın ʿumūm maʿnāları onların sened ittihāz ettikleri edillenin ʿumūmuna muʿārız gelir. Ve bu sebeb ile cānibeyn üzerine tahsīs ve teʾvīlin tasallutu lābüd ve lāzım olur, zīrā ki edille-i kātıʿa ʿusāt muʿazzeb olmalarına musarrıhlardır. Lā-siyyemā zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا﴾[676] nass-ı ʿālīsi medlūlü mūcebince kāffenin āteşe vürūdları lābüd olduğuna dāll ve musarrıh gibidir, çünkü her bir müʾmin irtikāb-ı zenb etmekten hālī değildir, enbiyā-i ʿizāmdan gayrı zünūbdan vāreste ve maʿsūm kimse yoktur, ﴿لَا يَصْلٰيهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾[677] nassı ile mahsūs cemāʿatlerden murād olunmuş olacağının ihtimāli vardır ve şakīden bir şahs-ı muʿayyen murād buyurulmuş olacağı dahi muhtemeldir. Ve ﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ﴾[678] buyurduğu kelām dahi aʿmāli mümkindir ki küffārdan fevc fevc celb ve ve āteşe ilkā oldukça hazene-i cehennem onlara o makāli diyecekler. Ve bu nass delālet etmez ki o efvācdan gayrı dīger bir kimse āteşe girmez, umūmātın tahsīsi dahi karībdir, baʿīd değildir. Ve bu āyetten dolayı Eşʿariyye ve mütekellimīn cemāʿatinin bir tāifelerine sıyag-ı ʿumūmun inkārı vākiʿ olmuştur ki dediler, bu elfāzın maʿānīsine delālet edecek karāyinin zuhūruna kadar tevakkuf etmek gerektir.

---

674 "İyi bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler." eş-Şūrā, 42/45.

675 "Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar." en-Neml, 27/90.

676 "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur." Meryem, 19/71.

677 "O ateşe ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer." el-Leyl, 92/15-16.

678 "Oraya her bir topluluk atıldıkça." el-Mülk, 67/8.

[وأما المعتزلة فشبهتهم قوله تعالى ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ وقوله تعالى ﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ وقوله تعالى ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ ثم قال ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾[679] وقوله تعالى ﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ﴾ وكل آية ذكر الله عز وجل العمل الصالح فيها مقرونا بالإيمان وقوله تعالى ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾ وهذه العمومات أيضا مخصوصة بدليل قوله تعالى ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ فينبغي أن تبقى له مشيئة في مغفرة ما سوى الشرك وكذلك قوله عليه السلام "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ" وقوله تعالى ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾ وقوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ فكيف يضيع أجر أصل الإيمان وجميع الطاعات بمعصية واحدة وقوله تعالى ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا﴾ أي لإيمانه وقد ورد على مثل هذا السبب]

Ve Muᶜtezile'nin şübhesi ise o dahi işbu āyāt-ı ātiyenin medlūlāt-ı zāhiresiyle hāsıl olmuştur ki tebāreke ve taᶜālā ﴿وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾[680] buyurmuştur. Ve tefsīri ise: "Tahkīk ben ziyāde magfiret ediciyim şol kimse için ki şirkten tevbe ve vahdāniyyetime īmān ede ve ᶜamel-i sālih işleye, sonra ehl-i sünnet ve cemāᶜat tarikı tuta." Ve dahi sūre-i ᶜAsr'da ﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾[681] buyurmuştur. Ve tefsīrinde denilmiş ki "Dehr, vakt ve zamān hakkı için yāhūd ikindi namāzı hakkı için ki salāt-ı vustā ola, tahkīk insān ᶜömrünü fānī dünyā mütālebesine sarf ve hasr ettiği için hüsrān ve ziyandādır illā şunlar ziyānda değillerdir ki Allāh taᶜālāya ve resūlüne īmān edip ᶜamel-i sālih işlediler." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾[682] el-āyet. buyurmuştur. Ve

679 "Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız" Meryem, 19/72.

680 "Şüphe yok ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonrada doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim." Tāhā, 20/82.

681 "Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de salih ameller işleyenler başka." el-Asr, 103/1-3.

682 "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir." Meryem, 19/71.

tefsīrinde: "Tahkīk sizden kimse yoktur illā o āteşe uğrar; o cehennemin āteşine uğramaklık rabbin taᶜālānın cezmi ve katᶜı hükm ve kazāsı oldu." Bu nāra uğramaklık gerçi mutlak vākiᶜdir, lākin bir sınıf müᵓminler ondan geçerken o nār söner, sonra ondan geçtiklerini melekler haber verir. Ve bir sınıf dahi uğrayıp günāhı kadar eğlenir, cennete gider denildi. "Bundan sonra şirkten itkān edenleri nārdan ihrāc ile halās ederiz ve kāfirleri o nārdan dizleri üzerine çökmüş olarak terk ederiz." Ve dahi [683]﴿وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ﴾ buyurmuş ve tefsīri dahi ānifen zikr olunmuş.

Ve'l-hāsıl her ne ki bir āyette ki ᶜamel-i sālih zikri īmān zikri ile mukārin gelmiştir, onu delīl ᶜadd etmişler ve dahi tebāreke ve taᶜālānın [684]﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾ buyurduğu nassı dahi sened ittihāz etmişler. Ve bu āyet-i kerīme sūre-i Nisā'nın doksan birinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Bir kimse ki kasden bir müᵓmini katl eder, onun cezāsı dāim olarak cehennemdir. Allāh ᶜazīmü'ş-şān ona gazab ve laᶜnet ve onun için ᶜazāb-ı ᶜazīm āmāde eder." İşte tāife-i Muᶜtezile bu āyāt-ı celīle elfāzının ᶜumūmuna teşebbüsle tarīk-i müstakīmden ᶜudūl ve iᶜtizāl etmişlerdir, hālbuki bu ᶜumūmlar edille-i mahsūsa-i āti'l-beyān ile mütehassis bulunmuştur, [286] şöyle ki zāt-ı zü'l-celāl [685]﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ buyurmuştur ve beyān-ı mesbūk mūcebince fīmā siva'ş-şirk zāt-ı zü'l-celālin günehkār kullarının ᶜafv ü magfiret-i zünūblarında meşīᵓeti kalmıştır ve bināberīn her bir merd-i ᶜāsī muᶜazzeb olması hükm-i katᶜī tahtına girmez. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin [686]"يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ" hadīs-i şerīfi mūcebince merd-i mücrim ve ᶜāsī āteşe girse bile īmānın kerāmeti ile āteşte muhalled olmayacağı ve āteşten hurūc edeceği

---

683 "Kim Allah'a ve Resūlüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için cehennem ateşi vardır." el-Cinn, 72/23.

684 "Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedī kalacağı cehennemdir." en-Nisā, 4/93.

685 "Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar." en-Nisā, 4/48, 116.

686 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

dahi müberhen olmuştur. Lā-siyyemā tebāreke ve taᶜālā buyurmuş ki ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾[687] ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّ اللَّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾[688] Ve merd-i müʾmin bir taksirātı vukūᶜuyla işlemiş bulunduğu ᶜamel-i hasenin ecri nice zāyiᶜ olup āteşte muhalled olur? Asl īmān ecriyle cemīᶜ-i tāᶜātın sevābı bir maᶜsiyet-i vāhide ile zāyiᶜ olur mu? ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا﴾[689] nass-ı celīli ise o dahi tefsīrinde denilmiş ki "Kim ki bir merd-i müʾmini īmān ettiği için kasden katl eder ise āteşte muhalled olur." Ve bu sūretle kātili kāfir olmak iktizā eder, çünkü bir müʾmin dīger bir müʾmini īmān ettiği için kasden katl etmez ve bu gibi bir sebeb üzerine vārid olduğu mervīdir.

[فإن قلت قد مال الاختيار إلى أن الإيمان حاصل دون العمل وقد اشتهر عن السلف قولهم "الإيمان عقد وقول وعمل" فما معناه قلنا لا يبعد أن يعد العمل من الإيمان لأنه مكمل له ومتمم كما يقال الرأس واليدان هن الإنسان ومعلوم أنه يخرج عن كونه إنسانا بعدم الرأس ولا يخرج عنه بكونه مقطوع اليد وكذلك يقال التسبيحات والتكبيرات من الصلاة وإن كانت لا تبطل بفقدها فالتصديق بالقلب من الإيمان كالرأس من وجود الإنسان إذ ينعدم بعدمه وبقية الطاعات كالأطراف بعضها أعلى من بعض وقد قال صلى الله عليه وسلم "لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ" والصحابة رضي الله عنهم ما اعتقدوا مذهب المعتزلة في الخروج عن الإيمان بالزنا ولكن معناه غير مؤمن حقا إيمانا كاملا تاما كما يقال للعاجز المقطوع الأطراف هذا ليس بإنسان أي ليس له الكمال الذي هو وراء حقيقة الإنسانية]

Ve bu suver-i mezkūreden maᶜlūm oldu ki ᶜamelsizin husūl-i īmāna ihtiyār-ı meyl edip maᶜa-hāzā selefin īmān ᶜakd ve kavl ve ᶜamelden ᶜibāret olduğu hakkında akvālleri müştehir olmuştur. Yā buna ne maᶜnā verirsin der isen, buna dahi deriz ki uzak değildir ki ᶜamel īmāndan maᶜdūd ola, çünkü ᶜamel īmāna mükemmil ve mütemmimdir, nitekim denilir ki insān baş ve iki elden ᶜibārettir ve maᶜlūmdur ki başı olmayan cüsse insān olmaktan hāric olur, ammā elleri kesilmiş olan cüsse

687 "Elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayi etmeyiz." el-Kehf, 18/30.

688 "Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükāfatını elbette zayi etmez." et-Tevbe, 9/120; Hūd, 11/115; Yūsuf, 12/90.

689 "Kim bir mü'mini kasten öldürürse." en-Nisā, 4/93.

maʿa-vücūdu'r-reʾs insān olmaktan hāric olmaz. Ve kezālik tesbīhāt ve tekbīrāt namāzdandır denilir, hālbuki ʿalā-kavlin fikdānlarıyla namāz bātıl olmaz. İşte īmān dahi kalb ile tasdīk etmek asl īmāndan baş gibidir, bulunmadıkça īmān olmaz, çünkü beden-i insāndan başın inʿidāmıyla insānlığı dahi münʿadim olur ve buna kıyāsen tasdīk-i kalbī münʿadim olursa īmān dahi münʿadim olur. Ve bakiyye-i tāʿāt etrāf-ı insān gibidirler ki yekdīgerlerinden aʿlā ederler ve inʿidāmlaryla īmān münʿadim olmaz. Ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ"[690] Yaʿnī "Zinā eder iken müʾmin olduğu hālde merd-i zānī zinā etmez" diye beyān ve fermān buyurmuş iken sahābe-i kirām hazarātı Muʿtezile mezhebi gibi o merd-i zānī īmāndan hurūcunu iʿtikād etmemişlerdir, velākin maʿnāsı odur ki "Zinā ederken hakkā īmānı tām ve kāmil olduğu hālde zinā etmez" demektir, nitekim maktūʿu'l-etrāf olan merd-i ʿācize bu insān değildir denilir, yaʿnī hakīkat-i insāniyyenin verāsında olan kemāli yoktur demek olur.

[Mesʾele fi'z-Ziyādeti ve'n-Noksān]

[مسألة :فإن قلت فقد اتفق السلف على أن الإيمان يزيد وينقص يزيد بالطاعات وينقص بالمعاصي فإذا كان التصديق هو الإيمان فلا يتصور فيه زيادة ولا نقصان فأقول السلف هم الشهود العدول وما لأحد عن قولهم عدول فما ذكروه حق وإنما الشأن في فهمه وفيه دليل على أن العمل ليس من أجزاء الإيمان وأركان وجوده بل هو مزيد عليه يزيد به والزائد موجود والناقص موجود والشيء لا يزيد بذاته فلا يجوز أن يقال الإنسان يزيد برأسه بل يقال يزيد بلحيته وسمنه ولا يجوز أن يقال الصلاة تزيد بالركوع والسجود بل تزيد بالآداب والسنن فهذا تصريح بأن الإيمان له وجود ثم بعد الوجود يختلف حاله بالزيادة والنقصان]

Mesāyil-i mezkūrenin ikinci mesʾelesi odur ki ʿulemā-i selef īmānın ziyāde ve noksānına zāhib olup tāʿatle ziyāde ve maʿsiyetle noksān bulup demişler. Ve īmān tasdīk olunca onda ziyāde ve noksān husūlü mutasavver olmaz der isen buna dahi derim ki şühūd-ı ʿudūl ancak ʿulemā-i seleftirler ve sözlerinden meyl ve inhirāf etmek tarīk-i hakk u

---

690 Buhārī, Hudūd, 2, no: 6772; Müslim, Īmān, 100.

müstakīmden meyl ve ᶜudūl etmekliktir. Onların zikr ettikleri şey haktır ve sözleri doğru ve sıdktır, fakat hāl ve maslahat onun fehmindedir. Bu sözleri delīldir ki ᶜamel eczā-i īmāndan değildir ve erkān-ı vücūdundan dahi değildir, ancak īmān üzerine bir ziyāde ve artıklıktır ki īmān o ᶜamel ile zāid olur ve zāidi dahi mevcūddur ve nākısı dahi mevcūddur, zīrā ki maᶜlūm ve müsellemdir ki bir nesne kendi eczā-i zātiyyesiyle mezīd olmaz, nitekim insān başı ile ziyāde oldu denilmesi cāiz olmaz ve dahi namāz rükūᶜ ve sücūd ile ziyāde oldu denilmek cāiz olmaz, belki insān sakal veyāhūd semizliği ile ziyāde oldu denilir ve namāz dahi ādāb ve sünneti ile ziyāde oldu denilir. İşte bu bir tasrīhtir ki īmānın vücūdu vardır ve baᶜde'l-vücūd hāli ziyāde ve noksān olur.

[فإن قلت فالإشكال قائم في أن التصديق كيف يزيد وينقص وهو خصلة واحدة فأقول إذا تركنا المداهنة ولم نكترث بتشغيب من تشغب وكشفنا الغطاء ارتفع الإشكال فنقول الإيمان اسم مشترك يطلق من ثلاثة أوجه الأول أنه يطلق للتصديق بالقلب على سبيل الاعتقاد والتقليد من غير كشف وانشراح صدر وهو إيمان العوام بل إيمان الخلق كلهم إلا الخواص وهذا الاعتقاد عقدة عن القلب تارة تشتد وتقوى وتارة تضعف وتسترخي كالعقدة على الخيط مثلا ولا تستبعد هذا واعتبره باليهودي وصلابته [287] في عقيدته التي لا يمكن نزوعه عنها بتخويف وتحذير ولا بتخييل ووعظ ولا تحقيق وبرهان وكذلك النصراني والمبتدعة وفيهم من يمكن تشكيكه بأدنى كلام ويمكن استنزاله عن اعتقاده بأدنى استمالة أو تخويف مع أنه غير شاك في عقده كالأول ولكنهما متفاوتان في شدة التصميم وهذا موجود في الاعتقاد الحق أيضا]

Ve hasle-i vāhid olduğu hālde tasdīk niçe ziyāde ve noksān olur? Bu bābda olan işkāl kāim ve bākī olup bununla zāil olmadı der isen, derim ki eger biz müdāheneyi terk edip taᶜyīb edicinin ᶜaybı ile mübālāt etmezsek ve gıtāyı keşf edersek işkāl mürtefiᶜ olur. Deriz ki īmān ism-i müşterektir, üç vechten ıtlāk olunur:

Birinci vechi odur ki inkişāf u inşirāh-ı sadr hāsıl olmaksızın ᶜalā-sebīli'l-iᶜtikād ve't-taklīd tasdīk-i kalbīye ism-i īmān ıtlāk olunur. Ve bu īmān ᶜavāmmın īmānıdır, belki havāsstan gayrı kāffe-i halkın īmānıdır. Ve bu iᶜtikād kalb üzerine bir düğümdür ki gāh berk ve katı ve gāh süst

ve gevşek olur, meselā iplik düğümü gibidir. Ve bunu uzak ve baᶜīd görme, onu Yehūdī ve Nasrānī ve mübtediᶜīnin ᶜakīdeleri salābetinden iᶜtibār eyle ki onların baᶜzılarını tahvīf ve tahzīr ve tahyīl ve vaᶜz ve tahkīk ve burhān ile o ᶜakīdeden nezᶜ ve ihrācları mümkin olmaz. Ve baᶜzıları ednā bir kelām ile teşkīki mümkin olur ve belki ednā ve ekall bir istimāle veyā tahvīf ile onları ᶜakīdelerinden tenzīl ve tebᶜīdleri mümkin olur. Maᶜa-innehu o dahi evvelki gibi ᶜakdinde şekki yok idi, velākin cezm ve tasmīmin şiddet ve salābetlerinde mütefāvitlerdir. Ve bu hāl iᶜtikād-ı Hak'ta dahi mevcūddur. İşte ᶜamel bu tasmīmin nemāsında teᵓsīr eder ki o tasmīm müzdād ve müştedd olur.

Ve bunun için musannif-i merhūm dedi ki:

[والعمل يؤثر في نماء هذا التصميم وزيادته كما يؤثر سقي الماء في نماء الأشجار ولذلك قال الله تعالى ﴿فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ وقال تعالى ﴿لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم فيما يروى في بعض الأخبار "اَلْإِيمَانُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ" وذلك بتأثير الطاعات في القلب وهذا لا يدركه إلا من راقب أحوال نفسه في أوقات المواظبة على العبادة والتجرد لها بحضور القلب مع أوقات الفتور وإدراك التفاوت في السكون إلى عقائد الإيمان في هذه الأحوال حتى يزيد عقده استعصاء على من يريد حله بالتشكيك بل من يعتقد في اليتيم معنى الرحمة إذا عمل بموجب اعتقاده فمسح رأسه وتلطف به أدرك من باطنه تأكيد الرحمة وتضاعفها بسبب العمل وكذلك معتقد التواضع إذا عمل بموجبه عملا مقبلا أو ساجدا لغيره أحس من قلبه بالتواضع عند إقدامه على الخدمة]

Ve ᶜamel ise nemā-i eşcārda sulamağın teᵓsīri gibi tasmīm-i kalbde dahi nemā ve tezāyüdde ᶜamelin teᵓsīri vardır. Ve onun için zāt-ı zü'l-celāl kelām-ı mecīdinde buyurdu ki ﴿فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾[691] ve dahi ﴿لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ﴾[692] Ve maᶜnā-yı lafzları mefhūmdur. Ve baᶜzı ahbārda ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin üzerine mervīdir ki "اَلْإِيمَانُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ"[693] buyurmuştur yanī "Īmān artık ve eksik olur." Ve bu ziyāde ve noksānı ancak gönülde tāᶜātin tesīri ile hāsıl olur ve bunu huzūr-ı

691 "Onların imanlarını artırmıştır." et-Tevbe, 9/124.

692 "O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için" el-Feth, 48/4.

693 İbn Māce, Mukaddime, 9, no: 74.

kalb ile ʿibādete tecerrüd edip tāʿāta muvāzabatı evkātında ahvāl-i nefsini murākabe edenlerden gayrı başka bir kimse idrāk edemez. O dahi ʿakāʾid-i īmānda evkāt-ı fütūrda tefāvüt-i sükūn idrākiyle maʿan o ahvāli anlarlar tā kim kalb üzerine münʿakid olup düğümlenmiş olan düğüme katılanarak teşkīk ile açılmasını isteyen ādemin üzerine hall ve küşādı müteʿassir ve ziyādece katı ve ʿāsī ola. Meselā öksüze rahmet ve şefkati iʿtikād eden ādem eğer o öksüzün başı üzerine eli koyup başını mesh etse ve onunla telattuf eylese bu ʿamelin sebebi ile kendi kalbinden tezāyüd-i rikkat ü merhameti idrāk eder ve onunla şefkati teʾkīd olunduğunu anlar. Ve muʿtekid-i tevāzuʿ dahi böyledir, o dahi ikbāl ve teveccüh ve sücūd gibi bir ʿameli dīgerine işlese, hizmet üzerine ikdāmı hālinde kalbinde bir tevāzuʿu hiss eder.

[وهكذا جميع صفات القلب تصدر منها أعمال الجوارح ثم يعود أثر الأعمال عليها فيؤكدها ويزيدها وسيأتي هذا في ربع المنجيات والمهلكات عند بيان وجه تعلق الباطن بالظاهر والأعمال بالعقائد والقلوب فإن ذلك من جنس تعلق الملك بالملكوت وأعني بالملك عالم الشهادة المدرك بالحواس وبالملكوت عالم الغيب المدرك بنور البصيرة والقلب من عالم الملكوت والأعضاء وأعمالها من عالم الملك ولطف الارتباط ودقته بين العالمين انتهى إلى حد ظن بعض الناس اتحاد أحدهما بالآخر وظن آخرون أنه لا عالم إلا عالم الشهادة وهو هذه الأجسام المحسوسة ومن أدرك الأمرين وأدرك تعددهما ثم ارتباطهما عبر عنه فقال:

رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ || فَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلَ الْأَمْرُ"

"فَكَأَنَّمَا خَمْرٌ وَلَا قَدْحٌ || وَكَأَنَّمَا قَدْحٌ وَلَا خَمْرُ"[694]]

Ve sıfāt-ı kalb kāffesi böyledir ki efʿāl ü aʿmāl-i cevārih cümlesi onlardan sādır olurlar sonra eser-i aʿmāl onların üzerlerine ʿavdet edip onları teʾkīd eder ve ziyāde eyler. Ve bunun tafsīlātı rubʿ-ı münciyāt u mühlikātta bātının zāhire ve aʿmālin ʿakāʾid ve kulūbe taʿalluklarının vechi beyānı sıralarında gelecektir, zīrā ki bunlar dahi melekūta mülkün taʿalluku cinsindendirler Ve mülkten murādımız havāss ile müdrek bulunan ʿālem-i şehādettir ve melekūttan murādımız nūr-ı basīret ile idrāk

---

694 İbn ʿAbbād'a ait beyitler için bkz. *Yetīmetu'd-Dehr*, 3/304.

olunan gayb ᶜālemidir. Kalb ᶜālem-i melekūttandır ve aᶜzā ile aᶜmālleri ᶜālem-i mülktendir. Ve ᶜālemeyn beyninde olan irtibātın lutf ve dikkati bir mertebe ve hadde varıp müntehī olmuş ki baᶜzu'n-nās onların yekdīgere müttehid olduklarını zann etmişler. Ve baᶜzu'n-nās şehādet ᶜāleminden gayrı dīger bir ᶜālem olmadığını zann ettiler ki o dahi bu ecsām-ı mahsūsedir. Ve emreyni idrāk edip taᶜaddüd ve irtibātlarını anlayan zāt o irtibāt üzerine taᶜbīr edip nazmen dedi ki "رَقَّ الزُّجاجُ" ilā āhiri'r-rubāᶜī. Ve mahsūlü: "Cām yufkalanmış ve hamr dahi yufkalandı. Ve kesret-i rikkatten dolayı yekdīgerine benzeyip müteşābih olmalarıyla emr müşkil oldu; gören zann edip sanır ki kāffesi hamr olup kadeh ve cām yoktur veyāhūd bir kadehtir ki içinde hamr yoktur." Yaᶜnī fark olunmaz derecesine kadeh yufkalanıp rakīk ve dakīk olmuştur.

[ولنرجع إلى المقصود فإن هذا العالم خارج عن علم المعاملة ولكن بين العلمين[695] أيضا اتصال وارتباط فلذلك ترى علوم المكاشفة تتسلق كل ساعة على علوم المعاملة إلى أن تنكشف عنها بالتكليف فهذا وجه زيادة الإيمان بالطاعة بموجب هذا الإطلاق ولهذا قال علي كرم الله وجهه: إن الإيمان ليبدو لمعة بيضاء فإذا عمل العبد الصالحات نمت فزادت حتى يبيض القلب كله وإن النفاق ليبدو نكتة سوداء فإذا انتهك الحرمات نمت وزادت حتى يسود القلب كله فيطبع عليه فذلك هو الختم وتلا قوله تعالى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ الآية]

Artık maksūda rücūᶜ edelim. [288] Deriz ki bu ᶜālem yaᶜnī melekūt ᶜālemi ᶜilm-i muᶜāmeleden hāricdir, velākin beyne'l-ᶜālemeyn ittisāl ü irtibāt-ı kāmil bulunmuş olduğundan onun için görürsün ki her bir sāᶜatte ᶜulūm-ı mükāşefe ᶜulūm-ı muᶜāmelenin duvarı üzerine çıkıp taᶜallī ederler, tā kim teklīf ile muᶜāmele ᶜilminden münkeşif olalar. İşte bu ıtlāk mūcebince tāᶜat ile īmānın vech-i ziyādeti budur. Ve bunun için Hazret-i ᶜAlī kerremallāhu vechehu radiyallāhu ᶜanhü demiş ki "ᶜAle't-tahkīk īmān gönülde ufacık bir beyāz dikka zuhūr eder ve sāhibi ᶜamel-i sālih işledikçe o beyāzlık nemā ve ziyādet bulur, tā ki gönül kāffesi beyāz olur. Ve kezālik nifāk dahi gönülde ufacık bir nükte-i sevdā zuhūr eder ve sāhibi haramāta daldıkça o siyāhlık nemā ve ziyādet bulur, tā ki gönül kāffesi siyāh olup üzerine hatem oluna. Ve Kurᵓān'da vārid olan

695 Yazmada "فإن هذا العالم ... بين العالمين" şeklinde.

hatem dahi o hatemdir" diye ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾[696] el-āyet okudu. Ve bu āyet sūre-i Mutaffifīn'in on dördüncü āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Dedikleri gibi değildir, belki onların kesb ettikleri günāh kalbleri üzerine perde olmuştur ki hakla bātılı temyīz edemezler." Denildi ki bir kimse günāh ettikte kalbinde bir siyāh nokta peydā olup gittikçe birer birer cümle kalbi siyāh olur.

[الإطلاق الثاني: أن يراد به التصديق والعمل جميعا كما قال صلى الله عليه وسلم "الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا" وقال صلى الله عليه وسلم "لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ" وإذا دخل العمل في مقتضى لفظ الإيمان لم تخف زيادته ونقصانه وهل يؤثر ذلك في زيادة الإيمان الذي هو مجرد التصديق هذا فيه نظر وقد أشرنا إلى أنه يؤثر فيه]

Ve ıtlāk-ı sānī yaʿnī lafz-ı īmān ıtlākının ikinci vechi ise o dahi ism-i īmānın ıtlākıyla tasdīk ve ʿameli cemīʿan murād oluna, nitekim ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin hadīsinde vārid olmuş ki "الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا"[697] Yaʿnī "Īmān yetmiş bu kadar bābdır." Ve dahi "لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ"[698] ve tefsīr-i lafzı geçmiştir. İşte bu gibi ıtlāk ki onunla tasdīk ve ʿamel murād olunmuştur ve bu sūrette çün ʿamel dahi lafz-ı īmān muktezāsında dāhil olur, ziyāde ve noksānı keyfiyyeti hafī kalmaz, fakat tasdīk-i mücerred olan īmānın ziyādesinde o ʿamel müʾessir olur mu burası mahall-i nazardır. Ve teʾsīrine kelām-ı mütekaddimde biz işāret etmişiz.

[الإطلاق الثالث: أن يراد به التصديق اليقيني على سبيل الكشف وانشراح الصدر والمشاهدة بنور البصيرة وهذا أبعد الأقسام عن قبول الزيادة ولكني أقول الأمر اليقيني الذي لا شك فيه تختلف طمأنينة النفس إليه فليس طمأنينة النفس إلى أن الاثنين أكثر من الواحد كطمأنينتها إلى أن العالم مصنوع حادث وإن كان لا شك في واحد منهما فإن اليقينيات تختلف في درجات الإيضاح ودرجات طمأنينة النفس إليها وقد تعرضنا لهذا في فصل اليقين من كتاب العلم في باب علامات علماء

696 "Hayır, hayır! Doğrusu (onların kazanmakta oldukları) kalplerini paslandırmıştır." el-Mutaffifīn, 83/14.

697 Buhārī, Īmān, 2, no: 9; Müslim, Īmān, 57; Tirmizī, Īmān, 6, no: 2614.

698 Buhārī, Hudūd, 2, no: 6772; Müslim, Īmān, 100.

الآخرة فلا حاجة إلى الإعادة وقد ظهر في جميع الإطلاقات أن ما قالوه من زيادة الإيمان ونقصانه حق وكيف لا وفي الأخبار أنه "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ" وفي بعض المواضع في خبر آخر "مثقال دينار" فأي معنى لإختلاف مقاديره إن كان ما في القلب لا يتفاوت]

Ve ism-i īmān ıtlākının üçüncü vechi odur ki onunla tarīk-i keşf ve inşirāh-ı sadr ve müşāhede-i nūr-ı basīret olan tasdīk-i yakīnī matlūb ve murād oluna. Ve kabūl-i ziyādetten ebᶜad-ı aksām dahi bu kısmdır. Velākin ben derim ki içinde şekk olmayan emr-i yakīnde dahi itmīᵓnān-ı nefs muhteliftir, zīrā ki ᶜadedde iki ᶜadedi bir ᶜadedinden ziyāde olduğuna olan itmīᵓnān-ı nefs ᶜālemin masnūᶜ ve hādis olduğuna olan itmiᵓnān-ı nefs gibi değildir velev ki ikisinde de şekk yoktur, çünkü derecāt-ı īzāhta ve derece-i īzāhadan itmiᵓnān-ı nefsin derecātı īcābınca yakīniyyāt dahi muhtelif olur ve kitābü'l-ᶜilmde fasl-ı yakīn ve ᶜalāmāt-ı ᶜulemā-i āhiret bābında biz bunun tafsīl ve tavzīhine taᶜarruz ettiğimizden bir dahi iᶜāde-i bahse hācet göremedik. Ve bu vech üzere ıtlākāt-ı selāsenin kāffesiyle ziyādet ü noksān-ı īmān hakkında olan ᶜulemā-i selefin kavli hak olduğu zāhir ve nümāyān oldu. Ve nice hak olmaya o hāl ile ki ahbārda vārid olmuş ki "يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ"[699] Ve baᶜzı yerde ki āherin ihbārıyla "مِثْقَالُ دِينَارٍ"[700] vārid olmuştur. Eger kalbde olan īmānın tefāvütü yoktur, bu ihtilāf-ı mekādīrde ne maᶜnā kalır. İntehā.

Musannif-i merhūm Şāfiᶜiyyü'l-mezheb olup ve mezhebi mūcebince īmānın ziyādelik ve noksānı hakkında olan reᵓyi tercīh etti, ammā mezheb-i Hanefī īcābınca tāᶜāt nefslerinde tezāyüd eder, yoksa īmān ne ziyāde olur ve ne de noksān. Ve ziyādelik ve noksānı hakkında vārid olan edille ve āsār ve ahbāra teᵓvīl ve tevcīh vākiᶜ olmuştur ki ᶜalā-kavlin semeresi ziyāde olur ve tāᶜāt ile kalbde ziyā ve rūşenlik ve işrākı ziyāde olur ve maᶜsiyet ile o ziyā ve işrākı noksān olur. Ve hem dahi baᶜzu'l-muhakkıkīn kavli üzerine taᶜrīf-i mütekaddim mūcebince kuvvet ve zaᶜfı dahi mütefāvit olur.

699 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

700 Buhārī, Tevhīd, 24, no: 7440; Müslim, Īmān, 302.

[Mesʾele fi'l-İstisnāʾi fi'l-Īmān]

[مسألة فإن قلت ما وجه قول السلف أنا مؤمن إن شاء الله والاستثناء شك والشك في الإيمان كفر وقد كانوا كلهم يمتنعون عن جزم الجواب في الإيمان ويحترزون عنه فقال سفيان الثوري رحمه الله من قال أنا مؤمن عند الله فهو من الكذابين ومن قال أنا مؤمن حقا فهو بدعة فكيف يكون كاذبا وهو يعلم أنه مؤمن في نفسه ومن كان مؤمنا في نفسه كان مؤمنا عند الله كما أن من كان طويلا وسخيا في نفسه وعلم ذلك كان كذلك عند الله وكذا من كان مسرورًا أو حزينًا أو سميعًا أو بصيرًا ولو قيل للإنسان هل أنت حيوان لم يحسن أن يقول أنا حيوان إن شاء الله ولما قال سفيان ذلك قيل له فماذا نقول، قال: قولوا آمنا بالله وما أنزل إلينا وأي فرق بين أن يقول آمنا بالله وما أنزل إلينا وبين أن يقول أنا مؤمن [289] وقيل للحسن أمؤمن أنت فقال إن شاء الله فقيل له لم تستثني يا أبا سعيد في الإيمان فقال أخاف أن أقول نعم فيقول الله سبحانه كذبت يا حسن فتحق علي الكلمة وكان يقول ما يؤمنني أن يكون الله سبحانه قد اطلع علي في بعض ما يكره فمقتني وقال اذهب لا قبلت لك عملاً فأنا أعمل في غير معمل وقال إبراهيم بن أدهم: إذا قيل لك أمؤمن أنت فقل لا إله إلا الله وقال مرة قل أنا لا أشك في الإيمان وسؤالك إياي بدعة وقيل لعلقمة أمؤمن أنت قال أرجو إن شاء الله. وقال الثوري نحن مؤمنون بالله وملائكته وكتبه ورسله وما ندري ما نحن عند الله تعالى فما معنى هذه الاستثناآت]

Mesāil-i mezkūrenin üçüncüsü dahi o mesʾeledir ki selefin "أَنَا مُؤْمِنٌ إِنْ شَاءَ اللهُ" demeleri olup ve maᶜnāsı "Allāh ᶜazīmü'ş-şān dilerse ben müʾminim" demektir. Ve īmānı meşīʾete taᶜlīk etmek ve bu sūretle istisnā eylemek şekk demektir ve īmānda şekk etmek küfrdür. Ve selef ise īmān ile cezm etmek cevābından ihtirāz ve imtināᶜ ederlerdi. Ez-cümle İmām Süfyān es-Sevrī ᶜaleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki ben ᶜindallāh müʾminim dese o kimse kezzāblardandır, yaᶜnī çok yalan söyleyicilerdendir. Ve kim ki hakkā müʾminim dese onun bu sūretle deyişi bidᶜattir ve kendi nefsinde müʾmin olduğuna ᶜālim olduğu hālde nice yalancı olur. Kim ki nefsinde müʾmindir, ᶜindallāh dahi müʾmindir, nitekim birisi nefsinde zenginlik ve sehāyı bilip ben sehī ve zenginim dese ᶜindallāh dahi böyle olur. Ve kezālik kim ki hazīn veyā mesrūr veyā

işitici veyāhūd görücüyüm dese yine ʿindallāh dediği gibidir. Ve bi'l-farz insāna zinde, hayysın denilirse, inşāallāh zindeyim diyemez, belki el-hamdü lillāh zindeyim" der. Ve Süfyān es-Sevrī o kelāmı söyleyince ona denilmiş ki "Yā ne diyelim?" O dahi: "Biz zāt-ı zü'l-celālin birliğine ve bize nāzil olan kitāba īmān etmişiz deyiniz" demiş. Ve böylece demek ile ben müʾminim demeği beyninde ne fark ve tefāvüt vardır?

Ve Hasen-i Basrī ʿaleyhi'r-rahmeden "Müʾmin misin?" diye sorulduktan, kendisi: "İnşāallāh müʾminim!" diye söyledikte, "Yā Ebā Saʿīd, īmānda niçin istisnā ediyorsun?" denildi. O dahi: "Evet, müʾminim diye söylemekten havf ederim ki Hak subhānehu ve taʿālā o vakt benim için yā Hasen yalan söyledin diye hakkımda kelimesi mütehakkık olur" dedi. Ve dahi derdi ki "Ben nice emniyyet edebilirim ki benden Hazret-i Hak ʿazze ve celle sevmediği bir nesneye muttaliʿ olup beni efaḍḍ etmekle "Git, senden bir ʿameli kabūl etmem" demiş ola ve ben nā-be-mahal ʿamel etmekte bulunmuş olayım!" Yaʿnī mādām ki ben bu hālden selāmetimi bilmiyorum, nice ben emīn olabilirim demektir.

Ve İbrāhīm b. Edhem ʿaleyhi'r-rahmet: "Sana eger müʾmin misin diye suʾāl vākiʿ olur ise, cevābında sen lā ilāhe illallāh söyle" demiştir. Ve dīger bārda: "Ben kendi īmānımda şekkim yoktur ve benden senin bu suʾāl etmekliğin dahi bidʿattir" söylemiş. Ve ʿAlkame ʿaleyhi'r-rahmeye "Sen müʾmin misin?" denildikte, o dahi: "Recāsındayım inşāallāh" demiştir. Ve dahi İmām Süfyān-ı Sevrī: "Biz Allāh'ın birliğine ve melāike ve kütüb ve rüsülüne īmān etmişiz, ammā ʿindallāh nice olduğumuzu bilemiyoruz" dedi. İşte bu gibi istisnā ve akvāl seleften zuhūra gelmiştir, onların bu istisnālarıyla īmānlarının meşiyyet-i ilāhiyyeye taʿlīk etmekliklerinin maʿnāsı nedir der isen,

[فالجواب أن هذا الاستثناء صحيح وله أربعة أوجه وجهان مستندان إلى الشك لا في أصل الإيمان ولكن في خاتمته أو كماله ووجهان لا يستندان إلى الشك، الوجه الأول الذي لا يستند إلى معارضة الشك: الاحتراز من الجزم خيفة

ما فيه من تزكية النفس قال الله تعالى ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ﴾ وقال ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ﴾ وقال تعالى ﴿أُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾ وقيل لحكيم: ما الصدق القبيح، فقال: ثناء المرء على نفسه والإيمان من أعلى صفات المجد والجزم به تزكية مطلقة وصيغة الاستثناء كأنها نقل من عرف التزكية كما يقال للإنسان أنت طبيب أو فقيه أو مفسر فيقول نعم إن شاء الله لا في معرض التشكيك ولكن لإخراج نفسه عن تزكية نفسه فالصيغة صيغة الترديد والتضعيف لنفس الخبر ومعناه التضعيف للازم من لوازم الخبر وهو التزكية وبهذا التأويل لو سئل عن وصف ذم لم يحسن الاستثناء]

Onun cevābı dahi budur ki bu istisnā sahīhtir ve dört vechi vardır. İki vechi egerçi şekke müsteniddir, lākin īmānın aslında olmayıp ancak hātimesindedir veyāhūd kemālindedir. Ve iki vechi şekke istinād etmezler:

Birinci vechi o vechtir ki muʿāraza-i şekke müstenid olmayıp ancak cezm-i īmāndan dolayı vukūʿu melhūz olan tezkiye-i nefsten bir ihtirāzdır ki zāt-ı zü'l-celāl ﴿فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ﴾[701] buyurmuştur, yaʿnī "Nefsinizi tezkiye etmeyiniz." Ve dahi ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ﴾[702] buyurmuştur, yaʿnī "Nefslerini tezkiye edenleri görmez misin?" Ve dahi ﴿أُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾[703] buyurdu, yaʿnī "Bak ki zāt-ı zü'l-celāl üzerine nice kezibi iftirā ederler!" Ve hakīmin birisine "Sıdk-ı kabīh nedir?" denildikte, o dahi: "İnsānın nefsi üzerine medh ve senā etmekliğidir" demiş. Ve īmān ise kāffe-i sıfāt-ı mecd ü şerefin aʿlāsıdır ve onunla cezm etmek tezkiye-i mutlakadır ve sīga-i istisnā ki inşāallāh demekliği ise sanki onu ʿörf-i tezkiyeden nakl eder ki onunla iktirān ederse o vakt tezkiye-i nefsten çıkmış olur, nitekim bir insāna tabīb misin yoksa fakīh misin veyāhūd müfessir misin denildikte, o dahi evet, inşāallāh der. İşte onun bu istisnāsı kendi ʿilminde bir teşkīk etmek olmayıp [290] ancak tezkiye-i nefs etmekten nefsini çıkarmaktır ki

701 "Bunun için kendinizi temize çıkarmayın." en-Necm, 53/32.
702 "Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?" en-Nisā, 4/49.
703 "Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar." en-Nisā, 4/50.

bu sīga sīga-i tazᶜīf-i nefs-i haberdir ve maᶜnāsı levāzım-ı haberden bir lāzımın tazᶜīfidir ki o dahi tezkiye-i nefstir. Ve bi-hāze't-teᵓvīl bir zemm-i vasfı üzerine ondan bir suᵓāl vākiᶜ olsa o vaktte istisnā edemez, meselā ondan bahīl misin sorulur ise, o dahi inşāallāh bahīlim diyemez.

[الوجه الثاني: التأدب بذكر الله تعالى في كل حال وإحالة الأمور كلها إلى مشيئة الله سبحانه فقد أدب الله سبحانه نبيه صلى الله عليه وسلم فقال تعالى ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ ثم لم يقتصر على ذلك فيما لا يشك فيه بل قال تعالى ﴿لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ﴾ وكان الله سبحانه عالماً بأنهم يدخلون لا محالة وأنه شاءه ولكن المقصود تعليمه ذلك فتأدب رسول الله صلى الله عليه وسلم في كل ما كان يخبر عنه معلومًا كان أو مشكوكًا حتى قال صلى الله عليه وسلم لما دخل المقابر "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ" واللحوق بهم غير مشكوك فيه ولكن مقتضى الأدب ذكر الله تعالى وربط الأمور به وهذه الصيغة دالة عليه حتى صار بعرف الاستعمال عبارة عن إظهار الرغبة والتمني فإذا قيل لك إن فلانًا يموت سريعًا فتقول إن شاء الله فيفهم منه رغبتك لا تشكك وإذا قيل لك فلان سيزول مرضه ويصح فتقول إن شاء الله بمعنى الرغبة فقد صارت الكلمة معدولة عن معنى التشكيك إلى معنى الرغبة وكذلك العدول إلى معنى التأدب لذكر الله تعالى كيف كان الأمر]

Ve ikinci vech odur ki onun zikri ile kāffe-i ahvālde teᵓeddüb edip cemīᶜ-i umūru zāt-ı zü'l-celālin meşīᵓetine ihāle etmektir, çünkü Hak subhānehu ve taᶜālā peygamber-i zī-şānını onunla teᵓdīb buyurup ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾[704] el-āyet buyurmuştur. Ve meşkūk olan nesneyi onu kasr etmemek için sonra dedi ki ﴿لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ﴾[705] Ve zāt-ı zü'l-celāl bilirdi ki onlar lā-mahālete Mescid-i harām'a dāhil olacaklar ve onu dileyip işāet etmiştir, velākin her bir hālde onu istiᶜmāl etmek için

704 "Hiçbir şey hakkında sakın "yarın yapacağım" deme! Ancak, "Allah dilerse yapacağım" de." el-Kehf, 18/23-24.

705 "Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harām'a gireceksiniz." el-Feth, 48/27.

böyle bir mütehakkıku'l-vücūd şeylerde taʿlīm etmek bābında zikr ve īrād eylemiştir. Ve bināen ʿaleyh zāt-ı hazret-i risālet-penāhī bununla müteʾeddib olup her ne ki onunla ihbār ederdi, maʿlūm olsun veyāhūd meşkūkün fīh olsun, onun zikriyle inşāallāh kelimesini söylerdi, hattā kabristāna girdiği vaktte "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ"[706] buyurdu, yaʿnī "Ey dār-ı müʾminīn içinde sākin olan kavm, üzerinize selām olsun! İnşāallāh biz dahi size ulaşıcıyız." Maʿa-hāzā onlara lühūk etmekte ve ulaşmaklıkta bir şekk yoktur, lākin zikr-i Bārī ve onunla umūru bağlamak edeb iktizāsındandır ve bu kelime ona delālet eder, hattā ʿörf-i istiʿmālde izhār-ı ragbet ü temennīden ʿibāret olmuştur, zīrā ki sana denilse ki "Serīʿan fülān ādem vefāt edecektir", sen dahi inşāallāh dersin ki ondan senin ragbetin mefhūm olur, ne şekk etmekliğin. Ve dahi sana "Filān ādem hastalığı zāil olup sağlam ve sahīhü'l-vücūd olacaktır" denilirse, sen dahi kezālik inşāallāh söylersin ki bunda dahi ragbet maʿnāsında olur. İşte bu minvāl üzere işbu kelime şekk ve tereddüd maʿnāsından ragbet maʿnāsına ʿudūl etmiştir ve hem dahi maʿnā-yı mevzūʿundan zikr-i Bārī teʾeddübüne ʿudūl etmiştir ki her ne hāl ve nice olur ise olsun teʾeddüben zikr olunur.

[الوجه الثالث: مستنده الشك ومعناه أنا مؤمن حقًا إن شاء الله إذ قال الله تعالى لقوم مخصوصين بأعيانهم ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ فانقسموا إلى قسمين ويرجع هذا إلى الشك في كمال الإيمان لا في أصله وكل إنسان شاك في كمال إيمانه وذلك ليس بكفر والشك في كمال الإيمان حق من وجهين أحدهما من حيث إن النفاق يزيل كمال الإيمان وهو خفي لا تتحقق البراءة منه والثاني أنه يكمل بأعمال الطاعات ولا يدري وجودها على الكمال]

Ve üçüncü vechi ki şekke müstenid idi, o dahi "أَنَا مُؤْمِنٌ حَقًّا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ" demektir ki maʿnāsı budur, yaʿnī "Ben inşāallāh hakkan müʾminim." Çünkü Hak subhānehu ve taʿālā hazretleri aʿyānıyla mahsūs olan bir kavm için dedi ki "Hakkan müʾmin olan ādem onlardır" ki ﴿أُولَئِكَ هُمُ

706 Müslim, Tahāret, 30.

﴿الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾[707] nass-ı celīli ile tasrīh etmiştir. Ve bu sūrette iki kısma münkasım oldular. Ve bunun merciᶜi ise kemāl-i īmān şekkidir, yaᶜnī īmān-ı kāmil olup olmadığına hāsıl olan şekke bu inşāallāh kelimesi rāciᶜ olur, yoksa asl-ı īmāna rāciᶜ olmaz, çünkü asl-ı īmānda şekk etmek olmaz, ammā kemālinde şekk olabilir ki her bir insān īmānı kemālinde şekk eder ve kemālinde olan şekk küfr olmaz, belki kemāl-i īmānda şekk etmek haktır ve hak olmaklığı iki vechtendir: Birincisi ki nifāktır, o dahi kemāl-i īmāna müzīl olduğu haysiyyetledir ve nifāk ise hafī olup ondan berāet-i zimmet mütehakkık olmaz. Ve vech-i sānī dahi kemāl-i īmān tāᶜāt ile hāsıl olduğu haysiyyettendir ve tāᶜāt ise ᶜale'l-kemāl vücūdu kezālik maᶜlūm ve mütehakkık olmaz.

[أما العمل [فقد] قال الله تعالى ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ فيكون الشك في هذا الصدق وكذلك قال الله تعالى ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ [291] مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلٰئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ﴾ فشرط عشرين وصفًا كالوفاء بالعهد والصبر على الشدائد ثم قال تعالى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا﴾[708] وقد قال تعالى ﴿يَرْفَعِ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ وقال تعالى ﴿لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ﴾]

Ve ᶜamel ise hakkında tebāreke ve taᶜālā hazretleri demiş ki ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾[709] Bu āyet sūre-i Hucurāt'ın on beşinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Müᵓminler ancak onlardır ki Allāh taᶜālā ve resūlüne ihlās ile īmān ettiler ve vahdāniyyetine şekk etmediler ve mālları ve nefsleriyle fī-sebīlillāh cihād ettiler. O müᵓmin ve mücāhidler īmān iddiᶜāsında sādıklardır." Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri

707 "İşte onlar gerçekten mü'minlerdir." el-Enfāl, 8/4, 74.

708 "İşte bunlar, doğru olanlardır." el-Bakara, 2/177.

709 "İmanlar edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir." el-Hucurāt, 49/15.

﴿وَلكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلٰئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّينَ﴾[710] buyurdu. Bu āyet sūre-i Bakara'nın yüz yetmiş yedinci āyeti olup tefsīrinde denilmiş ki "Yüzünüzü maşrık ve magrib tarafına döndürmeniz hayr ve tāᶜatten değildir, velākin tāᶜat ve hayr ve tehzīb Allāh taᶜālāya ve āhirete ve melāikeye ve kütüb-i münzeleye ve enbiyāya īmān getirmektir. Ve muhabbeti üzere olduğu yāhūd Allāh taᶜālāya muhabbetle mālını kendi akribāsının fukarāsına ve fukarā yetīmlere ve muhtāclara ve garīb yolculara yāhūd kendi müsāfirlerine ve sāil fukarāya ve mükāteb yaᶜnī pahası katᶜ olunup edā etmekte olan esīrlere yāhūd ᶜıtāk için esīr iştirāsına vermektir. Ve dahi namāz-ı mefrūzayı ve zekāt-ı mukarrereyi edā etmek ve Hak'la ᶜahd ettikleri hālde ᶜahdlerine vefā etmek ve fakr u fākada ve renc ve mihnette ve vakt-i cihād u gazā vü mukātelede sabr etmektir. Bu sıfatlarla mevsūf kimseler Hakk'a mütābaᶜatta sādıklar ve rezāilden sakınıcılardır."

Muhakkıklar kemālāt-ı insāniyyeyi şuᶜbeleriyle üç şeye inhisāren sıhhat-i iᶜtikād ve hüsn-i muᶜāşeret ve tehzīb-i nefstir demişler. Bu āyet-i kerīmede ﴿مَنْ آمَنَ﴾den ﴿وَالنَّبِيّينَ﴾e gelince müᵓmenün-bihā tasdīk ile sıhhat-i iᶜtikāddır ve ﴿وَآتَى الْمَالَ﴾den ﴿وَفِي الرِّقَابِ﴾a dek hüsn-i muᶜāşerettir ve ﴿وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ﴾tan ﴿وَحِينَ الْبَأْسِ﴾ye dek tehzīb-i nefstir. Bināen ᶜaleyh bu hısāli cemᶜ eden īmān ve iᶜtikādına nazaran ﴿صَدَّقَ﴾ ile vasf olundu ve halkla muᶜāşeret ve Hak'la muᶜāmelesine iᶜtibāren ﴿اتَّقَوْا﴾ ile medh olundu. Peygamberimiz ᶜaleyhi's-selām: "Bir kimse bu āyetle ᶜamel ederse tahkīk istikmāl-i īmān etti" buyurmuştur. Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri [711]﴿يَرْفَعِ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ buyurdu; tefsīri kitābü'lᶜilmde geçmiştir. Ve dahi: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ

710 "Asıl iyilik, Allah'a ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin tutum ve davranışlarıdır." el-Bakara, 2/177.

711 "Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin." el-Mücādele, 58/11.

﴿وَقَاتَلَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ﴾[712] buyurdu ve dahi hem ﴿هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ﴾[713] buyurmuştur. İşte bunların mazmūnlarıyla aᶜmāl-i sālihaya īmānın kemāli mürtebit olduğu nümāyāndır.

[وقال صلى الله عليه وسلم "اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى" الحديث وقال صلى الله عليه وسلم "الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ" فهذا ما يدل على ارتباط كمال الإيمان بالأعمال]

Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوَى"[714] buyurmuştur, yaᶜnī "Īmān çıplaktır ve libāsı yaᶜnī urbası takvādır." Ve dahi "الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ"[715] buyurdu, yaᶜnī "Īmān yetmiş bu kadar bābdır; en ednāları yoldan izāle-i ezā eder." İşte bu ahbār-ı nebeviyye ve o āyāt-ı Kurᵓāniyye delālet ederler ki kemāl-i īmān aᶜmāl ile mürtebittir, yaᶜnī aᶜmāl ile īmān kāmil olur demektir.

[وأما ارتباطه بالبراءة عن النفاق والشرك الخفي فقوله صلى الله عليه وسلم "أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ خَالِصٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ" وفي بعض الروايات "وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ" وفي حديث أبي سعيد الخدري "اَلْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ قَلْبٌ أَجْرَدُ وَفِيهِ سِرَاجٌ يُزْهِرُ فَذَلِكَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ وَقَلْبٌ مُصَفَّحٌ فِيهِ إِيمَانٌ وَنِفَاقٌ فَمَثَلُ الْإِيمَانِ فِيهِ كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الْعَذْبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ فِيهِ كَمَثَلِ الْقُرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَيُّ الْمَادَّتَيْنِ غَلَبَ عَلَيْهِ حُكِمَ لَهُ بِهَا" وفي لفظ آخر "غَلَبَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَتْ بِهِ" وقال عليه السلام "أَكْثَرُ مُنَافِقِي هَذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا" وفي حديث "اَلشِّرْكُ أَخْفَى فِي أُمَّتِي مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا"]

Ve kemāl-i īmān nifāk ve şirk-i hafīden berāete mürtebit olduğunun edillesi ise o dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ

---

712 "İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir." el-Hadīd, 57/10.

713 "Onlar (insanlar) Allah'ın katında derece derecedirler." Āl-i ᶜİmrān, 3/163.

714 *Kūtu'l-Kulūb*, 1/139; 153; 238; 2/226.

715 Müslim, Īmān, 58; İbn Māce, Mukaddime, 9, no: 57; Nesāᵓī, Īmān, 16, no: 5005.

فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ خَالِصٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ"[716] buyurduğu nass-ı sarīhtir ki hulāsa-i mefhūm-ı ᶜālīsi: "Dört haslet vardır ki her kimde bulunurlarsa o kimse hālis münāfıktır velev ki sıyām eder velev ki namāz kılar velev ki kendi kendini müᵓmin zuᶜm eyler. Ve o dört haslet bunlardır ki o kimse ki eger söyleşirse yalan söyler ve vaᶜd eder ise hulf eder yaᶜnī vaᶜdini incāz edip yerine getirmez ve ona emniyyet olunursa hıyānet eyler ve muhāsame ederse fücūr eder yaᶜnī tecāvüz-i hadd-i şerᶜī edip zulm ve cevr ve taᶜaddī eder." Ve baᶜzı rivāyātta dahi "Ve eger muᶜāhede ederse gadr eder" ᶜilāvesi gelmiştir.

Ve Ebī Saᶜīd el-Hudrī hadīsinde vārid olmuş ki "اَلْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ قَلْبٌ أَجْرَدُ وَفِيهِ سِرَاجٌ يُزْهِرُ فَذَلِكَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ وَقَلْبٌ مُصَفَّحٌ فِيهِ إِيمَانٌ وَنِفَاقٌ فَمَثَلُ الْإِيمَانِ فِيهِ كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الْعَذْبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ فِيهِ كَمَثَلِ الْقُرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَيُّ الْمَادَّتَيْنِ غَلَبَ عَلَيْهِ حُكِمَ لَهُ بِهَا"[717] Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi: "Gönüller dörttürler: Bir gönül vardır ki gıll u gışştan pāk ve temīz olup ki tüysüz ve kılsız gezer ki içinde bir çerāg parlar, işte bu gönül müᵓmin ādemin gönlüdür. Ve bir gönül vardır ki bir cānibinde īmān ve dīger cānibinde nifāk vardır, içinde īmānın meseli tatlı sudan su içen sebzelik gibidir ki o su ona imdād eder ve içinde nifākın meseli irinden ve sarı sudan istimdād eden çıban ve yara gibidir, yaᶜnī içinde īmān sebzeliğe ve nifāk dahi yara ve çıbana benzer ve her hangi mādde āhere galebelik ederse onunla hükm olunur, yaᶜnī sebzelik yeri ki īmān yeridir, eger galebe ederse çıban yerine ki nifākın yeri idi, ona hükm olunur, yaᶜnī müᵓminliğine hükm olunur ve eger çıban yeri sebzelik yerini bozup ona galebelik çalarsa onun nifāklığına hükm olunur." Ve āher bir rivāyette: "Her hangisi gālib gelirse onunla gibidir" diye vārid olmuştur.

716 Buhārī, Īmān, 24, no: 34; Müslim, Īmān, 106.
717 *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 2/228, no:1075; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 4/385.

[292] Ve dahi "أَكْثَرُ مُنَافِقِي هَذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا"[718] buyurdu, yaᶜnī "Bu ümmetin ekser-i münāfıkları kurrālardır." Ve āher bir hadīste buyurdu ki "اَلشِّرْكُ أَخْفَى فِي أُمَّتِي مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا"[719] Yaᶜnī "Benim ümmetimde şirk böyle bir hafīdir ki yüzü ak taşın üstünde olan karınca yürüyüşü sadāsından daha ziyāde gizli ve hafīdir." Yaᶜnī hacer-i melsā üzerine karıncanın yürüyüşü sadāsı bilinmediği gibi ümmetimde dahi öylece olur, şirki bilinmez demektir. Ve bu ehādīs-i şerīfenin müfādlarına nazaran ümmet-i Muhammediyye seyyiᵓe-i şirk ü nifāktan vāreste olmaz ve bunlardan berāet-i zimmet mütehakkık olmadıkça husūl-i īmān-ı kāmil sābit ve mütekarrer olmaz demek ister.

[وقال حذيفة رضي الله عنه "كَانَ الرَّجُلُ يَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصِيرُ بِهَا مُنَافِقًا إِلَى أَنْ يَمُوتَ وَإِنِّي لَأَسْمَعُهَا مِنْ أَحَدِكُمْ فِي الْيَوْمِ عَشْرَ مَرَّاتٍ"[720] وقال بعض العلماء: أقرب الناس من النفاق من يرى أنه بريء من النفاق. وقال حذيفة: "اَلْمُنَافِقُونَ الْيَوْمَ أَكْثَرُ مِنْهُمْ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمِ"[721] فكانوا إذ ذاك يخفونه وهم اليوم يظهرونه]

Ve Huzeyfe ᶜaleyhi'r-rıdvān demiş ki "ᶜAhd-i nebevīde ādem bir sözü söylerdi ki ölünceye dek onunla münāfık olurdu, hālbuki ben o sözü günde on kerre birinizden işitiyorum." Ve dahi demiş ki "Elyevm mevcūd olan münāfıklar ᶜahd-i nebevīde bulunan münāfıklardan daha ziyāde çokturlar, çünkü ᶜahd-i nebevīde nifāklarını açık etmezlerdi, gizletirlerdi ve bu günde nifāklarını izhār edip gizletmezler." Ve baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Nāstan nifāka en ziyāde yakın ve karīb o kimsedir ki kendi nefsini nifāktan berī görür."

[وهذا النفاق يضاد صدق الإيمان وكماله وهو خفي وأبعد الناس منه من يتخوفه وأقربهم منه من يرى أنه بريء منه. فقد قيل للحسن البصري: يقولون أن لا نفاق

---

718 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 13/17, no: 25.

719 *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 4/10, no: 3479; *Hilyetu'l-Evliyāᵓ*, 7/112, 8/368.

720 Bkz. Buhārī, Fiten, 21, no: 7113, bazı farklar ile.

721 *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/293.

اليوم فقال يا أخي لو هلك المنافقون لاستوحشتم في الطريق. وقال هو أو غيره: لو نبتت للمنافقين أذناب ما قدرنا أن نطأ على الأرض بأقدامنا]

Ve bu nifāk īmānın sıdk ve kemāline muzādedet eder, maᶜa-hāzā hafī ve gizlidir. Ve ondan nāsın en ziyāde uzak ve baᶜīdi o kimsedir ki hemīşe ondan havf edip korkar ve ona en ziyāde karīb ve yakını o kimsedir ki kendi kendini ondan berī ve pāk görür. Ve denilmiş ki Hasen-i Basrī'ye denildi ki "Bu günlerde nifāk yoktur derler." O dahi: "Ey birāder, münāfıklar kāffesi hālik olsalar siz yolda müstevhiş olurdunuz, yaᶜnī sokaklarda ādem görmezdiniz!" dedi. Ve kendisi yaᶜnī Hasen-i Basrī veyāhūd gayrısı demiş ki "Münāfıklara kuyruklar çıkmış olaydı ayaklarımızla yeri basamazdık" Yaᶜnī kuyrukları yeryüzünü doldururdu.

[وسمع ابن عمر رضي الله عنه رجلاً يتعرض للحجاج فقال: أرأيت لو كان حاضرًا يسمع أكُنْت تتكلم فيه، فقال: لا، فقال: كنّا نعدّ هذا نفاقًا على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم[722] [وقال صلى الله عليه وسلم] ''مَنْ كَانَ ذَا لِسَانَيْنِ فِي الدُّنْيَا جَعَلَهُ اللهُ ذَا لِسَانَيْنِ فِي الْآخِرَةِ''[723] وقال أيضًا صلى الله عليه وسلم ''شَرُّ النَّاسِ ذُو الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ [وَيَأْتِي] هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ'']

Ve ᶜAbdullāh b. ᶜÖmer ᶜaleyhi'r-rıdvān Haccāc'ı zemm eden bir ādemin taᶜarruz sözünü işitince, "Haccāc hāzır olup bunu işitecek olsa sen bu sözü onun huzurunda dahi söyler miydin?" dedikte, o ādem "yok" dedi. İbn ᶜÖmer: "Biz bunu ᶜahd-i Hazret-i Peygamberī'de nifāk ᶜadd ederdik, yaᶜnī nifāktan sayardık. Kim ki dünyāda iki dilli olur, zāt-ı zü'l-celāl rūz-ı kıyāmette onu iki dilli eder." Ve dahi ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ''شَرُّ النَّاسِ ذُو الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ [وَيَأْتِي] هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ''[724] diye beyān ve fermān buyurmuştur. Ve hulāsa-i meᵓāl-i şerīfi:

722 *el-Muᶜcemu'l-Kebīr*, 12/403.

723 *Musnedu'l-Bezzār*, 13/219, no: 6699; *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 8/365, no: 8885; *Hilyetu'l-Evliyā*ᵓ, 2/160, küçük farklar ile.

724 Buhārī, Ahkām, 27, no: 7179; Müslim, el-Birr ve's-sıla, 99.

"Eşerrü'n-nās iki yüzlü olan ādemlerdir ki bunlara bir gūnā yüz ile gelirler ve onlara dahi başka bir gūnā yüz ile giderler." Hulāsa-i kelām merd-i zü'l-vecheyn nāsın eşerridir demek olur.

[وقيل للحسن إن قومًا يقولون إنا لا نخاف النفاق فقال والله لأن أكون أعلم أني بريء من النفاق أحب إلي من تلاع الأرض ذهبا وقال الحسن إن من النفاق اختلاف اللسان والقلب والسر والعلانية والمدخل والمخرج]

Ve dahi Hasen-i Basrī'ye denilmiş ki "Bir kavm vardır ki biz nifāktan korkmayız derler." Hasen ᶜaleyhi'r-rahmet: "Vallāhi ben kendimi ᶜale't-tahkīk nifāktan berī olduğumun bilmekliği bana yer tepeleri altın olmaklıktan daha ziyāde sevgilidir" dedi. Ve dahi: "İhtilāf-ı kalb ü lisān ve ihtilāf-ı sırr u ᶜalāniyet ve ihtilāf-ı medhal ü mahrec ᶜale't-tahkīk nifāktandır" demiş.

[وقال رجل لحذيفة رضي الله عنه إني أخاف أن أكون منافقًا فقال لو كنت منافقًا ما خفت النفاق إن المنافق قد أمن من النفاق]

Ve dahi bir ādem Huzeyfe'ye: "Ben münāfık olmaklığımdan korkarım" demiş. Ve o dahi: "Sen münāfık olmuş olsaydın nifāktan korkmazdın, zīrā ki münāfık nifāktan emīn olur ki kendisini nifāktan pāk ve temīz görür" dedi.

[وقال ابن أبي مليكة "أدركت ثلاثين ومائة" وفي رواية خمسين ومائة "من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم كلّهم يخافون النّفاق"[725] وروي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان جالسًا في جماعة من أصحابه فذكروا رجلاً وأكثروا الثناء عليه فبينا هم كذلك إذ طلع عليهم الرجل ووجهه يقطر ماء من أثر الوضوء وقد علق نعله بيده وبين عينيه أثر السجود، فقالوا "يَا رَسُولَ اللهِ هُوَ هَذَا الرَّجُلُ الَّذِي وَصَفْنَاهُ" فقال صلى الله عليه وسلم "أَرَى عَلَى وَجْهِهِ سُفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ" فجاء الرجل حتى سلّم وجلس مع القوم [293] فقال النبي صلى الله عليه وسلم "نَشَدْتُكَ اللهَ هَلْ حَدَّثْتَ نَفْسَكَ حِينَ أَشْرَفْتَ عَلَى الْقَوْمِ أَنَّهُ لَيْسَ فِيهِمْ خَيْرٌ مِنْكَ" فقال "اَللَّهُمَّ نَعَمْ" فقال صلى الله عليه وسلم [في دعائه] "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ لِمَا عَلِمْتُ وَلِمَا لَمْ أَعْلَمْ"[726]]

---

725 *Kūtu'l-Kulūb*, 2/230.

726 *Sunenu'd-Dārekutnī*, 2/298, no: 1756; *Musnedu Ebī Yaᶜlā*, 1/90, no: 90;

Ve dahi İbn Müleyke demiş ki "Ben sahābe-i kirāmdan yüz otuz (ve āher bir rivāyette yüz elli) nefere yetişip gördüm ki onların kāffesi nifāktan korkarlardı." Ve dahi rivāyet olunur ki ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ashābından bir cemāᶜat içinde otururken bir ādemin ismi zikr olundu ve sahābeler onun senāsını çokça söylemekte iken ansızın o dahi ābdest eserinden olarak yüzünden su damlaları damlar ve iki gözü arasında sücūd eseri görünür ve naᶜleyni elinde asılı bulunduğu hālde çıkıverdi. Ve huzzār-ı bezm-i saᶜādet bulunan sahābe: "Yā resūlallāh, demin vasfını söylediğimiz ādem işte bu ādemdir" dediklerinde, ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz: "أَرَى عَلَى وَجْهِهِ سُفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ" diye beyān ve fermān buyurdular, yaᶜnī "Bunun yüzü üzerine ben şeytāndan bir lemmecik eseri görürüm" demesiyle, o ādem dahi gelip selām verdi ve cemāᶜatle berāber oturdu. Ve ᶜaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "نَشَدْتُكَ اللهَ هَلْ حَدَّثْتَ نَفْسَكَ حِينَ أَشْرَفْتَ عَلَى الْقَوْمِ أَنَّهُ لَيْسَ فِيهِمْ خَيْرٌ مِنْكَ" buyurdu. Ve o dahi: "اَللَّهُمَّ نَعَمْ" dedi. Yaᶜnī "Ben sana zāt-ı zü'l-celāle kasem ettirip senden sorarım ki sen ki kavm üzerine zuhūr ve matlaᶜ olduğun anda kendi nefsinde bu kavm içinde benden yeğ ādem yok demedin mi?" O dahi: Allāh taᶜālā benim bu kusūrumu ᶜafv etsin!" diyerek "evet" dedi. ᶜAleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi duᶜāsında "اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَغْفِرُكَ لِمَا عَلِمْتُ وَلِمَا لَمْ أَعْلَمْ" buyurdu, yaᶜnī "Yā Rabb, ben bildiğime ve dahi bilmediğime ᶜafv ve magfiretini dilerim."

[فَقِيلَ لَهُ "أَتَخَافُ يَا رَسُولَ اللهِ" فَقَالَ "وَمَا يُؤْمِنُنِي وَالْقُلُوبُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ"]

Ve o vaktte zāt-ı ᶜālī-i Hazret-i Risālet-penāhī'ye: "Yā resūlallāh, sen dahi korkar mısın?" denildikte, ᶜaleyhi's-selām efendimiz: "وَمَا يُؤْمِنُنِي وَالْقُلُوبُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ"[727] buyurdu, yaᶜnī "Kulūb-ı ᶜibād zāt-ı zü'l-celāl Rahmān'ın iki parmakları arasında olup

7/168, no: 4143.

727 Müslim, ez-Zikr ve'd-duᶜāʾ, 65.

dilediği gibi onu yandan yana çevirip taklīb ederken beni emīn eden şey nedir?” Yaᶜnī nice emniyyet-yāb olabilirim demektir.

[وقد قال سبحانه ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ قيل في التفسير: عملوا أعمالاً ظنوا أنها حسنات فكانت في كفة السيئات]

Ve dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾[728] el-āyet buyurdu. Ve hulāsa-i meᵓāl-i lafz-ı ᶜālī ki “Onların sanmadıkları şeyi onlara zuhūr etti.” Ve tefsīrinde denilmiş ki “Onların işlemiş bulundukları ᶜamelleri hasenāt zann ederlerken öyle çıkmayıp belki hasenāt diye zann ettikleri aᶜmālin sahāifini mīzānın seyyiāt keffesinde gördüler.”

[وقال سري السقطي لو أن إنسانًا دخل بستانًا فيه من جميع الأشجار عليها من جميع الطيور فخاطبه كل طير منها بلغة فقال السلام عليك يا ولي الله فسكنت نفسه إلى ذلك كان أسيرًا في يديها]

Ve Serī es-Sakatī kuddise sırruhu demiş ki “Eger bir kimse bir bāgçeye girip ve o bāgçede kāffe-i eşcārın envāᶜını bulsa ve o eşcārın üzerlerinde envāᶜ-ı tuyūrun kāffesinden kuşlar bulunup ve her bir kuş onunla bir lügat ile muhātaba edip es-selāmu ᶜaleyke yā veliyyallāh deseler, o kimsenin nefsi dahi ona sākin olup onunla mutmain olmuş olsa, o ādem onun yedinde esīr olmuş olur.”

[فهذه الأخبار والآثار تعرفك خطر الأمر بسبب دقائق النفاق والشرك الخفي وأنه لا يؤمن منه حتى كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه يسأل حذيفة عن نفسه وأنه هل ذكر في المنافقين]

İşte bu ahbār ve bu āsārı dekāyık-ı nifāk ve şirk-i hafī sebebi ile o hatar-ı emri sana bildirir ki bundan emniyyet etmek mümkin olmaz, hattā ki nuhbe-i ashāb-ı ᶜizām Hazret-i ᶜÖmer b. el-Hattāb ᶜaleyhi’r-rıdvān kendi nefsi üzerine Huzeyfe’den suᵓāl ederdi ki kendisi dahi münāfıklarda zikr olunmuş mudur?

728 “Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkmıştır.” ez-Zümer, 39/47.

[وقال أبو سليمان الداراني إني سمعت من بعض الأمراء شيئًا فأردت [أن] أنكره فخفت أن يأمر بقتلي ولم أخف من الموت ولكن خشيت أن يعرض لقلبي التزين للخلق عند خروج روحي فكففت]

Ebū Süleymān-ı Dārānī demiş ki "Ben baᶜzı ümerādan münker bir şey işittim ve onu inkār etmek istedim, velākin korktum ki katl eder. Ve ben ölümden havf etmedim ammā hurūc-ı rūh vaktinde benim kalbime ᶜāleme bir zīnet, gösteriş geçe, bir hāl hutūr ede ki onun mütālaᶜası beni korkuttu." Yaᶜnī riyādan havf ettim de ondan nefsimi keff eyledim ki havf-ı riyādan nehy-i ᶜani'l-münker farīzasına kıyām edemedim demek ister.

[وهذا من النفاق الذي يضاد حقيقة الإيمان وصدقه وكماله وصفاءه لا أصله فالنفاق نفاقان أحدهما يخرج من الدين ويلحق بالكافرين ويسلك في زمرة المخلدين في النار والثاني يفضي بصاحبه إلى النار مدة أو ينقص من درجات عليين ويحط من رتبة الصديقين وذلك مشكوك فيه ولذلك حسن الاستثناء فيه. وأصل هذا النفاق تفاوت بين السر والعلانية والأمن من مكر الله والعجب وأمور أخر لا يخلو عنها إلا الصديقون]

Ve bu nifāk ise hakīkat-i īmān ve sıdk ve kemāl ve safāsına muzādedet eden nifāktır, yoksa asl-ı īmāna muzādid olan nifāk değildir, zīrā ki nifāk iki nevᶜ olup bir nevᶜi ki asl-ı īmāna muzādedet eden nifāktır ki o nifāk ādemi dīninden çıkarır ve onu küffāra mülhak eder ve āteşte muhalled bulunan küffārın zümresine sülūk ettirir. Ve ikinci nifāk ki hakīkat-i īmān ve sıdk ve kemāl ve safāsına muzādedet eder, o nifāk dahi nāra müfzī olur veyāhūd sāhibini yüce derecelerden geri bırakır ki derecāt-ı irtifāᶜ u ᶜulüvvü eksik eder ve mertebe-i sıddīkīnden onu dūn düşürüp tenzīl eyler. Ve bu ikinci nevᶜi meşkūkun fīh olduğundan zikr-i īmān ile lafz-ı istisnāyı yaᶜnī inşāallāh kelimesini söylemek müstahsen görülmüştür. Ve bu nifākın aslı dahi tefāvüt-i sırr u ᶜalāniyet olup ve hem dahi mekrullāhtan emīn olmak kaziyyesidir veyāhūd [294] ᶜucb ve ondan zümre-i sıddīkīnden gayrı vāreste olamayan dīger umūrdur.

[الوجه الرابع: وهو أيضًا مستند إلى الشك وذلك من خوف الخاتمة فإنه لا يدري أيسلم له الإيمان عند الموت أم لا فإن ختم له بالكفر حبط عمله السابق لأنه

موقوف على سلامة الآخر ولو سئل الصائم ضحوة النهار عن صحة صومه فقال أنا صائم قطعًا فلو أفطر في أثناء نهاره بعد ذلك لتبين كذبه إذ كانت الصحة موقوفة على التمام إلى غروب الشمس من آخر النهار وكما أن النهار ميقات تمام الصوم فالعمر ميقات تمام صحة الإيمان ووصفه بالصحة قبل آخره بناء على الاستصحاب وهو مشكوك فيه]

Ve vücūh-ı erbaᶜa-i mezkūrenin dördüncüsü ise o dahi şekke müstenid olan vechlerdendir ki havf-ı hātimeden dolayı vākiᶜ olan şekktir, çünkü ᶜinde'l-hātime ona īmān sālim olup olmayacağı mechūldür, ve'l-ᶜiyāzu billāhi min zālike. Ona küfr ile hatm-i enfās vākiᶜ olur ise hayātında işlemiş olduğu aᶜmāl-i sāliha-i sābıka cemīᶜi habt olunup hebāen mensūren gider, zīrā ki ᶜamel-i sābık selāmet-i āhire mevkūftur. Meselā sāimin birisinden nısfu'n-nehārda veyāhūd kuşluk vaktinde sıyāmı üzerine sorulup ona oruçlu musun denildikte, o dahi katᶜā oruçluyum dese ve kable gurūbi'ş-şemsi ve temāmi'n-nehār orucu bozulursa işte onun sözü yalan olduğu nümāyān olur, çünkü sıhhat-i sıyāmı tamām-ı nehār ve gurūb-ı şemse kadar mevkūftur. Ve nice ki mecmūᶜ-ı nehār tamām-ı sıyāmın mīkātıdır, kezālik tamām-ı ᶜömr dahi tamām-ı sıhhat-i īmānın mīkātıdır. Bu sūretle kable āhiri'l-ᶜömr istishāb hükmüyle onu sıhhatle vasfı mümkin olamaz, belki meşkūkun fīh kalır, tā ki mīkāt-i sıhhati tekmīl oluna, yaᶜnī ᶜale'l-īmān ona hüsn-i hātime müyesser ve hāsıl ola.

[والعاقبة مخوفة ولأجلها كان بكاء أكثر الخائفين لأجل أنها ثمرة القضية السابقة والمشيئة الأزلية التي لا تظهر إلا بظهور المقضي به ولا مطلع عليه لأحد من البشر فخوف الخاتمة كخوف السابقة وربما يظهر في الحال ما سبقت الكلمة بنقيضه فمن الذي يدري أنه من الذين سبقت لهم من الله الحسنى وقيل في معنى قوله تعالى ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾ أي بالسابقة يعني أظهرتها]

Ve'l-hāsıl ᶜākıbet-i ᶜömr korkuludur ve ekser-i hāifīnin ağlamaları ve korkuları ondan idi, çünkü kaziyye-i sābıka ve meşī'et-i ezeliyyenin semeresidir ve makziyyün-bih zuhūr etmedikçe hāli zāhir olamaz ve

nevᶜ-i beşerden ona kimsenin ıttılāᶜı olmaz. Havf-ı hātime dahi havf-ı sābıka gibidir ve ola ki fi'l-hāl nakīzine kelime sebkat eden emr zāhir ve bedīdār olur. Kim bilir ki kendisi ezel-i āzālde ehl-i cennet ü hüsnā olduğuna meşīᵓet ü kazā-i rabbānī şāyān ve ihsān olmuştur? Ve bunun için ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾[729] āyet-i kerīmesinin tefsīrinde denilmiş ki "Sekre-i vefāt irāde-i ezeliyye-i sābıkayı izhār etti." Yaᶜnī ehl-i saᶜādet ü cennetten ise sekre-i vefāt hüsn-i hātime ve īmān-ı kāmil ile gelir ve ehl-i şekāvet ü āteşten ise kezālik sekre-i vefāt sū-i hātime ve fakd-i īmān veyāhūd naks-ı kemāl-i īmān ile gelir. Hīn-i vefātta o ādemin hakkında olan kelime-i sābıka ve meşīᵓet-i ezeliyye zāhir ve mütehakkık olur demektir.

[وقال بعض السلف إنما يوزن من الأعمال خواتيمها وكان أبو الدرداء رضي الله عنه يحلف بالله ما من أحد يأمن أن يسلب إيمانه إلا سلبه وقيل من الذنوب ذنوب عقوبتها سوء الخاتمة نعوذ بالله من ذلك وقيل هي عقوبات دعوى الولاية والكرامة بالافتراء]

Ve dahi baᶜzu's-selef demiş ki aᶜmālin ancak hātimeleri vezn olunur. Ve Ebü'd-Derdāᵓ ᶜaleyhi'r-rıdvān yemīn ederdi ki "Kim ki selb-i īmāndan emīn olur, onun īmānı ᶜinde'l-hātime selb olunur." Ve dahi denilmiş ki "Bir takım zenb ve günāhlar vardır ki onların ᶜukūbet ve mücāzātları sū-i hātimedir, Allāh'a sığındık." Ve dahi denilmiş ki "Yalan ve iftirādan velāyet ve kerāmeti daᶜvā edenlerin ᶜukūbetidir." Yaᶜnī yalan yere daᶜvā-yı velāyet ü kerāmet edenlerin mücāzātları sū-i hātimedir.

[وقال بعض العارفين لو عرضت علي الشهادة عند باب الدار والموت على التوحيد عند باب الحجرة لاخترت الموت على التوحيد عند باب الحجرة لأني لا أدري ما يعرض لقلبي من التغيير عن التوحيد إلى باب الدار]

Ve dahi baᶜzu'l-ᶜārifīn demiş ki "Tevhīd üzerine vefātım sākin olduğum odanın kapısında ve şehīden vefātım dahi hānenin dış kapısı önünde bana ᶜarz olunup tahyīr ederlerse ben odanın kapısı önünde tevhīd

729 "Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir" Kāf, 50/19.

üzerine olan vefātımı ihtiyār ederdim, zīrā ki odanın kapısından hānenin dış kapısına varıncaya kadar benim kalbime tevhīd üzerine tagyīrden ne hāl ve ne ᶜārız olacağını bilmem!"

[وقال بعضهم لو عرفت واحدا بالتوحيد خمسين سنة ثم حال بيني وبينه سارية ومات لم أحكم أنه مات على التوحيد]

Ve baᶜzu'l-ᶜulemā demiş ki "Ben bir ādemi elli seneden beri tevhīd üzerine sābit ve müstakīm olduğunu bilsem ve aramızda bir sāriye hulūlüyle vefātı vākiᶜ olsa ben o kimsenin tevhīd üzerine vefāt etmiş olduğuna hükm edemem."

[وفي الحديث "مَنْ قَالَ أَنا مُؤْمِنٌ فَهُوَ كَافِرٌ"[730] [295] وَ"مَنْ قَالَ أَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ"[731] وقيل في قوله تعالى ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلاً﴾ صدقا لمن مات على الإيمان وعدلا لمن مات على الشرك وقد قال تعالى ﴿وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾]

Ve dahi hadīste vārid olmuş ki "Kim ki ben müᵓminim dese o ādem kāfirdir ve kim ki ben ᶜālimim dese o ādem nādāndır." Ve zāt-ı zü'l-celālin ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا﴾[732] tefsīrinde dahi denilmiş ki "sıdkan" tamām olan kelime īmān üzere vefāt eden müᵓminin hakkındadır ve "ᶜadlen" tamām olan kelime şirk üzerine vefāt eden kāfirin hakkındadır, yaᶜnī ᶜinde'l-vefāt kelimāt-ı Bārī tamām ve zāhir olur, çünkü kelimāt-ı Bārī sıdk ile müᵓminen vefāt etmiş olan ādemin şānında tamāmen zāhir olur ve ᶜadl ile dahi şirk üzerine vefāt eden küffārın şānlarında tām olur demektir. Ve hem dahi tebāreke ve taᶜālā hazretleri ﴿وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ﴾[733] diye emr ve fermān buyurmuştur, yaᶜnī "Ākıbet-i umūr ancak zāt-ı zü'l-celālindir."

---

730 *Tabakātu'ş-Şāfiᶜiyye el-Kubrā*, 6/292.

731 *el-Muᶜcemu'l-Evsat*, 7/59, no: 6846; *el-Muᶜcemu's-Sagīr*, 1/120, no: 176.

732 "Rabbinin kelimesi (Kur'ān) doğruluk ve adalet bakımından tamdır." el-Enᶜām, 6/115.

733 "Bütün işlerin akıbeti Allah'a aittir." el-Hacc, 22/41.

[فمهما كان الشك بهذه المثابة كان الاستثناء واجبا لأن الإيمان عبارة عما يفيد الجنة كما أن الصوم عبارة عما يبرىء الذمة وما فسد قبل الغروب لا يبرىء الذمة فيخرج عن كونه صوما فكذلك الإيمان]

Ve şekk bu mesābede olunca istisnā eylemek dahi vācib olur, çünkü īmān cenneti müfīd edenden ᶜibārettir, nitekim sıyām berāet-i zimmeti ifāde eden oruçtan ᶜibārettir. Ve kable gurūbi'ş-şems fesāda uğramış olan sıyām berāet-i zimmeti ifāde edemez, çünkü oruç olmaktan hāric olup sıyām ᶜadd olunmaz. İşte īmān dahi böyledir, hüsn-i hātime tahakkuk etmedikçe kemāl-i īmān mütehakkık olmaz, hātime ile sıhhat ve fesādı maᶜlūm olacaktır.

[بل لا يبعد أن يسأل عن الصوم الماضي الذي لا يشك فيه بعد الفراغ منه فيقال أصمت بالأمس فيقول نعم إن شاء الله تعالى إذ الصوم الحقيقي هو المقبول والمقبول غائب عنه لا يطلع عليه إلا الله تعالى فمن هذا حسن الاستثناء في جميع أعمال البر ويكون ذلك شكا في القبول إذ يمنع منا لقبول بعد جريان ظاهر شروط الصحة أسباب خفيفة لا يطلع عليها إلا رب الأرباب جل جلاله فيحسن الشك فيه فهذه وجوه حسن الاستثناء في الجواب عن الإيمان وهي آخر ما نختم به كتاب قواعد العقائد، تم الكتاب بحمد الله تعالى وصلى الله على سيدنا محمد وعلى كل عبد مصطفى]

Belki geçmiş olan eyyām-ı māziyenin sıyāmı üzerine soruldukta ve baᶜde'l-ferāg o sıyāmın sıhhatinde dahi bir şekk yok iken yine emr-i istisnāsı baᶜīd olamaz. Meselā denilse ki "Sen dünkü gün oruç tuttun mu?" O dahi: "İnşāallāh tuttum" dese onun dahi vech-i hasen ü cevāzı vardır, çünkü savm-ı hakīkī ᶜindallāh makbūl olan sıyāmdır ve makbūl olduğu emri ona maᶜlūm değildir; gayb bir şeydir ki zāt-ı zü'l-celālden gayrı onun üzerine bir kimse vākıf ve muttaliᶜ olamaz. Ve kāffe-i aᶜmāl-i birr ü hayrātta lafz-ı istisnā söylemesinin haseni dahi bu yüzdendir, çünkü kabūl ve ᶜadem-i kabūlleri gayr-i maᶜlūmdur ve o şekk kabūlde kalır, çünkü kabūl-i aᶜmāl-i sālihaya meşrūt olan esbāb-ı zāhire cereyānından sonra o aᶜmālin kabūlüne rabbü'l-erbābdan gayrı ona muttaliᶜ olamayan

dīger baᶜzı esbāb-ı hafiyye dahi vākiᶜ olur ve o cihetle kabūllerinde şekk tekevvünüyle lafz-ı istisnādan onunla istiᶜmāl ve iktirānına dahi mesāg ve cevāz vākiᶜ olmaktadır. İşte "Ene müᵓminün inşāallāh" demekte olan istisnānın cevābında olan hasenin vücūhu bunlardır. Ve onun beyānıyla kavāᶜidü'l-ᶜakāᵓidin kitābını hatm eyledik, kitāb-ı mezkūr bi-hamdihi subhānehu ve taᶜālā tamām oldu.

Ve tahiyyāt-ı bī-gāye ve salavāt u teslīmāt-ı bī-nihāye efendimiz Hazret-i Muhammed el-Mustafā'ya ve her bir ᶜabd-i mustafāya hemīşe hāsıl ve vāsıl bād bi-rabbi'l-ᶜibād, āmīn.

Musannif-i merhūm bunda kitāb-ı merkūmu hatm edip ve hātimesi olan işbu fasl-ı ahīri kendi mezhebinin ihtiyār ve tahsīni üzere īrād ve tevcīh-i makāl etmiştir. Sanki bir suᵓāl-i mukaddere cevāb gibi zikr etmiştir. Çünkü bu hātimede mezkūr olan mesāil mezheb-i Hanefī'ye muhāliflerdir, nitekim ᶜAllāme-i Nesefī *ᶜAkāᵓid*'inde beyān ve tasrīh buyurulmuş ki "وَإِذَا وُجِدَ مِنَ الْعَبْدِ التَّصْدِيقُ صَحَّ لَهُ أَنْ يَقُولَ أَنَا مُؤْمِنٌ حَقًّا وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَقُولَ أَنَا مُؤْمِنٌ إِنْ شَاءَ الله" yaᶜnī "Merd-i müᵓminden tasdīk bulununca 'Ben hakkan müᵓminim' demesi yaᶜnī kavli ona sahīh olur ve 'İnşāallāh müᵓminim' demek ona lāyık olmaz." Ve bu ᶜibārenin şerhinde denilmiş ki "لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ لِلشَّكِّ فَهُوَ كُفْرٌ لَا مَحَالَةَ وَإِنْ كَانَ لِلتَّأَدُّبِ وَإِحَالَةِ الْأُمُورِ اِلَى مَشِيئَةِ اللهِ تَعَالَى اَوْ لِلشَّكِّ فِي الْعَاقِبَةِ وَالْمَآلِ لَا فِي الْآنِ وَالْحَالِ اَوْ لِلتَّبَرُّكِ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَ التَّبَرِّي عَنْ تَزْكِيَةِ نَفْسِهِ وَالْإِعْجَابِ بِحَالِهِ فَالْأَوْلَى تَرْكُهُ لِمَا اَنَّهُ يُوهِمُ بِالشَّكِّ" Yaᶜnī "İnşāallāh ben müᵓminim demekten kasdı eger kendi īmānında bir şekk eylemek ise lā-mahālete kāfir olur, çünkü cezm-i kāmil ve tasdīk-i tāmme o şekk mübāyindir. Ve eger kasdı teᵓeddüb etmektir veyā umūru zāt-ı zü'l-celāle ihāle eylemektir veyāhūd ᶜākıbet ve meᵓālde yaᶜnī sū-i hātimeden bir mehāfettir veyāhūd zikrullāh ile bir teberrük etmektir veyāhūd tezkiye ve iᶜcāb-ı hālden teberrī eylemektir, yine terki daha ziyāde evlā ve elyaktır, çünkü şekki īhām eder bir kelāmdır."

Ve hulāsa-i meᵓāl odur ki mezheb-i Hanefī'de "Ben hakkan müᵓ-

minim" demek gerektir, "İnşāallāh müᵓminim" demek münāsib olmaz, zīrā ki inşāallāh kelimesi īmānında bir şekk vukūᶜunu īhām eder ve bu gibi elfāzdan tehāşī eylemek husūsu daha ziyāde enseb ve elyaktır. Ve buraları bilinmek üzere bu kadarcık beyān ile ihtāra ibtidār kılındı, vallāhu'l-muvaffıku li-hüsni'l-hitām.

Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDİNÎ